

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
Razred za zgodovinske in družbene vede

ZNANSTVENORAZISKOVALNI CENTER SAZU
Inštitut za arheologijo

ARHEOLOŠKI VESTNIK

53

2002

LJUBLJANA

ZALOŽBA
Z R C

2002

Izdala in založila	Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Glavni urednik	Slavko Ciglenečki
Odgovorni urednik	Stane Gabrovec
Tehnični urednik	Primož Pavlin
Uredniški odbor	Dragan Božič, Slavko Ciglenečki, Janez Dular, Stane Gabrovec, Primož Pavlin in Biba Teržan
Prevajalci	Marija Javor Briški - nemščina in Barbara Smith Demo ter Martin Cregeen (članek I. Turka) - angleščina
Lektorici	Zvonka Leder Mancini in Marjeta Humar (članka J. Horvat in M. Šašel Kos)
Risarki	Dragica Knific Lunder in Tamara Korošec
Računalniška obdelava slikovnega gradiva	Mateja Belak in Drago Valoh
DTP	Mateja Belak
Naslov uredništva	Arheološki vestnik, Gosposka 13, SI-1000 Ljubljana, tel.: + 386 1 47 06 100, fax: + 386 1 42 57 757
Tisk	Jože Moškrič d.d., Ljubljana
Naklada	700 izvodov
Spletni naslov	www.zrc-sazu.si/iza/Si/pageloader.html?AV/AV.html www.zrc-sazu.si/iza/En/pageloader.html?AV/AV.html

je vključen v naslednje indekse:

- R. R. Bowker, New Providence N. J.
- RAABE Fachverlag für Wissenschaftsinformation, Bonn
- Institut de l'Information Scientifique et Technique, Vandœuvre-lès-Nancy- Zeller Verlag, Osnabrück
- Zeller Verlag, Osnabrück
- Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a. Main

ISSN 0570-8966

© 2002 Inštitut za arheologijo ZRC SAZU

Natisnjeno s podporo Ministrstva za znanost, šolstvo in šport Republike Slovenije.

Vsebina

Prazgodovinske dobe

Ivan TURK: <i>Morfometrična analiza zgodnjih koščenih konic v povezavi z najdbami koščenih konic iz Divjih bab I</i>	9
Pavel JAMNIK, Petra LEBEN-SELJAK, Janez BIZJAK in Brane HORVAT: <i>Koblarska jama na Kočevskem - prazgodovinsko grobišče in kultni prostor. Antropološka analiza skeletnih ostankov z opisom pridatkov</i>	31
Anton VELUŠČEK: <i>Ostanki eneolitskega voza z Ljubljanskega barja</i>	51
Anton VELUŠČEK in Katarina ČUFAR: <i>Dendrokronološke raziskave kolišč na Ljubljanskem barju - stanje 2001</i>	59
Katarina ČUFAR, Vesna TIŠLER in Željko GORIŠEK: <i>Arheološki les - njegove lastnosti in raziskovalni potencial</i>	69
László BARTOSIEWICZ: <i>Dogs from the Ig pile dwellings in the National Museum of Slovenia</i>	77
Darko PERIŠA: <i>Pečine u Debeljacima kod Banje Luke</i>	91
Danilo BREŠČAK in Janez DULAR: <i>Prazgodovinsko in poznoantično naselje Šumenje pri Podturnu</i>	101

Rimska doba

Jana HORVAT: <i>Zaklad rimskega republikanskega orožja z Gradu pri Šmihelu pod Nanosom</i>	150
Boris VIČIČ: <i>Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 3</i>	193

Pozna rimska doba

Danilo BREŠČAK, Milan LOVENJAK, Tomaž VERBIČ in Petra LEBEN-SELJAK: <i>Nov poznoantični grob z Zidanega gabra na Gorjancih</i>	223
--	-----

Zgodnji srednji vek

Andrej PLETERSKI in Mateja BELAK: <i>Grobovi s Puščave nad Starim trgom pri Slovenj Gradcu</i>	233
--	-----

Srednji in novi vek

Janja ŽELEZNIKAR: <i>Graščina v Polhovem Gradcu</i>	301
---	-----

Epigrafika

Marjeta ŠAŠEL KOS: <i>Mejnik med Akvilejo in Emono</i>	379
Anton RAMOVŠ: <i>Geološke ugotovitve o izvoru kamnine mejnika med Akvilejo in Emono</i>	383

Arheološka teorija

Irena MIRNIK PREZELJ: <i>Sodobna sociologija o problemih etničnosti, narodov (nacionalizmov) in današnja arheologija</i>	385
--	-----

In memoriam

<i>Wolfgang Dehn (1909-2001)</i> (Stane GABROVEC)	403
<i>Wolfgang Kimmig (1910-2001)</i> (Stane GABROVEC).....	404

Ocene in prikazi

Winfried Henke, Nina Kieser, Wolfgang Schnaubelt: <i>Die Neandertalerin. Botschafterin der Vorzeit</i> , 1996 (Ivan TURK).....	407
<i>Studying Human Origins. Disciplinary History and Epistemology</i> , 2001 (Boris KAVUR).....	407
Henrieta Todorova, Ivan Vajsov: <i>Der kupferzeitliche Schmuck Bulgariens</i> , 2001 (Anton VELUŠČEK).....	410
Mária Novotná: <i>Die Fibeln in der Slowakei</i> , 2001 (Andrej PRELOŽNIK).....	411
Gerhard Tomedi: <i>Italische Panzerplatten und Panzerscheiben</i> , 2000 (Anton VELUŠČEK).....	411
August Oxé, Howard Comfort, Philip Kenrick: <i>Corpus vasorum Arretinorum. A Catalogue of the Signatures, Shapes and Chronology of Italian Sigillata. Second edition</i> , 2000 (Jana HORVAT)	412
Eleni Schindler Kaudelka, Ulrike Fastner, Michael Gruber: <i>Italische Terra Sigillata mit Appliken in Noricum</i> , 2001 (Jana HORVAT)	412
<i>Cambodunum - Kempten. Erste Hauptstadt der römischen Provinz Raetien?</i> , 2000 (Jana HORVAT) ..	413
Salvatore Ortisi: <i>Die Stadtmauer der raetischen Provinzhauptstadt Aelia Augusta - Augsburg. Die Ausgrabungen Lange Gasse 11, Auf dem Kreuz 58, Heilig-Kreuz-Str. 26 und 4</i> , 2001 (Jana HORVAT).....	414
Cinzia Vismara, Maria Letizia Caldelli: <i>Epigrafia anfiteatrale dell'Occidente Romano V. Alpes Maritimae, Gallia Narbonensis, Tres Galliae, Germaniae, Britannia</i> , 2000 (Marjeta ŠAŠEL KOS) .	414
<i>Supplementa Italica. Nuova serie 18</i> , 2000 (Marjeta ŠAŠEL KOS)	415
Kurt Karpf: <i>Frühmittelalterliche Flechtwerksteine in Karantanien. Marmorne Kirchenaustattungen aus tassilonisch-karolingischer Zeit</i> , 2001 (Andrej PLETERSKI).....	415
Jiří Macháček: <i>Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely</i> , 2001 (Andrej PLETERSKI)	416
Jiří Macháček: <i>Břeclav - Pohansko V. Sídlištní aglomerace v Lesní školce. Digitální katalog archeologických pramenů</i> , 2002 (Andrej PLETERSKI)	417

Nove slovenske arheološke monografije (1995-1998)

<i>Nove slovenske arheološke monografije (1995-1998)</i> (Marjeta ŠAŠEL KOS)	418
Peter Kos, Andrej Šemrov: <i>Rimski novci in kontramärke iz 1. stoletja / Roman Imperial Coins and Countermarks of the 1st Century: Augustus-Traianus</i> , 1995 (Alenka MIŠKEC)	420
<i>Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit / Zahodni Ilirik in severovzhodna Italija v poznorimski dobi</i> , 1996 (Milan LOVENJAK)	421
Marjeta Šašel Kos: <i>The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia / Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije</i> , 1997 (Milan LOVENJAK)	423
<i>Akten des IV. internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens / Akti IV. mednarodnega kolokvija o problemih rimske provincialne umetnosti, Celje 8.-12. Mai / maj 1995</i> , 1997 (Barbara NADBATH)	424
Milan Lovenjak: <i>Inscriptiones Latinae Sloveniae 1. Nevioudunum</i> , 1998 (Marjeta ŠAŠEL KOS).....	425
<i>Deposke in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem / Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia I</i> , 1995; II, 1996 (Barbara NADBATH).....	425

Ljudmila Plesničar Gec: <i>Antične freske v Sloveniji I / The Roman Frescoes of Slovenia I</i> , 1997 (Verena PERKO).....	426
Andrej Šemrov: <i>Slovenia. Coinage and History</i> , 1996 (Marjeta ŠAŠEL KOS)	427
Peter Kos, Andrej Šemrov: <i>Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien. Teil III</i> , 1995;	
Andrej Šemrov: <i>Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien. Teil IV</i> , 1998 (Alenka MIŠKEC).....	428
Peter Kos, Andrej Šemrov: <i>Sylloge Nummorum Graecorum Slovenia. Ljubljana, Narodni muzej III. Moesia Superior. Collection Kecskés 1. Viminacium (nos. 1-2381)</i> , 1996 (Alenka MIŠKEC)	428
Janez Dular, Slavko Ciglencečki, Anja Dular: <i>Kučar. Železnodobno naselje in zgodnjekrščanski stavbni kompleks na Kučarju pri Podzemlju / Eisenzeitliche Siedlung und frühchristlicher Gebäudekomplex auf dem Kučar bei Podzemelj</i> , 1995 (Tina MILAVEC)	429
Moustérienska "koščena piščal" in druge najdbe iz Divjih bab I v Sloveniji / Mousterian "bone flute" and other finds from Divje Babe I cave site in Slovenia, 1997 (Martina KNAVS)	429
Jana Horvat: <i>Sermin. Prazgodovinska in zgodnjersimska naselbina v severozahodni Istri / Sermin. A Pre-historic and Early Roman Settlement in Northwestern Istria</i> , 1997 (Lučka ŠOBERL)	430
Andrej Pleterski: <i>Inštitut za arheologijo polstoletnik / Fiftieth anniversary of the Institute of Archaeology</i> , 1997 (Milan LOVENJAK).....	431
Tone Cevc: <i>Davne sledi človeka v Kamniških Alpah</i> , 1997 (Martina KNAVS).....	432
Ivan Turk, France Stele: <i>Ob zôri časov / All'alba dei tempi / In der Morgendämmerung der Zeit / A l'aube des temps / At the dawn of times</i> 1997 (Martina KNAVS).....	432
Božidar Slapšak: <i>Možnosti študija poselitve v arheologiji</i> , 1995 (Zvezdana MODRIJAN)	433
M. Guštin, K. K. Predovnik: <i>Drobci nekega vsakdana / Bruchstücke eines Alltags</i> , 1997 (Ivan Marija HROVATIN).....	433
Paola Korošec: <i>Prispevek k izpovednosti velikega moškega zlatega prstana z grajske nekropole v Ptujju</i> , 1997 (Tina MILAVEC).....	434
Borut Križ: <i>Novo mesto IV. Kapiteljska njiva, gomila II in gomila III</i> , 1997;	
Borut Križ: <i>Novo mesto V. Kapiteljska njiva, gomila IV in gomila V</i> , 2000 (Janez DULAR).....	434
<i>Od antičnega vrča do majolike. Katalog razstave / Vom antiken Krug bis Majolka. Ausstellungs Katalog</i> , 1996 (Ivan Marija HROVATIN)	435
<i>Pozdravljeni, prednamci! Ljubljana od prazgodovine do srednjega veka / Ancestral encounters. Ljubljana from Prehistory to the Middle Ages</i> , 1996 (Lučka ŠOBERL)	435
Taja Čepič et al.: <i>Poselitev Ljubljanske kotline - urbani razvoj Ljubljane / Settlement of the Ljubljana Basin - Urban Development of Ljubljana</i> , 1997 (Boris VIČIČ)	436
Vera Kolšek: <i>Rimska nekropola v Šempetru. Vodnik / Römische nekropole in Šempeter. Führer</i> , 1997 (Irena LAZAR)	436
Slavko Ciglencečki: <i>Tonovcov grad pri Kobaridu. Arheološko najdišče. Vodnik</i> , 1997 (Gojko TICA)	437
Milan Sagadin: <i>Ajdna nad Potoki</i> , 1997 (Verena PERKO)	437
Milan Sagadin: <i>Mali grad v Kamniku</i> , 1997 (Verena PERKO)	438
Iva Curk: <i>Sto zgodb arheoloških spomenikov v Sloveniji</i> , 1995 (Lučka ŠOBERL).....	438
Ljudmila Plesničar Gec, Boris Kuhar: <i>Emona in rimska kuhinja. Apicijevi recepti za današnjo rabo</i> , 1966 (Verena PERKO)	439
Andrej Valič: <i>Triglav. Arheološki problem in vprašanja njegovih predstav. Prispevek k preučevanju prvotne staroslovenske kulture na območju jugovzhodnih Alp</i> , 1997 (Tina MILAVEC)	440
Andrej Pleterski: <i>Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov</i> , 1997 (Tina MILAVEC).....	440
Stanko Pahič: <i>Arheološka najdišča v Slovenskih goricah. Topografski dnevnik in zapiski 8a. Kazala / Sezname</i> , 1995;	
Isti: <i>Arheološka najdišča v Slovenskih goricah. Topografski dnevnik in zapiski 8b. Zemljevidi</i> , 1995;	
Isti: <i>Arheološka najdišča v Slovenskih goricah. Pomniki pradavnine v šentiljski občini</i> , 1999;	
Isti: <i>Arheološka najdišča v Slovenskih goricah. Starine benediškega kraja</i> , 1998;	
Isti: <i>Topografski zapiski 1952, 1953, 1954-1955, 1956-1960, 1961-1965</i> , 1998;	
Isti: <i>Prebliski iz pradavnine ob gornji Dravinji</i> , 1995;	
Isti: <i>Rimske starine pri Miklavžu</i> , 1999 (Andreja DOLENC VIČIČ).....	440
Jože Kastelic: <i>Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih. Šempeter v Savinjski dolini / Sepulchral Symbolism of the Mythological Imagery on Roman Tomb Monuments. Šempeter in the Valley of Savinja</i> , 1998 (Stanko KOKOLE).....	441

Contents

Prehistory

Ivan TURK: <i>Morphometric analysis of early bone points in connection with finds of bone points from Divje babe I</i> (Summary)	28
Pavel JAMNIK, Petra LEBEN-SELJAK, Janez BIZJAK and Brane HORVAT: <i>Koblarska Cave near Kočevje - a prehistoric cemetery and cult area. Anthropological analysis of the skeletal remains with a description of the grave goods</i> (Summary)	49
Anton VELUŠČEK: <i>The remains of an Eneolithic cart from the Ljubljana Marshes</i> (Summary)	56
Anton VELUŠČEK and Katarina ČUFAR: <i>Dendrochronological investigation into the pile-dwelling settlements of the Ljubljana Marshes - the situation in 2001</i> (Summary).....	65
Katarina ČUFAR, Vesna TIŠLER and Željko GORIŠEK: <i>Archaeological wood - its properties and research potential</i> (Summary)	75
László BARTOSIEWICZ: <i>Dogs from the Ig pile dwellings in the National Museum of Slovenia</i>	77
Darko PERIŠA: <i>Die Höhlen in Debeljaci bei Banja Luka</i> (Zusammenfassung).....	98
Danilo BREŠČAK and Janez DULAR: <i>The prehistoric and late Roman settlement of Šumenje near Podturn</i> (Summary).....	114

Roman Period

Jana HORVAT: <i>Hoard of Roman Republican weapons from Grad near Šmihel under Nanos</i>	117
Boris VICIČ: <i>Frühromische Siedlung unter dem Schloßberg in Ljubljana. Gornji trg 3</i> (Zusammenfassung)	203

Late Antiquity

Danilo BREŠČAK, Milan LOVENJAK, Tomaž VERBIČ and Petra LEBEN-SELJAK: <i>Ein spätantikes Grab von Zidani gaber in Gorjanci</i> (Zusammenfassung)	232
---	-----

Early Middle Ages

Andrej PLETERSKI and Mateja BELAK: <i>Die Gräber von Puščava oberhalb von Stari trg bei Slovenj Gradec</i> (Zusammenfassung).....	285
---	-----

Middle and New Ages

Janja ŽELEZNIKAR: <i>The manor house at Polhov Gradec</i> (Summary)	350
---	-----

Epigraphy

Marjeta ŠAŠEL KOS: <i>The boundary stone between Aquileia and Emona</i>	373
Anton RAMOVŠ: <i>Geological classification of the boundary stone between Aquileia and Emona</i> (Summary)	384

Archaeological theory

Irena MIRNIK PREZELJ: <i>Sodobna sociologija o problemih etničnosti, narodov (nacionalizmov) in današnja arheologija</i>	385
--	-----

In memoriam

<i>Wolfgang Dehn (1909-2001)</i> (Stane GABROVEC)	403
<i>Wolfgang Kimmig (1910-2001)</i> (Stane GABROVEC).....	404

Book reviews

Winfried Henke, Nina Kieser, Wolfgang Schnaubelt: <i>Die Neandertalerin. Botschafterin der Vorzeit</i> , 1996 (Ivan TURK).....	407
<i>Studying Human Origins. Disciplinary History and Epistemology</i> , 2001 (Boris KAVUR).....	407
Henrieta Todorova, Ivan Vajsov: <i>Der kupferzeitliche Schmuck Bulgariens</i> , 2001 (Anton VELUŠČEK).....	410
Mária Novotná: <i>Die Fibeln in der Slowakei</i> , 2001 (Andrej PRELOŽNIK).....	411
Gerhard Tomedi: <i>Italische Panzerplatten und Panzerscheiben</i> , 2000 (Anton VELUŠČEK)	411
August Oxé, Howard Comfort, Philip Kenrick: <i>Corpus vasorum Arretinorum. A Catalogue of the Signatures, Shapes and Chronology of Italian Sigillata. Second edition</i> , 2000 (Jana HORVAT)	412
Eleni Schindler Kaudelka, Ulrike Fastner, Michael Gruber: <i>Italische Terra Sigillata mit Appliken in Noricum</i> , 2001 (Jana HORVAT)	412
<i>Cambodunum - Kempten. Erste Hauptstadt der römischen Provinz Raetien?</i> , 2000 (Jana HORVAT) ..	413
Salvatore Ortisi: <i>Die Stadtmauer der raetischen Provinzhauptstadt Aelia Augusta - Augsburg. Die Ausgrabungen Lange Gasse 11, Auf dem Kreuz 58, Heilig-Kreuz-Str. 26 und 4</i> , 2001 (Jana HORVAT).....	414
Cinzia Vismara, Maria Letizia Caldelli: <i>Epigrafia anfiteatrale dell'Occidente Romano V. Alpes Maritimae, Gallia Narbonensis, Tres Galliae, Germaniae, Britannia</i> , 2000 (Marjeta ŠAŠEL KOS) .	414
<i>Supplementa Italica. Nuova serie 18</i> , 2000 (Marjeta ŠAŠEL KOS)	415
Kurt Karpf: <i>Frühmittelalterliche Flechtwerksteine in Karantanien. Marmorne Kirchenaustattungen aus tassilonisch-karolingischer Zeit</i> , 2001 (Andrej PLETERSKI).....	415
Jiří Macháček: <i>Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely</i> , 2001 (Andrej PLETERSKI)	416
Jiří Macháček: <i>Břeclav - Pohansko V. Sídlištní aglomerace v Lesní školce. Digitální katalog archeologických pramenů</i> , 2002 (Andrej PLETERSKI).....	417

Archaeological monographs recently published in Slovenia (1995-1998)

<i>Archaeological monographs recently published in Slovenia (1995-1998)</i> (Marjeta ŠAŠEL KOS)	418
Peter Kos, Andrej Šemrov: <i>Rimski novci in kontramärke iz 1. stoletja / Roman Imperial Coins and Countermarks of the 1st Century: Augustus-Traianus</i> , 1995 (Alenka MIŠKEC)	420
<i>Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit / Zahodni Ilirik in severovzhodna Italija v poznorimski dobi</i> , 1996 (Milan LOVENJAK)	421
Marjeta Šašel Kos: <i>The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia / Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije</i> , 1997 (Milan LOVENJAK)	423
<i>Akten des IV. internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens / Akti IV. mednarodnega kolokvija o problemih rimske provincialne umetnosti, Celje 8.-12. Mai / maj 1995</i> , 1997 (Barbara NADBATH)	424
Milan Lovenjak: <i>Inscriptiones Latinae Sloveniae 1. Neviodunum</i> , 1998 (Marjeta ŠAŠEL KOS).....	425
<i>Deposke in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem / Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia I</i> , 1995; II, 1996 (Barbara NADBATH).....	425

Ljudmila Plesničar Gec: <i>Antične freske v Sloveniji I / The Roman Frescoes of Slovenia I</i> , 1997 (Verena PERKO).....	426
Andrej Šemrov: <i>Slovenia. Coinage and History</i> , 1996 (Marjeta ŠAŠEL KOS)	427
Peter Kos, Andrej Šemrov: <i>Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien. Teil III</i> , 1995;	
Andrej Šemrov: <i>Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien. Teil IV</i> , 1998 (Alenka MIŠKEC).....	428
Peter Kos, Andrej Šemrov: <i>Sylloge Nummorum Graecorum Slovenia. Ljubljana, Narodni muzej III.</i> <i>Moesia Superior. Collection Kecskés 1. Viminacium (nos. 1-2381)</i> , 1996 (Alenka MIŠKEC)	428
Janez Dular, Slavko Ciglencečki, Anja Dular: <i>Kučar. Železnodobno naselje in zgodnjekrščanski stavbni kompleks na Kučarju pri Podzemlju / Eisenzeitliche Siedlung und frühchristlicher Gebäudekomplex auf dem Kučar bei Podzemelj</i> , 1995 (Tina MILAVEC)	429
Moustérienska "koščena piščal" in druge najdbe iz Divjih bab I v Sloveniji / Mousterian "bone flute" and other finds from Divje Babe I cave site in Slovenia, 1997 (Martina KNAVS)	429
Jana Horvat: <i>Sermin. Prazgodovinska in zgodnjersimska naselbina v severozahodni Istri / Sermin. A Prehistoric and Early Roman Settlement in Northwestern Istria</i> , 1997 (Lučka ŠOBERL)	430
Andrej Pleterski: <i>Inštitut za arheologijo polstoletnik / Fiftieth anniversary of the Institute of Archaeology</i> , 1997 (Milan LOVENJAK).....	431
Tone Cevc: <i>Davne sledi človeka v Kamniških Alpah</i> , 1997 (Martina KNAVS).....	432
Ivan Turk, France Stele: <i>Ob zôri časov / All'alba dei tempi / In der Morgendämmerung der Zeit / A l'aube des temps / At the dawn of times</i> 1997 (Martina KNAVS).....	432
Božidar Slapšak: <i>Možnosti študija poselitve v arheologiji</i> , 1995 (Zvezdana MODRIJAN)	433
M. Guštin, K. K. Predovnik: <i>Drobci nekega vsakdana / Bruchstücke eines Alltags</i> , 1997 (Ivan Marija HROVATIN).....	433
Paola Korošec: <i>Prispevek k izpovednosti velikega moškega zlatega prstana z grajske nekropole v Ptujju</i> , 1997 (Tina MILAVEC).....	434
Borut Križ: <i>Novo mesto IV. Kapiteljska njiva, gomila II in gomila III</i> , 1997;	
Borut Križ: <i>Novo mesto V. Kapiteljska njiva, gomila IV in gomila V</i> , 2000 (Janez DULAR).....	434
<i>Od antičnega vrča do majolike. Katalog razstave / Vom antiken Krug bis Majolka. Ausstellungs Katalog</i> , 1996 (Ivan Marija HROVATIN)	435
<i>Pozdravljeni, prednamci! Ljubljana od prazgodovine do srednjega veka / Ancestral encounters. Ljubljana from Prehistory to the Middle Ages</i> , 1996 (Lučka ŠOBERL)	435
Taja Čepič et al.: <i>Poselitev Ljubljanske kotline - urbani razvoj Ljubljane / Settlement of the Ljubljana Basin - Urban Development of Ljubljana</i> , 1997 (Boris VIČIČ)	436
Vera Kolšek: <i>Rimska nekropola v Šempetru. Vodnik / Römische nekropole in Šempeter. Führer</i> , 1997 (Irena LAZAR)	436
Slavko Ciglencečki: <i>Tonovcov grad pri Kobaridu. Arheološko najdišče. Vodnik</i> , 1997 (Gojko TICA)	437
Milan Sagadin: <i>Ajdna nad Potoki</i> , 1997 (Verena PERKO)	437
Milan Sagadin: <i>Mali grad v Kamniku</i> , 1997 (Verena PERKO)	438
Iva Curk: <i>Sto zgodb arheoloških spomenikov v Sloveniji</i> , 1995 (Lučka ŠOBERL).....	438
Ljudmila Plesničar Gec, Boris Kuhar: <i>Emona in rimska kuhinja. Apicijevi recepti za današnjo rabo</i> , 1966 (Verena PERKO)	439
Andrej Valič: <i>Triglav. Arheološki problem in vprašanja njegovih predstav. Prispevek k preučevanju prvotne staroslovenske kulture na območju jugovzhodnih Alp</i> , 1997 (Tina MILAVEC)	440
Andrej Pleterski: <i>Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov</i> , 1997 (Tina MILAVEC).....	440
Stanko Pahič: <i>Arheološka najdišča v Slovenskih goricah. Topografski dnevnik in zapiski 8a. Kazala / Sezname</i> , 1995;	
Isti: <i>Arheološka najdišča v Slovenskih goricah. Topografski dnevnik in zapiski 8b. Zemljevidi</i> , 1995;	
Isti: <i>Arheološka najdišča v Slovenskih goricah. Pomniki pradavnine v šentiljski občini</i> , 1999;	
Isti: <i>Arheološka najdišča v Slovenskih goricah. Starine benediškega kraja</i> , 1998;	
Isti: <i>Topografski zapiski 1952, 1953, 1954-1955, 1956-1960, 1961-1965</i> , 1998;	
Isti: <i>Prebliski iz pradavnine ob gornji Dravinji</i> , 1995;	
Isti: <i>Rimske starine pri Miklavžu</i> , 1999 (Andreja DOLENC VIČIČ).....	440
Jože Kastelic: <i>Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih. Šempeter v Savinjski dolini / Sepulchral Symbolism of the Mythological Imagery on Roman Tomb Monuments. Šempeter in the Valley of Savinja</i> , 1998 (Stanko KOKOLE).....	441

Morfometrična analiza zgodnjih koščениh konic v povezavi z najdbami koščениh konic iz Divjih bab I

Ivan TURK

Izvleček

Zgodnje koščene konice iz slovenskih in drugih najdišč so bile klasificirane tako, da so se določeni metrični podatki primerjali z enakimi podatki za referenčno konico z masivno bazo z luknjo iz Potočke zijalke, in da so se izračunala absolutna odstopanja od referenčne konice za vsako konico posebej. Analiza je pokazala, da pripadajo zgodnje koščene konice zelo različnim tipom, ki so lahko nastali tudi in predvsem zaradi šiljenja konic, ki se jim je odlomil vršiček.

Abstract

Early bone points from Slovene and other sites were classified in such a way that specific morphometric data were compared with the same data for a reference point with solid base and with a hole, from Potočka zijalka, and such that absolute deviations from the reference point were calculated for each point individually. The analysis showed that the early bone points belong to very different types, which could also have been created by and above all because of resharpening points from which the tip had been broken off.

1. UVOD

Koščene konice so manjši, vendar kronološko zelo pomemben del paleolitskih inventarjev. To še zlasti velja za zgodnje koščene konice, ki se običajno povezujejo s širjenjem mlajšega paleolitika po Evropi. Ker imamo v Divjih babah I kar nekaj takšnih konic (Turk, Kavur 1997; Brodar 1999; Turk, Bastiani 2000; Turk et al. 2001a) in ker je najdišče časovno opredeljeno s povsem neodvisnimi kronološkimi metodami (Turk et al. 2001b), sem se odločil morfometrično analizirati vzorec koščениh konic in preveriti njihov kronološki potencial v tradicionalnem kulturno-historičnem pristopu do arheoloških najdb. Da bi bilo preverjanje čim bolj nepristransko, sem razvil analitsko metodo, ki doslej, če se ne motim, ni bila uporabljena. Ker dajo podobne metode podobne rezultate in obratno, je preverjanje izsledkov z uporabo različnih metod nedvomno priporočljivo in koristno za vsako stroko.

Po splošnem prepričanju so bile koščene konice namenjene prebadanju. To dokazuje oblika izdelka, ki ima skrbno izdelan distalni ali terminalni (priostreni) del in drugače oblikovan ter včasih manj obdelan proksimalni ali bazalni del, ki je bil domnevno namenjen nasajanju. Nasajena koščena konica je lahko služila

predvsem kot kopje ali sulica. Na tej predpostavki v glavnem sloni moja analiza zgodnjih koščениh konic.

Kopje ali sulica s koščeno konico se je pridružilo dvema starejšima izvedbama tega pripomočka, od katerih je bila ena v celoti iz lesa ali kosti, druga pa je imela kamnito konico. To bolj ali manj dokazujejo nekatere izjemne najdbe (Thieme 1996; Boëda et al. 1999; Gaudzinski 1999) in indirektna evidenca (Shea 1998). Kost ima gotovo določene prednosti pred lesom in kamnom. Iz kamna je nemogoče narediti tako dolgo in vitko konico kot iz kosti ali lesa. Kamnite konice se običajno ne da popraviti, leseno in koščeno konico pa se da brez težav. Kamnita konica ima največjo prebojnost, lesena najmanjšo, koščena konica pa je nekje vmes med obema (Stodiek, Paulsen 1996, 33 ss).

Ob zamenjavi surovine je prišlo najprej do posnemanja že preizkušenih oblik, izdelanih iz kamna in lesa. V začetku lahko torej pričakujem koščene konice, katerih oblika ne bo izkoristila vseh prednosti novega materiala. Drugače povedano, konice ne bodo imele idealne oblike glede na svojo funkcijo. Idealna oblika je kompromis med učinkovitostjo in zanesljivostjo. Učinkovitost lahko ocenim s prebojnostjo in smrtonosnostjo, zanesljivost pa s trpežnostjo izdelka.

Prebojnost se povečuje z vitkostjo, ki je obratno sorazmerna s trpežnostjo. Smrtonosnost je premo sorazmerna z dolžino priostrenega dela, ki prebada. Velikost izdelka, ki je pri kosti iz različnih vzrokov omejena, je funkcija namembnosti in je običajno premo sorazmerna z velikostjo plena (Churchill 1993). Do idealne oblike koščene konice se pride izkustveno. To je vitka konica bolj ali manj okroglega preseka, kakršna je bila v rabi v poznem mlajšem paleolitiku, mezolitiku in kasneje (Delporte et al. 1988; Gramsch 1990). Redke primerke takih konic poznamo tudi iz Potočke zijalke (S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 7: 105; 10: 92; 15: 55; 21: 11) in drugih slovenskih najdišč iz obdobja mlajšega paleolitika in mezolitika (Osole 1976: t. 6: 9,10; Frelih 1986: t. 8: 5). Drugod so takšne konice seveda bolj pogoste.

Izdelovalci koščenih konic so morali imeti določeno predstavo o obliki izdelka. Ta predstava je izhajala iz izkušenj, ki so jih dobili pri izdelavi in uporabi. Pri zgodnjih koščenih konicah moram upoštevati tudi izkušnje, pridobljene na podobnih izdelkih iz drugih surovin. Tako so zelo široke in ploščate koščene konice, verjetno posnetki kamnitih izdelkov in prvotnih konic narejenih iz naravno ploščatih kosti, npr. reber (Gaudzinski 1999). Seveda se lahko vprašam o primernosti takšne oblike pri koščenih izdelkih. S takšno konico lahko tako kot s kamnito povzročim večjo rano ali rane, vendar izdelek ni zanesljiv, ker se hitro zlomi. Ker žrtev z njim ne ubijem, ampak smrtno ranim, tudi veliko tvegam. Ozke in dolge konice, bolj ali manj okroglega preseka, so posnemale lesene. Ker se je nazadnje uveljavila samo dolga ozka konica okroglega preseka, lahko sklepam, da je bila ta oblika najučinkovitejša in zanesljiva. Z njo se je zadalo smrtno vbodno rano z malo tveganja.

Pri koščnem izdelku, ki je namenjen prebadanju, je pomembno dvoje: velikost izdelka in dolžina ter oblika funkcionalnega distalnega dela. Analitsko najbolj oprijemljiva je dolžina distalnega dela. Ta del sega od vršička konice do največje širine izdelka (Albrecht et al. 1975, sl. 2). Funkcionalni del se teoretično lahko podaljša v medialni del (za definicije posameznih delov glej ib., 101 s). Ker ne vem, kolikšen del medialnega dela je bil nasajen, je edino zanesljivo to, da je bil zunaj nasadišča ves priostren distalni del. Še večja neznanka je proksimalni del, za katerega ne vem, kako je bil nasajen, če je konica sploh bila nasajena.

Z razvrščanjem zgodnjih koščenih konic so se ukvarjali številni avtorji, ki so razvili različne klasifikacijske metode (Leroy-Prost 1975; Albrecht et al. 1972; 1975; Hahn 1988a; 1988b). Pri nas je najpomembnejša razvrstitev, ki jo je predlagal M. Brodar (1985), in sicer na dva osnovna tipa: mokriškega in olševskega, v okviru katerih razlikuje še konico z masivno bazo in konico z razcepljeno bazo.

2. IZHODIŠČE IN CILJ RAZISKAVE

Koščene konice so očitno zelo variabilne glede na osnovne mere (dolžino, širino in dolžino posameznih delov) (*tab. 1; sl. 3-5*). Variabilnost je mogoče razlagati statično in/ali dinamično. Statična razlaga temelji na predpostavki, da so različne velikosti in oblike koščenih konic dokončne, kar pomeni, da se med uporabo niso bistveno spreminjale. Dinamična razlaga temelji na predpostavki, da so različne velikosti in oblike koščenih konic posledica popravil poškodb, do katerih je prišlo med uporabo izdelkov. Cilj raziskave je zato naslednji:

1.) Ugotoviti ali gre za en tip koščene konice (olševski tip ali tip Potočke zijalke - S. Brodar, M. Brodar 1983, 128; M. Brodar 1985) in njegove variacije ali za več različnih tipov koščenih konic, lahko tudi variant, ki so se doslej obravnavali kot variacije enotnega tipa (prim. M. Brodar 1985, 16).

2.) Ugotoviti ali so variante nastale tudi zaradi popravil poškodovanih koščenih konic oziroma ali so bile nekatere koščene konice oblikovane tako, da je bilo mogoče narediti čim več popravkov.

Kot prvo moram razložiti tip oziroma določiti, kaj tip pomeni. Tip, širše vzeto, obsega skupino primerkov, ki jo družijo skupne lastnosti in/ali značilnosti, na podlagi katerih lahko skupino identificiramo. Tip, ožje vzeto, je primerek, ki najmanj odstopa od primerkov, s katerimi ga primerjamo, in ki ima največ podobnih primerkov. Monotip je primerek, ki sam predstavlja skupino.

Nad vse pomembno je, kako je tip opredeljen (definiran). M. Brodar je na primer opredelil konico tipa Potočka zijalka (imenovano tudi olševski tip) z idealnimi merami oziroma z razmerji med dolžino, širino in debelino (S. Brodar, M. Brodar 1983, 128). Poznamo še vrsto drugih opredelitev konic. Vsem je skupno, da podajajo spremenljivke, ki opredeljujejo tip, ne povedo pa, kaj tip konkretno je: npr. ta in ta konica, ki ima določen obseg odstopanj posameznih spremenljivk. To je natančno tisto, kar imam namen storiti. Uporabil bom že velikokrat uporabljene mere, ki določajo velikost in grobo obliko koščene konice. Te mere so: cela dolžina, dolžina distalnega dela, dolžina medialnega dela in širina konice (*sl. 1*). Debeline ne bom upošteval, ker je od vseh mer še najbolj odvisna od debeline kortikalne lupine, iz katere je narejena konica in ker od vseh mer najmanj vpliva na obliko izdelka, kot bomo kasneje videli.

Vse merske točke za posamezne mere, razen za dolžino medialnega dela, se dajo nedvoumno določiti na poljubni koščeni konici, ki je primerno ohranjena. Rekonstruirane mere so zanesljive ($p < 0,05$), če ima koščena konica ohranjene vsaj 95 % celotne dolžine (Hahn 1974). Pri slabše ohranjenih konicah se lahko

zanesljivost rekonstruiranih mer močno zmanjša ($p > 0,05$).

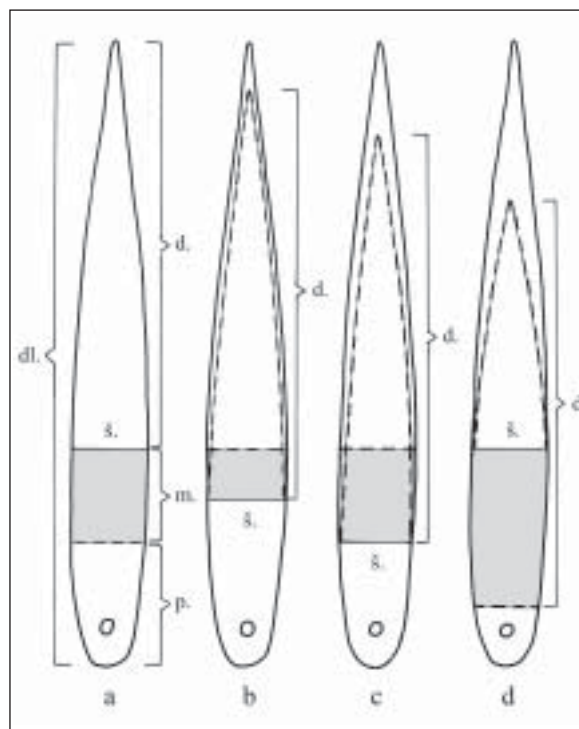
3. IZBOR SPREMENLJIVK

Izid raziskave je močno odvisen od izbora spremenljivk. Zato sem spremenljivke izbral na podlagi dveh kriterijev: 1.) povezanosti s funkcijo izdelka, 2.) statističnih lastnosti.

Spremenljivke morajo biti čim bolj povezane s funkcijo izdelka. Pri uporabnih izdelkih v ožjem pomenu besede, kot so konice, je funkcijo relativno lahko opredeliti. Zato izbor spremenljivk po tem kriteriju ni vprašljiv. Spremenljivke morajo imeti tudi čim boljše statistične lastnosti. Da sem prišel do spremenljivk z dobrimi statističnimi lastnostmi, sem moral analizirati lastnosti različnih spremenljivk.

Glavne spremenljivke pri koščenih konicah so, poleg oblike, še: 1. velikost, 2. dolžina nasadišča ali ročaja (proksimalni ali bazalni del in pogojno medialni del) in 3. dolžina konice, ki štrli iz nasadišča ali nenasajenega ročaja (distalni ali terminalni del in pogojno medialni del). Dolžina nasadišča se lahko spreminja na račun medialnega dela. Enako se lahko spreminja dolžina konice, ki štrli iz nasadišča ali ročaja. Če obstaja variabilnost medialnega dela, je ta zelo verjetno posledica šiljenja distalnega dela, ki se mu je odlomil vršiček. Nesmiselno je namreč od izdelka do izdelka spreminjati dolžino nasadišča ali ročaja, ker se da izkustveno zelo hitro ugotoviti, katera dolžina je za nasadišče ali ročaj najprimernejša.

Med uporabo so konice najbolj ranljive pri vrhu in v predelu, ki štrli iz nasadišča ali ročaja. To potrjujejo proksimalni in distalni odlomki ter številne konice z odlomljenim vršičkom (S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 6: 128,133; 7: 198,114; 9: 106,112,127, 15: 54; 18: 47; 20: 8,13; 21: 16; 22: 21). Konico, ki se ji je odlomil vršiček, lahko z malo truda ponovno priostrim. To lahko storim celo večkrat. Nasadišča ali ročaja pri tem ne spreminjam. Pri vzdrževanju primerne dolžine konice, ki štrli iz nasadišča, si pri ponovnem šiljenju pomagam predvsem z medialnim delom. Če tega skrajšam, se samodejno podaljša dolžina konice, ki štrli iz nasadišča (sl. 1: b, c). Če medialnega dela ni (več), lahko vzdržujem primerno dolžino konice, ki štrli iz nasadišča, izključno s skrajševanjem nasadišča ali ročaja (sl. 1: d). Ker dolžine nasadišča ali ročaja in dolžine konice, ki štrli iz nasadišča ali ročaja, ne morem krajšati v nedogled, na koncu dobim najmanjšo še uporabno koščeno konico. Proti koncu procesa lahko konico tudi zožim in jo tako popolnoma preoblikujem. Iz navedenega sledi, da je najstabilnejša mera širina konice (Hahn 1974, 120). Ta tudi najbolj vpliva na obliko koščene konice.

Sl. 1: Opredelitev merljivih delov koščene konice. Dl = celotna dolžina; d = dolžina distalnega dela; m = dolžina medialnega dela; p = dolžina proksimalnega dela; š = največja širina. a = nepredelana konica; b-d = popravljena odlomljena konica z nespremenjeno dolžino distalnega dela na račun medialnega in proksimalnega dela konice.

Fig. 1: Specification of the measured parts of bone points. Dl = total length; d = length of the distal part; m = length of medial part; p = length of proximal part; š = maximum width. a = unmodified point; b-d = repaired broken points with unchanged length of the distal part at the expense of the medial and proximal parts of the point.

Variacije velikosti koščenih konic lahko smiselno povežem z namembnostjo izdelka, variabilnost obeh delov, ki štrli iz nasadišča ali ročaja (obvezno štrli distalni del in pogojno medialni del) pa lahko razen z namembnostjo izdelka povežemo še s šiljenjem odlomljenih vršičkov konic. Mislim, da je bila glavna naloga medialnega dela vzdrževanje primarne dolžine distalnega dela. Ko to ni bilo več mogoče, je bilo treba spremeniti namembnost, t. j. velikost prvotnega izdelka. Spremeniti velikost pa pomeni spremeniti širino, kar je povezano s popolnim preoblikovanjem prvotnega izdelka.

Iz osnovnih mer koščenih konic sem dobil dve spremenljivki: 1.) relativno dolžino distalnega dela (S_1), in 2.) relativno širino distalnega dela (S_2):

$$S_1 = \text{distalna dolžina} / \text{cela dolžina}$$

$$S_2 = \text{širina} / \text{distalna dolžina}$$

Z obema spremenljivkama je zadovoljivo opredeljena

Tab. 1: Osnovni podatki. Viri: Vértes 1955; S. Brodar, M. Brodar 1983; M. Brodar 1985; Albrecht et al. 1972; Hahn 1977, 1988b; Oliva 1989.

Table 1: Basis data. Sources: Vértes 1955; S. Brodar, M. Brodar 1983; M. Brodar 1985; Albrecht et al. 1972; Hahn 1977, 1988b; Oliva 1989.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Inv. šte. (plast)	Dolžina cela (mm)	Dolžina dist. (mm)	Širina (mm)	Ocena 3 (mm)	Ocena 2 (mm)	Razmerje 5/6	Razlika 3-5 (mm)	Razlika 2-6 (mm)	Razlika 9-8 (mm)
Inv. no. (Layer)	Total length (mm)	Distal length (mm)	Width (mm)	Estimate 3 (mm)	Estimate 2 (mm)	Ratio 5/6	Difference 3-5 (mm)	Difference 2-6 (mm)	Difference 9-8 (mm)
75* (5)	227	148	30	148	227	0,65	0	0	0
Idealna k. / Ideal p.	123	64,5	14,5	72	110	0,65	-7,5	13	20
2 (?)	165	96	19	94	144	0,65	2	21	19
5 (?)	129	56	15	74	113	0,65	-18	16	34
10 (?)	101	59	14	69	106	0,65	-10	-5	5
12 (?)	120	70	20	99	151	0,65	-29	-31	-3
30 (5)	134	82	15	74	113	0,65	8	21	13
31 (5)	191	138	19	94	144	0,65	44	47	3
35 (4)	145	86	11	54	83	0,65	32	62	30
37 (4)	185	111	19	94	144	0,65	17	41	24
42 (4)	189	113	16	79	121	0,65	34	68	34
47 (4)		132	17	84	129	0,65	48		
50 (4)	110	70	14	69	106	0,65	1	4	3
52 (5)	98	67	10	49	76	0,65	18	22	5
53 (5)	175	112	21	104	159	0,65	8	16	8
56 (5)	146	115	19	94	144	0,65	21	2	-19
61 (4)	123	71	14	69	106	0,65	2	17	15
64 (5)	166	109	17	84	129	0,65	25	37	12
65 (5)	98	53	12	59	91	0,65	-6	7	13
66 (5)		138	15	74	113	0,65	64		
67 (4)	90	65	11	54	83	0,65	11	7	-4
70 (5)	133	92	12	59	91	0,65	33	42	9
72 (5)	100	62	9	44	68	0,65	18	32	14
80 (5)	120	61	20	99	151	0,65	-38	-31	6
82 (5)	141	106	19	94	144	0,65	12	-3	-15
90 (5)	121	73	19	94	144	0,65	-21	-23	-2
92 (5)		115	12	59	91	0,65	56	-91	-147
99 (7)	113	59	15	74	113	0,65	-15	0	15
100 (5)	111	70	14	69	106	0,65	1	5	4
101 (5)	114	56	17	84	129	0,65	-28	-15	13
102 (5)	40	30	6	30	45	0,65	0	-5	-6
104 (5)		72	19	94	144	0,65	-22		
105 (7)	102	55	11	54	83	0,65	1	19	18
106 (7)		145	17	84	129	0,65	61		
109 (7)	151	86	15	74	113	0,65	12	38	26
122 (7)		58	22	109	166	0,65	-51		
124 (7)	145	82	14	69	106	0,65	13	39	26
134 (?)	168	84	23	113	174	0,65	-29	-6	23
M. j. 3 (7)		99	36	178	272	0,65	-79		
M. j. 6 (7)		126	35	173	265	0,65	-47		
M. j. 9 (6)		110	14	69	106	0,65	41		
D. b. 407 (2-3)	153	114	18	89	136	0,65	25	17	-8
D. b. 427 (2)		86	12	59	91	0,65	27		
D. b. 3 (10)		120	24	118	182	0,65	2		
Mladeč 72171	311	238	48	237	363	0,65	1	-52	-53
Mladeč 4531/55	112	77	22	109	166	0,65	-32	-54	-23
Mladeč 4533/55	159	117	19	94	144	0,65	23	15	-8
Willendorf II,4 (4)	175	114	16	79	121	0,65	35	54	19
Willendorf II,4 (4)	177	126	14	69	106	0,65	57	71	14
Haligovce	240	151	23	113	174	0,65	38	66	28
Istállóskő (?)	258	181	20	99	151	0,65	82	107	24
Istállóskő (8)	134	111	17	84	129	0,65	27	5	-22
Laussel	136	100	21	104	159	0,65	-4	-23	-19
Vogelherd V (V)	92	58	10	49	76	0,65	9	16	8
Vogelherd V (V)	64	30	9	44	68	0,65	-14	-4	10
Vogelherd VI (VI)	105	80	22	109	166	0,65	-29	-61	-33
Morovica	163	122	22	109	166	0,65	13	-3	-17
Wildhaus	400	242	54	266	408	0,65	-24	-8	16

* Referenčna konica z luknjo iz Potočke zijalke / Reference bone point with perforation from P.z.

Vse inv. šte. brez dodatnih oznak so konice iz Potočke zijalke / All inventory numbers without labels pertain to P.z.

Vse navedene mere so natančne do $\pm 5\%$. Cele konice imajo dolžine izpisane krepko / All measurements are accurate to $\pm 5\%$. The length of complete bone points is in bold.

oblika tistega dela koščene konice, ki je štrlel iz nasadišča ali ročaja, ki se je uporabljal in se pri tem tudi poškodoval.

Na podlagi obeh spremenljivk sem lahko izračunal relativno odstopanje dolžine in širine distalnega dela vsake posamezne konice od poljubno izbrane referenčne konice po obrazcu:

$$\delta_x = (S_x - S_{reference}) / S_{reference}$$

Relativno odstopanje sem spremenil v absolutno dolžino distalnega dela in celo dolžino posamezne konice, ki tako po razmerjih ustreza poljubno izbrani referenčni konici, pri čemer se širina posamezne konice ne spremeni. Uporabil sem naslednja obrazca:

$$\text{spremenjena distalna dolžina}_x = \frac{\text{nespremenjena širina}_x}{S_{2\text{ reference}}}$$

$$\text{spremenjena cela dolžina}_x = \frac{\text{nespremenjena širina}_x}{(S_{1\text{ reference}}) * (S_{2\text{ reference}})}$$

Podobnost poljubne konice z referenčno konico (tipom) lahko ocenim že na podlagi njene širine po obrazcih:

$$\begin{aligned} \text{spremenjena distalna dolžina}_x &\leq \text{distalna dolžina}_x \\ \text{spremenjena distalna dolžina}_x &\geq \text{distalna dolžina}_x \\ \text{spremenjena cela dolžina}_x &\leq \text{cela dolžina}_x \\ \text{spremenjena cela dolžina}_x &\geq \text{cela dolžina}_x \end{aligned}$$

Pri tem manjše spremenjene vrednosti od dejanskih pomenijo večjo dolžino in obratno. Enake konice imajo obe vrednosti enaki. Tako si prihranim zamudno primerjanje, ki sledi iz nadaljnega postopka, v katerem upoštevam vse tri mere: širino, distalno dolžino in celo dolžino.

Iz dejanskih in spremenjenih mer sem izpeljal tri osnovne statistike: absolutno razliko v dolžini distalnega dela, absolutno razliko v celi dolžini in absolutno razliko v dolžini medialnega dela, vse glede na referenčno konico po obrazcih:

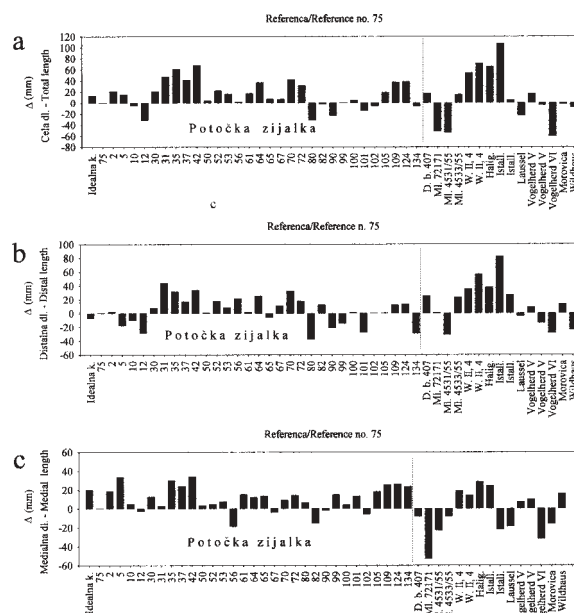
$$\Delta \text{ distalna dolžina}_x = (\text{dejanska distalna dolžina}_x) - (\text{spremenjena distalna dolžina}_x)$$

$$\Delta \text{ cela dolžina}_x = (\text{dejanska cela dolžina}_x) - (\text{spremenjena cela dolžina}_x)$$

$$\Delta \text{ medialna dolžina}_x = (\Delta \text{ cela dolžina}_x) - (\Delta \text{ distalna dolžina}_x)$$

Te tri statistike sem uporabil pri analizi vzorca koščenih konic iz Potočke zijalke in nekaterih domnevno sorodnih najdišč (tab. 1; sl. 2 a-c). V vzorec iz Potočke zijalke sem vključil čim bolj različne oblike (varianete?)

dobro ohranjenih konic iz obeh predelov jame in iz različnih plasti, v vzorec iz drugih najdišč pa predvsem najbolj ohranjene konice. Kronološki odnosi, ki so med najdišči že sami po sebi problematični, pri tako zasnovani raziskavi niso pomembni. Če bi obstajale kronološko pogojene razlike v obliki konic, bi se verjetno pokazale v izsledkih analize.

Sl. 2 a-c: Grafični prikaz izsledkov analiziranih statistik celotnega vzorca koščenih konic (n = 47): a) Odstopanje cele dolžine; b) Odstopanje distalne dolžine; c) Odstopanje medialne dolžine. Vse v mm od referenčne konice št. 75 iz Potočke zijalke. Podatki so podani v tab. 1.

Fig. 2 a-c: Graphic presentation of the results of analysed statistics of the entire sample of bone points (n = 47): a) Deviations of the total length; b) Deviations of the distal length; c) Deviations of the medial length. All in mm from reference point no. 75 from Potočka zijalka. Data are given in Table 1.

Statistike sem izbral utemeljeno. To pomeni, da sem preučil analitske lastnosti več spremenljivk in se na koncu odločil za tiste spremenljivke, ki so dale najboljše statistične rezultate. V bistvu sem izločil samo spremenljivko, povezano z največjo debelino koščene konice, ki je stalnica v raziskavah mojih predhodnikov (prim. Hahn 1974, 1988a; M. Brodar 1985). To sem lahko izračunal po zgornjih obrazcih tako, da sem širino zamenjal z debelino. Novo spremenljivko (S_3) sem dobil z uporabo obrazca:

$$S_3 = \text{debelina} / \text{širina}$$

Po že znanem postopku sem lahko izračunal tudi

absolutno razliko v debelini oziroma širini poljubne konice od referenčne konice in tako dobil nove statistike.

Rezultati, dobljeni z upoštevanjem debeline, so bili statistično porazno slabi v primerjavi z rezultati, dobljenimi z upoštevanjem širine (glej konec 4. in 5. poglavja). Debelina neznatno vpliva na obliko koščenih konic, čeprav jo kot spremenljivko obravnavajo različni avtorji, ki se očitno niso prepričali o njenih analitskih lastnostih (Albrecht et al. 1972; Hahn 1974, 1988a; M. Brodar 1985). Zato sem lahko brez večje škode opustil analizo debeline in se bolj posvetil analizi širine in z njo povezane spremenljivke S_2 .

4. IZBOR IN RAZLAGA TIPA

Ker referenčna konica predstavlja tip, ki je opredeljen s tremi statističnimi parametri (razlikami v celi, distalni in medialni dolžini), je izbor reference odločilnega pomena pri takem pristopu k analizi koščenih konic. Najboljša je tista referenca, t. j. konica, ki ima največ skupnega z ostalimi konicami. Vprašanje je, kako najti takšno referenco v množici konic. Vsekakor jo moram iskati v skupini, ki združuje največ podobnih konic. Da bi lahko ocenil, kako dobro je izbrana referenca, sem analiziral podatke, dobljene na podlagi treh različnih referenčnih konic iz Potočke zijalke. Sam sem izbral referenčno konico števil 75 (sl. 3: 75) (S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 12: 75), ker so njene mere nekako na meji največje širine in dolžine, ki jo je bilo mogoče dobiti iz kortikalne lupine dolgih kosti jamskega medveda, iz katerih so nedvomno izdelane nekatere konice, najdene v Potočki zijalki. To pomeni, da konica ni mogla biti bistveno predelana in je tako ohranila bolj ali manj svojo prvotno obliko. Kot drugo sem izbral referenčno konico števil 42 (sl. 3: 42) (S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 17: 42), ki po mojih kriterijih močno odstopa od večine konic in zato ne more predstavljati splošni tip. Tretjo referenco sem prevzel od M. Brodarja, ki je metrično opredelil idealni tip olševske konice oziroma konice Potočke zijalke, kot ga sam imenuje (sl. 3: idealna konica) (S. Brodar, M. Brodar 1983, 128).

Kako dobro izbrane referenčne konice predstavljajo tip, sem ocenil s pomočjo regresijske analize in vsote povprečij kvadratov odstopanj treh statistik pri vseh konicah v vzorcu od referenčne konice.

Najenostavnejšo rešitev problema, kako izbrati tipsko konico, predstavlja povprečje kvadrata absolutnih razlik v ocenjeni in dejanski distalni, celi in medialni dolžini od referenčne konice. Najboljša je tista referenca, ki ima najmanjšo vsoto povprečkov v celi, distalni in medialni dolžini. V danem primeru je to referenčna konica števil 75 (tab. 2). Iz klastrov, dobljenih s klstersko analizo, je razvidna hierarhija povezav

med razlikami v celi, distalni in medialni dolžini, ki narekuje naslednji potek regresijske analize: posebej je treba analizirati razlike v celi in distalni dolžini, razlike v medialni dolžini pa skupaj z razlikami v celi in distalni dolžini.

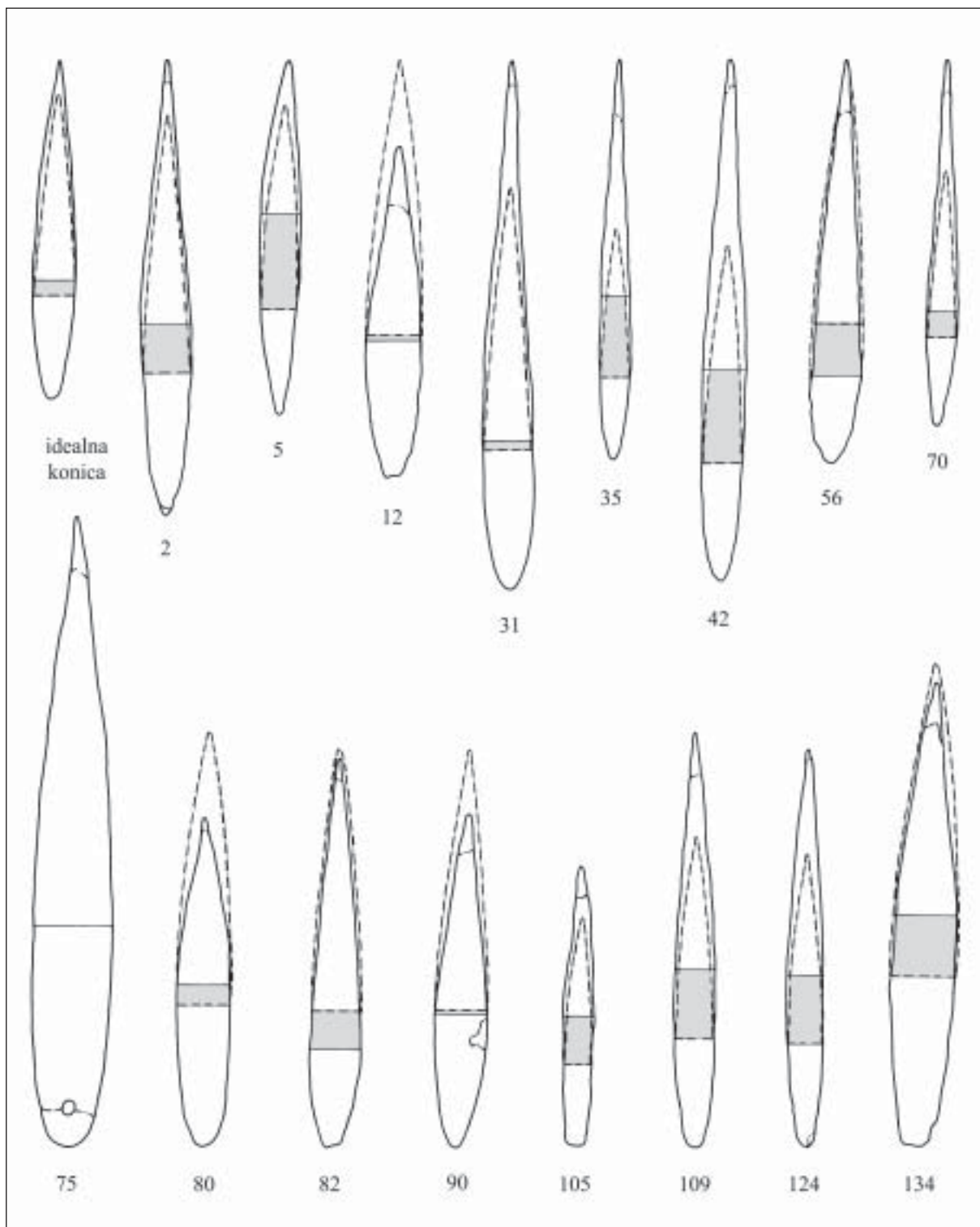
Najprej sem s pomočjo regresije analiziral odnos med razlikami v celi in distalni dolžini. Za neodvisno spremenljivko sem izbral tisto dolžino, ki je dala boljši rezultat v skladu z zastavljenim ciljem. Boljši je tisti rezultat, ki ima vrednost sečišča regresijske premice čim bližje vrednosti 0 in vrednost naklona regresijske premice čim bližje vrednosti 1, ki bi ju imela referenca z enačbo regresijske premice $y = x$. Neodvisna spremenljivka je zato v danem primeru razlika v distalni dolžini.

Od izbranih referenčnih konic je najboljša tista, ki najbolj ustreza zgornjemu kriteriju za regresijsko premico in ima poleg tega čim manjšo asimetrijo razsipa vrednosti okoli referenčne vrednosti ($x = 0$, $y = 0$). Po teh kriterijih je najboljša referenca konica števil 75, ki ima sečišče +10,7 in naklon 1,0. Idealna konica je nekoliko slabša referenca, saj ima sečišče -12,1 in naklon 1,1. Najslabša referenca je konica števil 42, ki ima sečišče +13,7 in naklon 1,3 (sl. 6: a-c). Različne reference so povezane z različnimi regresijskimi premicami in z različno levo-desno asimetrijo razsipa vrednosti okoli reference, pri čemer je predznak korelacije vedno pozitiven. Idealna referenca idealnega vzorca bi imela regresijsko premico s sečiščem 0 in naklonom 1 in vrednosti vzorca simetrično razpršene levo-desno od reference. To bi se zgodilo, če bi ljudje izdelovali tipsko konico, katere mere bi se proporcionalno spreminjale z velikostjo, bi pa iz določenih razlogov odstopale v določenih mejah. To pri konicah iz Potočke zijalke zanesljivo ni primer, saj imamo opraviti z zelo nepredvidljivo variabilnostjo konic.

Z regresijsko analizo sem pojasnil samo del variacije med razlikami v celi in distalni dolžini. Pri referenčni konici števil 75 npr. 72 % ($p < 0,001$). Z zamenjavo

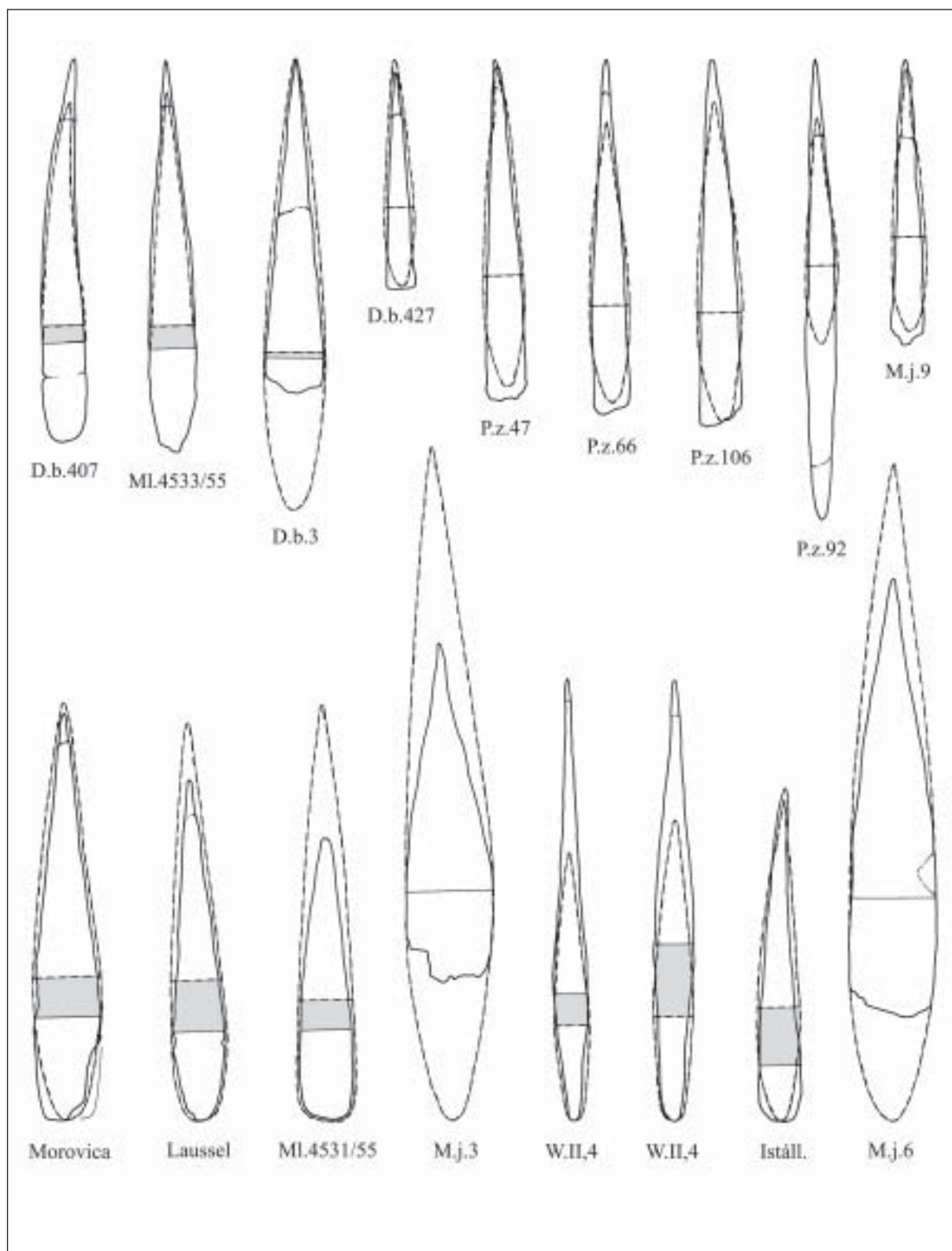
Tab. 2: Povprečje kvadrata vseh absolutnih razlik v ocenjeni in dejanski distalni, celi in medialni dolžini od referenčne konice.
Table 2: Average of squares of all absolute differences in estimated and actual distal, total and medial lengths from the reference point.

Referenca	Dist. dl. (mm) (povp. razlik)	Kpl. dl. (mm) (povp. razlik)	Medialna dl. (mm) (povp. razlik)	Skupaj (mm) (povp. razlik)
Reference	Distal length	Total length	Medial length	Sum
Št. 75	406	786	280	1472
Idealna k.	501	655	356	1512
Št. 42	1487	3982	799	6268

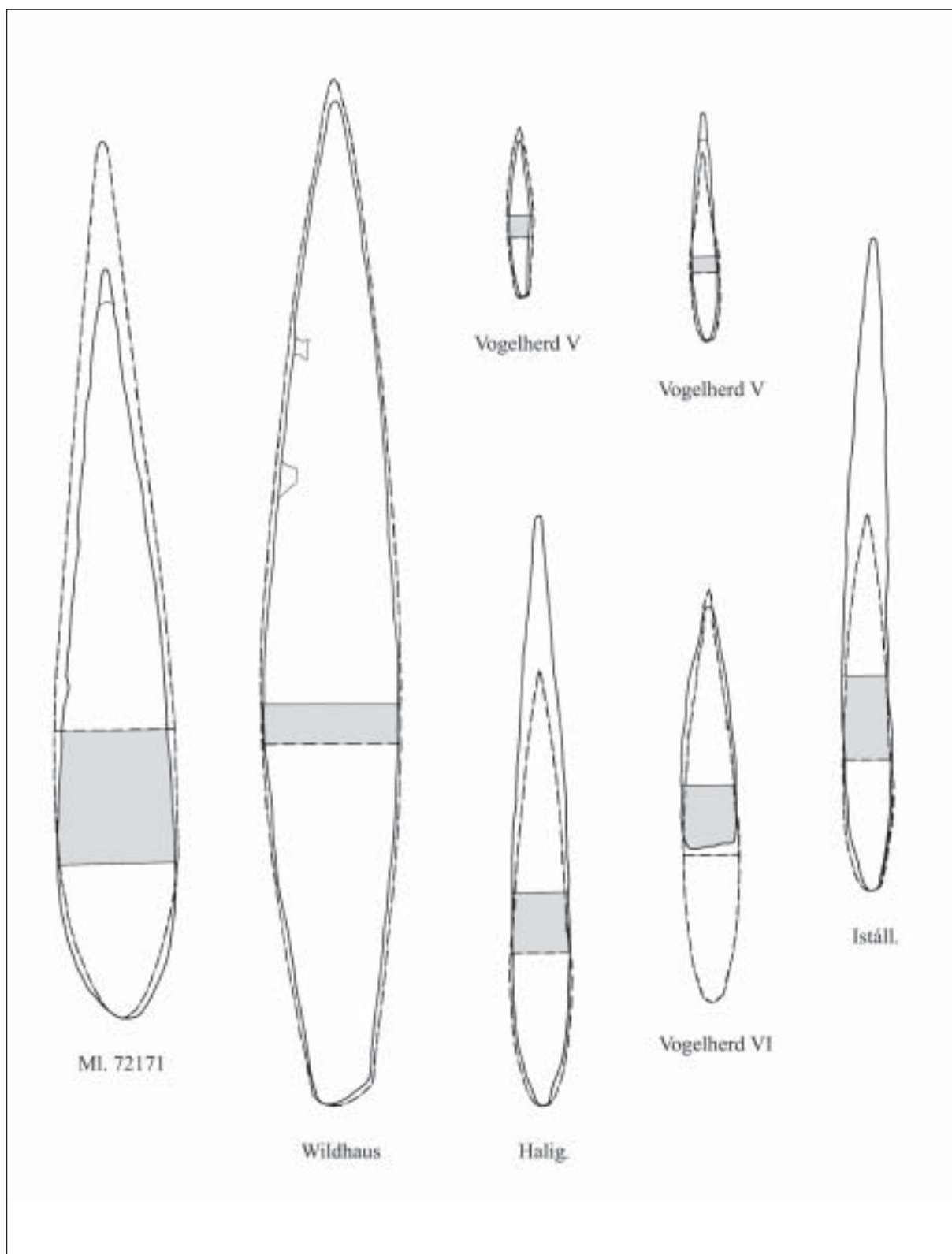
Sl. 3: Izbor koščenih konic iz vzorca Potočka zijalke z referenčno konico šte. 75 na čelu (tab. 1). Črtkano je označen distalni del glede na širino vsake posamezne konice in glede na obliko referenčne konice. Šrafirano je označen medialni del vsake posamezne konice, določen arbitrarno po obrazcu, navedenem v slovenskem tekstu. Iz lege neprekinjene in prekinjene črte je razviden 'suficit' oziroma 'deficit' medialnega dela. Vse približno 2x pomanjšano.

Fig. 3: Selection of bone points from the sample from Potočka zijalka, with reference point no. 75 at the front (Table 1). The distal part in relation to the width of each individual point and in relation to the shape of the reference point is marked by a broken line. The medial part of each individual part, determined arbitrarily according to the formula given in the Slovene text is hatched. The "excess" or "deficit" of the medial part is evident from the position of the broken and unbroken lines. All reduced approximately 2x.

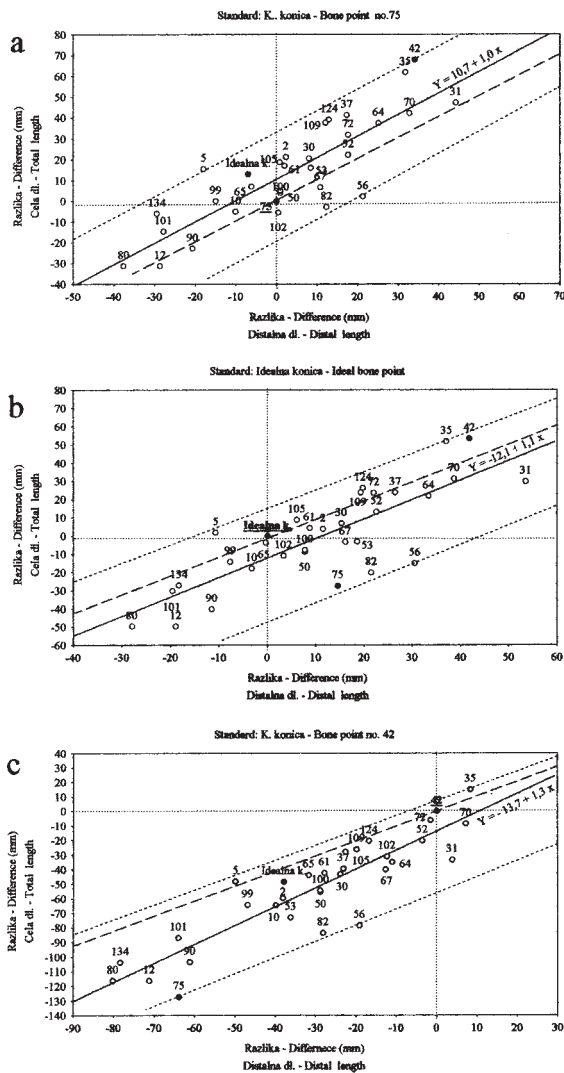
Sl. 4: Koščene konice iz razširjenega vzorca. Črtkano je označen obris konice glede na širino vsake posamezne konice in glede na obliko referenčne konice. Šrafirano je označen medialni del vsake posamezne konice, določen arbitrarno po obrazcu, navedenem v slovenskem tekstu. Vse približno 2x pomanjšano.

Fig. 4: Bone points from the extended sample. The outline of the point in relation to the width of each individual point and in relation to the shape of the reference point is shown. The medial part of each individual part, determined arbitrarily according to the formula given in the Slovene text, is hatched. All reduced approximately 2x.

Sl. 5: Koščne konice iz razširjenega vzorca. Črtkano je označen obris konice glede na širino vsake posamezne konice in glede na obliko referenčne konice. Šrafirano je označen medialni del vsake posamezne konice, določen arbitrarno po obrazcu, navedenem v slovenskem tekstu. Vse približno 2x pomanjšano.

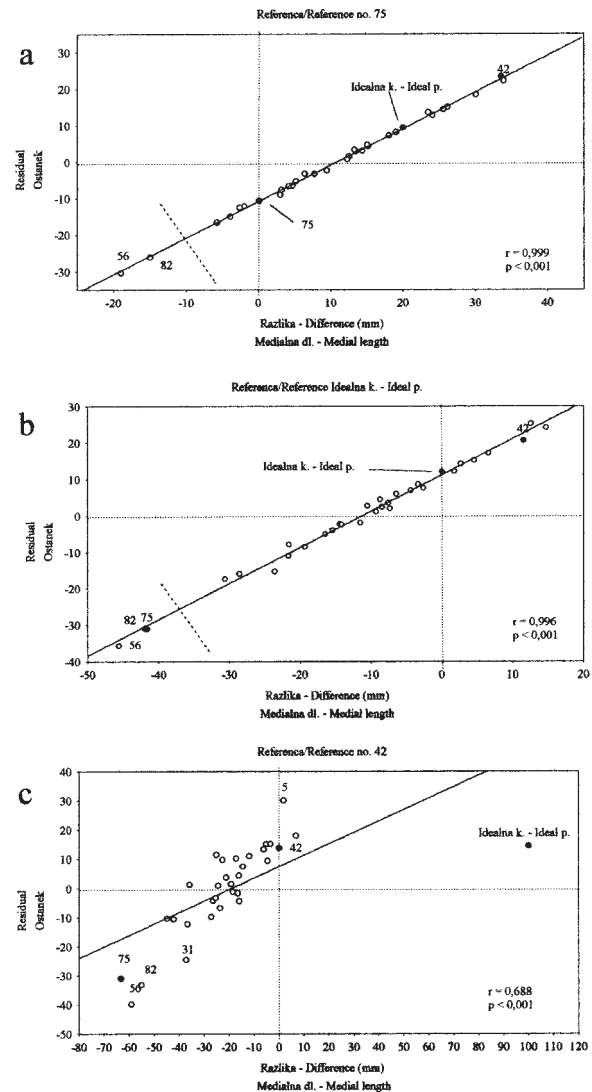
Fig. 5: Bone points from the extended sample. The outline of the point in relation to the width of each individual point and in relation to the shape of the reference point is shown. The medial part of each individual part, determined arbitrarily according to the formula given in the Slovene text, is hatched. All reduced approximately 2x.

Sl. 6 a-c: Rezultati regresijske analize razlik v celi in distalni dolžini, izračunanih na podlagi treh referenčnih konic na vzorcu konic iz Potočke zijalke (n = 32): a) Referenčna konica števil. 75; b) Referenčna idealna olševska konica po M. Brodarju; c) Referenčna konica števil. 42. Primerjaj naklon regresijske premice (neprekinjena črta) z naklonom idealne regresijske premice referenčne konice (prekinjena črta). Podatki so podani v tab. 1.

Fig. 6 a-c: Results of regression analysis of variation in the total and distal lengths, calculated on the basis of three reference points in the sample of points from Potočka zijalka (n = 32): a) Reference point no. 75; b) Reference ideal Olševa point according to M. Brodar; c) Reference point no. 42. Comparison of the slope of the best-fit straight line (unbroken line) with the slope of the ideal best-fit straight line of the reference point (broken line). Data are given in Table 1.

širine z debelino je pojasnjene samo še slabih 10 % te iste variacije. Kako pojasniti 28 % preostanek variacije med razlikami v celi in distalni dolžini? Iz rezultata klusterske analize sledi, da je treba razlike v medialni dolžini obravnavati skupaj z razlikami v celi in distalni dolžini. Ostanek nepojasnjene variacije za vsako

Sl. 7 a-c: Rezultati regresijske analize razlike v medialni dolžini in nepojasnjene ostankov regresijske analize razlik v celi in distalni dolžini, izračunanih na podlagi treh referenčnih konic na vzorcu konic iz Potočke zijalke (n = 32): a) Referenčna konica števil. 75; b) Referenčna idealna olševska konica po M. Brodarju; c) Referenčna konica števil. 42.

Fig. 7 a-c: Results of regression analysis of the differences in medial length and residual difference in the total length, calculated on the basis of three reference points from the sample of points from Potočka zijalka (n = 32): a) Reference point no. 75; b) Reference ideal Olševa point according to M. Brodar; c) Reference point no. 42.

referenco sem zato primerjal z razliko v medialni dolžini (sl. 7: a-c). Pri referenčni konici števil. 75 je z razlikami v medialni dolžini pojasnjena 99,8 % (p < 0,001) nepojasnjena dela variacije med razlikami v celi in distalni dolžini, pri referenčni idealni konici 99,2 % (p < 0,001) in pri referenčni konici števil. 42 samo 47,3 % (p < 0,001). Rezultati so popolnoma skladni z izsledki, ki sta jih dali regresijska analiza razlik v celi in distalni dolžini (sl. 6: a-c), in analiza vsote

povprečij kvadratov odstopanj treh statistik pri vseh konicah v vzorcu od referenčne konice (tab. 2). Od treh ocenjenih referenc je ponovno najboljša referenčna konica števil. 75. Če širino zamenjam z debelino in ponovim postopek za referenčno konico števil. 75, lahko pojasnim samo 54 % ($p < 0,001$) nepojasnjene 90 % dela variacije med razlikami v celi in distalni dolžini.

Ko sem tako izbral res dobro referenco in ugotovil koliko se kaj spreminja, sem podrobneje analiziral vzorec, in sicer najprej samo konice iz Potočke zijalke in potem še konice iz nekaterih drugih najdišč.

5. REZULTATI ANALIZE VZORCA KONIC IZ POTOČKE ZIJALKE

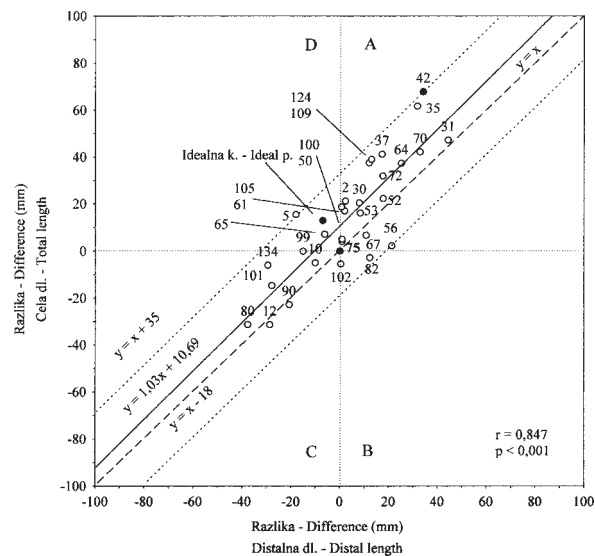
Na grafikonu (sl. 8) so matematično natančno razporejene konice glede na razlike v celi in distalni dolžini od referenčne konice števil. 75, ki predstavlja tip olševske konice ali konice Potočke zijalke po M. Brodarju. Velikost posamezne konice pri tem ni pomembna.

Vse konice, ki so enake s tipom, bi morale biti v središču grafikona. V vzorcu ni niti ene takšne konice. Verjetno bi jo težko dobili tudi v celi zbirki, kar je pri ročni izdelavi konic brez merilnega orodja popolnoma normalno. Konice, ki so močno podobne tipu, so zelo blizu središču grafikona. Takšni sta npr. konici števil. 50 in 100 in konica z razcepljeno bazo števil. 102 (S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 9. 102; 10; 100; 16; 50). Pri analizi dodatnih 55 primerkov merljivih konic sem ugotovil še devet konic (S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 6: 116; 11: 29; 15: 62,71,76; 18: 51; 19: 6; 20: 19; 22: 22), ki so močno podobne tipu. Ostale konice pa bolj odstopajo od tipa. Odgovor na vprašanje, zakaj veliko konic precej odstopa od tipa, bom poskusil najti v dveh grafikonih (sl. 7: a; 8).

Polje grafikona (sl. 8) je razdeljeno v štiri kvadrante (A-D), od katerih ima lahko vsak kvadrant svoj pomen pri klasifikaciji konic.

V kvadrantu A je največ konic. To ne preseneča, saj gre za konice, ki imajo podaljšan distalni del, vendar ne na račun nasadišča. Z dolgim distalnim delom se lažje zada smrtne rane kot s kratkim. Odlični primerki takšnih konic so konice števil. 31, 35 in 42 (sl. 3: 31,35,42), ki imajo od 32 do 44 mm daljši distalni del (tab. 1; sl. 11). Imenoval jih bom varianta A ali osti kopij, čeprav ne vem, ali so se dejansko uporabljale za kopja. Tej varianti bi lahko pripisal vse konice, ki imajo npr. distalni del daljši od olševskega tipa za najmanj +20 mm.

Kvadrant B je skoraj prazen. V tem kvadrantu bi bile konice, ki bi se jim distalni del čezmerno podaljševal

Sl. 8: Rezultat regresijske analize razlik v celi in distalni dolžini konic v vzorcu iz Potočke zijalke ($n = 32$) na podlagi referenčne konice števil. 75. Kvadranti A-C in štiri regresijske premice z enačbami lahko služijo za morfometrično klasifikacijo koščenih konic. Podatki so podani v tab. 1.

Fig. 8: Result of regression analysis of differences in the total and distal lengths of bone points in the sample from Potočka zijalka ($n = 32$) on the basis of reference point no. 75. Quadrants A-C and four best-fit straight lines with equations can serve for morphometric classification of bone points. Data are given in Table 1.

na račun nasadišča, tako da konice ne bi bilo več mogoče nasaditi. Na skrajni meji možnosti za nasaditev je npr. konica števil. 56 (sl. 3: 56). Takšne konice bi se lahko uporabljale kot bodala.

V kvadrantu C so redki primerki konic, ki imajo skrajšan distalni del, vendar ne na račun nasadišča. Značilna primerka sta konici števil. 12 in 80 (sl. 3: 12,80), ki imata za 29 oziroma 38 mm krajši distalni del (tab. 1; sl. 11). Takšne konice so bile lahko namenjene zadajanju ran, zaradi katerih je žrtev izkrvavela. Imenoval jih bom varianta C ali sulične osti, čeprav ne vem, ali so se dejansko uporabljale za sulice. Mejo med varianto C in olševskim tipom lahko arbitrarno določim pri -20 mm.

V kvadrantu D so konice, ki se jim nasadišče daljša na račun vedno krajšega distalnega dela. Ko postane nasadišče ali ročaj daljši od distalnega dela, se konica spremeni v šilo. Istočasno se spremeni funkcija predmeta, kar pomeni, da gre za nov tip. Ker sta v kvadrantu D poleg idealne konice samo še dve konici, sklepam, da je v celotni zbirki iz Potočke zijalke zelo malo potencialnih šil, med katere lahko uvrstim samo tri primerke (S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 7: 122; 14: 58; 16: 39).

Poleg kvadrantov, ki pomagajo čim objektivneje opredeliti konice, ima grafikon še eno za opredeljevanje konic pomembno aplikacijo, in sicer premice, ki so

vzporedne z regresijsko premico in so na *sl. 8* označene črtkano.

Vse konice, ki so na *premici* $y = x$ imajo podaljšan ali skrajšan distalni del in predolgo ali prekratko nasadišče. To pomeni, da imajo različno dolg medialni del ali da tega dela sploh nimajo. Potrebno je poudariti, da medialni del variira skupaj z distalno dolžino skoraj 100 % (*sl. 7: a*).

Vse konice, ki so na *premicah z negativnim sečiščem* (npr. $y = x - 18$) imajo podaljšan ali skrajšan distalni del in prekratko nasadišče. To pomeni, da so brez medialnega dela in da je vlogo medialnega dela lahko prevzel del distalnega dela ali pa konice sploh niso bile nasajene. V takem primeru bi lahko šlo za bodala. Značilni primer sta konici števil 56 in 82, ki se močno razlikujeta od referenčne konice števil 75 (*sl. 3: 56,82*).

Vse konice, ki so na *premicah s pozitivnim sečiščem* (npr. $y = x + 35$), imajo podaljšan ali skrajšan distalni del in predolgo nasadišče. To pomeni, da imajo različno dolg medialni del. V tej skupini je največ konic. Nekatere, kot npr. števil 5 in 42, se močno razlikujeta od referenčne konice števil 75 (*sl. 3: 5,42*). Konice, ki se grupirajo (npr. števil 2 in 105, 109 in 124), pa so si na moč podobne, kar zadeva distalni in medialni del (*sl. 3: 2,105,109,124*).

Konice, ki so na *različnih koncih premic* (npr. števil 70 in 80, 12 in 31), se med seboj močno razlikujejo (*sl. 3: 12,31,70,80*).

Skoraj popolno ujemanje razlike v medialni dolžini z ostankom regresijske analize razlike v celi in distalni dolžini pomeni, da je ta del povezan z distalno dolžino kot glavno spremenljivko. Odstopanje v distalni dolžini je zato lahko posledica popravkov odlomljenega vršička konice. Pri popraviljanju distalnega dela se je spreminjala (krajšala) predvsem dolžina medialnega dela. Istočasno se je spreminjala tudi dolžina nasadišča, ki se jo lahko zanesljivo ugotovi samo na nekaterih konicah (npr. tistih z zarezi na robovih). Zaradi negotovosti, povezane z nasajanjem, dolžine nasadišča (= proksimalni ali bazalni del) nisem vključil v analizo. Ocenjena dolžina medialnega dela se pogosto ujema z dolžino nasadišča, ugotovljeno na podlagi tega, do kod segajo zareze na robovih (glej *sl. 3: 12,109,134* in S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 21: 12; 7: 109; 22: 134). Za podroben opis zarez in njihove razporeditve glej S. Brodar in M. Brodar (1983, 131 s). Zanimiva je tudi statistika dolžin medialnega dela (ib., 126, tab. 5). Konic z zelo dolgim in z zelo kratkim medialnim delom je najmanj. To lahko pomeni, da je v najdišču največ že popravljenih (večkrat uporabljenih) konic, najmanj pa je nepopravljenih (celih) in velikokrat popravljenih (do skrajnosti izrabljenih) konic.

Če upoštevam vse tri statistike, se konice gostijo tik ob regresijski premici tako, da nastaneta dve skupini: ena velika in ena majhna skupina (*sl. 7: a*). V manjši

skupini sta samo dve konici (števil 56 in 82), za kateri sem že ugotovil, da se močno razlikujeta od konice števil 75. Večjo skupino bi lahko razdelil v več podskupin na podlagi dolžine medialnega dela. Najpodobnejše so si tiste konice, ki so zelo blizu skupaj na isti premici (*sl. 8*). Takšni sta npr. konici števil 12 in 90 ter konici števil 109 in 124 (*sl. 3: 12,90,109,124*). Konica z razcepljeno bazo števil 102 in idealna olševska konica se med seboj precej razlikujeta v dolžini medialnega dela (*tab. 1; sl. 7: a*), čeprav naj bi po M. Brodarju (1985: 14, 19) pripadali istemu osnovnemu tipu. To kaže na pomanjkljivosti poenostavljene analitsko-klasifikacijske metode, kakršno je uporabil M. Brodar. Mimogrede, ta metoda je v paleolitski arheologiji zelo priljubljena in se uporablja predvsem pri analizi in klasifikaciji zbirk kamenih artefaktov. Kakšna je njena analitska vrednost, mi ni jasno.

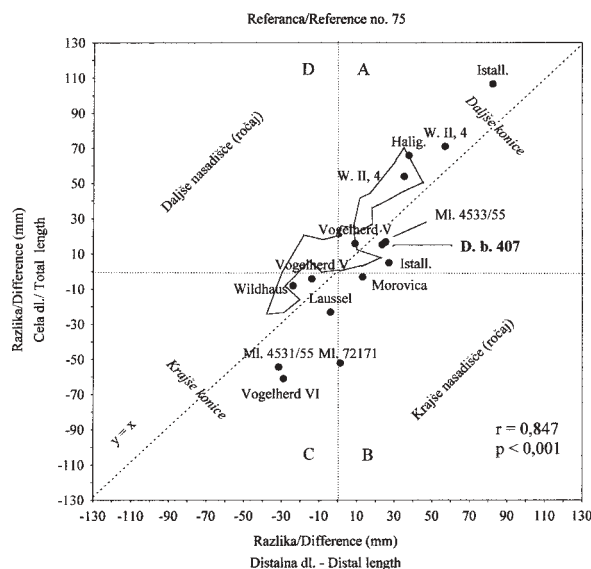
Z ostankom regresijske analize razlike v celi in distalni dolžini sem primerjal tudi razliki v medialni debelini oziroma širini, izračunani na podlagi vrednosti referenčne konice števil 75. Ugotovil sem, da je z razliko v medialni debelini oziroma širini mogoče pojasniti samo 21 % ($p = 0,01$), nepojasnjene variacije med razlikami v celi in distalni dolžini, kar je petkrat manj kot z razliko v medialni dolžini. Razlika v debelini na eni strani in širini medialnega dela na drugi strani sta statistiki, ki bistveno ne vplivata na dolžino distalnega dela konic iz Potočke zijalke.

6. REZULTATI ANALIZE RAZŠIRJENEGA VZORCA

Vzorec konic iz Ptočke zijalke sem primerjal z vzorcem konic iz različnih evropskih najdišč in s konicami iz Divjih bab I in Mokriške jame. Primerjal sem razlike v celi, distalni in medialni dolžini (*sl. 9-11*). Z razlikami v medialni dolžini sem pojasnil 96 % ($p < 0,001$) nepojasnjene variacije med razliko v celi in distalni dolžini v razširjenem vzorcu (*sl. 10*).

Konica števil 407 z razcepljeno bazo iz Divjih bab I (Turk, Kavur 1997, t. 10.1: 1) leži v kvadrantu A, kjer je večina konic iz Potočke zijalke, vendar zunaj okvira vzorca teh konic (*sl. 9*). Ker leži na premici z negativnim sečiščem, ima prekratko nasadišče. Najpodobnejša ji je konica števil 4533/55 z masivno bazo iz najdišča Mladeč (Oliva 1989, 39, sl. 2: 3) (*sl. 4: D.b. 407, Ml. 4533/55*).

Distalna fragmenta konic števil 3 in 427 iz Divjih bab I (Turk, Kavur 1997, t. 10.1: 2; M. Brodar 1999, t. 6: 4,5) lahko primerjam z drugimi konicami samo na podlagi razlike v dolžini distalnega dela, pri čemer predstavljata oba fragmenta najmanjšo distalno dolžino. Konica števil 427 (varianta A ali ost kopja) je imela približno enako dolg distalni del kot konica

Sl. 9: Klasifikacija konic razširjenega vzorca konic (n = 47) na podlagi razlike v celi in distalni dolžini od referenčne konice šte. 75 iz Potočke zijalke. Vzorec konic iz Potočke zijalke s sl. 8 je omejen z nepravilnim likom (glej tudi sl. 3). Podatki so podani v tab. 1.

Fig. 9: Classification of points of the extended sample of points (n = 47) on the basis of differences in the total and distal lengths from reference point no. 75 from Potočka zijalka. The sample of points from Potočka zijalka from Fig. 8 is limited to irregular form (see also Fig. 3). Data are given in Table 1.

šte. 407 (sl. 11). Če postavim mejo variabilnosti distalnega dela olševskega tipa pri 20 mm, sta oba odlomka zunaj variabilnosti olševskega tipa (sl. 4: D.b. 407, 427). ± 20 mm in več je namreč razlika, ki je opazna na oko in lahko igra pomembno vlogo pri uporabi konic. Zato mislim, da ne gre za slučajno odstopanje, ki ga ni treba upoštevati pri klasifikaciji koščenih konic, temveč za namensko pogojeno razliko, ki vpliva na klasifikacijo obeh najdb. V zbirki Potočke zijalke je več distalnih odlomkov (sl. 4: P.z. 47, 66, 106), ki so primerljivi s konico šte. 427 iz Divjih bab I. Vsi odlomki pripadajo nedvomno varianti A z izredno dolgim distalnim delom (sl. 11).

Konica šte. 3 je bila najdena globoko v musterskih plasteh. Dolžina njenega distalnega dela bistveno ne odstopa od olševskega tipa, če je rekonstrukcija odlomljenega vršička pravilna ($p > 0,05$) (sl. 4: D.b. 3; 12). Po širini sodeč gre za varianto C ali sulično ost.

Medialni del konice šte. 408 iz Divjih bab I (Turk, Kavur 1997, t. 10.1: 4) je verjetno pripadal manjši konici z zelo dolgim distalnim delom (varianta A ali ost kopja). Dobrih 45 mm dolg odlomek nikakor ne pripada olševski konici. Če bi šlo za olševsko konico, bi imela celo dolžino 76 mm in distalno dolžino 49 mm. Najbližjo vzporednico za ta odlomek sem našel

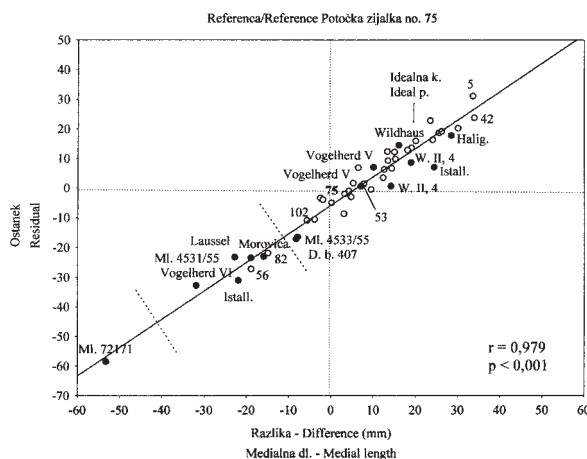
v konici šte. 92 iz Potočke zijalke (sl. 4: P.z. 92) (S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 10: 92).

Fragmentarno ohranjene konice iz Mokriške jame (M. Brodar 1959, t. 1-3; 1985, t. 2) pripadajo vsaj dvema zelo različnima variantama, ki sta precej oddaljeni od olševske konice (prim. M. Brodar 1959, 444 in M. Brodar 1985). Štev. 9 je varianta A ali ost kopja (sl. 4: M.j. 9; 11). Najbližjo primerjavo ima v konici šte. 31 iz Potočke zijalke (sl. 3: 31; 11). Štev. 3 in 6 sta izrazita varianta C ali sulična ost (sl. 4: M.j. 3,6; 11). Štev. 3 z razcepljeno bazo je brez primerjave (toda glej M. Brodar 1985, 18 s). M. Brodar je obe konici imenoval mokriški tip, za katerega so značilne zelo sploščene konice. Vendar je sploščenost lahko tudi posledica zelo tanke kortikalne lupine kot je to primer pri odlomku konice šte. 4 iz Mokriške jame (M. Brodar 1985, t. 2: 4). Moja analiza kaže, da je glavna značilnost mokriškega tipa prej velika širina kot velika sploščenost. V nasprotnem primeru bi morali govoriti o mokriškem monotipu, ki ga predstavlja konica z razcepljeno bazo šte. 3.

Pri pravih sulicah bi pričakovali, da bosta stranska robova nabrušena. Rob je mogoče naostriti samo z brušenjem (glajenjem) s kosom abrazivne kamnine, kot je npr. peščenjak. Priostritev s sileksom je komaj mogoča. V zgodnjem mlajšem paleolitiku so nedvomno obvladali tehnologijo glajenja, saj so jo uporabljali prav pri izdelavi koščenih konic (Leroy-Prost 1975, 77; Taborin 1990, 340). Vendar so konice z rahlo prisotrenimi robovi v naših najdiščih zelo redke (S. Brodar, M. Brodar 1983, 128). Priostritev je nakazana tudi na levem medialnem robu konice šte. 6 iz Mokriške jame. Razen tega priostrovanja skoraj ni na varianti C, kjer bi ga logično pričakovali, temveč se pojavlja predvsem na varianti A. Ni izključeno, da so takšni robovi bili na marsikateri široki konici, vendar so se posedimentno zaoblili.

Če na hitro pogledam izbrane konice iz različnih evropskih najdišč, ugotovim, da jih je le malo v okviru vzorca iz Potočke zijalke (sl. 9). Iz sl. 10 je jasno razvidno, da imamo v razširjenem vzorcu opraviti z najmanj tremi skupinami konic, ki se med seboj razlikujejo predvsem po dolžini distalnega in medialnega dela.

V prvi skupini je samo velika konica šte. 72171 iz Mladeča brez medialnega dela, ki ima od vseh analiziranih konic najkrajše nasadišče oz. ročaj (sl. 5: MI. 72171) (Oliva 1989, 39, sl. 2: 1). Ker je konica zelo velika, ne more biti predelana. Takšna, kot je, bi lahko služila kvečjemu kot bodalo. Dolžina njenega distalnega dela je le malenkost večja od dolžine distalnega dela referenčne konice šte. 75 iz Potočke zijalke (sl. 11). Velika konica iz Mladeča je monotip (prim. M. Brodar 1985, 19). Zato je oznaka "mladečke konice" za koščene konice z ma-

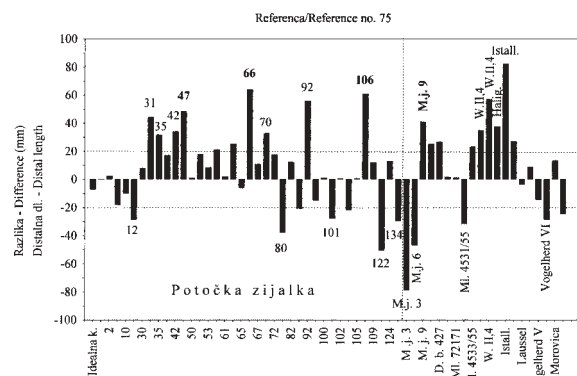
Sl. 10: Rezultat regresijske analize razlike v medialni dolžini in nepojasnjenih ostankov regresijske analize razlik v celi in distalni dolžini, izračunanih na podlagi referenčne konice štev. 75 iz Potočke zijalke na razširjenem vzorcu konic (n = 47). Prazni krogi so vzorec konic iz Potočke zijalke. Prekinjeni črti razmejujeta skupine konic in njihovih najdišč. Podatki so podani v tab. 1.

Fig. 10: Result of regression analysis of the difference in the medial length and residual difference in the total length, calculated on the basis of reference point no. 75 from Potočka zijalka on the extended sample of points (n = 47). Empty circles are the sample of points from Potočka zijalka. The broken lines demarcate groups of points and their sites. Data are given in Table 1.

sivno bazo neustrezna. Dejansko je ustrežnejša oznaka "olševske konice", ki sta jo predlagala M. Brodar in S. Brodar (1983, 128) in ki jo je utemeljil M. Brodar (1985).

V drugi, manjši skupini so konice brez medialnega dela, vendar z nekoliko daljšim nasadiščem oziroma ročajem. V tej skupini so poleg dveh konic iz Potočke zijalke (štev. 56 in 82) tudi posamezne konice iz najdišč Laussel (Hahn 1988b, sl. 9: 5), Vogelherd VI - musterjenska plast (Albrecht et al. 1972, t. 4: 52; Hahn et al. 1973, sl. 24), Mladeč (Oliva 1989, 39, sl. 1: 1), Morovica (Hahn 1977, t. 180: 5) in Istállóskő - sp. orinjasjenska plast (ib., t. 145: 10). Distalni deli teh konic so bodisi daljši, bodisi krajši od distalnega dela referenčne konice štev. 75 iz Potočke zijalke, vendar ne veliko več oziroma manj od ± 30 mm (sl. 11). Konica z razcepljeno bazo iz najdišča Morovica (Hahn 1977, t. 180: 5), za katero je M. Brodar (1985, 19) ugotovil, da ne pripada niti olševskemu niti mokriškemu tipu, ima dobro vzporednico v konici z masivno bazo štev. 82 iz Potočke zijalke (prim. sl. 3: 82 in 4: Morovica).

V tretji največji skupini so konice brez medialnega dela, vendar z relativno dolgim nasadiščem ali ročajem, in konice z različno dolgim medialnim delom. Najdaljši medialni del imajo nekatere konice iz Potočke zijalke (štev. 5 in 42) (sl. 3: 5,42). Distalni del konic iz te

Sl. 11: Razlika v distalni dolžini konic iz Potočke zijalke in drugih najdišč, izračunana na podlagi referenčne konice štev. 75 iz Potočke zijalke. Distalni odlomki konic so označeni s krepkim tiskom. S prekinjeno črto je označemo dopustno (nenamensko?) odstopanje ± 20 mm distalne dolžine od referenčne konice štev. 75 iz Potočke zijalke. Podatki so podani v tab. 1.

Fig. 11: Difference in the distal length of points from Potočka zijalka and other sites, calculated on the basis of reference point no. 75 from Potočka zijalka. Distal fragments of points are marked in bold type. The broken lines marks the permissible (unintentional?) deviation ± 20 mm of the distal length from the reference point no. 75 from Potočka zijalka. Data are given in Table 1.

skupine je lahko ekstremno dolg: npr. konica iz zgornje plasti v jami Istállóskő (Vértes 1955, t. 41: 1), ali ekstremno kratek: npr. konica štev. 122 iz Potočke zijalke (S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 7: 122) (sl. 5: Istáll.; 12). Konica z razcepljeno bazo iz najdišča Vogelherd V (Hahn 1977, t. 32: 10) ima najboljšo paralelo v konici štev. 53 iz Potočke zijalke (S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 14: 53) itd (sl. 5: Vogelherd V). V tej skupini je tudi zelo velika konica iz najdišča Wildhaus (Hahn 1977, t. 75: 1), za katero je M. Brodar (1985, 19) ugotovil, da ne pripada olševskemu tipu. Potem ne pripadajo olševskemu tipu tudi nekatere konice iz Potočke zijalke (štev. 90, 99 in predvsem 101; S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 8: 99; 10: 90,101), ki imajo skrajšan distalni del (prim. sl. 3: 90 in 5: Wildhaus).

7. RAZPRAVA

Pomembno je, da tu predlagana analitično-klasifikacijska metoda razvršča konice po razlikah in podobnostih, ki so vidne. Bolj ali manj vidne razlike tudi natančno določi, kar vizualno ni vedno mogoče, oziroma pride pri tem do odstopanj, subjektivne narave. Druge analitično-klasifikacijske metode so premalo upoštevale funkcionalno stran konic, ki se odraža v konici, ki najbolj ustreza predstavam

izdelovalcev koščenih konic. Da je to res tako, je videti v izboru analitičnih parametrov. G. Albrecht, J. Hahn in W. G. Torke (1972) so npr. analizirali zelo obsežen sveženj parametrov, med katerimi je bilo tudi nekaj kvantitativnih spremenljivk (dolžina, širina in debelina). J. Hahn (1974; 1988) je kasneje analiziral predvsem širino in debelino koščenih konic. S tem je v bistvu analiziral obliko preseka konice. Dodatno je obravnaval še dolžino. M. Brodar (1985) je analiziral samo dolžino, širino in debelino koščenih konic. V osnovi so bile vse našete kvantitativne analize koščenih konic osredotočene na iste parametre, ki sicer vplivajo na funkcijo izdelka, vendar ne tako neposredno kot njegov distalni in medialni del. Razlike med posameznimi avtorji so bile le v uporabljenih statističnih metodah, kjer gre predvsem za opisno statistiko in samo pri Hahnu tudi za analitično statistiko. Zaradi ne preveč posrečeno izbranih analiziranih parametrov se vsi našeti avtorji niso uspeli približati izdelovalčevemu pogledu na predmet in njegovim željam, kar je predpogoj za objektivno uspešnejši konec analize. Te pomanjkivosti, psihološke narave, se je dobro zavedal že M. Brodar (1985, 16), vendar se kot mnogi drugi ni mogel ali ni znal preseliti iz svoje kože v kožo tistega, ki je konice izdeloval in uporabljal.

Konica, ki najbolj ustreza predstavam izdelovalcev koščenih konic iz Potočke zijalke, je konica števil. 75. Luknja na bazi, ki ni povezana z nasajanjem (sicer bi jo imelo več konic), označuje njen poseben status (prim. S. Brodar, M. Brodar 1983; Omerzel Terlep 1998, 169 s). Upam si trditi, da gre za neko vrsto predloge koščene konice, ki je združevala najboljše lastnosti izdelka: učinkovitost in zanesljivost. Podobno preluknjanih konic, razen ene izjeme ali dveh izjem, v drugih večjih zbirkah namreč ni (prim. Leroy-Prost 1979, sl. 65).

Nova klasifikacija koščenih konic glede na olševski tip je potrdila staro domnevo (M. Brodar 1959, 444), da zbirka konic iz Potočke zijalke vseeno ni tako tipološko enotna, kot so pokazale najnovejše analize M. Brodarja (1985, 15 s; 2000, 10). To velja tudi za širši evropski vzorec, ki je še bolj neenoten (variabilen). Vzroka za variabilnost sta lahko dva: 1) različne zamisli izdelovalcev, ki jih lahko v glavnem strnem v njihove izkušnje s kopji in sulicami, če izhajam iz strogo funkcionalnega kriterija, in 2) popraviljanje poškodovanih konic, ki je arheološko težko oprijemljivo in predstavlja zato trd oreh za tipološko klasifikacijo koščenih konic. Težko je namreč vedeti ali je oblika neke konice prvotna ali popravljena in ali gre za izvirk ali neke vrste "ponaredek".

Na začetku sem postavil vprašanje: ali predstavljajo konice iz Potočke zijalke en tip koščene konice in njegove variacije ali več različnih in (pod)tipov koščenih konic? Odgovor je treba iskati v odstopanjih od

osnovnega tipa, t. j. konice števil. 75. Prag dopustnega odstopanja je ločnica med namensko in nenamensko variabilnostjo izdelkov. Pri ročnih izdelkih predstavljajo nenamensko variabilnost tiste variacije (odstopanja), do katerih lahko pride zato, ker s prostim očesom ne moremo pravilno oceniti posameznih mer. Vsa odstopanja, ki jih lahko brez težav zaznamo z očesom in ki vplivajo na uporabnost izdelka, lahko predstavljajo namensko variabilnost. Namenska variabilnost lahko pomeni izboljšanje prvotne oblike (tipa) ali popolnoma nov tip z novimi lastnostmi. Izboljšane prvotne oblike so variante in/ali podtipi, kar je nekaj drugega kot variacije tipa. V nadaljevanju bom poskusil predlagati kriterije za razlikovanje med *tipom*, *variacijami tipa* in *variantami tipa*.

Olševski tip združuje po mojem predvidevanju tako lastnosti kopja kot sulice in se je verjetno tudi uporabljal kot eno ali drugo. Vendar slednje ne drži za zelo majhne koščene konice, kakršna je npr. konica števil. 102 iz Potočke zijalke (S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 9: 102). Te so bile bodisi igrače bodisi osti puščic (prim. Vértes 1956, 28 s). Slednje bi pomenilo uporabo loka, ki je zanesljivo dokazan šele konec mlajšega paleolitika (Stodiek, Paulsen 1996, 37 ss). Če je olševski tip nespecializirana oblika koščene konice, lahko s pomočjo nove klasifikacijske metode iz nje izpeljem druge, bolj specializirane oblike. Medtem ko so tipske konice, ob upoštevanju variacijske širine, povezane z ročno izdelavo, pogoste, so "izpeljanke" osnovnega tipa, ki so opredeljene z namensko variabilnostjo, redke. To velja še posebej za tiste oblike, ki predstavljajo nove tipe.

Variacije olševskega tipa so vse oblike, ki ne glede na velikost in razlago (statično ali dinamično) odstopajo v dolžini distalnega dela do ± 20 mm in v dolžini medialnega dela do -10 mm in $+20$ mm. Večja odstopanja namreč vsak zlahka zazna in nadzoruje vizualno. Zato ne morejo biti slučajna in je do njih prišlo hote. Variacije olševskega tipa so npr. naslednje konice iz Potočke zijalke: števil. 2, 6, 10, 19, 22, 29, 30, 50, 51-53, 61, 62, 65, 67, 71, 72, 76, 82, 90, 99, 100, 102, 105, 116 ... (S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 6-22). V okviru variacij olševskega tipa, čeprav na njegovi meji, je tudi idealna oblika olševske konice, ki jo je določil M. Brodar (1983, 121).

Ko sem tako arbitrarno, matematično natančno določil olševski tip, se vprašam, kaj predstavljajo ostale variacije koščenih konic: variante (podtipe) olševske konice ali nove tipe? Odgovor je zapleten, ker moram upoštevati tako statično kot dinamično razlago oblike koščene konice. Zato stopi v ospredje v začetku postavljeno vprašanje, ali so variante nastale tudi zaradi popravil poškodovanih koščenih konic oziroma ali so (bile) koščene konice oblikovane tako, da je bilo mogoče narediti čim več popravkov. Variacije dolžine

medialnega dela in nekatere konice, ki so bile odlomljene in očitno ponovno ošiljene (štev. 6, 12, 80, 101; ib., t. 10: 101; 12: 80; 19: 6; 21: 12), dokazujejo, da takšne variante obstajajo tako v zbirki konic iz Potočke zijalke kot drugod (Hahn 1988a, 13).

Od vseh analiziranih parametrov je najbolj zapleten medialni del, ki je lahko pripadal nasadišču ali ročaju ali konici, ki je štrlela iz nasadišča ali ročaja (prim. ibid.) Variacije medialnega dela (sl. 7: a; 10), ki so prevelike, da bi bile naključne, je težko razložiti tipološko na statičen način. Če obravnavam tip statično, se pojavi vprašanje: zakaj ima isti tip tako različne vrednosti medialnega dela? S tem vprašanjem se ni doslej nihče ukvarjal, čeprav variabilnost medialnega dela ni ostala neopažena (S. Brodar, M. Brodar 1983, 126). Smislen odgovor na postavljeno vprašanje dobim, če upoštevam poleg statične tudi dinamično razlago tipa.

V nadaljevanju bom tako obravnaval vse tiste koščene konice, ki močno odstopajo od olševskega tipa.

Najprej moram omeniti dve konici (štev. 56 in 82) (sl. 3: 56,82) z izrazito negativnim medialnim delom (sl. 7: a). Negativni medialni del je značilen za precej konic z razcepljeno bazo, vključno s konico štev. 102 iz Potočke zijalke (S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 9: 102) in konico štev. 407 iz Divjih bab I (sl. 4: D.b. 407). Pri tem ni nepomembno, da so bile konice z razcepljeno bazo zelo problematične za nasajanje (prim. Knecht 2000), tako da mi ni jasno, čemu so služile, gledano strogo uporabniško. Odstopanje distalne dolžine je pri obeh konicah v mejah variabilnosti olševskega tipa (sl. 11). Ker imata konici izredno kratko nasadišče ali ročaj, pomenita nedvomno *nov tip* (bodalo?), ne glede na to kako razložim njuno obliko, statično ali dinamično. Velika konica iz Mladeča štev. 72171 (Oliva 1989, 39, sl. 2: 1) bi lahko bila tudi ta tip, če ne bi bila monotip (prim. sl. 3: 56, 82 in 4: Ml. 72171). Zaradi velikosti konica ni mogla biti predelana, kar je zelo pomembno za opredelitev tipa. Obema konicama iz Potočke zijalke je zelo podobna konica z razcepljeno bazo iz najdišč Morovica (Hahn 1977, t. 180: 5) in Laussel (Hahn 1988b, sl. 9: 5) (sl. 9; 10; 4: Morovica, Laussel). Konico iz Mladeča in Morovice je M. Brodar (1985, 19) opredelil kot varianti svojih osnovnih tipov: olševskega in mokriškega. Pojma varianta ni razložil. Ker po mojem ne gre za predelavo osnovnega tipa, tudi ne gre za varianti, ampak za nov tip.

Konice t. i. variante A z ekstremno dolgim distalnim in medialnim delom (štev. 35 in 42; S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 17: 42; 18: 35) (sl. 3: 35,42; 8: a; 11) so variante olševskega tipa ali nov tip. Podaljšan medialni del je pomembna tehnološka pridobitev, ki jo olševski tip ne pozna, če se držim svojih pravil za klasifikacijo koščenih konic. Izboljšava, s katero

se podaljša življenska doba koščene konice, opredeljuje torej *drugačen tip konice*, ki s popravki lahko dobi obliko olševske konice. Po tej razlagi je olševski tip lahko tudi *varianta konice s podaljšanim medialnim delom*, kakršnega imajo konice štev. 35, 42, 109, 124 in 134 (S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 7: 109; 9: 124; 17: 42; 18: 35; 22: 134) (sl. 3: 35,42,109,124,134). Ker je v večini primerov nemogoče ugotoviti ali so bile konice popravljene ali ne, tradicionalni tipološki pristop pri analizi koščenih konic izgubi na verodostojnosti. V zbirki konic iz Potočke zijalke sta tudi dva odlomka z zelo dolgim medialnim delom (štev. 49 in 103; S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 9: 103; 10: 49), ki nedvomno ne pripadata olševskemu tipu, čeprav ju ne morem klasificirati na enak način kot konice v vzorcu. V isti zbirki je še več konic s podaljšanim medialnim delom (štev. 1, 4, 28, 63?, 48; S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 11: 28; 12: 63; 13: 48; 19: 1; 21: 4), ki jih nisem posebej analiziral. Z njimi lahko podkrepim svojo hipotezo, s katero lahko funkcionalno razložim vlogo medialnega dela koščene konice.

Podaljšan medialni del imajo tudi nekatere konice iz razširjenega vzorca, npr. Haligovce (Albrecht et al. 1972, t. 9: 129), Willendorf II, 4 (ib., t. 6: 87) in Istállóskő (Vértes 1955, t. 41: 1) (sl. 4: W. II, 4; 5: Halig., Istáll.; 10). Vse so zunaj območja vzorca Potočke zijalke (sl. 9). Zato pripadajo drugim tipom koščenih konic.

Konice z ekstremno dolgim distalnim delom (sl. 11), kot so npr. konice štev. 31, 47, 66, 92 in 106 (S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 9: 106; 10: 92; 11: 66; 14: 31; 18: 47), so lahko variante ali podtipi olševskega tipa ali popolnoma nov tip konice z drugačnimi lastnostmi (prim. M. Brodar 1985, 15 in diagram 3). Sam se zavzemam za *novi tip*, zato ker so te konice toliko spremenjene, da je vseeno kako razložim njihovo obliko, statično ali dinamično. Tisti, ki jih je naredil ali popravil, je namreč želel imeti drugačno konico. To dokazuje zelo velika in zato nepredelana konica iz najdišča Istállóskő in Wildhaus (Vértes 1955, t. 41: 1; Hahn 1977, t. 75: 1) (sl. 5: Istáll., Wildhaus). Obe konici nedvomno pripadata dvema različnima tipoma koščenih konic. Konice s podaljšanim distalnim delom so značilne tudi za razširjen vzorec in so prisotne takorekoč povsod.

Konice t. i. variante C s kratkim distalnim delom (štev. 12, 80, 101, 134; S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 10: 101; 12: 80; 21: 12; 22: 134) (sl. 3: 12,80,134) so *variante olševskega tipa*, ki so nastale s popraviljem polomljenih vršičkov distalnega dela (dinamična razlaga oblike) ali *novi tip* (statična razlaga oblike). Sam dajem prednost varianti pred tipom. Novi tip predstavljata nesporno konica Vogelherd VI in Mladeč 4531/55 (Albrecht et al. 1972, t. 4: 52; Oliva 1989, 39, sl. 1: 1) (sl. 4: Ml. 4531/55; 5: Vogelherd VI). Obe delujeta

arhaično, s tem da posnemata obliko kamnitih konic. Temu tipu se pridružuje tudi večina konic iz Mokriške jame, ki jih je M. Brodar (1985) opredelil kot *mokriški tip*. Mokriški tip je tipična sulična ost in kot tak izpopolnjen do skrajnosti. Zareze na robu takšnih konic imajo prej uporabno kot okrasno funkcijo. Narezan rob namreč trga tkivo in s tem povečuje rano. Konica števil. 6 iz Mokriške jame (M. Brodar 1959, t. 2: 1; M. Brodar 1985, t. 2: 6) ima, če zanemarim debelino, dobre vzporednice v konici števil. 80 in 122 iz Potočke zijalke (S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 7: 122; 12: 80), od katerih predstavlja prva varianto olševskega tipa in druga šilo. Pri konici števil. 6 in drugih podobnih konicah iz Mokriške jame gre glede na velikost nedvomno za jasno izražen popolnoma razvit samostojen tip, ki se iz nedoločenih razlogov v praksi ni uveljavil. To dokazujejo redke najdbe tega tipa v širšem evropskem prostoru (M. Brodar 1985, 19). Njemu nasproti stoji drug popolnoma razvit tip, ki ga predstavlja konica števil. 92 iz Potočke zijalke (S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 10: 92; prim. ib., 15). To je tipična ost kopja, oblika, ki se je sčasoma uveljavila in izpodrinila druge oblike, vključno z olševsko konico.

Na meji obeh variant (tipov) je npr. "konica" števil. 5 iz Potočke zijalke (S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 20: 5) (*sl.* 3: 5). Njen kar za 18 mm krajši distalni del in zelo dolg medialni del je težko razložiti s slučajnim odstopanjem, do katerega bi prišlo pri izdelavi konic določenega tipa.

Za razširjeni vzorec je značilen zelo velik razpon razlik v distalni in medialni dolžini (*sl.* 9; 10), ki ga lahko razložim samo funkcionalno, t. j. s praktično rabo konic. Menim, da so se različno dolge konice, pri čemer mislim predvsem na njihov distalni del, različno uporabljale. Različne konice so bile tudi različno globoko nasajene. Razlike so bile tudi v načinu nasajanja. Vse to bi lahko služilo pri opredeljevanju tipov, če bi bilo znano, kar pa seveda ni. Zato je vsako tipološko razvrščanje, ki ne upošteva funkcije predmetov, lahko vprašljivo. Vprašljiva je tudi kulturno-zgodovinska razlaga tipov. Bojim se, da se tako ali drugače izbrani tipi pojavljajo precej neodvisno od časa in prostora. Tako sta si npr. zelo podobni konica števil. 61 in 105 iz Potočke zijalke, čeprav je bila prva najdena v plasti 4 v zadnjem delu jame in druga v plasti 7 v vhodnem delu jame (*tab.* 1; *sl.* 8). Podobno je s konico števil. 37 iz plasti 4 in konicama števil. 109 in 124 iz plasti 7. Zelo podobni sta si konici števil. 35 iz plasti 5 in števil. 42 iz plasti 4 v zadnjem delu jame. In še bi lahko našteval. Zato kulturno-zgodovinska razlaga ni zanesljiva. Ne morem pa zanikati razlik med različno starimi konicami. Vendar te razlike nimajo vedno in povsod kronološke vrednosti. Kronološki pomen, ki se je pripisoval in se včasih še vedno pripisuje

zgodnjim koščenim konicam, se mi zdi na podlagi lastnih analitičnih izsledkov prej arheološka utvara kot stvarnost. Koščene konice so po mojih izkušnjah neprimerne za podrobno kronologijo paleolitskih najdišč (prim. M. Brodar 1985, 17 s, 19). Enako bi si upal trditi za večino paleolitskih artefaktov, ki nam omogočajo le zelo grobo kronološko členitev najdišč. Zato menim, da je treba podrobnejše rešitve kronoloških problemov namesto v tipologiji iskati v izdelavi neodvisnih kronologij paleolitskih najdišč na način kot smo to poskusili storiti za najdišče Divje babe I (Turk et al. 2001b).

8. SKLEPI

Z novo analitično-klasifikacijsko metodo sem dopolnil dosedanja dognanja o koščenih konicah iz Potočke zijalke, Mokriške jame in Divjih bab I. Glavne dopolnitve so tri. 1.) Delitev na samo dva tipa, olševskega in mokriškega, je premalo. Tipov je več kot toliko. 2.) Olševski tip ni edini tip, ki je zastopan v eponimnem najdišču. 3.) Variabilnost konic iz Potočke zijalke je v 72 % povezana z variacijami dolžine distalnega dela in v 28 % z variacijami dolžine medialnega dela.

"Variabilnost" olševskega tipa, ki jo omenja M. Brodar (1985), ne da bi jo razložil, se da pojasniti na več načinov: a) z variacijami znotraj tipa, b) z variantami tipa in c) s prisotnostjo novih tipov. Dejansko so v zbirki konic iz Potočke zijalke zastopane vse tri oblike "variabilnosti". Treba jih je samo med seboj ločiti z natančno opredeljenimi kriteriji kaj je kaj. Najteže je ločiti variacije tipa od variant tipa. To pa zato, ker so bile konice, ki se jim je odlomil vršiček, lahko popravljene. Zato so lahko variacije olševskega tipa v določenih primerih tudi variante tipa konice s podaljšanim medialnim delom. Konica s podaljšanim medialnim delom je nesporno vrhunec v tehnološkem razvoju koščenih konic ne da bi upoštevali različne načine nasaditve, od katerih je samo eden najboljši. V zbirki konic iz Potočke zijalke so še drugi tipi, ki so bili po prej veljavni Brodarjevi klasifikaciji samo variacije olševskega tipa. Takšno stanje je bilo zato, ker ni nihče analiziral "variabilnosti" olševskega tipa. Drugi tipi so skupaj z olševskim in mokriškim tipom vse razvojne oblike koščenih konic od sil, bodal, sulic in kopij. Umeten izbor je dal nazadnje prednost določenemu tipu ali tipom in določeni varianti ali variantam. Kakšni so ti tipi in variante, kažejo najdbe koščenih konic iz mlajših obdobj kamene dobe (končni paleolitik, mezolitik).

Koščene konice iz Divjih bab I ne pripadajo homogenemu vzorcu. Težnja po podaljšanem distalnem delu je opazna vsaj pri dveh konicah: števil. 407 in

427. Konica šte. 407 z razcepljeno bazo ni klasičen olševski tip konice. To je do neke mere razumljivo, ker so Divje babe I starejše od Potočke zijalke za približno 7000 radiokarbonskih let (prim. Nelson 1997 in Pacher 2000). Najboljšo vzporednico za konico šte. 407 imamo v konici šte. 4533/55 z masivno bazo iz najdišča Mladeč. Mini konica šte. 102 z razcepljeno bazo iz Potočke zijalke spada v okvir variabilnosti olševskega tipa konice.

Zagoneten postopek cepljenja koščenih konic, ki ni enostavno primerljiv s cepljenjem konic, narejenih iz rogovja (prim. Knecht 2000), se je, sodeč po najdbi iz Potočke zijalke in Divjih bab I ter morda tudi po najdbi iz plasti G₁ v Vindiji (prim. Smith et al. 1999), očitno obdržal dalj kot bi pričakoval, če bi šlo za funkcionalno neuspešen izdelek, kar je koščena konica z razcepljeno bazo vsekakor bila. Izhajajoč iz te predpostavke, sklepam, da so bili za cepljenje koščenih konic podani drugi, verjetno socialni razlogi, ki so upravičili trud, vložen v izdelavo takšne konice, ki jo je bilo težko nasaditi in uporabljati kot učinkovito in zanesljivo orožje. Arheološko uganko konic z razcepljeno bazo bi lahko pomagali rešiti poskusi, ki bi vključevali izdelavo in uporabo takšnih konic (prim. Leroy-Prost 1975, 110 ss; Knecht 2000). Z njimi bi potrdil ali ovrgel domnevo, da gre pri konicah in drugih izdelkih z razcepljeno bazo za posebne primere prikaza ročnih spretnosti, ki bi jih lahko razložil z zapletenim delovanjem spolne selekcije. Ker se konice z razcepljeno bazo oblikovno ne razlikujejo od konic z masivno bazo, je popolnoma upravičena in podpre vredna trditev M. Brodarja (1985, 19), da je delitev koščenih konic na konice z masivno in konice z razcepljeno bazo drugotnega pomena. Primarna je delitev na tipe brez upoštevanja oblike bazalnega dela koščene konice. Bazalni del je namreč največja arheološka uganka zaradi našega nepoznavanja vseh mogočih načinov nasaditve koščenih konic.

Mokriški tip konice, ki ga je M. Brodar (1985) osnoval predvsem na debelini kot tip ni sporen. Sporna je lahko glavna osnova za opredeljevanje tipa. Debelina koščenih konic je namreč mera, ki, splošno gledano, ne vpliva na obliko (in funkcionalnost) izdelkov. Konica šte. 3 z razcepljeno bazo iz Mokriške jame je glede tega redka izjema, ki pa ne potrjuje pravilo. Ker Mokriška jama ni ustrezno datirana, lahko o kronoloških odnosih s Potočko zijalko in Divjimi babami I samo ugibam (prim. M. Brodar 1985). Na

podlagi arhaičnega videza konic mokriškega tipa bi lahko domneval, da je Mokriška jama rahlo starejša od Potočke zijalke in časovno bližje Divjim babam I kot Potočki zijalki. M. Brodar (1985) ima obe najdišči za istočasni, razlike v inventarju pa razlaga s faciesi. Po tej razlagi sta, upoštevajoč razpoložljive radiometrične podatke, Potočka zijalka in Mokriška jama občutno mlajši od plasti 2 v Divjih babah I. Prav tako je mlajša plast G₁ v jami Vindiji na Hrvaškem, ki vsebuje skeletne ostanke neandertalca in po mnenju M. Brodarja (ibid.) konico mokriškega tipa z razcepljeno bazo. Skeletni ostanki neandertalca iz Vindije so bili direktno datirani in so približno enako stari kot ena izmed plasti s koščenimi konicami v Potočki zijalki (prim. Smith et al. 1999 in Pacher 2000). Doslej domnevno jasna identiteta izdelovalcev koščenih konic postaja z novimi dognanji vse bolj nejasna. Verjetno bo treba sčasoma določene zasluge za razvoj koščene obrti pripisati tudi neandertalcu (prim. Turk et al. 2001a; 2001b). K reševanju zapletenih vprašanj bodo nedvomno pripomogle nove in boljše analitične metode. Pričujoči članek je samo poskus, kako se lotiti dela in dokaz, da je še veliko možnosti za analizo že zbranega arheološkega gradiva. Pri tem pa seveda ne smemo pozabiti razvijati terenske metode, ki so lahko ključnega pomena za kasnejšo razlago posameznih in skupinskih najdb.

Zahvala in pojasnilo

Zahvaljujem se kolegu prof. dr. Borisu Kryštufeku (Prirodoslovni muzej, Ljubljana), ki mi je ljubeznivo dovolil uporabo računalnika z inštaliranim statističnim programom "STATISTICA". Zamišljena analiza brez ustrezne programske opreme leta in leta ni bila izvedljiva, čeprav je bila zaradi pomembnosti najdišč, kot sta Potočka zijalka in Divje babe I, nujna za širšo arheološko stroko. Enaki razlogi zavlačujejo realizacijo nekaterih drugih strokovnih analiz in idej, povezanih z najdiščem Divje babe I. Ker so podatki in gradivo izkopavanj v urejeni obliki vsem dostopni in ker zaslužni za to pregledno stanje nimamo niti osnovnih možnosti za normalno opravljanje poizkopovalnih analiz, bodo sadove 19-letnega preddela slej ko prej poželi tisti posamezniki, ki o najdišču ne vedo nič, imajo pa zato ustrezno programsko opremo in naše podatke. O verodostojnosti dognanj teh posameznikov bodo le redki podvomili, zlasti še če bodo prihajali iz tujih logov.

- ALBRECHT, G., J. HAHN in W. G. TORKE 1972, *Merkmalanalyse von Geschoßspitzen des mittleren Jungpleistozäns in Mittel- und Osteuropa*. - *Archaeologica Venatoria* 2.
- ALBRECHT, G., J. HAHN in W. G. TORKE 1975, Neue Untersuchungen zu den Geschoßspitzen des frühen Jungpaläolithikums. - *Arch. Korrbbl.* 5, 99-106.
- BOËDA, E., J. M. GENESTE in C. GRIGGO z N. MERCIER, S. MUHESEN, J. L. REYSS, A. TAHA in H. VALLADAS 1999, A Levallois point embedded in the vertebra of a wild ass (*Equus africanus*): hafting, projectiles and Mousterian hunting weapons. - *Antiquity* 73, 394-402.
- BRODAR, M. 1959, Mokriška jama, nova visokoalpska aurignaška postaja v Jugoslaviji. - *Razpr. 4. razr. SAZU* 5, 417-469.
- BRODAR, M. 1985, Potočka zijalka in Mokriška jama. - *Arh. vest.* 36, 11-24.
- BRODAR, M. 1985, Die Höhlen Potočka zijalka und Mokriška jama. - *Quartär* 35/36, 69-80.
- BRODAR, M. 1999, Die Kultur aus der Höhle Divje babe I. Kultura iz jame Divje babe I. - *Arh. vest.* 50, 9-57.
- BRODAR, M. 2000, Kulturne najdbe kontrolnega izkopavanja v Potočki zijalki. - *Arh. vest.* 51, 7-11.
- BRODAR, S. in M. BRODAR 1983, *Potočka zijalka visokoalpska postaja aurignacijskih lovcev. Potočka zijalka eine hochalpine Aurignacjägerstation*. - Dela 1. razr. SAZU 24.
- CHURCHILL, S. E. 1993, Weapon technology, prey size selection, and hunting methods in modern hunter-gatherers: Implications for hunting in the Paleolithic and Mesolithic. - V: G. L. Peterkin, H. M. Bricker in P. Mellars (eds), *Hunting and animal exploitation in the Later Palaeolithic and Mesolithic of Eurasia* 4, 11-24.
- DELPORTE, H., J. HAHN, L. MONS, G. PINÇON in D. DE SONNEVILLE-BORDES 1988, *Sagais*. - Fiches typologiques de l'industrie osseuse préhistoriques 1, Aix-en-Provence.
- FRELIH, M. 1986, Breg pri Škofljici - Mezolitško najdišče na Ljubljanskem barju. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 14, 21-58.
- GAUDZINSKI, S. 1999, Middle Palaeolithic bone tools from the open-air site Salzgitter-Lebenstedt (Germany). - *Jour. Arch. Sc.* 26, 125-141.
- GRAMSCH, B. 1990, Die frühmesolithischen Knochenspitzen von Friesack, Kr. Nauen. - *Veröff. Mus. f. Ur- u. Frühgesch. Potsdam* 24, 7-26.
- HAHN, J. 1974, Analyse des sagais du Paléolithique supérieur ancien en Europe. Méthodes et premiers résultats. - V: *Premier colloque international sur l'industrie de l'os dans la préhistoire* 119-127, Aix-en-Provence.
- HAHN, J. 1977, *Aurignacien das ältere Jungpaläolithikum in Mittel- und Osteuropa*. - *Fundamenta* 19, Reihe A.
- HAHN, J. 1988a, Sagais. Fiche sagais à base simple de tradition aurignacienne. - V: H. Delporte, J. Hahn, L. Mons, G. Pinçon in D. de Sonneville-Bordes, *Sagais*, Fiches typologiques de l'industrie osseuse préhistoriques 1, 1-17, Aix-en-Provence.
- HAHN, J. 1988b, Sagais. Fiche sagais à base fendue. - V: H. Delporte, J. Hahn, L. Mons, G. Pinçon in D. de Sonneville-Bordes, *Sagais*, Fiches typologiques de l'industrie osseuse préhistoriques 1, 1-21, Aix-en-Provence.
- HAHN, J., H. MÜLLER-BECK in W. TAUTE 1973, *Eiszeithöhlen im Lonetal. Archäologie einer Landschaft auf der Schwäbischen Alb*. - *Führer zur vor- und frühgeschichtlichen Denkmälern in Württemberg und Hohenzollern* 3, Stuttgart.
- KNECHT, H. 2000, Design strategies of Early Upper Paleolithic bone and antler projectile technology. - V: C. Bellier, P. Cattelain in M. Otte, *La chasse dans la Préhistoire. Hunting in Prehistory. Actes du Colloque international de Treignes* 1990, Anthropologie et Préhistoire 111, ERAUL 51, Artefacts 8, 28-36, Liège, Bruxelles, Treignes-Viroinval.
- LEROY-PROST, C. 1975, L'industrie osseuse aurignacienne. Essai régional de classification: Poitou, Charentes, Périgord. - *Gallia Préhistoire* 18, 65-156.
- LEROY-PROST, C. 1975, L'industrie osseuse aurignacienne. Essai régional de classification: Poitou, Charentes, Périgord (suite). - *Gallia Préhistoire* 22, 205-370.
- OLIVA, M. 1989, Mladopaleolitické nálezy z Mladečských jeskyní. The Upper Paleolithic finds from the Mladeč cave. - *Čas. Morav. muz., Vdy spol.* 74, 35-54.
- OMERZEL TERLEP, M. 1998, Prazgodovinska kamnita in koščena tolkala, drgala, samozvenečiji idiofoni, ropotulje in brnivke. Od kamna in školjke do strun. Prehistoric stone and bone percussion instruments, scrapers, idiophones, rattles and bullroarers. From stone and shells to strings. Summary. - *Etnolog* 8 (59), 153-182.
- OSOLE, F. 1976, Paleolitik iz Županovega spodmola pri Sajevčah. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 5, 7-28.
- PACHER, M. 2000, The excavation 1997 in the Potočka zijalka. - *Geol. zbor.* 15, 99-106.
- SHEA, J. J. 1998, Neandertal and early modern human behavioral variability. - *Curr. Anthr.* 39, Supplement, 45ss.
- SMITH, F. H., E. TRINKAUS, P. B. PETTITT, I. KARAVANIĆ in M. PAUNOVIĆ 1999, Direct radiocarbon dates for Vindija G₁ and Velika Pećina Late Pleistocene hominid remains. - *Proc. Natl. Acad. Sci. USA* 96, 12281-12286.
- STODIEK, U. in H. PAULSEN 1996, "Mit dem Pfeil, dem Bogen ..." *Technik der steinzeitlichen Jagd*. - *Archäologische Mitteilungen aus Nordwestdeutschland, Beiheft* 16.
- TABORIN, Y. 1990, Les prémices de la parure. - V: *Paléolithique moyen récent et Paléolithique supérieur ancien en Europe*, Colloque internationale de Nemours, 9-11 mai 1988, Mémoires du Musée de Préhist. d'Ile de France 3, 335-344.
- THIEME, H. 1996, Altpaläolithische Werfspeere aus Schöningen, Niedersachsen. Ein Vorbericht. - *Arch. Korrbbl.* 26, 377-393.
- TURK, I. in G. BASTIANI 2000, The Interpleniglacial record in the Palaeolithic site of Divje babe I (Slovenia). Some of the more important results of the 1980-1999 excavations. - *Quad. Soc. Preist. Protost. Friuli-Venezia Giulia* 8, 221-244.
- TURK, I. in B. KAVUR 1997, Pregled in opis paleolitskih orodij, kurišč in ognjišč. Survey and description of palaeolithic tools, fireplaces and hearth. - V: I. Turk (ed.), *Moustérienska "koščena piščal" in druge najdbe iz Divjih bab I v Sloveniji. Mousterian "bone flute" and other finds from Divje babe I cave site in Slovenia*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 2, 119-156.
- TURK, I., J. DIRJEC, G. BASTIANI, M. PFLAUM, T. LAUKO, F. CIMERMAN, F. KOSEL, J. GRUM in P. CEVC 2001a, Nove analize "piščali" iz Divjih bab I (Slovenija). New analyses of the "Flute" from Divje babe I (Slovenia). Translation - *Arh. vest.* 52, 25-79.
- TURK, I., D. SKABERNE, B. A. B. BLACKWELL in J. DIRJEC 2001b, Morfometrična in kronostratigrafska analiza ter paleoklimatska razlaga jamskih sedimentov v Divjih babah I, Slovenija. Morphometric and chronostratigraphic sedimentary analysis and paleoclimatic interpretation for the profile at Divje babe I, Slovenia. Summary - *Arh. vest.* 52, 221-247.
- VÉRTES, L. 1955, Neuere Ausgrabungen und paläolithische Funde in der Höhle von Istállóskő. - *Acta Arch. Acad. Sc. Hung.* 5, 113-131.
- VÉRTES, L. 1956, Paläolithikum (Altsteinzeit). - V: B. Thomas (ed.), *Archäologische Funde in Ungarn*, 15-42, Budapest.

Morphometric analysis of early bone points in connection with finds of bone points from Divje babe I

Summary

Fragments of four bone points were found in the youngest, layer 2 of Divje babe I (Fig. 4: D.b. 407, D.b. 427), including point no 407, with a split base. The finds were classified to the Aurignacian, despite the complete absence of typical stone artefacts. Later radiocarbon dating of layer 2 (35.3 ± 7.0 ky BP) confirmed the suspicion that they were Aurignacian (Nelson 1997). In the deeper radiometrically dated layers with finds of Mousterian stone artefacts, some further fragments of suspected bone points and artefacts were found, including a suspected flute (Turk et al. 2001a).

I compared the finds of better preserved bone points (Fig. 4: D.b. 407, D.b. 3, D.b. 427) with samples of early bone points from other sites in Slovenia and Europe. I classified the bone points from the sample on the basis of the considered selection of reference point no. 75 with pierced solid base from Potočka zijalka (Slovenia). Potočka zijalka (hereinafter: P.z) is the site with the largest number of very well preserved bone points with solid base in Europe. It is therefore suitable for developing a methodology of classification and analysis of bone points.

In contrast to other authors, I analysed variability in absolute differences of the entire length, length of the distal (terminal) part and length of the medial part from the reference point P.z. no. 75 (Table 1; Fig. 3-5). I chose the enumerated statistics because they are most directly connected with the function of the object, which is stabbing. The formulas for calculating the statistics are given in the Slovene text.

I standardised all measurements to the maximum width of the reference point. Width, together with thickness, is the most stable measurement. All length measurements, namely, can alter in relation to possible repairs to the broken tip of the distal part of the point (see Hahn 1974, 120). While the maximum width of a point greatly influences the variability of shape of the whole bone point, the effect of thickness on the variability of shape of bone points is insignificant. Various authors deal with thickness as an important variable, but they are clearly uncertain what the analytical value is (Albrecht et al. 1972; Hahn 1974; 1988a; M. Brodar 1985).

The solution of the key problem, how to choose a reference (typical) point, represents analysis of (absolute) deviation of all points in the sample from the reference point. The best reference is one which has the smallest average square of all deviations (differences) among the entire, distal and medial lengths (Table 2). From the results of cluster analysis, there is a clear hierarchy of connections between differences in the entire, distal and medial lengths which dictates the further course of analysis: in particular, it is necessary to analyse differences in the whole and distal lengths, and differences in the medial length together with differences in the total and distal lengths.

I first analysed the relation between differences in the total and distal lengths in the sample of points from P.z. with the aid of regression analysis, in which the difference in the distal length is an independent variable. I then analysed differences in the medial length.

The variability of points from P.z. at 72% ($p < 0.001$) is explained by variation in the length of the distal part (Fig. 8). If all measurements are standardised with the aid of the maximum thickness instead of with the aid of the maximum width of the point, the percentage of explained variability is reduced to a mere 10%.

The unexplained variation (28%), with standardisation of

measurements with the aid of the maximum width, is almost 100% ($p < 0.001$) explained by the difference in medial length (Fig. 7: a). Put another way: 28% of the variability of points from P.z. is explained by variation of the length of the medial part, and 72% by variation of the length of the distal part. With standardisation of measurements with the aid of the maximum thickness, only 54% ($p < 0.001$) of the unexplained 90% part of the variation between differences in the total and distal lengths is explained by variation in the medial length.

By means of analysis of residual difference in the total length, I also compared the difference in medial thickness or width, calculated on the basis of the values of reference point no. 75. I found that it is possible to explain only 21% ($p < 0.01$) of the unexplained variation between difference in the total and distal lengths by the difference in the medial thickness or width, which is almost five times less than by the difference in the medial length.

Differences in the thickness on the one hand, and width of the medial part on the other, are statistics that do not essentially effect the length of the distal part of points from P.z.

The shape of early bone points is therefore dependent mainly on the length and width of the distal and medial parts. The first can be reliably determined (Fig. 1) and exactly measured. The second, which is difficult to determine since we do not know to where the point was sharpened, can be calculated on the basis of the total and distal lengths by the formula:

$$\Delta \text{ medial length}_x = (\Delta \text{ total length}_x) - (\Delta \text{ distal length}_x)$$

The next step was the classification of bone points. I used for this a graphic display of the regression analysis of the selected statistics (Fig. 8-10). The bone points could be classified in relation to the position in the quadrant (A-D) and in relation to the position on the best fit straight line. Only the shape of individual points effected the classification, while size is not important.

In quadrant A there are potential throwing spears (javelins), in quadrant B potential killing (stabbing) knives, in quadrant C there are potential thrusting spears (lances), and in quadrant D potential awls (Fig. 8; 9).

All points which are, e.g. on the straight lines with a positive intercept (e.g., $y = x + 35$) have extended or foreshortened distal parts and overlong hafts. This means that the medial parts have different lengths. There are the most points from P.z. in this group (Fig. 8). The variability of the medial part can be explained by the resharpening of a point from which the tip has been broken off, or a larger distal part.

With suspected repair of the distal part, mainly the length of the medial part is changed (shortened). At the same time, the length of the haft is changed, which can only be reliably ascertained on some points (e.g., those with incisions on the edges). Because of the uncertainty connected with hafting, the length of the haft (= proximal or basal part) was not included in the analysis. The statistic of the lengths of the points from P.z. is also interesting (S. Brodar, M. Brodar 1983: 126, plate 5). There are fewest points with very long or with very short medial parts. This could mean that most of the points at the site have already been repaired (used a number of times), and fewest unrepaired (whole) or very often repaired (heavily used) points are present.

I compared the sample of points from P.z. with samples of points from various European sites and with points from Divje babe I and Mokriška jama. I compared differences in the total, distal and medial lengths. It was possible to explain 96% ($p < 0.001$) of the unexplained part of the variation between differences in the total and distal lengths of the extended sample, with differences in the medial length (Fig. 10).

Further analysis showed that the early bone points are very non-uniform from a functional-analytical point of view. This also holds for the sample from P.z., which according to M. Brodar (1985) are supposed to be typologically uniform. In any case we are dealing with different types and variants and with variability of types. The question is how to differentiate between types, variability of types and variants of types. I found an answer in the functional and non-functional variability of the bone points. I therefore set arbitrary criteria for distinguishing between deliberate and non-deliberate variability of the bone points. These are the boundaries of absolute deviation of the length of the distal and medial parts from the reference point that can be monitored by eye without measuring aids (see Fig. 11). Deviations that can be monitored in such a way are deliberate. The results are various types and variants. Deviations that cannot be so monitored are unintentional. The result is variability of types.

The following are some of the more important conclusions that derive from this:

The large point from the Mladeč site (Fig. 5: Ml 72171) is a monotype (see M. Brodar 1985: 19) (Fig. 9: 10). So the designation "Mladeč point" for a bone point with a solid base is inappropriate. In fact, the designation "Olševa point", as proposed by S. and M. Brodar (1983) would be more appropriate.

The prolonged medial part is an important technological advance by which the life-span of bone points was extended. The Olševa type (Fig. 3: 75 = reference point), viewed strictly does not conform to this improvement. The improvement is defined by another type of point which can obtain the shape of the Olševa point through repairs. According to this scenario, Brodar's Olševa type could also be a variant of a point with an extended medial part, such as some points from P.z. have (S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 7: 109; 9: 124; 17: 42; 18: 35; 22: 134) (Fig. 3: 35,42,109,124,134).

The Mokriška type (M. Brodar 1985) (Fig. 4: M.j. 3) is a typical thrusting spear point and perfected to the utmost as such. The incisions on the lateral edges of such points have more a functional than decorative function. An incised edge, namely, tears the tissue and thus increases the wound. Point no. 6 from Mokriška jama (M. Brodar 1959, t. 2: 1; M. Brodar 1985, t. 2: 6) (Fig. 4: M.j. 6), if the thickness is ignored, has a good parallel in points no. 80 and 122 from P.z. (S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 7: 122; 12: 80) (Fig. 3: 80), of which the first represents a variant of the Olševa type and the second an awl. Point no. 6 and other similar points from Mokriška jama, in view of the size, is undoubtedly a clearly expressed, fully developed independent type which, for various undetermined reasons, was never established in wider practice. This is

demonstrated by rare finds of this type in the wider European space (M. Brodar 1985, 19). In contrast to it stands another fully developed type which is represented by point no. 92 (Fig. 4: 92) from P.z. (S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 10: 92; see ib., 15). This is a typical throwing spear point, a shape which was gradually established and it superseded other shapes, including with the Olševa points.

Bone points from Divje babe I do not belong to a homogeneous sample. The aspiration for an extended distal part is noticeable with at least two points: nos. 407 and 427 (Fig. 4: D.b. 407, D.b. 427). Point no. 407, with a split base, is not a classical Olševa type of point (Fig. 9). This is to some extent understandable, since Divje babe I is older than P.z. by approximately 7000 radiocarbon years (see Nelson 1997 and Pacher 2000). The best parallel to split-based point no. 407 is point no. 4533/55 with a solid base from the Mladeč site (Fig. 4: D.b. 407, Ml 4533/55; Fig. 9). Mini-point no. 102 with split base from P.z. belongs within the framework of variability of the Olševa type of point (Fig. 8).

A particularity of some points is a negative medial part (Fig. 10), which means that the potential haft attachment is greatly shortened. Such are two points from P.z. (Fig. 3: 56,82) and a considerable number of points from other sites, including the large point (monotype) from the Mladeč site, which gave the name to Aurignacian points with a solid base (Fig. 5: Ml. 72171). A negative medial part is also characteristic of a considerable number of split-based points, including point no. 102 from P.z. (S. Brodar, M. Brodar 1983, t. 9: 102) and point no. 407 from Divje babe I (Fig. 4: D.b. 407). Since split-based points do not differ in design from points with a solid base, it is entirely justified and supportive of the value of M. Brodar's claim (1985: 19) that a division of bone points into points with a solid and points with a split base is of secondary importance. What is of primary importance is the division into types without taking into account the shape of the basal part of the bone point. This part, namely, is a major archaeological riddle because of our lack of knowledge of all possible ways of attaching bone points to a haft.

The puzzling procedure of attaching split-based points to a haft, judging by chronologically defined finds from P.z. (Pacher 2000) and Divje babe I (Turk et al. 2001b), and perhaps also by finds from layer G₁ in Vindija (see Smith et al. 1999) was clearly retained longer that would be expected if it was a functionally unsuccessful product, which the bone point with split base certainly was (however, see Knecht 2000). Deriving from this premise, I conclude that there were other, probably social reasons, which justified the effort invested in the production of such a point, which was difficult to attach to the shaft and use as an effective and reliable tool or weapon. Experiments that included the production and use of split-based bone (not antler!) points could help solve the archaeological riddle of bone points with a split base (see Leroy-Prost 1975, 110 ss; Knecht 2000). This would make it possible to confirm or reject the suspicion that split-based bone artefacts are specific examples of displaying manual dexterity, which could be explained by the complex operation of sexual selection.

Ivan Turk
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gosposka 13
SI-1000 Ljubljana

Koblarska jama na Kočevskem - prazgodovinsko grobišče in kultni prostor Antropološka analiza skeletnih ostankov z opisom pridatkov

Pavel JAMNIK, Petra LEBEN-SELJAK, Janez BIZJAK in Brane HORVAT

Izvleček

V članku avtorji opišejo površinske arheološke najdbe in podajo antropološko analizo skeletnih ostankov najmanj 13 oseb iz Koblarske jame na Kočevskem. V jami so bili brez izkopavanja pridobljeni novi podatki o prazgodovinskem grobišču, v katerem so pokojnike izpostavljali v skalne niše ob jamskih stenah ali jih pokopavali v gomile. Avtorji zapišejo domnevo, da je bila jama izbrana za grobišče zaradi rova C1 in skalnih niš, ki spominjajo na vulvo in vzbujajo predstavo, da je to vhod v Mater-Zemljo.

Abstract

The article describes the discovery of archaeological material on the surface in Koblarska Cave near Kočevje and reports on the anthropological analysis of the skeletal remains of at least 13 individuals. Without any excavation, new data was acquired about the prehistoric cemetery, where the deceased were placed in rock niches along the cave walls or were buried in tumuli. The authors voice the opinion that the cave was chosen for a cemetery because of passage C1 and the rock niches, which awaken an association with the vulva, symbolizing an entrance into Mother Earth.

1. UVOD

Koblarska jama je ena najpogosteje obiskovanih jam na Kočevskem. Ob obisku jame leta 1995 smo v enem izmed rogov na tleh opazili človeške kosti, po katerih so hodili obiskovalci. Jasno je bilo, da je treba z antropološko analizo pridobiti vsaj nekaj novih podatkov o jamskem arheološkem najdišču. Že prej je bilo namreč znano, da je bila Koblarska jama prazgodovinsko grobišče, vendar ni točno znano, kje je danes osteološki in arheološki material, izkopen na prelomu 19. stoletja.

V začetku je bil naš namen pobrati le kosti v najbolj izpostavljenem rovu. Ker so rezultati antropološke analize pokazali, da gre za ostanke večjega števila ljudi, se nam je zdelo smiselno natančno pregledati celo jamo in dokumentirati arheološke in osteološke ostanke, ki so dostopni brez posega v arheološke plasti. S tem smo pridobili osnovne materialne ostanke sakralnega objekta v Koblarski jami in zaradi pogostih obiskov jame pred uničenjem rešili vsaj tisto, kar ni bilo odneseno ali uničeno že prej.

Glede na ugotovljeno število človeških skeletnih ostankov v jami lahko rečemo, da je Koblarska jama

eno največjih prazgodovinskih jamskih grobišč v Sloveniji, v katerem so mrtve pokopavali v gomile ali pa jih izpostavljali ob jamskih stenah. Teza, ki jo postavljamo, zakaj naj bi bila prav ta jama izbrana kot sakralni in kultni prostor, bo v prihodnje morda spodbuda za natančnejše arheološke in antropološke študije.

2. OPIS JAME IN DOSEDANJA RAZISKOVANJA

Vhod v Koblarsko jamo (*sl. 1*) s katastrsko številko 94 se nahaja na nadmorski višini 660 m, na jugozahodnem pobočju Male gore, slabih 200 m pod vrhom Koblarskega hriba (832 m).

Jama je bila znana tudi pod imeni Dolga jama, Velika jama pri Koblarjih, Weites Loch in Kofler Grotte (Leben 1969, 30). Izoblikovana je v krednih apnencih, ki so tudi sicer v pretežni meri osnovna kamnina Male gore.

Prvo skico jame je leta 1929 za jamski kataster izdelal M. Bukovec. Leta 1967 so jamo izmerili, poimenovali rove in narisali dovolj dober načrt člani Jamarskega kluba Ribnica. Ta načrt, ki ga je risal I.

Sl. 1: Vhod v Koblarsko jamo na pobočju Male gore.
Fig. 1: The entrance to Koblarska Cave on the slopes of Mala Gora.

Vanč, z malenkostnimi dopolnitvami uporabljamo tudi v tem besedilu.

Jama ima poševen vhod, ki je verjetno nastal kot posledica podora. Pred jamo je umetno izravnano plato, za katerega zaenkrat ni jasno ali izvira še iz prazgodovine ali je to delo jamarskih društev, saj smo že omenili, da je jama pogosto obiskovana. Po nekaj metrih poševnega spusta se na manjši izravnavi jama razcepi v dva kraka.¹ (glej načrt jame, sl. 2). Krak "B" (Koritnica) se položno spušča še 15 m, potem se jamska tla izravnavajo. V izravnanim delu rova tla prekriva mokra ilovica, pomešana s humusom, ki jo voda prinaša s površja. Skupna dolžina rova je 50 m. Vzhodno od prve izravnavave, takoj za vhomom v jamo, se še okoli 10 m nadaljujejo vodoravna jamska tla, jama pa se močno razširi. Ta osrednji prostor, s katerega je omogočen vzvišan pogled v nadaljevanje jame, smo označili z "A" (Velika dvorana). Z roba tega osrednjega prostora se jamska tla najprej precej strmo spustijo, na dnu spusta pa se jama ponovno razveji v dva kraka. Rov "C" (Kopasta dvorana) se

konča z rovom, ki je danes zaprt z podorom. Na tem mestu je bil nekoč lahko še en ali celo edini vhod v jamo, saj je podor v obliki vrtače lepo viden tudi na površju. Nekako sredi rova "C" je na južni strani ozek Vančev rov, skozi katerega pridemo v prostor, ki smo ga označili z "C1" (Leptodirusova dvorana). Drugi krak, ki smo ga označili z "D" (Pri znamenju), poteka še približno 20 m vodoravno, potem se rov nekoliko dvigne in zoži. Na koncu tega oddelka jame je še vhod v ozek, 30 m dolg rov, ki smo ga označili z "E" (Mrtvi rov).

Koblarska jama je od vhoda do konca rova "B" dolga 50 m, do konca rova "E" 110 m, rov "C" pa je od osrednjega "A" dela jame do podora na koncu dolg 50 m.

Koblarsko jamo kot arheološko najdišče prvi omenja K. Moser, ki naj bi v rovu "C" iz zasigane gomile izkopal kostne ostanke skupno osmih starejših in mlajših oseb, pokopanih z glavo, obrnjeno proti jugu. Poleg so ležale kosti goveda, spodnji čeljustnici srne, kot grobni pridatki pa še fragmenti treh posod. Kamnitega orodja ali kovinskih predmetov ob pokojnikih ni bilo. (Leben 1970, 30). V jami se še vidi, kje je izkopal Moser. Gomilo je prekopal tik pred vhomom v rov "C1", dve manjši sondi pa je napravil še na koncu rova "D" in pred vhomom v rov "E". V eni od teh sond smo našli kovanec iz leta 1885, ki ga je verjetno v njej pustil Moser kot dokaz, kdaj je izkopal. Lokacije Moserjevih sond smo označili na sliki 2 z "M".

V času, ko je v jami kopal Moser, je bilo po jami nedvomno precej človeških kosti, vidnih že po jamskih tleh. Žal ni podatka ali je iz jame jemal tudi ta material. Ohranjen je "Zapisnik terenskih ogledov" DZRJS z dne 20. maja 1929. V njem avtor omenja, da je v oddelku "C" našel človeške kosti. Po njegovi navedbi naj bi iz jame leta 1901 Müller iz Trsta in preparator ljubljanskega muzeja Schulz odpeljala več zabojev antropološkega materiala (Bukovec 1929). O količini in nadaljnji usodi tega materiala danes nimamo podatkov.

Na tleh rova "C", kjer kosti omenja Bukovec, smo jih opazili tudi mi ob prvem obisku leta 1995. Ker je bil naš obisk namenjen predvsem ogledu jame, smo nekaj najbolj izpostavljenih kosti le pobrali in zložili ob najbližjo jamsko steno, saj so obiskovalci hodili po njih. Ob ponovnem obisku leta 2000 smo opazili, da je te kosti nekdo ponovno razmetal po rovu, nekaj je bilo že dodatno pohojenih. Jasno je bilo, da bodo čez nekaj let kostni fragmenti v rovu "C" dokončno uničeni. Ker kosti že dolgo niso več v anatomski legi, smo ocenili, da jih je najpametneje pobrati in na podlagi

¹ Zaradi lažjega opisovanja jame in arheoloških ostankov smo jamske dele označili z velikimi tiskanimi črkami, podobno kot je rove v prvi ohranjeni skici jame označil že M. Bukovec leta 1929. Imena rogov, ki jih je v svoj načrt vpisal I. Vanč, navajamo le v oklepaju.

Sl. 2: Tloris Koblarske jame z označenimi najdiščnimi točkami in mesti Moserjevih sond (M).
 Fig. 2: The plan of Koblarska Cave with find spots noted and the sites of Moser's trenches (M).

antropološke analize pridobiti vsaj nekaj novih podatkov o prazgodovinskem grobišču v Koblarski jami. Že ob prvem pobiranju smo ob jamskih stenah v drugih delih jame opazili kosti, ki pa jih takrat nismo pobrali, saj se nam je zdelo, da so najbolj izpostavljene prav kosti v rovu "C". Ko je bila opravljena antropološka analiza kostnih ostankov iz rova "C", smo ocenili, da bi bilo pametno pobrati ves material, ki leži na površju. S tem bi pridobili podatke o antropološkem materialu, ki se je v jami še ohranil, in ta material obenem rešili pred uničevanjem. Ob treh obiskih jame smo od meseca marca do oktobra 2000 pri natančnem pregledu jame našli arheološke ostanke na 11 točkah v jami. Kosti in lončenino smo pobrali le na površini in med

gruščem, in sicer le toliko, kolikor smo arheološkega materiala dosegli brez kopanja v jamske plasti. Edini poseg, ki smo ga opravili v jamske sedimente, je bil 40 cm širok in 20 cm globok vkop na dveh mestih, s katerim smo želeli ugotoviti, ali je razen teh površinskih najdb pod njimi tudi t. i. kulturna plast, ki bi pri bodočih raziskavah dala več podatkov o dogajanju v jami.

3. NOVE ANTROPOLOŠKE IN ARHEOLOŠKE NAJDBE V JAMI

V nadaljevanju, ob opisu najdiščne točke, podajamo antropološko analizo človeških kosti in opis ostalih

arheoloških najdb v posameznih oddelkih jame. Mesta teh točk so označena na tlorisu jame (sl. 2). Antropološka analiza je bila izdelana po standardnih metodah (Acsádi, Nemeskéri 1970; Brothwell 1972; Chiarelli 1980; Krogman, Işcan 1986; Martin, Saller 1957).

ODDELEK "A"

Najdiščna točka 1

Desno pod strmim spustom, slabih 10 metrov za vhodom v jamo, je 3 metre od jamske stene večji skalni blok. Material, ki se je porušil v jamo ob domnevnem podoru, se je delno zaustavil prav ob tem skalnem bloku. V prostoru med skalnim blokom in materialom, ki je pridrsel v jamo, so bile pobrane:

Človeške kosti

1. otroške kosti

Stegnenica: diafiza levega femurja, glede na dolžino (163 mm) pripada otroku, staremu 2-3 leta.

Mečnica: del korpusa fibule z ločeno epifizo pripada starejšemu otroku (infans II) ali mladostniku (juvenis).

Kosti stopala: ena stopalnica z ločeno proksimalno epifizo po starosti pripada isti osebi kot fibula.

2. kosti odraslih oseb

Lobanja: lobanjski krov in desna stran obraznega dela lobanje. Spol je nedoločljiv, ker so spolni znaki mešani. Predel čela ima ženske karakteristike (*glabella* -1, zgornji rob orbite je oster, *tuber frontale in parietale* -1), nekateri znaki so vmesni (*arcus superciliaris* 0, *protuberantia occipitalis externa* 0), drugi pa značilni za moški spol (oblika orbite je kvadratna +2, mišična narastišča so srednje močna - *proc. mastoideus* +1). Kosti lobanje se še niso zrasle (*adultus* 21-40 let). Abrazija zob je močna (po Brothwellu M1 = 6, M2 = 4+) in ustreza starosti 35-45 let. Na bukalni površini zob so vidne rahle obloge zobnega kamna. Lobanja je dolga 177 mm (g-op) oziroma 166 mm (g-i) in široka približno 140 mm (eu-eu), po obliki mezokrana (kranialni indeks 79,1). Zgornji del obraza je visok 67 mm (n-pr), desna orbita je visoka, hipsikonhna (višina orbite 32 mm, širina mf-ek 37 mm, indeks orbite 86,5), nos je srednje širok, mezin (višina n-n 52 mm, širina aperture piriformis 25 mm, indeks nosa 48,1).

Vretenca: pet ledvenih (L1, L2, L3, L4, L5), devet prsnih (Th1, tri Th?, Th8, Th9, Th10, Th11, Th12) in eno vratno vretenca (atlas C1). Vretenca so precej robustna, bolj moška kot ženska. Ledvena in spodnja prsna vretenca (Th8-L5) pripadajo isti osebi, ostala

pa bi bila lahko tudi od druge osebe.

Rebra: fragmentirana, pet dorzalnih delov (od štirih levih in enega desnega rebra) in dva sternalna dela. Sternalni del reber je v fazi 4 ali 5, kar ustreza starosti 26-32 let ali 33-42 let.

Prsnica: en manubrium sterni.

Ključnica: ena desna. Je gracilna, vendar za žensko zelo dolga (max. dolžina 154 mm, srednji obod 39 mm), mišična narastišča na akromialnem delu so močno izražena. Sternalni del ključnice je v fazi III, oseba je bila starejša od 25 let.

Manus: palčeva dlančnica (*os metacarpale I*), trije proksimalni prstni členki (*phalanges proximales*).

Kolčnica: dela dveh kolčnic, desne in leve. Leva kolčnica je ženska (spolni znaki: *incisura ischiadica* -1, *sulcus preauricularis* -2, *arcus compositus* -1), medtem ko na desni spolni znaki niso vidni. Desna kolčnica je nekoliko bolj robustna od leve (vertikalni premer acetabula: desna 54 mm, leva 50 mm; širina korpusa os ischii: desna 35 mm, leva 31 mm). Ohranjen je tudi del sramnice leve kolčnice, ki pripada mlajši ženski (*facies symphyseos os pubis* faza I, *arcus pubis* -2).

Patologija

Ledvena vretenca kažejo začetno stopnjo degenerativnih sprememb: zelo majhni osteofiti na sprednjem robu ploščkov in na robovih sklepnih površin sklepnih odrastkov, na zgornjem robu ploščkov L2 in L5 pa so osteofiti nekoliko večji. Na spodnjih prsnih in na ledvenih vretencih (Th10 - L4) so vidni *Schmorl's nodes*. (*Schmorl's node* je odtis jedra medvretenčne ploščice in ga na vretencu najdemo v primerih, ko pride zaradi mehanskih obremenitev hrbtenice do poškodb medvretenčnih ploščic. Običajno je na spodnjih prsnih in ledvenih vretencih, saj je ta predel hrbtenice najbolj obremenjen). So plitvi do srednje globoki in se nahajajo na tipičnem mestu. Degenerativne spremembe hrbtenice so rahle, pri starosti 30-40 let običajne (Rogers, Waldron 1995).

Število oseb

Ohranjeni kostni ostanki pripadajo najmanj štirim osebam, 2-3 letnemu otroku, starejšemu otroku ali mladostniku, starem od 13 do 18 let, ter dvema odraslima osebama. Glede na to, da je bila večina odraslih kosti najdena v anatomski legi, lahko sklepamo, da lobanja, vretenca, rebra in ključnica pripadajo isti osebi. Indikatorji starosti na teh kosteh kažejo, da gre za osebo, staro med 25 in 40 let. Spol je nedoločljiv, ker spolni znaki niso jasno izraženi.

Velikost vretenc, dolžina ključnice in mišična narastišča na lobanji in ključnici kažejo na moškega, po drugi strani pa je ključnica gracilna, spolni znaki predvsem v čelnem predelu lobanje pa ženski. Ohranjena sta bila tudi dela dveh kolčnic, leve in desne, vendar različne robusticitete. Glede na precej robustna vretenca, menimo, da sodi k skeletu krepkejša desna kolčnica. Druga, leva kolčnica ni od istega skeleta in pripada ženski, stari od 23 do 40 let.

Živalske kosti

2 različni stegnenici, golenica, rebro, lopatica, kaput stegnenice, deli korpusov dolgih kosti okončin, 1 stopalnica, 1 prstni členek in polovica pasje lobanje pripadajo najmanj dvema različnima živalma, od tega je ena žival pes. Pri pasjih ostankih ni jasno ali so sočasni s človeškimi ostanki ali je bil pes vržen v jamo takoj za vhomom kdaj pozneje. Pasje kosti so namreč na pogled in po otipu videti mlajše. Na tej najdiščni točki je bilo pobranih še nekaj fragmentov in vretence večje živali, verjetno jelena. Prelomi kosti so posledica poškodb, ki so nastale med gruščem, in ne kažejo namernega razbijanja.

Lončeni, koščeni in kamniti pridatki

1. Fragment pokončnega ustja in vratu posode tankih sten iz dobro prečiščene gline s primesjo sljude. Posoda je zunaj in znotraj rjavo sive barve. Zunanost je zglajena, prelom je rdečkasto rjav. Velikost 10,2 cm x 5,5 cm, debelina stene 4-6 mm. Premer ustja po risarski rekonstrukciji je 16,5 cm (*t. 1: 1*).

2. Fragment ustja in največjega oboda, velike kroglaste sklede iz dobro prečiščene gline, sivkastorjave barve na zunanji in notranji strani. Zunanost je zglajena. Glini je dodan droban kremenčev pesek. Prelom je temno rjave barve. Velikost fragmenta 14,7 cm x 5,9 cm, debelina ustja 7 mm, debelina stene 9 mm. Premer ustja po risarski rekonstrukciji znaša 32 cm (*t. 1: 10*).

3. Fragment dna posode iz dobro prečiščene gline, svetlo rjavosive barve. Zunaj in znotraj zglajen. Glini je dodan droban kremenčev pesek. Ohranjen kos meri 7,5 cm x 4,5 cm, debelina stene 7 mm. Premer dna po risarski rekonstrukciji je 13,3 cm (*t. 1: 5*).

4. Fragment stene posode s plastičnim okrasom podolgovate bradavice, sivočrne barve, na zunanji strani zglajen. Na notranji strani je izdelava bolj groba. Glini je dodan droben pesek in sljuda. Velikost 3,5

Sl. 3: Koblarska jama. Najdiščna točka 10, ostanek kurišča nad breznom.
Fig. 3: Koblarska Cave. Find spot 10, remains of a fire above an abyss.

cm x 4 cm, debelina stene 7 mm. Po risarski rekonstrukciji znaša premer 20 cm (*t. 1: 4*).

5. Fragment tunelastega ročaja posode, ki ni ohranjen v celoti. Izdelan je iz dobro prečiščene gline z dodanim drobnim kremenčevim peskom in sljudo. Barva ročaja na notranji in zunanji strani je svetleče črna-zloščena. Zunanost in notranost sta bili naknadno premazani s kvalitetno glino in posoda še enkrat pečena. Prelom je rjavo sive barve. Velikost 4,7 cm x 3,5 cm, debelina stene 8 mm (*t. 1: 6*).

6. Fragment vratu in rahlo izvihanega ustja lonca iz dobro prečiščene gline, sivorjave barve na notranji in zunanji strani. Glini je dodana sljuda. Prelom je sivoopečnate barve. Velikost 5,9 cm x 4,6 cm, debelina ustja 5 mm, debelina stene 6,5 mm. Premer po risarski rekonstrukciji je 21,5 cm (*t. 1: 2*).

7. Fragment ravnega ustja posode iz dobro prečiščene gline, rjavo sive barve na obeh straneh. Glini je dodana sljuda. Na notranji strani so vidni žlebovi, ki so ostanek prostoročne izdelave s svitki, ko notranost ni bila kvalitetno zglajena. Velikost, 4,6 cm x 3,5 cm, debelina ustja 6 mm, debelina stene 8,5 mm. Premer ustja po risarski rekonstrukciji znaša 33,5 cm (*t. 1: 8*).

8. Fragment ustja in vratu lonca iz svetlorjavo sive gline, z močno primesjo drobnega kremenčevega peska. Zunanost je zglajena, notranost nekoliko bolj groba. Prelom je svetlorjavo sive barve. Velikost 4,9 cm x 5,3 cm, debelina ustja 4,5 mm, debelina stene 8,2 mm. Premer ustja po risarski rekonstrukciji je 24,4 cm (*t. 1: 3*). Najdena sta bila še dva fragmenta, ki pripadata isti posodi.

9. Fragment ustja lonca iz rjavosive gline s primesjo drobnega kremenčevega peska. Zunanost je zglajena, notranost nekoliko bolj groba. Velikost 3,6 cm x 3,1 cm, debelina ustja 5 mm, debelina stene 7,2 mm. Po risarski rekonstrukciji je premer ustja 32 cm (*t. 1: 9*).

10. Fragment okrašenega ustja rjavosive barve. Na zunanji strani je stena zglajena in okrašena z delno ohranjenim pasom dvojnih vtisnjenih podolgovatih jamic. V dveh od treh ohranjenih okrasov je vidna inkrustacija. Prelom je rdečkasto sive barve. Velikost fragmenta je 3,2 cm x 3,9 cm, debelina ustja 5,5 mm, debelina stene 8 mm. Po risarski rekonstrukciji je premer ustja 34 cm (*t. 1: 7*).

11. Fragment, zunaj sive barve in gladko površino, znotraj nekoliko svetlejši in grob. Glini je dodan kremenčev pesek. Velikost 3,4 cm x 2,7 cm, debelina 8 mm.

12. Manjši fragment ustja svetlo rjave barve z veliko dodanega drobnega peska. Prelom je rjavosive barve. Velikost 2,9 cm x 1,7 cm, debelina 8 mm.

13. Fragment svetlo rjave barve. Zunanost je zglajena, notranost nekoliko hrapava. V prelomu se izmenjujeta rjavosiva in rjava barva. Velikost 4,4 cm x 2,6 cm, debelina 9 mm.

14. Fragment svetlo rjave barve. Zunanost in notranost sta zglajeni. Glini je dodan droben apnenčev pesek. Velikost 2,5 cm x 3 cm, debelina 7 mm.

15. Grobo izdelan fragment svitka iz dobro prečiščene gline, opečnatordeče barve. Ohranjeni fragment je zaobljenega pravokotnega preseka. Na zunanji strani je ohranjen rahel radius svitka. Velikost fragmenta 5,7 cm x 4,9 cm, največja debelina je 2,1 cm (*t. 2: 11*). Svitku pripadata še dva manjša fragmenta, najdena na isti lokaciji.

16. Koščeno šilo z ohranjeno sklepno glavico. Šilo so že močno načeli črvi, ohranjeno pa je v celoti in je dolgo 18 cm. Konica šila je polirana (*t. 2: 7*).

17. Kos temno sivega apnenca, velikosti 13,8 mm. Ni jasno ali gre za izdelek človeških rok, vendar je vtis, da take poškodbe na kamnu ne nastanejo naravno. Na levem lateralnem robu in na ventralni strani je vidna sled, kje je bil kos odbit od osnove. Desni lateralni rob tvori hrbet izdelka, na proksimalnem delu je viden poskus izdelek nekoliko stanjšati. Vrh izdelka je odlomljen (*t. 2: 10*).

Na tej najdiščni točki imamo najmanj 14 lončarskih izdelkov.

Najdiščna točka 2

Ta je nekaj metrov naprej od najdiščne točke 1. Ob jamski steni je zasigan kup gruščja in podornih skal. Nekaj kosti je zasiganih v sedimentu. Pobrali smo le fragmente, ki so ležali v razpokah jamske stene in jih pri pobiranju ni bilo potrebno tolči iz sige. Pridatkov na tej točki nismo našli. Domnevamo, da so ostanki pod sigo.

Človeške kosti

Ohranjena je samo glavnina desne koželjnice, epifizi sta uničeni. Radius je zelo gracilen in glede na dolžino ohranjenega dela (204 mm) in minimalni obod korpusa (33 mm) pripada juvenilni osebi ali pa odrasli ženski.

Najdiščna točka 4

Sredi spusta iz osrednje dvorane "A" proti rovu "C" je nekaj podornih skalnih blokov. Kostni ostanki so ležali pod blokom in ob strani enega teh blokov. Med skalnimi bloki nismo našli pridatkov.

Človeške kosti

Ohranjen je samo del prsnice (*corpus sterni*) s

poškodovanim distalnim delom (*proc. ensiformis* je odlomljen). Korpus je precej robusten (dolžina 124 mm, širina 52 mm) in pripada odraslemu moškemu.

Najdiščna točka 10

Levo od izravnave v osrednjem prostoru "A" stoji velik kapniški steber. Ob njem je 5 metrov globoko brezno. Jama je v tem delu še aktivna, zato se siga po stebru in naprej v brezno še odlaga. Jamske stene se nekaj metrov za kapnikom obrnejo in jama se začne spuščati proti oddelku "D". V kotu za kapnikom je okoli tri metre široka in 1,20 m globoka skalna polica. Iz te police je pogled na večji del jame. Polica je popolnoma črna, vendar na njej ni veliko oglja (sl. 3). Ta prostor je služil kot prostor, na katerem so kurili ogenj in s tem razsvetljevali jamo. Lončenih najdb na polici ali v neposredni okolici na površini ni. Na robu police, tik preden se prevesi proti breznu in na pobočju do brezna, smo našli cele in polomljene živalske kosti: 11 reber, 11 dolgih kosti, ki pripadajo najmanj 6 živalim, 3 lopatice, od tega 2 ptičji, na katerih so vidne raze, ki so nastale z ostrim predmetom, 5 sklepnih členkov, 2 petnici, 5 prstnih členkov, 4 vretenca. Vse te kosti pripadajo manjšim in verjetno mlajšim živalim. Edina kost, ki pripada večji živali, je prstni členek goveda ali jelena. Vtis je, kot bi bila polica sproti čiščena na ta način, da so oglje in kosti pometali v brezno. Ker je dno brezna danes zalito z najmlajšo sigo, te domneve ni moči potrditi brez razbitja sige na dnu brezna. Naš vtis je, da je skalna polica skupaj z breznom in kapniškim stebrom služila kot nekakšen osrednji prostor za dejavnosti ob vnosu mrtvih v jamo, glede na najdene živalske kosti pa obstaja možnost, da bi skalna polica lahko služila tudi kot žrtveni prostor.

ODDELEK "C"

Najdiščna točka 3

Tik pred izravnavo spusta iz osrednje dvorane "A" je ob levi jamski steni skalna niša. Kostni dodatki so ležali tik ob jamski steni in pod podornimi skalami ob njej, približno na površini 4 m. Dva metra pred skalno nido, že v jamskem pobočju, smo na površini 40 do 50 cm odstranili grudč in po 15 cm vkopa v grudčnato ilovnati avtohtoni jamski sediment naleteli na grudčnato ilovnato plast z močno prisotnostjo oglja. V plasti so fragmenti lončenine in človeške ter živalske kosti. Globina plasti ni znana, ker smo vkop zaključili že v tej plasti z ogljem.

Človeške kosti

1. Otroške kosti

Rebra: dve, eno desno in eno levo.

Vretenca: pet, tri vratna (prvo, drugo in še eno nedoločljivo) in dve prsni vretenca. Pri vseh so ploščki in loki že zrasli, kar pomeni, da je bil otrok starejši od 6 let. Verjetno pripadajo vretenca enemu samemu otroku, čeprav bi bilo eno prsno vretenca lahko tudi od drugega otroka.

Nadlahtnica: en korpus desnega humerusa, glede na velikost (11-12 cm) pripada 2-3 letnemu otroku.

Koželjica: en radius (dolžina diafize 14-15 cm), ki pripada 7-10 letnemu otroku.

Kolčnica: ena leva črevnica (*os ilium*), široka 85 mm in visoka 76 mm.

Stegenica: proksimalna polovica desnega femurja, ki pripada 7-14 letnemu otroku.

Golenica: desna (dolžina diafize približno 13 cm), ki pripada 2-3 letnemu otroku.

2. Kostni odraslih oseb

Lobanja: ohranjena je samo desna stran korpusa mandibule z obema premolarjema in vsemi tremi molarji. Zobje so zdravi, srednje močno abrazirani, na lingvalni strani obeh premolarjev so rahle obloge zobnega kamna. Po obrabi zob sodeč je oseba umrla v starosti 30-45 let. Spol ni določljiv, glede na velikost zob pa mandibula bolj verjetno pripada ženski kot pa moškemu.

Rebra: pet, tri leva rebra in dve desni rebri, glede na robusticiteto verjetno moška.

Vretenca: štiri, dve prsni vretenca, prvo vratno in še eno vratno vretenca. Prsni vretenca sta po velikosti verjetno ženski.

Lopatica: ena cela desna.

Nadlahtnica: distalna polovica levega humerusa po bikondilarni širini (63 mm) verjetno pripada moškemu. Drugi humerus je bolj gracilen, ohranjen je le del korpusa.

Koželjica: levi radius brez distalne epifize je robusten (premer kapituluma 24 mm), moški. Drugi radius je cel, gracilnejši (premer kapituluma 18 mm), ženski. Glede na maksimalno dolžino radiusa 215 mm je bila ženska visoka okrog 155 ali 156 cm (telesna višina je izračunana po Manouvrierjevi metodi).

Podlahtnica: proksimalna polovica desne ulne. Ni robustna in možno, da pripada isti ženski kot radius.

Manus: en čolnič (*os naviculare*) in tri dlančnice (*os metacarpale*). Dve dlančnici sta robustni, ena pa gracilna in pripadajo najmanj dvema osebama.

Stegenica: en korpus levega femurja, ženski (srednji obod diafize 85 mm, linea aspera slabo izražena).

Število oseb

Kosti pripadajo najmanj štirim osebama, dvema

odraslima in dvema otrokoma.

1. odrasel moški (rebra, levi humerus, levi radius, dve dlančnici, lopatica?).

2. odrasla ženska, velika 155-156 cm (vretenca, del humerusa, desni radius, ena dlančnica, femur, ulna?). Če je mandibula od iste osebe, je ta verjetno umrla v starosti 30-45 let.

3. otrok, infans I, 2-3 leta (humerus, tibija).

4. otrok, infans II, 7-10 let (vretenca, radius, femur, kolčnica).

Živalske kosti

Spodnja čeljust, prstnica in vretence jelena.

Lončeni in koščeni pridatki

1. Fragment dna posode iz dobro prečiščene gline, ki ji je dodan droban kremenčev pesek. Zunanost je opečnatorjave, znotraj sivordeče barve z ostanki oglja ali organske snovi. Velikost 11,7 cm x 6,8 cm, debelina stene 7 mm, debelina dna 9 mm. Po risarski rekonstrukciji premer dna znaša 12 cm (*t. 1: 12*).

2. Fragment dna posode rjave barve, izdelan iz gline, ko ji je dodana sljuda. Zunanost in notranost sta zglajeni. Velikost 3,3 cm x 2,5 cm, debelina stene 8 mm, debelina dna 8,5 mm. Premer dna po risarski rekonstrukciji je 8 cm (*t. 1: 13*).

3. Fragment oboda posode z okrasjem. Izdelan je iz kvalitetne dobro prečiščene gline, brez dodatkov. Zunanost je gladko zloščena, notranost pa nekoliko bolj groba in enako kot zunaj sivočrne barve. Fragment ima delno ohranjen okras, izdelan v tehniki brazdastega vreza. Okras je bil izdelan s tehniko žlebljenja in vtiskovanja poševnih koničastih vbodov v trikotnik in z vtiskovanjem okroglih vbodov v zgornje žlebove. Na levi strani fragmenta se pod horizontalno razčlenjeno črto nakazuje začetek podolgovatega bradavičastega okrasja. Velikost fragmenta je 8,2 cm x 3,4 cm, debelina stene je 6 mm. Prelom je temno opečnate barve (*t. 1: 14*).

4. Fragment sklede z navznoter uvihanim ustjem, izdelan iz prečiščene gline z dodatkom kremenčevega peska. Zunanost je sivočrna, zloščena, notranost nekoliko manj gladka. Prelom je sive barve. Velikost 8,5 cm x 7,4 cm, debelina ustja 6 mm, debelina sten 8 mm. Po risarski rekonstrukciji znaša premer 25 cm (*t. 1: 11*). Najdeni so bili še trije fragmenti, ki pripadajo isti skledi.

5. Fragment lončenine sive barve z zglajeno zunanjo in bolj grobo notranjo stranjo. Velikost 4,2 cm x 5,5 cm, debelina 8 mm.

6. Fragment keramike sive barve z zglajeno zunanjo površino, velikosti 2,7 cm x 4 cm, debeline 8 mm.

7. Koščeno šilo, izdelano iz cevaste kosti velikosti 15,2 cm. Šilo je glajeno, po površini so vidne raze, ki so nastale ob izdelavi. Izdelek ni poliran. Konica šila je malenkost poškodovana (*t. 2: 8*).

Skupno imamo na tej najdiščni točki fragmente najmanj 6 lončenih izdelkov.

Najdiščna točka 5

Nekako na sredini rova "C" je ozek vhod v Leptodirusov rov, ki smo ga označili s "C1". Tik pred vhomom v rov je bila z sigo zalita gomila, ki jo je razkopar Moser in v njej našel osem človeških skeletov (Leben 1970, 30). Okog te nekdanje gomile je še pet zasiganih kop. Velika verjetnost je, da so vsaj tri od teh prazgodovinske gomile. Če bi bila namreč cela kopa iz sige, bi se tako dolgotrajno zasiganje moralo poznati tudi na stropu, kjer pa ni kapniških tvorb. V prid domnevi, da so tudi to gomile, govori lepa zaokroženost kop in pa podatek, da je tudi Moser razkopal zasigano gomilo zemlje. Danes se v jami lepo vidi, da je Moser, preden je prišel do kosti, moral prebiti enako, nekaj centimetrov debelo sigo, kakršna pokriva ostale kope. Ob strani ene od petih zasiganih kop je sigo naredila zaveso. Pod zaveso se je, približno 2 m, mogoče splaziti pod sigo, vendar spodaj še ni viden material, iz katerega je kopa, ker je ta tudi tu prelit z sigo. Smo pa v tem prostoru našli človeško kost, preko katere je bila tudi že odložena tanka sigasta skorja. Gre za proksimalni del desne stegenice, ki po merah pripada odrasli ženski (vertikalni premer kaputa 40 mm, transversalni subtrohanterični premer korpusa 29 mm, sagitalni subtrohanterični premer korpusa 21 mm). Drugih najdb na tej točki ni.

Najdiščna točka 6

Takoj za ozkim vhomom v rov "C1" je nekaj metrov navpičnega spusta. Na skalni stopnji, sredi spusta, smo našli človeško kost, ki je bila nedvomno vržena v rov skozi ozek vhod. Gre za distalni del desne stegenice, ki pripada femurju, odkritem na najdiščni točki 5. Na dnu spusta in v izravnavi rova "C1" nismo našli ničesar več, čeprav smo ta del še posebej pozorno pregledali. Je pa na levi strani rova zanimivost. Zaenkrat sicer nimamo nič s čimer bi jo povezovali s prazgodovinskim grobiščem v jami, vendar se nam zdi smiselno omeniti jo.

Gre za 40 cm x 90 cm široko in 1,5 m globoko, umetno skopano luknjo (*sl. 5*). Luknja je ostrih robov in skrbno izkopanih in izravnanih sten. Da bi tako luknjo izkopal nekdo, ki bi iskal arheološke ostanke, verjetno ne pride v poštev iz več razlogov. Luknja je namreč izkopana na ozkem delu rova, kjer je kopanje

Sl. 4: Koblarska jama. Vhod v rov C 1 ali Leptodirusov rov. Desno ostanek gomile, ki jo je razkopal Moser.
 Fig. 4: Koblarska Cave. The entrance to passage C1 or Leptodirus' passage. To the right, the remains of the tumulus dug up by Moser.

oteženo že zaradi ozkosti. Nad luknjo je zasigana stena, ki jo je tisti, ki je luknjo izkopal, obklesal tako, da se je obklesani del ujemal z luknjo, ni pa to napravil le na ravni roba luknje, temveč je klesanje nadaljeval še približno 70 cm visoko v zasigano steno rova. To klesanje pri iskanju nečesa zakopanega v sedimentu nima nikakršnega smisla. Glede na to, kako je Moser razkopal gomilo nad rovom, kjer je bilo za izkopavanje dovolj prostora, skoraj ni mogoče, da bi se v tem ozkem rovu trudil kopati tako natančno in tako globoko, še posebej, če upoštevamo, da je bila v času njegovega izkopavanja Koblarska jama polna arheoloških ostankov na lažje dostopnih mestih. V ilustracijo, da je luknja res lepo izkopana, govori tudi jamski načrt I. Vanča, ki je luknjo vrisal kot brezno in umetnega posega sploh ni zaznal. Morda je ta luknja izkopen grob, ki ni bil nikoli uporabljen?

Najdiščna točka 7

Nekaj metrov naprej od zasiganih kop in vhoda v rov "C1", rov "C" ostro zavije desno. Tla v tem delu rova so ravna, rov se konča z danes že delno zasiganim podorom, za katerega domnevamo, da

je zaprl nekdanji vhod v jamo. Po tleh tega dela rova "C" smo našli kosti že ob našem prvem obisku leta 1995. Leta 2000 smo pobrali vse kostne fragmenta, ki so ležali po tleh rova, predvsem v ravnem delu pred podorom. Nekaj redkih, predvsem večjih fragmentov, je bilo tudi med podornimi skalami. Precej kosti je bilo, zaradi hoje po njih, vtisnjenih v jamsko ilovico Na mestu, kjer ravni del rova preide v podorni del, smo naredili 40 cm širok in le 15 cm globok vkop v jamska tla. Takoj pod nekaj centimetri ilovice in drobnega grušča se že pokaže do 3 cm debela plast ilovice z močno primesjo oglja. Pod to črno plastjo se v globino nadaljuje plast grušča z manj ilovice kot jo je v vrhnjih nekaj centimetrih. V črni plasti zaradi majhnosti vkopa nismo našli lončenine ali kosti, smo pa z vkopom potrdili, da je arheološka plast takoj pod nekaj centimetri ilovice.

Človeške kosti

1. Otroške kosti

Lobanja: dva fragmenta kosti lobanjskega krova.
 Rebra: okrog dvajset fragmentov.
 Vretenca: dve, eno ledveno vretenca in lok prsnega vretenca.

Nadlahtnica: en korpus.

Koželjica: štiri, dve levi in dve desni, od treh različno starih otrok. En cel levi radius (dolžina diafize 117 mm) in proksimalna polovica enako velikega desnega radiusa pripadata 4-6 letnemu otroku. Distalna polovica drugega desnega radiusa je malo manjša (infans I), distalni del drugega levega radiusa pa je večji (infans II).

Podlahtnica: diafiza desne ulne je dolga okrog 18 cm in pripada starejšemu otroku (infans II).

Manus: en prstni členek.

Kolčnica: ohranjena je le sramnica (*os pubis*) otroka, starejšega od 4 let.

Stegnenica: proksimalna polovica desnega femurja starejšega otroka (infans II).

Golenica: leva tibija (dolžina diafize okrog 15 cm) pripada 3-5 letnemu otroku

Kosti stopala: ena petnica z ločeno petno grčo.

2. Kosti odraslih oseb

Lobanja: leva zgornja čeljustnica z ličnico. V maksili je ohranjen samo en zob, in sicer srednje močno abraziran podočnik. Drugi in tretji kočnik sta izpadla že za časa življenja, ostali zobje pa so izgubljeni post mortem.

Rebra: precejšnje število manjših fragmentov, okrog dvajset.

Ključnica: cela leva klavikula (zelo gracilna, ženska) in še en del korpusa.

Lopatica: fragmenta dveh lopatic, ene desne in druge nedoločljive.

Nadlahtnica: ohranjeni so štirje fragmenti (kaput levega humerusa, distalna polovica korpusa, proksimalni del korpusa in delček distalnega dela korpusa), ki pripadajo najmanj dvema humerusoma, lahko isti osebi.

Koželjica: osrednji del korpusa.

Podlahtnica: trije proksimalni deli od dveh desnih in ene leve ulne, ki pripadajo najmanj dvema osebama.

Manus: štiri dlančnice in en proksimalni prstni členek.

Kolčnica: del leve kolčnice, domnevno ženske.

Golenica: trije fragmenti (distalna polovica desne tibije, dva majhna dela korpusa) najmanj dveh tibij.

Mečnica: štirje fragmenti najmanj dveh fibul, od katerih je ena robustna druga pa gracilna, ki pripadajo dvema osebama.

Kosti stopala: štiri stopalnice (ena ima še ločen kapitulum = juvenilna oseba, vendar je enako velika kot ostale tri).

Število oseb

Kosti pripadajo najmanj petim osebam, dvema odraslima in trem otrokom.

1. odrasla ženska (ključnica, lopatica?, del kolčnice

in gracilna mečnica).

2. odrasla oseba nedoločljivega spola (rebra, nadlahtnica, robustnejša mečnica).

3. otrok, infans I, 3-5 let (del najmanjšega radiusa in golenica, sramnica pa lahko pripada temu ali naslednjemu otroku).

4. otrok, infans I, 4-6 let (levi in desni radius).

5. otrok, infans II, nad 6 let (humerus, največji radius, ulna, femur?).

Živalske kosti

Fragmenti 3 reber, 2 kosti noge, fragment lopatice, kos spodnje čeljusti ter 7 nedoločljivih fragmentov. Kostni ostanki verjetno pripadajo dvema jelenoma.

Lončeni in kostni pridatki

1. Odlomek dolge kosti velikosti 6,4 cm z vidnimi sledovi obdelave na zgornji strani. Namen obdelave ni jasen (*t. 2: 9*).

2. Dva fragmenta lončenine svetlo opečnate barve, ki sta že delno obložena z sigo. Glini je dodan apnenčev pesek. Barva preloma je enaka površini. Velikost fragmentov je 4,1 cm x 3,6 cm, debeline 7 mm in 2,8 cm x 1,7 cm, debeline 7 mm. Verjetno oba fragmenta pripadata isti posodi.

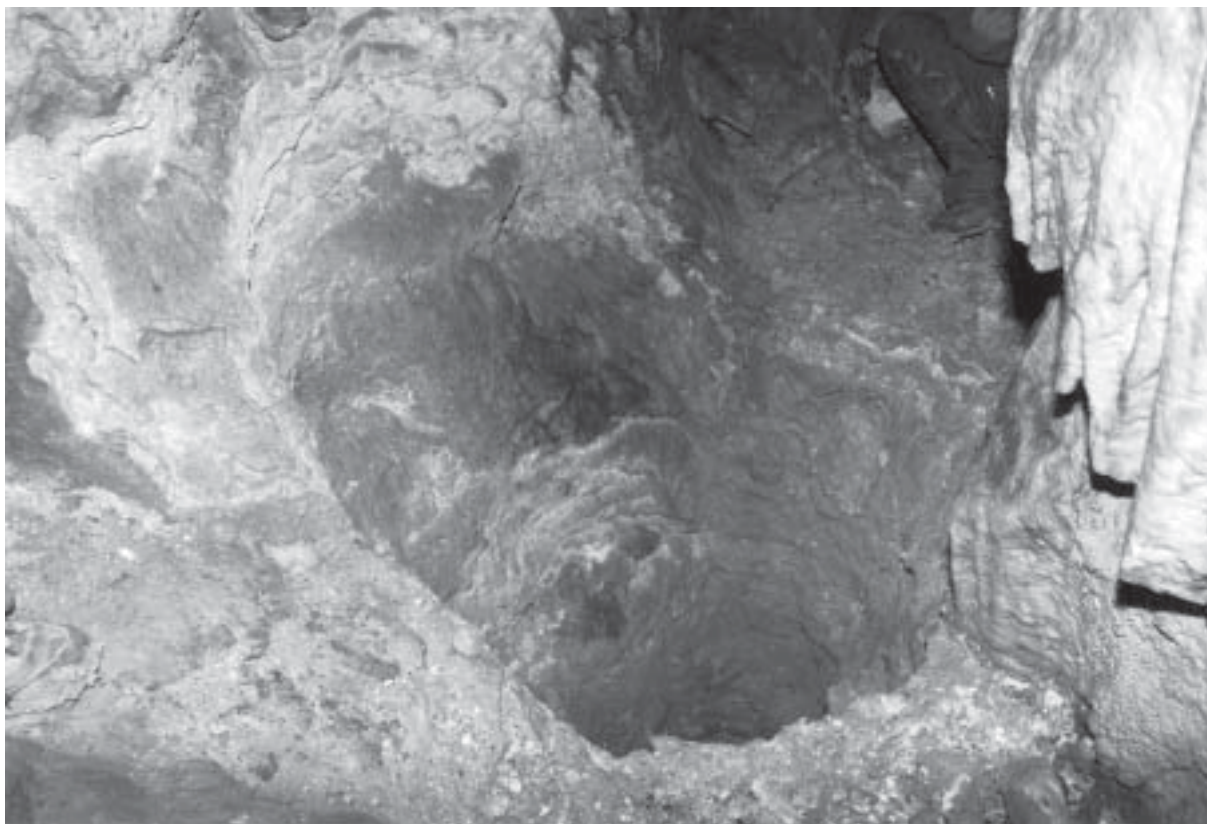
ODDELEK "D"

Najdiščna točka 8

Na desni strani ravnega dela "D" oddelka jame je več podornih skalnih blokov. Med skalami smo našli človeško desno lopatico in dve rebri. Lopatica je zelo dobro ohranjena. Je precej velika in glede na izmerjena parametra (max. dolžina 162 mm, maksimalna širina 116 mm) nedvomno moška. Sklepna jamica (*cavitas glenoidalis*) ni v sorazmerju z velikostjo lopatice, saj je majhna (višina 39 mm, širina 29 mm) in se uvršča v velikostni razred za ženski spol (Krogman, Işcan 1986, 226-228). Ni jasno, iz katerega dela jame je bila kost prinesena.

Najdiščna točka 9

Na levi strani, nekaj metrov naprej od najdiščne točke 8, je več skalnih niš, ki so bile morda z odlomom kapniških zaves celo nekoliko prirejene za vstavljanje mrtvih (*sl. 7*). Ob nišah in pred njimi je izkopal tudi Moser, saj smo v izkopu našli že omenjeni novc. V ozkem delu

Sl. 5: Koblarska jama. Domnevno še neuporabljen grob v rovu C 1.
Fig. 5: Koblarska Cave. The seemingly unused grave in passage C1.

ene od niš smo pobrali levo kolčnico odrasle ženske. Ohranjen je fragment s sklepno ponvico in sednično grčo (spolni znak: *incisura ischiadica major* -2).

ODDELEK "B"

Najdiščna točka 11

Petnajst metrov od vhoda v jamo je na desni strani pobočja, ki pripelje v dvorano oddelka "B", izrazita skalna niša (sl. 6). Niša je zamaknjena v skalno steno približno 2,5 m. Med gruščem in v humusu med gruščem na jamskih tleh niše je ležala lončenina in zdrobljene živalske kosti. Na tem mestu, sodeč po površinsko pobranih najdbah, mrtvih niso polagali ob jamske stene, temveč je točka verjetno služila le kot daritveni prostor.

Živalske kosti

32 fragmentov reber in dolgih kosti različnih živali. Vse kosti so podolžno polomljene. Pobrali smo še sklepni del podlahtnice, fragment spodnje čeljustnice

in fragment lobanje goveda ter kos spodnje čeljusti jelena. Ker na najdiščni točki ni niti ene cele kosti, tla skalne niše pa niso bila nič bolj izpostavljena kot ostala jama, menimo, da so te kosti drobili ljudje, ki so jih v nišo odložili.

Lončeni ostanki

1. Rjavosiv fragment ustja z vratom in dna posode, zunaj in znotraj grobe izdelave. Glini je dodanega precej kremenčevega peska. Na ustju in vratu je fragment oblit z sigo. Velikost ohranjenega ustja in oboda je 11 cm x 7,3 cm, velikost dna 6,9 cm x 3,7 cm, debeline dna zaradi poškodovanosti ni mogoče določiti. Po risarski rekonstrukciji znaša premer ustja 22,6 cm, premer dna pa 11 cm (t. 1: 1). Posodi pripadata še dva manjša fragmenta.

2. Fragment navzven izvihanega ustja in ramena trebušastega lonca iz dobro prečiščene gline. Zunaj in znotraj je temno sive barve, na zunanji strani so tanke horizontalne črte, nastale z metličenjem. Velikost 5,4 cm x 7,2 cm, debelina vratu 6 mm, debelina sten 6-7 mm (t. 2: 2). Loncu pripadajo še trije najdeni fragmenti, od tega je eden velikosti 8,7 cm x 5,7 cm,

Sl. 6: Koblarska jama. Najdiščna točka 11.
Fig. 6: Koblarska Cave. Find spot 11.

debeline 6 mm. Na njem so ostanke premaza opečnate barve z ohranjenimi potegi tankih linij.

3. Fragment ravnega ustja posode z jezičastim ročajem, izdelan iz dobro prečiščene glinice s primešanim kremenčevim peskom. Zunaj je rdečkastorjav, znotraj temno siv. Prelom je temno siv. Pod jezičastim ročajem se začne posoda širiti. Velikost fragmenta je 3,6 cm x 4,2 cm, debelina ustja 6 mm. Po risarski rekonstrukciji je premer ustja 15,5 cm (*t. 2: 3*).

4. Fragment delno ohranjenega ročaja in stene posode. Izdelan je iz kvalitetne glinice s primesjo drobnega kremenčevega peska. Zunanost in notranost sta skrbno zglajeni in mehki na otip. Stena fragmenta je zelo tanka, le 3 mm. Velikost 3,6 cm x 2,1 cm (*t. 2: 4*).

5. Fragment stene z okrasom. Glini je dodan droben kremenčev pesek. Zunanja stran je temno rjava in zloščena, notranja temno opečnate barve, prelom sivorjave barve. Okras je trakast z odtisi prstov. Zunanja zloščena stran je bila verjetno po prvem pečenju premazana s fino plastjo glinice in ponovno pečena. Velikost fragmenta je 5 cm x 4,2 cm, debelina 11 mm (*t. 2: 6*).

6. Fragment pokončnega ustja lonca z majhnim

bradavičastim okrasom tik pod ustjem. Glini je dodan droban apnenčev pesek. Zunanost je umazano sivo opečnate barve, notranost nekoliko temnejša. Ustje je komaj opazno upognjeno navznoter in poševno odrezano. Prelom je opečnato siv. Velikost 7,7 cm x 7,6 cm, debelina ustja 6 mm, debelina stene 10 mm. Premer ustja po risarski rekonstrukciji znaša 22,6 cm (*t. 2: 5*).

7. Fragment debelih sten, glini je dodan kremenčev pesek. Zunaj svetlo rjav, znotraj sivočrn. Velikost 3,9 cm x 2,6 cm, debeline 9 mm.

8. Opečnatorjav fragment, zalit s sigo, znotraj je črnosiv. Velikost je 4,7 cm x 3,6 cm, debelina 7 mm.

9. Fragment rjave barve. Zunanost je zglajena, notranost nekoliko bolj groba. Prelom je rjave barve. Velikost je 4,6 cm x 3 cm, debelina 6 mm.

10. Fragment rjavosive barve, zglajene zunanosti. Velikost je 2,8 cm x 2 cm, debelina 9 mm.

11. Fragment rjave barve. Glini je dodan kremenčev pesek. Zunanost in notranost sta zglajeni. Prelom je sivorjave barve. Velikost je 2,2 cm x 2,3 cm, debelina 10 mm.

Na najdiščni točki 11 smo torej našli ostanke 11 lončenih izdelkov.

4. POSKUS OKVIRNE KULTURNE UMESTITVE NAJDB IN REZULTATI ANTROPOLOŠKE ANALIZE

Moser je za kulturne ostanke, ki jih je izkopal v Koblarski jami, menil, da spadajo v neki zgodnji prazgodovinski čas. (Leben 1970, 30). Leben je v pregledu arheološke podobe dolenskih jam zapisal, da "najdb časovno in kulturno na moremo natančneje označiti, ker ne vemo kje in kakšni so ostanke posodja". (Leben 1970, 31). V svoji doktorski disertaciji je v poglavju o človeških kostnih ostankih v jamah zapisal, da je Moser kot pridanke izkopal še ostanke pozno bronastodobnih posod (Leben 1971, 251). Glede osteoloških najdb prazgodovinskega človeka iz kraških jam Slovenije in mejnega ozemlja se avtor do najdb v kulturnem smislu ne opredeli (Leben 1978, 18).

Kljub kar številnim lončenim ostankom, skupno smo našli fragmente najmanj 21 izdelkov, stanje v smislu ožje časovne umestitve ni nič bolj jasno.

V jami sta prisotna dva načina pokopa: pokopavanje v gomile in izpostavljanje mrtvih ob jamskih stenah. Že ta ugotovitev nakazuje, da je bila jama v funkciji grobišča skozi različne kulturne vzorce shranjevanja mrtvih oziroma da je v okviru ene kulture prišlo do spremembe načina pokopa mrtvih.

Podobno je z lončenino. Kot najstarejši element se kaže fragment oboda posode z okrasom, izdelanim v tehniki brazdastega vreza (*t. 1: 14*), ki je bil najden

na najdiščni točki 3. Fragment, kljub temu da nimamo nikakršnih stratigrafskih podatkov o najdišču, glede na tehniko okraševanja lahko umestimo v eneolitik, morda celo ožje v srednji eneolitik. Imamo pa na isti najdiščni točki tudi lončenino, ki jo lahko uvrstimo v čas bronaste dobe.

Koblarski jami sta geografsko najbližje jamsko najdišče Ciganske jame, ki sodijo v sistem Željnskih jam in ima material uvrščen v eneolitik in zgodnjo bronasto dobo, vendar izkopana lončenina ni objavljena (Leben 1979, 32), ter srednje- in mlajšebronastodobna postojanka Žlebič pri Ribnici (Puš 1988-1989, 345-366). Kulturni inventar Koblarske jame, predvsem najdiščne točke 11, je v nekaterih elementih primerljiv z lončenim gradivom omenjene postojanke. Tako najdemo paralele za fragment, okrašen z nalepljenim razčlenjenim rebrom, (*t. 2: 6*), dvoje rahlo izvihanih ustij s kratkim vratom (*t. 1: 1,2*), ravno ustje z ohranjenim notranjim žlebom, nastalim zaradi tehnike izdelave s svitki (*t. 1: 7*) in ustje (*t. 1: 9*). Na najdiščni točki 11 je tudi lonec z izvihanim ustjem kratkega vratu in trebušastim obodom, okrašen z metličanjem (*t. 2: 2*). Lonec po obliki in izdelavi nekako ne sodi med ostali kulturni inventar, čeprav je bil najden v skalni niši skupaj z ostalo lončenino. Gre za najmlajši element najdišča, ki je verjetno poznoantičen. Na najdiščni točki 1 lahko glavnino lončenine pripišemo bronasti dobi.

Obravnavano lončenino brez stratigrafskih podatkov zaenkrat ni smiselno točneje umeščati v neki kulturni okvir, saj lončenina obsega elemente okrasja in oblike posod, ki segajo od eneolitika dalje. Glede kulturne določitve še najmanj grešimo, če zapišemo, da je bila Koblarska jama občasno uporabljena kot grobišče v času od eneolitika do konca bronaste dobe. Ob upoštevanju najdiščne točke 11 pa je morda kot prostor darovanja služila ponovno v pozni antiki.

Pomen jamskega arheološkega najdišča v Koblarski jami je zaenkrat predvsem v tem, da smo z antropološko analizo kostnih ostankov ugotovili, da je jama z dokumentiranimi ostanki najmanj 21 ljudi drugo največje poznano prazgodovinsko jamsko grobišče v Sloveniji. V slovenskih jamah so sicer znani skeletni ostanki in pokopi večjega števila ljudi, vendar sta bili do danes sistematično raziskani le Ajdovska jama pri Nemški vasi pri Krškem, v kateri so v dveh od skupno petih kulturnih horizontih odkrili osteološke ostanke 29 ljudi (Horvat 1989, 25), in med obema vojnoma Tominčeva jama v sistemu Škocjanskih jam z ostanki najmanj 20 ljudi (Leben 1978, 15). Na raziskave čakata še prazgodovinsko grobišče v Lukenjski jami pri Prečni na Dolenjskem, kjer gre prav tako za pokop večjega števila oseb (Osole 1983, 7-25) in Skeletna oziroma Okostna jama ali Jama na Prevali I pri Škocjanskih jamah, od koder so znani

skeletni ostanki 11 oseb (Frelj 1998, 89). Žal je Koblarski jami najbližje jamsko najdišče v Ciganskih jamah, kjer so bili tudi najdeni človeški ostanki (Gabrovec 1965, 191) in kjer gre verjetno za časovno primerljive kulture, v delu kjer so bile najdene kosti, popolnoma uničeno in raziskavam nedosegljivo (Jamnik 1997, 160).

Rezultati antropološke analize

Kostni ostanki pripadajo najmanj trinajstim posameznikom, sedmim otrokom in šestim odraslim osebam. Štirje otroci so umrli v zgodnji otroški dobi *infans I* v starosti od 2 do 6 let, dva v pozni otroški dobi *infans II* med 7. in 10. letom starosti, medtem ko gre pri sedmem okostju bodisi za starejšega otroka ali mladostnika (*infans II - juvenis*, 13-18 let). Kostni odraslih oseb pripadajo moškemu in trem ženskam, v dveh primerih pa je spol nedoločljiv. Starost smo lahko določili trem skeletom, ki so imeli ohranjene zobe oziroma sramnico. Vsi trije so umrli med 23 in 45 letom starosti (*adultus*). Določitev starosti je zaradi skromnih ostankov približna. Poleg tega so standardi za določanje starosti po abraziji zob narejeni na srednjeveški populaciji Londona in jih zaradi tega ne moremo direktno aplicirati na prazgodovinsko populacijo Dolenjske (Brothwell 1972).

Možno je, da kostni material pripada več osebam, saj smo se zaradi slabe ohranjenosti gradiva omejili na določanje minimalnega števila ljudi. Upoštevali smo samo kosti s treh najdiščnih točk z različnih koncev jame, kjer so ostanki pripadali večim osebam - štirim (točki 1 in 3) oziroma petim (točka 7). Na vseh ostalih točkah je bila najdena le po ena kost, za katero večinoma ni jasno od kod izvira in bi lahko pripadala enemu od omenjenih skeletov. Ženska koželjnica z najdiščne točke 2 bi lahko pripadala istemu okostju kot leva kolčnica s točke 1, prsnica z najdiščne točke 4 pa bi bila lahko pripadala moškemu skeletu s točke 3. Fragmenta desne stegenice z najdiščnih točk 5 in 6 verjetno predstavljata ostanek enega izmed osmih skeletov, ki jih je na tem mestu izkopal Moser, izvor lopatice s točke 8 pa ni znan. Menimo, da bi le žensko kolčnico s točke 9 lahko šteli kot štirinajsto okostje, ker se nahaja v niši in ker v bližini ni drugih skeletnih ostankov.

5. GROBIŠČE V KOBLARSKI JAMI - VRNITEV K MATERI ZEMLJI?

Zakaj so si prazgodovinski ljudje izbrali za grobišče prav Koblarsko jamo? Tako kot o večini vzrokov za dejavnosti ljudstev v zgodovini in še posebej v

prazgodovini, lahko o tem le ugibamo. Kakšne predstave in verovanja so jih prepričale, da bodo prav v Koblarski jami njihovi mrtvi deležni tega, v kar so verjeli v svojem življenju?

Presojati način mišljenja in občutenja teh ljudi z našim mišljenjem je dvomljivo početje. "Za um primitivnega človeka so racionalne samo njegove lastne predstave. To pa zato, ker razumskih povezav med pojavi v svetu, ki jih je moč razložiti le z povečanim znanjem, pri primitivnem človeku ni. Pri njem prevladujejo čustvene predstave, ki jih pri nas izpodrine znanje. Zaradi tega danes ne moremo več razumeti subjektivnih predstav, ki so prevladovala v mišljenju primitivnih ljudi" (Boas 1982, 274). Kljub tej ugotovitvi, ki spregledana ali neupoštevana večkrat vzpodbudi najmanj neresne teorije in razlage početja ljudi preteklih časov, naj nam bo vseeno dovoljeno, da v okviru sprejetih razlag nekaterih predstav prazgodovinskih ljudstev² poskusimo razmišljati o vzrokih za izbor Koblarske jame.

Kje so živeli ljudje, ki so svoje mrtve shranjevali v jami, danes ni znano. Pregledali smo neposredno okolico jame, vendar sledi gradišča ali postojanke nismo našli. Lahko domnevamo, da je bilo njihovo bivališče nekje na grebenu Male gore, kot najbližji vrh je treba upoštevati predvsem Koblarski hrib. V neposredni okolici so še najmanj tri jame, med njimi je le po nekaj 100 m razdalje, in bi lahko služile istemu namenu kot Koblarska jama. V dveh so bili odkriti prazgodovinski sledovi poselitve (Vrbovska in Popisana jama -neobjavljeno). Vhode imajo enako markantne, zato so jih prazgodovinski ljudje verjetno poznali. Gledano z našimi očmi so enako primerne, po videzu celo lepše od Koblarske. V nobeni od jam ni tekoče vode, morda je danes le v Koblarski jami po deževjih nekaj več meteorne vode. To bi bilo sicer lahko, če je bilo stanje v prazgodovini podobno, odločilno, vendar se nam zdi pomembnejše nekaj drugega.

Vizualno zaznavna razlika z okoliškimi jamami so izrazite skalne niše v Koblarski jami. V te niše so ljudje odlagali svoje pokojnike (najdiščne točke 2, 3, 9). Prav te niše bi lahko pri takratnih ljudeh vzbudile predstave o maternici, vulvi oziroma o vhodu, vrnitvi v Mater-Zemljo. Naša domneva je, da so prazgodovinski ljudje Koblarsko jamo izbrali za sveti prostor prav zato, ker so v njenih skalnih oblikah videli vhod ali prehod nazaj k Materi-Zemlji. V jami imamo najdiščno točko 11, kjer ni bilo človeških kosti, temveč le lončenina in polomljene kosti. Že prej smo domnevali, da so bile to daritve. Če upoštevamo našo tezo in videz niše (sl. 6), se zdi domneva še verjetnejša.

Poseben izziv predstavlja ozek vhod v rov "C1", t. i. Leptodirusov rov (sl. 4). V rovu smo sicer našli le eno kost in izkopano luknjo, za katero menimo, da bi bila lahko še neuporabljen grob. Tik pred vhodom v rov je Moser razkopal gomilo in v njej našel ostanke osmih oseb. Okoli vhoda v rov so vsaj še tri nedotaknjene gomile. Pogled na rov zbuja asociacijo vulve. Da bi svojo domnevo preverili, ali ni le plod nekritične domišljije, smo fotografijo vhoda v rov pokazali številnim ljudem različne starosti in izobrazbe. Večina je naši predstavi oziroma domnevi pritrdila.

Pri utemeljevanju naše domneve lahko zapišemo, da najbrž ni sporno starodavno človekovo verovanje, po katerem so jame in vhodi vanje imeli simbolni pomen maternice, vulve oziroma je jama pomenila vhod v Zemljo-Mater, kakor to poimenuje Eliade.

"Beseda je torej o splošni koncepciji kozmične stvarnosti, ki ji človek pripisuje življenje, zato je seksualizirana. Seksualnost je lastnost vsesplošne živeče stvarnosti ... Jame in podzemlje so bile izenačene z maternico Zemlje-Matere (Eliade 1982, 35 in 41). Isti avtor zapiše tudi: "Prepričani smo, da se je povsod v tradicionalnem svetu smrt pojmovala kot drugo rojstvo, začetek novega duhovnega obstoja" (Eliade 1983, 58).

Podobno razmišljanje zasledimo pri več avtorjih, nikjer pa nismo našli nasprotovanja tej tezi.

"A cave is associated with the vagina and the womb making it essentially a female place. We emerge from the dark cave of our mother into a world of light and sound" (Brown 1997). "The evident link, for example, between the vagina and the cave may be the source of the birth of architecture." (Dixon 1977). "The cave is an interiority. Its direction is inward, but it is also down ... In the heart-womb-cauldron, we are sheltered and centered within the body of the mother." (Arthen 1997).

Preučevanje matriarhata je v zadnjih desetih letih postalo modna tema številnih raziskovalcev. Sistematično in metodološko temeljno gradivo je po našem mnenju delo Marije Gimbutas, Govorica boginje. Gre za celostno študijo ženskih simbolov, znanih v evropskem prostoru od paleolitika do pojava krščanstva.

Boginja - darovalka življenja, Mati zemlja in večno obnavljajoča se aktivnost s prepletom rojstva in smrti, prihajanja in odhajanja je simbolizirana v različnih oblikah na lončenini, skalorezih, idolah in oblikah grobov. Gimbutasova pravi "Vhodi v megalitske grobove včasih spominjajo na obliko vulve. Ovalna odprtina je izdelana iz dveh simetrično izdelanih kamnov. Plazenje skozi odprtino v kamnu simbolizira

² Za te ni nikakršnega jamstva, da so točne, saj so se razlage prav tako oblikovale v času, ki je vpel v svoje kulturne in vrednostne okvire.

Sl. 7: Koblarska jama. Najdiščna točka 9, prirejene skalne niše.
Fig. 7: Koblarska Cave. Find spot 9, a rearranged rock niche.

naporno pot otroka skozi maternico. In obratno. Skozi to odprtino se mrtvi vračajo v trdnjavo matere zemlje. Spanje v jamah ali v umetno zloženih kamnitih grobovih naj bi simboliziralo smrt in vstajenje obenem” (Gimbutas 1996, 158).

Francoski avtor Briard opozarja na povezavo med t. i. neolitsko revolucijo in poudarjenim čaščenjem ženskega božanstva. Mati zemlje, Kraljica zemlje, Boginja zemlje, Mati plodnosti so upodobljene na številnih menhirjih s stiliziranim ženskim oprsem in na še številnejših amuletih. Čaščenje božanstva zemlje in plodnosti naj bi obvladovalo evropski prostor do bronaste dobe, postopno pa preneha v železni dobi (Briard 1987).

Pri nas je spregovoril o jami kot seksualnem simbolu, povezanim z pogrebnimi rituali, Josip Korošec, ko je pisal o Ajdovski jami. “Zavest o smrti, ki je s časom seveda povzročila razmišljanje o preseganju njenega učinka, se povezuje z nagonom, posebej seksualnim.” (Korošec 1981-1982, 25). Konkretno o Ajdovski jami pravi: “Skratka, izpričano je, da gre za obliko, ki simbolno predstavlja maternico v mogočnem telesu - hribu, vhod v njo pa spolni organ, z vodo v neposredni bližini in z rdečo barvo kot simbolično krvjo.” (prav tam 26).

Zavedamo se, da zgolj utemeljevanje postavljene

teze z citiranjem uveljavljenih avtorjev nikakor ni dovolj za pritrditev naši domnevi o vzrokih, zakaj je bilo v Koblarski jami prazgodovinsko grobišče. Kljub temu se nam je zdelo smiselno to zapisati, saj bomo morda tudi s tem zbudili zanimanje za nadaljnje delo v Koblarski jami. Edino sistematično in interdisciplinarno raziskovanje bi lahko našo domnevo potrdilo ali ovrglo.

Vse raziskave Koblarske jame so bile opravljene z finančnimi sredstvi avtorjev. V jami pobran osteološki in arheološki material bo predan v hrambo Pokrajinskemu muzeju Kočevje. Pristojnim službam pa priporočamo zaščito vhoda v jamo, ki bi bila izvedljiva z minimalnimi sredstvi, pomembno arheološko najdišče pa s tem zaščiten.

Zahvale

Avtorji se najlepše zahvaljujemo dr. Francetu Lebnu za konzultacije v zvezi s keramiko, dr. Janezu Dularju za pregled besedila in strokovne pripombe, Vinku in Meri Fugina za vodenje po gozdovih in jamah Male gore, Tonetu Oberstarju in Tediju Dellasciavi iz Društva za raziskovanje jam Ribnica za pomoč pri raziskovanju Koblarske jame, Urški Bizjak in Juretu Jamniku pa za pomoč pri natančnem pregledovanju jame.

- ACSÁDI, Gy. in J. NEMESKÉRI 1970, *History of Human Life Span and Mortality*. - Budapest.
- ARTHEN, W. W. 1997, *The magic of caves*.
- <http://www.earthspirit.org/fireheart/fhcav.html>
- BOAS, F. 1982, *Um primitivnog čoveka*. - Beograd (prevod knjige The mind of primitive man).
- BRIARD, J. 1987, *Mythes et symboles de l'Europe preceltique*. - Paris.
- BROTHWELL, D. R. 1972, *Digging up Bones*. - London.
- BROWN, P. J. 1997, *Sacred places*.
- <http://belinus.co.uk/doorsofplace/Naturesacredplaces.htm>
- BUKOVEC, M. 1929, *Weitws Loch pri Koblerjih*. - Zapisnik terenskega ogleda z dne 20. 5. 1929 v arhivu DZRJS, kat št. 94.
- CHIARELLI, B. (ur.) 1980, Recommendations for Age and sex Diagnoses of Skeletons. - *Jour. Hum. Evol.* 9, 517-549.
- DIXON, J. X. jr. 1977, *Reflections on the Spaces of the Imagination*.
- <http://www.svare.com/johndixon/DixonTF7.htm>
- ELIADE, M. 1982, *Kovači i alkemičari*. - Biblioteka Zora, Zagreb (prevod knjige Forgerons et Alchimistes, Paris 1977).
- ELIADE, M. 1983, *Okultizam, magija i pomodne kulture*. - Biblioteka Zora, Zagreb (prevod knjige Occultism, witchcraft, and cultural fashions, Chicago 1976).
- FRELIH, M. 1998, Škocjanske jame in mitični vhod v Hadovo Kraljestvo. - *Naše jame* 40, 81-108.
- GABROVEC, S. 1965, Ciganska jama pri Željnah. - *Var. spom.* 10, 191.
- GIMBUTAS, M. 1996, *Die Sprache der Göttin*. - Frankfurt.
- HORVAT, M. 1989, *Ajdovska jama pri Nemški vasi*. - Ljubljana.
- JAMNNIK, P. 1997, Željske jame. - *Var. spom.* 36, 160.
- KOROŠEC, J. 1981-1982, Ajdovska jama. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 9-10, 21-28.
- KROGMAN, W. M. in M. Y. IŞCAN 1986, *The human skeleton in forensic medicine*. - Springfield.
- LEBEN, F. 1970, Arheološka podoba dolenskih jam. - *Naše jame* 11, 25-40.
- LEBEN, F. 1971, *Kulturna pripadnost jamskih najdb na področju jugovzhodnih alp v prazgodovinskem obdobju*. - Doktorska disertacija - neobjavljeno.
- LEBEN, F. 1978, Osteološke in kultne najdbe prazgodovinskega človeka iz kraških jam Slovenije in mejnega ozemlja. - *Arh. vest.* 29, 13-35.
- LEBEN, F. 1979, Progress and achievements of thirty years of research in to early prehistory in Slovenia. - *Arh. vest.* 30, 29-40.
- MARTIN, R. in K. SALLER 1957, *Lehrbuch der Anthropologie 1*. - Stuttgart.
- OSOLE, F. 1983, Epigravtien iz Lukenjske jame pri Prečni. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 11, 7-25.
- PUŠ, I. 1988-1989, Bronastodobna naselbina pri Žlebiču. - *Arh. vest.* 39-40, 345-366.
- ROGERS, J. in T. WALDRON 1995, *A Field Guide to Joint Disease in Archaeology*. - Chichester.

Koblarska Cave near Kočevje - a prehistoric cemetery and cult area Anthropological analysis of the skeletal remains with a description of the grave goods

Summary

The entrance to Koblarska Cave (*Fig. 1*) at land registry site 94 is located at a height above sea level of 660 m, on the southwestern slopes of Mala gora Mountain, some 200 m beneath the peak of Koblarski Hrib (Crest), in the Kočevje region. Koblarska Cave was first mentioned as an archaeological site by K. Moser, who probably removed from a calcified tumulus in passage C the osteological remains of a total of eight older and younger individuals, buried with their heads facing the south. Next to them they found the bones of a cow and lower jaws of deer, and further grave goods consisted of fragments of three vessels (Leben 1970, 30). According to later reports, several boxes of anthropological material were taken from this cave in 1901 by Müller from Trieste and the laboratory assistant of the museum in Ljubljana, Schulz (Bukovec 1929). In 1995, on our first visit to Koblarska Cave, we were still able to spot bones. Later, in 2000, we systematically collected the bones. In addition to human bones, we found only pottery, bone awls, and animal bones. To facilitate better documentation, we designated individual parts of the cave with capital letters, "A, B, C, C1, D, E", and numbered the find spots in each section (*Fig. 2*).

There is a total of 11 find spots in the cave. The discovered human osteological remains belong to at least 13 individuals, seven children and six adult persons. Four children died in the early childhood period of *infans I*, from 2 to 6 years of age, two in the later childhood period of *infans II*, between 7 and 10, while the seventh skeleton would be of an older child or juvenile (*infans II - juvenis*, 13-18 years old). The bones of the adults belonged to a male and three females, while in two cases the sex could not be determined. The age could be determined for three skeletons which had preserved teeth or pelvises. All three died between the ages of 23 and

45 (*adultus*). The age determination is only approximate because of the scarcity of remains. Additionally, the standards for determining age according to teeth abrasion were established for the medieval population of London, and thus they cannot be applied directly to the prehistoric population of Lower Carniola (Brothwell 1972). It is possible that the osteological material belongs to a greater number of people, but because of the poor preservation we limited ourselves to determining the minimal number of individuals.

The pottery fragments belonged to a total of 32 vessels (*Pl. 1; 2*), and without any stratigraphic data there is no point in placing them in any cultural framework, as the pottery encompasses elements of decoration and form that extend from the Eneolithic onwards. In terms of cultural determination, we would err least in stating that Koblarska Cave was periodically in function as a cemetery from the Eneolithic to the end of the Bronze Age. After the establishment of find spot 11, the cave may have served as a votive area as well in the late Roman period. Among the bones we also found two awls, worked bones, and presumed stone tools (*Pl. 2*). The archaeological cave site at Koblarska Cave is particularly significant as the anthropological analyses of the osteological remains have established that the cave with documented remains of at least 21 individuals is the second largest known prehistoric cave cemetery in Slovenia.

Why did prehistoric people choose Koblarska Cave as a burial site? One visual difference from the nearby caves are the distinct rock niches in Koblarska Cave. People placed their deceased in these niches (find spots 2, 3, 9). The niches could have awoken an association with the womb, vulva, or an entrance and return to Mother Earth. Our assumption is that the prehistoric people chose Koblarska Cave for a holy

place particularly because in its rock forms they saw an entrance or passage back into Mother Earth. Find spot 11 in the cave did not have human bones, rather only pottery and broken bones. It is suggested that these were votive gifts. Considering our thesis and the appearance of the niches (*Fig. 6*), this seems yet more likely.

A particular challenge is the narrow entrance to passage "C1", i.e. Leptodirus' passage (*Fig. 4*). We found only one

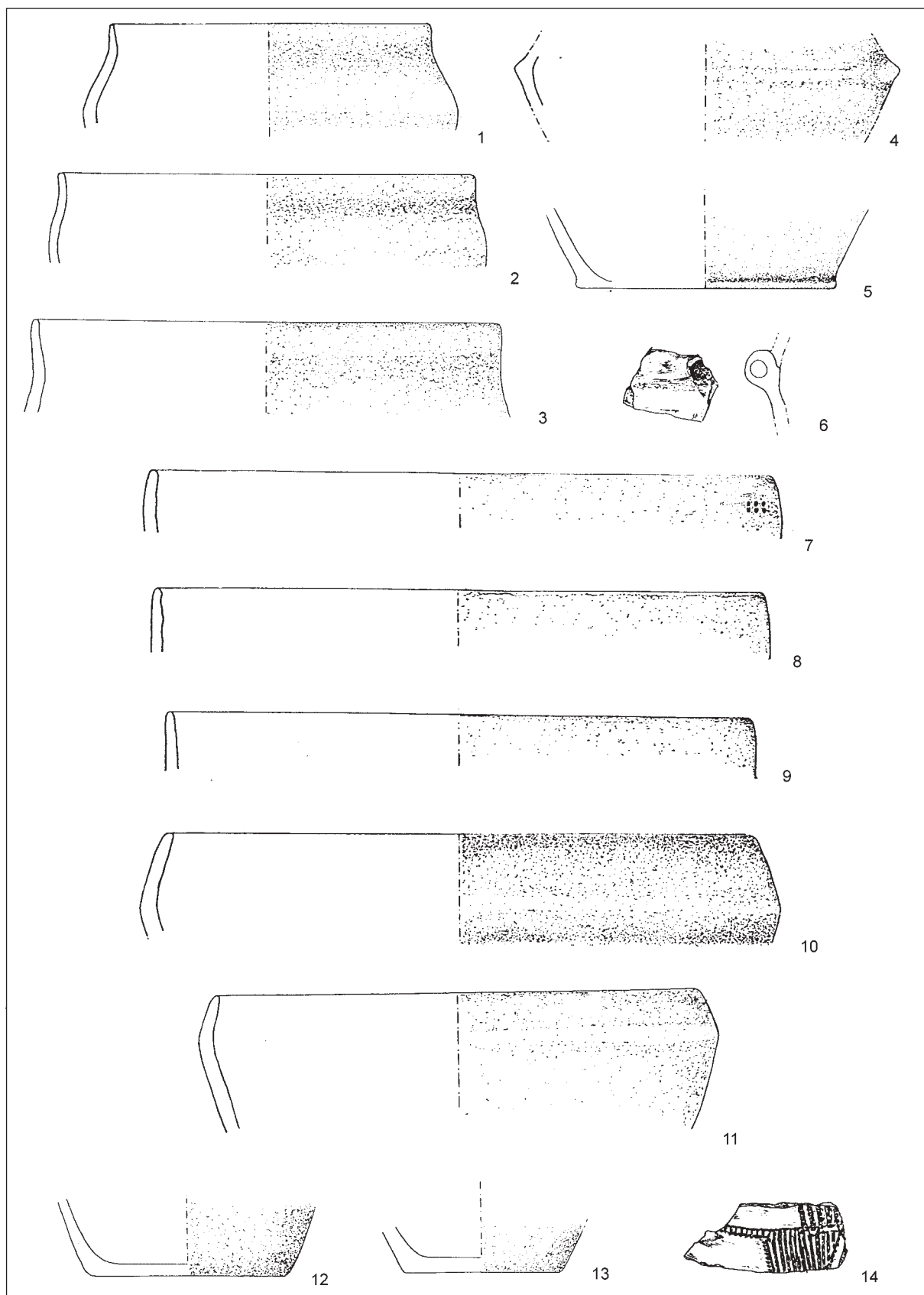
bone and a dug out hollow, which we consider could well be an unused grave (*Fig. 5*). Just in front of the entrance to the passage, Moser rooted through a tumulus, finding in it the remains of eight individuals. Around the entrance to the passage are at least another three untouched tumuli. The appearance of the passage is reminiscent of a vulva. Our ideas about the reasons why people chose just this cave for a cemetery can only be confirmed or rejected by systematic investigation of the cave.

Pavel Jamnik
Kočna 5
SI-4273 Blejska Dobrava

Petra Leben-Seljak
Dobračevska 44
SI-4226 Žiri

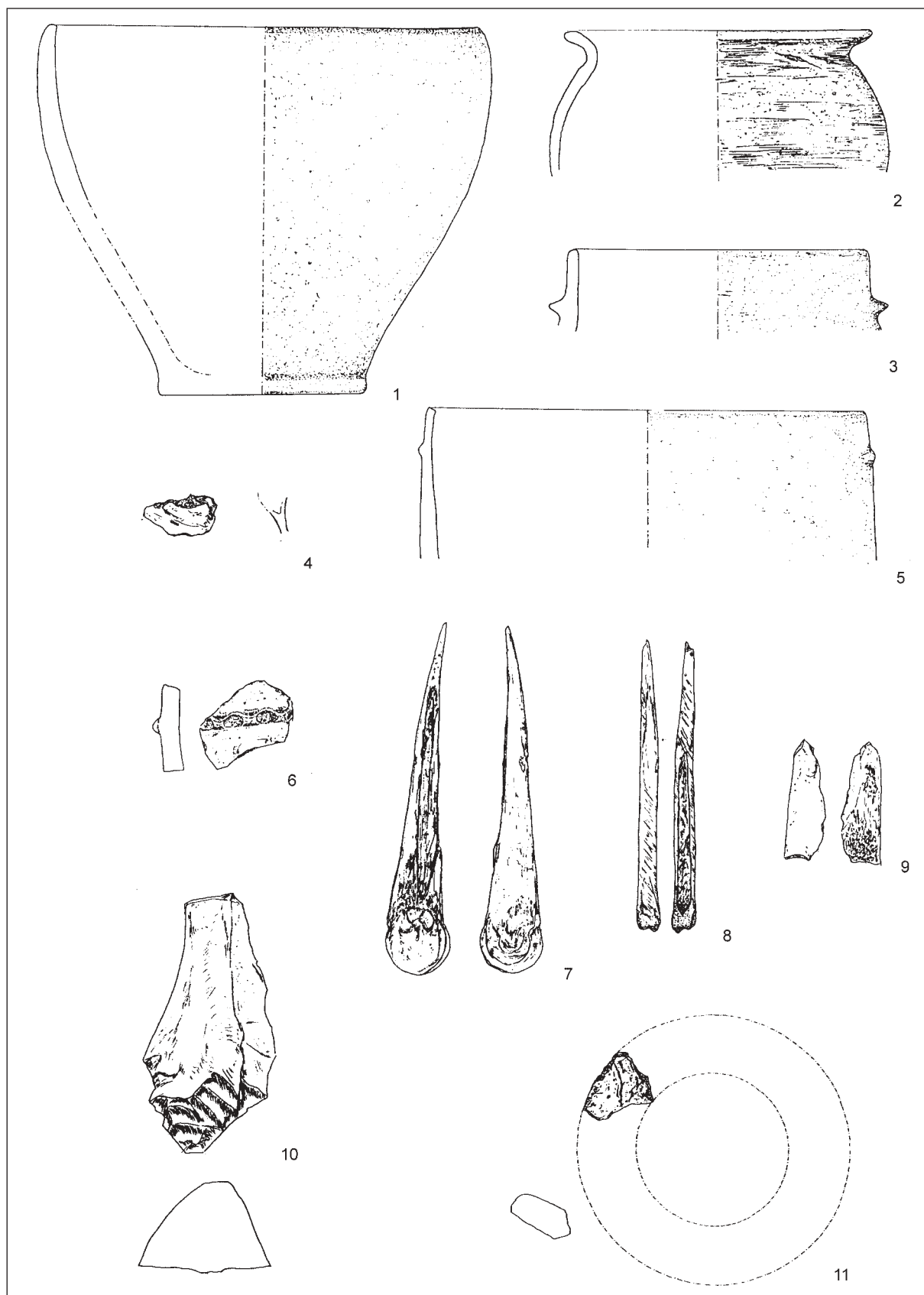
Janez Bizjak
Rečiška 1
SI-4260 Bled

Brane Horvat
Moste 13
SI-4274 Žirovnica

T. 1: Koblarska jama. 1-14 keramika. M. = 1:3. (Risbe: Brane Horvat).

Pl. 1: Koblarska Cave. 1-14 pottery. Scale = 1:3 (Drawings: Brane Horvat).

T. 2: Koblarska jama. 1-6,11 keramika, 7-9 kost, 10 kamen. M. = 1:3. (Risbe: Brane Horvat).

Pl. 2: Koblarska Cave. 1-6,11 pottery, 7-9 bone, 10 stone. Scale = 1:3 (Drawings: Brane Horvat).

Ostanki eneolitskega voza z Ljubljanskega barja

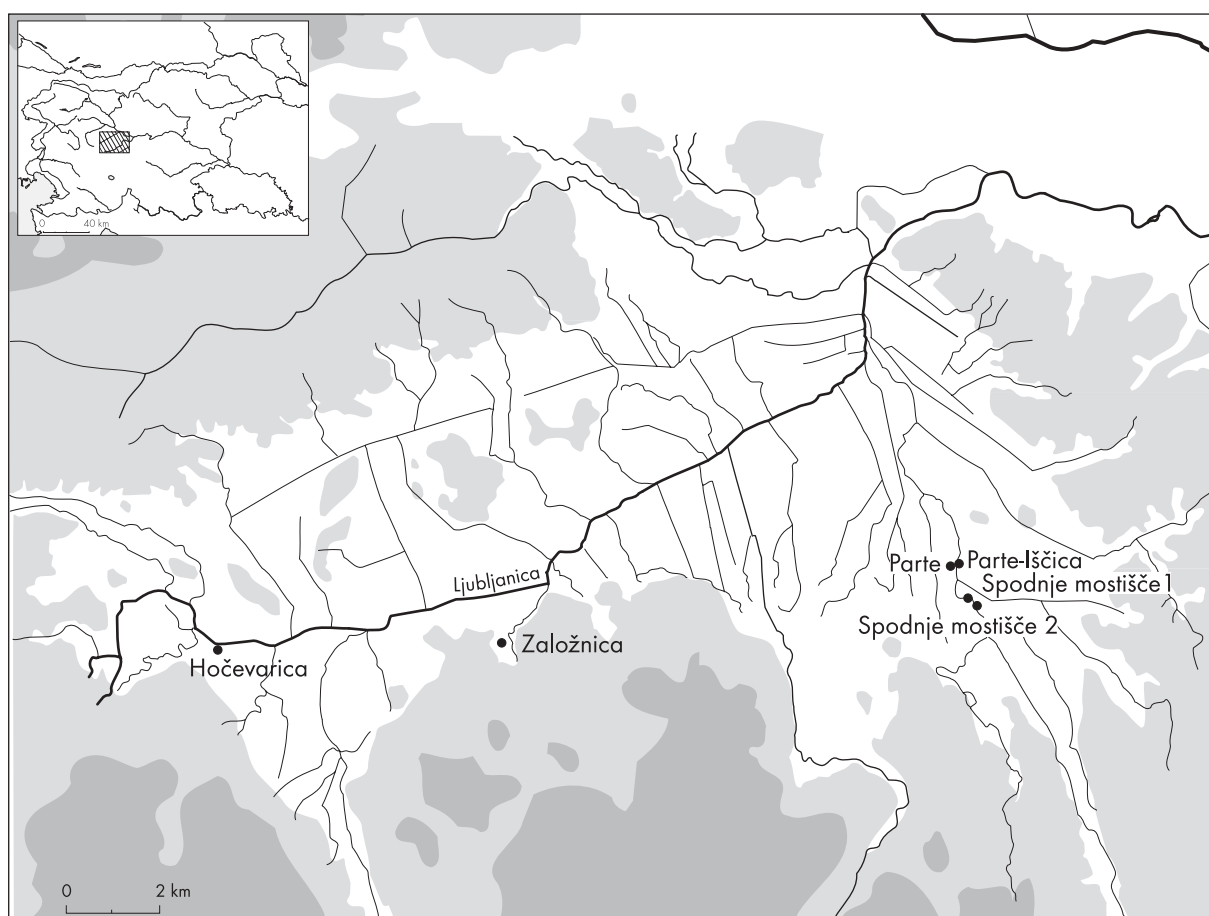
Anton VELUŠČEK

Izvleček

V članku so predstavljeni deli voza: leseno kolo in os. Najdbi sta bili nedavno odkriti na Ljubljanskem barju in najverjetneje spadata h koliščarski naselbini iz 4. tisočletja pr. n. š.

Abstract

Parts of an Eneolithic cart are presented in the article: a wooden wheel and axle. The finds were recently discovered in the Ljubljana Marshes and most probably belong to a pile-dwelling settlement from the 4th millennium BC.

Sl. 1: Stare gmajne na Ljubljanskem barju. Izdelava zemljevida in računalniška obdelava: M. Belak.
Fig. 1: Stare Gmajne in the Ljubljana Marshes. Map making and computer processing: M. Belak.

UVOD

Ljubljansko barje je kot območje, ki je bogato s prazgodovinskimi najdbami poznano že več kot poldrugo stoletje (Velušček 1997a, 7 ss). Pozornost širše strokovne in laične javnosti pa je pritegnilo šele z odkritjem koliščarskih naselbin pri Studencu leta 1875 (Deschmann 1875, 275 ss). Danes vemo, da je to sicer eno najjužnejših visokih barij v Evropi, v alpskem svetu najbolj jugovzhodno območje razprostranjenosti prazgodovinskih naselbin na mokrih tleh (Schlichtherle, Wahlster 1986, Abb. 2).

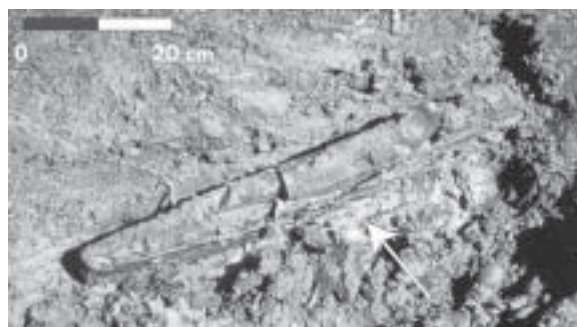
Na jugozahodu Ljubljanskega barja leži tudi prazgodovinsko koliščarsko naselje Stare gmajne (*sl. 1*), ki je bilo slučajno odkrito leta 1992 (Velušček 1997b, 207 ss). V zgodnji pomladi 2002 smo v drenažnih jarkih na območju najdišča dokumentirali in vzorčili arheološki les. Ker so se terenske raziskave zaključile šele v sredini aprila lahko v tem trenutku podamo samo kratko poročilo o predvidevani časovni uvrstitvi naselja in najpomembnejši najdbi: lesenem kolesu z osjo.¹

TERENSKÉ RAZISKAVE

Na Starih gmajnah smo raziskave zastavili na območju, ki obsega približno 15 000 m². Preiskali smo 5 jarkov v skupni dolžini nekaj več kot 600 m in s povprečno širino okoli 1 m. Na celotnem območju smo dokumentirali eno prazgodovinsko kulturno plast, ki pa ne predstavlja nujno samo ene naselbinske faze. Ugotovili smo namreč, da se koncentracija kolov in najdb v jarkih spreminja, kar lahko kaže na horizontalno širjenje naselbine oziroma na večkratno poselitev območja v prazgodovini. Za natančnejšo datacijo bo zato potrebno počakati na izsledke dendrokronoloških raziskav, ki jih opravljajo v Dendrokronološkem laboratoriju Oddelka za lesarstvo Biotehnične fakultete v Ljubljani² in podrobnejše ovrednotenje arheoloških najdb.

STRATIGRAFSKA LEGA KOLESA Z OSJO

Kolo je stalo rahlo poševno na dnu jarka, kjer so ga že večkrat dosegli in poškodovali s strojem za kopanje jarkov (*sl. 2*). Ko smo na mestu najdbe jarek poglobili se je kolo snelo z osi, ter jo rahlo poškodovalo. Nato

Sl. 2: Stare gmajne, pogled na kolesno ploščo takoj po odkritju. Foto: A. Velušček.

Fig. 2: Stare Gmajne, view of the wheel plate immediately after discovery. Photo: A. Velušček.

smo v smeri osi zastavili manjšo sondo in malo pod površjem naleteli na izredno bogato kulturno plast z veliko hišnega ometa, žganine in za Stare gmajne značilnimi keramičnimi najdbami. Posamezne fragmente keramike in fragment kamnite kladivaste sekire z luknjo smo našli tudi v sivi glini takoj pod kulturno plastjo. V sivi glini, toda še nekaj cm globlje, pa je ležala tudi v celoti ohranjena os (*sl. 3*). Stratigrafska lega kolesa z osjo torej kaže, da sta v zvezi s prazgodovinsko poselitvijo območja.

Sl. 3: Stare gmajne, pogled na najdiščno mesto osi. Foto: A. Velušček.

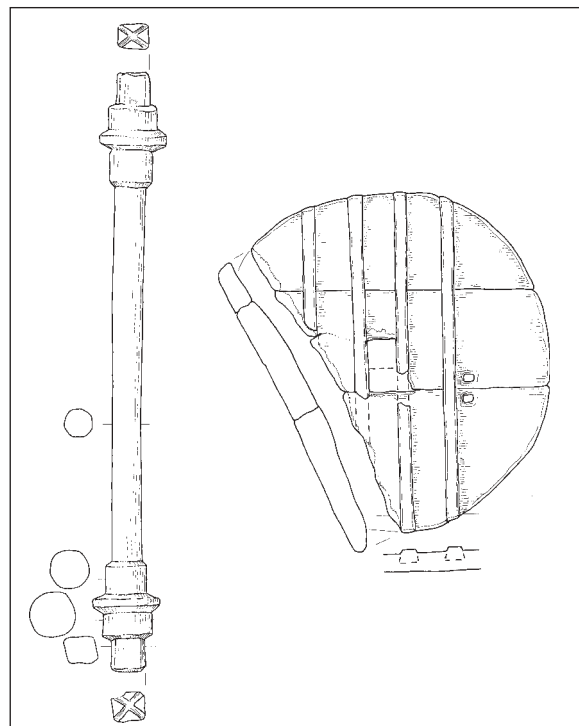
Fig. 3: Stare Gmajne, view of the site of discovery of the axle. Photo: A. Velušček.

¹ Najdbi sta že predstavljeni v zborniku Hemmenhofer Skripte 3 (Velušček 2002, 38 ss) z naslovom *Schleife, Schlitten, Rad und Wagen. - Zur Frage früher Transportmittel nördlich der Alpen*, v katerem so sicer objavljeni referati z okrogle mize, ki se je zgodila 10. oktobra 2001 v Hemmenhofnu.

² Pregled stanja dendrokronoloških raziskav v Sloveniji glej pri Čufar, Levanič 1998 in Velušček, Čufar 2002.

Sl. 4: Stare gmajne, kolesna plošča. Foto: M. Zaplatil.
Fig. 4: Stare Gmajne, wheel. Photo: M. Zaplatil.

Sl. 6: Stare gmajne, skici kolesne plošče in osi s preseki. M. = 1:16. Risba: D. Knific-Lunder.
Fig. 6: Stare Gmajne, sketch of the wheel and axle in section. Scale = 1:16. Drawing: D. Knific-Lunder.

Kolesna plošča

(sl. 4; 6)

Les: jesen.³ Premer kolesa je 72 cm. Sestavljeno je iz treh plošč s sredinsko odprtino pravokotne oblike (sl. 6). Debelina plošče na sredini je 5 cm in se proti robu tanjša. Vežejo jih 4 letve. Utori za letve so okoli 2 cm globoki. Dve plošči sta bili še dodatno zvezani, verjetno z vrvjo, kar dokazujeta luknji na njenem stiku; vrv se ni ohranila.

Ohranjeni sta približno dve tretjini kolesa.

Os

(sl. 5; 6)

Sl. 5: Stare gmajne, os. Foto: M. Zaplatil.
Fig. 5: Stare Gmajne, axle. Photo: M. Zaplatil.

Les: hrast.⁴ Dolga je 124 cm, rahlo poškodovana, toda ohranjena v celoti. Os je simetrična.

Dva zaključka pravokotnega preseka (6 x 5,5 cm), dolga 7 cm se ujemata z odprtino v kolesu. V obeh zaključkih sta dvojni leseni zagozdi (sl. 7).

Štirioglati zaključek se nadaljuje v središčni del osi okroglega preseka (sl. 6). Po vrstnem redu si sledijo tri odebelitve: 1. odebelitev dolžine 5 cm in premera 10,5 cm; 2. odebelitev dolžine 3,5 cm in premera 14 cm; 3. odebelitev dolžine 7 cm in premera 8,5 cm. Sledi središčni del osi dolžine 79 cm in premera od 5,5 do 6 cm. Nato se v obratnem vrstnem redu razvrstijo tri odebelitve, ki se nadaljujejo v zaključek osi pravokotnega preseka.

ČASOVNA UVRSTITEV STARIH GMAJN

Na Starih gmajnah prevladuje dokaj enolična keramika sive, temnosive do črne barve z apnencem kot glavno primesjo. Bržčas je največ loncev in skled,

³ Determinacija K. Čufar.

⁴ Determinacija K. Čufar.

Sl. 7: Stare gmajne, zagozdi v zaključku osi. Foto: M. Turk.
Fig. 7: Stare Gmajne, wedge in the terminal section of the axle. Photo: M. Turk.

ki imajo pogostokrat držaje (*t. I:* 2,4). Trakastih ročajev, ki bi kazali na skodele ali vrče pa ni bilo najti. Tudi ornamentiranih kosov je bilo razmeroma malo. Med ornamentalnimi tehnikami prevladuje plastično okraševanje. Značilna so predvsem razčlenjena rebra in razčlenjeni držaji (*t. I:* 1,2). Med njimi izstopa le par fragmentov, ki so okrašeni z vrezji in vbodi (*t. I:* 5,6).

Najbližje paralele najdemo na nekaj sto metrov oddaljeni Hočevarici, kjer smo pred leti dokumentirali dve stratigrafsko ločeni naselbinski fazi (Velušček 2001, 32 ss). Za obe je značilna keramika z brazdastim vrezom tipa Retz-Gajary, ki po kronološki shemi H. Parzingerja spada v vmesno obdobje med horizontoma Ljubljansko barje II in III (Parzinger 1984, Tab. 4), oziroma v čas med lasinjsko in boleraško stopnjo badenske kulture (Kalicz 1991, Abb. 22). Relativno datacijo potrjujejo tudi rezultati dendrokronoloških raziskav, ki Hočevarico postavljajo okvirno v drugo četrtino 4. tisočletja pr. n. š. (glej Čufar, Levanič, Velušček 1999, Table 2; Velušček 2001, 36).

Še več analogij za Stare gmajne pa najdemo na Blatni Brezovici (Korošec 1963), v Notranjih Goricah (Harej 1976; 1980) in na Maharskem prekopu (Bregant 1974a; 1974b; 1975; Velušček 2001). Torej v naselbinah,

ki se prav tako nahajajo na Ljubljanskem barju. Naselja družijo skoraj identično izdelana keramika in okras. Relativno malo ornamentiranih posod je večinoma okrašenih z razčlenjenimi rebri, vrezanega ornamenta skoraj ni najti, tako tudi ni brazdastega vreza. Številni so držaji, trakasti ročaji pa se izredno redki. Parzinger je Maharski prekop, Blatno Brezovico in starejši del Notranjih Goric razdelil na dva horizonta: Ljubljansko barje III in Ljubljansko barje IV. Starejši horizont LB III naj bi bil paralelen razvoju boleraške stopnje badenske kulture v srednjem Podonavju. Mlajši horizont LB IV pa naj bi zapolnil čas, paralelen z nadaljevanjem razvoja badenske kulture (Parzinger 1984).

Če za primerjavo pogledamo še inventar z ostalih pomembnejših naselbin na Ljubljanskem barju, ki se bistveno razlikuje od najdb s Starih gmajn lahko vidimo, da na najstarejši koliščarski naselbini Resnikovem prekopu prevladuje trša in po barvi svetlejša keramika s kremenčevim peskom kot glavno primesjo. Značilne so predvsem amfore in sklede. Veliko posod je ornamentiranih, prevladuje pa vrezan okras (Korošec 1964; Harej 1975). Parzinger postavlja večino najdb z Resnikovega prekopa v horizont Ljubljansko barje I in II, to je v obdobje, ki je delno sočasno lengvelski kulturi v Panoniji in lasinjski kulturi v jugovzhodnih Alpah (Parzinger 1984, Abb. 7; 1993, 17). Edini radiokarbonski datum 4690 BC kaže na sredino 5. tisočletja pr. n. š. (Bregant 1975, 49).

Najmlajše eneolitske naselbine na Ljubljanskem barju so s serijo radiokarbonskih datumov in dendrokronološkimi raziskavami dobro postavljene v prve tri četrtine 3. tisočletja pr. n. š. (Durman, Obelič 1989, 1003 ss; Čufar, Levanič, Velušček 1999, 165 ss; Velušček, Čufar, Levanič 2000, 83 ss). Značilnost teh naselij so predvsem posode s trakastimi ročaji in bogata ornamentika. Parzinger jih je uvrstil v horizont Ljubljansko barje V (Parzinger 1984, Abb. 7).

Na osnovi kratke analize lahko torej Stare gmajne uvrstimo v obdobje horizontov Ljubljansko barje III in IV, okvirno v drugo polovico 4. tisočletja pr. n. š. oziroma v obdobje badenske kulture (glej Maran 1998, 497 ss; de Capitani 2002, 211 ss). Nekaj posod z vrezanim ornamentom pa kaže, da so lahko nekateri objekti na raziskovanem območju Starih gmajn tudi nekoliko starejši, sočasni Hočevarici. To pa je tudi pričakovani časovni okvir v katerega najverjetneje spada kolo z osjo.

ZAKLJUČEK

Kaže, da smo na Ljubljanskem barju našli zelo staro leseno kolo z osjo oziroma dele prazgodovinskega voza. Pravokotna odprtina v kolesni plošči in pravokotna zaključka osi kažeta, da se je os vrtela

skupaj s kolesom. Gre torej za najmanj okoli pet tisoč let star tip voza, ki smo ga doslej poznali edino z neolitskih naselbin v Švici in jugozahodni Nemčiji (Höneisen 1989, 13 ss; Bakker et al. 1999, 778 ss; Schlichtherle 2002, 9 ss). Najdba z Ljubljanskega barja, čeprav zgolj okvirno datirana, pa nedvomno kaže, da jih v tem času lahko pričakujemo tudi drugod in to predvsem na območjih s podobnimi geografskimi danostmi. H. Schlichtherle meni, da so bili dvokolesni vozovi prilagojeni prav za transport v hribovitem svetu (po Häusler 1994, 220) kakršen je tudi osrednji del

Slovenije, vključno z zaledjem Ljubljanskega barja.

Zahvala

Najprej se zahvaljujem sodelavcema J. Dirjecu in B. Toškani ter študentu arheologije M. Turku, s katerimi enakovredno delim zaslugo za odkritje in uspešno dokumentiranje najdbe. Hvala tudi risarki D. Knific-Lunder za risbe ter M. Belak in D. Valohu za računalniško obdelavo slikovnega gradiva.

- BAKKER, J. A., J. KRUK, A. E. LANTING in S. MILISAUSKAS 1999, The earliest evidence of wheeled vehicles in Europe and the Near East. - *Antiquity* 73/282, 778-790.
- BREGANT, T. 1974a, Kolišče ob Maharskem prekopu pri Igu - raziskovanja leta 1970. - *Por. razisk. neol. eneol. Slov.* 3, 7-35.
- BREGANT, T. 1974b, Kolišče ob Maharskem prekopu pri Igu - raziskovanja leta 1972. - *Por. razisk. neol. eneol. Slov.* 3, 39-68.
- BREGANT, T. 1975, Kolišče ob Maharskem prekopu pri Igu - raziskovanja 1973. in 1974. leta. - *Por. razisk. neol. eneol. Slov.* 4, 7-114.
- ČUFAR, K. in T. LEVANIČ 1998, Referenčne kronologije za dendrokronološko datiranje v Sloveniji - stanje 1997. - *Arh. vest.* 49, 63-73.
- ČUFAR, K., T. LEVANIČ in A. VELUŠČEK 1999, Dendrokronološke raziskave na kolišču Parte - Iščica, Ljubljansko barje, Slovenija. - *Zbornik gozdarstva in lesarstva* 58, 165-188.
- de CAPITANI, A. 2002, Gefäßkeramik. - V: *Die jungsteinzeitliche Seeufersiedlung Arbon / Bleiche 3. Funde*, Archäologie im Thurgau 11, 135-276.
- DESCHMANN, K. 1875, Die Pfahlbautenfunde auf dem Laibacher Moore. - *Verhandlungen der k. k. geologischen Reichsanstalt*, Nr. 15, 275-284, Wien.
- DURMAN, A. in B. OBELIČ 1989, Radiocarbon dating of the Vučedol culture complex. - *Radiocarbon* 31/3, 1003-1009.
- HAREJ, Z. 1975, Kolišče ob Resnikovem prekopu - II. - *Por. razisk. neol. eneol. Slov.* 4, 145-169.
- HAREJ, Z. 1976, Kolišče v Notranjih Goricah. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 5, 85-115.
- HAREJ, Z. 1980, Poročilo o zaščitnih izkopavanjih v Notranjih Goricah v letu 1979. - V: *Arheološka zaščitna raziskovanja na Ljubljanskem barju v letu 1979*, zvezek I, 77-102, Ljubljana.
- HÄUSLER, A. 1994, Archäologische Zeugnisse für Pferd und Wagen in Ost- und Mitteleuropa. - V: *Die Indogermanen und das Pferd*, Festschrift für Bernfried Schlerath, *Archaeolingua* 4, 217-257, Budapest.
- HÖNEISEN, M. 1989, Die jungsteinzeitlichen Räder der Schweiz: die ältesten Europas. - V: *Das Rad in der Schweiz vom 3. Jt. v. Chr. bis um 1850*, Katalog zur Sonderausstellung des Schweizerischen Landesmuseums Zürich, 13-22, Zürich.
- KALICZ, N. 1991, Beiträge zur Kenntnis der Kupferzeit im ungarischen Transdanubien. - *Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde* 55/1, 347-387.
- KOROŠEC, J. 1963, *Prazgodovinsko kolišče pri Blatni Brezovici*. - Dela 1. razr. SAZU 14/10.
- KOROŠEC, J. 1964, Kulturne ostaline na kolišču ob Resnikovem prekopu odkrite v letu 1962. - *Por. razisk. neol. eneol. Slov.* 1, 25-46.
- MARAN, J. 1998, Die Badener Kultur und der ägäisch-anatolische Bereich. - *Germania* 76/2, 497-525.
- PARZINGER, H. 1984, Die Stellung der Uferlandsiedlungen bei Ljubljana im äneolitischen und frühbronzezeitlichen Kultursystem der mittleren Donauländer. - *Arh. vest.* 35, 13-75.
- PARZINGER, H. 1993, *Studien zur Chronologie und Kulturgeschichte der Jungstein-, Kupfer- und Frühbronzezeit zwischen Karpaten und Mittlerem Taurus*. - Röm. Germ. Forsch. 52.
- SCHLICHOTHERLE, H. 2002, Die jungsteinzeitlichen Radfunde vom Federsee und ihre kulturgeschichtliche Bedeutung. - V: *Schleife, Schlitten, Rad und Wagen. Zur Frage früher Transportmittel nördlich der Alpen*, Rundgespräch Hemmenhofen 10. Oktober 2001, Hemmenhofener Skripte 3, 9-34, Gaienhofen-Hemmenhofen.
- SCHLICHOTHERLE, H. in B. WAHLSTER 1986, *Archäologie in Seen und Mooren*. - Stuttgart.
- VELUŠČEK, A. 1997a, *Metodologija naselbinskih raziskovanj na barjanskih tleh* 1. del. - Magistrska naloga, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana.
- VELUŠČEK, A. 1997b, *Metodologija naselbinskih raziskovanj na barjanskih tleh* 2. del. - Magistrska naloga, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana.
- VELUŠČEK, A. 2001, *Srednja bakrena doba v osrednji Sloveniji*. - Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana.
- VELUŠČEK, A. 2002, Ein Rad mit Achse aus dem Laibacher Moor. - V: *Schleife, Schlitten, Rad und Wagen. Zur Frage früher Transportmittel nördlich der Alpen*, Rundgespräch Hemmenhofen 10. Oktober 2001, Hemmenhofener Skripte 3, 38-42.
- VELUŠČEK, A. in K. ČUFAR 2002, Dendrokronološke raziskave kolišč na Ljubljanskem barju - stanje 2001. - *Arh. vest.* 53, 59-67.
- VELUŠČEK, A., K. ČUFAR in T. LEVANIČ 2000, Parte-Iščica, arheološke in dendrokronološke raziskave. - *Arh. vest.* 51, 83-107.

The remains of an Eneolithic cart from the Ljubljana Marshes

Summary

The Ljubljana Marshes are located in central Slovenia, to the southwest of the capital of Ljubljana. This is one of the southernmost elevated marsh regions in Europe, and in the Alpine world is also the southeasternmost region of distribution of settlements in wetlands. The beginnings of archaeological investigation into the prehistoric pile-dwellings extend into the second half of the 19th century.

The lacustrine settlement of Stare Gmajne was discovered by chance in 1992. It is located in the southwestern part of the Ljubljana Marshes near the Verd area. Archaeological and dendrochronological investigations were undertaken from the end of March to the middle of April 2002, in an area extending over approximately 15000 m². The documentation and sampling of archaeological wood was performed in five trenches in a total length of somewhat more than 600 m, with a transverse width of ca. 1 m. One prehistoric cultural layer was documented.

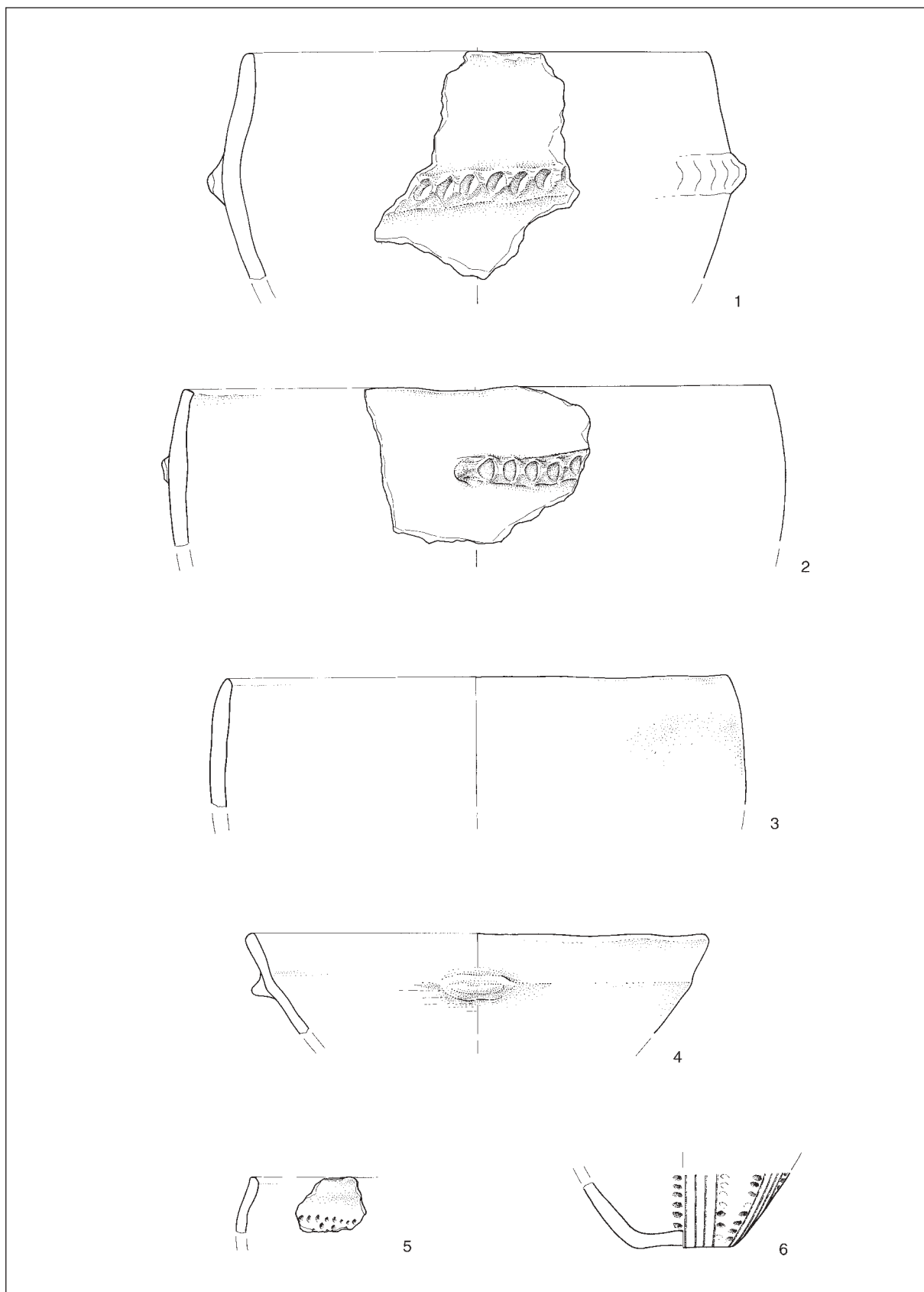
The archaeological finds are predominated by gray, dark

gray, and black pottery. Most were pots and bowls. The decoration on the usually unornamented pottery consisted primarily of the impressions of finger tips or blunt objects on divided ribs, while incised decoration appeared very rarely. In addition to pottery, many wooden objects were also found, led in terms of importance by an almost entirely preserved wheel with an axle. Its stratigraphic position indicates that it belonged to the settlement remains.

The wheel plate has a diameter of 72 cm, while the length of the axle measures 124 cm. The wheel plate has a square opening for the axle, indicating that the wheel and the axle turned together.

As the results of the dendrochronological investigation and radiocarbon dating are not yet available, at this moment only a general dating can be offered on the basis of the pottery. Analogies indicate the period of pottery with grooved incisions of the Retz-Gajary Culture and the period of the Baden Culture in the central Danube basin.

Dr. Anton Velušček
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gosposka 13
SI-1000 Ljubljana
e-mail: anton.veluscek@zrc-sazu.si

T. 1: Stare gmajne, izbor keramičnih najdb. M = 1:3. Risba: D. Knific-Lunder.

Pl. 1: Stare Gmajne, choice of pottery finds. Scale = 1:3. Drawing: D. Knific-Lunder.

Dendrokronološke raziskave kolišč na Ljubljanskem barju - stanje 2001

Anton VELUŠČEK in Katarina ČUFAR

Izvleček

Predstavljamo rezultate dendrokronoloških raziskav na šestih prazgodovinskih koliščarskih naselbinah Ljubljanskega barja v letih 1995-2001. S 13 radiokarbonsko datiranimi kronologijami širin branik smo dobili doslej najzanesljivejši absolutni kronološki okvir za naselbine iz četrtega (Hočevarica, Spodnje mostišče 1 in 2) in tretjega tisočletja pr. n. š. (Parte-Iščica, Parte, Založnica). Ugotovili smo, da sta bližnja Spodnje mostišče 1 in 2 predstavljala eno naselbino. Približno 10 km oddaljeni naselbini Parte in Založnica sta obstajali istočasno. Znotraj koliščarskih naselbin smo rekonstruirali faze gradnje in tlorise stavb ter pokazali, da so bile stavbe v različnih časovnih obdobjih postavljene na istem mestu. Razpravljamo o prednostih in slabostih vzorčenja arheološkega lesa iz rek, drenažnih jarkov, predhodnih izkopavanj in arheoloških sond.

Abstract

The results are presented of dendrochronological research at six prehistoric pile-dwelling settlements of the Ljubljana Marshes in 1995-2001. With the aid of 13 radio-carbon dated chronologies of the annual ring widths, the most dependable absolute chronological framework to date has been established for settlements from the fourth millenniums BC (Hočevarica, Spodnje mostišče 1 and 2), and the third millennium (Parte-Iščica, Parte, Založnica). It has also been established that the nearby sites of Spodnje mostišče 1 and 2 represent one settlement. The approximately 10 km distant settlements of Parte and Založnica existed at the same time. Within the pile-dwelling settlements, the phases of construction and the plans of dwellings have been reconstructed, which shows that buildings were placed at the same spot in varied chronological periods. The advantages and disadvantages of taking samples of archaeological wood from rivers, drainage ditches, previous excavations, and archaeological trenches are discussed.

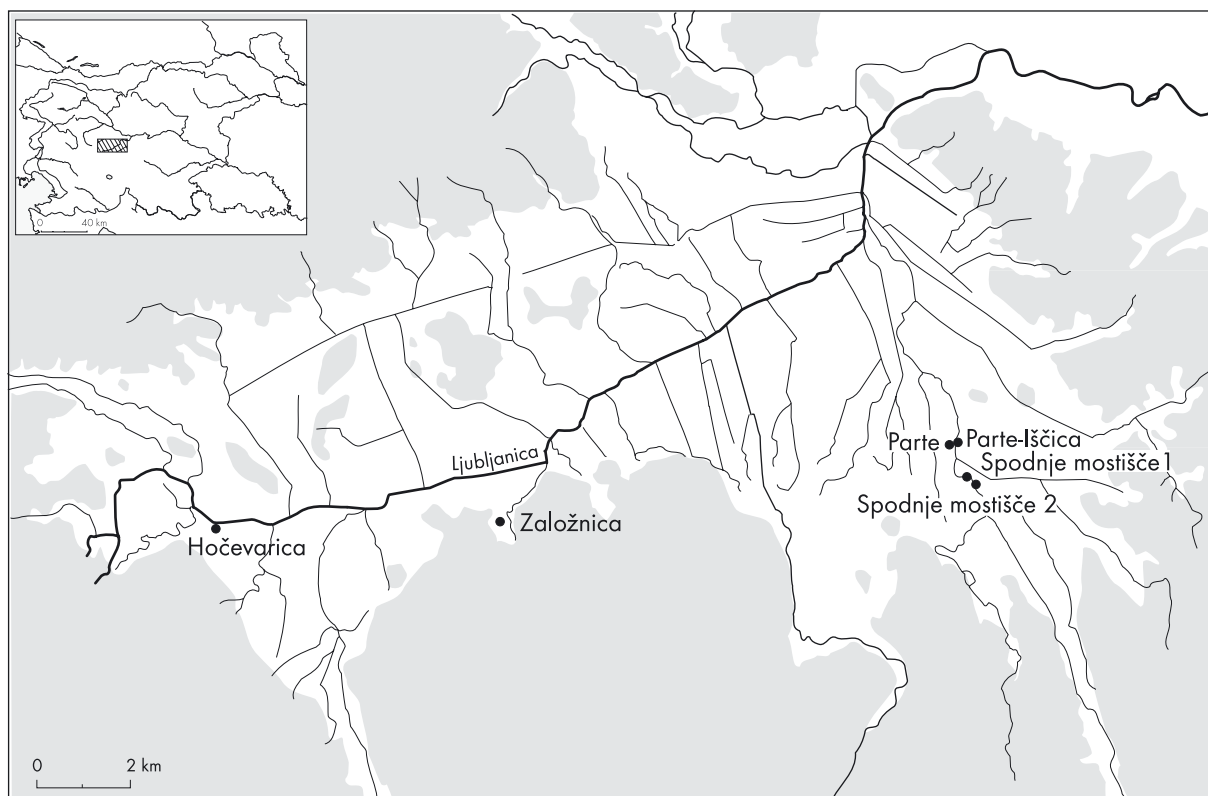
UVOD

Na Ljubljanskem barju je ohranjenega veliko lesa iz prazgodovinskih koliščarskih naselbin. Šele v zadnjem času smo se tudi pri nas začeli zavedati, da ima velik raziskovalni potencial in da je njegova ohranitev na mnogih mestih ogrožena. V sodelovanju Inštituta za arheologijo ZRC SAZU in Oddelka za lesarstvo, Biotehniške fakultete, Univerze v Ljubljani od leta 1995 na Ljubljanskem barju potekajo arheološke in dendrokronološke raziskave. Za raziskave smo zbrali les iz 6 koliščarskih naselbin: Hočevarica, Spodnje mostišče 1 in 2, Parte-Iščica, Parte in Založnica (*sl. I*). Predstavljamo rezultate 7-letnih raziskav v letih 1995 do 2001 in njihov pomen za arheologijo.

KRONOLOGIJA RAZISKAV

Prvi vzorci arheološkega lesa, ohranjenega v zemlji, so bili pridobljeni v mednjivskih jarkih na najdišču Založnica pri Kamniku pod Krimom (Čufar, Levanič, Velušček 1997). V istem letu je sledilo raziskovanje na najdišču Hočevarica, v sveže očiščenem drenažnem jarku istega imena, ki je na jugozahodnem delu Ljubljanskega barja pri Verdu (Čufar et al. 1997; Čufar, Levanič, Velušček 1998).

V začetku leta 1996 smo vzorčili arheološki les v reki Iščici, in sicer na najdišču Spodnje mostišče 1 (Čufar et al. 1997; Čufar, Levanič, Velušček 1998). Poleti istega leta smo izpeljali akcijo na predhodno raziskanem območju najdišča Parte pri Igu (Čufar,

Sl. 1: Zemljevid Ljubljanskega barja z lokacijo prazgodovinskih koliščarskih naselbin, izbranih za dendrokronološke raziskave.
Fig. 1: The map of Ljubljana Moor with locations of prehistoric pile dwellings selected for investigations.

Levanič, Velušček 1997; glej Harej 1978; 1981-1982; 1987).

Leta 1997 smo ponovno vzorčili les v Iščici, na najdiščih Spodnje mostišče 2 (Čufar et al. 1997; Čufar, Levanič, Velušček 1998) in Parte-Iščica. Na slednjem smo nadaljevali z vzorčenjem tudi v začetku leta 1998 (Čufar, Levanič, Velušček 1999;

Velušček, Čufar, Levanič 2000). Spodnje mostišče 2 je rahlo severno od Spodnjega mostišča 1. Najdišče Parte-Iščica pa leži rahlo vzhodno od Parte.

Poleti 1998 smo nadaljevali z vzorčenjem v jarku Hočevarica, kjer smo tik ob jarku zastavili tudi manjšo arheološko sondo (Velušček 2001). V letih 1999 in 2001 smo se ponovno vrnili na Založnico in zbrali les iz mednjiv-skih jarkov. Rezultati raziskav so v pripravi za objavo.

Tab. 1: Vzorčne lokacije za dendrokronološke raziskave na Ljubljanskem barju, leto raziskav, število vzorcev lesa in vrsta njihovega nahajališča.

Table 1: Sampling locations in the Ljubljana Moor, years of investigations, number of collected wood samples and type of the site where they were found.

Št./No.	Najdišče / Site	Leto / Year	Število vzorcev / Number of Samples	Vzorec in območje / Sampling location
1	Hočevarica	1995 1998-1 1998-2	85 166 100	Jarki, arheološka sonda / Drainage ditch, excavation
2	Spodnje mostišče 1	1998	68	Kralj River
3	Spodnje mostišče 2	1997	62	Kralj River
4	Parte-Iščica	1997	515	Kralj River
5	Parte	1998	690	Prejšnja izkopavanja / Previous excavation
6	Založnica	1995 1999 2001	31 754 543	Jarki / Drainage ditch

ARHEOLOŠKO VZORČENJE, PREDNOSTI IN POMANJKLJIVOSTI

Arheološki les na Ljubljanskem barju praviloma predstavlja ostanke kolov oz. pilotov, ki so jih koliščarji zabili v tla in na njih postavili bivališča. Najraje so uporabljali debela manjših premerov do približno 15 cm, ki jim niso odstranili skorje. Če so uporabili debela večjih premerov, so jih pred uporabo vzdolžno razklali.

Pri naših raziskavah smo želeli pridobiti čim več lesa. Vzorčenje smo opravili v različnih okoljih in pod različnimi pogoji: v strugi potoka, v drenažnih jarkih, na predhodno raziskanih območjih in z arheološkim sondiranjem oz. izkopavanjem (*tab. 1*). Pri delu smo si nabrali veliko izkušenj o prednostih in pomanjkljivostih posameznega načina vzorčenja.

Na naselbinah Spodnje mostišče 1 in 2 ter Parte-Iščica smo odvzeli les iz kolov, zabitih v dno struge reke Iščice. Delo smo vedno opravili z dvema potapljaškima ekipama pri zelo nizkih zimskih temperaturah, ko je voda bistra in so sicer skoraj neprehodni bregovi potoka utrjeni zaradi zmrzali. Prednost tovrstnega vzorčenja je v tem, da je struga potoka dokaj širok vzorčni transekt, kjer je mogoče zbrati večje količine lesa. Zato smo predvsem na naselbini Parte-Iščica lahko opravili obsežnejšo študijo tlorisov koliščarskih stavb (Velušček, Čufar, Levanič 2000). Slabost tovrstnega odvzema je drago in težavno delo potapljačev pri nizkih temperaturah, popolna odsotnost kulturne plasti in velika razkrojenost kolov, ki zahteva skrben odzem lesa iz dela kola, ki je še zakopan v dnu reke.

Na naselbinah Hočavarica in Založnica smo les odvzeli pri čiščenju drenažnih jarkov. Vzorčenje lesa v jarkih spada med zaščitne raziskave, kjer z arheološko metodo dokumentiramo in vzorčimo les, ki sicer pri običajnem strojnem čiščenju jarka hitro propade in je tako za vedno izgubljen. Tako vzorčenje je relativno poceni in omogoča pridobitev velikega števila vzorcev za sestavo kronologij ter kasneje dokaj zanesljivo napoved najprimernejše lokacije za bistveno dražje arheološko izkopavanje. Jarek je ozek transekt skozi koliščarsko naselbino in pogosto seka dele naselbine iz različnih obdobj. Pri vzorčenju zajamemo les iz različnih obdobj obstoja kolišča, zaradi prostorske omejenosti pa transekt ne omogoča rekonstrukcije faz gradnje in tlorisov kolišč.

Na kolišču Parte smo vzorčil les, ki je ostal v tleh po arheoloških izkopavanjih Z. Hareja (glej Harej 1978; 1981-1982; 1987). Vzorčenje na predhodno arheološko raziskanih območjih je pomemben način cenejšega pridobivanja večjega števila vzorcev lesa. Z zemljo zasut les se je v stalno mokrih tleh namreč

dobro ohranil in je bil primeren za dendrokronološke raziskave. Slabost takega načina vzorčenja je v tem, da nismo imeli podatkov o prvotni legi lesa. Čeprav dendrokronologija kaže, da so les jesena posekali v dveh obdobjih z razmikom 11 let, ne moremo razpravljati o arhitekturi naselbine (Čufar, Levanič, Velušček 1997).

Arheološko izkopavanje je najnatančnejše vzorčenje, ki je tudi najzahtevnejše in najdražje. V okviru predstavljenih raziskav smo opravili samo manjše sondiranje na najdišču Hočavarica. Iz sonde 4 x 2 m smo poleg dendrokronoloških podatkov pridobili tudi veliko podatkov o stratigrafiji, paleookolju, najdbah in prehrani koliščarjev (Velušček 2001; Jeraj 2000).

PRIPRAVA IN IDENTIFIKACIJA LESA

Za dendrokronološke raziskave je bil na terenu vedno odvzet les vseh ohranjenih kolov, ne glede na obliko, premer in lesno vrsto. Kolom smo najprej izmerili natančne koordinate in nato odžagali 10-20 cm dolg kos, ki smo ga takoj po odvzemu izmerili, označili z identifikacijsko številko in ga zalitega z vodo shranili v neprodušno zaprti polietilenski vrečki.

Zbrane vzorce smo odpeljali na Oddelek za lesarstvo, kjer smo jih obdelali z mizarskimi stroji. V nadaljevanju smo vsak vzorec globoko zamrznili in nato njegovo površino gladko obdelali ter ga pregledali pod stereomikroskopom, določili lesno vrsto in prešteli branike. Pri zahtevnejših primerih smo naredili še mikroskopske preparate za določitev lesne vrste.

Ugotovili smo, da imajo največji dendrokronološki potencial vzorci hrasta, jesena, bukve in jelke, ki imajo nad 45 branik, zato smo le pri takih vzorcih opravili dendrokronološke analize. V povprečju je bila približno polovica vzorcev uporabnih za dendrokronološke meritve, približno četrtno pa smo uspeli sinhronizirati oz. vključiti v kronologije naselbin. Izkušnje kažejo, da je na terenu oz. pred pregledom lesa pod mikroskopom nemogoče napovedati ali bo les uporaben za dendrokronologijo.

KRONOLOGIJE ŠIRIN BRANIK

Gladko obdelanim vzorcem smo s pomočjo pomične mizice, stereomikroskopa in programa TSAP/X izmerili širine branik. Rezultate meritev smo grafično prikazali kot zaporedje širin branik v odvisnosti od časa. Preverjene meritve radijev smo združili v povprečje, ki smo ga uporabili za nadaljnje primerjave (sinhroniziranje) grafov različnih kolutov

Tab. 2: Kronologije širin branik iz šestih koliščarskih naselbin na Ljubljanskem barju s kalibriranimi vrednostmi radiokarbonskih datumov.

Table 2: The floating tree-ring chronologies from six pile dwellings in the Ljubljana Moor dated by radiocarbon.

Najdišče / Site	Kronologija / Chronology	Lesna vrsta ¹ / Species ¹	Dolžina / Length	Pokritost ² / Replication ²	Bravila ³ / Ring numbers ³	al ECt letno /
Kočevje	HO-QUSP1 (HO-QUS1)	Quercus	139	15	121-130	378-3705
Kočevje	HO-FRSP1 (HO-FRSP)	Fraxinus	89	16	40-40	3648-3528
Spodnje mostišče 1	WMO-FRSP1	Fraxinus	95	8		sinhronizirano z / cross-dated with WMO-QUSP1
Spodnje mostišče 1	WMO-QUSP1	Quercus	91	31	zadnja bravila / last ring	3575-3525
Spodnje mostišče 2	SMO-QUSP2	Quercus	158	8		sinhronizirano z / cross-dated with WMO-QUSP1
Spodnje mostišče 1	WMO-QUSP2	Quercus	130	3	zadnja bravila / last ring	3870-3533
Parte-Išica	PI-FRSP1	Fraxinus	134	104	98-117	2865-2620
Parte-Išica	PI-FRSP2	Fraxinus	113	38	28-40	2885-2790
Parte-Išica	PI-FRSP1	Fagus	103	16	48-57	2870-2640
Parte	PA-FRSP1	Fraxinus	92	68	37-78	2862-2483
Parte	PA-QUSP1	Quercus	77	31	36-66	2873-2402
Založnica	ZAL-FRSP1 (ZAL-FR04)	Fraxinus	106	18		sinhronizirano z / cross-dated with PA-FRSP1
Založnica	ZAL-QUSP1 (ZAL-QR02)	Quercus	243	27		sinhronizirano z / cross-dated with PA-FRSP1

¹ Lesna vrsta / wood species: Fraxinus - jesen / ash, Quercus - masla / oak, Fagus - bukca / beech

² Pokritost / Replication - število vzorcev vključenih v kronologijo / number of samples included in the chronology

³ Branike / Ring numbers - zaporedne številke branik na kronologiji, odvzetih za radiokarbonsko datiranje / ring numbers selected for radiocarbon dating

(glej Čufar, Levanič, Zupančič 1995; Čufar, Levanič 2000; Levanič, Čufar 2000).

Vsa zaporedja, ki so izkazovala optično in statistično značilno ujemanje, smo združili v plavajoče nedatirane kronologije, ločeno za vsako lesno vrsto. V sedmih letih smo sestavili 16 kronologij širin branik, ki so opisane v tabeli 2.

Vsako smo primerjali z vsemi že obstoječimi kronologijami našega laboratorija in s kronologijami drugih laboratorijev.

PRIMERJAVE KRONOLOGIJ ŠIRIN BRANIK MED KOLIŠČI

Iz tabele 2 je razvidno, da smo za vsako koliščarsko naselbino praviloma sestavili po več kronologij širin branik in da je v posamezno kronologijo vključenih od 8 do 104 vzorcev lesa. Pri kronologijah, ki temeljijo na večjem številu vzorcev, smo redno zabeležili tudi veliko vzorcev dreves, posekanih v istem letu.

Kadar med kronologijami istega kolišča nismo

mogli ugotoviti prekrivanja, to kaže, da vsebujejo les iz različnih poselitvenih obdobij na kolišču (Velušček, Čufar, Levanič 2000), časovnega razmika med njimi pa dendrokronološko ni mogoče ugotoviti.

Kronologije različnih kolišč smo preverjali zato, da bi ugotovili ali so različna kolišča obstojala istočasno. Zanimalo nas je tudi ali različna arheološka najdišča, ki so v neposredni bližini, kot npr. Spodnje mostišče 1 in 2 ter Parte-Išica in Parte, predstavljajo dele iste prazgodovinske naselbine.

Primerjave kronologij so pokazale, da les iz Spodnjega mostišča 1 in 2 izvira iz istega časa in predstavlja ostanke iste koliščarske naselbine. To smo predstavili v člankih v člankih Čufar et al. 1997 in Čufar, Levanič, Velušček 1998. Nasprotno pa kronologije iz najdišč Parte-Išica in Parte kažejo, da gre za dve različni naselbini, ki sta bili postavljeni v različnih obdobjih.

Kronologije z najdišča Parte smo sinhronizirali s kronologijami iz Založnice in ugotovili, da sta dve približno 10 km oddaljeni naselbini obstajali istočasno. Podrobnosti še pripravljamo za objavo.

LESNE VRSTE IN HETEROKONEKCIJA

Opazili smo, da na koliščih prevladujeta hrast in jesen, sicer pa deleži lesnih vrst med kolišči variirajo (Čufar, Levanič, Velušček 1999). To kaže na različno razpoložljivost lesa v različnih obdobjih. Ko bomo raziskali še več koliščarskih naselbin, nam bodo podatki o izboru lesnih vrst pomagali pri rekonstrukciji takratnega okolja in načina življenja.

Iz *tabele 2* je razvidno, da največ kronologij širin branik pripada hrastu in jesenu, ki sta pri zbrnem arheološkem lesu najpogostejši lesni vrsti. Obe vrsti smo v zadostnih količinah za sestavo kronologij našli na vseh koliščih, razen na kolišču Parte-Iščica, kjer je daleč najbolj prevladoval jesen. Parte-Iščica je hkrati edina naselbina, kjer smo zbrali dovolj vzorcev za sestavo kronologije lesa bukve.

Kadar razpolagamo z lesom in kronologijami različnih lesnih vrst, se pojavlja vprašanje ali je te kronologije mogoče med seboj primerjati. Dendrokronološko ujemanje med kronologijami širin branik različnih lesnih vrst imenujemo heterokonekcija.

Naši rezultati kažejo, da je heterokonekcija med kirvuljami jesena in hrasta iz kolišč na Ljubljanskem barju mogoča. Ta nam je uspela na koliščih spodnje mostišče 1 in 2 in na kolišču Založnica. Raziskave na recentnem lesu hrasta in jesena iz Ljubljanskega barja potrjujejo, da to ujemanje velja tudi danes (Čufar, Levanič 1999).

DENDROKRONOLOŠKO DATIRANJE IN TELEKONEKCIJA

Za absolutno datiranje predstavljenih kronologij v Sloveniji še nimamo ustrezne referenčne kronologije, zato smo se povezali z Dendrokronološkim laboratorijem pri Landesdenkmalamt Baden-Württemberg, Hemmenhofen, Nemčija, ki je vodilni pri raziskavah prazgodovinskih koliščarskih naselbin. A. Billamboz in W. Tegel sta opravila primerjave naših kronologij z njihovimi referenčnimi kronologijami, vendar datiranje s pomočjo telekonekcije, t. j. sinhronizacijo oddaljenih kronologij doslej še ni uspelo. Glavna ovira za uspešno telekonekcijo so relativno kratke kronologije in izbor lesnih vrst.

Datiranje hrasta s kronologijami z območij severno od Alp doslej še ni uspelo niti nam niti Italijanom, čeprav je hrast v Evropi sicer najboljše dendrokronološko raziskana lesna vrsta, ki jo lahko sinhronizirajo od Irske do Baltika (Baillie 1995). Verjetnost, da bi datirali jesenove kronologije je

še manjša.

Zato nas toliko bolj veseli, da nam je v letu 2001 uspelo sinhronizirati hrastovi kronologiji iz kolišč Hočevarica in Palù di Livenza pri Pordenonu v Italiji (osebna komunikacija N. Martinelli). To je prva uspešna telekonekcija dveh kronologij iz 4. tisočletja pr. n. š. na območju južno od Alp. Žal iz enakih razlogov kot pri nas tudi v Italiji še nimajo absolutno datiranih kronologij iz tega obdobja.

RADIOKARBONSKO DATIRANJE

Dokler dendrokronološko datiranje še ni mogoče je najzanesljivejše radiokarbonsko datiranje. V ta namen smo za vsako plavajočo kronologijo izbrali po en reprezentativni vzorec lesa in mu na periferiji odvzeli 10 do 20 branik oz. 10 do 20 g zračno suhega lesa. Odvzeti les smo natančno dendrokronološko protokolirali, kar pomeni, da smo odvzeli točno določene branike na kronologiji (*tab. 2*). Les smo poslali na radiokarbonsko datiranje v Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Radiometrische Altersbestimmung von Wasser und Sedimenten, Heidelberg. Datiranje je opravil B. Kromer.

Od 16 kronologij, predstavljenih v *tabeli 2*, jih je 13 radiokarbonsko datiranih. Trenutno imamo za večino po en radiokarbonski datum, potekajo pa analize dodatnih vzorcev za natančnejše datiranje z metodo "wiggle matching".

FAZE GRADNJE, REKONSTRUKCIJE TLIŠOV IN ČAS POSEKA

Ko smo pri primerjanju zaporedij širin branik, vključenih v posamezno kronologijo, opazili večje število kolov z enakim letom poseka drevesa, smo te označili na načrtu kolišča in preverili njihovo lego. Po razporeditvi enako starih kolov po tlorisu kolišča smo lahko rekonstruirali faze gradbenih aktivnosti in ugotovili, kje so stale stavbe. To je bilo mogoče predvsem takrat, kadar smo pri vzorčenju zajeli širši pas naselbine, nekaj na Spodnjem mostišču 1 in 2 (Čufar, Levanič, Velušček 1998), še več pa na kolišču Parte-Iščica (Čufar, Levanič, Velušček 1999; Velušček, Čufar, Levanič 2000).

Če pod mikroskopom natančno pregledamo zadnjo braniko pod skorjo, lahko iz njene zgradbe ugotovimo, v katerem obdobju leta je bilo drevo posekano. V primeru preučeni kolišč, je bila večina dreves posekanih v zimskem času, ko les v drevesu ne nastaja.

POMEN REZULTATOV IN POTREBE PO NADALJNJIH RAZISKAVAH

Dendrokronološke raziskave imajo izredno velik pomen za kronologijo koliščarskih naselbin na Ljubljanskem barju in tudi širše za eneolitiko obdobje v tem delu Evrope. Čeprav še nimamo absolutnih datumov, lahko s pomočjo radiokarbonsko datiranih dendrokronoloških kronologij podamo doslej najnatančnejši časovni okvir za koliščarske naselbine.

Tako lahko rečemo, da je med dendrokronološko raziskanimi naselbinami na Ljubljanskem barju najstarejša poselitev ugotovljena na najdišču Hočevarica, kjer smo ugotovili dve poselitveni obdobji v prvi polovici 4. tisočletja pr. n. š. (*tab. 2*). Za obe naselbini na Hočevarici je posebej karakteristična keramika z brazdastim vrezom. Po kronološkem sistemu, ki ga je predlagal H. Parzinger, bi to pomenilo čas med horizontoma Ljubljansko barje II in III (Parzinger 1984), kar se ujema z analogijami, ki jih za Hočevarico najdemo v Kevdercu na Lubniku (Leben 1963) in v najmlajši naselbinski fazi na Gradcu pri Mirni (Dular et al. 1991).

Hočevarici sledi poselitev na Spodnjem mostišču. Kalibrirane vrednosti radiokarbonsko datiranih kronologij kažejo, da je bilo območje poseljeno v sredini in tretji četrtini 4. tisočletja pr. n. š. (*tab. 2*). Radiokarbonski datumi kažejo, da bi utegnili drugo poselitveno obdobje na Hočevarici nastopiti nekoliko prej ali sočasno s poselitvijo na Spodnjem mostišču. Ker se dendrokronološke krivulje obeh kolišč ne ujemajo, to kaže da je druga poselitvena faza na Hočevarici verjetneje nastopila pred poselitvijo Spodnjega mostišča.

Poselitveni niz v 3. tisočletju pr. n. š. se začne z naselbino Parte-Iščica (*tab. 2*), ki jo lahko uvrstimo v horizont Ljubljansko barje V po H. Parzingerju (Parzinger 1984; glej še Korošec 1964; Velušček, Čufar, Levanič 2000).

Nekaj deset metrov zahodno od Part-Iščice je bila odkrita naselbina Parte (glej Harej 1978; 1981-1982; 1987; Čufar, Levanič, Velušček 1997), ki jo okvirno postavljamo v sredino 3. tisočletja pr. n. š. (*tab. 2*). Čeprav H. Parzinger tudi to naselbino uvršča v horizont Ljubljansko barje V (Parzinger 1984), je gotovo mlajša od Part-Iščice, kar kažejo radiokarbonski datumi in ugotovitev, da se dendrokronološke krivulje med seboj ne prekrivajo.

Ko smo leta 1999 in 2001 nadaljevali z vzorčenjem lesa na Založnici, smo sestavili kronologije širin branik, ki potrjujejo, da je bila Založnica sočasna naselbini Parte. Torej moremo tudi to naselbino okvirno postaviti v sredino 3. tisočletja pr. n. š.

Ker se je preko tisočletij ohranil le del lesa iz koliščarskih naselbin, od katerega smo raziskali le

majhen delež, nimamo dovolj materialnih dokazov za razpravo ali je bilo Ljubljansko barje kontinuirano poseljeno ali ne (cfr. Parzinger 1984; Velušček 2001). Naše kronologije kažejo na časovne vrzeli, od katerih je v tem trenutku največja tista med kronologijami Spodnjega mostišča in Part-Iščice. Slednje se ujema z obdobjem klasične badenske kulture v srednjem Podonavju (Parzinger 1992; Maran 1998). Zato se postavlja vprašanje ali lahko domnevni poselitveni hiatus povežemo z upadom zanimanja za kovine, ki je zajelo širši srednjepodonavski prostor proti koncu 4. tisočletja pr. n. š. (glej npr. Ottaway 1994; Strahm 1994; Maran 1998). Ugotavljamo namreč, da so se na Ljubljanskem barju na obravnavanih koliščih ukvarjali tudi z metalurgijo bakra (Velušček, Greif 1998; Velušček 1999; 2001).

POTREBNE BODOČE USMERITVE

Trenutno stanje dendrokronologije pri nas in v svetu kaže, da je za njen uspeh potrebno dolgotrajno, nepretrgano in sistematično delo. Pričujoči članek povzema rezultate prvih let pionirskega dela, ki ga je treba vsekakor nadaljevati. V raziskave je treba vključiti še več lesa, predvsem tistega iz doslej še neraziskanih koliščarskih naselbin. V raziskave bo treba vključiti še arheološki les iz drugih obdobji in subfosilni les.

Tudi na lesu, ki ga trenutno zalitega z vodo in vakuumsko zapakiranega arhiviramo v prostorih Restavratorskega centra republike Slovenije, še nismo izkoristili vseh njegovih raziskovalnih potencialov.

Zahvale

Raziskave so potekale v okviru dveh temeljnih raziskovalnih projektov Uvajanje dendrokronologije v Sloveniji in Dendrokronološke raziskave v Sloveniji, ki ju je financiralo Ministrstvo za znanost in tehnologijo republike Slovenije in ob finančni podpori Restavratorskega centra republike Slovenije, Inštituta za arheologijo ZRC SAZU ter Oddelka za lesarstvo Biotehniške fakultete.

Radiokarbonske analize je opravil dr. B. Kromer iz Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Radiometrische Altersbestimmung von Wasser und Sedimenten, Heidelberg, Nemčija.

- BAILLIE, M. G. L. 1995, *A slice through time*. - London.
- ČUFAR, K. in T. LEVANIČ 1999, Tree-ring investigations in oak and ash from different sites in Slovenia. - *Phyton Ann. Rei. Bot.* 39, 113-116.
- ČUFAR, K. in T. LEVANIČ 2000, Dendrokronologija kot metoda za datiranje lesa (Dendrochronology as a method for dating wood). - V: *Les v restavraciji*, 31-37, Restavratorski center Republike Slovenije, Ljubljana.
- ČUFAR, K., T. LEVANIČ in A. VELUŠČEK 1997, Dendrokronološke raziskave na kolišču Založnica in Parte (Dendrochronological investigations in the pile dwellings Založnica and Parte from the Ljubljana moor). - *Arh. vest.* 48, 15-26.
- ČUFAR, K., T. LEVANIČ in A. VELUŠČEK 1998, Dendrokronološke raziskave na koliščih Spodnje mostišče 1 in 2 ter Hočevarica (Dendrochronological investigations in the pile dwellings Spodnje Mostišče 1 and 2 and Hočevarica from the Ljubljana moor, Slovenia). - *Arh. vest.* 49, 75-92.
- ČUFAR, K., T. LEVANIČ in A. VELUŠČEK 1999, Dendrokronološke raziskave na kolišču Parte - Iščica, Ljubljansko barje, Slovenija (Dendrochronological investigations in the pile dwelling Parte - Iščica, Ljubljana moor, Slovenia). - *Zb. gozd. lesar.* 58, Ljubljana, 165-188.
- ČUFAR, K., T. LEVANIČ in M. ZUPANČIČ 1995, Slovenija, regija za dendrokronološke raziskave. - *Les* 47/5, 133-136, Ljubljana.
- ČUFAR, K., T. LEVANIČ, A. VELUŠČEK. in B. KROMER 1997, First chronologies of the Eneolithic pile dwellings from the Ljubljana Moor, Slovenia. - *Dendrochronologia* 15, 39-50, Verona.
- DULAR, J., B. KRIŽ, D. SVOLJŠAK in S. TECCO HVALA 1991, Utrjena prazgodovinska naselja v Mirenski in Temeniški dolini (Befestigte prähistorische Siedlungen in der Mirenska dolina und der Temeniška dolina). - *Arh. vest.* 42, 65-198.
- HAREJ, Z. 1978, Kolišče v Partih pri Igu na Ljubljanskem barju (Der Pfahlbau in Parte bei Ig auf dem Moor von Ljubljana). - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 6, 61-94.
- HAREJ, Z. 1981-1982, Kolišče v Partih pri Igu na Ljubljanskem barju - Raziskovanja 1978. in 1979. leta (Der Pfahlbau in Parte bei Ig auf dem Moor von Ljubljana - Forschungen in den Jahren 1978 und 1979). - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 9-10, 31-99.
- HAREJ, Z. 1987, Kolišče v Partih pri Igu na Ljubljanskem barju - raziskovanja leta 1981 (Der Pfahlbau in Parti bei Ig auf dem Moor von Ljubljana. Die Forschungen im Jahr 1981). - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 15, 141-193.
- JERAJ, M. 2000, Palinološke raziskave profila s kolišča Hočevarica (Palynological investigations of the profile from the pile dwelling Hočevarica). - *Arh. vest.* 51, 109-112.
- KOROŠEC, P. 1964, Poročilo o površinskih najdbah novega kolišča na "Partih" pri Igu (Bericht über die Oberflächen-Funde in den neuen Pfahlbauten auf "Parti" bei Ig). - *Por. razisk. neol. eneol. Slov.* 1, 47-57.
- LEBEN, F. 1963, Materialna kultura in izsledki izkopavanj v Kevdercu in Lubniški jami (La civilisations et les résultats des fouilles archéologiques dans les grottes Kevderc et Lubniška jama). - *Acta cars.* 3, 213-251.
- LEVANIČ, T. in K. ČUFAR 2000, Dendrokronološko datiranje objektov v Sloveniji (Dendrochronological dating of wooden objects in Slovenia). - V: *Les v restavraciji*, 38-47, Restavratorski center Republike Slovenije, Ljubljana.
- MARAN, J. 1998, Die Badener Kultur und der ägäisch-anatolische Bereich. - *Germania* 76/2, 497-525.
- OTTAWAY, B. S. 1994, *Prähistorische Archäometallurgie*. - Espelkamp.
- PARZINGER, H. 1984, Die Stellung der Uferrandsiedlungen bei Ljubljana im äneolithischen und frühbronzezeitlichen Kultursystem der mittleren Donauländer (Mesto kolišč Ljubljanskega barja v eneolitiku in zgodnji bronasti dobi srednjega Podonavja). - *Arh. vest.* 35, 13-75.
- PARZINGER, H. 1992, Hornstaad - Hlinsko - Stollhof. Zur absoluten Datierung eines vor-Baden-zeitlichen Horizontes. - *Germania* 70/2, 241-250.
- STRAHM, Ch. 1994, Die Anfänge der Metallurgie in Mitteleuropa. - *Helv. Arch.* 97.
- VELUŠČEK, A. 1999, Neolithic and Eneolithic Investigations in Slovenia (Neolitske in eneolitske raziskave v Sloveniji). - *Arh. vest.* 50, 59-79.
- VELUŠČEK, A. 2001, *Srednja bakrena doba v osrednji Sloveniji (Middle Eneolithic in the central Slovenia)*. - Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- VELUŠČEK, A. in T. GREIF 1998, Talilnik in livarski kalup z Maharskega prekopa na Ljubljanskem barju (Crucible and casting mould from Maharski prekop on the Ljubljana Moor). - *Arh. vest.* 49, 31-53.
- VELUŠČEK, A., K. ČUFAR in T. LEVANIČ 2000, Parte-Iščica, arheološke in dendrokronološke raziskave (Parte-Iščica, archaeological and dendrochronological investigations). - *Arh. vest.* 51, 83-107.

Dendrochronological investigation into the pile-dwelling settlements of the Ljubljana Marshes - the situation in 2001

Summary

INTRODUCTION

A great quantity of wood from prehistoric pile-dwelling settlements has been preserved in the Ljubljana Marshes. Only in the recent period have we begun to realize the great research potential, and that its preservation is threatened in many places. Archaeological and dendrochronological research has been undertaken since 1995 in the Ljubljana Marshes by the Institute of Archaeology, Scientific Research Center, Slovenian Academy of Sciences and Arts, and the Department of Wood Technology, Faculty of Biotechnology, University of Ljubljana. Wood was chosen for the research project from six pile-dwelling settlements: Hočevarica, Spodnje mostišče 1 and 2, Parte-Iščica, Parte, and Založnica (*fig. 1*). The results are presented here of a seven year long campaign (1995-2001), along with their significance for archaeology.

THE CHRONOLOGY OF THE RESEARCH

The first specimens of archaeological wood preserved in soil were acquired in a filled ditch at the site of Založnica near Kamnik under Krim (Čufar, Levanič, Velušček 1997). Excavation was carried out in the same year at the site of Hočevarica, in the freshly cleaned drainage ditch of the same name, located in the southwestern part of the Ljubljana Marshes near Verd (Čufar et al. 1997; Čufar, Levanič, Velušček 1998).

At the beginning of 1996, samples were taken of archaeological wood in the Iščica River and also at the site of Spodnje mostišče 1 (Čufar et al. 1997; Čufar, Levanič, Velušček 1998). In the summer of the same year, we undertook sampling at the previously excavated area of the site of Parte near Ig (Čufar, Levanič, Velušček 1997; see Harej 1978; 1981-1982; 1987).

In 1997, we again sampled wood from the Iščica, at the sites of Spodnje mostišče 2 (Čufar et al. 1997; Čufar, Levanič,

Velušček 1998), and Parte-Iščica. At the latter, we continued sampling at the beginning of 1998 (Čufar, Levanič, Velušček 1999; Velušček, Čufar, Levanič 2000). Spodnje mostišče 2 is located slightly to the north of Spodnje mostišče 1. The site of Parte-Iščica lies slightly to the east of Parte.

In the summer of 1998, we continued with sampling in the Hočevarica ditch, where we also set up a small archaeological trench just next to the ditch (Velušček 2001). In 1999 and 2001 we again returned to Založnica, and selected wood from the ditches between fields. The research results are being prepared for publication.

THE PREPARATION AND IDENTIFICATION OF WOOD

Wood for dendrochronological investigation was always taken from all preserved piles, without reference to the form, diameter, or type of wood. The selected samples were taken to the Department of Wood Studies, where they were prepared using carpentry equipment. Each sample was then deep-frozen, its surface was burnished, and it was inspected by stereo microscope to determine the type of wood and count the growth rings. For more demanding examples, further microscopic preparations were required to distinguish the type of wood.

It was established that samples of oak, ash, beech and fir with over 45 growth rings have the greatest potential for dendrochronology, and thus dendrochronological analyses were performed only for such samples. On average, approximately half of the samples could be utilized for dendrochronological measurement, and approximately a quarter could be synchronized to or included in the chronology of the settlements. Experience indicates that it is impossible to conclude in the field or during inspection of the wood by microscope whether the wood will be suitable for dendrochronology.

THE COMPARISON OF THE CHRONOLOGY OF GROWTH RINGS AMONG THE SETTLEMENTS

It is apparent from *table 2* that as a rule several chronologies of growth ring width have been composed for each pile-dwelling settlement, and that from 8 to 104 wood samples are incorporated into individual chronologies. Chronologies based on a large number of samples have regularly also shown numerous samples of wood cut down in the same year.

Chronological comparisons have shown that the wood from Spodnje mostišče 1 and 2 came from the same period and represent the remains of the same pile-dwelling settlement. This was presented in the articles Čufar et al. 1997, and Čufar, Levanič, Velušček 1998. In contrast, the chronologies from the sites of Parte-Iščica and Parte indicate that these were two separate settlements that were established in different periods.

The chronologies from the site of Parte were synchronized with the chronologies from Založnica, and it was established that the two approximately 10 km distant settlements existed contemporaneously. A detailed report is being prepared for publication.

WOOD TYPES AND HETEROCONNECTIONS

It was noted that oak and ash are dominant in the pile dwellings, and otherwise the proportion of wood types varies from settlement to settlement (Čufar, Levanič, Velušček 1999). This indicates a varied availability of wood in different periods. When more pile-dwelling settlements will have been excavated, data about the choice of wood type will aid us in reconstructing the environment of the time and the lifestyle.

It can be seen from *table 2* that the greatest chronology of

growth rings belongs to oak and ash, which represent the most common wood types among the gathered archaeological wood. Both types were found in sufficient quantities for formation of chronologies at all lake settlements except for Parte-Iščica, where ash was greatly predominant. Parte-Iščica also represents the only settlement where enough samples were collected to set up a chronology for beech.

When wood and chronologies of various types are available, the question arises of whether such chronologies can be compared to one another. Our results indicate that heteroconnections between the curves for ash and oak from the pile-dwelling settlements of the Ljubljana Marshes are possible. This was successful for the settlements of Spodnje mostišče 1 and 2 and Založnica. Research into recent oak and ash wood from the Ljubljana Marshes confirms that this correspondence is also valid today (Čufar, Levanič 1999).

DENDROCHRONOLOGICAL DATING AND TELECONNECTION

A suitable reference chronology still does not exist for the absolute dating of the presented chronologies in Slovenia, and hence a link was made with the Dendrochronology Laboratory of the Landesdenkmalamt Baden-Württemberg, Hemmenhofen, Germany, which leads the field in prehistoric pile-dwelling settlement research. A. Billamboz and W. Tegel prepared a comparison of our chronologies with their reference chronologies, although dating with the help of teleconnection, i.e. the synchronization of distant chronologies has not yet been successful. The main impediments to successful teleconnection are short chronologies and the choice of wood type.

The dating of oak with chronologies from the region north of the Alps has not yet succeeded either for Slovenia or Italy, despite the fact that oak in Europe is the best dendrochronologically researched wood that can be synchronized from Ireland to the Baltic Sea (Baillie 1995). The likelihood of dating an ash chronology is even smaller.

Thus the news was gladly received that oak chronologies had been synchronized in 2001 between the sites of Hočevarica and Palù di Livenza near Pordenone in Italy (personal communication from N. Martinelli). This is the first successful teleconnection of two chronologies from the 4th millennium BC in the region south of the Alps.

RADIOCARBON DATING

Inasmuch as dendrochronological dating is still not possible, radiocarbon dating is the most reliable. For this purpose we selected one representative wood sample from each floating chronology and cut off 10 to 20 rings from the periphery, meaning 10 to 20 g air-dried wood. The removed wood was processed through a detailed dendrochronology protocol, meaning that we removed exactly determined growth rings in the chronology (*table 2*). The wood was sent for radiocarbon dating to the Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Radiometrische Alterbestimmung von Wasser und Sedimenten, Heidelberg. The dating was performed by B. Kromer.

Of the 16 chronologies presented in *table 2*, 13 have radiocarbon dates. At the moment we have only one radiocarbon date for each, while analysis is underway of additional samples for more exact dating using the "wiggles matching" method.

CONSTRUCTION PHASES, RECONSTRUCTION OF PLANS, AND THE PERIOD OF FELLING

When in comparing the consecutive width of growth rings

included in individual chronologies large numbers of piles were noted with the same year of felling of the trees, they were noted on the plan of the pile-dwelling settlement and their position was verified. From the arrangement of equally old piles on the plan of the settlements, it was possible to reconstruct phases of building activity and establish where the buildings stood. This was primarily possible when a broad belt of a settlement had been encompassed by sampling, sometimes at Spodnje mostišče 1 and 2 (Čufar, Levanič, Velušček 1998), and even more at the Parte-Iščica site (Čufar, Levanič, Velušček 1999; Velušček, Čufar, Levanič 2000).

If the final growth ring under the bark is viewed in detail with a microscope, it is possible to deduce from its structure in what season the tree was cut down. In the examples of the pile-dwelling settlements studied, most of the trees had been felled in the winter period, when the wood of the tree does not grow.

THE SIGNIFICANCE OF THE RESULTS AND THE NEED FOR FURTHER RESEARCH

Among the dendrochronologically investigated settlements of the Ljubljana Marshes, the earliest settlement was established for the site of Hočevarica, where two inhabitation periods were established from the first half of the 4th millennium BC (*table 2*). Pottery with grooved incisions is particularly characteristic for both settlements at Hočevarica. According to the chronological system suggested by H. Parzinger, this would mean the period between the Ljubljansko barje II and III phases (Parzinger 1984), which agrees with analogies that can be found for Hočevarica at Kevdrec on Lubnik (Leben 1963) and with the latest settlement phase at Gradec near Mirna (Dular et al. 1991).

After Hočevarica, settlement followed at Spodnje mostišče. The calibrated values of the radiocarbon dated chronologies indicates that this region was settled in the middle and third quarter of the 4th millennium BC (*table 2*). Radiocarbon dates indicate that the second settlement period at Hočevarica might have occurred somewhat before or contemporaneously to the settlement at Spodnje mostišče. As the dendrochronological curves of both pile-dwelling settlements do not correspond,

this indicates that the second inhabitation phase at Hočevarica probably occurred prior to the settlement of Spodnje mostišče.

The settlement series in the 3rd millennium BC began with the site of Parte-Iščica (*table 2*), which can be classified to the Ljubljansko barje V phase according to H. Parzinger (Parzinger 1984; also see Korošec 1964; Velušček, Čufar, Levanič 2000).

The settlement of Parte was discovered some dozens of meters west of Parte-Iščica (see Harej 1978; 1981-1982; 1987; Čufar, Levanič, Velušček 1997), which can be placed in general in the mid 3rd millennium BC (*table 2*). Although H. Parzinger also classified this settlement to the Ljubljansko barje V horizon (Parzinger 1984), it is certainly later than Parte-Iščica, as is indicated by radiocarbon dates and the fact that the dendrochronological curves do not cover one another.

When we continued taking samples of wood from Založnica in 1999 and 2001, a chronology of growth ring widths was established, confirming that Založnica was contemporary to the Parte settlement. Thus this settlement must be assigned in general terms to the mid 3rd millennium BC.

As only part of the wood from the pile-dwelling settlements has been preserved over the millennia, and only a small proportion of this has been investigated, we still do not have sufficient material evidence for a discussion of whether the Ljubljana Marshes were continuously settled or not (cf. Parzinger 1984; Velušček 2001). Our chronologies indicate chronological gaps, the greatest of which at this moment is that between the chronologies of Spodnje mostišče and Parte-Iščica. The gap corresponds to the period of the classic Baden Culture in the central Danubian region (Parzinger 1992; Maran 1998). Thus the question arises as to whether the presumed settlement hiatus can be related to a decline in interest in metals, which occurred throughout the broad middle Danubian region towards the end of the 4th millennium BC (see, e.g., Ottaway 1994; Strahm 1994; Maran 1998). It has been established, in fact, that the inhabitants of the investigated pile-dwelling settlements in the Ljubljana Marshes were engaged in copper metallurgy (Velušček, Greif 1998; Velušček 1999; 2001).

Dr. Anton Velušček
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gosposka 13
SI-1000 Ljubljana
e-mail: anton.veluscek@zrc-sazu.si

Dr. Katarina Čufar
Oddelek za lesarstvo
Biotehniške fakultete
Večna pot 2
SI-1000 Ljubljana
e-mail: katarina.cufar@uni-lj.si

Arheološki les - njegove lastnosti in raziskovalni potencial

Katarina ČUFAR, Vesna TIŠLER in Željko GORIŠEK

Izvleček

Raziskali smo osnovne fizikalne in kemične lastnosti arheološkega »mokrega« lesa z Ljubljanskega barja, ki se je ohranil v mokrih tleh ali pod vodo. Vzorci lesa hrasta (*Quercus* sp.), jesena (*Fraxinus* sp.), jelše (*Alnus glutinosa*), bukve (*Fagus sylvatica*) in javorja (*Acer* sp.) so bili ostanki kolov iz prazgodovinskih koliščarskih naselbin iz 3. in 4. tisočletja pr. n. š. Vlažnost lesa nad 500 % in drastičen upad gostote v primerjavi z normalnim lesom kaže na visoko stopnjo razkroja celičnih sten v lesu. Krčenje je močno presehalo krčenje normalnega lesa. Kemične analize arheološkega jesena so pokazale drastično povečan delež lignina in zmanjšan delež celuloze in hemiceluloz. Rezultati predstavljajo osnovo za izbiro primernih načinov ohranitve arheološkega lesa iz Ljubljanskega barja in drugih najdišč v Sloveniji.

Abstract

We studied basic physical and chemical properties of archaeological wood buried in the soil or preserved underwater in the Ljubljana Moor, Slovenia. The wood of oak (*Quercus* sp.), ash (*Fraxinus* sp.), alder (*Alnus glutinosa*), beech (*Fagus sylvatica*), and maple (*Acer* sp.) was selected from vertical piles from 5 prehistoric pile dwellings from the 3rd and from the 4th millennium BC. Moisture content above 500% and a drastic decrease in basic density indicated a very high degree of wood deterioration. Shrinkage was much higher than that in recent wood. Chemical analyses of ash-wood have shown a drastically increased amount of lignin and a reduced amount of cellulose and hemicelluloses. The results present basic knowledge for future planning of proper conservation treatment.

UVOD - ARHEOLOŠKI LES IN NJEGOV POMEN

Ljubljansko barje je naše največje in skoraj edino nahajališče večjih količin lesa iz preteklih obdobij, ki se je ohranil pod vodo ali v mokrih tleh. Najbolj znano je po lesu iz prazgodovinskih koliščarskih naselbin, ki so praviloma ostanki kolov oz. pilotov, ki so jih koliščarji zabili v tla in na njih postavili bivališča. Ker ga je obdeloval in uporabljal človek iz preteklih obdobij, ga imenujemo arheološki les. Ta les je pogosto edini materialni vir za zanesljivo datiranje, pa tudi za preučevanje odnosov med človekom in okoljem ter rekonstrukcijo krajine in klime preteklih obdobij.

Arheološki les, imenovan tudi »mokri les«, je ob odkritju pogosto videti presenetljivo dobro ohranjen, vendar začne vidno propadati če ga izpostavimo sušenju na zraku. Zaradi izsuševanja barja ter poljedelskih in gradbenih posegov vsako leto propade veliko lesa, s tem pa nepovratno izgubljam materialni vir

informacij, ki so morda ključnega pomena za razlago dogajanj v preteklosti.

V letu 1995 smo skupaj z Inštitutom za arheologijo ZRC SAZU začeli sistematično zbirati les za dendrokronološke raziskave (Velušček, Čufar 2002). Poleg lesa iz koliščarskih naselbin smo raziskovali tudi subfosilni les brez vidnih sledov človeške obdelave in les drugih predmetov, kot so prazgodovinski in rimski vodnjaki, prazgodovinski lok itd. Pri delu smo večkrat naleteli na težave zaradi preslabega poznavanja lastnosti lesa. Glavni specifični dejavniki, ki vplivajo na ohranjenost lesa, so še posebnosti nahajališča, starost in vrsta najdbe, lesne vrste itd. Podatki v literaturi so praviloma presplošni za boljše razumevanje konkretne lesene najdbe in napoved optimalnega postopka za njeno ohranitev (prim. Rowel, Barbour 1990).

Na Oddelku za lesarstvo smo se odločili, da sistematično raziščemo nekaj poglobljenih fizikalnih in kemičnih lastnosti lesa iz koliščarskih naselbin na Ljubljanskem barju, ki so ključne za razumevanje

sprememb v lesu in za razvoj postopkov za njegovo ohranitev. Predstavljeni rezultati so osnova za razvoj metod konzerviranja vrednejših lesenih predmetov.

MATERIAL IN METODE

Arheološki les

Les za raziskave smo zbrali na petih koliščarskih naselbinah: Hočevarica, Spodnje mostišče 1 in 2, Parte-Iščica in Založnica, ki so se razlikovale po starosti in nahajališču lesa, bodisi pod vodo ali v mokri zemlji. Vzoredni vzorci lesa so bili uporabljeni za dendrokronološke raziskave (Velušček, Čufar 2002).

v z vodo napojenem stanju in po sušenju do absolutno suhega stanja pri temperaturi 102°C.

Vlažnost je definirana kot masa vode na maso absolutno suhega lesa. Osnovna gostota (R) je definirana s količnikom med maso suhe snovi in volumnom napojenega lesa. Totalni skrček je definiran kot zmanjšanje dimenzij od napojenega do absolutno suhega stanja, preračunana na dimenzije napojenega vzorca.

Za kemične analize smo izbrali les jesena, ki je bil doslej najmanj raziskan in je na Ljubljanskem barju najpogostejši. Arheološki les in recentni les za primerjavo, smo zmelili, osušili, presejali in mu določili količino celuloze, hemiceluloz, lignina in ekstraktivnih snovi. Z mednarodnimi

Tab. 1: Arheološka najdišča na Ljubljanskem barju, kjer smo odvzeli les za raziskave.

Table 1: Archaeological sites in the Ljubljana Moor where wood for analyses was sampled.

Št. / No.	Naselbina / Pile dwelling	Nahajališče lesa / Source of wood	Okvirna starost (leta / Approximate age (years))
1	Hočevarica	Jarek / Drainage ditch	5700
2	Spodnje mostišče 1 in 2	Reka / River	5500
3	Parte-Iščica	Reka / River	4800
4	Založnica	Jarek / Drainage ditch	4500

Metode

Za določitev fizikalnih lastnosti, vlažnosti, gostote in krčenja smo izbrali po 10 vzorcev lesa hrasta (*Quercus* sp.), jesena (*Fraxinus* sp.), bukve (*Fagus sylvatica*), jelše (*Alnus glutinosa*) in javorja (*Acer* sp.). Iz zunanjega dela kolutov lesenih pilotov premera 10-20 cm smo izžagali pravokotne anatomsko usmerjene vzorčke velikosti 20 x 20 x 30 mm. Vzorce smo stehali in jim izmerili dimenzije

standardi predpisane analize smo opravili v Laboratoriju za kemijo lesa, ki je ustrezno opremljen za tovrstne raziskave (glej Čufar, Tišler, Gorišek 2001).

Pri vseh opisanih lastnosti lesa je treba poudariti, da so te zelo variabilne. To pomeni, da se lahko od vzorca do vzorca že na istem nahajališču močno razlikujejo. Vse vrednosti, ki jih podajamo, so povprečje vsaj 10 vzorcev. Ker se posamezni vzorec lesa lahko obnaša zelo individualno, so možna tudi precejšnja odstopanja od povprečja.

Tab. 2: Vlažnost (U_A) in osnovna gostota (R_A) arheološkega lesa, osnovna gostota (R_R) in napojitvena vlažnost (U_{max}) normalnega recentnega lesa ter razmerje med gostotama arheološkega in recentnega lesa (R_A/R_R) za jesen (*Fraxinus*), bukev (*Fagus*), jelšo (*Alnus*), javor (*Acer*) in hrast (*Quercus*).

Table 2: Moisture content (U_A) and basic density (R_A) of archaeological wood, basic density (R_R) and maximal moisture content (U_{max}) of normal recent wood, as well as ratio between basic density of archaeological and recent wood (R_A/R_R) of ash (*Fraxinus*), beech (*Fagus*), alder (*Alnus*), maple (*Acer*) and oak (*Quercus*).

Arheološki les / Archaeological wood			Normalni les / Recent wood		
Lesna vrsta / Wood species	Vlažnost / Moisture content	Gostota / Basic density	Napojitvena vlažnost / Maximum moisture content	Gostota / Basic density	
	U (%)	R_A [kg/m ³]	U_{max} (%)	R_R [kg/m ³]	R_A/R_R
<i>Fraxinus</i>	916	102	89	642	15,9
<i>Fagus</i>	837	106	110	567	18,8
<i>Acer</i>	793	118	114	554	21,3
<i>Quercus</i>	589	154	130	508	30,4
<i>Alnus</i>	982	92	238	328	28,2

REZULTATI

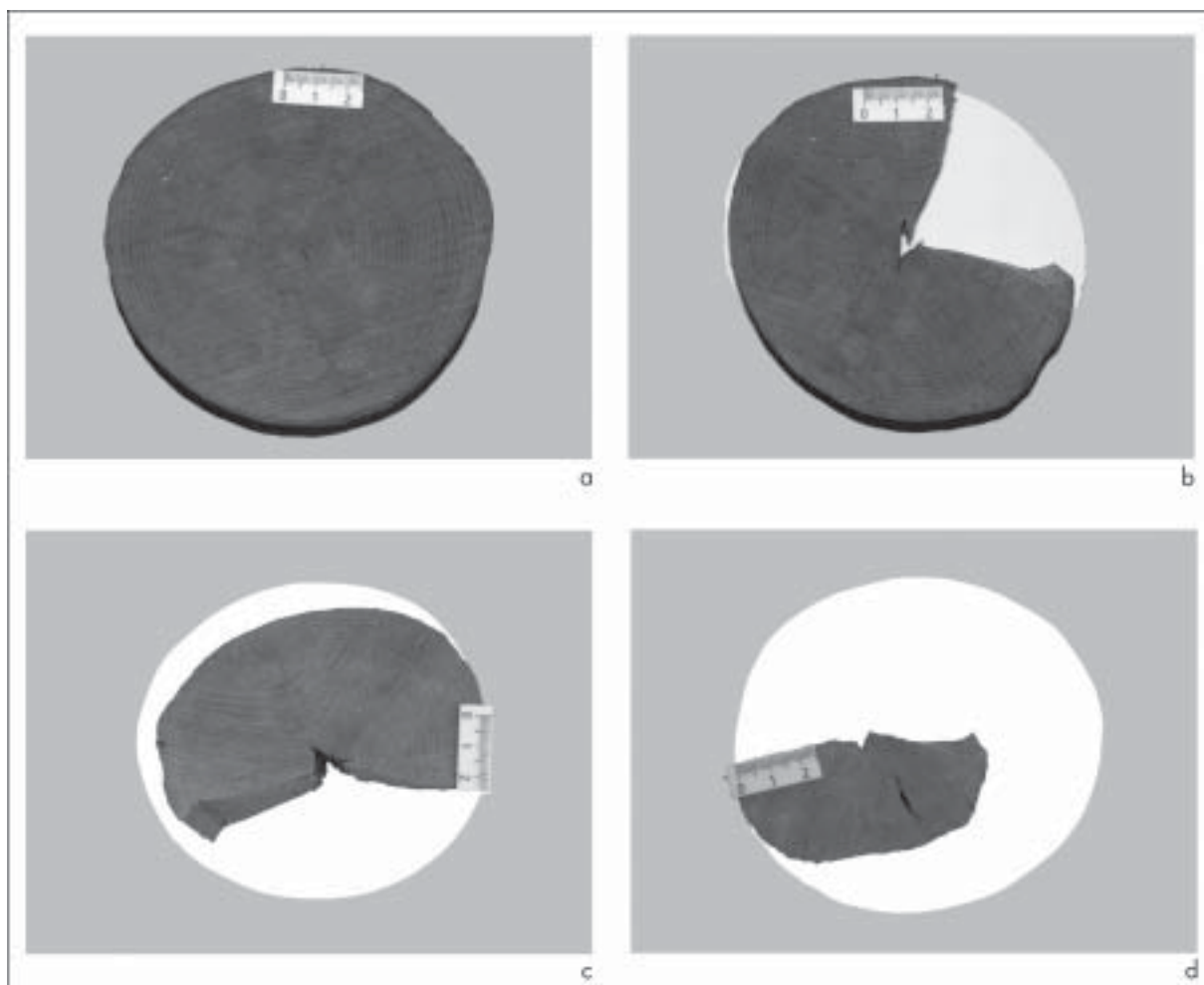
Gostota in vlažnost lesa

Med najenostavnejšimi, vendar dokaj zanesljivimi parametri ocenjevanja stopnje razgradnje lesa, je osnovna gostota (R), definirana s količnikom med maso suhe snovi in maksimalnim volumnom, to je v stanju nasičenja z vodo. V *tabeli 2* so prikazane gostote arheološkega lesa različnih lesnih vrst v primerjavi z vrednostmi, ki veljajo za normalen recentni les.

Gostota arheološkega lesa preiskovanih vrst z Ljubljanskega barja je bila najnižja pri jelševini (92 kg/m^3) in največja pri hrastovini (154 kg/m^3) in je bila v vseh primerih bistveno manjša kot pri normalnem lesu iste vrste. Najmanj se je zmanjšala pri hrastovini, in sicer za 3,3 krat ter največ pri jesenovini, in sicer za 6,3 krat (*tab. 2*).

Vlažnost, izražena z relativnim odnosom med maso vsebovane vode in maso absolutno suhe snovi, je bila od 589 do 982 % in je bila pri vseh lesnih vrstah enaka napojitveni vlažnosti. Največja je bila pri najredkejši jelševini (982 %), najmanjša pa pri najgostejši hrastovini (589 %). V primerjavi z napojitveno vlažnostjo normalnega, t. j. recentnega lesa, je največje razlike opaziti pri jesenovini, najmanjše, morda nekoliko presenetljivo, pa pri jelševini. Za boljše razumevanje naj poudarimo, da ima les 100 % vlažnost po zgornji definiciji takrat ko je masa vode v njem enaka masi čiste lesne substance.

Nizke osnovne gostote in posledično visoke napojitvene vlažnosti kažejo na že dokaj visoko stopnjo razgradnje celičnih sten v lesu in osnovnih lesnih komponent. Višjo gostoto hrastovine pripisujemo temu, da je hrastovina med raziskanimi lesnimi vrstami edina, ki ima naravno trajno jedrovino. Beljava iz perifernega

Sl. 1: Vzorec jesenovega kola, starega 4500 let, premera 12 cm in debeline 7 cm. (a) Vzorec napojen z vodo (vlažnost $u = 900\%$), (b), (c) isti vzorec med sušenjem in (d) vzorec, uravnavešen v normalni klimi (vlažnost $u = 14\%$).

Fig. 1: A disc of a 4500 years old archaeological ash-wood, with diameter 12 cm and thickness 7 cm. (a) Water saturated sample (Moisture Content = 900%), (b), (c) the same sample during drying, and (d) sample equilibrated in normal climate (Moisture Content = 14%).

dela hrastovih debel je bila zelo razkrojena in je nismo preučevali. Poleg hrasta je najmanjši padec gostote doživela jelševina, ki sicer nima naravno trajne jedrovine, vendar slovi po večji obstojnosti pod vodo.

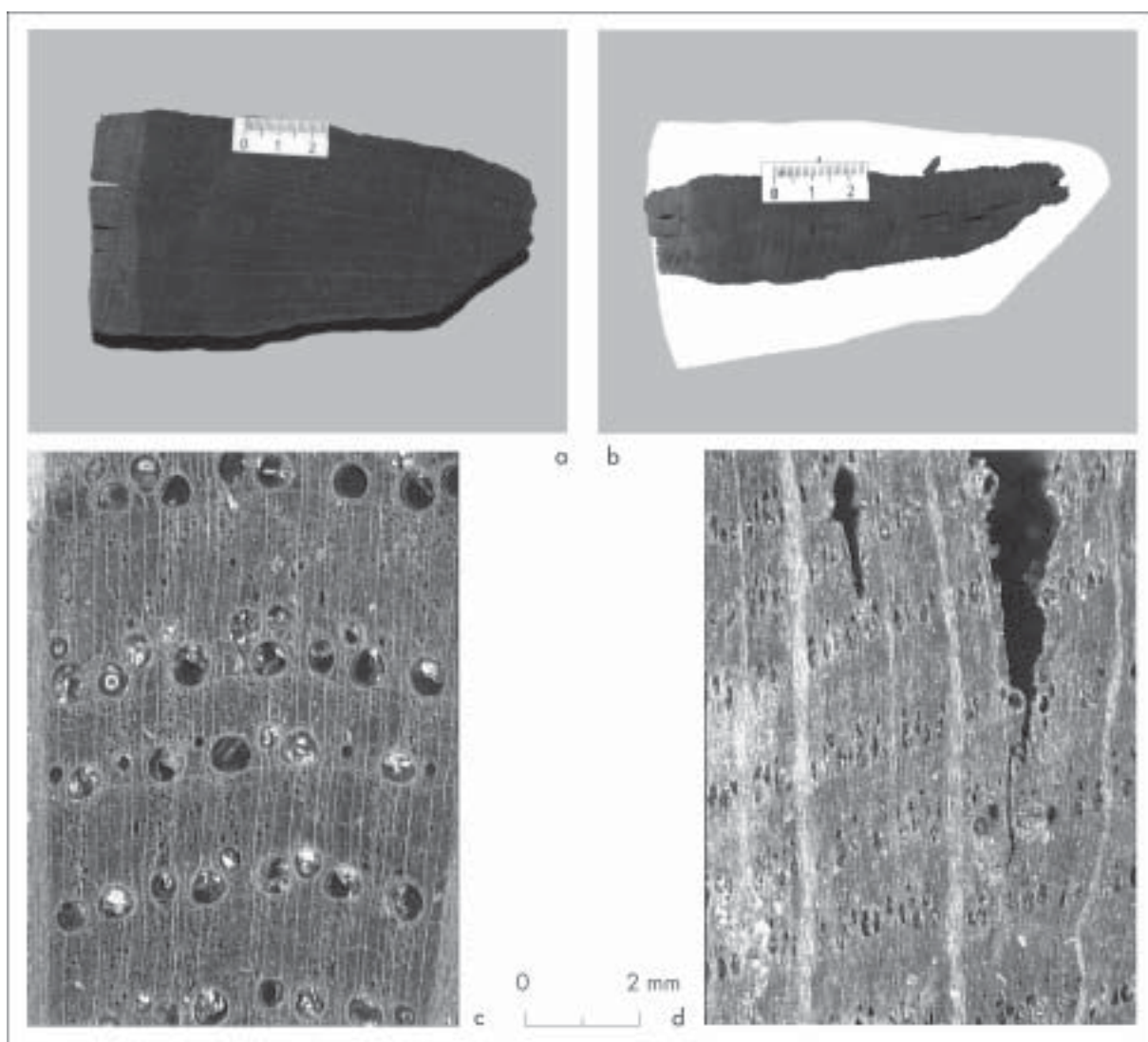
Močno zmanjšanje gostote arheološkega lesa kaže na znatno izgubo mase in veliko razgradnjo lesnih komponent, ki seveda zelo močno vplivajo tudi na zmanjšanje trdnosti lesa.

Krčenje in dimenzijska stabilnost lesa

Prve spremembe na potopljenem lesu, ko ga izvlečemo iz vode, se kažejo v zmanjševanju njegove vlažnosti, ki se po določenem času uravnesi s klimo

okolja. Ravnovesna vlažnost arheološkega lesa, dosežena v normalni klimi (pri temperaturi 20°C in relativni zračni vlažnosti 65 %), je v povprečju 14 % in je bistveno nižja od začetne napojitvene vlažnosti, ki je 589-982 %. Tako velika količina izločene vode v postopku sušenja vpliva na znatno krčenje arheološkega lesa. Pri izhajanju vode se pojavijo močne kapilarne natezne napetosti, ki na lesu povzročijo zrušitev celičnih sten oz. kolaps (*sl. 2*). Do porušitve celičnih sten v lesu pride zato, ker so te zelo razkrojene in imajo bistveno zmanjšano trdnost.

Na *sliki 1* je prikazan z vodo napojen kolut arheološke jesenovine premera 12 cm in debeline 7 cm, ki smo ga izpostavili sušenju v normalni klimi. Po dveh dneh je nastala razpoka v smeri radija in je

Sl. 2: Vzorec klanega hrastovega kola, starega 4500 let. (a) Vzorec napojen z vodo in (b) uravnotežen v normalni klimi. Povečana slika celic v lesu (c) v napojenem stanju in (d) kolabiran in razpokan osušen les.

Fig. 2: A sample of split 4500 years old oak pile. (a) Water saturated sample and (b) equilibrated in normal climate. Enlarged image of wood (c) in water saturated state, and (d) dry wood showing collapse of vessels and checking.

prišlo do izrazitega tangencialnega krčenja t. j. v smeri oboda koluta. Ko je vlažnost koluta dosegla ravnovesno stanje z okolico, je bila njegova dimenzija bistveno manjša in oblika popolnoma deformirana.

Slika 2 kaže klani vzorec lesa hrasta, napojenega z vodo, in ta vzorec po uravnovešenju v normalni klimi. Na sliki je vidno predvsem drastično zmanjšanje tangencialne dimenzije vzorca. Vidno je tudi, da je beljava bistveno bolj razkrojena kot jedrovina.

Krčenje lesa v lesni tehnologiji opišemo s totalnimi skrčki (β), ki povedo, koliko se glede na prvotne dimenzije spremenijo dimenzije lesa, če ga sušimo od napojenega do absolutno suhega stanja. Zmanjšanje dimenzij, preračunih na volumen napojenega lesa, izrazimo v odstotkih. Običajno določimo krčenje v tangencialni, radialni in logitudinalni smeri. V *tabeli 3* je prikazanih nekaj volumenskih skrčkov arheološkega in normalnega lesa.

Rezultati kažejo, da se je celotni volumen arheoloških vzorcev zmanjšal za 63-81 % (*tab. 3*), kar je 3 do 7 krat več kot pri normalnem lesu.

Najbolj drastično se je v primerjavi z normalnim lesom spremenilo krčenje v logitudinalni smeri (β_L), ki je pri normalnem lesu praktično zanemarljivo, pri arheološkem lesu pa je bilo do 16 %. Že tako največji tangencialni skrčki normalnega lesa (od 6 do 10 %) narastejo pri arheološkem lesu na 70 %. Sprememba je najverjetneje posledica razgradnje celulozne kristalne strukture v arheološkem lesu.

Med sušenjem tako ne moremo zagotoviti ustrezne dimenzijske in oblikovne stabilnosti arheološkega lesa, zato moramo tak les zadrževati v vlažnostno napojenem ali v zmrznjenem stanju, znani pa so tudi zapolnitveni postopki dimenzijske stabilizacije.

Kemična zgradba arheološkega lesa

Spremenjene lastnosti arheološkega lesa lahko pojasnimo z izgubo snovi v celični steni, pa tudi s kemičnimi spremembami, ki jih je les doživel v tisočletjih

v zemlji ali pod vodo. Raziskali smo deleže glavnih kemičnih komponent jesenovine, ki je v tem pogledu nasploh najmanj raziskana. Dobljeni rezultati dajejo grobo orientacijo tudi za ostale lesne vrste. *Tabela 4* kaže deleže glavnih gradnikov celične stene v arheološkem in normalnem lesu.

Iz tabele je razvidno, da je zgradba arheološkega lesa močno spremenjena v primerjavi z normalnim lesom. V arheološkem lesu daleč prevladuje lignin s približno 70 %, delež celuloze in hemiceluloz pa je za vsako komponento le 7-8 %. Normalen les jesena je vseboval 39,5 % celuloze, 35,8 % hemiceluloz in 26 % lignina, kar se ujema s podatki iz literature (Fengel, Wegener 1989).

Temna barva arheološkega lesa in spremenjena oblika oz. kolaps sta v veliki meri posledica spremenjene in prevladujoče ligninske komponente in pomanjkanja celuloze in hemiceluloz. Možno je tudi, da aromatski obroči, ki lahko vplivajo na spremembo barve, nastanejo iz razgradnih produktov polisaharidov.

Rezultati kažejo, da ni nobene razlike v kemični zgradbi lesa, ohranjenega pod vodo (Spodnje mostišče, Parte Iščica) ali v zemlji (Hočavarica, Založnica). Prav tako nismo mogli dokazati razlik med kemično zgradbo lesa, starega okoli 5500 let (Hočavarica, Spodnje mostišče), in približno 1000 let mlajšega lesa iz kolišč Parte Iščica in Založnica.

RAZPRAVA IN SKLEPI

Predstavljene lastnosti arheološkega lesa so nam v pomoč pri delu na terenu in v laboratorijih. Ugotovili smo, da za les, napojen z vodo, ni bilo nevarnosti, da bi se skrčil, razpokal, razpadel ali se okužil z glivami, če smo ga vedno takoj po odvzemu na terenu neprodušno zaprli v poletilenske vrečke in smo pri delu skrbeli za to, da je ostal napojen z vodo in da

Tab. 3: Volumenski skrček (β_v) arheološkega in normalnega lesa za jesen (*Fraxinus*), bukev (*Fagus*), jelšo (*Alnus*), javor (*Acer*) in hrast (*Quercus*).

Table 3: Volume shrinkage (β_v) of archaeological and recent wood of ash (*Fraxinus*), beech (*Fagus*), alder (*Alnus*), maple (*Acer*) and oak (*Quercus*).

Lesna vrsta / Wood species	Arheološki les / Archaeological wood				Normalni les / Recent wood
	Krčenje / Shrinkage (%)				Volumensko krčenje / Volume shrinkage (%)
	β_v	β_T	β_R	β_L	β_v
<i>Fraxinus</i>	81	70	32	13	12,8-13,6
<i>Fagus</i>	63	53	9	15	14,0-21,0
<i>Acer</i>	82	70	24	16	11,5-11,8
<i>Quercus</i>	71	59	17	16	12,2-15,0
<i>Alnus</i>	71	59	20	14	12,6-14,2

Tab. 4: Kemična zgradba arheološke jesenovine (*Fraxinus* sp.) iz različnih arheoloških najdišč na Ljubljanskem barju v primerjavi z normalno jesenovino.

Table 4: Basic chemical constituents of archaeological ash-wood (*Fraxinus* sp.) from different archaeological sites in the Ljubljana Moor compared with those of recent ash-wood

Vrsta lesa / Wood type	Nahajališče / Source	Celuloza / Cellulose	Hemiceluloze / Hemicelluloses	Lignin / Lignin
Arheološki les / Archaeological Wood	Založnica	8,0	7,1	70,3
	Parte-Iščica	8,0	7,2	69,2
	Spodnje mostišče	7,8	7,4	63,8
	Hočevarica	8,4	7,1	70,1
Normalni les / Recent wood		39,5	35,8	26,0

smo ga vzeli iz vrečk samo za obdelavo in merjenje.

Identifikacijo lesne vrste in gladko obdelavo površin smo po naših izkušnjah lahko opravili le, če smo les predhodno globoko zamrznili. Za merjenje širin branik smo površino izjemoma previdno osušili pri sobni temperaturi, tako da smo lahko pod mikroskopom razločili branike in njihove zgradbene posebnosti. Sušenje površine je smelo praviloma trajati le en dan, sicer je les razpokal, na površini pa so se lahko pojavile plesni.

Po opravljenih analizah smo les takoj ponovno zalili z vodo in ga neprodušno zaprli. Za arhiviranje smo ga vakuumsko zavarili v vrečke iz debelejšega polietilena. Naše izkušnje in izkušnje kolegov iz tujine kažejo, da tako zaščitenega lahko hranimo več let in ga po potrebi lahko vedno znova uporabimo za dodatne raziskave. Vsakih nekaj let je priporočljivo preveriti ali je les še napojen z vodo.

Les za radiokarbonske analize ne sme vsebovati kemikalij in mora biti biološko neoporečen (brez okužbe s plesnimi ali glivami). Za konvencionalne radiokarbonske analize potrebujemo približno 30 g suhega lesa. Pri povprečni ohranjenosti lesa iz koliščarskih naselbin to pomeni, da moramo za analize pripraviti vzorec vlažnega lesa, ki ustreza bloku dimenzij 10 x 10 x 3 cm. Datiranje je tem bolj natančno, čim manj branik vsebuje vzorec.

Pri raziskavah lesa iz najdb drugod po Sloveniji smo ugotovili, da je les iz mokrega okolja lahko zelo različno ohranjen in da so lastnosti in ohranjenost lahko zelo različne že znotraj istega kosa. Določitev vlažnosti in gostote lesa se je izkazala kot enostavna metoda za pridobitev prve informacije o njegovem stanju.

V naših laboratorijih nadaljujemo z raziskavami lesa. Za razvoj optimalnih načinov konzerviranja vrednejših predmetov bi bilo v Sloveniji potrebno začeti širše interdisciplinarne raziskave.

Zahvale

Raziskave so potekale ob finančni podpori Ministrstva za šolstvo, znanost in šport republike Slovenije, Restavratorskega centra republike Slovenije, Oddelka za lesarstvo, Biotehniške fakultete in Inštituta za arheologijo ZRC SAZU.

V raziskovalno delo so bili vključeni študentje univerzitetnega študija lesarstva Borut Golja, Franci Kamenšek, Tadej Macura, Damjan Petkovič in Vesna Pintar, ki se jim zahvaljujemo za vztrajno laboratorijsko delo.

Sodelavcem Petru Cundru, Alešu Stražetu in Martinu Zupančiču se zahvaljujemo za vsestransko pomoč in svetovanje pri izvedbi eksperimentov.

ČUFAR, K., V. TIŠLER in Ž. GORIŠEK 2001, Some properties of waterlogged archaeological wood from prehistoric pile dwellings. - V: *ICWSF 2001. The fifth international conference on the Development of Wood Science, Wood Technology and Forestry in Ljubljana, Slovenia 5-7 September 2001*, 25-31, Ljubljana.

FENGEL, D. in G. WEGENER 1989, *Wood Chemistry*

Ultrastructure Reactions. - Berlin, New York.

ROWEL, R. M. in R. J. BARBOUR 1990, *Archaeological Wood. Properties, Chemistry, and Preservation*. American Chemical Society. - Advances in Chemistry Series, Washington, DC.

VELUŠČEK, A. in K. ČUFAR 2002, Dendrokronološke raziskave kolišč na Ljubljanskem barju - stanje 2001. - *Arh. vest.* 53, 59-67.

Archaeological wood - its properties and research potential

Summary

The Ljubljana Moor represents Slovenia's largest and, indeed, almost only site of discovery of large quantities of wood from the distant past, which has been preserved underwater or in waterlogged soil. Waterlogged archaeological wood when discovered often appears surprisingly well preserved, although it soon begins to deteriorate visibly if it is left to dry in the air. When the staff of the Department of Wood Science and Technology began dendrochronological research in 1995 together with the Institute of Archaeology, Scientific Research Center of the Slovenian Academy of Science and Art, we decided also to investigate basic physical and chemical properties of the wood from the pile-dwellings in the Ljubljana Moor, which are essential for understanding alterations in the wood and the development of a proper treatment of its preservation.

We collected wood for analysis at five pile-dwelling settlements, Hočevarica, Spodnje mostišče 1 and 2, Parte-Iščica, and Založnica, which differ in the age and whether the wood was preserved underwater or in soil. For determination of physical properties, moisture content (MC), density, and shrinkage, we chose oak (*Quercus* sp.), ash (*Fraxinus* sp.), beech (*Fagus sylvatica*), alder (*Alnus glutinosa*), and maple (*Acer* sp.). For chemical analyses, we chose ash wood, which is the most common waterlogged wood in the Ljubljana Moor and has been little studied to date elsewhere in the world.

The basic density of the archaeological wood of all the analyzed types from the Ljubljana Moor was significantly lower than that of normal wood. It was least reduced in oak (3.3 times), and most in ash (6.3 times). The MC expressed as the relative proportion between the mass of the contained water and the mass of the dry wood was 589% to 982%, and far exceeded the maximal MC of normal water saturated wood. The low basic density and the consequential high MC indicate the fairly high degradation of the archaeological wood.

The first changes in waterlogged wood, when it is taken from water, indicate a reduction in its MC, which after a certain time equilibrates to that of the surrounding climate.

The removal of the water is accompanied by powerful capillary tension, which causes the collapse of the cell walls in the wood. This collapse of the cell walls occurs because they are highly deteriorated and have considerably lessened mechanical properties. The total volume shrinkage of archaeological wood is 63-81%, which is 3 to 7 times higher than in normal wood. In comparison with normal wood, shrinkage changed most in the longitudinal direction, while radial and tangential shrinkage was also increased.

The chemical structure of archaeological wood is greatly changed in comparison with normal wood. Archaeological wood contains predominantly lignin (ca. 70%), while the proportions of cellulose and hemicelluloses are only 7-8% for each component. Normal ash wood contains 39.5% cellulose, 35.8% hemicelluloses, and 26% lignin.

The chemical structure of wood preserved underwater (Spodnje mostišče, Parte-Iščica), and that preserved in soil (Hočevarica, Založnica) did not differ in essentials. Similarly, we could not distinguish a difference between the chemical structure of wood around 5500 years old (Hočevarica, Spodnje mostišče) and approximately 4500 year old wood (Parte-Iščica and Založnica).

Knowledge of the properties of archaeological wood is of help to us both in the field and in the laboratory. To preserve the archaeological wood, after investigations are completed, we should soak it with water and hermetically store it. For archival purposes, we enclose it in a vacuum packed bag of thick polyethylene. Wood protected in this manner can be stored for several years, and if necessary can be reused for research.

If the wood can not be stored in water saturated condition, it is necessary to choose one of the bulking treatments for its dimensional stabilization. Our laboratories are continuing with research into the properties of archaeological wood, but further and broader interdisciplinary research is necessary for the development of optimal means of conserving this important material.

Prof. dr. Katarina Čufar
Univerza v Ljubljani
Biotehniška fakulteta
Oddelek za lesarstvo
Rožna dolina - Cesta VIII/34,
SI-1000 Ljubljana
e-mail: katarina.cufar@uni-lj.si

Prof. dr. Vesna Tišler
Univerza v Ljubljani
Biotehniška fakulteta
Oddelek za lesarstvo
Rožna dolina - Cesta VIII/34
SI-1000 Ljubljana
e-mail: vesna.tisler@uni-lj.si

Prof. dr. Željko Gorišek
Univerza v Ljubljani
Biotehniška fakulteta
Oddelek za lesarstvo
Rožna dolina - Cesta VIII/34,
SI-1000 Ljubljana
e-mail: zeljko.gorisek@uni-lj.si

Dogs from the Ig pile dwellings in the National Museum of Slovenia

László BARTOSIEWICZ

Izvleček

Med določanjem prazgodovinskih koščenih izdelkov, najdenih v 19. stoletju pri izkopavanjih v bližini Iga na Ljubljanskem barju, sem izmeril osem lobanjskih odlomkov psov in spodnje derače (M_1) 37 psov in 4 volkov, da bi rekonstruiral velikost in fizični tip prazgodovinskih živali. Na podlagi celih komolčnic (ulnae) še dveh osebkov sem ocenil plečno višino psov iz najdišča. Derače psov sem primerjal z derači volkov iz najdišča, za nameček pa sem primerjal še lobanjske mere in plečno višino z ustreznimi podatki rimskodobnih mestnih psov, ki so poznani po veliki variabilnosti v velikosti. Nazadnje sem ugotovitve z najdišča pri Igu primerjal s podatki za ostanke psov iz objezerskih naselbin v Švici in severni Italiji od neolitika do bronaste dobe. Izračuni so potrdili staro domnevo, da pripadajo ostanke psov, ki so bili najdeni pri Igu, barjanskemu (močvirskemu) tipu psa (*C. familiaris palustris*), ki ga širše obravnavam v svojem članku.

Abstract

Eight skull fragments from dogs as well as the lower carnassials (M_1) of 37 dogs and 4 wolves were measured in order to reconstruct the size and physical type of these ancient animals during the evaluation of prehistoric animal bone artifacts from the 19th century excavations in the Ljubljana Marshes near Ig. The complete ulnae of two additional individuals were used in estimating the withers height of dogs kept at this site. In addition to comparing the dog carnassials to those of coeval wolves, cranial dimensions and withers heights were both compared to similar measurements of Roman period urban dogs, known for their remarkable variability in size. Finally, the results from Ig were studied in light of Neolithic to Bronze Age dog remains from lacustral settlements in Switzerland and northern Italy. These calculations reconfirm that the dogs found at Ig were of the turbar dog type (*C. familiaris palustris*), a form evaluated within a broader context in this article.

INTRODUCTION

Archaeological excavations in the Ig area of the Ljubljana Marshland in Slovenia started in the third quarter of the 19th century (1875-1877) under the direction of Karel Dežman (Drobne 1975, 217). He was a natural scientist by profession (Bufon 1971, 195) who, in addition to his archaeological research, also identified the animal bones which he collected. Most of the material brought to light is kept in the National Museum of Slovenia in Ljubljana.

Animal remains in this collection have been evaluated with a palaeontological emphasis in the unpublished doctoral thesis of Dr. Katica Drobne, who also briefly discussed dog remains, and identified them as an early type, also known as "turbary dogs" (*Canis familiaris palustris*; Drobne 1963). More recently, Dežman's zoological descriptions have been revisited in the inventory books of the excavations in the Ig

area (Deschmann 1875; 1876), with a special focus on bone manufacturing at the settlement. During the course of this work, some records have also been completed with bone measurements and other zoological detail on the basis of hands-on experience with the material. This offered an opportunity to carry out additional studies with an archaeozoological focus and review the cultural implications of dog remains.

Although the proportions between the remains of wild and domestic animals vary broadly between prehistoric sites in the Ljubljana region, the classical "quintet" of Neolithic domesticates, cattle, pig, sheep, goat and dog is known from many Eneolithic and Bronze Age pile dwelling settlements in the marshland area (Drobne 1983, 577). Of these animals, however, dog is of least direct economic importance and has been therefore seldom discussed in detail even in articulate archaeological interpretations of zoological data (e. g. Drobne 1983, 578; Greif 1997, 33).

Dog is known to have been the first animal to be domesticated, even before the Neolithic. This is not surprising given the immense adaptability shown by the broad geographical distribution of wolves in the northern hemisphere. Aside from the fact that carnivores are not directly dependent on specific forms of vegetation for food, ethological traits of the wolf pack have also helped these animals to fit almost seamlessly into the life of early human communities.

In this paper, a relatively small set of 66 dog remains from Ig is used to demonstrate the degree to which these animals correspond to the type described as "turbary dog" (*Torfspitz*, *Canis familiaris palustris*) from Swiss lake dwellings by Ludwig Rüttimeyer (1862). These dogs were compared to both highly differentiated Roman Period "breeds" and present-day traditional sheepdogs from Hungary.

MATERIAL AND METHOD

While samples from Ig have not yet been included into recent investigations of absolute chronology in the Ljubljana Marshland (Velušček 1999, 67), on the basis of analogies in ceramic style, Dežman's collection, representing the V-VII phases of the marshland's prehistory, was assigned to the Eneolithic/early Bronze Age. In Parzinger's (1984) widely used typo-chronological system the Early Bronze Age Ig "b" phase was actually equated with Horizon VI in the internal chronology of the Ljubljana Marshland, also marked by pottery of Vučedol type.

Of the 1,595 identifiable bone fragments studied

to date, 66 (4.3%) come from dog (*Canis familiaris* L. 1758), while 8 bones derived from fox (*Vulpes vulpes* L. 1758) and 7 remains came from wolf (*Canis lupus* L. 1758). The total weight of 66 dog bones was over 1.25 kg (1260 g), while the rest of the material weighed 67.6 kg.

The small contribution (<5%) of dog remains to the number of fragments may be considered typical at many prehistoric pile dwellings. At the neighboring settlement of Parte, for example, dog remains comprised no more than 2% of the identifiable bones. Since the consumption of dog meat was largely abandoned by the Bronze Age in this part of Central Europe (Bökönyi 1974), the presence of this species at the site would be more convincingly shown by the incidence of dog gnawing on the bones of other animals. There are signs, however, that the material was collected selectively and that dog, as a relatively small bodied species, may be somewhat under-represented in this assemblage collected at Ig in the late 19th c. This possibility is clearly illustrated by the anatomical distribution of bones (*Table 1*; fox and wolf were included in *Table 1*, because the two wild canids potentially represent extreme sizes that, in principle, may occur among dogs as well).

The sporadic nature of dog remains should not be surprising in and of itself: Dog bones are often found disarticulated, dispersed in the refuse of lakeshore settlements (Schibler 1987a, 172; Bartosiewicz 1994, 65). Of the skeletal elements from Ig, however, skulls and mandibles with cheektooth rows dominate, possibly a sign of deliberate selection by the 19th c. excavators for the more spectacular finds (this tendency may be

Table 1: Canid remains by inventory numbers in the assemblage from Ig.

Element	Fox	Dog	Wolf	Total
neurocranium		B2257, B2258, B2259, B2260, B2272, B2277, B2389, B2390		8
zygomaticum		B2280		1
maxilla		B2265, B2267, B2268, B2270, B2271, B2273, B2276, B2283, B2284	B2220, B2230	11
mandibula with carnassial	B2242, B2247, B2248, B2315, B5543, B5544	B2227, B2243, B2244, B2245, B2246, B2249, B2250, B2251, B2252, B2253, B2254, B2255, B2256, B2285, B2287, B2288, B2289, B2290, B2291, B2292, B2293, B2294, B2295, B2296, B2297, B2298, B2299, B2302, B2303, B2304, B2306, B2309, B2310, B2313, B2314, B2316, B2360, B2373	B2224, B2225, B2226, B2228, B2229	49
ramus mand.		B2311, B2312, B2366		3
cervical vert.	B5533			1
ulna	B5471	B5451, B5462, B5465, B5468, B5470, B5471, B5473, B5749		9
Total	8	66	7	82
Weight (g)	90	1260	207	1557

Table 2: Literary sources used in the metric analysis of lower carnassials and withers heights (WH).

	Period	M ₁	WH	Source
Feldmeilen-Vorderfeld	Neolithic	32	90	Eibl 1974
Seematte-Gelfingen/Egolzwil 2	Neolithic	3	28	Hescheler, Rüeger 1942
Seeberg Burgäschisee-Süd, Cortaillod	Neolithic	9	11	Boessneck et al. 1963
Twann, Cortaillod	Neolithic	133	145	Becker, Johansson 1981
Auvernier-La Saunerie	Late Neolithic	6	21	Stampfli 1976
Mondsee-See	Late Neolithic	7	2	Pucher, Engl 1997
Corded Ware/Horgen sites by Lake Zürich	Late Neolithic	n/a	20+51	Hüster-Plogmann, Schibler 1997
Barche di Solferino, Polada	Early Bronze Age	17	20	Riedel 1976
Peschiera	Middle Bronze Age	n/a	2	Riedel 1982
Tác-Gorsium	Roman	178	335	Bökönyi 1984

observed for most animal species represented in the collection).

Measurements were taken on mandibular M₁ (carnassial) teeth, skull remains and long bones. The standardized system and nomenclature of bone measurements was used following von den Driesch (1976). All measurements referred to in this paper are given in millimeters.

The metric evaluation of measurable bones from Ig was carried out against the background of dog remains from the Roman Period urban site of Tác-Gorsium in Pannonia (Bökönyi 1984). Gorsium dogs display a very broad spectrum of variability, comparable to that of modern dogs. The results were also viewed within the broader context of other Neolithic and Bronze Age lakeshore settlements in Switzerland, Austria and Italy (Table 2).

With the exception of the large and varied sample from Tác-Gorsium, where individual measurements

were entered in the same analysis with the Ig specimens, only mean values and ranges were available in most of the literature.

Occasional comparisons to the traditional Hungarian breeds *puli*, *pumi*, and *mudi* were made on the basis of measurements from their breeding standards (Sárkány, Ócsag 1977), as well as the measurements of two *puli* skulls (Inv. nos. 73.50 and 73.60) in the Hungarian Agricultural Museum, Budapest. Figures 9 and 10 show two dog skulls of *palustris* character from the type site of Lüscherz on Lake Biel (Switzerland). They are kept in the Museum of Natural History of Princeton University (Inv. nos. PU 2866 and PU 2867) and were identified by Sándor Bökönyi in 1967.

RESULTS AND DISCUSSION

Owing to the selective nature of the assemblage, the morphometric reconstruction of dogs from Ig was carried out in three steps, in decreasing order of sample sizes. Tooth measurements were available in the greatest numbers, followed by cranial remains and only a few long bones.

Comparisons of carnassial measurements

Thanks to their protective layer of enamel and small size, teeth tend to be less fragmented than bones under ordinary circumstances. Lower M₁ teeth or "carnassials" are the largest tooth in the jaw of dogs. Its length and width can be used in characterizing overall body size, although an initial decrease in measurements caused by domestication tends to affect other bones in the skeleton more directly.

The Ig assemblage contained 37 measurable dog carnassials, some of them still attached to the mandible.

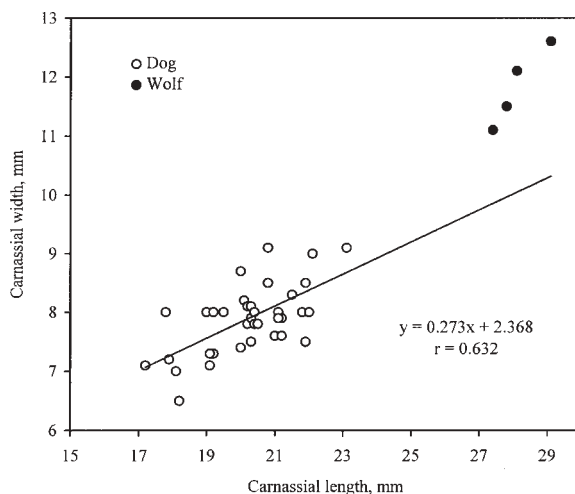

Fig. 1: The proportions of lower M₁ tooth in dogs and wolves from the Ig pile dwellings.

Table 3: Student's t-test of carnassial lengths.

	Ig	Gorsium
n	37	178
mean	20.3	20.9
sd.	1.4	1.9
cv.	0.069	0.091
t-value	1.803	
p-value	0.073	

Four additional specimens were identified as those of wolf on the basis of their unusually large size. *Figure 1* shows the bivariate plot of length to width proportions of these lower M_1 teeth in dogs and wolves from the Ig pile dwellings. The very distinct position of large wolf teeth in this graph is in itself indicative of the relatively small size of dogs identified at the site, as may be appraised in *Figure 3*.

The small size of these evidently domesticated animals could be better appreciated when studied against the background of a major series of data. In *Figure 2*, the distribution of lower M_1 tooth length in the prehistoric dogs from Ig is compared to that of Roman Period dogs from the urban settlement of TÁC-Gorsium in Hungary (Bökönyi 1984, 208-210). In spite of the fewer carnassials recovered at Ig, the histogram suggests that these dogs tended to be, on average, smaller than their Roman Period counterparts. According to a Student's t-test, however, the small, 0.6 mm difference between the mean values is not significant (*Table 3*) on the $p < 0.05$ level of probability, because it is engulfed by the great variability of carnassial lengths from the Roman Period sample.

Visually, a negative skew is apparent in the size distribution of Roman Period dog carnassials in *Figure*

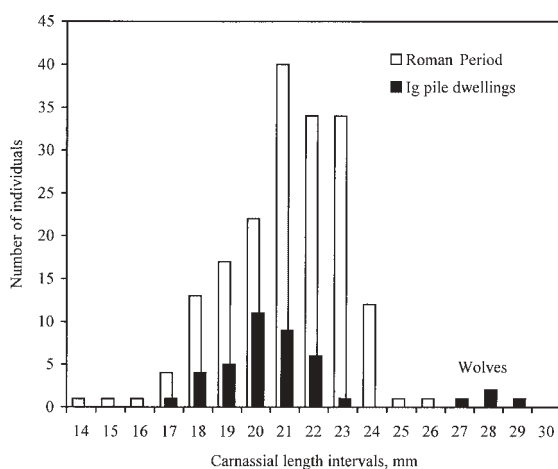

Fig. 2: The size distribution of lower M_1 tooth length in Prehistoric and Roman dogs.

2, although not even the large teeth reached the size of the wolf carnassials from Ig (these latter were, naturally, not included in the Student's t-test). The figure clearly shows the narrow range of size variability in the Ig sample compared to that of Roman Period domestic dogs.

Cranial dimensions

The impression that the carnassial teeth from Ig represent relatively small dogs was tested next on bone remains. Of these, fragments of eight skulls (6 neurocranium and 2 viscerocranium) are easiest to evaluate. They originate from apparently small dogs with light builds. The measurements available on these animals are summarized in *Table 4*. In the absence

Fig. 3: Buccal aspects of jaws from adult wolves and dogs from Ig. From top to bottom: wolf, left (Inv. no. B2224); dog, left (Inv. no. B2249); wolf, right (Inv. no. B2225); dog, right (Inv. no. B2244).

Table 4: Measurements of dog skull fragments (for abbreviations see Table 5: column 2).

Inv. no.	Weight (g)	A-N	Ot-Ot	Eu-Eu	Ect-Ect	Ent-Ent	A-B	Cond.	St-P
B2257	64	88.1	50.0	52.3	43.6	28.0	45.1	31.1	
B2258	55	89.1	51.1	52.2	44.0	32.4	42.9	32.9	
B2259	57	90.9	53.9	56.6	42.3	33.1	43.1	35.0	
B2260	49	95.1	53.5	57.1	44.2	36.1	43.5	35.2	
B2267	24								62.2
B2268	17								78.2
B2277	18							32.2	
B2390	22						50.2	34.0	
mean	38.3	90.8	52.1	54.6	43.5	32.4	44.9	33.4	70.2
<i>puli</i> (n=2)	n/a	93.1	54.3	56.2	50.8	31.8	47.9	31.4	70.2

of wolf skulls, cranial measurements of the Ig dogs are compared to two, small Hungarian sheep dogs (*puli*).

Prehistoric cranial dimensions from Ig compare well with measurements taken on the skulls of present day sheep dogs represented by the *puli* in this table.

Following the logic of the previous analysis, the skull fragments from Ig were also compared to the measurements of Roman Period dogs from TÁC-Gorsium (Bökönyi 1984, 204-206). Given the relative uniformity of the Ig skulls listed in Table 4, these measurements were converted into standard scores, using the univariate parameters of cranial dimensions listed in Table 5.

The advantage of using standard scores is that they help to integrate all sorts of fragmentary measurements (in this case, 33 cranial data from Ig) through the use of a larger and better known, standard set of dimensions (the dogs from TÁC-Gorsium), against which they can be studied (Bartosiewicz 1989, 620, Fig. 146). Parameters of the Roman Period dogs listed in Table 5 were used in the following formula:

$$\text{Standard score} = (x-m)/s$$

x = measurement of the Ig dog

m = the Roman Period mean of the same measurement

s = the Roman Period standard deviation of the same measurement

Using this formula, various measurements taken on the Ig skull fragments could be compared to the standardized mean values (m=0) of Roman Period dogs, their standard deviations serving as the unit of difference. The resulting standard scores were plotted against the Roman Period standard in Figure 4. The distribution of cranial measurements in dogs from the Ig pile dwellings is concentrated between the -1 and -2 standard deviation distances from the mean of Roman Period dogs. This is indicative of the same trend that has been observed in the case of carnassial teeth: with one exception, the measurements of dog skulls from Ig fall short of the Roman Period average.

The frontal widths measured between the orbits of four dogs from Ig (Inv. nos. B2257, B2258, B2259, B2260) correspond closely to the values cited for modern "Collie-like" pariah dogs from the Middle East (Menzel 1960, 27), as well as those of the *puli* breed skulls (Table 6) in the collections of the Hungarian Agricultural Museum, Budapest (Inv. nos. 73.50 and 73.60).

Hypothesizing that typological similarities between these three forms also mean high correlations between overall skull measurements, the major dimensions of the Ig skulls may be reconstructed as being similar to those of Middle Eastern pariah dogs and *puli*.

Table 5: Univariate parameters of dog skull measurements from Roman TÁC-Gorsium (Bartosiewicz 2000: 184, Table 2).

Measurement* (mm)		n	mean	sd.	min.-max.	cv.
breadth at the auditory meatuses	Ot-Ot	35	62.2	5.3	44.5-72.0	0.085
breadth of the brain case	Eu-Eu	37	61.9	4.2	47.0-70.5	0.068
greatest frontal breadth	Ect-Ect	39	53.5	7.1	38.0-70.0	0.133
occipital height	A-B	34	48.3	4.8	35.0-57.0	0.099
breadth of the condylus occipitalis	Cond. occ.	34	38.6	3.6	28.0-46.0	0.093
palatal length	St-P	36	93.6	10.3	64.0-108.0	0.110

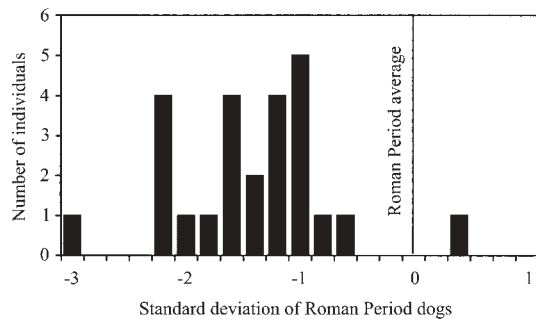

Fig. 4: The distribution of cranial measurements in dogs from the Ig pile dwellings.

Their greatest lengths may have been around 170 mm, with basal lengths of 150 mm and greatest (=zygomatic) breadths of c.a. 80 mm. In Hilzheimer's (1932) classification of Roman dog skulls, the estimated 150 mm basal lengths of Ig dogs again correspond to the grey zone between small and medium size groups (Table 7).

This simple comparison, naturally, is no substitute for in-depth craniological analyses based on a series of skulls. It would be even more erroneous to suggest that the three forms were to any extent related. In the absence of better preserved archaeological skulls, these dimensions are presented only to highlight the point that the primitive character and remarkably average size of skeletal remains from Ig is indeed reminiscent of small mongrels and traditional breeds of comparable size.

The estimation of withers height

The trend observed in both carnassial and cranial measurements was additionally tested using the two long bones preserved in full length. The estimated withers height of the two individuals was calculated by multiplying the greatest length of these bones with the coefficient developed by Koudelka (1885). The

Fig. 5: Frontal aspects of three dog neurocrania (From top to bottom: Inv. no. B2258, B2259 and B2260).

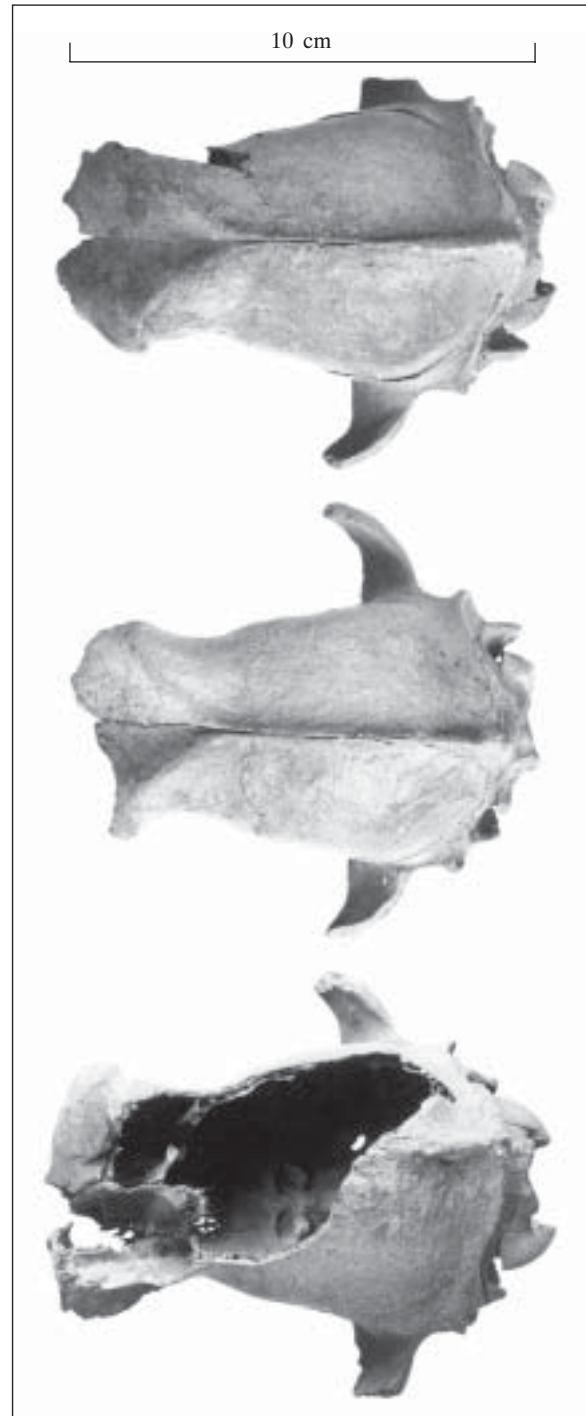

Table 6: Comparison of mean cranial measurements of Ig dogs, pariah dogs (Menzel 1960) and *puli*.

Measurement, mm		Ig	Pariah dogs	<i>Puli</i>
number of individuals		4	2	2
breadth between orbits	Ent-Ent	32.4 (sd.=2.9)	31.0	31.8
greatest length	A-P	?	166.0	168.5
basal length	B-P	?	146.8	149.4
greatest breadth	Zyg-Zyg	?	81.0	82.4

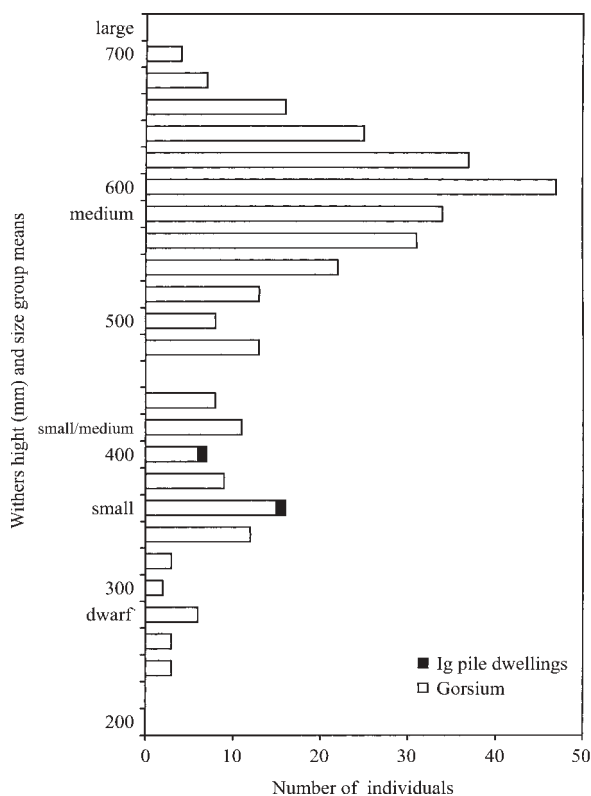

Fig. 6: Estimated withers heights of two dogs from the Ig pile dwellings in relation to the range of Roman "breeds" from Gorsium.

resulting values are shown in Table 8.

These two withers height estimates can be most spectacularly compared to both modern day Hungarian sheep dogs of comparably small statures (*puli*, *pumi*, *mudi*; Sárkány, Ócsag 1977) and placed within the relevant size categories of Roman Period dogs established at TÁC-Gorsium by Bökönyi (1984, 66). They are sorted in increasing order of withers height in Table 9.

As marked with boldface figures within the series listed in Table 9, the dogs from Ig fall within the category of small Roman dogs, the larger specimen being as tall as a *puli*, but close to the lower limit of other sheepdogs as well. Similarly to the Ig dogs, these traditional breeds represent a transition between Bökönyi's "small" and "small/medium" size groups.

Figure 6 shows the estimated withers heights of the two dogs from the Ig pile dwellings in relation to the range of Roman Period dogs represented by

Table 7: Size criteria for Roman Period dog skulls (Hilzheimer 1932).

Size group	Basal length, mm
small	110-130
medium	150-160
large	170-180

Table 8: Withers height estimates (WH) based on the greatest lengths (GL) of two ulnae from Ig.

Inv. no.	Weight (g)	GL	WH
B5468	8.0	146.1	390.1
B5470	7.0	130.3	347.9

335 long bones in the assemblage from TÁC-Gorsium (Bökönyi 1984). In accordance with the observations made on carnassial teeth and cranial measurements, the estimated statures of the Ig dogs indeed correspond to that of small and small/medium size Roman dogs that form a distinct group within the size distribution of estimates from TÁC-Gorsium. The large group of medium size Roman Period dogs in Figure 6 may correspond to the size gap between the carnassial teeth of Ig dogs and wolves observed in Figures 1 and 2.

Comparisons to dogs from other pile dwellings

Size is a trait inherited additively, that is, in crossing large and small individuals, medium size offspring may be expected. Extremely large or small strains may be maintained only by consciously selecting for either extreme. The so-called panmixis of dog populations, breeding without human control, favors the emergence of small/medium size individuals. This seems to be expressed in the similar stature of Ig and the traditional sheepdogs studied here. Far from representing direct morphological continuity, this correspondence may result from the fact that in the recent past, prior to sports breeding, probably little effort was expended on influencing the exterior appearance of these breeds. The resulting animals

Table 9: Withers heights for Roman Period size groups from TÁC-Gorsium (Bökönyi 1984, 66), Ig dogs and traditional Hungarian sheepdogs.

Size group	mean	min.-max.
Roman Period		
dwarf	281.3	228-342
small	368.5	349-425
small/medium	420.5	349-470
medium	579.1	482-681
large	711.0	710-712
Ig (n = 2)	369.0	348-390
Traditional breeds		
<i>puli</i> F	390.0	310-470
<i>pumi</i>	395.0	350-440
<i>mudi</i>	410.0	350-470
<i>puli</i> M	420.0	340-500

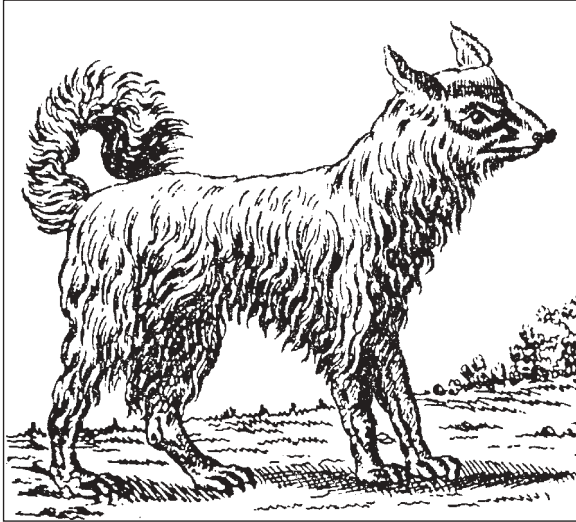

Fig. 7: The 1815 picture of the traditional sheepdog, the *pumi* (Sárkány, Ócsag 1977).

were, first of all, non-distinct in their appearance (Figure 7). It is also worth mentioning that the original German name given to *palustris* type dogs by Rüttimeyer (1862), “*Torfspitz*” (turbary spitz) also refers to a modern breed of comparable withers height and skeletal makeup.

The best preserved skull from Ig is shown in Figure 8. Its fine overall conformation, narrow and short snout, medium steep forehead and vaulted brain case correspond to the general constitutional type of small/medium size traditional dogs cited as analogous forms in this paper. A similar type of skull was identified from another pile dwelling in the Ljubljana Marshland, Maharski Prekop, by Dr. Katica Drobne (Bartosiewicz 1999, 314, Fig. 2). On the basis of a skull fragment from the nearby pile dwelling settlement of Parte, it may be hypothesized that at least some of the dogs there were of *palustris* type (Rüttimeyer 1862). A complete tibia from the same site also belonged to Bökönyi's (1984, 66) small/medium size group.

Turbary dogs were discovered at all Swiss Neolithic pile dwellings (such as the type site of Lüscherz on Lake Biel; Figures 9 and 10) and have been identified at numerous other prehistoric sites across Europe (Bökönyi 1974, 317).

In Figure 11, the already discussed mean carnassial lengths from Ig are presented within the broader context of parameters observed at some lacustrine settlements in Switzerland. The largest samples from neolithic Feldmeilen-Vorderfeld and Twann (Table 2; Eibl 1974, Becker and Johansson 1981) suggest that these dogs were of sizes similar to those at Ig. Since they are somewhat smaller, however, they reconfirm the observation that (in spite of the lack of statistically significant differences in this paper), the carnassials of turbary dogs should be smaller than

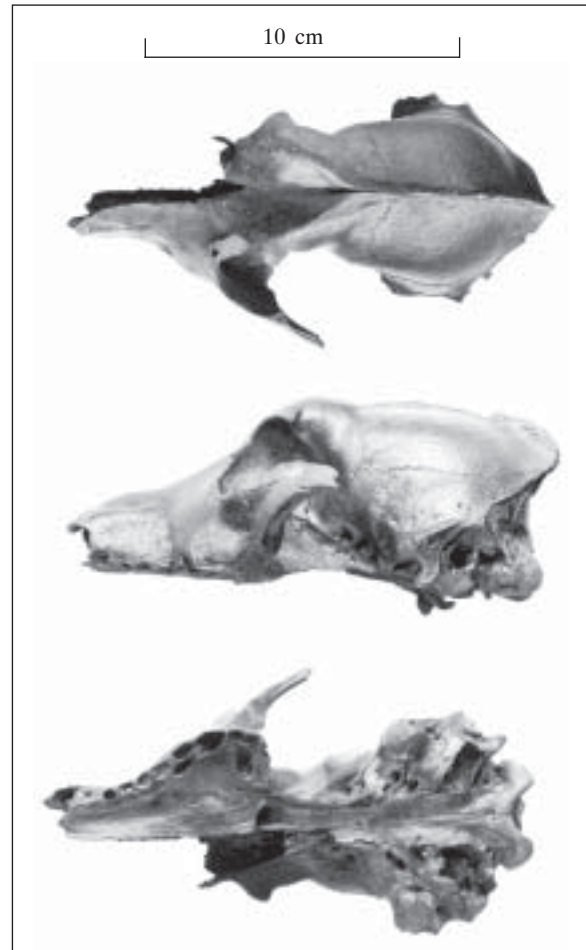

Fig. 8: Skull of an adult dog from Ig (Inv. no. B2257. From top to bottom: frontal, lateral and basal aspects).

the average of Roman dogs at TÁC-Gorsium (the great size variability of this urban sample is again obvious in Figure 11).

A similar comparison between estimated withers heights (Figure 12) again reveals the relatively small size of the two Ig individuals that is evidently a product of small sample size. In this regard, the Ig dogs are comparable only to their Horgen Period counterparts in the Lake Zürich region and those at Feldmeilen-Vorderfeld of the major faunal samples. (Table 2; Eibl 1974). The large Cortaillod culture sample from Twann (Becker and Johansson 1981), on the other hand, yielded estimates that reflect the same size relation to Roman Period dogs in this graph that was observed in the case of carnassials (Figure 11). This again warns us that withers heights calculated for only two dogs at Ig must be interpreted cautiously.

Never-the-less, these comparisons show, that the dog remains from Ig convincingly fit within the overall type of turbary dogs as defined on the basis of finds from pile dwellings along the shores of Swiss lakes.

Fig. 9: Skull of an adult dog from Lüscherz, Switzerland (Inv. no. 2866. From top to bottom: frontal, lateral and basal aspects).

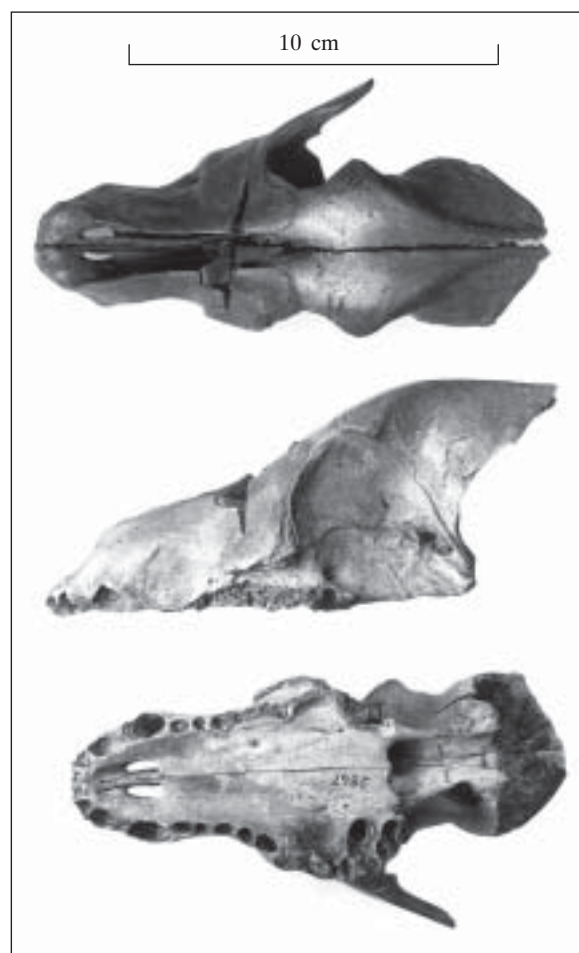

Fig. 10: Skull of an adult dog from Lüscherz, Switzerland (Inv. no. 2867. From top to bottom: frontal, lateral and basal aspects).

They may also be characterized by Riedel's (1976, 292) description of the Early Bronze Age dogs from the pile dwelling of Barche di Solferino as dogs of "uniform osteological characters with only some size variability [and a] skull ... with slightly sunken profile". These animals of *palustris* type are straight-legged.

CONCLUSIONS

In this paper, three different kinds of dog remains (teeth, skulls and long bones) from the pile dwellings at Ig have been compared to a set of osteological data from Roman Period Tâc-Gorsium and modern breeds. The results of metric analyses confirm each other:

1. The Ig carnassial teeth originate from small individuals, way below the size range of local wolves and are possibly smaller than the average of Roman dogs from Tâc-Gorsium.

2. Most skull measurements available for study fall short of their respective Roman Period averages.

3. Estimated withers heights of the Ig individuals fall within the category of small Roman Period dogs, the larger specimen being as tall as a female *puli*.

4. In addition to size, the overall shape of bones also corresponds to turbarry dogs from other pile dwellings.

Following the morphometric analyses, the question remains, how the traits observed zoologically can be interpreted within an archaeological context.

Pariahs and modern breeds

Linking form directly with specialized dog function, however, is a modern concept that depends on cultural variables and should therefore be avoided. The temptation of identifying tiny lapdogs and mighty guardians at Ig is tempered by the fact that turbarry dogs may be considered the possibly most average looking animals (medium size, medium gracile, straight-legged etc.).

The two Ig specimens were of notably small stature. Many Horgen Period dogs with comparably small bodies were similar to foxes in size at the site of Mozartstrasse near Lake Zürich (Schibler 1987b, 194). The same trend is also apparent at Twann in some of the graphs of bone measurements published by Becker and Johansson (1981, 50-51, Figs. 56, 58, 61). Although jackal (*Canis aureus* L. 1758) has long been ruled out as the ancestor of domestic dogs, in terms of size and behavior these dogs, descendants of the mighty wolf, may have been quite jackal-like. Naturally, we know nothing of their non-osteological characteristics, such as the color of their coat or the shape of their ears or tails. The general, jackal-like appearance of many pariah dogs (gracile skeleton, grey tawny, brownish or yellow-red color, upright ears), has been described originally from Western Asia and India (Dennis-Bryan, Clutton-Brock 1988, 20; Pariah means a member of a low caste in South India, originating from the 17th century Tamil word *paraiyan*, i. e. drummer, so called because members of this caste were the drummers at festivals). The term pariah dog is not meant to reflect any direct Asian connection in this case. It only refers to animals which have not

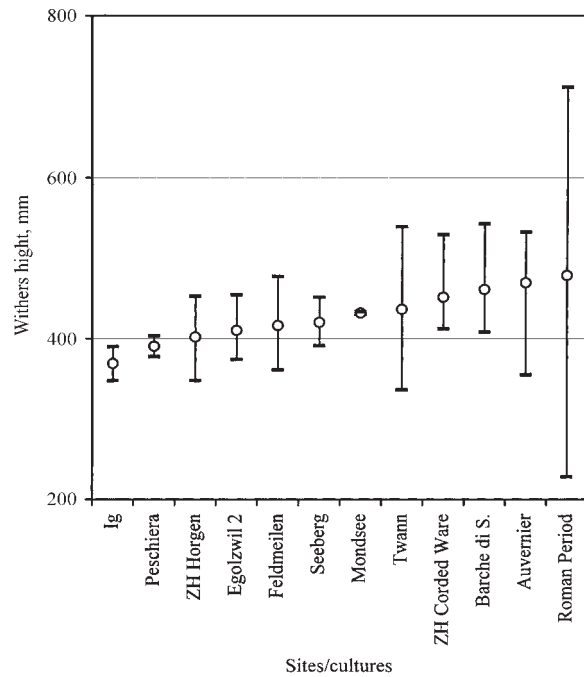

Fig. 12: Mean values and ranges of estimated withers heights of dogs from prehistoric pile dwellings and Roman Gorsium.

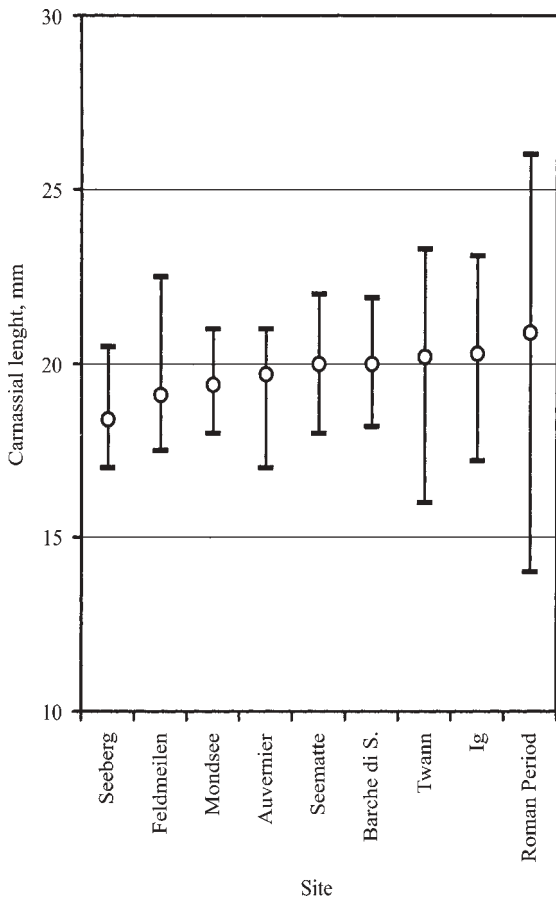

Fig. 11: Mean values and ranges of lower M1 tooth length of dogs from prehistoric pile dwellings and Roman Gorsium.

yet been bred and live in a semi-feral state within the human environment. Evolution cannot be reversed, therefore even in the case of panmixis, dogs will never regress to the full physiognomy of wolves, shaped by endless numbers of generations prior to domestication. Owing to the fast reproduction rate of multipara dogs, however, breeds can be selected in a relatively short time. Meanwhile a flexible, forms in a panmictic dog population can also quickly blend into animals of optimal size and shape that may be characterized by a particular physiognomy.

The function of turbarry dogs

At major prehistoric settlements such dogs must have been tolerated as scavengers. This would have made their relationship to the human population reminiscent to that of pariah dogs. Dogs being strongly territorial, spontaneous alarming, may have been another simple function. Neither of these two basic tasks require special physical features, stray dogs breeding freely in panmixis can perform them just as well. In active guarding (e.g. fighting off wolves), larger and stronger dogs would have been preferred.

Given the alternating importance of hunting and animal keeping at these settlements, the basic instincts of medium size dogs under discussion here may also have been exploited for these two purposes without conscious, target-oriented selection. Hunting in this

case, however, may have been limited to opportunistic use such as alarming, chasing and stopping the prey, a tactic used by wolves in cooperative hunting and also taken advantage of in herding. Discussing this possibility, however, remains speculative since, aside from the artifacts indicative of active hunting, nothing is known of actual hunting techniques (Greif 1997, 33). Of the Hungarian sheep-herding dogs mentioned in this paper, the *pumi* is reputed to have been very adept, even in boar hunting (Sárkány, Ócsag 1977, Abb. 44).

It may be hypothesized, moreover, that more specialized forms of dog use would have given rise to a more specific physiognomy, not detected in the bone remains under discussion here. It is at this point where comparisons to the reference assemblage from the Roman Period urban site of Tăc-Gorsium is especially useful. It may represent the first time in Europe when at least some dogs were most likely to have been *bred*. Rather than a breed, prehistoric turbarry dogs should be looked upon as a general form created by the selective pressures of a similar way of life in proximity to humans at pile dwelling settlements. Naturally, migration and the exchange of dogs between settlements can not be ruled out, but here it did not produce animals that would have stood out from the general mold.

Selection pressures and the looks of turbarry dogs

Large canid bones at Ig unquestionably came from wolves. Dog remains of comparable size are, however, entirely missing. Crossings between domestic dogs and their wild ancestor would also have produced large offspring, transitional in size between wolves and the domestic form recognized at Ig. Unless robust guard or hunting dogs were explicitly needed, it was probably easier to control smaller, less dangerous, spitz-like animals at lacustrine settlements where even space may have been limited.

Osteologically, such phenotypes seem to develop locally when dogs are more subject to natural rather than artificial selection. This has been the case even with communities of stray dogs in many European cities today. Buffon's 18th c. illustration of a "Turkish blend" of dogs, also known as the infamous "dogs of Stambul" may aid our imagination (Figure 13). Pucher and Engl (1997, 38) even raise the possibility that the gracile phenotype of turbarry dogs may have carried the marks of chronic malnourishment. This hypothesis would again reinforce the image of scavenging pariah dogs.

There is no way of telling whether prehistoric dogs had shaggy, curly or woolly coats like Hungarian sheepdogs, or their ears were upright, crooked or

floppy. Extreme, disfunctional mutations of any sort, however, probably made survival for the individual difficult in a human environment that remained very competitive for these dogs.

For one thing, the dogs from Ig were not small enough to be considered "dwarf" forms that could have survived only as pets but would have been eliminated by stronger competitors among average pariah dogs. The bones of such luxury lap dogs are best known from high status Roman and medieval urban settlements or palaces.

The "lowest common denominator" represented by classical, medium size pariah dogs and the dog remains of prehistoric pile dwellings share similar traits. The overall "jackal look" of many modern pariah dogs seems to coincide with an optimal body size whose lower limits are defined by the hierarchy of the pack. Scavenging, however, does not require the size and physical strength of wolves. Moreover, an upper size limit may be subconsciously reinforced by humans, many of whom would not tolerate the presence of too large, "wolf-like" beasts around the settlement.

Fig. 13: Buffon's depiction of Turkish pariah dogs from the German edition of *Histoire Naturelle*.

Archaeological implications

It is suggested here that the skeletal structure of prehistoric turbarry dogs, as well as that of some traditional, medium-size sheepdogs included in the study is the function of the same processes that have shaped classical pariah dogs throughout western and southwestern Asia and, in fact, many urban areas of the world. This does not mean genetic relationships between distant strains such as Central European and South Asian dogs. It illustrates, however, that such phenotypes may develop under similar pressures in the proximity of humans but without consciously controlled breeding.

The homogeneity of turbarry dogs (including those from the site of Ig) suggests that, regardless of technical innovations, population movements or, alternatively, invigorated pottery trade, attitudes toward dogs in pile dwellings may have created similar phenotypes of dogs across the region. In this regard, dog remains

do not contribute to the discussion concerning competing eastern, southern and western effects observed in the pottery styles. They are rather indicative of continuity in one segment of the way of life along the lakeshores of Central Europe.

Acknowledgements

This analysis of dog remains would not have been possible without stimulating discussions with Dr. Katica Drobne of the Ivan Rakovec Institute of Palaeontology at the Scientific Research Centre of SASA, Ljubljana and technical support by numerous colleagues and friends at the National Museum of Slovenia in Ljubljana.

Special thanks go to Dr. Neva Trampuž-Orel for her encouraging comments on the manuscript.

Photographs in the National Museum of Slovenia were taken by Tomaž Lauko.

The English text was revised by Dr. Alice M. Choyke.

- BARTOSIEWICZ, L. 1989, Animal remains from the fort. - In: D. Gabler (ed.), *The Roman fort of Ács-Vaspuzta (Hungary) on the Danubian limes*, BAR Brit. Ser. 531, Part ii, 600-623.
- BARTOSIEWICZ, L. 1994, Late Neolithic dog exploitation: chronology and function. - *Acta Arch. Acad. Sc. Hung.* 46, 59-71.
- BARTOSIEWICZ, L. 1999, Recent developments in archaeozoological research in Slovenia. - *Arh. vest.* 50, 285-295.
- BARTOSIEWICZ, L. 2000, Metric variability in Roman period dogs in Pannonia provincia and the Barbaricum, Hungary. - In: S. J. Crockford (ed.), *Dogs through time: an archaeological perspective*, BAR Int. Ser. 889, 181-192.
- BECKER, C. and F. JOHANSSON 1981, *Tierknochenfunde*. - Die neolithischen Ufersiedlungen von Twann 11, Bern.
- BOESSNECK, J., J.-P. JÉQUIER and H. R. STAMPFLI 1963, *Seeberg Burgäschisee-Süd 3. Die Tierreste*, Acta Bernensia 2, Bern.
- BÖKÖNYI, S. 1974, *History of domestic mammals in Central and Eastern Europe*. - Budapest.
- BUFFON, G. L. L. (1749-1788), *Histoire naturelle*. - Paris.
- BUFON, Z. 1971, K stopetdesetletnici prirodoslovnega muzeja Slovenije v Ljubljani (Zum hundertfünfzigjährigen Jubiläum des Naturgeschichtlichen Museums in Ljubljana). - *Argo* 10, 164-200.
- DENNIS-BRYAN, K. and J. CLUTTON-BROCK 1988, *Dogs of the last hundred years at the British Museum (Natural History)*. - London.
- DESCHMANN, K. 1875, Die Pfahlbaufunde aus dem Laibacher Moore. - *Verhandlungen der k. u. k. geologischen Reichsanhalt* 15, 275-284, Wien.
- DESCHMANN, K. 1876, Bericht über die Pfahlbautenaufdeckungen im Laibacher Moore. - *Sitzber. Phil.-hist. Cl. k. k. Akad. Wiss.* 84, 471-484, Wien.
- DRIESCH, A. von den 1976, *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites*. - Peabody Museum Bulletin 1, Cambridge, Mass.
- DROBNE, K. 1963, *Subfosilni živalski ostanki iz mostiščarske dobe na Ljubljanskem Barju I-II*. - Dissertation, Institut za geologijo Univerze v Ljubljani, Ljubljana.
- DROBNE, K. 1975, Fauna količarskih naselbin na Ljubljanskem barju. - *Arh. vest.* 24, 217-224.
- DROBNE, K. 1983, Bronzezeitliche Wild- und Haustiere am Ljubljauer Moor (Jugoslawien). - In: M. Kubasiewicz (ed.) *Archaeozoology I. Proceedings of the 3rd Conference of the International Council for Archaeozoology 1978*, 577-579, Szczecin.
- EIBL, F. 1974, *Die Tierknochenfunde aus der neolithischen Station Feldmeilen-Vorderfeld am Zürichsee I. Die Nichtwiederkauer*. - Diss. Institut für Paläoanatomie, Domestikationsforschung und Geschichte der Tiermedizin der Universität München, München.
- GREIF, T. 1997, Prazgodovinska kolišča na Ljubljanskem barju. - *Arheo* 18, 1-95.
- HESCHELER, K. and J. RÜEGER 1942, Die Reste der Haustiere aus den neolithischen Pfahlbaudörfern Egolzwil 2 (Wauwilensee, Kt. Luzern) und Seematten-Gelfingen (Baldeggersee, Kt. Luzern). - *Vierteljahrsschrift der Naturforschenden Gesellschaft Zürich* 87, 383-486.
- HILZHEIMER, M. 1932, Römische Hundeschädel aus Mainz, ein fränkischer Hundeschädel und ein Hundeschädel des 15. oder 16. Jahrhunderts ebendaher. - *Biol. gen.* 8, 91-126.
- HÜSTER-PLOGMANN, H. and J. SCHIBLER 1997, Archäozoologie. - In: J. Schibler et al. (eds), *Ökonomie und Ökologie neolithischer und bronzezeitlicher Ufersiedlungen am Zürichsee*, Monographien des Kantonsarchäologie Zürich 20, 40-121.
- KOUDELKA, F. 1885, *Das Verhältnis der Ossa longa zur Skeletthöhe bei Säugertieren*. - *Verh. d. Naturforsch. Verein* 24, Brünn.
- MENZEL, K. M. 1960, *Pariahunde*. - Die Neue Brehm Bücherei, Wittenberg Lutherstadt.
- PARZINGER, H. 1984, Die Stellung der Uferlandsiedlungen bei Ljubljana im äneolithischen und frühbronzezeitlichen Kultursystem der mittleren Donauländer. - *Arh. vest.* 35, 13.
- PUCHER, E. and K. ENGL 1997, *Studien zur Pfahlbauforschung in Österreich. Materialien I - Die Pfahlbaustationen des Mondsees. Tierknochenfunde*. - *Mitt. Prähist. Komm.* 33.
- RIEDEL, A. 1976, La fauna del villaggio preistorico di Barche di Solferino. - *Atti del Museo Civico di Storia Naturale - Trieste* 29/4, 215-318.
- RIEDEL, A. 1989, Die Fauna einer bronzezeitlichen Siedlung

- bei Peschiera am Gardasee. - *Rivista di Archeologia* 6, 23-27.
- RÜTIMEYER, L. 1862, *Die Fauna der Pfahlbauten der Schweiz*.
- Neue Denkschrift der all. Gesellschaft d. ges. Naturwissenschaften 19.
- SÁRKÁNY, P. and I. ÓCSAG 1977, *Ungarische Hunderassen*.
- Budapest.
- SCHIBLER, J. 1987a, Osteoarchäologische Untersuchungen der neolithischen Knochenkomplexe. - In: P. J. Suter (ed.), *Zürich "Kleiner Hafner"*, 167-179, Zürich.
- SCHIBLER, J. 1987b, Die Stichprobenanalyse des Tierknochenmaterials. - In: E. Gross et al. (eds), *Zürich "Mozartstrasse". Neolithische und bronzezeitliche Ufersiedlungen 1*, Berichte der Zürcher Denkmalpflege, Monographien 4, 190-197.
- STAMPFLI, H. R. 1976, *Osteo-archaeologische Untersuchung des Tierknochenmaterials der spätneolithischen Ufersiedlung Auvernier La Saunerie nach den Grabungen 1964 und 1965*. - Solothurn.
- VELUŠČEK, A. 1999, Neolithic and Eneolithic Investigations in Slovenia. - *Arh. vest.* 50, 59-72.

László Bartosiewicz
Institute of Archeological Sciences
Loránd Eötvös University
Faculty of Humanities
Múzeum körút 4/B
H-1088 Budapest

Pećine u Debeljacima kod Banje Luke

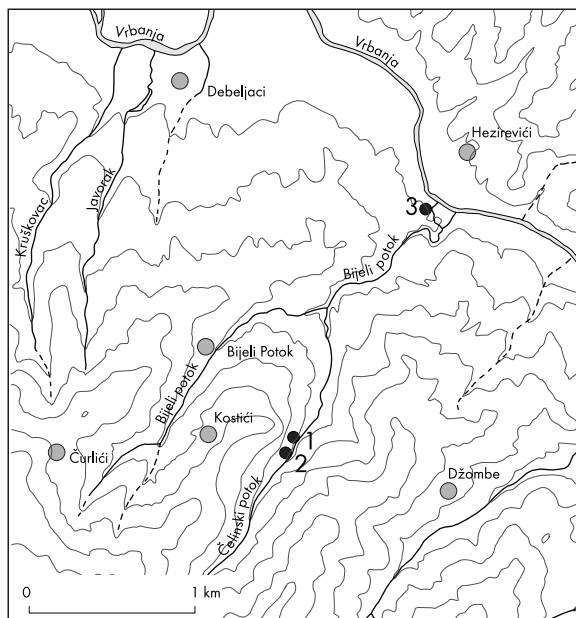
Darko PERIŠA

Izvlaček

V Debeljacih pri Banja Luki sta na območju ob spodnjem toku reke Vrbanje dve jami, ki so ju uporabljali v mlajši bronasti dobi. Hajdučka pećina je bila začasno oz. občasno bivališče ljudi, ki so naseljevali to območje v mlajši bronasti dobi. Jamo Mišarico so uporabljali v kulturne namene. Bronasti sekiri, ki sta bili najdeni v izvriu v zadnjem delu jame, sta votivna darova bogovom podzemlja in vode.

Abstract

Two caves used in the late Bronze Age are located at Debeljaci near Banja Luka, in the area along the lower course of the Vrbanja River. Hajdučka Cave was the temporary or occasional habitat of people who had settled this area in the late Bronze Age. Mišarica Cave was used for religious purposes, and the bronze axes that were found next to a spring of water in the final section of the cave were votive gifts to the gods of the underworld and water.

U Debeljacima kod Banje Luke, kod zaselka Kostića, na lijevoj obali Čelinskog potoka, ispod visokih i strmih stijena koje se zovu Bijele stijene, nalaze se dva pećinska arheološka nalazišta - Hajdučka pećina i Mišarica (*sl. 1*). Osim njih, na tom području nalaze se još dvije pećine - Lazareva pećina i Zaglavački kamen, ali one, za sada, nisu potvrđene kao arheološka nalazišta. Istraživačka ekipa Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode u Banjoj Luci izvela je 1983. u pećini Mišarici pokusno arheološko iskopavanje,¹ dok je autor ovog rada u suradnji sa Speleološkim društvom u Banjoj Luci, u dva navrata 1986. i 1987., obišao spomenute pećine radi prikupljanja arheoloških podataka i izrade dokumentacije.²

Sl. 1: Položaj nalazišta u Debeljacima: 1 - Hajdučka pećina, 2 - Mišarica, 3 - Stražbenica.

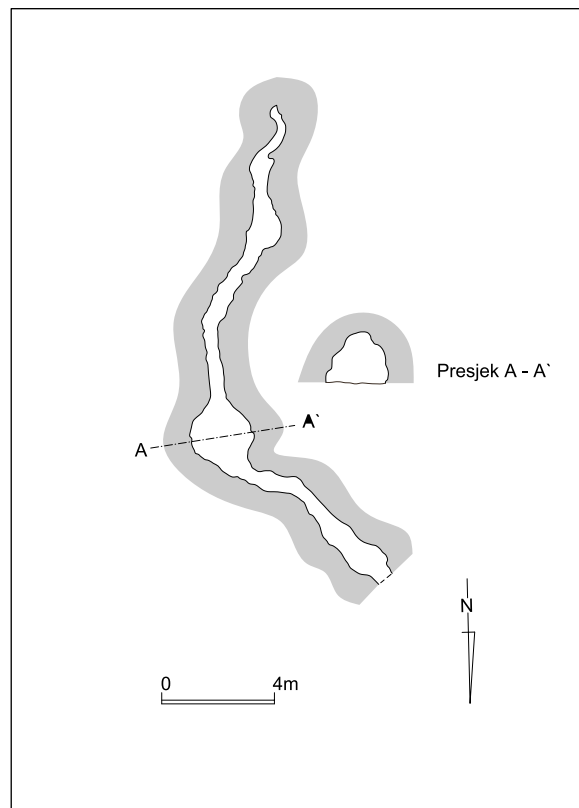
Abb. 1: Die Lage des Fundortes in Debeljaci: 1 - Hajdučka Pećina, 2 - Mišarica, 3 - Stražbenica.

¹ Pokusno arheološko iskopavanje izvedeno je 30. kolovoza 1983. pod vodstvom Borisa Graljuka, tada arheologa u Zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode u Banjoj Luci.

² Pećine sam obišao 7. svibnja 1986. i 24. kolovoza 1987. Sa zahvalnošću se prisjećam suradnje s Anikicom Brkić, Draganom Crepuljom, Svjetlanom Crepulja i Draganom Sandićem, tadašnjim članovima Speleološkog društva u Banjoj Luci.

Sl. 2: Ulaz u Hajdučku pećinu.
Abb. 2: Eingang in die Hajdučka Pećina.

Sl. 3: Plan Hajdučke pećine.
Abb. 3: Plan der Hajdučka Pećina.

HAJDUČKA PEĆINA

Za pećinu je vezana narodna legenda o hajducima iz doba osmanske vladavine po čemu je i dobila ime.

Ulaz u pećinu, visok 2 m i širok 0,7 m, okrenut je prema sjeverozapadu (sl. 2). Pećina ima oblik uskog kanala dugog 20 m s tri pravca pružanja: sjeverozapad-jugoistok, sjever-jug i sjeveroistok-jugozapad (sl. 3). Pećina je najvećim dijelom široka 0,5 m, a svega na nekoliko mjesta do 1,2 m. Visina pećine iznosi od 0,5 do 2 m. Na 7 m od ulaza nalazi se najširi dio pećine koji ima oblik male prostorije duge 2,5 m, široke 2 m i visoke 2 m. Tlo pećine je ravno i kamenito, a pokriveno je vrlo tankim slojem sipke zemlje.

Ispred pećine nalazi se manji plato, dug 10 m i širok 1,5 m, prirodno zaštićen visokim stijenama koje se uzdižu iznad ulaza. Plato je pokriven tankim slojem sipke zemlje, debljine 0,3-0,4 m, tako da na pojedinim mjestima već izbija matična stijena. Prilikom obilaženja, na platou ispred ulaza nađeno je nekoliko uglavnom manjih ulomaka grubog keramičkog posuda od kojih su se mogli odrediti ulomci posuda s uvučenim i koso kaneliranim ili izvučenim i facetiranim obodima i ulomci posude na čijem se obodu i horizontalnoj plastičnoj traki

ispod oboda nalaze udubljenja izvedena utiskivanjem prsta. Ti ulomci pripadaju kasnom brončanom dobu, odnosno kulturi polja s urnama.

MIŠARICA

Pećina Mišarica nalazi se oko 300 m jugozapadno od Hajdučke pećine. Pećina je dobila ime po velikoj populaciji slijepih miševa (šišmiša) koja u njoj živi. Za pećinu je također vezana narodna legenda o hajducima iz doba osmanske vladavine.

Ulaz u pećinu, visok 7 m i širok 8 m, okrenut je prema istoku (sl. 4). Ulazni hodnik koji vodi u prvu dvoranu dug je 15 m, širok 6-7 m i visok 5-7 m, a orijentiran je u pravcu istok-zapad. U tom dijelu pećine nalazi se nekoliko kamenih blokova koji su otpali sa svoda. Prva dvorana u tlocrtu ima kružni oblik promjera 15 m. Najveća visina dvorane je 12 m. Na svodu te dvorane izlučeni su prekrasni stalaktiti različitih veličina. Iz prve dvorane u smjeru sjeverozapada odvaja se hodnik dug 10 m, širok 2,5 m i visok 2,5-4 m, koji vodi u drugu dvoranu. Druga dvorana u tlocrtu također ima kružni oblik promjera 9 m. Najveća visina dvorane je 5 m. U istočnom dijelu te dvorane nalazi se nekoliko lako

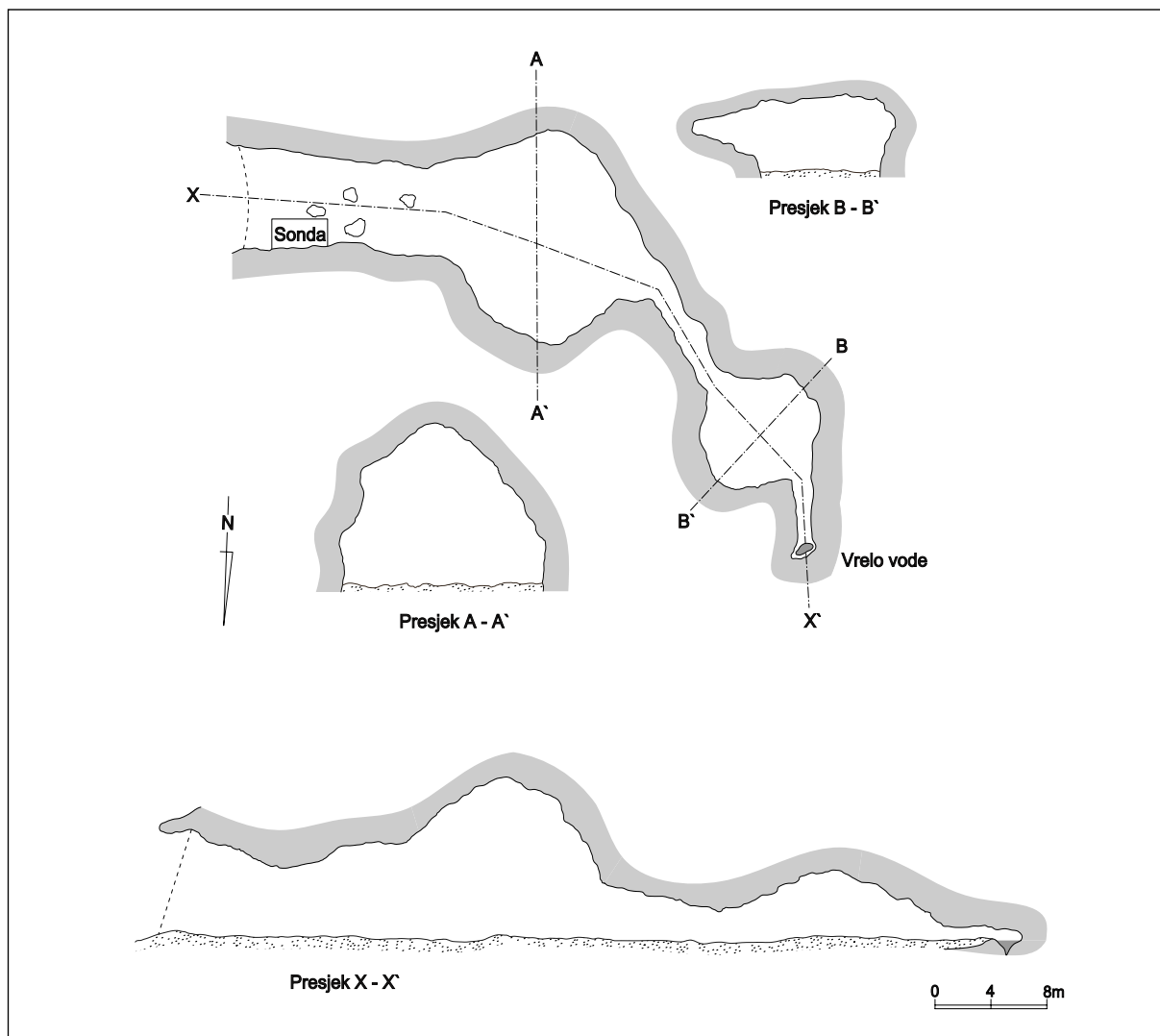
Sl. 4: Ulaz u pećinu Mišaricu.
Abb. 4: Eingang in die Höhle Mišarica.

pristupačnih etažnih prostora. Iz te dvorane u smjeru sjevera odvaja se uski pokrajni kanal dug 6 m, širok

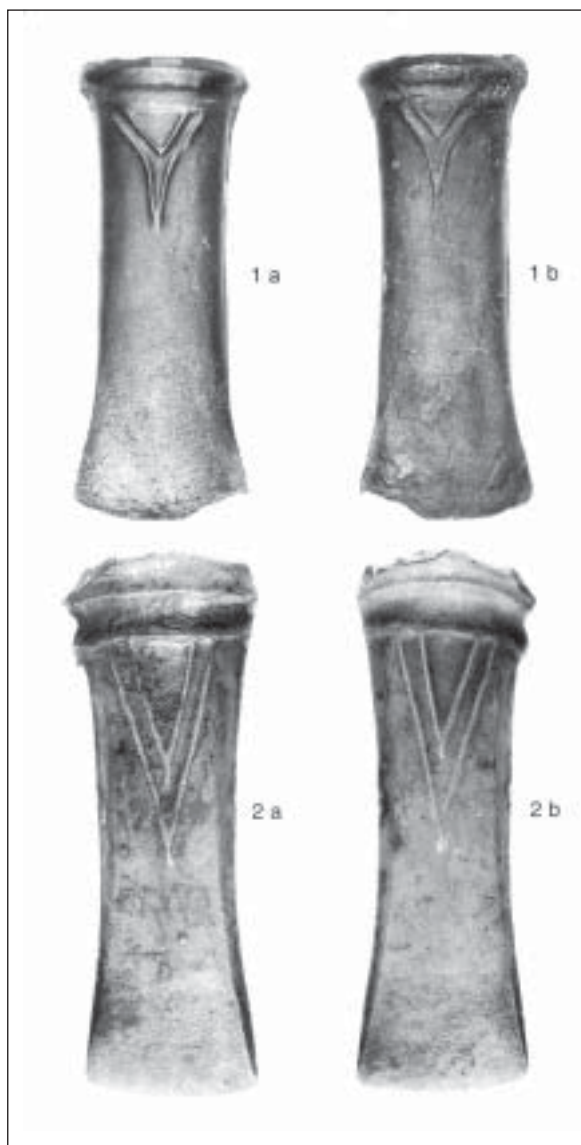
1,5 m i visok 1 m, na čijem se završetku nalazi sifonsko vrelo vode. To je ujedno i završetak pećine koja ima ukupnu dužinu oko 65 m (sl. 5). Tlo pećine je ravno, a pokriveno je svijetlosmeđom pjeskuljastom glinom i većim ili manjim oštrobriđnim kamenjem.

Pećina je hidrološki aktivna u većem dijelu godine. Voda koja izvire na njezinom završetku protječe kao plitki potok prema izlazu (ulazu), odakle se kao vodopad ulijeva u Čelinski potok. Osim ljeti, cijela površina pećine uvijek je poplavljena.

U ulaznom pećinskom hodniku je, uz sjevernu bočnu stranu, 1983. otvorena sonda veličine 4 x 2 m koja je iskopana do dubine oko 0,7 m. Od površine pa sve do spomenute dubine nalazi se sloj svijetlosmeđe pjeskuljaste gline s većim ili manjim oštrobriđnim kamenjem. Taj sloj proteže se i ispod spomenute dubine. Na dubini od 0,1 do 0,3 m nađeno je svega nekoliko predmeta iz novog vijeka: brončani

Sl. 5: Plan pećine Mišarice.
Abb. 5: Plan der Höhle Mišarica

Sl. 6: Pećina Mišarica. Sve bronca. M. = 1:2.
Abb. 6: Höhle Mišarica. Alles Bronze. M. 1:2.

uteg od vage (tzv. kantara), brončani venecijanski novac iz 17.-18. st., kresivo za pušku kremenjaču, keramička lula i nekoliko ulomaka keramičkog posuda koje je rađeno na brzom lončarskom kolu.³ Ti nalazi, u neku ruku, samo potvrđuju i opravdavaju vjerodostojnost narodne legende o korištenju pećine od

strane hajduka u doba osmanske vladavine.

Za vrijeme izvođenja pokusnog arheološkog iskopavanja pregledana je cijela površina pećine i tom prilikom, na njezinom završetku uz vrelo vode, nađena je jedna brončana sjekira (sl. 6: 1). Ekipa ronilaca iz Ronilačkog kluba "Buk" u Banjoj Luci pokušala je u ljeto 1991. preroniti kroz sifonsko vrelo i ispitati postoji li nastavak pećine. Taj pokušaj nije bio uspješan, jer je otvor sifona uzak za odraslog čovjeka. Međutim, tom prilikom je uz vrelo vode slučajno nađena još jedna brončana sjekira (sl. 6: 2) slična prethodnoj.⁴ Ti nalazi upućuju na realnu pretpostavku da bi u sifonskom vrelu moglo biti još brončanih predmeta koje, iz spomenutog razloga, za sada nije moguće izvaditi.⁵

Opis sjekira:

1. Brončana tuljasta sjekira s facetiranim prstenastim zadebljanjem oko ruba usadnika i blago proširenim sječivom sa zaobljenom oštricom koja je na jednom mjestu oštećena. Na obadvojema stranama, ispod prstenastog zadebljanja nalazi se horizontalna plastična linija i dva plastična "V" ukrasa koja s njom formiraju trokuteve. Unutrašnji "V" ukrasi sastavljeni su od po dvije ravne linije, dok su vanjski "V" ukrasi sastavljeni od po dvije uvijene linije. Ukrasi na jednoj i drugoj strani razlikuju se u manjim nijansama. Osim toga, strana sjekire na sl. 6: 1a bolje je odljevena u odnosu na stranu na sl. 6: 1b na kojoj se vide sitne šupljine i nepravilnosti nastale prilikom lijevanja. U gornjem dijelu, na bočnim stranama nalazi se po jedna rupica za prikivanje sjekire za držak. Sjekira je duga 13,8 cm, sječivo je široko 5,4 cm, dok je otvor tuljca veličine 3,8 x 2,7 cm (sl. 6: 1).

2. Brončana tuljasta sjekira s prstenastim zadebljanjem oko ruba usadnika i blago proširenim sječivom sa zaobljenom oštricom. Rubovi sjekire su facetirani. Na obadvojema stranama, ispod prstenastog zadebljanja nalazi se horizontalna plastična linija i dva izdužena plastična "V" ukrasa koja s njom formiraju trokuteve. I na jednoj i na drugoj strani "V" ukrasi sastavljeni su od ravnih linija. U gornjem dijelu, na jednoj bočnoj strani trebala se nalaziti ušica za pričvršćivanje sjekire za držak. Međutim, greškom prilikom lijevanja

³ U Arheološkom leksikonu navodi se da ulomci keramičkog posuda nađeni u pećini Mišarici pripadaju kasnom brončanom dobu. Usporediti: Graljuk 1988, 131. Međutim, ulomci keramičkog posuda oprani su tek 1990. i tada se vidjelo da su zapravo novovijekovni! Vjerojatno je brončana sjekira, koja je nađena u toj pećini 1983., B. Graljuka navela na pogrešan zaključak da i ulomci keramičkog posuda pripadaju kasnom brončanom dobu.

⁴ Ta sjekira bila je predana Zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode u Banjoj Luci, ali bez podataka o nalazištu. Na sjekiri je bila pečinska siga što je upućivalo da ona potječe iz neke pećine. Kasnijim raspitivanjem saznao sam da je sjekira zapravo nađena u pećini Mišarici.

⁵ Na ovom mjestu srdačno zahvaljujem B. Graljuku koji mi je ljubazno ustupio na objavljivanje sjekire iz pećine Mišarice.

umjesto ušice ostao je samo neznatan izljev bronce. Izgleda da je sva vanjska površina sjekire bila prevučena tankim slojem "bijele bronce" koji joj na svjetlu daje poseban sjaj.⁶ Na strani sjekire na *sl. 6: 2a* prevlaka od "bijele bronce" do danas se zadržala na dosta velikoj površini, posebno u gornjem dijelu, dok je na strani na *sl. 6: 2b* očuvana samo u neznatnim tragovima. Osim toga, prilikom nanošenja te prevlake neznatna količina istopljene "bijele bronce" slučajno je ucurila u tuljac sjekire. Sjekira je duga 15,9 cm, sječivo je široko 5,1 cm, dok je otvor tuljca veličine 3,5 x 2,8 cm (*sl. 6: 2*).

Brončane tuljaste sjekire s raznim kombinacijama plastičnih "V" ukrasa svojstvene su u prvom redu za kulturu polja s urnama u srednjem Podunavlju, a posebno su česte u međuriječju Dunava, Drave i Save i na području južno od rijeke Save. Zastupljene su i na području drugih istovremenih kultura na zapadnom Balkanu, ali u manjoj mjeri. Sjekire iz pećine Mišarice svojim dimenzijama i ukrasima pripadaju starijem dijelu kasnog brončanog doba, preciznije 12. ili 11. st. pr. Kr. Najbliže i najpotpunije analogije sjekiri na *sl. 6: 1* predstavljaju jedan primjerak iz ostave iz Bizovca kod Osijeka⁷ i jedan primjerak s nepoznatog nalazišta u zapadnoj Hercegovini.⁸ Najbližu i najpotpuniju analogiju sjekiri na *sl. 6: 2*

predstavlja jedan primjerak s nepoznatog nalazišta u Lici.⁹ Specifičnost sjekire na *sl. 6: 2* predstavlja prevlaka od "bijele bronce" na vanjskoj površini koja joj na svjetlu daje poseban sjaj. Inače, "bijela bronca" je, zbog velikog postotka kositra, u kasno brončano doba bila skupocjena i od nje se prije svega izrađivao nakit.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Hajdučka pećina i Mišarica nalaze se u okolici Banje Luke, na području uz donji tok rijeke Vrbanje. To područje sastavni je dio sjeverne, odnosno sjeverozapadne Bosne koja je u kasno brončano doba pripadala kulturi polja s urnama.¹⁰

U široj okolici Banje Luke do sada je otkriveno više nalazišta koja pripadaju kasnom brončanom dobu, odnosno kulturi polja s urnama. Gradine koje su bile naseljene u kasno brončano doba do sada su otkrivene u Aginom selu,¹¹ Bočcu,¹² Čokorima,¹³ Kolima,¹⁴ Krupi na Vrbasu,¹⁵ Pavićima,¹⁶ Radmanićima,¹⁷ Radosavskoj,¹⁸ Šljivnu,¹⁹ Šušnjari²⁰ i Zelencima.²¹ U Laktašima je otkriveno otvoreno naselje koje je osnovano na završetku kasnog brončanog doba.²² Metalurška djelatnost kasnog brončanog doba ustanovljena je na gradini u

⁶ Spektralna analiza prevlake pokazala je da se radi o bronci s velikim postotkom kositra za koju se koristi naziv "bijela bronca". Točna zastupljenost bakra i kositra u toj leguri za ovu priliku nije određena. Analizu je izvršio dr. Milko Jakšić (Institut "Ruder Bošković" u Zagrebu), na čemu mu i na ovom mjestu zahvaljujem.

⁷ Vinski-Gasparini 1973, t. 36: 161.

⁸ Žeravica 1993, 93, t. 34: 457.

⁹ Ibid., 93, t. 34: 460. Ružica Drechsler-Bižić tu je sjekiru objavila kao nalaz iz Čemernice u Lici. Vidjeti: Drechsler-Bižić 1983, 382, t. 52: 4. To nije točno, jer je u Čemernici nađena jedna druga sjekira. Usporediti: Ljubić 1889, 65 i 69. Osim toga, Čemernica se ne nalazi u Lici već na Kordunu. Riječ je o davno napuštenom selu između Gline i Vrgin-Mosta.

¹⁰ Za kulturu polja s urnama u sjevernoj Bosni vidjeti: Vinski-Gasparini 1983a, 617-637.

¹¹ Pokusno arheološko iskopavanje na Sijenskoj gradini u Aginom selu izveo je 1987. Orhan Jamaković, tada arheolog u Muzeju Bosanske krajine u Banjoj Luci, kojem zahvaljujem za pregled predmeta s tog nalazišta. Gradina je bila naseljena u kasno brončano i željezno doba. Od predmeta iz kasnog brončanog doba, osim ulomaka keramičkog posuda, nađen je i mali brončani vrh koplja. Rezultati iskopavanja nisu objavljeni.

¹² Pokusno arheološko iskopavanje na gradini u Bočcu izveo je 1987. O. Jamaković kojem zahvaljujem za pregled predmeta s tog nalazišta. Gradina je bila naseljena u eneolitiku i kasno brončano doba. Rezultati iskopavanja nisu objavljeni.

¹³ Žeravica 1989, 25-26.

¹⁴ Ibid., 27-28.

¹⁵ U Krupi na Vrbasu, prilikom rekognosciranja koje sam tu izvodio 4. srpnja 1986., ispod sjeverne strane najnižeg dijela kompleksa srednjovjekovnog Greben-grad, prikupio sam veći broj ulomaka keramičkog posuda koji pripadaju kasnom brončanom dobu, odnosno kulturi polja s urnama. To govori da se na tom mjestu nalazila i prethistorijska gradina koja je kasnije uništena opsežnim građevinskim radovima u srednjem vijeku.

U Krupi na Vrbasu, iznad vrela rječice Krupe, oko 2,5 km sjeverozapadno od Greben-grad nalazi se još jedna prethistorijska gradina, ali za sada ne znamo je li bila naseljena u kasno brončano doba. Gradinu sam obišao zajedno s B. Graljukom 13. rujna 1990. Na površini gradine našli smo nekoliko ulomaka prethistorijskog grubog keramičkog posuda koji se ne mogu kronološki bliže odrediti.

¹⁶ Žeravica 1989, 40-41.

¹⁷ Fiala 1894, 326-328; Žeravica 1989, 34-35.

¹⁸ Čović 1965, 69.

¹⁹ Žeravica 1989, 36-37.

²⁰ Miletić 1971, 17. Gradinu sam obišao 6. lipnja 1987., 1. listopada 1987. i 17. lipnja 1990.

²¹ Žeravica 1989, 29.

²² Nikolić 1962a, 300-301; Miletić 1971, 18, sl. 1-3.

Radmanićima gdje je nađen kalup za lijevanje brončanog nakita.²³ Groblja koja pripadaju kulturi polja s urnama otkrivena su u Mahovljanima²⁴ i Radosavskoj.²⁵ Osim tih nalazišta slučajno je nađeno i nekoliko pojedinačnih brončanih predmeta koji pripadaju kasnom brončanom dobu. Kod Bočca, u kanjonu rijeke Vrbas, nađena su dva srpa²⁶ i tuljasta sjekira,²⁷ u Banjoj Luci tuljasta sjekira,²⁸ u Laktašima narukvica,²⁹ a u Ivanjskoj hiperdimen-zionirana lučna fibula koja je nesumnjivo imala votivnu namjenu.³⁰ U okolici Banje Luke, bez bližih podataka, nađena je još jedna brončana tuljasta sjekira.³¹

Na području uz donji tok rijeke Vrbanje sve do njezinog ušća u rijeku Vrbas, osim Hajdučke pećine i Mišarice, ima još nekoliko nalazišta koja pripadaju kasnom brončanom dobu, odnosno kulturi polja s urnama.

Oko 1,5 km sjeveroistočno od Hajdučke pećine, na desnoj obali Bijelog potoka, nedaleko od njegovog ušća u rijeku Vrbanju, nalazi se gradina Stražbenica.³² Gradina je smještena na jednom kamenitom brežuljku visokom oko 30 m. Gradina je gotovo sa svih strana prirodno zaštićena strmim padinama brežuljka. Pristup

je moguć jedino s južne strane, pa je na toj strani gradina zaštićena bedemom. Gradina ima dva izdvojena dijela: viši dio koji zauzima sami vrh brežuljka čija veličina iznosi sjever-jug 22 m i istok-zapad 13 m, i niži dio, mnogo veće površine, koji zauzima južnu blagu padinu brežuljka. Vrh gradine predstavlja izvrstnu promatračnicu s koje se može kontrolirati šira okolica.³³ Na gradini su nađeni brojni ulomci prethistorijskog keramičkog posuđa od kojih neki primjerci sasvim sigurno pripadaju kasnom brončanom dobu, odnosno kulturi polja s urnama. Ispod sjeverne strane gradine nađena je ostava brončanog oružja od koje je sačuvan samo jedan brončani mač s jabučicom u obliku bubrega koji pripada mlađem dijelu kasnog brončanog doba.³⁴

Osim gradine Stražbenice na tom području nalaze se još dvije gradine koje su bile naseljene u kasno brončano doba. To su gradina na Rebrovcu³⁵ i gradina Orlovača na Starčevici.³⁶ U blizini gradine na Rebrovcu, u Medenom polju, nađena je ostava brončanog nakita od koje je sačuvano šest nanogvica i jedan dijadem.³⁷ Ta ostava pripada 11. st. pr. Kr.³⁸ Osim toga, u Čelincu je nađena i jedna brončana tuljasta sjekira.³⁹

²³ Fiala 1894, sl. 1.

²⁴ Miletić 1971, 18, sl. 4.

²⁵ Čović 1966-1967, 161-167, t. 1; 2, prilog 1.

²⁶ Čurčić 1907, 207, t. 1: 17.

²⁷ Žeravica 1993, 89, t. 27: 372. Tu je zabunom napisano da se Bočac nalazi kod Jajca.

²⁸ Sjekira se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu, a upisana je samo u Glavnu inventarnu knjigu pod red. br. 1/1930. Za nju je zapisano da je nađena u Banjoj Luci prilikom rušenja gradskih zidina što se odnosi na tvrđavu Kastel.

²⁹ Fiala 1894, 328, sl. 4: 4. Narukvica je nađena u neposrednoj blizini nalazišta Brdašca i nesumnjivo stoji u vezi s njim.

³⁰ Radimský 1893, 494-496, sl. 31.

³¹ Žeravica 1993, 94, t. 35: 469.

³² Gradinu sam obišao u nekoliko navrata: 8. lipnja 1986., 13. studenog 1986. (zajedno s O. Jamakovićem), 4. travnja 1987. (zajedno s B. Graljukom), 30. kolovoza 1987. i 17. rujna 1989.

³³ Gradina je zbog svojeg strateškog položaja, po čemu je i dobila ime Stražbenica, bila korištena i u kasnom srednjem vijeku. Na vrhu gradine još su vidljive loše očuvane supstrukcije jedne kule koja je bila izgrađena od klesanog kamena vezanog zbukom, a također je nađeno i nekoliko ulomaka srednjovjekovnog keramičkog posuđa.

³⁴ Dr. Rajko Kuzmanović, redoviti profesor na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Banjoj Luci, priopćio mi je 1986. da su radnici prilikom gradnje željezničke pruge normalnog kolosjeka Banja Luka - Doboj, neposredno pred Drugi svjetski rat, ispod gradine Stražbenice slučajno našli jednu "sablju", nekoliko noževa i jedan štit. Prema njegovom kazivanju, spomenutu "sablju" našao je Petar Adamović (r. 1922.) iz Debeljaka. Te podatke je R. Kuzmanović donio i u poglavlju *Ilirsko-rimsko obilježje* svoje monografije o Čelincu i okolici. Vidjeti: Kuzmanović 1973, 10. Iz razgovora s P. Adamovićem saznao sam da je on 1939., kada je kao mladić radio na gradnji željezničke pruge, zajedno s nekoliko radnika ispod gradine slučajno na jednom mjestu našao nekoliko primjeraka brončanog oružja: mač, vrh koplja i nekoliko sjekira i noževa. On je osobno našao i uzeo spomenuti mač, dok su ostale predmete međusobno podijelili drugi radnici. Prema njegovom kazivanju, mač je imao držak i bio je dug oko 50 cm; s njega je sastrugao patinu da vidi o kojem je metalu riječ, a kada se uvjerio da je u pitanju samo bronca, on i nadzornik radova otišli su u Banju Luku i predali ga Muzeju Vrbaske banovine (danas Muzej Bosanske krajine). Odmah je bilo jasno da se ti podatci mogu odnositi samo na brončani mač s jabučicom u obliku bubrega koji se čuva u tom muzeju. Vidjeti: Nikolić 1962b, 73-74, t. 3: 16; Harding 1995, 85, t. 35: 265. To je jedini brončani mač u tom muzeju, a s njega je većim dijelom sastrugana patina što odgovara izjavi P. Adamovića. Osim toga, taj je mač dospio u muzej prije Drugog svjetskog rata, a uz njega postoji podatak da je nađen prilikom gradnje željezničke pruge. Taj je podatak vjerojatno i bio razlog zašto je prilikom njegove prve objave Vera Nikolić navela da on potječe iz zapadne Bosne, dok u istom radu za druge predmete koji nemaju podataka o nalazištu to izričito i navodi. Tako je poslije dugo godina dobiven siguran podatak o nalazištu s kojeg potječe taj značajan nalaz.

³⁵ Za osnovne podatke o toj gradini vidjeti: Marijanović 1988, 130. Gradinu sam obišao 4. svibnja 1988.

³⁶ Na podatku zahvaljujem O. Jamakoviću i B. Graljuku koji su na toj gradini 1990. izveli pokusno arheološko iskopavanje. Rezultati iskopavanja nisu objavljeni.

³⁷ Nikolić 1962b, 70-71, t. 6: 30-31.

³⁸ Vinski-Gasparini 1973, 145.

³⁹ Sjekira je nađena na lijevoj obali Vrbanje, na padini brda Borika iznad hotela "Evrope". Slučajno ju je našao Dragoljub

Hajdučka pećina bila je samo privremeno ili povremeno stanište ljudi koji su naseljavali to područje u kasno brončano doba. Korišten je samo prirodno zaštićen prostor ispred ulaza u pećinu jer sama unutrašnjost ne pruža zbog svoje površine nikakve povoljne uvjete. Ako je unutrašnjost pećine i bila korištena, onda je to jedino moglo biti u maloj prostoriji.

Što se tiče Mišarice, pokusno arheološko iskopavanje pokazalo je da u ulaznom pećinskom hodniku nema kulturnog sloja, već da se malobrojni nalazi iz novog vijeka sasvim sporadično pojavljuju, i to na maloj dubini. Nenaseljenost pećine uvjetovana je protjecom vode i poplavljenosti cijele površine tijekom većeg dijela godine. Malobrojni nalazi koji su dobiveni arheološkim iskopavanjem upućuju na da je ulazni pećinski hodnik bio privremeno ili povremeno korišten u spomenutom razdoblju i to nesumnjivo ljeti jer pećina jedino tada nije poplavljena.

Nepogodni uvjeti za naseljavanje i nalazi brončanih sjekira uz vrelo vode u završnom, teže pristupačnom i uskom dijelu pećine, postavljaju nam pitanje u kakve je svrhe Mišarica bila korištena u kasno brončano doba? Pećina je svojom veličinom, kompleksnošću i unutrašnjom ljepotom sigurno jako privlačila ljude koji su živjeli na tom području u kasno brončano doba - istjecanje vode iz njezine unutrašnjosti u Čelinski potok je zadivljiv i impresivan prizor - te je u njima nesumnjivo stvarala religijski odnos prema prirodnim pojavama koje su bile vezane za njihov duhovni život. Po svemu sudeći pećina je, makar u sasvim kratkom vremenskom rasponu, korištena u posebne - kultne svrhe, a brončane sjekire bile su votivni darovi bogovima podzemlja i vode.

Kulturna mjesta s votivnim darovima ili ostavama na području kulture polja s urnama vezana su za brežuljke, rijeke, jezera, močvare i pećine. Za razliku od drugih kulturnih mjesta, pećinska kulturna mjesta s votivnim ostavama vrlo su rijetka na području te kulture. Osim pećine Mišarice za sada su poznata samo još dva takva nalazišta. To su Mušja jama u Sloveniji i Gajina pećina u Hrvatskoj.

Mušja jama nalazi se kod Škocjana u zaleđu Trsta.

Velika i raznovrsna votivna ostava iz te pećine sadržava 244 brončana i 10 željeznih vrhova kopalja, 24 brončana tuljca za donji završetak koplja, 11 brončanih i jedan željezni mač, 17 brončanih tuljastih sjekira, tri brončane sjekire sa zalisticima, 12 brončanih srpova, sedam brončanih noževa, željezni vrh strijele, tri brončane kacige s krijestom, dijelove nekoliko brončanih kaciga kalotnog i zvonolikog tipa, brončane dijelove nekoliko korica za mač, veći broj raznog brončanog nakita, veći broj ulomaka brončanih vjedara i kotlova, te još mnogo sitnih i slijepjenih ulomaka raznih brončanih predmeta.⁴⁰ Predmeti iz votivne ostave pripadaju vremenu od 12. do 8. st. pr. Kr.⁴¹ Kao kultno mjesto pećina je korištena u vremenu od 10. do 8. st. pr. Kr.⁴² Svega nekoliko predmeta iz 12. ili 11. st. pr. Kr. najvjerojatnije su bili starinski votivni darovi.

Gajina pećina nalazi se u Drežniku kod Slunja, na lijevoj obali rijeke Korane. Votivna ostava iz te pećine sadržava sljedeće brončane predmete: tri šuplje sjekire, dva srpa, hiperdimenzioniranu lučnu fibulu, spiralnu narukvicu, spiralnonaočarastu toku, faleru, iglu, kolut i dva privjeska.⁴³ Gajina pećina nalazi se na samoj periferiji područja kulture polja s urnama, a votivna ostava nađena u njoj kronološki pripada završetku te kulture, odnosno 8. st. pr. Kr.⁴⁴

Izvan područja kulture polja s urnama poznato je još jedno kasnobrončanodobno nalazište te vrste - Heathery Burn Cave kod Stanhopea u okolici Durhama u sjeveroistočnoj Engleskoj. Votivna ostava iz te pećine sadržava veliki broj brončanog oružja, oruđa, nakita, posudu, konjsku opremu i dijelove konjskih kola.⁴⁵ Nađeno je i nekoliko primjeraka zlatnog nakita. U pećini su još otkrivena vatrišta, ulomci keramičkog posuda, spaljene životinjske kosti i cijeli ljudski kostur. Kao kultno mjesto pećina je korištena u 8. st. pr. Kr.

Na ovom mjestu također treba spomenuti da Hermann Müller-Karpe navodi da je u jednoj pećini kod Covalede u pokrajini Soriji u sjeveroistočnoj Španjolskoj nađena kasnobrončanodobna ostava za koju smatra da je votivna,⁴⁶ ali to nije točno.

Beganović u srpnju 1991. Na ovom mjestu zahvaljujem B. Graljuku koji mi je dao podatke i stavio na uvid sjekiru. Sjekira se čuva u Muzeja Bosanske krajine u Banjoj Luci.

Sjekira ima prstenasto zadebljanje oko ruba usadnika i snažno prošireni list sječiva s ravnom oštricom. Između tuljca i lista sječiva nalazi se stepenasti prijelaz. Na obadvojema stranama, ispod prstenastog zadebljanja nalaze se dvije horizontalne plastične linije, a na rubovima po dvije lučne plastične linije koje imitiraju zalistke. U gornjem dijelu, na jednoj bočnoj strani nalazi se ušica za pričvršćivanje sjekire za držak. Slična sjekira zastupljena je u ostavi iz Beravaca kod Vrpolja u Slavoniji koja pripada 10. st. pr. Kr. Vidjeti: Vinski-Gasparini 1973, 177, t. 108: 11.

⁴⁰ Szombathy 1913, 127-190; Čerče, Šinkovec 1995, 217-219 (uključujući i literaturu); Frelj 1998, 81-88.

⁴¹ Gabrovec 1983, 80-82.

⁴² Ibid., 82.

⁴³ Vinski-Gasparini 1973, 179, t. 128: 1-13.

⁴⁴ Ibid., 168-169; Vinski-Gasparini 1983b, 665-666.

⁴⁵ Hawkes, Smith 1957, 148-160; Megaw 1965, 112-114; Britton 1971, 20-38.

⁴⁶ Müller-Karpe 1980, 685, 873.

Ostava nije nađena u pećini nego ispod vapnenačkih ploča na planinskom masivu, na oko 1700 m nadmorske visine.⁴⁷

Pećina Mišarica vjerojatno nije bila veliki kulturni

centar za široko područje. Ta je pećina u prvom redu bila kulturno mjesto stanovništvu koje je naseljavalo područje uz donji tok rijeke Vrbanje, prvenstveno stanovništvu gradine Stražbenice.⁴⁸

- BRITTON, D. 1971, The Heathery Burn Cave revisited. - *British Museum Quarterly* 35, 20-38.
- ČERČE, P. i I. ŠINKOVEC 1995, Katalog depojev pozne bronzene dobe. - U: *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronzene dobe na Slovenskem* 1, Kat. in monogr. 29, 129-413.
- ČOVIĆ, B. 1965, Uvod u stratigrafiju i hronologiju praiistorijskih gradina u Bosni. - *Glas. Zem. muz. Arh.* 20, 27-145.
- ČOVIĆ, B. 1966-1967, Praistorijska nekropola "Petkovo brdo" u Radosavskoj. - *Glas. Zem. muz. Arh.* 21/22, 161-167.
- ĆURČIĆ, V. 1907, Nekoliko prehistoričkih predmeta iz Bosne i Hercegovine u zbirci c. kr. naravoslovnoga dvorskoga muzeja u Beču. - *Glas. Zem. muz.* 19, 203-214.
- DRECHSLER-BIŽIĆ, R. 1983, Japodska kulturna grupa. - U: *Praist. jug. zem. 4. Bronzano doba*, 374-389.
- FERNÁNDEZ-MIRANDA, M. i R. de BALBÍN BEHRMANN 1971, Piezas de la edad del bronce en el Museo Arqueológico Provincial de Soria. - *Trab. Prehist.* 28, 289-304.
- FIALA, F. 1894, Prehistoričke bilješke. - *Glas. Zem. muz.* 6, 325-332.
- FRELIH, M. 1998, Škocjanske jame in mitični vhod v Hadovo kraljestvo. - *Naše jame* 40, 81-108.
- GABROVEC, S. 1983, Jugoistočnoalpska regija. - U: *Praist. jug. zem. 4. Bronzano doba*, 19-96.
- GRALJUK, B. 1988, Mišarica, Bijeli potok, Banjaluka. - U: *Arh. leks. BiH* 2, 131.
- HARDING, A. 1995, *Die Schwerter in ehemaligen Jugoslawien*. - *Prähistorische Bronzefunde* 4/14, Stuttgart.
- HAWKES, C. F. C. i M. A. SMITH 1957, On Some Buckets and Cauldrons of the Bronze and Early Iron Ages. - *Ant. Jour.* 37/3-4, 131-198.
- KUZMANOVIĆ, R. 1973, *Čelinac kroz vjekove*. - Čelinac.
- LJUBIĆ, Š. 1889, *Popis arkeološkoga odjela Nar. zem. muzeja u Zagrebu* 1/1. - Zagreb.
- MARIJANOVIĆ, B. 1988, Gradina, Rebrovac, Banjaluka. - U: *Arh. leks. BiH* 2, 130.
- MEGAW, J. V. S. 1965, A Bronze Spearhead from the Heathery Burn Cave, Co. Durham. - *Ant. Jour.* 45/2, 112-114.
- MILETIĆ, N. 1971, Do završnih stoljeća srednjeg vijeka. - U: *Laktaši*, 15-28, Laktaši.
- MONTEAGUDO, L. 1977, *Die Beile auf der Iberischen Halbinsel*. - *Prähistorische Bronzefunde* 9/6, München.
- MÜLLER-KARPE, H. 1980, *Handbuch der Vorgeschichte* 4. *Bronzezeit*. - München.
- NIKOLIĆ, V. 1962a, Kratak izveštaj sa sondažnog iskopavanja u Laktašima kod Banje Luke. - *Zbor. kraj. muz.* 1, 300-301.
- NIKOLIĆ, V. 1962b, Nekoliko predmeta bakarnog i bronzanog doba iz severozapadne Bosne. - *Zbor. kraj. muz.* 1, 67-89.
- RADIMSKÝ, V. 1893, Arheološke crtice iz Bosne i Hercegovine. - *Glas. Zem. muz.* 5, 479-497.
- SZOMBATHY, J. 1913, Altertumsfunde aus Höhlen bei St. Kanzian im österreichischen Küstenlande. - *Mitt. Präh. Komm.* 2/2, 127-190.
- VINSKI-GASPARINI, K. 1973, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*. - Monografije 1, Zadar.
- VINSKI-GASPARINI, K. 1983a, Kultura polja sa žarama sa svojim grupama. - U: *Praist. jug. zem. 4. Bronzano doba*, 547-646.
- VINSKI-GASPARINI, K. 1983b, Ostave s područja kulture polja sa žarama. - U: *Praist. jug. zem. 4. Bronzano doba*, 647-667.
- ŽERAVICA, Z. 1989, Arheološki spomenici Goleša, Dobrinje i Zmijanja. - *Naše starine* 18-19, 23-50.
- ŽERAVICA, Z. 1993, *Äxte und Beile aus Dalmatien und anderen Teilen Kroatiens, Montenegro, Bosnien und Herzegowina*. - *Prähistorische Bronzefunde* 9/18, Stuttgart.

Die Höhlen in Debeljaci bei Banja Luka

Zusammenfassung

In Debeljaci bei Banja Luka, in der Nähe des Weilers Kostići, am linken Ufer des Baches Čelinski Potok, unter hohen steilen Felsen, die Bijele Stijene heißen, befinden sich zwei archäologische Höhlenfundorte - Hajdučka Pećina und Mišarica (Abb. 1). Außer ihnen befinden sich im Gebiet noch zwei Höhlen - Lazareva Pećina und Zaglavački Kamen, sie wurden jedoch vorläufig nicht als archäologische Fundorte bestätigt. Die Forschergruppe des Amtes für Denkmal- und Naturschutz in Banja Luka hat 1983 in der Höhle Mišarica eine archäologische Probeausgrabung durchgeführt, der Autor dieser Arbeit hat in Zusammenarbeit mit

der Speläologischen Gesellschaft in Banja Luka zweimal, in den Jahren 1986 und 1987, die genannten Höhlen besucht um archäologische Daten zu sammeln und eine Dokumentation auszuarbeiten.

HAJDUČKA PEĆINA (Abtrünnigenhöhle)

Im Zusammenhang mit dieser Höhle steht die Volkslegende von Hajduci (Abtrünnigen) aus der Zeit der osmanischen

⁴⁷ Fernández-Miranda, de Balbin Behrmann 1971, 291-292, Fig. 2, Lám. 1; Monteagudo 1977, 140. Nažalost, H. Müller-Karpe je nepozornošću pogrešno preuzeo podatak iz knjige Luisa Monteaguda objavljene na njemačkom jeziku i tako izvukao netočan zaključak. Do pogreške je došlo zbog sličnosti riječi *Höhe* (visina) i *Höhle* (pećina) u njemačkom jeziku.

⁴⁸ Fotografije u ovom radu snimili su Mile Gvozdenović (sl. 2), Boris Graljuk (sl. 4), Enes Zahić (sl. 6: 1) i Nenad Kobasić (sl. 6: 2). Planove pećina izradili su Svjetlana Crepulja i Darko Periša, a za objavu ih je nacrtao Lucijan Roki (sl. 3 i sl. 5). Sažetak na njemačkom jeziku prevela je Matilda Iveković.

Herrschaft, die ihr auch den Namen verliehen hat.

Der Eingang in die Höhle ist 2 m hoch und 0,7 m breit und nach Nordwesten gerichtet (Abb. 2). Die Höhle hat die Form eines schmalen, 20 m langen Kanals, der sich in drei Richtungen erstreckt: Nordwest-Südost, Norden-Süden und Nordost-Südwest (Abb. 3). Die Höhle ist zum größten Teil 0,5 m breit, nur an einigen Stellen bis zu 1,2 m. Die Höhe beträgt von 0,5 bis 2 m. 7 m hinter dem Eingang befindet sich der breiteste Teil der Höhle, in Form eines kleinen Raumes, der 2,5 m lang, 2 m breit und 2 m hoch ist. Der Boden ist flach und steinig und ist mit einer sehr dünnen Geröllschicht bedeckt.

Vor der Höhle befindet sich ein kleines 10 m breites und 1,5 m langes Plateau, natürlich geschützt durch die hohen Felsen, die sich über dem Eingang erheben. Das Plateau ist von einer dünnen, 0,3-0,4 m starken Geröllschicht bedeckt, so daß stellenweise schon der Grundfelsen hervorragt. Während der Begehungen wurden auf dem Plateau vor dem Eingang einige Bruchstücke von Keramikgefäßen grober Ausführung gefunden, darunter charakteristische Bruchstücke von Gefäßen mit eingezogenen und schrägkanellierten oder ausgezogenen und facettierten Rändern und Bruchstücke von Gefäßen, an ihrem Rand und am waagrecht plastischen Band unter dem Rand sieht man Vertiefungen, die durch Eindrücke des Fingers ausgeführt wurden. Diese Bruchstücke werden der späten Bronzezeit beziehungsweise der Urnenfelderkultur zugeschrieben.

MISAŘICA (Maushöhle)

Die Höhle Mišarica befindet sich etwa 300 m südwestlich der Hajdučka Pećina. Der Name wird von den zahlreichen Fledermäusen abgeleitet, die darin leben. Mit dieser Höhle wird auch die Volkslegende der Hajduken aus der Zeit der osmanischen Herrschaft in Beziehung gebracht.

Der Höhleneingang ist 7 m hoch und 8 m breit und nach Osten gerichtet (Abb. 4). Der Eingangskorridor, der in den ersten Saal führt, ist 15 m lang, 6-7 m breit und 5-7 m hoch, und erstreckt sich in Richtung Ost-West. In diesem Teil der Höhle befinden sich einige Steinblöcke, die von der Decke fielen. Der erste Saal hat einen kreisförmigen Grundriss mit einem Durchmesser von 15 m. Im höchsten Teil ist der Saal 12 m hoch. Die Decke des Saales ist mit wunderschönen Stalaktiten verschiedener Größen bedeckt. Aus dem ersten Saal zweigt sich in Richtung Nordwesten ein Korridor ab, der 10 m lang, 2,5 m breit und 2,5-4 m hoch ist, er führt in den zweiten Saal. Der zweite Saal hat auch einen kreisförmigen Grundriss mit 9 m Durchmesser. Der Saal ist an seiner höchsten Stelle 5 m hoch. Im Ostteil des Saales befinden sich einige leicht zugängliche Etagenräume. Aus diesem Saal führt in Richtung Nord ein schmaler Nebenkanal der 6 m lang, 1,5 m breit und 1 m hoch ist, an dessen Ende sich eine Siphonwasserquelle befindet. Hier endet auch die Höhle, die etwa 65 m lang ist (Abb. 5). Der Boden der Höhle ist eben, mit hellbraunem sandigen Lehm oder scharfkantigen Steinen verschiedener Größe bedeckt.

Die Höhle ist im Großteil des Jahres hydrologisch aktiv. Das Wasser, das an ihrem Ende entspringt fließt als schmaler Bach zum Ausgang (Eingang), woher es als Wasserfall in den Čelinski Potok mündet. Mit Ausnahme des Sommers steht die Höhle immer unter Wasser.

Im Eingangskorridor der Höhle, an seiner nördlichen Wand wurde 1983 eine Sonde von 4 x 2 m geöffnet und 0,7 m tief ausgehoben. Von der Oberfläche bis zur genannten Tiefe besteht sie aus einer hellbraunen sandigen Lehm-Schicht, mit größeren und kleineren scharfkantigen Steinen. Diese Schicht liegt auch unter der genannten Tiefe. In einer Tiefe von 0,1 bis 0,3 m wurden nur einige Gegenstände aus der Neuzeit gefunden: ein Bronzegewicht einer Waage (sog. Kantar), eine venetianische Bronzemünze aus dem 17.-18. Jh., ein Feuerzeug für Feuersteingewehre, eine Keramikpfeife und einige Bruchstücke

von Keramikgefäßen, die auf einem schnellen Töpferad hergestellt wurden. Diese Funde bestätigen und unterzeichnen die Glaubwürdigkeit der Volkslegende von der Nutzung der Höhle durch die Hajduken zur Zeit der osmanischen Herrschaft.

Während der archäologischen Probeausgrabungen wurde die ganze Höhle untersucht, dabei wurde an ihrem Ende bei der Wasserquelle ein Bronzebeil gefunden (Abb. 6: 1). Ein Taucher aus dem Taucherklub "Buk" aus Banja Luka versuchte im Sommer 1991 durch die Siphonquelle zu tauchen und zu erforschen, ob es einen weiteren Teil der Höhle gibt. Dieser Versuch war jedoch nicht erfolgreich, da die Siphonöffnung zu eng für einen Erwachsenen ist. Bei dieser Gelegenheit wurde jedoch zufällig bei der Quelle noch ein Bronzebeil, das dem ersten ähnelt, gefunden (Abb. 6: 2). Diese Funde weisen darauf hin, daß in der Siphonquelle noch weitere Bronzegegenstände sein könnten, die, aus den genannten Gründen, vorläufig nicht gefunden werden können.

Bronzene Tüllenbeile mit verschiedenen Kombinationen von "V"-Verzierungen sind vor allem für die Urnenfelderkultur im mittleren Donaugebiet charakteristisch, besonders oft kommen sie im Gebiet an der Donau, der Drau und der Save wie auch im Gebiet südlich der Save vor. Sie treten auch in anderen Bereichen gleichzeitiger Kulturen des westlichen Balkans auf, jedoch in kleinerem Ausmaß. Die Beile aus der Höhle Mišarica werden nach der Form und den Verzierungen der späteren Bronzezeit zugeordnet, genauer in das 12. oder 11. Jh. v. Chr. Die nächstgelegene und beste Analogie zum Beil auf Abb. 6: 1 ist ein Stück, das aus dem Hort aus Bizovac bei Osijek stammt, wie auch ein Stück von einem unbekanntem Fundort in Westherzegowina. Die nächstgelegene und beste Analogie zum Beil auf Abb. 6: 2 ist ein Stück aus einem unbekanntem Fundort in Lika. Als Besonderheit des Beils auf Abb. 6: 2 sehen wir eine Deckschicht aus "weißer Bronze" an der Außenfläche, die ihm bei Beleuchtung einen besonderen Glanz verleiht. Die "weiße Bronze" war in der späten Bronzezeit wegen ihres hohen Zinngehaltes sehr geschätzt, daraus hat man vor allem Schmuck hergestellt.

SCHLUSSFOLGERUNGEN

Die Hajdučka Pećina und Mišarica befinden sich in der Umgebung von Banja Luka, am unteren Lauf des Flusses Vrbanja. Dieses Gebiet gehört zu Nord- beziehungsweise Nordwestbosnien, das in der späten Bronzezeit zur Urnenfelderkultur gehörte.

Im weiten Gebiet um Banja Luka wurden bis jetzt mehrere Fundorte entdeckt, die zur späten Bronzezeit gezählt werden, beziehungsweise zur Urnenfelderkultur. Wallburgen, die in der späten Bronzezeit besiedelt waren, sind bis jetzt in Agino Selo, Boćac, Čokori, Kola, Krupa am Vrbas, Pavići, Radmanići, Radosavska, Šljivno, Šušnjari und Zelenci entdeckt worden. In Laktaši wurde eine offene, am Ende der späten Bronzezeit gegründete Siedlung entdeckt. Metallbearbeitung der späten Bronzezeit wurde auf der Wallburg in Radmanići festgestellt, wo eine Gießform für den Guss von Bronzeschmuck gefunden wurde. Gräberfelder der Urnenfelderkultur wurden in Mahovljani und Radosavska entdeckt. Neben diesen Fundorten wurden durch Zufall auch einzelne Bronzegegenstände gefunden, die zur späten Bronzezeit gehören. Bei Boćac, in der Schlucht des Flusses Vrbas wurden zwei Sicheln und ein Tüllenbeil gefunden, in Banja Luka ein Tüllenbeil, in Laktaši ein Arming und in Ivanjska eine hyperdimensionierte Bogenfibel, die zweifelsohne Motivbestimmung hatte. In der Umgebung von Banja Luka, ohne weitere Bestimmung, wurde noch ein Tüllenbeil gefunden.

Im Gebiet des unteren Laufes des Flusses Vrbanja bis zu seiner Mündung in den Fluß Vrbas, ausgenommen Hajdučka Pećina und Mišarica, gibt es noch einige Fundorte, die in die späte Bronzezeit beziehungsweise in die Urnenfelderkultur gehören.

Etwa 1,5 km nordöstlich der Hajdučka Pećina, am rechten

Ufer des Bijeli Potok (*Weißer Bach*), unweit seiner Mündung in den Fluß Vrbanja, befindet sich die Wallburg Stražbenica. Auf der Wallburg wurden zahlreiche Bruchstücke von prähistorischen Keramikgefäßen gefunden, davon werden einige Stücke mit völliger Sicherheit der späten Bronzezeit beziehungsweise der Urnenfelderkultur zugeordnet. Unter der Nordseite der Wallburg wurde ein Hort von Waffen gefunden, davon blieb nur ein bronzenes Nierenknaufschwert erhalten, das aus dem jüngeren Teil der späten Bronzezeit stammt.

Außer der Wallburg Stražbenica befinden sich in diesem Gebiet noch zwei weitere Wallburgen, die in der späten Bronzezeit besiedelt waren. Das ist die Wallburg auf Rebrovac und die Wallburg Orlovača auf der Starčevica. In der Nähe der Wallburg auf dem Rebrovac, auf dem Medeno Polje (*Honigfeld*) wurde ein Hort von Bronzeschmuck gefunden, wovon nur sechs Fußringe und ein Diadem erhalten geblieben sind. Dieser Hort stammt aus dem 11. Jh. v. Chr. Daneben wurde in Čelinac ein bronzenes Tüllenbeil gefunden.

Die Hajdučka Pećina war nur ein vorübergehender oder zeitweiliger Aufenthaltsort der Menschen, die dieses Gebiet in der späten Bronzezeit besiedelten. Nur der natürlich geschützte Raum vor dem Höhleneingang wurde benutzt, da das Innere der Höhle wegen der Beschaffenheit des Bodens überhaupt keine günstigen Bedingungen bietet. Falls das Innere der Höhle überhaupt benutzt wurde, so konnte dies nur der kleine Raum gewesen sein.

In der Mišarica haben die archäologischen Probeausgrabungen gezeigt, daß es im Eingangskorridor der Höhle überhaupt keine Kulturschicht gibt, sondern das die wenigen neuzeitlichen Funde sporadisch auftreten, und zwar in geringer Tiefe. Die Höhle ist wegen des Wasserdurchlaufs und der Überschwemmung der ganzen Oberfläche während des Großteils des Jahres nicht benutzbar. Die wenigen Funde, die bei der archäologischen

Ausgrabung entdeckt wurden, weisen daraufhin, daß der Eingangskorridor vorübergehend oder zeitweilig in der genannten Zeit benutzt wurde, und zwar zweifelsohne im Sommer, da die Höhle nur dann nicht überschwemmt ist.

Ungünstige Siedlungsbedingungen und Funde von Bronzebeilen neben einer Quelle im schwer zugänglichen und schmalen Endteil der Höhle stellen vor uns die Frage, zu welchen Zwecken die Mišarica in der späten Bronzezeit benutzt wurde. Die Höhle hat durch ihre Größe, Komplexität und innere Schönheit die Menschen, die in diesem Gebiet in der späten Bronzezeit lebten, sicherlich stark angezogen - der Wasserauslauf aus ihrem Innenbereich in den Čelinski Potok ist ein staunenerregender und beeindruckender Anblick - sie hat in ihnen bestimmt ein religiöses Verhältnis zu den Naturerscheinungen, die mit ihrem geistigen Leben verknüpft waren, hervorgerufen. Daraus ist zu schließen, daß die Höhle, wenn auch nur in einer kurzen Zeitspanne, zu besonderen Kultzwecken benutzt wurde, die Bronzebeile waren Votivgaben an die Götter der Unterwelt und des Wassers.

Die Kultstätten mit Votivgaben oder Horten im Gebiet der Urnenfelderkultur sind an Hügel, Flüsse, Seen, Sümpfe und Höhlen gebunden. Im Unterschied zu den anderen Kultstätten sind die Kultstätten mit Votivhorten in Höhlen im Gebiet dieser Kultur sehr selten. Außer der Höhle Mišarica sind bisher nur noch zwei solcher Fundorte bekannt. Das sind die Mušja Jama bei Škocjan (Slowenien) und die Gajina Pećina in Drežnik bei Slunj (Kroatien).

Die Höhle Mišarica war wahrscheinlich kein bedeutendes Kultzentrum für ein großes Gebiet. Diese Höhle war vor allem eine Kultstätte der Bevölkerung, die dieses Gebiet am unteren Lauf des Flusses besiedelte, vor allem der Bewohner der Wallburg Stražbenica.

Darko Periša
Božidara Magovca 157
HR-10000 Zagreb

Prazgodovinsko in poznoantično naselje Šumenje pri Podturnu

Danilo BREŠČAK in Janez DULAR

Izvleček

V članku je predstavljeno višinsko naselje Šumenje pri Podturnu, ki leži sredi dolenskega gričevja vzhodno od Trebnjega. Manjše sondiranje, ki ga je leta 1979 izvedel Dolenjski muzej iz Novega mesta, je pokazalo, da je bila vzpetina poseljena že v pozni bronasti dobi, vendar pa ni bila utrjena z obzidjem. Posamične najdbe kažejo tudi na kratkotrajno poselitev v poznem latenu in morda ob koncu halštatskega obdobja. V pozni antiki je bilo na Šumenju manjše pribežališče, obdano z obzidjem. Vhod je bil odkrit na zahodni strani naselja.

Štatenberška dolina je od današnjih poti in komunikacij odmaknjeno območje. Dolga je dobrih šest kilometrov, medtem ko doseže po širini na najbolj odprtem predelu blizu Brezja pri Trebelnem nekaj več kot pet sto metrov (*sl. 1*). Na zahodni strani jo zapirata Goli vrh in Skrajni hrib, med katerima je preko blagega prevala speljana pot v dolino Igmance in Temenice. Štatenberška dolina je zaprta tudi z ostalih treh strani. Na jugu jo obrobja greben Radulje, na severu Trebeljansko gričevje, medtem ko se na vzhodni strani zaključuje s kanjonom Radulje, ki si je pod Veliko Strmico prebila prehod proti Klevevžu. V dolini se ob potoku vlečejo travniki. Njive so pomaknjene na obronke, kjer so varne od poplav. Danes je po dolini speljana asfaltirana cesta, ki služi lokalnim potrebam.

Dolina je bila poseljena že v prazgodovini (*sl. 2*). Med najpomembnejša najdišča sodi vsekakor železnodobni kompleks Brezje pri Trebelnem z naseljem na Karlinu in nekropolami na vzhodnem, severnem in zahodnem grebenu.¹ Manjši zaselki so bili tudi blizu Podturna, Roj pri Trebelnem in Mirne vasi. Njihov

Abstract

This article discusses the elevated settlement of Šumenje near Podturn, which lies in the midst of the Lower Carniola hills east of Trebnje. Test excavation carried out in 1979 by the Museum of Lower Carniola in Novo mesto showed that the elevation was settled as early as the late Bronze Age, although it was not fortified with an enclosing wall. Individual finds also indicate short term settlement in the late La Tène and perhaps at the end of the Hallstatt period. In the period of late Antiquity, a small *refugium* was formed at Šumenje, surrounded by a wall. The entrance was discovered on the western side of the settlement.

Sl. 1: Pogled na Štatenberško dolino z jugovzhoda.
Fig. 1: View of the Štatenberg valley from the southeast.

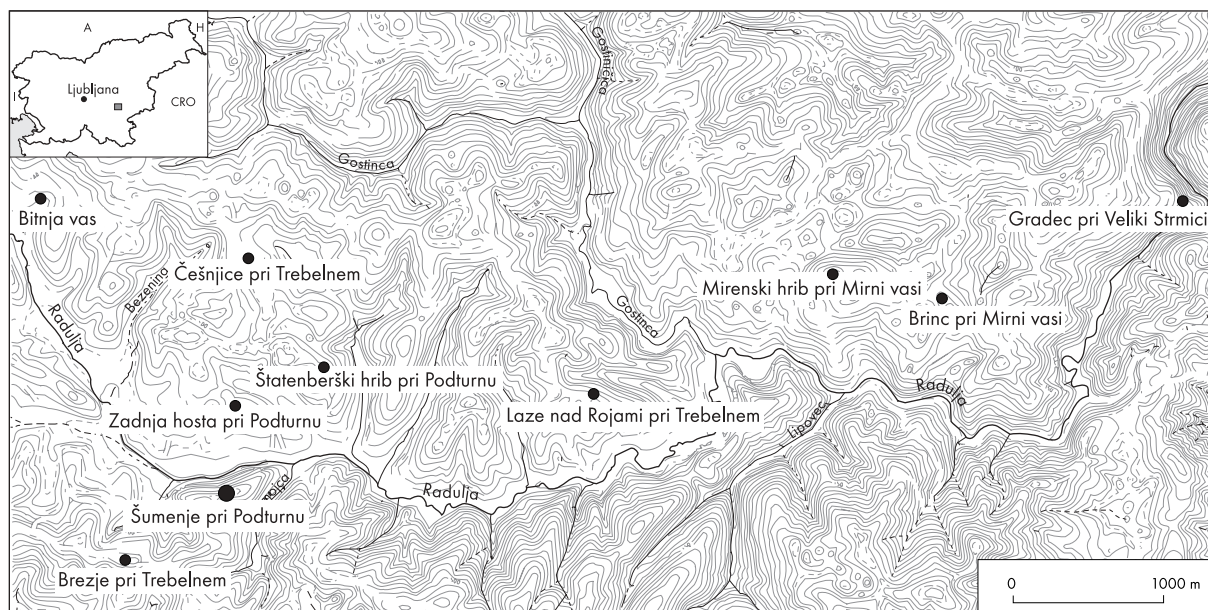
obstoj dokazujejo tamkajšnja gomilna grobišča.²

Dolina je bila obljudena tudi v rimski dobi. Grobove iz tega časa so našli v Bitnji vasi in na Češnjicah pri Trebelnem, poseljena pa je bila tudi okolica Štatenberka.³ Kakšni so bili ti zaselki je težko reči,

¹ J. Dular, B. Križ, Železnodobno naselje in grobišče v Brezjah pri Trebelnem, *Arh. vest.* 41, 1990, 531 ss; K. Kromer, *Brezje*, *Arh. kat. Slov.* 2 (Ljubljana 1959).

² T. Knez, Mirna vas; Podturn; Roje pri Trebelnem, v: *Arheološka najdišča Slovenije* (Ljubljana 1975) 229 s.

³ T. Knez, Bitnja vas; Češnjice pri Trebelnem; Štatenberk, v: *Arheološka najdišča Slovenije* (Ljubljana 1975) 229 s; za

Sl. 2: Šumenje pri Podturnu in druga arheološka najdišča v dolini Radulje. M. = 1:25.000.

Fig. 2: Šumenje near Podturn and other archaeological sites in the Radulja valley. Scale = 1:25,000.

vsekakor pa bo držalo, da so ležali proč od pomembnih poti. Cesta Emona-Siscija je bila namreč speljana preko Karteljevskega klanca in jo je od Štatenberške doline ločeval razmeroma širok greben Radulje.

Zakotnost doline je, kot kaže, igrala pomembno vlogo tudi v času pozne antike. O tem nam govori utrdba Gradec pri Veliki Strmci, ki s svojo skrito lego in značilno notranjo strukturo opozarja, da imamo opraviti z naseljem, ki je konec 5. stoletja nastalo predvsem zaradi strateških vzrokov. Božič in Ciglenečki vidita v njem postojanko, ki je imela nalogo varovati komunikacijo Emona-Sicija oziroma prehod čez potok Radulja.⁴ Vsekakor je bila lega Gradca premišljeno izbrana. Naselje so postavili v skrito in težko prehodno sotesko, hkrati pa je bila utrdba dovolj blizu komunikacije, ki jo je morala nadzorovati.

Prav zaradi zakotnosti je v Štatenberški dolini zraslo še eno naselje. Nastalo je že v prazgodovini, po daljšem premoru pa je bilo ponovno obljudeno tudi v pozni antiki. Njegovi ostanki so se ohranili na enem od grebenov južno od vasi Podturn.

Naselje Šumenje (tudi Log) pri Podturnu leži na podolgovatem gozdnatem grebenu, ki se dviga nad vzhodnim delom Štatenberške doline (sl. 3). Hrib ima na severni strani, torej proti potoku Radulja, zelo strma pobočja, prav tako pa je razmeroma težko dostopen tudi z južne strani, kjer ga omejuje grapa Šumejce. Proti

zahodu se spaja s ploščatim grebenom Loga, po katerem je zelo lahko doseči bližnje Brezje pri Trebelnem z znano železnodobno naselbino na Karlinu.

Kot že rečeno, je bilo naselje postavljeno na greben, ki pada od zahoda proti vzhodu. Na zahodni strani je greben dokaj ozek, proti vzhodu pa se nekoliko razširi, vendar ne do take mere, da bi nastal raven prostor. Obod naselja je sklenjen in v vsej dolžini zelo jasen (sl. 4). Na severni strani, kjer je strmina pobočja največja, mu lahko sledimo po robu ježe, za katero se širi ozka, do 4 m široka in precej nagnjena terasa (sl. 5). Na tem predelu je na površini razmeroma dobro viden tudi z malto grajen zid, ob katerem je danes speljana gozdna pot.

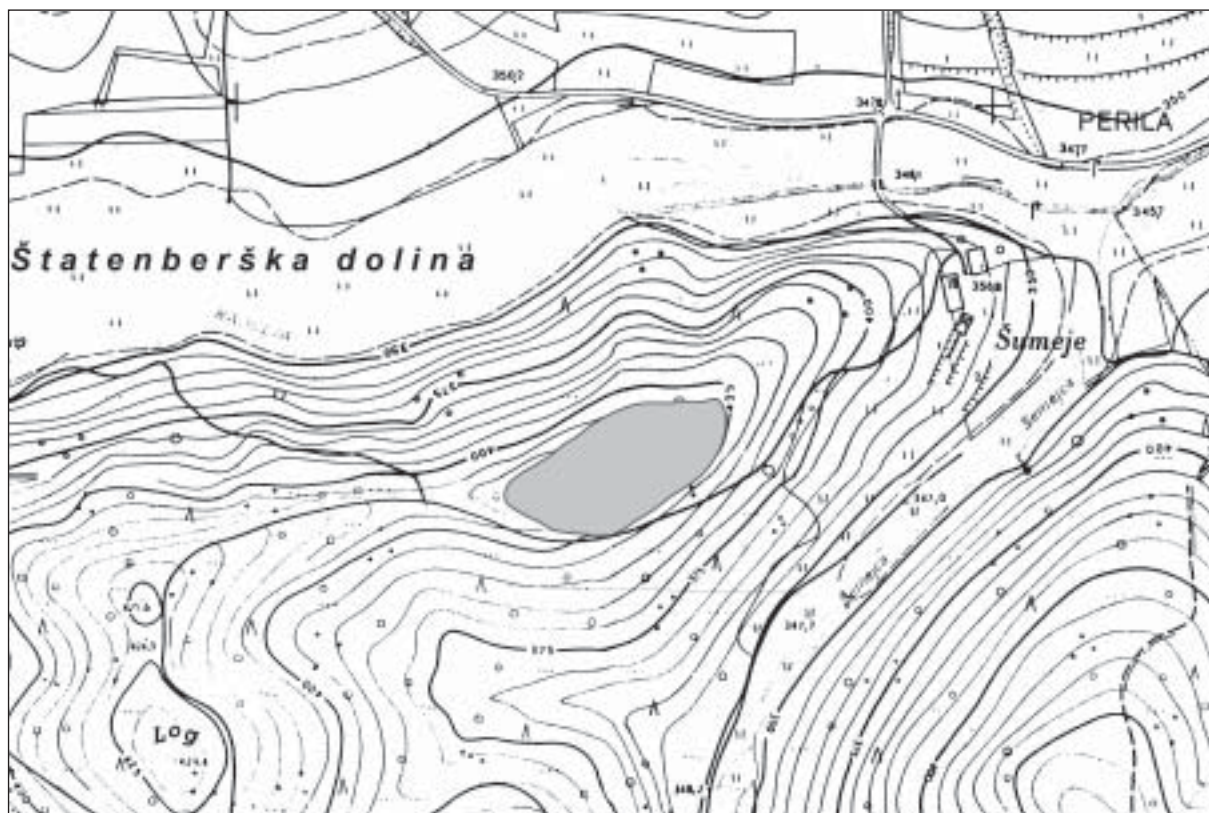
Na skrajnem zahodnem delu preide terasa v oddvojni okop, ki z notranje strani ni kdo ve kako visok, od zunaj pa deluje zelo mogočno (sl. 6). Pri njegovi gradnji so namreč učinkovito izkoristili naravne danosti zemljišča, saj so ga postavili na rob strmega pobočja, ki se dviga nad bližnjim sedlom. Učinkovitost obrambe so dodatno okrepili še s prečnim jarkom ob vznožju nasipa, ki pa je danes skoraj zasut. Dostop s sedla je bil torej zelo dobro zavarovan.

Obod naselja je jasen tudi na jugu in vzhodu. Sledimo mu lahko po robu ježe, za katero se prav tako vleče manjša terasa. Ozka terasa se je ohranila tudi zunaj glavne oboda na severovzhodni strani naselja.

Notranjost se postopoma spušča od jugozahoda

nagrobnik, ki je bil vzidan v cerkvi sv. Martina v Štatenberku glej še M. Šašel Kos, *The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia; Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije*, Situla 35 (1997) 407 ss.

⁴ D. Božič, S. Ciglenečki, Zenonov tremis in poznoantična utrdba Gradec pri Veliki Strmci, *Arh. vest.* 46, 1995, 264.

Sl. 3: Šumenje pri Podturnu. M. = 1:5.000.
 Fig. 3: Šumenje near Podturn. Scale = 1:5000.

proti severovzhodu. Ravnega prostora je malo, saj ni videti, da bi bil teren terasiran. Najvišji predel naselja je od ostalega območja oddvojen z jarkom, ki pa ni prekopan v celoti ampak le deloma s severne in južne strani. Kdaj je nastal, je težko reči, morda je tudi recenten. Sicer pa ni v notranjosti naselja videti nobenih arhitekturnih ostalin.

Kje je bil prazgodovinski vhod, ni povsem jasno. V poštev prideta le dostop po vzhodnem ali zahodnem grebenu, saj na drugih mestih v obodu ni vrzeli. V pozni antiki je bil vhod na zahodni strani sredi okopa, kjer so pri sondažnem izkopavanju odkrili dobro ohranjena vrata.

Naselje je odkril Jernej Pečnik, ki je v njem videl stanovanje prvih Slovanov.⁵ V sedemdesetih letih ga je podrobneje opisal Slavko Ciglencečki. Na podlagi pobranih črepij je ugotovil, da je bilo Šumenje poseljeno v prazgodovini, ni pa mogel precizneje

datirati z malto zidanih ostalin.⁶ Šele sondiranje, ki ga je na njegovo pobudo financiral Inštitut za arheologijo, je pokazalo, da je bil greben nad Raduljo zanesljivo poseljen tudi v pozni antiki. O raziskavi je bilo objavljeno predhodno poročilo, celotna objava terenskih izvidov in najdb pa je tema našega članka.⁷

Sondiranje na Šumenju pri Podturnu je vodil Danilo Breščak, takrat kustos Dolenjskega muzeja v Novem mestu. Izkopavanje je trajalo 25 delovnih dni. Z delom so pričeli 20. avgusta 1979, končali pa so ga šele 22. oktobra istega leta. V septembru so namreč izkopavanje za dober mesec prekinili, ker ni bilo mogoče dobiti kopačev.

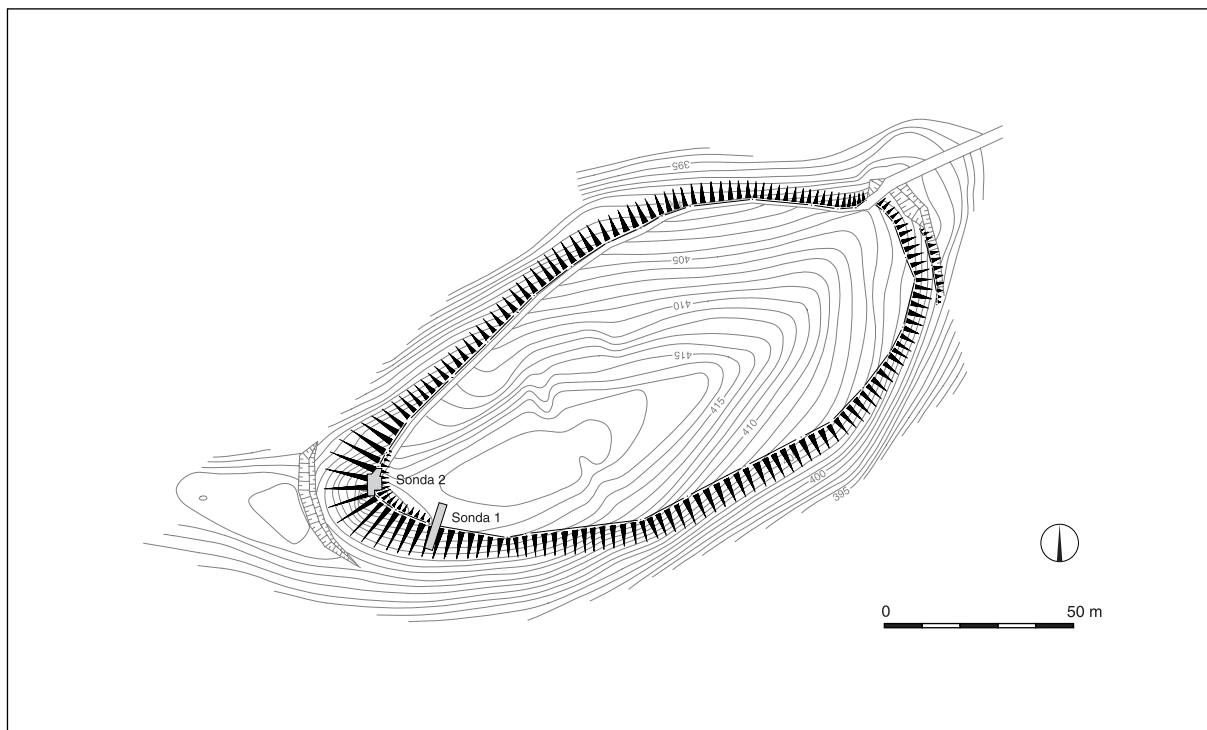
SONDA 1

Legenda: Sonda je bila zakoličena na južni strani naselja (sl. 4). Bila je 13 m dolga in 2 m široka, z njo pa so

⁵ J. Pečnik, Prazgodovinska najdišča na Kranjskem, *Izv. Muz. dr. Kr.* 14, 1904, 41; glej tudi F. Truhlar, Šmeje, v: *Arheološka najdišča Slovenije* (Ljubljana 1975) 230.

⁶ S. Ciglencečki, Podturn pri Karteljevem, *Var. spom.* 21, 1977, 334 s.

⁷ D. Breščak, Podturn, *Var. spom.* 23, 1981, 274 s.; S. Ciglencečki, *Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum*, Dela 1. razr. SAZU 15 (1987) 95 s.

Sl. 4: Šumenje pri Podturnu. Tloris naselja M. = 1:2.000.

Fig. 4: Šumenje near Podturn. Plan of the settlement. Scale = 1:2000.

presekali teraso v notranjosti, rob in ježo na zunanji strani gradišča.

Terenski izvidi: Že takoj po odstranitvi humusne plasti so se v planumu pokazale ruševine zidu. Kamenje je ležalo razmetano na razmeroma širokem prostoru, saj je segalo od $x = 1$ pa vse do $x = 5$ (sl. 7: A). Ko so bile ruševine očiščene, se je prav na mestu, kjer terasa preide v ježo, izluščil lepo grajen zid, ki je nekoliko zavijal proti vzhodu. Njegova debelina je znašala med 80-90 cm (sl. 7: B), ohranile pa so se 3-4 lege kamnov. Zid je bil grajen z malto, v katero so primešali drobce

opeke. Obe fronti sta bili skrbno izdelani, vmesni prostor pa je bil zatrpan z drobirjem (sl. 8).

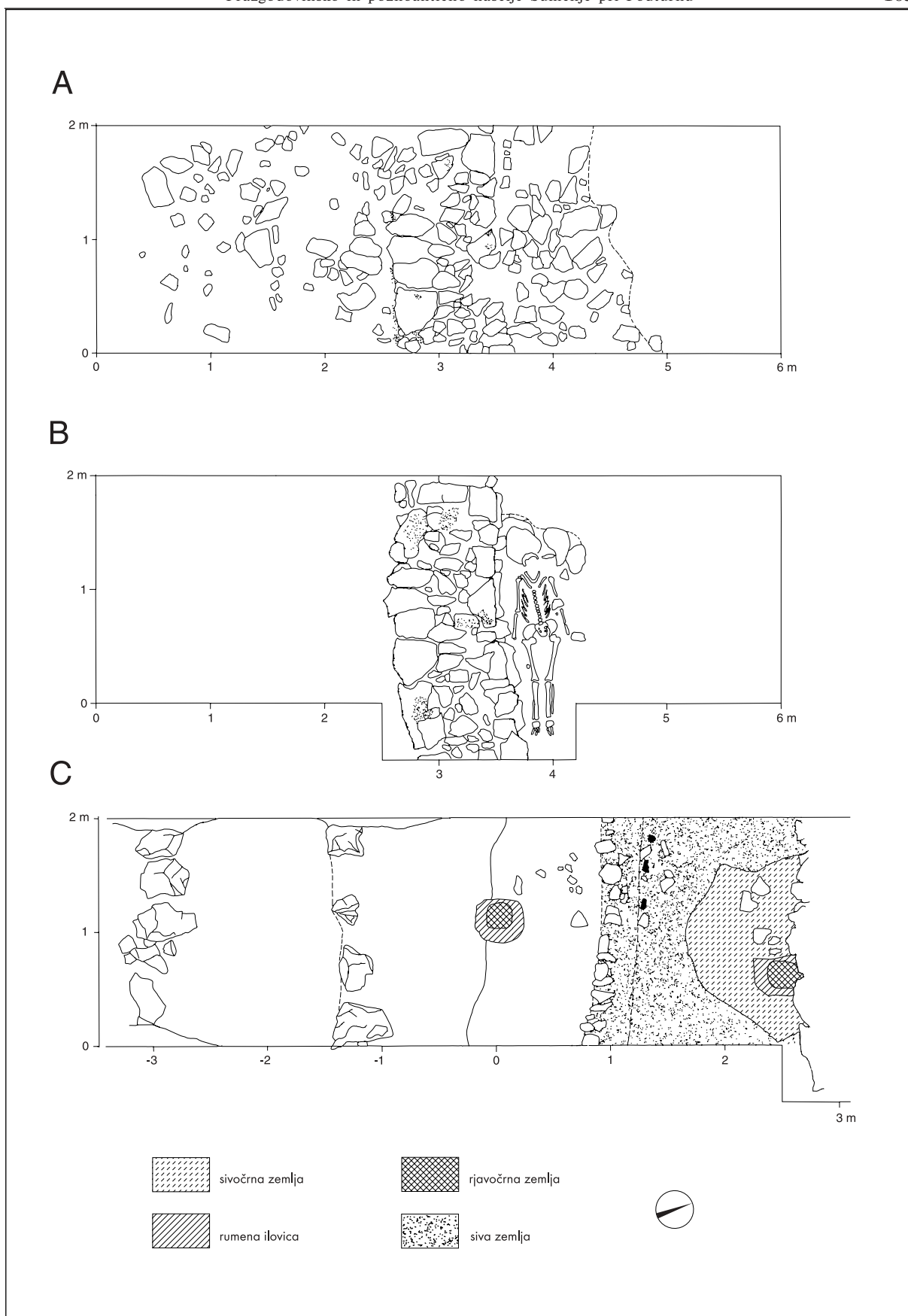
Tik za zidom, vendar pod ruševinami, je ob notranji fronti ležal dobro ohranjen skelet (sl. 7: B in 9). Z glavo je bil obrnjen proti zahodu, roke pa je imel stegnjene ob telesu in v zapetjih uvite pod kolke. Noge so bile tesno skupaj. Pod lobanjo je ležala večja kamnita plošča, ob ramenih pa so bili postavljeni manjši kamni. Z nekaj kamni je bilo dodatno poravnano tudi dno grobne jame. Na obeh straneh nog je bilo opaziti nekaj sledov oglja, vendar so bili ostanki

Sl. 5: Šumenje pri Podturnu. Rob na severni strani naselja.
Fig. 5: Šumenje near Podturn. The edge on the northern side of the settlement.

Sl. 6: Šumenje pri Podturnu. Oddvojni okop z zunanje strani.
Fig. 6: Šumenje near Podturn. The dividing rampart from the outside.

Sl. 7: Šumenje pri Podturnu. Sonda 1: A) planum 1; B) planum 2; C) planum 3. M. = 1:50.

Fig. 7: Šumenje near Podturn. Trench 1: A) planum 1; B) planum 2; C) planum 3. Scale = 1:50.

Sl. 8: Šumenje pri Podturnu. Sonda 1: zunanje lice zidu s štirimi legami kamnov.

Fig. 8: Šumenje near Podturn. Trench 1: the interior face of the wall.

preskromni, da bi jih lahko interpretirali kot dele lesene krste. Pod levo golenjo je ležal železen žebliček. Analiza skeleta je pokazala, da gre za moškega, starega približno sedemdeset let.⁸

Nadaljnji izkop je pokazal, da se je za obzidjem v notranjosti naselja nabrala skoraj poldrugi meter debela plast z ilovico pomešanega peska, v kateri pa ni bilo nobenih najdb oziroma naselbinskih struktur. Nekoliko drugačna je bila situacija na pobočju na zunanji strani zidu. Izkazalo se je, da je bil zid postavljen na prazgodovinske ostaline, ki pa niso bile kdo ve kako dobro ohranjene. Rezultat izkopa je prikazan na planumu 3 (sl. 7: C).

Tik pred zidom je bila ugotovljena velika lisa sivočrne zemlje, v kateri je bilo precej drobcev oglja. Njen obris je bil nepravilne oblike, nadaljevala pa se je tudi pod zid. Sredi lise se je ohranila sled luknje za stojko, ki jo je zapolnjevala rumena ilovica, v njej pa se je videl obris sprhnelega bruna. Skoraj enaka, le nekoliko manj prepoznavna luknja za stojko je bila ugotovljena

Sl. 9: Šumenje pri Podturnu. Sonda 1: skelet ob notranji fronti zidu.

Fig. 9: Šumenje near Podturn. Trench 1: the skeleton along the interior face of the wall.

Sl. 10: Šumenje pri Podturnu. Sonda 1: zid na liniji x = 1; pogled z zahoda.

Fig. 10: Šumenje near Podturn. Trench 1: wall on the x = 1 line; view from the west.

tudi v sredini sonde na liniji x = 0.

Na liniji x = 1 je sonda prerezala zidec, ki je bil zgrajen brez maltne vezave iz ene vrste kamnov (sl. 10). Zdi se, da ga lahko povežemo s sivo zemljo, v kateri so ležali drobcji keramike, saj se ta južno od zidu ne širi. Očitno gre za temelj in hodno površino hiše, ki je stala na tem mestu. Žal ji zaradi ozke sonde ni bilo mogoče ugotoviti oblike. Na tem območju (med x = 1 in x = 2,5) je prišla na dan tudi večina najdb. Prevladuje groba hišna lončenina (sl. 11: 1-20) in drobcji prežganega stenskega ometa.

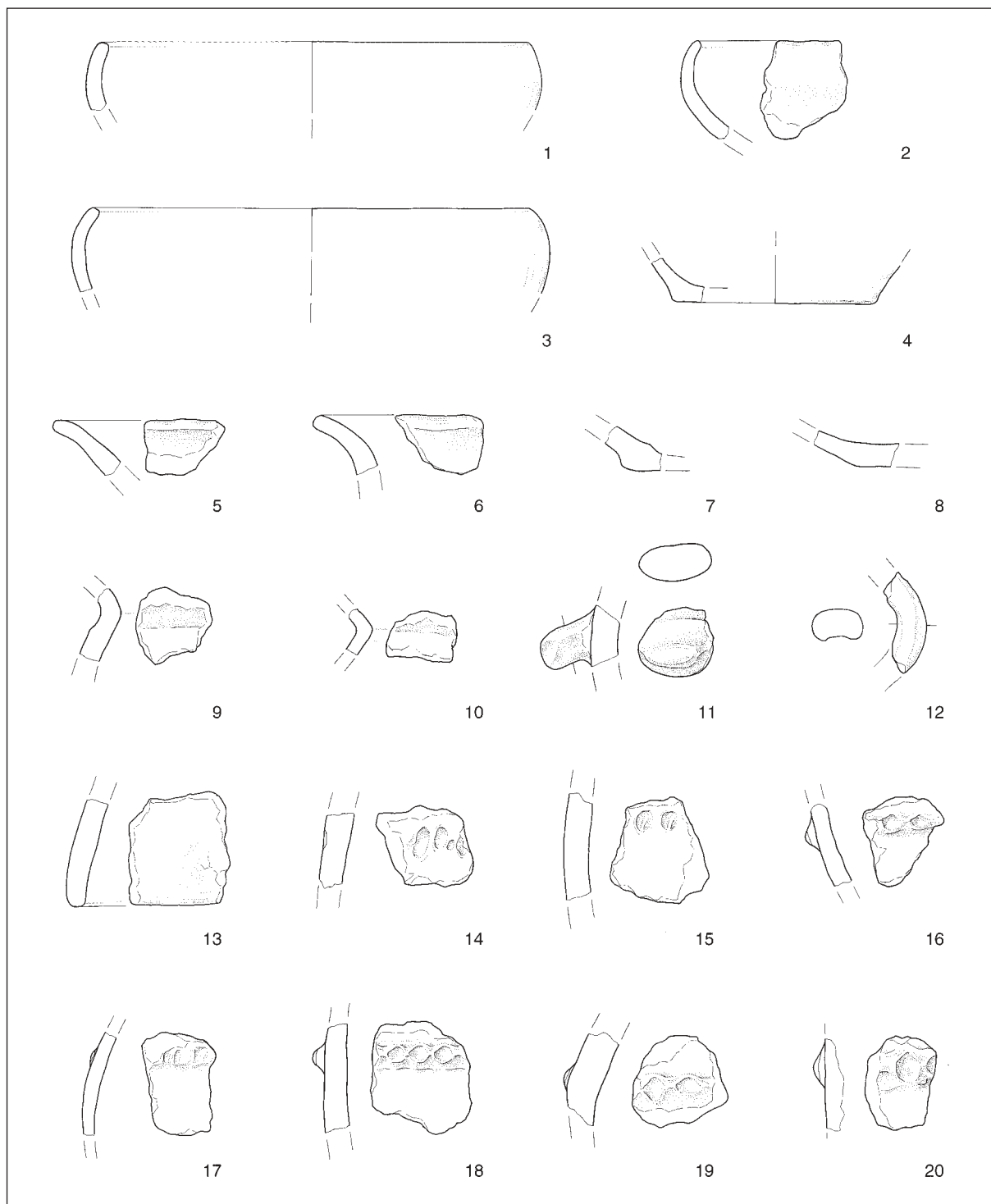
Dve vrsti kamnov sta prečkali sondo tudi na linijah x = -1 in x = -3. Ker je to že območje strmega pobočja, ni povsem jasno, ali gre za podporna zidova zemljenim nasipom. Kamni so namreč tičali v plasti humusa tik pod sedanjo površino, zato bi lahko bili tudi ostanki ruševin.

SONDA 2

Lega: Sonda je bila postavljena na skrajnem zahodnem koncu grebena, ki je hkrati tudi najvišji predel naselja (sl. 4). Na tem mestu je bil namreč viden manjši vkop, kar je kazalo na možnost, da se morda pod rušo skriva vhod v naselje.

Terenski izvidi: Izkop je bil osredotočen na čiščenje oziroma odstranjevanje ruševin neposredno ob vrzeli. Že takoj po odstranitvi humusne plasti in prvih ruševinskih kamnov se je pokazal zelo jasen obris poznoantičnega obodnega zidu, ki je bil grajen z malto, njegova debelina pa je znašala do 0,8 m. Obodni zid se je zaključil s 3,2 m dolgim in 0,8 m debelim prečnim zidom. Tudi ta je bil vezan z malto, v katero je bila primešana zdrobljena opeka. Oba zidova sta

⁸ Skelet je opredelila M. Štefančič; glej dodatek na koncu članka.

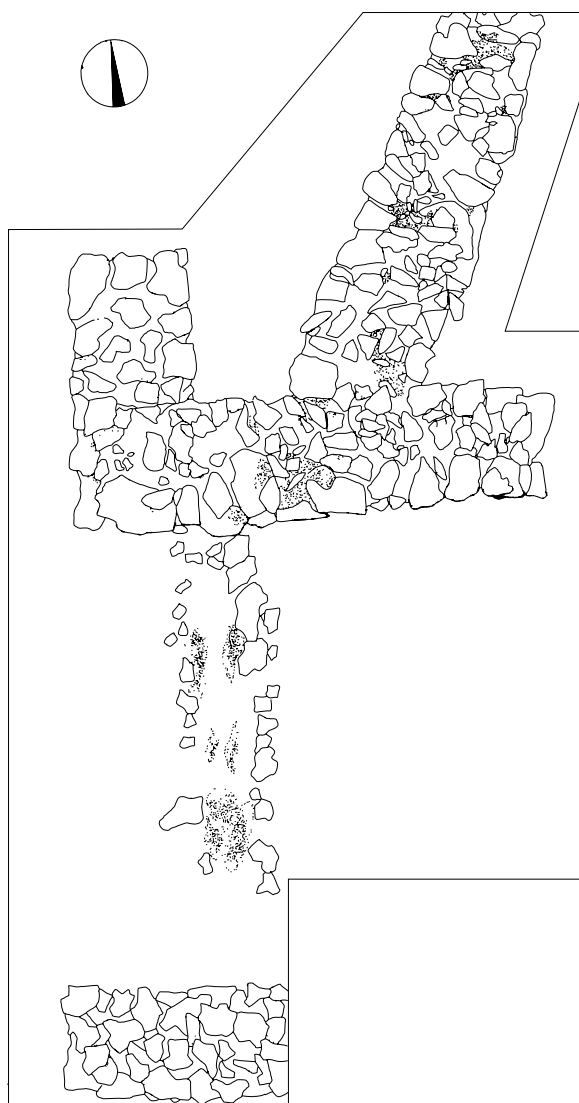
Sl. 11: Šumenje pri Podturnu. Sonda 1: najdbe iz kulturne plasti med $x = 1$ in $x = 2,5$. Vse keramika. M. = 1:3.
 Fig. 11: Šumenje near Podturn. Trench 1: finds from the cultural layer between $x = 1$ and $x = 2,5$. All pottery. Scale = 1:3.

se stikala pod kotom 70° , čemur je botrovala konfiguracija terena (sl. 12 in 13).

Nadaljnje odstranjevanje ruševin je pokazalo, da je bil prečni zid slabo temeljen, zato so mu na zunanji strani dozidali manjši podpornik (sl. 14). Na ta način

so preprečili njegov zdrs po severnem pobočju.

Razširitev sonde proti jugu je potrdila domnevo, da je bil na tem mestu vhod v naselje. Odkrit je bil namreč še en prečno postavljen zid, zgrajen na enak način kot tisti na severni strani. Odprli smo ga v dolžini

Sl. 12: Šumenje pri Podturnu. Sonda 2: tloris vhoda. M. = 1:50.
Fig. 12: Šumenje near Podturn. Trench 2: plan of the entrance.
Scale = 1:50.

poldruega metra. Njegovo lice je bilo ometano z malto, ki pa se je ohranila le še na nekaj mestih. Iz lege obeh zidov oziroma njune medsebojne razdalje je bilo mogoče določiti tudi širino vhoda v naselje. Znašala je le nekaj manj kot 3 m (sl. 12).

Med obema prečnima zidovima je bil v nivoju nekdanje hodne površine odkrit 30 cm širok jarek. Obložen je bil s kamni, v njem pa so ležali skromni ostanki zgorlega bruna (sl. 15). Očitno gre za prag

Sl. 13: Šumenje pri Podturnu. Sonda 2: obodni in prečni zid.
Fig. 13: Šumenje near Podturn. Trench 2: circling and transverse wall.

lesenih vrat na vhodu v naselje.

Na območju vhoda v naselje je bila na nekdanji hodni površini najdena tudi železna puščična ost (sl. 16) in trije bronasti novci.⁹

ČASOVNA OPREDELITEV

Najdbe, ki so prišle na dan v sondah, so zelo skromne. Gre za običajno prazgodovinsko lončenino, kot so lonci, latvice in pekve, žal pa ni med fragmenti skoraj nobenega kosa, ki bi bil uporaben za datiranje. Omenimo lahko le jezičast držaj in dva fragmenta ostenja posode, ki sta okrašena z vtisi prsta (sl. 11: 11,14,15). Podobno okrašeno lončenino poznamo predvsem s pozno-bronastodobnih gradišč, zato lahko rečemo, da je bilo tudi Šumenje pri Podturnu zelo verjetno poseljeno že v tem času.¹⁰

Bistveno več podatkov za časovno opredelitev naselja pa nudijo posamične najdbe, ki so jih nabrali iskalci z detektorji. Hrani jih Narodni muzej Slovenije.¹¹

⁹ P. Kos, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien I-II* (Berlin 1988) 251; P. Kos, A. Šemrov, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien III* (Berlin 1995) 125/2 in 125/9.

¹⁰ Za pozno-bronastodobna višinska naselja na Dolenjskem glej J. Dular, Začetki železnodobne poselitve v osrednji Sloveniji, *Arh. vest.* 44, 1993, 103 ss.

¹¹ Na tem mestu se najlepše zahvaljujemo dr. Janki Istenič, dr. Nevi Trampuž Orel in dr. Petru Turku, ki so ljubezno

Sl. 14: Šumenje pri Podturnu. Sonda 2: podpornik na zunanji strani prečnega zidu; pogled z zahoda.

Fig. 14: Šumenje near Podturn. Trench 2: support on the exterior side of a transverse wall; view from the west.

Iz pozne bronaste dobe sta najverjetneje fragment rezila bronastega noža in kos bronaste pločevine, ki je okrašen z pikami in bunčičami (sl. 18: 1,2).

Če so najdiščni podatki točni, je bilo Šumenje za krajši čas obljudeno tudi ob koncu starejše železne dobe. Dokaz je noga certoške fibule (sl. 18: 3), žal pa je to za zdaj edini predmet iz tega obdobja, zato moramo biti pri trditvi previdni.

Drugače je s poselitvijo Šumenja v poznem latenu. Gradivo iz tega obdobja je namreč številno. Omenimo naj le obesek sklepanca, votla stožčasta gumba, jagode z ušescem ter fibule vrste Almgren 65, Nauheim in

Sl. 16: Šumenje pri Podturnu. Sonda 2: železna pušična ost.
Fig. 16: Šumenje near Podturn. Trench 2: an iron arrowhead.

Sl. 15: Šumenje pri Podturnu. Sonda 2: jarek z ostanki zgorlega bruna; pogled z juga.

Fig. 15: Šumenje near Podturn. Trench 2: ditch with remains of a burnt log; view from the south.

Nova vas (sl. 18: 5-10,19,20), ki veljajo za značilne oblike stopnje Mokronog IIIa.¹²

Kaj pomenita na Šumenju oba svinčena želoda (sl. 18: 17,18), je težje odgovoriti. Takšni izstrelki so namreč pri nas značilni predvsem za avgustejsko obdobje, vprašanje pa je, če so zadosten dokaz za rimsko "obleganje" naselja.¹³

Šumenje je bilo poseljeno tudi v pozni antiki. Jasen dokaz je že samo obzidje, takšno trditev pa podpira tudi značilno kovinsko gradivo iz 3. oziroma 4. st., na primer fibuli s čebulastimi gumbi, propelerast in predrt okov ter trn pasne spona z odsekano glavo (sl. 19: 3-5,7,10).¹⁴ To datacijo potrjujejo tudi bronasti novci, ki so večinoma iz 4. stoletja.¹⁵

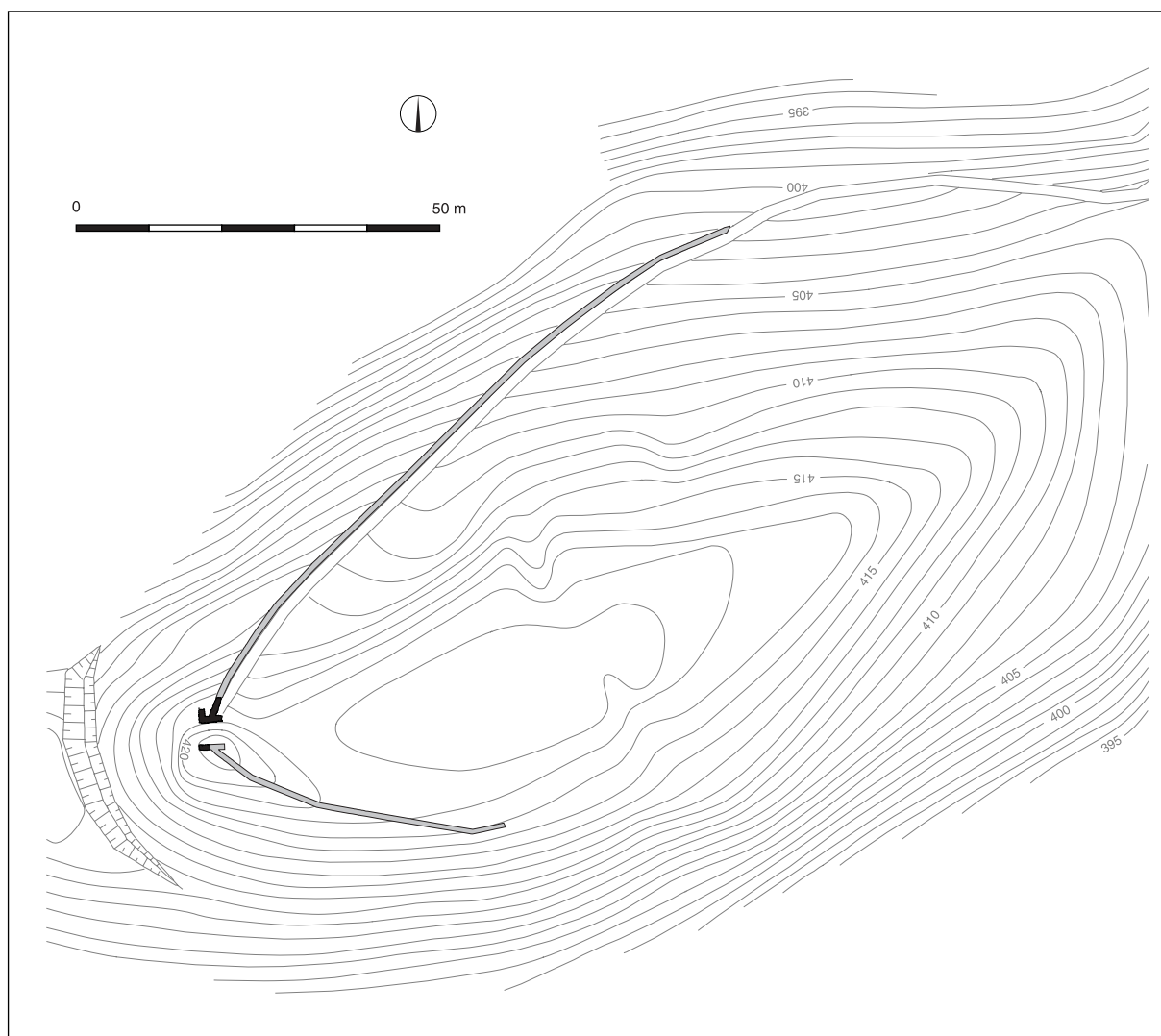
dovolili objavo gradiva.

¹² D. Božič, *Mokronoška skupina latenske kulture v poznolatskem obdobju*, neobjavljena disertacija (Ljubljana 1992); isti, O latenskih najdbah s Ptuja, v: *Ptujski arheološki zbornik* (Ptuj 1993) 198; isti, Die Erforschung der Latènezeit in Slowenien seit Jahr 1964, *Arh. vest.* 50, 1999, 198 s.

¹³ Za svinčene želode glej J. Horvat, *Nauportus (Vrhniko)*, Dela 1. razr. SAZU 16 (1990) 114.

¹⁴ Za kronologijo poznoantičnih višinskih naselij glej S. Ciglencečki, Höhenbefestigungen als Siedlungsgrundeinheit der Spätantike in Slowenien, *Arh. vest.* 45, 1994, 242 ss.

¹⁵ Poleg treh novcev, ki so bili najdeni v sondi 2 (glej. op. 9), hrani Narodni muzej Slovenije s Šumenja pri Podturnu še 12 novcev, prim. Kos (op. 9) 251; Kos, Šemrov (op. 9) 125; A. Šemrov, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien IV* (Berlin 1998) 128.

Sl. 17: Šumenje pri Podturnu. Rekonstrukcija poteka poznoantičnega obzidja v zahodni polovici naselja. M. = 1:1000.

Fig. 17: Šumenje near Podturn. Reconstruction of the line of the late Roman walls in the western half of the settlement. Scale = 1:1000.

Šumenje pri Podturnu sodi torej med tista višinska naselja, ki so bila v uporabi le občasno in še to ne prav v vseh obdobjih. Najstarejša poselitev sega v pozno bronasto dobo. Sledovi iz tega časa so skromni, sondiranje pa je pokazalo, da naselje ni bilo obdano z obzidjem. Poselitev se je širila vse do pobočja, kjer so očitno stala skromna bivališča.

Poselitev Šumenja v železni dobi dokazujejo detektorske najdbe. Če so bile res vse najdene na tem najdišču, je bilo Šumenje obljudeno predvsem v času poznega latena, morda pa tudi v poznohalštatskem obdobju. S sondiranjem tega nismo uspeli potrditi, saj ni bilo v sondah odkritih nobenih železodobnih najdb ali struktur.

V pozni antiki so Šumenje obdali z obzidjem. Dobro se je ohranilo zlasti v zahodni polovici naselja, kjer

je vidno že na površini, saj ga prekriva le tanka plast gozdnega humusa (sl. 17). Zid so postavili na prazgodovinske ostaline, pri tem posegu pa so deloma zravnali oziroma odstranili starejše plasti. Na zahodni strani je bil na najvišjem predelu dobro zavarovan vhod v naselje. Kako je bil videti, je težko reči, najverjetneje pa je bila na zidane temelje postavljena lesena stolpna konstrukcija. Poznoantičen je verjetno tudi jarek ob zahodnem vznožju okopa, v tem času pa je morda nastala tudi dostopna rampa na vzhodni strani naselja.

Zakotna lega in odsotnost zidanih stavb v notranjosti govorijo za tip naselja, ki je bilo obljudeno le občasno. Ciglenečki ga je uvrstil med tako imenovana pribežališča (tip 4 d), kakršne srečamo tudi drugod na območju Norika in Savije.¹⁶

¹⁶ Ciglenečki (op. 7) 118.

KATALOG NAJDB

Slika 18

Slika 11

1. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavočrna, znotraj rjavočrna; površina gladka; sestava drobnozrnata; lega: sonda 1; inv. št. P 3652.¹⁷

2. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina gladka; sestava drobnozrnata; lega: sonda 1; inv. št. P 3649.

3. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj sivorjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; lega: sonda 1; inv. št. P 3648.

4. Frag. dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava, znotraj sivorjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; lega: sonda 1; inv. št. P 3661.

5. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rumenorjava, znotraj rumenorjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; lega: sonda 1; inv. št. P 3647.

6. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj sivorjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; lega: sonda 1; inv. št. P 3651.

7. Frag. dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj rumenorjava, znotraj rumenorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; lega: sonda 1; inv. št. P 3662.

8. Frag. dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivočrna, znotraj črna; površina gladka; sestava drobnozrnata; lega: sonda 1; inv. št. P 3663.

9. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rumenorjava, znotraj rumenorjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; lega: sonda 1; inv. št. P 3653.

10. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj rumenorjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; lega: sonda 1; inv. št. P 3646.

11. Frag. držaja; izdelan prostoročno; barva: rumenosiva; površina gladka; sestava drobnozrnata; lega: sonda 1; inv. št. P 3665.

12. Frag. ročaja; izdelan prostoročno; barva: črna; površina hrapava; sestava drobnozrnata; lega: sonda 1; inv. št. P 3664.

13. Frag. ustja pekve; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavorumena, znotraj rjavorumena; površina gladka; sestava grobozrnata; lega: sonda 1; inv. št. P 3650.

14. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rumenorjava, znotraj rdečerjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; okras: s prstom narejeni vtisi; lega: sonda 1; inv. št. P 3659.

15. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rumenorjava, znotraj rdečerjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; okras: s prstom narejeni vtisi; lega: sonda 1; inv. št. P 3660.

16. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črna, znotraj siva; površina hrapava; sestava drobnozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; lega: sonda 1; inv. št. P 3656.

17. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj temnosiva; površina gladka; sestava drobnozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; lega: sonda 1; inv. št. P 3658.

18. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava, znotraj temnosiva; površina gladka; sestava grobozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; lega: sonda 1; inv. št. P 3654.

19. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava, znotraj siva; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; lega: sonda 1; inv. št. P 3655.

20. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavosiva, znotraj rjavosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; lega: sonda 1; inv. št. P 3657.

1. Frag. rezila bronastega noža. Dl. 4,5 cm; inv. št. P 21346.¹⁸

2. Frag. bronaste pločevine, okrašen s pikami in bunčicami. Dl. 2,2 cm; inv. št. P 21340.

3. Frag. noge bronaste certoške fibule. Dl. 3,6 cm; inv. št. P 21335.

4. Frag. bronastega okova. Dl. 1,9 cm; inv. št. R 18691.

5. Frag. bronast obesek sklepanca z rdečim emajlom. Dl. 5 cm; inv. št. P 20528.

6. Bronasta fibula vrste A 65. Dl. 5,2 cm; inv. št. R 18565.

7. Frag. bronaste fibule vrste Nauheim. Dl. 4,5 cm; inv. št. R 18595.

8. Frag. bronasta fibula vrste A 65. Dl. 3,9 cm; inv. št. R 18687.

9. Frag. bronaste fibule vrste Nova vas. Dl. 3,7; inv. št. R 18688.

10. Šest bronastih jagod z ušescem. Pr. 0,9 cm; inv. št. P 21339.

11. Frag. okroglega ogledala. Dl. 2,2 cm; inv. št. R 18695.

12. Frag. bronast obroček. Pr. 4 cm; inv. št. P 21343.

13. Štirje bronasti obročki. Pr. 1,9 cm, 1,5 cm, 1,4 cm in 1,3 cm; inv. št. P 21341.

14. Frag. bronaste narebrenne zapestnice. Dl. 2,4 cm; inv. št. P 21344.

15. Frag. bronastega praskalca z ušescem (?). Dl. 3,1 cm; inv. št. P 21345.

16. Bronast obroček. Pr. 3,3 cm; inv. št. P 21338.

17. Svinčen želod. Dl. 4,4 cm; inv. št. R 18693.

18. Svinčen želod. Dl. 3,7 cm; inv. št. R 18680.

19. Bronast stožčast gumb. Pr. 3,7 cm; inv. št. P 21336.

20. Bronast stožčast gumb. Pr. 3,4 cm; inv. št. P 21337.

Slika 19

1. Frag. bronasta močno profilirana fibula. Dl. 4,4 cm; inv. št. R 18683.

2. Frag. bronasta dvodelna fibula z dvema gumboma. Dl. 5,2 cm; inv. št. R 18685.

3. Frag. bronasta fibula s čebulastimi gumbi. Dl. 7,6 cm; inv. št. R 18686.

4. Frag. bronastega predrtega okova. Dl. 3,8 cm; inv. št. R 18594.

5. Bronast propelerast okov. Dl. 3,1 cm; inv. št. R 17814.

6. Bronast glavič (?). Dl. 3,7 cm; inv. št. R 18690.

7. Frag. bronasta fibula s čebulastimi gumbi. Dl. 5,2 cm; inv. št. R 18684.

8. Frag. bronastega okova. Dl. 3,6 cm; inv. št. R 18679.

9. Gumb bronaste fibule s čebulastimi gumbi. Dl. 1,4 cm; inv. št. R 18689.

10. Srebrn trn pasne spone z odsekano glavo. Dl. 2,5 cm; inv. št. R 18692.

11. Bronaste trn obročaste fibule. Dl. 5,2 cm; inv. št. P 21342.

12. Frag. železna ost. Dl. 18 cm; inv. št. R 18694.

13. Železen klin s ploščato glavico. Dl. 12,6 cm; inv. št. P 21348.

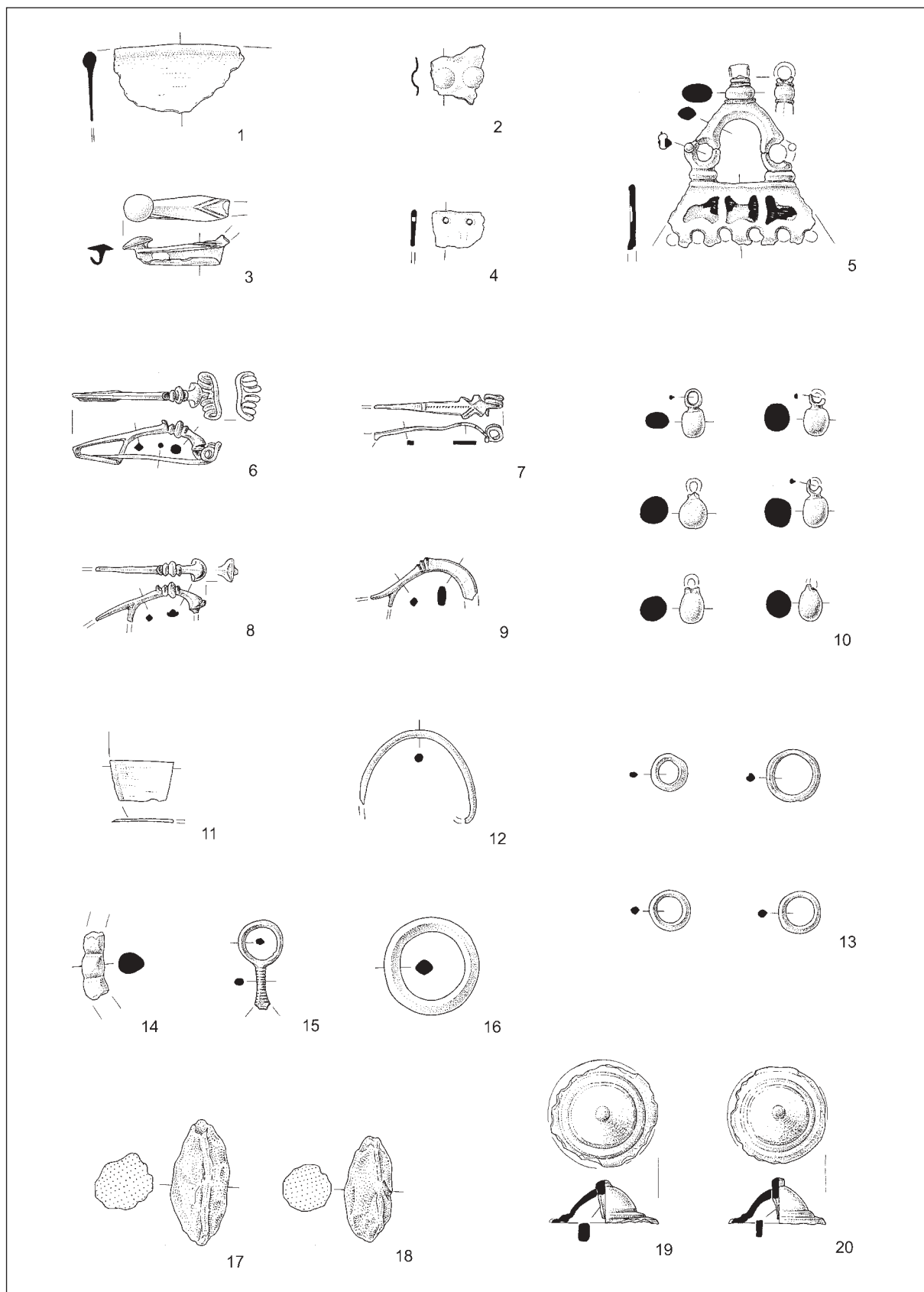
14. Železen klin z zanko. Dl. 12,2 cm; inv. št. P 21347.

15. Železen ključ. Dl. 10,4 cm; inv. št. R 18682.

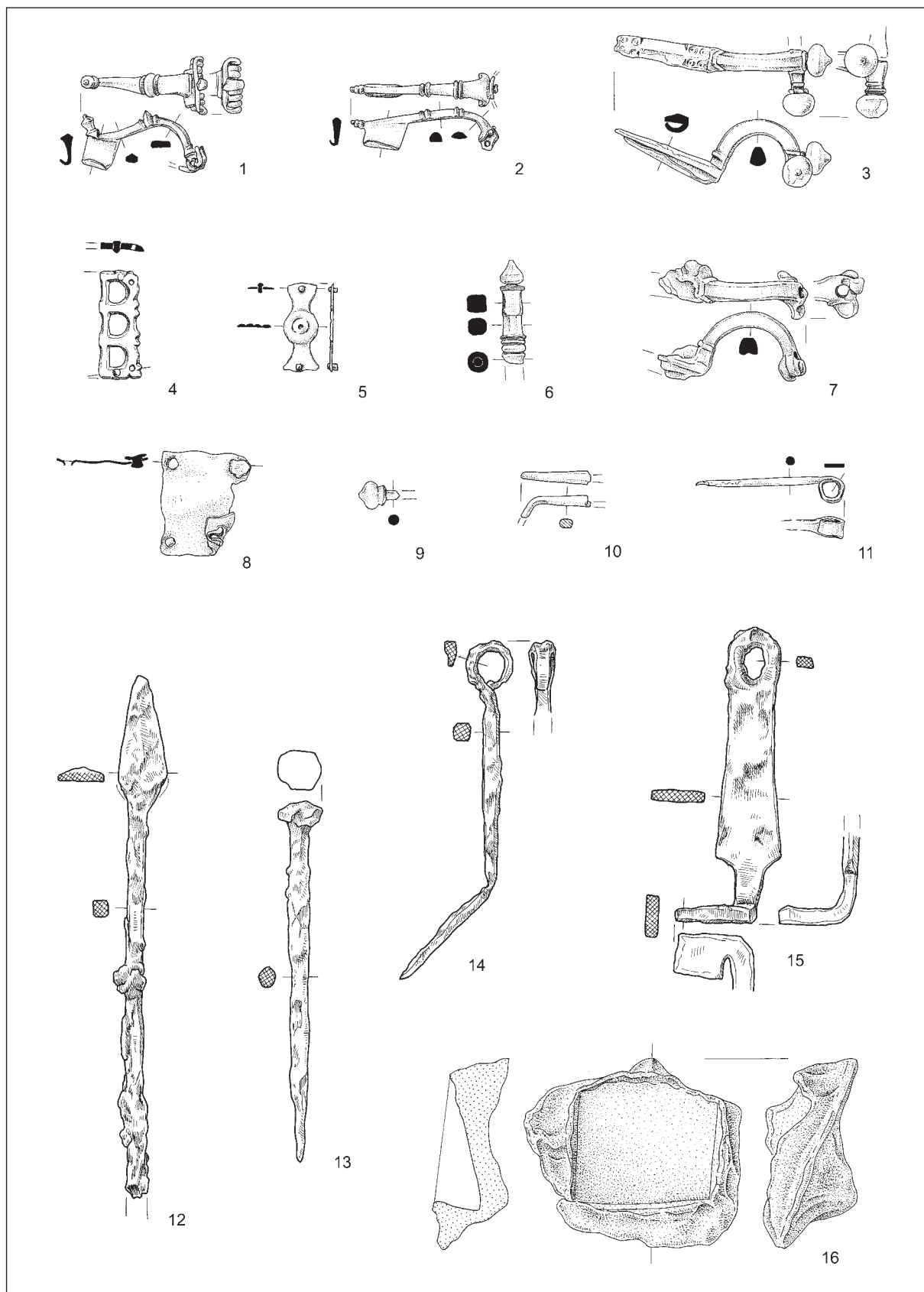
16. Frag. svinca. Dl. 8 cm; inv. št. R 18681.

¹⁷ Inv. številka Dolenjskega muzeja v Novem mestu.

¹⁸ Inv. številka Narodnega muzeja Slovenije v Ljubljani.

Sl. 18: Šumenje pri Podturnu. Posamične najdbe. 1-4,6-16 bron; 5 bron in emajl; 17,18 svinec; 19,20 bron in železo. M. = 1:2.
 Fig. 18: Šumenje near Podturn. Individual finds. 1-4,6-16 bronze; 5 bronze and enamel; 17,18 lead; 19,20 bronze and iron. Scale = 1:2.

Sl. 19: Šumenje pri Podturnu. Posamične najdbe. 1-11 bron; 12-15 železo; 16 svinec. M. = 1:2.
 Fig. 19: Šumenje near Podturn. Individual finds. 1-11 bronze; 12-15 iron; 16 lead. Scale = 1:2.

DODATEK

Antropološko poročilo o skeletu s Šumenja pri Podturnu

V pregled smo prejeli srednje dobro ohranjeno moško okostje senilne starosti. Starost smo ocenili na približno 70 let.

Lobanja je slabo ohranjena. Obrazni del je razen spodnje čeljustnice močno poškodovan in nemerljiv. Možganski del je bolj ohranjen, čeprav manjka del baze. Obrisi lobanje je ovoiden. Nadočesni oboki, mastoidi in zatilne linije so zmerno razviti. Obliteracija lobanjskih šivov je popolna.

Lobanja je brahikrana, dolžinsko-širinski indeks znaša 80,0. Glede na dolžino je lobanja srednje visoka - ortokrana z dolžinsko-višinskim indeksom 60,6. Glede na veliko širino je vrednost širinsko-višinskega indeksa 75,7, torej sodi lobanja med tapeinokrane. Čelo je široko - eurimetopično, frontoparietalni indeks znaša 72,9. Prostornino lobanje smo ocenili na 1390 ccm.

Tako kot celotna lobanja tudi mandibula ni robustna. Obradek je precej zaokrožen, gonioni so zmerno

izvihani. Zobje so vsi razen podočnikov izpadli že pred smrtjo. V predelu vrziljakov in kočnikov je pars alveolaris že popolnoma atrofiran. Ohranjen je tudi fragment desne maksile z docela abraziranimi incizivi, podočnikom in vrziljaki. Kariesa na ohranjenih zobeh nismo zasledili.

Od dolgih kosti ekstremitet sta v celoti ohranjeni obe stegenici, leva nadlahtnica in desna podlahtnica. Ostale dolge kosti so fragmentirane. Kostni so kratke in srednje robustne. Na podlagi dolžine femurja in humerusa smo ocenili telesno višino. Umrli je bil nizke postave, visok približno 159 cm.

Fragmentarno so ohranjena tudi vretenca, križnica, medenica, lopatica in ključnica. Na hrbtenici je opazno starostno degenerativno obolenje - spondylosa. Obolenje je najmočnejše izraženo v ledvenem predelu, kjer zasledimo zraščanje posameznih vretenc. Zrasli sta 3. in 4. lumbalno vretenca in 5. lumbalno vretenca z bazi križnice.

Zaradi slabe ohranjenosti lobanje je nemogoče oceniti pripadnost skeleta k določenemu tipu.

Marija ŠTEFANČIČ

The prehistoric and late Roman settlement of Šumenje near Podturn

Summary

The settlement of Šumenje (also called Log) near Podturn lies on an elongated wooded crest raised above the eastern part of the Štatenberk valley (*fig. 1-3*). The hill has a very steep slope on the northern side, thus towards the Radulja Stream, and similarly, it is relatively inaccessible from the southern side, where it is bounded by the Šumejce ravine.

The valley was settled in the prehistoric period. One of the most important sites is certainly the Iron Age complex at Brezje near Trebelno with the settlement at Karlin and cemeteries on the eastern, northwestern, and western crests.¹ Lesser settlements were also located near Podturn, Roje near Trebelno and Mirna Vas. Their existence is proven by tumulus cemeteries there.²

The valley was also populated in the Roman period. Graves from this period were found at Bitnja Vas and at Češnjice near Trebelno, and the vicinity of Štatenberk was also inhabited.³ It is difficult to say what kind of villages these were, but it is certain that they lay far away from important routes. The Emona - Siscia road led off through the Karteljevo pass and it was separated from the Štatenberk valley by the fairly wide Radulja massif.

The remoteness of the valley seemingly also played an important role in the period of late Antiquity. This is indicated by the fortification of Gradec near Velika Strmica, which with its hidden position and characteristic interior structure shows that this was a settlement that originated at the end of the 5th century primarily for strategic reasons. Božič and Ciglencečki view it as a station that had the task of securing the communication route between Emona and Siscia along the Radulja Stream.⁴

As was noted, the settlement was placed on the crest, which

slopes from the west to the east. On the western side, the crest is somewhat narrower, while to the east it widens somewhat, although not to such an extent that a flat area was created. The rim of the settlement is narrowed and very well defined throughout its entire length (*fig. 4*). On the northern side, where the gradient was greatest, it can be followed along the edge of the slope, along which extends a narrow, to 4 m wide, and quite inclined terrace (*fig. 5*). A relatively well visible wall built with mortar was found on the surface in this section, along which a forestry road leads today. In the far western section it passes over the terrace in a separate rampart, which on the inner side does not seem so high, but from the outside appears quite immense (*fig. 6*). The natural features of the land were effectively utilized in its construction, as it was placed on the edge of a steep slope that rises over the nearby saddle. The effectiveness of the defenses was further strengthened with a transverse ditch along the base of the rampart, which today is almost filled in. Access from the saddle was thus very well protected. The circumference of the settlement is also clear to the south and east. It can be followed along the edge of the slope, where a small terrace extends. A narrow terrace was also preserved outside the main periphery on the northeastern side of the settlement.

The interior gradually declines from the southwest towards to northeast. There are few flat areas, and it cannot be seen that the terrain had been terraced. The highest section of the settlement was separated from the other parts by a ditch, which was not dug completely, but rather only partially on the northern and southern sides. It is difficult to say when it was created, and it could even be recent. No architectural remains can be seen in the interior of the settlement.

The location of the prehistoric entrance is not entirely clear. Only the eastern or western crest would come into consideration for access, as there are no other gaps in the circumference. In the period of late Antiquity, the entrance was on the western side in the center of the rampart, where well preserved gates were discovered in test excavations. Two trenches were excavated at Šumenje in 1979 by staff of the Museum of Lower Carniola in Novo mesto. A late Roman wall was found in the first trench, with a well preserved human skeleton next to it (*fig. 7-9*). The wall was placed on a prehistoric layer.

The second trench contained the entrance to the settlement, composed of two parallel placed walls (*fig. 12 and 13*). At the level of the former ground surface between both walls was discovered a 30 cm wide depression. It was lined with stone, and the modest remains of a burnt log lay on this (*fig. 15*). This was evidently the threshold of a wooden gate for entrance to the settlement. An iron arrowhead (*fig. 16*) and three bronze coins were also found on the former ground surface in the area of the entrance to the settlement.⁹ The finds that came to light at the base of the trench, were extremely scarce, which indicates a relatively short-term use of the settlement, which was evidently inhabited only in certain periods.

The pottery material from trench 1 has a minimal spectrum of forms. This was the usual prehistoric ware, such as pots, bowls, and baking dishes, but unfortunately the fragments cannot be used for dating. We can only mention a tongue-shaped handle and two wall fragments from a vessel decorated with finger impressions (*fig. 11: 14,15*). Similar pottery is known primarily from late Bronze Age hillforts, and thus it is very likely that Šumenje near Podturn was also settled in that period.¹⁰

Significantly more data for the chronological classification of the settlement is offered by individual finds collected by treasure seekers with metal detectors. A fragment of the blade of a Bronze Age knife and a fragment of bronze sheet metal decorated with dots and protrusions (*fig. 18: 1,2*). If the data about the site of discovery are correct, the Šumenje was also populated for a short time at the end of the early Iron Age. The proof is the foot of a Certosa fibula (*fig. 18: 3*), but sadly this is to date the only object from this period, and thus we must remain cautious in our conclusions.

The situation is different in terms of the settlement of Šumenje in the late La Tène. The material from this period is quite numerous. We shall mention only a pendant, a hollow conical button, and bead with a loop, a circlet with protrusions, and fibulae of the Almgren 65, Nauheim, and Nova vas type

(*fig. 18: 5-10,19,20*), which are considered characteristic forms for the Mokronog IIIa phase.¹²

It is difficult to determine the significance of two lead darts (*fig. 18: 17,18*). Such projectiles are primarily characteristic here for the Augustan period, but the question remains as to whether they are sufficient evidence for a Roman "siege" of the settlement.¹³

Šumenje was also inhabited in the late Roman period. Clear proof are the walls themselves, and such a claim is also supported by characteristic metal material from the 3rd or the 4th century, such a fibulae with knobbed buttons, propeller-shaped and perforated mounts, and a pin of a belt buckle with a chopped off head (*fig. 19: 3-5,7,10*).¹⁴ Such a date is also confirmed by the bronze coins, most of which are from the 4th century.¹⁵

Šumenje near Podturn thus can be classified among those elevated settlements that were in use only occasionally and not in all periods. The earliest settlement extends into the late Bronze Age. Traces from this period are scarce, and excavation showed that the settlement was not surrounded by a wall. The settlement extended all the way to the slope, where evidently modest dwellings were located.

The inhabitation of Šumenje in the Iron Age is proven by metal detector finds. If they were all truly found at this site, then Šumenje was populated primarily in the period of the late La Tène, and perhaps also in the late Hallstatt period. This could not be confirmed by test excavation, as not a single Iron Age find or structure was found in the trenches.

In the late Roman period, Šumenje was enclosed by a wall. It is well preserved, especially in the western half of the settlement, where it is still visible on the surface, only covered by a thin layer of forest humus (*fig. 17*). The wall was placed on prehistoric remains, and during this they partly flattened or removed the earlier layers. A well protected entrance to the settlement was located at the highest section of the western side. It is difficult to say what it looked like, but probably a structure made of wooden beams was placed on stone foundations. The late Roman ditch was probably also located along the western foot of the wall, and an access ramp on the eastern side of the settlement could have been created in the same period.

The remote position and absence of walled dwellings in the interior indicate a settlement type that was populated only occasionally. Ciglencečki classified it as a refugium (type 4d), such as can be found elsewhere in the region of Noricum and Savia.¹⁶

Danilo Breščak
Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije
Območna enota Novo mesto
Skalickega 1
SI-8000 Novo mesto
danilo.brescak@gov.si

Dr. Janez Dular
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gosposka 13
SI-1000 Ljubljana
janez.dular@zrc-sazu.si

The Hoard of Roman Republican Weapons from Grad near Šmihel

Jana HORVAT

Izvleček

Na prazgodovinskem naselju Grad pri Šmihelu pod Nanosom je bil okoli leta 1890 odkrit zaklad rimskega orožja. V članku predstavljam okoliščine odkritja, celotno gradivo ter tipologijo orožja. Prevladuje orožje za boj na daljavo: težki in lahki pilumi, zažigalni pilumi, kopja, izstrelki mehničnega orožja ter pušične osti. Veliko kosov je bilo deformiranih - očitno že uporabljenih v boju. Po pilumih s ploščatim nasadiščem je zaklad datiran v konec 3. in v prvo polovico 2. st. pr. Kr., zgodovinske okoliščine pa kažejo na zakop v prvi polovici 2. st. pr. Kr. V dodatku so obravnavane poznolatske in rimske najdbe z Gradu ter vprašanje poselitve najdišča po srednjelatskem obdobju.

The large prehistoric settlement of Grad, where powerful walls were preserved, lies just above the village of Šmihel, on the northern slopes of the Postojna basin. The settlement offers an excellent view of the lowlands. The steep slopes of the karst mountains of Nanos and Hrušica rise behind the site. The Postojna basin is the crossroad of routes leading from the Caput Adriae to the southeastern Alpine region, and further to the central Danube basin. The Bay of Trieste is merely some 30 km distant, as the crow flies, but influences from the Mediterranean are minimal. The Postojna basin has a temperate continental climate (*Fig. 1-4*).

A hoard of Roman weapons was discovered around 1890 at the prehistoric settlement of Grad. The find immediately aroused great interest, as it contained weapons that could be interpreted as one of the earliest forms of a *pilum*. The size of the settlement, the vicinity of Italy, and the position along the most important transport

Abstract

A hoard of Roman weapons was discovered around 1890 at the prehistoric settlement of Grad near Šmihel under Nanos Mt. The circumstances of the find, all of the material, and the typology of the weapons are presented in the article. Weapons for fighting at a distance predominated: heavy and light *pila*, incendiary *pila*, javelins, catapult bolts, and arrowheads. Many of them were deformed - evidently previously used in battle. Considering the *pila* with flat hafts, the hoard could be dated to the end of the 3rd and the first half of the 2nd cent. BC, while the historical circumstances would indicate a burial in the first half of the 2nd cent. BC. The late La Tène and Roman chance finds from Grad are analyzed at the end, as is the question of the settlement in the La Tène and Roman periods.

route leading to the east were taken into consideration. Attempts were made to interpret the La Tène period finds and the hoard of weapons in the light of written sources referring to the Roman conquest of the southeastern Alps.¹ Unfortunately the hoard has not been published in its entirety, which has hindered a more thorough interpretation.² A study was prepared for the *Tenth International Roman Military Equipment Conference*, held in 1996 in Montpellier, on the typology of the weapons, the chronology, and the function.³ The find was thus placed in a cultural and historical framework on the basis of the most recent state of research.⁴ However, the proceedings of the conference were not a suitable place for the publication of the entire material. The hoard is now brought together in its entirety, to the extent to which it could be reconstructed, with drawings and a catalogue. Data about the circumstances of discovery and the composition of the hoard have remained

¹ Hoernes 1887a; Hoernes 1888; Hoernes 1892; Müllner 1893; Pick, Schmid 1922-1924; Schmid 1922-1924; Schmid 1923-1924; Guštin 1973, 486.

² Occasionally, individual examples from the hoard have been published with incorrect citations of the site, which has created some confusion. E.g. Bishop, Coulston 1993, Fig. 21: 3.

³ Horvat 1997.

⁴ Cf. Connolly 1997.

Fig. 1: Southwestern Slovenia in the 2nd and 1st centuries BC.
Sl. 1: Prostor jugozahodne Slovenije v 2. in 1. st. pr. Kr.

insufficient, although various archival sources have been studied. The typology and chronology are summarized briefly according to the previous study,⁵ with the addition of more recent literature, which has further confirmed the original conclusions. An additional section presents the late La Tène and Roman finds from Šmihel, and discusses the topic of the settlement of the site after the middle La Tène period.

A REVIEW OF RESEARCH AT GRAD NEAR ŠMIHEL

After the first reports about the ramparts of a

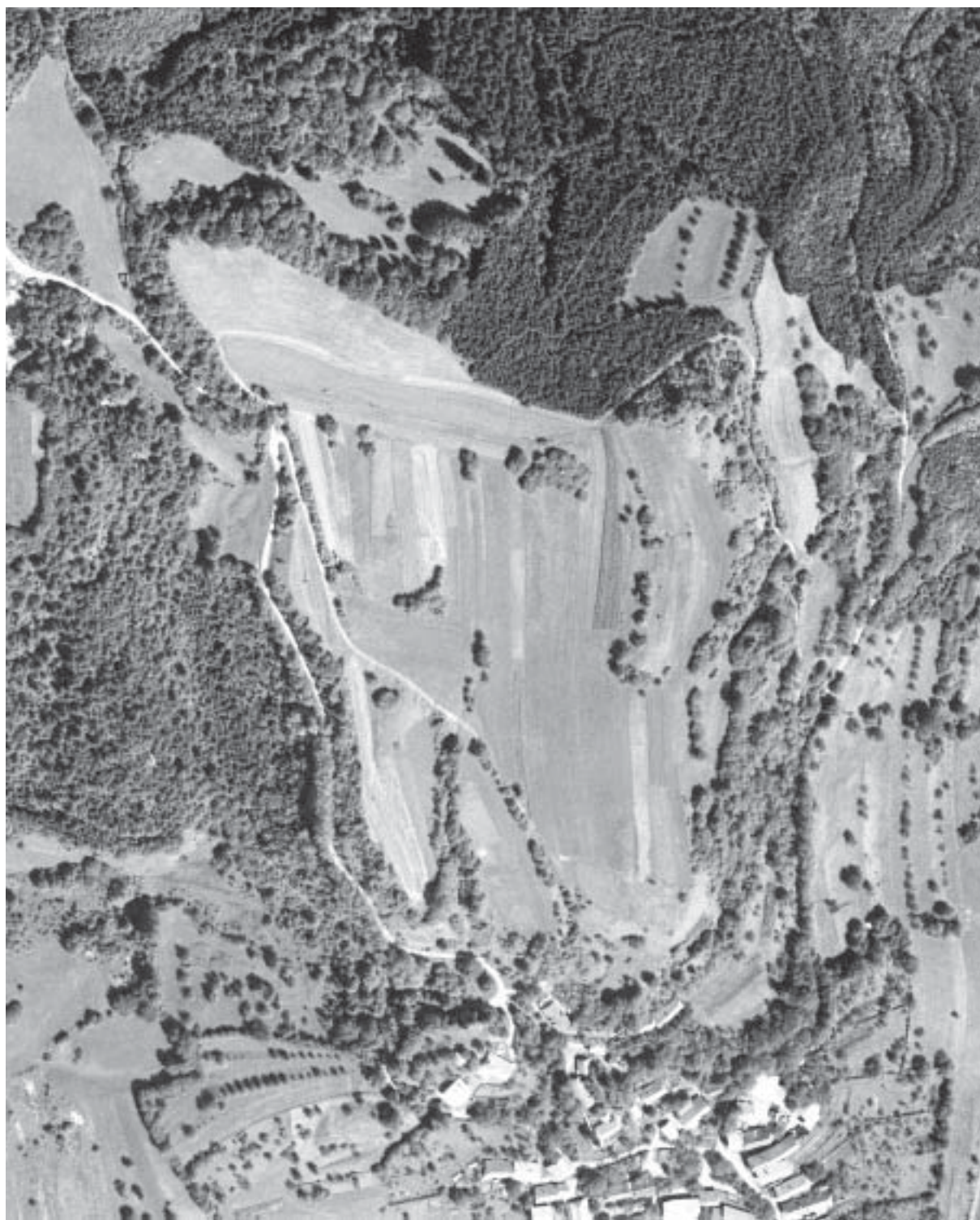
settlement, graves, and individual finds at Grad near Šmihel,⁶ the site attracted a great deal of attention in the last quarter of the 19th century. Carl Deschmann and Ferdinand Hochstetter published a detailed topographic map before beginning more intensive research (Fig. 5), and emphasized the size of the settlement and the quality of the finds.⁷ The collector Prince Ernst Windischgrätz, who was the owner of the nearby castle at Predjama, acquired artifacts from Šmihel for his archaeological collection in the eighties of that century, and in 1882 also undertook excavations at the cemetery of Pod Mačkovcem.⁸ Moriz Hoernes reported that in the eighties some finds went to Trieste to Baron Morpugno, and that the latter had also

⁵ Horvat 1997.

⁶ Hitzinger 1854, 94; Hitzinger 1867, 837; Globočnik 1870, 761; Deschmann 1888, 95.

⁷ Deschmann, Hochstetter 1879, 6-7, Pl. 3.

⁸ Hoernes 1888, 220; cf. also Windischgrätz 1884; Windischgrätz 1885.

*Fig. 2: Grad near Šmihel under Nanos Mt., scale ca. 1:4000.
(Cyclical aerial photography of Slovenia at 1:17,500, © Geodetska uprava Republike Slovenije, 1994).
Sl. 2: Grad pri Šmihelu pod Nanosom, M. okoli 1:4000.
(Vir: Ciklično aerosnemanje Slovenije v merilu 1:17.500, © Geodetska uprava Republike Slovenije, 1994.)*

Fig. 3: Grad near Šmihel under Nanos Mt., view from the east. Photo J. Hanc, National Museum of Slovenia.
Sl. 3: Grad pri Šmihelu pod Nanosom, pogled z vzhoda. Foto J. Hanc, fototeka Narodnega muzeja Slovenije.

probably himself excavated at Pod Mačkovec.⁹ In 1885, the systematic archaeological excavations of Josef Szombathy, the curator of the Natural History Museum in Vienna, began, with the participation of Anton Burger from Postojna. These were continued in 1886 by Hoernes. They were concentrated primarily on the cemeteries: Za Polšno, Pod Kaculjem, Pod Mačkovec. Hoernes published the excavations and also presented individual finds from the Windischgrätz collection.¹⁰ The archaeological excavations and the Windischgrätz purchases were probably the most important causes for the plundering of the cemeteries in the winter of 1885/1886.¹¹

The first objects from the hoard of Roman weapons were discovered at latest in 1890.¹² In 1892, Windischgrätz published a brief report about the hoard.¹³ In the same year, the curator of the Provincial Museum of Carniola, Alfons Müllner, published part of the hoard and performed trench excavations at the settlement and the cemeteries. Great emphasis was placed in Müllner's studies on the traces of iron-working at Šmihel.¹⁴

Walter Schmid excavated trenches at the settlement in April 1918, and excavated a prehistoric house, probably in the northwestern section. The results remained unpublished.¹⁵ He attempted to identify

Fig. 4: Grad near Šmihel under Nanos Mt., a sector from the Ajdovščina 10 map, 1:10,000 (Basic topographic plans at 1:10,000, © Geodetska uprava Republike Slovenije, 1979).
Sl. 4: Grad pri Šmihelu pod Nanosom, izsek iz karte TTN Ajdovščina 10, 1:10 000. (Vir: Temeljni topografski načrt merila 1:10 000, © Geodetska uprava Republike Slovenije, 1979).

the site of Grad near Šmihel with the Iapodian Metulum.¹⁶

An up-to-date review of research and problems at Šmihel was prepared by Stane Gabrovec.¹⁷ Mitja Guštin published a catalogue of the prehistoric material that had been excavated at the cemeteries in the 19th century, as well as part of the objects from the hoard of Roman weapons.¹⁸ The material from Šmihel was one of the most important bases for the definition and chronology of the Inner Carniola [Notranjska] Iron Age group. The hoard, for which Guštin conjectured a connection to the campaigns of Octavian

⁹ Hoernes 1888, 220.

¹⁰ Hoernes 1887a; Hoernes 1888.

¹¹ Hoernes 1887a, [3]; Hoernes 1887b; Hoernes 1888, 222.

¹² Accession book of the National Museum of Slovenia, 1890, no. 168.

¹³ Windischgrätz 1892; Hoernes 1892.

¹⁴ Müllner 1892; Müllner 1893; Müllner 1909, 41-52.

¹⁵ Pick, Schmid 1922-1924, 290-293.

¹⁶ Pick, Schmid 1922-1924, 280-295; Schmid 1922-1924; Schmid 1923-1924, 178-182; for a critical view: G. Veith, Metulum und Fluvius Frigidus, *Jh. Österr. Arch. Inst.* 21-22, 1922-1924, Beiblatt, 479-494.

¹⁷ Gabrovec 1975; also Guštin 1979, 11-14; a popular overview: M. Urleb, Gradišča v Pivški kotlini, in: *Ljudje in kraji ob Pivki* (Postojna 1975) 63-65.

¹⁸ Guštin 1979.

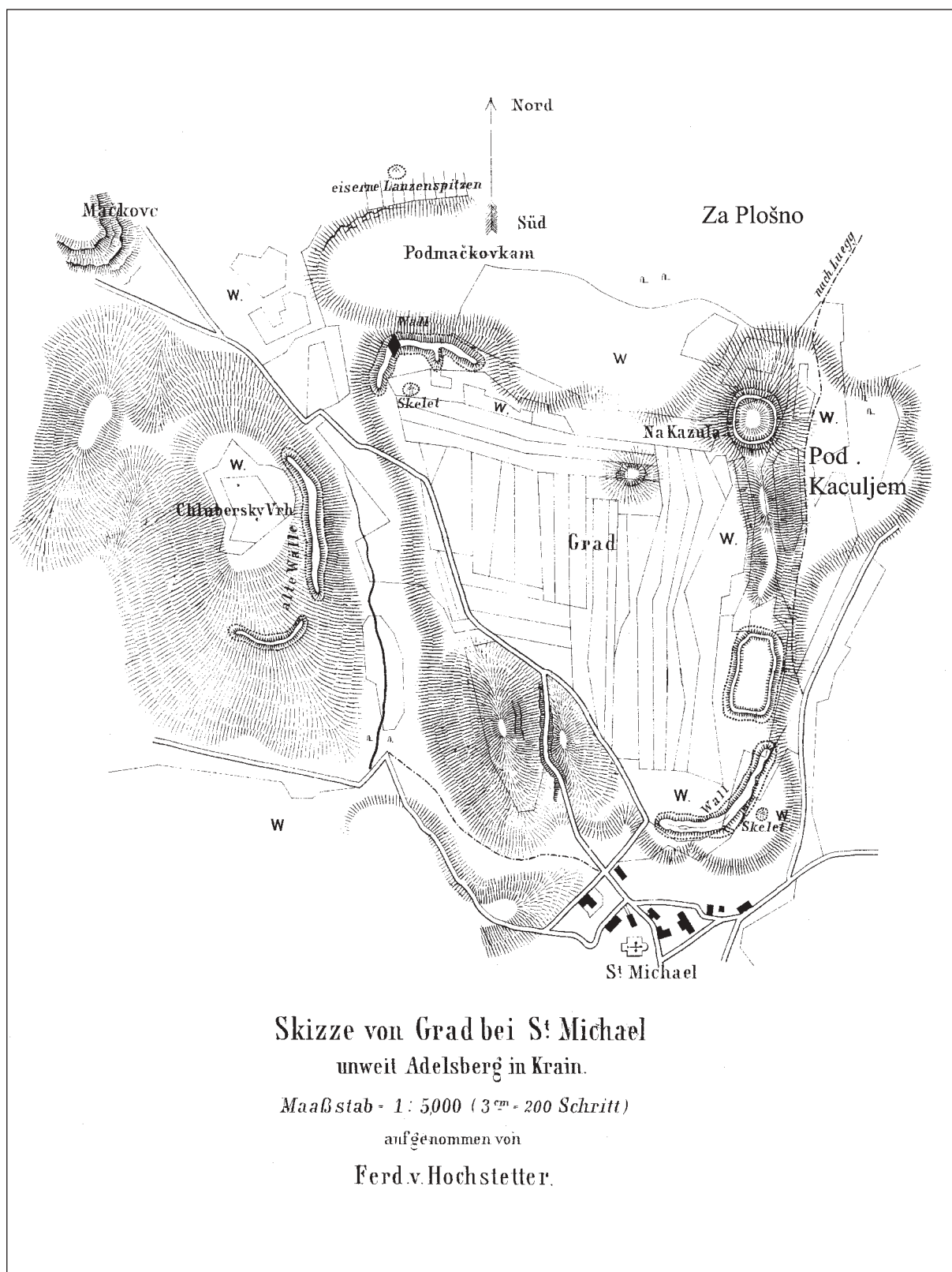

Fig. 5: Plan of the settlement at Grad near Šmihel. Scale approx. 1:6000. Reduced from Deschmann, Hochstetter 1879, 6-7, Pl. 3. The approximate position of the hoard (◆) added according to Müllner 1892, Pl. 4:1a, along with the landscape names of Za Polšno and Pod Kaculjem.

Sl. 5: Načrt naselbine na Gradu pod Šmihelom pod Nanosom. M. približno 1:6000. Pomanjšano po Deschmann, Hochstetter 1879, 6-7, t. 3. Dodana približna lega zaklada (◆) po Müllner 1892, t. 4: 1a ter ledinski imeni Za Polšno in Pod Kaculjem.

against the Iapodes in 35-33 BC, was included in the late La Tène phase of Notranjska VIII.¹⁹

The northern rampart of the hillfort and also part of the interior were damaged in 1982 during agricultural work. Rescue excavations followed in 1983 and 1984 at three sections of the ramparts, where the remains were discovered of dry-stone walls, part of a prehistoric house, and pottery, belonging to the Hallstatt and early Roman periods (*Pl. 19: 7-8*).²⁰

Some artifacts from the settlement, found with metal detectors, were acquired for museum collections in the last decade of the 20th century.²¹

THE HOARD OF WEAPONS

Circumstances of the discovery

Antiquities were dug up for Prince Windischgrätz by Jože Klajnsšek from Šmihel from 1880 onwards.²² Windischgrätz donated a highly calcified socketed *pilum* to the Provincial Museum of Carniola in Ljubljana in October 1890. It was found together with a "Celtic sword" on the northern ramparts of the settlement (*Fig. 7; Pl. 9: 7*).²³ That means that Klajnsšek had probably already discovered the hoard of weapons in 1890, or even earlier. The site of discovery of the weapons was visited by Müllner on the 22nd of September 1891,²⁴ and on the 11th of November 1891, Müllner and Windischgrätz visited the site together. On Windischgrätz's orders, two test trenches were opened at the site of the hoard find. In one they found a bronze bracelet and an iron

javelin.²⁵ Evidently they did not excavate exactly at the site of the find.

Klajnsšek first offered the finds from the hoard to Prince Windischgrätz, who purchased a sword and a helmet, and, because of the large quantity of material, only part of the "points".²⁶ At a meeting of the Viennese Anthropological Society on the 12th of January 1892, Windischgrätz presented a picture of the main types of weapons from the hoard, part of which he had acquired from the finder, and part of which he had dug up himself (*Fig. 6*).²⁷ Hoernes commented on the find and stressed its significance.²⁸

Klajnsšek excavated the hoard on several occasions between 1890 and 1892. By order of the Provincial Museum of Carniola, he dug during the winter of 1891-92.²⁹ In January 1892, he offered 150 iron artifacts to the museum for purchase. At the end of February 1892, he again offered finds.³⁰ At least 200 finds from Šmihel arrived in the museum up to May 1892, most of which came from the hoard.³¹

The location of the hoard and the condition of the objects

The exact location where the hoard was discovered is described only by Müllner, who most likely received this information directly from the finder. The weapons lay at the top of the northwestern corner of the rampart of the settlement (*Fig. 5*).³² Windischgrätz reported that several hundred specimens of weapons were located together in a deep cavity.³³ A treasure seeker had had to dig several times to a depth from 3 to 5

¹⁹ Guštin 1973; Guštin 1979, 22-32.

²⁰ M. Urleb, Šmihel pod Nanosom, *Var. spom.* 26, 1984, 212; Urleb 1990. Inventory of the Museum of Inner Carniola in Postojna.

²¹ Horvat 1993, 334; J. Istenič, *Var. spom.* 36, 1997, 254, Pl. 2: 16,17.

²² Müllner 1892, 49; the letter of A. Müllner to the Provincial Committee, 22 February 1892; Archives of the Republic of Slovenia, DZ-DO IX-5, Provincial Museum, no. 1806.

²³ Inv. no. NMS P 3767; Accession Book of the NMS, 17 October 1890, no. 168.

²⁴ Müllner 1892, 49.

²⁵ The objects are not identified; Müllner 1892, 49.

²⁶ A letter from J. Pečnik to the Provincial Committee, 7 June 1892, Archives of the Republic of Slovenia, DZ-DO IX-5, Provincial Museum, no. 5247.

²⁷ Windischgrätz 1892.

²⁸ Hoernes 1892.

²⁹ Müllner 1892, 49, 65.

³⁰ A letter of A. Müllner to the Provincial Committee on 22 May 1892, Archives of the Republic of Slovenia, DZ-DO IX-5, Provincial Museum, no. 1806; Müllner 1892, 49. In the list of acquisitions of the Provincial Museum of Carniola, the purchased artifacts were enumerated together with objects from actual excavations under the same title "from excavations", A. Müllner, *Argo* 1, 1892, 126.

³¹ A letter of A. Müllner to the Provincial Committee on 23 May 1892, Archives of the Republic of Slovenia, DZ-DO IX-5, Provincial Museum, no. 4759 [=Archives of the NMS 61/1892]; Letter of J. Pečnik to the Provincial Committee on 7 June 1892, Archives of the Republic of Slovenia, DZ-DO IX-5, Provincial Provincial Museum, no. 5247; Accession Book of the NMS, 1892, nos. 10, 52.

³² Müllner 1892, 49, 65, Pl. 4: 1a; 5: 1.

³³ Windischgrätz 1892.

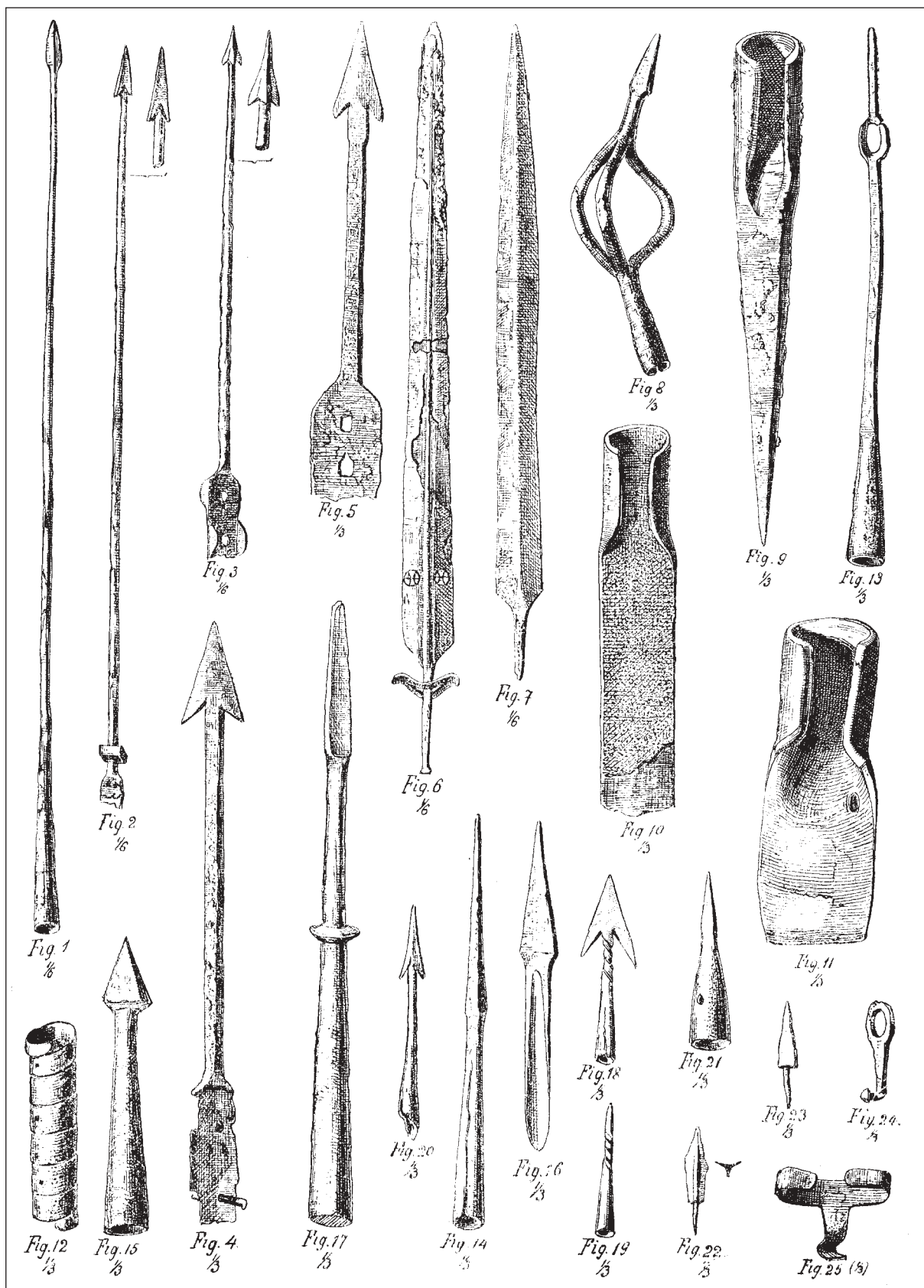

Fig. 6: A selection of weapons from the hoard. After Windischgrätz 1892, [9].
 Sl. 6: Izbor orožja iz zaklada. Po Windischgrätz 1892, [9].

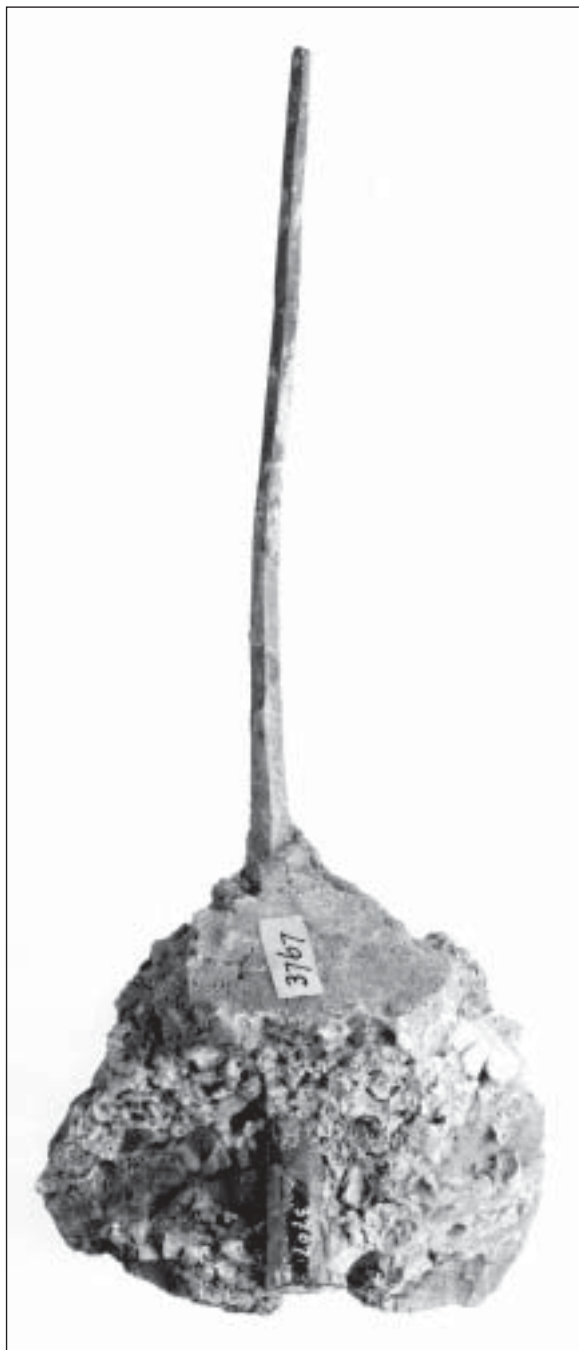

Fig. 7: A socketed *pilum* with stones and fragments of charcoal attached in a calcified mass (Pl. 9: 7, inv. no. NMS P 3767). Photo T. Lauko, National Museum of Slovenia.

Sl. 7: Pilum s tulastim nasadiščem s prisiganim kamenjem in koščki oglja (t. 9: 7, inv. št. NMS P 3767). Foto T. Lauko, Narodni muzej Slovenije.

meters in the ruins of the ramparts to gather the objects.³⁴

The northwestern corner of the settlement consisted of a high rampart, which Müllner considered to have been raised 8 to 9 meters above the original ground surface.³⁵ Müllner located a trench in 1892 in an untouched section of the rampart below the site of discovery of the weapons.³⁶ The rampart at the presumed area of Müllner's trench was damaged in 1982.³⁷

A helmet lay at the top of the layer of debris, with other artifacts below.³⁸ The weapons were bent and highly calcified,³⁹ indicating the existence of hollow spaces within the ruins.⁴⁰ Stones, gravel and fragments of charcoal were also attached to the weapons. One *pilum* was enclosed by a highly scoriaceous sandstone (Fig. 8).⁴¹ Part of the stone had changed structure and colour because of high temperatures, and together with substances from the vicinity had been transformed into slag. The relatively cold *pilum* must have been implanted into an already incandescent substance - a situation that could have occurred at a blacksmith's forge.⁴² Müllner wrote that the majority of the other objects showed no traces of fire.⁴³ Several pieces were covered by a layer of iron oxide (scale), which was formed by firing at high temperatures and prevented corrosion.⁴⁴

The excavations in 1892

Before the discovery of the hoard, a skeleton was found in the interior of the settlement beneath the northwestern corner.⁴⁵ Prehistoric pottery was found in 1885 and 1886 in the same area.⁴⁶

Müllner decided to undertake test excavation so as to illuminate the circumstances under which the

³⁴ Müllner 1892, 65.

³⁵ Müllner 1892, 65.

³⁶ Müllner 1892, 65 ff, Pl. 5: 1.

³⁷ Urleb 1990, 99.

³⁸ Müllner 1892, 72.

³⁹ Windischgrätz 1892.

⁴⁰ Müllner 1892, 67-68.

⁴¹ Müllner 1892, 68-69; Müllner 1909, 43.

⁴² Data from D. Kmetič.

⁴³ Müllner 1892, 68-69; Müllner 1909, 43.

⁴⁴ Data from D. Kmetič.

⁴⁵ Deschmann, Hochstetter 1879, Pl. 3; Hoernes 1887a, [3]; Hoernes 1888, 227.

⁴⁶ Hoernes 1888, 227.

Fig. 8: A *pilum* enclosed in scoriaceous stone (inv. no. NMS P 3709). Photo T. Lauko, National Museum of Slovenia.
 Sl. 8: Pilum vsajen v zažlindran kamen (inv. št. NMS P 3709).
 Foto T. Lauko, Narodni muzej Slovenije.

hoard had been found. From the 12th to the 14th of May 1892, he placed test trenches in three areas: on “the hill where the weapons were found” (i.e. the northwestern corner of the rampart of the settlement), within the settlement, and at the cemeteries. He reported on the excavations in letters to the Provincial Committee⁴⁷ and in the journal *Argo*.⁴⁸

For the excavations in May, he hired Klajnšek, who afterwards continued by himself to the end of the summer.⁴⁹ Judging from the typology of the weapons, most of the finds from the independent digging by Klajnšek on 30-31 May and 1-2 June belonged to the hoard: eight *pila*, an incendiary *pilum*, a javelin, eight rods, three nails, four arrowheads, and an iron handle from a vessel, which is the only find that can be identified with certainty (*Pl. 17: 10*).⁵⁰ The nails represent three out of four known (*Pl. 17: 14-17*).⁵¹ No comparative examples exist among reliable material from the hoard for the nails and the handle, and thus their being part in the hoard is questionable.

Between the 12th and the 14th of May, Müllner opened three trenches in the northwestern corner of the rampart, along the outer slope, one above the other, with a total distance of 14 m. He dug horizontally or obliquely into the slope. He described all three of them as a single trench, distinguishing an “upper part” (i.e. the upper trench) and a “lower part” (i.e. the connected lower two trenches).⁵²

1. The upper trench:

The upper trench was placed on the outside slope of the rampart, a little below the top – just under

⁴⁷ The letter of A. Müllner to the Provincial Committee on the 23rd of May 1892, Archives of the Republic of Slovenia, DZ-DO IX-5, Provincial Museum, no. 4759 (=Archives of the NMS 61/1892); about plans: the letter of A. Müllner to the Provincial Committee, 22 February 1892, Archives of the Republic of Slovenia, DZ-DO IX-5, Provincial Museum, no. 1806; cf. also the letter of J. Pečnik to the Provincial Committee, 7 June 1892, Archives of the Republic of Slovenia, DZ-DO IX-5, Provincial Museum, no. 5247; finds: Accession Book of the NMS, 1892, no. 70: 27-28.

⁴⁸ Müllner 1892; also Müllner 1909, 42-43.

⁴⁹ The letter of A. Müllner to the Provincial Committee, 23 May 1892, Archives of the Republic of Slovenia, DZ-DO IX-5, Provincial Museum, no. 4759 (=Archives of the NMS 61/1892).

⁵⁰ Accession Book of the NMS, 1892, no. 91; Müllner 1892, 73, Pl. 6: 32.

⁵¹ Müllner 1892, 73.

⁵² Müllner 1892, 65-69, Pl. 5: 1 (separated trenches); Pl. 5: 2 (all three trenches as if connected); also Müllner 1909, 43.

the spot where the hoard was supposed to have been found. Müllner “quickly” ran into a 0.5 m thick stratum that followed the configuration of the rampart – thus sloping towards the outside edge. The upper part of this layer was darkly colored and contained charcoal and burnt stones, and the lower section consisted of red burnt soil.⁵³ A javelin (*Pl. 19: 1*) and an iron nail were found in the dark colored part of the layer.⁵⁴ Müllner concluded that this was the layer in which the hoard of weapons had been found. He did not dig deeper.⁵⁵

2. The lower two trenches:

The trenches that Müllner described together lay in the middle and at the bottom of the outside slope. They measured 7-8 m in width on the surface, narrowing towards the interior. The strata in sequence from top to bottom were as follows:⁵⁶

1. A layer of soil with a few stones, 1.5 m thick;
2. A layer of loam with many stones, 2 m thick;
3. A layer of loam with many stones, which differs from the upper one, 1 m thick.

4. A layer of debris, 1-2 m thick. It is composed of red to gray burnt, bubbly, and scoriaceous sandstone. Limestone fragments were also mixed, burnt to lime on the surface. Müllner established that both types of stone could be found in the immediate vicinity of Šmihel. The debris contained remains of carbonized beams, some even 5 to 6 m long. One of the beams lay at the base of the stratum. Small pieces of charcoal were also common. The wood has been reported to be oak, fir, pine, and hornbeam. There were empty spaces between the stones, so that calcareous sinter had accumulated on the stones, the gravel and the charcoal, sometimes very thickly.

5. The original ground surface.

The thickness of the strata described by Müllner seems excessive. The obliquely sloping layers were probably measured vertically or horizontally. Thus in reality they were most probably thinner. The sketch published by Müllner is not of great help.⁵⁷ He did not uncover any finds in the first three layers. It is conjectured that the weapons were found in layer 4, which contained charcoal and burnt, scoriaceous stones, and where conditions also existed for it all

to be covered with sinter. In another spot, Müllner wrote that in the trench “at a depth of 8.5 m” – perhaps meaning in layer 4 – he found a spirally wound band (*Pl. 19: 2-3*)⁵⁸ and a simple rod (one of the forms like on *Pl. 16*).⁵⁹ At a depth of 8 m he also discovered iron slag.⁶⁰ Strata 2 to 4 probably represent the ruins of one or more successive walls.

Müllner thus did not come across remains of the hoard, as he had hoped, although he probably excavated in the immediate vicinity. He did find a stratum similar to that in which the hoard lay.

1983 test excavations

In 1983, Mehtilda Urleb could no longer exactly locate Müllner’s trench from 1892, as the area of the northwestern corner had been leveled to the bedrock. Approximately 10 to 15 m southeast of the earlier trench, she excavated a new one. In this area, at least 2 meters of the rampart had previously been destroyed. The 1983 trench can be compared to the upper Müllner trench, which lay near the former top of the rampart. A highly burnt layer, such as the 0.5 m thick one in Müllner’s upper trench, was not discovered by Urleb, as it had probably been located in the previously removed section of the rampart. Ruined walls were represented in Urleb’s trench by stratum 9 (debris on the outer side of the rampart, composed of small, medium, and large stones without soil), which do not contain burnt remains or scorched stone. This stratum cannot be identified with any of Müllner’s layers.⁶¹ The pottery in 1983 was generally dated to the Hallstatt period.⁶² A few fragments of early Roman amphorae of the Lamboglia 2 type were also found (*Pl. 19: 7-8*).

The composition of the hoard

The objects from the hoard are stored in the National Museum of Slovenia in Ljubljana, the Natural History Museum in Vienna, the Institute for Prehistory and the Early Medieval Period in Vienna, the Museum of Art History in Vienna, and the Municipal History

⁵³ Müllner 1892, 65-66.

⁵⁴ Javelin, inv. no. NMS P 3782; Müllner 1892, 66, wrote that it was found at a depth of 2 m – this probably refers to the depth from the highest point of the trench or rather the rampart.

⁵⁵ Müllner 1892, 66.

⁵⁶ Müllner 1892, 66-68, *Pl. 5: 1,2*.

⁵⁷ Müllner 1892, *Pl. 5: 2*.

⁵⁸ Inv. no. NMS P 3788, 3789; Müllner 1892, 70, *Pl. 6: 4*.

⁵⁹ Müllner 1892, 74.

⁶⁰ Müllner 1892, 86.

⁶¹ Urleb 1990. The identification of the strata in Urleb is probably not accurate, *op. cit.*, 99.

⁶² Urleb 1990.

and Art Museum in Trieste. The most important archival sources are in the National Museum of Slovenia, the Archives of the Republic of Slovenia, and the Natural History Museum in Vienna. It was necessary in reconstructing the hoard to take into consideration the most varied but still incomplete sources. Even Windischgrätz and Müllner probably did not receive reliable data from the finder Klajnšek.

The first artifact from the hoard that arrived in the Provincial Museum of Carniola (now the National Museum of Slovenia) was a *pilum* (Fig. 7; Pl. 9: 7), donated by Windischgrätz in 1890.⁶³ According to Müllner, the entire collection bought from Klajnšek in 1892 by the Provincial Museum was a part of the hoard.⁶⁴ Nonetheless, the collection also includes objects found by Müllner in his trenches in the northwestern part of the rampart but not designated as such in the inventory book.⁶⁵ To the extent that it was possible, these were separated from the hoard (Pl. 19: 1-3). It is also possible that the purchased items include objects that were not a component part of the hoard. Doubt arises particularly about tools and some other material that can also be found at the cemeteries or discovered at the settlement (Pl. 17: 9-18; Pl. 18). The recurring types of weapons not known from other sites at Šmihel, nonetheless speak in favor of a uniform origin for the majority of the purchased objects.

The section of the hoard that entered the Windischgrätz collection is highly problematic. Pečnik reports that Windischgrätz purchased a La Tène helmet, a sword, and iron points from the hoard.⁶⁶ Windischgrätz published a selection of objects from the hoard (Fig. 6), and mentioned a damaged helmet, which has not been preserved.⁶⁷ Hoernes saw three swords of the La Tène type in the collection, which he examined in detail (only two in Windischgrätz's illustration). He also distinguished La Tène objects from early Roman weapons.⁶⁸ He suspected that the arrowheads with spirally twisted necks, i.e. an early

Medieval form (Fig. 6: 18,19), were not part of the hoard.⁶⁹ Consequently, from the very beginning questions arose as to what was truly part of the hoard and what had been found elsewhere, i.e. at the cemeteries around Šmihel, at the settlement, and even, as this was a private collection, what had been added from other sites. Thus all the late Roman and early Medieval objects had to be separated out from Windischgrätz's part of the hoard, as well as objects that have no analogies among the material from the then Provincial Museum of Carniola (Fig. 6: 8-10,16-25).

The Windischgrätz collection was not preserved in its entirety at one location. Some of the objects from the hoard were mislaid or lost, including several examples from the first publication (Fig. 6: 1-5,8-10,16-18,20,22-25).

Windischgrätz donated to the Provincial Museum of Carniola in addition to the *pilum* (Fig. 7; Pl. 9: 7), an axe (Fig. 6: 11; Pl. 18: 6),⁷⁰ and an incendiary javelin that according to typology is not part of the hoard (Pl. 21: 1).⁷¹

Part of the collection was purchased by the Natural History Museum in Vienna in 1906, including among other things a sword with stamps (Fig. 9-10),⁷² which subsequently in 1935 was sent to the Art History Museum in Vienna. The next major purchase by the Natural History Museum was in 1910, when they acquired material from Vače and Šmihel together.⁷³ The material from the hoard was mixed in the collection with that from graves and the settlement. Objects from the hoard can be identified only typologically.

Artifacts from the Windischgrätz collection also probably arrived in the Institute of Prehistory and the Early Medieval Period in Vienna. The inaccurate and evidently incorrect data available there again means that objects can be attributed to the hoard only on the basis of the typology.

Some specimens kept in Trieste (Pl. 7: 2; 16: 29,30),

⁶³ Inv. no. NMS P 3767; Accession Book NMS, 17 October 1890, no. 168.

⁶⁴ List of objects from the hoard: Müllner 1892, 69-74; Accession Book of the NMS; Inventory Book of the NMS. Inv. nos. NMS P 3621-3796. In 1960, an additional two highly calcified pila and one rod were inventoried as part of the hoard (fig. 20, 21, 25; NMS P 11670 a, b, c).

⁶⁵ Müllner 1892, 70, Pl. 6: 4; Müllner 1909, 45-46, Fig. 29.

⁶⁶ Letter of J. Pečnik to the Provincial Committee, 7 June 1892, Archives of the Republic of Slovenia, DZ-DO IX-5, Provincial Museum, no. 5247.

⁶⁷ Windischgrätz 1892.

⁶⁸ Hoernes 1892.

⁶⁹ Hoernes 1892, [10, 11].

⁷⁰ Inv. nos. NMS P 3767, P 4820. Accession Book of the NMS 1890, no. 168; Windischgrätz 1892, Fig. 11.

⁷¹ Inv. nos. NMS P 4811, 4839, 4840; Accession Book of the NMS 1891, no. 102.

⁷² Archives of the Natural History Museum, Vienna (further NHMW).

⁷³ Archives of the NHMW.

⁷⁴ Museo Civico di Storia ed Arte di Trieste; provenience Šmihel: inv. nos. 25925-30; no archival data; the material arrived in the museum at the end of the 19th century or the beginning of the 20th.

Fig. 9: A sword kept in the Art History Museum, Vienna, "Hofjagd- und Rüstammer", inv. no. A 2067. Scale = 1:4. Photo Art History Museum, Vienna.

Sl. 9: Meč, ki ga hrani Umetnostnozgodovinski muzej, Hofjagd- und Rüstammer, Dunaj, inv. št. A 2067. M. 1:4. Foto Umetnostnozgodovinski muzej na Dunaju.

Fig. 10: The stamps on sword inv. no. A 2067. Scale = 1:1. After Drack 1954-55, Pl. 59: 3a.

Sl. 10: Žiga z meča inv. št. A 2067. M. = 1:1. Po Drack 1954-55, t. 59: 3a.

could also have been part of the Windischgrätz collection.⁷⁴

In 1899, Müllner published drawings of six swords from Šmihel from the Windischgrätz collection,⁷⁵ and one more in 1909.⁷⁶ Only two reliably come from the hoard.⁷⁷ The rest lack specific provenience, and it is not surprising that they also include examples from the medieval and modern periods.

Evidently the objects from the hoard in the Windischgrätz collection were not constantly kept separated from material from other sites. The manner of acquisition, too, with purchases and uncontrolled digging, did not enable reliable information about the provenience.

The weapons that are typologically uniform and at the same time differ entirely from the finds from the Šmihel cemeteries were certainly a part of the hoard. This refers to all types of *pila* with flat hafts, forms 1, 2, and 3, socketed *pila*, and incendiary *pila*. Objects that were probably part of the hoard were javelins with square-sectioned heads, at least part of the catapult bolts, arrowheads, and simple iron rods. The hoard also contained a helmet and four swords (Pl. 1-16; Fig. 6: 1-7, 11-15; Fig. 7-25). Müllner emphasized that there were very few spears in the hoard.⁷⁸ The presence of tools, spear butts, and individual objects that were not weapons is based merely on citations

⁷⁵ Müllner 1899, Fig. 1-6; for discovery data see Müllner 1909, 44, Fig. 11-15, 17.

⁷⁶ Müllner 1909, 44, Fig. 16.

⁷⁷ Müllner 1899, Fig. 1, 3.

⁷⁸ Müllner 1892, 69.

in the inventory book of the National Museum of Slovenia (*Pl. 17-18*).

The reconstruction of the composition of the hoard is as follows:⁷⁹

- 1 helmet,
- 4 swords,
- 14 *pila* with flat hafts, type 1,
- 7 *pila* with flat hafts, type 2,
- 18 *pila* with flat hafts, type 3,
- 50 socketed *pila*,
- 17 incendiary *pila*,
- 2 spears,
- 13 javelins,
- 13 heavy catapult bolts,
- 37 light catapult bolts and arrowheads,
- 8 butts of spears or javelins,
- 11 tools,
- 265 rods,
- 13 miscellaneous objects.

ASSESSMENT OF THE HOARD

Typology of the weapons and dating

From the very moment of discovery, Hoernes recognized the exceptional nature of the hoard. He connected the *pila* to the Roman army, partly explaining them as weapons created under Roman influence. He also recognized a type of incendiary javelin.⁸⁰ Hoffiller, in a review of the development of Roman weaponry, placed the hoard in the Republican period,⁸¹ and Schulten also took it into consideration in a review of the development of *pila*.⁸² A large part of the hoard was published for the first time by Guštin.⁸³

The typology, dating, and function of individual weapons and the entire hoard have already been exhaustively established, and major changes are not necessary.⁸⁴

The most important form in the hoard is represented by *pila* with a flat haft for attachment. Three clearly distinguished types have already been described in detail, although the typology will again be reviewed briefly.⁸⁵ The essential element for the typology is the manner of attachment – meaning the shape of the haft. Additional individual elements taken into

consideration are the shape of the point, the form of the shank, and the length.

Type 1 was represented with fourteen examples (*Pl. 2; 3: 1-4; Fig. 6: 4-5; 11; 12*). The hafts were most often approximately rectangular, twice oval (*Pl. 2: 6,8*), and twice had deep lateral indentations, forming an hour-glass shape (*Pl. 2: 1-2*). The lengthwise edge of the haft was bent only once (*Pl. 2: 2*). The hafts had two holes for attachment and occasionally the rivets were also preserved. The large flat points (lengths up to 6 cm) usually have distinct barbs (except for the leaf-shaped one on *Pl. 2: 6* and the triangular one on *Pl. 3: 2*). The shanks had a square section and were often broadened below the point. The execution was extremely coarse (*Fig. 11; 12*). The length was from 22 to 30 cm (*Fig. 26*).⁸⁶

Type 2 was represented by seven examples (*Pl. 3: 5-6; Pl. 4; Fig. 13; 14*). The rectangular haft had one hole for a rivet. The lengthwise edges were cut on each side, forming four wings that were bent in different directions. Thus the wooden helve was attached with one rivet and four overlapping wings. The point was smaller than for type 1 (length to 4.3 cm) and had smaller barbs. The shank had a square section. The *pila* were from 33 to 40 cm in length (*Fig. 26*).

Probably eighteen *pila* of type 3 were found (*Pl. 5; 6; 7: 1-3; Fig. 6: 2-3; 8; 15-17; 18: 2*). The plate for attachment had two holes for rivets. The lengthwise sides had semicircular indentations, creating four wings bent in different directions. The shaft had a circular section. The points were flat and triangular (length 3 to 3.6 cm), without prominent barbs (7 examples; *Pl. 5; 6: 1; Fig. 15*). The other type of point had four thin barbs or lobes (at least 5 examples; *Pl. 6: 2-5; Fig. 6: 2-3; 17*). *Pila* of type 3 were 44 to 57 cm long (*Fig. 26*). The exceptions are one specimen (*Pl. 5: 4*) with a length of 33.5 cm and an unpreserved very long *pilum* (78 cm) with a four-lobed point, which had a square ferrule around the haft (*Fig. 6: 2*).

A special group is formed by 49 socketed *pila* with simple pin shaped points (*Pl. 7: 4-7; Pl. 8-10; 11: 1-7; Fig. 7; 19-21*). Most of them measure between 20 and 38 cm (*Fig. 26*). An extremely long *pilum* with a socketed haft and a leaf-shaped point was lost (*Fig. 6: 1*). This group is very similar to incendiary *pila*, which are also socketed, and have a bracket-shaped opening beneath the pin-shaped point (17 examples;

⁷⁹ The list differs slightly from that previously published in Horvat 1997, 108, due to additional research.

⁸⁰ Hoernes 1892.

⁸¹ V. Hoffiller, *Oprema rimskoga vojnika u prvo doba carstva*, *Vjes. Hrv. arh. dr. n. s.* 12, 1912, 82-84, 93, 105-107.

⁸² Schulten 1950, 1352.

⁸³ Guštin 1979.

⁸⁴ Horvat 1997; cf. Connolly 1997; Luik 2000, 273-275.

⁸⁵ Horvat 1997, 110-111, Fig. 3-5, 11.

⁸⁶ *Fig. 26* differs somewhat in terms of new measurements and some new data from the table in Horvat 1997, Fig. 11.

Fig. 11: The point of a *pilum* of type 1 (Pl. 3: 3; inv. no. NMS 3720). Photo T. Lauko, National Museum of Slovenia.
Sl. 11: Konica piluma oblike 1 (t. 3: 3; inv. št. NMS P 3720).
Foto T. Lauko, Narodni muzej Slovenije.

Fig. 12: The haft of a *pilum* of type 1 (Pl. 3: 3; inv. no. NMS 3720). Photo T. Lauko, National Museum of Slovenia.
Sl. 12: Nasadišče piluma oblike 1 (t. 3: 3; inv. št. NMS P 3720). Foto T. Lauko, Narodni muzej Slovenije.

Pl. 11: 8-11; Pl. 12; Fig. 26).

Comparisons with three similar complexes of finds are most important for dating the hoard from Grad.

The *pila* with flat hafts of type 3 are similar only to *pila* found in the Iberian settlement of Castellruf in Catalonia, where they were discovered in a stratum from the end of the 3rd century BC.⁸⁷ They were a bit shorter than type three from Šmihel (length around

42 cm), and the flat triangular points had gently concave edges.

During excavation of the temple at the site of Talamonaccio (ancient Telamon in Etruria), at least 60 *pila* of two types were discovered. Variant 1 from Talamonaccio, characterized by a rectangular haft with turned over lengthwise edges, is close to both Šmihel types 1 and 2.⁸⁸ Variant 2 from Talamonaccio,

⁸⁷ Álvarez Arza, Cubero Argente 1999.

⁸⁸ Luik 2000, 269-271, Fig. 1.

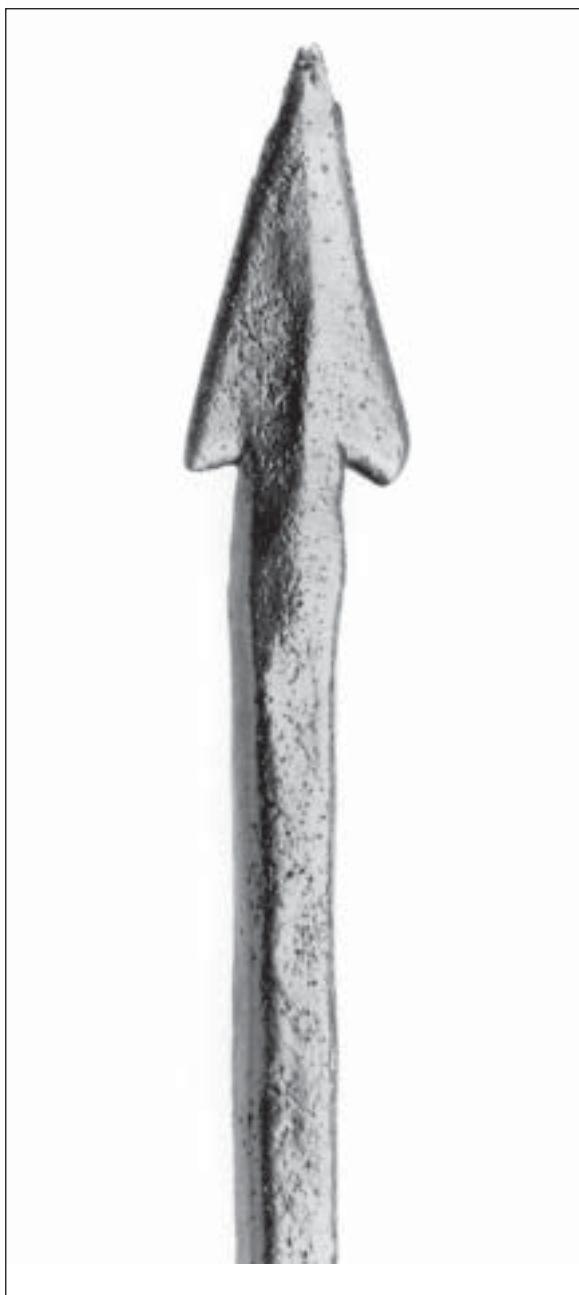

Fig. 13: The point of a *pilum* of type 2 (Pl. 3: 6; inv. no. NMS 3712). Photo T. Lauko, National Museum of Slovenia.
Sl. 13: Konica piluma oblike 2 (t. 3: 6; inv. št. NMS P 3712).
Foto T. Lauko, Narodni muzej Slovenije.

Fig. 14: The haft of a *pilum* of type 2 (Pl. 3: 6; inv. no. NMS 3712). Photo T. Lauko, National Museum of Slovenia.
Sl. 14: Nasadišče piluma oblike 2 (t. 3: 6; inv. št. NMS P 3712). Foto T. Lauko, Narodni muzej Slovenije.

with a simple rectangular haft, correspond well to type 1 from Šmihel.⁸⁹ The temple at Talamonaccio was burnt in the Civil Wars between Sulla and Marius in the ninth decade of the 1st century BC. It is possible that the *pila* had arrived in the temple as a votive gift after a battle

with the Celts that occurred nearby in 225 BC.⁹⁰

The Šmihel type 1 *pila* with hour-glass shaped flat hafts (Pl. 2: 1-2) can best be compared to the *pila* from Ephyra in Epirus. The finds came from a building razed in 167 BC.⁹¹

⁸⁹ Luik 2000, 271-272, sl. 2.

⁹⁰ Luik 2000, 272; Horvat 1997, 113-115.

⁹¹ S. I. Dakaris, *Anaskaphe eis to nekyomanteion tou Acherontos*, *Praktika* 1964 (1966), t. 47: y; Baatz 1982, 212-213,

Fig. 15: The point of a *pilum* of type 3 (Pl. 5: 1; inv. no. NMS 3708). Photo T. Lauko, National Museum of Slovenia.
Sl. 15: Konica piluma oblike 3 (t. 5: 1; inv. št. NMS P 3708).
Foto T. Lauko, Narodni muzej Slovenije.

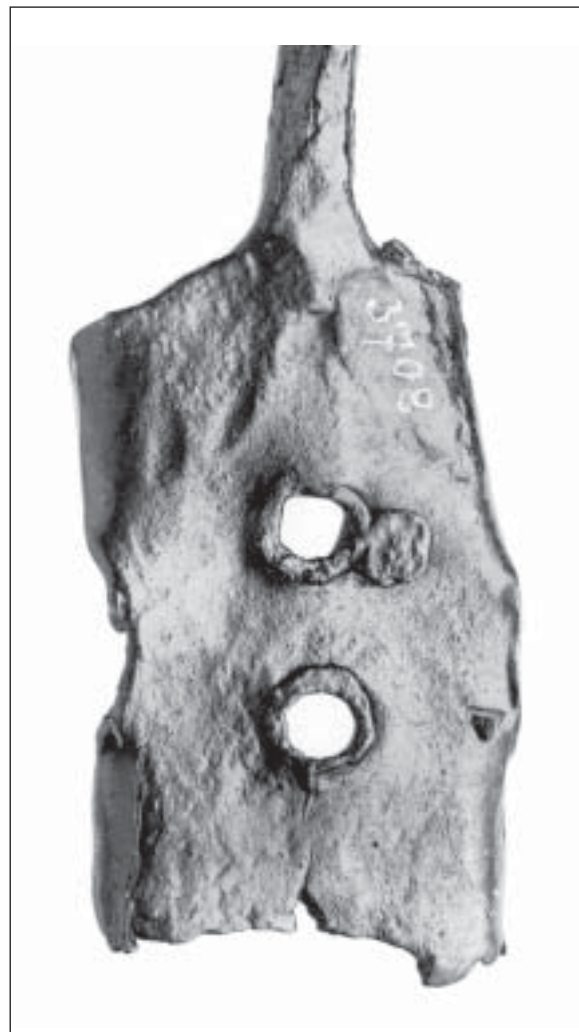

Fig. 16: The haft of a *pilum* of type 3 (Pl. 5: 1; inv. no. NMS 3708). Photo T. Lauko, National Museum of Slovenia.
Sl. 16: Nasadišče piluma oblike 3 (t. 5: 1; inv. št. NMS P 3708). Foto T. Lauko, Narodni muzej Slovenije.

Four-lobed points, such as are known from Šmihel type 3, are very rare (Pl. 6: 2-5; Fig. 6: 2-3; 17). Two long socketed *pila* (one almost 70 cm long) with similar points were discovered at the Col de Flam pass in the Alps (Italy), which probably come from an Alpine burnt-offering site and are not precisely dated.⁹² Related forms are pyramidal points with four barbs.⁹³

The cited examples show that *pila* with flat hafts from Grad near Šmihel originate from the end of the 3rd or from the first half of the 2nd century BC. Such a dating is also confirmed by differences from the earlier forms of *pila* and similar javelins that appear

in the 4th and 3rd centuries BC among the Celts in Italy and the Alps.⁹⁴ The only one close to these old forms was the lost *pilum* with a leaf-shaped point and a socket (Fig. 6: 1). The *pila* from Grad near Šmihel also differ from *pila* that appear from the middle of the 2nd century BC and onwards. These forms do not have any everted edges on the flat haft, new forms of attachment appear. The large flat triangular point with two barbs dies out, and true pyramidal points are in use.⁹⁵

The dating determined for *pila* with flat hafts also applies to other forms that otherwise are not so

230; Horvat 1997, 115.

⁹² Prinoth-Fornwagner 1993, 98, Pl. 3: 8,9.

⁹³ Schulten 1929, Pl. 25: 4; 38: 3,6; Nothdurfter 1979, 79, Pl. 70: 1197; Connolly 1997, 49, Fig. 3; Sievers 2001, Pl. 68: 348.

⁹⁴ Horvat 1997, 113; Connolly 1997, 44-49; Sievers 2001, 163-164.

⁹⁵ Horvat 1997, 113-116; Connolly 1997, 45-49.

Fig. 17: A four-lobed point of a *pilum* of type 3 (Pl. 6: 2; inv. no. NMS P 3728). Photo T. Lauko, National Museum of Slovenia. Sl. 17: Štiriroba konica piluma oblike 3 (t. 6: 2; inv. št. NMS P 3728). Foto T. Lauko, Narodni muzej Slovenije.

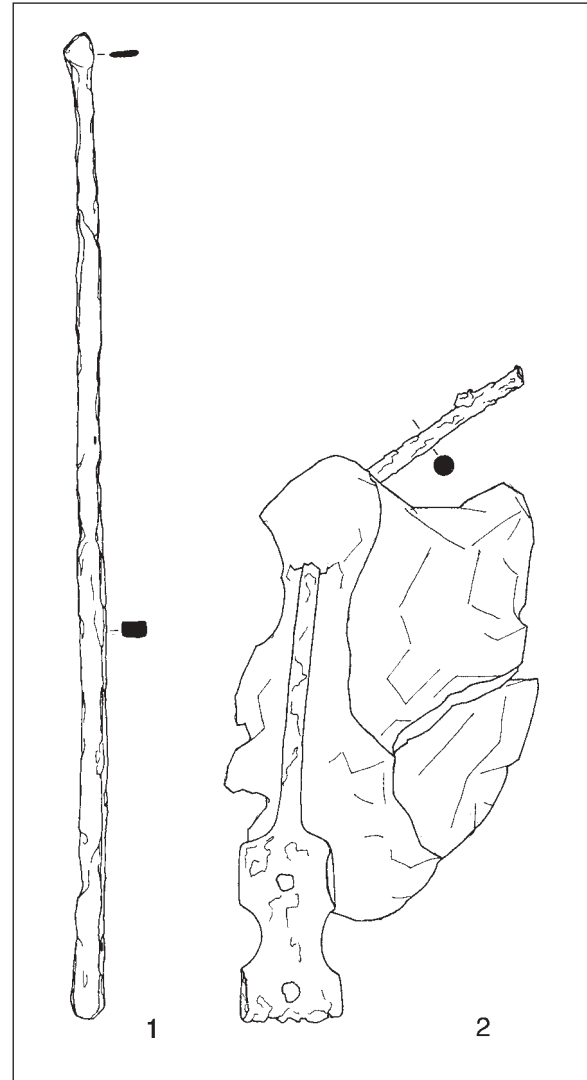

Fig. 18: 1- A damaged shaft of a *pilum*? (after Guštin 1979, Pl. 82: 8). 2- A damaged and highly calcified *pilum* of type 3 (after Guštin 1979, Pl. 82: 13). Both objects lost. Scale = 1:3.

Sl. 18: 1 poškodovana ost piluma? (po Guštin 1979, t. 82: 8). 2 poškodovana in močno zasigana ost piluma oblike 3 (po Guštin 1979, t. 82: 13). Oba predmeta pogrešana. M. = 1:3.

specifically defined in chronological terms: socketed *pila* with pin-shaped points (Pl. 7: 4-7; Pl. 8-10; Pl. 11: 1-7), javelins (Pl. 13: 3-14), massive catapult bolts (Pl. 14: 1-11), light bolts and arrowheads (Pl. 14: 12-21; Pl. 15), swords (Pl. 1; Fig. 9-10), and a lost helmet.⁹⁶

Two swords (Pl. 1: 1-2) are probably early representatives of Roman *gladius* types.⁹⁷ The lost

helmet could be classified to the Filottrano type according to Müllner's description, widespread in Picenum between the 4th and 2nd centuries BC.⁹⁸ In any case, this was probably one of the Italic types of helmet.

Arrowheads with one barb stand out (Pl. 15: 26,27). This is a form that appears in the late La Tène period in Celtic contexts, and rarely in Roman ones.⁹⁹

⁹⁶ Horvat 1997, 116; Connolly 1997, 50; Sievers 2001, 167.

⁹⁷ Feugère 1993, 97-100; Feugère 1994, 13-15; Connolly 1997, 49-56; Horvat 1997, 116.

⁹⁸ Müllner 1894, 150; S. Gabrovec, Grob s čelado s Trbinca pri Mirni (Das Helmgrab von Trbinca bei Mirna), *Arh. vest.* 41, 1990, 110-115; U. Schaaff, Keltische Helme, in: *Antike Helme*, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Monographien 14 (Mainz 1988) 315-317; Horvat 1997, 116.

Fig. 19: A socketed *pilum* calcified onto stone (Pl. 11: 7; inv. no. NMS P 3768). Photo T. Lauko, National Museum of Slovenia.
Sl. 19: Pilum s tulastim nasadiščem, prisigan na kamen (t. 11: 7; inv. št. NMS P 3768). Foto T. Lauko, Narodni muzej Slovenije.

The sword (Fig. 9-10) has a La Tène form. The most significant element for the chronology is the

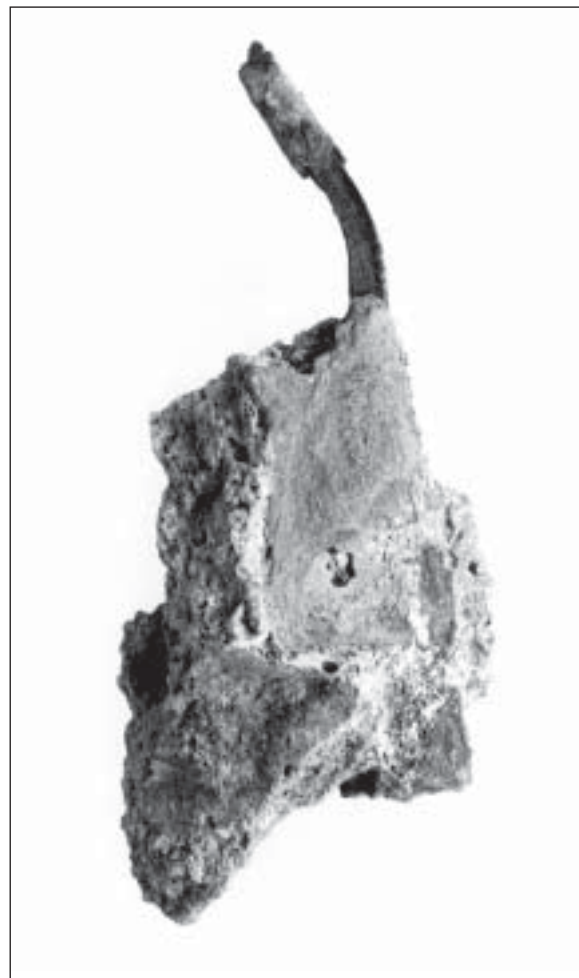

Fig. 20: A fragment of a socketed *pilum* calcified onto stone (inv. no. NMS P 11670a). Photo T. Lauko, National Museum of Slovenia.

Sl. 20: Odlomek piluma s tulastim nasadiščem, prisigan na kamen (inv. št. NMS P 11670 a). Foto T. Lauko, Narodni muzej Slovenije.

low bell-shaped guard, which appears on swords from dated graves of the Mokronog group, phase IIa. This phase corresponds to the LT C1 period.¹⁰⁰ The Šmihel sword is relatively long (blade length ca. 79 cm),¹⁰¹ pointed, and the blade has two parallel grooves, while a special feature was a double stamp in the form of a wheel. Stamps are common on swords of the LT C2 period.¹⁰²

⁹⁹ Sievers 1995, 150-151; Sievers 2001, 170-172.

¹⁰⁰ Cf. the form of the rim of sheath A2: J. M. De Navarro, *The finds from the site of La Tène*. Volume I. *Scabbards and the swords found in them* (London 1972) 23, 130; Božič 1999a, 195-196; Gotovlje: Pirkmajer 1991, Pl. 1: 4; Dobova, grave 1: Guštin 1977, Pl. 4: 4; Dobova, grave 6; M. Guštin, La tomba n. 6 di Dobova e l'ornamento delle lance La Tène, in: *Popoli e facies culturali celtiche a nord e a sud delle Alpi dal V al I secolo a. C.* (Milano 1983) Pl. 90, Fig. 1: 9. M. I was greatly aided by D. Božič in classifying the sword.

¹⁰¹ A similar length can be found for the sword from grave 1 at Dobova, Guštin 1977, Pl. 4: 4. Several later swords from Slatina in Rožna dolina, from the Mokronog IIb phase, were also around 90 cm and more in length, Pirkmajer 1991, Pl. 7: 39; 8: 50; 10: 67; 13: 92; 14: 98; 16: 108; 19: 136.

Fig. 21: A fragment of the point of a socketed *pilum* calcified onto stone (inv. no. NMS P 11670b). Photo T. Lauko, National Museum of Slovenia.

Sl. 21: Odlomek konice piluma s tulastim nasadiščem, prisigane na kamen (inv. št. NMS P 11670 b). Foto T. Lauko, Narodni muzej Slovenije.

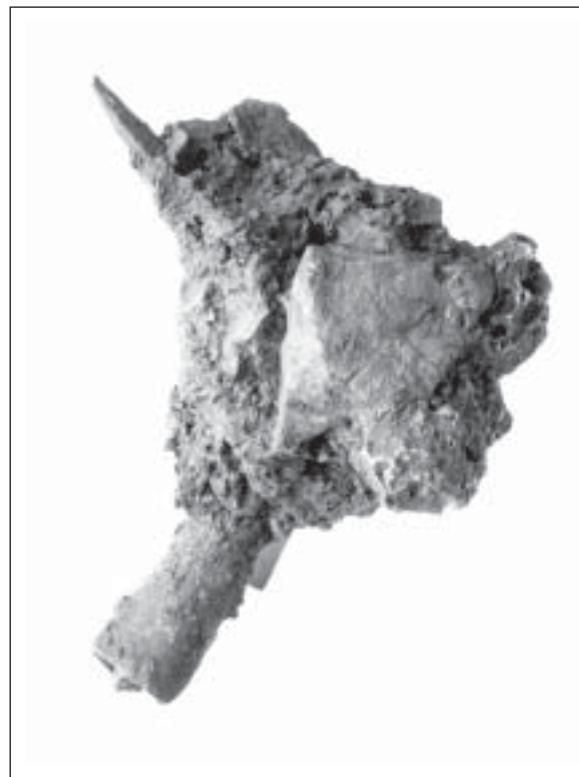

Fig. 22: Point of a socketed projectile, bent and calcified onto stones (inv. no. NMS P 3650). Photo T. Lauko, National Museum of Slovenia.

Sl. 22: Konica izstrelka s tulastim nasadiščem, zapognjena in prisigana na kamenje (inv. št. NMS P 3650). Foto T. Lauko, Narodni muzej Slovenije.

Particular attention should be paid to weapons for which analogies are not known. Several socketed *pila* have incised decoration (Pl. 7: 5-7) and spiral twisting (Pl. 8: 1). Three arrowheads with pyramidal points and two tiny barbs at the base of the point are exceptional specimens (Pl. 15: 23-25).

The incendiary *pila* also represent special features. They are related to simple socketed *pila* (Pl. 11: 8-11; Pl. 12). Incendiary projectiles and javelins were widespread weapons from the period of Hellenism to the late Roman period, however specially manufactured incendiary projectiles are recognizable in the archaeological record only from the Antonine period onwards.¹⁰² The forms found at Grad near Šmihel are thus much older and quite isolated at the moment.

From all of the above, it can be concluded that the most important objects from the hoard were contemporaneous, that they had been produced at

the end of the 3rd or in the first half of the 2nd century BC, and that they were used by the Roman army.

Plain rods

At least 265 plain iron rods were discovered (Pl. 16; Fig. 24-25). Of these, 221 rods were hammered to one side at a third or a half of the length, so that they formed unsymmetrical triangular points. The point encompassed a third or occasionally a half of the objects (type 1, Pl. 16: 1-22). A symmetrical widening at approximately a third of the length was present only on twelve examples (type 2, Pl. 16: 23-28). Thirty-two examples were lacked any widening (type 3, Pl. 16: 29-39). The rods were between 8 and 12 cm in length, and weighed 4 to 14 gr.

Müllner wrote that in his time similar rods were used on (even then) old-fashioned tools for combing

¹⁰² Drack 1954-1955.

¹⁰³ Franke 1998.

Fig. 23: A socketed arrowhead calcified onto stones (inv. no. NMS P 3651). Photo T. Lauko, National Museum of Slovenia. Sl. 23: Ost puščice s tulastim nasadiščem, prisigana na kamenje (inv. št. NMS P 3651). Foto T. Lauko, Narodni muzej Slovenije.

wool used in the production of felt.¹⁰⁴

Similar rods are frequently explained as iron teeth or prongs for Roman rakes or hoes. Five examples of Roman rakes with iron teeth and a wooden crossbar have been preserved. The teeth have a long triangular point (about two thirds of the entire length) and a

short haft, usually with a bent end. A curved outline of a tooth is also often found.¹⁰⁵ The entirely preserved rake from Newstaed had teeth around 20 cm in length, while the examples from London were around 15 cm long.¹⁰⁶ The teeth of the preserved rake from Saalburg have a very similar shape.¹⁰⁷ The rake from Sarmizegetusa probably had similar teeth, while the crossbar was also iron.¹⁰⁸

A special type of teeth or prongs is very similar to type 1 from Šmihel.¹⁰⁹ These teeth are approximately the same length or a little longer. Between the middle and one third of their length they were hammered into a semicircular or triangular widening - knob, which can protrude markedly,¹¹⁰ or on one side passes into an unsymmetrical triangular point.¹¹¹ A curved outline is frequent, and occasionally the haft is bent on the end. Several variants of this type appear at Vitudurum, where seven pieces were found together, which would support an interpretation that these had been the teeth of a rake.¹¹² Remains have not yet been discovered together with wooden parts.

The rods from Šmihel differ somewhat from the described rake teeth. The spiked haft is long and usually straight, the short top is usually formed as an asymmetrical triangular point, and a widening, merely in the form of a bump, is rare. The proportion between the length of the point and the haft is the opposite of that for the rake teeth. Among the 202 pieces from the National Museum of Slovenia taken into consideration, 35 were deformed (17%). The deformations were of varied extent and occurred at various places (Pl. 16: 20-22, 26, 37-39; Fig. 24): bent haft (10 examples), bent point, or the entire rod was bent. There were too few deformations, and they were too varied, to be related to some special manner of attachment or use.

Identical rods to those found at Grad near Šmihel were discovered at Grad nad Reko near Cerklje - at a settlement of the Idrija cultural group. Weapons predominate among the material, indicating that in

¹⁰⁴ A. Müllner, Die räthselhaften Stahlstifte von St. Michael bei Hrenovitz, *Argo* 5, 1897, 16; Müllner 1909, 47.

¹⁰⁵ Type 2 according to Doswald 1994, 263; typologies also in: Pietsch 1983, 72; Duvauchelle 1990, 45-46.

¹⁰⁶ S. E. Rees, *Agricultural Implements in Prehistoric and Roman Britain*, BAR Brit. Ser. 69 (1979) 484-485, 615, Fig. 255-256; W. H. Manning, *Catalogue of the Romano-British iron tools, fittings and weapons in the British Museum* (London 1985) 59, Pl. 25: F63-F66; Pl. VI.

¹⁰⁷ L. Jacobi, *Das Römerkastell Saalburg bei Homburg vor der Höhe* (Homburg vor der Höhe 1897) 160 (No. 14), 163 (No. 26), 443-445, Fig. 69, Pl. 80: 2; *Saalb. Jb.* 8, 1934, 25, Pl. 3: 10; Pietsch 1983, 72, Pl. 25: 549-556.

¹⁰⁸ Glodariu 1975, Fig. 12: 8,9. [Massive pyramidal points with a spike haft are most often the prongs of a harrow. Wooden and metal parts of such tools were preserved at Magdalensberg. Doswald 1994, 263, type 3; Dolenz 1998, 143-145; H. Dolenz, G. Wolf, *Römische Eggen aus der Stadt auf dem Magdalensberg*, *Carinthia* I 189, 1999, 65-79; W. J. H. Willems, Down to earth: a note on bolt-heads and rake-prongs, *ARMA. Newsletter of the Roman military equipment conference* Vol. 2, No. 2, 1990, 22-23.]

¹⁰⁹ Type 1 according to Doswald 1994, 263; Duvauchelle 1990, 45, Fig. 186 - type 2.

¹¹⁰ E.g. Dolenz 1998, 142, Pl. 41: L41-L42.

¹¹¹ E.g. Doswald 1994, 303, Fig. 212b: E154-157.

¹¹² V. Schaltenbrand Obrecht, Die Eisenfunde, in: *Beiträge zum römischen Oberwinterthur - Vitudurum* 7 (Zürich und Egg 1996) 158-159, Fig. 143, Pl. 46: 154-163.

Fig. 24: Rods of types 1 and 2 (inv. no. NMS P 3702, selection). Photo T. Lauko, National Museum of Slovenia.
Sl. 24: Konice oblike 1 in 2 (inv. št. NMS P 3702, izbor). Foto T. Lauko, Narodni muzej Slovenije.

the mid 1st cent. BC or in the early Augustan period this was the scene of a battle between the Romans and the local inhabitants.¹¹³ Similar rods were in use during the siege of Alesia in 52 BC. Rods also appeared there that had an additional barb on the tips. The rods from Alesia were most likely simple, quickly produced points – the so-called *stimuli* – that were attached to wooden obstacles. They could also represent quickly manufactured arrow or javelin heads.¹¹⁴ Plain rods with one barb or merely with an asymmetrical triangular point, of similar dimensions or larger, were discovered at Osuna. They are considered to represent the remains of weapons from a battle between Caesar and supporters of Pompey in 45 BC.¹¹⁵

On the one hand, minor differences in form exist between rake teeth and the plain rods from Šmihel. On the other hand, the Šmihel examples can be quite well compared to rods from otherwise much later

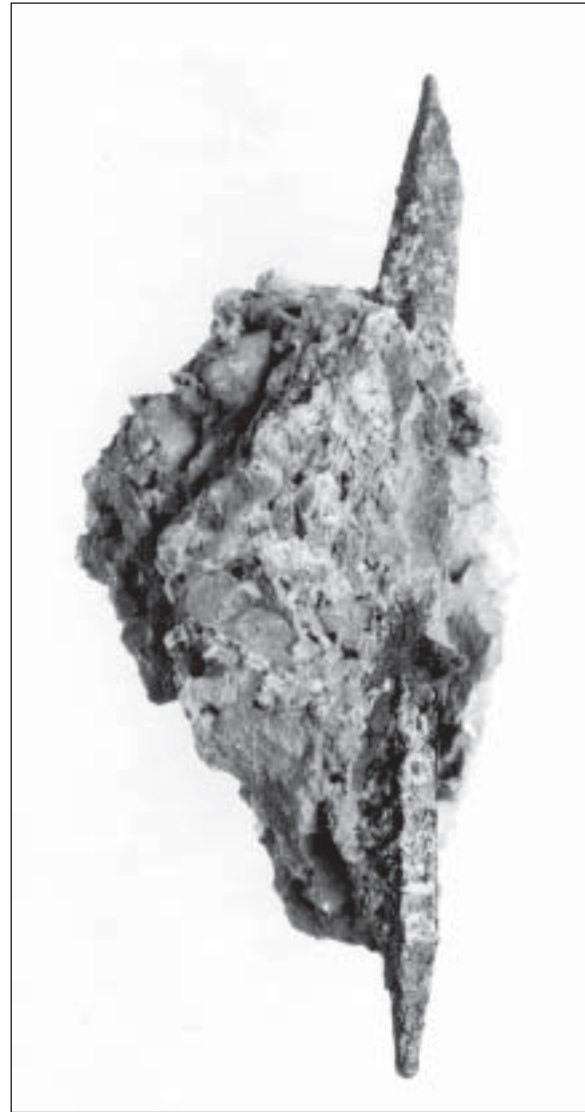

Fig. 25: A rod of type 3, calcified onto stones (inv. no. NMS P 11670c). Photo T. Lauko, National Museum of Slovenia.
Sl. 25: Konica oblike 3, prisigana na kamenje (inv. št. NMS P 11670 c). Foto T. Lauko, Narodni muzej Slovenije.

military contexts at Alesia and Osuna, as well as to the rods from the site of Grad nad Reko, which were probably also connected to a battle. The hoard from Šmihel contained a distinctly military group of finds. The rods from Šmihel could best be explained like those from Alesia – that they were perhaps quickly manufactured heads for arrows or javelins or they had been rammed onto wooden obstacles.¹¹⁶

¹¹³ Božič 1999b, 71-75, Fig. 2: 4,5; 3: 12,13.

¹¹⁴ Deyber 1994; Sievers 1995, 151-152; Sievers 1997, 271-272; V. Brouquier-Reddé, L'équipement militaire d'Alésia d'après les nouvelles recherches (prospections et fouilles), in: M. Feugère (ed.), *L'équipement militaire et l'armement de la république (Ive-Jer s. avant J.-C.)*, Journal of Roman Military Equipment Studies 8, 1997, 281-282, Fig. 6; Sievers 2001, 172-174.

¹¹⁵ Sievers 1997, 273-275; S. Sievers, Armes, in: P. Rouillard, *Antiquités de l'Espagne* (Paris 1997) 58-61.

¹¹⁶ Deyber 1994; Sievers 1995, 151-152; Sievers 2001, 172-174.

The function of the weapons

The hoard consists of several types of Roman weaponry from the end of the 3rd or the first half of the 2nd century BC. Weapons for long-distance battle predominate: *pila*, incendiary *pila*, javelins, catapult bolts, and arrowheads. The numerous deformations show that they had already been used in battle.

The penetrative power depended on the weight of the weapon and the shape of the point. The length was probably also important. There were at least four shapes of *pila*, which probably reflect various uses.

Polybius reported in his description of the Roman army, created in the second half or near the middle of the 2nd century BC, that the legionaries each had two *pila*, one heavy and the other light. The description of the heavy *pilum* partly corresponds to known *pila* with a flat tang. The shaft was thickened in a "palm's width" (total 7.7 cm; probably only in the area of the haft) and was three "elbows" long (around 1.4 m). An iron point with barbs was equally long. The iron was deeply rammed into the wooden shaft and attached with numerous rivets.¹¹⁷ The wide tang of the Šmihel types 1, 2 and 3 represented a basis for further weighting, so that they probably represent "heavy *pila*" in the sense used by Polybius (Fig. 26).¹¹⁸ The light *pilum* is described merely as a weapon similar to a hunting javelin of average dimensions.¹¹⁹ Polybius described in detail the javelin of lightly outfitted soldiers, the *velites*. The shaft was two "elbows" in length (a bit less than 90 cm) and was one "thumb" wide (somewhat less than 2 cm). The point was a "hand's length" long (ca. 22 cm), narrow and pointed, so that it bent at the first blow and the opponent could not reuse it.¹²⁰ The shortest socketed *pila* at Šmihel (at least seven examples) are very similar to the *velites* javelin in terms of dimensions, form, and also damages suffered (Fig. 26). It is very likely that socketed *pila* can be judged to be the weapons of lightly armed soldiers,

as well as possibly also the "light *pila*" of the legionaries.¹²¹

Short *pila* of type 1 functioned as short-range javelins with an additional weight. The wide triangular barbed points were effective in battle against lightly equipped opponents.¹²² In face-to-face battles, these *pila* could also be used as a spear, in which the wide triangular points were very effective.¹²³

The four-lobed points of *pilum* type 3 and the pin-shaped points on socketed *pila* were different. They more easily penetrated shields and armour. Because of the long and narrow shank they bent after striking and they could even reach the opponent's body behind the shield. The small triangular points of type 2 and 3 also approach this ideal. The additional weighting of *pila* with flat hafts increased their penetrative power.¹²⁴

Closely related forms of points were in use as arrowheads, javelin heads, and catapult bolts of various caliber. Even the transition towards the butt of the spear isn't clear. It is often not possible to distinguish the function merely according to the typology of the form. Size and weight are better criteria for classification, although weight is difficult to reconstruct.¹²⁵ Arrowheads are considered not to be heavier than 12 g.¹²⁶ Regarding the arrowhead with one barb (*Pl. 15: 26*), which weighs 15 g, this boundary might even be higher.¹²⁷ Using a criterium of weight (4 to 15 g), 12 examples from Šmihel could be classified as arrowheads: 7 points with a pyramidal head (*Pl. 15: 15-22*), 3 with two barbs (*Pl. 15: 23-25*), and 2 with one barb (*Pl. 15: 26-27*). A total of 11 catapult bolts were found with a massive short pyramidal head (*Pl. 14: 1-11*), which weigh between 84 and 136 g, and are 11 to 15 cm long.¹²⁸ The remaining 24 points with a pyramidal head (*Pl. 14: 12-21; 15: 1-14*), with lengths between 7.5 and 15 cm, and weights between 24 and 65 g, probably represent catapult bolts of smaller caliber. Two points (*Pl. 15: 1,2*) could well have a different purpose, as in terms of length and weight they were close to javelins

¹¹⁷ Polybius VI, 23, 9-11; Schulten 1950, 1349-1354.

¹¹⁸ Schulten 1950, 1349-1354; Bishop, Coulston 1993, 50.

¹¹⁹ Polybius VI, 23, 9.

¹²⁰ Polybius VI, 22, 4.

¹²¹ Bishop, Coulston 1993, 50.

¹²² M. Junkelmann, *Die Reiter Roms. Teil 3: Zubehör, Reitweise, Bewaffnung* (Mainz am Rhein 1992) 135 ff; Deschler-Erb 1999, 22.

¹²³ Bishop, Coulston 1993, 48-50; Horvat 1997, 117-118; Connolly 1997, 44.

¹²⁴ Bishop, Coulston 1993, 48-50.

¹²⁵ Baatz 1966, 203-205; Dolenz 1998, 70-72; Deschler-Erb 1999, 15-17; comparison of lengths: Horvat 1997, 118, Fig. 12.

¹²⁶ M. Korfmann, *Schleuder und Bogen in Südwestasien*, *Antiquitas* 3, 13 (Bonn 1972) 33-39; E. Erdmann, *Vierkantige Pfeilspitzen aus Eisen von der Saalburg*, *Saalb. Jb.* 38, 1982, 5-6.

¹²⁷ Possible weight to 30 g; Baatz 1966, 204.

¹²⁸ Baatz 1982, 230-231; Feugère 1994, 10.

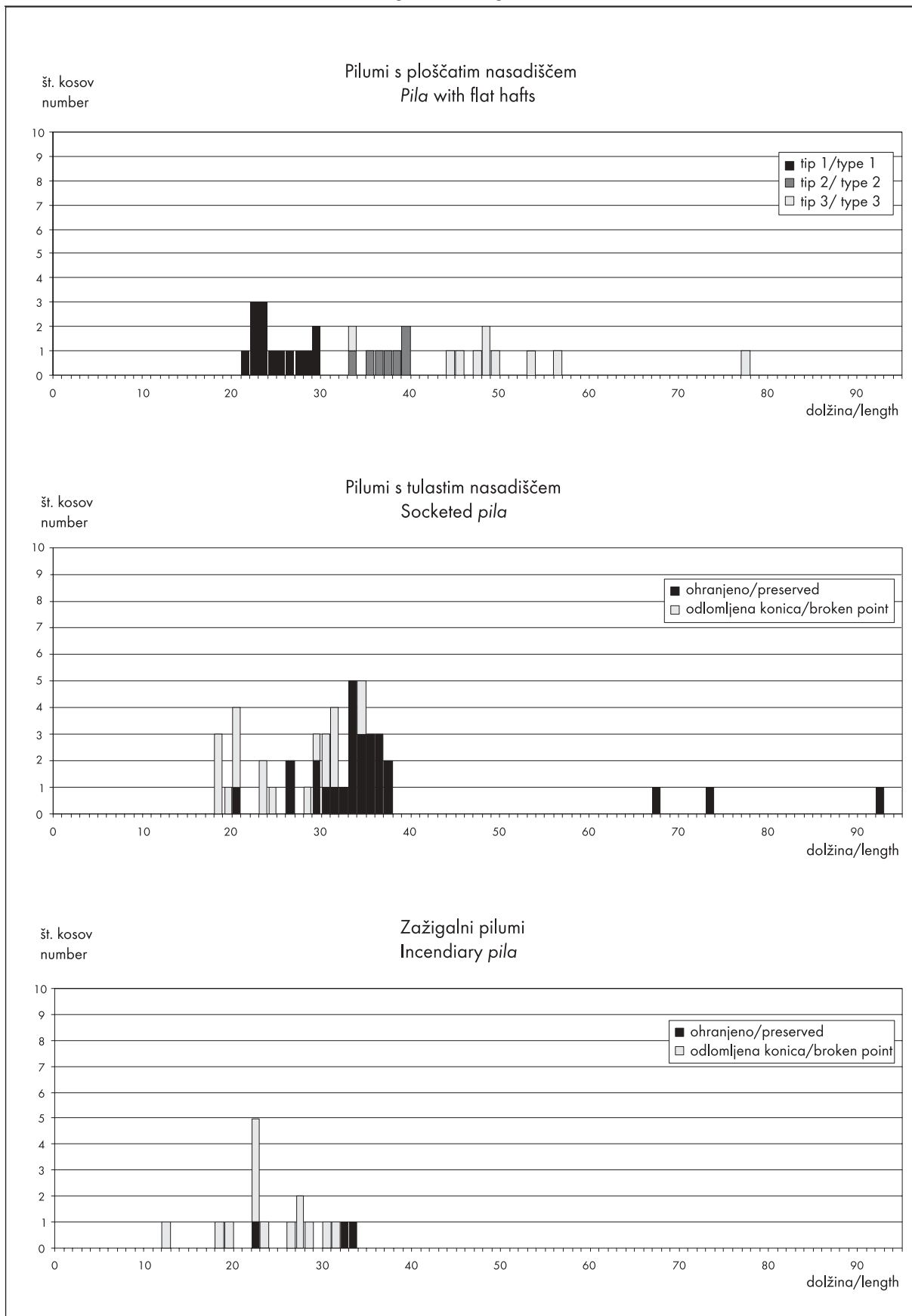

Fig. 26: Pila lengths.
Sl. 26: Dolžine pilumov.

(like *Pl. 13: 3-14*).¹²⁹ Points with an exceptional triangular section (*Pl. 15: 1*), appear only rarely.¹³⁰

Incendiary *pila* or javelins, 17 examples of which were in the hoard, were almost never part of the standard military equipment (*Pl. 11: 8-11; Pl. 12*). Such weapons were not used on open battlefields, rather mainly in sieges or in naval battles.¹³¹

A further 12 javelins can also be attributed to the hoard (*Pl. 13: 3-14*).

Weapons for hand-to-hand fighting consisted merely of four swords (*Pl. 1; Fig. 9*), and two spear heads (*Pl. 13: 1-2*).

The only piece of defensive armour was a helmet.

The function of individual types of weapons and their numerical proportions perhaps reflect the real conditions in the actual situation where the weapons were utilized. The participants were lightly and heavily armed Roman soldiers, equipped with various forms of *pila*. They were armed with artillery devices and incendiary *pila*, thus prepared for besieging wooden fortresses. Archers were also present. The predominance of long-distance weaponry was probably connected, as in the cases of Alesia and Osuna, with the tactics of warfare in besieging fortified strongholds.¹³²

Tools

Tools and various other small objects (*Pl. 17: 9-18; 18*) are rare in the hoard of Grad, and there are no traces of calcification on them that would reliably indicate similar circumstances of deposition as for the weapons. Thus their inclusion in the hoard seems questionable.

A hoe with wings on one side and a pointed blade (*Pl. 18: 1*) is a local form that appeared in large numbers at sites of the Idrija cultural group in the late La Tène period.¹³³ The examples from Idrija near Bača and Modrej are characterized by strongly curved contours, so that the haft and the blade created almost a right angle. The wooden shaft in this case was straight.¹³⁴ For the less curved hoes from Bodrež and from Šmihel, a wooden shaft in the form of a hook would be most suitable.¹³⁵ The gentle curve of the blade means that this was not a narrow ploughshare.¹³⁶

The following two tools (*Pl. 18: 2,3*), in which a winged haft passes straight into a short, pointed blade, could well be explained as a pick or a conical hoe (such as the example on *Pl. 18: 1*). Narrow ploughshares also have a very similar form. Conical hoes occasionally differ from narrow ploughshares only in the manner of wear, and partly also in terms of smaller dimensions.¹³⁷ Another large narrow ploughshare was found at Šmihel, without detailed information about the circumstances of the find.¹³⁸ In the La Tène period, narrow ploughshares were in use in central Europe,¹³⁹ and they can also be found in the region of the western Balkans.¹⁴⁰ A new form appears in the late La Tène graves of the Idrija group – a wide symmetrical ploughshare, which was later characteristic for the entire Roman period.¹⁴¹

Winged axes with an almost even blade and a straight edge (*Pl. 18: 4-6*) are a long-term southeastern Alpine form, in use from the early Iron Age onwards. In the late La Tène they were common in the Soča River basin,¹⁴² while in Roman contexts they were relatively rare.¹⁴³

The type of sledge-hammer with an oval opening in the center and symmetrical, parallel striking surfaces

¹²⁹ Baatz 1966, 204-206.

¹³⁰ Ch. Unz, E. Deschler-Erb, *Katalog der Militaria aus Vindonissa*, Veröffentlichungen der Gesellschaft pro Vindonissa 14 (Brugg 1997), 26, Pl. 24: 512-513, 516-517.

¹³¹ Franke 1998, 253-254.

¹³² Sievers 1997; Sievers 2001, 178-179.

¹³³ Guštin 1991, 61-62.

¹³⁴ Guštin 1991, Pl. 2: 2; 5: 8; 10: 14; 19: 4; 20: 1; 45: 1,2; for the hafting, see Jacobi 1974, 73-75.

¹³⁵ Guštin 1991, Pl. 38: 4-7,10,12.

¹³⁶ A different interpretation: Guštin 1991, 60.

¹³⁷ Jacobi 1974, 73-75; R. Müller, *A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késővaskortól a törökörök végéig* (Die Entwicklung der eisernen Agrargeräte in Ungarn von der Späteisenzeit bis zum Ende der Türkenherrschaft), *Zalai gyűjtemény* 19 (Zalaegerszeg 1982) 811, Fig. 756; Milošević 1986, 114-115, 121, n. 65; for an example from Grad interpreted as a hoe, see Guštin 1991, 62, n. 208.

¹³⁸ Guštin 1979, Pl. 77: 5.

¹³⁹ Jacobi 1974, 67-70; A. Rybová, K. Motyková, Der Eisendepotfund der Latènezeit von Kolin, *Pam. arch.* 74, 1983, 133-138; Henning 1987, 49; Guštin 1991, 60-61.

¹⁴⁰ Z. Marić, Vir kod Posušja, *Glas. Zem. muz.* 17, 1962, Pl. 1: 12,13; Milošević 1986, 114, Fig. 2: 1; 4: 1; 6: 1.

¹⁴¹ Guštin 1991, 60-61; Henning 1987, 49 ff.

¹⁴² Guštin 1991, 61-62.

¹⁴³ H. Sedlmayer, Bewährte Simplizität. Zu einem Neufund aus dem Kastellvicus von Favianis/Mautern an der Donau (Österreich), in: M. Feugère, M. Guštin (eds), *Iron, Blacksmiths and Tools. Ancient European Crafts*, Monographies instrumentum 12 (Montagnac 2000) 179-186.

(Pl. 17: 18) is still in use today. In terms of the unclear circumstances of discovery, neither its inclusion in the hoard nor its dating are secure. Such forms otherwise appear rarely among archaeological material. One such was found, for example, among late Hallstatt material in the cave of Býčí skála.¹⁴⁴ The type had also been in use in the Roman period.¹⁴⁵ The example from Šmihel, weighing 4.15 kg, was meant to be held in both hands. The hammer was cracked, and thus Müllner had thought that it was ruined in manufacture and had never been used.¹⁴⁶ This is confirmed by the fact that the striking surfaces bear no traces of use.

The reason for deposition of the hoard

The objects lay together in the ruins of the walls of the settlement where hollow spaces had remained, so that calciferous deposits formed on some examples. Chunks of charcoal had also become attached to the artifacts. It is not clear, however, whether they had actually burnt at the moment of destruction of the walls. One *pilum* had been implanted into a stone turned into slag (Fig. 8), indicating at least partial contact with high temperatures.

Weapons that had been used in battle predominated in the hoard. With the exception of one sword (Fig. 9) and two arrowheads (Pl. 15: 26, 27), which came from a Celtic milieu, all the other weaponry was of Roman origin. They were probably contemporary – from the end of the 3rd century or the first half of the 2nd century BC. The tools that could possibly also be a composite part of the hoard are few in number. They represent forms that probably derived from the local Inner Carniola group in the La Tène period. The majority of the material from the hoard is thus foreign to the region of the Inner Carniola cultural group, where it had been buried.

The find can be explained in at least three ways:

1. The weapons were used in a battle, during which walls fell and burned, burying them underneath it.
2. It represents a votive hoard.
3. It was the remnant of a cache of weapons or a collection of old iron intended for reworking.

The first explanation, that the deposition was the direct result of a battle, is the most questionable. Excavations were undertaken at several places at Grad near Šmihel, and there were no other concentrations of military objects.

The possibility of a votive burial must also be taken into consideration. Groups of weapons appear at Alpine sacrificial-cremation sites, which extend in the east only to western Carinthia.¹⁴⁷ Weapons were frequently deposited together with tools, with various other metal objects, such as attire elements, and with pottery. Local and regional forms of tools and weapons predominate, while examples of weapons of Roman origin are rare.¹⁴⁸ On the other hand, the sacrificial deposition of undamaged weapons in water and swamps was extremely widespread and had a lengthy tradition, which continued even into the Roman period.¹⁴⁹ In the southeastern Alpine region, this custom was particularly intensive in the Ljubljana Marshes along the Ljubljanica River, where individual examples and small groups of undamaged weapons were deposited.¹⁵⁰ In the Roman world, the Šmihel hoard can be compared to the group of *pila* from Talamonaccio, which perhaps represents weapons donated to the temple after the battle with the Celts in 225 BC.¹⁵¹ In contrast to the usual votive hoards, the hoard from Grad near Šmihel contained an unusually large number of arrowheads and catapult bolts. In this aspect, it can be compared to the site of Döttenbichl in Bavaria, where among an abundance of Roman weapons used in battle, arrowheads predominated, and several catapult bolts were also discovered. Zanier interpreted the find as a sacrificial

¹⁴⁴ H. Ohlhaber, *Der germanische Schmied und sein Werkzeug*, Hamburger Schriften zur Vorgeschichte und Germanischen Frühgeschichte 2 (Leipzig 1939) 44, Pl. 7; H. Parzinger, J. Nekvasil, F. E. Barth, *Die Býčí skála-Höhle*, Röm. Germ. Forsch. 54 (1995) 82, Pl. 49: 430, 431.

¹⁴⁵ W. Gaitzsch, *Eiserne römische Werkzeuge*, BAR Int. Ser. 78 (1980) 80-82, Pl. 14: 66; 15: 68; Pietsch 1983, 22, Pl. 6: 87; Glodariu 1975, Fig. 7: 6.

¹⁴⁶ Müllner 1892, 73.

¹⁴⁷ Förker Laas Riegel: Fuchs 1991; Teurnia: A. Lippert, Ein latènezeitlicher Opferplatz in Teurnia bei Spittal an der Drau, in: *Festschrift zum 50jährigen Bestehen des Institutes für Ur- und Frühgeschichte der Leopold-Franzens-Universität Innsbruck*, Univforsch. z. prähist. Arch. 8 (Bonn 1992) 285-304.

¹⁴⁸ *Kult der Vorzeit in den Alpen* (Innsbruck 1997); cf. e.g.: Prinoth-Fornwagner 1993; W. Zanier, *Der spätlatène- und römerzeitliche Brandopferplatz im Forggensee (Gde. Schwangau)*, Münch. Beitr. z. Vor- und Frühgesch. 52 (1999) 108-114.

¹⁴⁹ Bishop, Coulston 1993, 37-38; A. Thiel, W. Zanier, Römische Dolche - Bemerkungen zu den Fundumständen, *Journal of Roman Military Equipment Studies* 5, 1994, 59-81; G. Kurz, *Keltische Hort- und Gewässerfunde in Mitteleuropa*, Materialhefte zur Archäologie in Baden-Württemberg 33 (Stuttgart 1995).

¹⁵⁰ E.g. Horvat 1990, 58-59, 173-175; P. Bitenc, T. Knific, Arheološko najdišče Ljubljana (The Ljubljana as an Archaeological Site), *Argo* 40/2, 1997, 19-32; J. Istenič, A Roman late-republican gladius from the river Ljubljana (Slovenia), *Arh. vest.* 51, 2000, 171-182.

site of the local inhabitants, where weapons collected after a battle had been placed.¹⁵² The possibility that Grad near Šmihel had been a votive hoard thus can neither be proven nor completely excluded.

The collection of old, unusable weapons for reworking was a normal process in the Roman army, as was the deposition of unused stores.¹⁵³ The *pila* from Castellruf were found in the ruins of a metallurgical workshop.¹⁵⁴ The ruins of the walls in which the Šmihel hoard lay contained large amounts of scorched stone, turned to slag.¹⁵⁵ This could indicate the remains of metallurgical activities, which cannot be dated.¹⁵⁶ A *pilum* that was adhered to a scoriaceous stone (Fig. 8) almost dependably indicates that it lay in the hearth of a forge.¹⁵⁷ A blacksmith's workshop could perhaps be indicated also by tools (Pl. 17: 18; Pl. 18) and the abundance of simple rods (Pl. 16). Thus it is entirely possible that the Romans themselves, or someone else, also possibly a successful opponent, had collected damaged weapons and had already begun repairs or reworking. The reworking was interrupted for some unknown reason, and the cache of old iron was buried in the rampart of the settlement. The deliberate burial could indicate speedy military advances or a change in the fortunes of war.

The reasons for the deposition cannot be brought to light given the unclear circumstances of the find and the lack of truly comparative material. But the weapons certainly must have been used in battles between the Roman army and the indigenous population in the region of western Slovenia at the end of the 3rd or the first half of the 2nd century BC.

The historical significance of the hoard

The literary sources for the 2nd century BC report on intensive Roman encroachment into the *Caput Adriae* region. In the year 186 BC, a large Celtic

group settled in the vicinity of the future colony of Aquileia, but the Romans quickly reacted and destroyed the settlement in 183 BC. Aquileia was founded in 181 BC, and soon thereafter, in 178-177, the conquest of Istria followed. In 171 BC, the consul G. Cassius Longinus set off from Aquileia, meaning to reach Macedonia throughout all of Illyricum. Called back at the very beginning, his army wreaked havoc in the lands of the Iapodes, Histri, and Carni. Military campaigns were undertaken in 129 BC against the Taurisci, the Carni, the Histri, the Iapodes, and the Liburni, in 119 BC against the Segestani, and in 115 BC against the Carni.¹⁵⁸

Aquileia was connected with the central Danubian basin and the northern Balkans via the ancient trade route also known as the Amber Route. The easiest way from Aquileia towards the east passed through the Pass of Razdrto (598 asl) and the Postojna basin, at the point of contact between the Alps and the Dinaric Mountains. The Postojna basin was where the routes met leading from Aquileia, Tergeste, northern Istria (Aegida), and the Kvarner Bay. Continuing to the east, the route split into two, the better established one through Nauportus and Emona to the Sava River valley, and the other through Cerknica plain and the Bloke plateau to the valley of the upper Krka River (Fig. 1).¹⁵⁹

The Inner Carniolan (Notranjska) cultural group occupied the region of western Slovenia, including Karst, the pass of Razdrto and the Postojna basin in the early Iron Age. An independent group (phases Notranjska VII and VIII) lived here in the La Tène period, which in terms of the archaeological record was close to the Idrija group, located north of it. According to literary sources, just before the Roman conquest the area of Inner Carniola represented the border area of the Histri, the Carni, and the Iapodes.¹⁶⁰ The site of Grad near Šmihel, which was the largest prehistoric settlement in Inner Carniola, commanded the Postojna basin and the 7 km distant pass of

¹⁵¹ Luik 2000, 272.

¹⁵² W. Zanier, Die Alpenfeldzug 15 v. Chr. und die Eroberung Vindelikens, *Bay. Vorgeschbl.* 64, 1999, 103-104.

¹⁵³ Bishop, Coulston 1993, 34-37.

¹⁵⁴ Álvarez Arza, Cubero Argente 1999.

¹⁵⁵ Müllner 1892, 65-68.

¹⁵⁶ At Ajdovščina above Rodik the traces of metallurgical activities were uncovered on the prehistoric rampart and in its vicinity: B. Mušič, Geophysical prospecting in Slovenia: an overview with some observations related to the natural environment, *Arh. vest.* 50, 1999, 366-370.

¹⁵⁷ Data from D. Kmetič.

¹⁵⁸ M. Šašel Kos, The End of the Norican Kingdom and the Formation of the Provinces of Noricum and Pannonia, in: B. Djurić, I. Lazar (eds.), *Akten des IV. internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens*, Situla 36 (Ljubljana 1997) 21-31, with all relevant literature.

¹⁵⁹ Strabo 4, 6, 10; 7, 5, 2; Šašel 1977; Šašel Kos 1990, 17-20, 143-147.

¹⁶⁰ Guštin 1973; Guštin 1979; S. Gabrovec, Notranjska grupa, in: *Praist. jug. zem. 5. Željezno doba* (Sarajevo 1987) 151-177; Božič 1999a, 203.

Razdrto. Razdrto appeared under the name Okra as the lowest pass across the mountains in Strabo's description of the route from Aquileia to Siscia. The same name of Okra was also used for Nanos Mountain above Razdrto, which is exceptionally imposing and visible from far away - even from the lowlands near Aquileia.¹⁶¹

The control of two strategic points, the pass of Razdrto / Okra and the fortified settlement at Grad near Šmihel, represented supervision over almost all traffic between Italy and the southeastern Alpine region.

At the end of the 2nd century BC, an outpost of Roman traders already existed at Razdrto / Okra. It is characterized by an almost pure Roman material culture.¹⁶² Thus Okra at the latest then would have passed under Roman control. At the end of the 2nd and in the 1st century BC, when the Roman settlement at Razdrto / Okra was flourishing, settlement at Grad near Šmihel can only barely be perceived (see below). Shifts must have occurred in the 2nd century BC that placed the Inner Carniolan section of the Amber Route under the Roman influence, that reduced the power of the settlement at Grad near Šmihel, and that established conditions for the development of the Roman outpost at Razdrto. All of this indicates that the find of Roman weapons at Grad near Šmihel, which is much earlier than the known archaeological finds from Razdrto, was related to the first Roman actions to establish control over the Amber Route - probably in the first half of the 2nd century BC.

The success of trade contacts, which was often supported with military interventions, is shown indirectly by the prosperity of Aquileia and its trade with the east. Roman stations were developed in the mid 1st century BC at Nauportus¹⁶³ and Emona.¹⁶⁴ Roman material culture also penetrated into the indigenous Inner Carniolan settlements that did not lie directly along the route. The most significant marker is the use of Roman coins together with Celtic silver coins, while fine Roman pottery and amphorae appear sporadically, and Italic brooches can also be found.¹⁶⁵ It is evident that the broader surroundings of the

Amber Route had also experienced shocks. At numerous Inner Carniolan settlements, lead slingshot were found, which are a younger form of those from Grad near Šmihel (see below), and probably can be assigned to the 1st century BC.¹⁶⁶ In the mid 1st century BC or in the early Augustan period Roman military operations also took place in the region of the Idrija cultural group, which bordered on the south with the Inner Carniolan group.¹⁶⁷

It seems that the hoard from Grad near Šmihel stands at the very beginning of the Roman military penetration into the southeastern Alps, which protected the hinterland of Aquileia, opened the path for Roman trade to the east, and enabled control of the initial section of the Amber Route. It would be difficult to date the hoard to a period before or after the foundation of Aquileia, and even less to connect it with actually known historical events.

ADDENDUM

The settlement at Grad near Šmihel from the late La Tène period onwards

The question of the settlement of Grad near Šmihel in the late La Tène and Roman period is crucial for understanding the significance of the hoard as well as for understanding the strategic role of this point at the transitional region between northeastern Italy and the northern Balkans.

The large cemeteries around Grad were in use from the early Hallstatt to the middle La Tène. This era must also have been the most important period of settlement and political power.¹⁶⁸ The hoard of Roman weapons, which have been dated to the end of the 3rd and first half of the 2nd century BC, is thus contemporaneous with the last phase of graves.

The archaeological record from other fortified prehistoric settlements in Inner Carniola indicates that many continued in existence in the late La Tène and early Roman periods.¹⁶⁹ Thus the presumed discontinuity of settlement at Grad near Šmihel in

¹⁶¹ Strabo 4, 6, 10; 7, 5, 2; Šašel 1977.

¹⁶² Bavdek 1996.

¹⁶³ Horvat 1990; Šašel Kos 1990.

¹⁶⁴ B. Vičič, Zgodnjersko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 30, Stari trg 17 in 32 (Die frühromische Siedlung unterhalb des Schloßbergs in Ljubljana. Gornji trg 30, Stari trg 17 und 32), *Arh. vest.* 45, 1994, 25-80; M. Šašel Kos, The 15th legion at Emona - some thoughts, *Ztschr. Pap. Epigr.* 109, 1995, 235-236.

¹⁶⁵ J. Horvat, Ausbreitung römischer Einflüsse auf das Südostalpengebiet in voraugusteischer Zeit, in: *Provinzialrömische Forschungen. Festschrift für Günter Ulbert zum 65. Geburtstag* (Espelkamp 1995) 25-40; Horvat 1995.

¹⁶⁶ Horvat 1993; Horvat 1995, 191.

¹⁶⁷ Božič 1999b.

¹⁶⁸ Guštin 1973; Guštin 1979.

¹⁶⁹ Horvat 1995, 189-192.

the middle La Tène or at its end represents something exceptional.

The 2nd and 1st centuries BC

Hitzinger was the first to write in general about the Roman and Celtic coins from Grad near Šmihel.¹⁷⁰ Globočnik succeeded in acquiring a Roman Republican coin and three Celtic silver coins, which had been found inside the settlement.¹⁷¹ Hoernes mentioned nine Celtic coins, including those from Globočnik's collection, which he considered to have been found outside the area of the settlement, in the fallow ground of Pod Kaculjem.¹⁷² Globočnik donated two silver coins to the Provincial Museum in Carniola.¹⁷³

Celtic coins

1. A large Tauriscan silver coin. Unclear type. (Globočnik 1870, 761; Šmid 1907, 40, no. 11; Kos 1977, no. 41: 1; Pl. 36: 11.)

2. A small Tauriscan silver coin. Karlsteiner type. (Globočnik 1870, 761; Šmid 1907, 40, no. 12; Kos 1977, no. 41: 2; Pl. 36: 12.)

3-9. Celtic silver coins. (Lost. Hoernes 1887a, [5].)

Roman coin

1. D Republic 75 BC Rome
RRC 391/1-3

(Lost. From the settlement. Globočnik 1870, 761. *FMRSI* III 50-1.)

A penannular brooch of the Posočje type (Pl. 20: 6), which was found at the cemetery of Za Polšno, can be dated to the late La Tène period.¹⁷⁴ A brooch (Pl. 20: 1) can be dated to the same period, because of the triple knobs on the bent back foot, which tie it to the Picugi type.¹⁷⁵

The trench excavated in 1983 in the northwestern

Fig. 27: Bronze ring. Scale = 4:1. Photo A. Schumacher, Natural History Museum, Vienna.

Sl. 27: Bronast prstan. M. = 4:1. Foto A. Schumacher, Naravoslovni muzej na Dunaju.

corner of the rampart contained the remains of at least two amphorae of the Lamboglia 2 type (Pl. 19: 7-8). Amphorae of the same type (Pl. 19: 9) were also found at Mačkovec (Fig. 5). Coarse vessels were found close by, which Hoernes dated partly to the period after prehistory.¹⁷⁶ Roman shards were found by Schmid on the southern side of Mačkovec.¹⁷⁷ An undated cremation grave was found in the northern side of Mačkovec.¹⁷⁸ Amphorae of Lamboglia 2 type are very common at Roman sites along the northern Adriatic, and large quantities were also discovered at Razdrto. They were produced from the last quarter of the 2nd century BC to the early Augustan period.¹⁷⁹

Several lead slingshot were found scattered through the northern third of the settlement at Grad (Pl. 20: 8-30). A double pyramidal form appeared among them (Pl. 20: 8-9), which is characteristic for the first third of the 1st century BC,¹⁸⁰ while an earlier

¹⁷⁰ Hitzinger 1867, 837.

¹⁷¹ Globočnik 1870, 761.

¹⁷² Hoernes 1887a, [5]. The same Celtic silver coins are also mentioned by: Deschmann, Hochstetter 1879, 6; *Mitt. Anthr. Ges.* 9, 1880, 71; Hoernes 1888, 240; Müllner 1892, 41-42.

¹⁷³ Šmid 1907, 40.

¹⁷⁴ Guštin 1991, 40-41.

¹⁷⁵ M. Guštin, La Tène fibulae from Istria, *Arch. Jug.* 24, 1987, 51-53.

¹⁷⁶ Unidentified; Hoernes 1887a, [2-3]; Hoernes 1888, 227.

¹⁷⁷ Pick, Schmid 1922-1924, 293.

¹⁷⁸ Hoernes 1887a, [3]; Hoernes 1888, 227.

¹⁷⁹ Cf. J. Horvat, *Sermin*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 3 (Ljubljana 1997) 58, 120-121, 123-125, Fig. 48. Razdrto: Bavdek 1996.

¹⁸⁰ Th. Völling, Funditores im römischen Heer, *Saalb. Jb.* 45, 1990, 35; Horvat 1993, 334, 336.

appearance of this type cannot be excluded. One pottery object (*Pl. 20: 31*) is also very similar to a slingshot.¹⁸¹

Chance finds from outside the cemeteries and the hoard were kept in the Windischgrätz collection, among them two examples of early Roman weapons that typologically correspond to specimens from the hoard: a 7.5 cm long arrowhead with a pyramidal head (a form similar, for example, to *Pl. 15: 18*), and a 14.1 cm long catapult bolt with a short pyramidal head (probably *Pl. 19: 6*).¹⁸² A chance find in the middle of the 20th century of a javelin head also corresponds to the hoard (*Pl. 19: 5*).

The javelin, catapult bolt, and arrowhead can be tied to the period of the creation of the hoard, i.e. to the middle La Tène, as well as to the late La Tène period. A similar connection could possibly also be true for the lead slingshots. The later chance finds, consisting of the Lamboglia 2 amphorae, Celtic silver coins, a Republican coin, and the late La Tène attire elements indicate that Grad was also settled in the late La Tène, although perhaps to a considerably reduced extent. The finds from Mačkovec, outside the ramparts of the settlement, could well indicate a dispersed form of settlement. The scarcity of the settlement finds becomes particularly evident if we compare them to the rich late La Tène horizons of other Inner Carniolan settlements.¹⁸³ However, a different image of the settlement structure was perhaps aided by the deep soil layers at Grad and its position in the vicinity of a modern village, which somewhat deters the illegal activities of treasure hunters with metal detectors. The absence of late La Tène graves at Šmihel is not exceptional, as cemeteries from this period are almost unknown in the Inner Carniolan region.¹⁸⁴

*The Roman period, the late Roman period,
and the early Middle Ages*

Roman coins from the period between the 1st and 4th centuries:

1. As	Claudius I	41-54
Rome	RIC?	

(Worn. NMS LJ 5282 [prev. P 11648b]. *FMRSI* III 50-2.)

2-3. 1st cent.

(Lost. South of the rampart - "Gruden's lot", Müllner 1892, 86, Pl. 4:1 h,g; *FMRSI* I 74-2 ff.)

4. Dp	Antoninus Pius	152-153
Rome	RIC 909(a)	

(Müllner 1893, 48, who additionally mentions several late Roman coins. *FMRSI* I 44-1.)

5. An	Claudius II	268-270
Rome	RIC?	

(Worn. NMS LJ 5281 [prev. P 11648a]. *FMRSI* III 50-3)

6. Num	Constantine I	316-317
Rome	RIC 52	RS

(Private collection. *FMRSI* III 50-4.)

7. First half of the 4th century
(Lost. South of the rampart - "Gruden's lot", Müllner 1892, 86, Pl. 4:1 h,g; *FMRSI* I 74-2 ff.)

A *kräftig profilierte Fibel* with an integral spring (*Pl. 20: 2*) was not entirely preserved and can only be generally classified as Almgren 67 or 68, meaning between the end of the 1st century BC and the first half of the 2nd century AD.¹⁸⁵

At one of the cemeteries, Pod Mačkovcem or Za Polšno, a bronze ring was found (*Pl. 20: 3; Fig. 27*).¹⁸⁶ This was a type of Roman engagement or marriage ring: the circlet is flattened on the top into a circular surface onto which a male and female bust were engraved. It cannot be dated more specifically according to shape, but the majority of rings with two busts are late Roman.¹⁸⁷ The sites of discovery of another two rings, of bronze (*Pl. 20: 4*) and iron (*Pl. 20: 5*), are not known. A more exact dating is not possible.

Bronze bracelets with terminals in the shape of stylized animal heads (*Pl. 20: 7*) most often appear in the last third of the 4th century and at the beginning of the 5th century.¹⁸⁸

A billhook with a wide, sickle-like curve, and an

¹⁸¹ Horvat 1993, 334, Fig. 1: 5.

¹⁸² Hoernes 1888, 239, No. 12.

¹⁸³ Horvat 1995, 189-192. Inventory of the NMS, unpublished. The majority of finds were collected with metal detectors.

¹⁸⁴ Cf. Božič 1999a, 202-203.

¹⁸⁵ Ch. Gugl, *Die römischen Fibeln aus Virunum* (Klagenfurt 1995) 11-12; J. Istenič, *Poetovio, zahodna grobišča I / Poetovio, the Western Cemeteries I*, Kat. in monogr. 32 (1999) 59-61.

¹⁸⁶ Hoernes 1888, 237-238, Pl. 6: 19.

¹⁸⁷ C. Johns, *The Jewellery of Roman Britain* (Ann Arbor 1996) 64-65.

¹⁸⁸ M. Konrad, *Das römische Gräberfeld von Bregenz - Brigantium I*, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 51 (1997) 59-63.

¹⁸⁹ Nothdurfter 1979, 42.

angled blade (*Pl. 19: 4*), has a unique form of handle. This was solid and fitted with a hook and a flanged ending. The hook on the end of the handle probably prevented the grip slipping during a powerful swing.¹⁸⁹ The purpose of the flanged end is unclear. Similar billhooks were discovered at the settlement of Sv. Pavel above Vrtovin, where the circumstances of the finds also do not allow a reliable dating.¹⁹⁰ The same form was discovered in Friuli at the sites of Montagnon di Moimacco and Basso di Grupignano, where it is not dated.¹⁹¹ Billhooks with very similar handles were found at Sanzeno and in the vicinity.¹⁹² Five examples of the same type were found in a hoard of iron tools from Cavriana near Mantua, which also contained two coins from the second half of the 2nd century.¹⁹³ Beyond Italy, one specimen was discovered at Bad Cannstatt near Stuttgart.¹⁹⁴ Billhooks with a hook on the handle are depicted on two Italic funerary monuments: on the tombstone of L. Cornelius Atimetus from the Vatican Museum, dated to the Neronian or early Flavian period,¹⁹⁵ and on a tombstone from Ostia from the first half or the middle of the 2nd century.¹⁹⁶ An Italic origin for this type of billhook is thus certain,¹⁹⁷ as is an approximate dating to the 1st to 2nd centuries. Two different handles can be noted. A solid metal handle can be seen on the examples from Šmihel, Sanzeno, Montagnon di Moimacco and Basso di Grupignano, while the specimens from Vrtovin, Cavriana, and Bad Cannstatt

have handles partly coated with organic material.

The incendiary javelins found at Šmihel (*Fig. 6: 8; Pl. 21: 1*) are very similar to a projectile from Dura Europos, dated to the mid 3rd century.¹⁹⁸ Archaeological finds and literary sources speak of the use of incendiary projectiles, which had a spindle-shaped "basket" made of rods for the combustible material, between the Antonine period and the end of the 4th century.¹⁹⁹

A javelin (*Pl. 21: 2*) had a point with prominent barbs,²⁰⁰ which is characteristic for the arms of the Germans. The type was also in use by the Roman army in the late Roman period.²⁰¹ They are found in the southeastern Alpine region at late Roman military posts,²⁰² and in the area of Roman cities.²⁰³

As the trilobate arrowhead was not preserved, it is difficult to classify it typologically (*Fig. 6: 22*). The broken outline of the lobes in general indicates the late Roman or the early medieval period.²⁰⁴ The Šmihel example is somewhat similar to Zanier's type 4, which appears at late Roman sites from the 4th century AD onwards, among others at the nearby Hrušica. In the southeastern Alpine region it is also found at fortified hilltop settlements of the 5th and 6th centuries.²⁰⁵

Three arrowheads were found with long barbs and spirally twisted necks (*Pl. 21: 4; Fig. 6: 18-19*).²⁰⁶ Such arrowheads with spirally twisted or smooth necks appear from the 5th century onwards.²⁰⁷ They can

¹⁹⁰ A. Gaspari, M. Guštin, I. Lazar, B. Žbona Trkman, Late Roman tool finds from Celje, Gradišče at Zbelovska gora and Sv. Pavel above Vrtovin (Slovenia), in: M. Feugère, M. Guštin (eds), *Iron, Blacksmiths and Tools. Ancient European Crafts*, Monographies instrumentum 12 (Montagnac 2000) 197-198, Fig. 10: 18-19.

¹⁹¹ A. Tagliaferri, *Coloni e legionari romani nel Friuli celtico* (Pordenone 1986) 308, Pl. 81.

¹⁹² Northdurfter 1979, 40-43, Pl. 19: 298, 299.

¹⁹³ P. Allini, S. Jorio, Ripostiglio di strumenti in ferro da Cavriana, in: *Misurare la terra: centuriazione e coloni nel mondo romano. Il caso mantovano* (Mantova 1984) 144-154, Fig. 157-160; Guštin 1991, 63.

¹⁹⁴ Klumbach 1971, 231, Pl. 93: 1; this example was brought to my attention by D. Božič.

¹⁹⁵ Klumbach 1971, 231, Pl. 95; Zimmer 1982, 180-182, No. 114.

¹⁹⁶ Zimmer 1982, 183, No. 117.

¹⁹⁷ Northdurfter 1979, 41-43.

¹⁹⁸ S. James, Archaeological evidence for Roman incendiary projectiles, *Saalb. Jb.* 39, 1983, 42-143.

¹⁹⁹ James (op. cit.); R. Degen, Spätantike Brandpfeile aus Bülach und Oberwinterthur?, *Helv. Arch.* 29, 1998, 73-78; Franke 1998.

²⁰⁰ Probably the same as *Fig. 6: 20*; Windischgrätz 1892, [9], Fig. 20.

²⁰¹ S. v. Schnurbein, Zum ango, in: G. Kossack, G. Ulbert (eds), *Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie. Festschrift J. Werner* (München 1974) 425-428; Bishop, Coulston 1993, 160-162; Feugère 1993, 236-237; J. Ilkjaer, *Illerup Ådal 1. Die Lanzen und Speere*, Jutland Archaeological Society Publications 25:1 (Århus 1990) 165 ss.

²⁰² Martinj Hrib, Predjama, Hrušica, Rudna pri Rudnici: F. Leben, Z. Šubic, Poznoantični kastel Vrh Brsta pri Martinj Hribu na Logaški planoti (Das spätantike Kastell Vrh Brsta bei Martinj Hrib auf dem Karstplateau von Logatec), *Arh. vest.* 41, 1990, 327, Pl. 2: 16-18; Korošec 1982, Pl. 8: 5; Bitenc, Knific 2001, Fig. 40, 42, 43.

²⁰³ Emona: S. Petru, *Emonske nekropole (Die Nekropolen von Emona)*, Kat. in monogr. 7 (1972) Pl. 90: 3; I. Sivec, Poznoantično orožje na Slovenskem (Spätantike Waffen in Slowenien), *Arh. vest.* 48, 1997, Pl. 1: 2,3; Bitenc, Knific 2001, Fig. 51; Nevioudunum: S. Petru, P. Petru, *Nevioudunum (Drnovo pri Krškem)*, Kat. in monogr. 15 (1978) Pl. 1: 9.

²⁰⁴ Bierbrauer 1987, 170, Pl. 59: 11, 13; M. Buora, Punte di freccia a tre alette dal Friuli-Venezia Giulia e dai territori contermini, in: *Civiltà padana 3* (Modena 1991) 63-64, Pl. 2; U. v. Freedden, Awarische Funde in Süddeutschland?, *Jb. Röm. Germ. Zentmus.* 38, 1991, 594-610.

²⁰⁵ W. Zanier, Römische dreiflügelige Pfeilspitzen, *Saalb. Jb.* 44, 1988, 6; Knific 1993, 525-530; Bitenc, Knific 2001, Fig. 81.

²⁰⁶ Hoernes 1888, 239, No. 12; Windischgrätz 1892, [9], Fig. 18, 19.

be found at the hilltop sites of the late Roman period in the southeastern Alpine area,²⁰⁸ and in Lombard graves at Kranj from the second half of the 6th century.²⁰⁹ They are present in Germanic graves throughout the entire 7th century.²¹⁰ In the regions of Istria and Slovenia, they appear in the horizon of the 7th-9th centuries.²¹¹

An arrowhead with small barbs and a graded transition to a socketed shaft (*Pl. 21: 3*) is characteristic for Germanic graves of the middle and second half of the 7th century.²¹² It was excavated at Žluberski vrh, west of the prehistoric settlement (*Fig. 5*), by Klajnšek under Müllner's orders between May 30 and June 2 1892.²¹³ Müllner reported that large jugs, probably amphorae, were discovered in the same area.²¹⁴ Amphorae and fragments of everyday Roman vessels were also mentioned by Schmid.²¹⁵

A single-edged dagger (*Pl. 21: 5*) cannot be dated reliably.²¹⁶ Two axes were also found, which were not preserved. According to Hoernes' description of the first one,²¹⁷ and its comparisons,²¹⁸ it can be concluded that this was probably a late Roman axe with a "chin".²¹⁹ The other axe could possibly represent a form from the late Roman or early medieval period.²²⁰

Roman objects from Grad and the immediate vicinity are quite rare. They are mainly chance finds, as graves from the period are not known, and similarly no walled architecture has been discovered.²²¹ Thus it

would be difficult to speak of a settlement between the 1st and 3rd centuries AD.

The weapons from the late Roman period and the early Middle Ages can be related to military activity in the region of Šmihel, most likely related primarily to control of the old transportation route through Razdrto and the Postojna basin. This came into reuse in the late Roman period, especially after the decline of the fortress at Hrušica (*Ad Pirum*).²²² In the period of the 3rd and 4th centuries, the near vicinity of the route from the Postojna basin to Hrušica was probably important. A military outpost from the end of the 4th and first half of the 5th century was located at Predjama, which is only 2 km away from Šmihel.²²³ The bracelet and rings perhaps indicate the existence of a late Roman cemetery in the Šmihel region.

Acknowledgements

The analysis of the weapons from Grad near Šmihel took place over many years, as the objects from the hoard and the archival material are scattered throughout various institutions in Slovenia, Austria, and Italy.

I would first like to thank Dr. Neva Trampuž Orel, who granted access to the material in the National Museum of Slovenia (*Narodni muzej Slovenije*), helped

²⁰⁷ H. W. Böhme, *Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhunderts zwischen unterer Elbe und Loire*, Münch. Beitr. z. Vor- und Frühgesch. 19 (München 1974) 110, 157, Pl. 77: 15; 91: 5; 132: 5; Bierbrauer 1987, 170.

²⁰⁸ C.f. S. Ciglencčki, Höhenbefestigungen als Siedlungsgrundeinheit der Spätantike in Slowenien, *Arh. vest.* 45, 1994, Pl. 2: 14; 12: 10.

²⁰⁹ V. Stare, *Kranj*, Kat. in monogr. 18 (1980) Pl. 5: 3,5; Pl. 60: 5.

²¹⁰ R. Wörner, *Das alamannische Ortsgräberfeld von Oberndorf-Beffendorf, Kreis Rottweil*, Materialhefte zur Archäologie in Baden-Württemberg 44 (Stuttgart 1999) 45.

²¹¹ T. Knific, Dve staroslovanski grobišči z ozemlja loškega gospostva (Deux tombes des vieux Slaves sur le territoire de la seigneurie de Škofja Loka), *Loški razgledi* 22, 1975, 17; e.g.: B. Marušič, Prilog poznavanju ranosrednjovjekovne nekropole na Mejici kod Buzeta (Eine Beilage zur Kenntnis der frühmittelalterlichen Nekropole an der Mejica bei Buzet), *Jadr. zbor.* 11, 1979-1981, Pl. 1: 9-11; 3: 17; D. Svoljšak, T. Knific, *Vipavska dolina*, Situla 17 (Ljubljana 1976) Pl. 10: 5; 12: 1,5; Bitenc, Knific 2001, Fig. 319.

²¹² U. Koch, *Die fränkischen Gräberfelder von Barga und Berghausen in Nordbaden*, Forsch. u. Ber. z. Vor- u. Frühgesch. in Baden-Württ. 12 (1982) 44-45, Pl. 7: 7; 14: A2; a similar type with additional barbs also in Istria: B. Marušič, *Istra u ranom srednjem vijeku* (Pula 1960) Pl. 3: 1/10.

²¹³ Müllner 1892, 85; Accession book, NMS, 1892, no. 91.

²¹⁴ Müllner 1892, 85; not preserved.

²¹⁵ Pick, Schmid 1922-1924, 293.

²¹⁶ The blade form is close to that of a late Roman dagger from Ljubljana, Knific 1993, 530-532, Fig. 16.

²¹⁷ Hoernes 1888, 239, No. 9.

²¹⁸ L. Lindenschmit, *Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit*, Band 1, Heft 2 (Mainz 1858) Pl. 7: probably 17.

²¹⁹ Similar, for example, to type 7 in: R. Pochanka, *Die eisernen Agrargeräte der Römischen Kaiserzeit in Österreich*, BAR Int. Ser. 298 (1986) 249-252, Pl. 47: 213.

²²⁰ Hoernes 1888, 239, No. 10.

²²¹ Hitzinger's data about Roman graves and a wall are insufficiently reliable, and cannot be securely dated; Hitzinger 1854, 94.

²²² S. Ciglencčki, Potek alternativne ceste Siscija-Akvileja na prostoru zahodne Dolenjske in Notranjske v času od 4. do 6. stoletja (Der Verlauf der Alternativstrasse Siscia-Aquileia im Raum von Westdolenjsko und Notranjsko in der Zeitspanne vom 4. bis zum 6. Jh.), *Arh. vest.* 36, 1985, 269-270; Bavdek 1996, 304-305, Fig. 10: 2.

²²³ Korošec 1982.

gather the archival records, enabled drawing and photography of the material, and expressed a great deal of understanding in terms of the metallographic study of the material. Other staff members of the National Museum of Slovenia also came to our aid in solving various problems connected to the material: Dr. Janka Istenič, Polona Bitenc, and Barbara Jerin. Dr. Peter Kos and Andrej Šemrov classified the Roman coins from Grad near Šmihel.

The Austrian Institute for Eastern and Southeastern Europe in Vienna (Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut Wien) awarded me a fourteen day grant in 1996 to study the material in Vienna. The Natural History Museum in Vienna (Naturhistorisches Museum Wien), with the aid of the then director, Dr. Fritz Eckart Barth, allowed me to review the archival documents, to draw the material, and supplied photographs. At the Institute for Prehistory and the Early Middle Ages in Vienna (Institut für Ur- und Frühgeschichte) we were allowed to draw and study the material with the kind help of Dr. Alexandra Krenn-Leeb. Our review of the archives of the Austrian Archaeological Institute (Österreichisches archäologisches Institut) was aided by Dr. Manfred Kandler. Data and photographs were acquired from the Art History Museum in Vienna (Kunsthistorisches Museum) through the help of Dr. Alfred Bernhard Walcher and Dr. Matthias Pfaffenbichler.

Access to the material kept in the Museum of Inner Carniola (Notranjski muzej) in Postojna was granted by Alma Bavdek.

The Municipal History and Art Museum of Trieste

(Museo Civico di Storia ed Arte di Trieste) gave permission for drawing the material preserved there.

Parallel to the collection of the artifacts and the archival records, the study of the material itself extended over a long time. It started with the first stimulating discussions with Prof. Dr. Günter Ulbert in Munich in 1990.

I would like to thank Dr. Dragan Božič for his instructions in how to go about gathering the archival material, and he also made available to me his copies of letters from the Archives of the Republic of Slovenia. I am also grateful to him for his extensive help in the analysis of individual objects. Dr. Janka Istenič contributed valuable comments that significantly aided in the clarity of the text.

Numerous colleagues were of great help to me in discussions about various aspects of the hoard, particularly Dr. Peter Connolly, Dr. Michel Feugère, and Dr. Martin Luik. Dr. Markus Gschwind helped me in seeking out obscure literature.

For the interpretation of the circumstances of the hoard deposition and questions about iron-working, collaboration with Dr. Dimitrij Kmetič was invaluable, and consultations with Dr. Harald Straube and Dr. Uroš Herlec were also highly useful.

Dr. Janez Dular and Sneža Tecco Hvala helped in the descriptions of the Viennese material. The objects were drawn in pencil by Robert Jenko and Dragica Knific Lunder, and the latter also inked in all of the drawings. The drawings were electronically processed by Drago Valoh, and the maps and graphs were made by Mateja Belak. The text was translated by Barbara Smith-Demo.

- ÁLVAREZ ARZA, R. and M. CUBERO ARGENTE 1999, Los pila del poblado ibérico de Castellruf. - *Gladius* 19, 121-142.
- BAATZ, D. 1966, Zur Geschützbewaffnung römischer Auxiliärtruppen in der frühen und mittleren Kaiserzeit. - *Bonner Jb.* 166, 194-207.
- BAATZ, D. 1982, Hellenistische Katapulte aus Ephyra (Epirus). - *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung* 97, 211-233.
- BAVDEK, A. 1996, Fundorte aus spätrepublikanischer und frühromischer Zeit in Razdrto am Fuße des Nanos. - *Arh. vest.* 47, 297-306.
- BIERBRAUER, V. 1987, *Invillino - Ibligo in Friaul I.* - Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 33.
- BISHOP, M. C. and J. C. N. COULSTON 1993, *Roman Military Equipment.* - London.
- BITENC, P. and T. KNIFIC (eds) 2001, *Od Rimljanov do Slovanov. Predmeti.* - Ljubljana.
- BOŽIČ, D. 1999a, Die Erforschung der Latènezeit in Slowenien seit Jahr 1964. - *Arh. vest.* 50, 189-213.
- BOŽIČ, D. 1999b, Tre insediamenti minori del gruppo protostorico di Idrija pri Bači dell'Isontino. - In: S. Santoro Bianchi (ed.), *Studio e conservazione degli insediamenti*

- minori romani in area alpina*, Studi e Scavi 8, 71-79, Bologna.
- CONNOLLY, P. 1997, Pilum, Gladius and Pugio in the Late Republic. - In: M. Feugère (ed.), *L'équipement militaire et l'armement de la république (IVe-Ier s. avant J.-C.)*, Journal of Roman Military Equipment Studies 8, 41-57.
- DESCHLER-ERB, E. 1999, *Ad arma! Römischer Militär des 1. Jahrhunderts n. Chr. in Augusta Raurica.* - Forsch. in Augst 28.
- DESCHMANN, K. 1888, *Führer durch das Krainische Landes-Museum Rudolfinum in Laibach.* - Laibach.
- DESCHMANN, C. and F. v. HOCHSTETTER 1879, Prähistorische Ansiedlungen und Begräbnisstätten in Krain. - *Ber. Prähist. Comm.* 1, 1-44.
- DEYBER, A. 1994, Les armes inertes. - In: *Vercingétorix et Alésia*, Paris.
- DOLENZ, H. 1998, *Eisenfunde aus der Stadt auf dem Magdalensberg.* - Kärnt. Musschr. 75, Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 13.
- DOSWALD, C. 1994, Die Eisenfunde und Werkstätten des Vicus. - In: R. Hänggi, C. Doswald and K. Roth-Rubi, *Die frühen römischen Kastelle und der Kastell-Vicus von Tenedo-Zurzach*, Veröffentlichungen der Gesellschaft pro Vindonissa 11, 257-319.

- DRACK, W. 1954-1955, Ein Mittellatèneschwert mit drei Goldmarken von Böttstein (Aargau). - *Zeitschrift für schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte* 15/4, 193-235.
- DUVAUCHELLE, A. 1990, *Les outils en fer du Musée romain d'Avenches*. - Bulletin de l'Association pro Aventico 32.
- FEUGÈRE, M. 1993, *Les armes des Romains*. - Paris.
- FEUGÈRE, M. 1994, L'équipement militaire d'époque républicaine en Gaule. - *Journal of Roman Military Equipment Studies* 5, 3-23.
- FMRSI I-II: P. Kos, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien I, II*. - Berlin 1988.
- FMRSI III: P. Kos, A. Šemrov, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien III*. - Berlin 1995.
- FRANKE, R. 1998, Ein römischer Brandpfeil aus dem Südvicium von Sorviodurum-Straubing. - *Jahresbericht des Historischen Vereins für Straubing und Umgebung* 100/1, 245-257.
- FUCHS, M. 1991, Der latènezeitliche Waffenfund vom Förker Laas Riegel, Bezirk Villach, Kärnten. - *Arch. Österr.* 2/2, 19-24.
- GABROVEC, S. 1975, Šmihel pod Nanosom. - In: *Arheološka najdišča Slovenije [The Archaeological Sites of Slovenia]*, 150-151, Ljubljana.
- GLOBOČNIK, A. 1870, Alterthumsfunde. - *Laibacher Zeitung* 105, 10. Mai, 761-762.
- GLODARIU, I. 1975, Un atelier de fäurärie la Sarmizegetusa dacică (Une forge de Sarmizegetusa dacique). - *Acta Musei Napocensis* 12, 107-134.
- GUŠTIN, M. 1973, Kronologija notranjske skupine (Cronologia del gruppo preistorico della Notranjska [Carniola Interna]). - *Arh. vest.* 24, 461-506.
- GUŠTIN, M. 1977, Relativna kronologija grobov "Mokronoške skupine" (Relative chronology of the graves of the "Mokronog group"). - In: *Keltske študije*, Pos. muz. Brež 4, 67-103.
- GUŠTIN, M. 1979, *Notranjska*. - Kat. in monogr. 27.
- GUŠTIN, M. 1991, *Posočje*. - Kat. in monogr. 27.
- HENNING, J. 1987, *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter*. - Schriften zur Ur- und Frühgeschichte 42, Berlin.
- HITZINGER, P. 1854, Alterthümliche Funde. - *Mitt. Hist. Ver. Kr.* 9, 93-95.
- HITZINGER, P. 1867, Neueste Untersuchungen alterthümlicher Befestigungen in Krain II. - *Laibacher Zeitung* 128, 5. Juni, 837-838.
- HOERNES, F. 1887a, Die diesjährigen Ausgrabungen auf dem "Grad" von St. Michael bei Adelsberg in Krain. - *Mitt. Anthr. Ges.* 17, [2-5].
- HOERNES, F. 1887b, in: *Mitt. Zent. Komm. N. F.* 13, 58-59.
- HOERNES, M. 1888, Die Gräberfelder an der Wallburg von St. Michael bei Adelsberg in Krain. - *Mitt. Anthr. Ges.* 18, 217-249.
- HOERNES, M. 1892, Bemerkungen über die neuen Funde von St. Michael. - *Mitt. Anthr. Ges.* 22, 1892, [7-11].
- HORVAT, J. 1990, *Nauportus (Vrhniko)*. - Dela 1. razr. SAZU 33.
- HORVAT, J. 1993, Svinčeni izstrelki za pračo na jugovzhodnoalpskem področju (Lead slingshot in the Southeastern Alpine region). - In: *Ptujski arheološki zbornik*, 331-340, Ptuj.
- HORVAT, J. 1995, Notranjska na začetku rimske dobe: Parti pri Stari Sušici, Ambroževo gradišče in Baba pri Slavini (Notranjska [Inner Carniola] at the Beginning of the Roman Period: Parti near Stara Sušica, Ambroževo gradišče and Baba near Slavina). - *Arh. vest.* 46, 1995, 177-216.
- HORVAT, J. 1997, Roman Republican weapons from Šmihel in Slovenia. - In: M. Feugère (ed.), *L'équipement militaire et l'armement de la république (IVe-Ier s. avant J.-C.)*, Journal of Roman Military Equipment Studies 8, 105-120.
- JACOBI, G. 1974, *Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching*. - Ausgr. in Manch. 5, Wiesbaden.
- KLUMBACH, H. 1971, Gerätegriff aus Hirschgeweih vom Mainzer Legionslager. - *Jb. Röm. Germ. Zentmus.* 18, 226-232.
- KNIFIC, T. 1993, Hunski sledovi v Sloveniji? (Traces of the Huns in Slovenia?). - In: *Ptujski arheološki zbornik*, 521-542, Ptuj.
- KOROŠEC, P. 1982, Predjama konec 4. do sredine 5. stoletja (Predjama vom Ende des 4. bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts). - *Arh. vest.* 33, 84-114.
- KOS, P. 1977, *Keltski novci Slovenije / Keltische Münzen Sloweniens*. - Situla 18.
- LUIK, M. 2000, Republikanische Pilumfunde vom "Talamonaccio"/Italien. - *Arch. Korrb.* 30, 269-277.
- MILOŠEVIČ, A. 1986, Dvije ostave željeznog orudja s područja Delmata (Zwei Hortfunde von Eisenwerkzeugen aus dem Gebiet der Delmater). - *Arh. vest.* 37, 1986, 97-127.
- MÜLLNER, A. 1892, Die "Gradišča" in Krain. Das Gradišče von St. Michael bei Hrenovic. - *Argo* 1, 25-28, 41-50, 65-74, 81-88, 105-118.
- MÜLLNER, A. 1893, Die "Gradišča" in Krain. Das Gradišče von St. Michael bei Hrenovic. - *Argo* 2, 17-22, 41-48.
- MÜLLNER, A. 1894, Reiseskizzen aus Italien. - *Argo* 3, 145-154.
- MÜLLNER, A. 1899, Eisenwaffen aus St. Michel und Watsch der Collection Prinz Windischgrätz. - *Argo* 7, 54-55.
- MÜLLNER, A. 1900, *Typische Formen*. - Laibach.
- MÜLLNER, A. 1909, *Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien*. - Wien, Leipzig.
- NOTHDUFTER, J. 1979, *Die Eisenfunde von Sanzeno im Nonsberg*. - Röm. Germ. Forsch. 38.
- PICK, K. and W. SCHMID 1922-1924, Frühgeschichtliche Befestigungsanlagen im Bereiche der Isonzofront. - *Jh. Österr. Arch. Inst.* 21-22, Beiblatt, 277-308.
- PIETSCH, M. 1983, Die römischen Eisenwerkzeuge von Saalburg, Feldberg und Zugmantel. - *Saalb. Jb.* 39, 5-132.
- PIRKMAJER, D. 1991, *Kelti na Celjskem (Die Kelten in der Region Celje)*. - Celje.
- PRINOTH-FORNWAGNER, R. 1993, I reperti metallici del Col de Flam. - In: *Archeologia nelle Dolomiti*, 95-104, Trento.
- SCHMID, W. 1922-1924, Metulum und Fluvius Frigidus. - *Jh. Österr. Arch. Inst.* 21-22, Beiblatt, 495-508.
- SCHMID, W. 1923-1924, Römische Forschung in Österreich 1912-1924 II. Die südlichen Ostalpenländer. - *Ber. Röm. Germ. Komm.* 15, 178-241.
- SCHULTEN, A. 1929, *Numantia 4. Die Lager bei Renieblas*. - München.
- SCHULTEN, A. 1950, Pilum. - In: *PWRE* 20, 2, 1333-1369.
- SIEVERS, S. 1995, Die Waffen. - In: M. Reddé et al., Fouilles et recherches nouvelles sur les travaux de César devant Alésia (1991-1994), *Ber. Röm. Germ. Komm.* 76, 135-157.
- SIEVERS, S. 1997, Alesia und Osuna: Bemerkungen zur Normierung der spätrepublikanischen Bewaffnung und Ausrüstung. - In: M. Feugère (ed.), *L'équipement militaire et l'armement de la république (IVe-Ier s. avant J.-C.)*, Journal of Roman Military Equipment Studies 8, 271-276.
- SIEVERS, S. 2001, Les armes d'Alésia. - In: M. Reddé, S. v. Schnurbein (eds), *Alésia 2, Mémoires de l'Académie des inscriptions et belles-lettres* 22, 121-209, Paris.
- ŠAŠEL, J. 1977, Strabo, Ocro and Archaeology. - In: *Ancient Europe and the Mediterranean. Studies presented in the honour of Hugh Hencken*, Warminster, 157-160 (= *Opera selecta*, Situla 30, Ljubljana 1992, 630-633).
- ŠAŠEL KOS, M. 1990, Nauportus: antični literarni in epigrafski viri. Nauportus: Literary and Epigraphical Sources. - In: Horvat 1990, 17-33, 143-159.
- ŠMID, W. 1907, Die Keltenmünzen des Rudolfinums. - *Landesmuseum Rudolfinum in Laibach. Bericht für das Jahr 1906*, 37-49.
- UBL, H. 1999, Frühkaiserzeitliche römische Waffenfunde aus Österreich. - In: W. Schlüter and R. Wiegels (eds), *Rom, Germanien und die Ausgrabungen von Kalkriese*, 241-269, Osnabrück.
- URLEB M., 1990, Grad pri Šmihelu pod Nanosom. - *Arh. vest.* 41, 89-104.
- WINDISCHGRÄTZ, E. 1884, Eisenschwert von St. Michael

in Krain. - *Mitt. Anthr. Ges.* 14, [112].
WINDISCHGRÄTZ, E. 1885, Bemerkungen über die
Classificirung seiner prähistorischen Funde in Krain. -
Mitt. Anthr. Ges. 15, [92-97].

WINDISCHGRÄTZ, E. 1892, Eisenwaffen aus St. Michael.
- *Mitt. Anthr. Ges.* 22, 1892, [7, 9].
ZIMMER, G. 1982, *Römische Berufsdarstellungen.* -
Archäologische Forschungen 12, Berlin.

Zaklad rimskega republikanskega orožja z Gradu pri Šmihelu pod Nanosom

Velika prazgodovinska naselbina Grad, od katere so ohranjeni mogočni okopi, leži tik nad vasjo Šmihel, na severnih obronkih Postojnske kotline. Z naselbine je odličen razgled po ravnini, za hrbtom pa se strmo dvigajo pobočja visokih kraških planot Nanosa in Hrušice. Postojnska kotlina je križišče poti, ki vodijo od Caput Adriae v jugovzhodnoalpski prostor in naprej v srednje Podonavje. Tržaški zaliv je oddaljen le okoli 30 km zračne črte, vendar so vplivi Sredozemlja zelo skromni. Postojnska kotlina že leži na območju zmerne celinskega podnebja (*sl. 1-4*).

Okoli leta 1890 je bil na prazgodovinskem naselju Grad pri Šmihelu pod Nanosom odkrit zaklad rimskega orožja. Najdba je zbudila takojšnje zanimanje, saj je vsebovala orožje, ki se ga je dalo razložiti kot eno najstarejših oblik piluma. Zaradi velikosti naselja, bližine Italije in lege ob najpomembnejši prometni poti proti vzhodu so latenskoodobne najdbe ter zaklad orožja že od vsega začetka arheoloških raziskovanj poskušali interpretirati v luči pisanih virov, ki se nanašajo na rimsko osvajanje jugovzhodnih Alp.¹ Žal zaklad ni bil objavljen v celoti, kar je oteževalo temeljito interpretacijo.² Za Deseti mednarodni simpozij o rimski vojaški opremi, ki je bil leta 1996 v Montpellieru, je bila pripravljena študija o tipologiji orožja, kronologiji in funkciji.³ Najdba je bila tako na podlagi najnovejšega stanja raziskav umeščena v kulturni in zgodovinski prostor.⁴ Ni pa bil zbornik člankov primerno mesto za objavo vsega gradiva. Sedaj predstavljamo zaklad v celoti, kot se ga je dalo rekonstruirati, z risbami in katalogom. Podatki o okoliščinah odkritja in sestavi zaklada so zelo skopi, zato smo jih skušali s pomočjo arhivskih virov vsaj nekoliko razjasniti. Tipologijo in kronologijo na kratko povzemamo po prejšnji študiji,⁵ s tem da smo dodali novejšo literaturo, ki samo še dodatno potrjuje naše ugotovitve. V dodatku so predstavljene poznolatske in rimske najdbe s Šmihela ter problematika poselitve najdišča po srednjelatskem obdobju.

PREGLED RAZISKOVANJ NA GRADU PRI ŠMIHELU POD NANOSOM

Po prvih omembah okopov naselbine, grobov in posameznih najdb z Gradu pri Šmihelu⁶ je bilo najdišče v zadnji četrtini 19. stoletja deležno velike pozornosti. Carl Deschmann in Ferdinand Hochstetter sta še pred začetkom intenzivnejših raziskovanj objavila natančno topografsko karto (*sl. 5*) in poudarila velikost naselbine in kakovost najdb.⁷ Zbiralec knez Ernst Windischgrätz, ki je imel v lasti bližnji Predjamski grad, je v osemdesetih letih pridobival predmete za svojo arheološko zbirko s Šmihela in leta 1882 tudi izkopaval na grobišču Pod Mačkovcem.⁸ Moriz Hoernes poroča, da so v osemdesetih letih najdbe odhajale še v Trst k baronu Morpugnu in da naj bi le-ta Pod Mačkovcem tudi sam kopal.⁹ Leta 1885 je pričel sistematična arheološka raziskovanja Josef Szombathy, kustos Naravoslovnega muzeja na Dunaju, s sodelovanjem Antona Burgerja iz Postojne, 1886 pa nadaljeval Hoernes. Usmerjena so bila predvsem na grobišča: Za Polšno, Pod Kaculjem, Pod Mačkovcem. V objavi raziskovanj je Hoernes predstavil tudi posamezne najdbe iz Windischgrätzove zbirke.¹⁰ Arheološka raziskovanja in Windischgrätzovi odkupi so bili verjetno najpomembnejši vzroki za ropanje grobišč pozimi 1885/86.¹¹

Najpozneje leta 1890 so bili odkriti prvi predmeti iz zaklada rimskega orožja.¹² Leta 1892 je Windischgrätz objavil kratko poročilo o zakladu.¹³ Istega leta je tudi kustos Kranjskega deželne muzeja Alfons Müllner objavil del zaklada in izvedel sondažna raziskovanja na naselbini in na grobiščih. V Müllnerjevih študijah je velik poudarek na sledovih železarstva na Šmihelu.¹⁴

Walter Schmid je aprila 1918 sondiral v naselbini in verjetno na severozahodnem območju izkopal prazgodovinsko hišo. Rezultati so ostali neobjavljeni.¹⁵ Na vsak način je poizkušal identificirati Grad pri Šmihelu z japonskim Metulumom.¹⁶

¹ Hoernes 1887a; Hoernes 1888; Hoernes 1892; Müllner 1893; Pick, Schmid 1922-1924; Schmid 1922-1924; Schmid 1923-1924; Guštin 1973, 486.

² Včasih so bili posamezni primerki iz zaklada objavljeni z napačno navedbo najdišča, kar vnaša zmedo. Npr. Bishop, Coulston 1993, sl. 21: 3.

³ Horvat 1997.

⁴ Prim. Connolly 1997.

⁵ Horvat 1997.

⁶ Hitzinger 1854, 94; Hitzinger 1867, 837; Globočnik 1870, 761; Deschmann 1888, 95.

⁷ Deschmann, Hochstetter 1879, 6-7, t. 3.

⁸ Hoernes 1888, 220; tudi npr. Windischgrätz 1884; Windischgrätz 1885.

⁹ Hoernes 1888, 220.

¹⁰ Hoernes 1887a; Hoernes 1888.

¹¹ Hoernes 1887a, [3]; Hoernes 1887b; Hoernes 1888, 222.

¹² Akcesijska knjiga NMS, 1890, št. 168.

¹³ Windischgrätz 1892; Hoernes 1892.

¹⁴ Müllner 1892; Müllner 1893; Müllner 1909, 41-52.

¹⁵ Pick, Schmid 1922-1924, 290-293.

¹⁶ Pick, Schmid 1922-1924, 280-295; Schmid 1922-1924; Schmid 1923-1924, 178-182; kritika: G. Veith, Metulum und

Sodoben pregled raziskovanj in problematike Šmihela je pripravil Stane Gabrovec.¹⁷ Mitja Guštin je objavil katalog prazgodovinskega gradiva, ki je bilo izkopano na grobiščih v 19. stoletju, hkrati pa tudi del predmetov iz zaklada rimskega orožja.¹⁸ Material s Šmihela je bil ena najpomembnejših osnov za definicijo in kronologijo notranjske železnodobne skupnosti. Zaklad, za katerega je Guštin domneval povezavo z Oktavijanovimi pohodi proti Japodom v letih 35 do 33 pr. Kr., je bil vključen v poznolatensko stopnjo Notranjska VIII.¹⁹

Leta 1982 sta bila pri urejanju zemljišča poškodovana severni okop gradišča in deloma tudi notranjost. 1983. in 1984. so sledila zaščitna sondiranja na treh območjih okopa, pri katerih so bili odkriti ostanke obzidja iz suhega zidu, del prazgodovinske hiše in keramika, ki sodi v halštatsko in zgodnjerrimsko obdobje (t. 19: 7,8).²⁰

Nekaj predmetov z naselbine, najdenih z iskalcem kovin, je bilo v muzejske zbirke pridobljeno v devetdesetih letih 20. st.²¹

ZAKLAD OROŽJA

Okoliščine odkritja

Za kneza Windischgrätzja je izkopaval starine Jože Klajnšek iz Šmihela od leta 1880 dalje.²² Verjetno je Klajnšek že leta 1890, ali celo prej, odkril zaklad orožja. Windischgrätz je namreč oktobra 1890 poklonil Kranjskemu deželnemu muzeju v Ljubljani pilum s tulastim nasadiščem, ki je bil močno zasigan. Najden je bil skupaj s "keltskim mečem" na severnem okopu naselbine (sl. 7; t. 9: 7).²³ Najdišče orožja si je Müllner ogledal 22. septembra 1891,²⁴ 11. novembra 1891 pa sta ga skupaj obiskala Müllner in Windischgrätz. Pri tem so po Windischgrätzovem nalogu naredili na mestu zakladne najdbe dva poizkusna izkopa. V enem so našli bronasto zapestnico

in železno kopje.²⁵ Očitno niso kopali točno na mestu najdbe.

Najprej je Klajnšek najdbe iz zaklada ponudil knezu Windischgrätzju, ki je odkupil meč in čelado ter, zaradi velike količine gradiva, samo del "konic".²⁶ 12. januarja 1892 je Windischgrätz na skupščini Dunajskega antropološkega društva objavil sliko glavnih tipov orožja iz zaklada, ki ga je deloma pridobil od najditelja deloma pa dal še sam izkopavati (sl. 6).²⁷ Hoernes je najdbo takoj komentiral in poudaril njen pomen.²⁸

Klajnšek je izkopaval zaklad v več posegih med leti 1890 do 1892. Po naročilu Kranjskega deželnega muzeja je kopal pozimi 1891/92.²⁹ Januarja 1892 je ponudil muzeju v odkup 150 železnih predmetov. V nov odkup je ponudil najdbe konec februarja 1892.³⁰ Do maja leta 1892 je prišlo v muzej vsaj 200 najdb s Šmihela, ki so večinoma izvirale iz zaklada.³¹

Legla zaklada in stanje predmetov

Natančnejšo lego zaklada opisuje samo Müllner, ki je dobil podatke najverjetneje neposredno od najditelja. Orožje naj bi ležalo na vrhu severozahodnega vogala okopa naselbine (sl. 5).³² Windischgrätz poroča, da je več sto kosov orožja ležalo skupaj v globoki luknji.³³ Iskalec naj bi bil kopal večkrat 3 do 5 m globoko v ruševino nasipa, da bi bil zbral najdbe.³⁴

Severozahodni vogal naselbine je tvoril visok nasip, za katerega je Müllner domneval, da je moral biti 8 do 9 m nad prvotno površino.³⁵ Müllner je leta 1892 zastavil sonde v še neprekopani del okopa pod najdiščem orožja.³⁶ Leta 1983 je bil okop na domnevem območju Müllnerjeve sonde že močno znižan.³⁷

Na vrhu ruševinske plasti je ležala čelada, globlje drugi predmeti.³⁸ Orožje je bilo zvito in močno zasigano,³⁹ kar kaže na votle prostore v ruševini.⁴⁰ K orožju so poleg kamenja in drobirja prisigani tudi koščki oglja (sl. 7). Eden od pilumov

Fluvius Frigidus, *Jh. Österr. Arch. Inst.* 21-22, 1922-1924, Beiblatt, 479-494.

¹⁷ Gabrovec 1975; tudi Guštin 1979, 11-14; poljudni pregled: M. Urleb, Gradišča v Pivški kotlini, v: *Ljudje in kraji ob Pivki* (Postojna 1975) 63-65.

¹⁸ Guštin 1979.

¹⁹ Guštin 1973; Guštin 1979, 22-32.

²⁰ M. Urleb, Šmihel pod Nanosom, *Var. spom.* 26, 1984, 212; Urleb 1990. Inventar Notranjskega muzeja v Postojni.

²¹ Horvat 1993, 334; J. Istenič, *Var. spom.* 36, 1997, 254, t. 2: 16.17.

²² Müllner 1892, 49; Pismo A. Müllnerja Deželnemu odboru 22. 2. 1892, Arhiv Republike Slovenije, DZ-DO IX-5, Deželni muzej, št. 1806.

²³ Inv. št. NMS P 3767; Akcesijska knjiga NMS, 17. oktober 1890, št. 168.

²⁴ Müllner 1892, 49.

²⁵ Predmeti niso identificirani; Müllner 1892, 49.

²⁶ Pismo J. Pečnika Deželnemu odboru 7. 6. 1892, Arhiv Republike Slovenije, DZ-DO IX-5, Deželni muzej, št. 5247.

²⁷ Windischgrätz 1892.

²⁸ Hoernes 1892.

²⁹ Müllner 1892, 49, 65.

³⁰ Pismo A. Müllnerja Deželnemu odboru 22. 2. 1892, Arhiv Republike Slovenije, DZ-DO IX-5, Deželni muzej, št. 1806; Müllner 1892, 49. V seznamu pridobitev Kranjskega deželnega muzeja "z izkopavanji" so naštet kupljeni predmeti skupaj z izkopanimi, A. Müllner, *Argo* 1, 1892, 126.

³¹ Pismo A. Müllnerja Deželnemu odboru 23. 5. 1892, Arhiv Republike Slovenije, DZ-DO IX-5, Deželni muzej, št. 4759 [=Arhiv NMS 61/1892]; Pismo J. Pečnika Deželnemu odboru 7. 6. 1892, Arhiv Republike Slovenije, DZ-DO IX-5, Deželni muzej, št. 5247; Akcesijska knjiga NMS, 1892, št. 10, 52.

³² Müllner 1892, 49, 65, t. 4: 1a; 5: 1.

³³ Windischgrätz 1892.

³⁴ Müllner 1892, 65.

³⁵ Müllner 1892, 65.

³⁶ Müllner 1892, 65 ss, t. 5: 1.

³⁷ Urleb 1990, 99.

³⁸ Müllner 1892, 72.

³⁹ Windischgrätz 1892.

⁴⁰ Müllner 1892, 67-68.

je vključen v močno zažlindran kamen - peščenec (*sl. 8*).⁴¹ Del kamna je zaradi visokih temperatur spremenil strukturo in barvo ter se skupaj s snovmi iz okolice spremenil v žlindro. Sorazmerno hladen pilum je moral biti "vsajen" v še razžarjeno snov, kar se je lahko zgodilo na kovaškem ognjišču.⁴² Müllner piše, da večina ostalih predmetov ne kaže sledov ognja.⁴³ Nekatere kose prekriva plast železovega oksida - škaja, ki je nastala pri žarjenju na visokih temperaturah in je preprečila korozijo.⁴⁴

Sondiranja 1892

Še pred najdbo zaklada je bil v notranjosti naselja, pod severozahodnim vogalom, najden skelet, ki pa ni datiran.⁴⁵ V letih 1885 in 1886 so na istem območju dobili prazgodovinsko lončenino.⁴⁶

Müllner se je odločil za sondiranja, ki so pomembna za osvetlitev okoliščin najdbe zaklada. Od 12. do 14. maja 1892 je sondiral na treh območjih: na "griču, na katerem je bilo najdeno orožje" (t. j. na severozahodnem vogalu okopa naselbine), v naselbini in na grobiščih. O izkopavanjih poroča v pismih Deželnemu odboru⁴⁷ in v revji *Argo*.⁴⁸

Za izkopavanja v maju mesecu je najel Klajnska, ki je potem sam nadaljeval do konca leta.⁴⁹ Sodeč po tipologiji orožja, pripada zakladu še večina najdb iz samostojnih Klajnskovih izkopavanj, v dneh 30.-31. maj in 1.-2. junij: osem pilumov, zažigalni pilum, sulična ost, osem konic, trije žebli, štiri puščične osti in železen ročaj posode, ki ga je edinega moč zanesljivo identificirati (*t. 17: 10*).⁵⁰ Pri žeblih gre za tri od štirih znanih (*t. 17: 14-17*).⁵¹ Za žeblje in ročaj posode nimamo primerjav med zanesljivim gradivom iz zaklada, torej je njihova pripadnost zakladu vprašljiva.

Müllner je med 12. in 14. majem na severozahodnem vogalu okopa, po zunanjem pobočju, naredil tri izkope, enega nad drugim, na skupni razdalji 14 m. Kopal je vodoravno oziroma poševno v pobočje. Vse tri izkope opisuje skupaj kot eno sondo, pri kateri loči "zgornji del" (t. j. zgornji izkop) in "spodnji del" (t. j. povezana spodnja dva izkopa).⁵²

1. Zgornji izkop:

Zgornji izkop je bil postavljen na zunanjem pobočju nasipa,

malo pod vrhom - tik pod točko, kjer naj bi bil najden zaklad. Müllner je "kmalu" naletel na 0,5 m debelo plast, ki je sledila konfiguraciji nasipa - torej padala proti zunanemu robu. Zgornji del te plasti je bil temno obarvan, vseboval je oglje in prežgano kamenje, v spodnjem delu je bila rdeče prežgana zemlja.⁵³ V temno obarvanem delu plasti je našel kopje (*t. 19: 1*) in železen žebelj.⁵⁴ Sklepal je, da je to plast, v kateri je bil najden zaklad orožja. Globlje ni kopal.⁵⁵

2. Spodnja dva izkopa:

Izkopa, ki ju Müllner opisuje skupaj, sta ležala na sredini in na dnu zunanega pobočja. Na površini so kopalci 7-8 m široko, v notranjost se je prostor ožil. Plasti, ki si sledijo od vrha navzdol:⁵⁶

1. plast zemlje z malo kamenja, debela 1,5 m;
2. plast ilovice z veliko kamenja, debela 2 m;
3. plast ilovice z veliko kamenja, ki se razlikuje od zgornje, debela 1 m;
4. plast ruševine, debela 1 do 2 m. Sestavljajo jo rdeče do sivo prežgani, mehurjasto napihneni in zažlindrani peščenici. Primešani so tudi kamni iz apnenca, na površini prežgani do apna. Müllner ugotavlja, da se obe vrsti kamna nahajata v neposredni okolici Šmihela. V ruševini so bili ostanki zoglenelih tramov, celo 5 do 6 m dolgih, pogosti so tudi manjši koščki oglja. Šlo naj bi za les hrasta, jelke, bora in gabra. Eden od tramov je ležal na dnu plasti. Med kamni so bili prazni prostori, tako da se je na kamnih, drobirju in na oglju nabirala siga, včasih tudi zelo na debelo;

5. prvotna tla.

Debeline plasti, ki jih opisuje Müllner, se zdijo pretirane. Gre za poševno padajoče plasti, ki so bile verjetno merjene vertikalno ali horizontalno. Torej so bile najbrž v resnici tanjše. S skico, ki jo je objavil Müllner, si ne moremo veliko pomagati.⁵⁷ V prvih treh plasteh ni odkril nobenih najdb. Domneva, da je bilo orožje najdeno v plasti 4, ki je vsebovala oglje in prežgano, zažlindrano kamenje in kjer so bili tudi pogoji, da se je vse skupaj zasigalo. Na drugem mestu piše, da je v sondi, "na globini 8,5 m" - to se pravi morda v plasti 4 - našel spiralno zvit trak (*t. 19: 2,3*)⁵⁸ in preprosto ost (ena od oblik kot na *t. 16*).⁵⁹ V globini 8 m je odkril tudi železno žlindro.⁶⁰ Plasti 2 do 4 predstavljajo verjetno ruševine enega ali več zaporednih obzidij.

⁴¹ Müllner 1892, 68-69; Müllner 1909, 43.

⁴² Podatki D. Kmetič.

⁴³ Müllner 1892, 68-69; Müllner 1909, 43.

⁴⁴ Podatki D. Kmetič.

⁴⁵ Deschmann, Hochstetter 1879, t. 3; Hoernes 1887a, [3]; Hoernes 1888, 227.

⁴⁶ Hoernes 1888, 227.

⁴⁷ Pismo A. Müllnerja Deželnemu odboru 23. 5. 1892, Arhiv Republike Slovenije, DZ-DO IX-5, Deželni muzej, št. 4759 (= Arhiv NMS 61/1892); o načrtih: pismo A. Müllnerja Deželnemu odboru 22. 2. 1892, Arhiv Republike Slovenije, DZ-DO IX-5, Deželni muzej, št. 1806; prim. tudi pismo J. Pečnika Deželnemu odboru 7. 6. 1892, Arhiv Republike Slovenije, DZ-DO IX-5, Deželni muzej, št. 5247; najdbe: Akcisijska knjiga NMS, 1892, št. 70: 27-28.

⁴⁸ Müllner 1892; tudi Müllner 1909, 42-43.

⁴⁹ Pismo A. Müllnerja Deželnemu odboru 23. 5. 1892, Arhiv Republike Slovenije, DZ-DO IX-5, Deželni muzej, št. 4759 (= Arhiv NMS 61/1892).

⁵⁰ Akcisijska knjiga NMS, 1892, št. 91; Müllner 1892, 73, t. 6: 32.

⁵¹ Müllner 1892, 73.

⁵² Müllner 1892, 65-69, t. 5: 1 (ločeni izkopi); t. 5: 2 (idealno povezani vsi trije izkopi); tudi Müllner 1909, 43.

⁵³ Müllner 1892, 65-66.

⁵⁴ Kopje, inv. št. NMS P 3782; Müllner 1892, 66, piše, da je bilo najdeno v globini 2 m - verjetno gre za globino od najvišje točke sonde oziroma nasipa.

⁵⁵ Müllner 1892, 66.

⁵⁶ Müllner 1892, 66-68, t. 5: 1,2.

⁵⁷ Müllner 1892, t. 5: 2.

⁵⁸ Inv. št. NMS P 3788, 3789; Müllner 1892, 70, t. 6: 4.

⁵⁹ Müllner 1892, 74.

Müllner torej ni naletel na ostanke zaklada, kot je upal, čeprav je verjetno kopal v neposredni bližini. Našel pa je plast, podobno tisti, v kateri je ležal zaklad.

Sondiranje 1983

Leta 1983 Mehtilda Urleb ni mogla več natančno locirati Müllnerjeve sonde iz leta 1892, saj je bilo območje severozahodnega vogala zravnano do žive skale. Približno 10 do 15 m jugovzhodno od stare Müllnerjeve sonde je skopala novo. Tudi tu sta bila predhodno uničena vsaj 2 m nasipa. Sondo iz leta 1983 lahko primerjamo z zgornjo Müllnerjevo sondo, ki je ležala blizu nekdanjega vrha nasipa. Močno prežgane plasti, ki je bila v Müllnerjevi zgornji sondi debela 0,5 m, Urlebova ni odkrila, ker je verjetno ležala višje, v že odstranjenem delu nasipa. Ruševino obzidja predstavlja pri Urlebovi plast 9 (nasutje na zunanji strani obzidja iz manjših, srednjih in velikih kamnov brez zemlje), ki pa ne vsebuje žganine in prežganega kamenja. Te plasti torej ne moremo enačiti z nobeno od Müllnerjevih plasti.⁶¹ Skromne keramične najdbe iz leta 1983 sodijo okvirno v halštatsko obdobje,⁶² zraven pa so bili tudi odlomki zgodnjeantičnih amfor vrste Lamboglia 2 (t. 19: 7,8).

Sestava zaklada

Predmete iz zaklada danes hranijo Narodni muzej Slovenije, Prirodoslovni muzej na Dunaju, Inštitut za prazgodovino in zgodnji srednji vek na Dunaju, Umetnostnozgodovinski muzej na Dunaju ter Zgodovinski in umetnostni muzej v Trstu. Najpomembnejši arhivski viri so v Narodnem muzeju Slovenije, v Arhivu Republike Slovenije ter v Prirodoslovnem muzeju na Dunaju. Pri rekonstrukciji sestave zaklada je bilo potrebno upoštevati najrazličnejše, toda nepopolne vire. Že Windischgrätz in Müllner verjetno nista dobila zanesljivih podatkov od najditelja Klajnška.

Prvi predmet iz zaklada, ki je prispel v Kranjski deželni muzej (sedaj Narodni muzej Slovenije), je bil pilum (sl. 7; t. 9: 7), ki ga je leta 1890 poklonil Windischgrätz.⁶³ Po Müllnerju sodi v zaklad vsa zbirka, ki jo je od Klajnška leta 1892 kupil Kranjski deželni muzej.⁶⁴ Vendar so med inventarjem tudi predmeti, ki jih je Müllner pridobil s sondiranjem na severozahodnem delu nasipa in jih v inventarni knjigi ni označil posebej.⁶⁵ Te smo, kolikor je bilo to mogoče, izločili iz zaklada (t. 19: 1-3). Tudi med kupljenimi predmeti so mogoče takšni,

ki niso bili sestavni del zaklada. Dvom se pojavlja zlasti pri posameznih kosih orožja, ki jih najdemo tudi na grobiščih, ali pa pri materialu, ki bi ga lahko odkrili tudi v naselbini (t. 17: 9-18; 18). Ponavljajoči se tipi orožja, ki jih ne poznamo z drugih lokacij v Šmihelu, vseeno govorijo v prid enotnemu izvoru večine kupljenih predmetov.

Zelo problematičen je tisti del zaklada, ki je prišel v Windischgrätzovo zbirko. Pečnik poroča, da je Windischgrätz odkupil iz zaklada latensko čelado, meč ter železne konice.⁶⁶ Windischgrätz je objavil izbor predmetov iz zaklada (sl. 6) in omenil poškodovano čelado, ki se ni ohranila.⁶⁷ Hoernes je v zbirki, ki si jo je natančno ogledal, videl tri meče latenskega tipa (na Windischgrätzovi sliki le dva). Razlikoval je tudi latenske predmete in zgodnjersko orožje.⁶⁸ Za puščici z vijakastim vratom (sl. 6: 18,19), kar je značilna zgodnjersrednjeveška oblika, pa je domneval, da ne sodita v zaklad.⁶⁹ Torej se je že ob samem začetku pojavilo vprašanje, kaj je resnično del zaklada, kaj pa je bilo najdeno drugod, t. j. na grobiščih okoli Šmihela, na naselbinskih točkah na območju Šmihela, in celo, ker gre za privatno zbirko, kaj se je primešalo z drugih najdišč. Tako moramo iz Windischgrätzovega dela zaklada izločiti vse poznoantične in zgodnjersrednjeveške predmete in tudi predmete, ki nimajo vzporednice med gradivom iz Kranjskega deželnega muzeja (sl. 6: 8-10,16-25).

Windischgrätzova zbirka se ni ohranila v celoti in na enem mestu. Del predmetov iz zaklada je bil založen oziroma izgubljen, od tega kar nekaj primerkov iz prve objave (sl. 6: 1-5,8-10,16-18,20,22-25).

Windischgrätz je poklonil Kranjskemu deželnemu muzeju poleg piluma (sl. 7; t. 9: 7) še sekuro (sl. 6: 11; t. 18: 6)⁷⁰ ter zažigalno kopje, ki pa po tipologiji ne sodi v zaklad (t. 21: 1).⁷¹

Del zbirke je odkupil Prirodoslovni muzej na Dunaju leta 1906, med drugim tudi meč z žigi (sl. 9: 10),⁷² ki je potem leta 1935 prišel v Umetnostnozgodovinski muzej na Dunaju. Naslednji večji odkup Prirodoslovnega muzeja je bil leta 1910, ko so skupaj odkupili material z Vač in iz Šmihela.⁷³ V zbirki je bilo pomešano gradivo iz zaklada s tistim iz grobov in z naselbinskimi najdbami. Predmete iz zaklada lahko identificiramo samo tipološko.

Iz Windischgrätzove zbirke so predmeti verjetno prišli tudi na Inštitut za prazgodovino in zgodnji srednji vek na Dunaju. Zaradi nenatančnih in očitno napačnih podatkov lahko tudi tu ugotovljamo pripadnost zakladu zgolj po tipologiji.

Nekaj primerkov, ki jih hranijo v Trstu (t. 7: 2; 16: 29,30), je bilo morda prav tako sestavni del Windischgrätzove zbirke.⁷⁴

⁶⁰ Müllner 1892, 86.

⁶¹ Urleb 1990. Enačenje plasti pri Urlebovi verjetno ni ustrezno, o. c., 99.

⁶² Urleb 1990.

⁶³ Inv. št. NMS P 3767; Akcesijska knjiga NMS, 17. oktober 1890, št. 168.

⁶⁴ Seznam predmetov iz zaklada: Müllner 1892, 69-74; Akcesijska knjiga NMS; Inventarna knjiga NMS. Inv. št. NMS P 3621 3796. Leta 1960 so bili inventarizirani še dva močno zasigana piluma in ena konica, ki so tudi del zaklada (sl. 20, 21, 25; NMS P 11670 a, b, c).

⁶⁵ Müllner 1892, 70, t. 6: 4; Müllner 1909, 45-46, sl. 29.

⁶⁶ Pismo J. Pečnika Deželnemu odboru 7. 6. 1892, Arhiv Republike Slovenije, DZ-DO IX-5, Deželni muzej, št. 5247.

⁶⁷ Windischgrätz 1892.

⁶⁸ Hoernes 1892.

⁶⁹ Hoernes 1892, [10, 11]. Datacijo glej spodaj.

⁷⁰ Inv. št. NMS P 3767, P 4820. Akcesijska knjiga NMS 1890, št. 168; Windischgrätz 1892, sl. 11.

⁷¹ Inv. št. NMS P 4811, 4839, 4840; Akcesijska knjiga NMS 1891, št. 102.

⁷² Arhiv NHMW.

⁷³ Arhiv NHMW.

⁷⁴ Museo Civico di Storia ed Arte di Trieste; najdišče Šmihel: inv. št. 25925-25930; brez arhivskih podatkov; material je prišel v muzej konec 19. ali na začetku 20. st.

Leta 1899 je Müllner objavil risbe šestih mečev iz Šmihela iz Windischgrätzove zbirke,⁷⁵ leta 1909 pa še enega več.⁷⁶ Iz zaklada zanesljivo izvira le dva,⁷⁷ ostali so brez ožjih podatkov in ne preseneča, da so med njimi tudi primerki iz srednjega oziroma novega veka.

Očitno predmeti iz zaklada v Windischgrätzovi zbirki niso bili ves čas jasno ločeni od predmetov z drugih najdišč. Tudi način pridobivanja, z odkupi in divjim kopanjem, ni omogočil dobrega nadzora najdiščnih podatkov.

Z gotovostjo torej sodi v zaklad tisto orožje, ki je tipološko enotno in hkrati popolnoma odstopa od najdb s šmihelskih grobišč. Pri tem moramo misliti na vse vrste pilumov s ploščatim nasadiščem, oblike 1, 2 in 3, na pilume s tulastim nasadiščem ter na zažigalne pilume. Verjetno sodijo v zaklad kopja s pravokotnim presekom konice, vsaj del katapultnih izstrelkov, pušične konice in preproste železne osti. V zakladu so bili tudi čelada in štirje meči (*t. 1-16; sl. 6: 1-7,11-15; sl. 7-25*). Müllner poudarja, da je bilo v zakladu zelo malo sulic.⁷⁸ Prisotnost orodja, suličnih kopit in posameznih predmetov, ki ne sodijo med orožje, je utemeljena zgolj z navedbo v inventarni knjigi Narodnega muzeja Slovenije (*t. 17; 18*).

Rekonstrukcija sestave zaklada je naslednja:⁷⁹

- 1 čelada,
- 4 meči,
- 14 pilumov s ploščatim nasadiščem oblike 1,
- 7 pilumov s ploščatim nasadiščem oblike 2,
- 18 pilumov s ploščatim nasadiščem oblike 3,
- 50 pilumov s tulastim nasadiščem,
- 17 zažigalnih pilumov,
- 2 sulici,
- 13 kopij,
- 13 težkih katapultnih izstrelkov,
- 37 izstrelkov mehaničnega orožja lažjega kalibra in pušičnih osti,
- 8 kopit ali kopij,
- 11 orodij,
- 265 preprostih osti,
- 13 drugih predmetov.

OVREDNOTENJE ZAKLADA

Tipologija orožja in datacija

Že ob odkritju je Hoernes spoznal izjemnost zaklada. Pilume je povezal z rimsko vojsko, deloma pa jih je razložil kot orožje, ki je nastalo pod rimskim vplivom. Raspoznal je tudi zažigalna kopja.⁸⁰ Hoffiller je zaklad v pregledu razvoja rimskega orožja postavil v republikansko obdobje,⁸¹ upošteval pa ga je tudi Schulten v pregledu razvoja pilumov.⁸² Večji del zaklada je prvič objavil šele Guštin.⁸³

Tipologijo, datacijo in funkcijo posameznih kosov orožja in celotnega zaklada smo že izčrpno utemeljili ter niso potrebne večje spremembe.⁸⁴

Najpomembnejša oblika v zakladu so pilumi s ploščatim nasadiščem za toporišče. Trije jasni tipi so že bili natančno opisani, vendar bomo tipologijo na kratko ponovili.⁸⁵ Bistveni element tipologije je način pritrditve na toporišče - torej oblika nasadišča. Z nasadiščem pa se ujemajo tudi posamezni elementi, kot so oblika konice, oblika stebra in dolžina.

Oblika 1 se pojavlja s štirinajstimi primerki (*t. 2; 3: 1-4; sl. 6: 4,5; 11; 12*). Nasadišče je približno pravokotno, dvakrat ovalno (*t. 2: 6,8*), dvakrat pa ima izrazite stranske zajede, tako da dobi obliko peščene ure (*t. 2: 1,2*). Vzdolžni rob nasadišča je samo enkrat zavihan (*t. 2: 2*). Nasadišče je po dvakrat predrto in včasih so ohranjene še zakovice. Velika ploščata konica (dolžina do 6 cm) ima navadno izrazite zalusti (razen listasta pri *t. 2: 6* in trikotna *t. 3: 2*). Steblo je kvadratnega preseka in pod konico pogosto še razkvano v širino. Izdelava je zelo groba (*sl. 11; 12*). Dolžina je 22 do 30 cm (*sl. 26*).⁸⁶

Oblika 2 predstavlja sedem primerkov (*t. 3: 5,6; 4; sl. 13; 14*). Pravokotno nasadišče ima eno luknjico za zakovico. Vzdolžni robovi so bili na vsaki strani zarezani, tako da so nastala štiri krilca, ki so zapognjena v različne smeri. Tako je bilo leseno toporišče pritrjeno z eno zakovico in s štirimi krilci. Konica je manjša kot pri prvi obliki (dolga do 4,3 cm) in ima majhne zalusti. Steblo je pravokotnega preseka. Pilumi so dolgi 33 do 40 cm (*sl. 26*).

Najdeno je bilo verjetno osemnajst pilumov oblike 3 (*t. 5; 6: 7: 1-3; sl. 6: 2,3; 8; 15-17; 18: 2*). Na ploščici za pritrnitev sta po dve luknjici za zakovice. Vzdolžni stranici imata polkrožni zajedi, tako da so nastala štiri krilca, ki so jih zapognili v različne smeri. Steblo je okroglega preseka. Konice so lahko trikotne ploščate (dolžina 3 do 3,6 cm), z neizrazitimi zalustmi (7 primerkov; *t. 5; 6: 1; sl. 15*). Lahko pa so konice vitke štirirobe - s štirimi trni (vsaj 5 primerkov; *t. 6: 2-5; sl. 6: 2,3; 17*). Pilumi oblike 3 so bili dolgi od 44 do 57 cm (*sl. 26*). Izjema sta primerek (*t. 5: 4*) z dolžino 33,5 cm in neohranjen zelo dolg pilum (78 cm) s štirirobo konico, ki je imel okoli nasadišča še pravokotno objemko (*sl. 6: 2*).

Posebno skupino tvori 49 pilumov s tulastim nasadiščem in konico v obliki igle (*t. 7: 4-7; t. 8-10; 11: 1-7; sl. 7; 19-21*). Dolgi so večinoma med 20 do 38 cm (*sl. 26*). Izgubljen pa je zelo dolg pilum s tulastim nasadiščem in konico v obliki lista (*sl. 6: 1*). Tej skupini so zelo podobni zažigalni pilumi, ki imajo prav tako tulasto nasadišče, pod konico v obliki igle pa ušesce (17 primerkov; *t. 11: 8-11; t. 12; sl. 26*).

Za datacijo zaklada z Gradu so najpomembnejše primerjave s tremi podobnimi sklopi najdb.

Pilumi s ploščatim nasadiščem oblike 3 so podobni samo pilumom, najdenim v ibernski naselbini Castellruf v Kataloniji, kjer so bili odkriti v plasti s konca 3. st. pr. Kr.⁸⁷ So malo krajši kot šmihelska tretja oblika (dolžina okoli 42 cm), ploščata trikotna konica pa ima rahlo usločene robove.

⁷⁵ Müllner 1899, sl. 1-6; za najdiščne podatke Müllner 1909, 44, sl. 11-15, 17.

⁷⁶ Müllner 1909, 44, sl. 16.

⁷⁷ Müllner 1899, sl. 1, 3.

⁷⁸ Müllner 1892, 69.

⁷⁹ Zaradi dodatnega preučevanja se seznam nekoliko razlikuje od objavljenega v Horvat 1997, 108.

⁸⁰ Hoernes 1892.

⁸¹ V. Hoffiller, Oprema rimskoga vojnika u prvo doba carstva, *Vjes. Hrv. arh. dr. n. s.* 12, 1912, 82-84, 93, 105-107.

⁸² Schulten 1950, 1352.

⁸³ Guštin 1979.

⁸⁴ Horvat 1997; prim. Connolly 1997; Luik 2000, 273-275.

⁸⁵ Horvat 1997, 110-111, sl. 3-5,11.

⁸⁶ *Sl. 26* se zaradi nove izmere in nekaterih novih podatkov nekoliko razlikuje od tabele v Horvat 1997, sl. 11.

⁸⁷ Álvarez Arza, Cubero Argente 1999.

Na najdišču Talamonaccio (antični Telamon v Etruriji) je bilo pri izkopavanju svetišča odkritih vsaj 60 pilumov, dveh različic. Različica 1 iz Talamonaccia, za katero je značilno pravokotno nasadišče z zapognjenimi vzdolžnimi robovi, je blizu tako šmihelski obliki 1 kot tudi obliki 2.⁸⁸ Različica 2 iz Talamonaccia, s preprostim pravokotnim nasadiščem, pa dobro ustreza obliki 1 s Šmihela.⁸⁹ Tempelj v Talamonacciu je bil požgan v državljanskih vojnah med Sulo in Marijem v osemdesetih letih 1. st. pr. Kr. Mogoče pa je, da so prišli pilumi v svetišče že kot votivni dar po bitki s Kelti, ki je bila v bližni leta 225 pr. Kr.⁹⁰

Šmihelska piluma oblike 1 s ploščatim nasadiščem v obliki peščene ure (*t. 2: 1,2*) imata najboljšo primerjavo v pilumih iz Ephyre v Epiru, ki izvirajo iz stavbe, porušene leta 167 pr. Kr.⁹¹

Štiriobna konica s štirimi trni, kot jo najdemo na šmihelski obliki 3, je zelo redka (*t. 6: 2-5; sl. 6: 2,3; 17*). Dva dolga (dolžina enega skoraj 70 cm) tulasta piluma s podobnima konicama sta bila odkrita na prelazu Col de Flam v Alpah (Italija), kjer izvirata verjetno iz žgalnodaritvenega prostora in nista natančneje datirana.⁹² Sorodne so jim tudi piramidalne konice s štirimi trni.⁹³

Navedene primerjave kažejo, da pilumi s ploščatim nasadiščem z Gradu pri Šmihelu izvirajo s konca 3. ali iz prve polovice 2. st. pr. Kr. Takšno datacijo potrjujejo tudi razlike s starejšimi oblikami pilumov in podobnih sulic, ki se pojavljajo v 4. in 3. st. pr. Kr. pri Keltih v Italiji in Alpah.⁹⁴ Tem starim oblikam je blizu edino izgubljeni pilum z listasto konico in tulastim nasadiščem (*sl. 6: 1*). Pilumi z Gradu pri Šmihelu se razlikujejo tudi od pilumov, ki se pojavljajo od sredine 2. st. pr. Kr. dalje. Te oblike nimajo na ploščatem nasadišču nikoli zapognjenih robov, pojavijo se nove oblike nasadišča. Velika trikotna konica z dvema zalustima izginja, v rabi pa so prave piramidalne konice.⁹⁵

Z datacijo, ki jo opredeljujejo pilumi s ploščatim nasadiščem, se skladajo tudi druge oblike, ki sicer niso tako natančno časovno omejene: pilumi s tulastim nasadiščem in konico v obliki igle (*t. 7: 4-7; t. 8-10; t. 11: 1-7*), kopja (*t. 13: 3-14*), masivni katapultni izstrelki (*t. 14: 1-11*), vitki izstrelki in puščice (*t. 14: 12-21; t. 15*), meči (*t. 1; sl. 9-10*) in izgubljena čelada.⁹⁶

Dva meča (*t. 1: 1-2*) sta verjetno zgodnja predstavnika

rimskih gladijev.⁹⁷ Izgubljena čelada bi bila lahko po Müllnerjevem opisu uvrščena v tip Filotrano, razširjen v Picenumu med 4. in 2. st. pr. Kr.⁹⁸ Na vsak način je verjetno šlo za eno od italjskih vrst čelad.

Izstopata pušični osti z eno zalustjo (*t. 15: 26,27*). To je oblika, ki se pojavlja v poznolatskem obdobju v keltskih in redko v rimskih sklopih.⁹⁹

Meč (*sl. 9-10*) spada med latenske oblike. Za kronologijo je najbolj pomemben nizek zvončast branik, ki se pojavlja na mečih iz dobro datiranih grobov mokronoške skupine, stopnje IIa. Ta stopnja odgovarja obdobju Lt C1.¹⁰⁰ Šmihelski meč je sorazmerno dolg (dolžina rezila okoli 79 cm),¹⁰¹ koničast, rezilo ima dva vzporedna žlebova, posebnost pa je tudi dvojni žig v obliki kolesa. Žigi so pogostejši na mečih obdobja Lt C2.¹⁰²

Poudariti moramo posebnosti na orožju, za katere nam niso znane primerjave. Na nekaterih pilumih s tulastim nasadiščem se pojavljata vrezan okras (*t. 7: 5-7*) in tordiranje (*t. 8: 1*). Izjemne so tri pušične osti s piramidalno konico in dvema majhnima trnoma na bazi konice (*t. 15: 23-25*).

Posebnost so tudi zažigalni pilumi, ki so sorodni preprostim pilumom s tulastim nasadiščem (*t. 11: 8-11; t. 12*). Zažigalni izstrelki in kopja so bili razširjeno orožje od helenizma do pozne antike, toda šele od antoninskega obdobja dalje so med arheološkim gradivom prepoznani posebej izdelani zažigalni izstrelki.¹⁰³ Oblika, ki jo srečamo na Gradu pri Šmihelu, je torej veliko starejša in trenutno osamljena.

Domnevamo torej, da so najpomembnejši predmeti iz zaklada sočasni, da so bili izdelani konec 3. ali v prvi polovici 2. st. pr. Kr. in da jih je uporabljala rimska vojska.

Preproste osti

Odkritih je bilo vsaj 265 preprostih železnih osti (*t. 16: sl. 24; 25*). 221 kosov je na tretjini ali na sredini dolžine razkovanih v eno stran, tako da je izoblikovana nesimetrična trikotna konica. Ta zajema tretjino ali večsah polovico predmeta (oblika 1, *t. 16: 1-22*). Simetrično razširitev približno na tretjini dolžine ima le 12 primerkov (oblika 2, *t. 16: 23-28*). 32 kosov pa je preprostih, brez vsake razširitve (oblika 3, *t. 16: 29-39*). Osti so dolge v glavnem med 8 in 12 cm ter težke 4 do 14 g.

⁸⁸ Luik 2000, 269-271, sl. 1.

⁸⁹ Luik 2000, 271-272, sl. 2.

⁹⁰ Luik 2000, 272; Horvat 1997, 113-115.

⁹¹ S. I. Dakaris, Anaskaphe eis to nekyomanteion tou Acherontos, *Praktika* 1964 (1966), t. 47: y; Baatz 1982, 212-213, 230; Horvat 1997, 115.

⁹² Prinoth-Fornwagner 1993, 98, t. 3: 8,9.

⁹³ Schulten 1929, t. 25: 4; 38: 3,6; Nothdurfter 1979, 79, t. 70: 1197; Connolly 1997, 49, sl. 3; Sievers 2001, t. 68: 348.

⁹⁴ Horvat 1997, 113; Connolly 1997, 44-49; Sievers 2001, 163-164.

⁹⁵ Horvat 1997, 113-116; Connolly 1997, 45-49.

⁹⁶ Horvat 1997, 116; Connolly 1997, 50; Sievers 2001, 167.

⁹⁷ Feugère 1993, 97-100; Feugère 1994, 13-15; Connolly 1997, 49-56; Horvat 1997, 116.

⁹⁸ Müllner 1894, 150; S. Gabrovec, Grob s čelado s Trbinca pri Mirni (Das Helmgrab von Trbinc bei Mirna), *Arh. vest.* 41, 1990, 110-115; U. Schaaff, Keltische Helme, v: *Antike Helme*, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Monographien 14 (Mainz 1988) 315-317; Horvat 1997, 116.

⁹⁹ Sievers 1995, 150-151; Sievers 2001, 170-172.

¹⁰⁰ Prim. obliko ustja nožnice A2: J. M. De Navarro, *The finds from the site of La Tène*. Volume I. *Scabbards and the swords found in them* (London 1972) 23, 130; Božič 1999a, 195-196; Gotovlje: Pirkmajer 1991, t. 1: 4; Dobova, grob 1: Guštin 1977, t. 4: 4; Dobova, grob 6: M. Guštin, La tomba n. 6 di Dobova e l'ornamento delle lance La Tène, v: *Popoli e facies culturali celtiche a nord e a sud delle Alpi dal V al I secolo a. C.* (Milano 1983) t. 90, sl. 1: 9. Pri opredelitvi meča mi je pomagal D. Božič.

¹⁰¹ Podobne dolžine je tudi meč iz groba 1 v Dobovi, Guštin 1977, t. 4: 4. Nekoliko mlajši meči iz Slatine v Rožni dolini, stopnja Mokronog II b, so tudi dolgi okoli 90 cm in več, Pirkmajer 1991, t. 7: 39; 8: 50; 10: 67; 13: 92; 14: 98; 16: 108; 19: 136.

¹⁰² Drack 1954-1955.

¹⁰³ Franke 1998.

Müllner piše, da so v njegovem času uporabljali podobne osti na že takrat starinskem orodju za razčesavanje volne, ki so jo potrebovali za izdelavo klobučevine.¹⁰⁴

Podobne osti pogosto razlagajo kot železne zobe rimskih grabelj ali kopač. Ohranjenih je pet primerkov rimskih grabelj z železnimi zobmi in leseno prečko. Zobje imajo dolgo trikotno konico (okoli dve tretjini celotne dolžine) in krajše nasadišče, ki je običajno na koncu zapognjeno. Pogosto ima zob tudi usločen obris.¹⁰⁵ V celoti ohranjene grablje z Newstaeda imajo okoli 20 cm dolge zobe, primerljivi kosi iz Londona so dolgi okoli 15 cm.¹⁰⁶ Zelo podobnih oblik so tudi zobje ohranjenih grabelj iz Saalburga.¹⁰⁷ Podobne zobe so imele verjetno grablje iz Sarmizegetuse, pri katerih pa je bila tudi prečka železna.¹⁰⁸

Nekateri zobje so zelo podobni obliki 1 iz Šmihela.¹⁰⁹ Približno enako so dolgi ali malo daljši. Med sredino in eno tretjino dolžine so razkovan v polkrožno oziroma trikotno razširitev - grbino, ki lahko izrazito štrli¹¹⁰ ali pa na eni strani prehaja v nesimetrično trikotno konico.¹¹¹ Pogost je usločen obris, včasih je nasadišče na koncu zapognjeno. Več različic tega tipa se pojavlja v Vitudurumu, kjer je zanimiva skupna najdba sedmih kosov, kar govori v prid interpretaciji, da gre tudi v tem primeru za zobe grabelj.¹¹² Niso pa še bili odkriti ostanki skupaj z lesom.

Osti iz Šmihela se nekoliko razlikujejo od opisanih zob grabelj. Trnasto nasadišče je dolgo in navadno ravno, kratek vrh je običajno trikotne oblike, razširitev samo v obliki grbine je redka. Razmerje med dolžino konice in nasadišča je torej obratno kot pri zobeh grabelj. Med 202 upoštevanimi kosi iz Narodnega muzeja Slovenije jih je bilo deformiranih 35 (to je 17 %). Deformacije so bile različno močne in na različnih mestih (*t. 16: 20-22,26,37-39; sl. 24*): zapognjen trn (10 primerkov), zapognjena konica ali zvita cela ost. Tako je deformacij premalo in preveč so različne, da bi jih lahko povezali s posebnimi načini pritrditve ali rabe.

Enake osti kot na Gradu pri Šmihelu so bile najdene na Gradu nad Reko pri Cerknem - na naselbini idrijske kulturne skupine. Med gradivom prevladuje orožje, ki kaže, da je bilo sredi 1. st. pr. Kr. ali v zgodnjeavgustejem času tod prizorišče bitke med Rimljani in domačini.¹¹³ V Alesiji so bile med oblega-

njem leta 52 pr. Kr. v rabi podobne osti. Tam se pojavljajo tudi osti, ki imajo na vrhu še zalust. Šlo naj bi za preproste, hitro narejene konice - t. i. *stimulus*, ki so bile pritrjene na lesene ovire. Lahko pa gre tudi za hitro narejene osti puščic ali kopij.¹¹⁴ Preproste osti z eno zalustjo ali samo z nesimetrično trikotno konico, podobnih dimenzij oziroma večje, so bile odkrite v Osuni. Sodijo med ostanke orožja iz bojev med Cezarjem in pompejanci leta 45 pr. Kr.¹¹⁵

Na eni strani torej obstajajo manjše oblikovne razlike med zobmi grabelj in preprostimi ostmi iz Šmihela. Po drugi strani pa naše primerke lahko dobro primerjamo z ostmi iz sicer mnogo poznejših vojaških sklopov v Alesiji in Osuni ter z ostmi z Gradu nad Reko, ki so verjetno prav tako povezane z boji. Tudi pri samem zakladu iz Šmihela gre nedvomno za izrazito vojaško skupino najdb. Torej bi konice iz Šmihela najlažje razložili podobno kot v Alesiji - da gre morda za hitro narejene puščične osti oziroma za konice, zabite v lesene ovire.¹¹⁶

Funkcija orožja

Zaklad sestavlja več vrst rimskega orožja s konca 3. ali prve polovice 2. st. pr. Kr. Prevladuje orožje za boj od daleč: pilumi, zažigalni pilumi, kopja, katapultni izstrelki in puščice. Številne deformacije pričajo, da je bilo že uporabljeno v boju.

Od teže orožja in od oblike konice je bila odvisna prebojna moč, pomembna pa je bila verjetno tudi dolžina. Med pilumi so vsaj štiri oblike, ki verjetno odražajo različno rabo.

Polibij poroča v opisu rimske vojske, ki je nastal v drugi polovici oziroma blizu sredine 2. st. pr. Kr., da so imeli legionarji po dva piluma, enega težkega in drugega lahkega. Opis težkega piluma se deloma ujema z znanimi pilumi s ploščatim nasadiščem. Toporišče je bilo za eno dlan odebeljeno (širina 7,7 cm; verjetno samo na območju nasadišča) in tri komolce dolgo (okoli 1,4 m). Enako dolga je bila železna konica z zalustmi. Železo je bilo globoko zarito v toporišče in pritrjeno s številnimi zakovicami.¹¹⁷ Pri šmihelskih oblikah 1, 2 in 3 je široko nasadišče predstavljalo osnovo za dodatno obtežitev, tako da imamo verjetno opraviti s "težkimi pilumi" v Polibijevem pomenu (*sl. 26*).¹¹⁸ Lahki pilum je opisan samo kot

¹⁰⁴ A. Müllner, Die räthselhaften Stahlstifte von St. Michael bei Hrenovitz, *Argo* 5, 1897, 16; Müllner 1909, 47.

¹⁰⁵ Oblika 2 po Doswaldu 1994, 263; tipologije tudi pri: Pietsch 1983, 72; Duvauchelle 1990, 45-46.

¹⁰⁶ S. E. Rees, *Agricultural Implements in Prehistoric and Roman Britain*, BAR Brit. Ser. 69 (1979) 484-485, 615, sl. 255-256; W. H. Manning, *Catalogue of the Romano-British iron tools, fittings and weapons in the British Museum* (London 1985) 59, t. 25: F63-F66; t. VI.

¹⁰⁷ L. Jacobi, *Das Römerkastell Saalburg bei Homburg vor der Höhe* (Homburg vor der Höhe 1897) 160 (št. 14), 163 (št. 26), 443-445, sl. 69, t. 80: 2; *Saalb. Jb.* 8, 1934, 25, t. 3: 10; Pietsch 1983, 72, t. 25: 549-556.

¹⁰⁸ Glodariu 1975, sl. 12: 8,9. [Pri masivni štirirobi konici in simetričnem trnu gre največkrat za zobe brane. Leseni in kovinski deli tega orodja so bili ohranjeni na Štalenski gori. Doswald 1994, 263, tip 3; Dolenz 1998, 143-145; H. Dolenz, G. Wolf, *Römische Eggen aus der Stadt auf dem Magdalensberg, Carinthia I* 189, 1999, 65-79; W. J. H. Willems, Down to earth: a note on bolt-heads and rake-prongs, *ARMA. Newsletter of the Roman military equipment conference* Vol. 2, No. 2, 1990, 22-23.]

¹⁰⁹ Oblika 1 po Doswaldu 1994, 263; Duvauchelle 1990, 45, sl. 186 - oblika 2.

¹¹⁰ Npr. Dolenz 1998, 142, t. 41: L41-L42.

¹¹¹ Npr. Doswald 1994, 303, sl. 212 b: E154-157.

¹¹² V. Schaltenbrand Obrecht, *Die Eisenfunde, v: Beiträge zum römischen Oberwinterthur - Vitudurum 7* (Zürich und Egg 1996) 158-159, sl. 143, t. 46: 154-163.

¹¹³ Božič 1999b, 71-75, sl. 2: 4,5; 3: 12,13.

¹¹⁴ Deyber 1994; Sievers 1995, 151-152; Sievers 1997, 271-272; V. Brouquier-Reddé, L'équipement militaire d'Alésia d'après les nouvelles recherches (prospections et fouilles), v: M. Feugère (ured.), *L'équipement militaire et l'armement de la république (IVE-Ier s. avant J.-C.)*, *Journal of Roman Military Equipment Studies* 8, 1997, 281-282, sl. 6; Sievers 2001, 172-174.

¹¹⁵ Sievers 1997, 273-275; S. Sievers, *Armes, v: P. Rouillard, Antiquités de l'Espagne* (Paris 1997) 58-61.

¹¹⁶ Deyber 1994; Sievers 1995, 151-152; Sievers 2001, 172-174.

¹¹⁷ Polibij VI, 23, 9-11; Schulten 1950, 1349-1354.

¹¹⁸ Schulten 1950, 1349-1354; Bishop, Coulston 1993, 50.

orožje, podobno lovskeemu kopju povprečnih dimenzij.¹¹⁹ Pač pa Polibij natančno opisuje kopje lahko oboroženih vojakov, velitov. Toporišče je bilo dolgo dva komolca (malo manj kot 90 cm) in široko en palec (malo manj kot 2 cm). Konica je bila dolga eno dlan (okoli 22 cm), ozka in ošiljena, tako da se je ob prvem udarcu zvila in je nasprotnik ni več mogel uporabiti.¹²⁰ Najkrajši šmihelski pilumi s tulastim nasadiščem (vsaj sedem primerkov) so po dimenzijah, obliki in tudi poškodbah zelo podobni kopjem velitov (sl. 26). Zelo verjetno lahko v pilumih s tulastim nasadiščem vidimo orožje lahko oboroženih vojsčakov in mogoče tudi "lahke pilume" legionarjev.¹²¹

Kratki pilumi oblike 1 so imeli funkcijo kopja kratkega dosega z dodatno obtežljivo. Široke trikotne konice z zalustmi so bile učinkovite v boju z lažje opremljenimi nasprotniki.¹²² V boju od blizu pa so se ti pilumi dalo uporabiti tudi kot sulice, pri čemer so bile široke trikotne konice zelo uporabne.¹²³

Drugače pa so štirirobe konice pilumov oblike 3 in konice v obliki igle na pilumih s tulastim nasadiščem lažje prebile ščite in oklepe, zaradi dolgega ozkega vratu morda celo dosegle nasprotnikovo telo za ščitom ter se po udarcu zvile. Tudi vitke trikotne konice oblik 2 in 3 se približujejo temu idealu. Dodatna obtežitev pilumov s ploščatim nasadiščem je še povečala prebojno moč.¹²⁴

Med seboj zelo sorodne oblike konic so bile v rabi kot osti pušic, kopij in izstrelkov mehaničnega orožja različnih kalibrov. Celo prehod proti suličnim kopitom ni jasen. Samo po tipologiji oblik se pogosto ne da določiti funkcije. Boljša kriterija razlikovanja sta velikost in teža, ki pa jo je težko rekonstruirati.¹²⁵ Puščične osti naj ne bi bile težje od 12 g.¹²⁶ Glede na ost z eno zalustjo (t. 15: 26), ki tehta 15 g, bi bila lahko meja celo višja.¹²⁷ Po kriteriju teže (4 do 15 g) bi med pušičice sodilo 12 primerkov iz Šmihela: 7 konic s štirirobim presekom (t. 15: 15-22), 3 z dvema trnoma (t. 15: 23-25) ter 2 z eno zalustjo (t. 15: 26,27). Najdeno je bilo 11 katapultnih izstrelkov z masivno kratko piramidalno glavo (t. 14: 1-11), ki so težki med 84 g in 136 g ter dolgi 11 do 15 cm.¹²⁸ Ostalih 24 konic (t. 14: 12-21; 15: 1-14) z dolžinami med 7,5 in 15 cm ter težami med 24 in 65 g verjetno predstavlja izstrelke mehaničnega orožja manjših kalibrov. Pri dveh konicah (t. 15: 1,2) pa bi bila mogoča tudi drugačna raba, saj se po dolžini in teži približujeta kopjem (kot t. 13: 3-14).¹²⁹ Konica (t. 15: 1) ima izjemen trikotni presek, ki se redko pojavlja.¹³⁰

Zažigalni pilumi ali kopja, ki jih je v zakladu 17, gotovo niso bili standardni del vojaške opreme (t. 11: 8-11; t. 12). Takšno orožje ni bilo v rabi na odprtem bojišču, temveč predvsem pri obleganjih ali v pomorskih bitkah.¹³¹

Zakladu lahko pripišemo še 12 kopij (t. 13: 3-14).

Orožje za boj od blizu predstavljajo le štirje meči (t. 1; sl. 9) in dve sulični osti (t. 13: 1,2). Edini kos obrambnega orožja je čelada.

V funkcijah posameznih vrst orožja in njihovih številčnih odnosih se morda odražajo realna razmerja v konkretni situaciji, ko je bilo to orožje uporabljeno. Udeleženi so bili lahko in težko oboroženi rimski vojaki, opremljeni z različnimi oblikami pilumov. Oboroženi so bili tudi z mehaničnim orožjem in zažigalnimi pilumi, torej pripravljeni na obleganje lesenih utrd. Prisotni so bili lokostrelci. Prevlada orožja za boj od daleč je bila verjetno, kot na primer v Aleziji in Osuni, povezana s taktiko vojskovanja pri obleganju utrjene postojanke.¹³²

Orodje

Orodje in različni drobni predmeti (t. 17: 9-18; 18) so v zakladu maloštevilni ter na njih ni sledov sige, ki bi zanesljivo kazali na podobne okoliščine deponiranja kot pri orožju. Tako se zdi njihova pripadnost zakladu vprašljiva.

Motika z enostranskimi plavutmi in koničastim rezilom (t. 18: 1) je lokalna oblika, ki se v velikem številu pojavlja na najdiščih idrijske kulturne skupine v poznem latenu.¹³³ Za primerke iz Idrije pri Bači in Modreja je značilen močno zapognjen obris, tako da smeri nasadišča in konice tvorita približno pravi kot. Leseno toporišče je bilo v tem primeru preprosto ravno.¹³⁴ Pri manj zapognjenih motikah iz Bodreža in Šmihela pa moramo predvidevati leseno toporišče v obliki kavljaja.¹³⁵ Zaradi rahle ukrivljenosti rezila bi izključili tudi interpretacijo, da gre za ozek lemež.¹³⁶

Naslednji dve orodji (t. 18: 2,3), pri katerih plavutasto nasadišče prehaja naravnost v kratko, koničasto rezilo, bi lahko razložili kot krampa ali koničasti motiki (tako kot primerek t. 18: 1). Zelo podobnih oblik pa so tudi ozki lemeži. Koničaste motike se od ozkih lemežev včasih razlikujejo le po načinu obrabe ter deloma po manjših dimenzijah.¹³⁷ Brez podrobnejših najdiščinskih podatkov je bil na Šmihelu najden še velik ozek

¹¹⁹ Polibij VI, 23, 9.

¹²⁰ Polibij VI, 22, 4.

¹²¹ Bishop, Coulston 1993, 50.

¹²² M. Junkelmann, *Die Reiter Roms. Teil 3: Zubehör, Reitweise, Bewaffnung* (Mainz am Rhein 1992) 135 ss; Deschler-Erb 1999, 22.

¹²³ Bishop, Coulston 1993, 48-50; Horvat 1997, 117-118; Connolly 1997, 44.

¹²⁴ Bishop, Coulston 1993, 48-50.

¹²⁵ Baatz 1966, 203-205; Dolenz 1998, 70-72; Deschler-Erb 1999, 15-17; primerjava dolžin: Horvat 1997, 118, sl. 12.

¹²⁶ M. Korfmann, *Schleuder und Bogen in Südwestasien*, *Antiquitas* 3, 13 (Bonn 1972) 33-39; E. Erdmann, *Vierkantige Pfeilspitzen aus Eisen von der Saalburg*, *Saalb. Jb.* 38, 1982, 5-6.

¹²⁷ Možna teža do 30 g: Baatz 1966, 204.

¹²⁸ Baatz 1982, 230-231; Feugère 1994, 10.

¹²⁹ Baatz 1966, 204-206.

¹³⁰ Ch. Unz, E. Deschler-Erb, *Katalog der Militaria aus Vindonissa*, Veröffentlichungen der Gesellschaft pro Vindonissa 14 (Brugg 1997), 26, t. 24: 512-513, 516-517.

¹³¹ Franke 1998, 253-254.

¹³² Sievers 1997; Sievers 2001, 178-179.

¹³³ Guštin 1991, 61-62.

¹³⁴ Guštin 1991, t. 2: 2; 5: 8; 10: 14; 19: 4; 20: 1; 45: 1,2; za nasaditev glej Jacobi 1974, 73-75.

¹³⁵ Guštin 1991, t. 38: 4-7,10,12.

¹³⁶ Drugače: Guštin 1991, 60.

¹³⁷ Jacobi 1974, 73-75; R. Müller, *A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késővaskortól a törökör végéig* (Die Entwicklung der eisernen Agrargeräte in Ungarn von der Späteisenzeit bis zum Ende der Türkenherrschaft), *Zalai gyűjtemény* 19 (Zalaegerszeg 1982) 811, sl. 756; Milošević 1986, 114-115, 121, op. 65; kot motike razlaga primerka z Gradu Guštin 1991, 62, op. 208.

lemež.¹³⁸ V latenskem obdobju so bili ozki lemeži v rabi v srednji Evropi,¹³⁹ najdemo pa jih tudi na prostoru zahodnega Balkana.¹⁴⁰ V poznolatskih grobovih idrijske skupine se pojavi nova oblika - širok simetričen lemež, ki je potem značilen za vse rimsko obdobje.¹⁴¹

Sekire z enostranskimi plavutmi in enakomerno širokim, ravno zaključenim rezilom (*t. 18: 4-6*) so stara jugovzhodnoalpska oblika, v rabi od starejše železne dobe dalje. V poznem latenu so pogoste v Posočju,¹⁴² v rimskih sklopih pa so sorazmerno redke.¹⁴³

Kladiva (*t. 17: 18*) z ovalno odprtino na sredini in simetričnima udarnima površinama so v rabi še danes. Glede na nejasne okoliščine tako nista zanesljivi ne pripadnost zakladu in niti datacija. Takšna oblika se sicer redko pojavlja med arheološkim gradivom. Odkrita je bila, na primer, med gradivom mlajše halštatske dobe v jami Býčí skála,¹⁴⁴ pojavlja se tudi v rimskem obdobju.¹⁴⁵ Primerek iz Šmihela, ki je težak 4,15 kg, je bil namenjen držanju z obema rokama. Kladivo je počeno, zato je Müllner menil, da je bilo že pri izdelavi pokvarjeno in zato nikoli uporabljeno.¹⁴⁶ To potrjuje tudi dejstvo, da na udarnih ploskvah ni sledov rabe.

Vzrok zakopa zaklada

Predmeti so ležali skupaj v ruševini obzidja naselbine, v kateri so ostali votli prostori, tako da se je na nekatere kose lahko nabirala siga. V ruševini je bilo veliko žganine, saj so prisigani na predmete tudi koščki oglja. Ni pa jasno, ali je res gorelo ob rušenju obzidja. Eden od pilumov je bil vsajen v zažlindran kamen (*sl. 8*), kar kaže vsaj na delni stik z visokimi temperaturami.

V zakladu prevladuje orožje, ki je bilo uporabljeno v boju. Razen enega meča (*sl. 9*) in dveh pušic (*t. 15: 26,27*), ki izvirajo s keltskega območja, je vse ostalo orožje rimskega porekla. Je verjetno sočasno - s konca 3. oziroma iz prve polovice 2. st. pr. Kr. Orodje, ki je mogoče tudi sestavni del zaklada, je

maloštevilno. Predstavljajo pa ga oblike, ki verjetno izhajajo iz lokalnega okolja notranjske skupine v latenski dobi. Glavnina gradiva iz zaklada je torej tujek v okolju notranjske kulturne skupine, kjer je bila zakopana.

Najdbo lahko razlagamo na vsaj tri načine:

1. orožje je bilo uporabljeno v boju, v katerem se je razušilo in pogorelo obzidje ter ga pokopalo pod seboj;
2. votivni zaklad;
3. ostanek skladišča orožja oziroma zbirka starega železa, namenjenega za predelavo.

Prva razlaga, da gre za neposredne ostanke bojev, je najbolj vprašljiva. Na Gradu pri Šmihelu je bilo kopano na več mestih in nikjer drugod ni bilo koncentracij vojaških predmetov.

Pretehtati moramo tudi možnost votivnega zakopa. Na alpskih žgalnodaritvenih mestih, ki proti vzhodu segajo le do zahodne Koroške, se pojavljajo tudi skupine orožja.¹⁴⁷ Pogosto je bilo orožje deponirano skupaj z orodjem, z drugimi raznovrstnimi kovinskimi predmeti, npr. deli noše, in s keramiko. Prevladujejo lokalne in regionalne oblike orodja in orožja, primerki orožja rimskega izvora pa so redki.¹⁴⁸ Po drugi strani je bila daritev nepoškodovanega orožja v vode in močvirja zelo razširjena in je imela dolgo tradicijo, ki se je nadaljevala še v rimsko obdobje.¹⁴⁹ V jugovzhodnoalpskem prostoru je bil ta običaj zelo izrazit na Ljubljani na Ljubljanskem barju, kjer so bili darovani posamezni kosi oziroma manjše skupine nepoškodovanega orožja.¹⁵⁰ V rimskem svetu lahko šmihelski zaklad primerjamo s skupino pilumov iz Talamonaccia, ki morda pripada orožju, darovanem v svetišče po bitki s Kelti leta 225 pr. Kr.¹⁵¹ Drugače od običajnih votivnih zakladov je bilo v zakladu na Gradu pri Šmihelu najdeno nenavadno veliko število pušičnih konic in katapultnih izstrelkov. Po tej strani ga lahko primerjamo z najdiščem Döttenbichl na Bavarskem, kjer med množico rimskega orožja, uporabljenega v boju, prevladujejo pušične osti, odkritih pa je bilo tudi več katapultnih izstrelkov. Zanier interpretira najdišče kot domorodni daritveni prostor, na katerem so deponirali po bitki pobrano orožje.¹⁵² Možnosti, da gre na Gradu pri Šmihelu za votivni zaklad, ne moremo torej niti

¹³⁸ Guštin 1979, t. 77: 5.

¹³⁹ Jacobi 1974, 67-70; A. Rybová, K. Motyková, Der Eisendepotfund der Latènezeit von Kolin, *Pam. arch.* 74, 1983, 133-138; Henning 1987, 49; Guštin 1991, 60-61.

¹⁴⁰ Z. Marić, Vir kod Posušja, *Glas. Zem. muz.* 17, 1962, t. 1: 12,13; Milošević 1986, 114, sl. 2: 1; 4: 1; 6: 1.

¹⁴¹ Guštin 1991, 60-61; Henning 1987, 49 ss.

¹⁴² Guštin 1991, 61-62.

¹⁴³ H. Sedlmayer, Bewährte Simplizität. Zu einem Neufund aus dem Kastellvicus von Favianis/Mautern an der Donau (Österreich), v: M. Feugère, M. Guštin (ured.), *Iron, Blacksmiths and Tools. Ancient European Crafts*, Monographies instrumentum 12 (Montagnac 2000) 179-186.

¹⁴⁴ H. Ohlhaber, *Der germanische Schmied und sein Werkzeug*, Hamburger Schriften zur Vorgeschichte und Germanischen Frühgeschichte 2 (Leipzig 1939) 44, t. 7; H. Parzinger, J. Nekvasil, F. E. Barth, *Die Býčí skála-Höhle*, Röm. Germ. Forsch. 54 (1995) 82, t. 49: 430,431.

¹⁴⁵ W. Gaitzsch, *Eiserne römische Werkzeuge*, BAR Int. Ser. 78 (1980) 80-82, t. 14: 66; 15: 68; Pietsch 1983, 22, t. 6: 87; Glodariu 1975, sl. 7: 6.

¹⁴⁶ Müllner 1892, 73.

¹⁴⁷ Npr. Förker Laas Riegel: Fuchs 1991; Teurnia: A. Lippert, Ein lat nezeitlicher Opferplatz in Teurnia bei Spittal an der Drau, v: *Festschrift zum 50jährigen Bestehen des Institutes für Ur- und Frühgeschichte der Leopold-Franzens-Universität Innsbruck*, Univforsch. z. prähist. Arch. 8 (Bonn 1992) 285-304.

¹⁴⁸ *Kult der Vorzeit in den Alpen* (Innsbruck 1997); prim. npr.: Prinoth-Fornwagner 1993; W. Zanier, *Der spätlat ne- und römerzeitliche Brandopferplatz im Forggensee (Gde. Schwangau)*, Münch. Beitr. z. Vor- und Frühgesch. 52 (1999) 108-114.

¹⁴⁹ Bishop, Coulston 1993, 37-38; A. Thiel, W. Zanier, Römische Dolche - Bemerkungen zu den Fundumständen, *Journal of Roman Military Equipment Studies* 5, 1994, 59-81; G. Kurz, *Keltische Hort- und Gewässerfunde in Mitteleuropa*, Materialhefte zur Archäologie in Baden-Württemberg 33 (Stuttgart 1995).

¹⁵⁰ Npr. Horvat 1990, 58-59, 173-175; P. Bitenc, T. Knific, Arheološko najdišče Ljubljana (The Ljubljana as an Archaeological Site), *Argo* 40/2, 1997, 19-32; J. Istenič, A Roman late-republican gladius from the river Ljubljana (Slovenia), *Arh. vest.* 51, 2000, 171-182.

¹⁵¹ Luik 2000, 272.

¹⁵² W. Zanier, Die Alpenfeldzug 15 v. Chr. und die Eroberung Vindelikiens, *Bay. Vorgeschbl.* 64, 1999, 103-104.

dokazati niti popolnoma izključiti.

Zbiranje starega, nerabnega orožja za ponovno predelavo je bilo v rimski vojski običajno, prav tako deponiranje neporabljenih zalog.¹⁵³ Pilumi iz Castellrufa so bili najdeni v ruševinah metalurške delavnice.¹⁵⁴ V ruševini nasipa, v kateri je ležal šmihelski zaklad, je bilo veliko prežganega in zažlindranega kamenja.¹⁵⁵ To bi mogoče kazalo na ostanke metalurške dejavnosti, ki pa je seveda ne moremo datirati.¹⁵⁶ Pilum, ki je bil sprjet z zažlindranim kamnom (*sl. 8*), pa skoraj zanesljivo kaže, da je ležal na kovaškem ognjišču.¹⁵⁷ Za kovaško delavnico bi morda govorila tudi množica preprostih konic (*t. 16*) ter orodje (*t. 17: 18; t. 18*). Tako je povsem mogoče, da so Rimljani sami ali nekdo drug, lahko tudi uspešen nasprotnik, zbrali poškodovano orožje ter na Gradu pri Šmihelu že pričeli s popravili oziroma s predelavo. Predelava je bila iz neznanega vzroka prekinjena, zaloga starega železa pa zakopana v okop naselja. Namerni zakop bi lahko kazal na hitre vojaške premike ali na spremenljivo vojno srečo.

Vzroku zakopa, glede na nejasne okoliščine najdbe in brez pravega primerjalnega gradiva, ne bomo mogli priti do dna. V vsakem primeru pa je moralo biti orožje uporabljeno v bojih med rimsko vojsko in domačini na območju zahodne Slovenije konec 3. ali v prvi polovici 2. st. pr. Kr.

Zgodovinski pomen zaklada

Literarni viri za 2. st. pr. Kr. pričajo o intenzivnih rimskih posegih v prostor *Caput Adriae*. V letu 186 pr. Kr. se je večja keltska skupina naselila v bližino bodoče kolonije Akvileje, vendar so Rimljani hitro reagirali in 183 pr. Kr. uničili naselbino. Akvileja je bila ustanovljena 181 pr. Kr., že leta 178-177 pr. Kr. sledi zasedba Istre. 171 pr. Kr. se je konzul G. Kasij Longin iz Akvileje napotil čez Ilirik proti Makedoniji ter ob vračanju opustošil ozemlja Japodov, Histrov in Karnov. Vojaške akcije so potekale leta 129 pr. Kr. proti Tavriskom, Karnom, Histrom, Japodom in Liburnom, 119 pr. Kr. proti Segestanom, 115 pr. Kr. proti Karnom.¹⁵⁸

Akvileja je bila povezana z osrednjim Podonavjem in severnim Balkanom s staro trgovsko, t. i. jantarjevo potjo. Najlažji prehod iz Akvileje proti vzhodu je potekal čez prelaz Razdrto (598 m n. m.) in Postojnsko kotlino, na stiku med Alpami in Dinarskim gorstvom. Na območju Postojnske kotline so se srečale poti, ki so vodile iz Akvileje, Tergesta, severne Istre (trgovski emporij *Aegida*) ter iz Kvarnerskega

zaliva. V nadaljevanju proti vzhodu se je smer razcepila na dvoje, na bolj ustaljeno čez Navport in Emono v dolino Save in na drugo čez Cerknisko polje in Bloško planotoe v dolino zgornje Krke (*sl. 1*).¹⁵⁹

Na območju Krasa in Notranjske se je v starejši železni dobi širila notranjska kulturna skupina. Tudi v latenskem obdobju živi tod samostojna skupina (faze Notranjska 7 in 8), ki je po arheoloških najdbah dokaj blizu severno ležeči idrijski skupini. Po literarnih virih je prostor Notranjske tik pred rimsko zasedbo predstavljal mejno območje Histrov, Karnov in Japodov.¹⁶⁰ Grad pri Šmihelu, ki je bil največje prazgodovinsko naselje na Notranjskem, je obvladoval Postojnsko kotlino in tudi 7 km oddaljeni prelaz Razdrto (598 m n. m.). Razdrto se z imenom Okra in kot najnižji prehod čez gorovje pojavlja v Strabonovem opisu poti iz Akvileje proti Sisciji. Enako ime Okra je nosila tudi gora Nanos nad Razdrtom, ki je izredno značilna in od daleč vidna - tudi z ravnine pri Akvileji.¹⁶¹

Nadzor nad dvema strateškima točkama, prelazom Okro in utrjenim naseljem na Gradu pri Šmihelu, je pomenil hkrati že tudi nadzor nad skoraj vsem prometom med Italijo in jugovzhodnoalpskim prostorom.

Konec 2. st. pr. Kr. je na Razdrtem že obstajala postojanka rimskih trgovcev s skoraj čisto rimsko materialno kulturo.¹⁶² Torej je najpozneje takrat Okra prešla pod rimski nadzor. Konec 2. in v 1. st. pr. Kr., ko cveti rimsko naselje na Razdrtem, pa je poselitev Gradu pri Šmihelu še komaj zaznavna (glej spodaj). Tako so se v 2. st. pr. Kr. morali zgoditi premiki, ki so notranjski odsek jantarjeve poti prestavili v rimsko vplivno območje, zmanjšali moč naselbine na Gradu pri Šmihelu ter vzpostavili pogoje za razvoj rimske postojanke na Razdrtem. Vse kaže, da je najdba rimskega orožja na Gradu pri Šmihelu, ki je precej starejša kot znane arheološke najdbe z Razdrtega, povezana s prvimi rimskimi akcijami za zagotovitev nadzora nad jantarjevo potjo - verjetno v prvi polovici 2. st. pr. Kr.

Uspešnost trgovskih stikov ob hkratnih vojaških posegih posredno dokazuje razcvet Akvileje in njene trgovine proti vzhodu. V sredini 1. st. pr. Kr. se razvijeta rimski postojanki v Navportu¹⁶³ in Emoni.¹⁶⁴ Rimska materialna kultura pronica tudi v notranjske domorodne naselbine, ki ne ležijo neposredno ob poti. Najpomembnejši znak je raba rimskih novcev hkrati s keltskimi srebrniki, posamič se pojavljajo fina rimska keramika in amfore, srečamo italske fibule.¹⁶⁵ Očitno pa je širša okolica jantarjeve poti še doživljala pretrese. Na številnih notranjskih naselbinah najdemo svinčene želođe, ki so mlajše oblike kot tisti z Gradu pri Šmihelu (glej spodaj) in verjetno sodijo v 1. st. pr.

¹⁵³ Bishop, Coulston 1993, 34-37.

¹⁵⁴ Álvarez Arza, Cubero Argente 1999.

¹⁵⁵ Müllner 1892, 65-68.

¹⁵⁶ Na Ajdovščini nad Rodikom so odkrili sledove metalurške dejavnosti na prazgodovinskem nasipu in v njegovi bližini: B. Mušič, Geophysical prospecting in Slovenia: an overview with some observations related to the natural environment, *Arh. vest.* 50, 1999, 366-370.

¹⁵⁷ Podatek D. Kmetič.

¹⁵⁸ M. Šašel Kos, The End of the Norican Kingdom and the Formation of the Provinces of Noricum and Pannonia, v: B. Djurić, I. Lazar (ured.), *Akten des IV. internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens*, Situla 36 (Ljubljana 1997) 21-31 z vso literaturo.

¹⁵⁹ Strabon 4, 6, 10; 7, 5, 2; Šašel 1977; Šašel Kos 1990, 17-20, 143-147.

¹⁶⁰ Guštin 1973; Guštin 1979; S. Gabrovec, Notranjska grupa, v: *Praist. jug. zem. 5. Željezno doba* (Sarajevo 1987) 151-177; Božič 1999a, 203.

¹⁶¹ Strabon 4, 6, 10; 7, 5, 2; Šašel 1977.

¹⁶² Bavdek 1996.

¹⁶³ Horvat 1990; Šašel Kos 1990.

¹⁶⁴ B. Vičič, Zgodnjorimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 30, Stari trg 17 in 32 (Die frühromische Siedlung unterhalb des Schloßbergs in Ljubljana. Gornji trg 30, Stari trg 17 und 32), *Arh. vest.* 45, 1994, 25-80; M. Šašel Kos, The 15th legion at Emona - some thoughts, *Ztschr. Pap. Epigr.* 109, 1995, 235-236.

¹⁶⁵ J. Horvat, Ausbreitung römischer Einflüsse auf das Südostalpengebiet in voraugusteischer Zeit, v: *Provinzialrömische Forschungen. Festschrift für Günter Ulbert zum 65. Geburtstag* (Espelkamp 1995) 25-40; Horvat 1995.

Kr.¹⁶⁶ V sredini 1. st. pr. Kr. ali v zgodnjeavgustejskem obdobju je prišlo do rimskega vojaškega posega tudi na območje idrijske kulturne skupine, ki na jugu meji na notranjsko skupino.¹⁶⁷

Zdi se, da stoji zaklad z Gradu pri Šmihelu na začetku rimskih vojaških posegov proti jugovzhodnim Alpam, ki so zaščitili zaledje Akvileje, odprli pot za rimsko trgovino proti vzhodu in omogočili nadzor nad začetnim odsekom jantarjeve poti. Težko pa bi zaklad datirali v obdobje pred ustanovitvijo Akvileje ali po njej, še manj pa povezali s konkretnim znanim zgodovinskim dogodkom.

DODATEK

Poselitev Gradu pri Šmihelu od poznolatenskega obdobja dalje

Vprašanje poselitve Gradu pri Šmihelu v poznolatenski in rimski dobi je odločilno za razumevanje pomena zaklada in tudi za razumevanje strateške vloge točke na prehodnem območju med severovzhodno Italijo in severnim Balkanom.

Velika grobišča okoli Gradu so bila v rabi od zgodnjega halštata do srednjega latena, tako lahko domnevamo v tem času tudi najpomembnejše obdobje poselitve in politične moči.¹⁶⁸ Zaklad rimskega orožja, ki smo ga datirali v konec 3. in v prvo polovico 2. st. pr. Kr., je torej sočasen z zadnjo fazo grobov.

Naselbinske najdbe z drugih utrjenih prazgodovinskih naselij na območju Notranjske pričajo, da mnoga živijo še naprej v poznolatensko in zgodnjerimsko obdobje.¹⁶⁹ Torej je domnevna prekinitvev poselitve Gradu pri Šmihelu v srednjem latenu oziroma na njegovem koncu nekaj izjemnega.

2. do 1. st. pr. Kr.

Hitzinger prvi piše nasplošno o rimskih in keltskih novcih z Gradu pri Šmihelu.¹⁷⁰ Globočnik je uspel pridobiti rimski republikanski novc in tri keltske srebrnike, ki so bili najdeni znotraj naselbine.¹⁷¹ Hoernes omenja devet keltskih srebrnikov, vključno s tistimi iz Globočnikove zbirke, ki pa naj bi bili po njegovem najdeni zunaj naselja, na ledini Pod Kaculjem.¹⁷² Dva srebrnika je Globočnik podaril Kranjskemu deželnemu muzeju.¹⁷³

Keltski novci

1. Veliki tavriskijski srebrnik. Nejasen tip. (Globočnik 1870, 761; Šmid 1907, 40, št. 11; Kos 1977, št. 41: 1; t. 36: 11.)

2. Mali tavriskijski srebrnik. Karlsteinska zvrst. (Globočnik 1870, 761; Šmid 1907, 40, št. 12; Kos 1977, št. 41: 2; t. 36: 12.)

3.-9. Keltski srebrniki. (Izgubljeni. Hoernes 1887a, [5].)

Rimski novc

1. D Republika 75 pr. Kr. Rim
RRC 391/1-3
(Izgubljen. Z naselbine. Globočnik 1870, 761. *FMRS/* III 50-1.)

V poznolatensko obdobje lahko datiramo obročasto fibulo vrste Posočje (*t. 20: 6*), ki je bila najdena na grobišču Za Polšno,¹⁷⁴ in fibulo (*t. 20: 1*), ki jo trojni gumb na nazaj zaviti nogi, povezuje z vrsto Picugi.¹⁷⁵

V sondi, izkopani leta 1983 na severozahodnem vogalu okopa, so bili odkriti ostanki vsaj dveh amfor Lamboglia 2 (*t. 19: 7,8*). Amfore iste vrste (*t. 19: 9*) so bile najdene tudi na Mačkovcu (*sl. 5*). Zraven so bile še grobe posode, ki jih je Hoernes datiral deloma v čas po prazgodovinskem obdobju.¹⁷⁶ Na južni strani Mačkovca je Schmid odkril rimske črepinje.¹⁷⁷ Na severnem robu Mačkovca je bil najden nedatiran žgani grob.¹⁷⁸ Amfore Lamboglia 2 so zelo pogoste na rimskih najdiščih ob severnem Jadranu, velika količina pa je bila odkrita tudi na Razdrtem. Izdelovali so jih od zadnje četrtine 2. st. pr. Kr. do zgodnjeavgustejskega obdobja.¹⁷⁹

Na severni tretjini naselja na Gradu je bilo razpršeno odkritih več svinčenih želodov za pračo (*t. 20: 8-30*). Med njimi se pojavlja dvojnopiramidalna oblika (*t. 20: 8,9*), značilna za prvo tretjino 1. st. pr. Kr.,¹⁸⁰ ne moremo pa izključiti zgodnejšega pojava te oblike. Tudi keramičen predmet (*t. 20: 31*) je zelo podoben želodom.¹⁸¹

Med ključnimi najdbami zunaj grobišč in zaklada, ki so se nahajale v Windischgrätzovi zbirki, je bilo nekaj kosov zgodnjerimskega orožja, ki se tipološko ujema s primerki iz zaklada: 7,5 cm dolga puščična ost s pravokotnim presekom konice (oblika podobna kot npr. *t. 15: 18*) in 14,1 cm dolg katapultni izstrelek s piramidalno konico (verjetno *t. 19: 6*).¹⁸² Z zakladom se ujema tudi sredi 20. stol. naključno najdena ost kopja (*t. 19: 5*).

Kopje, katapultni izstrelek in puščična ost je mogoče povezati tako s časom nastanka zaklada, torej s srednje-latenskim obdobjem, kot tudi s poznejšim poznolatenskim obdobjem. Enaka povezava morda velja tudi za svinčene želode. Naključne mlajše najdbe, to je amfore Lamboglia 2, keltski srebrniki, republikanski novc ter deli poznolatenske noše, pa kažejo na

¹⁶⁶ Horvat 1993; Horvat 1995, 191.

¹⁶⁷ Božič 1999b.

¹⁶⁸ Guštin 1973; Guštin 1979.

¹⁶⁹ Horvat 1995, 189-192.

¹⁷⁰ Hitzinger 1867, 837.

¹⁷¹ Globočnik 1870, 761.

¹⁷² Hoernes 1887a, [5]. Iste keltske srebrnike omenjajo tudi: Deschmann, Hochstetter 1879, 6; *Mitt. Anthr. Ges.*

9, 1880, 71; Hoernes 1888, 240; Müllner 1892, 41-42.

¹⁷³ Šmid 1907, 40.

¹⁷⁴ Guštin 1991, 40-41.

¹⁷⁵ M. Guštin, La Tène fibulae from Istria, *Arch. Iug.* 24, 1987, 51-53.

¹⁷⁶ Neidentificirano; Hoernes 1887a, [2-3]; Hoernes 1888, 227.

¹⁷⁷ Pick, Schmid 1922-1924, 293.

¹⁷⁸ Hoernes 1887a, [3]; Hoernes 1888, 227.

¹⁷⁹ Npr. J. Horvat, *Sermin*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 3 (Ljubljana 1997) 58, 120-121, 123-125, sl. 48. Razdrto: Bavdek 1996.

¹⁸⁰ Th. Völling, Funditores im römischen Heer, *Saalb. Jb.* 45, 1990, 35; Horvat 1993, 334, 336.

¹⁸¹ Horvat 1993, 334, sl. 1: 5.

¹⁸² Hoernes 1888, 239, št. 12.

poselitev Gradu tudi v poznem latenu, čeprav morda v močno zmanjšanem obsegu. Najdbe na Mačkovcu, zunaj okopov naselja, bi lahko kazale na razpršenost poselitve. Skromnost naselbinskih najdb pride do izraza predvsem, če jih primerjamo z bogatimi poznolatskimi horizonti drugih notranjskih naselbin.¹⁸³ Vendar so k drugačni sliki poselitve pripomogle morda tudi globoke zemeljske plasti na Gradu ter lega v bližini sodobnega naselja, ki je neugodna za nezakonito delovanje iskalcev z detektorjem za kovine. Odsotnost poznolatskih grobov na Šmihelu ni izjemna, saj so na območju Notranjske grobišča tega časa skoraj neznana.¹⁸⁴

Rimska doba, poznata antika in zgodnji srednji vek

Rimski novci iz časa med 1. in 4. st.:

1. As Klavdij I. 41-54 Rim RIC?
(Obrabljen. NMS LJ 5282 [stara P 11648 b]. *FMRSI* III 50-2.)

2.-3. 1. st.
(Izgljbljen. Južno od nasipa naselbine - "Grudnova parcela", Müllner 1892, 86, t. 4: 1 h, g; *FMRSI* I 74-2 ss.)

4. Dp Antonin Pij 152-153 Rim
RIC 909(a)
(Müllner 1893, 48, ki poleg tega omenja še nekaj poznoantičnih novcev. *FMRSI* I 74-1.)

5. An Klavdij II. 268-270 Rim RIC?
(Obrabljen. NMS LJ 5281 [stara P 11648a]. *FMRSI* III 50-3.)

6. Num Konstantin I 316-317
Rim RIC 52 RS
(Privatna zbirka. *FMRSI* III 50-4.)

7. Prva polovica 4. st.
(Izgljbljen. Južno od nasipa naselbine - "Grudnova parcela", Müllner 1892, 86, t. 4: 1 h, g; *FMRSI* I 74-2 ss.)

Močno profilirana fibula z enim gumbom na loku in enodelno peresovino (*t. 20: 2*) ni ohranjena v celoti in jo lahko samo nasplošno uvrstimo v obliko Almgren 67 ali 68, to je med konec 1. st. pr. Kr. in prvo polovico 2. st. po Kr.¹⁸⁵

Na enem od grobišč, Pod Mačkovcem ali Za Polšno, je bil najden bronast prstan (*t. 20: 3; sl. 27*).¹⁸⁶ Gre za vrsto rimskega poročnega ali zaročnega prstana: obroček je na vrhu sploščen v okroglo ploščico, na kateri sta vgravirani moško in žensko doprsje. Po obliki ga ne moremo natančneje datirati, je pa večina prstanov z dvema doprsjema poznorimskih.¹⁸⁷ Najdišči drugih dveh prstanov, bronastega (*t. 20: 4*) in železnega (*t. 20: 5*), nista znani in tudi natančnejša časovna opredelitev ni mogoča.

Bronasta zapestnica z zaključki v obliki stiliziranih živalskih glav (*t. 20: 7*) se najpogosteje pojavlja v zadnji tretjini 4. in na začetku 5. st.¹⁸⁸

Vejniki s širokim srpasto zakrivljenim in oglato zalomljenim rezilom (*t. 19: 4*) ima svojevrstno obliko držaja. Ta je masiven in opremljen s kavljem in plavutastim zaključkom. Kavelj na koncu držaja je verjetno preprečeval, da bi vejniki pri močnem zamahu zdrsnili iz prijema,¹⁸⁹ ni pa jasen pomen plavutastega zaključka. Podobna vejnika sta bila odkrita na naselbini na Sv. Pavlu nad Vrtovinom, kjer najdiščne okoliščine tudi ne dopuščajo zanesljivega datiranja.¹⁹⁰ Ista oblika je bila odkrita v Furlaniji na antičnih naselbinah Montagnon di Moimacco ter Basso di Grupignano, kjer tudi ni datirana.¹⁹¹ Vejniki z zelo podobnimi ročaji so bili najdeni v Sanzenu in v okolici.¹⁹² Pet primerkov iste vrste je bilo najdenih tudi v zakladu železnega orodja iz Cavriane pri Mantovi, ki je vseboval še dva novca iz druge polovice 2. st.¹⁹³ Izven Italije je bil en primerek odkrit v Bad Cannstattu pri Stuttgartu.¹⁹⁴ Vejniki s kavljem na držaju sta upodobljena na dveh italjskih nagrobnikih: na nagrobniku L. Kornelija Atimeta iz Vatikanskega muzeja, ki je datiran v neronski ali zgodnjeflavijski čas,¹⁹⁵ in na nagrobniku iz Ostije, iz prve polovice ali sredine 2. st.¹⁹⁶ Italjski izvor te vrste vejnikov je torej zanesljiv,¹⁹⁷ prav tako okvirna datacija v 1. do 2. st. Lahko pa opazimo dve različici držaja. Masiven kovinski držaj imajo primerki iz Šmihela, Sanzena ter z najdišč Montagnon di Moimacco ter Basso di Grupignano, držaj z delno oblogo iz organske snovi pa imajo primerki iz Vrtovina, Cavriane in Bad Cannstata.

Na Šmihelu najdeni zažigalni kopji (*sl. 6: 8; t. 21: 1*) sta zelo podobni izstrelku iz Dure Europos, ki je datiran v sredino 3. st.¹⁹⁸ Arheološke najdbe in literarni viri pričajo o rabi zažigalnih

¹⁸³ Horvat 1995, 189-192. Inventar NMS, neobjavljeno. Večina najdb je bila pobrana z detektorji za kovine.

¹⁸⁴ Prim. Božič 1999a, 202-203.

¹⁸⁵ Ch. Gugl, *Die römischen Fibeln aus Virunum* (Klagenfurt 1995) 11-12; J. Istenič, *Poetovio, zahodna grobišča I / Poetovio, the Western Cemeteries I*, Kat. in monogr. 32 (1999) 59-61.

¹⁸⁶ Hoernes 1888, 237-238, t. 6: 19.

¹⁸⁷ C. Johns, *The Jewellery of Roman Britain* (Ann Arbor 1996) 64-65.

¹⁸⁸ M. Konrad, *Das römische Gräberfeld von Bregenz - Brigantium I*, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 51 (1997) 59-63.

¹⁸⁹ Nothdurfter 1979, 42.

¹⁹⁰ A. Gaspari, M. Guštin, I. Lazar, B. Žbona Trkman, Late Roman tool finds from Celje, Gradišče at Zbelovska gora and Sv. Pavel above Vrtovin (Slovenia), v: M. Feugère, M. Guštin (ured.), *Iron, Blacksmiths and Tools. Ancient European Crafts*, Monographies instrumentum 12 (Montagnac 2000) 197-198, sl. 10: 18-19.

¹⁹¹ A. Tagliaferri, *Coloni e legionari romani nel Friuli celtico* (Pordenone 1986) 308, t. 81.

¹⁹² Nothdurfter 1979, 40-43, t. 19: 298, 299.

¹⁹³ P. Allini, S. Jorio, Ripostiglio di strumenti in ferro da Cavriana, v: *Misurare la terra: centuriazione e coloni nel mondo romano. Il caso mantovano* (Mantova 1984) 144-154, sl. 157-160; Guštin 1991, 63.

¹⁹⁴ Klumbach 1971, 231, t. 93: 1; na primerek me je opozoril D. Božič.

¹⁹⁵ Klumbach 1971, 231, t. 95; Zimmer 1982, 180-182, št. 114.

¹⁹⁶ Zimmer 1982, 183, št. 117.

¹⁹⁷ Nothdurfter 1979, 41-43.

¹⁹⁸ S. James, Archaeological evidence for Roman incendiary projectiles, *Saalb. Jb.* 39, 1983, 42-143.

izstrelkov, ki imajo iz paličic narejeno vretenasto "košarico" za netivo, med antoninskim obdobjem in koncem 4. st.¹⁹⁹

Kopje (*t. 2I: 2*) ima konico z močnimi zalustmi,²⁰⁰ ki je značilna za oborožitev Germanov, uporablja pa jo tudi rimska vojska v pozni antiki.²⁰¹ V jugovzhodnoalpskem prostoru jih najdemo na poznoantičnih vojaških točkah²⁰² in na območjih rimskih mest.²⁰³

Ker trokrilna pušična ost ni ohranjena, jo težko tipološko določimo (*sl. 6: 22*). Zalomljen obris krilc okvirno kaže na poznoantično ali zgodnesrednjeveško obdobje.²⁰⁴ Šmihelski primerek je nekoliko podoben obliki 4 po Zanierju, ki se pojavlja na poznorimskih najdiščih od 4. st. po Kr. dalje, med drugim tudi na Hrušici. Na jugovzhodnoalpskem prostoru jo najdemo še na višinskih utrjenih naselbinah 5. in 6. st.²⁰⁵

Najdene so bile tri pušične osti z dolgimi krilci in tordiranim vratom (*t. 2I: 4; sl. 6: 18,19*),²⁰⁶ Takšne osti s tordiranim ali gladkim vratom se pojavljajo od 5. st. dalje.²⁰⁷ Srečamo jih na višinskih poznoantičnih postojankah jugovzhodnoalpskega prostora²⁰⁸ in v langobardskih grobovih v Kranju iz druge polovice 6. st.²⁰⁹ V germanskih grobovih jih najdemo še vse 7. st.²¹⁰ Na območju Istre in Slovenije se pojavljajo tudi v horizontu 7.-9. st.²¹¹

Pušična ost z manjšimi krilci in stopničastim prehodom v tulasto nasadišče (*t. 2I: 3*) je značilna za germanske grobove sredine in druge polovice 7. st.²¹² Na Žluberskem vrhu, vzhodno od prazgodovinske naselbine (*sl. 5*), jo je izkopal Klajnšek po Müllnerjevem naročilu med 30. 5 in 2. 6. 1892.²¹³ Müllner poroča, da so na istem območju odkrili tudi velike vrče, verjetno amfore.²¹⁴ Amfore in črepinje navadnih rimskih posod omenja tudi Schmid.²¹⁵

Enoreznega bodala (*t. 2I: 5*) ni mogoče zanesljivo datirati.²¹⁶ Najdeni sta bili še dve sekiri, ki pa nista ohranjeni. Po Hoernesoven opisu prve²¹⁷ in njegovi primerjavi²¹⁸ sklepamo, da gre verjetno za poznorimsko sekiro z brado.²¹⁹ Tudi pri drugi sekiri gre mogoče za eno od antičnih ali zgodnesrednje-veških oblik.²²⁰

Rimski predmeti z Gradu in neposredne okolice so torej maloštevilni. V glavnem gre za naključne najdbe, sočasni grobovi niso znani, prav tako ni bila odkrita zidana arhitektura.²²¹ Tako bi težko govorili o naselbini med 1. in 3. st. po Kr.

Poznoantično in zgodnesrednjeveško orožje moramo povezati z vojaško dejavnostjo na območju Šmihela, verjetno predvsem z nadzorom stare prometne poti preko Razdrtega in Postojnske kotline. Ta je ponovno oživela v poznorimskem obdobju,

¹⁹⁹ James (o. c.); R. Degen, Spätantike Brandpfeile aus Bülach und Oberwinterthur?, *Helv. Arch.* 29, 1998, 73-78; Franke 1998.

²⁰⁰ Verjetno isto kot *sl. 6: 20*; Windischgrätz 1892, [9], sl. 20.

²⁰¹ S. v. Schnurbein, Zum ango, v: G. Kossack, G. Ulbert (ured.), *Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie. Festschrift J. Werner* (München 1974) 425-428; Bishop, Coulston 1993, 160-162; Feugère 1993, 236-237; J. Ilkjaer, *Illerup Ådal 1. Die Lanzen und Speere*, *Jutland Archaeological Society Publications* 25:1 (Århus 1990) 165 ss.

²⁰² Martinj Hrib, Predjama, Hrušica, Rudna pri Rudnici: F. Leben, Z. Šubic, Poznoantični kastel Vrh Brsta pri Martinj Hribu na Logaški planoti (Das spätantike Kastell Vrh Brsta bei Martinj Hrib auf dem Karstplateau von Logatec), *Arh. vest.* 41, 1990, 327, t. 2: 16-18; Korošec 1982, t. 8: 5; Bitenc, Knific 2001, sl. 40, 42, 43.

²⁰³ Emona: S. Petru, *Emonske nekropole (Die Nekropolen von Emona)*, Kat. in monogr. 7 (1972) t. 90: 3; I. Sivec, Poznoantično orožje na Slovenskem (Spätantike Waffen in Slowenien), *Arh. vest.* 48, 1997, t. 1: 2,3; Bitenc, Knific 2001, sl. 51; Nevioudunum: S. Petru, P. Petru, *Neviodunum (Drnovo pri Krškem)*, Kat. in monogr. 15 (1978) t. 1: 9.

²⁰⁴ Bierbrauer 1987, 170, t. 59: 11, 13; M. Buora, Punte di freccia a tre alette dal Friuli-Venezia Giulia e dai territori contermini, v: *Civiltà padana* 3 (Modena 1991) 63-64, t. 2; U. v. Freedren, Awarische Funde in Süddeutschland?, *Jb. Röm. Germ. Zentmus.* 38, 1991, 594-610.

²⁰⁵ W. Zanier, Römische dreiflügelige Pfeilspitzen, *Saalb. Jb.* 44, 1988, 6; Knific 1993, 525-530; Bitenc, Knific 2001, sl. 81.

²⁰⁶ Hoernes 1888, 239, št. 12; Windischgrätz 1892, [9], sl. 18, 19.

²⁰⁷ H. W. Böhme, *Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhunderts zwischen unterer Elbe und Loire*, Münch. Beitr. z. Vor- und Frühgesch. 19 (München 1974) 110, 157, t. 77: 15; 91: 5; 132: 5; Bierbrauer 1987, 170.

²⁰⁸ Npr. S. Ciglencič, Höhenbefestigungen als Siedlungsgrundeinheit der Spätantike in Slowenien, *Arh. vest.* 45, 1994, t. 2: 14; 12: 10.

²⁰⁹ V. Stare, *Kranj*, Kat. in monogr. 18 (1980) t. 5: 3,5; t. 60: 5.

²¹⁰ R. Wörner, *Das alamannische Ortsgräberfeld von Oberndorf-Beffendorf, Kreis Rottweil*, Materialhefte zur Archäologie in Baden-Württemberg 44 (Stuttgart 1999) 45.

²¹¹ T. Knific, Dve staroslovanski grobišči z ozemlja loškega gospostva (Deux tombes des vieux Slaves sur le territoire de la seigneurie de Škofja Loka), *Loški razgledi* 22, 1975, 17; npr.: B. Marušič, Prilog poznavanju ranosrednjovekovne nekropole na Mejici kod Buzeta (Eine Beilage zur Kenntnis der frühmittelalterlichen Nekropole an der Mejica bei Buzet), *Jadr. zbor.* 11, 1979-1981, t. 1: 9-11; 3: 17; D. Svoljšak, T. Knific, *Vipavska dolina*, Situla 17 (Ljubljana 1976) t. 10: 5; 12: 1,5; Bitenc, Knific 2001, sl. 319.

²¹² U. Koch, *Die fränkischen Gräberfelder von Barga und Berghausen in Nordbaden*, Forsch. u. Ber. z. Vor- u. Frühgesch. in Baden-Württ. 12 (1982) 44-45, t. 7: 7; 14: A2; podoben tip z dodatnimi trni tudi v Istri: B. Marušič, *Istra u ranom srednjem vijeku* (Pula 1960) t. 3: 1/10.

²¹³ Müllner 1892, 85; Akcesijska knjiga NMS, 1892, št. 91.

²¹⁴ Müllner 1892, 85; neohranjeno.

²¹⁵ Pick, Schmid 1922-1924, 293.

²¹⁶ Po obliki rezila je blizu poznoantičnemu bodalu iz Ljubljane, Knific 1993, 530-532, sl. 16.

²¹⁷ Hoernes 1888, 239, št. 9.

²¹⁸ L. Lindenschmit, *Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit*, Band 1, Heft 2 (Mainz 1858) t. 7: verjetno 17.

²¹⁹ Podobna je npr. obliki 7 pri: R. Pochanka, *Die eisernen Agrargeräte der Römischen Kaiserzeit in Österreich*, BAR Int. Ser. 298 (1986) 249-252, t. 47: 213.

²²⁰ Hoernes 1888, 239, št. 10.

²²¹ Hitzingerjevi podatki o rimskih grobovih in opečnatem zidu niso dovolj zanesljivi ter jih ne moremo zanesljivo datirati; Hitzinger 1854, 94.

posebno po propadu trdnjave na Hrušici.²²² V obdobju 3. in 4. st. je bila verjetno pomembna tudi bližina poti iz Postojnske kotline na Hrušico. Postojanka s konca 4. in prve polovice 5. st. je bila tudi v Predjami, ki je od Šmihela oddaljena le 2 km.²²³ Zapestnica in prstani morda nakazujejo obstoj poznoantičnega grobišča na območju Šmihela.

Zahvale

Analiza orožja z Gradu pri Šmihelu je nastajala dolgo vrsto let, saj so predmeti iz zaklada in arhivsko gradivo razpršeni po različnih ustanovah v Sloveniji, Avstriji in Italiji.

Najprej bi se rada zahvalila dr. Nevi Trampuž Orel, ki mi je omogočila dostop do gradiva iz Narodnega muzeja Slovenije, pomagala zbrati arhivsko dokumentacijo, omogočila risanje in fotografiranje ter pokazala veliko razumevanje za metalografski študij materiala. Pri reševanju različnih problemov v zvezi z gradivom so nam priskočili na pomoč tudi drugi sodelavci Narodnega muzeja Slovenije: dr. Janka Istenič, Polona Bitenc in Barbara Jerin. Dr. Peter Kos in Andrej Šemrov sta določila rimske novce z Gradu pri Šmihelu.

Avstrijski inštitut za vzhodno in jugovzhodno Evropo na Dunaju (Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut Wien) mi je v letu 1996 dodelil štirinajstdnevno štipendijo za študij materiala na Dunaju. V Naravoslovnem muzeju na Dunaju (Naturhistorisches Museum Wien) so, s pomočjo takratnega direktorja dr. Fritza Eckarta Bartha, omogočili pregled arhiva, risanje materiala ter priskrbeli fotografije. Na Inštitutu za prazgodovino in zgodnji srednji vek na Dunaju (Institut für Ur- und Frühgeschichte) smo lahko narisali in študirali gradivo ob prijazni pomoči dr. Alexandre Krenn-Leeb. Pri pregledu arhiva Avstrijskega arheološkega inštituta (Österreichisches archäologisches Institut) je pomagal dr. Manfred Kandler. Podatke in fotografije so ob pomoči dr. Alfreda Bernharda Walcherja ter dr. Matthiasa Pfaffenbichlerja posredovali iz Umetnostnozgodovinskega muzeja na Dunaju (Kunsthistorisches Museum).

Dostop do gradiva, ki ga hrani Notranjski muzej v Postojni, mi je omogočila Alma Bavdek.

V Zgodovinskem in umetnostnem muzeju v Trstu (Museo Civico di Storia ed Arte di Trieste) smo lahko narisali shranjeno gradivo.

Vzporedno z zbiranjem materiala in arhivske dokumentacije je dolgo nastajala tudi študija o gradivu. Začela se je s prvimi vzpodbudnimi pogovori s prof. dr. Günterjem Ulbertom v Münchnu leta 1990.

Dr. Draganu Božiču se želim zahvaliti za napotke pri zbiranju arhivskega gradiva, dal pa mi je na razpolago tudi svoje prepise pisem iz Arhiva Republike Slovenije. Hvaležna sem mu še za poglobljeno pomoč pri obdelavi posameznih predmetov. Dr. Janka Istenič je prispevala dragocene pripombe, ki so bistveno pripomogle k jasnosti besedila.

Z diskusijo o različnih pogledih na zaklad so mi bili v veliko pomoč številni kolegi, predvsem pa dr. Peter Connolly, dr. Michel Feugère in dr. Martin Luik. Dr. Markus Gschwind mi je pomagal pri iskanju težko dostopne literature.

Za interpretacijo okoliščin zakopa zaklada in vprašanja o železarstvu je bilo neprecenljive vrednosti sodelovanje z dr. Dimitrijem Kmetičem, dragocena pa so bila tudi posvetovanja z dr. Haraldom Straubejem in dr. Urošem Herlecem.

Pri opisih dunajskega gradiva sta pomagala dr. Janez Dular ter Sneža Tecco Hvala. Material sta v svinčniku izrisala Robert Jenko in Dragica Knific Lunder, ki je celoto tudi tuširala. Risbe je elektronsko obdelal Drago Valoh, karto in grafikon je izdelala Mateja Belak.

Prevod je delo Barbare Smith-Demo.

KATALOG

Krajšave:

dolž.	dolžina
InstW	Institut für Ur- und Frühgeschichte, Wien
Postojna	Notranjski muzej v Postojni
NHMW	Naturhistorisches Museum Wien
NMS	Narodni muzej Slovenije
Trst	Museo Civico di Storia ed Arte di Trieste

Zaklad

Tabla 1

1. Meč. Zvit, poškodovan. V zgornjem delu se vidi, kot bi bilo rezilo sestavljeno iz posebnih prečnih trakov. Železo. Razvita dolž. 74,2 cm. NMS, inv. št. P 3621. Metalografska analiza rezila.

Müllner 1892, 69, 114-116, t. 6: 1; t. 8: 5,13; Müllner 1909, 49-50, sl. 53a, 54-55; Guštin 1979, t. 86: 2; Horvat 1997, sl. 10: 2.

2. Meč. Železo. Dolž. 69,3 cm. InstW, inv. št. 26726. Verjetno zaklad.

Windischgrätz 1892, [7, 9], sl. 7; Hoernes 1892, [8]; Müllner 1899, sl. 3; Guštin 1979, t. 86: 4; Horvat 1997, sl. 10: 1.

3. Meč. Na vsaki strani dva vzdolžna žlebova. Železo. Dolž. 72,4 cm. InstW, inv. št. 26653 a. Zaklad?

Guštin 1979, t. 86: 3; Horvat 1997, sl. 10: 3.

Tabla 2

1. Ost piluma oblike 1. Ploščato nasadišče dvakrat preluknjano. Konica malo zapognjena. Železo. Dolž. 29 cm. Teža 114 g. NMS, inv. št. P 3710.

Guštin 1979, t. 83: 9; Horvat 1997, sl. 3: 1.

2. Ost piluma oblike 1. Na ploščatem nasadišču dve luknjici in ostanki štirih plavuti, ki so bile zapognjene v različne smeri. Malo poškodovana. Železo. Dolž. 23,5 cm. InstW, inv. št. 26649. Za Polšno (po kartoteki Inštituta). Verjetneje zaklad.

Guštin 1979, t. 83: 7; Horvat 1997, sl. 3: 2; Ubl 1999, 260, sl. 25.

3. Ost piluma oblike 1. Ploščato nasadišče je močno zasigano, vendar sta vidni dve luknjici in ena zakovica. Železo. Dolž. 22,5 cm. NMS, inv. št. P 3727.

Guštin 1979, t. 82: 4.

4. Ost piluma oblike 1. Ploščato nasadišče je dvakrat preluknjano. Ost poškodovana in skrivljena. Železo. Dolž. 24,7 cm. Teža 60 g. NMS, inv. št. P 3719.

Guštin 1979, t. 83: 3; Horvat 1997, sl. 3: 8.

5. Ost piluma oblike 1. Ploščato nasadišče je zavito. Predrto je z dvema luknjicama, v eni zakovica. Rob druge luknjice je privzdignjen - sledovi izbijanja. Konica poškodovana. Železo. Dolž. 27,4 cm. Teža 148 g. NMS, inv. št. P 3726.

Guštin 1979, t. 83: 6.

6. Ost piluma oblike 1. Ploščato nasadišče je dvakrat preluknjano, ob luknjicah ostanki izbitega materiala. Ost malo zvita. Železo. Dolž. 25,2 cm. Teža 80 g. NMS, inv. št. P 3729.

Müllner 1892, 71, t. 6: 10; Müllner 1909, 45, sl. 25; Guštin 1979, t. 83: 8.

²²² S. Ciglenečki, Potek alternativne ceste Siscija-Akvileja na prostoru zahodne Dolenjske in Notranjske v času od 4. do 6. stoletja (Der Verlauf der Alternativstrasse Siscia-Aquileia im Raum von Westdolenjsko und Notranjsko in der Zeitspanne vom 4. bis zum 6. Jh.), *Arch. vest.* 36, 1985, 269-270; Bavdek 1996, 304-305, sl. 10: 2.

²²³ Korošec 1982.

7. Ost piluma oblike 1. Ploščato nasadišče je dvakrat preluknjano. Poškodovana. Železo. Škaja. Dolž. 22,6 cm. Teža 86 g. NMS, inv. št. P 3723.

Guštin 1979, t. 83: 2; Horvat 1997, sl. 3: 5.

8. Ost piluma oblike 1. Ploščato nasadišče ima dve luknjici za zakovice. Konica malo poškodovana. Železo. Dolž. 22 cm. Teža 146 g. NMS, inv. št. P 3725.

Guštin 1979, t. 83: 1; Horvat 1997, sl. 3: 6.

Tabla 3

1. Ost piluma oblike 1. Ploščato nasadišče ima dve luknjici, v eni je ohranjena zakovica. Železo. Dolž. 22,8 cm. Teža 112 g. NMS, inv. št. P 3724.

Guštin 1979, t. 82: 3.

2. Ost piluma oblike 1. Ploščato nasadišče dvakrat preluknjano. Železo. Dolž. 23,7 cm. Teža 108 g. NMS, inv. št. P 3722.

Guštin 1979, t. 83: 5; Horvat 1997, sl. 3: 7.

3. Ost piluma oblike 1. Ploščato nasadišče ima dve luknjici. Sledovi na robovih kažejo, da sta bili izbiti iz nasprotnih smeri. Ost malo zapognjena. Železo. Dolž. 29,8 cm. Teža 180 g. NMS, inv. št. P 3720. Metalografska analiza konice in stebila.

Sl. 11; 12. Müllner 1900, t. 34; Horvat 1997, sl. 3: 4.

4. Ost piluma oblike 1. Ploščato nasadišče je dvakrat preluknjano. Železo. Dolž. 26,3 cm. Teža 120 g. NMS, inv. št. P 3721. Metalografska analiza stebila.

Guštin 1979, t. 83: 4; Horvat 1997, sl. 3: 3.

5. Ost piluma oblike 2. Ploščato nasadišče enkrat preluknjano. Ob luknjici se drži izbiti material. Ob straneh nasadišča štiri plavuti, zapognjene v različne smeri. Železo. Dolž. 39,4 cm. InstW, inv. št. 26650. Za Polšno (po kartoteki Inštituta). Verjetneje zaklad.

Guštin 1979, t. 83: 18; Horvat 1997, sl. 4: 2; Ubl 1999, 260, sl. 25.

6. Ost piluma oblike 2. Ploščato nasadišče ima štiri plavuti, zakrivljene v različne smeri. V sredini je enkrat predrto, v luknjici zakovica. Železo. Dolž. 36,9 cm. Teža 200 g. NMS, inv. št. P 3712.

Sl. 13; 14. Müllner 1900, t. 34; Guštin 1979, t. 83: 16; Horvat 1997, sl. 4: 3.

Tabla 4

1. Ost piluma oblike 2. Ploščato nasadišče je enkrat preluknjano, v luknjici ohranjena zakovica. Ob robu štiri plavuti, zakrivljene v različne smeri. Ost poškodovana in zvita. Železo. Dolž. 34,9 cm (raztegnjena 36,7 cm). Teža 196 g. NMS, inv. št. P 3717.

Guštin 1979, t. 83: 14.

2. Ost piluma oblike 2. Ploščato nasadišče enkrat preluknjano. Na robu štiri plavuti, zavihane v različne smeri. Ost malo zapognjena in poškodovana. Železo. Dolž. 35,5 cm (razvita 36,7 cm). Teža 154 g. NMS, inv. št. P 3711.

Guštin 1979, t. 83: 13.

3. Ost piluma oblike 2. Ploščato nasadišče enkrat preluknjano, v luknjici ohranjena zakovica. Ob robu nasadišča štiri plavuti, zakrivljene v različne smeri. Konica poškodovana. Železo. Dolž. 32,1 cm. Teža 152 g. NMS, inv. št. P 3713.

Guštin 1979, t. 83: 15; Horvat 1997, sl. 4: 4.

4. Ost piluma oblike 2. Ploščato nasadišče je enkrat preluknjano, v luknjici ohranjena zakovica. Ob robu nasadišča štiri plavuti, zakrivljene v različne smeri. Železo. Dolž. 39,8 cm. Teža 226 g. NMS, inv. št. P 3714.

Horvat 1997, sl. 4: 1.

5. Ost piluma oblike 2. Ploščato nasadišče je enkrat preluknja-

no, v luknjici ohranjena zakovica. Prvotno ob robu štiri plavuti, zakrivljene v različne smeri. Ost poškodovana in malo zvita. Železo. Dolž. 38,2 cm. Teža 164 g. NMS, inv. št. P 3715.

Guštin 1979, t. 83: 11.

Tabla 5

1. Ost piluma oblike 3. Ploščato nasadišče dvakrat preluknjano. Ob zgornji luknjici se drži izbiti material. Na robu štiri plavuti, zavihane v isto smer. Ost malo zapognjena. Železo. Dolž. 50 cm. NMS, inv. št. P 3708.

Sl. 15; 16. Guštin 1979, t. 82: 9; Horvat 1997, sl. 5: 2.

2. Ost piluma oblike 3. Konica malo zapognjena. Ob robu ploščatega nasadišča so štiri plavuti, zapognjene v različne smeri; sedaj poškodovane. Nasadišče dvakrat preluknjano. V zgornji luknjici ohranjena zakovica, ki je vzdolžno presekana. Železo. Zasišana. Dolž. 45,8 cm. Teža 156 g. NMS, inv. št. P 3704.

Horvat 1997, sl. 5: 1.

3. Ost piluma oblike 3. Ob robu ploščatega nasadišča so bile štiri plavuti, zapognjene v različne smeri; danes odlomljene. Nasadišče je dvakrat preluknjano. Konica poškodovana. Ost zapognjena. Železo. Dolž. 46 cm. Teža 142 g. NMS, inv. št. P 3707.

Guštin 1979, t. 82: 10; Horvat 1997, sl. 5: 3.

4. Ost piluma oblike 3. Ploščato nasadišče ima dve luknjici. Ost poškodovana in zapognjena. Železo. Dolž. 33,5 cm. NMS, inv. št. P 3718.

Guštin 1979, t. 83: 12.

5. Ost piluma oblike 3. Spodnji del odlomljen. Železo. Dolž. 41,3 cm. Teža 98 g. NMS, inv. št. P 3705.

Guštin 1979, t. 83: 17.

6. Ost piluma oblike 3. Konica poškodovana. Ob robovih ploščatega nasadišča so bile prvotno štiri zapognjene plavuti, ki so sedaj odlomljene. Nasadišče dvakrat preluknjano. Ob spodnji luknjici se še drži izbit material. Železo. Dolž. 43,3 cm. Teža 138 g. NMS, inv. št. P 3706.

Guštin 1979, t. 83: 10.

Tabla 6

1. Ost piluma oblike 3. Ploščato nasadišče dvakrat preluknjano, v luknjicah ohranjeni zakovici. Ob robu nasadišča štiri plavuti, zakrivljene v različne smeri. Ost zvita in poškodovana. Železo. Dolž. 46,8 cm (razvita 48,9 cm). Teža 126 g. NMS, inv. št. P 3703.

Guštin 1979, t. 82: 11.

2. Ost piluma oblike 3. Ploščato nasadišče je dvakrat preluknjano. Ob robu nasadišča štiri plavuti, zakrivljene v različne smeri. Ost poškodovana, zvita in prelomljena. Železo. Dolž. 48 cm. Teža 104 g. NMS, inv. št. P 3728.

Sl. 17. Guštin 1979, t. 82: 12.

3. Ost piluma oblike 3. Površina močno korodirana. Spodnji del odlomljen. Železo. Dolž. 41,8 cm. Teža 99,9 g. NHMW, inv. št. 81152 (b).

4. Ost piluma oblike 3. Ploščato nasadišče dvakrat preluknjano. Ob straneh nasadišča štiri plavuti, zapognjene v različne smeri. Malo poškodovana. Železo. Dolž. 53,7 cm. Teža 175,5 g. NHMW, inv. št. 81152 (c).

5. Ost piluma oblike 3. Malo poškodovana. Ploščato nasadišče dvakrat preluknjano. Ob spodnji luknjici se drži izbiti material. Na robu štiri plavuti, zavihane v različne smeri. Konica in nasadišče zapognjena. Železo. Dolž. 57 cm. InstW, inv. št. 26653 a.

Guštin 1979, t. 82: 14; Horvat 1997, sl. 5: 4; Ubl 1999, 260, sl. 25.

Tabla 7

1. Ost piluma oblike 3. Ploščato nasadišče dvakrat preluknjano, ob spodnji luknjici se drži izbiti material. Na robu nasadišča štiri plavuti, zavihane v različne smeri. Konica odlomljena. Železo. Dolž. 47 cm. Teža 147,0 g. NHMW, inv. št. 81152 (a).

2. Ost piluma oblike 3. Ploščato nasadišče dvakrat preluknjano, ob zgornji luknjici se še drži izbit material. Ob robu nasadišča štiri plavuti, zakrivljene v različne smeri. Ost poškodovana. Železo. Dolž. 46,7 cm. Trst, inv. št. 25927.

3. Ost piluma oblike 3. Poškodovana. Ploščato nasadišče tako zasigano, da se vidi samo profil z zapognjenimi plavutmi. Železo. Dolž. 37,2 cm (raztegnjena 38 cm). NMS, inv. št. P 3765.

4. Pilum s tulastim nasadiščem. Konica odlomljena. Železo. V tulu ostanek lesenega toporišča. Dolž. 73,8 cm. InstW, inv. št. 26658.

5. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Okrašena z vzporednimi žlebovi. Železo. Dolž. 67,9 cm. Teža 282 g. NMS, inv. št. P 3731.

Müllner 1892, 71, t. 6: 11; Müllner 1909, 46, sl. 26; Guštin 1979, t. 81: 24.

6. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Okrašena z vzporednimi žlebovi in štirimi Andrejevimi križi. Železo. Dolž. 31,4 cm. Teža 158 g. NMS, inv. št. P 3732.

Müllner 1892, 71, t. 6: 12; Müllner 1900, t. 34; Müllner 1909, 46, sl. 27; Guštin 1979, t. 81: 1; Horvat 1997, sl. 6: 1.

7. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Na tulu okras vrezanih vzporednih žlebov in štirih Andrejevih križev. Konica odlomljena, malo zapognjena. Železo. Dolž. 34,3 cm. Teža 162 g. NMS, inv. št. P 3730.

Guštin 1979, t. 81: 23; Horvat 1997, sl. 6: 2.

Tabla 8

1. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Blizu vrha je konica tordirana. Luknjica za zakovico. Železo. Dolž. 35,7 cm. Teža 72 g. NMS, inv. št. P 3760.

Guštin 1979, t. 81: 18.

2. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Železo. Dolž. 37 cm. InstW, inv. št. 26653.

Guštin 1979, t. 81: 16.

3. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Železo. Tul zasigan. Dolž. 33,4 cm. NMS, inv. št. P 3769.

Guštin 1979, t. 81: 17.

4. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Valovito zvita. Železo. Dolž. 37,4 cm. Teža 110 g. NMS, inv. št. P 3744.

5. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Konica odlomljena. Luknjica za zakovico. Železo. Dolž. 34,8 cm. Teža 100 g. NMS, inv. št. P 3743.

Guštin 1979, t. 81: 20.

6. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Malo poškodovana. Železo. Dolž. 35 cm. Teža 82 g. NMS, inv. št. P 3746.

7. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Konica poškodovana. Ost preluknjana, oba konca pa sta skupaj zvezana z žico. Železo. Dolž. 27,8 cm (raztegnjeno 30,6 cm). Teža 76,3 g. NHMW, inv. št. 81146.

8. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Konica odlomljena. Železo. Dolž. 24,8 cm. Teža 80 g. NMS, inv. št. P 3749.

9. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Rahlo zapognjena. Železo. V tulu ostanek lesenega toporišča. Dolž. 26,4 cm. Teža 82 g. NMS, inv. št. P 3738.

Guštin 1979, t. 81: 19; Horvat 1997, sl. 6: 5.

10. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Konica poškodovana. Luknjica za zakovico. Zakrivljena. Železo. Dolž. 23,3 cm. Teža 58 g. NMS, inv. št. P 3761.

11. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Konica odlomljena, ost zakrivljena. Železo. Dolž. 21,2 cm (raztegnjeno 23,1 cm). Teža 74,5 g. NHMW, inv. št. 81145 (e).

12. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Železo. Dolž. 20,3 cm. Teža 84,2 g. NHMW, inv. št. 81145 (b).

Tabla 9

1. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Železo. Dolž. 31 cm. Teža 74 g. NMS, inv. št. P 3752.

2. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Železo. Dolž. 29,7 cm. Teža 128 g. NMS, inv. št. P 3750.

3. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Malo zavita. Železo. Zasigana h kamnu. Dolž. 32,3 cm. NMS, inv. št. P 3764.

4. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Zakrivljena. Železo. Dolž. 32,2 cm (raztegnjena 34 cm). Teža 72 g. NMS, inv. št. P 3745.

5. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Zakrivljena. Železo. Dolž. 31,6 cm (raztegnjena 33,5 cm). Teža 56 g. NMS, inv. št. P 3751.

6. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Malo zapognjena. Železo. V tulu ostanek lesenega toporišča. Dolž. 37,6 cm. Teža 118 g. NMS, inv. št. P 3733.

Horvat 1997, sl. 6: 3.

7. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Konica odlomljena. Železo. Škaja. Močno zasigana med večje in drobne kamenčke iz peččenca in apnenca. V sigi tudi koščki oglja. Dolž. 28,8 cm. NMS, inv. št. P 3767. Windischgrätz poklonil muzeju leta 1890.

Sl. 7. Akcesijska knjiga NMS 168/1890.

8. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Konica odlomljena. Železo. Dolž. 26,9 cm. Teža 57,7 g. NHMW, inv. št. 81145 (a).

9. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Zakrivljena. Železo. Dolž. 31,7 cm. Teža 100 g. NMS, inv. št. P 3742.

10. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Rahlo zapognjena. Železo. V tulu ostanek lesenega toporišča. Dolž. 31,4 cm. Teža 68 g. NMS, inv. št. P 3739.

Guštin 1979, t. 81: 21.

11. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Zakrivljena. Železo. Dolž. 33,6 cm (raztegnjena 34,1 cm). Teža 90 g. NMS, inv. št. P 3747.

12. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Konica odlomljena. Železo. Dolž. 20,5 cm. Teža 56 g. NMS, inv. št. P 3737.

Tabla 10

1. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Malo zakrivljena. Železo. Škaja. Dolž. 35,3 cm. Teža 70 g. NMS, inv. št. P 3741.

Guštin 1979, t. 81: 22; Horvat 1997, sl. 6: 4.

2. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Malo zakrivljena. Železo. Dolž. 35,1 cm. Teža 126 g. NMS, inv. št. P 3748.

3. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Zvita. Železo. Dolž. 34,5 cm (raztegnjena 36,8 cm). Teža 86 g. NMS, inv. št. P 3759.

4. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Zapognjena. Železo. Dolž. 32 cm (raztegnjena 33,7 cm). Teža 108 g. NMS, inv. št. P 3734.

5. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Nekoliko zvita. Železo. Dolž. 34,3 cm. Teža 84 g. NMS, inv. št. P 3756.

6. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Zavita. Železo. Dolž. 34,5 cm (raztegnjena 36,5 cm). Teža 78 g. NMS, inv. št. P 3740.

7. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Konica odlomljena. Zakrivljena. Železo. Dolž. 20,1 cm. Teža 56 g. NMS, inv. št. P 3755.

8. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Nekoliko zvita, konica odlomljena. Železo. Dolž. 20,5 cm. Teža 52 g. NMS, inv. št. P 3757.

9. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Konica odlomljena, ost malo zakrivljena. Železo. Dolž. 19,7 cm. Teža 58,6 g. NHMW, inv. št. 81145 (g).

10. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Konica odlomljena. Železo. V tulu ostanek lesenega toporišča. Dolž. 18,2 cm. Teža 64,0 g. NHMW, inv. št. 81145 (h).

11. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica z zakovico. Konica odlomljena. Železo. Škaja. Dolž. 18,8 cm. Teža 56 g. NMS, inv. št. P 3658.

12. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica z zakovico. Železo. V tulu ostanek lesenega toporišča. Konica zasigana. Dolž. 18,5 cm. NMS, inv. št. P 3766.

Tabla 11

1. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica z zakovico. Ukrivljena. Železo. Dolž. 31 cm. Teža 66 g. NMS, inv. št. P 3762.

2. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Prelomljena v dva dela, zavita. Železo. Dolž. 24 cm (raztegnjena 33,3 cm). Teža 82 g. NMS, inv. št. P 3758.

3. Konica osti piluma s tulastim nasadiščem. Spodnji del odlomljen. Železo. Dolž. 8,5 cm. NHMW, inv. št. 81145 (d).

4. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica z zakovico. Skrivljena ost in odlomljena konica. Železo. Dolž. 24,6 cm (raztegnjeno 30 cm). Teža 81,1 g. NHMW, inv. št. 81145 (c).

5. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica z zakovico. Konica odlomljena. Železo. Dolž. 10 cm. NHMW, inv. št. 81145 (f).

6. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Luknjica za zakovico. Konica odlomljena, ost zakrivljena. Železo. Dolž. 32 cm. Teža 70 g. NMS, inv. št. P 3735.

7. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Zvita. Železo. Močno zasigana med večje in drobne kamenčke iz peščenca in apnenca. V sigi tudi koščki oglja. Dolž. 26,6 cm (raztegnjena 29,1 cm). NMS, inv. št. P 3768. *Sl. 19.*

8. Ost zažigalnega piluma. Odprtina za netivo. Konica odlomljena, ost zapognjena. Železo. Deli površine na tulu so zasigani. V notranjosti tula ostanke lesenega toporišča. Dolž. 27,8 cm. Teža 70,9 g. NHMW, inv. št. 81147 (c).

Horvat 1997, sl. 7: 2.

9. Ost zažigalnega piluma. Luknjica za zakovico. Odprtina za netivo. Zakrivljena. Železo. Dolž. 28,5 cm (raztegnjena 32,9 cm). Teža 86 g. NMS, inv. št. P 3772.

Müllner 1900, t. 34; Guštin 1979, t. 82: 7.

10. Ost zažigalnega piluma. Luknjica za zakovico. Odprtina za netivo. Konica odlomljena, ost zakrivljena. Železo. Dolž. 28,2 cm (raztegnjena 30,2 cm). Teža 66 g. NMS, inv. št. P 3775.

Guštin 1979, t. 82: 2.

11. Ost zažigalnega piluma. Konica poškodovana, pod njo predrtina za netivo. Luknjica za zakovico. Zapognjena. Železo. Dolž. 29,4 cm (raztegnjena 31,2 cm). Teža 70 g. NMS, inv. št. P 3777.

Guštin 1979, t. 82: 6; Horvat 1997, sl. 7: 1.

Tabla 12

1. Ost zažigalnega piluma. Luknjica z zakovico. Odprtina za netivo. Ukrivljena. Železo. V tulu ostanek lesenega toporišča. Dolž. 31,2 cm (raztegnjena 33,3 cm). Teža 74 g. NMS, inv. št. P 3770.

Guštin 1979, t. 82: 1.

2. Ost zažigalnega piluma. Pod konico predrtina za netivo. Luknjica za zakovico. Vrh konice malo poškodovan. Železo. Dolž. 28,3 cm. Teža 72,4 g. NHMW, inv. št. 81147 (b).

Horvat 1997, sl. 7: 3; verjetno tudi: Windischgrätz 1892, [9], sl. 13.

3. Ost zažigalnega piluma. Luknjica za zakovico. Odprtina za netivo. Zakrivljena. Konica odlomljena. Železo. Dolž. 26,4 cm (raztegnjena 27,6 cm). Teža 70 g. NMS, inv. št. P 3773.

4. Ost zažigalnega piluma. Luknjica za zakovico. Odprtina za netivo. Konica odlomljena. Železo. Dolž. 22,8 cm. Teža 50 g. NMS, inv. št. P 3771.

5. Ost zažigalnega piluma. Blizu vrha ovalna odprtina za netivo. Železo. Dolž. 22,2 cm. Teža 60 g. NMS, inv. št. P 3776.

Müllner 1900, t. 34; Guštin 1979, t. 82: 5; Horvat 1997, sl. 7: 4.

6. Ost zažigalnega piluma. Luknjica za zakovico. Konica odlomljena pri odprtini za netivo. Železo. Škaja. Dolž. 22,3 cm. NMS, inv. št. P 3778.

7. Ost zažigalnega piluma. Luknjica za zakovico. Odlomljena pri odprtini za netivo. Zakrivljena. Železo. Škaja. Dolž. 21,7 cm (raztegnjena 22,5 cm). NMS, inv. št. P 3779.

8. Ost zažigalnega piluma. Luknjica za zakovico. Ostanek odprtine za netivo. Konica odlomljena. Ost malo zapognjena. Železo. Dolž. 23,4 cm. Teža 70 g. NMS, inv. št. P 3754.

9. Ost zažigalnega piluma. Luknjica za zakovico. Odlomljena pri odprtini za netivo. Zakrivljena. Železo. V tulu ostanke lesenega toporišča. Dolž. 25,6 cm (raztegnjena 26,6 cm). Teža 58 g. NMS, inv. št. P 3781.

Horvat 1997, sl. 7: 5.

10. Ost zažigalnega piluma. Luknjica z zakovico. Odprtina za netivo. Konica odlomljena. Železo. Dolž. 22,5 cm. Teža 67,7 g. NHMW, inv. št. 81147 (a).

11. Ost zažigalnega piluma. Odlomljena pri odprtini za netivo. Sploščen tul. Železo. Dolž. 19,5 cm. Teža 58 g. NMS, inv. št. P 3780.

12. Ost zažigalnega piluma. Luknjica za zakovico. Odprtina za netivo. Konica odlomljena. Železo. Dolž. 19 cm. Teža 46 g. NMS, inv. št. P 3774.

13. Ost zažigalnega piluma. Odprtina za netivo. Konica odlomljena. Železo. Dolž. 12,6 cm. Teža 20,1 g. NHMW, inv. št. 81151.

Tabla 13

1. Sulična ost. Železo. Dolž. 33,5 cm. Teža 160 g. NMS, inv. št. P 3622.

Müllner 1892, 69-70, t. 6: 2; Müllner 1900, t. 34; Guštin 1979, t. 80: 25.

2. Sulična ost. Poškodovana. Železo. Dolž. 26,7 cm. Teža 132 g. NMS, inv. št. P 3708 dvojna?

Guštin 1979, t. 80: 22.

3. Ost kopja s tulastim nasadiščem. Zakrivljena. Železo. Dolž. 21,6 cm (raztegnjena 24,8 cm). Teža 120 g. NMS, inv. št. P 3736.

4. Ost kopja. Železo. V tulu ostanek lesenega toporišča. Dolž. 22,1 cm. Teža 110,4 g. NHMW, inv. št. 81138 (c).

Horvat 1997, sl. 9: 3.

5. Ost kopja. Železo. V tulu ostanek lesenega toporišča. Dolž. 23,2 cm. Teža 112,3 g. NHMW, inv. št. 81138 (b).

Horvat 1997, sl. 9: 2.

6. Ost kopja. Ohranjena luknjica z zakovico. Železo. V tulu ostanek lesenega toporišča. Dolž. 14,9 cm. Teža 86,0 g. NHMW, inv. št. 81138 (i).

7. Ost kopja. Luknjica za zakovico. Železo. Dolž. 14,9 cm. Teža 62,0 g. NHMW, inv. št. 81138 (e).

8. Ost kopja. Konica poškodovana. Železo. Dolž. 13,9 cm. Teža 61,8 g. NHMW, inv. št. 81150.

9. Ost kopja. Luknjica z ohranjeno zakovico. Železo. Dolž. 22,2 cm. Teža 249,1 g. NHMW, inv. št. 81138 (a). Horvat 1997, sl. 9: 1.
10. Ost kopja. Železo. V tulu ostanek lesenega toporišča. Dolž. 17,2 cm. Teža 86,0 g. NHMW, inv. št. 81138 (f). Horvat 1997, sl. 9: 5.
11. Ost kopja. Železo. V tulu ostanek lesenega toporišča. Dolž. 18,6 cm. Teža 179,9 g. NHMW, inv. št. 81138 (d). Horvat 1997, sl. 9: 4.
12. Ost kopja. Železo. Dolž. 18,8 cm. Teža 103,3 g. NHMW, inv. št. 81138 (g).
13. Ost kopja. Železo. V tulu ostanek lesenega toporišča. Dolž. 16,6 cm. Teža 128 g. NMS, inv. št. P 3644.
14. Ost kopja. Železo. Dolž. 16 cm. Teža 52,4 g. NHMW, inv. št. 81138 (h).

Tabla 14

1. Ost katapultnega izstrelka. Železo. V tulu ostanek lesenega toporišča. Dolž. 15,2 cm. Teža 93,0 g. NHMW, inv. št. 81139 (b). Horvat 1997, sl. 8: 2; verjetno tudi: Windischgrätz 1892, [9], sl. 15.
2. Ost katapultnega izstrelka. Železo. Dolž. 15 cm. Teža 92 g (brez odvzetega vzorca). NMS, inv. št. P 3659. Metalografska analiza konice. Guštin 1979, t. 80: 20; Horvat 1997, sl. 8: 1.
3. Ost katapultnega izstrelka. Konica poškodovana. Železo. Ostanek lesenega toporišča. Dolž. 14,6 cm. Teža 92 g. NMS, inv. št. P 3656. Guštin 1979, t. 80: 2; Horvat 1997, sl. 8: 4.
4. Ost katapultnega izstrelka. Vrh konice poškodovan. Železo. Dolž. 15,1 cm. Teža 111,5 g. NHMW, inv. št. 81139 (c).
5. Ost katapultnega izstrelka. Železo. Dolž. 14,2 cm. Teža 98 g. NMS, inv. št. P 3657. Guštin 1979, t. 80: 2; Horvat 1997, sl. 8: 4.
6. Ost katapultnega izstrelka. Luknjica z zakovico. Železo. Dolž. 13,8 cm. Teža 84 g. NMS, inv. št. P 3655. Müllner 1900, t. 34; Guštin 1979, t. 80: 17; Horvat 1997, sl. 8: 3.
7. Ost katapultnega izstrelka. Železo. Dolž. 12,7 cm. Teža 98 g. NMS, inv. št. P 3653. Guštin 1979, t. 80: 18; Horvat 1997, sl. 8: 5.
8. Ost katapultnega izstrelka. Železo. Na površini ostanki sige. V tulu ohranjen les toporišča. Dolž. 12,5 cm. Teža 106 g. NMS, inv. št. P 3652. Guštin 1979, t. 80: 1.
9. Ost katapultnega izstrelka. Železo. Dolž. 11,5 cm. Teža 98 g. NMS, inv. št. P 3660. Guštin 1979, t. 80: 16.
10. Ost katapultnega izstrelka. Železo. Dolž. 13,8 cm. Teža 112,1 g. NHMW, inv. št. 81140 (d).
11. Ost katapultnega izstrelka. Malo poškodovana. Železo. V tulu ostanki lesenega toporišča. Dolž. 13,7 cm. Teža 136 g. NMS, inv. št. P 3654. Guštin 1979, t. 80: 15.
12. Ost katapultnega izstrelka. Železo. Dolž. 10,8 cm. Teža 61,8 g. NHMW, inv. št. 81140 (b).
13. Ost katapultnega izstrelka. Železo. V tulu ostanek lesenega toporišča. Dolž. 10,8 cm. Teža 52,2 g. NHMW, inv. št. 81140 (a).
14. Ost katapultnega izstrelka; poškodovana. Železo. Dolž. 11,3 cm. Teža 50,7 g. NHMW, inv. št. 81140 (e).
15. Ost katapultnega izstrelka. Železo. Dolž. 10,8 cm. Teža 63,0 g. NHMW, inv. št. 81140 (f).
16. Ost katapultnega izstrelka. Železo. Dolž. 10,9 cm. Teža 50 g. NMS, inv. št. P 3634. Guštin 1979, t. 81: 3; Horvat 1997, sl. 8: 7.

17. Ost katapultnega izstrelka. Železo. Dolž. 9,3 cm. Teža 54,2 g. NHMW, inv. št. 81140 (h).
18. Ost katapultnega izstrelka. Železo. Dolž. 9,5 cm. Teža 31,8 g. NHMW, inv. št. 81140 (g).
19. Ost izstrelka. Zapognjena. Železo. Škaja. Dolž. 10,2 cm. Teža 36 g. NMS, inv. št. P 3641. Guštin 1979, t. 80: 5; Horvat 1997, sl. 8: 11.
20. Ost katapultnega izstrelka. Železo. Dolž. 8 cm. Teža 28,7 g. NHMW, inv. št. 81140 (c).
21. Ost katapultnega izstrelka. Železo. Dolž. 8,7 cm. Teža 27,3 g. NHMW, inv. št. 81141 (j).

Tabla 15

1. Ost izstrelka. Luknjica za zakovico. Železo. Dolž. 14,9 cm. Teža 48 g. NMS, inv. št. P 3631. Müllner 1900, t. 34; Guštin 1979, t. 80: 21.
2. Ost izstrelka. Železo. Škaja. Dolž. 12,7 cm. Teža 44 g. NMS, inv. št. P 3636. Guštin 1979, t. 81: 5; Horvat 1997, sl. 8: 6.
3. Ost izstrelka. Železo. Dolž. 10,9 cm. Teža 28,8 g. NHMW, inv. št. 81141 (k).
4. Ost izstrelka. Konica poškodovana. Železo. Škaja. Dolž. 10,1 cm. Teža 26 g. NMS, inv. št. P 3633. Müllner 1900, t. 34; Guštin 1979, t. 81: 7; Horvat 1997, sl. 8: 9.
5. Ost izstrelka. Železo. Dolž. 9,7 cm. Teža 40,5 g. NHMW, inv. št. 81141 (l).
6. Ost izstrelka. Železo. V tulu ostanek lesenega toporišča. Dolž. 8,7 cm. Teža 23,5 g. NHMW, inv. št. 81141 (g).
7. Ost izstrelka. Zapognjena. Železo. V tulu ohranjen del lesenega toporišča. Dolž. 9,4 cm. Teža 24 g. NMS, inv. št. P 3643. Guštin 1979, t. 81: 9; Horvat 1997, sl. 8: 12.
8. Ost izstrelka. Zapognjena. Železo. Škaja. Dolž. 10,7 cm. Teža 34 g. NMS, inv. št. P 3637. Horvat 1997, sl. 8: 8; verjetno tudi: Guštin 1979, t. 81: 6.
9. Ost izstrelka. Konica zapognjena. Železo. V tulu ohranjen del lesenega toporišča. Dolž. 9,2 cm. Teža 32 g. NMS, inv. št. P 3638. Guštin 1979, t. 80: 6; Horvat 1997, sl. 8: 10.
10. Ost izstrelka. Železo. Dolž. 9,2 cm. Teža 27,9 g. NHMW, inv. št. 81141 (d).
11. Ost izstrelka. Deformirana. Železo. Dolž. 7,5 cm. Teža 25,3 g. NHMW, inv. št. 81141 (e).
12. Odlomljen tul osti izstrelka. Železo. Dolž. 5,4 cm. NHMW, inv. št. 81141 (h).
13. Konica osti piluma ali izstrelka. Odlomljena. Železo. Dolž. 7,6 cm. NHMW, inv. št. 81141 (f).
14. Konica osti izstrelka ali piluma s tulastim nasadiščem. Odlomljena. Železo. Dolž. 5,4 cm. NHMW, inv. št. 81141 (c).
15. Ost puščice. Železo. Dolž. 8,7 cm. Teža 16 g. NMS, inv. št. P 3642. Verjetno Guštin 1979, t. 80: 7.
16. Ost puščice. Železo. Dolž. 7,4 cm. Teža 7,3 g. NHMW, inv. št. 81141 (a).
17. Ost puščice. Železo. Dolž. 7,7 cm. Teža 10,1 g. NHMW, inv. št. 81141 (i).
18. Ost puščice. Luknjica z zakovico. Železo. Dolž. 7,3 cm. Teža 12 g. NMS, inv. št. P 3635. Guštin 1979, t. 80: 14; Horvat 1997, sl. 8: 13.
19. Ost puščice. Železo. Škaja. Dolž. 6,2 cm. Teža 8 g. NMS, inv. št. P 3645. Guštin 1979, t. 80: 8; Horvat 1997, sl. 8: 16; verjetno Müllner 1900, t. 34.
20. Ost puščice. Železo. Dolž. 6,5 cm. Teža 10 g. NMS, inv. št. P 3646. Guštin 1979, t. 80: 9; Horvat 1997, sl. 8: 15.

21. Ost puščice. Železo. Dolž. 6,9 cm. Teža 10 g. NMS, inv. št. P 3647.

Guštin 1979, t. 80: 10; Horvat 1997, sl. 8: 14.

22. Ost puščice. Železo. Dolž. 4,8 cm. Teža 8 g. NMS, inv. št. P 3649.

Guštin 1979, t. 81: 8; Horvat 1997, sl. 8: 17.

23. Ost puščice. Dve majhni zalusti. Železo. Škaja. Dolž. 8,6 cm. Teža 12 g. NMS, inv. št. P 3629.

Guštin 1979, t. 80: 12; Horvat 1997, sl. 8: 19.

24. Ost puščice z dvema zalustima. Železo. Dolž. 7,7 cm. Teža 12 g. NMS, inv. št. P 3628.

Guštin 1979, t. 80: 13; Horvat 1997, sl. 8: 18.

25. Ost puščice. Ostanka dveh majhnih zalusti ali pa samo zelo korodirana površina. Železo. Dolž. 7,8 cm. Teža 10,6 g. NHMW, inv. št. 81141 (b).

26. Ost puščice z eno zalustjo. Železo. V tulu ostanek lesenega toporišča. Dolž. 7,5 cm. Teža 15,0 g. NHMW, inv. št. 81144 (b). Zaklad?

Horvat 1997, sl. 8: 20.

27. Ost puščice z eno zalustjo. Poškodovana. Železo. Dolž. 5 cm. Teža 4 g. NMS, inv. št. P 3630.

Müllner 1892, 72, t. 6: 24; Müllner 1900, t. 34; Müllner 1909, 46, sl. 38; Guštin 1979, t. 80: 11; Horvat 1997, sl. 8: 21.

Tabla 16

1. Konica. Oblika 1. Železo. Dolž. 11,7 cm. Teža 14,2 g. NHMW, inv. št. 81130 (b).

2. Konica. Oblika 1. Železo. Dolž. 10,9 cm. NMS, inv. št. P 3702/1. Metalografska analiza.

3. Konica. Oblika 1. Železo. Dolž. 10,9 cm. Teža 15,5 g. NHMW, inv. št. 81130 (f).

4. Konica. Oblika 1. Železo. Dolž. 9,2 cm. NMS, inv. št. P 3702/17.

5. Konica. Oblika 1. Železo. Dolž. 9,2 cm. NMS, inv. št. P 3702/2.

6. Konica. Oblika 1. Železo. Dolž. 9,5 cm. NMS, inv. št. P 3702/8.

7. Konica. Oblika 1. Železo. Dolž. 9,4 cm. NMS, inv. št. P 3702/18.

8. Konica. Oblika 1. Železo. Dolž. 10,3 cm. Teža 12,2 g. NHMW, inv. št. 81130 (e).

9. Konica. Oblika 1. Železo. Dolž. 10,7 cm. Teža 11,7 g. NHMW, inv. št. 81130 (c).

10. Konica. Oblika 1. Železo. Dolž. 9,5 cm. NMS, inv. št. P 3702/11.

11. Konica. Oblika 1. Železo. Dolž. 8,7 cm. NMS, inv. št. P 3702/13.

12. Konica. Oblika 1. Železo. Dolž. 9,3 cm. NMS, inv. št. P 3702/15.

13. Konica. Oblika 1. Železo. Dolž. 8,5 cm. NMS, inv. št. P 3702/4.

14. Konica. Oblika 1. Železo. Dolž. 8,2 cm. NMS, inv. št. P 3702/14.

Horvat 1997, sl. 8: 29.

15. Konica. Oblika 1. Železo. Dolž. 8 cm. Teža 7,3 g. NHMW, inv. št. 81130 (d).

16. Konica. Oblika 1. Železo. Dolž. 9 cm. NMS, inv. št. P 3702/3.

17. Konica. Oblika 1. Železo. Dolž. 8,5 cm. NMS, inv. št. P 3702/5.

Horvat 1997, sl. 8: 28.

18. Konica. Oblika 1. Železo. Dolž. 8 cm. NMS, inv. št. P 3702/7.

Horvat 1997, sl. 8: 31.

19. Konica. Oblika 1. Železo. Dolž. 8 cm. NMS, inv. št. P 3702/6.

Horvat 1997, sl. 8: 30.

20. Konica. Oblika 1. Zakrivljena. Železo. Dolž. 8,5 cm. NMS, inv. št. P 3702/10.

21. Konica. Oblika 1. Zakrivljena. Železo. Dolž. 8,7 cm. NMS, inv. št. P 3702/12.

22. Konica. Oblika 1. Zakrivljena. Železo. Dolž. rekonstruirana 9,2 cm. Teža 13,4 g. NHMW, inv. št. 81130 (g).

23. Konica. Oblika 1. Železo. Dolž. 10 cm. NMS, inv. št. P 3702/16.

24. Konica. Oblika 2. Železo. Dolž. 11,7 cm. Teža 8 g. NMS, inv. št. P 3692.

Horvat 1997, sl. 8: 25.

25. Konica. Oblika 2. Železo. Dolž. 9,5 cm. Teža 8 g. NMS, inv. št. P 3698.

Horvat 1997, sl. 8: 26.

26. Konica. Oblika 2. Železo. Dolž. 9,3 cm. NMS, inv. št. P 3702/9.

27. Konica. Železo. Oblika 2. Dolž. 8,1 cm. Teža 8 g. NMS, inv. št. P 3693.

Horvat 1997, sl. 8: 27.

28. Konica. Oblika 2. Železo. Dolž. 8,6 cm. Teža 8,3 g. NHMW, inv. št. 81130 (a).

29. Konica. Oblika 2. Oba konca odlomljena. Železo. Dolž. 8,8 cm. Trst, inv. št. 25929.

30. Konica. Oblika 2. Konec odlomljen. Železo. Dolž. 8,7 cm. Trst, inv. št. 25928.

31. Konica. Oblika 3. Železo. Dolž. 11,2 cm. Teža 14 g. NMS, inv. št. P 3675.

Horvat 1997, sl. 8: 22.

32. Konica. Oblika 3. Železo. Dolž. 7,8 cm. Teža 8 g. NMS, inv. št. P 3661.

33. Konica. Oblika 3. Železo. Dolž. 7,9 cm. Teža 4 g. NMS, inv. št. P 3668.

34. Konica. Oblika 3. Železo. Dolž. 7,7 cm. Teža 10 g. NMS, inv. št. P 3666.

35. Konica. Oblika 3. Železo. Dolž. 8,1 cm. Teža 8 g. NMS, inv. št. P 3681.

Horvat 1997, sl. 8: 23.

36. Konica. Oblika 3. Železo. Dolž. 8,6 cm. Teža 6 g. NMS, inv. št. P 3679.

37. Konica. Oblika 3. Zakrivljena. Železo. Dolž. 9 cm (razvito 9,6 cm). Teža 12 g. NMS, inv. št. P 3682.

38. Konica. Oblika 3. Zavita. Železo. Dolž. 9,4 cm. Teža 6 g. NMS, inv. št. P 3672.

Horvat 1997, sl. 8: 24.

39. Konica. Oblika 3. Zvita. Železo. Dolž. 7,4 cm. Teža 4 g. NMS, inv. št. P 3676.

Tabla 17

1. Sulično kopito. Ohranjena luknjica z zakovico. Železo. Škaja. Dolž. 14 cm. Teža 110 g. NMS, inv. št. P 3623.

Müllner 1892, 70, t. 6: 3; Guštin 1979, t. 84: 3.

2. Sulično kopito. Ohranjena luknjica z zakovico. Železo. Škaja. Dolž. 13,5 cm. Teža 50 g. NMS, inv. št. P 3639.

Müllner 1900, t. 34.

3. Sulično kopito. Ohranjena luknjica za zakovico. Železo. Dolž. 12,9 cm. Teža 62 g. NMS, inv. št. P 3626.

Müllner 1892, 70; Guštin 1979, t. 81: 12.

4. Sulično kopito. Železo. Dolž. 12 cm. Teža 54 g. NMS, inv. št. P 3625.

Müllner 1892, 70; Guštin 1979, t. 84: 4.

5. Sulično kopito. Železo. Dolž. 13,2 cm. Teža 48 g. NMS, inv. št. P 3624.

Müllner 1892, 70; Guštin 1979, t. 84: 1.

6. Sulično kopito. Luknica z zakovico. Železo. Dolž. 11,3 cm. Teža 68 g. NMS, inv. št. P 3648.

Guštin 1979, t. 81: 4.

7. Sulično kopito. Luknjica za zakovico. Konica poškodovana.

- Železo. Škaja. Dolž. 11,3 cm. Teža 40 g. NMS, inv. št. P 3632.
Guštin 1979, t. 81: 13.
8. Sulično kopito. Poškodovano. Železo. Dolž. 9,2 cm. Teža 26 g. NMS, inv. št. P 3627.
Müllner 1892, 70; Guštin 1979, t. 84: 2.
9. Del posode ali podobnega predmeta. Železo. Dolž. 8,2 cm. NMS, inv. št. P 3795. Zaklad?
Müllner 1892, 73, t. 6: 33; Guštin 1979, t. 84: 38.
10. Ročaj vedra. Zaključki poškodovani. Železo. Dolž. 21,4 cm. NMS, inv. št. P 3796. Zaklad?
Müllner 1892, 73, t. 6: 32; Guštin 1979, t. 84: 29.
11. Spiralno zaviti trak. Na posameznih ovojih predrt z zakovicami iz različnih smeri. Železo. Dolž. 10,7 cm. NMHW, inv. št. 81137. Zaklad?
Windischgrätz 1892, [9], sl. 12; Hoernes 1892, [8], op. 1; Guštin 1979, t. 84: 12.
12. Spiralno zaviti trak. Dvakrat predrt. Železo. Dolž. 5,2 cm. NMHW, inv. št. 81137. Zaklad?
Guštin 1979, t. 84: 11.
13. Trak, enkrat predrt. Železo. Dolž. 6,7 cm. NMHW, inv. št. 81137.
14. Železen žebelj. Dolž. 12,5 cm. NMS, inv. št. P 3793. Zaklad?
Guštin 1979, t. 84: 7.
15. Železen žebelj. Dolž. 13,5 cm. NMS, inv. št. P 3792. Zaklad?
Guštin 1979, t. 84: 5.
16. Žebelj. Železo. Dolž. 15,5 cm (raztegnjena 16,9 cm). NMS, inv. št. P 3791. Zaklad?
Guštin 1979, t. 84: 6.
17. Železen žebelj. Dolž. 16 cm (raztegnjena 33,5 cm). NMS, inv. št. P 3794. Zaklad?
Guštin 1979, t. 84: 8.
18. Železno kladivo. Počeno. Müllner (1892, 73) piše, da je slab izdelek in ni bilo nikoli v rabi. Teža 4,150 kg. NMSI, inv. št. P 3790. Zaklad?
Müllner 1892, 73, t. 6: 31; Müllner 1909, 47, sl. 46.

Tabla 18

1. Kopača z enostranskimi plavutmi. Železo. Dolž. 30,9 cm. NMS, inv. št. P 3787. Zaklad?
Müllner 1892, 72, t. 6: 30; Guštin 1979, t. 77: 4.
2. Lemež. Železo. Zadaj na konici se vidi način kovanja. Dolž. 23,8 cm. NMS, inv. št. P 3786. Zaklad?
Müllner 1892, 72, t. 6: 29; Müllner 1909, 46, sl. 45; Guštin 1979, t. 77: 6.
3. Lemež. Železo. Dolž. 19,4 cm. NMS, inv. št. P 3785. Zaklad?
Müllner 1892, 72, t. 6: 28; Müllner 1900, t. 34; Müllner 1909, 46, sl. 43; Guštin 1979, t. 77: 9.
4. Plavutasta sekira. Železo. Dolž. 15,8 cm. NMS, inv. št. P 3783. Zaklad?
Guštin 1979, t. 77: 8.
5. Plavutasta sekira. Železo. Dolž. 16 cm. NMS, inv. št. P 3784. Zaklad?
Müllner 1900, t. 34; Guštin 1979, t. 77: 3.
6. Plavutasta sekira. Železo. Škaja. Dolž. 17,1 cm. Teža 430 g. NMS, inv. št. P 4820. Zaklad?
Windischgrätz 1892, [9], sl. 11; Guštin 1979, t. 77: 7.

Predmeti iz zaklada

Slike

- Sl. 6: 1. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Konica v obliki lista? Železo. Dolžina okoli 93 cm. Pogrešana.
Windischgrätz 1892, [9], sl. 1.
- Sl. 6: 2. Ost piluma oblike 3. Konica štiri-roba. Ploščato nasadišče poškodovano. Pravokotna objemka. Železo. Dolžina okoli 78 cm. Pogrešana.

- Windischgrätz 1892, [9], sl. 2; Hoernes 1892, [8].
Sl. 6: 3. Ost piluma oblike 3 s štiri-robo konico. Dolžina okoli 54 cm.
Windischgrätz 1892, [9], sl. 3. Mogoče gre za idealizirano sliko enega od ohranjenih pilumov.
Sl. 6: 4. Ost piluma oblike 1. Železo. Dolž. okoli 30 cm. Pogrešana.
Windischgrätz 1892, [9], sl. 4.
Sl. 6: 5. Ost piluma oblike 1. Železo. Dolž. okoli 24 cm. Pogrešana.
Windischgrätz 1892, [9], sl. 5.
Sl. 6: 14. Ost kopja. Železo. Dolž. okoli 21 cm. Pogrešan ali neidentificiran predmet (lahko t. 13: 4,5,9).
Windischgrätz 1892, [9], sl. 14.
Sl. 8. Ost piluma oblike 3 (?). Odlomek stebila in konice. Poškodovana. Železo. V zažlindranem kamnu. Dolž. 32 cm. NMS, inv. št. P 3709.
Müllner 1892, 68-69.
Sl. 9; 10. Meč iz železa. Po sredini rezila poteka greben, ki ima na vsaki strani žleb. Na zgornjem delu rezila sta dva vtisnjena žiga (sl. 10). Dolžina rezila 77,5 cm, dolžina nasadišča za ročaj 12 cm, največja širina rezila 5,2 cm, širina branika 6,5 cm. Kunsthistorisches Museum, Dunaj, Hofjagd- und Rüstammer, inv. št. A 2067. Podatki: M. Pfaffenbichler, Kunsthistorisches Museum, Wien.
Windischgrätz 1892, [7, 9], sl. 6; Müllner 1892, 69, t. 4: 2; Müllner 1899, 54-55, sl. 1; Müllner 1909, 44, sl. 11; Drack 1954-55, 212, 235, t. 59: 3,3a.
Sl. 18: 1. Poškodovana ost piluma? Železo. Dolž. okoli 39 cm. NMHW, inv. št. 48852 a, pogrešana. Zaklad?
Guštin 1979, t. 82: 8.
Sl. 18: 2. Ost piluma oblike 3. Konica odlomljena. Železo. Močno zasigana. Dolž. okoli 29,5 cm. NMHW, inv. št. 17667? Pogrešana.
Guštin 1979, t. 82: 13.
Sl. 20. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Konica odlomljena, pravokotni presek osti. Železo. Močno zasigano. Dolž. 11,3 cm, širina tula 1,5 cm. NMS, inv. št. P 11670 a.
Sl. 21. Odlomek konice piluma s tulastim nasadiščem. Pravokoten presek osti. Železo. Močno zasigano. Dolž. 10,2 cm. NMS, inv. št. P 11670 b.
Sl. 22. Konica izstrelka s tulastim nasadiščem. Železo. Zapognjena in močno zasigana. Rekonstruirana dolž. 11,5 cm. NMS, inv. št. P 3650.
Sl. 23. Ost puščice s tulastim nasadiščem. Železo. Močno zasigana. Dolž. 7,7 cm. NMS, inv. št. P 3651.
Guštin 1979, t. 81: 2.
Sl. 25. Konica. Oblika 3. Močno zasigana. Dolž. 9,1 cm. NMS, inv. št. P 11670 c.

Predmeti iz zaklada, brez slik

1. Bronasta čelada. Močno poškodovana. Müllner piše (1892, 72), da je bila razbita na kose in z zunanje strani prebita enkrat z udarcem meča, dvakrat s pilumom. Pogrešana.
Windischgrätz 1892; Müllner 1892, 69, 72; Pismo J. Pečnika Deželnemu odboru, Arhiv R Slovenije, DZ-DO IX-5, Deželni muzej, št. 5247, 7. 6. 1892 (latenskodobni tip čelade). O tipu čelade: Müllner 1894, 150.
2. Ost piluma s ploščatim nasadiščem. Oblika 1, 2 ali 3. Železo. NMS, inv. št. P 3716. Pogrešana.
3. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Železo. NMS, inv. št. P 3753. Pogrešana.
4. Ost piluma s tulastim nasadiščem. Železo. NMSI, inv. št. P 3763. Pogrešana.
5. Ost izstrelka. Železo. Oblika podobna izstrelku t. 14: 16 ali suličnemu kopitu t. 17: 2.
NMS, inv. št. P 3640. Pogrešana.

6. Železne konice oblike 1. Skupaj 170 primerkov, od tega narisano 18 primerkov. Teža od 4 g do 14 g. NMS, inv. št. P 3702.

7. Železne konice. Oblika 1. 43 primerkov. NHMW, inv. št. 81130.

8. Železna konica. Oblika 1. Dolž. 9,7 cm. InstW, inv. št. 26663.

9. Železne konice. Oblika 2. 3 primerki. NMS, inv. št. P 3694 - 3696. Pogrešani.

10. Železna konica. Oblika 2. Teža 4 g. NMS, inv. št. P 3697.

11. Železna konica. Oblika 2. Teža 6 g. NMS, inv. št. P 3699.

12. Železni konici. Verjetno oblika 2. Dva primerka. NMS, inv. št. P 3700 - P 3701. Pogrešani.

13. Železna konica. Oblika 3. Teža 10 g. NMS, inv. št. P 3662.

14. Železni konici. Verjetno oblika 3. 2 primerka. NMS, inv. št. P 3663, P 3669. Pogrešani.

15. Železni konici. Oblika 3. 2 primerka. Teža 8 g, 12 g. NMS, inv. št. P 3664 - P 3665.

16. Železna konica. Oblika 3. Teža 8 g. NMS, inv. št. P 3667.

17. Železni konici. Oblika 3. 2 primerka. Teža 6 g, 8 g. NMS, inv. št. P 3670 - P 3671.

18. Železni konici. Oblika 3. 2 primerka. Teža 12 g, 10 g. NMS, inv. št. P 3673 - P 3674.

19. Železni konici. Oblika 3. 2 primerka. Teža 10 g, 8 g. NMS, inv. št. P 3677 - P 3678.

20. Železna konica. Oblika 3. Teža 6 g. NMS, inv. št. P 3680.

21. Železna konica. Oblika 3. Teža 4 g. NMS, inv. št. P 3683.

22. Železne konice. Oblika 3. 6 primerkov. Teža 8 g, 8 g, 6 g, 10 g, 12 g, 10 g. NMS, inv. št. P 3684-3689.

23. Železna konica. Verjetno oblika 3. NMSI, inv. št. P 3690. Pogrešana.

24. Železna konica. Oblika 3. Teža 6 g. NMS, inv. št. P 3691.

Različne lokacije

Tabla 19

1. Ost kopja. Poškodovana. Železo. Dolž. 21,3 cm. NMS, inv. št. P 3782. Na zunanji strani severozahodnega vogala nasebine; izkopavanja A. Müllnerja spomladi 1892.

Müllner 1892, 66, 71, t. 6: 14; Müllner 1909, 45-46, sl. 29.

2. Spiralno zaviti trak. Železo. Premer 2,5 cm. NMS, inv. št. P 3788. Na zunanji strani severozahodnega vogala nasebine; izkopavanja A. Müllnerja spomladi 1892.

Müllner 1892, 70, t. 6: 4.

3. Spiralno zaviti trak. En konec stanjšani v zakrivljen trn, drugi verjetno odlomljen. Železo. Premer 2,4 cm. NMS, inv. št. P 3789. Sonda na zunanji strani severozahodnega vogala nasebine; izkopavanja A. Müllnerja spomladi 1892.

Müllner 1892, 70, t. 6: 4.

4. Nož. Konica poškodovana. Železo. Dolž. 31,1 cm. InstW, inv. št. 26641. Nelocirano.

Guštin 1979, t. 85: 2.

5. Ost kopja. Železo. Postojna, inv. št. 2237. Slučajna najdba leta 1958. Nelocirano.

6. Ost katapultnega izstrelka. Železo. V tulu ostanek lesenega toporišča. Dolž. 13,9 cm. Teža 118,8 g. NHMW, inv. št. 81139 (a). Nelocirano.

Mogoče: Hoernes 1888, 239, št. 12.

7. Ustje amfore vrste Lamboglia 2. Svetla mehka keramika, s primesmi drobcov keramike. Premer ustja 14,5 cm. Postojna, inv. št. 2424/1. Izkopavanja leta 1983. Sonda 1, plast 2.

Prim. Urleb 1990, 92.

8. Vrat amfore vrste Lamboglia 2. Svetla mehka keramika. Žig: NONI? Višina 8,6 cm. Postojna, inv. št. 2424/2. Izkopavanja leta 1983. Sonda 1, plast 2.

Prim. Urleb 1990, 92.

9. Ustje, ročaj, zatič in deli ostenja ene ali več amfor vrste Lamboglia 2. 7 kosov. Keramika mehka, bež barve, primesi posameznih večjih drobcov zdrobljene keramike. Premer ustja

14 cm. NHMW, inv. št. 48815. Mačkovc, izkopano leta 1886 (inv. knjiga NHMW).

Guštin 1979, t. 72: 3, 6, 14. Omembe: Hoernes 1887a, [3]; Hoernes 1888, 227.

Tabla 20

1. Fibula srednjelatenske sheme, vrste Picugi. Zvita in poškodovana. Bron. Dolž. 6,3 cm. NHMW, inv. št. 81101. Nelocirano.

2. Bronasta fibula z enim gumbom na loku. Enodelna peresovina, majhen ščitnik za peresovino. Ohranjen samo del. Dolž. 1,9 cm. NMS, inv. št. P 12182. Nelocirano.

Guštin 1979, t. 61: 31.

3. Prstan. Na okrasni ploščici v negativnem reliefu moško in žensko doprsje. Bron. Premer 2 cm. NHMW, s. n. (predal A 25-8-6). Grobišče Pod Mačkovcem ali za Polšno.

Sl. 27. Hoernes 1888, 236-238, sl. 19.

4. Bronast prstan. Na vrhu pravokotna vdolbina za okrasni kamen. Rame okrašeno s širokimi žlebovi. Premer 2,3 cm. NHMW, inv. št. 81087. Nelocirano.

5. Železen prstan. Na vrhu rahla vdolbina za okrasni kamen. Poškodovan. Premer 2,2 cm. NHMW, inv. št. 81086. Nelocirano.

6. Bronasta obročasta fibula. Predrt obroček, igla manjka. Šir. 5 cm. NMS, inv. št. P 3851. Za Polšno.

Guštin 1979, t. 69: 14.

7. Bronasta zapestnica. Vrezan okras. Premer 5 cm. NHMW, inv. št. 81073. Nelocirano.

8. Svinčen želod dvojnopiramidalne oblike - tip Völling 3. Dolž. 5,3 cm. Teža 60 g. Postojna, inv. št. začasna 14. Severna tretjina nasebine, površinska najdba.

Horvat 1993, sl. 1: 1.

9. Svinčen želod dvojno piramidalne oblike - tip Völling 3. Obe konici poškodovani. Dolž. 3,8 cm. Teža 60 g. Postojna, inv. št. začasna 2. Severna tretjina nasebine, površinska najdba.

10. Svinčen želod dvojno piramidalne oblike - tip Völling 3. Obe konici poškodovani. Dolž. 4,2 cm. Teža 43 g. Postojna, inv. št. začasna 3. Severna tretjina nasebine, površinska najdba.

11. Svinčen želod dvojnopiramidalne oblike - tip Völling 3. Poškodovani konici. Dolž. 3,5 cm. Teža 50 g. Postojna, inv. št. začasna 15. Severna tretjina nasebine, površinska najdba.

12. Svinčen želod vretenaste oblike - tip Völling 2a. Obe konici poškodovani. Dolž. 3,1 cm. Teža 37 g. Postojna, inv. št. začasna 6. Severna tretjina nasebine, površinska najdba.

Horvat 1993, sl. 1: 2.

13. Svinčen želod vretenaste oblike - tip Völling 2b. Dolž. 4,7 cm. Teža 73 g. Postojna, inv. št. začasna A3. Severna tretjina nasebine, površinska najdba.

14. Svinčen želod vretenaste oblike - tip Völling 2b. Dolž. 3,7 cm. Teža 50 g. Postojna, inv. št. začasna 11. Severna tretjina nasebine, površinska najdba.

Horvat 1993, sl. 1: 3.

15. Svinčen želod vretenaste oblike - tip Völling 2a. Ena konica poškodovana. Dolž. 4 cm. Teža 61 g. Postojna, inv. št. začasna 4. Severna tretjina nasebine, površinska najdba.

16. Svinčen želod vretenaste oblike - tip Völling 2b. Dolž. 3,6 cm. NMS, inv. št. R 17291a. Nasebina.

J. Istenič, *Var. spom.* 36, 1997, 254, t. 2: 16.

17. Svinčen želod vretenaste oblike - tip Völling 2b. Dolž. 3,8 cm. Teža 39 g. Postojna, inv. št. začasna A6. Severna tretjina nasebine, površinska najdba.

18. Svinčen želod vretenaste oblike - tip Völling 2b. Poškodovan. Dolž. 3,8 cm. Teža 44 g. Postojna, inv. št. začasna 13. Severna tretjina nasebine, površinska najdba.

19. Svinčen želod vretenaste oblike - tip Völling 2b. Konici poškodovani. Dolž. 3,2 cm. Privatna last, inv. št. začasna 57. Severna tretjina nasebine, površinska najdba.

20. Svinčen želod vretenaste oblike - tip Völling 2b. Dolž. 4 cm. Teža 42 g. Postojna, inv. št. začasna 16. Severna tretjina naselbine, površinska najdba.

21. Svinčen želod. Napake na površini nastale pri vlijanju. Dolž. 3,6 cm. Teža 36 g. NMS, inv. št. P 11675. Nelocirano. Guštin 1979, t. 69: 20.

22. Svinčen želod vretenaste oblike - tip Völling 2b. Dolž. 3,3 cm. Teža 52 g. Postojna, inv. št. začasna 10. Severna tretjina naselbine, površinska najdba.

23. Svinčen želod vretenaste oblike - tip Völling 2b. Dolž. 3,7 cm. Privatna last, inv. št. začasna 56. Severna tretjina naselbine, površinska najdba.

24. Svinčen želod vretenaste oblike - tip Völling 2b. Dolž. 3,5 cm. Privatna last, inv. št. začasna 58. Severna tretjina naselbine, površinska najdba.

25. Svinčen želod vretenaste oblike - tip Völling 2b. Konici poškodovani. Dolž. 3,3 cm. Teža 36 g. Postojna, inv. št. začasna 12. Severna tretjina naselbine, površinska najdba.

26. Svinčen želod vretenaste oblike - tip Völling 2b. Dolž. 3 cm. Teža 27 g. Postojna, inv. št. začasna A7. Severna tretjina naselbine, površinska najdba.

27. Svinčen želod vretenaste oblike - tip Völling 2b. Dolž. 3,3 cm. Teža 34 g. Postojna, inv. št. začasna A5. Severna tretjina naselbine, površinska najdba.

28. Svinčen želod vretenaste oblike - tip Völling 2b. Poškodovan. Dolž. 2,7 cm. NMS, inv. št. R 17291b. Naselbina. J. Istenič, *Var. spom.* 36, 1997, 254, t. 2: 17.

29. Svinčen želod vretenaste oblike - tip Völling 2b. Poškodovan. Dolž. 3,8 cm. Teža 45 g. Postojna, inv. št. začasna A4. Severna tretjina naselbine, površinska najdba.

30. Svinčen želod vretenaste oblike - tip Völling 1c. Dolž. 3,7 cm. Teža 60 g. Postojna, inv. št. začasna 5. Severna tretjina naselbine, površinska najdba.

Horvat 1993, sl. 1: 4.

31. Keramičen "želod". Poškodovan. Struktura in barva keramike ni jasna. Dolž. 4,3 cm. Teža 16 g. NMS, inv. št. P 3864. Na severnem nasipu naselbine (Inventarna knjiga NMS).

Müllner 1892, t. 6: 38; Guštin 1979, t. 69: 21. Horvat 1993, sl. 1: 5.

Tabla 21

1. Ost zažigalnega kopja. Tri palice tvorijo v sredini osti "košarico" za netivo. Železo. Dolž. 18,6 cm. Teža 104 g. NMS, inv. št. P 4811. Nelocirano.

Müllner 1892, 71, t. 6: 17; Müllner 1900, t. 34; Müllner 1909, 46, sl. 32; Guštin 1979, t. 85: 4. Omemba: Windischgrätz 1892, [7].

2. Ost kopja. Eno krilce konice poškodovano. Železo. Dolž. 12,7 cm. NHMW, inv. št. 81144 (a). Nelocirano.

Mogoče: Windischgrätz 1892, [9], sl. 20.

3. Železna puščična ost. Poškodovana. Dolž. 6,1 cm. NMS, inv. št. P 3808. Žluberski vrh. Izkopavanja med 30. 5 in 2. 6. 1892 - Akcesijska knjiga NMSI, 7. 6. 1892.

Müllner 1892, 85.

4. Puščična ost. Vrat tordiran, konica odlomljena. Železo. Dolž. 6,9 cm. NHMW, inv. št. 81142. Nelocirano.

Windischgrätz 1892, [9], sl. 19.

5. Železno bodalo. Enorezno. Na obeh straneh rezila ostanki lesene nožnice. Na vrhu nožnice bronast branik. Nasadišče za držaj poškodovano, na njem majhen ostanek lesenega držaja. Dolž. 21,9 cm. NMS, inv. št. P 11669. Nelocirano.

Guštin 1979, t. 85: 3.

Različne ali nezanesljive lokacije

Sl. 6: 8. Zažigalno kopje. Železo. Dolž. okoli 18 cm. Pogrešano.

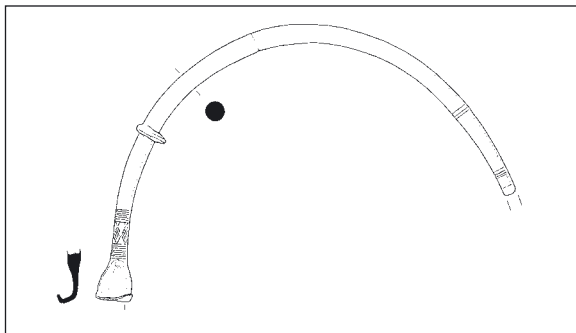

Fig. 28: Bronze fibula (inv. no. Trieste 25926). Scale = 1:3.

Sl. 28: Bronasta fibula (inv. št. Trst 25926). M. = 1:3.

Windischgrätz 1892, [7, 9], sl. 8; Müllner 1892, 71-72.

Sl. 6: 9. Ralo ali motika. Železo. Dolž. okoli 26 cm. Zaklad? Pogrešano.

Windischgrätz 1892, [9], sl. 9.

Sl. 6: 10. Plavutasta sekira. Železo. Dolž. okoli 20 cm. Pogrešana. Zaklad?

Windischgrätz 1892, [9], sl. 10.

Sl. 6: 16. Sveder? Železo. Dolž. okoli 16 cm. Pogrešan. Zaklad?

Windischgrätz 1892, [9], sl. 16.

Sl. 6: 17. Železno kopje? Dolž. okoli 32 cm. Zaklad? Pogrešano.

Windischgrätz 1892, [9], sl. 17.

Sl. 6: 18. Puščična konica z lastovičjimi krilci in tordiranim vratom. Verjetno železo. Dolž. okoli 9,5 cm. Nelocirano. Pogrešana.

Windischgrätz 1892, [9], sl. 18.

Sl. 6: 22. Triroba puščična. Železo. Dolž. okoli 5,5 cm. Nelocirano. Pogrešana.

Windischgrätz 1892, [9], sl. 22.

Sl. 6: 23. Štiriroba konica? Železo. Dolž. okoli 5,5 cm. Zaklad? Pogrešana.

Windischgrätz 1892, [9], sl. 23.

Sl. 6: 24. Pasni obroček s kavljem. Železo. Zaklad? Pogrešano.

Windischgrätz 1892, [9], sl. 24; Hoernes 1892, [8].

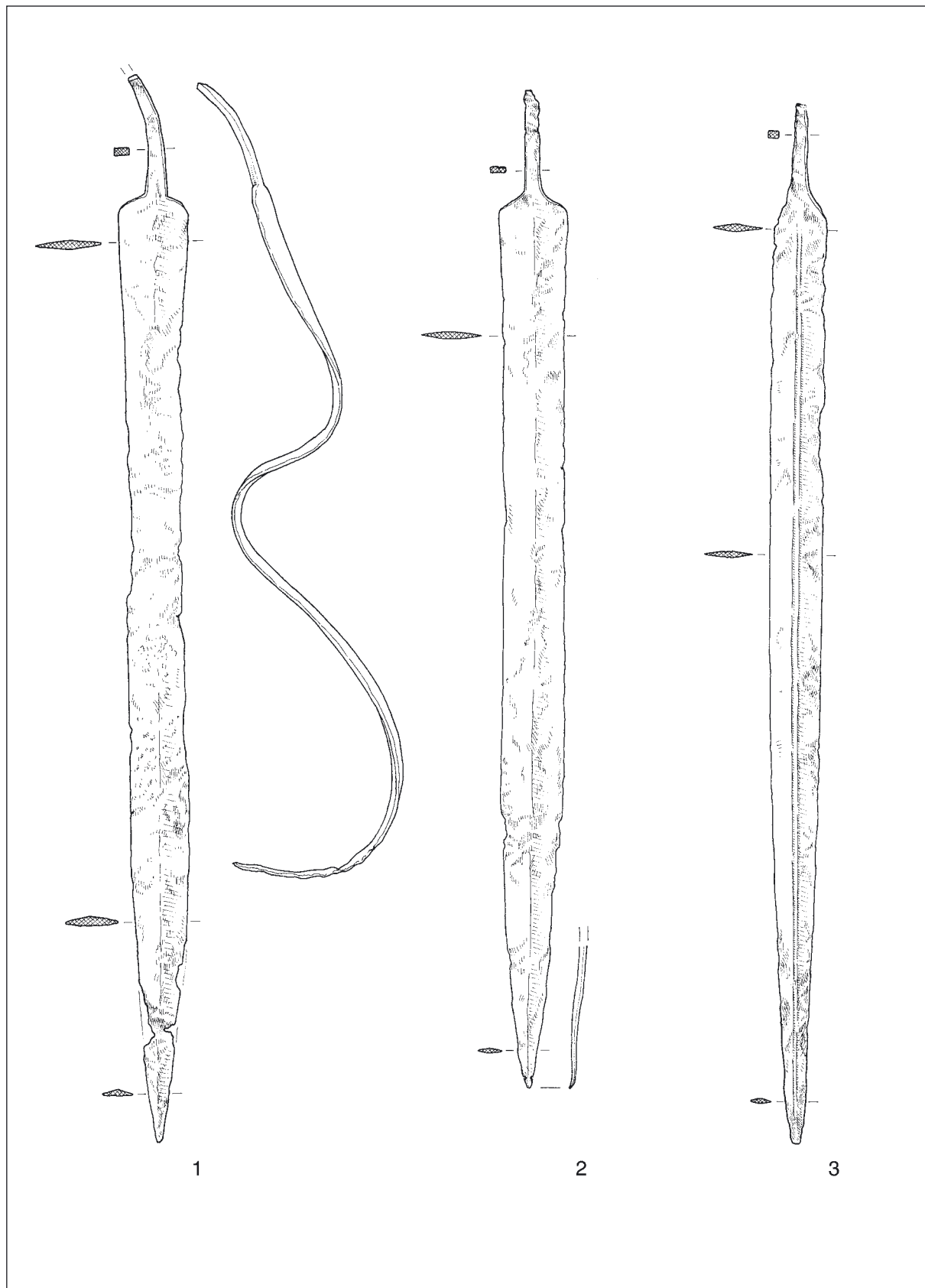
Sl. 6: 25. Predmet iz železa. Zaklad? Pogrešano.

Windischgrätz 1892, [9], sl. 25; Hoernes 1892, [8].

Sl. 28: Ločna fibula z dvema gumboma. Poškodovana. Ohranjen samo en gumb, ki je na lok nataknen. Vrezan okras. Bron. Dolž. 17,3 cm. Trst, inv. št. 25926. Nelocirano.

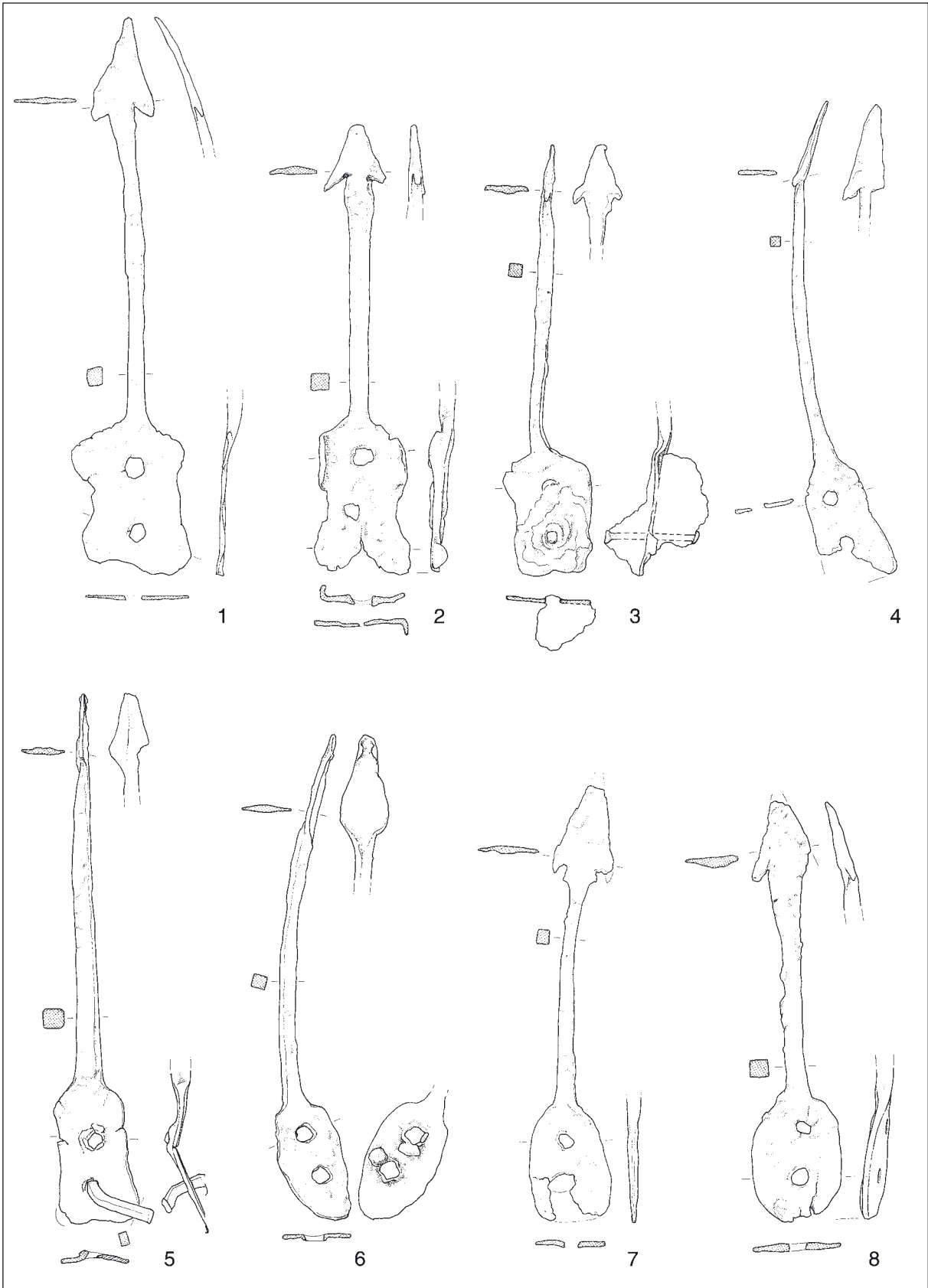
Razen omembe najdišča v inventarni knjigi ni drugih podrobnejših podatkov. Takšne fibule sodijo v obdobje Ha A2 - B1 (Guštin 1973, 463; Š. Batović, Le relazioni culturali tra le sponde adriatiche nell'et dell'ferro, v: *Jadranska obala u protostoriji* (Zagreb 1976) 21-25; Š. Batović, Kasno brončano doba na istočnem jadranskom primorju, v: *Praist. jug. zem.* 4. *Bronzano doba* (Sarajevo 1983) 309-310). V primeru pravih najdiščnih podatkov, v katere pa lahko dvomimo, bi bila to daleč najstarejša najdba na območju Šmihela.

Jana Horvat
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centa SAZU
Gospodka 13
SI-1000 Ljubljana
e-mail: jana.horvat@zrc-sazu.si

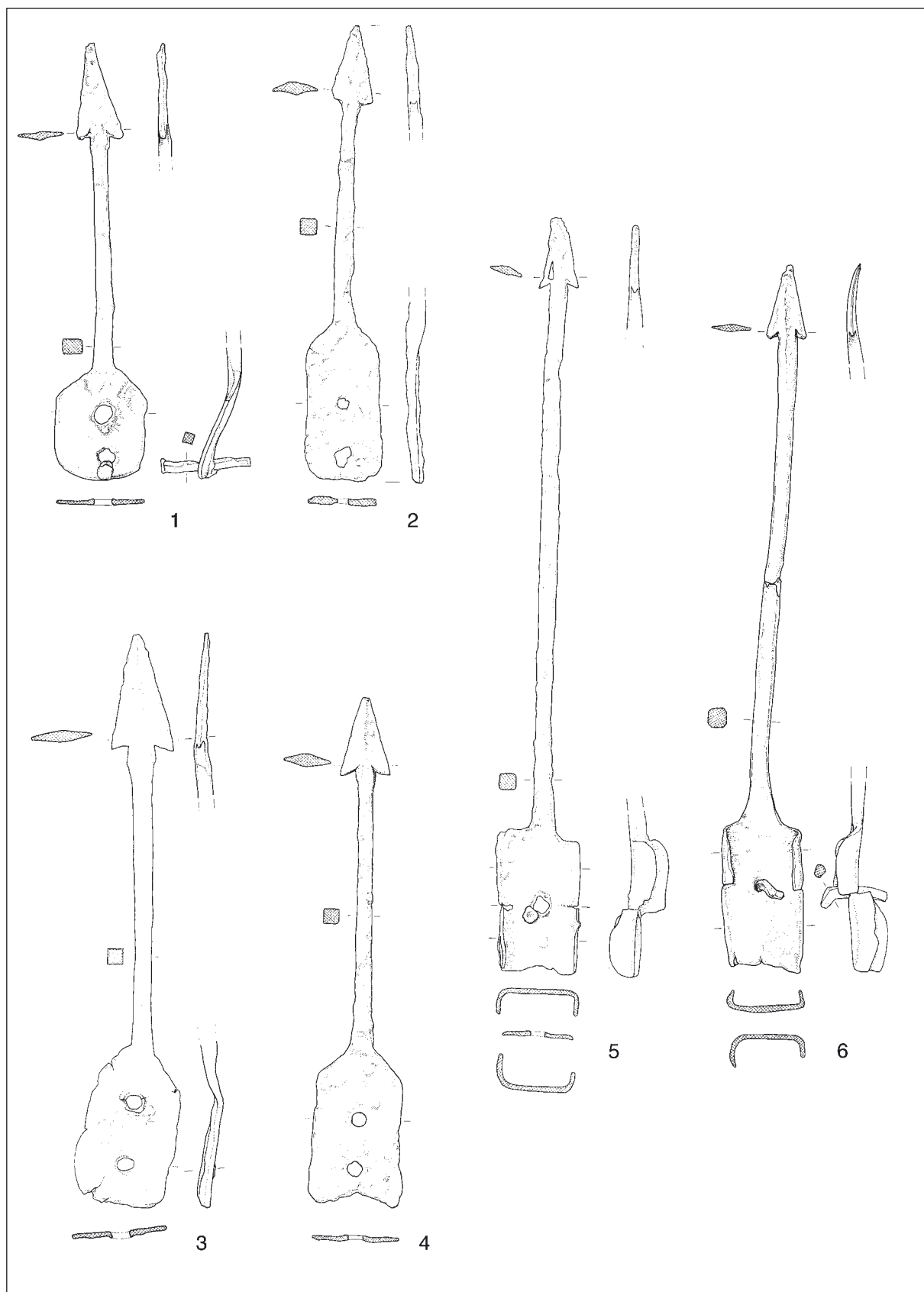

Pl. 1: Grad near Šmihel, hoard. Iron. Scale = 1:4.

T. 1: Grad pri Šmihelu, zaklad. Železo. M. = 1:4.

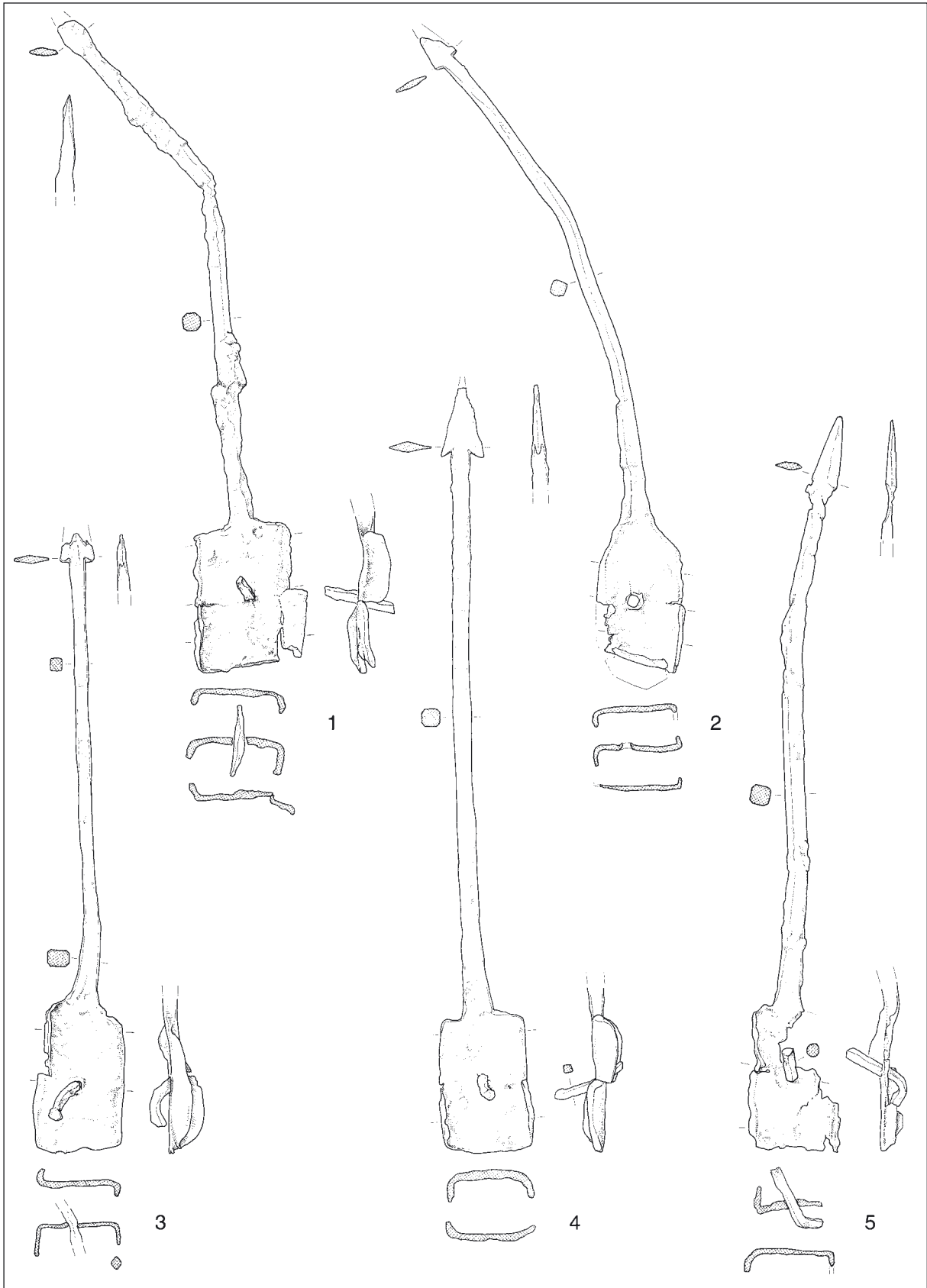

Pl. 2: Grad near Šmihel, hoard. Iron. Scale = 1:3.
 T. 2: Grad pri Šmihelu, zaklad. Železo. M. = 1:3.

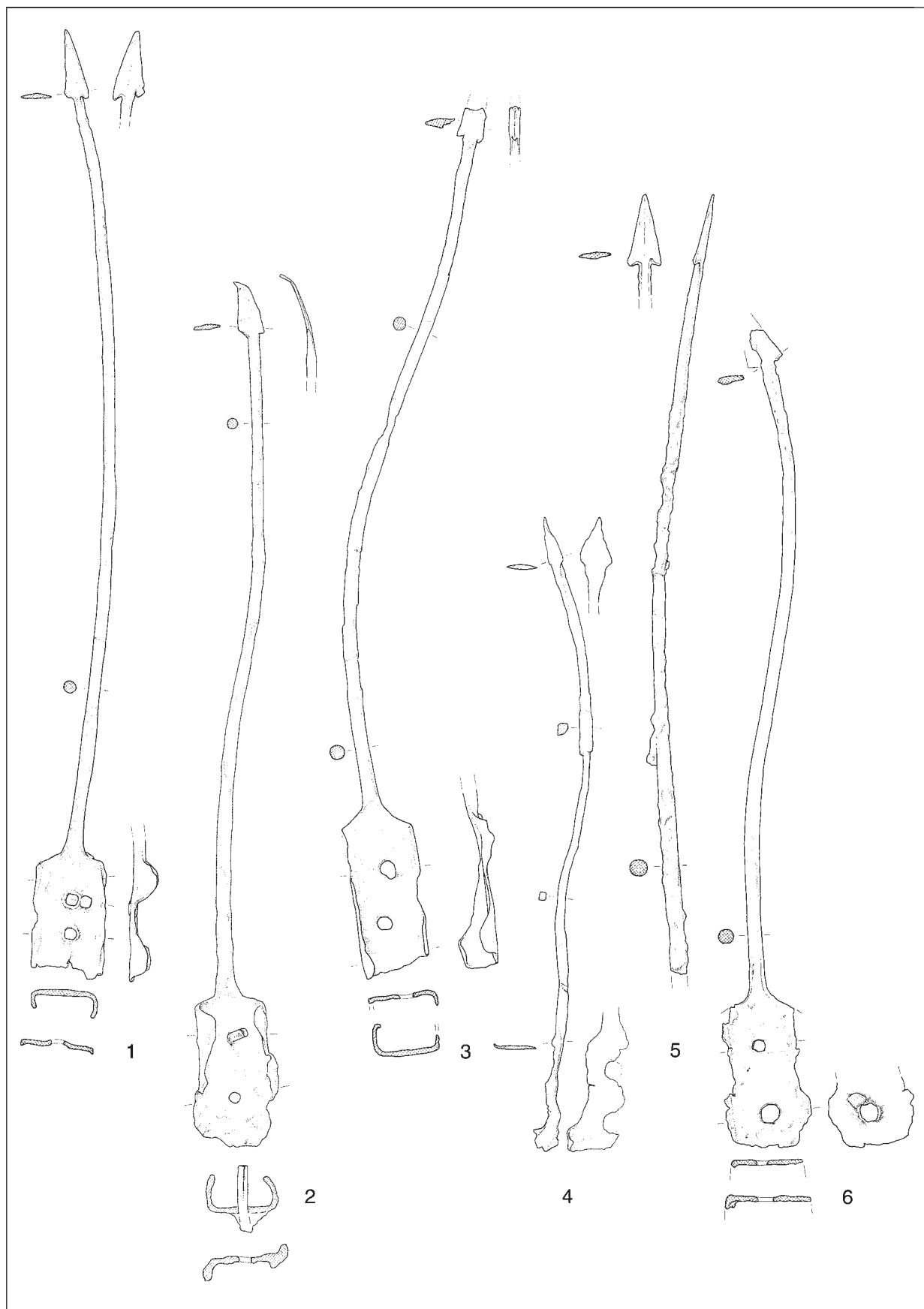

Pl. 3: Grad near Šmihel, hoard. Iron. Scale = 1:3.

T. 3: Grad pri Šmihelu, zaklad. Železo. M. = 1:3.

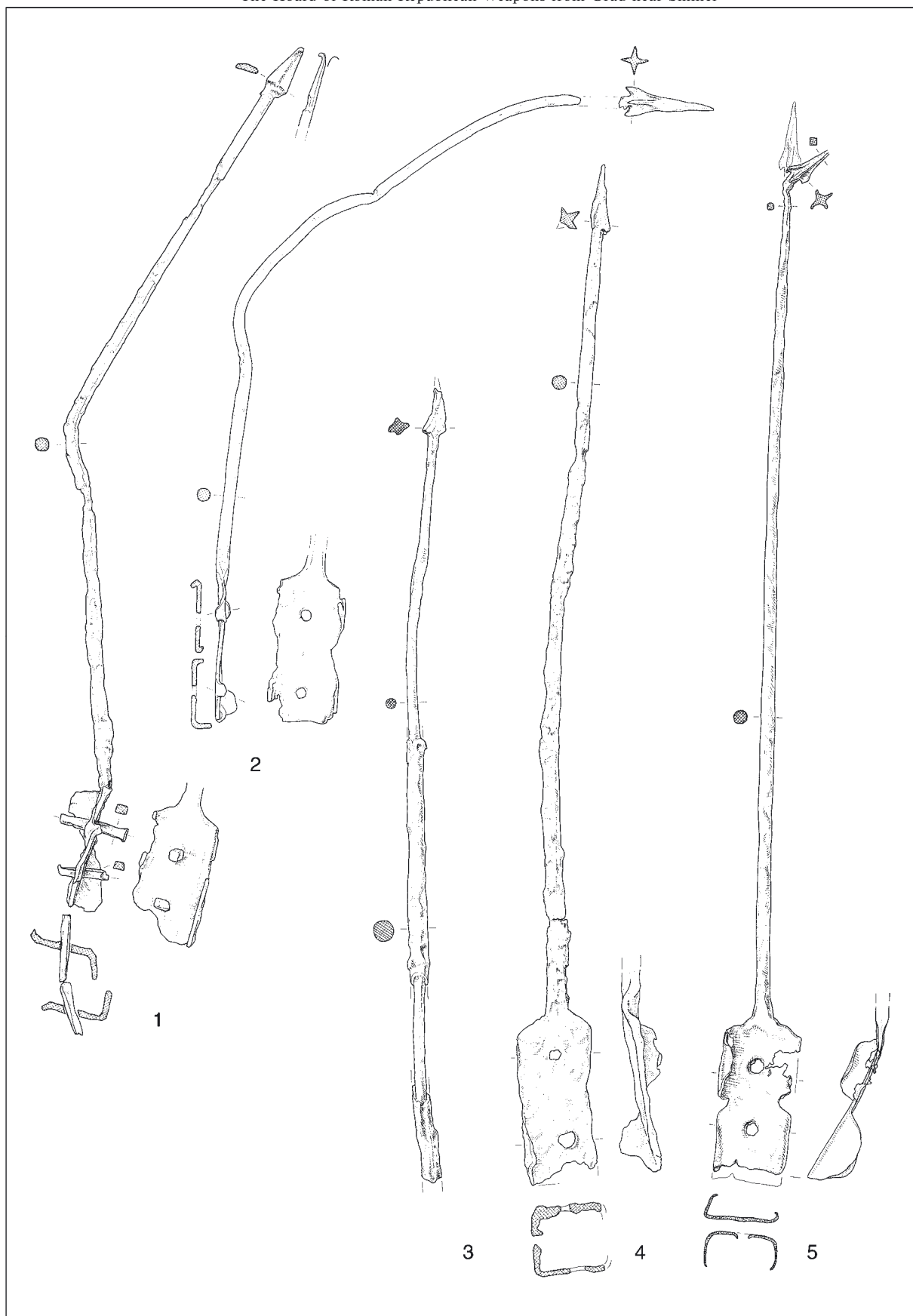

Pl. 4: Grad near Šmihel, hoard. Iron. Scale = 1:3.
 T. 4: Grad pri Šmihelu, zaklad. Železo. M. = 1:3.

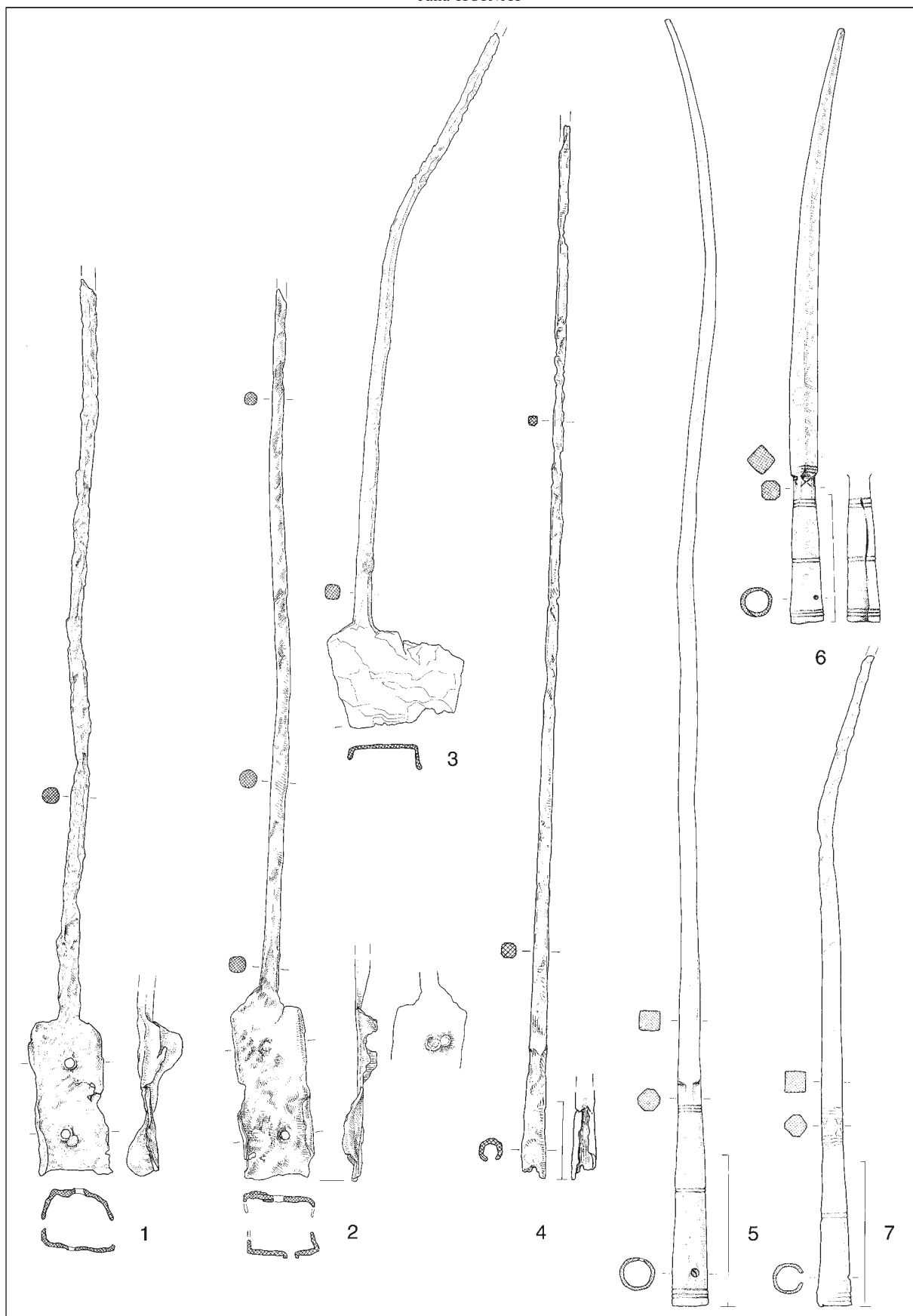

Pl. 5: Grad near Šmihel, hoard. Iron. Scale = 1:3.

T. 5: Grad pri Šmihelu, zaklad. Železo. M. = 1:3.

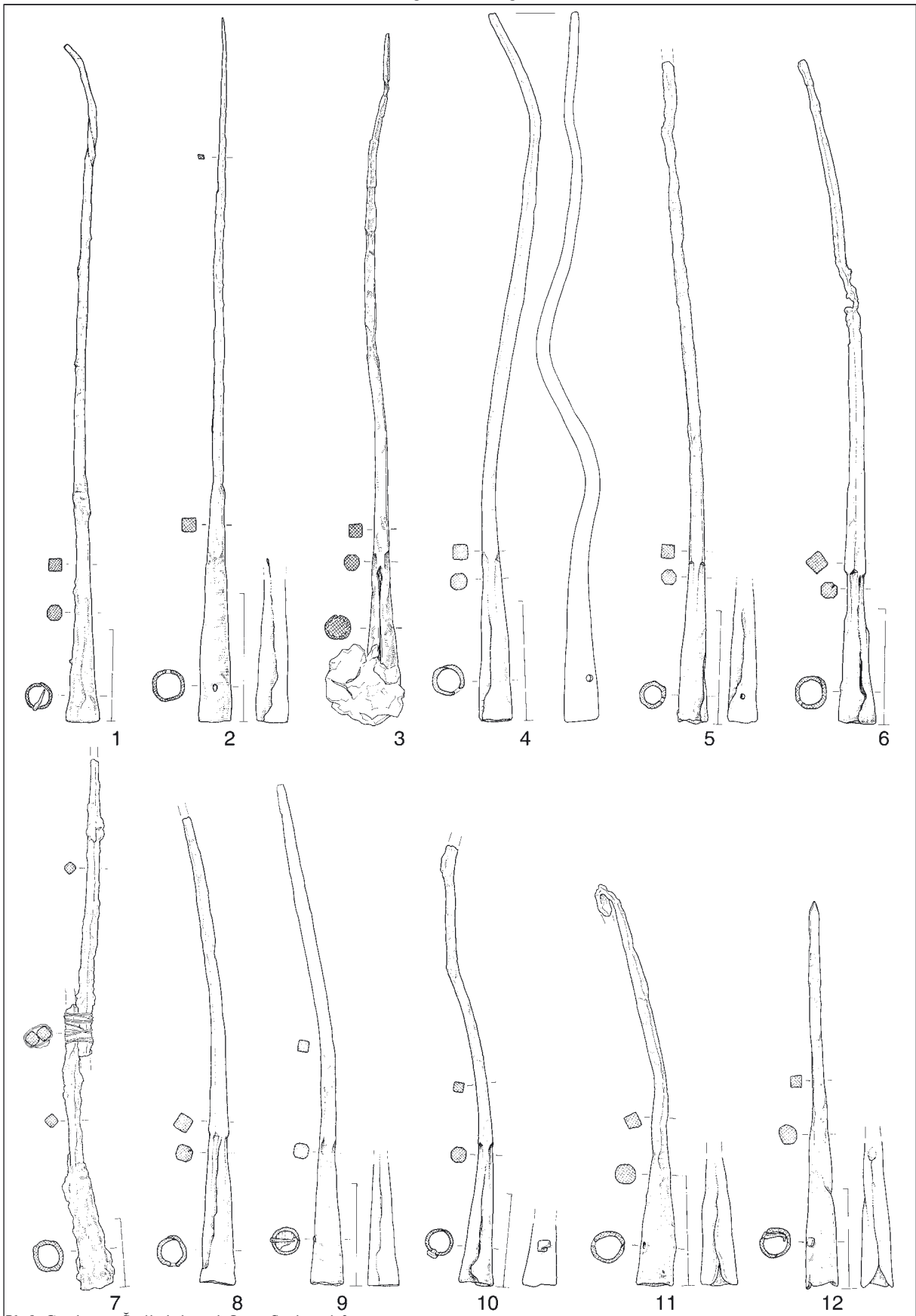

Pl. 6: Grad near Šmihel, hoard. Iron. Scale = 1:3.
 T. 6: Grad pri Šmihelu, zaklad. Železo. M. = 1:3.

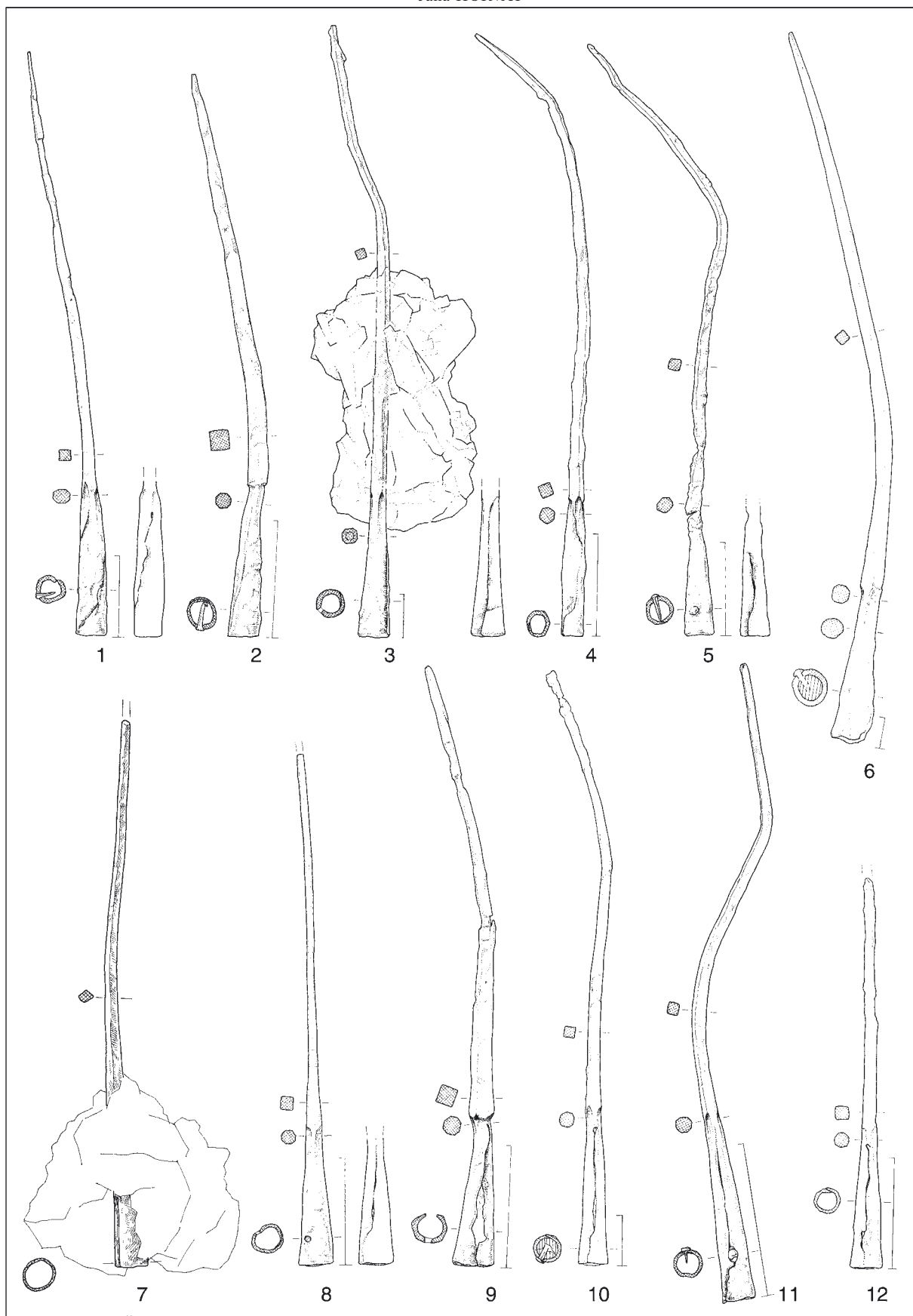

Pl. 7: Grad near Šmihel, hoard. Iron. Scale 1-3,5-7 = 1:3; 4 = 1:4.

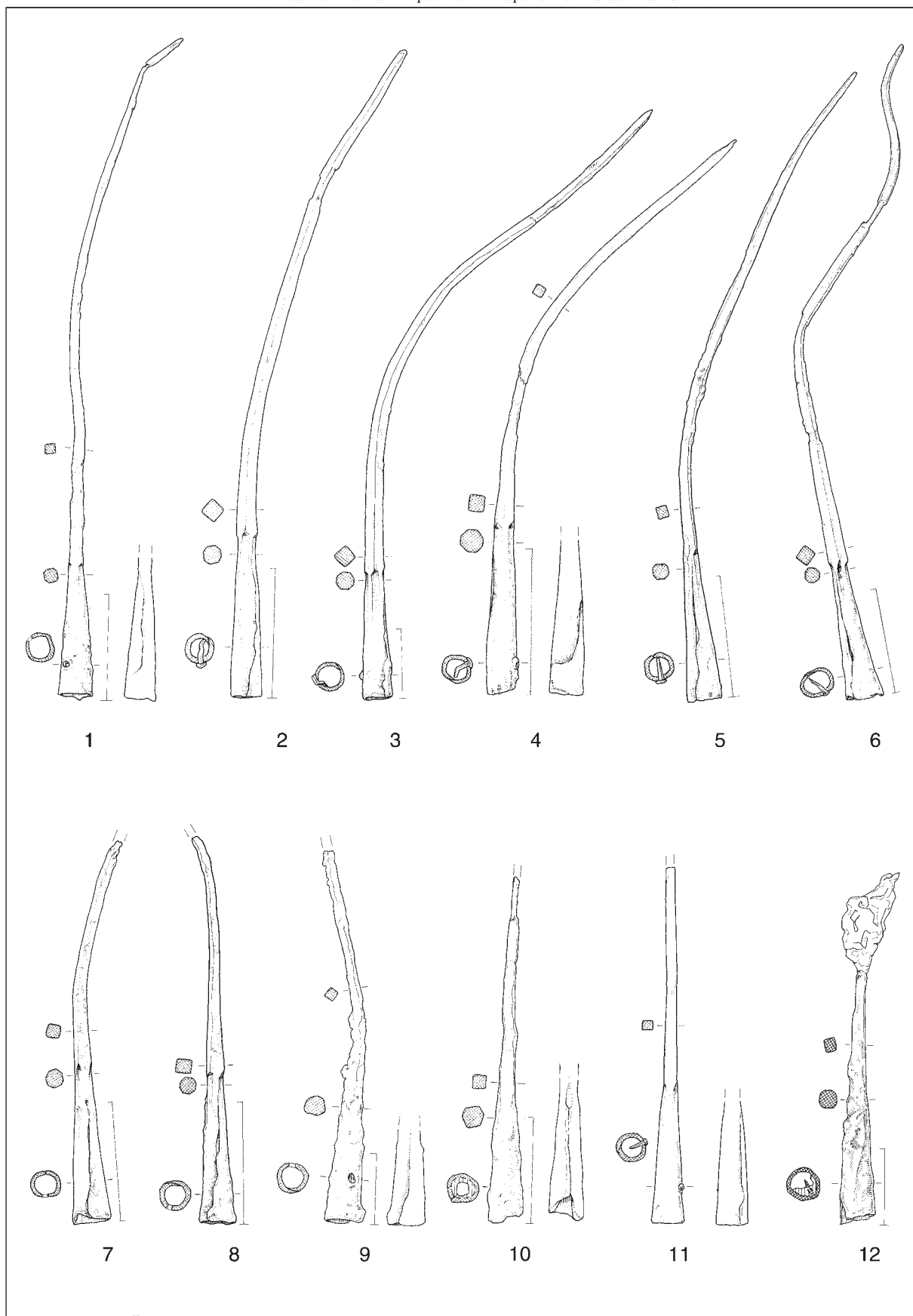
T. 7: Grad pri Šmihelu, zaklad. Železo. M. 1-3,5-7 = 1:3; 4 = 1:4.

Pl. 8: Grad near Šmihel, hoard. Iron. Scale = 1:3.
 T. 8: Grad pri Šmihelu, zaklad. Železo. M. = 1:3.

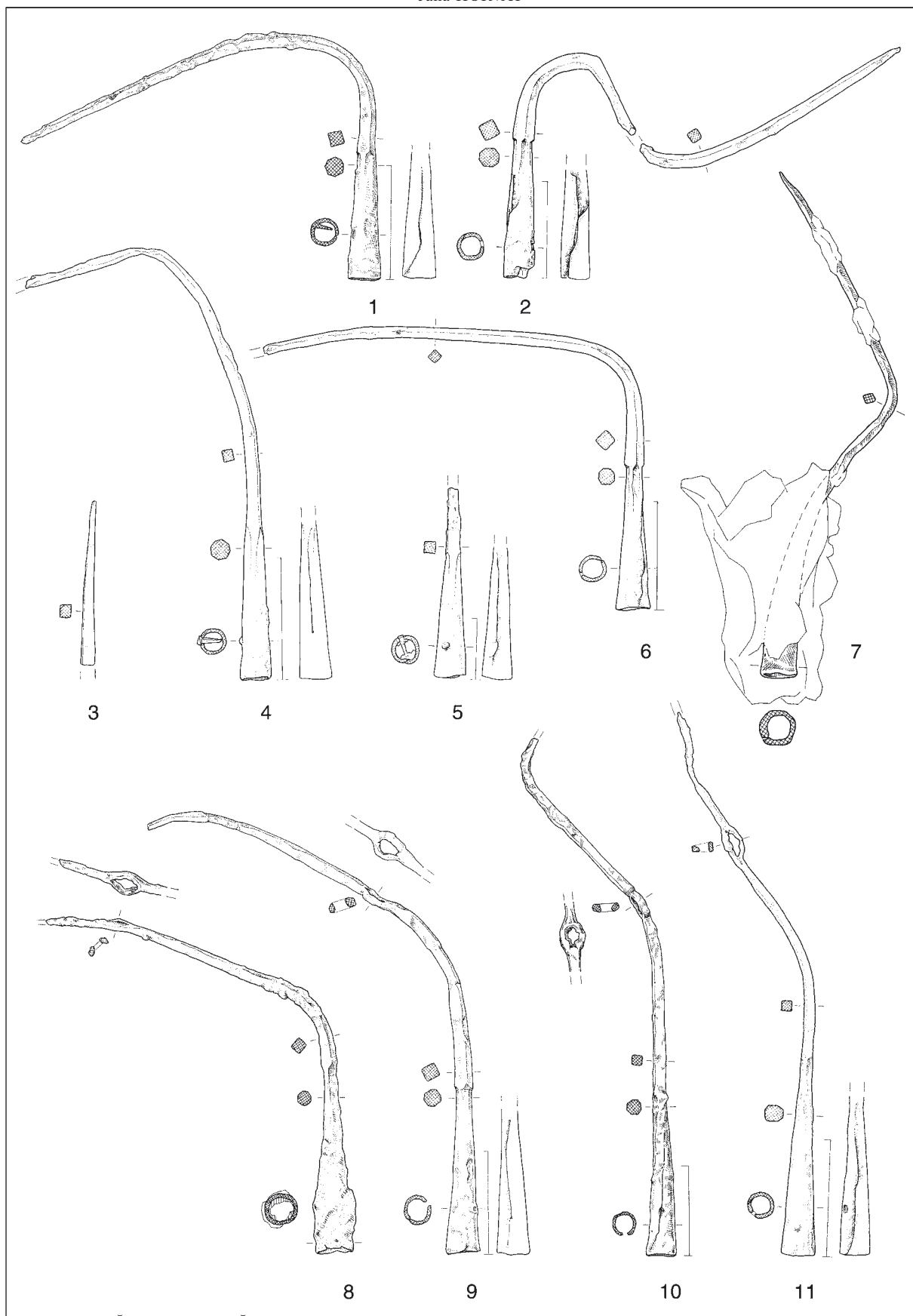
Pl. 9: Grad near Šmihel, hoard. Iron. Scale = 1:3.
 T. 9: Grad pri Šmihelu, zaklad. Železo. M. = 1:3.

Pl. 10: Grad near Šmihel, hoard. Iron. Scale = 1:3.

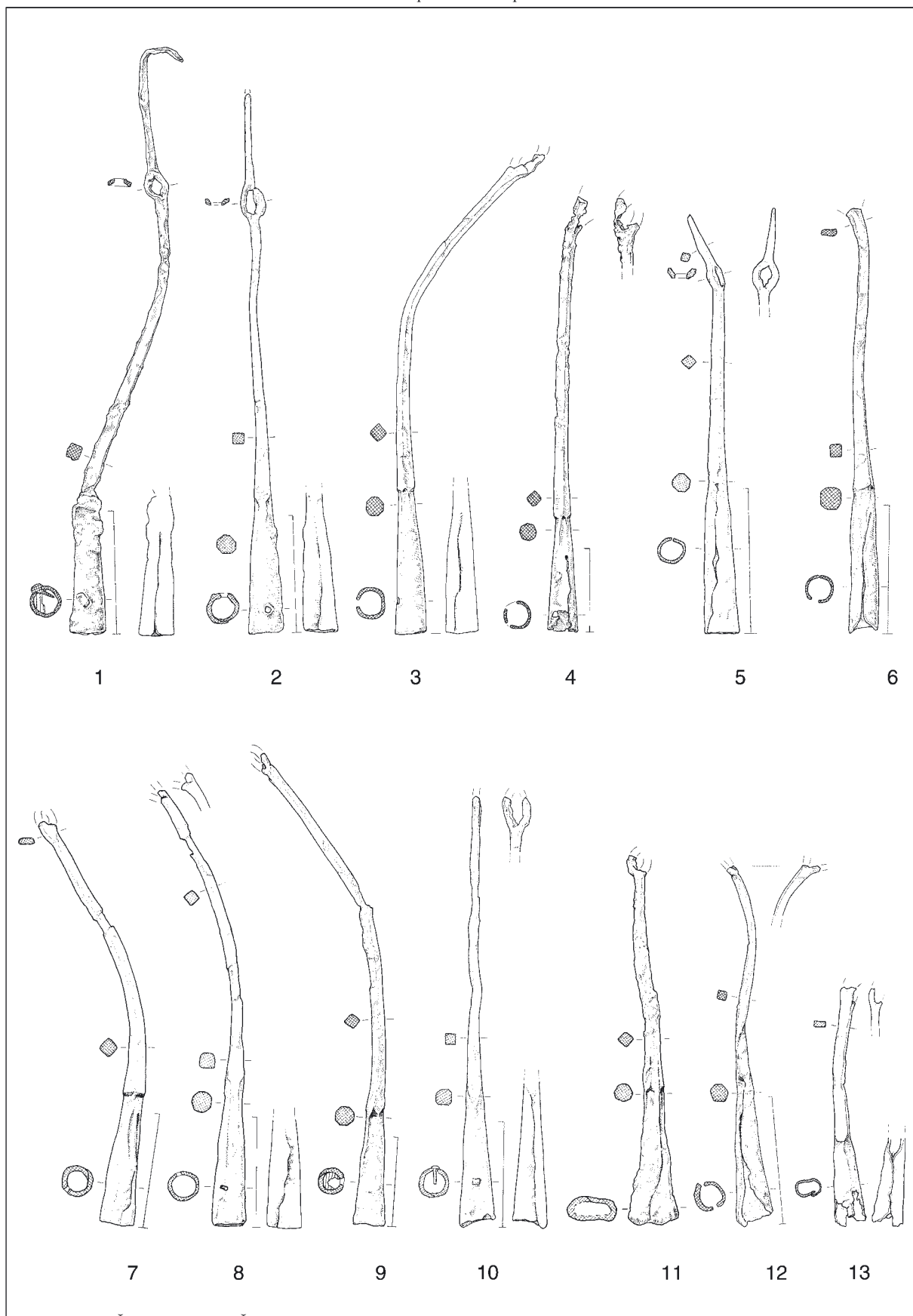
T. 10: Grad pri Šmihelu, zaklad. Železo. M. = 1:3.

Pl. 11: Grad near Šmihel, hoard. Iron. Scale = 1:3.

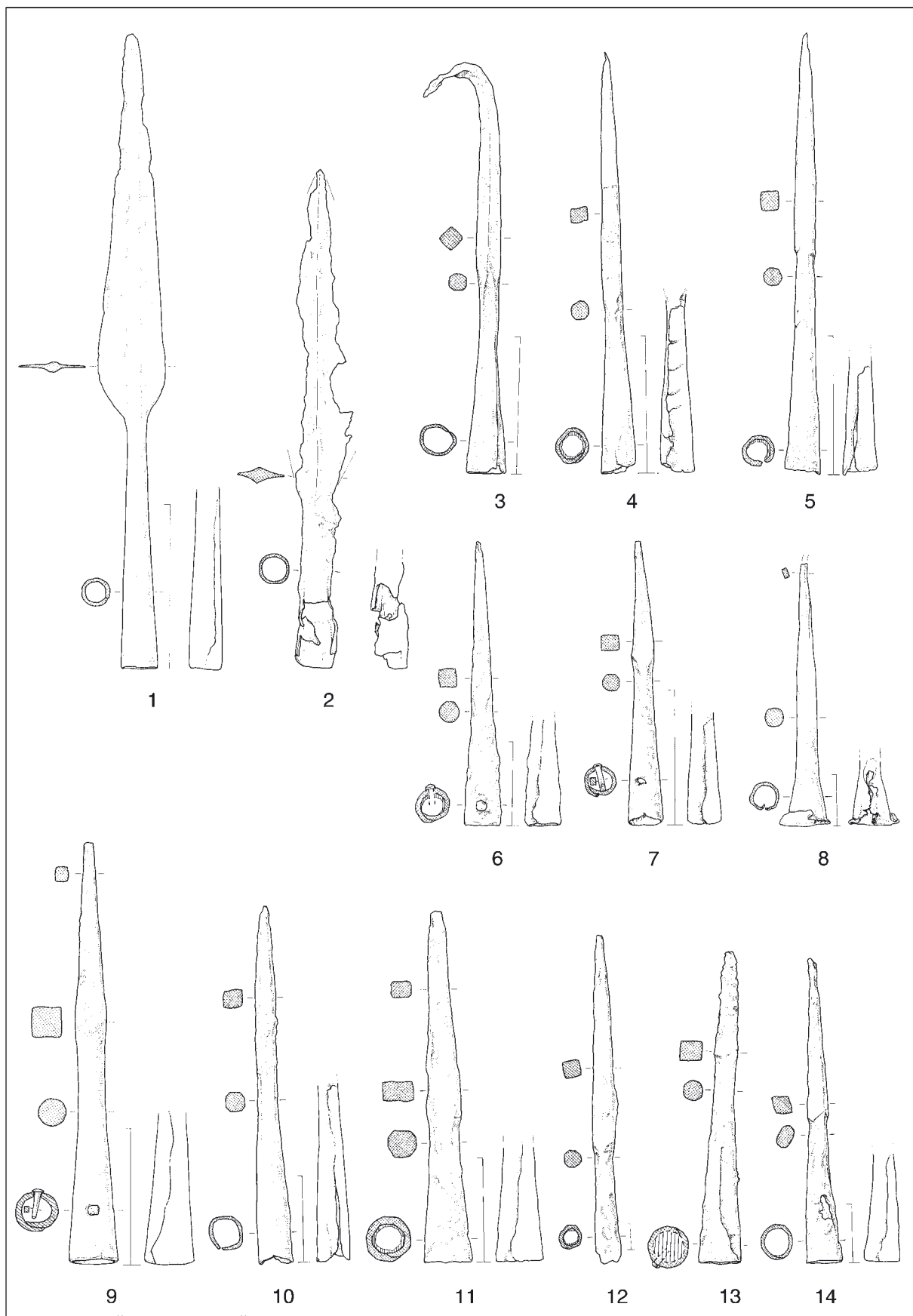
T. 11: Grad pri Šmihetu, zaklad. Železo. M. = 1:3.

Pl. 12: Grad near Šmihel, hoard. Iron. Scale = 1:3.

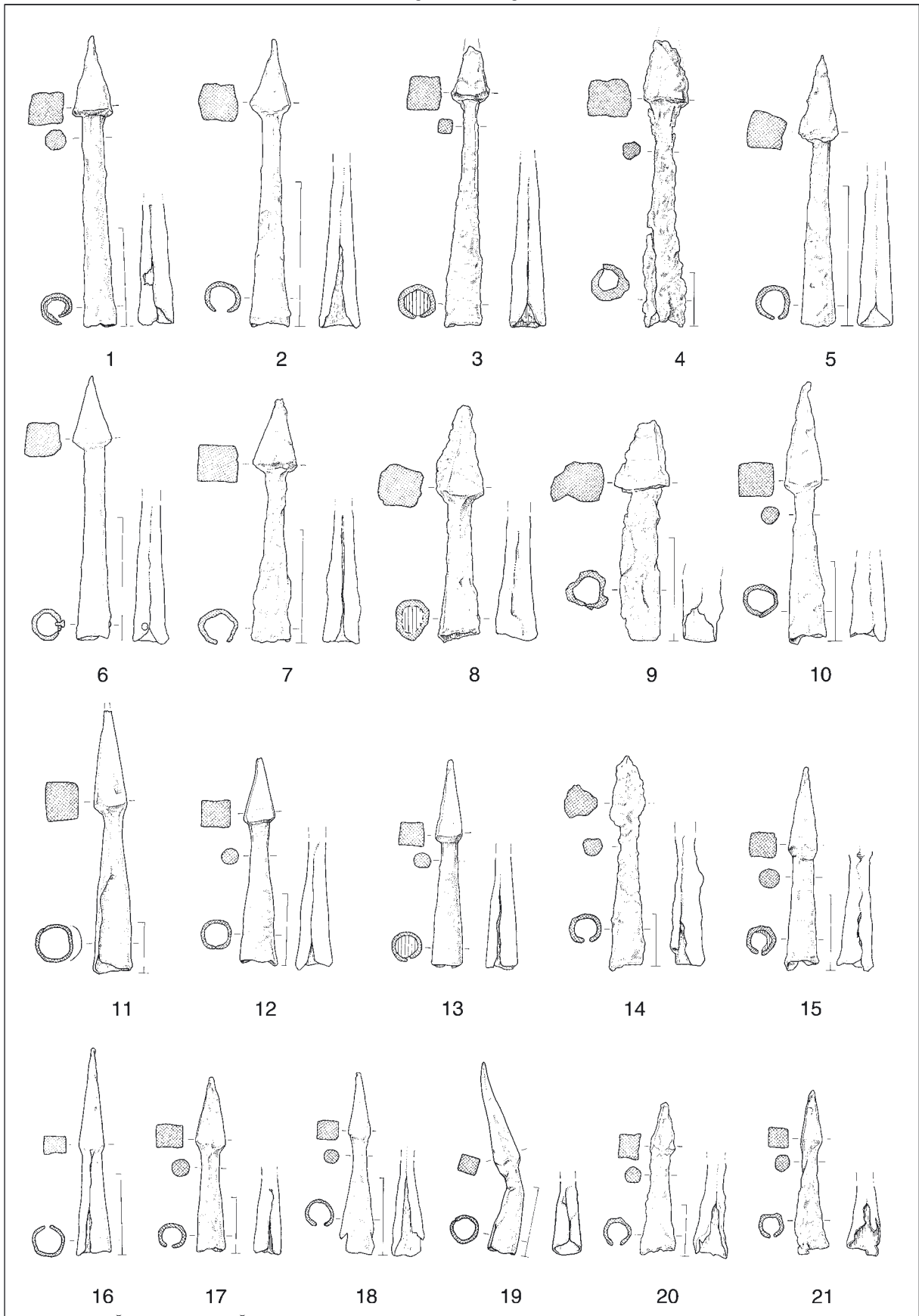
T. 12: Grad pri Šmihetu, zaklad. Železo. M. = 1:3.

Pl. 13: Grad near Šmihel, hoard. Iron. Scale = 1:3.

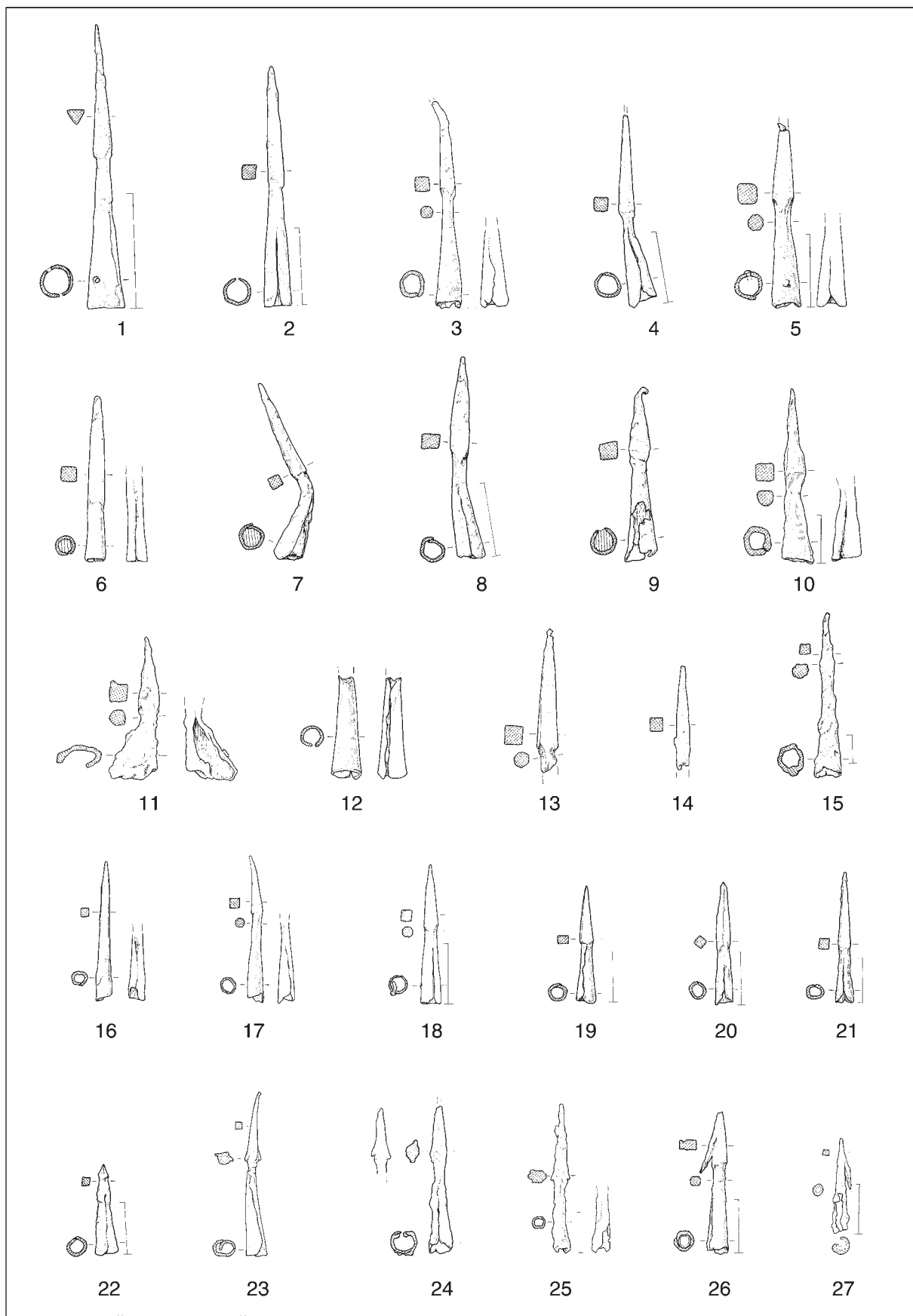
T. 13: Grad pri Šmihelu, zaklad. Železo. M. = 1:3.

Pl. 14: Grad near Šmihel, hoard. Iron. Scale = 1:3.

T. 14: Grad pri Šmihetu, zaklad. Železo. M. = 1:3.

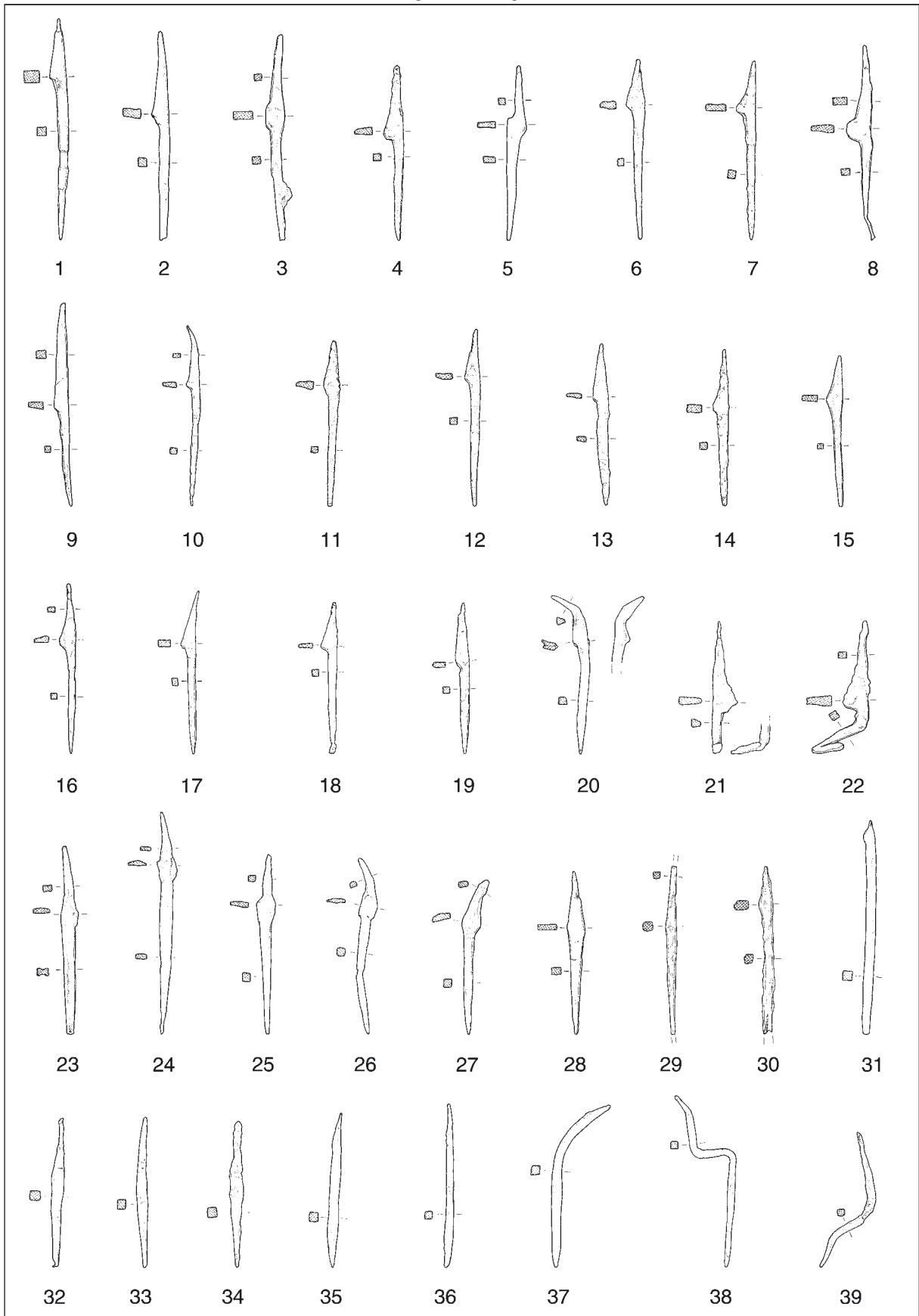
Pl. 15: Grad near Šmihel, hoard. Iron. Scale = 1:3.

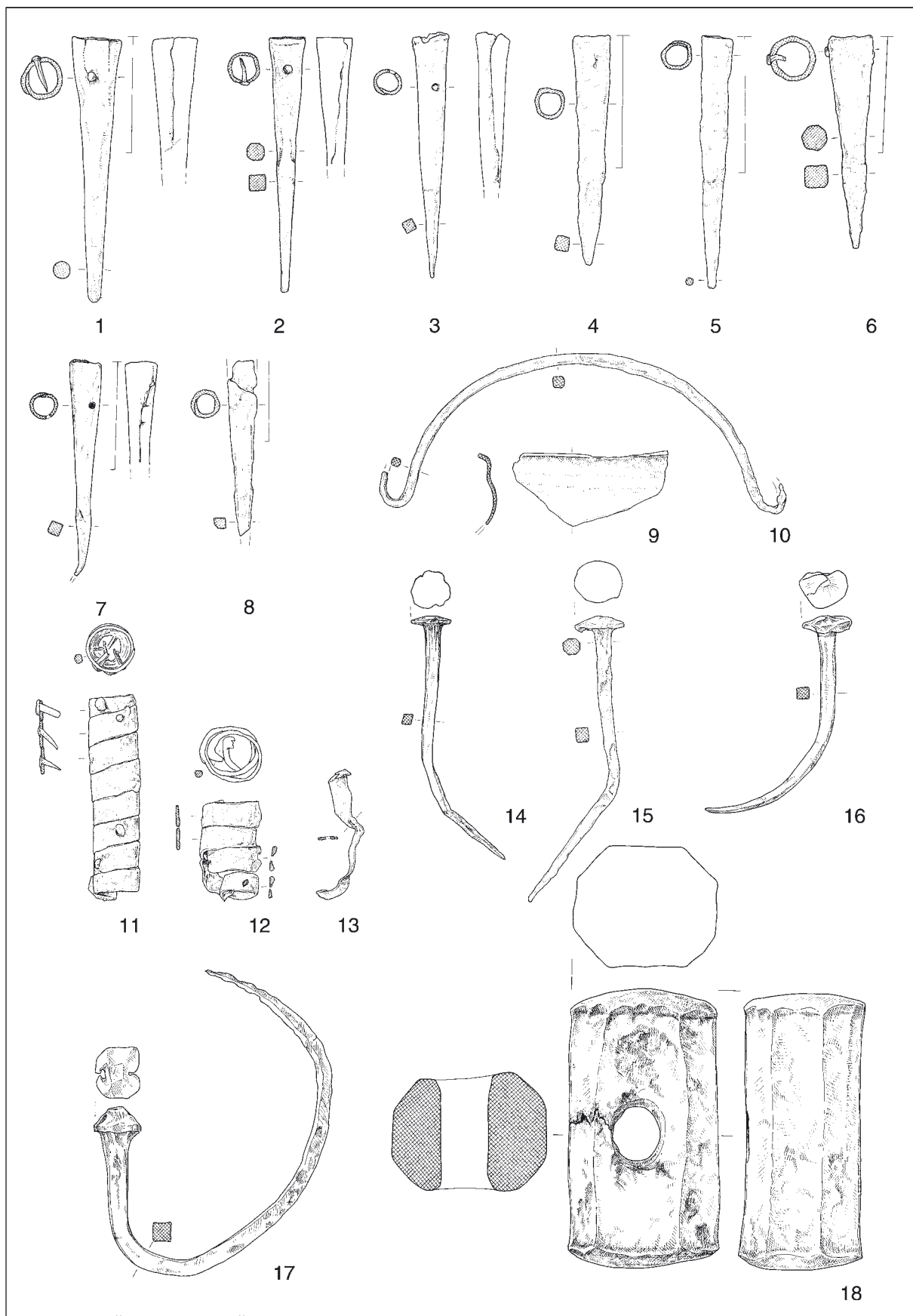
T. 15: Grad pri Šmihelu, zaklad. Železo. M. = 1:3.

Pl. 16: Grad near Šmihel, hoard. Iron. Scale = 1:3.

T. 16: Grad pri Šmihelu, zaklad. Železo. M. = 1:3.

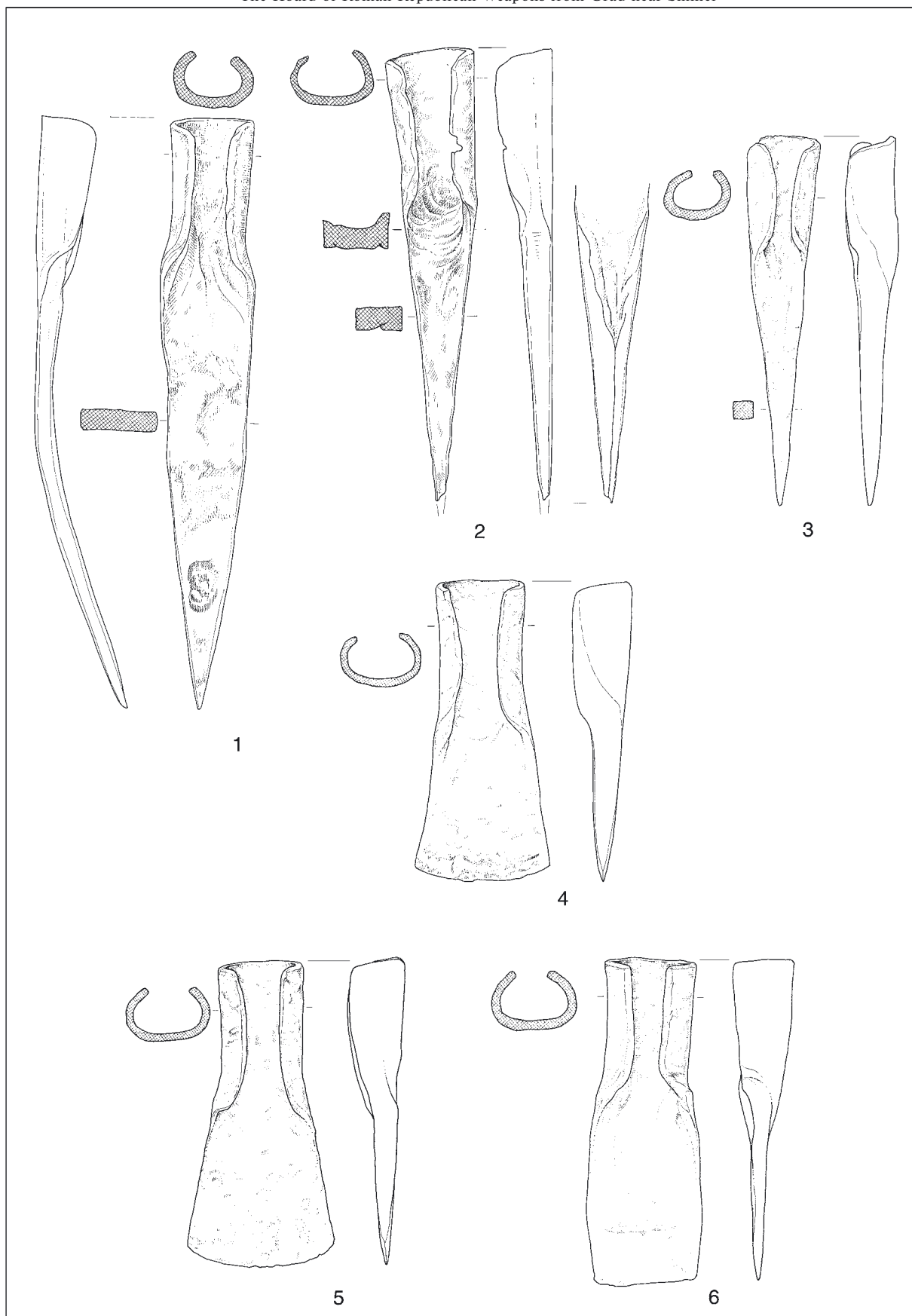
Pl. 17: Grad near Šmihel, hoard. Iron. Scale = 1:3.

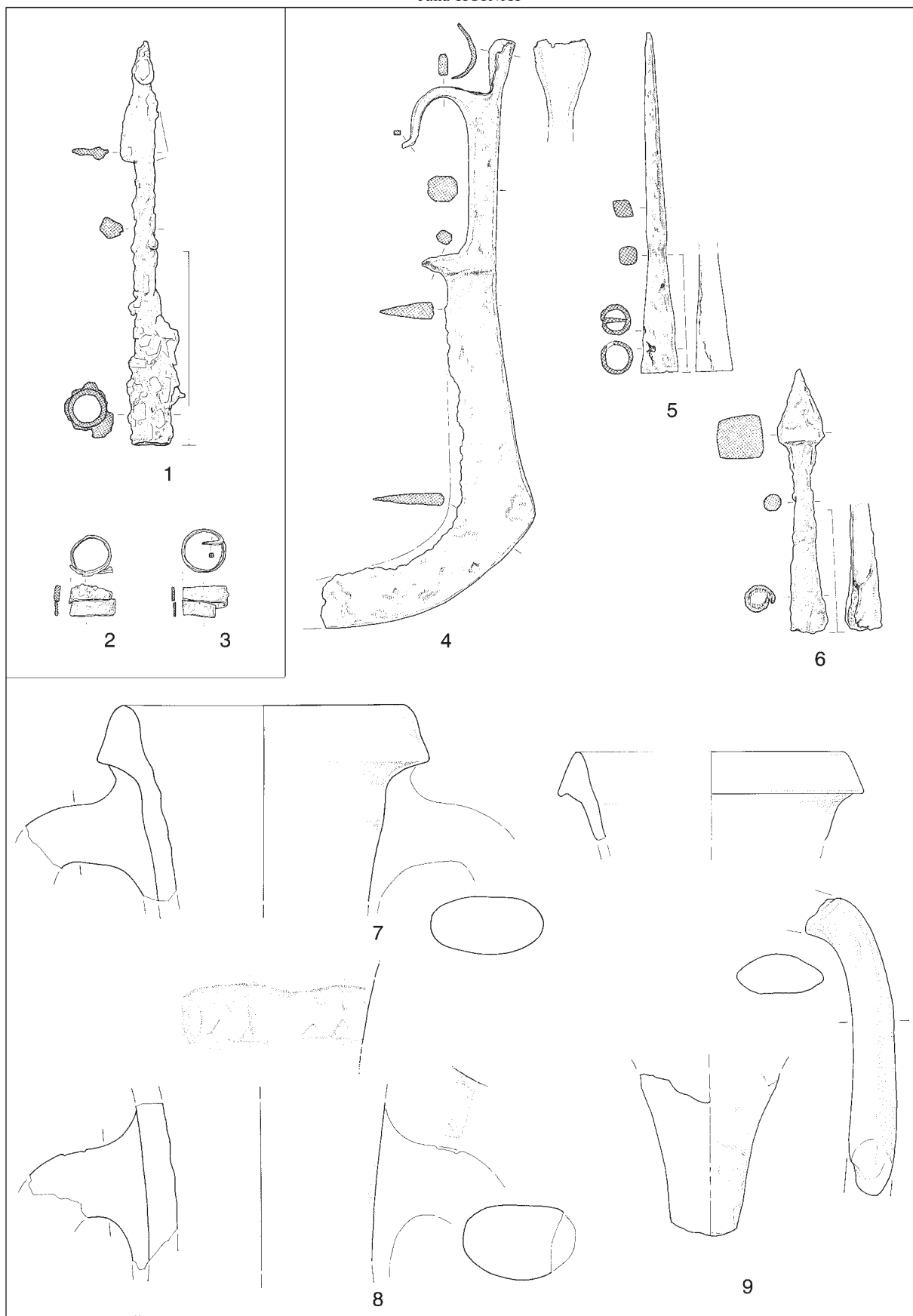
T. 17: Grad pri Šmihelu, zaklad. Železo. M. = 1:3.

Pl. 18: Grad near Šmihel, hoard. Iron. Scale = 1:3.

T. 18: Grad pri Šmihelu, zaklad. Železo. M. = 1:3.

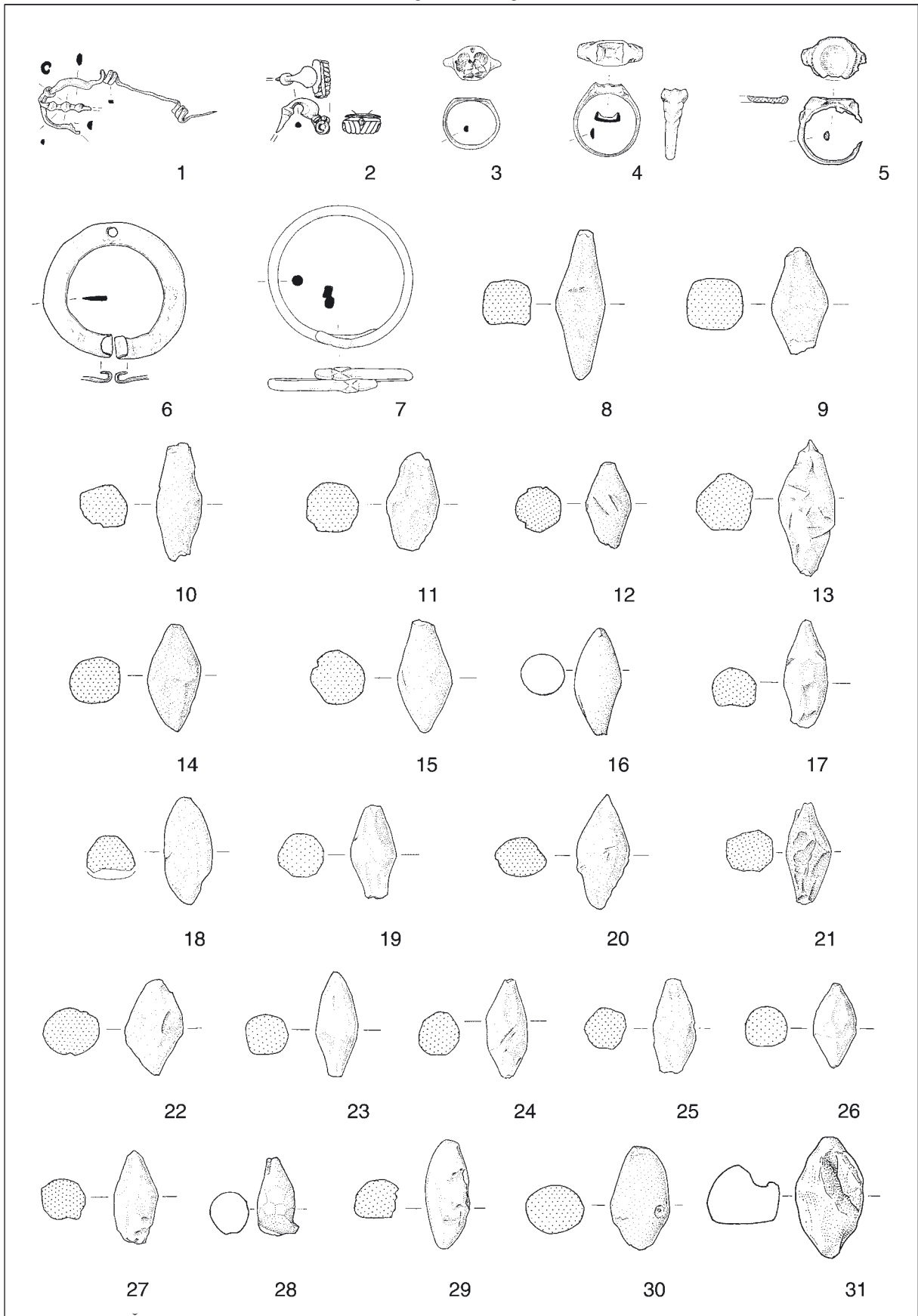

Pl. 19: Grad near Šmihel. 1-3, excavations in 1892; 4-9, various positions. 1-6 iron, 7-9 pottery. Scale = 1:3, stamp = 1:1.
 T. 19: Grad pri Šmihelu. 1-3 sondiranje 1892; 4-9 različne lokacije. 1-6 železo, 7-9 keramika. M. = 1:3, žig = 1:1.

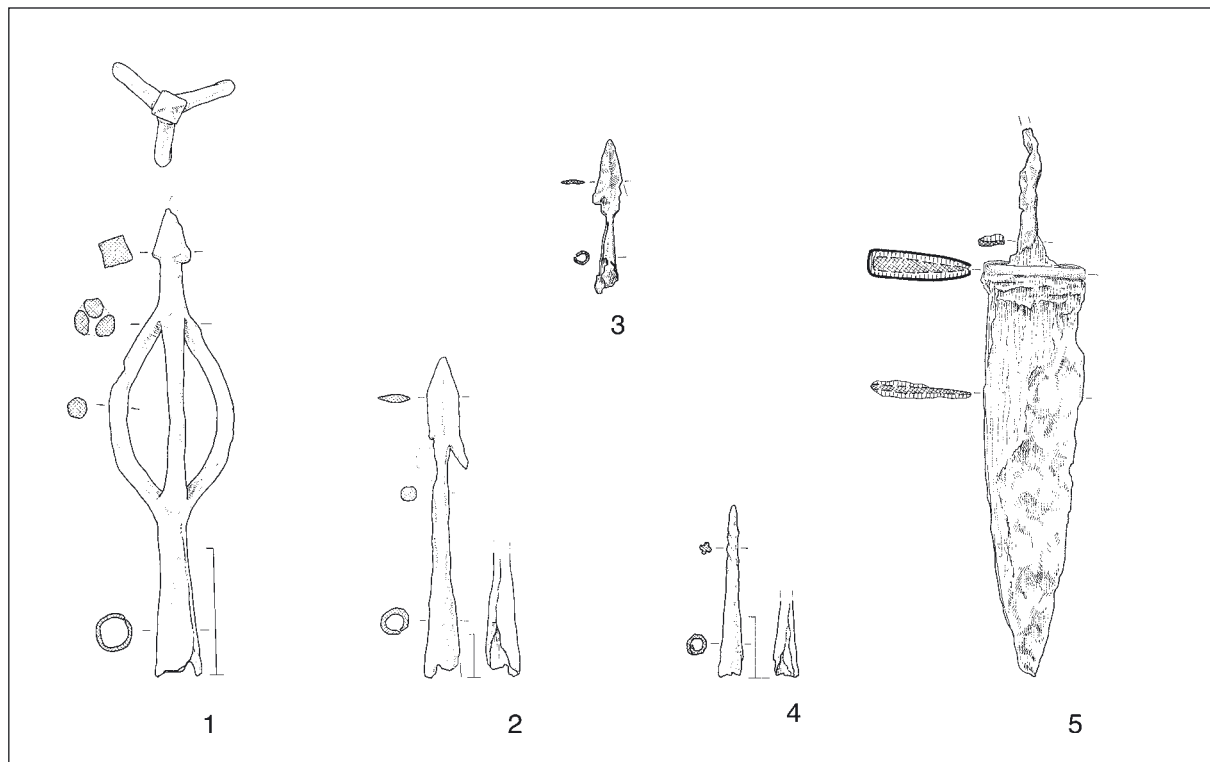

Pl. 20: Grad near Šmihel. Various positions. 1-4, 6-7 bronze, 5 iron, 8-30 lead, 31 pottery. Scale = 1:2.

T. 20: Grad pri Šmihelu. Različne lokacije. 1-4, 6-7 bron, 5 železo, 8-30 svinec, 31 keramika. M. = 1:2.

Pl. 21: Grad near Šmihel. Various positions. Iron. Scale = 1:3.
 T. 21: Grad pri Šmihelu. Različne lokacije. Železo. M. = 1:3.

Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani Gornji trg 3

Boris VIČIČ

Izvleček

Predstavljeno je gradivo iz zaščitnih raziskav na Gornjem trgu 3 v Ljubljani. Novi rezultati lepo dopolnjujejo že poznane in objavljene izsledke o poselitvi območja pod Grajskim gričem v času nastajanja kolonije *Emona* in tik pred njim. Raziskali smo ostanke dela lesene, v ognju uničene hiše, ki jo datiramo v zadnje desetletje pr. n. št. in prva desetletja n. št. Novost v gradivu je dokajšnja količina kovinskih predmetov (tudi vojaškega značaja), ki so mnogokrat sekundarno obdelani, kar daje izkopanemu objektu značilnosti delavnice (*fabrica*).

Abstract

The material from the rescue excavations at Gornji Trg 3 in Ljubljana is presented in this article. The new discoveries elegantly supplement the previously known and published results about the settlement of the area under *Grajski grič* (Castle Hill) in the period of the formation of the colony of *Emona* and just before this. We investigated the remains of parts of wooden houses, destroyed by fire, that are dated to the last decade of the 1st century BC and the first decades of the 1st century AD. New elements in the material include a considerable quantity of metal artifacts (also of military significance), which were secondarily treated in many cases, which would indicate that the excavated structure had been a workshop (*fabrica*).

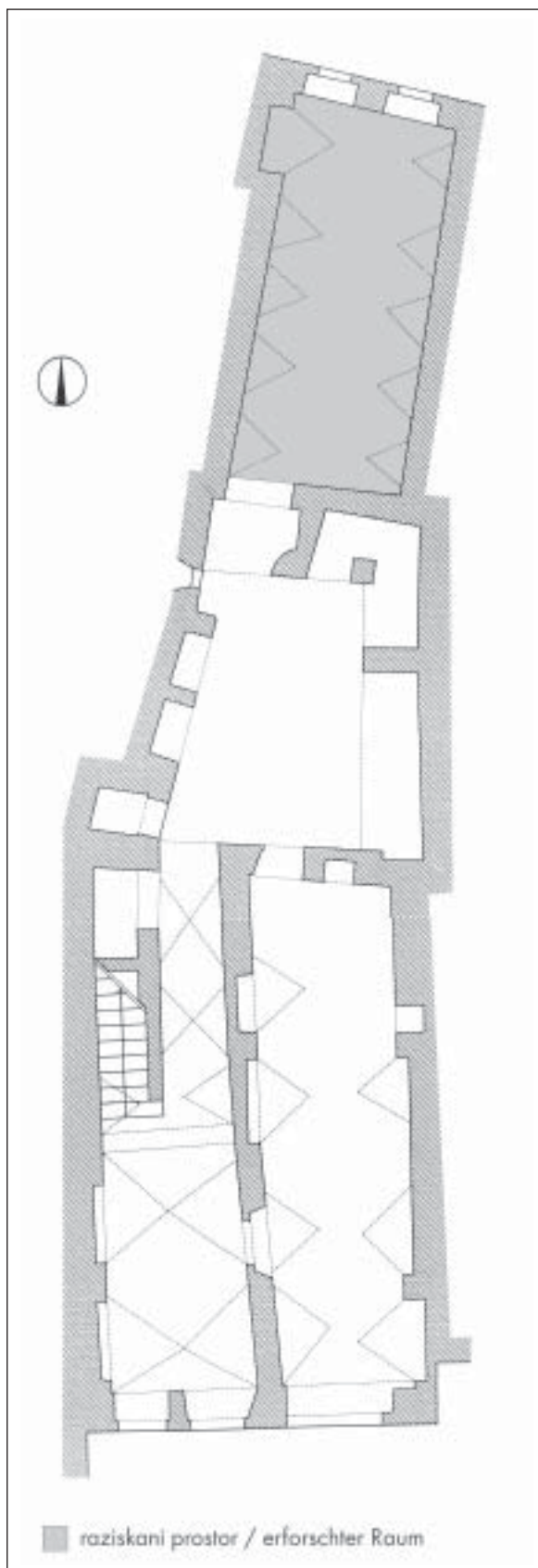
Sl. 1: Ljubljana, Gornji trg 3.
Abb. 1: Ljubljana, Gornji trg 3.

OPIS TERENA

V novembru 1995 smo ob prenovi pritličnih prostorov na Gornjem trgu 3 v Ljubljani izvedli manjša zaščitna izkopavanja (*sl. 1*). V celoti smo raziskali le najsevernejši prostor pritličja hiše v dolžini 8,40 m in povprečni širini 3,40 m (*sl. 2*). Zaradi statične ogroženosti sedanjega objekta površine nismo mogli raziskati sklenjeno, temveč le po posameznih pasovih, ki smo jih šele kasneje združili v celoto. V ostalih prostorih gradbene dejavnosti niso posegale v zemeljske plasti, zato terena nismo izkopali.

Takoj po odstranitvi tlaka in nasutja iz rečnih oblic se je pokazala do 40 cm debela humusna plast s posameznimi poznorimskimi najdbami (plast 1; *pril. 2a; 2b*). Precej gradiva je izviralo iz starejše poselitvene faze, mlajše pa plast prepričljivo datira na konec 4. st. Nedvomno smo raziskali kulturno plast, ki je natančneje - ali gre za del naselbinskega ali del grobišnega kompleksa - ne moremo opredeliti.

V osrednjem delu prostora je bila vkopana jama

Sl. 2: Ljubljana, Gornji trg 3.

Abb. 2: Ljubljana, Gornji trg 3.

z izrazito recentnimi najdbami, ki je uničila starejše plasti.

Plasti 1 je v severnem delu izkopa sledila plast rumene ilovice (plast 2) z redkimi najdbami, v ostalem delu izkopa pa različno obarvane humusno-ilovnate plasti. Pod njimi smo raziskali močno žganinsko plast (plast 3) s številnimi keramičnimi in kovinskimi najdbami. Humusno-ilovnate nanose in plast 3 lahko označimo kot zasipno-ruševinsko plast zgodnjorimskega objekta. Žganinska plast je bila ponekod pomešana s kosi rdeče ilovice, ki so gotovo, zaradi vlage, močno zmehčani kosi hišnega lepa.

Pod to žganinsko do 30 cm debelo plastjo smo v osrednjem delu izkopa naleteli na glineno hodno površino hiše (plast 4), na treh straneh jasno omejeno z vodoravno položenimi zoglenelimi deskami (*pril. 1*). Žal ne moremo z gotovostjo trditi ali so bili to ostanki desk ali zaradi vlage in obremenitev močno stisnjena bruna. Nedvomno pa so to ostanki temeljev oziroma osnove, na katero so bile postavljene s protjem utrjene glinene stene. To nam potrjujejo sicer redki dobro ohranjeni ostanki hišnega lepa z jasnimi odtisi prepleta. Vse odkopane deske oziroma bruna tvorijo pravokoten prostor širine 5 m. Vzhodne stene objekta nismo zasledili. V severozahodnem vogalu izkopa smo raziskali še eno ležišče za bruno ali desko, ki ga nismo mogli povezati z ostalimi arhitekturnimi elementi. Glinena hodna površina je proti jugu močno padala in je zaradi statike nismo mogli v celoti raziskati. Na enak način grajeno hišo smo raziskali že na Gornjem trgu 15 (Vičič 1993, 153 ss).

Pomemben, doslej v naši naselbini še neznan arhitekturni element je ognjišče, izkopano v osrednjem delu prostora. Žal je bilo v južnem delu uničeno, domnevamo pa, da gre za pravokoten objekt izmere 110 x 110 cm. Obdano je bilo s pokonci postavljenimi lomljenici. Notranjost je bila premazana z ilovico, pod katero je bila do 10 cm debela plast močno prežganega grušča. Opozoriti je potrebno, da ognjišče ni ležalo vzporedno s steno hiše oziroma s steno prostora.

Prostor med severno steno lesenega objekta in ležiščem za bruno v SZ vogalu izkopa je bil nedvomno umetno izravnano. Prekrit je bil z močno plastjo žganine in ostanki vejnatga prepleta. Čemu je ta služil, nismo mogli ugotoviti.

Pod hodno površino v notranjosti hiše smo raziskali nekaj cm debelo rdečerjavo peščeno ilovnato z mivko pomešano nasutje (plast 5), z nekaj datacijsko nadvse pomembnimi najdbami. Pod njim je bila sterilna skrilasta osnova.

Jasno se je torej izkazalo, da smo v hiši na Gornjem trgu 3 odkrili dve kulturni plasti: starejšo, zgodnjorimsko naselbinsko fazo, in mlajšo poznorimsko plast emonskega predmestja.

OVREDNOTENJE GRADIVA

Zgodnjerimska naselbinska faza

(t. 1-5; 6: 1-8; t. 12-16)

Za datacijo nastanka naselbinske faze oziroma same hiše in s tem tudi ene od faz celotne naselbine, nam kot *terminus post quem* pomembno pripomore Avgustov polovičar, kovan med leti 16 pr. n. št. in 14 n. št.,¹ najden pod glineno hodno površino hiše. Keramične najdbe iz tega izoliranega sloja so pretežno italškega izvora. Tako je sigilatni pladenj ali krožnik oblike Consp. 12 (t. 1: 5) datiran v srednje- do poznoavgustejski čas in se v Ljubljani pojavi v fazi IIIa (Vičič 1994, 33). Enako velja tudi za skodelo iz dobro prečiščene gline iz skupine keramike tankih sten (t. 1: 8) ter amfore Dressel 2-4 (t. 1: 4,12) in Dressel 6b (t. 1: 2,3). Helenistična oblika vrča (*lagynos*; t. 1: 10), ki se na Štalenski gori pojavi šele po letu 15 n. št. (Schindler-Kaudelka 1989, 31), je v Ljubljani gotovo starejša. Posoda iz slabo prečiščene gline (t. 1: 11) je slej ko prej domač izdelek.

Na tlaku hiše je bila najdena močno prežgana in delno v ognju deformirana amfora tipa Dressel 2-4, narejena iz dobro prečiščene gline z žigom DASI (t. 2: 1). Žig je dokaj redek in se pojavlja v različnih oblikah in na različnih vrstah keramike, tako na transportnem posodju, kot na teri sigilati (Will 1984, 9 ss). Poznan je z amfor tipa Brindisi in Lamboglia 2 v oblikah DASI, DASIO (Callender 1965, 119) in DASIVS z najdišč na vzhodni obali južnega Jadrana (Brindisi; Palazzo 1989), južne Francije iz zaliva Fos (Amar, Liou 1984, 154) in mediteranskih otokov (Sicilija, Delos). Enojnemu žigu se lahko pridružijo tudi *nomina* lastnika (C. ANINI; Palazzo, 1989, Fig. 2: 10) ali le napis OFF.DASI na primerkih iz Gornje Mezije (*Singidunum*, *Viminacium*; Bjelajac 1996, sl. 1: 15). Kolikor mi je znano, je ljubljanska amfora edina vrste Dressel 2-4 s takim žigom, kar kaže na dolgotrajnejšo proizvodnjo te delavnice.

V zasipni oziroma žganinski plasti hiše je bilo poleg dokajšnjega števila republikanskih in Avgustovih novcev izkopane tudi precej keramike. Najstarejši med sigilatnim gradivom je krožnik oblike Consp. 11 (t. 2: 8), značilen za srednjeavgustejski čas. Pladnji in krožniki oblike Consp. 18 (t. 2: 2,3,9) so poznani iz Oberadna in Dangstettna in se obdržijo do tiberijskega časa, kar velja tudi za skodele oblike Consp. 22 (t. 2: 4). Pravokoten žig SARI na dnu skodele (t. 2: 6) je na Štalenski gori najpogostejši med leti 15

pr. n. št. in 15 n. št. (Schindler, Scheffenecker 1977, 254, 338, Taf. 116).

Ostalo keramično gradivo se povsem ujema s časovnim in tipološkim kontekstom tretje naselivitvene faze zgodnjerimske naselbine pod Grajskim gričem. Reliefne oljenke (t. 2: 13-15), keramika tankih sten (t. 3: 1-8,12), t. i. *unguentaria* (t. 3: 9-11), navadna italška keramika (t. 3: 13-21; 4: 1-8) in amfore (t. 4: 9-14; 5: 1-6) so pogoste najdbe tako iz Ljubljane kot s Štalenske gore (Farka 1977; Schindler-Kaudelka 1975; ista 1989).

V večji množini kot doslej so se na Gornjem trgu 3 pojavili pladnji, prevlečeni s pompejansko rdečim premazom (t. 5: 7-10), od tega eden tudi z žigom ANTF · MA?. Žal neposredne primerjave za tak žig ne poznam, morda ga lahko beremo kot *Ant... Felix Mar(ius)*, za katerega najbližje paralele poznamo s Štalenske gore (Schindler-Kaudelka 1986, 279 ss). Tipološko ga lahko uvrstimo med pladnje z zaobljeno steno (*Rundwand*), ki postanejo na Štalenski gori vodilna oblika periode 2 (od pribl. leta 10 pr. n. št. do leta 15 n. št.), medtem ko jih v Ljubljani srečamo v III. naselitveni fazi (Vičič 1994, 32 s). Če je branje *Mari* pravilno, se naš žig pridružuje zanimivi skupini *Mari-signatur* (Wynia 1979).

Domača keramika, med katero ima ena tudi izrazito latensko fakturo (t. 6: 1), je groba in enostavnih oblik ter okrasa (t. 5: 11-14; 6: 1-8).

Posebne pozornosti so kot novost v raziskavah zgodnjerimske naselbine pod Grajskim gričem, vredne kovinske, pretežno bronaste najdbe. Številni in dokaj dobro ohranjeni so različni tipi zaponk za oklep (*lorica segmentata* - t. 12: 1-23). Za tipično obrambno opremo legionarjev poznamo najbližje paralele s Štalenske gore (Deimel 1987, Taf. 76: 17-28), sicer pa so znane tudi z drugih avgustejskih najdišč (Bishop 1987, 120 ss; Bishop, Coulston 1993, 85 ss; Deschler-Erb 1996, Abb. 8; Unz, Deschler-Erb 1997, Taf. 32). Za sicer redke sponne z navpičnimi rebri (t. 12: 1,2) je bila izrečena celo misel, da so bile okras centurijevega oklepa (Deschler-Erb 1996, 237). V sestavo vojaške opreme spadajo še nosilni okovi za nožnico (t. 12: 48-54), okovi nožnice gladija (t. 12: 42-47), odlomek sponne tipa Aislingen (t. 12: 24; Buora 1996, 171 ss, tav. III) in jezička cinguluma, od katerih je eden okrašen z vtolčenimi pikami (t. 12: 26,27). Del legionarjeve opreme so tudi okrasni čelni trakovi (t. 12: 55-59) čelade tipa Weisenau (Dolenz, Flügel, Öllerer 1995, Abb. 8: 21,22; prim. Feugère 1994, 88 ss) in okrasne pasne plošče (t. 12: 36-41; Bishop, Coulston

¹ Vse novce je določil A. Šemrov iz Numizmatičnega kabineta Narodnega muzeja Slovenije v Ljubljani, za kar se mu najlepše zahvaljujem. Glej: A. Šemrov, *FMRSl* 4, 1998, 196 ss, 85/14: 1-3, 5-10, 12-16, 27-30, 33-36, 38, 40-41, 43-45, 50. Dataciji za dva polovična Avgustova novca sta bili kasneje ožje zamejeni z 20-10 pr. n. št. na 16-10 pr. n. št. za novce 85/14: 5 in z 20 pr. n. št.-14 n. št. na 16 pr. n. št.-14 n. št. za novce 85/14: 6, najden pod tlakom hiše; isti, ustni podatek 13. 9. 2002.

1993, 98 ss). Najboljše paralele za navedene najdbe poznamo iz natančno datirane hiše OR 17 s Štalenske gore (Dolenz, Flügel, Öllerer 1995, Abb. 7: 11,14,19,20; Abb. 15: 115,116). Naše najdbe so nova potrditev dejstva, da je bil tovrstni oklep v uporabi že v avgustejskem času. Odlomka na *t. 12*: 60 in 61 sta verjetno del pasne garniture, bronasti okov (*t. 12*: 62) pa je morda del čelade.

Potrebno je opozoriti na spono (*t. 12*: 25), za katero ni jasno, kako je bila pritrjena na drugi del okova. Prečki namreč nista prevrtani, tako da je predmet najverjetneje polizdelek. To velja tudi za pasni jeziček (*t. 12*: 30), ki prav tako ni predrt.

Bronasta peresovina fibule (*t. 13*: 1) je bila najdena pod tlakom hiše. Fibula z dvema gumboma tipa Almgren 236c (*t. 13*: 3) je bila najdena tudi v hiši OR 17 na Štalenski gori (Dolenz, Flügel, Öllerer 1995, Abb. 14: 108).

Iz Emone in s Štalenske gore že poznamo enojna in dvojna ušesca steklenih medaljonov (*t. 13*: 6,7; Plesničar-Gec 1983, t. 29: 37; Deimel 1987, Taf. 81: 1-14; Dolenz, Flügel, Öllerer 1995, Abb. 12: 78-81; Abb. 15: 117-119).

Bronast gumb s trikotnim ušescem (*t. 13*: 9) smo našli že v hiši na Gornjem trgu 30, kjer pa je bil najden v starejši naselitveni fazi (Vičič 1994, 48 ss, t. 1: 10). Za predmet s *t. 13*: 12 D. Božič domneva, da je del opornice za laterno (Božič 2000). Nogica posode ali steklenice (*t. 13*: 8) v obliki *pelta lunata* je znana tudi z drugih slovenskih najdišč (Breščak 1982, t. 14: 128-139; Plesničar-Gec 1983, t. 40: 27; Horvat 1990, t. 31: 3). Med reprezentativnejše predmete, najdene med zadnjimi izkopavanji, lahko uvrstimo lepo profiliran črnilnik (*t. 13*: 4) z držajem pokrovčka zanj (*t. 13*: 5). Podobne poznamo s Štalenske gore (Deimel 1987, Taf. 33: 1-3). Dokaj redka najdba je vezna ploščica dvojnega črnilnika (*t. 13*: 47), ki je bila že objavljena brez navedbe funkcije (Vičič 1999, Abb. 22) in za katero poznamo primerjavo na Štalenski gori (Öllerer 1998, Abb. 9).²

Kot polizdelke lahko označimo tudi predmete, ki jim ne znamo določiti prave namembnosti (*t. 13*: 42-44).

O predelovalni dejavnosti pričajo tudi dokaj številni ostanki sekundarno obdelanih bronastih predmetov. Tako so bili obrezani kosi bronaste pločevine (*t. 13*: 45-46, 48-49), eden pred tem celo okrašen z vtolčenimi pikami, nedvomno prvotno uporabljeni v druge namene. Na njih so dobro vidni sledovi škarij oziroma različno oblikovanih orodij, namenjenih izsekovanju. Koničasto oblikovanim predmetom (*t. 13*: 50-52) namembnosti ne znamo določiti. Za številne bronaste trakove, paličice oziroma igle, svitke pločevine in plošče domnevamo, da so to za kasnejšo obdelavo pripravljene

polizdelki. Mogoče je tudi, da so nekatere dele vojaške opreme celo izdelovali in ne samo predelovali v druge uporabne predmete.

Za oblikovno amorfne predmete iz svinca (*t. 14*: 44-46) domnevamo, da so surovci namenjeni nadaljnji predelavi.

Za predmete iz železa (*t. 15*: 16) žal ne poznamo njihove osnovne namembnosti, večina pa verjetno spada med konstrukcijske elemente objekta. To velja predvsem za žeblje in zagozde. Za nekatere domnevamo, da so bili, podobno kot bronasti predmeti, namenjeni nadaljnji predelavi. Razkovana predmeta (*t. 15*: 7,8) morda sodita h konjski opremi, odlomek na *t. 15*: 27 pa je morda del suličnega kopita (cfr. Dolenz 1998).

Osamljena najdba je igralni žeton iz kamna (*t. 15*: 33).

Delno raziskan objekt na Gornjem trgu 3 se povsem ujema z že znano časovno strukturo zgodnjericke naselbine pod Grajskim gričem. Raziskave so prinesle nekaj novih dognanj o načinu gradnje objektov in posameznih stavbnih členih, bistveno pa smo lahko dopolnili naše vedenje o dejavnostih, ki so potekale v posameznih hišah. Menimo, da smemo objekt upravičeno označiti za delavnico (*fabrica*), ki je po sestavi najdb in dataciji še najbližje hiši OR 17 s Štalenske gore na avstrijskem Koroškem (Dolenz, Flügel, Öllerer 1995). Našo hišo datiramo v tretjo fazo naselbine, to je v čas od zadnjega desetletja pred našim štetjem do prvih dveh ali treh desetletij našega štetja.

Poznorimska kulturna plast

(*t. 6*: 9-18; *t. 7*: 11)

Večina drobnega keramičnega gradiva iz te plasti je starejšega izvora. Starejšim sigilatnim oblikam (*t. 6*: 9-18) se pridružijo nekatere mlajše (*t. 7*: 6-9; oblika Consp. 41), značilne za sredino 2. st. Novci in nekaj odlomkov afriške sigilate (*t. 7*: 12-14) nedvoumno datirajo plast v iztekajoče se 4. st. (za afriško sigilato iz Emone glej Vidrih-Perko 1992, 93 ss in Pröttel 1996). Opozorimo naj na vrezan napis na vratu amfore *t(esta) p(ondo) LXVI* (*t. 9*: 14), s čimer je označena tara posode 66 funtov, kar je malo več kot 20 kg.

Groba domača keramika (*t. 11*) je po obliki in okrasu znana z raziskav na Gornjem trgu in med katero ima ena izrazito latensko fakturo (*t. 11*: 1).

KATALOG

Okrajšave: d.= dolžina;
p.= premer;

² Na pravo namembnost predmeta me je opozoril D. Božič, za kar se mu najlepše zahvaljujem. Za ostale primerjave gl. Božič 2001.

- v.= višina;
 š.= širina;
 r. p.= rekonstruiran premer;
 r. v.= rekonstruirana višina.

Trdota je bila določena po Mohsovi desetstopenjski trdotni lestvici. Barve so bile določene po *Munsell Soil Color Charts*, 1990.

Material je bil določen samo okvirno. Čistost glin je podana le vizualno. Keramične analize niso bile narejene, zato bi bili tudi drugi podatki (npr. velikost in gostota pustila) zgolj osebna presoja. Opisu predmeta sledi njegova trdota, temu barva in na koncu mere.

Tabla 1

Pod tlakom hiše

1. Avgustov polovičar; glej op. 1.
2. Odlomek ustja amfore iz dobro prečiščene glin; trdota 3; barva 7.5 YR 7/6; r. p. 14,5 cm, v. 4,5 cm.
3. Odlomek vratu in ročaja amfore iz dobro prečiščene glin; trdota 3; barva 5 YR 6/8; r. p. 8 cm, v. 6,5 cm.
4. Noga amfore iz dokaj dobro prečiščene glin; trdota 3; barva 7.5 YR 6/8; p. 11,5 cm, v. 10,6 cm.
5. Odlomek roba pladnja ali krožnika, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 7.5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 5/8; r. p. 22 cm, v. 1,5 cm.
6. Odlomek roba pladnja ali krožnika, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 7.5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 5/8; r. p. 17,5 cm, v. 1,5 cm.
7. Odlomek dna skodele, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 7.5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 5/8; r. p. 7,2 cm, v. 1,8 cm.
8. Odlomek dna posode iz dobro prečiščene glin; trdota 2; barva 7.5 YR 6/4; r. p. 6,2 cm, v. 1,8 cm.
9. Odlomek roba dna posode na prstanasti nogi; trdota 4; barva 7.5 YR 7/4; r. p. 10,8 cm, v. 1,5 cm.
10. Odlomek ramena vrča iz dobro prečiščene glin; trdota 4; barva 7.5 YR 7/4; r. p. 26 cm, v. 4,4 cm.
11. Odlomek ustja posode iz slabo prečiščene glin, okrašenega z navpičnimi vrezji; trdota 5; barva 7.5 YR 3; r. p. 25 cm, v. 1,8 cm.
12. Odlomek ramena amfore iz dobro prečiščene glin, prevlečene s svetlim premazom; trdota 4; barva 2.5 YR 6/3, premaz 10 YR 7/3; r. p. 25 cm, v. 10,8 cm.

Tabla 2

Naselbinska faza

1. Amfora tipa Dressel 2-4 z žigom DASI; trdota 3; barva 2.5 Y 7/2; r. v. 116 cm; ožgano.
2. Odlomek roba pladnja ali krožnika, tera sigilata; trdota 3, premaz 6; barva 7.5 YR 6/6, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 16,5 cm, v. 1,9 cm.
3. Odlomek roba krožnika, tera sigilata; trdota 3, premaz 6; barva 7.5 YR 6/6, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 10,1 cm, v. 2 cm.
4. Odlomek roba krožnika, tera sigilata; trdota 3, premaz 3; barva 7.5 YR 6/6, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 13 cm, v. 1,8 cm.
5. Odlomek noge krožnika ali pladnja; tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 6/8; r. p. 9,8 cm, v. 1,7 cm.
6. Odlomek skodele, s pravokotnim žigom SARI; tera sigilata; trdota 3, premaz 3; barva 2.5 YR 6/8, premaz 10 YR 5/8; r. p. 3,5 cm, v. 3,3 cm.
7. Odlomek dna pladnja ali krožnika z ostanki pravokotnega žiga, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 5 YR 7/6, premaz

2.5 YR 4/8; d. 4 cm.

8. Odlomek roba pladnja ali krožnika, tera sigilata; trdota 3; barva 5 YR 7/6; r. p. 32,7 cm, v. 1,7 cm.

9. Odlomek roba pladnja ali krožnika, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 27,4 cm, v. 2,5 cm.

10. Odlomek dna krožnika ali pladnja; tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 6/8; r. p. 9,8 cm, v. 1 cm.

11. Odlomek roba ustja vrča, tera sigilata; trdota 3; premaz 4; barva 7.5 YR 6/6, premaz 2.5 YR 4/8.

12. Ročaj vrča, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 5 YR 6/8, premaz 2.5 YR 5/8; d. 8,6 cm.

13. Odlomek diska reliefne oljenke z ostanki okrasa in temnim premazom; trdota 3, premaz 3; barva 7.5 YR 7/6, premaz 7.5 YR 5/4; d. 1,4 cm.

14. Odlomek dna oljenke, okrašene z lilijo; trdota 3; barva 7.5 YR 8/4; d. 4,2 cm.

15. Odlomek dna in ramena vultne oljenke iz dobro prečiščene glin; trdota 3; barva 7.5 YR 7/6; d. 2 cm.

Tabla 3

1. Odlomek ostenja čaše iz dobro prečiščene glin, okrašene s plastičnim okrasom; trdota 3; barva 5 YR 6/4; r. p. 12 cm, v. 2,2 cm.

2. Odlomek ustja čaše (ACO?) iz dobro prečiščene glin; trdota 3; barva 5 YR 6/6; r. p. 10 cm, v. 1,9 cm.

3. Odlomek skodele iz dokaj slabo prečiščene glin, okrašene z vodoravnim žlebom; trdota 5; barva 7.5 YR 5/6; r. p. 11,1 cm, v. 3,8 cm.

4. Odlomek skodele iz dokaj dobro prečiščene glin, okrašene z vodoravnimi vrezji; trdota 4; barva 7.5 YR 5/4; r. p. 9 cm, v. 2,8 cm.

5. Odlomek ostenja posode iz dobro prečiščene glin, prevlečene s temnim premazom in okrašene z rebrom in plastičnim okrasom; trdota 3; barva 7.5 YR 6, premaz 7.5 YR 5; r. p. 9,8 cm, v. 2,6 cm.

6. Odlomek ostenja čaše iz dobro prečiščene glin, okrašene z žlebom in vrezji in prevlečenega s temnejšim premazom; trdota 3, barva 5 YR 7/6; premaz 2.5 YR 6/8; d. 2,1 cm, v. 1,6 cm.

7. Odlomek dna skodele iz dokaj slabo prečiščene glin; trdota 6; barva 10 YR 5/3; r. p. 5,4 cm, v. 1,6 cm.

8. Odlomek posodice iz dokaj dobro prečiščene glin; trdota 4; barva 5 YR 6/8; r. p. dna 3,5 cm, v. 4,7 cm.

9. Odlomek glinenega balzamarija na nogi, s temnim premazom na notranji strani; trdota 3, premaz 3; barva 5 YR 7/6, premaz 10 YR 4/2; r. p. 9,7 cm, v. 4,5 cm.

10. Odlomek vratu glinenega balzamarija iz dobro prečiščene glin, prevlečen s temnim premazom; trdota 3, premaz 3; barva 7.5 YR 7/6, premaz 5 YR 4/3; r. p. 2,4 cm, v. 3,5 cm.

11. Vrat glinenega balzamarija iz dobro prečiščene glin, prevlečenega s temnim premazom; trdota 3, premaz 4; barva 5 YR 6/6, premaz 5 YR 4/6; p. ustja 3,9 cm, v. 9,1 cm.

12. Odlomek ustja posode iz dobro prečiščene glin; trdota 4; barva 5 YR 6/6; r. p. 17 cm, v. 2,4 cm.

13. Odlomek ramena vrča iz dobro prečiščene glin; trdota 3; barva 7.5 YR 7/6; r. p. 22 cm, v. 1,7 cm.

14. Odlomek ustja vrča iz dobro prečiščene glin; trdota 3; barva 7.5 YR 7/6; r. p. 11,6 cm, v. 3,5 cm.

15. Odlomek ustja posode iz dokaj dobro prečiščene glin; trdota 4; barva 7.5 YR 5; r. p. 12,6 cm, v. 2 cm.

16. Odlomek ramena posode iz dokaj dobro prečiščene glin, okrašene z vodoravnimi žlebovi; trdota 3; barva 7.5 YR 5/4; r. p. 15,8 cm, v. 1,3 cm.

17. Vrat enoročajnega vrča iz dobro prečiščene glin, prevlečene s temnim premazom; trdota 3, premaz 3; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 5/8; p. 4,7 cm, v. 7,2 cm.

18. Odlomek vratu vrča iz dokaj dobro prečiščene gline; trdota 4; barva 2.5 YR 6/6; r. p. 4,3 cm, v. 4,2 cm.

19. Odlomek trakastega ročaja iz dobro prečiščene gline, prevlečenega s temnim premazom; trdota 3, premaz 3; barva 7.5 YR 7/4, premaz 5 YR 6/3; v. 4,8 cm.

20. Odlomek ustja vrča iz dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 7.5 YR; r. p. 4,8 cm, v. 1,8 cm.

21. Odlomek vrča iz dobro prečiščene gline, prevlečenega s temnim premazom; trdota 3, premaz 3; barva 7.5 YR 6, premaz 7.5 YR 4; r. p. 20,5 cm, v. 7 cm.

Tabla 4

1. Odlomek roba ustja pladnja ali krožnika; trdota 5; barva 5 YR 6/4; r. p. 19,2 cm, v. 1 cm.

2. Odlomek dna posode iz dobro prečiščene gline, prevlečene s temnim premazom; trdota 4, premaz 4; barva 5 YR 7/4, premaz 5 YR 6/3; r. p. 15,7 cm, v. 6,3 cm.

3. Dno čaše iz dobro prečiščene gline, prevlečene s temnim premazom; trdota 3; barva 7.5 YR 6, premaz 7.5 YR 5; p. 3,3 cm, v. 3 cm.

4. Odlomek dna posode iz dobro prečiščene gline; trdota 4; barva 5 YR 7/6; r. p. 9 cm, v. 2,5 cm

5. Odlomek dna posode iz dobro prečiščene gline; trdota 4; barva 7.5 YR 6/4; r. p. 18,2 cm, v. 3,5 cm.

6. Dno posode iz dobro prečiščene gline; trdota 4; barva 7.5 YR 6/6; p. 5 cm, v. 1,4 cm.

7. Odlomek dna čaše iz dokaj dobro prečiščene gline; trdota 4; barva 5 YR 7/6.

8. Odlomek dna posode iz dokaj dobro prečiščene gline; trdota 5; barva 10 YR 5/3; r. p. 12,5 cm, v. 1,2 cm.

9. Odlomek ustja amfore iz dokaj dobro prečiščene gline; trdota 5; barva 5 YR 7/6; r. p. 19 cm, v. 6 cm.

10. Odlomek ustja amfore iz dobro prečiščene gline; trdota 4; barva 5 YR 7/6; r. p. 15,5 cm, v. 7 cm.

11. Odlomek ustja amfore iz dobro prečiščene gline; trdota 4; barva 5 YR 7/3; r. p. 17 cm, v. 7,7 cm.39.

12. Odlomek vratu amfore iz dokaj dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 5 YR 7/8; r. p. 12,8 cm, v. 6,6 cm.

13. Odlomek amfore iz dobro prečiščene gline; trdota 3, barva 7.5 YR 8/4; r. p. 13 cm, v. 5 cm.

14. Odlomek dna in noge amfore iz dokaj dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 10 YR 7/6; r. p. 17, 5 cm, v. 8,5 cm.

Tabla 5

1. Odlomek ročaj amfore iz dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 5 YR 6/4; d. 7 in 5 cm, p. 4,3 cm.

2. Pokrov za amforo, narejen iz stene amfore, iz dokaj dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 10 YR 8/6; p. 8 cm.

3. Odlomek trakastega ročaja iz dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 7.5 YR 6/4; d. 10,2 cm, š. 4,7 cm.

4. Odlomek ročaja amfore iz dokaj dobro prečiščene gline; trdota 4; barva 2.5 YR 6/8; v. 5,5 cm.

5. Odlomek noge amfore iz dokaj dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 7.5 YR 7/4; r. p. 4 cm, v. 4 cm.

6. Noga amfore iz dokaj dobro prečiščene gline; trdota 4; barva 2.5 YR 6/8; r. p. 16,3 cm, v. 10 cm.

7. Odlomek pladnja iz dokaj dobro prečiščene gline z ostanki pompejanskordečega premaza; trdota 5, premaz 3; barva preloma 2.5 YR 3; barva premaza 2.5 YR 4/8; r. p. 42 cm, v. 5,2 cm.

8. Odlomek pladnja iz dokaj slabo prečiščene gline, z ostanki pompejanskordečega premaza na notranji strani in žigom ANT(?)F(?)MAR(?) na spodnji strani dna; trdota 6, premaz 4; barva 5 YR 5/6, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 39 cm, v. 5,2 cm.

9. Odlomek pladnja iz dokaj slabo prečiščene gline, z ostanki pompejanskordečega premaza na notranji strani; v ognju

sekundarno prežgan in deformiran; trdota 6, premaz 4; barva 5 YR 5/6, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 40,6 cm, v. 3 cm.

10. Odlomek roba pladnja iz dokaj slabo prečiščene gline; prežgan; trdota 6; barva 2.5 YR 4; r. p. 39 cm, v. 3,9 cm.

11. Odlomek ustja posode iz dokaj slabo prečiščene gline; trdota 5; barva 7.5 YR 5/3; r. p. 21,2 cm, v. 2,2 cm.

12. Odlomek ustja posode iz dokaj slabo prečiščene gline; trdota 5; barva 5 YR 6/3; r. p. 27,2 cm, v. 1,8 cm.

13. Odlomek dna posode iz dokaj slabo prečiščene gline; trdota 5; barva 5 YR 4/2; r. p. 9,5 cm, v. 3,7 cm.

14. Odlomek dna posode iz slabo prečiščene gline; trdota 3; barva 7.5 YR 6/2; r. p. 11,5 cm, v. 3 cm.

Tabla 6

1. Odlomek ustja lonca iz dokaj dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 2.5 YR 4; r. p. 17,3 cm, v. 2,7 cm.

2. Odlomek ostenja posode iz dokaj slabo prečiščene gline, okrašene s širokimi, plitkimi vrezi; trdota 3; barva 7.5 YR 6/3; r. p. 27 cm, v. 4,3 cm.

3. Odlomek ramena posode iz slabo prečiščene gline, okrašene z vrezi; trdota 5; barva 7.5 YR 3; r. p. 19,6 cm, v. 5 cm.

4. Odlomek ostenja posode iz dokaj slabo prečiščene gline, okrašene z vodoravnimi vrezi; trdota 5; barva 10 YR 4/1; r. p. 16 cm, v. 3,2 cm.

5. Odlomek ustja posode iz dokaj slabo prečiščene gline; trdota 5; barva 5 YR 4/1; r. p. 9,5 cm, v. 2,3 cm.

6. Odlomek dna lonca iz slabo prečiščene gline, okrašenega s poševnimi vrezi; trdota 4; barva 5 YR 5/4; p. 7,5 cm, v. 4 cm.

7. Odlomek dna posode iz slabo prečiščene gline; trdota 5; barva 7.5 YR 5/2; r. p. 9,8 cm, v. 3 cm.

8. Odlomek dna posode iz slabo prečiščene gline, okrašene s plitkimi vrezi; trdota 5; barva 7.5 YR 6/2; r. p. 16,3 cm, v. 4,2 cm.

Mlajša faza

9. Odlomek roba krožnika, okrašenega s poševnimi vrezi, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 7.5 YR 6/6, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 13,2 cm, v. 1,5 cm.

10. Odlomek roba pladnja ali krožnika, tera sigilata; trdota 3, premaz 3; barva 7.5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 4/8, r. p. 17 cm, v. 2,1 cm.

11. Odlomek skodele, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 7.5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 14,2 cm, v. 3,6 cm.

12. Odlomek dna pladnja ali krožnika, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 7.5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 4/6.

13. Odlomek dna pladnja ali krožnika, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 10 YR 8/8, premaz 2.5 YR 5/8; r. p. 9,5 cm, v. 1 cm.

14. Odlomek roba krožnika, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 7.5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 14,8 cm, v. 1,8 cm.

15. Odlomek roba krožnika, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 7.5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 4/6; r. p. 12,5 cm, v. 1,8 cm.

16. Odlomek roba skodele, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 7.5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 17,8 cm, v. 1,7 cm.

17. Odlomek skodele, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 7.5 YR 6/6, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 7 cm, v. 2,7 cm.

18. Odlomek prstanastega dna posode-vrča ?, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 7.5 YR 6/6, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 12,2 cm, v. 3,6 cm.

Tabla 7

1. Odlomek skodele iz dobro prečiščene gline, prevlečene s temnim premazom in okrašene z vrezi; trdota 2, premaz 3; barva 5 YR 5/1, premaz 5 YR 6/1; r. p. 10 cm, v. 2,1 cm.

2. Odlomek ustja posode iz dokaj dobro prečiščene gline

s kaneluro pod robom; trdota 4; barva 7.5 YR 7/6; r. p. 14 cm, v. 2 cm.

3. Odlomek ustja skodele iz dobro prečiščene gline, prevlečene s temnim premazom in okrašene s plitkimi vrezi in žlebom; trdota 3, premaz 3; barva 7.5 YR 7/6, premaz 5 YR 4/1; r. p. 10 cm, v. 2,1 cm.

4. Odlomek ustja skodele iz dobro prečiščene gline, prevlečene z ostanki sigilatnega premaza in okrašene z vodoravnimi žlebovi in poševnimi vrezi; trdota 3, premaz 3; barva 5 YR 7/8, premaz 2.5 YR 5/8; r. p. 20,5 cm, v. 3,6 cm.

5. Odlomek ustja skodele iz dobro prečiščene gline, prevlečene s temnim premazom in okrašene z vodoravnimi žlebovi in poševnimi vrezi; trdota 4, premaz 4; barva 2.5 YR 5, premaz 2.5 YR 3; r. p. 16,5 cm, v. 3,5 cm.

6. Odlomek roba pladnja ali krožnika, okrašenega z vbodi, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 5 YR 2.5 YR 6/8, premaz 2.5 YR 5/8; r. p. 33,2 cm, v. 1,8 cm.

7. Odlomek roba pladnja ali krožnika (tera sigilata?); trdota 3; barva 5 YR 7/6; r. p. 28,6 cm, v. 1,2 cm.

8. Odlomek pladnja ali krožnika, močno ožgan; trdota 4; barva 5 YR 4/3; r. p. 25,7 cm, v. 2 cm.

9. Odlomek roba pladnja iz dokaj dobro prečiščene gline, prevlečenega s temnim premazom in vrezom pod ustjem; trdota 4; barva 7.5 YR 6/6, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 31,3 cm, v. 2,4 cm.

10. Odlomek roba pladnja iz dokaj dobro prečiščene gline, prevlečenega s temnim premazom in vrezom pod ustjem; trdota 4; barva 7.5 YR 6/6, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 24 cm, v. 3,2 cm.

11. Odlomek roba dna pladnja s pompejskim premazom na notranji strani; trdota 4, premaz 3; barva 7.5 YR 4/3, premaz 10 R 4/8; r. p. 21,5 cm, v. 1, cm.

12. Odlomek dna pladnja, afriška sigilata; trdota 4; barva 2.5 YR 6/8; r. p. 21,3 cm, v. 0,7 cm.

13. Odlomek dna pladnja, okrašenega s koncentričnimi krogi, afriška sigilata; trdota 4; barva 2.5 YR 6/8; d. 3,4 cm.

14. Odlomek dna pladnja, afriška sigilata; trdota 4; barva 2.5 YR 6/8; r. p. 30 cm, v. 1,7 cm.

Tabla 8

1. Odlomek oljenke iz dobro prečiščene gline; trdota 4; barva 10 R 5/8; r. p. 6,8 cm, v. 2,8 cm.

2. Odlomek čaše iz dobro prečiščene gline, okrašene z reliefnimi paličicami; trdota 4; barva 5 YR 6/8; r. p. 4,3 cm, v. 2,5 cm.

3. Odlomek čaše iz dobro prečiščene gline, prevlečene s sigilatnim premazom in okrašene z reliefnim okrasom; trdota 3, premaz 4; barva 7.5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 6/8; r. p. 8,2 cm, v. 3 cm.

4. Odlomek ustja lončka iz dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 5 YR 6/8; r. p. 8 cm, v. 1,6 cm.

5. Odlomek ustja in ramena čaše iz dobro prečiščene gline, prevlečene s temnim premazom; trdota 3; barva 5 YR 6/1, premaz 5 YR 4/1; r. p. 6,7 cm, v. 2,1 cm.

6. Odlomek čaše iz dobro prečiščene gline, okrašene z vodoravnim žlebom; trdota 3; barva 7.5 YR 7/3; r. p. 6,2 cm, v. 2,9 cm.

7. Odlomek dna posodice iz dobro prečiščene gline; trdota 2; barva 7.5 YR 7/6; r. p. 2,7 cm, v. 1,6 cm.

8. Odlomek dna posode iz dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 2.5 YR 6/6; r. p. 5,5 cm, v. 1 cm.

9. Odlomek vrča iz dobro prečiščene gline; trdota 4; barva 5 YR 7/8; r. p. 30 cm, v. 6,5 cm.

10. Odlomek ramena vrča iz dobro prečiščene gline, okrašenega z žlebom; trdota 3; barva 5 YR 7/4; r. p. 18,2 cm, v. 2,1 cm.

11. Odlomek ustja vrča iz dokaj dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 10 YR 7/6; r. p. 6 cm, v. 2,2 cm.

12. Odlomek ustja vrča iz dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 5 YR 7/6; r. p. 4,5 cm, v. 2,2 cm.

13. Odlomek vratu vrča iz dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 5 YR 7/6; p. 5,5 cm, v. 4,5 cm.

14. Odlomek trakastega ročaja iz dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 5 YR 8/4; d. 6 cm.

15. Odlomek trakastega ročaja iz dokaj dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 5 YR 6/6; v. 5 cm.

16. Odlomek trakastega ročaja iz dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 5 YR 6/8; v. 3,8 cm.

17. Odlomek trakastega ročaja iz dokaj dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 5 YR 6/6, d. 3,5 cm.

18. Odlomek dna čaše ali skodele iz dobro prečiščene gline; trdota 4; barva 7.5 YR 6; r. p. 3,5 cm, v. 1,5 cm.

19. Odlomek ostenja posode iz dobro prečiščene gline, okrašene z rebrom; trdota 3; barva 5 YR 7/6; r. p. 12,9 cm, v. 2,2 cm.

20. Odlomek ustja posode iz dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 7.5 YR 8/4; r. p. 13,7 cm, v. 1,5 cm.

21. Odlomek ustja lonca iz dokaj dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 5 YR 5; r. p. 16 cm, v. 2,4 cm.

22. Odlomek ustja skodele iz dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 7.5 YR 7/6; r. p. 14 cm.

23. Odlomek posode iz dokaj dobro prečiščene gline, z ročajem; trdota 3; barva 7.5 YR 7/6; r. p. 13 cm, v. 4 cm.

Tabla 9

1. Odlomek ramena posode iz dokaj dobro prečiščene gline; trdota 4; barva 5 YR 4/3; r. p. 23 cm, v. 4,8 cm.

2. Odlomek dna posode iz dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 7.5 YR 8/3; r. p. 9 cm, v. 2,6 cm.

3. Odlomek roba dna posode na prstanasti nogi iz dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 7.5 YR 8/4; r. p. 13,2 cm, v. 2 cm.

4. Odlomek roba dna posode na prstanasti nogi iz dokaj dobro prečiščene gline; trdota 3, barva 7.5 YR 7/4; r. p. 11,3 cm, v. 1,9 cm.

5. Odlomek dna posode na prstanasti nogi iz dokaj dobro prečiščene gline; trdota 3, barva 7.5 YR 7/6; r. p. 16 cm, v. 4,6 cm.

6. Odlomek dna posode iz dokaj dobro prečiščene gline; trdota 4; barva 5 YR 6/6; r. p. 11,6 cm, v. 2,5 cm.

7. Odlomek dna posode iz dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 7.5 YR 8/4; r. p. 15,5 cm, v. 3,6 cm.

8. Odlomek dna posode iz dobro prečiščene gline; trdota 3, barva 7.5 YR 7/6; r. p. 4,3 cm, v. 1,5 cm.

9. Odlomek prstanastega dna posode iz dokaj dobro prečiščene gline; trdota 4; barva 7.5 YR 6/6; r. p. 6 cm, v. 2 cm.

10. Odlomek dna posode na prstanasti nogi iz dokaj dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 5 YR 6/6; r. p. 7 cm, v. 2 cm.

11. Odlomek ramena posode iz dobro prečiščene gline, okrašene z navpičnimi vrezi in prevlečene s temnim premazom; trdota 3; barva 5 YR 6/1, premaz 5 YR 4/1; r. p. 32 cm, v. 7,5 cm.

12. Odlomek vratu amfore iz dokaj dobro prečiščene gline; trdota 5; barva 7.5 YR 6/6; r. p. 6,8 cm, v. 9,2 cm.

13. Odlomek ramena amfore iz dokaj dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 2.5 YR 8/3; r. p. 12,5 cm, v. 7,7 cm.

14. Odlomek vratu amfore iz dokaj dobro prečiščene gline z navpično vrezanim napisom *TP LXVI*; trdota 3; barva 7.5 YR 7/4; r. p. 12 cm, v. 10,5 cm.

Tabla 10

1. Odlomek roba pladnja iz dobro prečiščene gline z ostanki sigilatnega premaza; trdota 3, premaz 3; barva 5 YR 7/6,

- premaz 2.5 YR 6/8; r. p. 34,8 cm, v. 3,2 cm.
2. Odlomek roba pladnja iz dokaj dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 7.5 YR 6/6; r. p. 26,4 cm, v. 3,3 cm.
 3. Odlomek pladnja iz dokaj dobro prečiščene gline, prevlečene z ostanki premaza; trdota 3; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 5/8; r. p. 27 cm, v. 2,5 cm.
 4. Odlomek roba pladnja iz dokaj dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 2.5 YR 6/6; r. p. 27,4 cm, v. 2,3 cm.
 5. Odlomek pladnja iz dokaj dobro prečiščene gline, prevlečene z ostanki premaza; trdota 3; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 5/8; r. p. 33,4 cm, v. 5,1 cm.
 6. Odlomek roba pladnja iz dokaj dobro prečiščene gline, prevlečenega s sigilatnim premazom; trdota 4, premaz 5; barva 5 YR 6/8, premaz 10 R 4/8; r. p. 38 cm, v. 4 cm.
 7. Odlomek roba pladnja iz dokaj dobro prečiščene gline; trdota 4; barva 7.5 YR 6/6; r. p. 24,4 cm, v. 2,6 cm.
 8. Odlomek roba pladnja iz dobro prečiščene gline; trdota 5; barva 7.5 YR 6/6; r. p. 37 cm, v. 4 cm.
 9. Odlomek pokrova iz dokaj slabo prečiščene gline, okrašenega z rebri; trdota 5; barva 2.5 YR 4; r. p. 17 cm, v. 3,5 cm.
 10. Odlomek pokrova iz slabo prečiščene gline; trdota 4; barva 2.5 YR 3; r. p. 24 cm, v. 2,9 cm.
 11. Odlomek pokrova iz dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 2.5 YR 5/6; r. p. 22 cm, v. 1,8 cm.
 12. Odlomek roba pokrova iz slabo prečiščene gline; trdota 5; barva 2.5 YR 2.5; r. p. 18,5 cm, v. 2,2 cm.

Tabla 11

1. Odlomek ustja lonca iz dokaj dobro prečiščene gline, prevlečenega s temnim premazom in okrašenega z ozkim žlebom; trdota 4, premaz 4; barva 5 YR 6, premaz 7.5 YR 4; r. p. 22 cm, v. 3,9 cm.
2. Odlomek ustja posode iz dokaj slabo prečiščene gline; trdota 5; barva 7.5 YR 3; r. p. 27 cm, v. 2,7 cm.
3. Odlomek ustja posode iz dokaj slabo prečiščene gline; trdota 5; barva 7.5 YR 6/2; r. p. 20 cm, v. 3,1 cm.
4. Odlomek ostenja posode iz dobro prečiščene gline, okrašene s plitkimi vrezi; trdota 4; barva 5 YR 5/2; r. p. 22 cm, v. 4,5 cm.
5. Odlomek ustja in ramena lonca iz slabo prečiščene gline, okrašenega s plitkimi vodoravnimi vrezi; trdota 5; barva 5 YR 4/2; r. p. 28,6 cm, v. 8 cm.
6. Odlomek ustja in ramena lonca iz slabo prečiščene gline, okrašenega s poševnimi vrezi; trdota 5; barva 7.5 YR 6/2; r. p. 13,8 cm, v. 8,7 cm.
7. Odlomek ustja posode iz slabo prečiščene gline; trdota 5; barva 10 YR 4/2; r. p. 11,6 cm, v. 3,5 cm.
8. Odlomek ustja posode iz dokaj slabo prečiščene gline; trdota 4; barva 5 YR 5/3; r. p. 21,2 cm, v. 2,4 cm.
9. Odlomek ustja posode iz slabo prečiščene gline; trdota 5; barva 7.5 YR 6/6; r. p. 15,3 cm, v. 1,2 cm.
10. Odlomek dna posode iz dokaj dobro prečiščene gline, okrašene z vrezi; trdota 6; barva 5 YR 5/3; r. p. 9,5 cm, v. 5,5 cm.
11. Odlomek vratu posode iz slabo prečiščene gline, okrašene s poševnimi vrezi; trdota 5; barva 5 YR 6/4; d. 3 cm.
12. Odlomek ostenja posode iz slabo prečiščene gline, okrašenega z navpičnimi vrezi; trdota 4; barva 7.5 YR 5/4; v. 5,3 cm.
13. Odlomek ostenja posode iz dokaj slabo prečiščene gline, okrašene z vzporednimi vrezi; trdota 5; barva 7.5 YR 5/2; r. p. 18 cm, v. 9,7 cm.
14. Odlomek ostenja posode iz slabo prečiščene gline, okrašene s plitkimi vrezi; trdota 4; barva 5 YR 4/2; r. p. 17 cm, v. 6,3 cm.
15. Odlomek ustja skodele iz dokaj slabo prečiščene gline; trdota 5; barva 10 YR 4/1; r. p. 16,5 cm, v. 2,7 cm.

Tabla 12

1. Bronasta zaponka, spona oklepa; d. 3,2 cm.
2. Bronasta zaponka, spona oklepa; d. 3 cm.
3. Bronasta zaponka, spona oklepa; d. 4,4 cm.
4. Odlomek bronaste zaponke, spone oklepa; d. 2,8 cm.
5. Bronasta zaponka, spona oklepa; d. 1,5 cm.
6. Bronasta zaponka, spone oklepa; d. 2 cm.
7. Odlomek bronaste zaponke, spone oklepa; d. 2,3 cm.
8. Bronasta zaponka, spona oklepa; d. 2,5 cm.
9. Bronasta zaponka, spona oklepa; d. 2 cm.
10. Bronasta zaponka, spona oklepa; d. 2,8 cm.
11. Odlomek bronaste zaponke, spone oklepa; d. 1,8 cm.
12. Odlomek bronaste zaponke, spone oklepa; d. 2,4 cm.
13. Odlomek bronaste zaponke, spone oklepa; d. 2,5 cm.
14. Odlomek bronaste zaponke, spone oklepa, posrebrno?; d. 1,4 cm.
15. Odlomek bronaste zaponke, spone oklepa; d. 1,2 cm.
16. Odlomek bronaste zaponke, spone oklepa; d. 1,4 cm.
17. Odlomek bronaste zaponke, spone oklepa; d. 0,8 cm.
18. Odlomek bronaste zaponke, spone oklepa; d. 2,2 cm.
19. Odlomek bronaste zaponke, spone oklepa; d. 1,9 cm.
20. Odlomek bronaste zaponke, spone oklepa; d. 1,5 cm.
21. Odlomek bronaste ploščice, spone oklepa; d. 1,2 cm.
22. Odlomek bronaste ploščice, spone oklepa; d. 1,9 cm.
23. Odlomek bronaste ploščice, spone oklepa, posrebrno?; d. 2 cm.
24. Odlomek bronaste pasne spona; d. 1 cm.
25. Bronasta pasna spona; d. 2,9 cm.
26. Trn bronaste pasne spona, okrašen z vbodi; d. 4 cm.
27. Trn bronaste pasne spona; d. 3,5 cm.
28. Bronasta pasna spona; d. 2,3 cm.
29. Bronasta pasna spona; d. 3,1 cm.
30. Trn bronaste pasne spona; d. 3,5 cm.
31. Iгла bronaste pasne spona; d. 2,4 cm.
32. Iгла bronaste pasne spona; d. 1,6 cm.
33. Odlomek loka bronaste pasne spona; d. 2,1 cm.
34. Odlomek loka bronaste pasne spona; d. 1,9 cm.
35. Odlomek loka bronaste pasne spona; d. 1,5 cm.
36. Bronast okov; d. 1,5 cm.
37. Bronast okov; d. 1,5 cm.
38. Bronast okov; d. 1,3 cm.
39. Bronast okov; d. 3,7 cm.
40. Bronast okov, okrašen z vrezi; d. 3,8 cm.
41. Bronast okov, okrašen z vrezi; d. 1,5 cm.
42. Odlomek bronastega okova nožnice; d. 2,4 cm.
43. Odlomek bronastega okova nožnice; d. 4,2 cm.
44. Odlomek bronastega okova nožnice; d. 2,5 cm.
45. Odlomek bronastega okova nožnice; d. 2,8 cm.
46. Odlomek bronastega okova nožnice; d. 3,5 cm.
47. Odlomek bronastega okova nožnice; d. 2,7 cm.
48. Bronast nosilec za nožnico; d. 1,8 cm.
49. Odlomek bronastega nosilca za nožnico; d. 3,3 cm.
50. Odlomek bronastega nosilca za nožnico; d. 1,2 cm.
51. Odlomek bronastega nosilca za nožnico; d. 1,6 cm.
52. Odlomek bronastega nosilca za nožnico; d. 1,3 cm.
53. Odlomek bronastega nosilca za nožnico; d. 2,4 cm.
54. Odlomek bronastega okova nožnice; d. 1,4 cm.
55. Odlomek čelnega traku bronaste čelade; d. 3,5 cm.
56. Odlomek čelnega traku bronaste čelade; d. 3,2 cm.
57. Odlomek čelnega traku bronaste čelade; d. 3,1 cm.
58. Odlomek čelnega traku bronaste čelade; d. 3,5 cm.
59. Odlomek čelnega traku bronaste čelade; d. 1,1 cm.
60. Odlomek bronastega okova pasne spona?; d. 1,9 cm.
61. Odlomek bronastega okova pasne spona?; d. 2,4 cm.
62. Bronast okov - del čelade; d. 4,7 cm.

Tabla 13

1. Igla in peresovina bronaste fibule; d. 3,2 cm.
2. Odlomek peresovine bronaste fibule; d. 0,9 cm.
3. Lok fibule; d. 3,1 cm.
4. Bronast črnilnik; v. 4,4 cm, p. 3,5 cm
5. Bronast ročaj pokrovčka črnilnika; p. 0,6 cm.
6. Bronasta zanka, ročaj,ušesce; v. 2,4 cm.
7. Bronasto ušesce; d. 2,3 cm.
8. Luničasta noga bronaste posode; d. 2,1 cm.
9. Odlomek bronastega gumba?; d. 1,5 cm.
10. Bronast zaključek ročaja?; v. 1,4 cm.
11. Bronast ročaj?; v. 1,5 cm
12. Bronast okov, del laterne?; d. 2,3 cm; v. 3,3 cm.
13. Bronasta jagoda; p. 0,7 cm.
14. Glavica bronaste igle; p. 0,9 cm.
15. Bronasta jagoda; p. 0,9 cm.
16. Glavica bronaste igle; p. 0,5 cm.
17. Odlomek bronastega okova, okrašenega z vrezi; d. 3,3 cm.
18. Odlomek bronaste ploščice; d. 1,1 cm.
19. Glavica bronastega žeblička; p. 3 cm.
20. Glavica bronastega žeblička; p. 1,9 cm.
21. Bronast žebliček; d. 0,5 cm.
22. Bronast žebliček; d. 1 cm.
23. Bronast žebliček; d. 0,6 cm.
24. Odlomek bronastega predmeta, morda okov nožnice; d. 2 cm.
25. Odlomek bronastega obročka; p. 1 cm.
26. Odlomek bronastega žeblička; p. 1,7 cm.
27. Bronast žebliček; d. 0,8 cm.
28. Bronast žebliček; d. 1 cm.
29. Bronast žebliček; d. 0,6 cm.
30. Bronast žebliček; d. 1,3 cm.
31. Bronast okov; d. 2,4 cm.
32. Bronasta igla; d. 4 cm.
33. Bronasta igla; d. 4 cm.
34. Odlomek bronaste igle ali žice; d. 4,3 cm.
35. Odlomek bronaste igle ali žice; d. 4,7 cm.
36. Odlomek ustja? bronaste posode; d. 2,8 cm.
37. Odlomek bronaste pločevine, dvojno; d. 2,4 cm.
38. Odlomek bronaste pločevine; d. 3,4 cm.
39. Odlomek bronaste pločevine; d. 1,3 cm.
40. Odlomek bronastega predmeta; d. 1,1 cm.
41. Odrezek bronaste pločevine; d. 2 cm.
42. Bronast predmet, polizdelek; d. 6,5 cm.
43. Bronasta razkovana paličica; d. 3,3 cm.
44. Bronasta razkovana paličica; d. 2,6 cm.
45. Bronasta obrezana pločevina z vtolčenimi pikami; d. 3,7 cm.
46. Bronasta obrezana pločevina; d. 5,4 cm.
47. Odlomek bronaste vezne ploščice dvojnega črnilnika; d. 2 cm.
48. Odrezek bronaste pločevine; d. 2 cm.
49. Odrezek bronaste pločevine; d. 3,3 cm.
50. Bronasta paličica; d. 2 cm.
51. Bronasta paličica; d. 1,6 cm.
52. Bronasta paličica; d. 1,3 cm.
53. Bronasta paličica; d. 1,6 cm.
54. Bronasta paličica; d. 1,9 cm.
55. Bronasta paličica; d. 1,9 cm.
56. Bronasta igla; d. 4,2 cm.
57. Bronasta paličica; d. 2,3 cm.
58. Bronasta igla; d. 4,2 cm.
59. Bronasta paličica (polizdelek?); d. 3 cm.
60. Bronasta paličica; d. 6,1 cm.
61. Bronasta paličica; d. 5,5 cm.
62. Odlomek bronaste pločevine; d. 1,5 cm.
63. Odlomek bronastega predmeta; d. 1,8 cm.

64. Odlomek bronaste paličice; d. 2,9 cm.
65. Bronasta žica; d. 1,6 cm.
66. Bronasta žica; d. 1,8 cm.
67. Bronast trak; d. 3,7 cm.
68. Bronast trak; d. 4,1 cm.
69. Bronast trak; d. 3,7 cm.
70. Bronasta paličica; d. 4,2 cm.
71. Bronasta žica; d. 1,1 cm.
72. Odlomek bronaste paličice; d. 1,3 cm.
73. Odlomek bronaste igle; d. 3,1 cm.

Tabla 14

1. Bronasta pločevina; rob posode?; d. 7,4 cm.
2. Bronasta pločevina; d. 4,5 in 1,6 cm.
3. Bronasta paličica; d. 3,8 cm.
4. Bronasta paličica; d. 3,2 cm.
5. Bronasta paličica; d. 2,7 cm.
6. Bronasta paličica; d. 2,2 cm.
7. Bronasta paličica; d. 7 cm.
8. Bronasta žeblička; d. 5,4 cm.
9. Bronasta paličica; d. 3,1 cm.
10. Bronast okov; d. 5,5 cm.
11. Bronasta ploščica; d. 3,2 cm.
12. Bronast okov; d. 4,4 cm.
13. Bronasta pločevina; d. 3,5 cm.
14. Bronast trak; d. 2 cm.
15. Bronasta paličica; d. 3,9 cm.
16. Bronasta paličica; d. 13,4 cm.
17. Bronasta pločevina; d. 2,5 cm.
18. Odlomek bronaste; d. 1,2 cm.
19. Bronast trak; d. 3,4 cm.
20. Bronasta pločevina; d. 1,6 cm.
21. Odlomek bronastega traku; d. 1,9 cm.
22. Odrezek bronaste pločevine; d. 5,5 cm.
23. Bronasta paličica; d. 2,2 cm.
24. Bronast predmet; d. 1,4 cm.
25. Odlomek bronaste ploščice; d. 1,8 cm.
26. Odlomek bronastega predmeta, ingot?; d. 3,6 cm.
27. Bronasta pločevina; d. 2,9 cm.
28. Bronasta pločevina; d. 1,8 cm.
29. Bronasta pločevina; d. 2 cm.
30. Bronasta pločevina; d. 2,6 cm.
31. Bronasta pločevina; d. 2,7 cm.
32. Bronasta pločevina; d. 1,9 cm.
33. Bronast okov; d. 3 cm.
34. Bronasta pločevina; d. 3,6 cm.
35. Bronast okov z luknjico; d. 5 cm.
36. Bronasta pločevina; d. 2,4 cm.
37. Bronasta pločevina; d. 2,3 cm.
38. Bronasta pločevina; d. 4,2 cm.
39. Odlomek bronaste pločevine, okov?; d. 2,5 cm.
40. Bronast okov z železno zakovico; d. 2,8 cm.
41. Bronasta pločevina; d. 2,4 cm.
42. Bronasta pločevina; d. 2 cm.
43. Bronasta plošča; d. 7 cm, v. 5,7 cm.
44. Svinčena ploščica; d. 4,2 cm.
45. Svinčen predmet; d. 5,4 cm.
46. Svinčena pločevina; d. 5,3 cm.

Tabla 15

1. Železen predmet; d. 6,3 cm, v. 6,3 cm.
2. Del železnega obroča; p. 7 cm.
3. Železen obroč; p. 5,2 cm.
4. Del železnega obroča; p. 5,9 cm.
5. Del železnega obroča; p. 7 cm.

6. Železna spojka; d. 9 cm.
7. Odlomek železnega predmeta; d. 3,5 cm.
8. Železen predmet; d. 7,4 cm.
9. Del železnega predmeta; d. 4,2 cm.
10. Del železnega predmeta; d. 4,8 cm.
11. Del noža?; d. 6,5 cm.
12. Železna paličica; d. 2,1 cm.
13. Železna paličica; d. 3,6 cm.
14. Železna plošča; d. 4 cm.
15. Železen predmet z luknjico; d. 6,2 cm.
16. Železen predmet; d. 4,5 cm.
17. Železna ploščica; d. 2,6 cm.
18. Del železne zagozde; d. 8,4 cm.
19. Del železnega predmeta; d. 7,7 cm.
20. Železna ploščica; d. 3 cm.
21. Železna ploščica; d. 2,5 cm.
22. Železen klin; d. 5,5 cm.
23. Železna ploščica; d. 2,5 cm.
24. Železna ploščica; d. 3,5 cm.
25. Del železne zagozde; d. 3,2 cm.
26. Železna plošča z luknjico; d. 7,5 cm, v. 6,2 cm.
27. Del železnega predmeta, kopito sulice?; d. 3,1 cm.
28. Del železne ploščice; d. 2 cm.
29. Del železnega okova?; d. 4,5 cm.
30. Železna ploščica; d. 3,4 cm.
31. Del železne zagozde; d. 3,3 cm.
32. Železen predmet; d. 2,2 cm.
33. Kamnit igralni žeton; p.1,8 cm.
3. Železen žebelj; d. 6,4 cm.
4. Železen žebelj; d. 7,9 cm.
5. Železen žebelj; d. 5,9 cm.
6. Železen klin; d. 9,8 cm.
7. Železen žebelj; d. 6,3 cm.
8. Železen žebelj; d. 4,5 cm.
9. Železen klin; d. 6,4 cm.
10. Železen žebelj; d. 4,4 cm.
11. Železen žebelj; d. 3,5 cm.
12. Železen žebelj; d. 6,5 cm.
13. Železen žebelj; d. 5,3 cm.
14. Železen žebelj; d. 2,6 cm.
15. Železen žebelj; d. 3,2 cm.
16. Železen žebelj; d. 5,6 cm.
17. Železen klin; d. 3,9 cm.
18. Železna zagozda; d. 4,9 cm.
19. Železen klin; d. 7,5 cm.
20. Železen klin; d. 6,4 cm.
21. Železen klin; d. 4,6 cm.
22. Železen žebelj; d. 2,2 cm.
23. Železen žebelj; d. 1,7 cm.
24. Železen žebelj; d. 1 cm.
25. Železen klin; d. 4,3 cm.
26. Železen klin; d. 7,1 cm.
27. Del železnega noža?; d. 5,7 cm.
28. Železen klin; d. 4,3 cm.
29. Železen predmet; d. 5,2 cm.
30. Del železne ploščice z luknjico; d. 2,6 cm.
31. Del železne ploščice; d. 3,1 cm.
32. Železna zagozda; d. 6,7 cm.
33. Odlomek železne ploščice; d. 1,7 cm.
34. Železna igla; d. 2,8 cm.
35. Odlomek železne ploščice; d. 3,2 cm.

Tabla 16

1. Železen žebelj; d. 11,8 cm.
2. Železen žebelj; d. 10,9 cm.

- AMAR, G. in B. LIOU 1984, Les Estampilles sur Amphores du Golfe de Fos. - *Archaeonautica* 4, 145 ss.
- BISHOP, M. C. 1987, The evolution of certain features. - V: *Roman Military Equipment. The Accoutrements of War*, BAR Int. Ser. 336, 109 ss.
- BISHOP, M. C. in J. C. N. Coulston 1993, *Roman Military Equipment from the Punic Wars to the fall of Rome*. - London.
- BJELAJAC, Lj. 1996, *Amfore gornjo mezijskog Podunavlja*. - Posebna izdanja / Arheološki inštitut Beograd 30.
- BOŽIČ, D. 2000, Fragment einer frühromische Bronzelaterne aus Barbaricum. - *Instrumentum* 12, 15.
- BOŽIČ, D. 2001, Sur la fonction d'une plaque en bronze de Ljubljana (Sl). - *Instrumentum* 14, 19.
- BREŠČAK, D. 1982, Antično bronasto posodje Slovenije (Roman Bronze Vessels in Slovenia). - *Situla* 22/1.
- BUORA, M. 1996, *Militaria da Aquileia e lungo la via dell' Ambra* (I sec. a.C. - I sec. d.C.). - V: *Lungo la via dell' Ambra*, 157 ss, Udine.
- CALLENDER, M. H. 1965, *Roman Amphorae. With Index of Stamps*. - London.
- CONSP., *Conspetus formarum terrae sigillatae Italico modo confectae*. - Mater. z. röm.- germ. Ker. 10, 1990.
- DEIMEL, M. 1987, *Die Bronzekleinfunde vom Magdalensberg*. - Kärnt. Musschr. 71.
- DEPEYROT, G., M. FEUGÈRE in P. GAUTHIER, 1986, Prospections dans la moyenne et basse Vallée de l' Hérault. Monnaies et petit objets. - *Archéologie en Languedoc* 1986/4, 113 ss.
- DESCHLER-ERB, E. 1999, *Ad arma! Römisches Militär des 1. Jahrhunderts n. Chr. in Augusta Raurica*. - Forschungen in Augst 28.
- DESCHLER-ERB, E. 1996, Militaria aus Windisch-Vindonissa im Vergleich mit den Funden aus Kalkriese. - V: *Rom, Germanien und die Ausgrabungen von Kalkriese*, Osnabrücker Forschungen zu Altertum und Antike-Rezeption 10/1, 227 ss.
- DOLENZ, H., Ch. FLÜGEL in Ch. ÖLLERER 1995, Militaria aus einer Fabrica auf dem Magdalensberg (Kärnten). In: *Provinzialrömische Forschungen. Festschrift für Günther Ulbert zum 65. Geburtstag*, 51 ss, Espelkamp.
- DOLENZ, H. 1998, *Eisenfunde aus der Stadt auf dem Magdalensberg*. - Kärnt. Musschr. 75.
- EMPEREUR, J.-Y. 1983, Une cour remplie d'amphores à l'Est du Lac Sacré. - *Bull. de Corr. Hell.* 107, 882 ss.
- FARKA, C. 1977, *Die römischen Lampen vom Magdalensberg*. - Kärnt. Musschr. 61.
- FEUGÈRE, M. 1994, *Les casques antiques*. - Paris.
- HORVAT, J. 1990, *Nauportus (Vrhnika)*. - Dela 1. razr. SAZU 33.
- ÖLLERER, Ch. 1998, Römischer Schreibgerät vom Magdalensberg. - *Carinthia* I, 188, 121 ss.
- PALAZZO, P. 1989, Le anfore di Apani (Brindisi). - V: *Amphores romaines et histoire économique. Dix ans de recherches. Actes du colloque de Sienne (22-24 mai 1986)*, Coll. d. Ec. franç. de Rome 114, 548 ss.
- PLESNIČAR-GEC, L. 1983, *Starokrščanski center v Emoni*. - Kat. in monogr. 21.
- PRÖTTEL, Ph. M. 1996, *Mediterrane Feinkeramikimporte des 2. bis 7. Jahrhunderts n. Chr. im oberen Adriaikum und in Slowenien*. - Kölner Studien zur Archäologie der römischen Provinzen 2.
- SCHINDLER, M. in S. SCHEFFENEGGER, 1977, *Die glatte rote Terra sigillata vom Magdalensberg*. - Kärnt. Musschr. 62.
- SCHINDLER-KAUDELKA, E. 1975, *Die dünnwandige Gebrauchskeramik vom Magdalensberg*. - Kärnt. Musschr. 58.
- SCHINDLER-KAUDELKA, E. 1986, Die Backplatten vom Magdalensberg. - V: *Die Ausgrabungen auf dem Magdalensberg 1975 bis 1979*, Magdal.-Grabber. 15, 279 ss.

- SCHINDLER-KAUDELKA, E. 1989, *Die gewöhnliche Gebrauchskeramik vom Magdalensberg*. - Kärnt. Musschr. 72.
- UNZ, Ch. in E. DESCHLER-ERB, 1997, *Katalog der Militaria aus Vindonissa*. - Veröffentlichungen der Gesellschaft Pro Vindonissa 14.
- VIČIČ, B. 1993, Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 15. - *Arh. vest.* 44, 153 ss.
- VIČIČ, B. 1994, Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 30, Stari trg 17 in 32. - *Arh. vest.* 45, 25 ss.
- VIČIČ, B. 1999, Die frühromische Fabrica vom Gornji trg 3 in Ljubljana. - *Instrumentum* 10, 15, 31.
- VIDRIH PERKO, V. 1992, Afriška sigilata v Emoni. - *Arh. vest.* 43, 93 ss.
- WILL, E. L. 1984, Ähnlichkeiten zwischen Stempeln auf Amphoren und auf arretinischen Gefäßen. - V: *Studien zur römischen Keramik*, Kataloge der Prähistorischen Staatssammlung. Beiheft 1 = RCRF. Acta 23-24, 9 ss. - Kallmünz Opf.
- WYNIA, S. L. 1979, Töpfersignaturen auf Pompejanisch-roten Platten: quantité négligeable? - *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 29, 425 ss.

Frührömische Siedlung unter dem Schloßberg in Ljubljana. Gornji trg 3

Zusammenfassung

LAGE

Im November 1995 führten wir bei der Renovierung der im Erdgeschoss liegenden Räume am Gornji trg 3 kleinere Rettungsgrabungen durch (Abb. 1). Im Ganzen untersuchten wir nur den nördlichsten Raum im Erdgeschoss des Hauses in einer Länge von 8,40 m und einer durchschnittlichen Breite von 3,40 m (Abb. 2). Wegen statischer Gefährdung des jetzigen Objektes konnten wir die Oberfläche nicht in geschlossenem Umfang erforschen, sondern nur in einzelnen Streifen, die wir erst später zu einer Ganzheit vereinigten. In den übrigen Räumen reichten die Bauarbeiten nicht in die Erdschichten, weswegen wir das Gelände nicht ausgruben.

Sogleich nach der Entfernung des Pflasters und der Aufschüttung aus runden Kieselsteinen kam eine bis zu 40 cm dicke Humus-Schicht mit einzelnen spätrömischen Funden (Schicht 1; Beil. 2a; 2b) an den Tag. Ziemlich viel Material stammte aus der älteren Besiedlungsphase, das jüngere datiert die Schicht indes überzeugend ins Ende des 4. Jh. Zweifellos erforschten wir die Kulturschicht, die aber genauer – ob es sich um einen Teil eines Siedlungs- oder eines Gräberfeldkomplexes handelt – nicht zu bestimmen ist.

Im zentralen Teil des Raumes war eine Grube mit ausgesprochen rezenten Funden, die die älteren Schichten zerstört hatte, eingegraben. Auf Schicht 1 folgte im nördlichen Teil des Aushubs eine gelbe Lehm-Schicht (Schicht 2) mit seltenen Funden, im übrigen Teil der Grabungsfläche dagegen verschieden gefärbete Humus-Lehm-Schichten. Darunter erforschten wir eine starke Brandschicht (Schicht 3) mit zahlreichen Keramik- und Metallfunden. Die Humus-Lehm-Ablagerungen und Schicht 3 kann man als Aufschüttung-Versturz-Schicht eines frühromischen Objektes bezeichnen. Die Brandschicht war an manchen Stellen mit roten Lehmbrocken vermischt, die, infolge der Feuchtigkeit, gewiss stark eingeweichte Hauslehmbrocken darstellen.

Unter der bis zu 30 cm dicken Brandschicht stießen wir im zentralen Teil der Grabungsfläche auf eine lehmige Gehfläche des Hauses (Schicht 4), die von drei Seiten klar durch horizontal gelegte, verkohlte Bretter begrenzt ist (Beil. 1). Leider kann man nicht mit Sicherheit behaupten, ob dies Reste von Brettern oder infolge der Feuchtigkeit und der Belastung stark zusammengedrückte Balken waren. Ohne Zweifel sind dies aber Reste des Fundaments oder der Grundlage, worauf die im Laufe der Arbeit versteiften Lehmwände errichtet wurden. Das bestätigen uns die zwar seltenen, aber gut erhaltenen

Hauslehmreste mit deutlichen Flechtwerkabdrücken. Alle ausgegrabenen Bretter bzw. Balken bilden einen rechteckigen Raum in einer Breite von 5 m. Auf die östliche Wand des Objektes sind wir nicht gestoßen. In der nordwestlichen Ecke der Grabungsfläche untersuchten wir noch ein Balken- oder Brettlager, das wir aber nicht mit den übrigen architektonischen Elementen verbinden konnten. Die aus Lehm bestehende Gehfläche hat nach Süden hin ein starkes Gefälle und wir konnten sie aus statischen Gründen nicht vollständig erforschen. Ein auf dieselbe Weise gebautes Haus hatten wir schon am Gornji trg 15 erforscht (Vičič 1993, 153 ff).

Ein bedeutendes, in unserer Siedlung noch unbekanntes architektonisches Element ist eine Herdstelle, die im zentralen Teil des Raumes ausgegraben wurde. Leider war deren südlicher Teil zerstört, vermutlich handelt es sich um ein rechteckiges Objekt in einer Größe von 110 x 110 cm. Umgeben war es von aufrecht gestellten Bruchsteinen. Der Innenbereich war mit Lehm überzogen, worunter sich eine bis zu 10 cm dicke Schicht stark durchgebrannten Schutts befand. Die Herdstelle lag nicht parallel zur Hauswand bzw. zum Raum. Der Bereich zwischen der Nordwand des Holzobjektes und dem Balkenlager in der nordwestlichen Ecke der Grabungsfläche war zweifellos künstlich planiert. Bedeckt war er mit einer starken Brandschicht und Resten von Flechtwerk. Wozu dieses gedient hatte, konnten wir nicht feststellen. Unter der Gehfläche im Inneren des Hauses erforschten wir eine einige Zentimeter dicke, rotbraune, mit Sand vermischte Schotter-Lehm-Aufschüttung (Schicht 5) mit einigen für die Datierung sehr bedeutenden Funden. Darunter befand sich eine sterile Schiefergrundlage. Es stellte sich also klar heraus, dass wir in dem Haus am Gornji trg 3 zwei Kulturschichten entdeckt hatten: eine ältere, frühromische Siedlungsphase, und eine jüngere, spätrömische Schicht der Vorstadt von Emona.

BEFUNDE

Frührömische Siedlungsphase (Taf. 1-5; 6: 1-8; Taf. 12-16)

Bei der Datierung der Entstehung der Siedlungsschicht bzw. des Hauses selbst und damit auch einer der Phasen der gesamten Siedlung ist uns als *terminus post quem* eine halber augusteischer AE sehr behilflich, der in der Zeit von 16 v. Chr. bis 14 n. Chr.¹ geprägt und unter der aus Lehm bestehenden

¹ Alle Münzen wurden von A. Šemrov vom Numismatischen Kabinett des Slowenischen Nationalmuseums in Ljubljana

Gehfläche gefunden wurde. Die Keramikfunde aus dieser isolierten Schicht sind überwiegend italischer Herkunft. So wird die Sigillata-Platte oder der Sigillata-Teller der Form Consp. 12 (Taf. 1: 5) in die mittel- bis spätaugusteische Zeit datiert und tritt in Ljubljana in Phase IIIa auf (Vičič 1994, 33). Das gleiche gilt auch für die Schale aus gut gereinigtem Ton aus der Gruppe der Dünnwandkeramik (Taf. 1: 8) und die Amphoren Dressel 2-4 (Taf. 1: 4,12) und Dressel 6b (Taf. 1: 2,3). Die hellenistische Krugform (*lagynos*; Taf. 1: 10), die auf dem Magdalensberg erst nach dem Jahr 14 n. Chr. vorkommt (Schindler-Kaudelka 1989, 31); ist in Ljubljana gewiss älter. Das Gefäß aus schlecht gereinigtem Ton (Taf. 1: 11) ist höchstwahrscheinlich ein einheimisches Erzeugnis.

Auf dem Pflaster des Hauses fand man eine stark durchgebrannte und zum Teil im Feuer deformierte Amphore vom Typ Dressel 2-4, die aus gut gereinigtem Ton mit dem Stempel DASI (Taf. 2: 1) hergestellt wurde. Der Stempel ist ziemlich selten und kommt in verschiedenen Formen und auf verschiedenen Keramikarten vor, sowohl auf Transportgefäßen als auf der Terra sigillata (Will 1984, 9 ff.). Bekannt ist er auf Amphoren vom Typ Brindisi und Lamboglia 2 in den Formen DASI, DASIO (Callender 1965, 119) und DASIVS von den Fundorten an der Ostküste des südadratischen Meers (Brindisi; Palazzo 1989), in Südfrankreich von der Fos-Bucht (Amar, Liou 1984, 154) und den mediterranen Inseln (Sizilien, Delos). Zu dem einfachen Stempel können auch die *nomina* des Besitzers hinzukommen (C. ANINI; Palazzo 1989, Fig. 2: 10) oder nur die Inschrift OFF. DASI auf den Exemplaren von Gornja Mezija (*Singidunum*, *Viminacium*; Bjelajac 1996, Abb. 1: 15). Soweit mir bekannt ist, ist die Amphore von Ljubljana die einzige vom Typ Dressel 2-4 mit einem solchen Stempel, was auf eine länger dauernde Produktion dieser Werkstatt hindeutet.

In der Aufschüttungs- bzw. Brandschicht des Hauses wurde neben einer beträchtlichen Zahl von republikanischen und augusteischen Münzen auch ziemlich viel Keramik ausgegraben. Das älteste Stück unter dem Sigillata-Material ist der Teller der Form Consp. 11 (Taf. 2: 8), der für die mittelaugusteische Zeit charakteristisch ist. Die Platten und Teller der Form Consp. 18 (Taf. 2: 2,3,9) sind aus Oberaden und Dangstetten bekannt und werden bis zur tiberischen Zeit hergestellt, was auch für die Schüsseln vom Typ Consp. 22 (Taf. 2: 4) zutrifft. Der rechteckige Stempel SARI am Schüsselboden (Taf. 2: 6) kommt auf dem Magdalensberg in den Jahren von 15 v. Chr. bis 15 n. Chr. am häufigsten vor (Schindler, Scheffenecker 1977, 254, 238, Taf. 116).

Das übrige Keramikmaterial fügt sich ganz in den zeitlichen und typologischen Kontext der dritten Besiedlungsphase der frühromischen Siedlung am Fuße des Grajski grič. Die Relief-öllampen (Taf. 2: 13-15), die Dünnwandkeramik (Taf. 3: 1-8, 12), die sog. *unguentaria* (Taf. 3: 9-11), die gewöhnliche italische Keramik (Taf. 3: 13-21; 4: 1-8) und die Amphoren (Taf. 4: 9-14; 5: 1-6) sind häufige Funde sowohl in Ljubljana als auf dem Magdalensberg (Farka 1977; Schindler-Kaudelka 1975; dies. 1989).

In größerer Menge als bisher traten am Gornji trg 3 Platten mit pompeischem rotem Überzug (Taf. 5: 7-10) auf, eine davon auch mit dem Stempel ANTF · MA?. Leider kenne ich keine unmittelbaren Parallelen zu solchen Stempeln, vielleicht kann man ihn als *Ant... Felix Mar(ius)* lesen, dessen nächstgelegene Parallelen vom Magdalensberg bekannt sind (Schindler-Kaudelka 1986, 279 ff.). Typologisch kann man ihn zu den Platten mit Rundwand ordnen, die auf dem Magdalensberg die führende Form der Periode 2 (von ca. 10 v. Chr. bis 15 n. Chr.) werden,

während man sie in Ljubljana in der III. Besiedlungsphase antrifft (Vičič 1994, 32 f.). Insofern die Lektüre *Mari* richtig ist, gesellt sich der vorliegende Stempel zu der interessanten Gruppe der Mari-Signaturen (Wynia 1979).

Die einheimische Keramik, worunter ein Stück auch eine ausgesprochen latènezeitliche Faktur aufweist (Taf. 6: 1), ist grob und hat einfache Formen und Dekors (Taf. 5: 11-14; 6: 1-8).

Besondere Aufmerksamkeit gebührt, als Neuheit in den Forschungen der frühromischen Siedlung am Fuße des Grajski grič, den Metall-, vorwiegend Bronzefunden. Zahlreich und ziemlich gut erhalten sind verschiedene Typen von Panzerschnallen (*lorica segmentata* - Taf. 12: 1-23). Als typische Verteidigungsausrüstung der Legionäre sind die nächstgelegenen Parallelen vom Magdalensberg bekannt (Deimel 1987, Taf. 76: 17-28), allerdings kennt man sie auch von anderen augusteischen Fundorten (Bishop 1987, 120 ff; Bishop, Coulston 1993, 85 ff; Deschler-Erb 1996, Abb. 8; Unz, Deschler-Erb 1997, Taf. 32). Hinsichtlich der zwar seltenen Schnallen mit senkrechten Rippen (Taf. 12: 1,2) wurde sogar der Gedanke geäußert, dass sie einen Schmuck des Zenturio-Panzers darstellten (Deschler-Erb 1996, 237). Zum Komplet militärischer Ausrüstung gehören noch die Scheidenträgerbeschläge (Taf. 12: 48-54), die Glasiusscheidenbeschläge (Taf. 12: 42-47), das Fragment einer Schnalle vom Typ Aislingen (Taf. 12: 24; Buora 1996, 171 ff, tav. III) und die beiden Cingulumdorne, wovon einer mit eingeklopften Punkten verziert ist (Taf. 12: 26,27). Ein Teil der Legionärsausrüstung sind auch die Schmuckstirnbinden (Taf. 12: 55-59) des Helms vom Typ Weisenau (Dolenz, Flügel, Öllerer 1995, Abb. 8: 21,22; vgl. Feugère 1994, 88 ff) und die Schmuckgürtelplatten (Taf. 12: 36-41); Bishop, Coulston 1993, 98 ff). Die besten Parallelen zu den angeführten Funden sind vom genau datierten Haus OR 17 vom Magdalensberg bekannt (Dolenz, Flügel, Öllerer 1995, Abb. 7: 11,14,19,20; Abb. 15: 115,116). Unsere Funde sind ein neuer Beweis für die Tatsache, dass ein derartiger Panzer schon in augusteischer Zeit benutzt wurde. Die Fragmente auf Taf. 12: 60 und 61 sind wahrscheinlich ein Teil einer Gürtelgarnitur, der Bronzebeschlag (Taf. 12: 62) ist vielleicht ein Helmteil.

Es sei auf die Schnalle (Taf. 12: 25) hingewiesen, wovon man nicht genau weiß, wie sie am anderen Teil des Beschlags befestigt war. Die Querstäbe waren nämlich nicht durchlöchert, so dass der Gegenstand wahrscheinlich ein Halbprodukt ist. Das gilt auch für den Gürteldorn (Taf. 12: 30), der desgleichen nicht durchbohrt ist.

Die bronzenen Flügelteile einer Fibel (Taf. 13: 1) wurden unter dem Pflaster des Hauses gefunden. Eine Fibel mit zwei Knöpfen vom Typ Almgren 236c (Taf. 13: 3) wurde auch im Haus OR 17 auf dem Magdalensberg entdeckt (Dolenz, Flügel, Öllerer 1995, Abb. 14: 108).

Von Emona und vom Magdalensberg sind schon einfache und doppelte Ösen von Glasmedaillons bekannt (Taf. 13: 6, 7; Plesničar-Gec 1983, Taf. 29: 37; Deimel 1987, Taf. 81: 1-14; Dolenz, Flügel, Öllerer 1995, Abb. 12: 78-81; Abb. 15: 117-119).

Einen Bronzeknopf mit dreieckiger Öse (Taf. 13: 9) fanden wir schon im Haus am Gornji trg 30, wo er in der älteren Besiedlungsphase entdeckt wurde (Vičič 1994, 48 ff, Taf. 1: 10). Hinsichtlich des Gegenstandes von Taf. 13: 12 vermutet D. Božič, dass er einen Teil einer Laternenstütze darstellt (Božič 2000). Der Fuß eines Gefäßes oder einer Flasche (Taf. 13: 8), in der Form *pelta lunata*, ist auch von anderen slowenischen Fundorten her bekannt (Breščak 1982, Taf. 14: 128-139; Plesničar-Gec 1983, Taf. 40: 27; Horvat 1990, Taf. 31: 3). Zu den

bestimmt, wofür ich ihm aufrichtig danke. Siehe: A. Šemrov, *FMRSI* 4, 1998, 196 ff, 85/14: 1-3, 5-10, 12-16, 27-30, 33-36, 38, 40-41, 43-45, 50. Datierungen für zwei halbierte Münzen des Augustus wurden später enger eingegrenzt von 20-10 v. Chr. auf 16-10 v. Chr. für die Münze 85/14: 5 und von 20 v. Chr.-14 n. Chr. auf 16 v. Chr.-14 n. Chr. für die Münze 85/14: 6, gefunden unter dem Pflaster des Hauses (A. Šemrov, mündlich, 13. 9. 2002).

repräsentativeren Gegenständen, die bei den letzten Grabungen entdeckt wurden, kann man das schön profilierte Tintengefäß (*Taf. 13: 4*) mit einem dazugehörigen Deckelhalter (*Taf. 13: 5*) zählen. Ähnliche sind vom Magdalensberg bekannt (Deimel 1987, *Taf. 33: 1-3*). Ziemlich selten ist die Verbindungsplatte eines doppelten Tintengefäßes (*Taf. 13: 47*), die schon ohne Angabe der Funktion publiziert wurde (Vičić 1999, *Abb. 22*) und wozu Parallelen auf dem Magdalensberg bekannt sind (Öllerer 1998, *Abb. 9*).²

Als Halbfabrikate kann man auch die Gegenstände bezeichnen, dessen richtige Zweckbestimmung nicht feststellbar ist (*Taf. 13: 42-44*).

Von einer Bearbeitung zeugen auch die ziemlich vielen Reste sekundär bearbeiteter Bronzegegenstände. So wurden Bronzemetalstücke beschnitten (*Taf. 13: 45-46, 48-49*), eines davon wurde davor sogar mit eingeklopften Punkten verziert, und ohne Zweifel ursprünglich zu anderen Zwecken benutzt. Darauf sind Scherenspuren bzw. Spuren von verschieden geformten Stanzgeräten gut erkennbar. Die Zweckbestimmung der spitz geformten Gegenstände (*Taf. 13: 50-52*) kann nicht festgestellt werden. Die zahlreichen Bronzebänder, -stäbe bzw. -nadeln, die Metallwirtel und -platten sind vermutlich für eine weitere Bearbeitung vorbereitete Halbfabrikate. Vielleicht wurden auch einige Militärausrüstungsteile sogar hergestellt und nicht nur in andere Gebrauchsgegenstände umgearbeitet.

Die amorphen Bleigegegenstände (*Taf. 14: 44-46*) sind vermutlich zur weiteren Verarbeitung bestimmte Rohstücke. Die ursprüngliche Zweckbestimmung der Eisengegenstände (*Taf. 15: 16*) ist leider nicht bekannt, die Mehrzahl gehört allerdings wahrscheinlich zu den Konstruktionselementen des Objektes. Das gilt vor allem für die Nägel und die Keile. Einige waren vermutlich, ähnlich wie die Bronzegegenstände, zur weiteren Bearbeitung bestimmt. Die entnieteten Gegenstände (*Taf. 15: 7,8*) gehören vielleicht zu einem Pferdegeschirr, das Fragment auf *Taf. 15: 27* ist indes vielleicht ein Teil eines Schwertschaftes (vgl. Dolenz 1998).

Einen Einzelfund stellt ein Spieljeton aus Stein dar (*Taf. 15: 33*).

Das partiell erforschte Objekt am Gornji trg 3 fügt sich ganz in die schon bekannte zeitliche Struktur der frühromischen Siedlung am Fuße des Grajski grič. Die Forschungen erbrachten einige neue Erkenntnisse zur Bauweise der Objekte und einzelner Gebäudeteile, wesentlich konnte das Wissen über die Tätigkeiten ergänzt werden, denen man in den einzelnen Häusern nachgegangen war. Das Objekt kann zu Recht als Werkstatt (*fabrica*) bezeichnet werden, die nach der Zusammensetzung der Funde und der Datierung dem Haus OR 17 vom Magdalensberg im österreichischen Kärnten am ähnlichsten ist (Dolenz Flügel, Öllerer 1995). Unser Haus datieren wir in die dritte Besiedlungsphase, und zwar in die Zeit vom letzten Jahrzehnt v. Chr. bis zu den ersten oder drei Jahrzehnten n. Chr.

Spätromische Kulturschicht

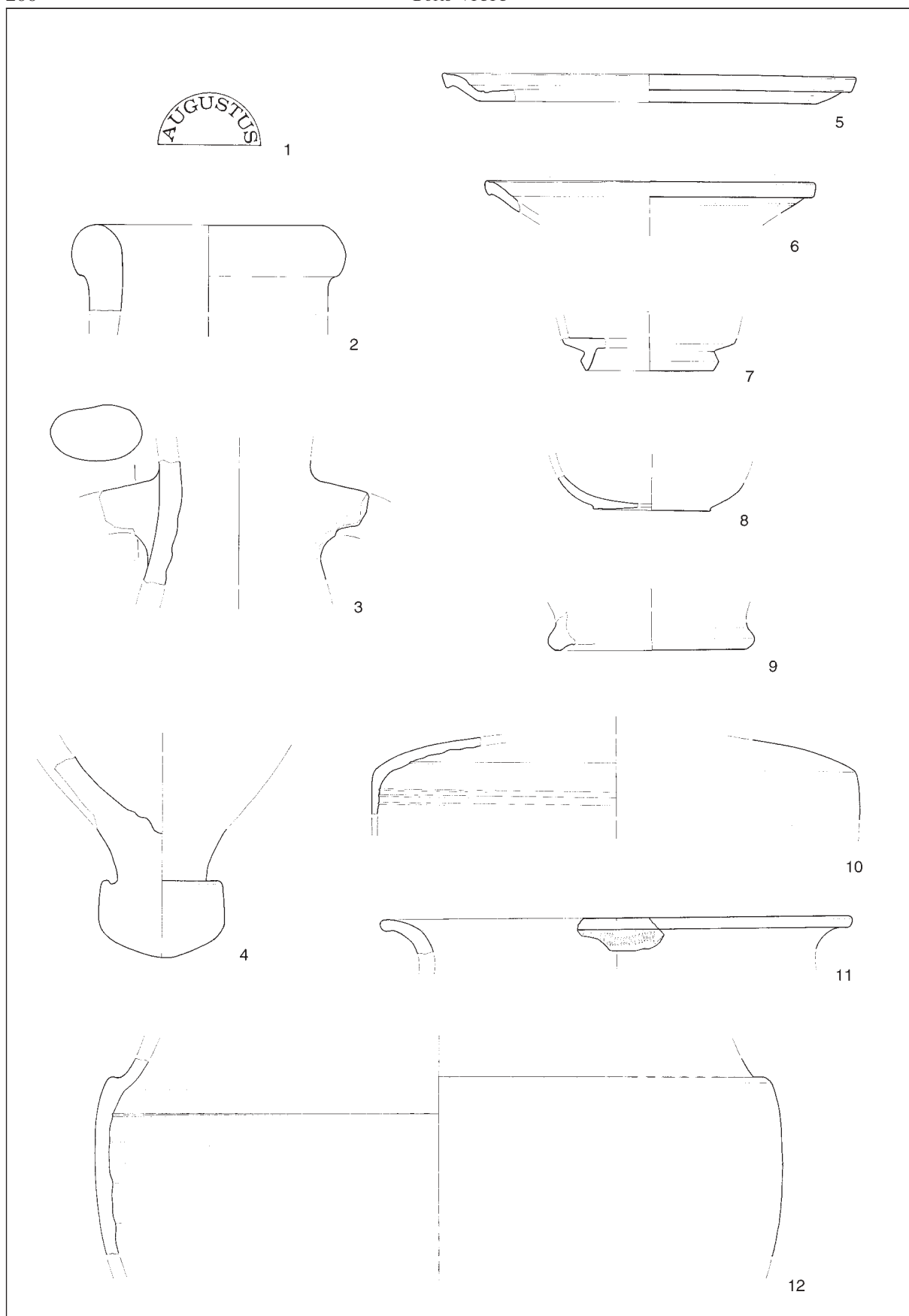
(*Taf. 6: 9-18; Taf. 7-11*)

Die Mehrzahl der keramischen Kleinfunde aus dieser Schicht ist älteren Ursprungs. Zu den älteren Sigillata-Formen (*Taf. 6: 9-18*) gesellen sich einige jüngere (*Taf. 7: 6-9; Form Consp. 41*), die für die Mitte des 2. Jh. typisch sind. Die Münzen und einige Fragmente afrikanischer Sigillata (*Taf. 7: 12-14*) datieren die Schicht eindeutig in das ausgehende 4. Jh. (zur afrikanischen Sigillata von Emona siehe Vidrih-Perko 1992, 93 ff und Pröttel 1996). Es sei auf die eingeritzte Inschrift am Amphorenhals *t(esta)p(ondo) LXVI* (*Taf. 9: 14*) hingewiesen, womit die Tara des Gefäßes von 66 Pfund gekennzeichnet ist, was etwas mehr als 20 kg darstellt.

Die einheimische Grobkeramik (*Taf. 11*) weist ebenfalls Formen und Verzierungen auf, die von den Forschungen am Gornji trg schon bekannt sind, eine davon hat eine ausgesprochen latènezeitliche Faktur (*Taf. 11: 1*).

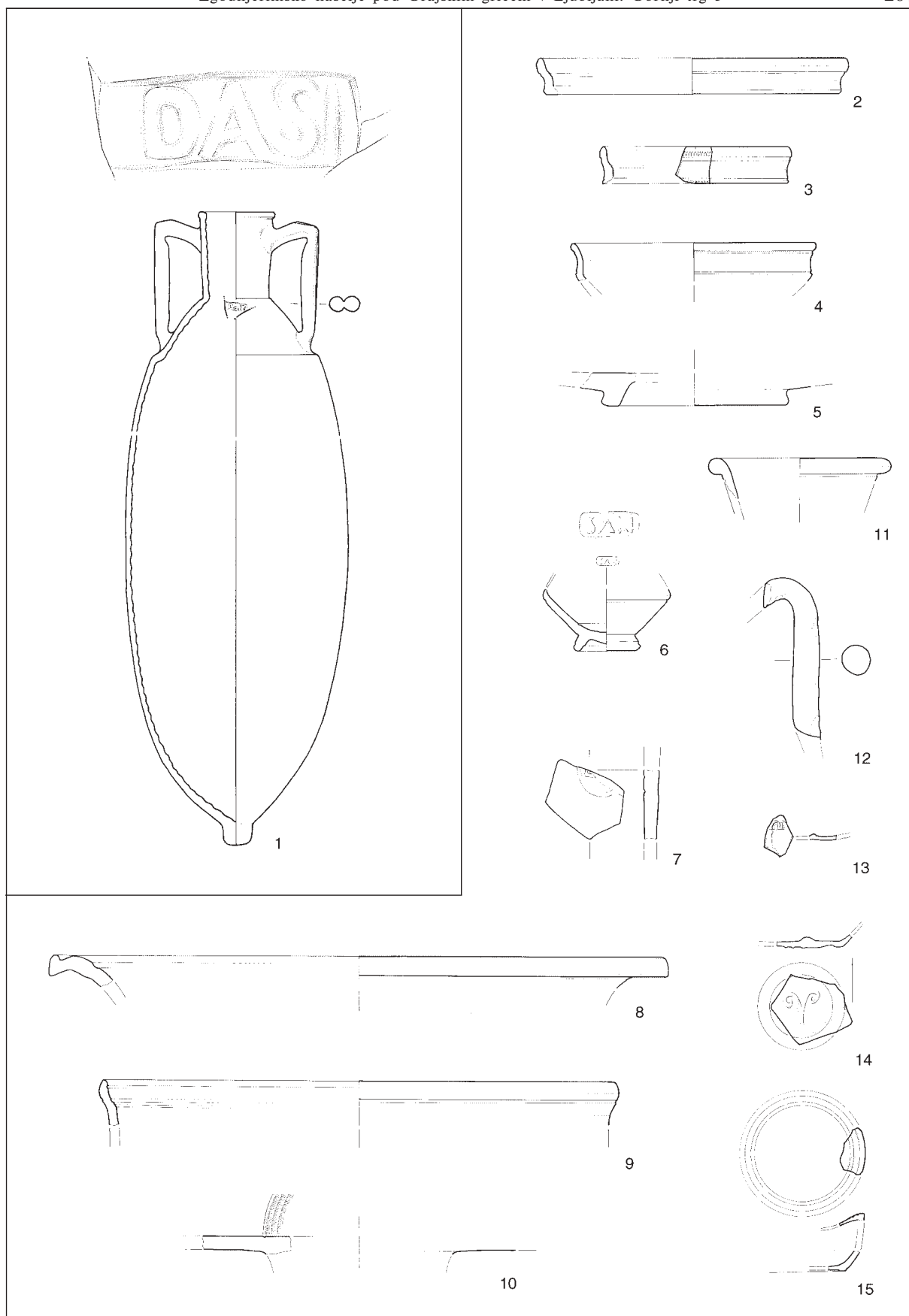
Boris Vičić
Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije
Območna enota Ljubljana
Tržaška 4
SI-1000 Ljubljana
e-mail: boris.vicic@lj.zvkds-slo.si

² Auf die richtige Zweckbestimmung des Gegenstandes wies mich D. Božič hin, wofür ich ihm herzlich danke. Zu den übrigen Vergleichsstücken siehe Božič 2001.

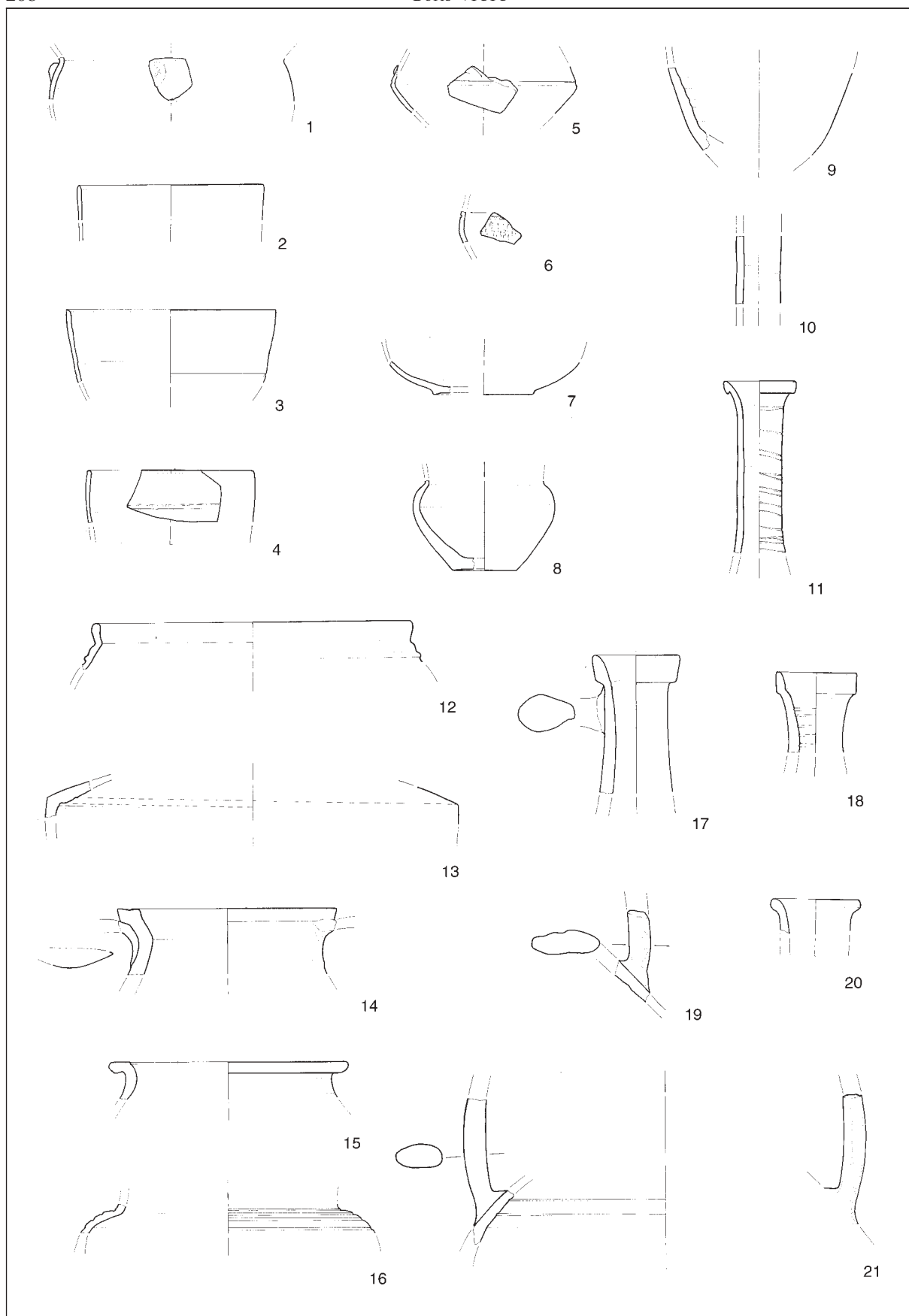

T. 1: Ljubljana, Gornji trg 3. 1 bron, ostalo keramika. M. = 1:3.

Taf. 1: Ljubljana, Gornji trg 3. 1 Bronze, das Übrige Ton. M. = 1:3.

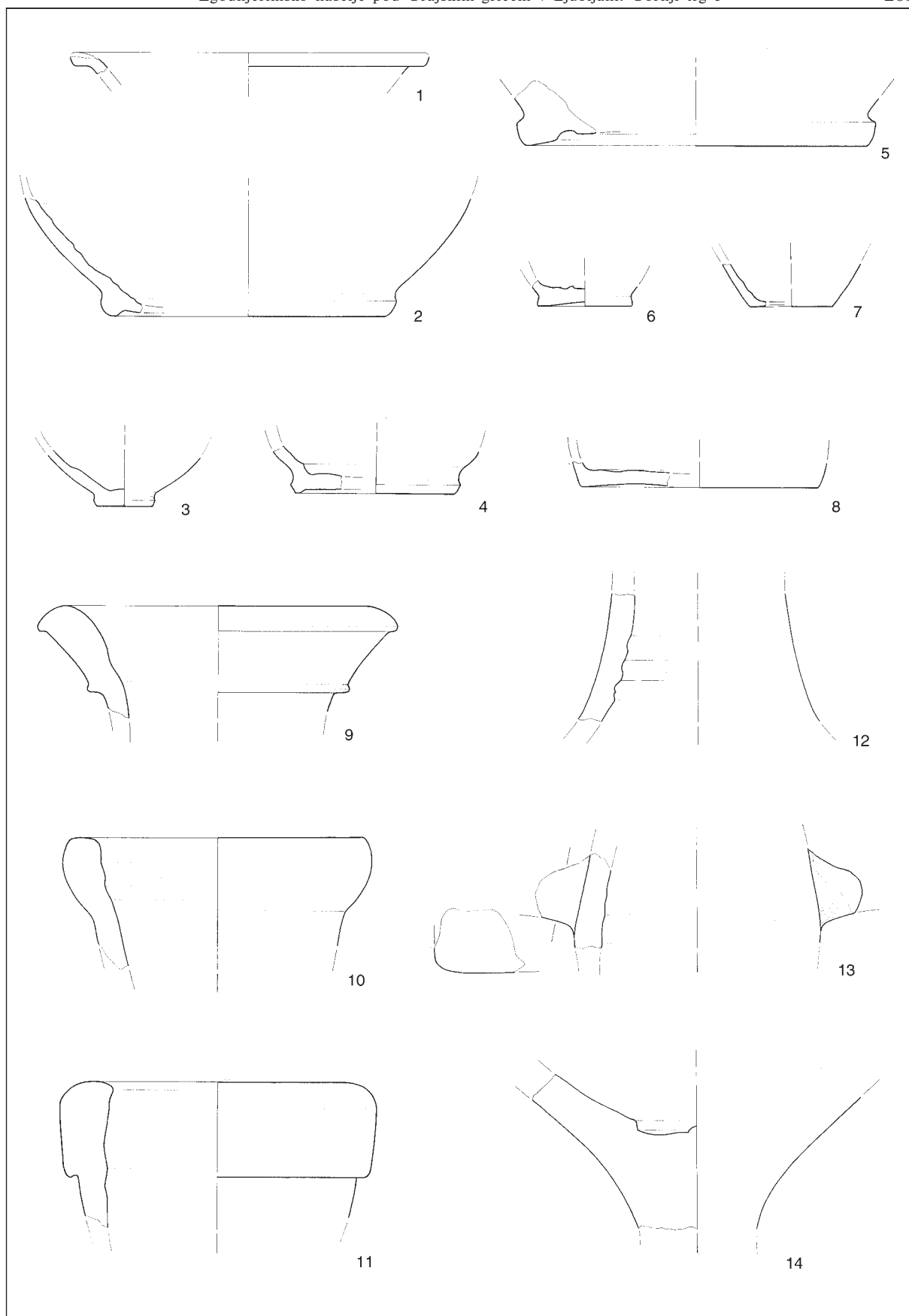

T. 2: Ljubljana, Gornji trg 3. Vse keramika. M. = 1:3; 1 = 1:6
 Taf. 2: Ljubljana, Gornji trg 3. Alles Ton. M. = 1:3; 1 = 1:6.

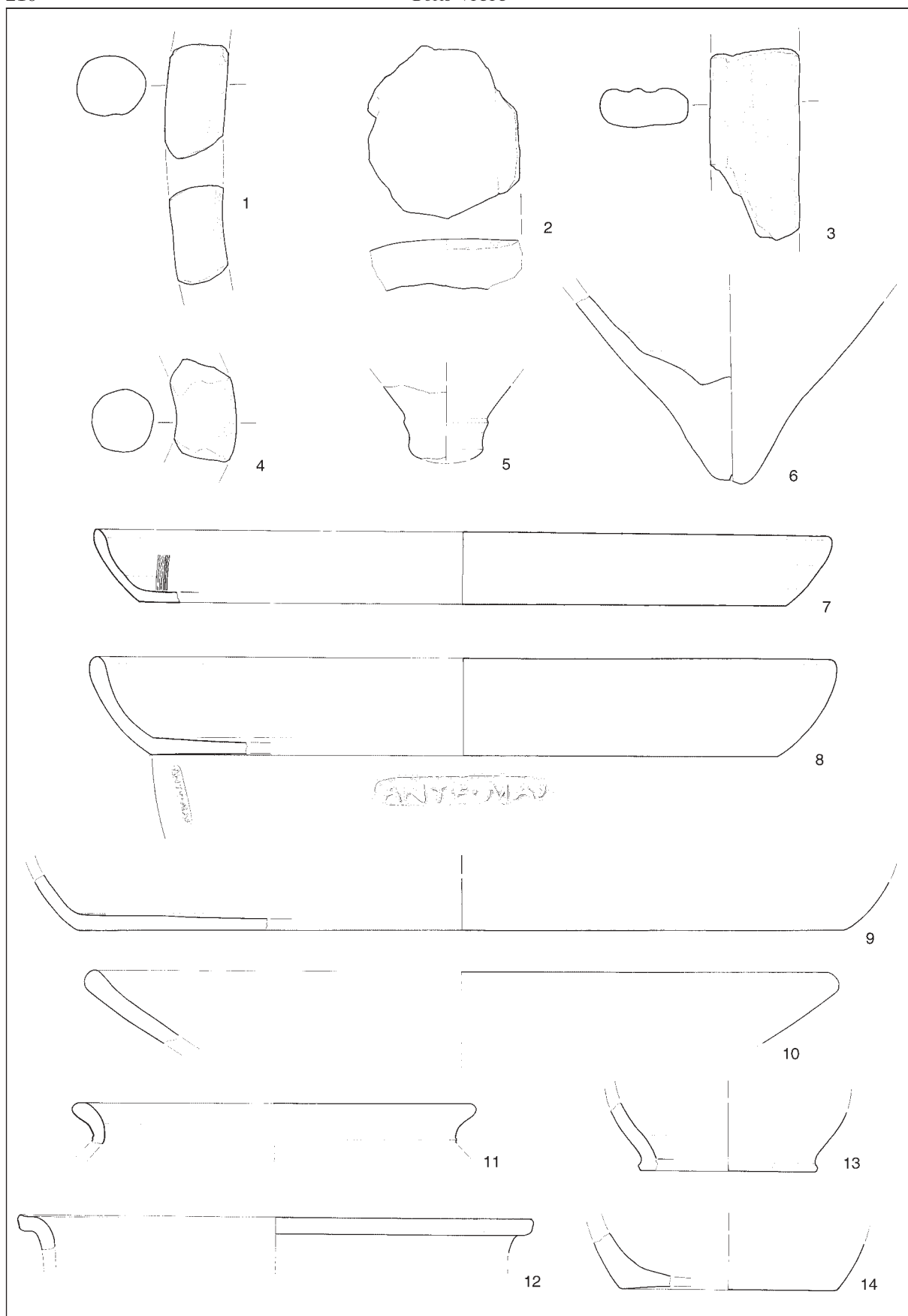
T. 3: Ljubljana, Gornji trg 3. Vse keramika. M. = 1:3.

Taf. 3: Ljubljana, Gornji trg 3. Alles Ton. M. = 1:3.

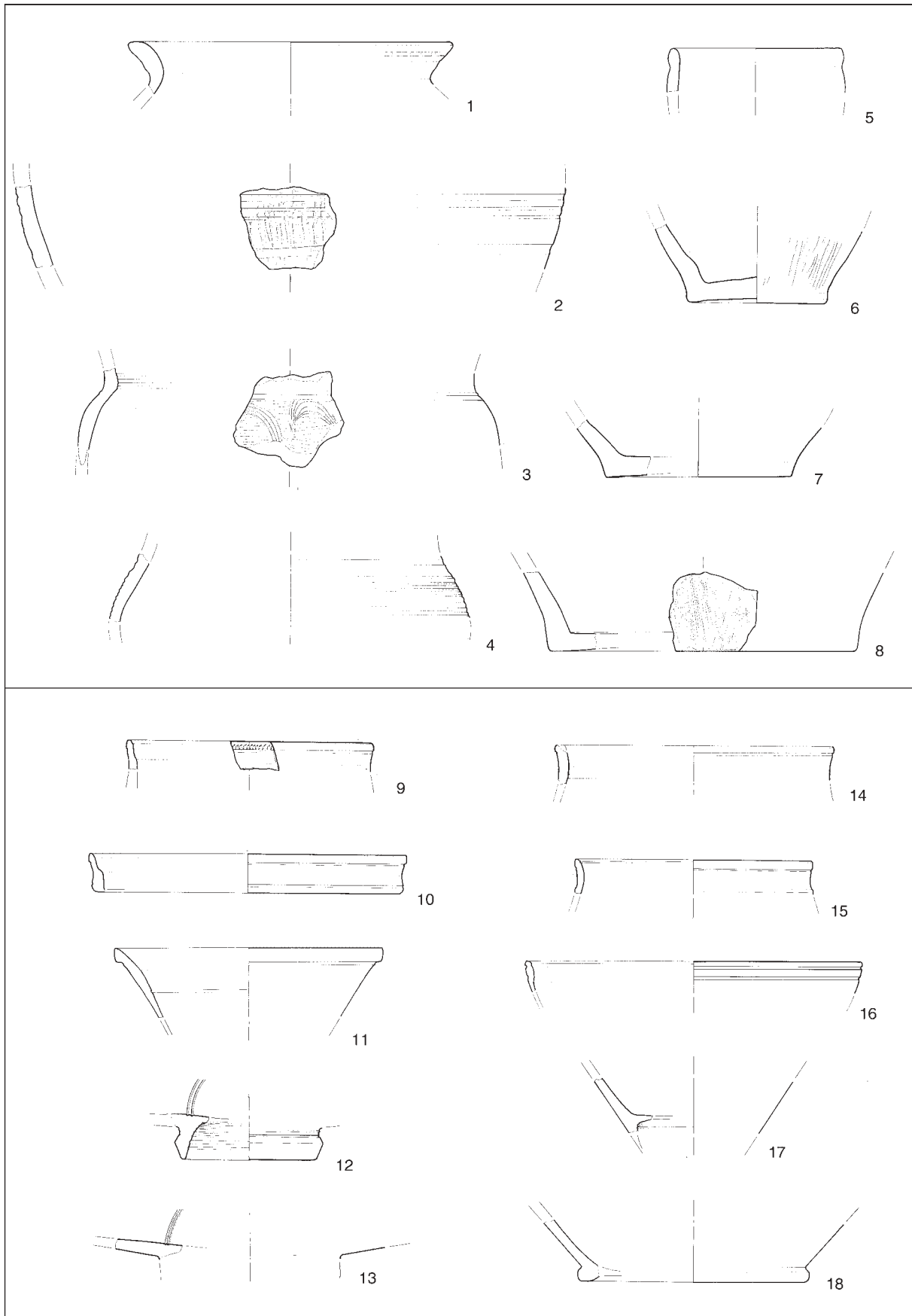

T. 4: Ljubljana, Gornji trg 3. Vse keramika. M. = 1:3.

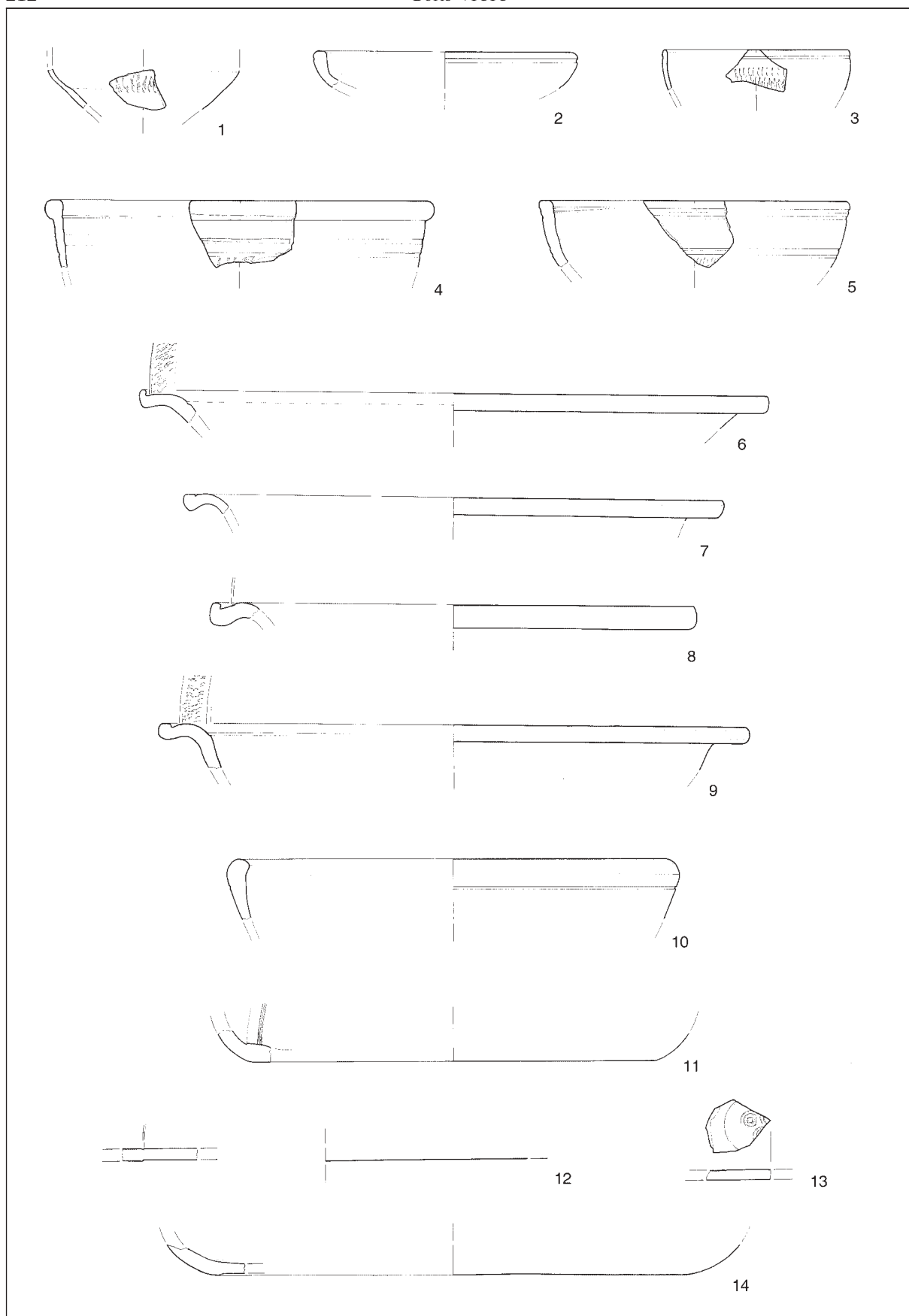
Taf. 4: Ljubljana, Gornji trg 3. Alles Ton. M. = 1:3.

T. 5: Ljubljana, Gornji trg 3. Vse keramika. M. = 1:3; 7 = 1:4.
 Taf. 5: Ljubljana, Gornji trg 3. Alles Ton. M. = 1:3; 7 = 1:4.

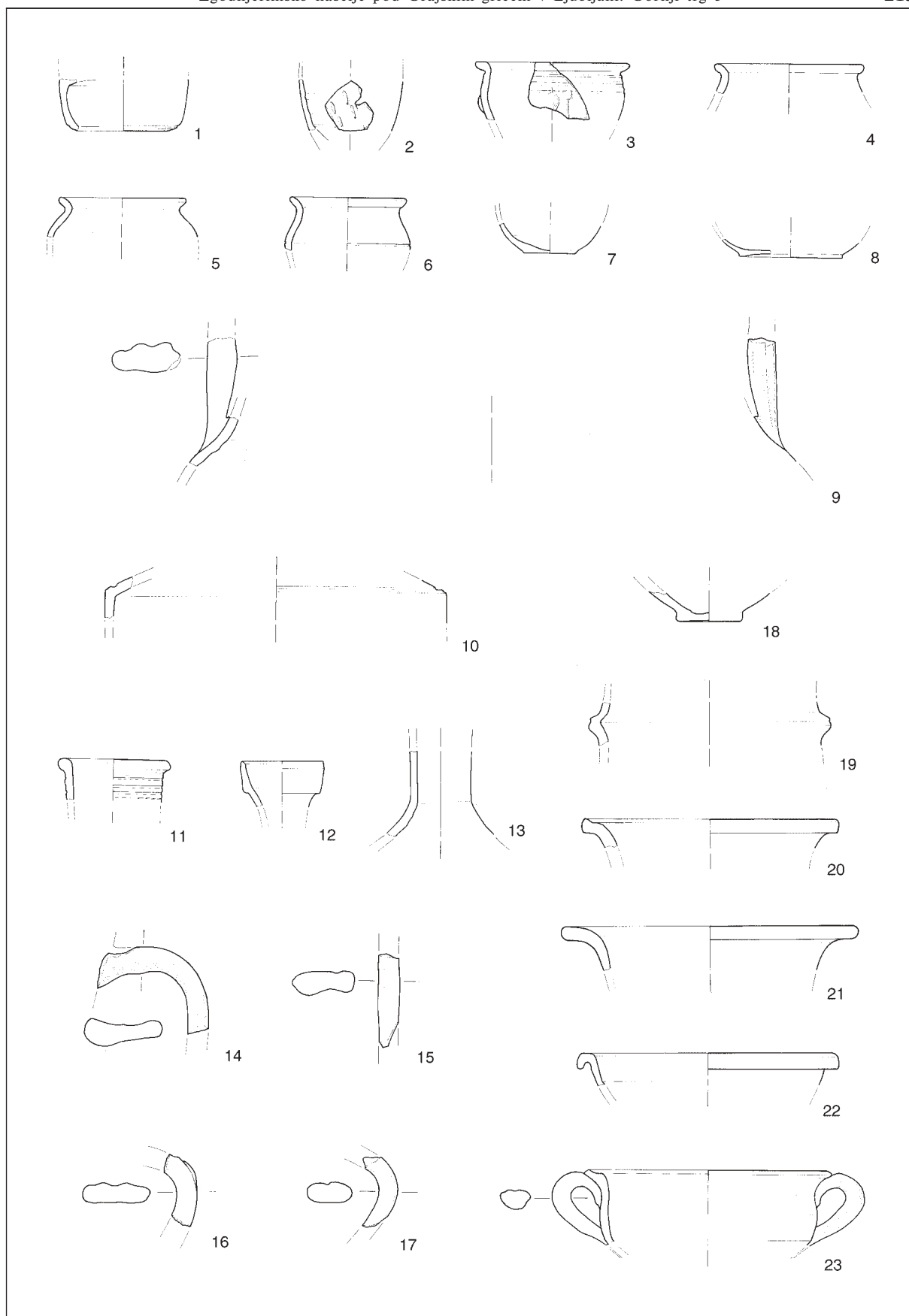

T. 6: Ljubljana, Gornji trg 3. Vse keramika. M. = 1:3.
 Taf. 6: Ljubljana, Gornji trg 3. Alles Ton. M. = 1:3.

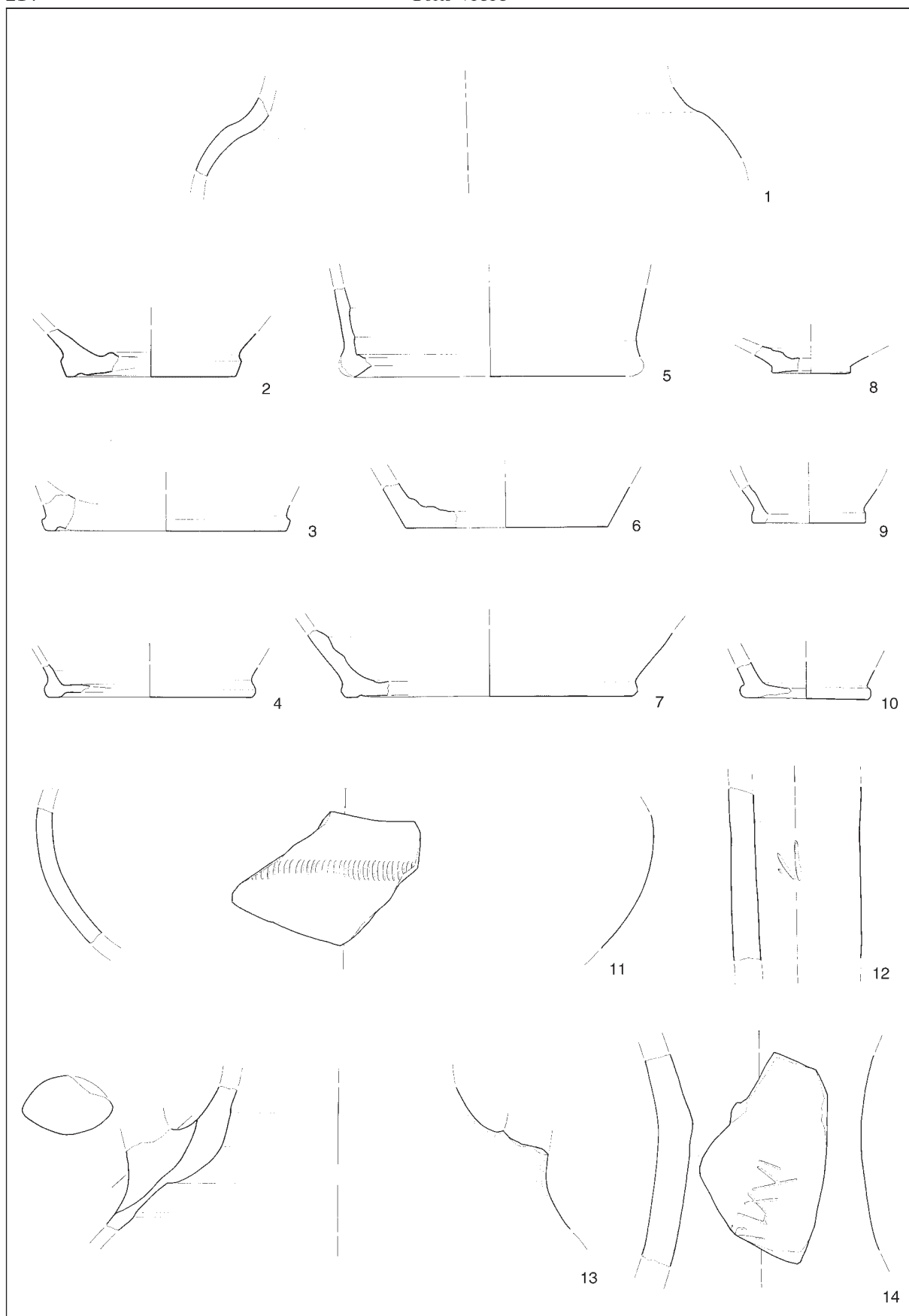
T. 7: Ljubljana, Gornji trg 3. Vse keramika. M. = 1:3.

Taf. 7: Ljubljana, Gornji trg 3. Alles Ton. M. = 1:3.

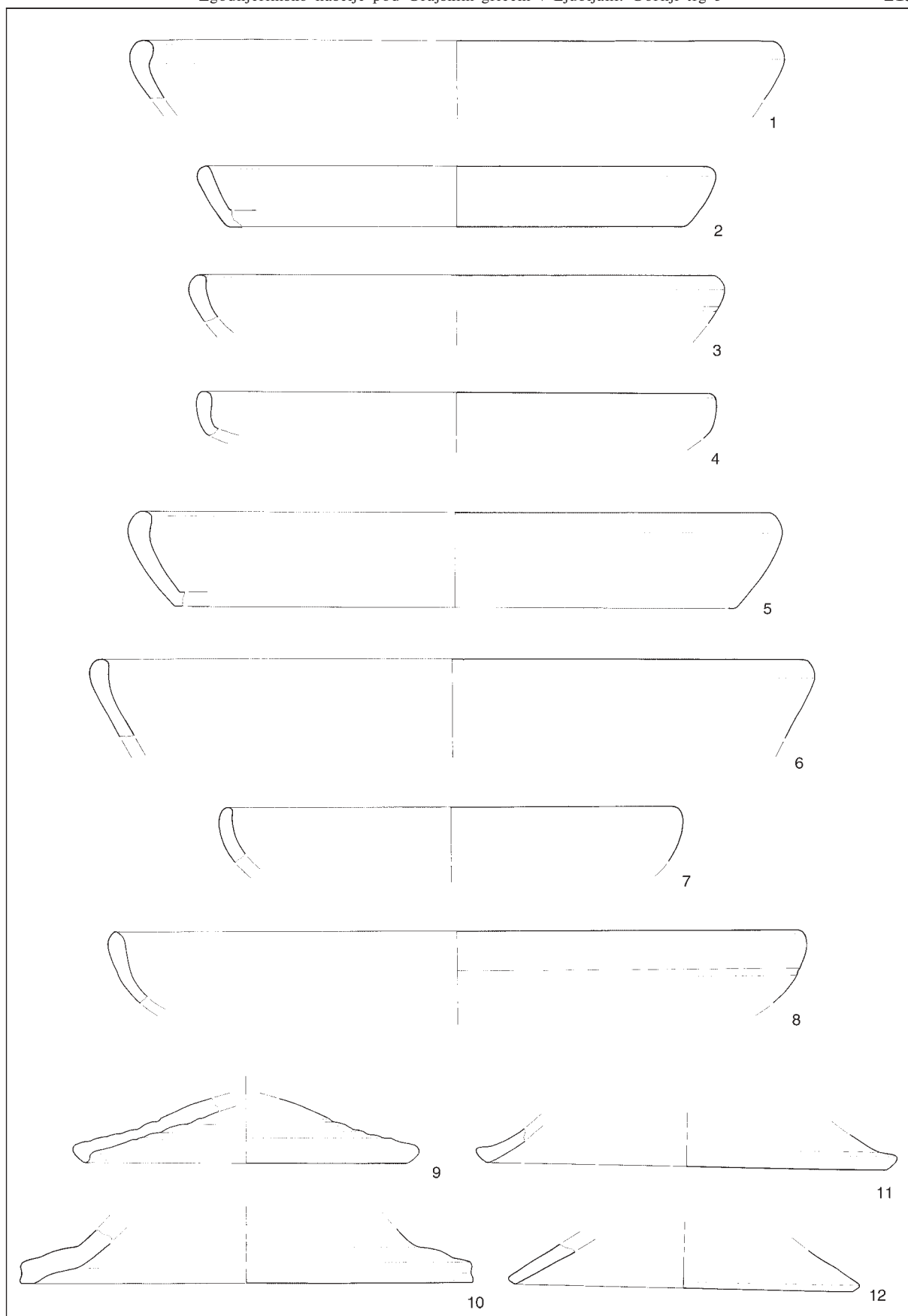

T. 8: Ljubljana, Gornji trg 3. Vse keramika. M. = 1:3.

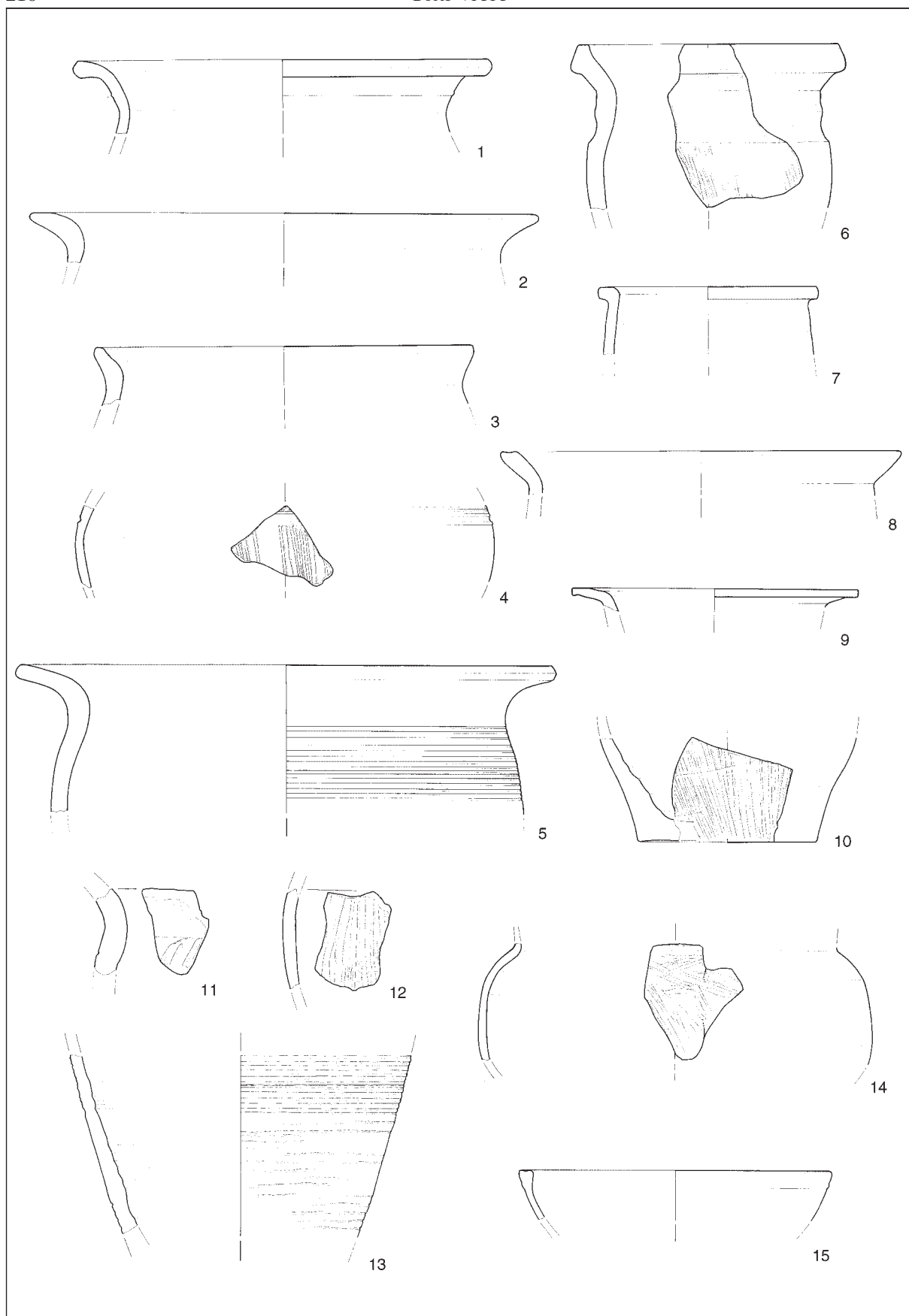
Taf. 8: Ljubljana, Gornji trg 3. Alles Ton. M. = 1:3.

T. 9: Ljubljana, Gornji trg 3. Vse keramika. M. = 1:3.
 Taf. 9: Ljubljana, Gornji trg 3. Alles Ton. M. = 1:3.

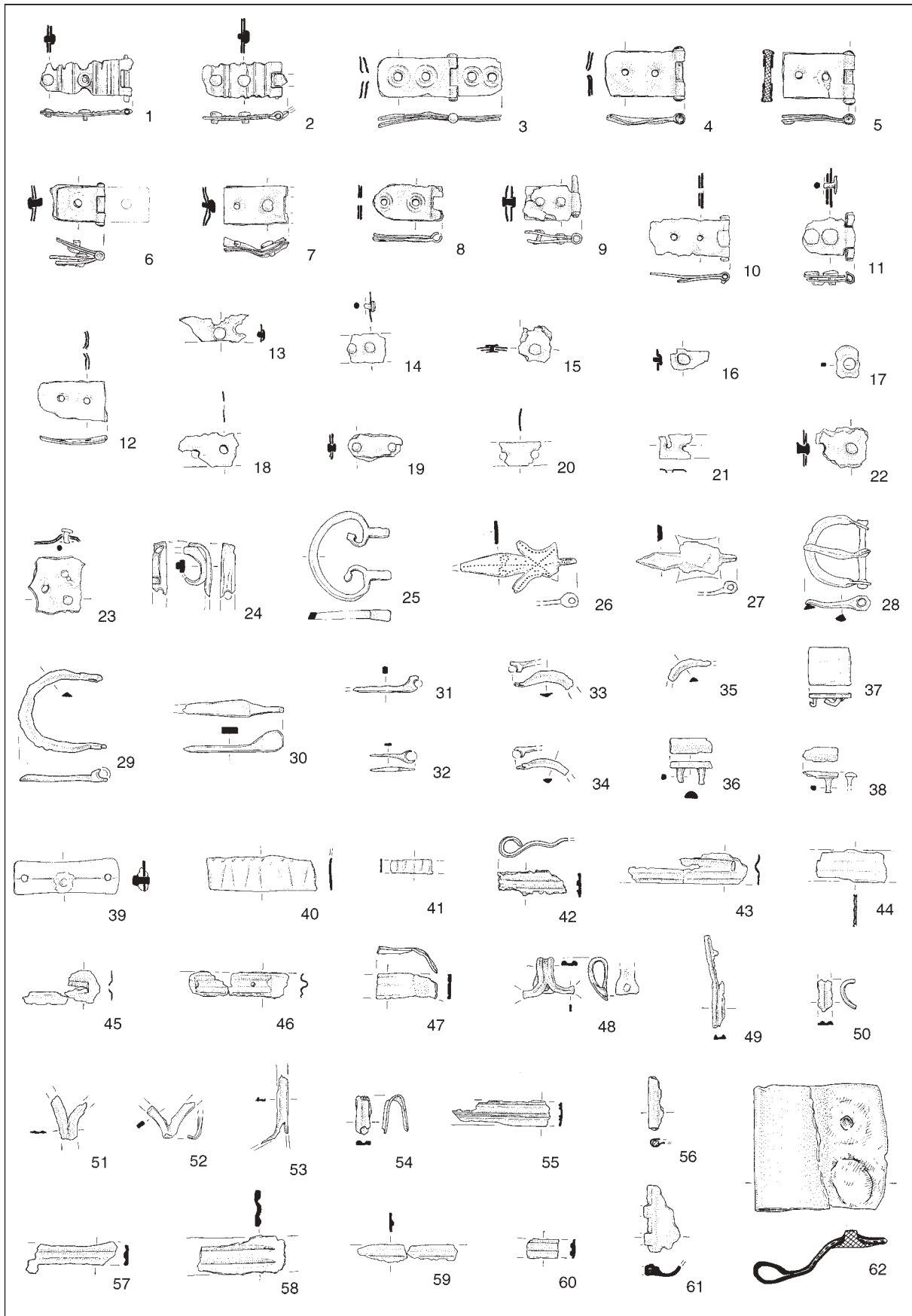

T. 10: Ljubljana, Gornji trg 3. Vse keramika. M. = 1:3.
 Taf. 10: Ljubljana, Gornji trg 3. Alles Ton. M. = 1:3.

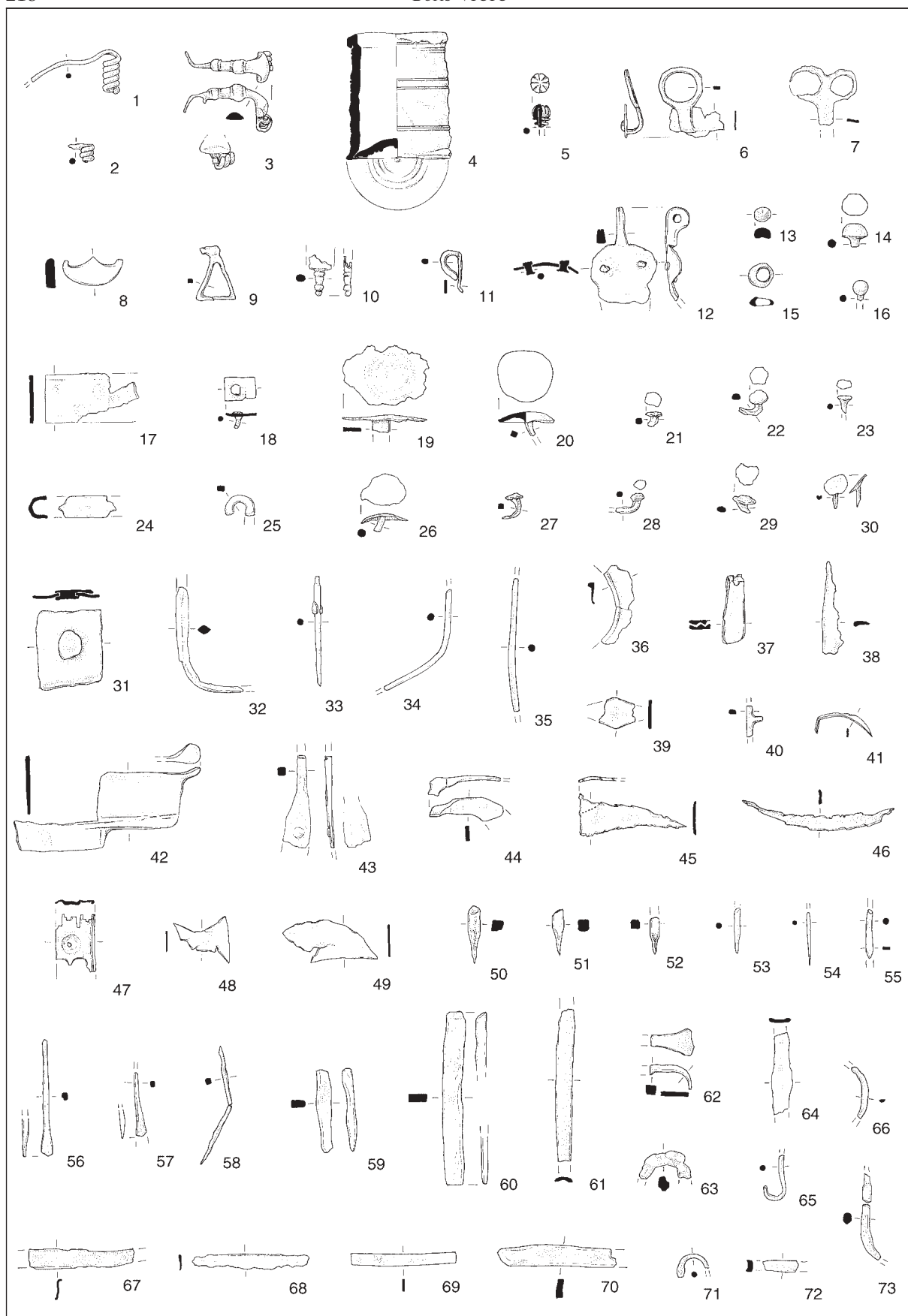
T. 11: Ljubljana, Gornji trg 3. Vse keramika. M. = 1:3.

Taf. 11: Ljubljana, Gornji trg 3. Alles Ton. M. = 1:3.

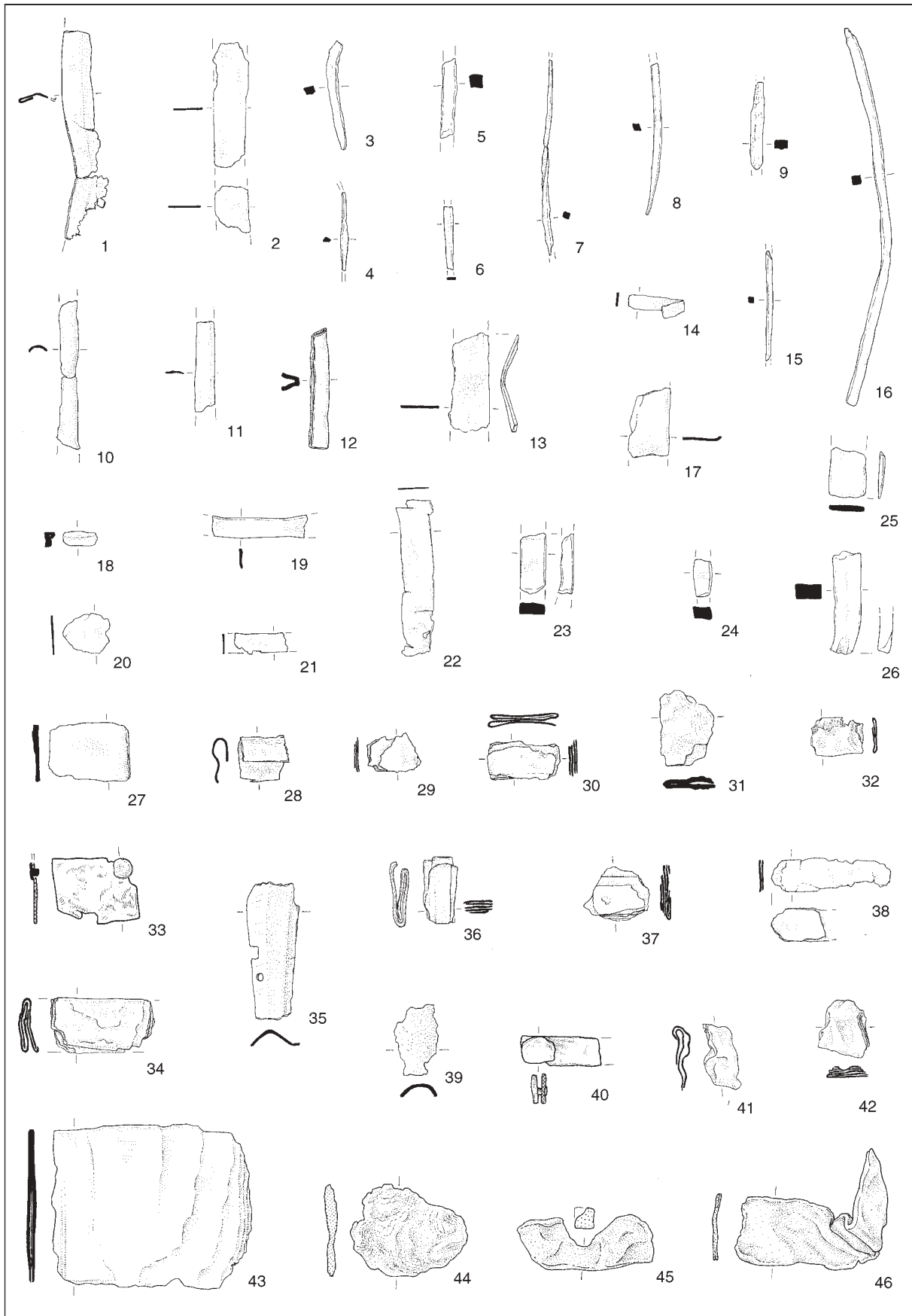
T. 12: Ljubljana, Gornji trg 3. Vse bron. M. = 1:2.

Taf. 12: Ljubljana, Gornji trg 3. Alles Bronze. M. = 1:2.

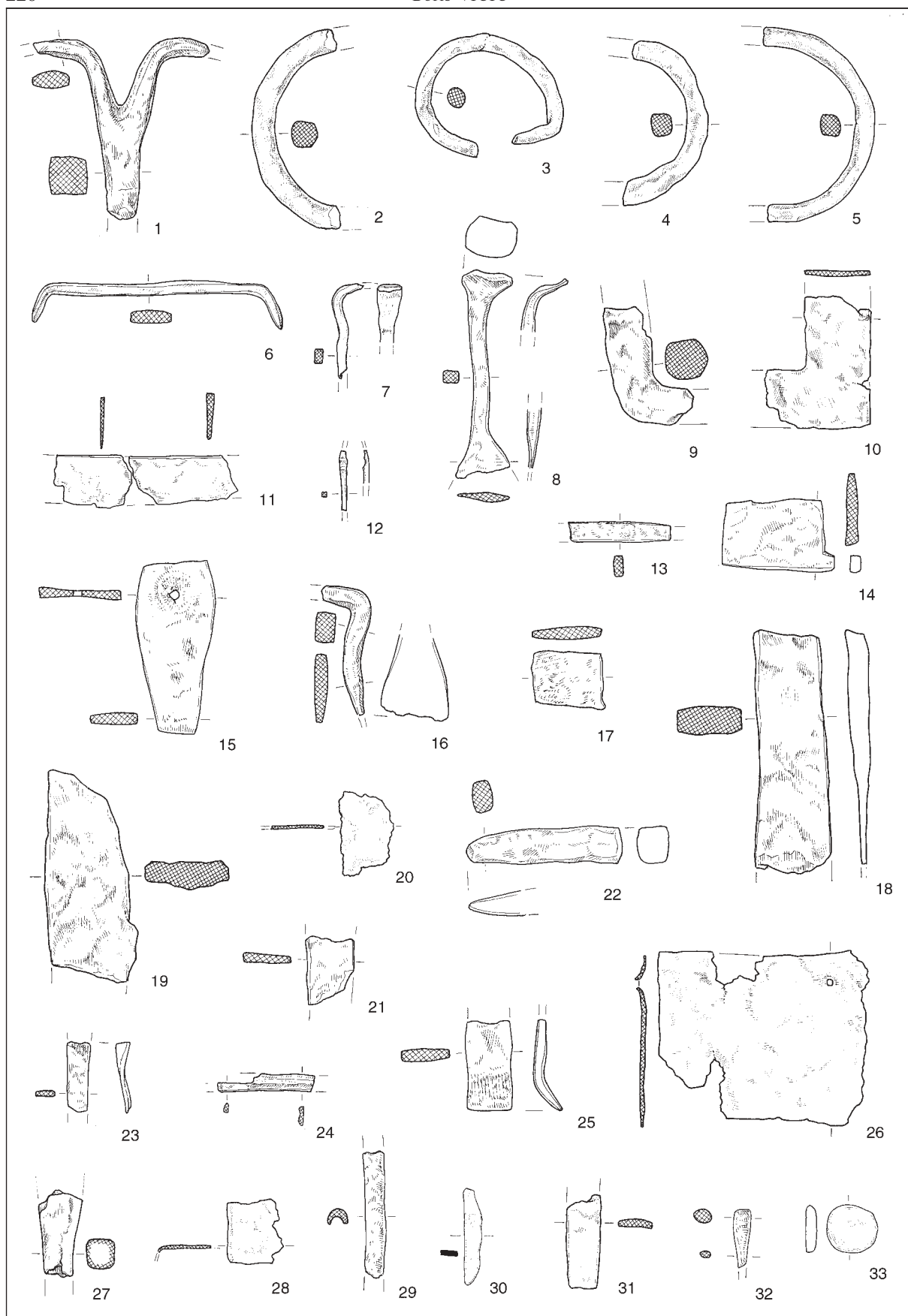

T. 13: Ljubljana, Gornji trg 3. Vse bron. M. = 1:2.

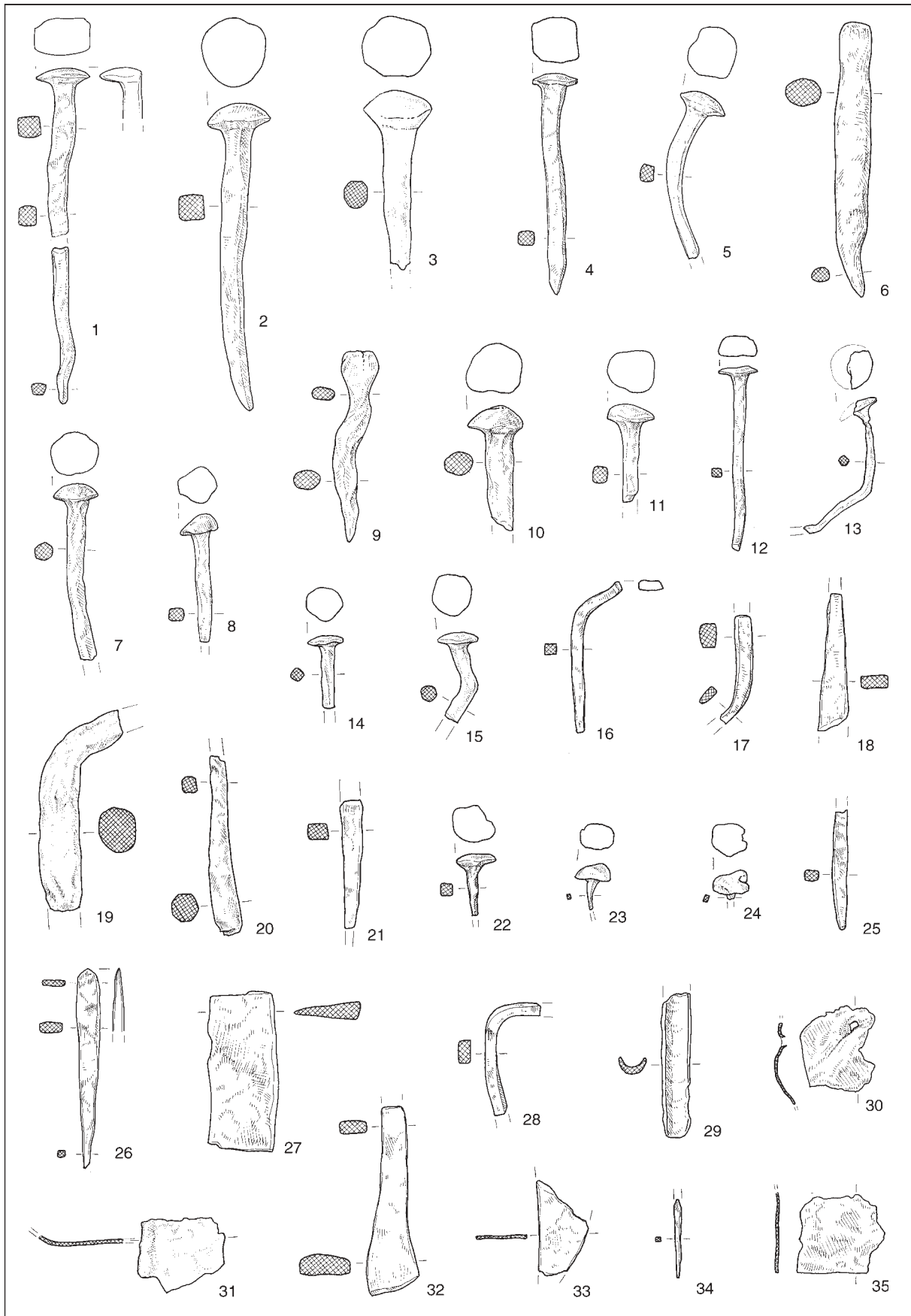
Taf. 13: Ljubljana, Gornji trg 3. Alles Bronze. M. = 1:2.

T. 14: Ljubljana, Gornji trg 3. 1-43 bron, ostalo svinec. M. = 1:2.
 Taf. 14: Ljubljana, Gornji trg 3. 1-43 Bronze, 44-46 Blei. M. = 1:2.

T. 15: Ljubljana, Gornji trg 3. Železo, 33 kamen. M. = 1:2.
 Taf. 15: Ljubljana, Gornji trg 3. Eisen, 33 Stein. M. = 1:2.

T. 16: Ljubljana, Gornji trg 3. Vse železo. M. = 1:2.

Taf. 16: Ljubljana, Gornji trg 3. Alles Eisen. M. = 1:2.

Nov poznoantični grob z Zidanega gabra na Gorjancih

Danilo BREŠČAK, Milan LOVENJAK, Tomaž VERBIČ in Petra LEBEN-SELJAK

Izvleček

Obravnavan je poznoantični skeletni grob v sarkofagu, ki so ga jeseni 1999 na pobočju Zidanega gabra nad Mihovim odkrili domačini ob spravilu hlodov. Na Zidanem gabru, kjer so poznoantične grobove odkrivali že konec 19. st., je v 5. st. nastala višinska utrdba, ki je živela vse do 7. st. Nekje v tem obdobju je bil znotraj utrdbe zakopan tudi novoodkriti sarkofag, v katerem so bili najdeni kostni ostanki manjše ženske, stare med 24 in 28 let. O kakršnihkoli pridatkih ali okrasnih predmetih ni znano nič. Sarkofag je bil sestavljen iz dveh predelanih kamnitih pepelnic, ki izvirata iz kakega starejšega rimskodobnega grobišča v okolici. Na eni je vklesan napis z imeni štirih moških oseb iz druge polovice 2. ali verjetneje iz 3. st. Poleg najdiščinskih podatkov so podani opis pepelnic in pokrova sarkofaga, rekonstrukcija nagrobnega napisa, geološka analiza kamnine in antropološka analiza kostnih ostankov.

Abstract

This article discusses the late Roman inhumation grave in a sarcophagus, discovered in 1999 on the slope of Zidani Gaber above Mihovo by local inhabitants while removing logs. At Zidani Gaber, where late Roman graves were discovered as early as the end of the 19th century, an elevated fortification was created in the 5th century that existed up to the 7th century. The newly discovered sarcophagus was buried sometime in this period within the fortress. It contained the bones of a female between 24 and 28 years old. Nothing is known of any possible grave goods or decorative objects. The sarcophagus was composed of two refashioned stone cinerary urns, which came from some earlier Roman period cemetery in the vicinity. An inscription was carved on one, with the names of four male individuals from the mid 2nd century or more likely from the 3rd century. In addition to information about the circumstances of the find, descriptions are presented of the cinerary urns and the lid of the sarcophagus, along with the reconstruction of the funerary inscription, the geological analysis of the stone, and the anthropological analysis of the bone remains.

ZIDANI GABER V POZNI ANTIKI IN OKOLIŠČINE ODKRITJA SARKOFAGA

Na ozkem grebenu, imenovanem Zidani gaber, med dolinama potokov Kobile in Pendirjevke sredi severnih pobočij Gorjancev (nm. v. ok. 700 m), je bila v obdobju pozne antike zgrajena višinska utrdba (Ciglencečki 1987, 95; Ciglencečki 1990, 113). Mimo nje je preko Gorjancev vodila "laška", "vlaška" ali "hrvaška" pot, komunikacija, ki je že od prazgodovine naprej povezovala dolini Krke in Kolpe in tako soustvarjala enoten kulturni prostor. Z izkopavanji sta tu, kakor tudi na niže ležečem Mihovem (Božič 1990, 79 ss), pričela J. Pečnik in I. Kušljan že ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja (P. Petru, S. Petru 1975, 223 s).

Ob koncu 80-tih let 20. st. je na osrednjem delu grebena raziskoval Inštitut za arheologijo ZRC SAZU ter pri tem odkril tloris cerkve iz 6. st. z izrazito apsidno znotraj oz. v centru utrdbe, podobno tisti na Korinjskem

hribu (Ciglencečki 1990, 113). Rezultati tedanjih raziskav so pokazali, da gre za utrdbo iz prve polovice 6. st., v

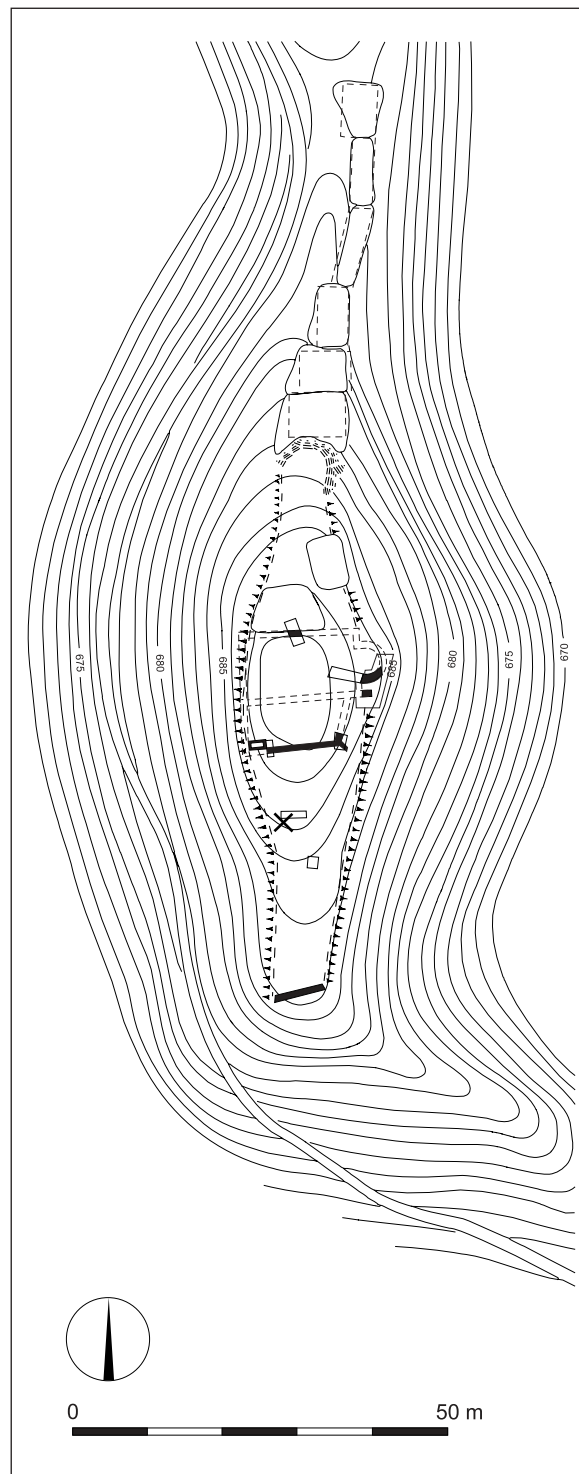
Sl. 1: Lega najdišča Zidani gaber na Gorjancih.
Abb. 1: Die Lage von Zidani Gaber auf Gorjanci.

kateri so se kratek čas zadrževali in zapustili svoje materialne sledove tudi Goti in Langobardi, na kar kažejo fragment čelade in posamezne keramične najdbe.

Na območju utrdbe na Zidanem gabru pa prihaja do novih najdb tudi naključno ob gozdnih delih ali ob nedovoljenih detektorskih pregledih terena. Tako je ekipa Dolenjskega muzeja in Narodnega muzeja iz Ljubljane v letu 1999 sledila podatkom detektorša, ob čemer je bil odkrit depo železnih predmetov, ki je bil prvič predstavljen na razstavi "Od Rimljanov do Slovanov" v Narodnem muzeju v Ljubljani leta 2001. Predstavljeni predmeti z Zidanega gabra kažejo na obstoj utrdbe že v 5. st. in njeno trajanje verjetno še v 7. st. (Bitenc, Knific (eds) 2001, kat. št. 88, 130, 139-141, 199, 215, 234-236, 263-264)

Jeseni 1999 so domačini pri izvlačenju hlodovine na samem grebenu južno od cerkve na parc. št. 3585/205 k. o. Vrhpolje, last Cvetke Hunjak-Čukljek iz Ljubljane, poškodovali sarkofag s skeletom. Ob tem so skozi razbiti del pokrova vdrli v grob. Ko smo si mesto najdbe po obvestilu, ki ga je Zavodu prijazno posredoval dr. T. Knific, dne 7. 3. 2000 ogledali ter naknadno z gozdarsko službo preverjali še druge okoliščine, smo ugotovili, da so za potrebe poseka in izvlačenja hlodovine vrezali vlako s "hrvaške" poti na greben. Skelet v grobu je bil ob našem ogledu le delno ohranjen, saj je nečak lastnice gozda Silvo Potočar iz Mihovega ob svojem drugem ogledu groba iz njega odnesel lobanjo z mandibulo, verjetno pa tudi femur in tibio nasprotnih okončin. Delno so bile pomešane kosti reber, položaj rok je bil ob telesu oziroma na bokih. Lobanjo smo naknadno uspeli vrniti k ostalemu skeletu za antropološko obdelavo, kosti okončin pa sta bili verjetno uničeni ali izgubljeni.¹ Ob našem prihodu na teren ob skeletu v sarkofagu ni bilo nobenih pridatkov. Grob je bil orientiran v smeri V-Z, skelet v njem pa je ležal na hrbtu, z glavo na zahodu. Mesto za pokop je bilo izbrano tik ob južni strani zidu, vendar ne cerkve same, ampak eno teraso nižje, morda ob steni nartekse, če je ta izmaknjen ob stran cerkvene ladje.

Sarkofag je bil sestavljen iz dveh nekoč že uporabljenih pepelnic iz litotamnijskega apnenca,² ki so ju prinesli iz nekega starejšega grobišča v okolici in primerno obklesali. Na eni od njiju smo zasledili težko berljiv napis, ki priča o njeni prvotni uporabi v 2. ali 3. st.³ Ker sta bili pepelnici na samem najdišču izpostavljeni nadaljnemu propadanju, smo se junija 2000 odločili, da ju prepeljemo v delavnico na restavriranje,⁴ nato pa predamo Dolenjskemu muzeju v hrambo. Težavnost in zahtevnost transporta v dolino,

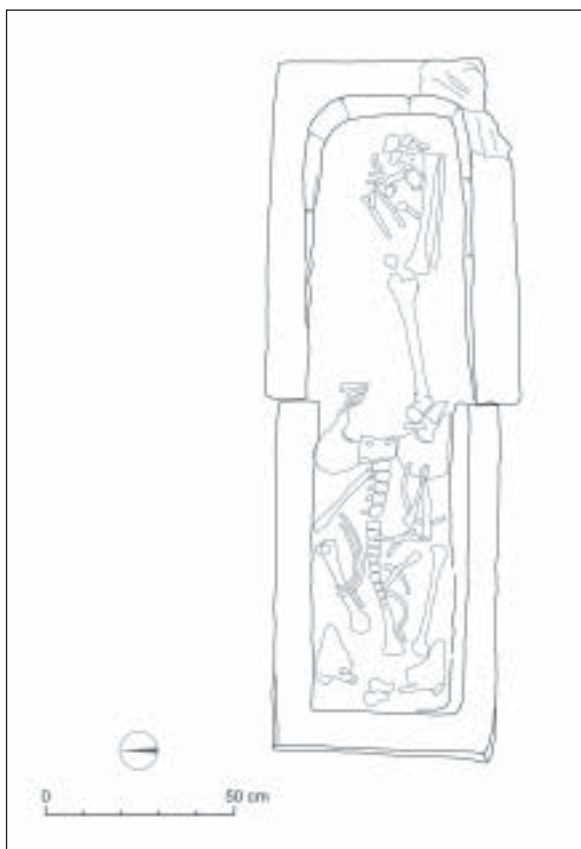
Sl. 2: Geodetski posnetek južnega dela grebena Zidani gaber z utrdbo. X = lega groba.

Abb. 2: Die geodätische Aufnahme des südlichen Gebirgskammes Zidani gaber mit spätantiker Befestigungsanlage. X = Lage des Grabes.

¹ Za analizo kostnih ostankov gl. prispevek Petre Leben Seljak.

² Gl. prispevek Tomaža Verbiča.

³ Gl. prispevek Milana Lovenjaka.

Sl. 3a: Sarkofag med izkopavanjem. Risba F. Aš; arhiv ZVKDS, OE Novo mesto.

Abb. 3a: Der Sarkophag während der Grabung. Zeichnung F. Aš; Archiv des Denkmalmates in Novo mesto.

Sl. 3b: Sarkofag med izkopavanjem. Foto U. Bavec; arhiv ZVKDS, OE Novo mesto.

Abb. 3b: Der Sarkophag während der Grabung. Photo U. Bavec; Archiv des Denkmalmates in Novo mesto.

pa čeprav je bil pri tem uporabljen traktor in avtomobilska prikolica, daje slutiti, kako zahteven je bil v pozni antiki šele prevoz v obratni smeri.

Poudariti velja, da ne gre za prvi grob, ki je bil odkrit znotraj utrdbe na Zidanem gabru. Omenjata jih že Pečnik in Kušljan, ki govorita tako o obzidanih skeletnih grobovih kot o grobovih v kamnitih krstah (P. Petru, S. Petru 1975, 223). Na že izpraznjeno zidano grobnico je pri svojih raziskavah naletel Ciglencečki (Ciglencečki 1990), in sicer v jugozahodnem delu stranskega prostora na južni strani cerkve. Pri tem domneva, da gre za eno od grobnic, o katerih poročata prva raziskovalca Zidanega gabra.

Nedvomno je bila v povezavi z utrdbo na Zidanem Gabru pokopališka cerkev, odkrita ob sondiranjih Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto od 1987-1989 na Gradcu nad Mihovim, na iz masiva Gorjancev proti severu izstopajočem grebenu, ki je kakih 20 minut hoda pod utrdbo Zidani

gaber (Breščak 1990, 105 s; Breščak 1997, 98 ss). Tu je bila na severnem robu utrjenega prazgodovinskega naselja ob koncu 5. ali v začetku 6. st. zgrajena 9,4 x 13,7 m velika cerkev z absido. Okoli nje je bilo ugotovljeno pokopališče, eden od obzidanih grobov pa je bil v severozahodnem vogalu cekvene ladje. Grob je bil skrbno zložen in pozidan iz rezanih kosov lehnjaka in pokrit z masivnim monolitnim polkrožnim pokrovom iz enake kamnine kot novo odkriti skrinji. Pod nivojem temeljev cerkve oziroma zaradi njih so bili presekanji sledovi prazgodovinske poselitve, datirani v 9.-8. st. pr. n. š.

Tudi na Gradcu nad Mihovim ni šlo brez nedovoljenih in celo kaznivih iskanj kovinskih najdb z detektorjem za kovine. Med drugim sta bili tako najdeni dve pasni sponi in prstan. Domneva, da gre za predmete iz grobov, saj grobišče okoli poznoantične cerkve ni bilo v celoti raziskano, je zelo verjetna. Žal se storilci v lovu za najdbami očitno ne zavedajo, da

⁴ Konservacijo in restavriranje je vodil Miran Pflaum, rest.-spec. za kamen iz Narodnega muzeja Slovenije (Ljubljana) ob asistenci Roberta Koračina, kons.-rest. tehnika v delavnici Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Novo mesto.

se na ta način uničujejo originalni arheološki konteksti, predmeti, iztrgani iz celote, pa ne omogočajo tiste izpovednosti, ki bi jo sicer imeli. Verjetno je, da velik del tako odkritih predmetov sploh ne pride do strokovne obdelave.

Breščak

OPIS KAMNITIH PEPELNIC IN KROVNIH PLOŠČ SARKOFAGA

Pepelnica z napisom je tvorila zahodno polovico sarkofaga in je bolje ohranjena. Ob odkritju ni utrpela recentnih poškodb, pač pa je bil močno poškodovan oziroma razbit pokrov nad tem delom groba. Skrinja meri 94 x 60 cm, notranja širina je od 38-40 cm, visoka pa je 49-52,5 cm, stranica z napisom je debela 10-12 cm, nasprotna 8-10 cm, končna pa 10 cm. Na notranjih stenah, kjer je bila odstranjena druga končna stranica, so sledovi naknadnega klesanja, ki se kažejo kot udarci ozkega dleta širine 2 cm, drugje v notranjosti skrinje pa so taki sledovi klesanja 4 cm široki. Notranjost skrinje pri prehodu iz sten v dno je zaobljena. Dno skrinje na zunanji strani je le grobo obdelano in je bilo zato potrebno za pravilno vodoravno postavitve ustrezno prilagoditi podlago.

Druga pepelnica meri 89 x 65 cm, notranja širina je 39 cm, višina pa 49 cm, debelina sten od 10-13 cm. Pri dnu je klesana zaobljeno. Zunanja stran dna je zgolj grobo obdelana.

Skrinja je precej slabše ohranjena, kar se kaže že v sami strukturi kamnine.

Zrnatost apnenca je v tem primeru precej večja od prve, prav tako so poškodbe, ki so nastale zaradi atmosferskih vplivov, precej bolj grobe in se kažejo kot vdolbine in kaverne. Na južni stranici te skrinje

je bila vidna močna razpoka, ki je nastala morda že ob transportu iz doline na mesto sekundarne uporabe. V razpoki je namreč videti enako patino kamnine kot na ostali površini, nove poškodbe, do katerih je prišlo pri gozdnih delih, pa se kažejo kot povsem sveži in čisti lomi. Pri udarcu je bil poškodovan JV vogal, ki je bil pri tem delno zdrobljen, stare razpoke pa so se povečale, tako da je prišlo do odloma severne stene.

Druga skrinja je bila pokrita s kamnito ploščo iz drobno zrnatega apnenca velikosti 104 x 64 cm in debeline 12-14 cm. Dva njena vogala sta bila delno odbita, vendar gre za stare poškodbe. Ob eni od krajših stranic je izdelan utor za nasedanje na skrinjo, vendar se dimenzijsko ne ujema z nobeno od skrinj. Zahodni del groba oziroma skrinja z napisom je bila le provizorično pokrita, delno celo z vejami in kosi kamnov, nanje pa je bila nametana ruša. Pri poskusu rekonstrukcije tega dela razbitega pokrova smo ugotovili širino pokrova, ki znaša 63 cm, ohranjeni kosi pa dovoljujejo rekonstrukcijo do 51 cm v dolžino.

Glede na značilnosti kamnine obeh skrinj in pokrovov, ki so si ravno nasprotne od situacije, v kateri so bili ob našem ogledu, domnevamo, da so jih ob odkritju groba v celoti odstranili in zamenjali njihov prvotni položaj. Na to kaže tudi okras daljše čelne stranice pokrova, na katerem so vklesane štiri plitve poglobitve, med njimi pa so tri ovalna polja, ki so sicer močno izbrušena, vendar v njih lahko domnevamo neki ornament. Ta čelna stranica je po vsej verjetnosti ležala nad napisnim poljem prve skrinje pepelnice. Zanimivo je, da je bila ob sekundarni uporabi stranica z napisnim poljem obrnjena proti pobočju in tako po vsej višini vkopana v skalno osnovo, kar vsekakor pomeni, da napis na skrinji s pokopano osebo v njej ni v nikakršni povezavi.

Breščak

Sl. 4: Pepelnici, iz katerih je bil sestavljen sarkofag, in deli pokrova. Foto M. Pršina, arhiv ZVKDS, OE Novo mesto.

Abb. 4: Die Aschenkisten, aus denen Sarkophag zusammengestellt wurde, und Teile des Deckels. Photo M. Pršina; Archiv des Denkmalamtes in Novo mesto.

NAGROBNI NAPIS

Napis na sprednji daljši stranici pepelnice, ki je sestavljala zahodno polovico sarkofaga, je vklesan v uokvirjeno napisno polje velikosti 61 x 32 cm, ki ga z leve in desne obdajata dvojna kanelirana polstebrička. Kapiteli polstebričkov, ki v profilu niso ovalne pač pa pravokotne oblike, so nakazani s trikotnimi vrezi. Površina rahlo poglobljenega napisnega polja, ki je spodaj skupaj z obrobo in polstebrički odbito po vsej dolžini, je na več mestih močno poškodovana, deloma tudi zaradi naravnega preperevanja kamnine. Večja prečna poškodba na desni strani sega tudi čez polstebričke. Črke so zelo nepravilno klesane, kažejo nekatere značilnosti kurzivne pisave in po velikosti variirajo med 3 in 6 cm. So tudi močno zglajene. Branje otežujejo naknadne poškodbe kamna. Če so bila vklesana tudi ločilna znamenja, zaradi teh poškodb ne moremo zanesljivo ugotoviti. Napis beremo:

*D(is) M(anibus). Ael(io vel -is ?) Viatori Mar-
cello pos<uit>
memoriam Iusti-
niano Frequentian(us ?).*

Prevod: Bogovom Manom. Eliju Viatorju, Marcelu in Justinianu je postavil v spomin Frekventijan.

Ligature: 1 AE, MA. 4 ENT, AN.

Tekstnokritični komentar: V. 1: Na desno črto prvega A, ki je povsem navpična, so priključene prečne linije E-ja. Drugi I je pomanjšan in vklesan med R in M. Zadnji A je nakazan s prečnico znotraj desne polovice črke M. - V. 2: Črka R ima zelo podaljšano poševno črto. V drugem delu vrstice so vklesane črke POSTVI, kar intepretiramo kot nekoliko ponesrečeno zapisan del nagrobne formule (*posuit memoriam*). Da so te črke ostanek okrajšanega imena *Postumus*, pri čemer bi kamnosek namesto črke M pomotoma vklesal I, je glede na to, da bi v tem primeru beseda *memoriam* v naslednji vrstici ostala brez ustrezne dopolnitve, veliko manj verjetno. Zamenjava črk pri tudi sicer precej nespretni formulaciji napisa, posebej kar zadeva besedni vrstni red, ni nič nenavadnega. - V. 3: Običajnejši vrstni red pri nagrobni formuli bi bil *memoriam posuit*. - V. 4: Prvi N se še sluti, čeprav je na tem mestu površina kamna močno poškodovana. Poševna črta R-ja je tudi tu zelo podaljšana navzdol. Prečnica T-ja v ligaturi ENT je zelo široka in sega čez naslednji I. V ligaturi AN je desna črta A-ja hkrati tudi del črke N. Ta vrstica je verjetno zadnja vrstica napisa, saj na ohranjenem delu pod njo ni nobenih zanesljivih sledov črk.

Gentilno ime *Aelius* je bilo v provinci Panoniji zelo razširjeno (*Onomasticon* I, 33-38). Tudi osebni imeni (*cognomina*) *Viator* in *Marcellus* pogosto srečamo na

Sl. 5: Prednja stran pepelnice z napisom. Foto M. Pršina; arhiv ZVKDS, OE Novo mesto.

Abb. 5: Die Vorderseite der Aschenkiste mit Inschrift. Photo M. Pršina; Archiv des Denkmalamtes in Novo mesto.

panonskih napisih (Mócsy 1983, 310 in *Onomasticon* III, 54-55), medtem ko je ime *Iustinianus* redko (*Onomasticon* II, 209), *Frequentianus* pa nasploh izpričano samo enkrat v Galiji (*CIL* V 7950). Od navedenih imen sta bili doslej na območju Nevioduna poleg gentilnega imena *Aelius* izpričani tudi imeni *Viator* (na napisu iz bližnje Dolenje Stare vasi pri Šentjerneju - *ILSI* 1, 72;) in *Marcellus* (*ILSI* 1, 123), slednje tudi v ženski obliki *Marcella* (*ILSI* 1, 72 in 157). Na Mitri posvečenem oltarju iz Zgornje Pohance nastopa ime *Iustianus* (*ILSI* 1, 56), okrajšana oblika imena *Iustinianus*.

Za datacijo napisa je nekaj elementov, vendar so preveč splošni za ožjo opredelitev. To v prvi vrsti velja za rustikalni stil izvedbe napisa in neobičajen vrstni red besed, kar ni nujno tudi dokaz za pozni nastanek. Posvetilo *D(is) M(anibus)* se pojavi že konec 1. stoletja, je pogosto predvsem v 2., vendar ga srečamo tudi v 3. stoletju, ko se, predvsem proti koncu stoletja, pogosto izpisuje v celoti. Podobno velja tudi za nagrobno formulo *memoriam posuit*. Izpuščanje prenomena je pogosto predvsem po letu 212, ko je Karakala podelil državljanstvo vsem svobodnim prebivalcem imperija (z izjemo dediticijev), vendar nastopa tudi že prej. Gentilno ime *Aelius* je pogosto predvsem v prvi polovici ali sredini 2. st. in morda daje slutiti, da je bil *Viator* osvobojenec cesarja Hadrijana, čeprav bi v tem primeru pričakovali tudi praenomen *Publius*. Napis lahko torej le okvirno datiramo v drugo polovico 2. ali v 3. st. Ker podobni napisi rustikalno-kurzivnega tipa, na primer z Ajdovskega gradca pri Sevnici, sodijo v glavnem v 3. ali 4. st. (prim. Šašel 1975, 144), se bolj nagibamo k dataciji v 3. st.

Lovenjak

MNENJE O LITOLOŠKI SESTAVI OBEH PEPELNIC IN O IZVORNI LOKACIJI SUROVINE

V skladišču Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto sem si 26. junija 2000 ogledal dve pepelnici, ki sta bili najdeni na Zidanem Gabru na Gorjancih. Kot prvo pepelnico bomo imenovali slabše ohranjeno, kot drugo pepelnico bomo obravnavali boljše ohranjeno, ki ima napis.

Prva pepelnica

Kamnina: biokalcirudit. Mineralna sestava: kalcit, vsaj 95 %.⁵ Kamnino sestavljajo okamenele rdeče alge

iz skupine litotamnij, odlomki lupin moluskov in kamnin in vezivo (cement) med posameznimi odlomki. Večina zrn (odlomkov), ki kamnino sestavljajo, je večja kot 2 mm.

Bistvena lastnost s stališča uporabnosti te kamnine je poroznost: kamnina je močno porozna, vsebuje številne pore med posameznimi zrnji. Zaradi tega je manj odporna proti preperevanju, tako mehanskemu (npr. zmrzal) kot tudi kemičnemu (velika površina zrn, na katerih lahko agresivna voda raztaplja kalcit).

Druga pepelnica

Kamnina: biokalkarenit, apnenčev peščenjak. Mineralna sestava: kalcit, vsaj 95 %. Kamnino sestavljajo drobcji kamnin, odlomki lupin moluskov in drugih lupin drugih morskih organizmov in vezivo med posameznimi zrnji. Večina zrn je velikih med 0,063 in 2 mm (peščena zrna).

Biokalkarenit je manj porozen, bolj odporen proti preperevanju, kot naraven material bolj obstojen kot opisan biokalcirudit.

Skupne lastnosti

Kamnini pripadata isti litostratigrafski enoti - kompleksu t. i. "litotamnjskega apnenca" - geologi pod tem imenom pojmujejo različne litološke različke, tudi tu navedena litotamnjski biokalkarenit in biokalcirudit (*Sl.* 6⁶). Možno je, da sta oba litološka različka iz povsem istega nahajališča: pogosto se plasti biokalkarenita in biokalcirudita namreč izmenjujejo med seboj. Za večino litoloških različkov litotamnjskega apnenca je značilno, da so primerni za osnovno kamnoseško obdelavo (predvsem klesanje). Na Štajerskem je bil to še do nedavnega verjetno najbolj razširjen tip kamna kot kamnoseške surovine, predvsem v ljudskem stavbarstvu.

Starost kamnine je srednji miocen. Litotamnjski apnenec je nastajal v nekdanjem morju Paratetide, ki se je razprostiralo na območju današnje Panonske nižine. Tako litotamnjski apnenec danes najdemo v pasu od Madžarske, Slovaške, Češke do Avstrije, Hrvaške in Slovenije. V Sloveniji je najpogostejši na Štajerskem, pa tudi na Dolenjskem. Med drugim ga dobimo med Belo Cerkvijo, Šmarjeto in Škocjanom, pa pri Krmelju in pri Raki.

Kot izvorna območja surovine za pepelnici so seveda najzanimivejša nahajališča litotamnjskega apnenca na severnem vznožju Gorjancev. Manjši pojavi so južno od hipodroma v Šentjerneju, na večji površini pa južno od Kostanjevice (Orehovec), med Kostanje-

⁵ Odstotek je ocenjen glede na podatke v literaturi o mineraloških preiskavah enakih kamnin na drugih lokacijah.

⁶ Viri podatkov:

- Osnovna geološka karta SFRJ 1:100.000, lista Novo mesto in Zagreb. Zvezni geološki zavod, Beograd
- Geološka karta Krške kotline 1:5000. Arhiv Uprave RS za jedrsko varnost, Ljubljana.

vico, Podbočjem, Dobravo in Bušečo ter Pošteno vasjo. Največjo površino litotamnijski apnenec pokriva na območju med Velikimi Malencami, Mrzlavo vasjo, Malim Cirknikom, Cerino, Prilipami in Čatežem. Proti vzhodu ga dobimo še med Ribnico, Veliko Dolino in Ponikvami.

Litotamnijski apnenec se na vznožju Gorjancev pojavlja do nadmorske višine približno 320 m, višje sega le na območju Malega Cirknika, kjer izjemoma doseže nm. v. 450 m.

Z geološkega stališča na podlagi izvedenega ogleda ni mogoče ugotoviti, iz katerega naštetega najdišča (če sploh iz katerega) je surovina za pepelnici. Potrebne bi bile obsežne raziskave tako pepelnic kot tudi kamnin iz navedenih lokacij, da bi lahko podali natančnejšo sliko, uspešen rezultat pa vnaprej ne more nihče zagotoviti. Vsekakor je koristen podatek, ki so mi ga med geološkim kartiranjem posredovali domačini. Pri Velikih Malencah (pri gostilni Prah) in pri Dvorcah so izkoriščali litotamnijski apnenec (oba kamnoloma sta vsaj v reliefu vidna še danes), bojda tudi za gradnjo zagrebške katedrale (ta je res iz litotamnijskega apnenca). Za lokacijo pri Velikih Malencah vem, da so tam plasti z obema opisanimi litološkima različkoma litotamnijskega apnenca.

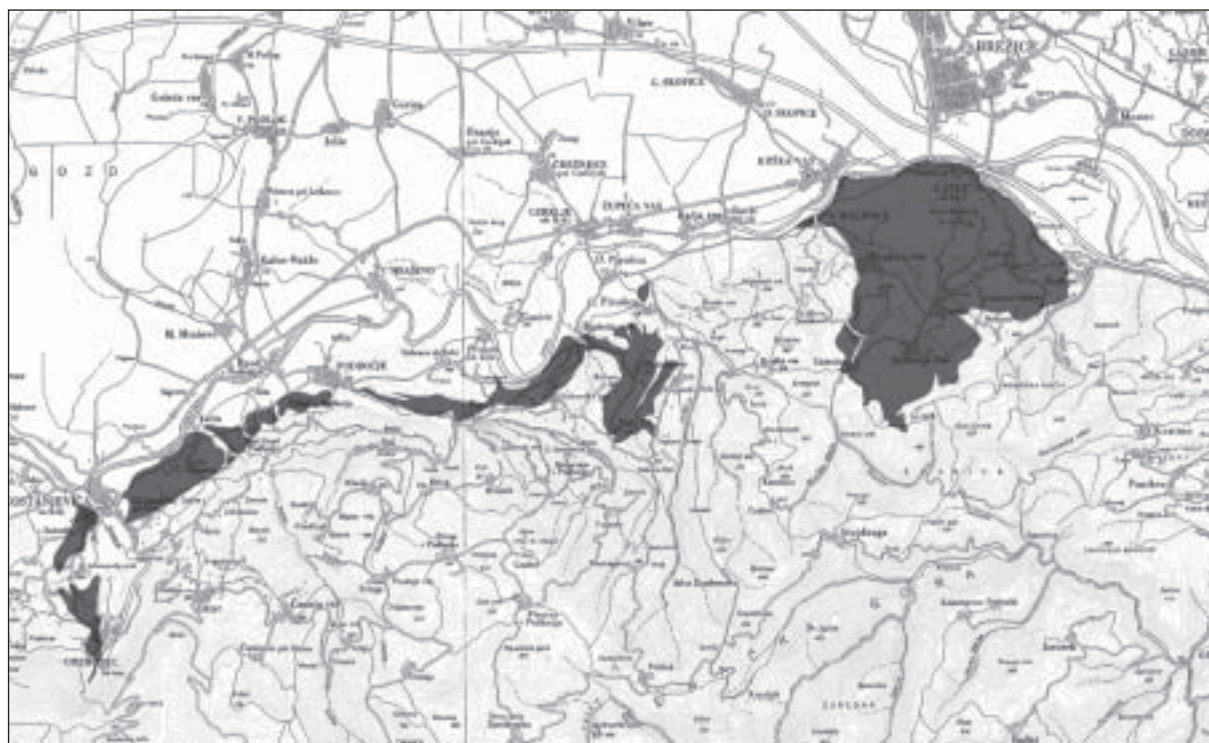
Verbič

ANTROPOLOŠKA ANALIZA OKOSTJA

Okostje, ki je ležalo v kamnitem sarkofagu, je zelo dobro ohranjeno. Manjkata levi femur in desna tibia, večina manjših kosti manusa in stopala, eno prsno in štiri vratna vretenca (C_3-C_6). Antropološka analiza, izdelana po standardnih metodah, obsega: določitev spola in starosti (Acsádi, Nemeskéri 1970; Brothwell 1972; Chiarelli 1980; Krogman, Ýtcan 1986; Szilvássy 1980), opis zobovja (Hillson 1996), morfološko analizo (Martin, Saller 1957; Škerlj, Dolinar 1950; Piontek 1979) ter analizo patoloških sprememb (Aufderheide, Rodríguez-Martín 1998).

Spol: ženska, stopnja seksualizacije -1,09.

Kosti postkraniuma so gracilne (vertikalni premer *caput femoris* -1), mišična narastišča slabo izražena (*linea aspera* -2). Spolni znaki na medenici so tipično ženski (*os coxae* -2, *sulcus preauricularis* -1, *incisura ischiadica major* -2, *angulus pubis* -2, *arcus compose* -2). Mandibula je gracilna z zaokroženim obradkom (*corpus mandibulae* -2, *trigonum mentale* -2, *angulus mandibulae* -1), pa tudi večina ostalih znakov na lobanji kaže na žensko (*processus zygomaticus* -1, *arcus superciliaris* -2, *tuber frontale et parietale* -1, *inclinatio frontale* -1, *protuberantia occipitalis externa* -2). Stopnjo

Sl. 6: Izsek iz geološke karte SFRJ 1:100.000, listi Novo mesto in Zagreb. Označene so površine na severnem obrobju Gorjancev, na katerih izdanja "litotamnijski apnenec".

Abb. 6: Ausschnitt aus der geologischen Karte SFRJ 1:100.000, Blatt Novo mesto und Zagreb. Markiert sind die Gebiete am nördlichen Abhang von Gorjanci, auf welchen "lithotamnischer Kalkstein" vorkommt.

seksualizacije znižujejo nekateri moški in nedoločni znaki: srednje močno izražena narastišča mišic na lobanji (*processus mastoideus* +1, *planum nuchale* 0, *os zygomaticum* 0), nekoliko izbočena *glabella* (0) ter kvadratna oblika orbite z zaobljenim zgornjim robom (0).

Starost: *adultus* I, 24-28 let.

Kosti lobanje so že zrasle, vendar pa so šivi še zelo dobro vidni (koeficient endokranialne obliteracije je 0, faza I). Tudi na površini sramne zrasti se ni videti degenerativnih sprememb (*facies symphyseos os pubis* faza I). Po kombinirani metodi določanja starosti, ki upošteva oba indikatorja, je starost določena na 19-28 let. Ženska je bila starejša od 21 let, saj je *synchondrosis sphaenooccipitalis* na bazi lobanje že zaprta, pa tudi na postkranialnih kosteh linije ravnega hrustanca niso več vidne. Izjema je sternalni del ključnice, ki je še v fazi priraščanja (faza II, 18-29 let). Sternalni del reber je v fazi 3 (24-28 let). Abrazija zob je rahla ($M_1 = 3$, $M_2 = 2$) in ustreza starosti 17-25 let po Brothwellovem standardu za srednjeveško populacijo Londona.

Opis zobovja:

Ohranjenih je 16 zob, 12 zob pa je izgubljenih post mortem (celoten niz osmih sprednjih zob v maksili: oba sekalca, podočnik in prvi ličnik na levi in desni strani, v mandibuli pa oba desna ličnika in oba leva sekalca). Zobje so zdravi, brez kariesa in le rahlo obrabljeni. Modrostni kočniki niso izrasli.

Morfološka analiza

Značilnosti lobanje

Lobanja je zaradi dobro izraženih *tuber frontale*

Tab. 1: Mere in indeksi lobanje.

Tab. 1: Die Messwerte und Indizes des Schädels.

mera /mm/		mera /mm/		indeks	
Martin št.:		Martin št.:		Martin št.:	
1	182	45	127	8:1	75,8
2	179	47	106	17:1	72,0
5	99	48	65	17:8	94,9
8	138	50	23	20:1	62,1
9	100	51	41	20:8	81,9
10	113	52	32	9:10	88,5
11	116	54	23	9:8	72,5
12	112	55	46	47:45	83,5
13	95	65	117	48:45	51,2
17	131	66	97	52:51	78,0
20	113	69	30	54:55	50,0
		70	56	66:9	97,0

in *parietale* pentagonoidna (*norma verticalis*) in klinasta (*norma occipitalis*). Kaže pa nagnjenost k ovoidni in hišasti obliki, saj čelne in temenske grče niso pretirano poudarjene. Glede na tri osnovne mere nevrokranija sodi lobanja v kategorijo dolgih, srednje širokih in srednje visokih lobanj, čeprav se močno nagiba k ozkim in visokim lobanjam (tab. 1). Tudi vrednosti indeksov, ki podajajo razmerje med temi tremi merami, jo uvrščajo v srednje kategorije. Je mezokrana s tendenco k dolihokraniji, ortokrana in metriokrana. Glede na transverzalni frontoparietalni indeks je evrimetopična, t. j. širokočelna. Bigonialna širina mandibule je približno enaka najmanjši širini čela, zato lobanja glede na Škerljev frontomandibularni indeks spada med mezomandibularne lobanje. Obraz je širok, višina obraza je na meji med srednje visoko in nizko. Vrednost morfološkega indeksa obraza kaže na širok evripropozopen obraz, vrednost indeksa zgornjega dela obraza (brez mandibule) pa na srednje širok mezen obraz. Nos je po obliki ravno tako na meji dveh kategorij. Je mezin, vendar pa se zaradi razmeroma nizke nosne odprtine že nagiba proti široki hamerini obliki. Višina nosne odprtine je povezana s celotno višino obraza, ki je ravno tako nizka oz. kratka in se odraža tudi v relativno nizkih očnicah. Očnice so srednje visoke, vrednost indeksa sodi na spodnjo mejo kategorije srednje visokih mezokonznih orbit in kaže tendenco k nizki hamekonhni obliki. Navadno imajo ženske višje orbite, ki so hipsihonhne ali pa v zgornjih mejah mezokonzne kategorije. Oblika nosu v profilu je rahlo orlovska, nosni hrbet je čisto na koncu nekoliko ukrivljen navzdol.

Značilnosti postkranialnega skeleta

Dolge kosti okončin so drobne, mišična narastišča zelo slabo izražena. Telesna višina, izračunana po Manouvrierjevi metodi, je 148,0 cm, širina ramen, izračunana po Piontku, pa 35,5 cm. Telesna višina sodi v kategorijo majhne telesne višine, vrednost ramenskega indeksa 24,0 (relativna širina ramen v razmerju do telesne višine) pa v širokoramenski telesni tip.

Kot zanimivost naj omenimo dokaj močno lateralno asimetrijo zgornjih okončin. Desna ključnica je precej krajša od leve, kar je vsaj delno kompenzirano z daljšimi kostmi proste desne roke (tab. 2). Lateralna asimetrija je običajen pojav, povezan z ročno preferenco. Desničarji imajo krajše in močnejše desne ključnice ter daljše kosti proste desne roke (Steele 2000), kar potrjujejo tudi raziskave na srednjeveških okostjih iz Središča ob Dravi (Čuk et al. 2001). Običajno so razlike manjše kot pri "našem" okostju, zato lahko s precejšnjo gotovostjo sklepamo, da je bila ženska desničarka.

Tab. 2: Mere in indeksi postkranialnih kosti.

Tab. 2: Die Messwerte und Indizes der postkranialen Knochen.

mera /mm/			mera /mm/			indeks		
Martin št.	leva	desna	Martin št.	leva	desna	Martin št.	leva	desna
Cl 1	147	136	F 1	--	395	Cl 6:1	23,8	25,7
Cl 6	35	35	F 2	--	388	H 7:1	20,4	19,9
H 1	280	287	F 8	--	76	H 10:9	88,4	90,5
H 2	275	281	F 9	--	29	R 3:2	20,6	20,4
H 4	55	55	F 10	--	22	U 3:2	16,9	17,4
H 7	57	57	F 18	--	41	F 8:2	--	19,6
H 9	38	38	F 21	--	71	F 10:9	--	75,9
H 10	43	42	T 1	303	--	T 10b:1	22,4	--
R 1	201	204	T 1a	311	--	T 9a:8a	82,1	--
R 2	189	191	T 3	67	--	Fi 4a:1	--	11,3
R 3	39	39	T 8a	28	--			
R 5.1	20	20	T 9a	23	--			
U 1	222	224	T 10b	68	--			
U 2	195	195	Fi 1	--	300			
U 3	33	34	Fi 4a	--	34			

Patologija

Na okostju ni videti nobenih patoloških sprememb. Posebnost predstavlja zrasla prsnica. Ročaj (*manubrium sterni*) in telo prsnice (*corpus sterni*) sta za časa življenja povezana z vezivnim hrustancem, ki omogoča spremembo naklona prsnice pri dihanju. Ker hrustanec po smrti v zemlji propade, je prsnica

pri skeletu dvodelna. Pri tem skeletu sta oba dela prsnice zrasla. To ni običajno, čeprav smo našli nekaj takih primerov tudi na nekropoli Središče ob Dravi, ki je trenutno v obdelavi. Zrasla prsnica je posledica anomalije v embrionalnem razvoju, vendar pa ne sodi v kategorijo patologije (Scheuer, Black 2000, 227-229).

Leben-Seljak

ACSÁDI, Gy. in J. NEMESKÉRI 1970, *History of Human Life Span and Mortality*. - Budapest.
 AUFDERHEIDE, A. C. in C. RODRÍGUEZ-MARTÍN 1998, *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*. - Cambridge.
 BITENC, P. in T. KNIFIC (eds) 2001, *Od Rimljanov do Slovanov. Predmeti*. - Ljubljana.
 BOŽIČ, D. 1990, Mihovo. - V: *Arheološka najdišča Dolenjske*, Arheo, Posebna izdaja, 79-82, Novo mesto.
 BREŠČAK, D. 1990, Gradec nad Mihovim. - V: *Arheološka najdišča Dolenjske*, Arheo, Posebna izdaja, Novo mesto, 105-106.
 BREŠČAK, D. 1997, Gradec nad Mihovim, Gorjanci. - *Dolenjski zbornik* 1997, 98-107, Novo mesto.
 BROTHWELL, D. R. 1972, *Digging up Bones*. - London.
 CHIARELLI, B. (ed.) 1980, Recommendations for Age and Sex Diagnoses of Skeletons. - *Journal of Human Evolution* 9, 517-549.
 CIGLENEČKI, S. 1987, *Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum | Višinske utrdbe iz časa 3. do 6. st. v vzhodnoalpskem prostoru*, Dela 1. razr. SAZU 31.
 CIGLENEČKI, S. 1990, Zidani Gaber. - V: *Arheološka najdišča Dolenjske*, Arheo, Posebna izdaja, 113-116, Novo mesto.
 CIL - *Corpus inscriptionum Latinarum*.
 ČUK T., P. LEBEN-SELJAK in M. ŠTEFANČIČ 2001, Lateral asymmetry of human long bones. - *Variability and Evolution*

9, 19-32.
 HILLSON, S. 1996, *Dental Anthropology*. - Cambridge.
 ILSI 1 - M. Lovenjak, *Nevidunum*. - *Inscriptiones Latinae Sloveniae* 1, Situla 37, 1998.
 KROGMAN, W. M. in M.Y. ÝTCAN 1986, *The human skeleton in forensic medicine*. - Springfield.
 MARTIN R. in K. SALLER 1957, *Lehrbuch der Anthropologie* I. - Stuttgart.
 MÓCSY, A. 1983, *Nomenclator provinciarum Europae Latinarum et Galliae Cisalpinae cum indice inverso*, Diss. Pann. 3/1.
Onomasticon I - Onomasticon provinciarum Europae Latinarum vol. I. *Aba-Bysanus*. Ex materia ab A. Mócsy, R. Feldmann, E. Marton et M. Szilágy collecta ediderunt B. Lőrincz et F. Redó, *Archaeolingua* 3, Budapest 1994.
Onomasticon II - Onomasticon provinciarum Europae Latinarum vol. II. *Cabalicius-Ixus*. Ex materia ab A. Mócsy, R. Feldmann, E. Marton et M. Szilágy collecta composuit et correxit B. Lőrincz. Forschungsgesellschaft Wiener Stadtarchäologie, Wien 1999.
Onomasticon III - Onomasticon provinciarum Europae Latinarum vol. III. *Labarum-Pythea*. Ex materia ab A. Mócsy, R. Feldmann, E. Marton et M. Szilágy collecta composuit et correxit B. Lőrincz. Forschungsgesellschaft Wiener Stadtarchäologie, Wien 2000.
 PETRU, P. in S. PETRU 1975, Mihovo. - V: *Arheološka najdišča Slovenije*, 223-224, Ljubljana.

- PIONTEK, J. 1979, Reconstruction of Individual Build Features in Investigated Praehistoric Populations. - *Collegium Antropologicum* 3, 251-253.
- SCHEUER, L. in L. BLACK 2000, *Developmental Juvenile Osteology*. - London.
- STEELE, J. 2000, Skeletal indicators of handedness. - V: M. Cox in S. Mays (eds), *Human Osteology in Archaeology and Forensic Science*, 307-323, London.
- SZILVÁSSY, J. 1980, Age Determination on the Sternal Articular Faces of the Clavicula. - *Journal of Human Evolution* 9, 609-610.
- ŠAŠEL, J. 1975, Napisi / Inscriften. - V: P. Petru, T. Ulbert, *Vranje pri Sevnici. Starokrščanske cerkve na Ajdovskem gradcu / Vranje bei Sevnica. Frühchristliche Kirchenanlagen auf dem Ajdovski gradec*, Kat. in monogr. 12, 133-148.
- ŠKERLJ, B. in Z. DOLINAR 1950, Staroslovanska okostja z Bleda. - V: J. Kastelic in B. Škerlj, *Slovanska nekropola na Bledu*, Dela 1. razr. SAZU 2, 67-103.

Ein spätantikes Grab von Zidani gaber auf Gorjanci

Zusammenfassung

Im Herbst 1999 wurde bei Holzarbeiten im Bereich der spätantiken Befestigung auf dem Gebirgskamm Zidani gaber (etwa 700 m ü.M.) auf dem Gebirge Gorjanci, etwa 20 km südwestlich von Neviodunum (Drnovo bei Krško), ein Skelettgrab in einem Sarkophag entdeckt, das etwa ins 5. oder 6. Jh. zu datieren ist. Der Sarkophag war aus zwei älteren Aschenkisten zusammengesetzt, die vielleicht von einem der Gräberfelder Neviodunums oder aus einer anderen Nekropole in der Umgebung hergeschleppt worden waren. Nach Aussage der Einheimischen wurden im Sarkophag außer dem Skelett keine Beigaben gefunden, es hat sich auch kein Schmuck oder Teil der Kleidung erhalten. Beide Aschenkisten und die Überreste des Deckels wurden im Jahr 2000 ins Restaurierungslabor des Denkmalmates in Novo mesto gebracht und werden nach der Konservierung dem Dolenjski muzej Novo mesto übergeben.

Eine der zwei Aschenkisten, aus denen der Sarkophag zusammengestellt wurde, trägt eine Inschrift, die von deren ursprünglicher Verwendung zeugt. Das leicht vertiefte Inschriftfeld (61 x 32 cm) ist beiderseits mit je einem Paar kannelierter Halbsäulchen umgeben. Seine Oberfläche weist mehrfache Beschädigungen auf. Die Buchstaben sind sehr ungeschickt ausgeführt und variieren untereinander zwischen 3 und 6 cm. Auch die Porosität des Gesteins erschwert die Lesung. Die Inschrift lautet: *D(is) M(anibus). Ael(io vel -is ?) Viatori Marcellus posuit > / memoriam Iusti- / niano Frequentian(us ?)*. Die auf dem Stein eingemeißelte Buchstabenfolge POSTVI in der Zeile 2 wird wohl als Verschreibung des Steinmetzen für *posuit* zu deuten sein und somit als Teil der Grabformel *posuit memoriam*. Die Namen *Viator* und *Marcellus* sind in Pannonien gut belegt, während *Iustinianus* und *Frequentianus* überall nur sehr selten vorkommen. Durch epigraphische Kriterien kann die Inschrift nur annähernd datiert werden, und zwar in die zweite Hälfte des 2. oder ins 3. Jh. n.Chr., wobei man

eher zur späteren Datierung neigt.

Das Gestein der beiden Aschenkisten gehört zur gleichen lithostratigraphischen Einheit, die von Geologen als "lithotamnischer Kalkstein" (slow. "litotamnjski apnenec") bezeichnet wurde und welche in der Vergangenheit in der Region Štajersko und vereinzelt auch in Dolenjsko oft als Rohstoff für Steinmetzarbeiten verwendet wurde. Im Gebirge Gorjanci kommt lithotamnischer Kalkstein nur bis zu einer Höhe von etwa 320 m ü. M. vor. Diese lithostratigraphische Einheit umfaßt zahlreiche lithologische Abarten, die sich in Hinsicht auf ihre sedimentäre Umgebung voneinander stark unterscheiden können. Die Folge ist, daß die mechanischen und die übrigen Eigenschaften der einzelnen Proben sehr variabel sind. Diese Eigenschaften beeinflussen sowohl die Möglichkeit einer qualitativen Bearbeitung, als auch die Beständigkeit des Gesteins. In unserem Fall wurde die schlechter erhaltene Aschenkiste aus Biokalzirudit gemeißelt und die besser erhaltene und mit Inschrift versehene aus Biokalkarenit. Wir können nicht exakt bestimmen, woher genau das Gestein für die beiden Aschenkisten erworben wurde. Es wäre möglich, daß sie vom gleichen Steinbruch herrühren.

Das Skelett ist in sehr gutem Erhaltungszustand und gehört zu einer jungen Frau (24-28 Jahre) mit grazen Knochen, die 148 cm groß war. Der Schädel ist mesokran, orthokran, metriokran, eurymetopisch, euryprosopisch und mesomandibular. Wegen der niedrigen Höhenwerte des Gesichts tendieren der mesokonche Orbit und die mesorine Nase zu hamekoncher und hameroner Form. Die starke laterale Asymmetrie der Langknochen der oberen Extremitäten zeigt eine manuelle Präferenz der rechten Hand an. Das zusammengewachsene Brustbein ist die Folge einer Entwicklungsanomalie. Es sind keine pathologischen Veränderungen festgestellt worden.

Prevod: Milan Lovenjak

Danilo Breščak
Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije
Območna enota Novo mesto
Skalickega 1
SI-6000 Novo mesto

Milan Lovenjak
Oddelek za arheologijo
Filozofska fakulteta
Univerza v Ljubljani
Aškerčeva 2
SI-1000 Ljubljana

Tomaž Verbič
Cesta dveh cesarjev 15a
SI-1000 Ljubljana

Petra Leben-Seljak
Dobračeva ul. 44
SI-4226 Žiri

Grobovi s Puščave nad Starim trgom pri Slovenj Gradcu

Andrej PLETERSKI in Mateja BELAK

Izvleček

1911 in 1995 je bilo na Puščavi nad Starim trgom pri Slovenj Gradcu odkritih 138 grobov iz pozne antike in zgodnjega srednjega veka. Poznoantično grobišče je nastalo najprej konec 4. st. in bilo v uporabi celo 5. st. V njem so najverjetneje pokopavali prebivalce antičnega Colatia. Grobov, ki bi jih lahko uvrstili samo v 6. ali 7. st., ni. Na starem kulturnem mestu so ponovno pričeli pokopavati najkasneje na začetku 8. st. Vsi pokopi 8. st. so na severozahodni polovici grobišča, vsi grobovi 9. st. na njegovi jugovzhodni polovici. Strukturne spremembe, ki so se zgodile pri prehodu iz 8. v 9. st., so verjetno posledica nastanka Gradca - bivališča slovenjegraškega župana, poleg grobišča. Konec 9. st. ali na začetku 10. st. pokopavanje na Puščavi preneha.

Puščava je osrednji del grebena grajskega hriba nad Slovenj Gradcem. Proti jugovzhodu stoji na koncu grebena cerkev sv. Pankracija, proti severozahodu se greben nadaljuje do Grajske vasi. Tu je bilo 1911 izkopano veliko grobišče, ki je do danes ostalo neobjavljeno. Namen pričujočega prispevka je objava grobnih izkopanin. Pri tem so nama pomagale številne kolegice in kolegi. Dr. Diether Kramer iz Štajerskega deželnege muzeja Joanneum v Gradcu je dal za objavo na voljo najdbe in rokopisno zapuščino dr. Walterja Schmida, dr. Franz Glaser pa rokopisno zapuščino dr. Hansa Winklerja. Enako je dal svojo dokumentacijo Stanko Pahič. Pri izdelavi načrta je pomagal Geoid d. o. o. Prvo različico risarske dokumentacije dolgujemo Darji Grosman, predmete je nato ponovno narisala Dragica Knific Lunder. Pri topografskem delu je pomagala Saša Djura Jelenko, ki je tudi dodala svoje najdbe s Puščave. Okostje gr. 137 je antropološko opredelila dr. Petra Leben Seljak, novec dr. Ursula Schachin ger. Arheoastronomske izračune je naredil dr. Ivan Šprajc. Z nasveti pri opredeljevanju gradiva so pomagali: dr. Dragan Božič,

Abstract

In 1911 and in 1995, a total of 138 graves from the late Roman and early medieval period were discovered at Puščava above Stari trg near Slovenj Gradec. The cemetery from the late Roman period originated first at the end of the 4th century and was in use throughout the entire 5th century. The inhabitants of Roman *Colatio* were probably buried in it. Graves that could be dated solely to the 6th or 7th centuries were not present. Burial again began at the earlier cult site at the beginning of the 8th century at the latest. All 8th century burials are in the northwestern half of the cemetery, and all 9th century graves in the southeastern half. The structural changes that occurred at the transition from the 8th to the 9th century were probably the result of the creation of Gradec - the residence of the *župan* (district head) of Slovenj Gradec next to the cemetery. At the end of the 9th century or at the beginning of the 10th century, burial ceased at Puščava.

dr. Janez Dular, Wolfgang Haider-Berky, dr. Jana Horvat, dr. Hans Losert, Sneža Tecco Hvala, dr. Timotej Knific, dr. Erik Szameit, dr. Biba Teržan. Nemški prevod je jezikovno pregledal mag. Christoph Gutjahr. Vsem tem in ostalim neimenovanim najlepša hvala. Predvsem pa ne smemo pozabiti, da bi te objave ne bilo brez dr. Hansa Winklerja, dr. Walterja Schmida in neznanih domačinov, ki so "bili pripravljene kopati in bili v določeni meri inteligentni" (vir 1).

PISNI VIRI O IZKOPAVANJIH IN NAJDBAH

Največ pisnega gradiva smo našli v rokopisni zapuščini Walterja Schmida v muzeju v Gradcu. V dokumentacijski mapi k najdišču Altenmarkt je bil rokopis Toldtovega elaborata o okostjih. Pomemben del Winkerjeve rokopisne zapuščine se je ohranil v Koroškem deželnem muzeju. Vendar manjkajo vsi njegovi terenski zapiski, ki jih je nedvomno imel. Ker pa jih je prepisal Schmid, je objava mogoča tudi brez

njih. Morda se jih bo komu še posrečilo odkriti. Nobene uporabne dokumentacije o izkopavanjih na Puščavi tudi ni bilo mogoče najti v arhivskem gradivu Centralne komisije z Dunaja, ki ga danes hrani Arhiv Slovenije. Tudi Sokličeva zbirka v Slovenj Gradcu nima nič o teh izkopavanjih.

1. 1911 X. 8. Avtor: SCHMID Walther. - Rokopisna zapuščina Hansa Winklerja, Abteilung für die Archäologie, Kärntnerisches Landesmuseum, Klagenfurt - Celovec. Kopija je v arhivu Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, inv. št. 410. Opis: dopisnica, 14cm x 9 cm. Schmidov rokopis. Napisano v Mariboru.

2. 1911 X. 10. (prvi vpisani datum, pred tem še ena stran) - 1911 X. 19 (poldan zaključek izkopavanj, nato še vpisi). Avtor: SCHMID Walther (Hans Winkler), Ausgrabungen auf dem Scloßberge bei Windischgraz (naslov v zvezku). - Rokopisna zapuščina Waltherja Schmida, Abteilung für Vor- und Frühgeschichte, Steiermärkisches Landesmuseum Joanneum, Graz. Kopija je v arhivu Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, inv. št. 125. Opis: 24,6 x 19,5 cm, brezčrtni listi, strani oštevilčene. Navedbe se nanašajo na paginacijo Schmida. Rokopis Waltherja Schmida, vendar gre pri vpisih 10. oktobra o prvih 51 grobovih najverjetneje za prepis zapiskov Hansa Winklerja (isto besedilo na str. 4 in 5, prav tam napake pri prepisovanju, vsi opisi grobov dne 10. oktobra so brez koordinat in zelo skopi, pisano v naglici, v naslednjih dnevih so opisi bolj obsežni in imajo koordinate, pisava bolj skrbna). Terenski dnevnik izkopavanj, Schmidov rokopis.

3. 1911 X. 27. Avtor: SCHMID Walther. - Rokopisna zapuščina Hansa Winklerja, Abteilung für die Archäologie, Kärntnerisches Landesmuseum, Klagenfurt - Celovec. Kopija je v arhivu Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, inv. št. 410. Opis: brezčrten list, 19 cm x 28,3 cm. Popisani obe strani. Pismo, Schmidov rokopis. Napisano v Kroisbachu pri Gradcu.

4. 1911 XI. 16. Avtor: TOLDT C. - Rokopisna zapuščina Hansa Winklerja, Abteilung für die Archäologie, Kärntnerisches Landesmuseum, Klagenfurt - Celovec. Kopija je v arhivu Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, inv. št. 414, 18 cm x 26,3 cm. Opis: brezčrten list, popisan na obeh straneh. Pismo, Toldtov rokopis. Priložen 18 cm x 12,9 cm velik brezčrten list s Toldtovim rokopisom.

5. 1911 XI. 18. Avtor: SCHMID Walther. - Rokopisna zapuščina Hansa Winklerja, Abteilung für die Archäologie, Kärntnerisches Landesmuseum, Klagenfurt - Celovec. Kopija je v arhivu Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, inv. št. 410. Opis: brezčrten list, 19 cm x 28,3 cm. Popisani sta obe strani. Pismo, Schmidov rokopis. Napisano v Kroisbachu pri Gradcu.

6. Po oktobru 1911, pred 22. XI. Avtor: SCHMID

Walther, Zum Karantanischen Gräberfeld Puščava am Schloßberge von Windischgraz (Schmidov delovni naslov). - Rokopisna zapuščina Waltherja Schmida, Abteilung für Vor- und Frühgeschichte, Steiermärkisches Landesmuseum Joanneum, Graz. Kopija je v arhivu Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, inv. št. 126. Opis: 17,3 x 10,7 cm, brezčrtni listi, strani neoštevilčene. Navedbe se nanašajo na paginacijo kopije. Rokopis Waltherja Schmida. Opombe k posameznim grobovom pri pripravi besedila za objavo.

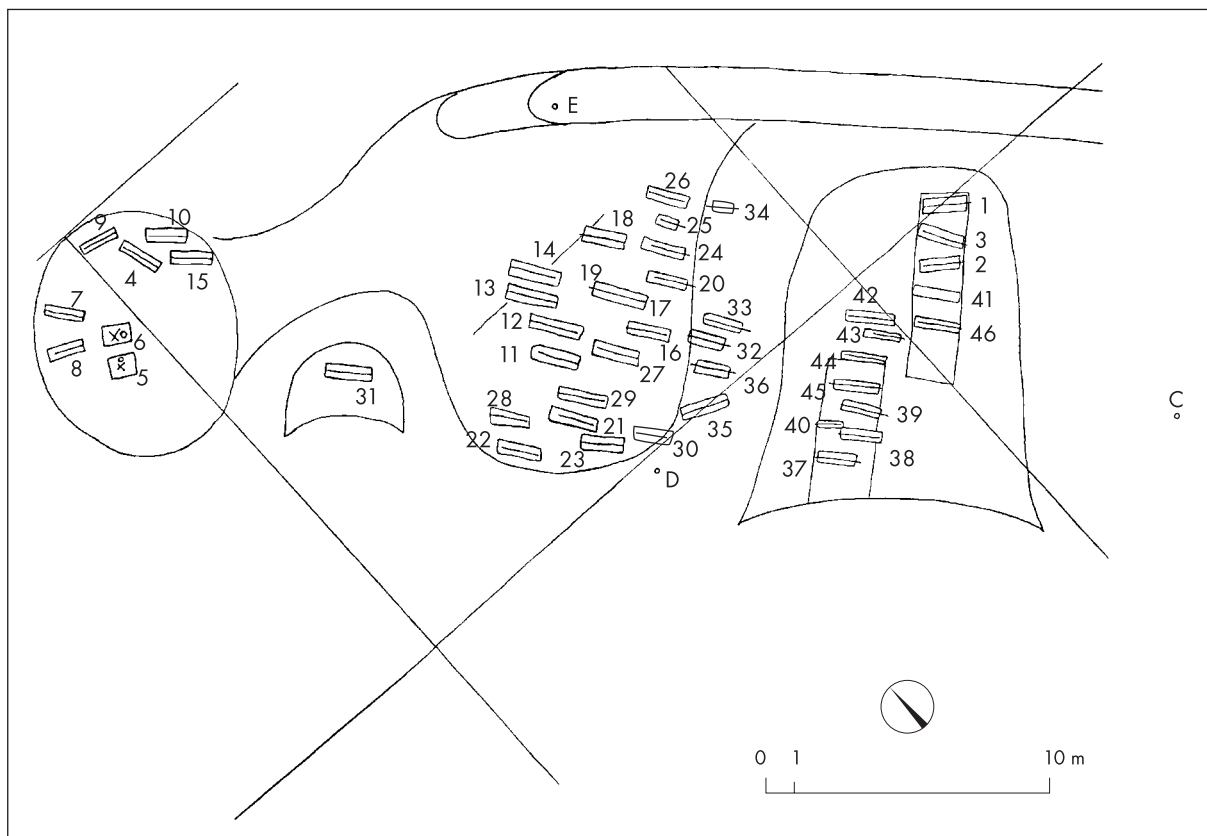
7. 1911 XI. 22. Avtor: SCHMID Walther. - Rokopisna zapuščina Hansa Winklerja, Abteilung für die Archäologie, Kärntnerisches Landesmuseum, Klagenfurt - Celovec. Kopija je v arhivu Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, inv. št. 414. Opis: brezčrten list. Schmidov rokopis, popisana ena stran. Napisano v Lipnici-Leibnitz.

8. 1911 XI. 22. Avtor: SCHMID Walther (WINKLER Hans), Das Karantanische Gräberfeld am Schloßberge von Altenmarkt bei Windischgraz. - Rokopisna zapuščina Waltherja Schmida, Abteilung für Vor- und Frühgeschichte, Steiermärkisches Landesmuseum Joanneum, Graz. Kopija je v arhivu Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, inv. št. 126. Opis: 21 x 17 cm, brezčrtni listi, strani neoštevilčene. Navedbe se nanašajo na paginacijo kopije. Rokopis Waltherja Schmida. Nekatera kratka dopolnila z rokopisom Hansa Winklerja. Nedokončani rokopis za objavo grobišča. Schmid je popisal levo polovico vsake strani, na desni polovici pa je Winkler dodajal svoja dopolnila.

9. 1912 I. 19. Avtor: WINKLER Hans, Herrn kuk. Oberlieutenant Paul Schlosser. - Rokopisna zapuščina Waltherja Schmida, Abteilung für Vor- und Frühgeschichte, Steiermärkisches Landesmuseum Joanneum, Graz. Kopija je v arhivu Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, inv. št. 126. Opis: 9 x 14 cm. Dopisnica. Winklerjev rokopis. Vlepljena v zvezek s Schmidovim rokopisom za objavo grobišča. Pojasnjuje nekatere podrobnosti na Winklerjevem načrtu grobišča.

10. Po oktobru 1911, najverjetneje 1912. Avtor: TOLDT. - Altenmarkt. Neue Folge. Dokumentacija k najdišču Stari trg (Altenmarkt), Abteilung für Vor- und Frühgeschichte, Steiermärkisches Landesmuseum Joanneum, Graz. Kopija je v arhivu Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, inv. št. 65. Opis: Toldtov rokopis, original v Gradcu trenutno založen, enako kopija v Ljubljani. Podatki so zato vzeti iz tipkopisnega prepisa Ferdinanda Zupanca.

11. 1911 - 1914, Avtor: SCHMID Walther. - Rokopisna zapuščina Waltherja Schmida, Abteilung für Vor- und Frühgeschichte, Steiermärkisches Landesmuseum Joanneum, Graz. Kopija je v arhivu Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, inv. št. TA 0379A. Opis: Različni terenski in poznejši zapiski na brezčrtnih

Sl. 1: Puščava. Winklerjev načrt grobišča. Izpuščene so črte, ki jih je izbrisal že Winkler, na novo so vpisane njegove številke grobov ter oznake merskih točk. Sever in merilo sta dodana.

Abb. 1: Puščava. Winklers Plan des Gräberfeldes. Ausgelassen sind die Linien, die schon Winkler ausgeradiert hatte, neu eingezeichnet sind indes seine Gräbernummern und die Kennzeichen der Messpunkte. Die Nordrichtung und der Maßstab wurden hinzugefügt.

listih različnih velikosti. Schmidov rokopis.

12. 1915. Avtor: SCHMID Walther, Schloßberg in Windischgraz 1915. Poštela 1917. - Rokopisna zapuščina Waltherja Schmid, Abteilung für Vor- und Frühgeschichte, Steiermärkisches Landesmuseum Joanneum, Graz. Kopija je v arhivu Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, inv. št. TA 419. Opis: brezčrtni zvezek, 10 cm x 16 cm. Terenski dnevnik, Schmidov rokopis.

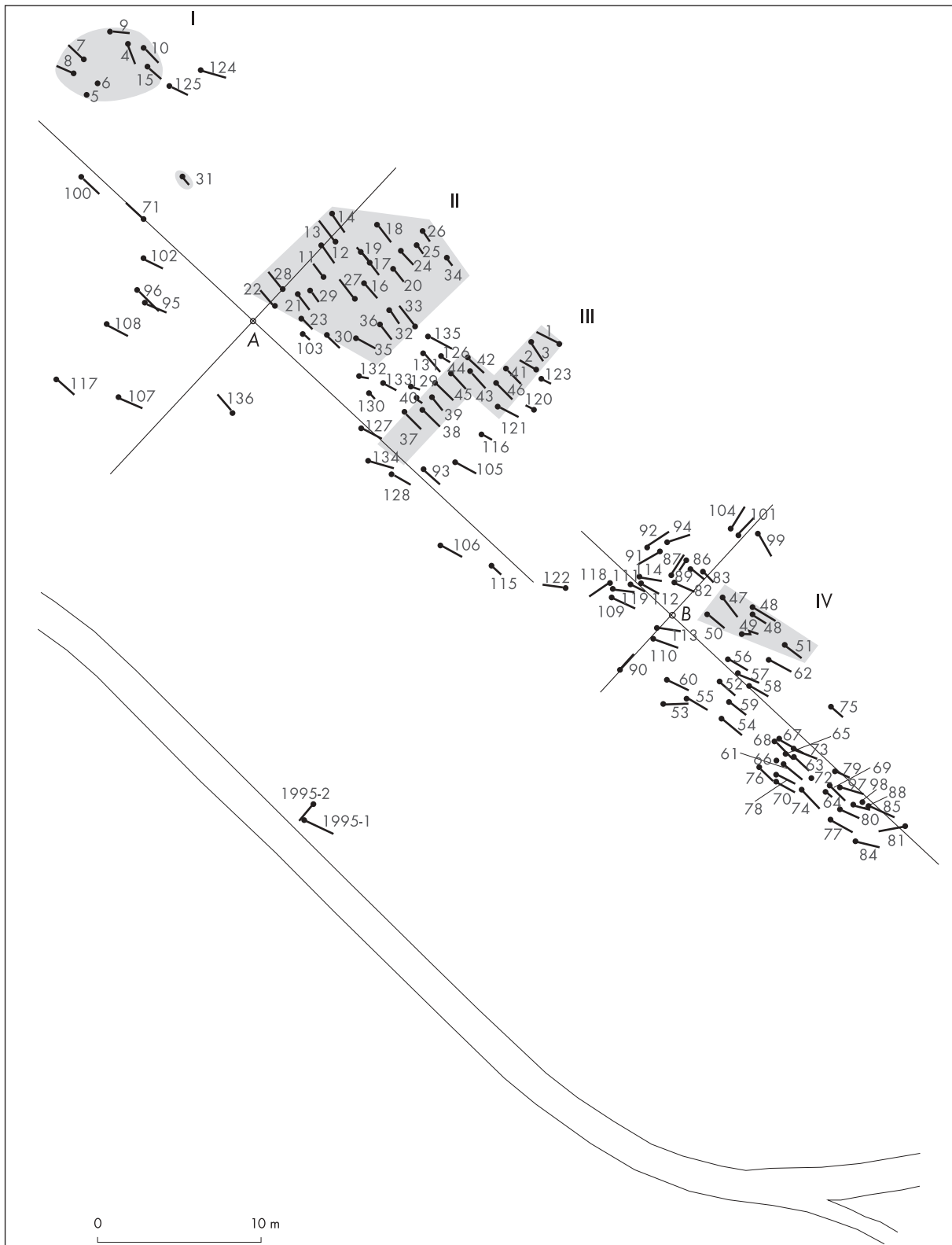
13. Inventarna knjiga.

Predmeti s Puščave so inventarizirani na enem mestu v inventarni knjigi "Joanneum. Altertums-Sammlung, III" od št. 11121 do 11231. Pri št. 10073 je Schmidova pripomba: "fortgesetzt am 28. okt. 1912 von Dr. Walther Schmid". Predmeti s Puščave so bili torej inventarizirani po tem datumu. Predmeti št. 11121 do 11200 naj bi bili najdeni v grobovih. Za predmete 11201 do 11211 je pripomba, da jih je izkopal dr. Winkler. Za predmete št. 11201 do št. 11216 je povedano, da so raztresene najdbe. Pri št. 11217 je pripomba, da je predmet predal dr. H. Winkler, pri ostalih predmetih enako kot zgoraj, pri čemer je nejasno, ali se to nanaša na Winklerja, na raztresene najdbe, ali na oboje.

PREVERJANJE STARIH NAČRTOV IN IZDELAVA NOVEGA

Winklerjev merski sistem in način izkopavanja

Winklerjevih terenskih zapiskov ni bilo mogoče najti. V Koroškem deželnem muzeju v Celovcu je ohranjen njegov načrt grobišča (sl. 1), ki je služil Schloserju pri izdelavi skupnega načrta. Iz Winklerjevega načrta ter posredno tudi iz Schmidovega terenskega dnevnika je razvidno, da je Winkler postavil mrežo kvadrantov 20 x 20 m, ki so bili usmerjeni po straneh neba. Kako je meril položaj grobov, ni razbrati, je pa smer grobov očitno precej shematizirana. Na načrtu je opaziti, da je večini grobov prvotno smer zradiral in narisal novo. V celoti so njegovi grobovi bolj poenoteni v smeri kot Schmidovi ter bolj usmerjeni proti jugu, kar je pač mnogo verjetneje posledica različnega načina merjenja, kot odraz dejanskega stanja. Medsebojna razmestitev grobov se zdi razmeroma zanesljiva. Nadalje je imel Winkler probleme z umestitvijo grobov v Schloserjev načrt

Sl. 2: Puščava. Sivo so označene površine, ki jih je izkopal Winkler. Rimske številke pomenijo njegova izkopna polja. A - točka 0 Schmidovega severozahodnega koordinatnega križa, B - točka 0 Schmidovega jugovzhodnega koordinatnega križa. Grobovi so označeni s starimi terenskimi številkami, ki kažejo zaporedje odkrivanja grobov.

Abb. 2: Puščava. Grau gekennzeichnet sind die Flächen, die Winkler ausgegraben hat. Die römischen Zahlen bedeuten seine Grabungsflächen. A - Punkt 0 von Schmid's nordwestlichem Koordinatenkreuz, B - Punkt 0 von Schmid's südöstlichem Koordinatenkreuz. Die Gräber sind mit den alten Ausgrabungsnummern gekennzeichnet, die auf die Reihenfolge der Gräberentdeckung hinweisen.

izkopališča, ki mu ga je 18. XI. 1911 poslal Schmid (vir 5). Schlosserjeva predloga reliefa je bila očitno prekratka, zato jo je Winkler skušal vsaj nekoliko raztegniti.

Winkler je izkopaval na štirih mestih, ki jih je Schmid v svojem dnevniku označil kot polja I, II, III in IV (sl. 2). Števila rastejo od SZ proti JV. Kot polje II je na načrtu (sl. 1) nakazan pravokotnik velikosti 12 x 8 m, polje III pa sestavljata dva vzporedna poskusna jarka, široka 1,8 m. Vzhodni je bil dolg 6,6 m, dolžina zahodnega ni razpoznavna. Načrta polja IV, ki je ležalo bolj oddaljeno, ni bilo mogoče najti. Ohranjen je samo preris tamkajšnjih grobov v Schlosserjev načrt. Izkop ni mogel biti velik, ker je odkril le 5 grobov.

Schmidov merski sistem in način izkopavanja

Iz Schmidovega terenskega dnevnika je razvidno, da je imel na izkopališču dva koordinatna križa (sl. 2). Središče severozahodnega je bil drevesni štor, v katerega so zabili žebelj, jugovhodnega pa prav tako žebelj. Križa sta bila iz križno napeljanih vrvic, napetih s količki. Od teh vrvic je nato meril koordinate okostij. Praviloma je pri vsakem izmeril koordinate središčne točke glave. Vrvici, ki sta potekali JZ-SV, je poimenoval zahod, vrvici, ki sta potekali SZ-JV, pa sever. Nato je meril razdaljo Zahod in razdaljo Sever. Pri jugovzhodnem koordinatnem križu imajo razdalje na eno stran vrvic predznak + na drugo pa -. Pri severozahodnem koordinatnem križu pa ni uporabljal matematičnih predznakov, ampak je stran opisoval z: zahodno, vzhodno, do žeblja, od žeblja. Smeri pokopa je izmeril najverjetne s kompasom in so večinoma zaokrožene na desetice. Globine pokopa je meril od vsakokratne površine nad glavo posameznega pokojnika.

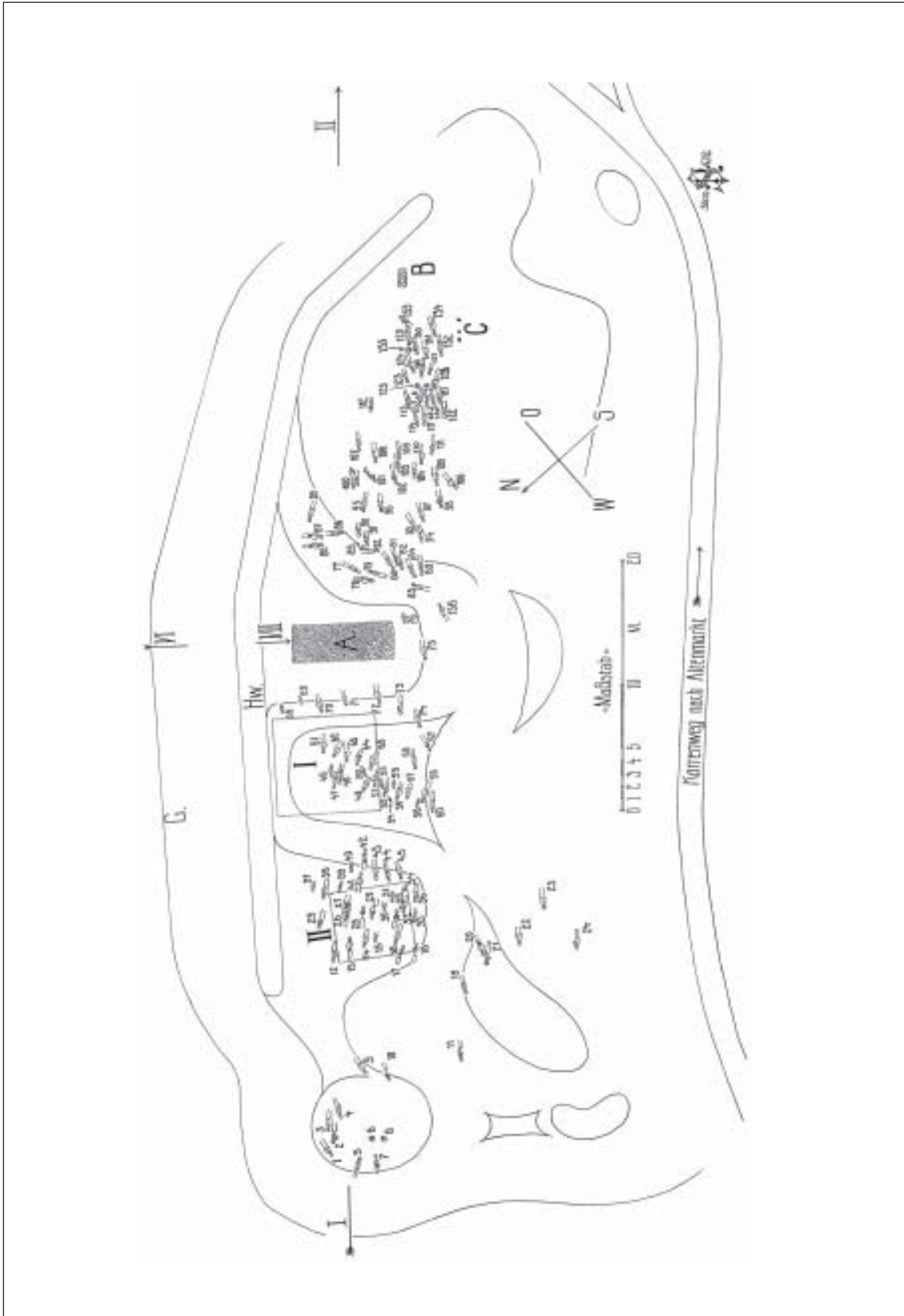
Schmid je obdržal poimenovanje - polje I-IV. Polji II in III je občasno združeval, kar kaže, da je na koncu šlo za skupno površino grobov brez praznega vmesnega prostora. Iz medsebojne razmestitve Winklerjevih in Schmidovih grobov je razvidno (sl. 2), da je Schmid raziskoval tiste površine, ki so ostale neprekopane po Winklerjevih izkopavanjih. Kako je izkopaval Schmid, ni mogoče rekonstruirati. Ker je bilo izkopališče poraščeno z redkim gozdom, kot kaže fotografija, objavljena 1924 (Schmid 1924, Abb. 1), je bolj verjetno, da si je zaradi dreves pomagal s poskusnimi jarki v različnih smereh. Morda podobno kot je kopal na Sandrovi polici v Predtrgu pri Radovljici pet let pred tem (Pleterski 1990, 479 s in Sl. 6). Zato tudi ne vemo, ali so prazni prostori brez grobov taki zato, ker tam grobov ni bilo, ali ker jih niso raziskali. V vsakem primeru najdba grobov leta 1995 na jugozahodu Puščave dokazuje, da je bil pokopališčni prostor mnogo večji od raziskanega.

Schlosserjev načrt grobišča

(sl. 3)

Schlosser je načrt grobišča izdelal pozneje po podatkih, ki sta mu jih dala Winkler in Schmid. Nedvomno je imel v roki Schmidov terenski dnevnik, ker so v njem njegovi zaznamki. Obstajal je starejši Schlosserjev načrt izkopališča. Narejen je bil na prozorni papir, na njem so bili vrisani obrisi zemljišča in nekatere merske točke. Schmid ga je 18. XI. 1911 poslal Winklerju s prošnjo, naj vanj vriše svoje grobove. Opozarja ga na svoje merske točke, ki so označene s črkami, na drevo in štor. Sicer pa točke pozna Uglar. Prosi ga, naj mu načrte pošlje v 14 dneh, ker bo do tedaj prišel v Gradec Schlosser, vse skupaj vzel s seboj in naredil končni načrt (vir 5). Winkler je tako izdelal načrt svojih grobov (sl. 1). Številke grobov so na njem težko čitljive, kar je morda povzročilo, da je Schlosser nato št. 34 (= nova 40) verjetno pomotoma bral kot 27 in zato menil, da sta vrisana dva grobova 27. Ker mu je Winkler sporočil, naj zgornjo (severovzhodno) številko 27 izpusti (vir 9), je tako dejansko izbrisal grob 34 (= 40). Ker pa mu je potem slednji manjkal, ga je vrisal južneje, kjer Winklerjev načrt nima nobenega groba. Nadalje ni videl številke 31 (= 34) in je ta grob napačno vrisal med 30 (= 36) in 32 (= 43), kamor bi sicer sodil po zaporedju odkrivanja grobov. Prav tako je Schlosser "prestavil" še grobove 26 (= 33), 29 (= 31), 27 (= 32), zelo verjetno pa tudi grobove 41 (= 56), 43 (= 64) in 45 (= 51). Morda je obstajal še kak načrt, ki pa ga ni v pregledanih fondih.

Glede na stik avtorjev z izkopavanji (prim. Grafenauer 1960, 252 ss), je Winklerjev načrt vir prve roke, Schlosserjev pa vir druge roke in kot tak manj zanesljiv. Kljub temu ostaja primarni vir za Winklerjeve grobove polja IV - 47 (= 95), 48 (= 100), 49 (= 101), 50 (= 96), 51 (= 107) - za katere manjka Winklerjev načrt. Smeri grobov na Schlosserjevem načrtu do 13° odstopajo od smeri, ki jih je na terenu izmeril Schmid. Okostji grobov 61 in 63, ki sta bili usmerjeni proti zahodu, je narisal proti vzhodu. Tudi pri dolžini okostij se je Schlosserju zgodilo nekaj spodrsnjajev. Neohranjena okostja je večinoma narisal kot ohranjena, delno ohranjeno okostje odrasle osebe (grob 55, morda podobno tudi grobovi 46, 50) kot otroka. Ni pa narisal okostja v grobu 52b. Nadalje je imel težave s Schmidovimi koordinatami. Nekatere je napačno bral in tako zmotno vrisal grobove 28, 30, 41, 94, 88. Pri slednjem je celo spremenil Schmidove koordinate v terenskem dnevniku. Zdi se, da je bodisi uporabljal nenatančna merilna orodja bodisi neustrezen način. Vsekakor lega njegovih grobov odstopa od Schmidovih koordinat za približno 15 %. Če medsebojno primerjamo načrt grobišča (sl. 3), načrt celotnega najdišča (sl. 4) in posamične prereze najdišča

(sl. 5 in sl. 6) so vidna številna neujemanja. Šele primerjava načrtov s stanjem v naravi pokaže glavno napako: Schlosser je vzpetino, ki je bila tlakovana s prodniki, narisal nekaj m preveč proti SZ. Posledica je bila, da že Winkler ni mogel dobro umestiti svojih grobov, še večje težave pa je imel potem Schlosser sam, ko je skušal uskladiti svoj načrt izkopališča s Schmidovimi in Winklerjevimi podatki. Svojih napak ni odkril, zato so se mu površine, ki sta jih raziskala Schmid in Winkler, delno prekrile, prišlo je do mešanja grobov na načrtu.

Novi načrt grobišča

(sl. 7)

Ko se je pokazalo, da Schlosserjev načrt grobišča vsebuje številne napake, smo se odločili, da izdelamo nov načrt. Ta zajema podatke o legi Winklerjevih grobov polj I, II in III iz Winklerjevega načrta, o legi Winklerjevih grobov polja IV iz Schlosserjevega načrta, o legi Schmidovih grobov iz njegovega terenskega dnevnika, o izkopališču iz Schlosserjevih načrtov, usklajenih z razmerami v naravi. Vsaka sestavina je bila obravnavana kot celota, pri njihovi medsebojni razporeditvi pa smo upoštevali dnevniške podatke o bližini nekaterih grobov obrambnemu nasipu ter opažanja, da je bilo Winklerjevo polje III sredi dolinice med sosednjima vzpetinama, njegovo polje IV sredi južne ravnine, in da se površine s Schmidovimi in Winklerjevimi grobovi dopolnjujejo, ne pa presegajo. Na koncu se je izkazalo, da je sever Winklerjevega načrta za pribl. 3° odklonjen od Schlosserjevega ter da je bila razdalja med Winklerjevimi grobovi polj I in II nekoliko večja kot na Winklerjevem načrtu. Samo tako lahko grob 34 leži sredi dolinice in grobovi 1-8 na SZ vzpetinici. Po grobi oceni relativna odstopanja novega načrta od dejanskega stanja niso večja od 2 m, kar zadošča za analizo grobišča kot celote.

GROBNE CELOTE

V terenskem dnevniku (vir 2) so zapisani vsi predmeti, ki so bili najdeni v grobovih. Podan je njihov

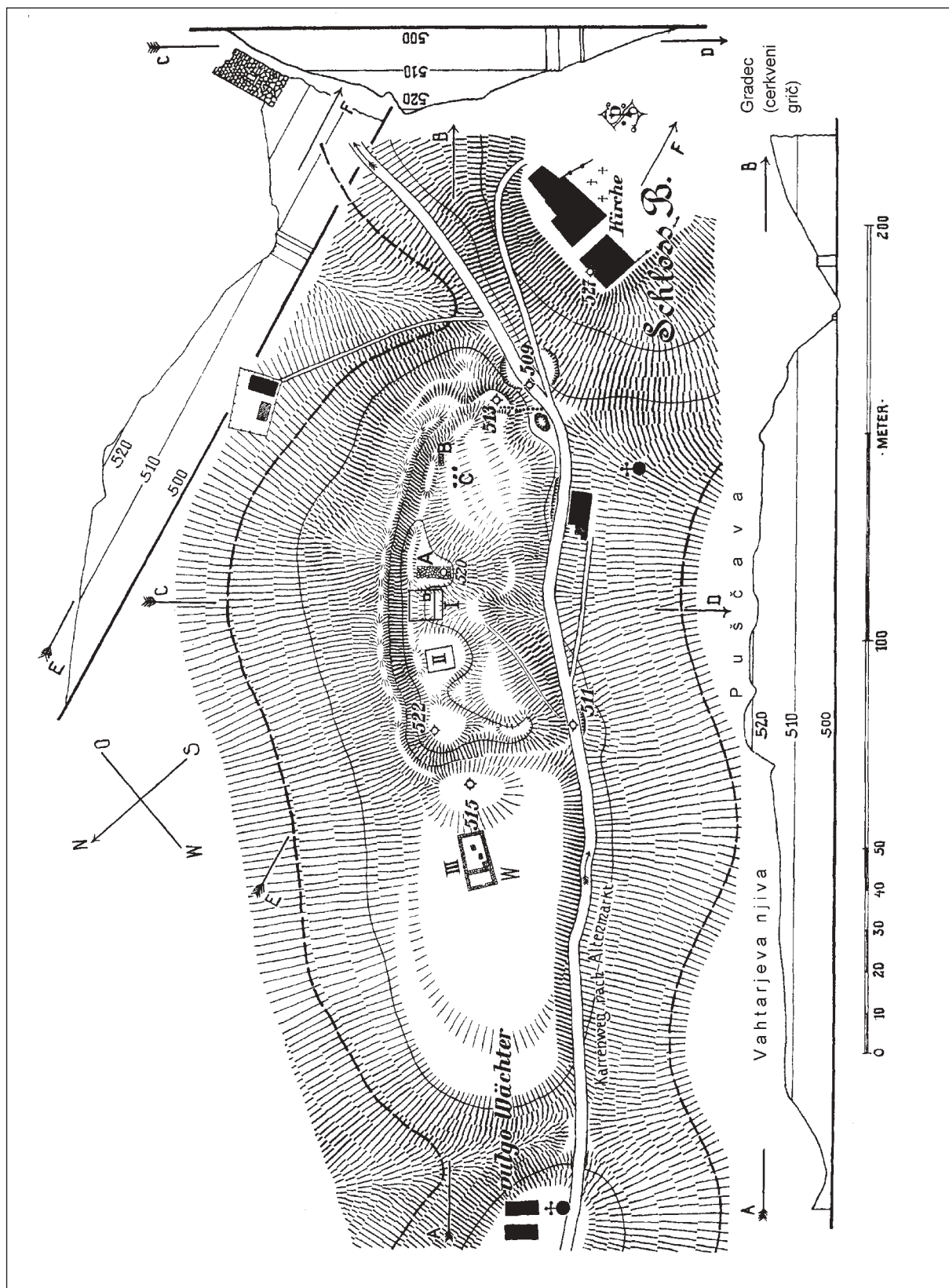
najosnovnejši opis, vendar brez podrobnosti. Precej verjetno je tudi del predmetov, ki so jih našli kot raztresene najdbe, v resnici ležal v grobovih, a jih tam med kopanjem niso opazili. Muzejska inventarna knjiga poleg inventarnih števil, kratkih opisov predmetov, imena najdišča vsebuje tudi številke grobov. Primerjava z zapisi terenskega dnevnika kaže ujemanja, a tudi nekaj razlik. V teh primerih je terenski dnevnik kot vir prve roke seveda bolj verodostojen.

Po terenskem dnevniku sta bila v grobu 26 rimski novc in steklena čaša. Po inventarni knjigi pa steklena čaša (inv. št. 11142), skleda (inv. št. 11140) in lonček z valovnicama (inv. št. 11141). Tu se je Schmid pri inventariziranju očitno zmotil, zdi se, da zaradi preštevilčenja grobov. Opisu groba s terensko številko 24 je namreč najprej dodal (pravilno) številko 38, ki pa jo je prečrtal in ji dodal (napačno) 26. Posledice so se kazale še pri nekaterih naslednjih grobovih. Med najdbami je ena sama skleda, terenski dnevnik jo omenja v grobu 38 in v njem še en lonček. Inventarna knjiga pri tem grobu nima nobenega predmeta. Skleda (inv. št. 11140) je torej zanesljivo iz groba 38 in ne 26. To podkrepljuje opažanje, da tudi lonček (inv. št. 11141) ne pripada grobu 26. Že naslednji grob s pridatki - 28 ima po terenskem dnevniku lonček z žebliem, pasno spono, po inventarni knjigi pa tudi tri tako opisane predmete. Vendar zbuja dvom že kombinacija predmetov. Lonček (inv. št. 11145) je namreč poznoantične izdelave, spona pa nekaj stoletij mlajša. Da se je zmotil, je v nekem trenutku ugotovil tudi Schmid, ki je pozneje lončku s svinčnikom pripisal: *Grab 66*. Grob 66 je imel po terenskem dnevniku lonček, po inventarni knjigi pa sprva nič. Lonček (inv. št. 11145) tako ni iz groba 28, ampak po Schmidovem končnem mnenju iz groba 66. "Odvečni" lonček (inv. št. 11141) iz groba 26, ki je mnogo mlajši od lončka (inv. št. 11145), potem lahko smiselno pripisemo grobu 28. Že v času inventariziranja predmetov je očitno manjkal lonček iz groba 38. V eni od svojih beležk je Schmid temu grobu sicer pripisal lonček (inv. št. 11141), ki pa je stoletja mlajši od tamkajšnje skleda. Pri inventariziranju je Schmid, kot že povedano, lonček zmotno pripisal grobu 26.

Po podatkih terenskega dnevnika je bil edini novc na grobišču najden v grobu 26. Inventariziran ni bil. Le pri grobu 8 je v inventarni knjigi pri vpisu jantarne

Sl. 3: Puščava. Schlosserjev načrt grobišča. Prerez I-II je tisti na sl. 5, prerez VI-VII pa tisti na sl. 6. G - obrambni jarek. Kvadrata z oznako I in II sta domnevna prostora prazgodovinskih stavb, ki ju je pozneje odkopal Schmid. A - tlakovana površina na osrednji kopi, B - ognjišče na jugovzhodu grobišča, C - vrsta treh kamnov. Hw - glavni okop. Datum "januar 1912" se lahko nanaša samo na načrt grobov, nikakor pa ne na celoto. Tri kamne C je Schmid izkopal šele leta 1915.

Abb. 3: Puščava. Schlossers Gräberfeldplan. Querschnitt I-II ist jener auf Abb. 5, Querschnitt VI-VII dagegen jener auf Abb. 6. G - Schutzgraben. Die Quadrate mit den Kennzeichnung I und II sind die mutmaßlichen Bereiche der vorgeschichtlichen Gebäude, die später von Schmid ausgegraben wurden. A - gepflasterte Oberfläche auf der zentralen Kuppe, B - Herdstelle im Südosten des Gräberfeldes, C - Reihe dreier Steine. Hw - Hauptwall. Das Datum „Januar 1912“ kann sich nur auf den Plan der Gräber beziehen, auf keinen Fall aber auf das Ganze. Die drei Steine C hat Schmid erst im Jahre 1915 ausgegraben.

Sl. 4: Vahtarjeva njiva, Puščava, cerkveni grič nad Starim trgom pri Slovenj Gradcu. Načrt Paula Schlosserja. I, II, III - stavbe kot jih je rekonstruiral Schmid, A - tlakovana vzpetina, B - ognjišče, C - trije v vrsto položeni kamni.

Abb. 4: Vahtar-Feld, Puščava, Kirchengügel oberhalb von Stari trg bei Slovenj Gradec. Paul Schlossers Plan. I-III - die Gebäude, wie sie Schmid rekonstruierte, A - gepflasterte Anhöhe, B - Herdstelle, C - drei in eine Reihe gelegte Steine.

ogrlice pripomba, da je pri odlomkih jagod en kovanec. Med neinventariziranimi predmeti s puščavskega grobišča je v papirni vrečki z oznako, da gre za grob 8, ohranjen rimski novc. Ker je prav pri grobu 26 pri inventariziranju prišlo do zamenjav in ker tako terenski dnevnik kot tudi njegov čistopis poznata novc samo v tem grobu, je najverjetneje, da je novc prišel v vrečko drugotno. Lahko si predstavljamo, da so bili prvotno v njej odlomki jantarnih jagod, nato pa je nekdo pomotoma spravil k njim še novc. To je bilo stanje ob inventarizaciji. Pozneje so se odlomki jagod izgubili.

Nekatere neinventarizirane odlomke posodja je bilo mogoče identificirati na podlagi skic v Schmidovih rokopisih (vir 11). Tako so na koncu med predmeti brez grobnih oznak ostali samo še odlomki štirih bolje ohranjenih posod. Po podatkih terenskega dnevnika je bila po ena razbita posoda najdena tudi v grobovih 33, in 86, v grobu 71 pa dve taki. Posod iz teh grobov v muzeju ni bilo najti med inventariziranimi predmeti z oznakami grobov. Zelo verjetno se zdi, da gre za našete odlomke med predmeti brez grobnih števil. Lonček (t. 3: 9) bi zaradi svoje majhnosti smiselno pripadal otroškemu grobu 33. Miniaturi predmeti so namreč pogosti v otroških grobovih. Odlomka (t. 4: 5,6), ki sta si podobna po izdelavi, obliki in delno tudi okrasu, bi smiselno pripadala grobu 71 z dvema posodama, odlomek (t. 4: 7) pa potem grobu 86.

Če razporedimo zapestnice po oblikah, je videti, da bi zapestnica z živalskima glavicama iz groba 127 (t. 4: 39) mnogo bolj smiselno pripadala grobu 11 (t. 2: 5), kot pa tamkajšnja trakasta zapestnica (t. 2: 8). Zato je bilo potrebno preveriti možnost morebitne zamenjave v muzeju. Schmid v terenskem dnevniku uporablja za zapestnice tri oznake: Armreifen, Armband, Armring. Armreifen samo za tisto iz gr. 42, ki jo je izkopal Winkler. Da gre v resnici za Winklerjev izraz, je razvidno iz okoliščine, da ga je Schmid pri čistopisu terenskega dnevnika zamenjal z besedo Armring. Prav tako vidimo, da je Winkler izraz Armreifen uporabil tudi za zapestnico iz groba 8 (t. 2: Gr. 8), medtem ko jo je Schmid označil kot Armring. Oznako Armband je Schmid uporabil samo za zapestnice iz grobov 11 in 127, vendar je pri tem tisti iz groba 127 dodal še, da je *mit Schlangenköpfen*, česar za trakasto zapestnico iz groba 11 nikakor ne bi mogli trditi. Da ima kačji glavici, je zapisal tudi za zapestnico iz gr. 42 (t. 3: 11), za zapestnice iz groba 29 (t. 3: 4-7) pa je dodal, da imajo živalske glavice. Opisu zapestnic iz groba 11 ni v dnevniku dodal ničesar. Dejansko so živalske glavice na njih že močno stilizirane (t. 2: 5-7) in v grobu naj bi bila tudi trakasta zapestnica brez živalskih glav. Čeprav ostaja nejasno, zakaj je zapestnico iz groba 127 označil kot Armband, se vendarle kaže, da pri zapestnicah

le ni prišlo do zamenjave. Trakasta zapestnica (t. 2: 8) je torej v resnici iz groba 11.

ZGODOVINA RAZISKAV

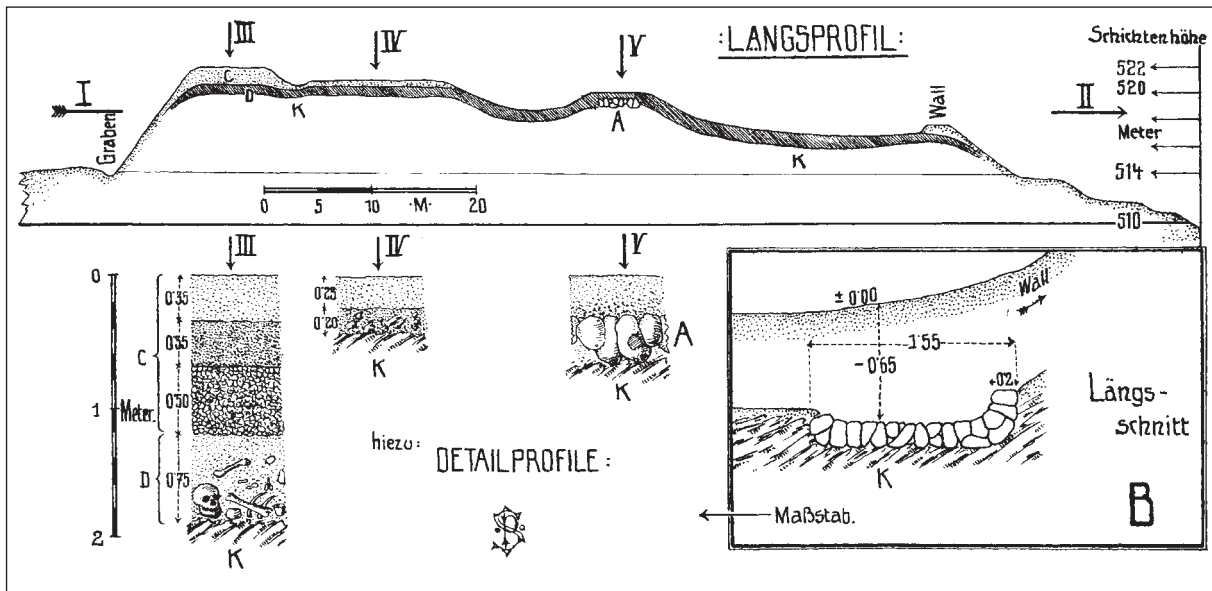
Spomladi 1911 je slovenjegraški notar Hans Winkler pri iskanju rimske pošne postaje Colatio na grajskem hribu nad Starim trgom naletel na grobišče in izkopal 51 grobov (Schmid 1912a, 153). Winkler je za svoja izkopavanja sklepal z lastniki zemljišč pogodbe, po katerih so mu ti dovolili kopati. Najdbe so postale Winklerjeva last, lastniki pa so za to dobili določeno odškodnino.

8. X. 1911 je bival Schmid pri nadporočniku Schlosserju v Mariboru (Elisabethstraße 25). Winklerju je napovedal svoj prihod v Slovenj Gradec zaradi manjšega dopolnilnega izkopavanja na grajskem hribu. Prosil ga je, naj mu preskrbi 6 do 7 delavcev, ki bi bili pripravljene kopati in bi bili v določeni meri inteligentni (vir 1). Izkopavanja so trajala od 10. do 19. X. in so bila po številu odkritih grobov še večja od Winklerjevih (vir 2).

27. X. 1911 sporoča Schmid Winklerju, da mu je dvorni svetnik Luschin v muzeju pripravil novčne dublete, ter ga prosi, naj čimprej pride s starinami z grajskega hriba, da bodo opravili zamenjavo. Nadalje ga obvešča, da je na njivi ajde za Puščavo v poizkusnem izkopu našel latenskodobna bivališča, zato namerava njivo v naslednji jeseni podrobneje raziskati (vir 3). Stavba na njivi je stavba III na Vahtarjevi njivi (sl. 4). Ker je Winkler na Puščavi kopal na svoje stroške in tudi odkupil vse pravice do najdb od lastnikov zemljišča, je bil edini lastnik izkopanin. Kot navdušen numizmatik je potem puščavske najdbe res zamenjal za kovance, ki jih je pripravil Luschin. Tako so predmeti prišli v graški muzej (prim. Schmid 1912b, 44).

Prvo notico o izkopavanjih je Schmid objavil že 5. XI. v časopisu Grazer Tagespost. Grobišče je označil za karantansko, ker naj bi Slovani tiste predele Norika, ki so jih poselili, poimenovali Karantanija. Časovno je postavil uporabo grobišča v 7. in 8. st. (Toldt 1912, 255 s). 22. XI. 1911 je Schmid izopaval v Lipnici. V večernih urah je napisal čistopis prvega dela opisa grobov (vir 8) in ga poslal Winklerju s prošnjo za pripombe in dopolnila. Še zlasti si je želel podatkov o dolžini okostij, legi rok in pridatkov (vir 7).

Winkler je 6 lobanj iz grobov, ki jih je sam izkopal, poslal Toldtu na Anatomijski inštitut na Dunaju. 12. XI. 1911 ga je prosil, naj jih preda graškemu Joanneumu, kar mu je Toldt 16. XI. tudi obljubil, mu poslal kratko ekspertizo in prosil za dovoljenje za objavo v Mittheilungen der Wiener Anthropologischen Gesellschaft (vir 4). Uporabne lobanje, ki sta mu jih dala na voljo Schmid in Winkler, je obravnaval že

Sl. 5: Puščava. I-II Schmidov prerez čez najdišče od severozahoda proti jugovzhodu, III-V manjši prerezi plasti v neznani smeri. A - tlakovana vzpetina, K - kamnita osnova, D - starejša plast, C - mlajše, srednjeveško nasutje. B - prerez preko ognjišča na jugovzhodu najdišča.

Abb. 5: Puščava. I-II Schmid's Profil des Fundortes von Nordwesten nach Südosten, III-V kleinere Querschnitte der Schichten in unbekannter Richtung. A - gepflasterte Anhöhe, K - Steingrundlage, D - ältere Schicht, C - jüngere, frühmittelalterliche Aufschüttung. B - Querschnitt durch die Herdstelle im Südosten des Fundortes.

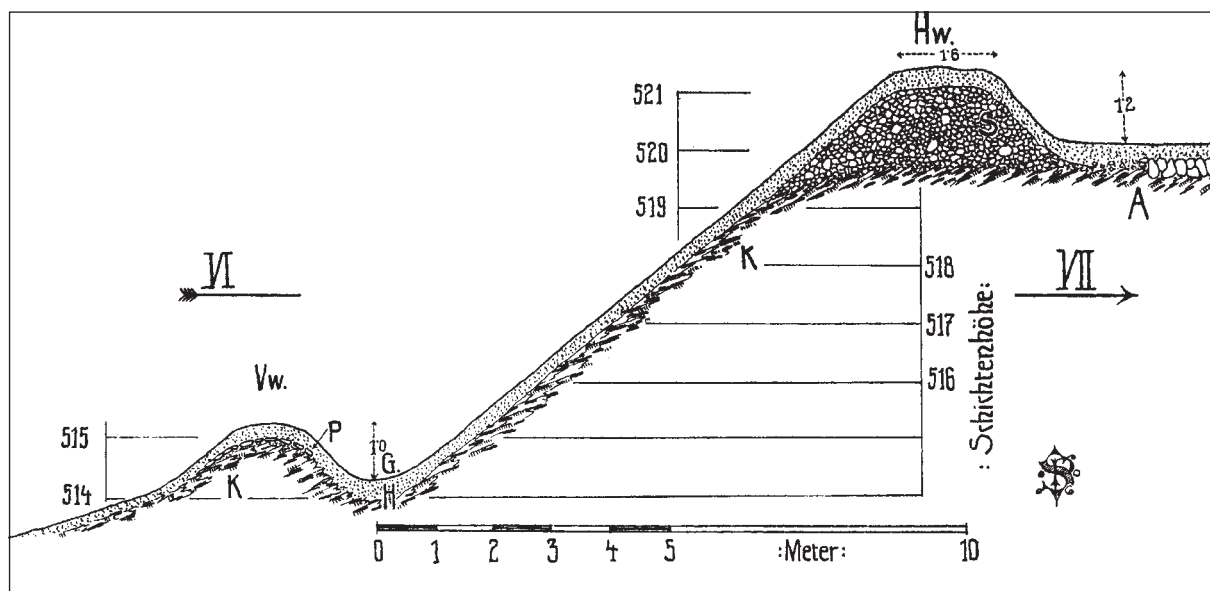
na predavanju 13. III. 1912 (Toldt 1912). Sledila je objava Schmidovega letnega poročila o izkopavanjih, v katerem je na kratko opisal grobišče in ga v celoti pripisal Karantancem. Gradišče, na katerem so bili grobovi, pa je postavil v latenski čas (Schmid 1912a, 153 s). V istem zvezku je Toldt objavil antropološko analizo lobanj iz avstrijskih dežel, ki so jih naseljevali Slovani, mednje je vključil tudi 30 najbolj ohranjenih s Puščave (Toldt 1912, Tabelle II).

Schmid je 1924 objavil poročilo o naselbinskih najdbah na grajskem hribu nad Starim trgom pri Slovenj Gradcu (Schmid 1924, 365-380). Omenja ostanke prazgodovinskega okopa pod srednjeveško kovnico, kar je odkril Winkler pri cerkvi sv. Pankracija (Schmid 1924, 366; informacija S. Djura Jelenko po pripovedi domačinov). Gradišče na cerkvenem griču Schmid loči od tistega na sosednji Puščavi in ju povezuje z gradiščem na jugozahodno ležečih Šancah v enoten obrambni sistem. Navaja, da so na grajskem hribu (tu kot sopomenka cerkvenemu griču) ostanke starega gradišča izginili brez sledi (Schmid 1924, 367). Sosednje gradišče Puščava, ki ga od cerkvenega griča loči ozek in globok jarek, je dobro ohranjeno. Njegov okop je najbolj ohranjen na severu (dejansko severovzhodu). Tu je visok še do 1,6 m in pri svojem vrhu do 2 m širok. Prerezi skozenj so pokazali, da je bil enkrat požgan in nato povišan. Starejši del je bil zgrajen iz kamnja, zemlje in brun, mlajši nima ohranjenih sledov lesene palisade. Na severovzhodni

strani je na pobočju še drugi okop. Slednjega ni na severozahodni strani, ker naj bi ga uničilo kmetovanje. Ohranjen pa je še obrambni jarek (ki je danes že zasut). Tudi glavnega nasipa ni več, ker so ga v poznejšem srednjem veku uporabili za izravnavo okoliškega zemljišča. Zato so tam grobovi tako nenavadno globoko. Tudi na jugozahodu so ostanke okopa zabrisani (Schmid 1924, 367 s). Pod grobovi je Schmid pozneje izkopal ostanke, v katerih je videl sledove dveh prazgodovinskih stavb - I in II, ter menil, da je vrsta skal C (sl. 4 in sl. II: b) na jugovzhodu grobišča del stene še enega bivališča (Schmid 1924, 369 ss).

Na Vahtarjevi njivi na severozahodu grebena je Schmid odkopal še eno stavbo (III) in dve jami, ki ju je imel za poznolatska grobova. Kopal je tudi na terasah pod cerkvijo na jugovzhodu ter odkril še štiri stavbe. Stavbe je imel za prazgodovinske, čeprav je ugotovil, da so bile delno zidane že z malto in nekatere prekrite z rimskimi strešniki (Schmid 1924, 371 ss). Lončenino iz stavb je opredelil kot halštatsko, latensko in rimsko (Schmid 1924, 383). Poselitev grajskega hriba je tako po njegovem mnenju "poznolatska s priključkom na rimsko dobo" (Schmid 1924, 388).

Skice lončenine v njegovem rokopisu neobjavljenega članka o drobnih najdbah (vir 11) kažejo, da se v njegovih stavbah mešajo najdbe od prazgodovine, preko antike do srednjega veka. Ker gre za stavbe na pobočju, tudi ni mogoče določiti, kaj pripada življenju v stavbah, kaj pa je prinesla erozija. Še

Sl. 6: Puščava. Schmidov prerez čez okopa na severovzhodni strani. A - tlakovana vzpetina, Hw - glavni okop, Vw - zunanji okop, P - tlakovanje, G - jarek, K - kamnita osnova.

Abb. 6: Puščava. Schmid's Querschnitt durch den Wall auf der nordöstlichen Seite. A - gepflasterte Anhöhe, Hw - Hauptwall, Vw - Vorwall, P - Pflaster, G - Graben, K - Steingrundlage.

verjetneje kot prazgodovinske, bi bile stavbe lahko antične ali poznoantične ter srednjeveške.

V zgodovini interpretacij najdb iz puščavskih grobov so zanimive tudi Schmidove misli, ki jih je zapisal v pregledu arheološke preteklosti južne Štajerske. V tem sicer najdbe iz Laške vasi pri Celju pripiše Slovcem. V nadaljevanju pa na primeru gradiva iz Središča in s Ptuja postavi trditev, da so Slovani okras valovnice prevzeli od rimske provincialne lončenine. Prav tako je opozoril, da so živalske glavice na zapetnicah narejene po rimskem vzorcu. Puščavsko grobišče ponovno označi kot karantansko, hkrati skuša izluščiti povezave s frankovsko-bajuvarskim kulturnim območjem. Te vidi v emajlirani zaponki z orlom, v sulici, tulu s puščicami ter ostrogah. Tudi oblika posod, okrašenih s pasovi črt in valovnic, naj bi izdajala frankovski vpliv. Iz frankovske države naj bi pač s krščansko vero prišle nemške navade, orožje in nakit, kar so potem uporabljali ugledni Karantanci. (Schmid 1925, 24 ss). Da je bil namen zbornika obujanje nostalgicnih nemškonacionalnih spominov ob priključitvi južne Štajerske Jugoslaviji, je torej pustilo svoj pečat.

Leto pozneje je Fran Kovačič v sicer povsem kratki omembi grobišča na Puščavi prvi zapisal, da gre za dve pokopališči: na zahodni strani rimsko, na vzhodni pa staroslovensko (Kovačič 1926, 58). S tem je bilo prvič opozorjeno na možnost, da gre za pokope iz dveh različnih obdobji, in na možnost prostorskega razlikovanja.

Schmidova etnična interpretacija je v osnovi

vendarle ostala slovenska-slovanska. To dokazuje ostrina, s katero jo je napadel Karl Dinklage (1941a, 241). Ta je objavil več razprav, katerih jedro izrazi že uvodna poved: "s priključitvijo Spodnje Štajerske in velikih delov Kranjske Rajhu (seveda nacističnemu) je iz tujega gospostva Slovanov prišlo domov zelo staro nemško kulturno in naselitveno območje" (Dinklage 1941a, 235). Nadaljnje besedilo je bilo namenjeno utemeljevanju uvodne misli. Metoda je bila preprosta: pokazati, da obstajajo podobni predmeti v Nemčiji in na vzhodnoalpskem območju. Vsaka taka, sama po sebi sicer upravičena, primerjava je pomenila nemško poreklo predmetov, kajti vsaka oblika, vsak okras je bil tipično nemški. Potreben je bil še popravek Schmidove kronologije v 9. ter 10. st. in dokaz o zgodnji nemški naselitvi je bil na dlani (prim. npr. Dinklage 1941a; 1941b; 1943). V svoje primerjalne tabele je vključil tudi nekaj predmetov s Puščave, kar je bila njihova prva objava. Okrasna zaponka iz puščavskega gr. 120 (t. 4: 31) je postala dokaz za prastari arijski simbol orla (Dinklage 1943, 7; kot apotropejsko znamenje med nemškimi najdbami: Dinklage 1941a, 244). Primerjave v Nemčiji je našel še obsenčnima obročkoma iz gr. 107 (t. 4: 20; Dinklage 1941a, T. IV: 18; Dinklage 1941b, ABB. 57) in gr. 110 (t. 4: 28; Dinklage 1941a, T. IV: 19; Dinklage 1941b, ABB. 67), posodi iz gr. 6 in 16 (t. 1: 5; t. 3: 2,3) pa s primerjavo v Burglengenfeldu na severnem Bavarskem, kronski dokaz za nemškost vzhodnoalpskega posodja (Dinklage 1941a, T. VI: 3,4; Dinklage 1941b, ABB. 81-83). Pri tem je Puščavi pomotoma

pripisal še en obsenčnik (Dinklage 1941a, T. V: 4). Ker ni namen tega prispevka polemizirati z izvajanje Dinklageja, naj tu zadošča samo opozorilo na razpravo H. Loserta, ki kaže, da dobršen del najdb iz Nemčije, ki jih je uporabil Dinklage, izhaja z naselitvenega ozemlja tamkajšnjih Slovanov (Losert 1993a).

V odgovor Dinklageju je 1947 izšla knjiga Josipa Korošca "Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji", ki vsebuje tudi strani, posvečene Puščavi. Tu povzema podatke o najdbah po Schmidu in Dinklageju in dodaja pet predmetov, ki jih hrani Pokrajinski muzej v Mariboru (Korošec 1947, Sl. 43). Po informaciji Stanka Pahiča ni mogel najti v muzeju nobene dokumentacije, ki bi potrdila, da predmeti res izvirajo s Puščave. Ta podatek se ujema z opažanjem, da mariborski predmeti pripadajo t. i. bijelobrdskega nakitu, kakršnega na Puščavi ni. Mariborski predmeti torej zanesljivo **niso** s Puščave.

Nadalje navaja Korošec podatek, da je del predmetov deloma v privatni lasti na Koroškem. Ta njegova trditev se more nanašati samo na tedaj še živečega Hansa Winklerja in njegovo zbirko. Prepričanje tistega časa, da ima Winkler shranjene predmete s Puščave, odraža pismo J. Šašla I. Sokliču v Slovenj Gradec (19. V. 1950). V njem ndr. prosi slednjega, naj piše Winklerju za fotografije predmetov, *kajti posebno srečni bi bili, ako bi nam posredoval fotografije staroslovenskih predmetov z grobišča Puščava* (Djura Jelenko 1997, 167). Kot smo videli, so bile najdbe medtem že od 1911 v Gradcu.

Ker Korošec originalnih predmetov ni videl, je puščavske zapestnice z živalskimi glavicami uvrstil v t. i. bijelobrdsko kulturo, pri čemer se strinja s Schmidovim opozorilom na vzorce v rimski kulturi (Korošec 1947, 91 s). V končni preglednici je Korošec na podlagi mariborskih predmetov - ki najdišču ne pripadajo - uvrstil Puščavo v bijelobrdsko kulturo in v drugo polovico 10. st. ter prvo polovico 11. st. (Korošec 1947, 119, 144).

Čez čas se je raziskovanja puščavskih izkopenin lotil Stanko Pahič. Podal se je v Gradec in v tamkajšnjem muzeju pregledal ohranjene najdbe, jih delno dokumentiral ter tudi prepisal Schmidovo rokopisno dokumentacijo. Tako je 1967 lahko objavil sicer poljudni, vendar prvi podrobnejši prikaz izkopenin s Puščave, skupaj s prerisom Schlosserjevega načrta grobišča. Navaja že številke grobov; risbe so narejene delno po originalih, delno po starejših objavah Dinklageja (ponovno je predstavljen obsenčnik, ki ga je Dinklage pomotoma postavil na Puščavo) in Korošca. Nove so objave ostrog, kresila in treh nožev. Pahič opozarja na poznoantične grobove, ki jih postavlja v 4. st. in ne mnogo pozneje. Opisuje najdbe, za katere meni, da bi bile staroslovenske, vendar opozarja, da bi bil del predmetov lahko še starejši.

Na cerkvenem griču - prvotnem Gradcu, vidi utrjeno naselbino domačega župana, ki naj bi ga dokazovale ostroge. Njene prebivalce so pokopavali na Puščavi v 9. in 10. st. (Pahič 1967). Istemu besedilu je naslednje leto dodal še podroben pregled dotedanjih omemb najdb s Puščave (Pahič 1968, 49).

Najdbe z grobišča, ki naj bi izvirale iz prazgodovinskega obrobja, je v sklopu regionalne analize pohorskega območja v prazgodovini nato objavila Biba Teržan. Menila je, da imajo izrecno mladohalštatski značaj in da so zaradi jugovzhodnoalpskih zaponk z živalsko glavico (t. 5: 29,30) nedvomno šele iz negovskega horizonta. S tem bi puščavske najdbe zapolnile poselitveno vrzel, ki sicer na Štajerskem obstaja med sredino 6. st. pr. n. š. in koncem 3. st. pr. n. š. (Teržan 1983, 69 s in Abb. 12: 1-7). V poznejši monografiji o železni dobi na Slovenskem Štajerskem je avtorica najdišče podrobneje obravnavala in ponovno objavila domnevne prazgodovinske najdbe. Opozorila je na verjetnost, da je prazgodovinsko gradišče obsegalo tako Puščavo kot tudi ob njej ležeči del grebena z nekdanjim gradom in današnjo cerkvijo. Nadalje je navedla, da sta bila med puščavskimi grobovi tudi vsaj dva mladohalštatska grobova in nekaj naključnih najdb, ki govore za to, da so bili mladohalštatski grobovi deloma tudi uničeni (Teržan 1989, 369 s in T. 83: 1-7). Trakasti predmet (t. 5: 30) je tokrat opredelila kot zgodnjelatensko trakasto zaponko. Zelo podrobno obravnava vzhodnoalpsko živalsko zaponko z nazaj gledajočo konjsko glavico. Za nož s koščenim držajem (t. 2: 2) pove, da je v bistvu neznačilen grobni pridelek, podobne pa vendarle zasledimo tudi na Dürnbergu, v Sopronu ter na Magdalenski gori (Teržan 1983, 21. karta, str. 224).

V preglednem članku je 1993 Puščavo v nekaj stavkih opisala tudi Mira Strmčnik Gulič. Novost je bila objava pomanjšanega originalnega Schlosserjevega načrta ter risbe predmetov iz grobov 13, 29 (samo tri zapestnice od štirih) in 120, s čimer je bilo poudarjeno tudi poznoantično grobišče (Strmčnik-Gulič 1993, 16 ss).

Spomladi 1995 so pri širjenju poti vzdolž pobočja poškodovali okostni grob (parc. št. 124, k. o. Vrhe). 5. in 6. IV. istega leta je izvedla zaščitno izkopavanje Saša Djura Jelenko iz Koroškega pokrajinskega muzeja. Odkrita sta bila dva groba, od teh je bil eden raziskan v celoti, drugi pa samo delno (Djura Jelenko 1996, 145).

V okviru kulturnih prostorskih struktur starih Slovanov je Puščavo kratko obravnaval A. Pleterski. Puščava se mu kaže kot del trojice kulturnih mest slovenjegraškega območja, skupaj s Sv. Marijo na Homcu in Sv. Jurijem na Legnu. Na podlagi Schlosserjevega načrta je izdelal grobo podobno modularne ureditve grobišča. Pri tem je imel tri kamne na jugu grobišča pomotoma za tri stojke, kar pa na samo mersko analizo nima vpliva.

Opozoril je na smer Puščava-Marija na Homcu, ki je imela vpliv na ureditev grobišča (Pleterski 1996, 167 s, Sl. 3-5).

Vodnik po stalni arheološki razstavi na Puščavi povzema dotedanje ugotovitve o Puščavi (Djura Jelenko 1999, 14, 28 ss).

PRAZGODOVINSKI GROBOVI NA PUŠČAVI?

Jami E in F na Vahtarjevi njivi

Na Vahtarjevi njivi je Schmid odkril ostanke stavbe, ki je imela na kurišču še dve zdrobljeni posodi. Izkopi v okolici stavbe niso dali nikakršnih najdb. Znotraj stavbe (E) in tik ob zunanosti (F) sta bili jami (Schmid 1924, Abb. 9). Jama E je bila 0,35 m široka in 0,55 m globoka. V njej je bila sivorjava posoda, napolnjena z žganino. Visoka je bila 16-18 cm in je imela široko poševno izvihano ustje z ravno odrezanim robom ter premer dna 11 cm. Trebuh je bil le malo izbočen. V jami so bili tudi odlomki rdeče žgane posode iz gline, pomešane s kremenovim peskom, ter odlomek temnorjave posode z odebeljenim robotim ustjem in za prst širokimi vodoravnimi žlebiči na trupu, izdelane na lončarskem kolesu (*t. 6: Gr. E*). Schmid je menil, da gre za grob s konca latenskega obdobja (Schmid 1924, 372 s; 385).

Jama F je bila 0,4 m široka in 0,65 m globoka. V njej je bila zdrobljena posoda in štiri železni predmeti, ki jim je rja že spremenila obliko. Schmid je menil, da gre za sulične osti in za grob (Schmid 1924, 372).

Pri obisku depoja Štajerskega deželnega muzeja v Gradcu 30. I. 2002 je bilo med neinventariziranim gradivom mogoče identificirati posode iz jame E (vir **11**). Ena od njih je zapolnjena z žganino organskega izvora, najverjetneje nedoločljive hrane. Posode nedvomno pripadajo koncu srednjega veka in novemu veku. Tudi Schmidove skice odlomkov posod iz stavbe III (vir **11**; *t. 6: hiša III*) govorijo za čas srednjega veka. Če vsemu temu prištejemo še okoliščino, da v latenskih grobovih nikoli niso kar štiri sulične osti hkrati, potem je mogoča povsem drugačna razlaga najdb. Na predhodno izravnani površini - zato nikakršnih najdb - je v srednjem veku nastala hiša. Domnevna grobova sta shrambeni jami. Hiša je bila opuščena, zemljišče pa nato spremenjeno v njivo.

Grob 5

Sulične osti Teržanova sicer podrobneje ne obravnava, vendar jo postavlja v skupino mladohalštatskih predmetov s Puščave (Teržan 1989, 115). Sulične osti z vzdolžnim rebrom na listu so res pogoste v navedeni dobi, enako v latenskem obdobju. Vendar so bile v uporabi tudi v času rimskega cesarstva, kot

kažejo npr. najdbe iz jugozahodne Nemčije: Edingen, grob 2 iz 1940, iz sredine 1. st. (Schlegel 2000, 238 in Tafel 27: 5), Ladenburg, grob 1 iz 1934, iz druge polovice 1. st. (Schlegel 2000, 246 in Tafel 62: 1), Schwetzingen iz grobov, sredina do konec 1. st. (Schlegel 2000, 249 in Tafel 71: 4), Vogelstang-Auf den Ried, grob 6 iz 1860, prva polovica 2. st. (Schlegel 2000, 260 in Tafel 104: 2). Na ozemlju cesarstva so bile pogoste v 4. in 5. st. (Böhme 1974, 101). V uporabi so bile tudi še pozneje v merovinškem obdobju, npr. Klučov, gr. 9 (Svoboda 1965, Tab. LV.: 14) in Altenerding, gr. 724 (Sage 1984, T. 98: 16). Sulična ost iz gr. 5 je torej časovno povsem neznačilna.

Grob 8

Njegovo prazgodovinsko starost naj bi dokazovala zapetnica, kakršne res pogosto najdemo na prazgodovinskih najdiščih, in zakrivljeni nož, ki naj bi imel primerjave na Magdalenski gori, na Dürnbergu in v Sopronu (Teržan 1989, 117 s). Med objavljenimi najdbami z Magdalenske gore so zakrivljeni noži v več grobovih. Kljub veliki nezanesljivosti teh grobnih celot (Božič 1992, 190 s) se vendarle kaže, da so zakrivljeni noži praviloma v grobovih, ki imajo še sekiro in/ali eno sulico ali dve sulici. Tako npr. gomila II, grob 16 - skupaj s sekiro in vsaj dvema suličnima ostema (Hencken 1978, Figure 26), gomila IV, grob 11 - s sekiro (Hencken 1978, Figure 47), gomila IV, grob 21 - s sekiro in dvema suličnima ostema (Hencken 1978, Figure 57), gomila IV, grob 25 - s sekiro in dvema suličnima ostema (Hencken 1978, Figure 63), gomila IV, grob 42 - s sekiro in sulično ostjo (Hencken 1978, Figure 83), gomila V, grob 5 - s sulično ostjo (Hencken 1978, Figure 106), gomila V, grob 9 - s sulično ostjo (Hencken 1978, Figure 114), gomila V, grob 11 - s sekiro in dvema suličnima ostema (Hencken 1978, Figure 117), gomila V, grob 15 - s sulično ostjo (Hencken 1978, Figure 122), gomila V, grob 21 - s sulično ostjo (Hencken 1978, Figure 126), ter s sekiro in/ali eno sulično ostjo ali dvema suličnima ostema še vsaj dvajsetkrat (Hencken 1978, Figure: 129; 130; 153; 156; 162; 186; 196; 203; 206; 207; 213; 227; 241; 277; 280; 305; 317; 343; 350; 360). Pri tem zakrivljeni nož ni nikoli skupaj z jantarnimi jagodami in narebreno zapetnico puščavske oblike. Noži z Dürnberga, ki so navedeni kot primerjava, imajo sicer res koščen držaj, vendar povsem drugače oblikovano rezilo, pri katerem je hrbet celo usločen, ne pa izbočen. Prav tako niso nikoli v grobni celoti puščavske vrste (Pauli 1978, 250 in tam navedene slike). Tudi primerjava z nožem iz Soprona ni mogoča, saj ima zakrivljen držaj, rezilo pa je odlomljeno in njegova oblika zato neznana (Jerem 1981, Abb. 11: 2).

Noži s srpastim rezilom so bili v uporabi tudi v rimski dobi, kot kažejo primerki iz emonskih grobov

430 in 451 (Petru 1972, T. VI: 17,23; T. XXX: 5,10). V uporabi pa so bili tudi v pozni antiki. Puščavskemu enak zakrivljen nož s koščeno oblogo držaja je bil najden v grobu 503 v Csákvárju (videti ga je bilo mogoče na razstavi v Halbtturnu, v katalogu je objavljen brez slike. Nádorfi 1996, 99: 4.102).

Železni okov je bil - glede na Winklerjevo risbo (*t. 2*) - najden poleg puščic, ki so očitno razpadle pri izkopu. Winkler je menil, da je okov ostanek tula. Njegovo domnevo potrjuje podoben okov tula z madžarskega najdišča Tuszér-Boszorkányhegy iz 10. st. (Révész 2000, III. tábla: 6). Povsem uporabnostna oblika predmeta je časovno neznačilna. Tudi jantarna ogrlica je časovno neznačilna.

V grobu 2 v Csákvárju je zapestnica, ki je narebrena po celotnem locnu, konca pa se zaključujeta z živalskima glavicama (Salamon, Barkóczy 1971, Abb. 6: 5). Narebrenne zapestnice so bile najdene v Augstu in Kaiseraugstu. Ker niso pogost predmet, jih Riha časovno vzporeja s podobno oblikovanimi prstani, ki nastopajo v kontekstih 1.-3. st. (Riha 1990, 55; 43). Z istega najdišča je tudi odlomek, ki se oblikovno povsem ujema s puščavsko zapestnico. Riha ugiba, ali bi lahko šlo za ovratnico (Riha 1990, 75, Tafel 32: 733). Zapestnice z drobno narebrenim obodom se pojavljajo v 4. st. od Britanije do Panonije (Konrad 1997, 63). Zakladna najdba iz Promajne v Dalmaciji, ki je datirana v 5. do 7. st., vsebuje štiri zlate narebrenne sklenjene zapestnice (Božek, Kunac 1998, 76), ki so v podrobnostih sicer drugačne od puščavske, dokazujejo pa vendarle uporabo narebrenih zapestnic tudi v pozni antiki. Taka zapestnica, kot je puščavska, je bila najdena tudi na Pristavi pri Bledu na roki pokojnice v gr. 348 (Knific 1983, T. 26: 20). Grob je ležal na skrajnem severnem robu tako poznoantičnega pokopališča staroselcev kot tudi prazgodovinskega grobišča, na katerem pa so bili vsi pokopi žgani. Odlomek enako narebrenne zapestnice je bil najden tudi v gr. 14 na Rifniku, skupaj z uhanom s kocko (Bolta 1981, T. 3: 8). V več grobovih na različnih delih tega grobišča so bile sicer najdene različne prazgodovinske zaponke. Mogoča razlaga tega pojava bi bila, da je šlo za ponovno uporabo starejših predmetov. Se je nekaj podobnega zgodilo tudi na Pristavi in Puščavi? Trenutno se lahko zadovoljimo s sklepom, da so narebrenne zapestnice "prazgodovinske" oblike mogle priti v grob tudi v poznoantičnem obdobju.

Pregled gradiva je tako pokazal, da bi grobova 5 in 8 lahko nastala tudi v poznoantičnem obdobju. Pri končnem tehtanju med prazgodovino in pozno antiko nam pomaga način pokopa. Na Štajerskem v železni dobi ni bilo okostnih pokopov (Dular 1999, 138; Božič 1999, 165 ss). Zato bi bilo bolj upravičeno oba grobova uvrstiti med poznoantične grobove Puščave.

Odgovor na zgoraj zastavljeno vprašanje je tako nikalen. Dosedanje najdbe ne dokazujejo obstoja prazgodovinskih grobov na Puščavi.

KAJ POVESTA DINKLAGEJEVI "NEMŠKI" POSODI IZ GR. 6 IN 16?

Na tem mestu ne bomo govorili o načelni spornosti etničnega interpretiranja arheoloških predmetov (prim. Mirnik-Prezelj 2000) in načelni spornosti uporabe oznake "nemški" v etničnem pomenu za čas zgodnjega srednjega veka (prim. Wolfram 2000). Preverili bomo predvsem ustreznost njegovih primerjav.

Podobnosti v materialni kulturi ozemelj, ki so jih v zgodnjem srednjem veku naseljevali v Vzhodnih Alpah in v Nemčiji Slovani, so postale že zgodaj očitne (Reinecke 1899, 38 ss). Pozneje je Reinecke (1936, 198) povsem jasno postavil primerjavo med vzhodnoalpskim gradivom in grobišči severovzhodne Bavarske. V prvi obravnavi je slednje imel za slovanske, v drugi pa je bil povsem nasprotno mnenja, da nimajo skoraj nič opraviti s Slovani (Reinecke 1936, 198), medtem ko se je etnični opredelitvi vzhodnoalpskega gradiva diplomatsko izognil. Tako izhodišče je omogočilo nadaljnji korak: z gradivom grobišč severovzhodne Bavarske dokazovati nemštvo jugovzhodnoalpskega gradiva (Dinklage 1941b).

Če pustimo ob strani tendenciozno etnično interpretacijo, je treba Dinklageju priznati, da je opozoril na številne dokaj prepričljive primerjave in dal s tem obravnavi vzhodnoalpskega gradiva kontekst, ki so se mu njegovi kritiki pozneje pogosto izogibali. Omenjenima puščavskima posodama je našel primerjavo na grobišču Burglengenfeld na severnem Bavarskem, kar naj bi bil dokaz za bajuvarsko (nemško, kot je razvidno iz konteksta) poreklo zgodnje-srednjeveških posod na Slovenskem (Dinklage 1941a, 78 s in Abb. 81-83).

Po legi na grobišču spada grob 16 med najstarejše (*sl. 7 in sl. 30*). Obsenčnikov z verižicami in loncev grobovi na Sedlu na Blejskem gradu nimajo več (Pleterski 1983), na Žalah pri Zasipu pa le najstarejša grobova (Knific, Pleterski 1993, 252, T.4: 15; T.10: 55), zato je grob 16 mogoče datirati najpozneje v drugo polovico 8. stoletja, lahko pa je tudi starejši. Dva lončka in uhane z verižicami najdemo tudi npr. na Ptujskem gradu v gr. 294 (Korošec 1999, T. 33: 1-4). Po obliki in velikosti sta si lonec iz gr. 6 (*t. 1: 5*) in lonec iz groba 16 (*t. 3: 2*) močno podobna. Podrobnejša primerjava odkrije različno tehniko izdelave: eden ima apneno pustilo, drugi kremenasto, eden je bil izdelan na ravni podlagi, pod drugega so podložili vmesno ploščico. Razlikujeta se tudi v okrasu: eden je okrašen s snopi poševno se sekajočih črt in

večkratno valovnico, drugi s poševnimi vbodi in nekaj pasovi črt, ki skušajo nespretno posnemati pasove prvega. Drugi se po izdelavi ujema z ostalimi staroslovanskodobnimi posodami grobišča, tudi z drugim loncem iz groba 16 (*t. 3: 3*). Za pravi tujek med posodami grobišča imamo tako lahko le prvi lonec (*t. 3: 2*) iz tega istega groba. Od ostalih se loči po obliki, okrasu in izdelavi. Lonec iz groba 6 (*t. 1: 5*) je le njegova domača kopija.

Dinklage je svojo posplošitev na celotno posodje Slovenije torej gradil na enem samem primerku. Za slednjega še danes velja, da ima najboljše primerjave v gradivu severovzhodne Bavarske. Podobno oblikovani lonci so razprostranjeni razmeroma široko, npr. Bamberg, Schlammersdorf (Losert 1993, Taf. 9: 2, Taf. 248: 15), Burglengenfeld, Matzhausen (Stroh 1954, Tafel 3: G, Tafel 6: U, Tafel 8: 37), Regensburg (Schwarz 1975, Abb. 16: 5), Eichstätt (Keßler 1992, Taf. 4: 1,10), Weißenburg (Losert 1993, Abb. 15, Abb. 16: 1). Vendar jih je najti tudi na južnem Bavarskem, npr. Aschheim (Dannheimer 1988, Abb. 25: B 3, Abb. 26: D 3, Tafel 22: 16). Primerjalno območje nam zoži okras glavničenja po skoraj celotnem telesu posode, ki ga imajo posode iz Weißenburga, Eichstätt in Aschheima, pri čemer gre za starejše krajevne izročilo (prim. Losert 1993, 87). Še ožje območje nam določa uporaba belega pustila (apnec), ki je običajno za območje Altmühlhala (Eichstätt, Weißenburg), drugod pa zelo izjemno (informacija: Hans Losert). Povsem unikaten pa postane lonec s Puščave, če upoštevamo še okras večkratne valovnice, za katerega Losert (1993, 56) ugotavlja, da se pojavlja predvsem na lončenini slovanskega območja Bavarske. Dejansko je na posodju germanskega območja valovnica narejena s črto.

Lonec s Puščave tako spaja različno izročilo. Območje Altmühlhala je bilo ustrezno okolje za tak spoj. Do sem je segla slovanska poselitev; tu prihaja do mešanja germanskega in slovanskega prebivalstva, ki ga izpričujejo v mlajšemerovinskem obdobju zelo verjetno slovanski žgani grobovi na germanskem okostnem grobišču Dittenheim, in posamične posode drugačnega porekla v sicer germanskem okostnem grobišču Weißenburg (Losert 1991, 372 ss). Iz tega mešanega okolja je nekdo v prvi polovici ali sredi 8. stoletja prinesel daleč stran v Slovenj Gradec lonec, ki so ga nato položili po krajevni navadi v grob, skupaj s še enim, ki je bil narejen v kraju samem.

DROBNI PREDMETI - ČAS

Prazgodovina

Že prej smo navedli, da je vzhodnoalpska zaponka

z živalsko glavico (*t. 5: 29*) zanesljivo mlajšehalštatska, trakasti predmet (*t. 6: 30*) pa naj bi bil zgodnjelatenska trakasta zaponka (Teržan 1989, 370). Slednjega je avtorica morda tako opredelila zaradi kratkega ležišča za iglo, sicer pa je predmet unikaten. Zdi se nekakšen polizdelek. Podoben mu je še manjši odlomek (*t. 6: 31*). Prazgodovinska bi bila tudi odlomka narebrenih obročkov pasnega okovja. Podobni so npr. v okolici Boštanja na Klancu, Ravnah in v Kosmatcu pri Preski. M. Guštin spremno gradivo datira v 6. st. pr. n. š. (Guštin 1974, 94, T. 3: 26; T. 4: 19; T. 13: 5). Gr. 1, gomile XXI v Brusnicah na Dolenjskem s podobnima, vendar samo enostansko narebrenima pasnima obročkoma B. Teržan postavlja v prvo polovico 5. st. pr. n. š. (Teržan 1974, 45, T. 18: 6,8). Ali so prazgodovinska tudi vretenca (*t. 6: 20-22*) ter brus (*t. 6: 17*), je možno, vendar ne nujno, ker gre za časovno neizpovedne predmete. Ker na Puščavi najverjetneje, kot smo videli, ni bilo prazgodovinskih grobov, prazgodovinske najdbe zato pripadajo naselbinskim ostankom na mestu grobišča (*sl. 3: I,II*), ki jih je odkril Schmid.

Antika

Odlomek posode (*t. 6: 24*) je morda iz rimske dobe. Zelo podobno izdelan in okrašen odlomek je bil najden v grobu W8/1977 na pokopališču Colatia (Strmčnik-Gulič 1981, T. 12: 2).

Odlomek ustja steklene posode (*t. 5: 1*) se ujema z ustji rimskodobnih steklenih žar, kakršne so bile najdene npr. v grobovih Emone (Petru 1972, T. L: 19d; T. LVIII: 3; T. LXV: 11; T. CXV: 2; T. CXVI: 12). Takih ustij poznoantične steklene posode nimajo. Zato odlomek najverjetneje ne izvira s Puščave, ampak je bil najden med ostanki antičnega Colatia, ki ga je 1911 prav tako raziskoval Hans Winkler.

Pozna antika

Gradivo iz grobov 5 in 8 smo obravnavali že prej. Steklena čaša s Puščave iz gr. 26 (*t. 1: 9*) pripada po obliki in debelini sten oblikovnemu tipu 37b po razdelitvi Barkóczija in s tem njegovi peti časovni skupini, ki se začnejo okoli 380 in sega v prvo polovico 5. st. (Barkóczy 1988, 25; 74 ss). Za obdobje od 5. do 10. st. je Barkóczijevo delo dopolnil A. Kiss. Polkroglaste čaše je opredelil kot tip a in se pojavljajo od konca 4. st. do začetka 6. st. (Kiss 1997-1998).

Način izdelave povezuje glinene posode iz grobov 3, 11, 38, 66, 73, 87. Vse so bile izdelane na vrteči podlagi iz podobne gline, bile odrezane od podlage z vrstico in podobno žgane. Tako se zdijo delo iste

delavnice.

Lončke iz grobov 66 (*t. 3: 14*), 73 (*t. 4: 9*) in 86 (*t. 4: 7*) lahko uvrstimo v oblikovni tip 1, kot ga je nedavno definirala S. Ciglencečki. Zanj so značilna povsem kratka in neznatno izvihana ustja brez vratu. Pojavlja se konec 4. st. in v prvi polovici 5. st. (Ciglencečki 2000, 63; 139). Še zlasti odlomek z valovnico iz gr. 86 ima zelo dobre primerjave na Ančnikovem gradišču pri Jurišni vasi in na Kuzelinu (Ciglencečki 2000, Sl. 97: 2; Sl. 99: 2,3). Skleda (*t. 3: 10*) iz gr. 38 po obliki na skrajno poenostavljen način spominja na skledo iz prve polovice 4. st. (prim. Keller 1971, 115 s; Abb. 31: 8,11). Zelo podobna skleda je bila najdena na Brinjevi gori (Ciglencečki 2000, Sl. 96: 7). Ne samo način izdelave ampak celo enaka širina vrvice, s katero je bila odrezana od podlage, pa skledo iz gr. 38 časovno tesno vzporeja z lončkom iz groba 73 (*t. 4: 9*). Morda sta obe posodi delo iste osebe ob približno istem času. Puščavski lonček iz gr. 87 (*t. 4: 10*) ima primerjavo z naključno najdenim v Csákvárju (Salamon, Barkóczi 1971, Abb. 13: 6), tisti iz gr. 3 (*t. 1: 1*) pa v gr. 14 v Csákvárju (Salamon, Barkóczi 1971, Abb. 13: 10).

Časovno povezanost groba 86 s skupino grobov 3, 11, 38, 66, 73, 87 nakazuje tudi soseščina grobov 86 in 87. Oba sta enako usmerjena, ležita vzporedno drug ob drugem, v prvem je moški, v drugem ženska, oba imata prekržani roki, kar vse govori za to, da sta bila pokojnika nekoč mož in žena. Srčasti pasni jeziček iz gr. 73 potrjuje datacijo skupine v prvo polovico 5. st. Močno stilizirane glavice zapestnic iz gr. 11 bi tako časovno uvrstitev potrjevale.

Vrček iz gr. 11 (*t. 2: 9*) lahko primerjamo s podobnima iz grobov 16 (Ruprechtsberger 1999, Abb. 64: 2), 33 (Ruprechtsberger 1999, Abb. 82: 1) v Tiefer Graben/Flügelhofgasse v Linzu. Po Ruprechtsbergerju gre za obliko, ki naj bi bila omejena samo na Panonijo in Obrežni Norik. Enako je z razprostranjenostjo lončkov iz linskkih grobov 1938/4 (Ruprechtsberger 1999, Abb. 40) in 23 (Ruprechtsberger 1999, Abb. 73: 1), ki sta podobna puščavskemu iz gr. 3 (*t. 1: 1*; Ruprechtsberger 1999, 58). Linski grob 16 ima novec iz 348-350 in po Ruprechtsbergerjevem mnenju bi grob lahko pripadal še zgodnjemu 5. st. (Ruprechtsberger 1999, 62). Puščavskemu (*t. 2: 9*) podoben vrček je v gr. 33 v Csákvárju (Salamon, Barkóczi 1971, Abb. 14: 3).

Zapestnice z živalskimi glavnicami so v pozni antiki zelo razširjene. Na Puščavi so najpogostejši nakit (*t. 2: 5-7, t. 3: 4-7,11; t. 4: 39*). So v gr. 11, 29, 42, 127. Kot skrajno geometrizirano obliko jim lahko prištejemo tudi zapestnico iz gr. 112 (*t. 4: 38*). Zapestnici iz gr. 29 (*t. 3: 6,7*) imata primerjavo v linskem grobu 35, kar pa je razvidno šele po fotografiji, ker je risba slaba. Vse zapestnice datira Ruprechtsberger

Sl. 8: Trakaste zapestnice z rombičnim okrasom. 1 - Rasa di Velate, gr. I20 (Agostini 1994-1999, Tav. XVI: 4); 2 - Pristava pri Bledu, gr. 206 (Knific 1983, T. 14: 9); 3 - Puščava, gr. 11; 4 - Smokuč, gr. 7 (Valič 1982, Sl. 66: 2).

Abb. 8: Bandarmringe mit rhombischem Dekor. 1 - Rasa di Velate, Grab I20 (Agostini 1994-1999, Tav. XVI: 4); 2 - Pristava bei Bled, Grab 206 (Knific 1983, T. 14: 9); 3 - Puščava, Grab 11; 4 - Smokuč, Grab 7 (Valič 1982, Sl. 66: 2).

enotno v čas po 340 do zgodnjega 5. st. (Ruprechtsberger 1999, 45, Tafel 22: 4; Abb. 84: 2). Drugi dve zapestnici iz gr. 29 (*t. 3: 4,5*) imata podobno v gr. 13 v Csákvárju (Salamon, Barkóczi 1971, Taf. XX: 5; Taf. XXI: 4). Avtorja datirata grobišče Csákvár v konec 4. in prvo četrtino 5. st. (Salamon, Barkóczi 1971, 74 s), dopuščata pa tudi še poznejše pokopavanje (Salamon, Barkóczi 1978-1979, 78). Število raziskanih grobov je tam danes že blizu 2000, pripadajo pa celotnemu 4. st. in segajo še vsaj v drugo polovico 5. st. (Nádorfői 1996).

Dve zlati zapestnici s kačastima glavnicama sta bili najdeni v Cibakházi na Madžarskem. É. Garam ju datira v zadnjo tretjino 7. st. (Garam 2000, 72 s). Vedno znova se pojavljajo tudi še mnogo pozneje, npr. v Vukovarju-Lijevo bari še v drugi polovici 10. in prvi polovici 11. st. (Demo 1996, 52, 57). Izdelovanje tako oblikovanih zapestnic je torej preživelo pozno antiko.

Prav tako so v pozni antiki pogoste različne trakaste zapestnice. Take z zakovičenima koncema so npr. v Csákvárju v grobovih 61 in 71 (Salamon, Barkóczi 1971, Abb. 10: 11-13; Abb. 11: 21). Trakasta zapestnica iz puščavskega gr. 11 (*t. 2: 8*) ima nekaj zanimivih primerjav (sl. 8). Prva je zapestnica z rombičnim okrasom, ki je bila najdena v severni Italiji v najdišču

Rasa di Velate v gr. I20. Njena konca sta konična, eden ima luknjico in drugi kaveljček. V grobu je bila še druga zapestnica, ki pa ima živalski glavici. Grob avtorica okvirno datira v 4. do 5. st. (Agostini 1994-1999, 321). V grobovih so bili številni novci, od katerih je bil najmlajši kovan med letoma 425 in 435 (Chiaravalle 1994-1999, 377). Druga je zapestnica z ravnoodrezanima koncema iz gr. 206 na Pristavi pri Bledu, v katerem je bil tudi uhan s košarico in odlomek latenske pasne spona. Grob T. Knific postavlja v drugo skupino pokopov (Knific 1983, 21 s). Glede na mozaične jagode skupina ni starejša od druge polovice 6. stoletja. Najbolj pa je puščavski podobna zapestnica iz Smokuča, ki ima povsem skladen okras, je prav tako speta z zakovico, razlika je samo v koničastem zaključku. Najdena je bila med ostanki uničenega groba. Vsi grobovi v soseščini so slovanskodobni (Valič 1962-1963; Sagadin 1981; Valič 1982). Slednji grobu pomotoma pripisuje tudi prstan. To odpira vprašanje, kako dolgo so bile take zapestnice v uporabi oziroma ali tudi v Smokuču obstaja skupno grobišče Vlahov in Slovanov.

Enaka locna spona kot tista iz gr. 17 (*t. 1: 7*) imata sponi iz linških grobov 19 in 12. Slednjega Ruprechtsberger, ker je bil skupaj s stekleno čašo, z njeno pomočjo datira v 380-430 (Ruprechtsberger 1999, 39, Abb. 104: 2; Abb. 106: 2). Grob 74 (*t. 4: 13*) s preprosto železno spono ima primerjavo v linških grobovih 29 in 30 in v gr. 4 z najdišča Linz-Zizlau II (Ruprechtsberger 1999, Abb. 79: 2; Abb. 80: 1; Abb. 93: 1). Take preproste ovalne železne pasne spona so časovno neznačilne. Če je razširitev trna na pritrđišču namenska, bi šlo lahko za preprosto spono s kijastim trnom, kakršne so značilne za drugo polovico 5. st. in prvo tretjino 6. st. (Koch 2001, Abb. 19-21). Da gre res za poznoantično spono, potrjuje tudi njena lega v grobu pri levem stopalu. Gre torej za pridajanje predmeta in ne njegovo uporabnostno lego, kar je značilno za poznoantične pasne sestoje, ki so jih pogosto polagali k nogam (Ruprechtsberger 1999, 25). Lego pri nogah ima tudi spona iz gr. 70 (*t. 4: 2*). Ta se po obliki loči od spon 4. st. in prve polovice 5. st. (prim. Sommer 1984). Ozkoovalni razmeroma debeli locni se pojavijo šele v drugi polovici 5. st. in nato trajajo dalj časa (Koch 2001, Abb. 18-23). Pasna spona (*t. 1: 4*) iz gr. 4 se po svoji obliki povsem ujema s podobnimi iz poznoantičnega obdobja (npr. Sommer 1984, Tafel 72: 5). Stanjšano pritrđišče priča o okovu, ki pa se ni ohranil. Ali se je locen ob pritrđišču končeval z živalskima glavama, je mogoče, vendar zaradi rje povsem nerazvidno. Sponi iz gr. 4 in 17 sta bili najdeni na prsnem košu, kar bi lahko potrjevalo časovno razliko od spon iz gr. 70 in 74.

Pasnemu okovju pripada tudi srčasti pasni jeziček

iz gr. 73 (*t. 4: 8*). Po analizi M. Sommerja se tako oblikovani pasni jezički pojavljajo predvsem na prostoru rimskega cesarstva od Galije do Panonije. Časovno jih postavlja v svojo skupino 1 pasnih sestojev, ki naj bi v Podonavju obstajala v obdobju od 290 do 400 (Sommer 1984, 49 ss). Puščavski pasni jeziček se od njegovih primerkov loči po obliki, ki se je od začetne že precej oddaljila. Bolj je podoben srčastemu jezičku iz gr. 849 iz Bregenza, ki je datiran v prvo tretjino 5. st. (Konrad 1997, 52 s). Zato je datacija puščavskega jezička v prvo polovico 5. st. verjetnejša.

Prstani - ključi naj bi bili značilni za prvo polovico 3. st. (Riha 1990, 39 ss). Puščavski iz gr. 4 (*t. 1: 3*) je drugače zasnovan in mu ni bilo mogoče najti sorodnega primerka. Po spremnem gradivu sta poznoantična tudi dva noža (*t. 1: 2; t. 3: 8*) ter železni in bronasti odlomek iz gr. 74 (*t. 4: 11,12*).

Med raztresenimi najdbami je tudi obroček iz tanke žičke, kjer je bil en - danes pač poškodovani - konec zavit nazaj in ovit okoli locna (*t. 5: 37*). Taki se pri nas v slovanskodobnih grobovih ne pojavljajo, so pa pogosti v predhodnih stoletjih. Na Pristavi pri Bledu je bil podoben najden v grobu 249 skupaj z uhanom s kocko (Knific 1983, T. 17: 5). Zato je verjetnost, da tudi puščavski primerek izvira iz enega izmed grobov starejšega dela grobišča, precej velika.

Štiriropa ost (*t. 5: 16*) časovno ni značilna, ker pa podobnih iz zgodnjega srednjega veka pri nas ne poznamo, bi bila na Puščavi lahko iz antičnega obdobja (prim. Erdmann 1982), ali pa iz srednjega veka (Ruttikay 1976, Abb. 36: VIa; 302 ss).

Pred 8. st. bi lahko datirali tudi odlomek ustja (*t. 6: 29*), ki ima primerjavo na Rifniku (Ciglenceki 2000, Sl. 83: 8), ter odlomek ustja iz gr. 138 (*t. 5: 9*), ki z ostro zapognjenim vratom pripada poznoantičnemu oblikovnemu tipu 3 po Ciglencekem (2000, 65, Sl. 78: 39).

Zgodnji srednji vek

Po izdelavi na mirujoči podlagi, dodelavi na počasnem kolesu, oblikah in okrasu tvorijo zgodnesrednjeveške posode iz gr. 28 (*t. 2: 10*), 16 (*t. 3: 3*), 44 (*t. 3: 12*) in 71 (*t. 4: 5,6*) razmeroma enotno skupino. Zato jih moremo tako kot sicer drugače oblikovani posodi iz gr. 6 in 16 (glej poglavje: Kaj povesta ...) postaviti v 8. st. Istemu času bi glede na okras in fakturo pripadal tudi odlomek zunaj groba (*t. 6: 25*). Zaradi bolj dodelanega ustja na hitrejšem kolesu so odlomki pri gr. 70 (*t. 4: 1,3,4*) pač nekoliko mlajši, najverjetneje iz 9. ali 10. stoletja. Starejša je videti posodica iz gr. 33 (*t. 3: 9*), ki je bila v celoti izdelana na mirujoči podlagi, glini je primešan zelo grob pesek. Podobne kroglaste posode z navpičnim vratom in komaj izvihanim ustjem so v zgodneslo-

vanskem obdobju na Slovaškem, npr. Nitra-Mikov dvor, objekt 16/61, objekt 197, Komjatice-Blatnica, S 3/6 (Fusek 1994, Tab. XVIII: 6; Tab. XXXVIII: 13,16; Tab. XLIV: 7). Zgornjo časovno mejo temu obdobju ugotavlja Fusek najpozneje na začetku 8. st. (Fusek 1994, 91 ss). zato bi tudi puščavski lonček iz gr. 33 težko postavili v mlajši čas, lahko pa bi bil še nekoliko starejši. Možnost zgodnje datacije kaže tudi odlomek zunaj grobov (*t. 6: 28*), ki je narejen na enak način kot lonček iz gr. 33, ima pa še povsem raven vrat in je skorajda brez ustja, s čimer se kaže kot t. i. praški tip slovanskodobnega posodja. Odlomek bi lahko prišel na Puščavo celo že v 7. stoletju. Zgoden je tudi odlomek (*t. 6: 26*), ki je bil narejen na počasnem kolesu; površino ima v celoti vodoravno glavničeno in preko tega pas valovnic. To ga postavlja v prehodno tehnološko skupino, ko na staro vlaško izdelavo posod že vpliva lončarstvo novonaseljenih Slovanov (prim. Pleterski, Belak 2002).

Ostrogi iz gr. 43 se razlikujeta samo v obliki trna, pri čemer gre pri preprostejšem (*t. 3: 15*) očitno za nadomestitev starejšega trna, ki je bil pač enak tistemu na parni ostrogi (*t. 3: 16*). Na spodnji strani locna so namreč še opazni sledovi drugotnega vstavljanja trna. Ostroga s podobno oblikovanima zaključkoma za pritržitev jermena je bila najdena na bližnji Rozaliji (Hemmaberg) na avstrijskem Koroškem. Datirana je na konec 8. stoletja. Vendar je prerez njenega locna trikotast, trn pa nekoliko daljši in okroglega prereza (Szameit 1994, 86, T 4: 3). Zdi se preprostejši posnetek puščavskih. Zato je verjetno nekoliko mlajša. O tem bi pričal tudi daljši trn, ki se je v tem obdobju skozi čas daljšal. V zelo podrobnem klasifikacijskem sistemu zgodnesrednjeveških ostrog K. Wachowskega ne najdemo povsem ustrezne oblike za puščavska primerka. V grobem bi ju lahko zaradi načina pritrjevanja na jermen pripisali tipu VII, ki ga Wachowski datira od druge polovice 8. st. dalje (Wachowski 1986-1987, 62 ss, Abb. 5). Glede na njegovo klasifikacijo dolžine trna pa spada puščavska ostroga z originalno dolžino trna 16 mm v skupino najkrajših in s tem zanesljivo v 8. st. (Wachowski 1986-1987, 52, Abb. 7). Torej bi bil čas puščavskih ostrog najpozneje druga polovica 8. stoletja. Kot pritržiči je oblikovan tudi pridržnik jermena (*t. 3: 18*), ki tako z obema sponama (*t. 3: 17,19*) in ostrogama tvori uporabnostni sestoj: ostrogi in jermena za pritržitev.

Oblike kresil, ki so se razmeroma hitro menjale v 6. in 7. st., so se ustalile v 8. stoletju (prim. Stein 1967, T. 2: 10; T. 48: 8; Knific, Pleterski 1981, T. 14: 1; Tovornik 1985a, Taf. 3: 1-3, Taf. 9: 5). Taki obliki pripada kresilo iz gr. 17 (*t. 1: 6*). Zgornja časovna meja tako oblikovanih kresil še ni preučena. 8. stoletju lahko pripišemo tudi noža (*t. 1: 8; t. 5: 21*) s hrbtom, ki se ravno zalomi proti konici. Na

Sedlu na Blejskem gradu so taki noži samo v najstarejši plasti grobov, nato jih zamenjajo drugačne oblike (Pleterski 1983). Iz istega stoletja je tudi pasna spona (*t. 2: 11*) z D-locnom in trakastim okovom z dvema zakovicama (prim. Stein 1967, T. 17: 25; T. 48: 3; Knific, Pleterski 1981, T. 14: 2,3). Pidržnik (*t. 2: 12*), ki je ob njej, je podobno narejen kot tisti pri ostrogah (glej prej).

Narebrena valjasta jagoda iz gr. 49 (*t. 3: 13*) je oblika, ki je zelo redka. Okrogle narebrenne jagode so razmeroma pogoste in so časovno neznačilne. Priljubljene so še zlasti v pozni antiki, vendar so tedaj izdelane iz steklene paste in zato neprozorne. Prozorno mehurčkasto steklo z jamičasto površino pa je pogosto pri vzhodnoalpskih jagodah 8. st. (npr. Knific, Pleterski 1993, 244 s; Sl. 17), preden tržišče v drugi polovici 8. st. preplavijo jagode z Bližnjega vzhoda (prim. Callmer 1996, 64). Zato je vsaj kot najpoznejši čas proizvodnje za puščavsko jagodo verjetnejša prva polovica 8. st. Tudi tri modre steklene jagode z očesci iz gr. 62 so bolj verjetne v drugi polovici 8. st. kot pa v pozni antiki. V poznoantičnih grobovih npr. Brigantia so steklene jagode razmeroma pogoste, vendar v nobenem okostnem grobu ni bilo modrih jagod z očesci (Konrad 1997, 72 ss; Tafel: 86-91). V drugi polovici 8. st. pa postanejo modre mozaične jagode po vsej Evropi iskan okras (Andrae 1973).

Starejši skupini nakita pripadajo naglavni obročki (uhani ali obsenčniki) iz tanke žice, ki se spenjajo z zanko in kaveljčki ter imajo obeske iz veržic in/ali pločevinastih jagod (*t. 3: 1; t. 5: 26,27,34-36,38; t. 6: 3,4*), ki jo P. Korošec postavlja okvirno v 7. in 8. st. (Korošec 1961). Relativno starost je potrdila prostorska analiza grobišča Pristava pri Bledu (Knific 1974), enako tudi stratigrafska analiza grobišča Sedlo na Blejskem gradu, ki je potrdila, da take predmete nehajo dajati v grobove na začetku 9. st. (Pleterski 1983). Naštete predmete s Puščave lahko zato okvirno postavimo v 8. stoletje. Mlajši so obsenčniki-morda so jih ženske natikale tudi na kite las, v gr. 94, 104, 110 so bili najdeni na prsih - iz debelejšje žice: s kovano S-zanko (*t. 4: 20,21,25,27,35,36*), z ravno zaključenimi konci (*t. 4: 14-16,23,29,30?*; *t. 5: 4*) ali z enojno odebelitvijo na konceh (*t. 4: 18,19,28,33,34; t. 6: 1,2,5-8*). Skupaj s temi predmeti so tudi prstani (*t. 4: 17,22,24,26,32,37; t. 5: 3,5; t. 6: 10,12*) in okrasna zaponka (*t. 4: 31*). Take predmete najdemo v 9. st. v drugi in tretji plasti grobov na Sedlu na Blejskem gradu (Pleterski 1983). Iz istega časa so tam kovani polmesečasti uhani, kot je na Puščavi iz gr. 96 (*t. 5: 2*). Vsekakor spadajo v zgodnji srednji vek tudi odlomki prstanov (*t. 6: 9,11,13,14*). Ni pa na Puščavi nakita, kakršen je v najmlajši plasti iz prve polovice 10. st. na Sedlu na Blejskem gradu: obsenčnikov iz debele žice z večkratnimi odebelitvami na konceh (Pleterski 1983). To kaže, da na Puščavi

pokopavanje preneha okoli leta 900.

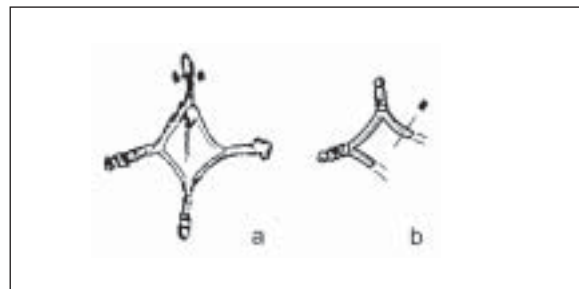
Med raztresenimi najdbami je tudi pločevinasta zaponka z dvignjenim srednjim delom (*t. 5: 25*). Zadnji je njihov pregled sestavil S. Spiong. Glede na izdelavo in okras jih deli na več skupin. Ker je v resnici meja med motivom štirilista in rozete nejasna, se jih zdi bolj smiselno obravnavati kot celoto, v katero spada tudi puščavski primerek. Najdišča tega tipa, ki jih Spiong navaja, so vsa iz vzhodnoalpskega območja, iz Westerlanda na Syltu ter iz Skandinavije (Spong 2000, 72 in 217 s). Datira jih v drugo polovico 10. in prvo polovico 11. st. Navidezno tako datacijo potrjujejo tudi najdbe v zakladih Skandinavije. Koroščeva jih postavlja v prehodno in deloma mlajšo skupino svoje razdelitve nakita, kar bi pomenilo približno konec 8. st. in 9. st. (prim. Korošec 1961, Tab. II: 6,8; Tab. V: 10). Da ne pripadajo najmlajšemu, jugozahodnemu delu grobišča, je potrdila tudi lega na Pristavi pri Bledu (Knific 1974, Plan III). Zakaj so potem podobni predmeti v skandinavskih zakladih s konca 10. in 11. stoletja? Eden od možnih razlogov bi bila različna dolžina uporabe v različnih deželah. Verjetno pa gre tudi za metodološki nesporazum. Postavlja se namreč načelno vprašanje, ali datum zakopa zaklada pomeni tudi čas nastanka predmetov, ki jih vsebuje. Najboljši odgovor dajejo novci, za katere poznamo čas kovanja. Ta je pogosto mnogo starejši od datuma zakopa. Zakaj ne bi moglo biti tako tudi z drugimi predmeti v zakladu? Puščavski najpodobnejša zaponka je bila odkrita v zakladu iz Westerlanda v severni Friziji. Ni ohranjena v celoti, predvsem ji manjka spodnja ploščica s pritrdiščem za iglo. Najmlajši novc v zakladu je bil kovan v obdobju 1040-1042, najstarejši pa dvesto let prej v obdobju 840-860 (Wiechmann 1996, 515). Zaponka je torej mogla nastati tudi v 9. st. in je bila v zakladu pač star predmet, tako kot nekateri kovanci.

Zgodnesrednjeveška je tudi okrogla spona s koščnim locnom in železnim trnom (*t. 5: 24*). Takša je bila najdena tudi v gr. 13 na Hohenbergu na Zgornjem Štajerskem (Fischbach 1897, I: 14). Zaradi spremnega gradiva je iz 8. st. tudi žebelj iz gr. 28 (*t. 2: 13*).

Puščice z lastovičjim repom in zasukanim vratom (*t. 5: 14*) se pojavljajo v celotnem zgodnjem srednjem veku (Ruttikay 1976, Abb. 54: A1b; 328).

Visoki in pozni srednji vek

Puščice z ozkim rezilom rombičnega preseka (*t. 5: 7*) so razširjene po Evropi vsaj v času od 11. do 14. st. (Ruttikay 1976, Abb. 54: B11; 331 s). Prav tako je mlajšega nastanka podkovski žebliček (*t. 5: 8*). Zanesljive najdbe podkev izvirajo šele od 9. st. dalje (Steuer 2000). Po izdelavi na hitrem kolesu in

Sl. 9: Puščava. a - Rombična zaponka, kot jo je skiciral Schmid (vir 8), b - kot se je ohranila v muzeju.

Abb. 9: Puščava. a - Rhombische Fibel, wie sie Schmid skizzierte (Quelle 8), b - wie sie im Museum erhalten ist.

sljudi kot pustilu se povezujejo odlomki posodja (*t. 3: 20, t. 5: 11-13*). Trojna narebritev ustja (*t. 5: 11,12*) je značilna za 15. st. (prim. Pleterški 1980). Obliko, kakršno ima ustje iz gr. 138 (*t. 5: 13*), postavlja Losert v visoki srednji vek (Losert 1993, Abb. 6: 7b in 47). Na prostoru grobov 137 in 138 je torej prišlo v srednjem veku do vkopa, ki je poškodoval vsaj grob 138.

Zelo lep poznosrednjeveški predmet je rombična zaponka (*t. 5: 33 in sl. 9; 10*). Madžarski narodni muzej hrani z neznanega najdišča bronasto zaponko, veliko 5,3 cm. Avtorica kataloga jo datira v drugo polovico 13. st. (Lovag 1999, 90 s in Abb. 233). V kraju Majs (županija Baranya) so našli celo kalup za rombično zaponko. J. G. Ódor je zbral 21 sorodnih primerkov iz Panonije. Velike so od 2,5 do 8,5 cm. Lega v grobovih in na upodobitvah iz 14. in 15. st. kaže, da gre za zaponke, s kakršnimi so spenjali plašč. Na podlagi arheološkega in likovnega gradiva avtor

Sl. 10: Sienna, tlak v stolnici. Marmorna inkrustacija. Frigijska Sibila. Avtor: Benvenuto di Giovanni, 1483.

Abb. 10: Sienna, Boden im Dom. Marmorinkrustation. Phrygische Sybilla. Avtor: Benvenuto di Giovanni, 1483.

postavlja rombične zaponke v obdobje od 13. do 15. st. (Ódor 1998). Ob najdbi zlate zaponke na gradu Schrattenstein (Sp. Avstrija) je to vrsto predmetov podrobno obravnaval tudi W. Haider-Berky. Časovno jih uvršča podobno kot Ódor, poudarja pa, da naj bi šlo predvsem za nakit, s katerim so dosegli gubanje ogrinjala (Haider-Berky 2000). Tako možnost uporabe potrjuje tudi upodobitev frigijske Sibile iz 1483 (sl. 10). Locen zaponke s Schrattensteina je bil narejen iz štirih delov, kalup iz Majsja pa kaže vlivanje v enem kosu.

Nerazporejeno

Časovno neznačilna je romboidna ost (t. 5: 15). Prav tako obroček (t. 5: 6), železni odlomki (t. 5: 17-20, 22, 23). Časovno nismo mogli opredeliti še bronastih odlomkov (t. 5: 28, 32) in odlomkov lončenine (t. 6: 19, 23, 27, 30, 31).

KAMNI IN STAVBNE OSTALINE

Ognjišče B

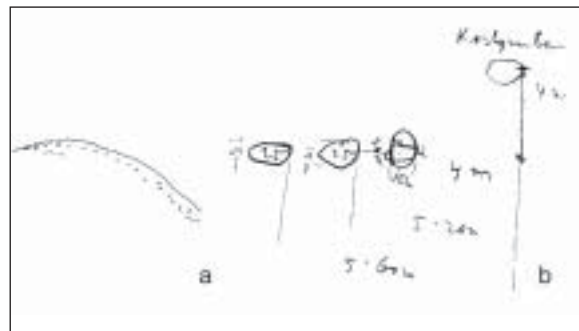
(sl. 5: B)

Ležalo je tik ob okopu in bilo veliko 1,55 m x 0,65 m. Tlakovano je bilo s prodniki, na vzhodni (dejansko jugovzhodni) strani je bil 0,2 m širok in 0,3 m visok suhozid. Na njem je bilo obilo pepela, oglja, belo žgane kosti, odlomki lončenine, rdeče žgana zemlja in lep. Lončenina naj bi bila po Schmidovem mnenju poznolatenska in zgodnjerimska (Schmid 1924, 371). Glede na skice v terenskem dnevniku gre za prazgodovinsko in novoveško lončenino. Kurišče tako ostaja časovno neuvrščeno. Še najbolj verjetno ni sočasno z grobiščem.

Tlakovana vzpetina

(sl. 3: A; sl. 4: A; sl. 5: A; sl. 6: A; sl. 7; sl. 11: a)

Najvišji prostor je bil v dolžini 7,95 m in širini 3,05 m tlakovan z velikimi prodniki, visokimi do 0,4 m, do 0,32 m širokimi in do 0,2 m debelimi. Postavljeni so bili s konicami navzgor. Spodnji rob (pač jugozahodni) tlaka je bil ploskoovalno zaobljen in na vzdolžni vzhodni (v resnici jugovzhodni) strani nekoliko izbočen. Njegova površina je bila brez najdb, ob robovih ni bilo sledi morebitnih sten. Na jugovzhodni strani so se ob tlaku tesno gnetli grobovi, za katere Schmid pravi, da so močno škodovali prvotnemu videzu. Zdi se mu, da bi šlo za prostor, s katerega je bil dober razgled preko gradišča in pobočij hriba (Schmid 1924, 371). Po podatkih terenskega

Sl. 11: Puščava. a - Schmidova terenska skica prereza tlakovane kope (vir 2), b - Schmidova terenska skica treh kamnov (vir 12).
Abb. 11: Puščava. a - Schmid's Ausgrabungsskizze des Querschnitts der gepflasterten Kuppe (Quelle 2), b - Schmid's Geländeskizze der drei Steine (Quelle 12).

dnevnika so bili kamni položeni na skalnato osnovo.

Schmidova navedba, da so grobovi škodovali prvotnemu videzu, je mogoča samo, če je menil, da so vplivali na tlakovano površino. V tem primeru, bi bila lahko tudi starejša od grobov. Obstaja pa tudi možnost drugačne razlage. Če so hoteli tlak položiti na skalno osnovo, so morali najprej odstraniti plast, ki jo je pokrivala. Če so jo odmetavali po bregu navzdol, kar je bilo najpreprosteje, se je vznožje kope nekoliko razširilo. Če to povežemo z opažanjem, da se meja globljih in plitvejših grobov na tem mestu ujema z mejo poznoantičnih in slovanskodobnih grobov (sl. 12: 5 in sl. 31), potem je mogoč sklep, da so vzpetino tlakovali potem, ko so tam že bili poznoantični grobovi in preden so nastali slovanskodobni grobovi. Poznoantični grobovi so bili pomaknjeni do prvotnega vznožja kope. Ko so jo predelovali, jih je deloma prekrilo razširjeno vznožje, ki so se mu slovanskodobni grobovi nato izognili.

Trije kamni na jugovzhodu grobišča

(sl. 11: b)

Schmid jih je izkopal leta 1915. Ležali so v vrsti 5-10 cm pod površino v bližini ognjišča B (vir 12). Majhna globina govori proti njihovi postavitvi v prazgodovini.

Ržen kamen

(sl. 7)

1 m severno (kar pri Schmidu lahko pomeni tudi severozahodno) od glave gr. 88 je Schmid 14. X. 1914 našel kamen, ki ga je označil kot "ržen kamen". Kot je dopisal, naj bi šlo za skrlnat kamen (vir 2).

Po pojasnilu slovenjegraških kolegic, naj bi bil "ržen

kamen" izraz za kamen, ki so ga uporabljali za mletje rži (Rapuc 1998, 58). Kamen je bil torej na grobišče prinesen s posebnim namenom.

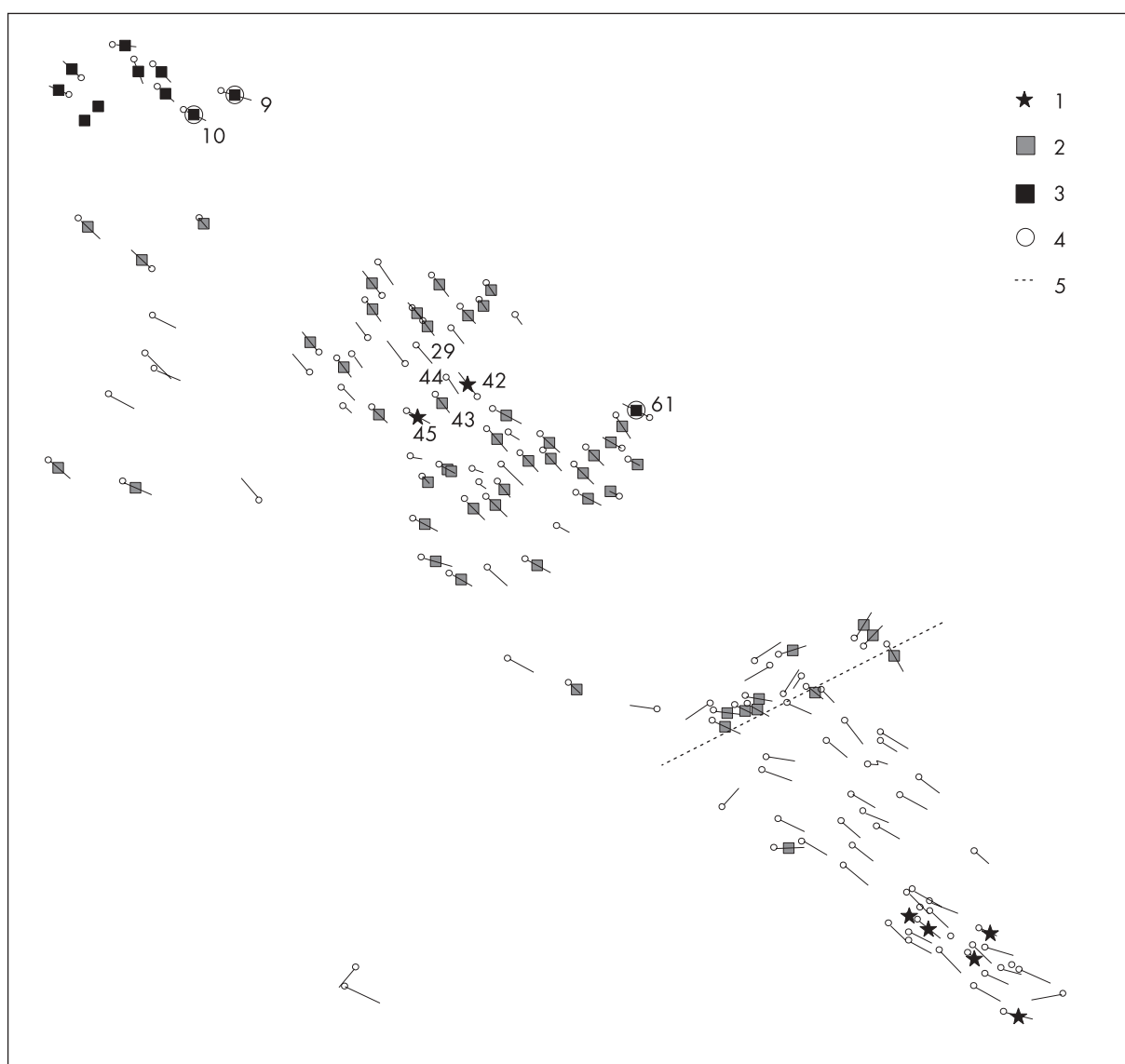
PREDMETI, GROBOVI IN POKOJNI - PODATKI V PROSTORU

Celotno izkopavanje Winklerja in Schmidta je bilo izvedeno na način, ki ni omogočal opaziti obrisov grobnih jam. Opazili pa so močne in dobro ohranjene kamnite obloge ter tiste dele grobov, ki so bili vklesani

v skalnato osnovo. Ker so vsi deli nakita iz tanke žice ali tanke pločevine brez najdiščnih podatkov, je mogoče sklepati, da so v grobovih opazili samo večje in trdnjše predmete, ostale pa so našli šele pri premetavanju izkopane zemlje. Zato je verjetna misel, da številnih grobnih pridatkov niso opazili.

Meje grobišča

Ker se raziskana površina na severovzhodu že približa izredno strmemu severovzhodnemu pobočju, tam ne

Sl. 12: Puščava. Globine pokopov. 1 - 0,1-0,29 m; 2 - 0,61-1,2 m; 3 - 1,3-2,2 m; 4 - drugotno nasutje nad grobovi; 5 - meja globljih in plitvejših pokopov. Pokopi, globoki 0,3-0,6 m, niso posebej označeni, enako ne grobovi brez podatka o globini pokopa.

Abb. 12: Puščava. Grabtiefen. 1 - 0,1-0,29 m; 2 - 0,61-1,2m; 3 - 1,3-2,2 m; 4 - sekundäre Aufschüttung über den Gräbern; 5 - Grenze zwischen den tieferen und den flacheren Gräbern. Die von 0,3-0,6 m tiefen Gräber sind nicht eigens gekennzeichnet, desgleichen nicht die Gräber ohne Angabe der Grabtiefe.

more biti daleč od pravega roba grobišča. Kako daleč se je grobišče širilo proti jugovzhodu, ne vemo. Najdba iz leta 1995 kaže, da najmanj do sedanje poti. V neraziskanem jugozahodnem pobočju torej še lahko pričakujemo grobove. Proti severozahodu segajo grobovi do izjemno strmih pobočij obrambnega jarka. Ker tam zemljišče proti severozahodu močno pade (sl. 4: prerez A-B), je najverjetneje, da so pri kopanju jarka izrabili naravni padec zemljišča. Zato ni posebno verjetno, da bi pri tem uničili del grobišča. Severni vogal grobišča je bil torej raziskan. Na jugovzhodu se greben Puščave naravno zoži. Malo verjetno je, da bi pokopavali še na ožini, ki jo je pozneje uničil obrambni jarek, ki je ločil cerkveni grič. Zato so tudi grobovi na jugovzhodu verjetno blizu meje grobišča.

Globina pokopa

(sl. 12)

Grobnih jam zaradi načina izkopavanja niso opazili. Tako so nam na voljo predvsem podatki o globini pokopa. Iz terenskega dnevnika je razvidno, da so merili globino glave od površine v času izkopavanja. Večina pokopov je bila v globini od 0,4 do 0,9 m, povprečna globina 0,72 m. Vendar obstaja na severu skupina izrazito globokih pokopov od 1,3 do 2,2 m. To je posledica mlajšega nasutja nad njimi, kot kažejo opisi plasti nad grobovi 9, 10, 61 in prerez (sl. 4: prerez A-B). Že Schmid je menil, da gre za nasutje iz srednjega veka. Pojasniti ga je mogoče s kopanjem prečnega jarka čez greben, ki loči Vahtarjevo njivo od Puščave (sl. 4: prerez A-B). Samo od tam je bilo mogoče pridobiti tolikšno količino zemljine. Plasti nad gr. 61 kažejo, da so tedaj nasuli tudi okop na severovzhodnem robu Puščave (sl. 3: Hw; sl. 4: sl. 6: Hw; sl. 7). Izrazito plitvi grobovi so na jugu. Ker tam zemljišče sicer povsod razmeroma enakomerno pada, skupinica plitvih grobov najverjetneje označuje prostor, s katerega so vzeli gradivo za južni del severovzhodnega okopa. Ker gre za najmlajše grobove, je datacija okopa v poznejši srednji vek ponovno potrjena. Ločeno ležita zelo plitva pokopa v grobovih 42 in 45. Njunjo majhno globino na tem mestu lahko pojasnimo s tem, da ležita na pobočju med vzpetinico severovzhodno in dolinico jugovzhodno. Sosednja grobova 43 in 44 sta bila pač pri glavi vkopana globlje v pobočje kot pri nogah in sta zato pokopa navidezno globlja. Ker je v gr. 42 pokojnica pokopana z glavo pri "nogah" groba, se je mera spremenila v plitev pokop. V grobu 45 pa je truplo ležalo poševno, kar kaže, da grobna jama ni bila nič globlje vkopana v pobočje kot pri nogah. Pobočje na tistem mestu potrjuje tudi pripomba terenskega dnevnika h globini sosednjega groba 29, da ima glavo 0,3 m globlje.

Pobočje je na opisanem mestu zato starejše od grobišča. V luči zgornjih opažanj postane povedna tudi skupina srednje globokih grobov na sicer plitvem jugovzhodnem delu grobišča. Ležijo strnjeno ob južnem vznožju osrednje kope, ki deli grobišče. Njihovo večjo globino v času izkopavanja bi bilo mogoče pojasniti s tem, da so bili nekoč pozneje še dodatno zasuti (glej opis tlakovane vzpetine).

Smer pokopa

(sl. 13)

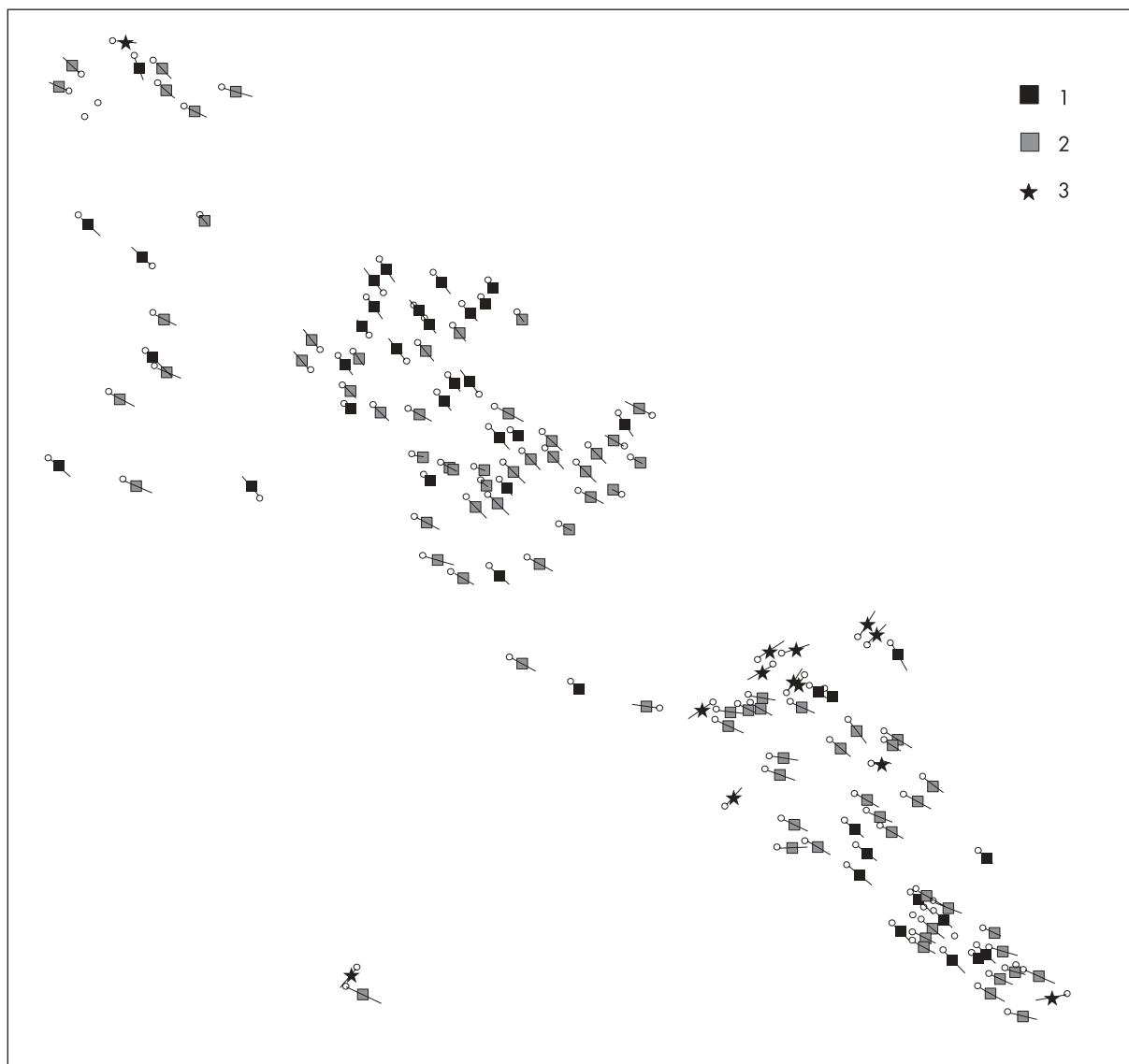
Ker grobnih jam niso opazili, lahko preučujemo samo smer pokopa pokojnih. Ker pa je bila smer odvisna od grobne jame, v katero so jih položili in od katere ni mogla bistveno odstopati, se mora smer pokopa v grobem ujemati s smerjo grobov. Za potrebe skupne karte smo kot smer pokopa vedno upoštevali smer proti vzhodu, čeprav je bil pokojnik v grob lahko položen tudi v obratni - zahodni smeri. Za slednje smo izdelali posebno sliko (sl. 14), ki kaže, da jih je na jugovzhodu nekoliko manj, kar se ujema z opažanjem, da jih je manj v zgodnjem srednjem veku kot v pozni antiki. Pojasnila, kaj je bil vzrok obratnih pokopov na Puščavi, trenutno še ni mogoče dati, zanesljivo pa ne gre za razliko med spoloma, ker so bili tako pokopani moški kot tudi ženske.

Winkler smeri najverjetneje ni meril, saj bi jo Schmid v svoj opis grobov gotovo vključil, ker si je zelo prizadeval za poenotenje zajemanja podatkov. Je pa moral imeti Winkler neke terenske skice lege grobov, na podlagi katerih je izdelal načrt, ki ga je poslal Schlosserju. Ker je bila podlaga, ki sta mu jo pripravila Schmid in Schlosser slaba, je imel pri vrisovanju smeri težave, kar je razvidno iz številnih popravkov na tej podlagi. Zato so smeri njegovih grobov, kot smo jih lahko izmerili na načrtih, za podrobnejšo analizo neuporabne.

Schmid je vestno meril smeri. Očitno s kompasom. Vendar je samo prvi dan izmeril dva grobova z natančnostjo odčitka 1°. Šlo je za smer 132° in obkraj ji je pripisal: natančno jugovzhod (ki seveda znaša 135°). Zato tudi vse njegove poznejše oznake "natančno" jugovzhod ali severovzhod lahko pomenijo tudi zgolj približke. Da njegovih smeri tudi sicer ne smemo razumeti drugače, kaže okoliščina, da so vse ostale smeri izmerjene samo še z natančnostjo odčitka 10°.

Tako smo se odločili, da najprej ločeno obravnavamo grobove, katerih smer je bila izmerjena s kompasom (sl. 15)

Da gre za najmanj tri prevladujoče smeri (A, B, C) je očitno. Smer C je zelo blizu smeri 128°, ki jo določata Puščava in Marijina cerkev na Homcu (sl. 16: 3). Da sta smeri s Puščave proti sv. Mariji na Homcu in sv. Juriju na Legnu del kultne strukture iz

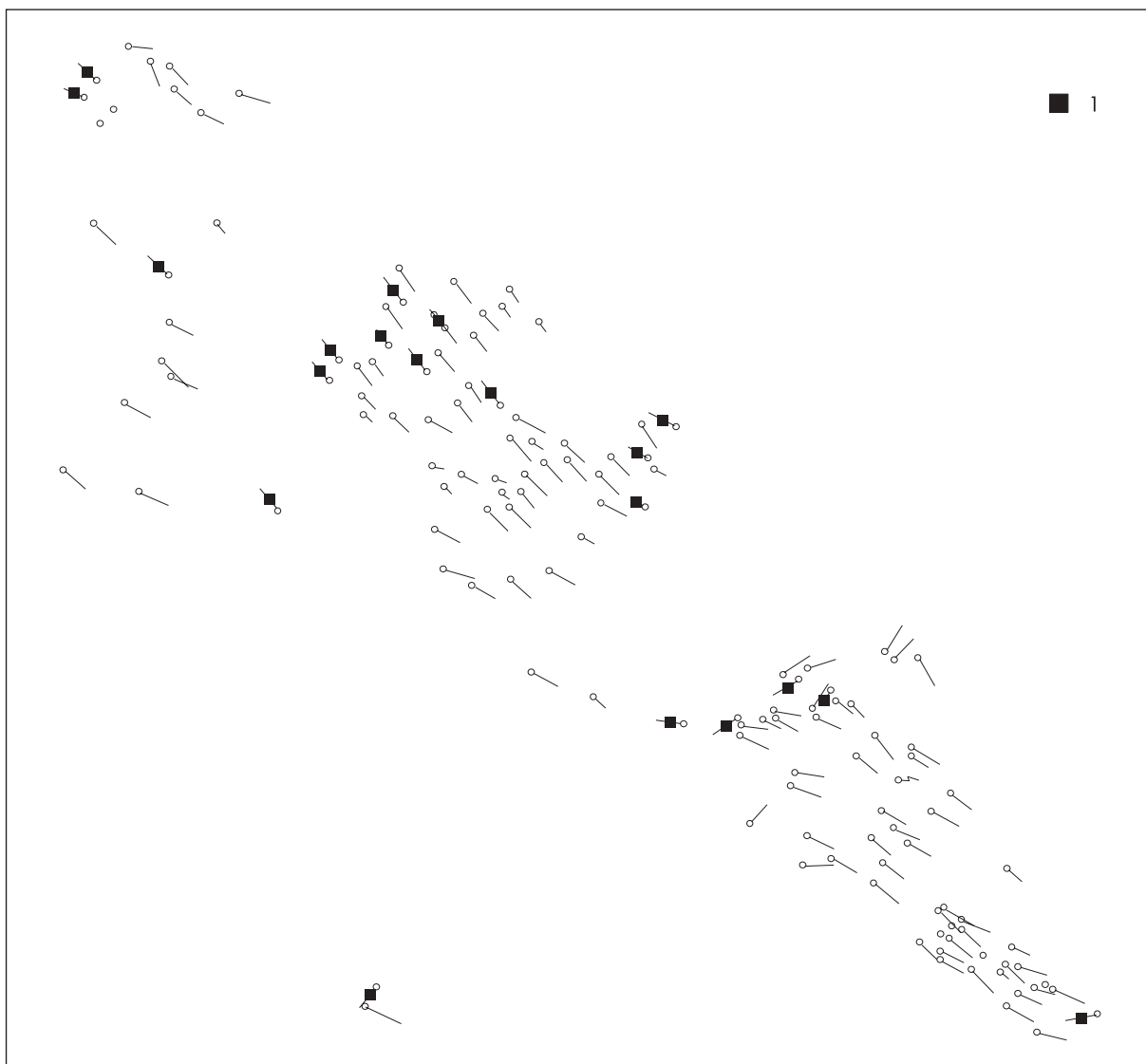
Sl. 13: Puščava. Smeri grobov. 1 - > 127°, 2 - 90°-127°, 3 < 90°.

Abb. 13: Puščava. Richtungen der Gräber. 1 - > 127°, 2 - 90°-127°, 3 - < 90°.

staroslovanskega obdobja, je bilo pred časom že pokazano (Pleterski 1996, 167 s in Sl. 3-5). Da bi bila smer 105° s Puščave proti sv. Juriju (sl. 16: 1) povod za skupino smeri B, je manj verjetno, ker bi pri tem pričakovali, da bi prevladovala smeri 100° in 110°, ne pa tako izrazito smer 120°. Zdi se, da je povod skupini smeri B smer, ki leži med 110° in 120°. Zdaj postane vpadljiva cerkev sv. Martina v Šmartnem (sl. 16: 2), ki s Puščavo določa smer 117°. Če držijo tiste razlage pisnih virov, ki vidijo v Sv. Martinu župnijo, ki je obstajala že v drugi polovici 10. st., njen okoliš pa je obsegal obširno ozemlje od Kotelja na zahodu in Drave na severu vse do Vitanja na jugovzhodu (Skuk 1997, 9 ss), se zastavi vprašanje, zakaj je prav ta cerkev dobila osrednjo vlogo. Danes namreč vemo,

da je vsaj okrog leta 900 stala že tudi sosednja cerkev sv. Jurija na Legnu (Strmčnik-Gulič 1994).

Če skupina smeri B na Puščavi res pomeni usmeritev proti Martinovi cerkvi, potem bi bila potrjena domneva o njenem obstoju v zgodnjem srednjem veku, ki jo nakazujejo pisni viri. Še več. Ker je proti njej usmerjen tudi dovršen del poznoantičnih grobov na Puščavi (sl. 13 in sl. 29), se kaže kot zelo verjetna misel, da je na njenem mestu, ali bližini že v pozni antiki bilo kulturno mesto. Potem bi imeli podoben primer, kot se kaže v Šmartnu v Tuhinjski dolini, kjer so bili pri sedanji vasi odkriti ostanki najverjetneje zgodnjekršćanske cerkve (Božič 1995, 47 s). S tem pa bi dobili tudi smiseln odgovor na zgornje vprašanje: zgodnje-srednjeveško cerkveno središče se je naslonilo na poznoantično.

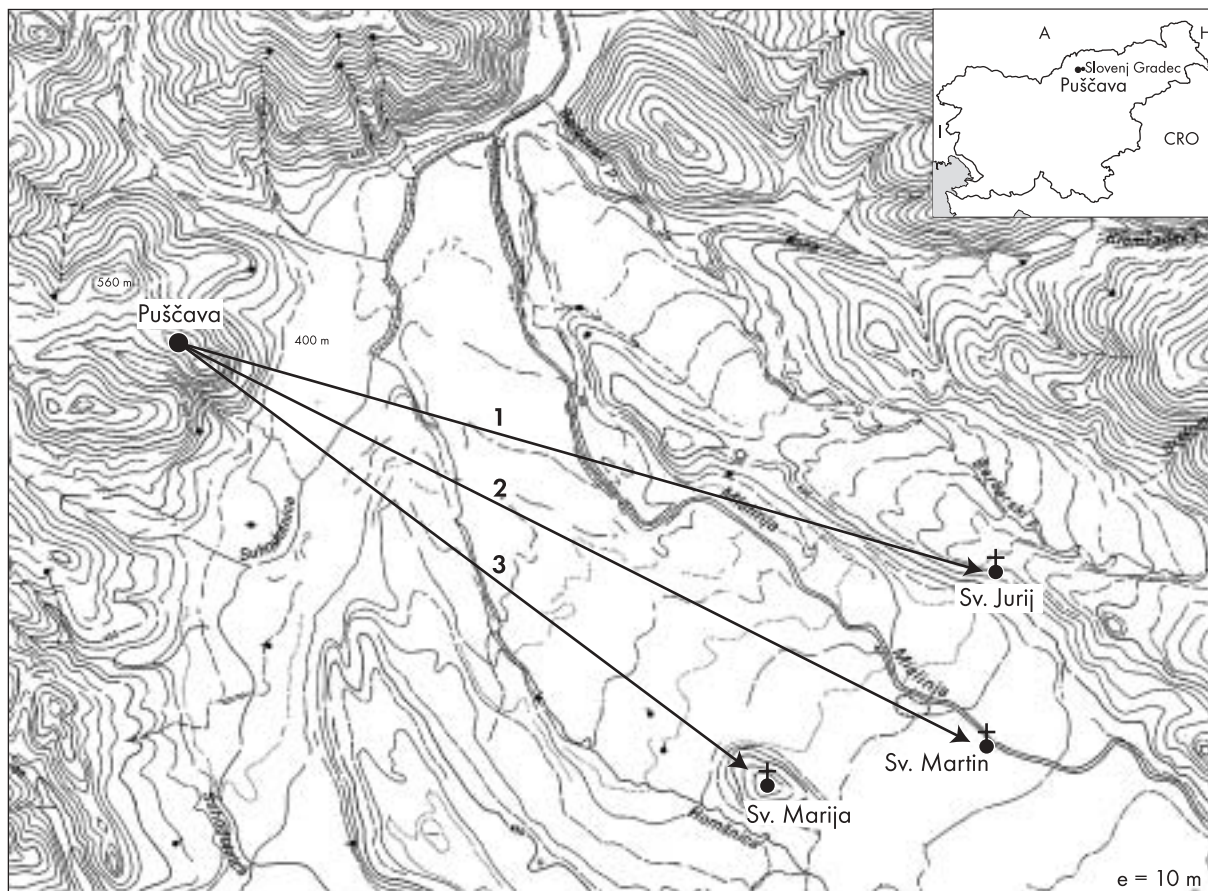
Sl. 14: Puščava. 1 - smer pokopa $> 180^\circ$.Abb. 14: Puščava. 1 - Grabrichtung $> 180^\circ$.

Zanimivo dopolnilo daje koledarski vidik navedenih smeri. Smer 128° s Puščave se ujema z vzhodom božičnega sonca. Tudi to smer so upoštevali grobovi v poznoantični dobi in zgodnjem srednjem veku. Smer 117° se ujema s sončnim vzhodom 2. februarja ± 3 dni in 9. novembra ± 3 dni. Oba sta enako zanimiva. Prvi pomeni krščanski praznik svečnico, ki je leta 494 nadomestil praznik rimskih luperkalij, hkrati je

po keltskem koledarju 1. februar začetek pomladi; drugi je po eni strani zelo blizu 1. novemburu in keltskemu začetku zime, ter s svojo tolerančno širino zajema tudi 11. november, dan sv. Martina, ki je živel v 4. st., in ki mu je cerkev v Šmartnem posvečena (prim. Kuret 1989, 92 ss, 108 ss, 524 ss; Eisenhut 1969). Ob tem smer 105° s Puščave pomeni razmeroma nepomembna datuma: 27. februar ± 3 dni in 14.

I	31	40	45	60	70	80	90	100	110	120	122	130	132	135	140	150
II	1	4	1	3	1	1	1	6	6	35	1	3	2	13	5	1
III	A				B				C							

Sl. 15: Puščava. Smeri grobov, izmerjene s kompasom. I - smer, II - število pokopov posamezne smeri, III - območje prevladujočih smeri.
Abb. 15: Puščava. Mit dem Kompass gemessene Grabrichtungen. I - Richtung, II - Zahl der Gräber der einzelnen Richtungen, III - Bereich vorherrschender Richtungen.

Sl. 16: Smeri s Puščave. 1 - proti cerkvi sv. Jurija na Legnu, 2 - proti cerkvi sv. Martina v Šmartnem, 3 - proti Marijini cerkvi na Homcu.

Abb. 16: Richtungen von Puščava. 1 - zur St. Georgskirche in Legen, 2 - zur St. Martinskirche in Šmartno, 3 - zur Marienkirche auf dem Homec.

oktober \pm 3 dni. Zato je razumljivo, da je pokopi niso upoštevali.

Skupina smeri A ima premalo pokopov, da bi jo podrobneje opredelili. Morda pa dva njena vrhova pri 40° in 60° pomenita dvoje: grobove, ki so bili pokopani pravokotno na smer proti vzhodu božičnega sonca, ter grobove, ki so bili pokopani proti vzhodu kresnega sonca. Nobenega od grobov te skupine smeri ne moremo z gotovostjo postaviti v zgodnji srednji vek, najmanj dva (gr. 86, 87) pa sta zanesljivo poznoantična. V celoti bi tako grobovi smeri A in C lahko pomenili pokope, ki upoštevajo dva najpomembnejša datuma v ciklu sončnega leta, skupina B pa grobove, ki sta jim pomembnejša bolj arbitrarno

postavljena začetek in konec zime.

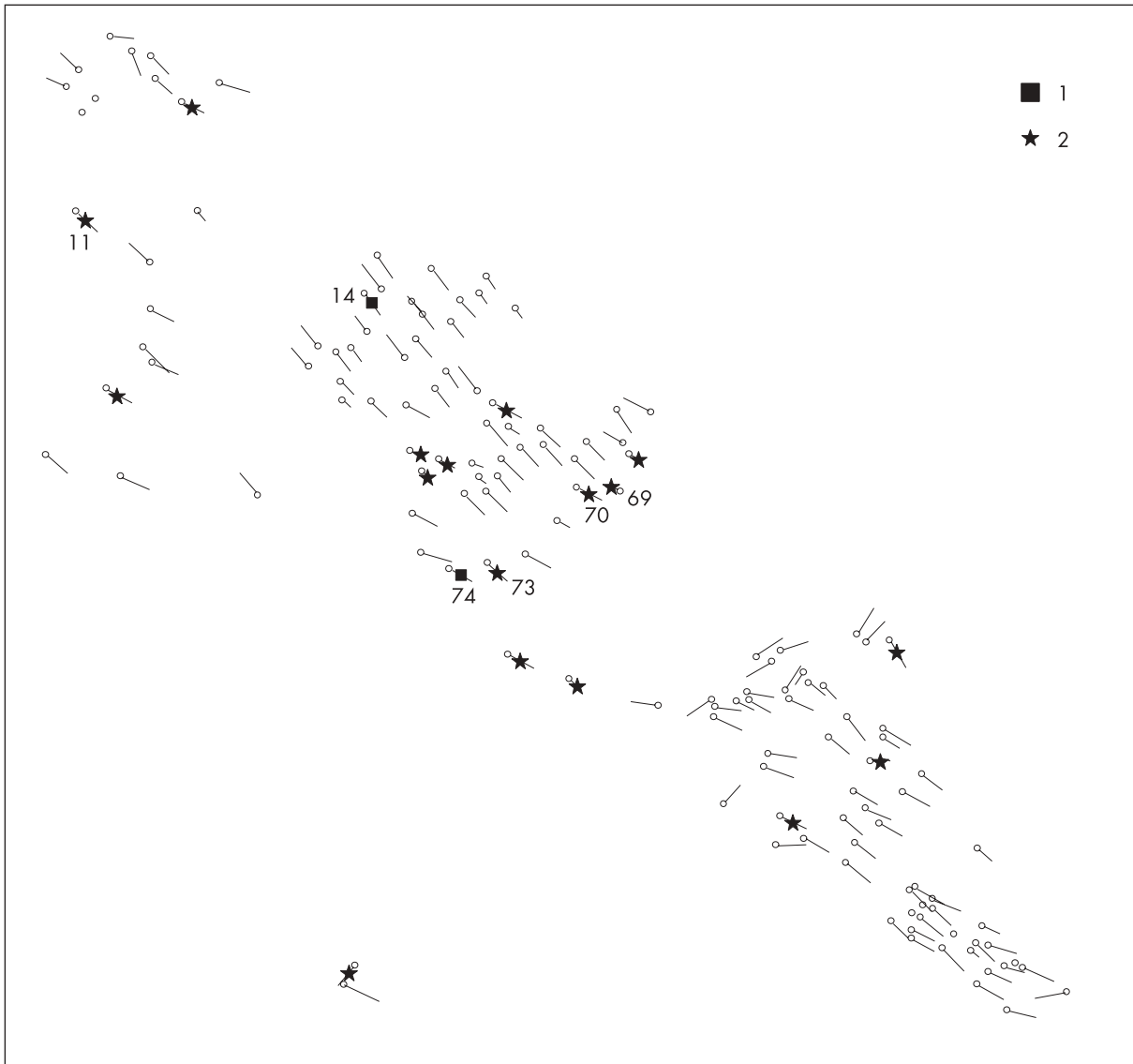
Na koncu smo pregledali še smeri Winklerjevih grobov. Pri teh smo vnaprej upoštevali popravek 3° , ki je bil nujen, da smo načrta Winklerjevih in Schmidovih grobov sploh lahko sestavili. Ker sta oba izkopavalca kopala po celotnem grobišču, bi moral biti vzorec grobov pri obeh primerljiv. Povprečni odklon Schmidovih grobov in tistih iz leta 1995 je $121,7^\circ$, Winklerjevih (popravljenih za omenjene 3°) pa 134° . Razlika med obojimi je torej približno 12° .

Preglednica smeri Winklerjevih grobov (sl. 17) je po pričakovanju manj izrazita od Schmidovih. V njej ni severovzhodnih grobov. Slutiti pa je vendarle dve skupini smeri, ki imata mejo nekako pri 139° . Če

I	82	98	110	111	119	120	122	123	124	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143	144	145	146	160
II	1	1	1	1	1	1	2	1	1	2	2	2	4	3	4	2	3	1	4	4	3	3	1	1	1

Sl. 17: Puščava. Smeri grobov, izmerjene na načrtih. I - odklon od severa, II - število pokopov posamezne smeri.

Abb. 17: Puščava. Auf den Plänen gemessene Grabrichtungen. I - Azimut, II - Zahl der Gräber der einzelnen Richtung.

Sl. 18: Puščava. 1 - krsta ali deska v grobu, 2 - kamnita obloga grobne jame.

Abb. 18: Puščava. 1 - Sarg oder Brett in Grab, 2 - Steinfassung der Grabgrube.

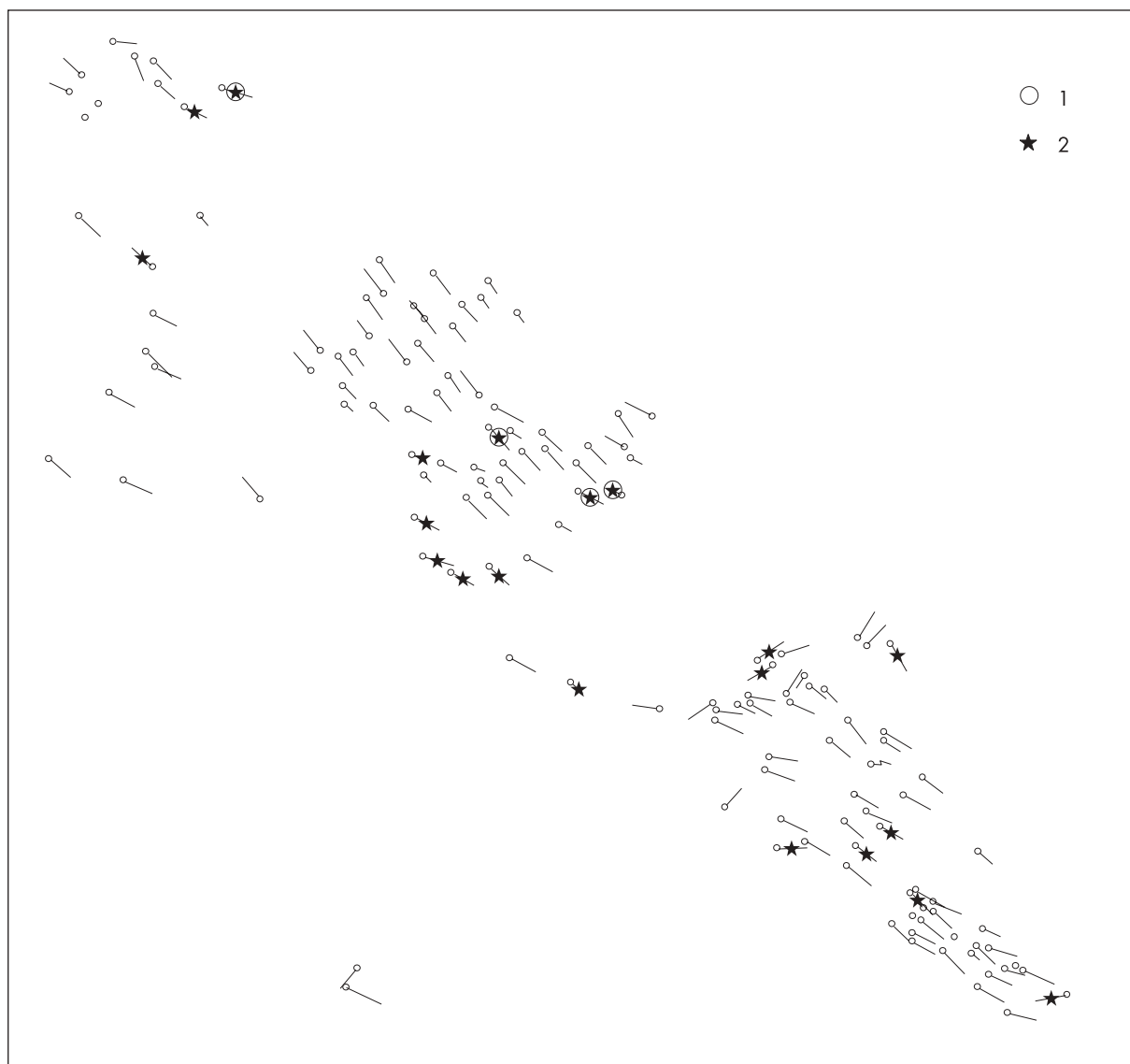
zdaj vse Winklerjeve smeri zmanjšamo še za 12° , da odpravimo razliko med dvema načinoma merjenja, potem dobimo izhodišče, ki ga predstavljamo na sliki (sl. 13). Smeri grobov 90° - 127° ter večje od 127° so enakomerno razporejene po celotnem grobišču, lahko tvorijo manjše skupine, ki pa niso časovno pogojene. Grobovi smeri manjše od 90° so predvsem na jugu tlakovane vzpetine. Obe iztegnjeni in obe zapognjeni roki imajo grobovi vseh prevladujočih skupin smeri.

Krste, kamnite obloge grobov

(sl. 18)

V dveh časovno podrobneje neopredeljivih grobovih

(14, 74) so bile sledi lesenih desk, morda preproste krste. V 17 grobovih so izkopavalci ugotovili sledi obloge iz kamnitih plošč ali zloženih kamnov. Ker jo je Winkler našel samo enkrat, se poraja sum, da je bilo takih oblog morda več, a jih ni opazil. V vseh primerih, kjer imajo taki grobovi dodatke, gre za poznoantične grobove (gr. 11, 73, 70). Nadalje je pomenljivo, da ima v grobovih z oblogo samo en pokojnik obe roki iztegnjeni. To je grob 69, v katerem je bil novorojenček. Zato se poraja vprašanje, ali so bile kosti njegovih rok sploh ohranjene v celoti. Vsekakor pa je imel obratno, zahodno smer, ki je bolj pogosta v pozni antiki. Zato lahko s precejšnjo verjetnostjo domnevamo, da so grobovi s kamnito oblogo značilni za poznoantične pokope na Puščavi.

Sl. 19: Puščava. 1 - oglje, 2 - odlomki lončenine.

Abb. 19: Puščava. 1 - Holzkohle, 2 - Keramikfragmente.

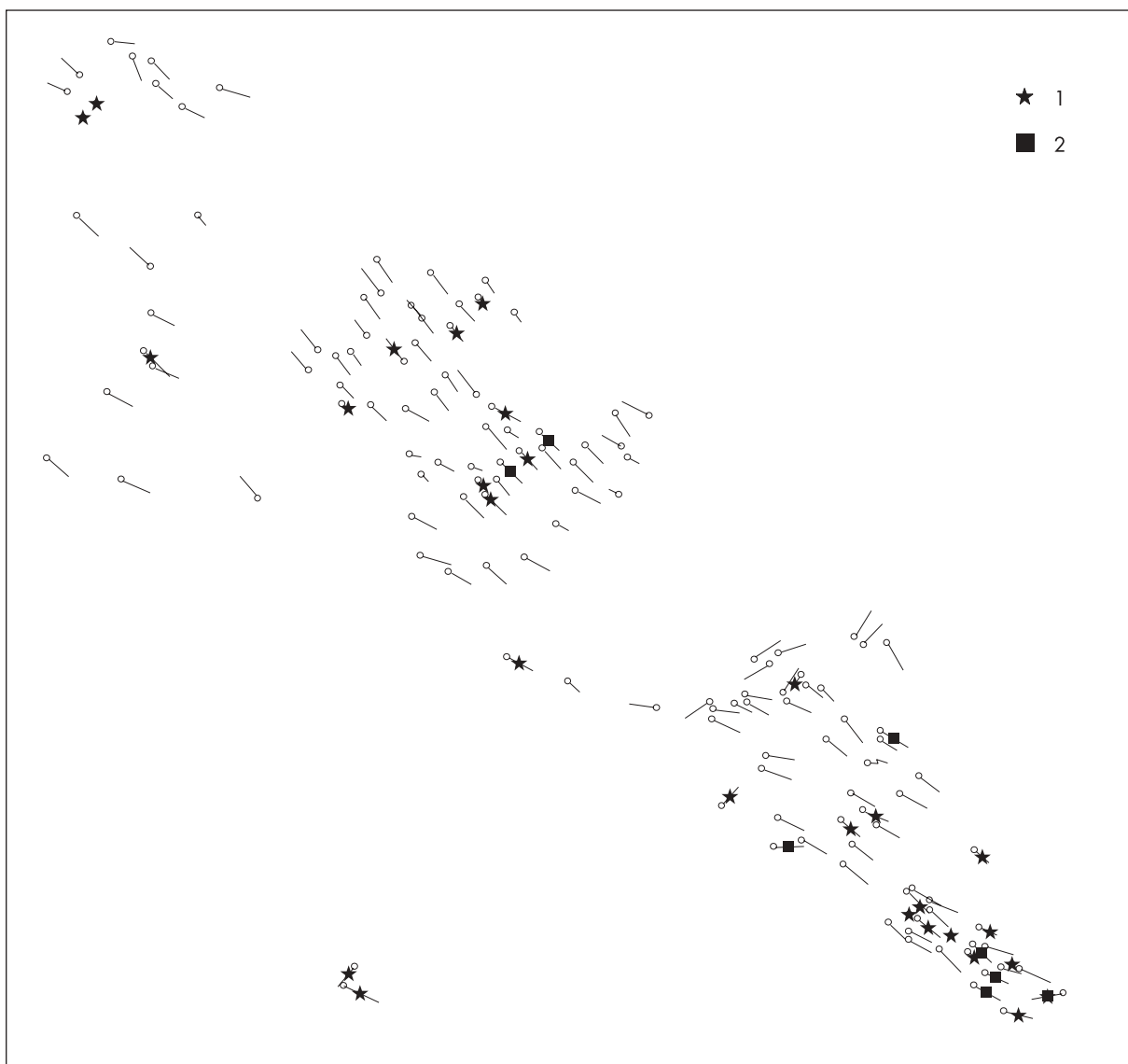
Zasutje grobov

(sl. 19; sl. 20)

Ker pri izkopavanjih niso razločili grobnih jam, je tudi podatek, da je bil predmet najden v grobu, odvisen predvsem od njegove bližine okostju. Prav tako niso opazili morebitnih poznejših vkopov. Tako lahko najdbe iz t. i. zasutja pripadajo starejšim plastem zunaj grobne jame, pravemu zasutju groba in mlajšim plastem na mestu groba. Pri štirih grobovih so bili najdeni kosi oglja (sl. 19: 1). Kar trije od njih so skupaj v dolinici sredi grobišča. Ker je to mesto, na katerem je Schmid pozneje našel stavbo I (sl. 3: I), ji zelo verjetno pripada tudi oglje pri grobovih. Podobno je z odlomki lončenine (sl. 19: 2), ki je pogosta na

istem mestu, vendar jo je najti tu in tam tudi drugod po grobišču. Večinoma gre najverjetneje za predmete iz starejših ali mlajših plasti. Za noben grob ni mogoče z gotovostjo trditi, da bi odlomki lončenine prišli vanj namenoma med pogrebom.

V "zasutju" grobov so pogosto opazili tudi dele predvsem človeških okostij. Ta podatek se dobro ujema s podatkom o manjkajočih delih okostij pokojnih oz. s podatkom o delno ali v celoti premaknjenih okostjih (sl. 20). Vidni sta dve večji skupini takih grobov: sredi grobišča in na njegovem jugovzhodu, ki se ujemata s območji velike gostote grobov. To je posledica večkratnega pokopavanja na istem mestu. Zakaj je isti pojav viden tudi pri nekaterih osamljeno ležečih grobovih, pa obstaja več možnosti: da je bilo tam

Sl. 20: Puščava. 1 - pokojni pri katerih manjkajo deli okostij, oziroma so njihove kosti delno ali v celoti premaknjene, 2 - kosti v zasutju.

Abb. 20: Puščava. 1 - Verstorbene, bei denen Skeletteile fehlen oder deren Knochen zum Teil oder vollständig verlagert sind, 2 - Knochen in der Grabfüllung.

več grobov, a jih izkopavalci niso opazili, da so izkopavalci grobove sami nehote poškodovali, da so jih poškodovala dejavnosti, ki so potekale na zemljišču potem, ko ga niso več uporabljali za pokopališče.

Drža rok (sl. 21; sl. 22)

Schmid je bil posebno pozoren na držo rok in se je trudil dobiti te podatke tudi od Winklerja. V podrobnostih imajo pokojni roke položene na zelo raznolike načine, vendar lahko določimo dve skupini, ki obsegata vse. V eni so grobovi, ki imajo zapognjeno

eno ali obe roki (sl. 21), v drugi tisti, ki imajo iztegnjeni obe roki (sl. 22). Ker večkrat ni znana lega ene ali celo obeh rok, se moramo pri presoji lastnosti opreti predvsem na tiste primere, kjer sta obe roki iztegnjeni ali zapognjeni.

Na severozahodni polovici grobišča je razmerje obojih uravnoveženo, na jugovzhodni pa močno prevladujejo pokojni z obema iztegnjenima rokama. Tisti z obema zapognjenima rokama so tam pokopani predvsem ob južnem vznožju kope s tlakovano površino. Gledano s časovnega vidika imajo obe drži rok tako poznoantični kot tudi zgodnj srednjeveški grobovi. Vendar pri zgodnj srednjeveških prevladujejo iztegnjene roke, pri poznoantičnih pa zapognjene.

Sl. 21: Puščava. 1 - zapognjena levica, 2 - zapognjena desnica.

Abb. 21: Puščava. 1 - angewinkelter linker Arm, 2 - angewinkelter rechter Arm.

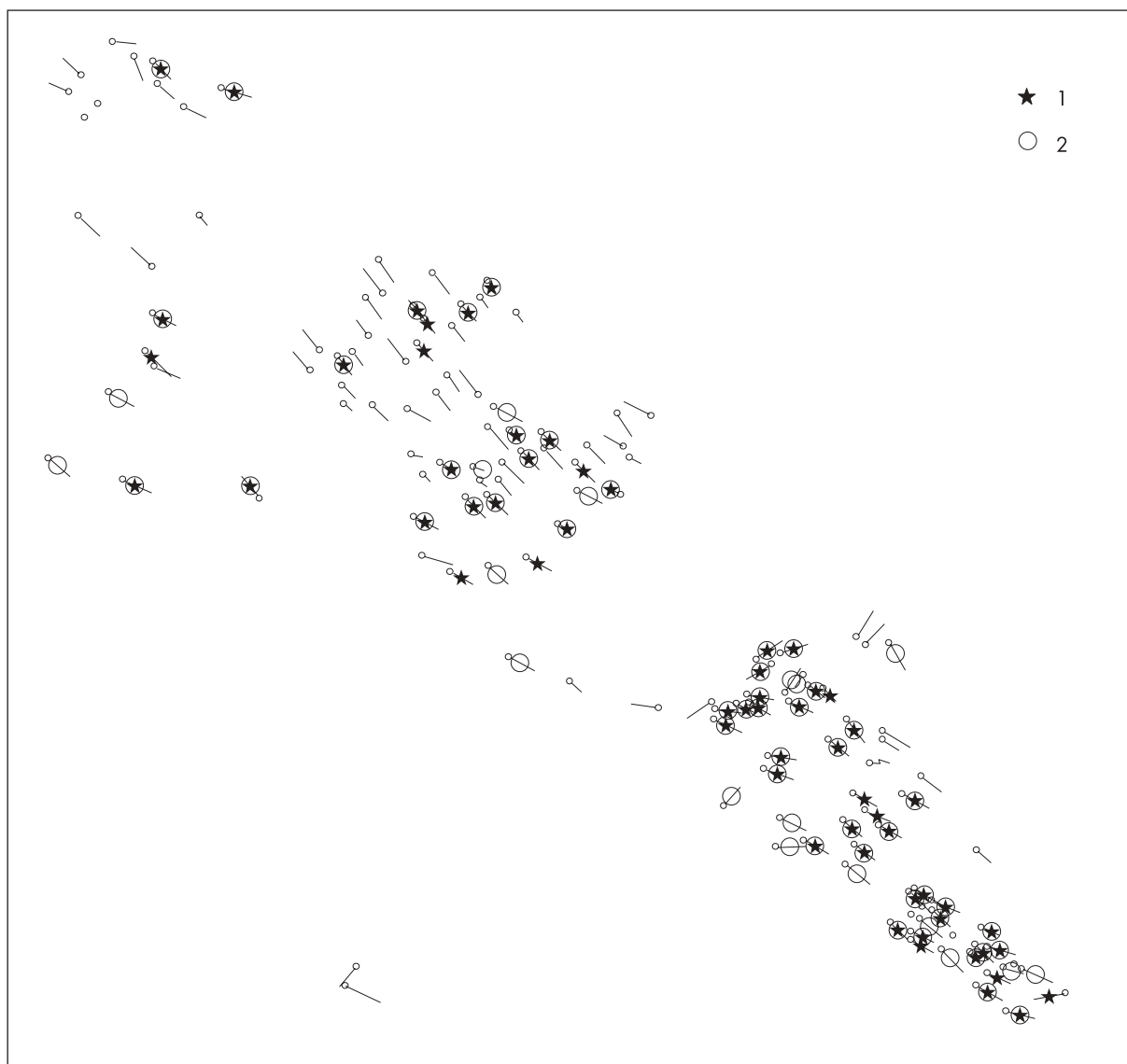
Prav tako noben grob, ki ga je mogoče datirati v 9. st., nima prekržanih rok. Obe drži rok imajo grobovi vseh smeri.

Držo rok poznoantičnih grobov je na primeru grobišča Tiefer Graben/Flügelhofgasse v Linzu (Zg. Avstrija) pred nedavnim analiziral E. Ruprechtsberger. Tam noben pokojnik nima povsem iztegnjenih obeh rok, ampak zapognjeno vsaj eno, velika večina pa obe. Pokojni z zapognjenimi rokami so imeli v Lauriacumu prdatke s kristogramom. Zato Ruprechtsberger meni, da taka drža rok nakazuje kristjane, navzgor prepognjena roka pa naj bi posnemala gesto oranta (Ruprechtsberger 1999, 22). Kako bi bilo s takim tolmačenjem zapognjenih rok na Puščavi, si bomo ogledali v nadaljevanju.

Spol in starost

(sl. 23)

Otroške grobove sta zanesljivo prepoznala že na terenu Winkler in Schmid. Toldtove podatke o spolu smo za bolj zaokroženo podobo dopolnili še na dva načina: po značilnih prdatkih in glede na ohranjeno dolžino okostja. Noben ženski grob namreč nima ohranjene dolžine nad 1,68 m. Zato smo večje dolžine opredelili kot moške. To so gr. 9 (rekonstruirana dolžina), 21, 23, 27, 28, 48, 59a, 65, 67, 75 (rekonstruirana dolžina), 100a, 102. Kot značilno moške prdatke smo upoštevali ostrogo, sulico in kresilo, kot značilno ženske pa uhane, prstane, zapestnice in jagode.

Sl. 22: Puščava. 1 - iztegnjena levica, 2 - iztegnjena desnica.

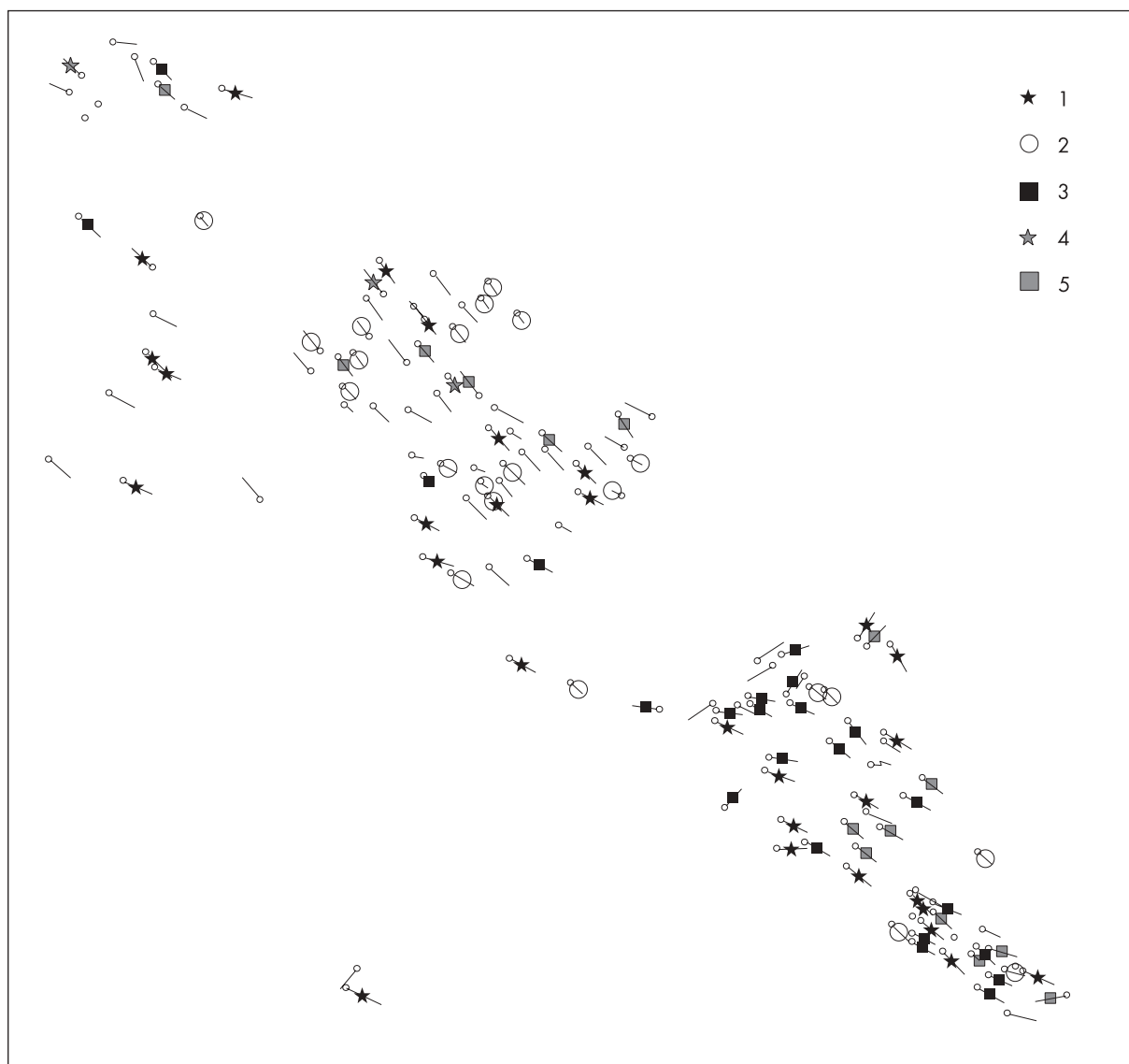
Abb. 22: Puščava. 1 - ausgestreckter linker Arm, 2 - ausgestreckter rechter Arm.

Na celotnem grobišču ženski, moški in otroški grobovi tvorijo majhše skupine. Na severozahodu je zelo veliko otroških grobov, na jugovzhodu pa samo pet, kar je najverjetneje posledica slabe raziskanosti tega dela grobišča. Na severozahodu je navidezno nekaj več moških kot žensk, a verjetno se razlika skriva v neopredeljenih okostjih, ki jih je tam precej. Nedvomno pa je precej več žensk (28) kot moških (14) na jugovzhodu. Za to sta dve možni razlagi: da vsi moški grobovi niso bili izkopani, ali da je del moških pokopan že drugod. Slednji pojav je dobro viden na Dlescu pri Bodeščah v času premeščanja pokopavanja k cerkvenim pokopališčem (Pleterski 1986, 35). Posebnost predstavlja gr. 8, ki ima tako moške pridatke (tul s puščicami) kot tudi ženske (zapestnica in ogrlica

iz jantarnih jagod). Ker gre za dobro dokumentirano grobno celoto (t. 2), gre za izbor predmetov, ki očitno namenoma poudarjajo simbolno dvospolnost pokojnika. Tudi zakrivljeni nož s koščnim držajem, na katerem so vrezani krožci, ni vsakdanji predmet. Zakaj je imel Winkler vtis, da gre za pokop v skrčeni legi, iz risbe ni razvidno. Simbolika pridatkov zasluži posebno obravnavo. Tu naj opozorimo vsaj na moško-ženski videz mitskih junakov, ki premagujejo sile teme, mraza in smrti (Pleterski 1989).

Pridatki

Samo v dobri tretjini grobov (49) so izkopavalci

Sl. 23: Puščava. 1 - moški, glede na okostje; 2 - otrok, glede na okostje; 3 - ženska, glede na okostje; 4 - moški, glede na prdatke; 5 - ženska, glede na prdatke.

Abb. 23: Puščava. 1 - Mann, hinsichtlich des Skeletts; 2 - Kind, hinsichtlich des Skeletts; 3 - Frau, hinsichtlich des Skeletts; 4 - Mann, hinsichtlich der Beigaben; 5 - Frau, hinsichtlich der Beigaben.

opazili prdatke. Nekatere posamične najdbe so sicer res lahko tudi posledica prekopavanja grobov že v času uporabe grobišča, a dobršen del so jih nedvomno spregledali tudi pri izkopavanjih. Značilno je, da v grobu niso opazili nobenega predmeta iz tanke žičke ali pločevine. To govori o načinu izkopavanja, ki je omogočal, da so opazili samo dobro ohranjene predmete. Grobovi s prdatki so precej enakomerno razporejeni po grobišču (sl. 24), kar kaže, da ni razlike med Winklerjevimi in Schmidovimi izkopavanji. Morda sta celo oba delala z istimi delavci.

Majhno število razmeroma raznovrstnih predmetov zahteva pri kartiranju njihovo združevanje v večje

skupine. Zato smo se odločili, da jih razvrstimo po njihovi uporabnosti. Kljub toliki posplošitvi se je pokazalo nekaj prostorskih skupin.

Grobovi, v katerih so noži ali sulična ost ali kresilo ali puščična ost ali ostroga, tvorijo dve skupini na severovzhodu grobišča (sl. 25). Skupina grobov 4, 5, 8 je poznoantična. V drugi skupini pa zgodnje-srednjeveški grobovi 13, 25, 43 obkrožajo poznoantični grob 29. Najsi to okolnost razložimo kot naključje, ali pa gre morda vendarle za nepretrgan obstoj védenja, kdo sme kje koga pokopavati? Prav tako so samo na severozahodu grobišča grobovi s sponami različnih vrst ter grobovi z jagodami. Gre tako za poznoantične

Sl. 24: Puščava. 1 - pridatek.

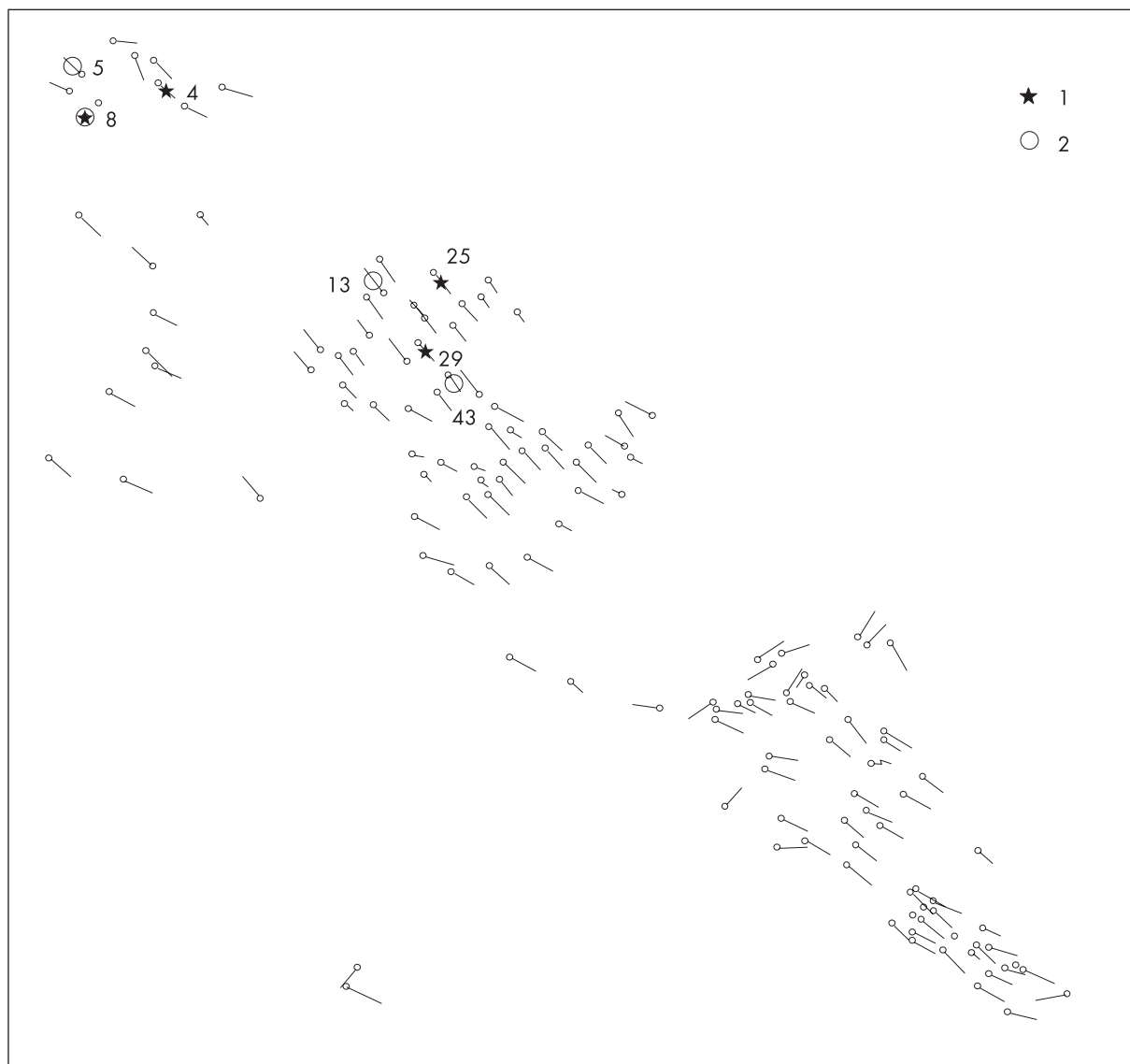
Abb. 24: Puščava. 1 - Beigabe.

kot tudi zgodnj srednjeveške grobove. Samo poznoantične pokojnice so imele zapestnice (sl. 26). Slednje ležijo na severozahodni polovici grobišča, a tudi na njegovi jugozahodni strani. S tem dokazujejo, da je bil celotni prostor grobišča v uporabi že v pozni antiki. Prav tako ležijo poznoantični grobovi s posodami na celotnem prostoru (sl. 27). Zgodnj srednjeveške posode (gr. 6, 16, 28, 33, 44, 71) so samo na severozahodnem delu grobišča.

Povsem obratno sliko kažejo prstani in uhani (sl. 28). Z izjemo v gr. 4 in 16 na severozahodnem delu grobišča so vsi na njegovi jugovzhodni polovici. Tam so samo v enem poznoantičnem grobu (87), vsi drugi so zgodnj srednjeveški. V okviru slednjih se na obrobju skupine nakazuje mlajša lega obsenčnikov z odebe-

litvami na koncih (gr. 91, 94, 110, 120).

V celoti kažejo predmeti, da je bilo vse območje grobišča v uporabi že v poznoantičnem času. Pri tem ležita pasni sponi (gr. 4, 17) s konca 4. ali prve polovice 5. st. na severozahodu, pasni sponi (gr. 70, 74) iz druge polovice 5. st. pa bolj proti jugovzhodu (sl. 26: 1). To nakazuje možnost, da je grobišče že v pozni antiki tudi prostorsko raslo. Vsi zgodnj srednjeveški predmeti 8. st. ležijo na severozahodni polovici grobišča (sl. 25 in sl. 27), vsi tisti iz 9. st. pa na njegovi jugovzhodni polovici (sl. 28). Prostorska rast grobišča v zgodnjem srednjem veku od severozahoda proti jugovzhodu je tako povsem očitna. Hkrati potrjuje časovno členitev zgodnje-srednjeveškega gradiva na starejše in mlajše, kot jo je pokazal že prostor grobišča Pristava pri

Sl. 25: Puščava. 1 - nož, 2 - sulica ali kresilo ali puščica ali ostroga.

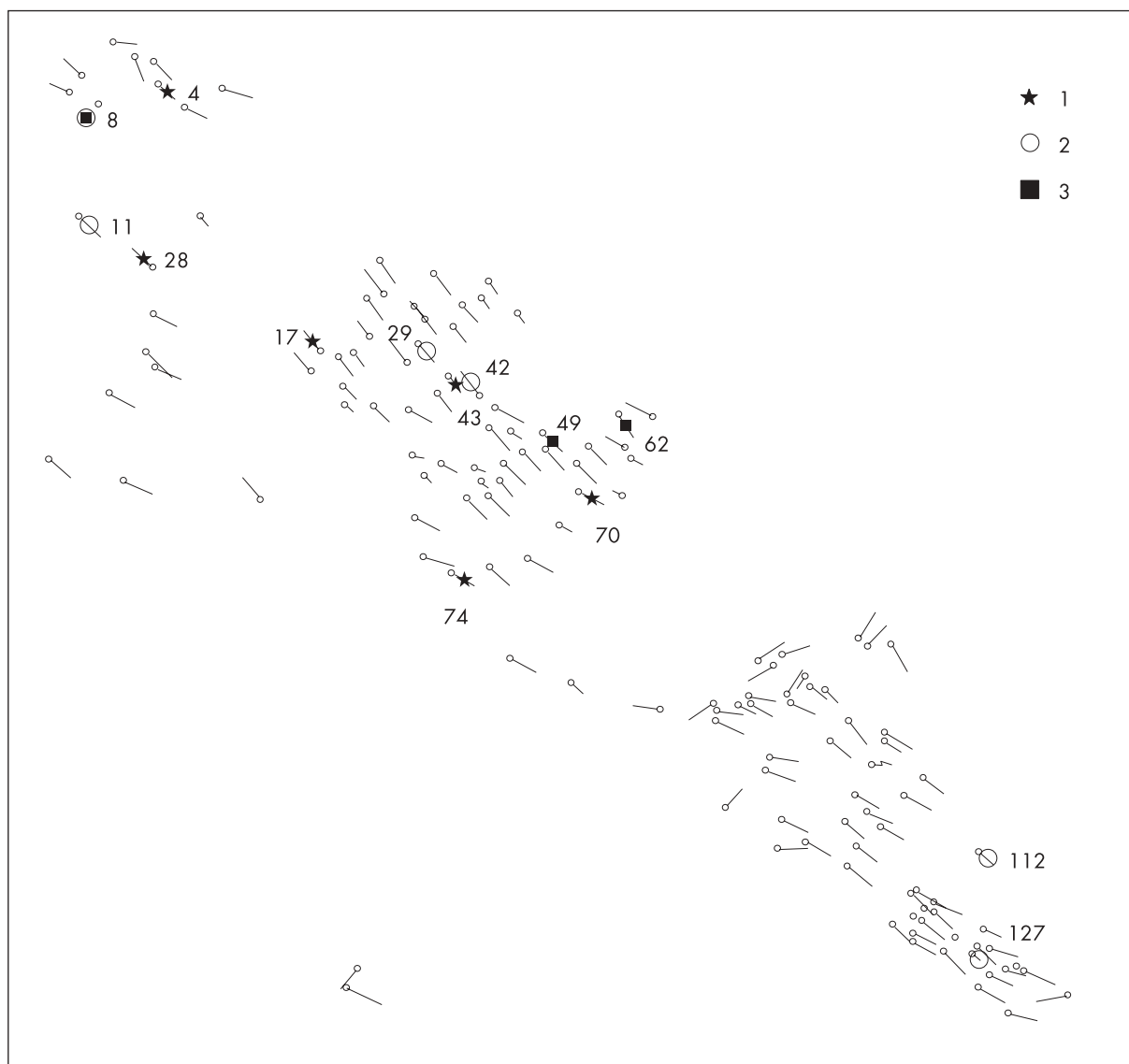
Abb. 25: Puščava. 1 - Messer, 2 - Schwert oder Feuerstahl oder Pfeil oder Sporn.

Bledu (Knific 1974). Novost v primerjavi s Pristavo je ta, da so v starejšem obdobju na Puščavi dobro zastopani tudi grobovi s posodami. Tu so sestavni del tvarne kulture 8. st. in niso nikakršen poseben kulturni fenomen, kot se je dozdevalo nekoč (npr. Korošec 1979, 32 ss). Puščava nakazuje proces spreminjanja strukture pridatkov v grobovih, ki je sicer zelo dobro razviden na zgornjeavstrijskih grobiščih Auhof, Gusen in Micheldorf (Tovornik 1985; 1985a; 1986): najprej so polagali v grobove samo posode (gr. 6), pozneje posode in nakit (gr. 16), nato je v grobovih ostal zgolj še nakit (grobovi na jugovzhodu). Ta proces je v različnih prostorih potekal različno hitro, zato je mogoč tudi sočasen obstoj vseh treh razvojnih stopenj hkrati.

Poznoantični grobovi

(sl. 29)

Za določitev poznoantičnih grobov imamo na voljo poleg pridatkov še nekaj pokazateljev. Omenili smo že kamnite obloge grobov. Prav tako se zdijo zaokrožena skupina grobov, ki so od severa odklonjeni manj kot 80°. Pripadata ji grobova 86 in 87, ki ju pridatki postavljajo v prvo polovico 5. st. Če smemo tej skupini prišteti tudi grob 138 na jugozahodu grobišča, potem je verjetno, da dovršen del skupine še ni bil izkopan. Hkrati ta grob, ki je, kot se zdi, stratigrafsko mlajši od groba 137, s tem nakazuje, da je njegova skupina nastala šele potem, ko je grobišče že nekaj časa obstajalo. Prav tako sta grobova 137

Sl. 26: Puščava. 1 - spona, 2 - zapestnica, 3 - jagoda.

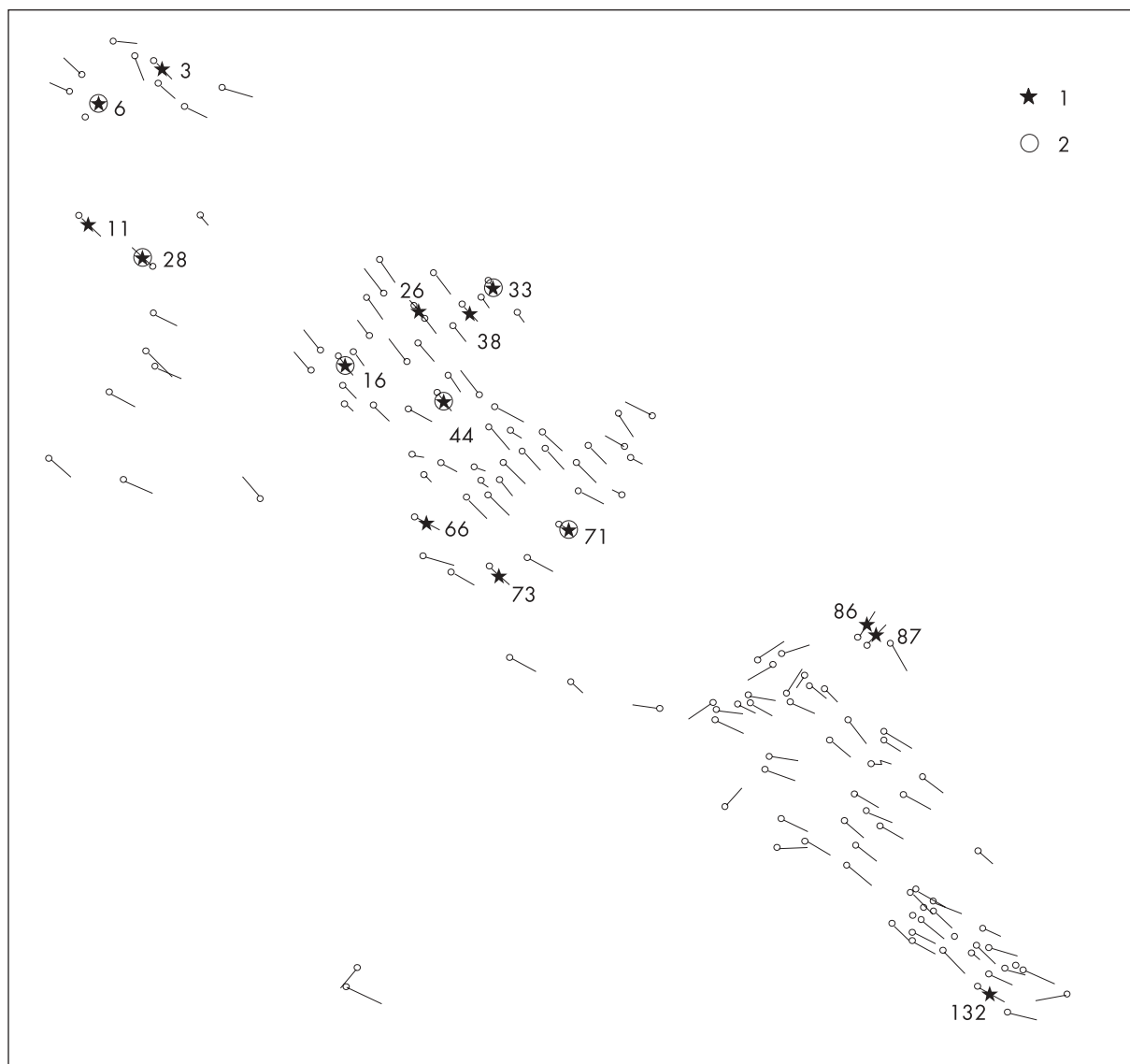
Abb. 26: Puščava. 1 - Schnalle, 2 - Armring, 3 - Perle.

in 138 dokaz, da je bil raziskan samo del grobišča, velik del pa na raziskavo še čaka. Pri podobi grobišča imamo tako opraviti z močno okrnjeno strukturo. Poznoantični grobovi so razmeroma raztreseno razporejeni po celi raziskani površini grobišča. Bolj na gosto so v osrednjem delu, še zlasti ob južnem vznožju osrednje kope. Samo tu srečamo neki skupinski koncept uporabe prostora, drugod je očitna močna individualizacija.

Med predmeti v grobovih nismo mogli določiti takih, ki bi bili značilni samo za 4. st., in enako ne takih, ki bi bili značilni samo za 6. st. Čeprav je nekatere predmete mogoče postaviti tudi vsaj že v zadnjo četrtino 4. st., to še ne pomeni nujnosti, da so prvi grobovi tedaj že nastali. Vendar to ostaja možnost, ki jo je

treba upoštevati. Vsekakor je vzrok za nastanek grobišča splošen, saj je tedaj na vzhodnoalpskem območju nastala še vrsta podobnih grobišč, v bližini npr. Brezje pri Zrečah (Pahič 1969). Zelo verjetno gre za prebivalce Colatia. Ali se je hkrati s prestavitvijo mesta pokopavanja na pobočja grajskega hriba prestavila tudi naselbina, bi lahko pokazala že analiza najdb Schmidovih izkopavnaj.

Samo dva predmeta, ki ju je bilo mogoče z večjo zanesljivostjo postaviti v drugo polovico 5. ali celo na začetek 6. st., nakazujeta, da se je tudi na Puščavi odvil proces, ki je običajen na drugih poznoantičnih najdiščih cesarstva - v teku 5. st. iz grobov izginejo prdatki. Zato je verjetno, da so še nekateri grobovi brez prdatkov prav tako poznoantični. Vsekakor na

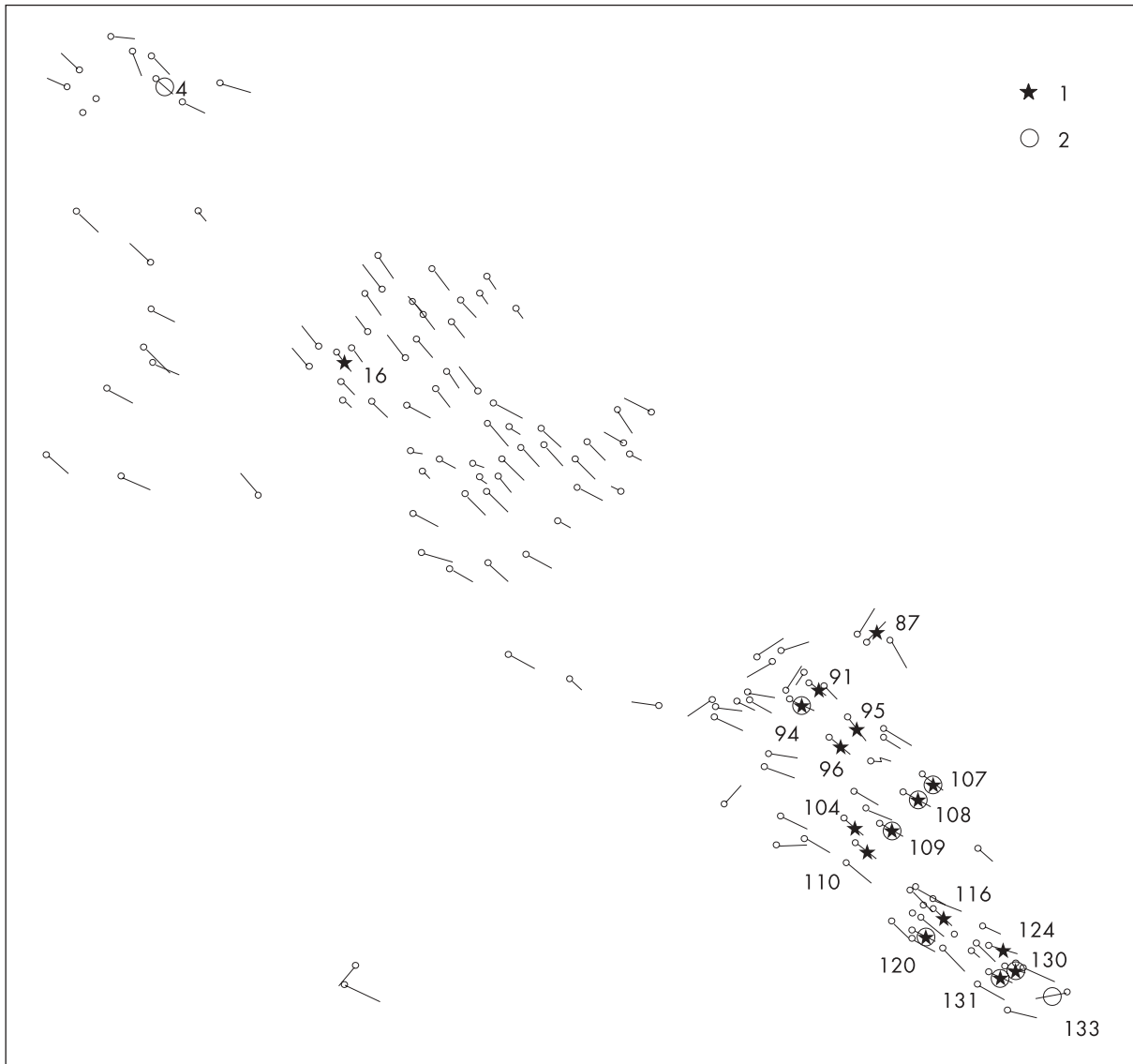
Sl. 27: Puščava. 1 - posoda, 2 - zgodnj srednjeveška posoda.
Abb. 27: Puščava. 1 - Gefäß, 2 - frühmittelalterliches Gefäß.

grobišču doslej niso bili najdeni predmeti, ki bi jih z gotovostjo lahko postavili v 6. in 7. st. Ali to pomeni, da je življenje v naselbini ljudi, ki so pokopavali na Puščavi, prenehalo? Nikakor to ni edina možnost. Morda so preprosto opustili staro pokopališče in ga preselili na nov prostor (bliže cerkvi?). Če prekrizane roke morda res pomenijo kristjane, različne smeri grobov pa različne oblike verovanja, in srečamo vse drže rok pri vseh smereh, bi si to lahko razložili vsaj na dva načina. Prvi je, da sta na Puščavi pokopavali vsaj dve različni krščanski ločini (solsticijalne smeri ter smer začetka in konca zime). Druga možnost je, da gre za vsaj dve različni skupini poganskega verovanja, ki se hkrati začenjata pokristjanjevati. Ta možnost je trenutno verjetnejša, saj je prav 4. st. čas,

ko krščanstvo postaja množična vera, cena, ki jo je moralo za to plačati, pa je bila visoka stopnja poganizacije (o procesu prežemanja krščanstva s poganstvom: MacMullen 1997).

Zgodnj srednjeveški grobovi (sl. 30)

Za razliko od poznoantičnih grobov, kjer smo za arheološko časovno določitev imeli na voljo več kriterijev, nam za določitev zgodnj srednjeveških grobov preostajajo samo predmeti. Podoba, ki jo dobimo, je okrnjena že zato, ker izkopavalci nekaterih predmetov v grobovih niso opazili. Prav tako ni verjetno, da v

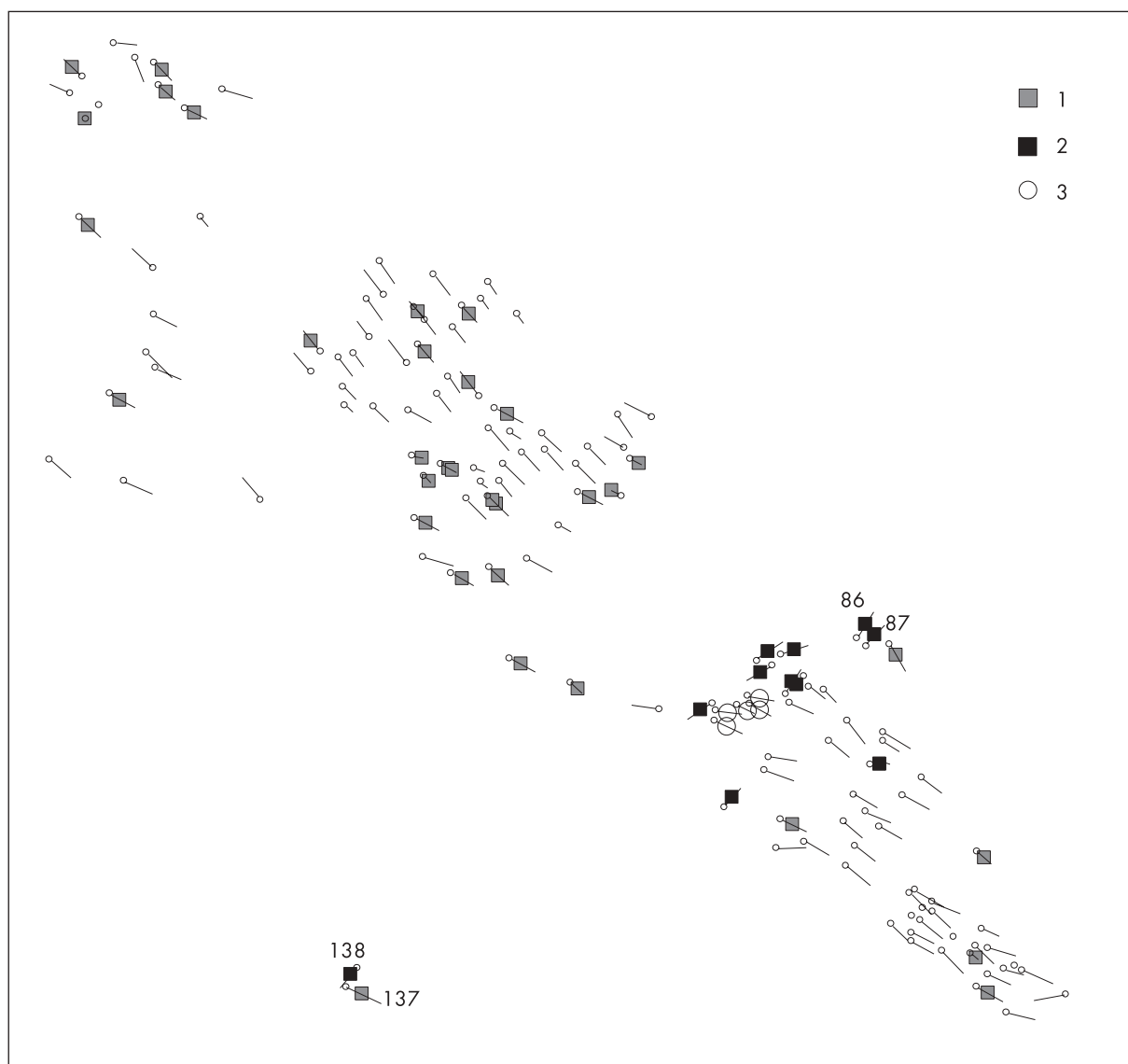
Sl. 28: Puščava. 1 - uhan ali obsenčni obroček, 2 - prstan.
 Abb. 28: Puščava. 1 - Kopfschmuckring, 2 - Fingerring.

tem obdobju ne bi bilo grobov brez pridakov. Kljub tem omejitvam nam je na voljo obris, ki je izpoveden.

Tudi v zgodnjem srednjem veku so pokopavali po celotni raziskani dolžini grobišča. Vendar se po dosedanjih raziskavah zdi, da niso izrabili celotne širine, ampak samo ožji pas, predvsem na vrhu grebena. Vsi predmeti, ki jih je mogoče postaviti v 8. st., so samo na severozahodni polovici, ki jo od jugovzhodne loči kopa s tlakovano površino. Na severozahodni polovici ni nobenega predmeta, ki bi ga z gotovostjo mogli datirati samo v 9. st., zato je mogoč sklep, da so tam pokopavali samo v 8. stoletju. Vse predmete na jugovzhodnem delu je mogoče postaviti v 9. st. in nobenega samo v 8. st., kar kaže, da so tam pokopavali predvsem v 9. stoletju. Odgovor na vprašanje,

zakaj je do prostorskega premika prišlo, pa ni preprost.

Pomanjkanje pokopališkega prostora bi moglo biti vzrok samo za primer, da so tudi po najmanj dvestoletni prekinitvi pokopavanja natančno vedeli za lego posameznih starejših grobov. Da ta možnost ni povsem zanemarljiva, kaže okoliščina, da noben zanesljivo zgodnesrednjeveški grob na tem predelu ne poškoduje kakega poznoantičnega, ampak smiselno izkoriščajo prazne prostore (sl. 31). Podobno je na jugovzhodnem delu grobišča, kjer samo za groba 94 in 89 obstaja možnost, da je zanesljivo zgodnesrednjeveški grob poškodoval poznoantičnega. Vendar bi še to poškodbo lahko razložili s tem, da grob 89 leži na območju, kjer je grobove zelo verjetno prekrilo mlajše nasutje (sl. 12: 5) in niso bili več vidni. Poškodbe poznoantičnih

Sl. 29: Puščava. Poznoantični grobovi. 1 - po pridatkih, kamniti oblogi groba in stratigrafsko; 2 - smer groba $< 80^\circ$; 3 - skupina globljih grobov ob vznožju osrednje kope.

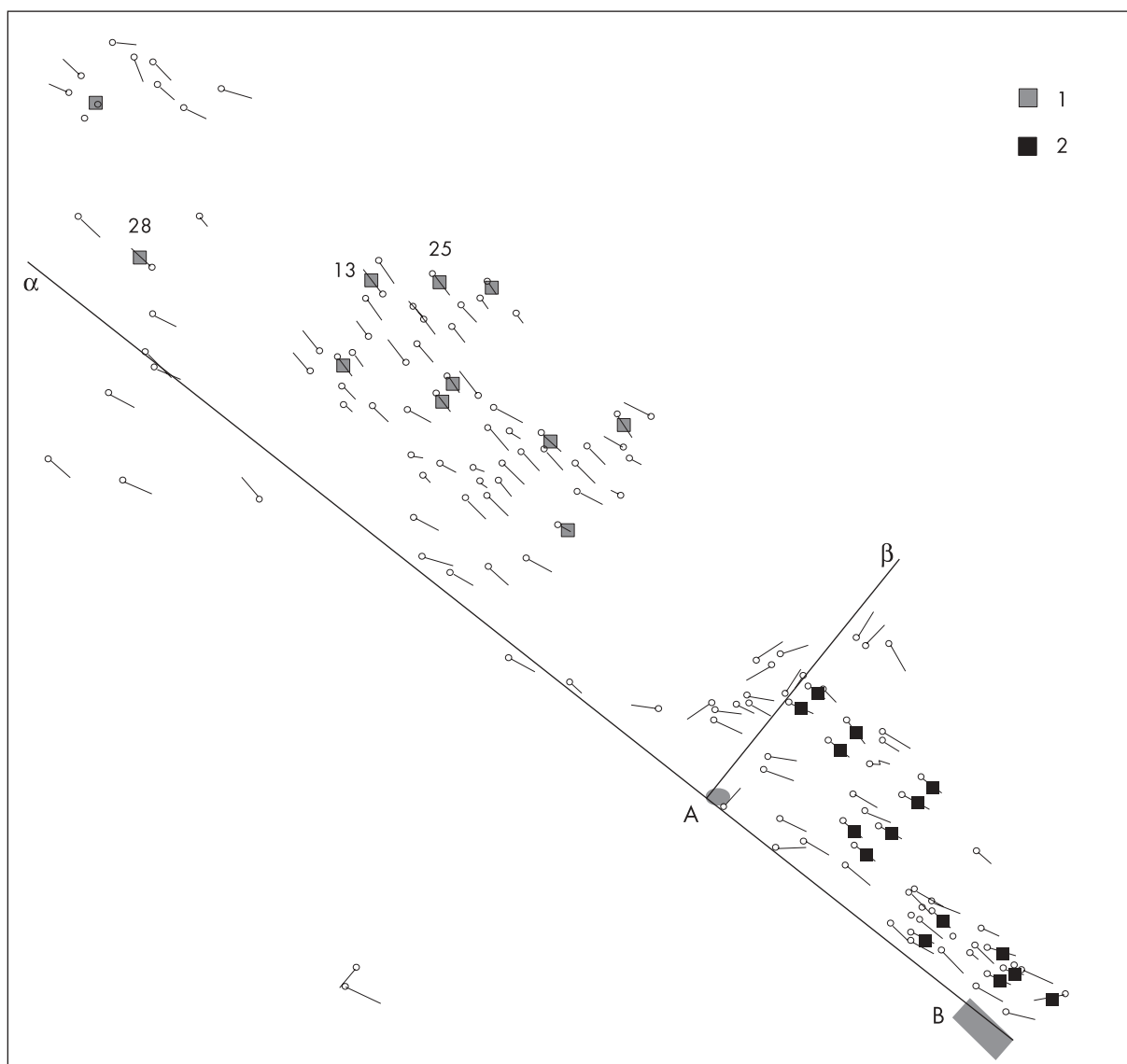
Abb. 29: Puščava. Spätatnische Gräber. 1 - nach Beigaben, Steinfassung des Grabes und stratigrafisch; 2 - Grabrichtung $< 80^\circ$; 3 - Gruppe der tiefer gelegenen Gräber am Fuße der zentralen Kuppe.

grobov so bile sicer mogoče že v pozni antiki, kot kažeta groba 137 in 138. Če so pri kopanju zgodnje-srednjeveških grobov res upoštevali poznoantične, potem je morala biti njihova natančna lega znana: bodisi zaradi sledov na površju bodisi izročila bodisi obojega. Vendar tesne gruče grobov na jugovzhodu kažejo, da so tam v 9. st. dlje časa pokopavali na istem mestu. Zakaj tega niso počeli že v 8. st.? S tem postanemo pozorni na nadaljnje razlike v načinu pokopavanja v 8. st. in 9. stoletju.

Grobovi 8. st. so neurejeno razpršeni, grobovi 9. st. so tesno drug poleg drugega. Kaže se celo poskus pokopavanja v vrstah v bolj ali manj pravih razmakh. Podrobnejša modularna analiza grobiščnega prostora

bi bila zaradi ne dovolj natančnega načrta tvegana. Razporeditev grobov 8. st. je v neurejeni razpršenosti podobna razporeditvi dela poznoantičnih grobov. Podobnost pa ni samo v tem. Grobovi 13, 25, 28 imajo obe roki zapognjeni, 13 in 28 sta pri tem celo pokopana v obratni smeri, kar je pogosto pri poznoantičnih grobovih. Velika večina grobov 8. st. je usmerjena proti Marijini cerkvi na Homcu, velika večina grobov 9. st. pa proti Martinovi cerkvi v Šmartnem. Grobovi 9. st. imajo iztegnjene roke, izjema sta gr. 130 in 133, ki imata zapognjeno po eno roko.

Zdi se verjetno, da je smer proti Marijini cerkvi na Homcu (sl. 30: α) pomagala urejati pokopavanje tudi v 9. stoletju. Če jo postavimo na črto, ki jo določata

Sl. 30: Puščava. 1 - grobovi 8. st., 2 - grobovi 9. st., A - prostor rženega kamna, B - prostor treh kamnov, α - smer proti Marijini cerkvi na Homcu, β - pravokotnica na smer α .

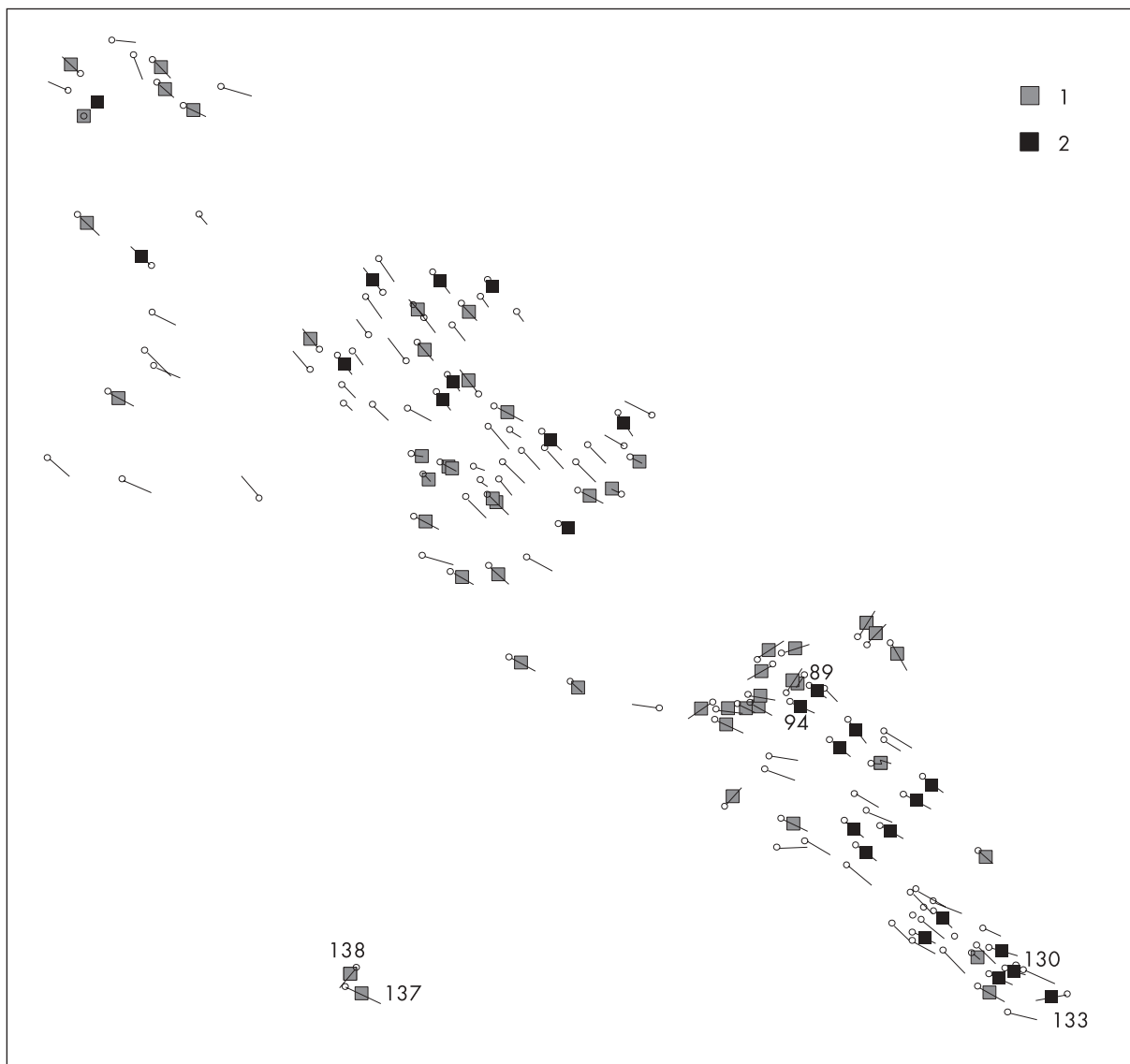
Abb. 30: Puščava. 1 - Gräber des 8. Jh., 2 - Gräber des 9. Jh., A - Stelle des ržen kamen, B - Stelle der drei Steine, α - Richtung zur Marienkirche auf dem Homec, β - Senkrechte zur Richtung α .

rženi kamen (sl. 30: A) in trije kamni na jugovzhodu grobišča (sl. 30: B), vidimo, da noben zgodnje-srednjeveški grob ne leži jugozahodno od nje. Pravokotnica nanjo pri rženem kamnu (sl. 30: β) je severozahodna meja grobov 9. stoletja. Mogoč je tudi ugovor, da naštetni kamni nimajo nikakršne zveze s pokopi, da je vse le igra naključij. Vtisa, da gre pri grobovih 9. st. za enoten, urejen koncept, pri pokopih 8. st pa za individualističnega, tudi tak ugovor ne spodbije.

Zelo podobno označevanje merskih točk kažeta zgodnesrednjeveški grobišči Dlesc pri Bodeščah in Žale pri Zasipu. Pri prvem so pomembne merske točke označili s tremi koli na eni strani in enim kolom na drugi, pri drugem s kamnom in dvema koloma

na eni strani ter kamnom na drugi (Pleterski 1996, 175 ss, Sl. 11 in 12). Tlakovana kopa se vklaplja v pokrajinsko mrežo kulturnih mest (Pleterski 1996, 167 s in Slika 3). Morda je imela kultni pomen že v pozni antiki, kar bi bilo pojasnilo, zakaj se ob njej tedaj gnetejo grobovi. V zgodnjem srednjem veku so jo tlakovali s kamni (glej pogl. Kamni in stavbne ostaline), kar se je zgodilo pred 9. st. (glej zgoraj). S tem bi lahko bilo simbolno poudarjeno npr. Perunovo stojišče (prim. Pleterski 1996, 181).

Poskusimo lahko z delovno razlago naštetih pojavov. Predlagamo model, po katerem obstaja na slovenje-graškem tudi grobišče Vlahov iz 6. in 7. st. in vsaj od druge polovice 7. st. dalje tudi grobišče novo-

Sl. 31: Puščava. 1 - poznoantični grobovi, 2 - zgodnesrednjeveški grobovi.
 Abb. 31: Puščava. 1 - spätantike Gräber, 2 - frühmittelalterliche Gräber.

naseljenih Slovanov, ki pa ni na Puščavi. V 8. st. se del, tedaj že pomešanega prebivalstva, začne vračati h grobovom prednikov na Puščavi. Zakaj tedaj samo na njen severozahodni del? Morda zato, ker je najbolj skrit, morda zato, ker je bil od tam tisti rod, ki je preživel 6. in 7. stoletje. Poznavanje starega prostora nakazuje tudi *sl.* 25. Glede verovanja v 8. st. pokopanih na Puščavi je misliti na sinkretizem poganstva in zgodnjega krščanstva. Prvega bolj kot pridatki v grobovih nakazuje smer proti poganskemu kulturnemu mestu na Homcu (Plesterski 1996, 167 s), drugega prekrizane roke in žebelj v loncu gr. 28, ki bi ga prav tako lahko imeli za krščanski simbol (prim. Weidemann 1982, 252; Dungworth 1998). Bivališča navednih pokojnikov, so bila lahko še v dolini.

Sprememba v 9. st. bi bila posledica nastanka županovega gradišča na cerkvenem griču. Urejeno grobišče na jugovzhodu Puščave, ki je cerkvenemu griču najbližje, bi pripadalo prebivalcem gradišča. Pomen pokojnice nakazuje razkošna zaponka v gr. 120 (*t.* 4: 31), ohranili pa so se ostanki vsaj še ene nadaljnje (*t.* 5: 25). V poznejših stoletjih je gradišče preraslo v fevdalni grad. To je proces, ki je arheološko dobro dokumentiran na kamniškem Malem gradu (Sagadin 2001), se pa vsaj pri soseščini grobišča in poznejšega gradu kaže še večkrat, npr. Blejski grad, Ptujski grad, Flaschberg na Koroškem (Valič 1964; Korošec 1999; Karpf et al. 1995). Tudi za to vprašanje bi bila pomembna analiza Schmidovih najdb s cerkvenega griča.

Ker v 9. st. postane prevladujoča smer proti Martinovi cerkvi v Šmartnem, lahko predvidevamo, da so tedaj tam (ponovno?) postavili cerkev. Vendar pokopavanje na Puščavi poteka še naprej. Preneha šele, ko na Legnu zgradijo cerkev sv. Jurija. Tamkajšnji grobovi vsebujejo predmete, ki jih na Puščavi še ni: prevladujejo masivni obsenčniki z odebelitvami, pojavijo se obsenčniki s S-zanko brez kaveljčka in emajlirane zaponke brez dvignjenega srednjega dela (prim. Strmčnik-Gulič 1994). V tej cerkvici lahko vidimo lastniško cerkev slovenjegraškega župana, kjer so našli svoj večni pokoj on in njegovi. Grobišče na Puščavi je dokončno prenehalo.

PREGLED UPORABE PROSTORA PUŠČAVE

S Schmidom (1924) se strinjamo, da je na grebenu grajskega hriba nekoč stalo prazgodovinsko gradišče. Bolj smiselna je misel Teržanove, da je šlo za eno samo gradišče (Teržan 1989, 369 s). Od njegovih utrdb se je ohranil del severovzhodnega okopa, njegov jugovzhodni rob je bil na cerkvenem griču, severozahodni pa nekje med Puščavo in Vahtarjevo njivo. Morda pot vzdolž grebena (*sl. 4*) teče približno po prostoru jugozahodnega okopa. V pozni antiki in zgodnjem srednjem veku je bilo na Puščavi pokopališče, konec 8. ali na začetku 9. st. je na cerkvenem griču nastalo gradišče slovenjegraškega župana (glej zgoraj). V visokem srednjem veku je preraslo v grad z dvema predgradjema. Prvo je bilo od gradu ločeno z jarkom med cerkvenim gričem in Puščavo, drugo od prvega s prečnim jarkom med Puščavo in Vahtarjevo njivo. Severovzhodni okop je bil ponovno nasut in naredili so še zunanji obrambni nasip, okop na jugozahodu je bil najverjetneje tam, kjer danes poteka pot. Zunanje, drugo predgradje je imelo na severozahodu obrambni jarek pod Vahtarjevo hišo v Grajski vesi. Pri urejanju prostora drugega predgradja so greben nekoliko izravnali in nanj postavili stavbo III (*sl. 4*). Ko so se graščaki preselili v dolino, je sčasoma stavba III opustela, drugo predgradje je bilo spremenjeno v njivo, Puščavo pa je zarasel redek gozd.

KATALOG

Predmeti z oznako KPM SG so spravljene v Koroškem pokrajinskem muzeju v Slovenj Gradcu, vse ostale - inventarizirane in neinventarizirane - predmete hrani Štajerski deželni muzej Joanneum v Gradcu (Steiermärkisches Landesmuseum Joanneum, Graz) v Avstriji.

Okostje iz groba 137 hrani Koroški pokrajinski muzej v Slovenj Gradcu, vse ostalo ohranjeno antropološko gradivo je v Štajerskem deželni muzeju. Celovita antropološka

obravnava ohranjenih okostij bo predmet posebne obravnave.

Izpisiki iz pisnih virov 1-12, katalog grobov v digitalni obliki ter zbirka klasificiranih podatkov o grobovih in njihovi vsebini so na voljo na spletni strani www.zrc-sazu.si/iza/puscava.

Raztresene najdbe

- (T. 3: 12) Inv. št. 11224. Glej grob 44.
 (T. 4: 5) Inv. št. 11217. Glej grob 71.
 (T. 4: 6) Inv. št. 11220. Glej grob 71.
 (T. 4: 7) Inv. št. 11218. Glej grob 86.
 (T. 5: 14) Inv. št. 11205. Železna pušična ost. Ohranjena dolžina 7,27 cm.
 (T. 5: 15) Inv. št. 11211. Železna pušična ost. Dolžina 6,54 cm.
 (T. 5: 16) Inv. št. 11213. Železna pušična ost. Dolžina 8,14 cm. V tulu so bili v času inventarizacije še ostanki lesa. Inv. št. 11214. Podolgovat odlomek železa. Ohranjena dolžina ob inventarizaciji 6,6 cm. 13. VIII. 1951 pripis, da je razpadel. Neohranjen.
 (T. 5: 17) Inv. št. 11215. Podolgovat odlomek železa. Ohranjena dolžina 6,2 cm.
 (T. 5: 18) Inv. št. 11206. Odlomek železne konice. Ohranjena dolžina 6,77 cm.
 (T. 5: 19) Inv. št. 11216. Paličast odlomek iz železa. Dolžina 6,45 cm.
 (T. 5: 20) Inv. št. 11207. Železen žebelj. Danes razlomljen v dva dela, ki ju ni mogoče sestaviti. Ob inventarizaciji dolg 9,4 cm.
 (T. 5: 21) Inv. št. 11208. Železen nož. Konica trna in konica rezila sta odlomljeni. Ohranjena dolžina 11,9 cm.
 (T. 5: 22) Inv. št. 11209. Odlomek rezila železnega noža. Ohranjena dolžina 12,6 cm. Na eni strani rezila je vzdolž hrpta v dolžini 4,5 cm ohranjen kanal za kri.
 Inv. št. 11210. Zakrivljen železen nožiček. Že v času inventarizacije poškodovan, tedaj dolg 10,1 cm. Pogrešan.
 (T. 5: 23) Inv. št. 11212. Odlomek rezila železnega noža. Zelo slabo ohranjeno. Na širšem ohranjenem delu je rezilo preluknjano, tam je na eni strani rezila trikotasta vdolbina, ki pa je lahko zgolj posledica razpadanja. Zdi se, da je luknja mlajša od rezila.
 (T. 5: 29) Inv. št. 11201. Bronasta zaponka. Dolžina 5,22 cm.
 (T. 5: 30) Inv. št. 11202. Bronasta zaponka. Dolžina 8,12 cm.
 (T. 5: 32) Inv. št. 11204. Bronast obroček s trnastimi izrastki. Največji premer 1,2 cm.
 (T. 5: 33) Inv. št. 11231. Odlomek okrasne zaponke. Pozlačen bron. Ohranjena širina 1,65 cm. Spoja stranic imata drobni prečni luknjici. Po navedbi inventarne knjige je nekoč merila 2,3 cm v premeru. Po skici, ki je bila narejena še pred preštevilčenjem grobov (torej pred januarjema 1912), je bila cela, z iglo za pripenjanje in dvema steklenima jagodama ob pritrdišču igle (*sl. 9: a*). Danes je ohranjena samo še polovica zaponke, brez pozlate, igle in jagod (*sl. 9: b*). Pri ogledu 1989 je bila spravljena med neinventariziranimi najdbami pri predmetih, ki naj bi bili pri grobovih s starima številčkama 121 in 125 (glej spodaj), 1998 pogrešana.
Komentar: morda sta luknjici služili za pritrditev steklenih jagod.
 (T. 5: 35) Odlomek bronastega obsenčnika. Ohranjena dolžina 4,2 cm. En konec je zakrivljen v pravokoten kaveljček, drugi je odlomljen in manjka. Debelina locna 0,2 cm.
 (T. 5: 37) Inv. št. 11203. Bronast obroček. Največji premer 1,35 cm. Debelina locna 0,1 cm. En konec je raven, drugi zapognjen v zanko, tam je locen trikrat ovit z žico enake debeline.
 (T. 6: 17) Inv. št. 11229. Odlomek kamnitega brusa. Dolžina 10,9 cm. Sledove brušenja imata obe ožji vzdolžni stranici,

ena prečna in ena širša stranica, druga je odlomljena.

(T. 6: 18) Inv. št. 11230. Prodnik iz peščenjaka. Dolžina 8,6 cm. Prepričljivih sledov uporabe ni opaziti.

(T. 6: 19) Inv. št. 11225. Odlomek paličastega glinenega predmeta. Ohranjena dolžina 3,05 cm. Rdeča površina, pustila ni opaziti. Predmet je bil preluknjan, ko je bila glina še mehka. Na eni strani dva odtisa nohta.

(T. 6: 20) Inv. št. 1127. Glineno vretence. Širina 3,57 cm. Površina je črna in svetlorjava. Pustilo je apnen pesek (debelina zrn do 0,3 cm).

(T. 6: 21) Inv. št. 1126. Glineno vretence. Širina 4,14 cm. Površina je črnorjava. Pustilo je kremenov in apnen pesek (debelina zrn do 0,2 cm).

(T. 6: 22) Inv. št. 1128. Glineno vretence. Širina 2,44 cm. Površina je črna. V glini je bilo nekaj večjih kamenčkov (debelina zrn do 0,5 cm), ki pa se na površini niso ohranili. Površino deloma pokriva železna rja.

Komentar: železna rja kaže, da je vretence ležalo v zemlji skupaj z nekim železnim predmetom, verjetneje v grobu kot izven njega.

(T. 6: 24) Inv. št. 11222. Odlomek glinene posode. Velikost 4,4 cm. Površina je temnosiva in svetlorjava, prelom je temnosiv, svetlosiv in svetlorjav. Pustilo je različen pesek, sljuda, zdrobljena opeka. Pesek je zelo droben, le nekaj zrn je debelih do 0,2 cm. Zunanja površina je križno razbrazdana.

(T. 6: 25) Inv. št. 11219. Odlomek ramena glinene posode. Površina je temnorjava, prelom rdečerjav in temnorjav. Pustilo je grob kremenov in apnen pesek (zrna debela do 0,25 cm). Površina je "mastno" svetleča. Izdelano na mirujoči podlagi. Valovnica narejena z najmanj štirizobim glavnikom.

(T. 6: 27) Inv. št. 11221. Odlomek ustja glinenega lonca. Velikost 4 cm. Površina je svetlorjava, prelom svetlorjav in siv. Pustilo je droben apnen pesek (zrna debela do 0,1 cm). Prelomi so močno zglateni. Na ramenu dva snopa polkrožnih vrezov. Premer ustja pribl. 14 cm.

(T. 6: 31) Inv. št. 11223. Odlomek glinene posode. Velikost 4,8 cm. Površina je temnosiva, prelom je temnosiv in črn. Pustilo je droben apnen pesek in zdrobljena opeka (zrna debela do 0,2 cm). Na zunanji površini sta dve vrsti koničastih bradavic in dva vodoravna žlebiča.

V škatlici z veliko modro številko 74 in napisom "Windisch-Graz. Schloßberg"

Komentar: številka 74 se ne nanaša na nobenega od grobov s Puščave, niti po starem, niti po novem oštevilčenju ne.

(T. 6: 1) Bronast obsenčnik. Največji premer 5 cm. Konca se presegata, eden ima enojno odebelitev, obliko drugega zakriva debel korozijski sloj. Debelina locna je do 0,3 cm.

(T. 6: 10) Odlomek bronastega prstana. Najširši premer je 2 cm. En konec se pravokotasto zaključuje, drugi je odlomljen in manjka. Na zunanji strani locna je okras vtisnjen z zobatim kolescem. Debelina locna je 0,04 cm.

Predmeti opremljeni z dvema listkoma: "zu Grab 125 in der unteren Humusschichte keltische Ueberreste. Wg 18/10 1911", "Grab 121 Wg 18/10 1911"

Komentar: grob 125 je dobil novo številko 10, 121 pa 70. V škatlici so pomešane najdbe z različnih delov grobišča, od njihovih oznak pa sta se ohranila samo dva listka.

(T. 3: 9) Glej grob 33.

(T. 4: 1) Glej grob 70.

(T. 4: 3) Glej grob 70.

(T. 4: 4) Glej grob 70.

(T. 6: 5) Odlomek bronastega obsenčnika. Ohranjena dolžina 3,3 cm. Oba konca sta odlomljena in manjkata. Debelina locna 0,22 cm.

(T. 6: 6) Odlomek bronastega obsenčnika. Ohranjena dolžina

4,2 cm. En konec je zaobljen, drugi je odlomljen in manjka. Debelina locna 0,22 cm.

(T. 6: 23) Odlomek vratu in ramena glinene posode. Ohranjena velikost 6 cm. Sivorjava površina, prelom črn. Pustilo sljuda in posamezna zrna apnenca. Na ramenu bradavičasta izboklina. Izdelan na mirujoči podlagi, vrat (in pač tudi ustje) dodelan na počasi vrtečem se lončarskem kolesu.

Komentar: Schmid ga omenja v svojih zapiskih kot raztreseno najdbo (vir 11).

(T. 6: 26) Odlomek glinene posode. Ohranjena velikost 4,1 cm. Površina je svetlorjava, prelom je svetlorjav in črn. Pustilo je apnen pesek (debelina zrn do 0,2 cm). Dva vodoravna robova na notranji strani kažeta izdelavo na vrtečem se lončarskem kolesu. Zunanja površina je vodoravno razbrazdana, preko tega je bila z najmanj šestzobim glavnikom narejena valovnica.

(T. 6: 28) Odlomek ustja glinene posode. Ohranjena velikost 5 cm. Površina in prelom sta svetlorjava. Pustilo so posamezni tudi zelo veliki apneni kamenčki (debelina zrn do 0,8 cm). V celoti izdelano na mirujoči podlagi.

(T. 6: 29) Odlomek ustja glinenega lonca. Ohranjena velikost 4,6 cm. Površina je temnosiva, prelom temnosiv. Pustilo je apnen pesek (debelina zrn do 0,25 cm). Izdelan na mirujoči podlagi.

(T. 6: 30) Odlomek ustja glinene posode. Ohranjena velikost 2,9 cm. Površina in prelom rjava. Prelomi močno zaobljeni. Glini je primešanih le nekaj posamičnih apnenih kamencev (debelina do 0,4 cm).

V kartonu "Altenmarkt" škatlica z napisom "Nicht eruirbare Bruchstücke, vermutlich karantanisch"

(T. 3: 1) Glej grob 16.

(T. 5: 24) Odlomka sponse. Največji premer locna 4,4 cm. Ohranjena sta dva odlomka koščene locna. Večjega ovijajo ostanki železnega trna. Na nasprotni strani locna so sledovi rje, zadnji ostanek konice trna.

(T. 5: 25) Odlomka zaponke ali gumba. Ohranjeni premer izbočenega osrednjega dela pribl. 3,4 cm. Na spodnji strani rjasta podlaga z ostanki železne pločevine in zakovice, zgoraj bronasta pločevina, okrašena s tresočim vrezom. Krajci niso ohranjeni. Debelina bronaste pločevine 0,05 cm.

(T. 5: 26) Odlomek bronaste pločevinaste jagode. Ohranjena velikost 1,45 cm. Jagoda je bila zapolnjena z nedoločljivim polnilom. Ohranjena polovica na vrhu nima predrtine. Debelina pločevine 0,05 cm.

(T. 5: 27) Odlomek bronaste pločevinaste jagode. Ohranjeni premer 0,98 cm. Na vrhu nima predrtine, pač pa sledi odtisa sosednje jagode. Debelina pločevine 0,02 cm.

(T. 5: 28) Odlomek bronaste pločevine. Ohranjena velikost 2 cm. Debelina pločevina 0,03 cm. Predrtine ustvarjajo videz figuralnega prizora.

(T. 5: 31) Odlomek bronastega traku. Ohranjena dolžina 2,9 cm. Na eni strani je ostanek dveh vzdolžnih reber. Debelina traku je 0,11 cm.

(T. 5: 34) Odlomek bronastega obsenčnika. Ohranjena velikost 3,8 cm. Oba konca locna sta odlomljena in manjkata. Debelina locna je 0,2 cm.

(T. 5: 36) Odlomek bronastega obsenčnika. Ohranjena velikost 2,5 cm. Oba konca locna sta odlomljena in manjkata. Debelina locna 0,14 cm.

(T. 5: 38) Odlomki bronastega obsenčnika. Polovica votle pločevinaste jagode in odlomka obeska iz prepognjene in zvite žičke. Slednja ima na eni strani delno poškodovano zanko, na drugi kapljico sive steklene(?) paste. Debelina pločevine 0,04 cm, debelina žičke 0,06 cm.

(T. 6: 2) Odlomka bronastega obsenčnika. Največji premer 4,35 cm. Konca nista bila v isti ravnini, levi je višje. Konca sta odlomljena in manjkata. Na prelomu je videti, da se žica rahlo tanjša. Debelina locna je 0,2 cm.

Komentar: obsenčnik je imel, glede na stanjšanje locna

pri prelomih, konca z najmanj po eno odebelitvijo.

(T. 6: 3) Odlomka bronastega obsenčnika. Največji premer pribl. 4,2 cm. En konec locna je zapognjen v kaveljček, drugi je odlomljen in manjka. Debelina locna je 0,1 cm.

(T. 6: 4) Odlomek bronastega obsenčnika. Ohranjena velikost 3,3 cm. En konec locna je zapognjen v kaveljček, drugi je odlomljen in manjka. Debelina locna je 0,16 cm.

(T. 6: 7) Odlomek bronastega obsenčnika. Ohranjena velikost 3,6 cm. En konec locna ima enojno odebelitev, drugi je odlomljen in manjka. Debelina locna je 0,18 cm.

(T. 6: 8) Odlomek bronastega obsenčnika. Ohranjena velikost 4,4 cm. En konec locna ima enojno odebelitev, drugi je odlomljen in manjka. Debelina locna je 0,22 cm.

(t. 6: 9) Bronast prstan. Razlomljen na dva dela. Največji premer 2,2 cm. Konca sta ravno odrezana. D-prerez locna. Debelina locna 0,16 cm.

(T. 6: 11) Odlomek bronastega prstana. Ohranjena velikost 2,2 cm. En konec locna je zaobljen, drugi je odlomljen in manjka. Debelina locna je 0,12 cm. D-prerez.

(T. 6: 12) Odlomek bronastega prstana. Ohranjena velikost 1,7 cm. Konca locna sta odlomljena in manjkata. Debelina locna je do 0,13 cm. D-prerez.

(T. 6: 13) Odlomek bronastega prstana. Ohranjena velikost 1,6 cm. En konec locna je trikotast, drugi je odlomljen in manjka. Debelina locna je do 0,12 cm. D-prerez.

(T. 6: 14) Odlomek bronastega prstana. Največji premer je 1,9 cm. Konca se presegata, stikata in sestavljata rombično razširitev. Tam je obod raven in je verjetno služil kot podlaga nekemu okrasnemu dodatku. Debelina locna je 0,07 cm.

(T. 6: 15) Odlomek bronastega obročka. Največji premer 2,2 cm. Locen je na obeh zunanjih ploskvah prečno, poševno narebren.

(T. 6: 16) Odlomek bronastega obročka. Ohranjena velikost 1,5 cm. Locen je na obeh zunanjih ploskvah prečno, poševno narebren.

Med neinventariziranimi najdbami v škatli z napisom "Windisch Graz"

(T. 5: 1) Odlomek votlega roba ustja steklene posode. Dolžina odlomka 6,5 cm. Svetlozeleno mehurčkasto steklo. Zunanji premer ustja 12 cm.

Grobovi

Opisi grobov so narejeni po podatkih iz Schmidovega terenskega dnevnika (vir 2) in njegovega čistopisa (vira 6 in 8). Temu so dodane še smeri grobov, ki smo jih izmerili na Winklerjevem načrtu (sl. 1), in smeri grobov 95, 96, 100, 101, 107, ki smo jih izmerili na Schlosserjevem načrtu (sl. 3). Podatki o spolu in starosti so povzeti po Toltdu (vira 4 in 10 ter Toldt 1912), razen za grob 137, ki ga je določila Petra Leben Seljak. Izrazite otroške grobove sta pri izkopavanju določila tudi Winkler in Schmid.

Grob 1: Smer pokopa 101°. Globina pokopa 2 m. Človeško okostje.

Grob 2: Smer pokopa 163°. Globina pokopa 2 m. Človeško okostje je ležalo na desno stran, roki prekržani na prsih

Grob 3: Smer pokopa 137°. Globina pokopa 2 m. Ženska, maturus. Roki iztegnjeni ob telesu, dlani na stegnih.

Lega predmetov: desno poleg obraza lonček (1).

1. Inv. št. 11121. Glinast lonček. Višina 10 cm. Površina je lisasta, svetlorjava do črna, pustilo je droben apnen pesek (le nekaj zrn debelih do 0,03 cm). Izdelan na lončarskem kolesu. Stojna ploskev dna je rahlo vbočena, na njej so krožni sledovi vrvice, s katero so odrezali lonček od podlage (t. 1: 1).

Grob 4: Smer pokopa 135°. Globina pokopa 2 m. Človeško okostje.

Lega predmetov: na prsih prstan-ključ (1) in spona (2) z ostanki tkanine (3), na prsih pri desni roki nož (4).

1. Inv. št. 11122. Prstan-ključ ulit v bronu. 3,7 cm dolg. Eden od zobčkov brade je odlomljen (t. 1: 3).

2. Inv. št. 11122. Železna spona. Široka 3,8 cm. Močno zarjavela, oblika prereza locna zato ni razvidna. Pritrdišče tanjše od locna in okroglastega prereza. Trn se ni ohranil. Na obeh straneh spona ostanki tkanine (t. 1: 4).

3. V rji spona ohranjeni ostanki tkanine. Platno (prim. Kostelniková 1972, 14), 14 vozlov na cm.

4. Inv. št. 11123. Železen nož. Ohranjena dolžina 10 cm. Konica odlomljena. Vzdolž hrbta na eni strani rezila en kanal za odtok krvi, na drugi strani rezila dva (t. 1: 2).

Komentar: lega predmetov kaže, da je bila vsaj desna roka zapognjena in položena na prsi. Spona in prstan sta bila spojena z rjo ter zato inventarizirana s skupno inventarno številko. Lega spona na prsih, poleg prstana, govori za to, da ni bila uporabljena na obleki, ampak so jo verjetno dali pokojni osebi v roko.

Grob 5: Smer pokopa 319°. Globina pokopa 2 m. Človeško okostje.

Lega predmetov: poleg desne roke sulična ost (1).

1. Inv. št. 11124. Železna sulična ost. Dolžina 32,6 cm. List rezila ima obojestranski vzdolžni greben, ki je v prerezu trikotast. Tulasto nasadišče je spodaj neskljenjeno in v njem še tičijo ostanki lesenega kopjišča (t. 1: 10, 10 a).

Komentar: ost je bila slabo ohranjena, konservacija in restavracija je zabrisala trikotasto obliko prereza grebena.

Grob 6: Globina pokopa 2 m. Človeške kosti, ki so se križale in ležale na kupu.

Lega predmetov: pod okostjem razbit lonec (1).

1. Inv. št. 11125. Glinen lonec. Višina 15,5 cm. Nepravilnih oblik, površina je gubasta. Črno žgan. Glina je močno mešana s kremenovim peskom (zrna velika do 0,4 cm). Notranja in zunanja površina sta "mastno" svetleči. Dno je rahlo vbočeno, viden je odtis podložne ploščice, ki je merila v premeru 8,7 cm. Prostorčno izdelan na mirujoči podlagi in dodelan na počasnem kolesu. Okras je bil narejen s petzobim (širina 0,95 cm) in trizobim (širina 0,9 cm) lončarskim glavnikom: s prvimi poševni vbodi pod vratom in pod njimi pas vodoravnih črt, z drugim valovnica na trebuhu in pas vodoravnih črt pod njo (t. 1: 5).

Komentar: po Schmidovem mnenju naj bi šlo za pokop v skrčeni legi, opis lege kosti pa bolj spominja na razmere v grobu 8. Zato bi tudi pri grobu 6 lahko mislili na dodaten poznejši poseg v okostje. Zato je tudi negotovo, kdaj je bil lonec razbit: že pri pogrebu, ali šele ob poznejšem posegu v grob.

Grob 7: Smer pokopa 293°. Globina pokopa 2 m. Človeško okostje.

Grob 8: Globina pokopa 2 m. Človeško okostje. Vpadljivo dolga lobanja (t. 2).

Lega predmetov: na desni podlakti zapestnica (1), okrog vratu ogrlica (2), na območju medenice nož (3), v grobu še ostanki puščic (4) in železnega okova (5).

1. Inv. št. 11126. Bronasta zapestnica. Zunanji premer 7,2 cm (t. 2: 1).

2. Inv. št. 11127. Ob odkritju 70 jantarnih jagod, ob inventarizaciji 69 in odlomki. 3. VI. 1998 je bilo ohranjenih še 66 jagod. Velike so 0,36-0,83 x 0,8-1,16 cm (t. 2: 4).

3. Inv. št. 11128. Železen nož. Celotna dolžina 20,2 cm. 4,9 cm dolg trn je trakast s pravokotnim zaključkom, v rezilo prehaja stopničasto. Držaj ima koščeno oblogo iz dveh platnic. Njuna ohranjena dolžina je 11,6 cm. Na trn sta pritrjeni z dvema železnima zakovicama, na ravni del rezila še s tremi. Okrašeni sta s krožnimi očesci (t. 2: 2).

4. Več tulastih ostankov. Neohranjeno.

5. Inv. št. 11129. Pravokotasta železna ploščica, 11,7 x 6,1 cm. Na vogalih ohranjene tri zakovice, s katerimi je bila ploščica pritrjena na podlago, ki se ni ohranila. Ob eni vzdolžni stranici

na njeni sredini luknjica brez zakovice. (t. 2: 3).

Komentar: po Schmidovem mnenju naj bi šlo za pokop v skrčeni legi. Winklerjeva risba kaže delno neanatomsko ležeče kosti ter zapestnico poleg glave. Okostje je bilo torej vsaj delno prekopano. K vpisu jantarne ogrlice je v inventarni knjigi opomba, da sem spada še več odlomkov jagod in en kovanec. Slednji je verjetneje iz groba 26 (glej poglavje Grobne celote).

G r o b 9: Smer pokopa 100°. Globina pokopa 2,2 m. Ohranjena dolžina okostja brez glave 1,6 m. Roki iztegnjeni ob telesu, dlani pod robom medenice. Okostje kot pokrito z odlomki posod in drobci oglja. Ležalo je pod 0,75 m debelo plastjo humusa, nad njo je bila 1,45 m debela plast nasutja iz kamnov in rdeče zemlje. Schmid dopušča možnost, da bi bilo oglje ostanek tkanine.

Komentar: iz zasutja sta ohranjena odlomka lončenine prazgodovinske izdelave. To govori za to, da omenjeni odlomki posodja pripadajo starejši plasti, v katero je bil grob vkopan.

G r o b 10: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 1,87 m. Ohranjena dolžina okostja 1,46 m. Roki prekrizani visoko na prsih. Okostje obdano s kamnito oblogo. Pri glavi desno polkrožen cilindričen kamen. Plasti nad okostjem: zgoraj 0,35 m novodobnega humusa, pod njim 0,35 m rumenkastorjave, z rumenkastim peskom premešane zemlje, pod njo 50 cm debela plast grušča, pod njo humus z odlomki posod in hišnega lepa. Schmid meni, da so lončeni odlomki prazgodovinski, zgornje nasutje pa srednjeveško.

G r o b 11: Smer pokopa 135°. Globina pokopa 0,72 m. Ženska, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,68 m. Desnica zapognjena in položena na srce, levica zapognjena v naročje. Okostje obdano s kamnito oblogo iz ene vrste neobdelanih kamnov. Obloga je do 0,1 m široka in do 0,25 m visoka. Manjka pri stopalih. Širina groba znotraj obloge je 0,58 m. Dno groba je na konglomeratni osnovi.

Leg a predmetov: na levici 4 zapestnice (1-4), nad koleni vrček (5).

1. Inv. št. 11130. Bronasta zapestnica. Največji premer 6,25 cm. Razlomljena na dva dela (t. 2: 7).

2. Inv. št. 11131. Bronasta zapestnica. Največji premer 6,27 cm (t. 2: 5).

3. Inv. št. 11132. Bronasta zapestnica. Največji premer 6,5 cm (t. 2: 6).

4. Inv. št. 11133. Bronasta trakasta zapestnica. Konca speta z zakovico, locen nasilno razlomljen na tri kose. Okras: vtolčene vdolbine v obliki črke V sestavljajo mrežast vzorec (t. 2: 8).

5. Inv. št. 11134. Glinast vrček. Višina 9 cm. Sivo žgana glina brez opaznega pustila. Izdelan na hitrem lončarskem kolesu. Dno je rahlo vbočeno. Na stojni ploskvi so krožni sledovi vrvice, s katero so odrezali lonček od podlage (t. 2: 9).

G r o b 12: Smer pokopa 147°. Moški, adultus. Iz zemlje vzeta samo lobanja.

G r o b 13: Smer pokopa 326°. Globina pokopa 0,65 m. Človeško okostje, roki prekrizani v naročju.

Leg a predmetov: pod glavo železno kresilo (1).

1. Inv. št. 11135. Železno kresilo. Dolgo 7,1 cm (t. 1: 6).

G r o b 14: Smer pokopa 145°. Globina pokopa 1 m. Človeško okostje, nad in pod njim ostanke desk.

G r o b 15: Smer pokopa 327°. Okostje otroka.

G r o b 16: Smer pokopa 144°. Globina pokopa 0,8 m. Človeško okostje z rokama iztegnjenima ob trupu, dlani preko stegen.

Leg a predmetov: na vsaki strani trupla, nekoliko nad njim, po en lonec (2, 3), leva ličnica zeleno obarvana, tam ostanke nakitnega predmeta (1).

1. Ostanke tkanine, v njej drobna bronasta žica. Neohranjeno.

2. Inv. št. 11136. Lonec iz gline. 14,4 cm visok. Nepravilnih oblik, površina je gubasta. Temnorjavo žgan. Glina pomešana z drobnim apnenim peskom (zrna velika do največ 0,2 cm). Dno je ravno, stojna ploskev je drobno peskana. Narejen je

bil na mirujoči podlagi, ustje je bilo dodelano na počasno vrtečem kolesu. Okras je bil delan z vsaj štirizobim lončarskim glavnikom. Površina je bila z njim razbrzdana od vratu do spodnjega dela trebuha, nato na ramenu narejena valovnica (t. 3: 2).

3. Inv. št. 11137. Lonec iz gline. 11,5 cm visok. Je nepravilnih oblik, površina je gubasta, v notranjščini so vidni navpični potegi prstov. Rjavo lisat. Glina je pomešana z grobim kremenčevim peskom (zrna velika do 0,4 cm). Površina je zunaj in znotraj "masno" svetleča. Na stojni ploskvi dna je odtis podložne ploščice s premerom 5,7 cm. Narejen je bil na mirujoči podlagi, ustje in vrat dodelana na počasi vrtečem se kolesu. Okras je bil delan z najmanj trizobim lončarskim glavnikom. Z desnico sta bili narejeni dve valovnici, ki ponekod visita v levo (t. 3: 3).

4. Odlomka bronastega obsenčnika. Največji premer 3 cm. Prelomljen locen ima na enem koncu kaveljček, na drugem zanko. Na ravnem, spodnjem delu locna so ostanke žičke, ki ga je ovijala. Debelina locna je 0,12 cm, debelina žičke 0,03 cm (t. 3: 1).

Komentar: predmet 1 je pri izkopu očitno razpadel. Po opisu gre za uhan/obsenčnik s priveski iz tanke žičke. Predstavljeni je bil shranjen med neinventariziranimi najdbami. Ustreza opisu.

G r o b 17: Smer pokopa 321°. Globina pokopa 0,7 m. Otrok. Desnica zapognjena in položena v naročje, levica zapognjena in položena na prsi proti glavi.

Leg a predmetov: na rami spona (1).

1. Inv. št. 11138. Bronasta spona. Široka 3,3 cm. Pritrdišče je prelomljeno in močno poškodovano, tam je ohranjeno samo jedro (t. 1: 7).

G r o b 18: Smer pokopa 321°. Globina pokopa 0,4 m. Človeško okostje. Roki sta prekrizani na prsih.

G r o b 19: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,54 m. Ohranjena dolžina okostja 1,42 m. Roki sta iztegnjeni ob trupu.

G r o b 20: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,46 m. Star moški, na kosteh sledovi kroničnega vnetja in gnojenja. Ohranjena dolžina okostja 1,57 m. Roki sta prekrizani v naročju (t. 6).

G r o b 21: Smer pokopa 135°. Globina pokopa 0,38 m. Človeško okostje. Ohranjena dolžina 2 m. Spodnji del telesa je premetan, ker leži grob 20 tesno poleg in skoraj na njem. Desna noga leži preko leve, medenica manjka. Levica je iztegnjena in položena na medenico, desnica je upognjena in položena na prsi (t. 6).

Komentar: grob 20 je očitno poškodoval okostje v grobu 21, zato je slednji starejši.

G r o b 22: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,54 m. Človeško okostje. Ohranjena dolžina 1,56 m. Desnica iztegnjena, levica zapognjena v naročje. Okostje je obloženo s srednje velikimi neobdelanimi kamni, ki jih pri stopalih ni.

G r o b 23: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,63 m. Grobna jama vklesana 0,4 m globoko v konglomeratno skalo. Človeško okostje. Ohranjena dolžina 1,76 m. Roki iztegnjeni.

G r o b 24: Smer pokopa 135°. Globina pokopa 0,72 m. Grobna jama vklesana 0,26 m globoko v konglomeratno skalo. Človeško okostje. Ohranjena dolžina 1,49 m. Desnica iztegnjena, levica zapognjena in položena na prsi.

G r o b 25: Smer pokopa 145°. Globina pokopa 0,8 m. Človeško okostje. Roki sta prekrizani na prsih (t. 1).

Leg a predmetov: nož (1) na desnem stegnu.

1. Inv. št. 11139. Železen nož. Celotna dolžina 13,85 cm (t. 1: 8).

G r o b 26: Smer pokopa 325°. Globina pokopa 0,9 m. Človeško okostje. Roki iztegnjeni, desna dlan pod medenico, leva na njej, levo stopalo upognjeno navzven, desno naravnost.

Leg a predmetov: desno poleg glave steklena čaša (1), sredi spodnje čeljusti kovanec (2).

1. Inv. št. 11142. Steklena čaša. Močno poškodovana. Višina 7,2 cm. Rumenkasto prozorno steklo, v njem posamezni mehurčki (t. 1: 9).

2. As, Tiberius (Divus Augustus), 15-16, Rom, RIC¹ 95/2, RIC² 72. Ni bil inventariziran.

Grob 27: Smer pokopa 145°. Globina pokopa 0,8 m. Ohranjena dolžina okostja 1,86 m. Lobanja spada v kategorijo dolgoglavih, gledala je navzgor in bila naslonjena na levo ramo. Levica iztegnjena preko medenice, desnica zapognjena in položena v naročje, nogi iztegnjeni. Pod medenico glava okostja v grobu 26.

Komentar: grob 27 je ležal nad grobom 26 in je od slednjega mlajši.

Grob 28: Smer pokopa 315°. Globina pokopa 0,8 m. Ohranjena dolžina okostja 1,7 m. Roki prekržani na prsih. Grobna jama je pri glavi vkopana v konglomeratno skalo, pri nogah v glino, nad tem 20 cm humusa, pomešanega z odlomki konglomerata, na vrhu 20-23 cm debela plast humusa.

Legi predmetov: nad telesom nekaj črepij posod, na pasu spona (1) in pridržnik (2), med stopali lonček (3), v njem žebelj (4).

1. Inv. št. 11143. Železna spona. Širina 2,67 cm. Trn manjka, čez pritrđišče je ovit trakast okov iz železne pločevine, spet z dvema železnima zakovicama, vidne so sledi še dveh luknjic. Pritrđišče objema tudi pridržnik (t. 2: 12).

2. Inv. št. 11143. Železen pridržnik. Širina 2,83 cm. Čelna stranica je trikotasto razširjena in prečno narebrena (t. 2: 13).

3. Inv. št. 11141. Lonček iz gline. Višina 9,6 cm. Gubasta površina je črna do svetlorjavo lisasta. Prelom je črn. Pustilo je kremenov pesek (zrna do 0,3 cm). Lonček je bil narejen na mirujoči podlagi, ustje in vrat sta bila dodelana na počasi vrtečem se kolesu. Na ramenu dve enojni valovnici. Na stojni ploskvi dna je odtis podložne ploščice s premerom 6,4 cm. Na zunanosti ostanki prismojene hrane. Lonček je bil najden najverjetneje nerazbit (t. 2: 10).

4. Inv. št. 11144. Železen žebelj. Ohranjena dolžina 2,64 cm. Konica odlomljena. Zdi se, da ima glava obliko štiristranične piramide (t. 2: 11).

Komentar: črepije v zasutju najverjetneje pripadajo starejši stavbi, ki naj bi stala na tem mestu (sl. 3: II).

Grob 29: Smer pokopa 142°. Globina pokopa 0,5 m, vendar glava še 0,3 m globlje. Človeško okostje. Levica iztegnjena, desnica pravokotno zapognjena in položena na prsi.

Legi predmetov: na vsakem zapestju po dve zapestnici (2-5), pri desni dlani železen nožič (1).

1. Inv. št. 11146. Železen nož. Ohranjena dolžina 10,5 cm. Konica trna je odlomljena, enako konica rezila. Zdi se, da sta se hrbet in ostrina stikala v konico bliže hrbtu. Na vsaki strani rezila je vzdolž ostrine po en širok kanal za odtok krvi (t. 3: 8).

2. Inv. št. 11147. Bronasta zapestnica. Največji premer 6,5 cm. Sredi notranje površine je vzdolžen žlebič, ki pa je ponekod že povsem izlizan. Enako je z žlebičem na zgornjem in spodnjem robu locna (t. 3: 4).

3. Inv. št. 11148. Bronasta zapestnica. Največji premer 6,6 cm. Vzdolž zunanje površine potekata dva vzporedna žlebiča (t. 3: 5).

4. Inv. št. 11149. Bronasta zapestnica. Največji premer 6,6 cm (t. 3: 6).

5. Inv. št. 11150. Bronasta zapestnica. Največji premer 6,8 cm (t. 3: 7).

Komentar: ker je bila desnica zapognjena, je imela pokojnica nož najverjetneje položen v dlan.

Grob 30: Smer pokopa 135°. Globina pokopa 0,42 m. Ohranjena dolžina okostja 0,48 cm, samo še glava in nadlaktnici.

Grob 31: Smer pokopa 142°. Otroško okostje.

Grob 32: Smer pokopa 324°. Globina pokopa 0,6 m. Ohranjena dolžina okostja (od glave do kolen) 1,2 m. Desna

roka prepognjena navzgor, podpirala je glavo, levica zapognjena in položena na prsi navzgor kot v spanju (t. 6). Stopali uničeni.

Grob 33: Smer pokopa 146°. Globina pokopa 0,8 m. Otrok. Roki iztegnjeni ob trupu.

Legi predmetov: ob strani razbit lonec (1).

1. Glinen lonec. Neinventariziran. Med neinventariziranimi nadbami sta bila tudi odlomka glinenega lončka. Premer ustja pribl. 8,3 cm. Površina svetlorjava in temnorjava, prelom svetlorjav. Pustilo so maloštevilna, vendar zelo velika zrna apnenca (debela do 0,6 cm). Površina je gubasta, vidni navpični potegi prstov. V celoti izdelan na mirujoči podlagi (t. 3: 9).

Komentar: odlomka sicer nista sestavljiva, vendar nedvomno pripadata isti posodi. To nakazuje veliko verjetnost, da je bil lonček najden v grobu. Gre najverjetneje za posodo iz groba 33 (glej poglavje: Grobne celote).

Grob 34: Smer pokopa 140°. Globina pokopa 0,7 m. Otrok.

Grob 35: Smer pokopa 135°. Razkrojeno otroško okostje.

Grob 36: Smer pokopa 139°. Globina pokopa 0,7 m. Človeško okostje.

Grob 37: Smer pokopa 144°. Globina pokopa 0,7 m. Močno razkrojeno otroško okostje, ohranjeni samo deli glave.

Grob 38: Smer pokopa 143°. Globina pokopa 1 m. Človeško okostje. Roki iztegnjeni, dlani položeni na stegni, obraz obrnjen navzgor.

Legi predmetov: pod glavo skleda (1), med stopali lonček (2).

1. Inv. št. 11140. Glinasta skleda. Največja širina 14,5 cm. Črnosiva površina. Pustilo je droben apnen pesek in nekaj večjih zrn kremenca (do 0,2 cm). Dno je rahlo vbočeno. Na stojni ploskvi so krožni sledovi vrvice, s katero so odrezali lonček od podlage. Pod robom ustja sta na zunanji strani dva vodoravna žlebiča (t. 3: 10).

2. Glinast lonček. Neinventariziran, pogrešan.

Grob 39: Smer pokopa 140°. Močno razkrojeno otroško okostje, vidna samo glava.

Grob 40: Smer pokopa 142°. Otroško okostje.

Grob 41: Smer pokopa 320°. Globina pokopa 0,42 m. Ohranjena dolžina okostja 1,53 m. Roki iztegnjeni.

Grob 42: Smer pokopa 328°. Globina pokopa 0,25 m. Človeško okostje.

Legi predmetov: na levi podlakti zapestnica (1).

1. Inv. št. 11151. Bronasta zapestnica. Največji premer 6,64 cm. Za živalskima glavicama na koncih so na zunanji strani locna tri vrste kratkih vrezov (t. 3: 11).

Grob 43: Smer pokopa 146°. Globina pokopa 0,5 m. Človeško okostje.

Legi predmetov: na stopalih ostrogi (1, 2) s sponama (3, 4) in pridržnikom (5).

1. Inv. št. 11152. Posrebrena železna ostroga. Dolžina 12,55 cm. Na enem pritrđišču je ena železna zakovica, na drugem se ni ohranila v celoti (t. 3: 16).

2. Inv. št. 11153. Posrebrena železna ostroga. Dolžina 13,43 cm. Na vsakem pritrđišču je po ena železna zakovica. Trn je videti dodan drugotno, prvotno je imela ostroga najverjetneje enak trn kot sosednja (t. 3: 15).

3. Inv. št. 11154. Železna spona, po Schmidovi navedbi prav tako posrebrena. Široka 2,22 cm. Trn ni ohranjen, locen poškodovan (t. 3: 19).

4. Inv. št. 11155. Železna spona, po Schmidovi navedbi prav tako posrebrena. Široka 2,33 cm. Trn ni ohranjen (t. 3: 17).

5. Inv. št. 11156. Železen pridržnik, po Schmidovi navedbi prav tako posrebrjen. Širok 1,58 cm. Locen poškodovan (t. 3: 18).

Grob 44: Smer pokopa 144°. Globina pokopa 0,65 m. Človeško okostje.

Legi predmetov: na desni strani glave razbita posoda (1).

1. Inv. št. 11224. Dno glinenega lonca. Površina je rjava do črna. Prelom je črn in rjav. Pustilo je kremenast pesek (zrna do 0,2 cm). Površina je komaj opazno "mastno" svetleča.

Na stojni ploskvi dna je izbočen znak, dvojni križ v krogu (*t. 3: 12*).

Komentar: poudarjanje razbitosti kaže, da je bil lonec razbit že pred izkopavanjem. Terenski dnevnik, njegov čistopis in skica opozarjajo na znak na dnu posode. Ta je v celotnem ohranjenem gradivu edini tak. Zato ga lahko poistovetimo z dnom lonca, ki ga hranijo v graškem muzeju, čeprav tam v inventarni knjigi nima navedene številke groba. Ostale dele lonca je, kot lahko sklepamo po opombi v terenskem dnevniku, odnesel nadučitelj Peitler s Sv. Primoža na Pohorju.

Grob 45: Smer pokopa 114°. Globina pokopa tik pod površino. Človeško okostje je ležalo na pobočju, tako da je glava ležala navkreber, telo po bregu navzdol.

Komentar: lega okostja kaže, da je bilo dno groba poševno, kar bi govorilo za to, da je bilo tam pobočje, še preden so izkopali grob.

Grob 46: Smer pokopa 130°. Globina pokopa 0,48 m. Ohranjena dolžina okostja 0,74 m, močno razkrojeno. Roki iztegnjeni.

Grob 47: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,78 m. Ohranjena dolžina okostja 1,72 m. Desnica iztegnjena, levica v naročju. Truplo vzdolžno obdano s kamni, prečni stranici brez kamnov. Prostor med obema vrstama kamnov širok 0,5 m.

Grob 48: Smer pokopa 140°. Globina pokopa 0,93 m. Ohranjena dolžina okostja 1,74 m. Roki zapognjeni in položeni v naročje.

Lega predmetov: truplo potreseno s črepinjami posod in pokrito z ogljem.

Komentar: črepinje bi lahko pripadale tudi starejši stavbi, ki je pred grobom stala na istem mestu (*sl. 3: I*), za ogle Schmid ugiba, ali bi lahko šlo za ostanke blaga obleke.

Grob 49: Smer pokopa 138°. Globina pokopa 0,9 m. Ohranjena dolžina okostja 1,4 m. Roki iztegnjeni, glava nagnjena v levo.

Lega predmetov: poševno preko goleni je ležala 24 cm dolga kost neznane pripadnosti, ki je razpadla (1), na prsih jagoda (2).

2. Inv. št. 11157. Narebrena jagoda iz prozornega modrega stekla, ki je močno mehurčkasto. Površina je močno jamičasta. Velikost 1,5 x 1,4 cm (*t. 3: 13*).

Grob 50: Smer pokopa 100°. Globina pokopa 0,51 m. Ohranjena dolžina okostja 0,67 m. Levica zapognjena in položena na trebuh, desnica iztegnjena.

Grob 51: Smer pokopa 136°. Na dnu groba otroška lobanja z drugimi kostmi telesa, nad tem dve človeški lobanji.

Komentar: ker je za eno lobanjo izrecno poudarjeno, da je bila otroška, sta drugi dve najverjetneje pripadali odraslima osebama.

Grob 52a: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,67 m. Otrok. Ohranjena dolžina okostja 1 m. Desnica iztegnjena ob trupu, levica pravokotno zapognjena in položena na prsi. Telo okrog in okrog obdano z vrsto neobdelanih kamnov. Širina groba med kamni 0,28 m.

Grob je ležal nad grobom 52b.

Grob 52b: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,93 m. Ohranjena dolžina okostja 1,67 m. Levica iztegnjena, desnica pravokotno zapognjena. Grob je ležal pod grobom 52a.

Grob 53: Smer pokopa 137°. Globina pokopa 0,9 m. Ohranjena dolžina okostja 1,5 m. Glava nagnjena v desno, desnica iztegnjena, levica iztegnjena z dlanjo pod medenico. Desna golen je manjkala, desna stegenica se je dotikala levega kolena.

Komentar: lega kosti desne noge kaže na poznejši vkop v grob.

Grob 54: Smer pokopa 110°. Globina pokopa 0,57 m. Ohranjena dolžina okostja 0,57 m. Roki prekrizani na prsih. Za glavo kamnita obloga iz neobdelanih kamnov. Pod glavo lončene črepinje.

Komentar: črepinje morda pripadajo starejši stavbi, ki naj

bi stala na istem mestu (*sl. 3: I*).

Grob 55: Smer pokopa 135°. Globina pokopa 0,77 m. Ženska?, adultus. Ohranjena dolžina okostja 0,63 m. Roki iztegnjeni. Na levi strani telesa je bil grob vkopan v konglomeratno skalo, na desni strani in za glavo je bilo truplo obdano z neobdelanimi kamni.

Komentar: ohranjena dolžina kaže, da je bila pokojnica ohranjena samo do komolcev. Podatek o iztegnjenih rokah zato velja samo za nadlakti, podlakti sta bili lahko položeni ob telesu ali nanj.

Grob 56: Smer pokopa 138°. Globina pokopa 0,9 m. Ohranjena dolžina okostja 1,65 m. Majhna spodnja čeljust, glede na zobe mlada oseba. Roki prekrizani v naročju.

Grob 57: Smer pokopa 149°. Globina pokopa 0,65 m. Človeško okostje.

Grob 58: Smer pokopa 136°. Globina pokopa 0,6 m. Otrok. Močno razkrojeno okostje, ohranjeni samo deli glave.

Grob 59a: Smer pokopa 138°. Globina pokopa 0,9 m. Ohranjena dolžina okostja 1,7 m. Roki iztegnjeni in položeni ob stegna. Nad okostjem ostanke otroške lobanje.

Grob 59b: Ostanke otroške lobanje nad okostjem v grobu 59a.

Komentar: morda gre za dvojni pokop odrasle osebe in majhnega otroka, možen je tudi kasnejši pokop otroka v starejši grob odrasle osebe. Po Schmidovem dnevniškem zapisu naj bi bil grob 59 enako usmerjen kot grob 45, po Winklerjevem načrtu pa je njuna smer različna.

Grob 60: Smer pokopa 139°. Globina pokopa 0,7 m. Ohranjena dolžina okostja 1,65 m. Roki iztegnjeni z dlanmi pod robom medenice. Nogi se tesno stikata, spodnji del telesa je zasukan na levo.

Komentar: terenski dnevnik pripominja, da sta grobova 59 in 60 tesno drug ob drugem. Je to vplivalo na zasuk telesa v grobu 60? Po Schmidovem dnevniškem zapisu naj bi bil grob enako usmerjen kot grob 45, po Winklerjevem načrtu pa je njuna smer različna.

Grob 61: Smer pokopa 302°. Globina pokopa 1,7 m. Človeško okostje. Grobna jama je bila vkopana 0,5 m globoko v preperelo konglomeratno skalo, na tej je bila 0,5 m debela plast temnega humusa, na njej pa še 0,7 m debela plast grušč.

Komentar: gruščnato nasutje je mlajše od groba in najverjetneje v povezavi z obrambnimi gradnjami v poznejših stoletjih.

Grob 62: Smer pokopa 147°. Globina pokopa 1 m. Človeško okostje.

Lega predmetov: na območju vratu tri jagode (1).

1. Inv. št. 11158. Tri modre steklene jagode z očesi. Pogrešane.

Grob 63: Smer pokopa 303°. Globina pokopa 1,2 m. Človeško okostje.

Grob 64: Smer pokopa 140°. Globina pokopa 0,9 m. Človeško okostje.

Grob 65: Smer pokopa 138°. Globina pokopa 1 m. Ohranjena dolžina okostja 1,7 m. Glava obrnjena proti desni, levica iztegnjena, desnica skoraj pravokotno zapognjena (*t. 6*).

Grob 66: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 1,14 m. Moški, adultus. Lobanja ima metopični šiv. Ohranjena dolžina okostja 1,53 m. Levica iztegnjena, desnica položena na medenico.

Lega predmetov: poleg glave 30 cm pod površino lonček (1), poleg glave (nekoliko oddaljeno) glinast omet in črepinje posod, nad koleni dno neke posode.

1. Inv. št. 11145. Glinast lonček. Višina 9,2 cm. Izdelan na hitrem lončarskem kolesu. Siva površina, prelom je siv in svetlosiv. Pustilo je droben apneni pesek (zrna do 0,2 cm). Stojna ploskev dna je poškodovana, zato njena prvotna površina ni ohranjena (*t. 3: 14*).

Komentar: lep in črepinje posod lahko pripadajo starejši ali mlajši stavbi na mestu groba ali njegovi bližini. Vprašljivo je, ali lonček, ki je bil 0,8 m nad okostjem, pripada grobu.

Grob 67: Smer pokopa 110°. Globina pokopa 0,87 m. Ohranjena dolžina okostja 1,78 m. Roki prekrizani na prsih.

Lega predmetov: pod glavo tri črepinje posod, več črepinj preko telesa.

Komentar: črepinje posod lahko pripadajo starejši stavbi na mestu groba ali njegovi bližini.

G r o b 68: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,91 m. Otrok. Ohranjena dolžina okostja 0,8 m. Roki prekržani in položeni v naročje. Pri glavi je bilo truplo obdano s kamni. Širina grobne jame znotraj obloge 0,29 m. Pri nogah obloge ni.

G r o b 69: Smer pokopa 300°. Globina pokopa 0,88 m. Novorojenček ali nekaj tednov star otrok. Ohranjena dolžina okostja 0,66 m. Roki iztegnjeni. Truplo je bilo obdano s pokončno postavljenimi kamni, od katerih je bil samo eden 15 cm visok in 10 cm širok. Širina grobne jame znotraj obloge 0,29 m, dolžina 0,7 m. Kamni so bili položeni tudi pod glavo.

Lega predmetov: okostje je bilo posuto s pepelom, ogljem in maloštevilnimi črepinjami.

G r o b 70: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,77 m. Moški?, juvenis. Ohranjena dolžina okostja 1,51 m. Desnica iztegnjena vzdolž telesa, levica upognjena in položena na desno stran medenice. Truplo je bilo vzdolžno obdano z vrsto kamnov. Prečne obloge pri glavi in stopalih ni bilo. Širina grobne jame znotraj obloge 0,42 m.

Lega predmetov: okostje je bilo posuto z ogljem in črepinjami. Tik pod levim kolonom bronasta spona (1). Pri grobu črepinje (2, 3, 4).

1. Inv. št. 11159. Bronasta spona. Širina 2,3 cm. V času vpisa v inventarno knjigo je imela še močno zarjavel železen trn, od katerega so se ohranili samo še rjasti sledovi na pritrdišču. Zgornji in spodnji rob locna je rahlo sploščen (t. 4: 2).

2. Odlomek ustja glinenega lonca. Zunanji premer 12,3 cm. Površina je svetlorjava in temnorjava, enako prelom. Pustilo je grob apnen in kremenov pesek (zrna do 0,4 cm). Ustje in vrat izdelana na hitro vrtečem se lončarskem kolesu. Na ramenu ostanek valovnice, ki je bila narejena z najmanj trizobim glavnikom. Zunanji rob ustja ima dva vodoravna žlebiča (t. 4: 1).

3. Odlomek ustja glinenega lonca. Zunanji premer ustja 16,1 cm. Površina in prelom črna. Pustilo je apnenčast pesek (zrna do 0,2 cm). Površina je "mastno" svetleča. Posoda izdelana na mirujoči podlagi, ustje nato dodelano na vrtečem se lončarskem kolesu (t. 4: 3).

4. Odlomek ustja glinenega lonca. Zunanji premer ustja 16,1 cm. Površina in prelom črna. Pustilo je apnenčast pesek (zrna do 0,3 cm). Površina je "mastno" svetleča (t. 4: 4).

Komentar: Schmid omenja pol metra stran od glave še železno žlindro in odlomek železnega predmeta, kar pa je bilo vse očitno že izven grobne jame in verjetneje pripada starejši ali mlajši stavbi na tem mestu. Črepinje (2, 3, 4) je mogoče poistovetiti s pomočjo Schmidovih skic (t. 6: Gr. 70) in so bile najverjetneje najdene izven groba. Lega spona pri kolenu je nenavadna. Tam ni v uporabni legi. Predmet je bil dan v grob posebej, bodisi kot pridatek truplu, bodisi kot sestavina zasutja.

G r o b 71: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,6 m. Ohranjena dolžina okostja 0,73 m. Roki iztegnjeni.

Lega predmetov: poleg glave levo črepinje lonca (1), od njega nekoliko oddaljene, poleg prsi, črepinje druge posode (2).

1 in 2 neinventarizirano pod oznako groba.

Inv. št. 11217. Odlomek ramena glinenega lonca. Velikost 8,8 cm. Površina črna in temnorjava, prelom črn. Pustilo je grob kremenov pesek (zrna debela do 0,3 cm). Notranja površina je rahlo "mastno" svetleča. Okras na ramenu je narejen z najmanj trizobim glavnikom: dve valovnici in vodoraven pas (t. 4: 5).

Inv. št. 11220. Odlomek ramena in vratu glinenega lonca. Velikost 7,6 cm. Površina je črna, prelom črn. Pustilo je grob apnen pesek (zrna debela do 0,3 cm). Gubasta površina govori za izdelavo na mirujoči podlagi, ustje in vrat sta bila dodelana

na počasi vretečem se lončarskem kolesu. Notranja površina je močno "mastno" svetleča, zunanja komaj opazna. Na ramenu pas poševnih vbodov s petzobim glavnikom, pod njimi še valovnica, narejena s tem glavnikom (t. 4: 6).

Komentar: gre najverjetneje za posodi iz groba 71 (glej poglavje: Grobne celote).

G r o b 72: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,83 m. Ženska, senilis. Ohranjena dolžina okostja 1,52 m. Levica položena pod medenico, desnica v naročje.

G r o b 73: Smer pokopa 135°. Globina pokopa 0,56 m. Ohranjena dolžina okostja 1,62 m. Desnica iztegnjena in položena na medenico, levica prepognjena in je podpirala glavo. Okostje je bilo obdano z gradbo iz pobranih kamnov, le za glavo je ni bilo opaziti. Vzdolžni stranici suhozidu sta bili 0,32 m visoki, prečna pri stopalih pa 0,38 m. Suhozid je bil spodaj širok 0,22 m. Širina prostora znotraj suhozidu je bila zgoraj 0,6 m.

Lega predmetov: tesno ob desnem kolenu lonček (1), proti severu 0,3 m nad golenmi črepinja posode, ob desnem stopalu pasni jeziček (2).

1. Inv. št. 11161. Lonček iz gline. Višina 9,5 cm. Površina je črna, pustilo apneni pesek (zrna do 0,25 cm). Izdelan na hitro vretečem se lončarskem kolesu. Dno je rahlo vbočeno. Na stojni ploskvi so krožni sledovi vrvice, s katero so odrezali lonček od podlage (t. 4: 9).

2. Inv. št. 11160. Bronast pasni jeziček. Dolžina 3,3 cm. Na jermen je bil pritrjen s pomočjo dveh votlih zakovic iz zvite pločevine. Okrašen s krožnimi očesci in vtolčenimi pikami (t. 4: 8).

Komentar: širina vrvice, s katero je bil odrezan lonček, je enaka tisti pri lončku v grobu 38.

G r o b 74: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 1 m. Otrok, približno 7 let. Ohranjena dolžina okostja 1,38 m. Desnica položena v naročje, levica na rob medenice. Nad okostjem in pod njim je bila črna plast.

Lega predmetov: pri levem stopalu spona (1), bronasta ploščica (2), košček železa (3) in črepinja.

1. Inv. št. 11162. Železna spona. Širina 2,7 cm. Močno zarjavela. Locen je v prerezu pravokotast, trn proti konici trikotast (t. 4: 13).

2. Inv. št. 11164. Spojena odlomka bronaste pločevine (debelina 0,04 cm). Dolžina 2,2 cm. Na pločevini so ostanki železne rje (t. 4: 12).

3. Inv. št. 11163. Železen odlomek nepravilnih oblik. Dolžina 2,5 cm. Močno zarjavel (t. 4: 11).

Komentar: na pločevini so sledovi rje najverjetneje zato, ker se je tiščala enega od železnih predmetov.

G r o b 75: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,57 m. Ohranjena dolžina okostja 1,66 m. Okostje zelo uničeno. Levica in stopali manjkajo. Desnica iztegnjena. Grobna jama je vkopana 0,15 m v konglomeratno osnovo. Vrhnja plast je 0,29 m humusa. Okostje je obdano s kamni, razen pri stopalih. Za glavo je obloga rahlo upognjena. Široka je 0,16 m in 0,35 m visoka. Prostor znotraj obloge je pri nogah 0,38 m širok.

G r o b 76: Smer pokopa 135°. Globina pokopa 0,66 m. Otrok. Ohranjena dolžina okostja 0,88 m. Okostje je pri zgornjem delu telesa obdano s kamni.

Lega predmetov: pri glavi odlomki lončenih črepinj (1).

1. Schmid jih opisuje kot "domačo" lončenino. Neinventarizirani, nedoločljivi.

Komentar: Schmid ne navaja, da bi šlo za odlomke lonca, torej se mu niso zdeli deli posode, ki bi jo pridali v grob. Zato gre najverjetneje za sestavino zasutja.

G r o b 77: Smer pokopa 70°. Globina pokopa 0,77 m. Ženska, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,43 m. Roki iztegnjeni vzdolž telesa.

G r o b 78: Smer pokopa 60°. Globina pokopa 0,47 m. Ohranjena dolžina okostja 1,56 m. Desnica iztegnjena vzdolž telesa, levica položena na rob medenice.

Lega predmetov: nad nogami odlomek posode (1).

1. Inv. št. 11165. Odlomek dna glinene posode. Površina je rdečkasto-temnorjava in črna, prelom rjavo-rdeč in črn. Pustilo sta sljuda in kremenov pesek (zrna velika do 0,2 cm). Notranja površina dna je nekoliko "mastno" svetleča. Stojna ploskev dna je skoraj ravna, opazni so 4 koncentrični krogi. Izdelano na vrtečem se lončarskem kolesu (*t. 3: 20*).

Komentar: odlomek je nad grob prišel najverjetneje drugotno in mu ne pripada.

G r o b 79: Smer pokopa 240°. Globina pokopa 0,48 m. Ohranjena dolžina okostja 1,6 m. Roki iztegnjeni ob telesu.

Lega predmetov: pri desni roki črepinja (1).

1. Neinventarizirana, nedoločljiva.

Komentar: črepinja je verjetneje prišla v bližino okostja drugotno, kot pa da bi jo namenoma priložili.

G r o b 80: Smer pokopa 100°. Globina pokopa 0,64 m. Ženska, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,52 m. Roki iztegnjeni, položeni nekoliko pod rob medenice.

G r o b 81: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,71 m. Ženska, senilis. Ohranjena dolžina okostja 1,43 m. Roki iztegnjeni.

G r o b 82: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,7 m. Ohranjena dolžina okostja 1,12 m. Roki iztegnjeni.

G r o b 83: Smer pokopa 240°. Globina pokopa 0,55 m. Ohranjena dolžina okostja 1,58 m. Roki prekržani v naročju.

G r o b 84: Smer pokopa 100°. Globina pokopa 0,8 m. Ženska, senilis. Ohranjena dolžina okostja 1,56 m. Roki položeni na rob medenice.

G r o b 85: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,69 m. Moški, adultus. Atlas je zrašččen v poševni smeri z zatilnico. Ohranjena dolžina okostja 1,58 m. Roki iztegnjeni ob telesu.

G r o b 86: Smer pokopa 40°. Globina pokopa 0,66 m. Moški, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,64 m. Roki prekržani v naročju.

Lega predmetov: 15 cm za glavo razbit lonec (1).

1. Lonec. Inv. št. 11166. Pogrešan. V inventarni knjigi pripis s svinčnikom: verjetno še nerestaviran.

Inv. št. 11218. Odlomek ustja glinene posode. Površina je rdečerjava, prelom črn in svetlorjav. Pustilo sta apnen in kremenov pesek (zrna debela do 0,25 cm). Posoda je bila narejena na mirujoči podlagi, vidni so sledovi navpičnih potegov s prsti, ustje je bilo dodelano na počasi vrtečem se lončarskem kolesu. Na ramenu je enojna valovnica, narejena z levo roko. Premer ustja je 11,5 cm (*t. 4: 7*).

Komentar: med inventariziranimi predmeti brez oznake grobnih celot je tudi predmet z inv. št. 11218. Najverjetneje gre za posodo iz groba 86 (glej poglavje: Grobne celote). Zdi se, da so odlomek, potem ko je bil že prvič inventariziran, začasno odstranili iz zbirke, pozneje pa niso več vedeli, kam je sodil in so ga ponovno inventarizirali med raztresenimi najdbami.

G r o b 87: Smer pokopa 45°. Globina pokopa 0,86 m. Ohranjena dolžina okostja 1,6 m. Roki prekržani v naročju.

Lega predmetov: desno ob koncu glave lonček (1), v bližini levega ušesa obsenčnik (2).

1. Inv. št. 11167. Glinen lonček. Višina 11 cm. Svetlosiva površina, prelom svetlosiv in temnosiv. Pustilo je droben apnen pesek (velikost zrn do 0,15 cm). Dno je rahlo vbočeno. Na stojni ploskvi so krožni sledovi vrvice, s katero so odrezali lonček od podlage. Izdelan na hitro vrtečem se lončarskem kolesu (*t. 4: 10*).

2. Inv. št. 11168. Bronast uhan. Premer 2,2 cm. Razlomljen, pogrešan.

G r o b 88: Smer pokopa 40°. Globina pokopa 0,6 m. Ženska?, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,35 m. Glava močno potisnjena proti prsim. Desnica iztegnjena proti medenici, levica upognjena in položena preko trebuha.

G r o b 89: Smer pokopa 220°. Globina pokopa 0,6 m. Adultus. Ohranjene glava in roki. Desnica iztegnjena, levica pravokotno zapognjena (*t. 6*).

Glava se je naslanjala na desno nogo okostja v grobu 92, 30 cm od stopal proti stegnu.

Komentar: taka bližina obeh okostij kaže, da gre verjetno za dvojni grob, ki pa ga je poškodoval grob 94, če lahko zaupamo Schmidovim prostorskim podatkom. Če bi razlika v globini okostij 92 in 89 pomenila višinsko razliko 20 cm med enim in drugim, ne bi prišlo do omenjenega naslanjanja. Verjetneje gre za razliko v nagibu površine. Isto velja za globinsko razmerje okostij 94 in 89.

G r o b 90: Smer pokopa 140°. Globina pokopa 0,6 m. Otrok, 6 let. Ohranjena dolžina okostja 1,04 m. Desnica skoraj pravokotno zapognjena in položena na trebuh, levica iztegnjena in položena na stegno.

G r o b 91: Smer pokopa 130°. Globina pokopa 0,62 m. Otrok, približno 9 let. Ohranjena dolžina okostja 1,09 m. Desnica iztegnjena poleg telesa, levica položena na medenico.

Lega predmetov: pod levim ušesom, nekoliko globlje obsenčnik (1).

1. Inv. št. 11169. Bronast obsenčnik. Največji zunanji premer 2,3 cm. Konca se presegata, eden ima enojno odebelitev, drugi kaže star prelom. Debelina locna 0,23 cm (*t. 4: 14*).

Komentar: obsenčnik je bil narejen iz odlomka večjega obsenčnika.

G r o b 92: Smer pokopa 40°. Globina pokopa 0,4 m. Ženska, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,53 m. Desnica iztegnjena, levica položena na medenico (*t. 6*).

Komentar: verjetno skupni pokop z okostjem 89. Glej tam.

G r o b 93: Smer pokopa 100°. Globina pokopa 0,43 m. Ženska, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,65 m. Roki iztegnjeni.

G r o b 94: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,4 m. Ženska, matusus. Ohranjena dolžina okostja 1,53 m. Desnica na medenici, levica na levem stegnu (*t. 4*).

Lega predmetov: na levi roki prstan (1), po en obsenčnik na desni sredini prsi in na levem ramenu (2, 3).

1. Inv. št. 11170. Bronast trakast prstan. Največji premer 2,33 cm. Nesklenjen, konca sta ravno odrezana. Debelina 0,09 cm. Na zunanjščini sta vzdolž oboda dve vrsti vdolbinic, ki ustvarjajo videz členitve na tri rebra (*t. 4: 17*).

2. Inv. št. 11171. Bronast obsenčnik. Največji premer 4,94 cm. Vibasto zamaknjena konca imata po eno enojno odebelitev. Premer locna 0,17 cm (*t. 4: 19*).

3. Inv. št. 11172. Bronast obsenčnik. Največji premer 5,13 cm. Vibasto zamaknjena konca imata po eno enojno odebelitev. Premer locna 0,18 cm (*t. 4: 18*).

Komentar: obsenčnika sta si nasprotisučna, ter tudi po obliki in velikosti par.

G r o b 95: Smer pokopa 140°. Globina pokopa 0,5 m. Ženska?, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,65 m. Roki iztegnjeni.

Lega predmetov: obsenčnik (1) na desni strani poleg zgornje čeljusti.

1. Inv. št. 11173. Bronast obsenčnik. Največji premer 2,8 cm. Vibasto zamaknjena konca, eden je koničast, drugi zaobljen in brez odebelitve. Premer locna 0,17 cm (*t. 4: 15*).

G r o b 96: Smer pokopa 126°. Globina pokopa 0,5 m. Ženska, matusus. Ohranjena dolžina okostja 1,5 m. Roki iztegnjeni, glava nagnjena v desno.

Lega predmetov: uhan (1) na levi strani glave.

1. Inv. št. 11174. Bronast uhan. Dolžina 4,1 cm. Konica locna je odlomljena. Spodnji del je tanko razkovan (debelina 0,04 cm) v polmesec. Na njem razpoka zaradi slabe ohranjenosti. Oba roglja imata na vrhu odebelitev, tista pri locnu je samo na sprednji strani (*t. 5: 2*).

G r o b 97: Smer pokopa 110°. Globina pokopa 0,48 m. Moški, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,65 m. Roki iztegnjeni ob telesu.

G r o b 98: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,6 m. Moški, matusus. Ohranjena dolžina okostja 1,48 m. Desnica

iztegnjena in položena na medenico, levica prepognjena in je podpirala glavo. Okostje je bilo okrog in okrog obdano z manjšimi pokončno postavljenimi ploščami iz rumenkastega peščenjaka. Te so ležale tudi pod celim telesom.

Grob 99: Smer pokopa 150°. Globina pokopa 0,9 m. Moški, adultus, čelni šiv. Kostni leve goleni odebeljene. Ohranjena dolžina okostja 1,73 m. Levica zapognjena in položena preko medenice, desnica iztegnjena ob telesu. Okoli glave in prsi obloga iz kamnov, debela od 0,14 m do 0,27 m in do 0,13 m visoka. Širina groba 0,88 m.

Lega predmetov: okostje posuto s črepinjami.

Grob 100: Smer pokopa 126°. Globina pokopa 0,6 m. Dvojni pokop. Severneje ležeče večje okostje je imelo ohranjeno dolžino 1,80 m, južneje ležeče je bilo manjše in položeno bolj na desni bok. Preko goleni severno ležečega okostja so bile raztresene stegenici in druge kosti nekega starejšega pokopa.

Komentar: grob je očitno uničil starejši pokop.

Grob 101: Smer pokopa 85°. Globina pokopa 0,6 m. Ohranjena dolžina okostja 1,5 m. Okostje je bilo obrnjeno proti levi, nogi skrčeni, kot v spečem položaju. Stene groba so bile obložene s pokončno postavljenimi ploščami iz peščenjaka.

Komentar: omenjanje spečega položaja najverjetneje pomeni tudi skrčeni roki, v celoti bi torej šlo za pokop skrčenca na levem boku.

Grob 102: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,45 m. Maturus. Ohranjena dolžina okostja 1,78 m. Desnica skoraj pravokotno zapognjena, z dlanjo položena na vzdolž telesa iztegnjeno levico. Preko okostja je ležalo poleg drugih kamnov vpadljivo veliko prodnikov.

Grob 103: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,5 m. Ohranjena dolžina okostja 1,65 m. Desnica pravokotno zapognjena, levica iztegnjena tesno vzdolž telesa. Glava je ležala skoraj pod desnim delom medenice v grobu 102.

Komentar: Schmid je menil, da je bilo zaradi lege glave okostje že premetano. To pomeni, da po njegovem glava ni bila več v anatomskega legi. Iz tega sledi, da je grob 102 najverjetneje poškodoval grob 103.

Grob 104: Smer pokopa 132°. Globina pokopa 0,4 m. Dolžina zelo slabo ohranjenega okostja 1,4 m. Roki iztegnjeni ob telesu.

Okostje je ležalo v zemlji, 0,65 m pod površino se že začne svetlosiva glina.

Lega predmetov: 0,2 m pod truplom črepinje, nad njim kamen. Na hrbtničnem vretencu približno na sredini prsi obsenčnik (1).

1. Inv. št. 11175. Bronast obsenčnik. Največji premer 2,5 cm. Konca se nekoliko zožita in zaobljeno zaključita, sta v isti ravnini. Premer locna 0,24 cm (*t. 4:* 16).

Komentar: črepinje pod okostjem so bile gotovo že izven groba in pripadajo poselitvi starejšega obdobja.

Grob 105: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,6 m. Ženska, matusus. Ohranjena dolžina okostja 1,53 m. Roki iztegnjeni ob telesu.

Okostje je ležalo v zemlji, 0,65 m pod površino se že začne svetlosiva glina.

Lega predmetov: nad okostjem dva kosa rdeče okre(?).

Komentar: to, kar se je Schmidu zdelo, da bi bila lahko okra, bi bila lahko rdeče prežgana glina. Če bi nastala s kurjenjem v napol zasuti grobni jami, bi Schmid opazil tudi žganino, a je ne omenja. Zato je verjetneje sled starejše poselitve na mestu groba.

Grob 106: Smer pokopa 90°. Globina pokopa 0,78 m. Moški?, matusus, brazgotina na sredini temena. Ohranjena dolžina okostja 1,66 m. Glava preložena na levo stran. Levica nekoliko zapognjena in položena na rob medenice, desnica iztegnjena.

Lega predmetov: 0,2 m nad okostjem je ležalo več črepinj, neznano kje v grobu ali ob njem odlomek neke kosti in kos

debele črepinje.

Komentar: kost in črepinje bi bile lahko naselbinski sledovi na mestu groba.

Grob 107: Smer pokopa 127°. Človeško okostje.

Lega predmetov: na obeh straneh glave po en obsenčnik (1, 2), na prstu desne roke prstan (3).

1. Inv. št. 11176. Bronast obsenčnik. Največji premer 5,15 cm. En konec locna je ravno odrezan in pravokotno zapognjen v kaveljček, drugi je bil plosko razkovan v S-zanko, ki je ohranjena samo delno. Debelina locna 0,23 cm (*t. 4:* 20).

2. Inv. št. 11177. Odlomek bronastega obsenčnika. Največji ohranjeni premer 4,85 cm. En konec locna je odlomljen in manjka, drugi je bil plosko razkovan v S-zanko, ki je ohranjena samo delno. Debelina locna 0,22 cm (*t. 4:* 21).

3. Inv. št. 11178. Trakast bronast prstan. Največji premer 2,1 cm. Konca sta ravno odrezana in se presejata, prvotna površina ni ohranjena (*t. 4:* 22).

Grob 108: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,55 m. Ženska, matusus. Ohranjena dolžina okostja 1,56 m. Roki iztegnjeni, dlani na robu medenice.

Lega predmetov: na zatilju v višini desnega ušesa obsenčnik (1), med nogama, nekoliko nad koleno, prstan (2).

1. Inv. št. 11179. Bronast obsenčnik. Največji premer 3,5 cm. Konca locna sta ravno odrezana in ležita v isti ravnini. Debelina locna 0,18 cm (*t. 4:* 23).

2. Inv. št. 11180. Bronast trakast prstan. Največji premer 2,2 cm. Nesklenjena konca sta ravno odrezana. Vzdolž zunanega oboda potekata dva žlebiča, na njunem dnu so vdolbinice. Debelina locna je 0,09 cm (*t. 4:* 24).

Grob 109: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,5 m. Moški?, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,46 m. Roki iztegnjeni.

Lega predmetov: pod spodnjo čeljustjo obsenčnik (1), na prstu desne roke prstan (2), poleg okostja črepinja neke posode.

1. Inv. št. 11181. Bronast obsenčnik. Razlomljen na 5 delov. Največji premer približno 5,4 cm. En konec locna je odlomljen in manjka, drugi je bil plosko razkovan v S-zanko, ki je ohranjena samo delno. Debelina locna 0,2 cm (*t. 4:* 25).

2. Inv. št. 11182. Odlomek bakrenega prstana. Ohranjena dolžina 1,8 cm. Debelina locna 0,04 cm. Na zunanji strani oboda sta dve vrsti tresočih vrezov (*t. 4:* 26).

Komentar: ženski nakit kaže, da gre verjetneje za osebo ženskega spola.

Grob 110: Smer pokopa 130°. Globina pokopa 0,57 m. Ohranjena dolžina okostja 1,54 m. Roki iztegnjeni. Okostje pokrito s prodniki.

Lega predmetov: za glavo na najvišjem vratnem vretencu je ležal prvi obsenčnik (1), na levi strani prsi, precej visoko, je ležal drugi obsenčnik (2). Nad okostjem je ležalo raztreseno nekaj črepinj.

1. Inv. št. 11183. Bronast obsenčnik. Največji premer je 3,54 cm. Konca sta v isti ravnini in se zaključujeta s po eno odebelitvijo. Debelina locna je 0,23 cm (*t. 4:* 28).

2. Inv. št. 11184. Bronast obsenčnik. Ohranjeni samo trije odlomki. Največji premer je približno 5,8 cm. En konec locna je ravno drezan in pravokotno zapognjen v kaveljček, drugi je bil plosko razkovan v S-zanko, ki je ohranjena samo delno. Debelina locna 0,18 cm (*t. 4:* 27).

Komentar: za prodnike je Schmid nato ugotovil, da so na tamkajšnjem zemljišču pogosti, videti jih je tudi danes v svežih vkopih. Pri prepisu dnevnika jih Schmid zato ni več omenjal.

Grob 111: Smer pokopa 132°. Globina pokopa 0,5 m. Moški, matusus. Ohranjena dolžina okostja 1,71 m. Glava preložena na desno stran, desnica iztegnjena, levica pravokotno zapognjena in položena preko trebuha. Okostje obdano s prodniki.

Komentar: v prepisu Schmid prodnikov ne omenja, morda so se mu niso več zdeli del groba.

Grob 112: Smer pokopa 135°. Globina pokopa 0,31 m. Otrok, 6 let. Ohranjena dolžina okostja 1,14 m. Desnica zapognjena

in položena na prsi, levica je manjkala.

Lega predmetov: na desnici zapestnica (1).

1. Inv. št. 11185. Bronasta zapestnica. Največji premer je 5,23 cm. Konca sta okrašena z vrezi. Debelina locna na najtanjšem mestu je 0,32 cm (*t. 4: 38*).

G r o b 113: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,45 m. Ženska?, senilis. Ohranjena dolžina okostja 1,68 m. Roki iztegnjeni, dlani na robu medenice.

G r o b 114: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,4 m. Ohranjena dolžina okostja 1,66 m. Roki iztegnjeni.

Komentar: glede na Schmidove merske podatke bi pričakovali, da se grobova 113 in 114 vsaj deloma sekata, vendar opisi ne dajejo nikakršnega namiga na kaj takega. Možni sta vsaj dve razlagi: ker pri izkopavanjih niso videli grobnih jam, niso opazili njihovega medsebojnega uničevanja, ali pa merski podatki niso točni.

G r o b 115: Globina pokopa 0,3 m. Moški, senilis. Ohranjena samo lobanja.

Komentar: Schmid piše, da je ležala 0,25 m za glavama v grobovih 116 in 118. Zato je zelo verjetno, da sta ta grobova uničila grob 115. Pri tem ni nujno, da je lobanja pokojnika iz groba 115 ležala na prvotnem mestu. Razmeroma plitva globina bolj govori za prekop.

G r o b 116: Smer pokopa 135°. Globina pokopa 0,45 m. Odrasla oseba. Ohranjena dolžina okostja 1,55 m. Roki iztegnjeni.

Lega predmetov: za levim in desnim ušesom vsakič po en obsenčnik (1, 2) ob njihju ostanki tkanine(?).

1. Inv. št. 11186. Bronast obsenčnik. Največji premer 2,91 cm. Prvotna površina neohranjena. Konca sta sicer rahlo debelejša od ostalega locna, kar pa še ni dokaz, da sta bili tam prvotno odebelitvi. Ohranjena debelina locna 0,1 cm (*t. 4: 29*).

2. Inv. št. 11187. Bronast obsenčnik. Ohranjena samo dobra polovica locna. Največji premer 2,82 cm. En konec locna je odlomljen in manjka, drugi je koničast. Debelina locna 0,23 cm (*t. 4: 30*).

Komentar: Schmid ni bil gotov, ali gre za tkanino. V vrečki z vzorcem pa so danes samo rumena zemlja, pesek in nekaj koščkov nedoločljivih ostankov organskega izvora, lahko bi šlo celo za trhovino.

G r o b 117: Smer pokopa 135°. Globina pokopa 0,4 m. Moški, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,67 m. Roki iztegnjeni.

Komentar: Toldt omenja poleg lobanje še 4 odlomke lončenine.

G r o b 118: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,23 m. Moški, senilis. Ohranjena dolžina okostja 1,6 m. Glava na desni strani prsi, kot da bi bila odrezana in položena navgor. Desnica iztegnjena, dlan na robu medenice, levica manjka.

Komentar: Schmid domneva, da je okostje pomanjkljivo zato, ker ga je poškodoval mlajši grob. Pri poznejšem čitanju čistopisa je domneval, da bi bil to grob 119, kar pa je nemogoče, ker je bila tam najdena samo lobanja. Pač pa leži levo od groba 118 grob 116, ki bi bil res lahko vzrok poškodbam.

G r o b 119: Globina pokopa 0,23 m. Človeška lobanja, sicer ni bilo najti nobenih drugih ostankov okostja.

Komentar: lobanja je po Schmidovi navedbi ležala 0,3 m daleč od glave okostja v grobu 118. Morda gre pri grobu 119 za prekop, ki so ga opravili pri kopanju groba 118.

G r o b 120: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,45 m. Ženska?, senilis. Ohranjena dolžina okostja 1,58 m. Desnica položena na rob stegna, levica iztegnjena.

Lega predmetov: na sredi prsi ploščata zaponka (1) z ostanki tkanine (2) na igli. Na prstu desne roke prstan (3), na prostoru levega in desnega ušesa vsakič po en obsenčnik (4, 5).

1. Inv. št. 11188. Bronasta okrasna zaponka. Jamice okrasne površine so zapolnjene z emajlom, ki pa je večinoma že izpadel. Ohranjeni je svetlomodre, temnomodre in modrozeleno barve. Izdelana je bila v tehniki vlijanja, osrednji del je bil še dodatno iztolčen s hrbtne strani. Zadaj so sledovi rje železne igle za pripenjanje, ki se ni ohranila (*t. 4: 31*).

2. Ostanki tkanine, neinventarizirani, neohranjeni.

3. Inv. št. 11189. Bronast prstan. Slabo ohranjen, prvotna površina manjka. Največji ohranjeni premer je 2,36 cm. En konec je odebeljen, pri drugem oblika zaključka ni razvidna. Konca sta vibasto zamaknjena, odebeljeni stoji višje. Ohranjena debelina locna je 0,17 cm (*t. 4: 32*).

4. Inv. št. 11190. Bronast obsenčnik. Prvotna površina ohranjena samo delno. Največji premer 3,17 cm. Konca se presegata in imata po eno odebelitev, ki je zaradi slabe ohranjenosti neizrazita. Ohranjena debelina locna 0,18 cm (*t. 4: 34*).

5. Inv. št. 11191. Bronast obsenčnik. Največji premer 3,12 cm. Konca nista v isti ravnini, levi je dvignjen, oba se zaključujeta s po eno odebelitvijo. Debelina locna 0,22 cm (*t. 4: 33*).

Komentar: glede na nakit gre nedvomno za žensko. Obsenčnika sta si nasprotisučna ter sta par tudi po obliki in velikosti. Prstan ima obliko obsenčnikov, lahko bi šlo za obsenčnik v drugotni uporabi.

G r o b 121: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,45 m. Ženska, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,5 m. Desnica skoraj pravokotno zapognjena, levica iztegnjena ob telesu.

G r o b 122: Smer pokopa 135°. Globina pokopa 0,4 m. Otrok, 6 let. Ohranjena dolžina okostja 1,35 m. Desnica položena na rob medenice, levica iztegnjena ob telesu.

G r o b 123: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,25 m. Ohranjena dolžina okostja 1 m. Zelo slabo ohranjeno. Roki iztegnjeni ob telesu.

G r o b 124: Smer pokopa 110°. Globina pokopa 0,58 m. Moški?, matusus. Ohranjena dolžina okostja 1,6 m. Roki iztegnjeni ob telesu.

Lega predmetov: na levi strani glave obsenčnik (1) in bronasta ploščica (2).

1. Inv. št. 11192. Odlomek polmesečastega uhana iz brona. Manjka. Opis po inventarni knjigi.

2. Inv. št. 11193. Bronasta ploščica, ki verjetno pripada spodnjemu delu polmesečca. Manjka. Opis po inventarni knjigi.

Komentar: očitno gre za dva dela istega predmeta. Glede na to, da je bil polmesečasti del razlomljen, je šlo najverjetneje za uhan z razkovanim spodnjim delom, ki je bil dovolj tanek, da je bil manj obstojen. Nakit kaže, da gre za pokop ženske.

G r o b 125: Globina pokopa 0,35 m. Otrok. Samo lobanja in rebra.

G r o b 126: Smer pokopa 135°. Globina pokopa 0,35 m. Ženska, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,53 m. Roki iztegnjeni ob telesu. Severno, na levi strani okostja, so ležale kosti medenice in rebra nekega drugega okostja.

Komentar: Schmid domneva, da bi prekopane kosti lahko pripadale grobu 127, ki pa po njegovih merskih podatkih leži skoraj vzporedno, celo v smeri, ki oba grobova oddaljuje, na prostoru nog. Verjetneje kosti pripadajo okostju iz groba 125, ki mu prav tako manjka večina telesa.

G r o b 127: Smer pokopa 140°. Globina pokopa 0,23 m. Ohranjena samo glava in roki. Roki iztegnjeni.

Lega predmetov: na desni roki zapestnica (1).

1. Inv. št. 11194. Srebrna zapestnica. Največji premer je 6,45 cm. Debelina locna na najtanjšem mestu je 0,5 cm (*t. 4: 39*).

Komentar: spodnji del groba je morda uničil grob 131, če je verjeti Schmidovim merskim podatkom.

G r o b 128: Smer pokopa 140°. Globina pokopa 0,42 m. Moški, adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,69 m. Desnica iztegnjena ob telesu, levica skoraj pravokotno zapognjena in položena na trebuh.

G r o b 129: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,48 m. Moški, senilis. Ohranjena dolžina okostja 1,81 m. Desnica iztegnjena ob telesu, levica zapognjena in položena na medenico..

G r o b 130: Smer pokopa 110°. Globina pokopa 0,37 m. Ohranjena dolžina okostja 1,26 m. Desnica iztegnjena ob telesu, levica pravokotno zapognjena in položena na prsi.

Lega predmetov: poleg glave levo cel obsenčnik (1), poleg

glave desno zlomljen obsenčnik (2), na levi roki prstan (3).

1. Inv. št. 11195. Bronast obsenčnik. Locen razlomljen. Največji premer približno 5 cm. En konec locna je pravokotno zapognjen v kaveljček, konica je odlomljena in manjka. Drugi konec je odlomljen in manjka. Debelina locna 0,2 cm (*t. 4: 35*).

2. Inv. št. 11196. Bronast obsenčnik. Odlomek locna, ohranjena dolžina 3,4 cm. En konec locna je odlomljen in manjka, drugi je plosko razkovan v S-zanko, ki je ohranjena samo delno. Debelina locna 0,2 cm (*t. 4: 36*).

3. Inv. št. 11197. Bronast trakast prstan. Največji premer je 1,78 cm. Konca locna se močno presegata in sta pravokotna. Debelina locna je 0,04 cm. Na zunanjem obodu je okras vtisnjen z zobatim kolescem (*t. 4: 37*).

Komentar: okostje ima dolžino otroka, čeprav tega Schmid izrecno ne omenja. Vendar je tudi velikost prstana otroška, zato gre najverjetneje za otroški grob.

Grob 131: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,41 m. Ženska?, adultus ali maturus. Ohranjena dolžina okostja 1,43 m. Levica iztegnjena, o desnici ni podatkov. Ob desni strani prsi spodnja čeljust nekega drugega okostja.

Lega predmetov: pod brado obsenčnik (1), na levi roki prstan (2).

1. Inv. št. 11199. Bronast obsenčnik. Največji premer 1,45 cm. Konca sta ravno odrezana, nista v isti ravnini, levi nekoliko više. Debelina locna 0,2 cm (*t. 5: 4*).

2. Inv. št. 11198. Odlomek bronastega trakastega prstana. Ohranjena dolžina 2,1 cm. En konec locna je pravokotast, drugi manjka. Debelina locna je 0,03 cm. Na zunanjem obodu je okras vtisnjen z zobatim kolescem (*t. 5: 3*).

Grob 132: Smer pokopa 120°. Globina pokopa 0,43 m. Ženska, maturus. Ohranjena dolžina okostja 1,59 m. Levica iztegnjena in položena na medenico, desnica iztegnjena ob telesu. Na desni strani okostja so ležale kosti nog in del medenice nekega drugega okostja.

Lega predmetov: za glavo ostanki steklene čaše (1).

1. Neohranjeno, neinventarizirano.

Komentar: v letnem poročilu muzeja sta omenjeni dve stekleni čaši (Schmid 1912b, 44). Po tem bi lahko sklepali, da je bila steklena posoda podobna tisti v gr. 26 (*t. 1: 9*). Glede na načrt je grob 132 dovolj oddaljen od ostalih, da naj ne bi poškodoval nobenega sosedu. So potem kosti spodnjega dela nekega drugega okostja v(?) grobu res prekop, ali pa ostanek nekega drugega groba, ki ga kot takega niso prepoznali?

Grob 133: Smer pokopa 260°. Globina pokopa 0,42 m. Ohranjena dolžina močno poškodovanega okostja 1,4 m. Glava je ležala pod medenico. Levica iztegnjena, desnica pravokotno zapognjena.

Lega predmetov: na levi roki prstan (1). 0,5 m za glavo je bil najden odlomek prazgodovinske lončenine in proksimalni del človeškega radiusa, ki je bil zeleno patiniran.

1. Inv. št. 11200. Bronast trakast prstan. Največji premer je 2,15 cm. Konca locna sta pravokotasta. Debelina locna je 0,13 cm. Zunanja površina oboda ima tri vzdolžna rebra, zgornje in spodnje sta prečno narezana (*t. 5: 5*).

Komentar: odlomek lončenine in radius sta bila verjetno že izven groba.

Grob 134: Smer pokopa 110°. Globina pokopa 0,2 m. Ohranjena dolžina okostja 1,6 m. Desnica položena na stegno, levica iztegnjena. Kosti lobanje na dveh mestih, ki sta razmaknjeni 0,45 m.

Komentar: glavo je verjetno poškodoval mlajši grob, morda 132.

Grob 135: Globina pokopa 0,41 m. Človeško okostje. Ohranjena samo glava in nekaj reber, ostale kosti manjkajo

Komentar: okostje je verjetno poškodoval mlajši grob, morda 129 ali 130.

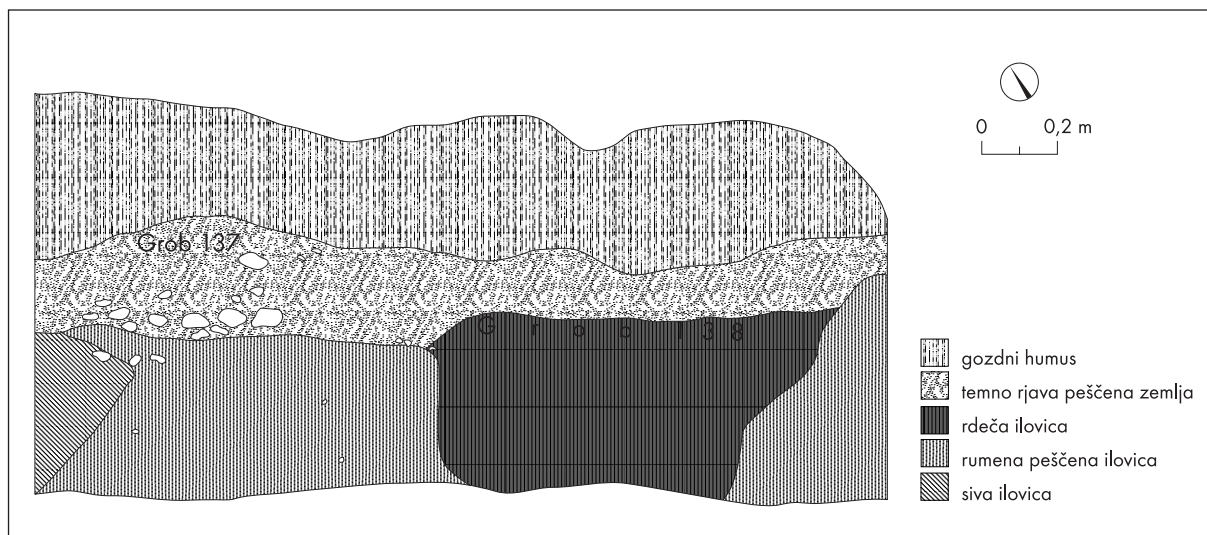
Grob 136: Smer pokopa 280°. Globina pokopa 0,47 m. Adultus. Ohranjena dolžina okostja 1,45 m. Desnica položena v naročje, levica zapognjena in položena na prsi.

Komentar: Toldt je lobanjo prvič določil kot moško, drugič kot žensko.

IZKOPAVANJA 1995

Saša DJURA JELENKO

Grob 137: Smer pokopa 122°. Globina pokopa od površine na levi strani groba 0,6 m. Moški, 54 do 68 let. Ohranjena dolžina okostja 1,16 m. Ohranjen samo del desne ključnice in lopatice, spodnji del reber, medenica in leva noga, desno nogo so uničila zemeljska dela pri širitvi poti, ki pelje mimo. Kosti ene roke in delci lobanje so bili premetani. Obrisa grobne jame ni bilo opaziti (*t. 5*). Pod okostjem je bila rdeča ilovica, nad njim najprej plast temnorjave peščene zemlje in na vrhu gozdni humus (*sl. 32*).

Sl. 32: Puščava. Izkopavanje 1995. Prerez ob severovzhodnem robu groba 138.

Abb. 32: Puščava. Grabungen im Jahre 1995. Profil am Nordostrand von Grab 138.

Lega predmetov: 0,2 m nad medenico puščična ost (1), 0,2 m severneje žebelj (2). Med človeškimi tudi nekaj živalskih kosti.

1. Inv. št. KPM SG z8. Železna puščična ost. Dolžina 7,8 cm. Trn nasadišča kvadratnega prereza, vrat okroglega, list rombičnega - 0,93 x 0,7 cm (*t.* 5: 7).

2. Inv. št. KPM SG z7. Železen podkovski žebelj s pravokotasto glavico. Konica zakrivljena nazaj. Dolžina 2,9 cm (*t.* 5: 8).

Komentar: vsaj za levico je mogoče sklepati, da ni bila iztegnjena ob telesu, sicer bi se njen spodnji del ohranil ob medenici in stegenici. Torej je bila zapognjena. Podkovski žebelj in srednjeveška puščična ost ne pripadata grobu. Zdi se, da je glavo in levi del trupa uničil grob 138.

Grob 138: Približna smer pokopa 211°. Globina pokopa od površine pri kolenih 0,42 m. Človeško okostje, odkopano je bilo samo levo koleno, spodnjega dela nog ni bilo, morda so ga uničila zemeljska dela pri širitvi poti, ki pelje mimo. Obrisa grobne jame ni bilo opaziti, pač pa je bila površina pod nogami zapolnjena z manjšimi prodniki, odlomkom plošče iz rumeno-belega peščenjaka in odlomkoma 2 cm debelih opečnatih plošč (*t.* 5). To nasutje je segalo 0,2 m v globino. Pod njim sta bili siva in rumena peščena ilovica (*sl.* 32). Okostje je ležalo v plasti temnorjave peščene zemlje, na vrhu je bil gozdni humus.

Lega predmetov: pri kolenu odlomki lončenine (1), blizu manjkajočega levega stopala obroček (2), v humusni plasti nad okostjem odlomki lončenine (3-7).

1. Več odlomkov najmanj treh različnih posod. Na večjih

odlomkih je vidna sled izdelave na lončarskem kolesu. Prelomi so večbarvni, površina črna do rdečerjava, pustilo je droben apnen pesek, pri enem odlomku še srebrna sljuda. Na enem odlomku sta dva plitva 0,35 cm široka žlebiča.

2. Inv. št. KPM SG z6. Železen trakast obroček z nesklenjenima zamaknjenima koncema. Zunanji premer 3 cm (*t.* 5: 6).

3. Inv. št. KPM SG z5. Odlomek ustja s trojnim rebrom na zunanji strani. Rdeče-črna površina, prelom rdeče-črn, pustilo droben apnen pesek in srebrna sljuda. Izdelan na lončarskem kolesu. 2,9 x 3 cm (*t.* 5: 12).

4. Inv. št. KPM SG z4. Odlomek ustja s trojnim rebrom na zunanji strani. Črna površina, prelom črn, pustilo droben apnen pesek in srebrna sljuda. Izdelan na lončarskem kolesu. Mastno svetleča površina. 2,5 x 3,1 cm (*t.* 5: 11).

5. Inv. št. KPM SG z3. Odlomek ustja z robom, ki je odebeljen navzgor in navzdol. Svetlorjava površina, prelom svetlorjav, pustilo droben apnen pesek in srebrna sljuda. Izdelan na lončarskem kolesu. 2,8 x 2,2 cm (*t.* 5: 13).

6. Inv. št. KPM SG z1. Odlomek dna. Površina svetlotemnorjavo lisasta, prelom enake barve, pustilo droben apnen pesek. Izdelan na lončarskem kolesu. 4,6 x 3,2 cm (*t.* 5: 10).

7. Inv. št. KPM SG z2. Odlomek ustja. Rob ravno odrezan s komaj opaznim žlebom. Površina rdeča, prelom rdeče-črnordeč, pustilo večja zrna apnenca in kremenca. Izdelan na lončarskem kolesu. 4,9 x 3,2 cm (*t.* 5: 9).

Komentar: okostje je bilo najverjetneje poškodovano pri nekem mlajšem posegu v zemljišče, ki mu pripadajo tudi večina odlomkov lončenine in verjetno obroček.

AGOSTINI, I. 1994-1999, La necropoli romana della Rasa di Velate (Varese). - *Sibirium* 23, 261 ss.

ANDRAE, R. 1973, Mosaikaugenperlen. - *Acta Praehist. Arch.* 4, 101 ss.

BARKÓCZI, L. 1988, *Pannonische Glasfunde in Ungarn*. - St. Arch. 9.

BÖHME, H. W. 1974, *Germanische Grabfunde des 4. bis. 5. Jahrhunderts*. - Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 19.

BOLTA, L. 1981, *Rifnik pri Šentjurju. Poznoantična naselbina in grobišče*. - Kat. in monogr. 19.

BOŽEK, S. in A. KUNAC 1998, *Dva stoljeća arheologije na Makarskom primorju*. - Makarska.

BOŽIČ, D. 1992, *Mokronoška skupina latenske kulture v poznolatskem obdobju*. - Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska Fakulteta, Oddelek za arheologijo, doktorat.

BOŽIČ, D. 1995, O zakladu poznorimskih novcev v Slatni pod Dobrčo in o zgodnjekrščanskih mozaikih v Lescah. - *Radovljški zbornik 1995*, 38 ss.

BOŽIČ, D. 1999, Prebivališča mrtvih v mlajši železni dobi. - V: *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*, 165 ss, Ljubljana.

CALLMER, J. 1996, Oriental Beads in Europe, A.D. 600-800. - V: *Rome and the North, Studies in Mediterranean Archaeology and Literature* 135, 53 ss, Jonsered.

CHIARAVALLE, M. 1994-1999, Le monete nei corredi funerari della necropoli della Rasa di Velate (VA). - *Sibirium* 23, 375 ss.

CIGLENEČKI, S. 2000, *Tinje nad Loko pri Žusmu. Poznoantična in zgodnesrednjeveška naselbina. Tinje oberhalb von Loka pri Žusmu. Spätantike und frühmittelalterliche Siedlung*. - Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 4, Ljubljana.

DANNHEIMER, H. 1988, *Aschheim im frühen Mittelalter*. - Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch., 22, Teil 1.

DEMO, Ž. 1996, *Vukovar - Lijeva bara*. - Zagreb.

DINKLAGE, K. 1941a, Frühdeutsche Volkskultur der Ostmark im Spiegel der Bodenfunde von Untersteiermark und Krain. - *Mitt. Anthr. Ges.* 71, 235 ss.

DINKLAGE, K. 1941b, Die frühdeutschen Bodenfunde aus

Krain und Untersteiermark. - *Germanen Erbe* 6, 69 ss.

DINKLAGE, K. 1943, *Frühdeutsche Volkskultur in Kärnten und seinen Marken*. - Laibach.

DJURA JELENKO, S. 1996 (1998), Vrhe. - *Var. spom.* 37, 145.

DJURA JELENKO, S. 1997, Zbirka novcev in arheološka korespondenca iz arhivskega gradiva Sokličeve zbirke. - *Koroški zbornik* 2, 161 ss.

DJURA JELENKO, S. 1999, *Stalna razstava Arheologija koroške krajine. Colatio 90 let*. - Slovenj Gradec.

DULAR, J. 1999, Mesta mrtvih. - V: *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*, 136 ss, Ljubljana.

DUNGWORTH, D. 1998, Mystifying Roman Nails: *clavus annalis, defixiones and minkisi*. - V: *TRAC 97, Proceedings of the Seventh Annual Theoretical Roman Archaeology Conference*, 148 ss, Oxford.

EISENHUT, W. 1969, Lupercal. Lupercalia. Luperci. Lupercus. - *Der kleine Pauly* 3, 780 ss.

ERDMANN, E. 1982, Vierkantige Pfeilspitzen aus Eisen von der Saalburg. - *Saalb. Jb.* 38, 5 ss.

FISCHBACH, O. 1897, Újabb leletek Hohenbergről és Krunglból. - *Arch. ért.* 17, 133 ss.

FUSEK, G. 1994, *Slovensko vo včasnoslovanskem obdobju*. - Archaeologica Slovaca Monographiae 3, Nitra.

GARAM, É. 2000, L'oro degli Avari. - V: *L'oro degli Avari. Popolo delle steppe in Europa*, 36 ss, Milano.

GRAFENAUER, B. 1960, *Struktura in tehnika zgodovinske vede*. - Ljubljana.

GUŠTIN, M. 1974, Gomile starejše železne dobe iz okolice Boštanja. - V: *Varia Archaeologica, Pos. muz. Brež.* 1, 87 ss.

HAIDER-BERKY, W. 2000, Hochmittelalterliche Goldfunde von der Burg Schrattenstein, pol. Bezirk Neunkirchen, Niederösterreich. - *Unser Neustadt* 44, Folge 3, 6 ss.

HENCKEN, H. 1978, *The Iron Age Cemetery of Magdalenska gora in Slovenia*. - Bull. Amer. Sch. of Prehist. Res. 32, Mecklenburg Collection 2.

JEREM, E. 1981, Zur Späthallstatt- und Frühlatènezeit in Transdanubien. - V: *Die Hallstatt-Kultur. Bericht über das Symposium in Steyr 1980 aus Anlaß der Internationalen*

- Ausstellung des Landes Oberösterreich*, 105 ss, Linz.
- KARPF, K. et al. 1995, *Flaschberg. Archäologie und Geschichte einer mittelalterlichen Burganlage bei Oberdrauburg in Kärnten*. - Nearchos 3, Innsbruck.
- KELLER, E. 1971, *Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern*. - Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 14.
- KESSLER, A. 1992, Die Kleinfunde der Grabungen 1970 bis 1972 aus dem Dom zu Eichstätt. - V: *Eichstätt, 10 Jahre Stadtkernarchäologie, Zwischenbilanz einer Chance*, 31 ss.
- KISS, A. 1997/1998, Glasfunde aus Gräbern des frühmittelalterlichen Karpatenbeckens (400-1000). - *Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* 24, 217 ss.
- KNIFIC, T. 1974, Horizontalna stratigrafija grobišča Bled-Pristava II. - *Situla* 14/15, 315 ss.
- KNIFIC, T. 1983, *Bled v zgodnjem srednjem veku*. - Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska Fakulteta, Oddelek za arheologijo, doktorat.
- KNIFIC, T. in A. PLETERSKI 1981, Staroslovansko grobišče Dlesc pri Bodeščah. - *Arh. vest.* 32, 482 ss.
- KNIFIC, T. in A. PLETERSKI 1993, Staroslovanski grobišči v Spodnjih Gorjah in Zasipu. - *Arh. vest.* 44, 235 ss.
- KOCH, U. 2001, *Das alamannisch-fränkische Gräberfeld bei Pleidelsheim*. - Forsch. u. Ber. z. Vor- u. Frühgesch. in Baden-Würt. 60.
- KONRAD, M. 1997, *Das römische Gräberfeld von Bregenz - Brigantium*. - Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 51.
- KOROŠEC, J. 1947, *Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji*. - Celje.
- KOROŠEC, P. 1961, Poskus delitve slovanske materialne kulture na področju Karantanije. - *Zgod. čas.* 15, 157 ss.
- KOROŠEC, P. 1979, *Zgodnjerednjevska arheološka slika karantanskih Slovanov*. - Dela 1. razr. SAZU 22/1.
- KOROŠEC, P. 1999, *Nekropola na Pujskem gradu, turnirski prostor. Das Gräberfeld an dem Schloßber von Ptuj. Turnierplatz*. - Ptuj.
- KOSTELNÍKOVÁ, M. 1972 (1973), *Velkomoravský textil v archeologických nálezech na Moravě*. - St. Arch. úst. ČSAV 1/4.
- KOVAČIČ, F. 1926, *Slovenska Štajerska in Prekmurje*. - Ljubljana.
- KURET, N. 1989, *Praznično leto Slovencev. Starosvetne šege in navade od pomladi do zime II*. - Ljubljana.
- LOSERT, H. 1993, *Die Früh- bis Hochmittelalterliche Keramik in Oberfranken 1. Text und Katalog der Fundorte*. - Ztschr. Arch. Mittelalt. Beih. 8.
- LOSERT, H. 1993a, Die slawische Besiedlung Nordostbayerns aus archäologischer Sicht. - V: *Vorträge 11. Niederbayerischer Archäologentag*, 207 ss, Deggendorf.
- LOVAG, Z. 1999, *Mittelalterliche Bronzegegenstände des Ungarischen Nationalmuseums*. - Catalogi Musei Nationalis Hungarici, Series Archaeologica III, Budapest.
- MACMULLEN, R. 1997, *Christianity and Paganism in the Fourth to Eighth Centuries*. - New Haven + London.
- MIRNIK PREZELJ, I. 2000, Re-thinking ethnicity in archaeology. - V: *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo: začetki slovenske etnogeneze = Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche: Anfänge der slowenischen Ethnogenese*, Situla 39, Razprave 1. razr. SAZU 18, 581 ss.
- NÁDORFI, G. 1996, Das hunnenzeitliche Gräberfeld von Csákvár. - V: *Reitervölker aus dem Osten, Hunnen + Awaren*, 96 ss, Eisenstadt.
- ÓDOR, J. G. 1998, Anjou-kori öntőforma Majsról (Adatok a 13-15. századi viselet történetéhez). Gußform aus der Anjouzeit von Majs (Angaben zur Tracht des 13-15. Jahrhunderts). - *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 123 ss.
- PAHIČ, S. 1967, Naši predniki v zgodnjem srednjem veku. - *Koroški fužinar* 17/4, 22 ss.
- PAHIČ, S. 1968, Najstarejša zgodovina koroške krajine. - V: *720 let Ravne na Koroškem*, 5 ss, Ravne.
- PAHIČ, S. 1969, Antični in staroslovenski grobovi v Brezju pri Zrečah. - *Razprave 1. razr. SAZU* 6, 217 ss.
- PAULI, L. 1978, *Der Dürnberg bei Hallein III. Auswertung der Grabfunde*. - Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 18.
- PETRU, S. 1972, *Emonske nekropole (odkrite med leti 1635-1960)*. - Kat. in monogr. 7.
- PLETERSKI, A. 1980, Gradišče pri Goleku - protiturška utrdba s konca 15. stoletja. - *Zgod. čas.* 34, 285 ss.
- PLETERSKI, A. 1983, Časovna izpovednost plastovitosti staroslovanskega grobišča Sedlo na Blejskem gradu (Stratigraphy of the Old-Slavic Cemetery Sedlo na Blejskem gradu as a Source for Datation). - *Arh. vest.* 33, 134 ss.
- PLETERSKI, A. 1986, *Župa Bled. Nastanek, razvoj in prežitki. Die Župa Bled. Entstehung, Entwicklung und Relikte*. - Dela 1. razr. SAZU 30.
- PLETERSKI, A. 1989, Božič naših prednikov. - *Naši razgledi* 38/23, 687 ss.
- PLETERSKI, A. 1990, Staroslovansko grobišče na Sandrovi polici v Predtrgu pri Radovljici. - *Arh. vest.* 41, 465 ss.
- PLETERSKI, A. 1996, Strukture tridelne ideologije v prostoru pri Slovanih. Räumliche Strukturen einer dreiteiligen Ideologie bei den Slawen. - *Zgod. čas.* 50, 163 ss.
- PLETERSKI, A. in M. BELAK 2002, Lončenina z Gradu na Gorenjem Mokronogu in vprašanje prevzema lončarskih znanj. - V: *Zgodnji Slovani. Zgodnjerednjevska lončenina na obrobju vzhodnih Alp. Die frühen Slawen. Frühmittelalterliche Keramik am Rand der Ostalpen*, 94 ss, Ljubljana.
- RAPUC, B. 1998, Poročilo etnološke skupine. - V: *Mladinski raziskovalni tabor Mislinja* 98, 49ss.
- REINECKE, P. 1899, Studien über Denkmäler des frühen Mittelalters. - *Mitt. Antr. Ges.* 29 (Neue Folge 19), 35 ss.
- REINECKE, P. 1936, Karolingische Keramik aus dem östlichen Bayern. - *Germania* 20, 198 ss.
- RÉVÉSZ, L. 2000, Hitelesítő ásátás a tuzséri honfoglalás kori temető területén. Nachgrabung im Gebiet des landnahmezeitlichen Gräberfeldes von Tuzsér. - *A nyiregyházi Jósza András múzeum Évkönyve* 42, 7 ss.
- RIHA, E. 1990, *Der römische Schmuck aus Augst und Kaiseraugst*. - Forsch. in Augst 10.
- RUPRECHTSBERGER, E. M. 1999, *Das spätantike Gräberfeld von Lentia (Linz). Ausgrabung Tiefer Graben/Flügelhofgasse*. - Monogr. Röm.-Germ. Zentmus. 18.
- RUTTKAY, A. 1976, Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei. - *Slov. arch.* 24, 245 ss.
- SAGADIN, M. 1981, Smokuč. - *Var. spom.* 23, 279 s.
- SAGADIN, M. 2001, Staroslovansko grobišče na Malem gradu v Kamniku. The Early Slavic cemetery at Mali grad in Kamnik. - *Arh. vest.* 52, 359 ss.
- SAGE, W. 1984, *Das Reihengräberfeld von Altenerding in Oberbayern I*. - Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit, Serie A 14, Berlin.
- SALAMON, Á. in L. BARKÓCZI 1971, Bestatungen von Csákvár aus dem Ende des 4. und dem Anfang des 5. Jahrhunderts. - IV. század végi, V. század eleji temetkezések Csákváron. - *Alba Regia* 11, 35 ss.
- SALAMON, Á. in L. BARKÓCZI 1978-1979, Archäologische Angaben zur spätrömischen Periodisation Pannoniens (376-476). - *Mitt. Arch. Inst. UAW* 8-9, 75 ss.
- SCHLEGEL, O. 2000, *Germanen im Quadrat. Die Neckarsweben im Gebiet von Mannheim, Ladenburg und Heidelberg während der frühen römischen Kaiserzeit*. - Internationale Archäologie 34, Rahden/Westfalen.
- SCHMID, W. 1912a, Bericht über im Jahre 1911 durchgeführte Grabungen. - *Mitt. Anthr. Ges.* 42, 151 ss.
- [SCHMID, W.] 1912b, B. Prähistorische Sammlung, Antiken- und Münzenkabinett. I. Sammelfunde aus prähistorischer, römischer und jüngerer Zeit. - *Jahresbericht des Steiermärkischen Landesmuseums Joanneum* 100, 43 ss.
- SCHMID, W. 1924, Die Ringwälle des Bachergebietes. Zweiter

- Teil. - *Mitt. Prähist. Komm.* 2 (številka je izhajala v več zvezkih in bila zaključena šele 1937), 365 ss.
- SCHMID, W. 1925, Südsteiermark im Altertum. - V: *Südsteiermark. Ein Gedenkbuch*, 1 ss, Graz.
- SCHWARZ, K. 1975, *Das spätmerowingerzeitliche Grab des heiligen Bischofs Erhard im Niedermünster zu Regensburg*. - Monogr. Röm.-Germ. Zentmus. 1,2, Teil 2, 129 ss.
- SKUK, J. 1997, Zgodovina župnije Slovenj Gradec II. Cerkvena uprava v Mislinjski dolini - zgodovina pražupnije, župnij in podružničnih cerkva. - *Koroški zbornik* 2, 9 ss.
- SOMMER, M. 1984, *Die Gürtel und Gürtelbeschlüge des 4. und 5. Jahrhunderts im römischen Reich*. - Bonner Hef. z. Vorgesch. 22.
- SPIONG, S. 2000, *Fibeln und Gewandnadeln des 8. bis 12. Jahrhunderts in Zentraleuropa. Eine archäologische Betrachtung ausgewählter Kleidungsbestandteile als Indikatoren menschlicher Identität*. - Ztschr. Arch. Mittelalt. Beih. 12.
- STEIN, F. 1967, *Adelsgräber des Achten Jahrhunderts in Deutschland*. - Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit. Ser. A 9, Berlin.
- STEUER, H. 2000, Hufeisen. - V: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 15, 192 ss.
- STRMČNIK-GULIČ, M. 1981, Antično grobišče v Starem trgu pri Slovenj Gradcu. - *Arh. vest.* 32, 348 ss.
- STRMČNIK GULIČ, M. 1993, Pregled pomembnih arheoloških odkritij na območju Slovenj Gradca. - *Čas. zgod. narod.* 64 (Nova vrsta 29), 10 ss.
- STRMČNIK-GULIČ, M. 1994, *Sv. Jurij. Zakladnica podatkov*. - Slovenj Gradec.
- STROH, A. 1954: *Die Reihengräber der karolingisch-ottonischen Zeit in der Oberpfalz*. Materialh. z. bay. Vorgesch. 4.
- SVOBODA, B. 1965, *Cechy v době stěhování národů*. - Mon. Arch. 13.
- SZAMEIT, E. 1994, Zu Funden des 8. Jahrhunderts aus Kärnten. K najdbam 8. stoletja na Koroškem. - *Acta Histriae* 2, 79 ss.
- TERŽAN, B. 1974, Halšatske gomile iz Brusnic na Dolenjskem. - V: *Varia Archaeologica*, Pos. muz. Brež. 1, 31 ss.
- TERŽAN, B. 1983, Das Pohorje - ein vorgeschichtliches Erzrevier? Pohorje - prazgodovinski rudarski revir? - *Arh. vest.* 34, 51 ss.
- TERŽAN, B. 1989, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem. The Early Iron Age in Slovenian Styria*. - Kat. in monogr. 25.
- TOLDT, C. 1912, Die Schädelformen in den österreichischen Wohngebieten der Altslawen - einst und jetzt. - *Mitt. Anthr. Ges.* 42, 247 ss.
- TOVORNIK, V. 1985, Die frühmittelalterlichen Gräberfelder von Gusen und Auhof bei Perg in Oberösterreich. - *Arch. Austr.* 69, 165 ss.
- TOVORNIK, V. 1985a, Die Gräberfeld von Micheldorf-Kremsdorf Oberösterreich. - V: *Die Bayern und ihre Nachbarn* 2, Denkschr. Phil.-hist. Kl. Österr. Akad. Wiss. 180, Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung 9, 213 ss.
- TOVORNIK, V. 1986, Die frühmittelalterlichen Gräberfelder von Gusen und Auhof bei Perg in Oberösterreich. - *Arch. Austr.* 70, 413 ss.
- VALIČ, A. 1962-1963, Staroslovansko grobišče v Smokuču pri Žirovnici in Srednjem Bitnju pri Kranju. Altslawisches Gräberfeld in Smokuč bei Žirovnica und in Srednje Bitnje bei Kranj. - *Arh. vest.* 13-14, 565 ss.
- VALIČ, A. 1964, *Staroslovansko grobišče na Blejskem gradu*. - Situla 7, Ljubljana.
- VALIČ, A. 1982, Smokuč. - *Var. spom.* 24, 195 s.
- WACHOWSKI, K. 1986-1987, Merowingische und karolingische Sporen auf dem Kontinent. - *Ztschr. Arch. Mittelalt.* 14-15, 49 ss.
- WIECHMANN, R. 1996, *Edelmetalldepots der Wikingerzeit in Schleswig-Holstein*. - Offa-Bücher 77, Neumünster.
- WEIDEMANN, M. 1982, *Kulturgeschichte der Merowingerzeit nach den Werken Gregors von Tours*. - Monogr. Röm.-Germ. Zentmus. 3,2.
- WOLFRAM, H. 2000, Die undeutsche Herkunft des Wortes "deutsch". Nenemški izvor besede "deutsch". - V: *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze = Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogeneze*, Situla 39, Razpr. 1. razr. SAZU 18, 41 ss.

Die Gräber von Puščava oberhalb von Stari trg bei Slovenj Gradec

Zusammenfassung

Pučava bildet den zentralen Teil des Burgberghügelkamms oberhalb von Stari trg bei Slovenj Gradec in Nordostslowenien. Im Jahre 1911 gruben dort Dr. Hans Winkler und Dr. Walter Schmid 136 spätantike und frühmittelalterliche Gräber aus und im Jahre 1995 Saša Djura Jelenko noch zwei (Abb. 2). Der Fundort wurde noch nicht vollständig erforscht. Die originale Dokumentation zu den Grabungen wird in den Landesmuseen in Graz und Klagenfurt aufbewahrt, die Funde befinden sich dagegen im Regionalmuseum von Koroška in Slovenj Gradec und vor allem im Steiermärkischen Landesmuseum Joanneum in Graz. Der alte Plan des Gräberfeldes (Abb. 3) erwies sich bei genauer Überprüfung der Angaben und beim Vergleich mit anderen Plänen (Abb. 1; 4; 5; 6) als lückenhaft und zum Teil als falsch, deswegen musste ein neuer angefertigt werden (Abb. 7).

Im Beitrag werden einleitend die schriftlichen Quellen, die zur Anfertigung des Katalogs und des Gräberfeldplans benutzt wurden, vorgestellt und überprüft. Im Folgenden werden die Fehler bei den Grabzusammenhängen, zu denen es bei der Inventarisierung des Materials im Museum gekommen war, behoben. Daran schließen die Forschungsgeschichte und

eine exakte Überprüfung der Möglichkeit an, ob auf Puščava auch vorgeschichtliche Gräber entdeckt wurden. Da in den Gräbern 5 und 8 keine Gegenstände vorhanden sind, die nur für die jüngere Eisenzeit charakteristisch wären, und es damals im besagten Gebiet Sloweniens keine Körpergräber gibt, kann man alle entdeckten Gräber der Spätantike und dem frühen Mittelalter zuschreiben. Die mutmaßlichen Brandgräber E und F (Schmid 1924, 372 f) erwiesen sich bei der Durchsicht des Materials im Museumsdepot als mittelalterliche oder sogar neuzeitliche Vorratsgruben.

Wir setzen uns auch mit der These von Karl Dinklage auseinander wonach die Gefäße aus den Gräbern 6 und 16 (Taf. 1: 5; Taf. 3: 2) bajuwarischen Ursprungs seien (Dinklage 1941, 78 f und Abb. 81-83). Es wurde festgestellt, dass der Topf aus dem Grab 6 nur eine lokale Nachahmung des Gefäßes aus dem Grab 16 ist. Letzteres stammt mit großer Wahrscheinlichkeit aus der Gegend des Altmühltals in Bayern, wo damals Slawen und Bajuwaren nebeneinander lebten (eingehend: Pleterski A. 2002, *Sclavinia und Germania - Brezefibeln und Töpfe*. - In: (Hrsg.: Ingolf Ericsson, Hans Losert) Festschrift Sage, Bamberg, im Druck).

KLEINFUNDE – ZEIT

Vorgeschichte

Es wurde angeführt, dass die ostalpine Tierkopffibel (*Taf.* 5: 29) zuverlässig jung-hallstattzeitlich ist, der bandartige Gegenstand (*Taf.* 6: 30) soll indes eine frühlatènezeitliche Bandfibel sein (Teržan 1989, 370). Letztere bestimmte die Autorin vielleicht deshalb so, weil die Nadelrast kurz ist, im übrigen handelt es sich um ein Unikat. Es scheint eine Art Halbfabrikat zu sein. Ihm ähnelt noch ein kleineres Fragment (*Taf.* 6: 31). Vorgeschichtlich könnten auch die Fragmente der gerippten Ringe eines Gürtelbeschlags sein. Ähnliche kommen beispielsweise in der Nähe von Boštanj auf Klanec, Ravne und in Kosmatec bei Preska vor. M. Guštin datiert das Begleitmaterial in das 6. Jh. v. u. Z.w. (Guštin 1974, 94, T. 3: 26; T. 4: 19; T. 13: 5). Grab 1 vom Grabhügel XXI in Brusnice in Dolenjska mit ähnlichen, aber nur einseitig gerippten Gürtelringen stellt B. Teržan in die erste Hälfte des 5. Jh. v. u. Z.w. (Teržan 1974, 45, T. 18: 6, 8). Dass auch die Spinnwirtel (*Taf.* 6: 20-22) und der Schleifstein (*Taf.* 6: 17) vorgeschichtlich sind, ist möglich, aber nicht zwingend, weil es sich um zeitlich nicht signifikante Gegenstände handelt. Da es in Puščava höchstwahrscheinlich keine vorgeschichtlichen Gräber gab, gehören die vorgeschichtlichen Funde zu den Siedlungsresten am Ort des Gräberfeldes (*Abb.* 3: I, II), die Schmid entdeckte.

Römerzeit

Ein Gefäßfragment (*Taf.* 6: 24) ist vielleicht aus römischer Zeit. Ein sehr ähnlich hergestelltes und verziertes Fragment wurde in Grab W8/1977 auf dem Gräberfeld von Colatio entdeckt (Strmčnik-Gulič 1981, T. 12: 2).

Das Randfragment eines Glasgefäßes (*Taf.* 5: 1) entspricht den Rändern der römerzeitlichen Glasurnen, wie sie beispielsweise in den Gräbern von Emona gefunden wurden (Petru 1972, T. L: 19d; T. LVIII: 3; T. LXV: 11; T. CXV: 2; T. CXVI: 12). Solche Ränder haben spätantike Glasgefäße nicht. Deshalb stammt das Fragment höchstwahrscheinlich nicht von Puščava, sondern es wurde unter den Resten des antiken Colatio entdeckt, das ebenfalls 1911 von Hans Winkler erforscht wurde.

Spätantike

Der Glasbecher von Puščava aus Grab 26 (*Taf.* 1: 9) gehört nach Form und Gefäßwanddicke zum Formtyp 37b nach Barkóczis Klassifikation und damit zu dessen fünfter Zeitgruppe, die um 380 beginnt und bis in die erste Hälfte des 5. Jh. reicht (Barkóczy 1988, 25; 74 ff). Für die Zeit vom 5. bis zum 10. Jh. ergänzte Barkóczis Werk A. Kiss. Die halbrunden Becher bestimmte er als Typ a, sie treten vom Ende des 4. bis zum Beginn des 6. Jh. auf (Kiss 1997-1998).

Die Herstellung verbindet die Tongefäße aus den Gräbern 3, 11, 38, 66, 73 und 87. Alle wurden auf einer rotierenden Unterlage aus ähnlichem Ton modelliert, mit einer Schnur von der Unterlage getrennt und ähnlich gebrannt. So erscheinen sie als Produkte der selben Werkstätte.

Die Töpfchen aus den Gräbern 66 (*Taf.* 3: 14), 73 (*Taf.* 4: 9) und 86 (*Taf.* 4: 7) kann man dem Formtyp 1, wie ihn kürzlich S. Ciglencéki definierte, zuordnen. Charakteristisch hierfür sind die ganz kurzen und kaum ausladenden Ränder ohne Hals. Er tritt Ende des 4. Jh. und in der ersten Hälfte des 5. Jh. auf (Ciglencéki 2000, 63 und 139). Vor allem das Fragment mit Wellenlinienmuster aus Grab 86 hat sehr gute Parallelen auf dem Ančnikovo gradišče bei Jurišna vas und auf dem Kuzelin (Ciglencéki 2000, Abb. 97: 2; Abb. 99: 2, 3). Die Schüssel (*Taf.* 3: 10) aus Grab 38 erinnert der Form

nach extrem vereinfacht an die Schüsseln aus der ersten Hälfte des 4. Jh. (vgl.: Keller 1971, 115 f; Abb. 31: 8,11). Eine sehr ähnliche Schüssel wurde auf der Brinjeva gora gefunden (Ciglencéki 2000, Abb. 96: 7). Nicht nur die Herstellung, sondern sogar auch die gleiche Breite der Schnur, mit der sie von der Unterlage abgeschnitten wurde, stellt die Schüssel aus Grab 38 in dieselbe Zeit wie das Töpfchen aus Grab 73 (*Taf.* 4: 9). Vielleicht sind beide Gefäße das Werk der selben Person aus etwa der selben Zeit. Das Töpfchen von Puščava aus Grab 87 (*Taf.* 4: 10) hat ein Vergleichsstück, das in Csákvár zufällig gefunden wurde (Salamon, Barkóczy 1971, Abb. 13: 6), jenes aus Grab 3 (*Taf.* 1: 1) dagegen in Grab 14 in Csákvár (Salamon, Barkóczy 1971, Abb. 13: 10).

Die zeitliche Beziehung von Grab 86 mit der Gräbergruppe 3, 11, 38, 66, 73 und 87 deutet auch die Nachbarschaft der Gräber 86 und 87 an. Beide sind gleich ausgerichtet, beide Bestatteten haben überkreuzte Hände, sie liegen parallel nebeneinander. Im ersten Grab liegt ein Mann, im zweiten eine Frau, was alles dafür spricht, dass die Verstorbenen einst Mann und Frau gewesen waren. Die herzförmige Riemenzunge aus Grab 73 bestätigt die Datierung der Gruppe in die erste Hälfte des 5. Jh. Die stark stilisierten Köpfe der Armringe aus Grab 11 würden eine solche Datierung bestätigen.

Den kleinen Krug aus Grab 11 (*Taf.* 2: 9) kann man mit ähnlichen aus den Gräbern 16 (Ruprechtsberger 1999, Abb. 64: 2) und 33 (Ruprechtsberger 1999, Abb. 82: 1) im Tiefen Graben/Flügelhofgasse in Linz vergleichen. Nach Ruprechtsberger handelt es sich um eine Form, die sich nur auf Pannonien und Noricum ripense beschränkt. Das Gleiche gilt für die Verbreitung der Töpfchen aus den Linzer Gräbern 1938/4 (Ruprechtsberger 1999, Abb. 40) und 23 (Ruprechtsberger 1999, Abb. 73: 1), die dem von Puščava aus Grab 3 ähneln (*Taf.* 1: 1; Ruprechtsberger 1999, 58). Im Linzer Grab 16 befindet sich eine Münze aus der Zeit von 348-350. Nach Ruprechtsbergers Ansicht könnte das Grab noch aus dem frühen 5. Jh. stammen (Ruprechtsberger 1999, 62). Ein kleiner Krug, der dem von Puščava (*Taf.* 2: 9) ähnlich sieht, befindet sich im Grab 33 in Csákvár (Salamon, Barkóczy 1971, Abb. 14: 3).

Armringe mit Tierköpfen sind in der Spätantike sehr verbreitet. In Puščava stellen sie den häufigsten Schmuck dar (*Taf.* 2: 5-7, *Taf.* 3: 4-7, 11; *Taf.* 4: 39). Sie kommen in den Gräbern 11, 29, 42 und 127 vor. Als extrem geometrisierte Form kann man auch den Armring aus Grab 112 (*Taf.* 4: 38) dazuzählen. Die beiden Armringe aus Grab 29 (*Taf.* 3: 6,7) haben eine Parallele im Linzer Grab 35, was allerdings erst anhand der Fotografie zu ersehen ist, weil die Zeichnung schlecht ist. Alle Armringe datiert Ruprechtsberger einheitlich in die Zeit nach 340 bis zum frühen 5. Jh. (Ruprechtsberger 1999, 45, *Taf.* 22: 4; Abb. 84: 2). Die beiden anderen Armringe aus Grab 29 (*Taf.* 3: 4,5) ähneln jenem aus Grab 13 in Csákvár (Salamon, Barkóczy 1971, *Taf.* XX: 5; *Taf.* XXI: 4). Die Autoren datieren das Gräberfeld Csákvár an das Ende des 4. Jh. und in das erste Viertel des 5. Jh. (Salamon, Barkóczy 1971, 74 f), allerdings halten sie auch spätere Bestattungen für möglich (Salamon, Barkóczy 1978-1979, 78). Die Zahl der erforschten Gräber beträgt dort heute schon an die 2000, sie stammen aus dem gesamten 4. Jh. und reichen wenigstens noch in die zweite Hälfte des 5. Jh. (Nádorfi 1996).

Zwei goldene Armringe mit Schlangenköpfen wurden in Cibakháza in Ungarn gefunden. É. Garam setzt sie in das letzte Drittel des 7. Jh. (Garam 2000, 72 f). Immer wieder kommen sie auch viel später vor, z. B. in Vukovar-Lijevo bara noch in der zweiten Hälfte des 10. und in der ersten Hälfte des 11. Jh. (Demo 1996, 52, 57). Die Herstellung so geformter Armringe überlebte also die Spätantike.

Ebenso sind in der Spätantike verschiedene Bandarmringe häufig. Solche mit vernieteten Enden kommen beispielsweise in Csákvár in den Gräbern 61 und 71 vor (Salamon, Barkóczy 1971, Abb. 10: 11-13; Abb. 11: 21). Der Bandarmring aus

Grab 11 von Puščava (*Taf.* 2: 8) hat einige interessante Vergleichsstücke (*Abb.* 8). Das erste ist ein Armring mit rhombischem Dekor, er wurde in Norditalien im Fundort Rasa di Velate in Grab I20 entdeckt. Seine Enden sind konisch, das eine hat ein Loch und das andere ein Häkchen. Im Grab lag noch ein anderer Armring, der allerdings einen kleinen Tierkopf aufweist. Das Grab datiert die Verfasserin annähernd in das 4. und 5. Jh. (Agostoni 1994-1999, 321). In den Gräbern lagen zahlreiche Münzen, wovon die jüngste in der Zeit von 425 bis 435 geprägt wurde (Chiaravalle 1994-1999, 377). Der zweite ist ein Armring mit gerade abgeschnittenen Enden aus Grab 206 auf Pristava bei Bled, in dem sich auch ein Körbchenohrring und das Fragment einer latènezeitlichen Gürtelschnalle befanden. Das Grab ordnet T. Knific in die zweite Gräbergruppe (Knific 1983, 21 f). Hinsichtlich der Mosaikperlen ist die Gruppe nicht vor die zweite Hälfte des 6. Jh. zu stellen. Am ähnlichsten sieht dem Armring von Puščava einer von Smokuč, der eine übereinstimmende Verzierung hat und desgleichen mit Nieten verschlossen ist, ein Unterschied besteht nur im spitzen Ende. Er wurde unter den Resten eines zerstörten Grabes gefunden. Alle Gräber in der Nachbarschaft sind slawenzeitlich (Valič 1962-1963; Sagadin 1981; Valič 1982). Valič schreibt dem Grab irrtümlicherweise auch einen Ring zu. Das wirft die Frage auf, wie lange solche Armringe in Gebrauch waren oder ob es auch in Smokuč ein gemeinsames Gräberfeld von Walchen und Slawen gibt.

Den gleichen Schnallenbügel wie die Schnalle aus Grab 17 (*Taf.* 1: 7) haben die Schnallen in den Linzer Gräbern 12 und 19. Die Schnalle aus Grab 19 datiert Ruprechtsberger auf Grund der Vergesellschaftung mit einem Glasbecher in die Zeit um 380-430 (Ruprechtsberger 1999, 39, *Abb.* 104: 2; *Abb.* 106: 2). Grab 74 (*Taf.* 4: 13) mit einfacher Eisenschnalle hat Parallelen in den Linzer Gräbern 29 und 30 sowie im Grab 4 vom Fundort Linz-Zizlau II (Ruprechtsberger 1999, *Abb.* 79; *Abb.* 80: 1,2; *Abb.* 93: 1). Solche einfachen ovalen Eisengürtelschnallen sind zeitlich nicht kennzeichnend. Wenn die Erweiterung des Dorns an der Befestigungsstelle absichtlich ist, dann könnte es sich um eine einfache Schnalle mit Keulendorn handeln. Diese Art von Schnallen ist für die zweite Hälfte des 5. Jh. und das erste Drittel des 6. Jh. charakteristisch (Koch 2001, *Abb.* 19-21). Dass es sich in der Tat um eine spätantike Schnalle handelt, bestätigt auch ihre Lage im Grab neben dem linken Fuß der bestatteten Person. Es handelt sich also um die echte Beigabe eines Gegenstandes und nicht um eine Trachtlage in Verwendungslage. Dies ist für die spätantiken Gürtelgarnituren typisch, die man häufig zu den Füßen legte (Ruprechtsberger 1999, 25). Eine solche Lage hat auch die Schnalle aus Grab 70 (*Taf.* 4: 2). Sie unterscheidet sich von den Schnallen des 4. Jh. und der ersten Hälfte des 5. Jh. (vgl.: Sommer 1984). Schmal-ovale, relativ dicke Bügel treten erst in der zweiten Hälfte des 5. Jh. auf und bleiben dann längere Zeit in Verwendung (Koch 2001, *Abb.* 18-23). Die Gürtelschnalle (*Taf.* 1: 4) aus Grab 4 stimmt ihrer Form nach vollkommen mit ähnlichen aus der Spätantike überein (z. B.: Sommer 1984, *Taf.* 72: 5). Die verjüngte Befestigungsstelle zeugt von einem Beschlag, der aber nicht erhalten ist. Ob den Bügel an der Befestigungsstelle Tierköpfe abschlossen, ist möglich, aber infolge des Rostes überhaupt nicht ersichtlich. Die Schnallen aus den Gräbern 4 und 17 wurden auf dem Brustkorb gefunden, was den Zeitunterschied zu den Schnallen aus den Gräbern 70 und 74 bestätigen könnte.

Zu einem Gürtelbeschlag gehört auch eine herzförmige Riemenzunge aus Grab 73 (*Taf.* 4: 8). Nach M. Sommers Analyse treten so geformte Riemenzungen vor allem im Gebiet des römischen Kaiserreiches von Gallien bis Pannonien auf. Zeitlich stellt er sie in seine Gruppe 1 der Gürtelgarnituren, die es im Donauraum in der Zeit von 290 bis 400 gegeben haben sollte (Sommer 1984, 49 ff). Die Riemenzunge von

Puščava unterscheidet sich von Sommers Exemplaren durch die Form, die sich von der anfänglichen schon ziemlich weit entfernt hat. Sie ähnelt eher der herzförmigen Riemenzunge aus Grab 849 von Bregenz, die in das erste Drittel des 5. Jh. datiert wird (Konrad 1997, 52 f). Deshalb ist die Datierung der Riemenzunge von Puščava in die erste Hälfte des 5. Jh. wahrscheinlicher.

Schlüsselfingerringe sollen für die erste Hälfte des 3. Jh. charakteristisch gewesen sein (Riha 1990, 39 ff). Jener von Puščava aus Grab 4 (*Taf.* 1: 3) ist anders konzipiert, und es war nicht möglich ein Vergleichsstück dafür zu finden. Dem Begleitmaterial nach sind auch zwei Messer (*Taf.* 1: 2; *Taf.* 3: 8) sowie ein Eisen- und Bronzefragment aus Grab 74 (*Taf.* 4: 11,12) spätantik.

Unter den Streufunden befindet sich auch ein Reif aus dünnem Draht, wo ein - heute beschädigtes - Ende zurückgebogen und um den Bügel gewunden war (*Taf.* 5: 37). Solche Reifen kommen in Slowenien in slawenzeitlichen Gräbern nicht vor, sie sind aber in den vorangehenden Jahrhunderten häufig. Auf Pristava bei Bled wurde ein ähnlicher in Grab 249 zusammen mit einem Würfelohrring entdeckt (Knific 1983, *Taf.* 17: 5). Deswegen ist die Wahrscheinlichkeit, dass das Exemplar von Puščava aus einem der Gräber des älteren Teils des Gräberfeldes stammt, ziemlich groß.

Eine vierkantige Spitze (*Taf.* 5: 16) ist zeitlich nicht kennzeichnend. Weil aber ähnliche aus dem Frühmittelalter in Slowenien nicht bekannt sind, könnte sie in Puščava aus der Römerzeit (vgl.: Erdmann 1982) oder aus dem Mittelalter (Ruttkey 1976, *Abb.* 36: VIa; 302 ff) herrühren.

Vor das 8. Jh. könnte man auch das Randfragment (*Taf.* 6: 29) datieren, wozu es eine Parallele auf dem Rifnik gibt (Ciglencečki 2000, *Abb.* 83: 8), und ein Randfragment aus Grab 138 (*Taf.* 5: 9), das mit einem stark umgebogenen Hals zum spätantiken Formtyp 3 nach Ciglencečki (2000, 65, *Abb.* 78: 39) gehört.

Höchstwahrscheinlich spätantik ist auch das Material aus den Gräbern 5 (*Taf.* 6: 10,10a) und 8 (*Taf.* 2: 1-4).

Frühmittelalter

Bezogen auf die Herstellung auf einer nicht rotierenden Unterlage, die Nachdrehung auf einer langsam rotierenden handgetriebenen Töpferscheibe und die verwendeten Formen und Ornamente bilden die frühmittelalterlichen Gefäße aus den Gräbern 28 (*Taf.* 2: 10), 16 (*Taf.* 3: 3), 44 (*Taf.* 3: 12) und 71 (*Taf.* 4: 5,6) eine relativ einheitliche Gruppe. Deswegen kann man sie wie die ansonsten anders geformten Gefäße aus den Gräbern 6 und 16 (siehe oben) ins 8. Jh. stellen. In die selbe Zeit würde im Hinblick auf die Verzierung und die Faktur auch ein Fragment außerhalb des Grabes gehören (*Taf.* 6: 25). Wegen der Modellierung des Randes auf einer schneller rotierenden Töpferscheibe sind die Fragmente bei Grab 70 (*Taf.* 4: 1,3,4) eben etwas jünger, sie stammen höchstwahrscheinlich aus dem 9. oder 10. Jh. Älter erscheint das kleine Gefäß aus Grab 33 (*Taf.* 3: 9), das im Ganzen auf nicht rotierender Unterlage hergestellt wurde. Der Ton ist mit sehr grobem Sand gemagert. Ähnliche kugelförmige Gefäße mit senkrechtem Hals und kaum ausladendem Rand kommen in frühslawischer Zeit in der Slowakei vor, z. B. in Nitra-Mikodvor, Objekt 16/61, Objekt 197, Komjatice-Blatnica, S 3/6 (Fusek 1994, *Tab.* XVIII: 6; *Tab.* XXXVIII: 13, 16; *Tab.* XLIV: 7). Als oberste Zeitgrenze stellt Fusek spätestens den Beginn des 8. Jh. fest (Fusek 1994, 91 ff). Deshalb könnte man auch das Töpfchen von Puščava aus Grab 33 schwerlich in eine jüngere Zeit datieren, es könnte sogar etwas älter sein. Die Möglichkeit einer älteren Zeitstellung bietet auch ein Fragment außerhalb der Gräber (*Taf.* 6: 28), das auf die selbe Weise hergestellt wurde wie das Töpfchen aus Grab 33. Es hat aber

einen vollständig geraden Hals und fast keinen Rand, womit es als sog. Prager Typus slawenzeitlicher Gefäße erscheint. Das Fragment könnte sogar schon im 7. Jh. nach Puščava gelangt sein. Zeitlich früh anzusetzen ist auch das Fragment (*Taf. 6: 26*), das auf einer langsam rotierenden handgetriebenen Töpferscheibe hergestellt wurde. Die Oberfläche ist ganz horizontal in Kammstrichtechnik und darüber mit einem Wellenlinienband verziert. Dies stellt es in die technologische Übergangsgruppe, als auf die alte Gefäßherstellung der Walchen schon die Töpferei der neuangesiedelten Slawen Einfluss nimmt (vgl.: Pleterski, Belak 2002).

Die Sporen aus Grab 43 unterscheiden sich nur durch die Dornform, wobei es sich bei dem einfacheren (*Taf. 3: 15*) offensichtlich um einen Ersatz eines älteren Dorns handelt, der eben jenem am Sporenpaar (*Taf. 3: 16*) gleich. An der Unterseite des Bügels sind nämlich noch Spuren einer sekundären Dornbefestigung zu erkennen. Ein Sporn mit ähnlich geformten Enden zur Befestigung des Riemens wurde auch auf dem nahe gelegenen Hemmaberg/Rozalija in Kärnten gefunden. Datiert wird er an das Ende des 8. Jh. Der Querschnitt seines Bügels ist jedoch dreieckig, der Dorn ist etwas länger und hat einen runden Querschnitt (Szameit 1994, 86, T. 4: 3). Er erscheint als einfachere Nachahmung desjenigen von Puščava, weswegen er wahrscheinlich etwas jünger ist. Davon würde auch ein längerer Dorn zeugen, der im Laufe dieser Zeit immer länger wurde. In einem sehr detaillierten Klassifikationssystem frühmittelalterlicher Sporen von K. Wachowski ist keine völlig entsprechende Form für die Exemplare von Puščava zu finden. Im Groben könnte man sie aufgrund der Spornplatte dem Typ VII zuschreiben, den Wachowski in die Zeit ab der zweiten Hälfte des 8. Jh. datiert (Wachowski 1986-1987, 62 ff, Abb. 5). Angesichts seiner Klassifikation der Dornlänge fällt der Sporn von Puščava mit der originalen Dornlänge von 16 mm zur Gruppe der kürzesten und damit zuverlässig ins 8. Jh. (Wachowski 1986-1987, 52, Abb. 7). Also wäre die Zeit der Sporen von Puščava spätestens die zweite Hälfte des 8. Jh. Genauso wie die Spornplatte ist auch der Riemenschieber geformt (*Taf. 3: 18*), der so mit beiden Sporenriemenchnallen (*Taf. 3: 17,19*) und den Sporen eine Gebrauchsgarnitur bildet: die Sporen und die Riemengarnitur.

Die Formen der Feuersteine, die sich im 6. und 7. Jh. relativ schnell veränderten, stabilisierten sich im 8. Jh. (vgl.: Stein 1967, T. 2: 10; T. 48: 8; Knific, Pleterski 1981, Taf. 14:1; Tovornik 1985a, Taf. 3: 1-3, Taf. 9: 5). Zu einer solchen Form gehört der Feuerstein aus Grab 17 (*Taf. 1: 6*). Die oberste Zeitgrenze so geformter Feuersteine ist noch nicht erforscht. Dem 8. Jh. kann man auch die beiden Messer (*Taf. 1: 8; Taf. 5: 21*) mit einem Rücken, der zur Spitze abgknickt ist, zuschreiben. Auf dem Sedlo auf Blejski grad kommen solche nur in der ältesten Gräberschicht vor, dann werden sie durch andere Formen ersetzt (Pleterski 1983). Aus demselben Jahrhundert stammt auch die Gürtelschnalle (*Taf. 2: 11*) mit D-Bügel und bandartigem Beschlag mit zwei Nieten (vgl.: Stein 1967, T. 17: 25; T. 48: 3; Knific, Pleterski 1981, T. 14: 2,3). Der Riemenhalter (*Taf. 2: 12*), der daneben liegt, ist ähnlich gerippt wie jener bei den Sporen (siehe oben).

Die gerippte zylinderförmige Perle aus Grab 49 (*Taf. 3: 13*) ist eine sehr seltene Form. Runde gerippte Perlen kommen relativ häufig vor und sind zeitlich nicht kennzeichnend. Beliebt sind sie vor allem in der Spätantike, sie wurden in dieser Zeit jedoch aus Glaspaste hergestellt und sind deshalb weder durchsichtig noch durchscheinend. Durchsichtiges bläschenhaltiges Glas mit grubenartiger Oberfläche war dagegen bei den ostalpinen Perlen des 8. Jh. häufig gewesen (z. B.: Knific, Pleterski 1993, 244 f; Abb. 17), bevor den Markt in der zweiten Hälfte des 8. Jh. Perlen aus dem Nahen Osten überfluteten (vgl.: Callmer 1996, 64). Deswegen ist wenigstens als späteste Zeit der Produktion der Perle von Puščava die erste Hälfte

des 8. Jh. wahrscheinlicher. Auch die drei blauen Glasperlen mit Augen aus Grab 62 stammen eher aus der zweiten Hälfte des 8. Jh. als aus der Spätantike. In den spätantiken Gräbern, wie z. B. Brigantia, kommen Glasperlen relativ häufig vor, in keinem Körpergrab gab es jedoch blaue Perlen mit Augen (Konrad 1997, 72 ff; Tafel: 86-91). In der zweiten Hälfte des 8. Jh. werden die blauen Mosaikperlen zu einem in ganz Europa begehrten Schmuck (Andrae 1973).

Zur älteren Schmuckgruppe gehören die Kopfschmuckringe aus dünnem Draht, die mit Schlaufe und Häkchen zusammengehalten werden und Anhänger aus Kettchen und/oder Blechperlen haben (*Taf. 3: 1; Taf. 5: 26,27,34-36,38; Taf. 6: 3,4*). P. Korošec stellt sie ungefähr in das 7. und 8. Jh. (Korošec 1961). Das relative Alter bezeugte auch die Raumanalyse des Gräberfeldes Pristava bei Bled (Knific 1974), desgleichen die stratigrafische Analyse des Gräberfeldes Sedlo auf dem Blejski grad. Letztere bestätigte, dass man zu Beginn des 9. Jh. aufhörte, den Bestatteten solche Gegenstände beizugeben (Pleterski 1983). Die angeführten Gegenstände von Puščava kann man folglich rahmenhaft ins 8. Jh. datieren. Jünger sind die Kopfschmuckringe – vielleicht steckten sie die Frauen auch in Haarzöpfe, in den Gräbern 94, 104 und 110 wurden sie im Brustbereich gefunden – aus dickerem Draht: mit breit gehämmertem S-Schlaufe (*Taf. 4: 20,21,25,27,35,36*), mit gerade abgeschlossenen Enden (*Taf. 4: 14-16,23,29,30?; Taf. 5: 4*) oder mit Knöpfchenenden (*Taf. 4: 18,19,28,33,34; Taf. 6: 1, 2,5-8*). Zusammen mit diesen Gegenständen kommen auch Fingerringe (*Taf. 4: 17,22,24,26,32,37; Taf. 5: 3,5; Taf. 6: 10,12*) und eine Fibel (*Taf. 4: 31*) vor. Solche Gegenstände findet man im 9. Jh. in der zweiten und dritten Gräberschicht auf dem Sedlo auf Blejski grad (Pleterski 1983). Ebenfalls dort gefundene gehämmerte Halbmondhöringringe stammen aus der selben Zeit wie jener auf Puščava aus Grab 96 (*Taf. 5: 2*) vorliegt. Auf jeden Fall gehören auch die Fingerringfragmente (*Taf. 6: 9,11,13,14*) in das frühe Mittelalter gestellt. Allerdings gibt es auf Puščava keinen Schmuck, wie er in der jüngsten Schicht aus der ersten Hälfte des 10. Jh. auf dem Sedlo auf Blejski grad vorkommt: Kopfschmuckringe aus dickem Draht mit mehrfachen Knöpfchen an den Enden (Pleterski 1983). Das deutet darauf hin, dass man in Puščava um 900 mit den Bestattungen aufhörte.

Unter den Streufunden findet man auch eine Blechfibel mit erhöhtem Mittelteil (*Taf. 5: 25*). Erst unlängst stellte S. Spiong einen Überblick über solche Fibeln auf. In Bezug auf Herstellung und Dekor teilt er sie in mehrere Gruppen. Weil in der Tat die Grenze zwischen dem Vierblatt- und dem Rosettenmotiv unklar ist, scheint es sinnvoller zu sein, diese beiden Gruppen, wozu auch das Exemplar von Puščava gehört, als Einheit zu behandeln. Die von Spiong angeführten Fundorte liegen alle im Ostalpenraum, in Westerland auf Sylt und in Skandinavien (Spiong 2000, 72 und 217 f). Er datiert sie in die zweite Hälfte des 10. Jh. und in die erste Hälfte des 11. Jh. Scheinbar bestätigen eine solche Datierung auch die Hortfunde aus Skandinavien. P. Korošec stellt sie in eine zum Teil jüngere Übergangsgruppe ihrer Schmuckklassifikation, was dem Ende des 8. und dem 9. Jh. entspräche (vgl.: Korošec 1961, Tab. II: 6,8; Tab. V: 10). Dass sie nicht zum jüngsten, südwestlichen Teil des Gräberfeldes gehören, bewies auch die Lage auf Pristava bei Bled (Knific 1974, Plan III). Warum stammen dann ähnliche Gegenstände in den skandinavischen Hortfunden vom Ende des 10. und aus dem 11. Jh.? Einer der möglichen Gründe könnte die unterschiedlich lange Verwendungsdauer in den verschiedenen Ländern sein. Wahrscheinlich liegt auch ein methodologisches Missverständnis vor. Es erhebt sich nämlich die prinzipielle Frage, ob das Vergrabungsdatum des Hortes die Entstehungszeit der Gegenstände bedeutet, die er enthält. Die beste Antwort bieten die Münzen, deren Prägungszeiten bekannt sind. Diese sind allerdings häufig viel älter als

der ihr Vergrabungszeitpunkt. Warum könnte es bei den anderen Gegenständen im Hort nicht ähnlich sein? Eine Fibel, die jener von Puščava am ehesten gleicht, wurde in einem Hort in Westerland in Nordfriesland entdeckt. Sie ist nicht vollständig erhalten, vor allem fehlt das untere Plättchen mit der Nadelrast. Die jüngste Münze im Hort wurde in der Zeit von 1040-1042 geprägt, die älteste indes zweihundert Jahre zuvor in der Zeit von 840-860 (Wiechmann 1996, 515). Die Fibel könnte demnach auch im 9. Jh. entstanden sein und wäre dann im Hort eben schon ein alter Gegenstand - so wie einige Münzen.

Frühmittelalterlich ist auch die runde Schnalle mit Knochenbügel und Eisendorn (*Taf. 5: 24*). Eine solche wurde auch in Grab 13 in Hohenberg in der Obersteiermark entdeckt (Fischbach 1897, I: 14). Aufgrund des Begleitmaterials stammt auch der Nagel aus Grab 28 aus dem 8. Jh. (*Taf. 2: 13*).

Die Pfeilspitzen mit Schwalbenschwanz und tordiertem Hals (*Taf. 5: 14*) treten im gesamten Frühmittelalter auf (Ruttkey 1976, Abb. 54: A1b; 328).

Hoch- und Spätmittelalter

Pfeilspitzen mit schmalen Blatt von rhombischem Querschnitt (*Taf. 5: 7*) sind in Europa wenigstens in der Zeit vom 11. bis zum 14. Jh. verbreitet (Ruttkey 1976, Abb. 54: B11; 331 f). Eine jüngere Entstehungszeit weist auch der Hufnagel (*Taf. 5: 8*) auf. Zuverlässige Hufeisenfunde stammen erst aus dem 9. Jh. (Steuer 2000). Auf Grund der Herstellung auf einer schnell rotierenden fußgetriebenen Töpferscheibe und wegen der Magerung gleichen einander die Gefäßfragmente (*Taf. 3: 20; Taf. 5: 11-13*). Die dreifach gerippte Randleiste (*Taf. 5: 11,12*) ist für das 15. Jh. charakteristisch (vgl.: Pleterški 1980). Die Form, wie sie der Rand aus Grab 138 (*Taf. 5: 13*) aufweist, stellt Losert ins Hochmittelalter (Losert 1993, Abb. 6: 7b und 47). Im Bereich der Gräber 137 und 138 kam es also im Mittelalter zu einer Störung die zumindest Grab 138 beschädigte.

Ein sehr schöner spätmittelalterlicher Gegenstand ist die rhombische Fibel (*Taf. 5: 33* und *Abb. 9: 10*). Im ungarischen Nationalmuseum wird eine 5,3 cm große Bronzefibel unbekanntes Fundorts aufbewahrt. Die Verfasserin des Katalogs datiert sie in die zweite Hälfte des 13. Jh. (Lovag 1999, 90 f und Abb. 233). Im Ort Majs (Komitat Baranya) fand man sogar eine Gussform für rhombische Fibeln. J. G. Ódor sammelte 21 ähnliche Exemplare aus Pannonien. Sie besitzen eine Größe von 2,5 bis 8,5 cm. Wie die Lage in den Gräbern und den Darstellungen aus dem 14. und 15. Jh. zeigt, handelt es sich um Fibeln, mit denen man Mäntel verschloss. Auf der Grundlage von archäologischem Fundmaterial und bildlichen Darstellungen stellt der Autor die rhombischen Fibeln in die Zeit vom 13. bis zum 15. Jh. (Ódor 1998). Anlässlich der Entdeckung einer Goldfibel auf Burg Schrattenstein (Niederösterreich), befasste sich auch W. Haider-Berky eingehend mit solchen Gegenständen. Er datiert sie ähnlich wie Ódor, hebt allerdings hervor, dass es sich vornehmlich um einen Schmuck handeln soll, mit dem man das Falten von Umhängen erreichen wollte (Haider-Berky 2000). Einen solchen Verwendungszweck bestätigt auch die Darstellung der phrygischen Sybilla von 1483 (*Abb. 10*). Der Bügel der Fibel von Schrattenstein wurde aus vier Teilen hergestellt, die Gussform aus Majs deutet dagegen auf einen Guss in einem Stück hin.

Nicht eingeordnet

Zeitlich untypisch sind eine rhomboide Spitze (*Taf. 5: 15*), ein Ring (*Taf. 5: 6*) und Eisenfragmente (*Taf. 5: 17-20,22,23*). Nicht zu datieren waren noch Bronze- (*Taf. 5: 28, 32*) und Keramikfragmente (*Taf. 6: 19,23,27,30,31*).

GEGENSTÄNDE, GRÄBER UND VERSTORBENE - ANGABEN IM RAUM

Winklers und Schmidts gesamte Grabungen wurden auf eine Weise durchgeführt, die keine Feststellung der Umrisse der Grabgrubengrenzen ermöglichte. Allerdings erkannten sie starke und gut erhaltene Steinfassungen sowie jene Teile der Gräber, die in den Felsuntergrund eingemeißelt waren. Aus der Tatsache, dass alle Schmuckteile aus dünnem Draht oder dünnem Blech ohne Befunde sind, kann man schließen, dass Winkler und Schmid in den Gräbern nur größere und kompakte Gegenstände bemerkten, kleine bzw. zerbrechliche fanden sie erst bei der Sichtung der ausgehobenen Erde. Auf Grund der Grabungsmethode waren ihnen zahlreiche Grabbeigaben wahrscheinlich nicht aufgefallen.

Gräberfeldgrenzen

Weil sich die erforschte Fläche im Nordosten schon dem sehr steilen Nordosthang nähert, kann es dort vom wirklichen Gräberfeldrand nicht weit sein. Wie weit sich das Gräberfeld nach Südosten erstreckte, weiß man nicht. Ein Fund aus dem Jahre 1995 deutet darauf hin, dass es sich wenigstens bis zum heutigen Weg erstreckt haben muss. Am nicht erforschten Südwesthang sind also noch Gräber zu erwarten. Nach Nordwesten reichen die Gräber bis zu den extrem steilen Hängen des Schutzgrabens. Weil dort das Gelände nach Nordwesten ein starkes Gefälle aufweist (*Taf. 4*, Querschnitt A-B), hatte man höchstwahrscheinlich beim Aushub des Schutzgrabens das natürliche Gefälle des Geländes ausgenutzt. Deswegen ist es nicht sehr glaubhaft, dass dabei ein Teil des Gräberfeldes zerstört worden wäre. Die Nordecke des Gräberfeldes wurde also erforscht. Im Südosten verjüngt sich der Kamm von Puščava auf natürliche Weise. Wenig wahrscheinlich ist, dass man auf der Schmalstelle Gräber anlegte und später beim Bau des Schutzgrabens zerstörte. Dieser trennte den Kirchenhügel von Puščava. Daher liegen auch die Gräber im Südosten wahrscheinlich in der Nähe der Gräberfeldgrenze.

Grabtiefe (*Abb. 12*)

Die Grabgrubengrenzen wurden wegen der Grabungsmethode nicht ausgemacht, allerdings stehen uns die Angaben zur Grabtiefe zur Verfügung. Dem Ausgrabungstagebuch kann man entnehmen, dass der Abstand zwischen der damaligen Grabungsoberkante und dem Kopf der Bestatteten gemessen wurde. Die Mehrzahl der Gräber lag in einer Tiefe von 0,4 bis 0,9 m, die Durchschnittstiefe betrug 0,72 m. Im Norden gibt es jedoch eine Gruppe von ausgesprochen tiefen Gräbern von 1,3 bis 2,2 m. Das ist die Folge einer jüngeren Aufschüttung, wie die Beschreibungen der Schichten über den Gräbern 9, 10, 61 und das Profil (*Abb. 4*, Profil A-B) zeigen. Schon Schmid war der Ansicht, dass es sich um eine Aufschüttung aus dem Mittelalter handelt. Erklären kann man sie durch das Ausgraben eines quer über den Kamm verlaufenden Grabens, der das Vahtar-Feld von Puščava trennt (*Abb. 4*, Querschnitt A-B). Nur von dort konnte man soviel Erdreich bekommen. Die Schichten über Grab 61 zeigen, dass man damals auch den Wall am Nordostrand von Puščava aufschüttete (*Abb. 3: Hw; 4; Abb. 6: HW; Abb. 7*). Ausgesprochen flach sind die Gräber im Süden. Weil dort das Gelände überall ein relativ gleichmäßiges Gefälle aufweist, kennzeichnet die kleine Gruppe der flachen Gräber höchstwahrscheinlich den Bereich, aus dem man für den südlichen Teil des nordöstlichen Walls das Material genommen hatte. Da es sich um die jüngsten Gräber handelt, wird die Datierung des Walls in die spätere Zeit erneut bestätigt. Getrennt

liegen die sehr flachen Gräber 42 und 45. Ihre geringe Tiefe an dieser Stelle kann man dadurch erklären, dass sie am Hang zwischen der kleinen Anhöhe im Nordosten und dem kleinen Tal im Südosten liegen. Die Nachbargräber 43 und 44 waren beim Kopf der bestatteten Person eben tiefer in den Hang eingegraben worden als bei den Füßen. Deshalb sind die Gräber scheinbar tiefer. Weil in Grab 42 die Verstorbene umgekehrt orientiert lag, veränderte sich das Maß in ein flaches Grab. In Grab 45 lag der Leichnam hingegen schräg, was darauf hindeutet, dass die Grabgrube nicht tiefer in den Hang eingegraben war als bei den Füßen. Den Hang an dieser Stelle bestätigt auch eine Anmerkung im Ausgrabungstagebuch zur Tiefe des Nachbargrabes 29, aus dieser geht hervor, dass der Kopf dort 0,3 m tiefer liege. Der Hang ist an der beschriebenen Stelle deshalb älter als das Gräberfeld. Im Lichte der obigen Beobachtungen wird auch die Gruppe der Gräber mittlerer Tiefe im sonst flachen südöstlichen Teil des Gräberfeldes aufschlussreich. Sie liegen dicht nebeneinander am südlichen Fuß der mittleren Kuppe, die das Gräberfeld aufteilt. Ihre größere Tiefe in der Zeit der Grabungen könnte man damit erklären, dass sie später noch zusätzlich aufgeschüttet wurden.

Körperrichtung

(Abb. 13)

Da keine Grabgruben ausgemacht wurden, kann man nur die Bestattungsrichtung erforschen. Da diese aber von der Grabgrube abhängig war, und sie von ihrer Richtung nicht wesentlich abweichen konnte, muss die Körperrichtung im Groben mit der Richtung der Grabgrube übereinstimmen. Für den Bedarf der gemeinsamen Karte wurde als Bestattungsrichtung stets die Richtung nach Osten berücksichtigt, obwohl der Tote auch in umgekehrter, westlicher Richtung ins Grab gelegt worden sein konnte. Für die Gräber mit westlicher Ausrichtung wurde eigens eine Abbildung (Abb. 14) angefertigt, die zeigt, dass sie im Südosten etwas weniger häufig vorkommen. Dies stimmt auch mit der Beobachtung überein, dass es im Frühmittelalter weniger westlich ausgerichtete Bestattungen gibt als in der Spätantike. Eine Erklärung für den Grund der umgekehrten Körperrichtung in Puščava kann derzeit noch nicht gegeben werden. Mit Sicherheit hängt die Orientierung nicht vom Geschlecht der Bestatteten ab, weil sowohl Männer als auch Frauen so begraben waren.

Winkler hat die Richtung wahrscheinlich nicht gemessen, denn Schmid hätte sie sonst gewiss in seine Beschreibung mit einbezogen, weil er sehr um eine Vereinheitlichung der Erfassung von Angaben bemüht war. Winkler muss allerdings eine Art Skizze (der Gräberlage) von der Lage der Gräber gehabt haben, auf deren Grundlage er einen Plan anfertigte, den er Schlosser sandte. Weil die Vorlage, die ihm Schmid und Schlosser vorbereitet hatten, schlecht war, hatte er bei der Einzeichnung der Richtungen Schwierigkeiten, was aus den zahlreichen Korrekturen auf dieser Vorlage zu ersehen ist. Deswegen sind die Richtungen seiner Gräber, wie sie auf den Plänen vermessen werden konnten, für eine detailliertere Analyse unbrauchbar.

Schmid hatte gewissenhaft die Richtungen vermessen, offensichtlich mit Hilfe eines Kompasses. Aber er vermaß nur am ersten Tag zwei Gräber mit einer Ablesegenauigkeit von 1°. Es handelte sich um die Richtung von 132°, zu der er zweimal notierte: genau Südost (was natürlich 135° beträgt). Deswegen können auch all seine späteren Kennzeichen „genau“ Südost oder Nordost auch nur Näherungswerte bedeuten. Dass man seine Richtungen auch sonst nicht anders verstehen darf, darauf deutet auch der Umstand hin, dass alle übrigen Richtungen mit einer Ablesegenauigkeit von 10° vermessen sind.

So haben wir den Entschluss gefasst, zunächst jene Gräber getrennt zu behandeln, deren Ausrichtung mit dem Kompass

vermessen worden war (Abb. 15).

Es ist offensichtlich, dass es sich um mindestens drei vorherrschende Richtungen (A, B, C) handelt. Richtung C kommt sehr nah an die Richtung von 128° heran, die durch Puščava und die Marienkirche auf dem Homec bestimmt wird (Abb. 16: 3). Schon vor einiger Zeit wurde gezeigt (Pleterski 1996, 167 f und Sl.: 3-5), dass die Richtungen von Puščava zur Marienkirche auf dem Homec und zu Sv. Jurij/St. Georg in Legen einen Teil der Kultstruktur aus altslawischer Zeit darstellen. Dass die Richtung von 105° von Puščava zur St. Georgskirche (Abb. 16: 1) der Anlass für die Gruppe der Richtung B gewesen wäre, ist weniger wahrscheinlich, weil man in diesem Fall erwarten würde, dass die Richtungen von 100° und 110° vorherrschend wären und nicht so ausgeprägt die Richtung von 120°. Sie scheint der Grund für die Gruppe der Richtung B zu sein, die zwischen 110° und 120° liegt. Jetzt fällt die Kirche des hl. Martin in Šmartno (Abb. 16: 2) auf, die mit Puščava die Richtung von 117° bestimmt. Wenn diejenigen Interpretationen der schriftlichen Quellen zutreffen, die St. Martin als Pfarrei betrachten, die schon in der zweiten Hälfte des 10. Jh. bestand und deren Bezirk das große Gebiet von Kotlje im Westen und der Drava im Norden bis Vitanje im Südosten umfasste (Skuk 1997, 9 ff), erhebt sich die Frage, warum gerade dieser Kirche eine zentrale Rolle zukam. Heute weiß man nämlich, dass zumindest schon um 900 auch die Nachbarkirche Sv. Jurij in Legen stand (Strmčnik-Gulič 1994).

Wenn die Gruppe der Richtung B in Puščava tatsächlich die Ausrichtung auf die Martinskirche bedeutet, dann wäre die Annahme von ihrem Bestehen im frühen Mittelalter bestätigt, die in den schriftlichen Quellen angedeutet wird. Mehr noch, weil zu ihr ein Großteil der spätantiken Gräber in Puščava gerichtet ist (Abb. 13 und Abb. 29), scheint es sehr wahrscheinlich zu sein, dass sich an ihrer Stelle oder in ihrer Nähe schon in der Spätantike eine Kultstätte befand. Dann läge ein ähnlicher Fall vor, wie er in Šmartno im Tuhinj-Tal vorkommt, wo neben dem heutigen Dorf Reste einer sehr glaublich frühchristlichen Kirche entdeckt wurden (Božič 1995, 47 f). Damit erhielte man auch eine sinnvolle Antwort auf die obige Frage: das frühmittelalterliche Kirchenzentrum lehnte sich an das spätantike an.

Eine interessante Ergänzung bietet der kalendarische Aspekt der angeführten Richtungen. Die Richtung von 128° von Puščava stimmt mit dem Aufgang der Weihnachtssonne überein. Auch diese Richtung berücksichtigten die Gräber in der Spätantike und im Frühmittelalter. Die Richtung von 117° stimmt mit dem Sonnenaufgang vom 2. Februar \pm 3 Tage und vom 9. November \pm 3 Tage überein. Beide Daten sind gleich interessant. Das erste stellt das christliche Fest Mariä Reinigung dar, der im Jahre 494 den Feiertag der römischen Luperkalien ersetzte, und zugleich war nach dem keltischen Kalender der 1. Februar der Frühjahrsanfang. Das zweite liegt einerseits dem 1. November sehr nahe und damit dem keltischen Winteranfang und erfasst andererseits mit seiner Toleranzweite auch den 11. November, den Tag des hl. Martin, der im 4. Jh. lebte und dem die Kirche in Šmartno geweiht ist (vgl.: Kuret 1989, 92 ff, 108 ff, 524 ff; Eisenhut 1969). Im Vergleich dazu bezieht sich die Richtung von 105° von Puščava auf relativ unwichtiges Daten: den 27. Februar \pm 3 Tage und den 14. Oktober \pm 3 Tage. Deswegen ist es verständlich, dass sie bei der Anlage der Gräber nicht berücksichtigt wurde.

Die Gruppe der Richtung A weist zuwenig Gräber auf, als dass man sie genauer bestimmen könnte. Aber vielleicht bedeuten zwei ihrer höchsten Gipfel bei 40° und 60° zweierlei: die Gräber, die im rechten Winkel zum Aufgang der Weihnachtssonne lagen, und die Gräber, die in Richtung zum Aufgang der Sonne zur Zeit der Sommersonnenwende lagen. Keines der Gräber dieser Gruppe kann mit Gewissheit ins Frühmittelalter datiert werden, wenigstens zwei (Grab. 86, 87) stammen mit Sicherheit aus der Spätantike. Im Allgemeinen könnten die Gräber der Richtungen A und C jene Gräber

sein, die die beiden wichtigsten Daten im Zyklus des Sonnenjahres bedeuten, die Gruppe B die Gräber, für die der arbiträr angesetzte Beginn des Winters und dessen Ende wichtiger sind.

Schließlich wurden noch die Richtungen von Winklers Gräbern untersucht. Hier wurde zunächst eine Verbesserung von 3° berücksichtigt, die notwendig war, um Winklers Pläne und Schmid's Gräber überhaupt zusammensetzen zu können. Da beide Ausgräber in der gesamten Gräberfeldfläche gruben, müsste das Spektrum der Gräber bei beiden vergleichbar sein. Die Durchschnittsabweichung von Schmid's Gräbern und jenen aus dem Jahre 1995 beträgt 121,7°, jene von Winkler (um 3° verbessert) hingegen 134°. Der Unterschied zwischen den beiden Messungen beträgt also ungefähr 12°.

Die Übersicht über die Richtungen von Winklers Gräbern (Abb. 17) ist erwartungsgemäß weniger klar als die von Schmid. Darin sind die nordöstlichen Gräber nicht enthalten. Zu erahnen sind dennoch zwei Richtungsgruppen, deren Grenze in etwa bei 139° liegt. Wenn man jetzt alle Richtungen Winklers noch um 12° verkleinert, um den Unterschied zwischen den beiden Vermessungsweisen aufzuheben, dann erhält man den Ausgangspunkt, der auf der Abbildung (Abb. 13) vorgestellt wird. Die Richtungen der Gräber von 90°-127° und von mehr als 127° finden sich gleichmäßig verteilt im gesamten Gräberfeld. Sie können kleinere Gruppen bilden, die aber nicht zeitlich bedingt sind. Die Gräber, die eine Richtung von weniger als 90° haben, liegen vor allem im Süden der gepflasterten Anhöhe. In allen vorherrschenden Richtungsgruppen kommen bei den bestatteten Personen beide Arme sowohl ausgestreckt als auch angewinkelt vor.

Särge, Steinfassung der Gräber (Abb. 18)

In zwei zeitlich nicht genauer bestimmbar Gräbern (14, 74) fand man Spuren von Holzbrettern, vielleicht eines einfachen Sarges. In 17 Gräbern stellten die Ausgräber Spuren einer Fassung aus Steinplatten oder zusammengelegten Steinen fest. Weil Winkler sie nur einmal fand, liegt die Vermutung nahe, dass es vielleicht mehrere davon gab, er sie aber nicht erkannte. In allen Fällen, wo solche Gräber Beigaben haben, handelt es sich um spätantike Gräber (Grab 11, 73, 70). Bedeutenderweise sind in den Gräbern mit Fassung bei nur einem Verstorbenen die Arme ausgestreckt. Das ist Grab 69, wo ein Neugeborenes lag. Deswegen erhebt sich die Frage, ob die Knochen seiner Arme überhaupt vollständig erhalten waren. Auf jeden Fall hatte es die umgekehrte, westliche Richtung, die in der Spätantike häufiger ist. So kann man mit ziemlicher Gewissheit annehmen, dass die Gräber mit Steinfassung für die spätantiken Gräber in Puščava kennzeichnend sind.

Grabverfüllung (Abb. 19; Abb. 20)

Da man bei den Ausgrabungen nicht die Grabgruben erkannte, ist die Angabe, dass ein Gegenstand im Grab gefunden wurde, vor allem von dessen Skelettnähe abhängig. Desgleichen hatte man eventuelle spätere Grabstörungen nicht bemerken können. So können die Funde aus der sog. Grabverfüllung zu älteren Schichten von außerhalb der Grabgrube, zur tatsächlichen Grabverfüllung oder zu jüngeren Schichten an der Stelle des Grabes gehören. Bei vier Gräbern wurden Holzkohlebrocken (Abb. 19: 1) entdeckt. Drei davon liegen zusammen in der kleinen Mulde inmitten des Gräberfeldes. Weil es sich um die Stelle handelt, wo Schmid später das vorgeschichtliche Gebäude I (Abb. 3: 1) ergrub, gehört dazu wahrscheinlich auch die Holzkohle bei den Gräbern. Ähnlich verhält es sich mit den Keramikfragmenten (Abb. 19: 2), die an der selben

Stelle häufig vorkommen, aber hie und da auch an anderen Orten im Gräberfeld zu finden sind. Größtenteils handelt es sich um Gegenstände aus den älteren oder jüngeren Schichten. Bei keinem Grab kann man mit Sicherheit behaupten, die Fragmente seien absichtlich bei der Bestattung hinein gekommen.

In der Verfüllung der Gräber beobachtete man auch häufig Teile von Menschenknochen. Diese Angabe stimmt gut überein mit jener von fehlenden Skelettteilen der Verstorbenen bzw. mit der Notiz von teilweise oder vollständig verlagerten Skeletten (Abb. 20). Zu erkennen sind zwei größere Gruppen solcher Gräber: inmitten des Gräberfeldes und im Südosten, die mit den Bereichen der größeren Gräberdichte übereinstimmen. Das ist die Folge der mehrfachen Bestattung an derselben Stelle. Warum das gleiche Phänomen auch im Bereich geringer Gräberdichte zu sehen ist, dafür gibt es mehrere Möglichkeiten: erstens, dass es dort mehrere Gräber gab, die von den Forschern aber nicht entdeckt wurden, zweitens, dass die Ausgräber selbst unwillkürlich die Gräber zerstört hatten und drittens, dass sie durch Tätigkeiten beschädigt wurden, die auf dem Gelände durchgeführt wurden, nachdem es nicht mehr als Friedhof diente.

Armhaltung (Abb. 21; Abb. 22)

Schmid widmete seine besondere Aufmerksamkeit der Armhaltung und bemühte sich, Angaben dazu auch von Winkler zu erhalten. Im Allgemeinen liegen die Arme der Verstorbenen auf sehr verschiedene Weise, im Wesentlichen kann man aber zwei Gruppen bestimmen. Zu der einen Gruppe gehören die Gräber, in denen die Verstorbenen einen Arm oder beide Arme angewinkelt haben (Abb. 21), zu der anderen jene, in denen beide Arme der Verstorbenen ausgestreckt sind (Abb. 22). Weil mehrmals nicht die Lage des einen oder sogar beider Arme bekannt ist, muss man sich bei der Beurteilung dieses Kriteriums vor allem auf die Fälle stützen, bei denen beide Arme ausgestreckt oder angewinkelt sind. In der nordwestlichen Hälfte des Gräberfeldes liegt das Verhältnis der beiden Armhaltungen im Gleichgewicht, in der südöstlichen sind dagegen die Verstorbenen mit beiderseits ausgestreckten Armen stark vorherrschend. Jene mit auf beiden Seiten angewinkelten Armen liegen dort vor allem am südlichen Fuß der Kuppe mit gepflasterter Oberfläche. Vom zeitlichen Standpunkt aus betrachtet, weisen sowohl die spätantiken als auch die frühmittelalterlichen Gräber beide Armhaltungen auf. Bei den frühmittelalterlichen Gräbern überwiegt jedoch die ausgestreckte Armhaltung, bei den spätantiken dagegen die angewinkelte. In keinem Grab, das man ins 9. Jh. datieren kann, sind die Hände der bestatteten Person überkreuzt. Die Armhaltungen sind von der Grabausrichtung unabhängig. Die Armhaltung in spätantiken Gräbern analysierte bei der Bearbeitung des Gräberfeldes Tiefer Graben/Flügelhofgasse in Linz (Oberösterreich) vor kurzem E. Ruprechtsberger. Dort hat kein Verstorbener völlig ausgestreckte Arme, zumindest ein Arm ist angewinkelt, in der Mehrzahl sind es sogar beide. Die Verstorbenen mit angewinkelten Armen hatten in Lauriacum Beigaben mit Christogramm. Deswegen ist Ruprechtsberger der Ansicht, dass eine solche Armhaltung auf Christen deutet, ein nach oben gebogener Arm soll die Geste eines Oranten nachahmen (Ruprechtsberger 1999, 22). Was es mit einer solchen Armdeutung in Puščava auf sich hat, soll im Folgenden betrachtet werden.

Geschlecht und Alter (Abb. 23)

Die Kindergräber erkannten mit Sicherheit im Gelände schon Winkler und Schmid. Toldts Angaben (Quellenverzeichnis:

4 und 10; Toldt 1912) über das Geschlecht wurden vollständigshalber noch auf zweierlei Weisen ergänzt: mit Hilfe der typischen Beigaben und hinsichtlich der erhaltenen Skelettlänge. Bei keinem Frauengrab ist nämlich eine Skelettlänge über 1,68 m erhalten. Deswegen wurden Skelettlängen, die dieses Maß übersteigen, als die von Männern bestimmt. Das sind die Gräber: 9 (rekonstruierte Länge), 21, 23, 27, 28, 48, 59a, 65, 67, 75 (rekonstruierte Länge), 100a und 102. Als typisch männliche Beigaben wurden Sporn, Pfeilspitze und Feuerstein berücksichtigt, als typisch weibliche Ohringe, Fingerringe, Armringe und Perlen.

Im gesamten Gräberfeld bilden die Frauen-, Männer- und Kindergräber kleinere Gruppen. Im Nordwesten gibt es sehr viele Kindergräber, im Südosten dagegen nur fünf - höchstwahrscheinlich eine Folge der schlechten Erforschung dieses Teils des Gräberfeldes. Im Nordwesten gibt es scheinbar etwas mehr Männer- als Frauengräber, aber wahrscheinlich verbirgt sich der Unterschied in den nicht bestimmten Skeletten, wovon es dort ziemlich viele gibt. Zweifellos liegen erheblich mehr Frauen (28) als Männer (14) im Südosten. Dafür gibt es zwei mögliche Erklärungen: entweder wurden nicht alle Männergräber ausgegraben oder ein Teil der Männer wurde an einem anderen Ort bestattet. Das letztere Phänomen ist gut erkennbar in Dlesc bei Bodešče in der Zeit der Verlagerung der Bestattungen auf die Kirchenfriedhöfe (Pleterski 1986, 35). Eine Besonderheit stellt Grab 8 dar, das sowohl Männer- (Köcher mit Pfeilspitzen) als auch Frauenbeigaben (Armring und Halskette aus Bernsteinperlen) besitzt. Da es sich um eine gut dokumentierte Grabereinheit handelt (Taf. 2), liegt eine Auswahl von Gegenständen vor, die offensichtlich mit Absicht die symbolische Androgynie des Verstorbenen betonen. Auch das gebogene Messer mit Knochengriff, in das Kreisäugen eingeritzt sind, ist kein alltäglicher Gegenstand. Warum Winkler den Eindruck hatte, dass es sich um ein Hockergrab handelte, ist aus der Zeichnung nicht ersichtlich. Die Symbolik der Beigaben verdient eine Sonderuntersuchung. Hier sei zumindest auf das männlich-weibliche Aussehen der mythischen Helden hingewiesen, die die Kräfte der Dunkelheit, der Kälte und des Todes besiegen (Pleterski 1989).

Beigaben

Nur in einem guten Drittel der Gräber (49) beobachteten die Ausgräber Beigaben. Einige Einzelfunde können in der Tat nur die Folge von Störungen der Gräber schon zur Zeit der Nutzung des Gräberfeldes sein, aber ein Großteil wurde zweifellos auch bei den Grabungen übersehen. Bezeichnenderweise wurde in den Gräbern kein Gegenstand aus dünnem Draht oder Blech entdeckt. Das spricht für eine Grabungsweise, bei der man nur gut erhaltene Gegenstände bemerkte. Die Gräber mit Beigaben sind ziemlich gleichmäßig im Gräberfeld verteilt (Abb. 24), was darauf hindeutet, dass es keinen Unterschied zwischen Winklers und Schmidts Grabungen gibt. Vielleicht arbeiteten sogar beide mit den selben Arbeitern.

Die kleine Anzahl relativ verschiedenartiger Gegenstände erfordert bei der Kartierung ihre Einordnung in größere Gruppen. Deswegen habe ich mich entschlossen, sie nach ihrer Funktion zu klassifizieren. Trotz solch großer Verallgemeinerung zeichneten sich einige räumliche Gruppen ab.

Die Gräber, in denen ein Messer oder eine Lanzenspitze oder ein Feuerstahl oder eine Pfeilspitze oder ein Sporn lagen, bilden zwei Gruppen im Nordosten des Gräberfeldes (Abb. 25). Die Gruppe der Gräber 4, 5 und 8 ist spätantik. In der zweiten Gruppe umgeben die frühmittelalterlichen Gräber 13, 25 und 43 das spätantike Grab 29. Ein Zufall oder eine nicht unterbrochene Kenntnis davon, wer wen wo begraben durfte? Desgleichen liegen nur im Nordwesten des Gräberfeldes

Gräber mit Schnallen verschiedener Art und Gräber mit Perlen. Es handelt sich sowohl um spätantike als auch frühmittelalterliche Gräber. Nur in der Spätantike hatten die verstorbenen Frauen Armringe (Abb. 26), diese liegen in der nordwestlichen Hälfte des Gräberfeldes, aber auch schon auf dessen Südwestseite. Damit bezeugen sie, dass der gesamte Bereich des Gräberfeldes schon in der Spätantike benutzt wurde. Ebenso liegen die spätantiken Gräber mit Gefäßen im gesamten Bereich (Abb. 27). Die frühmittelalterlichen Gefäße (Gräber 6, 16, 28, 33, 44, 71) befinden sich nur im nordwestlichen Teil des Gräberfeldes.

Ein ganz anderes Bild bieten die Finger- und die Ohringe (Abb. 28). Mit Ausnahme von Grab 4 und 16 im nordwestlichen Teil des Gräberfeldes befinden sich alle in der Südosthälfte. Dort liegen sie nur aus einem spätantiken Grab (87) vor, alle anderen Gräber sind frühmittelalterlich. Bei den letzteren zeichnet sich am Rand der Gruppe ein jüngerer Horizont mit Beigabe von Knöpfchenohrringen ab (Grab: 91, 94, 110, 120).

Im Großen und Ganzen zeigen die Gegenstände, dass der gesamte Bereich des Gräberfeldes schon in der Spätantike genutzt wurde. Dabei liegen die beiden Gürtelschnallen (Grab 4, 17) vom Ende des 4. oder der ersten Hälfte des 5. Jh. im Nordwesten, die beiden Gürtelschnallen (Grab 70, 74) aus der zweiten Hälfte des 5. Jh. eher im Südosten (Abb. 26: 1). Das deutet auf die Möglichkeit hin, dass das Gräberfeld sich schon in der Spätantike auch horizontal ausbreitete. Alle frühmittelalterlichen Gegenstände des 8. Jh. liegen in der nordwestlichen Hälfte des Gräberfeldes (Abb. 25 und Abb. 27), all jene aus dem 9. Jh. dagegen in der südöstlichen (Abb. 28). Die Ausweitung des Gräberfeldes im Frühmittelalter von Nordwesten nach Südosten ist so offensichtlich. Zugleich bestätigt es die zeitliche Klassifikation des frühmittelalterlichen Materials in älteres und jüngerer, wie es schon das Gräberfeld Pristava bei Bled zeigte (Knific 1974). Eine Neuheit im Vergleich zu Pristava ist die, dass in der älteren Epoche in Puščava auch die Gräber mit Gefäßen gut vertreten sind. Hier bilden sie den Bestandteil der materiellen Kultur des 8. Jh. und stellen kein besonderes Kulturphänomen dar, wie es einst erschien (z. B.: Korošec 1979, 32 ff). In Puščava zeichnet sich der Prozess der Veränderung der Grabbeigabenstruktur ab, die sonst in den oberösterreichischen Gräberfeldern Auhof, Gusen und Micheldorf gut zu erkennen ist (Tovornik 1985; 1985a; 1986): nur Gefäße in den Gräbern (Grab 6), Gefäße und Schmuck (Grab 16), nur noch Schmuck (Gräber im Südosten). Dieser Prozess verlief in den verschiedenen Gebieten unterschiedlich schnell, deswegen ist ein gleichzeitiges Bestehen aller drei Entwicklungsstufen möglich.

Spätantike Gräber

(Abb. 29)

Zur Bestimmung der spätantiken Gräber stehen neben den Beigaben noch einige Indikatoren zur Verfügung. Erwähnt wurden schon die Steinfassungen der Gräber. Desgleichen scheinen die Gräber eine Gruppe zu bilden, die von Norden weniger als 80° abweichen. Dazu gehören die Gräber 86 und 87, deren Beigaben sie in die erste Hälfte des 5. Jh. datieren. Wenn man zu dieser Gruppe auch Grab 138 im Südwesten des Gräberfeldes dazuzählen darf, dann wurde wahrscheinlich ein Großteil der Gruppe noch nicht ausgegraben. Zugleich deutet dieses Grab, das scheinbar stratigrafisch jünger ist als Grab 137, darauf hin, dass diese Gruppe erst dann entstand, nachdem das Gräberfeld schon einige Zeit bestanden hatte. Desgleichen sind die Gräber 137 und 128 ein Beweis dafür, dass nur ein begrenzter Teil des Gräberfeldes wissenschaftlich untersucht ist, während der Großteil noch auf die Erforschung wartet. Beim Erscheinungsbild des Gräberfeldes hat man es mit einer kaum erkennbaren Struktur zu tun. Die spätantiken Gräber sind im ganzen erforschten Bereich des Gräberfeldes

relativ verstreut angeordnet. Dichter liegen sie im zentralen Teil, insbesondere am Südfuß der zentralen Kuppe. Nur hier begegnet man einer Art Gruppenkonzept geplanten Gruppenanordnung, anderswo ist eine starke Individualisierung offensichtlich.

Unter den Gegenständen in den Gräbern konnte man keine solchen bestimmen, die nur für das 4. Jh. charakteristisch gewesen wären, und ebenso nicht solche, die nur für das 6. Jh. kennzeichnend gewesen wären. Obwohl man einige Gegenstände auch (wenigstens) schon in das letzte Viertel des 4. Jh. stellen kann, bedeutet dies noch nicht notwendigerweise, dass die ersten Gräber schon damals entstanden wären. Aber diese Möglichkeit besteht, und man muss sie berücksichtigen. Auf jeden Fall ist der Grund für die Entstehung des Gräberfeldes ein allgemeiner, denn damals war im Ostalpenraum schon eine Reihe ähnlicher Gräberfelder entstanden, in der Nähe beispielsweise Brezje pri Zrečah (Pahič 1969). Höchstwahrscheinlich handelt es sich um die Einwohner von Colatio. Ob die Verlagerung des Begräbnisortes an die Hänge des Burgberges und der Siedlung gleichzeitig erfolgten, könnte allein die Analyse der Funde von Schmid Grabungen zeigen.

Nur zwei Gegenstände, die man mit großer Zuverlässigkeit in die zweite Hälfte des 5. Jh. oder sogar an den Beginn des 6. Jh. stellen konnte, deuten darauf hin, dass sich auch in Puščava ein Prozess vollzog, der von anderen spätantiken Fundorten des Kaiserreiches bekannt ist: Im Laufe des 5. Jh. verschwinden aus den Gräbern die Beigaben. Deswegen sind einige Gräber ohne Beigaben wahrscheinlich ebenfalls spätantik. Jedenfalls wurden keine Gegenstände gefunden, die man mit Sicherheit ins 6. und 7. Jh. stellen könnte. Bedeutet dies, dass das Leben der Leute in der Siedlung, die in Puščava ihre Toten begruben, erloschen war?

Keinesfalls ist dies die einzige Möglichkeit. Vielleicht gab man einfach das alte Gräberfeld auf und verlegte es an einen anderen Ort (näher zur Kirche?). Wenn die überkreuzten Hände tatsächlich auf Christen deuten und die verschiedenen Grabrichtungen auf die verschiedenen Glaubensformen, und wenn man alle Armhaltungen bei allen Richtungen vorfindet, dann könnte man dies auf wenigstens zwei Weisen erklären. Erstens, in Puščava bestatteten geringstenfalls zwei verschiedene christliche Sekten (Solstitialrichtungen und die Richtung des Winteranfanges und -endes). Zweitens, es handelt sich um mindestens zwei verschiedene Gruppen heidnischen Glaubens, die sich zur gleichen Zeit zu christianisieren beginnen. Diese Möglichkeit ist im Augenblick die wahrscheinlichere, denn gerade das 4. Jh. ist die Zeit, als das Christentum zu einem Glauben der Massen wurde. Der Preis, den es dafür bezahlen musste, war eine hohe Stufe der Paganisierung (zum Prozess der Durchdringung des Christentums mit dem Heidentum: MacMullen 1997).

Frühmittelalterliche Gräber

(Abb. 30)

Im Unterschied zu den spätantiken Gräbern, wo zur archäologischen Zeitbestimmung mehrere Kriterien zur Verfügung standen, bleiben zur Bestimmung der frühmittelalterlichen Gräber nur noch die Gegenstände. Das Bild, das man erhält, ist schon deshalb nicht vollständig, weil die Ausgräber einige Gegenstände in den Gräbern nicht bemerkt hatten. Ebenso ist es nicht wahrscheinlich, dass es in dieser Zeit keine Gräber ohne Beigaben gegeben hätte. Trotz dieser Einschränkungen steht ein aufschlussreicher Umriss zur Verfügung.

Auch im frühen Mittelalter begrub man die Toten auf der gesamten erkundeten Länge des Gräberfeldes. Nach den bisherigen Forschungen erscheint es jedoch, dass man nicht die ganze Breite genutzt hatte, sondern nur einen schmäleren

Streifen, vor allem oben auf dem Sattel. Alle Gegenstände, die man ins 8. Jh. stellen kann, befinden sich nur in der nordwestlichen Hälfte, die von der südöstlichen durch die Kuppe mit gepflasterter Oberfläche getrennt wird. In der nordwestlichen Hälfte gab es keinen Gegenstand, den man mit Gewissheit nur ins 9. Jh. datieren könnte, deswegen erscheint der Schluss möglich, dass man dort nur im 8. Jh. die Toten begrub. Alle Gegenstände im südöstlichen Teil können ins 9. Jh. datiert werden, keiner nur ins 8. Jh. Das deutet darauf hin, dass man dort vor allem im 9. Jh. die Toten bestattete. Die Antwort auf die Frage, warum es zu einer räumlichen Verlagerung gekommen war, ist aber nicht einfach.

Der Mangel an Gräberfeldraum könnte nur in dem Fall ein Grund gewesen sein, wenn man nach einer wenigstens zwei Jahrhunderte dauernden Begräbnisunterbrechung die Lage der einzelnen älteren Gräber genau gekannt hätte. Dass diese Möglichkeit nicht ganz zu verwerfen ist, deutet der Umstand an, dass kein zuverlässig frühmittelalterliches Grab in diesem Teil ein spätantikes schneidet, die leeren Bereiche (Abb. 31) werden vielmehr sinnvoll genutzt. Ähnlich verhält es sich im südöstlichen Teil des Gräberfeldes, wo nur im Fall der Gräber 89 und 94 die Möglichkeit besteht, dass ein zuverlässig frühmittelalterliches Grab ein spätantikes störte. Man könnte diese Störung jedoch auch damit erklären, dass Grab 89 in einem Bereich liegt, wo die Gräber höchstwahrscheinlich eine jüngere Aufschüttung (Abb. 12: 5) bedeckte und sie nicht mehr sichtbar waren. Die Beschädigung der spätantiken Gräber wäre aber auch schon in der Spätantike möglich gewesen, wie es die Gräber 137 und 138 zeigen. Wenn man beim Ausheben der frühmittelalterlichen Gräber tatsächlich die spätantiken berücksichtigte, dann muss ihre genaue Lage bekannt gewesen sein: sei es aufgrund von Spuren an der Oberfläche, sei es aufgrund der Überlieferung oder wegen beiden. Aber die dichten Gräbergruppen im Südosten zeigen, dass man dort im 9. Jh. länger an derselben Stelle die Toten begrub. Warum tat man dies nicht schon im 8. Jh.? Dadurch wird man aufmerksam auf die anderen Unterschiede in der Bestattungsweise im 8. und im 9. Jh.

Die Gräber des 8. Jh. liegen ungeordnet verstreut, die Gräber des 9. Jh. dagegen dicht nebeneinander. Es zeichnet sich sogar der Versuch ab, in Reihen mit mehr oder weniger regelmäßigen Abständen zu begraben. Eine genauere modulare Analyse des Gräberfeldbereiches wäre wegen des zu ungenauen Planes riskant. Die Anordnung der Gräber des 8. Jh. ähnelt in ihrer Verstreutheit teilweise den spätantiken Gräbern. Eine Ähnlichkeit besteht aber nicht nur darin. In den Gräbern 13, 25 und 28 sind bei den Toten beide Arme angewinkelt, in den Gräbern 13 und 28 sind die Toten sogar in umgekehrter Richtung begraben. Dies lässt sich bei spätantiken Gräbern häufig feststellen. Der Großteil der Gräber des 8. Jh. ist zur Marienkirche auf dem Homec gerichtet, die Mehrheit der Gräber des 9. Jh. dagegen zur Martinskirche in Šmartno. In den Gräbern des 9. Jh. haben die Verstorbenen ausgestreckte Arme, Ausnahmen bilden Grab 130 und 133, deren Skelette nur einen abgewinkelten Arm aufweisen.

Die Richtung zur Marienkirche auf dem Homec (Abb. 30: á) scheint für die Bestattungen auch im 9. Jh. ausschlaggebend gewesen zu sein. Wenn man sie auf die Linie stellt, die durch den *ržen kamen* (Roggenstein) (Abb. 30: A) und die drei Steine im Südosten des Gräberfeldes (Abb. 30: B) bestimmt wird, sieht man, dass kein frühmittelalterliches Grab südwestlich davon liegt. Die Senkrechte dazu beim *ržen kamen* (Abb. 30: â) bildet die Nordwestgrenze der Gräber des 9. Jh. Möglich ist freilich der Einwand, dass die angeführten Steine in keinerlei Beziehung zu den Gräbern stünden, dass alles nur ein Spiel des Zufalls sei. Den Eindruck, dass es sich bei den Gräbern des 9. Jh. um ein einheitliches, geordnetes Konzept handelt, bei den Gräbern des 8. Jh. hingegen um ein individualistisches, kann auch eine solche Entgegnung nicht verwerfen.

Eine sehr ähnliche Kennzeichnung der Messpunkte weisen auch die frühmittelalterlichen Gräberfelder Dlesc bei Bodešče und Žale bei Zasip auf. Beim ersteren wurden die betreffenden Messpunkte mit drei Pfählen auf der einen und einem Pfahl auf der anderen Seite gekennzeichnet, beim zweiten mit einem Stein und zwei Pfählen auf der einen und einem Stein auf der anderen Seite (Pleterski 1996, 175 ff, Sl./Abb. 11 und 12). Die gepflasterte Kuppe (Abb. 3: A; Abb. 11: a) fügt sich in das Netz von Kultstätten in der Region ein (Pleterski 1996, 167 f und Sl./Abb. 3). Vielleicht hatte sie schon in der Spätantike eine kultische Bedeutung, was eine Erklärung dafür wäre, warum sich daneben die Gräber häufen. Im Frühmittelalter wurde sie mit Steinen gepflastert. Dies geschah vor dem 9. Jh. (siehe oben). Damit könnte z. B. Peruns Standort symbolisch hervorgehoben worden sein (vgl.: Pleterski 1996, 181).

Im Folgenden soll eine Arbeitshypothese für die angeführten Phänomene versucht werden. Wir schlagen ein Modell vor, wonach im Raum Slovenj Gradec auch ein Gräberfeld der Walchen aus dem 6. und 7. Jh. besteht und eines der neuangesiedelten Slawen wenigstens seit der zweiten Hälfte des 7. Jh. Ein solches kommt in Puščava nicht vor. Im 8. Jh. beginnt ein Teil der damals schon vermischten Bevölkerung, zu den Gräbern der Ahnen in Puščava zurückzukehren. Warum damals nur in dessen nordwestlichen Teil? Vielleicht deshalb, weil er am verborgensten war, vielleicht deswegen, weil von dort dasselbe Geschlecht stammte, das das 6. und 7. Jh. überlebte. Auf die Kenntnis des alten Bereiches deutet auch Abb. 25 hin. Bezüglich des Glaubens der im 8. Jh. in Puščava Begrabenen ist an einen Synkretismus von Paganismus und frühem Christentum zu denken. Auf den Paganismus deutet mehr als die Beigaben in den Gräbern die Richtung zur heidnischen Kultstätte auf dem Homec hin (Pleterski 1996, 167 f), auf das frühe Christentum die überkreuzten Hände und der Nagel im Topf von Grab 28, den man ebenso für ein christliches Symbol halten könnte (vgl.: Weidemann 1982, 252; Dungworth 1998). Die Wohnstätten der angeführten Verstorbenen, könnten noch im Tal gelegen haben.

Die Veränderung im 9. Jh. könnte die Folge der Entstehung einer Suppanwallburg auf dem späteren Kirchenhügel gewesen sein. Das Gräberfeld mit geordnet ausgerichteten Gräbern im Südosten von Puščava, das dem Kirchenhügel am nächsten liegt, hätte den Einwohnern der Wallburg gehört. Auf die wichtige Stellung der Verstorbenen deutet die prunkvolle Fibel in Grab 120 (Taf. 4: 31), erhalten blieben die Reste wenigstens noch einer weiteren (Taf. 5: 25). In den späteren Jahrhunderten wurde die Wallburg zu einer feudalen Burg. Das ist ein Prozess, der beim Mali grad in Kamnik archäologisch gut dokumentiert ist (Sagadin 2001), sich aber wenigstens in der Nachbarschaft

des Gräberfeldes und der späteren Burg noch öfters zu erkennen gibt, z. B. Blejski und Ptujski grad, Flaschberg in Kärnten (Valič 1964; Korošec 1999; Karpf u. a. 1995). Auch für diese Frage wäre eine Analyse von Schmid's Funden vom Kirchenhügel bedeutsam.

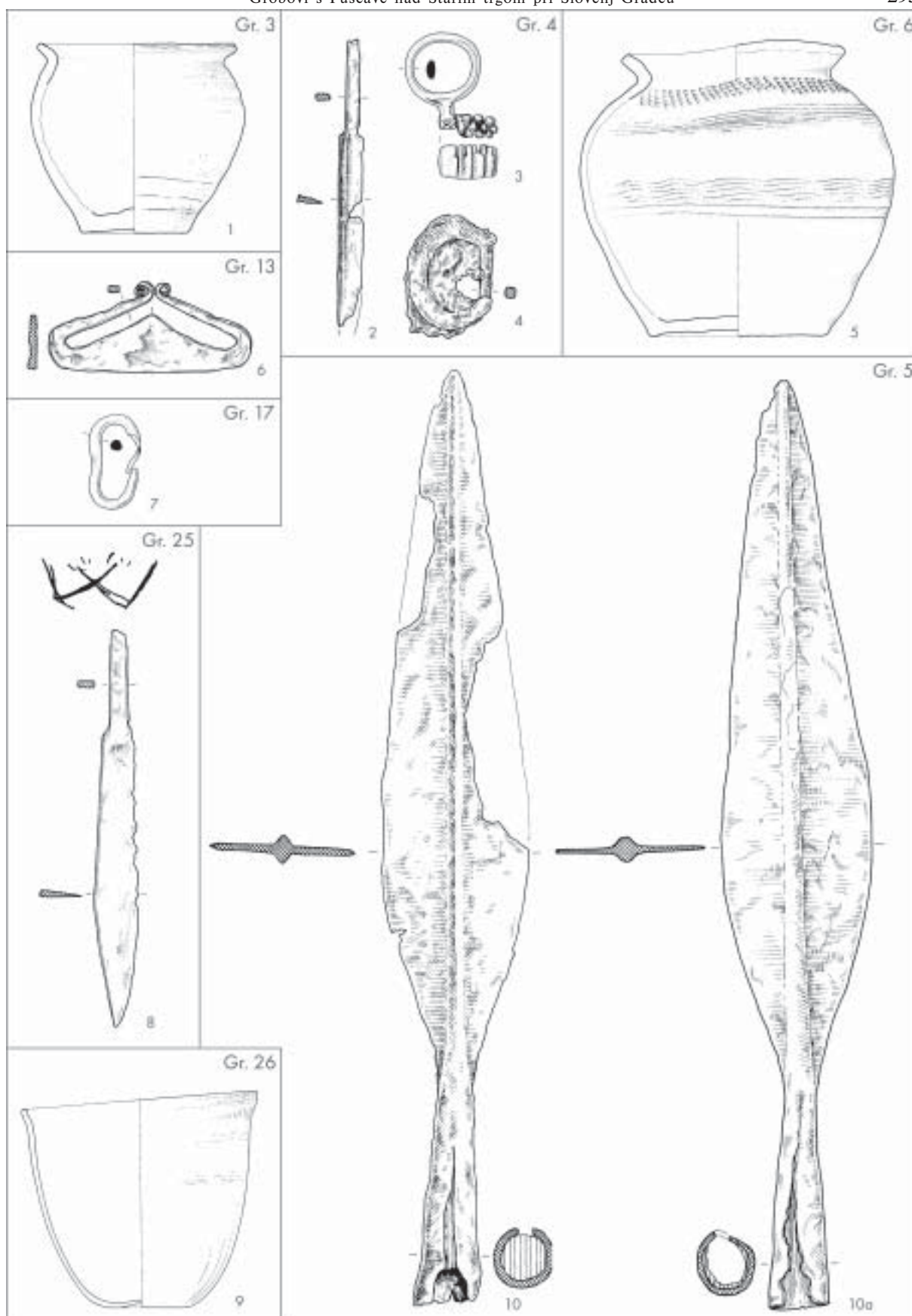
Da im 9. Jh. die Richtung zur Martinskirche in Šmartno vorherrschend wird, hatte man voraussichtlich dort (erneut?) eine Kirche errichtet. Jedoch fanden in Puščava noch immer Begräbnisse statt. Damit hatte es ein Ende, als man in Legen die Kirche des hl. Georg erbaute. Die dortigen Gräber enthalten Gegenstände, die es in Puščava noch nicht gibt: vorherrschend sind massive Schläfenringe mit Knöpfchen, es treten Schläfenringe mit S-Schlaufe ohne Häkchen und emaillierte Fibeln ohne erhöhten Mittelteil auf (vgl.: Strmcnik-Gulič 1994). Diese kleine Kirche kann man als Eigenkirche des Suppan von Slovenj Gradec betrachten, die seitdem ihm und seinen Angehörigen als Begräbnisstätte diente. Das Gräberfeld in Puščava wurde endgültig aufgegeben.

ÜBERSICHT ÜBER DIE NUTZUNG DES BEREICHES VON PUŠČAVA

Mit Schmid (1924) stimmen wir dahingehend überein, dass auf dem Bergkamm des Burghügels einst eine vorgeschichtliche Wallburg stand. Sinnvoll ist Teržans Auffassung, dass es sich um eine einzige Wallburg handelte (Teržan 1989, 369 f). Von ihrer Befestigungsanlage ist ein Teil des nordöstlichen Walls erhalten, ihr südöstliches Ende lag auf dem Kirchenhügel, der nordwestliche irgendwo zwischen Puščava und dem Vahtar-Feld. Vielleicht verläuft der Weg entlang des Sattels (Abb. 4) ungefähr in dem Bereich des südwestlichen Walls. In der Spätantike und im frühen Mittelalter lag in Puščava ein Gräberfeld, Ende des 8. oder zu Beginn des 9. Jh. entstand auf dem Kirchenhügel die Wallburg des Suppan von Slovenj Gradec (siehe oben). Im Hochmittelalter entstand daraus eine Burg mit zwei Vorburgen. Die erste war vom Kernwerk durch den Graben zwischen dem Kirchenhügel und Puščava getrennt, die zweite Vorburg von der ersten Vorburg durch einen quer verlaufenden Graben zwischen Puščava und dem Vahtar-Feld. Der nordöstliche Wall wurde erneut aufgeschüttet, und man errichtete noch einen äußeren Schutzwall. Der Wall im Südwesten lag höchstwahrscheinlich dort, wo heute der Weg verläuft. Die zweite Vorburg hatte im Nordwesten einen Schutzgraben unterhalb des Vahtar-Hauses in Grajska ves. Bei der Errichtung der zweiten Vorburg wurde der Sattel etwas planiert und darauf Gebäude III (Abb. 4) erbaut. Als die Burgherren ins Tal gezogen waren, verfiel Gebäude III allmählich. Die zweite Vorburg machte einem Acker Platz, in Puščava wuchs indes ein lichter Wald.

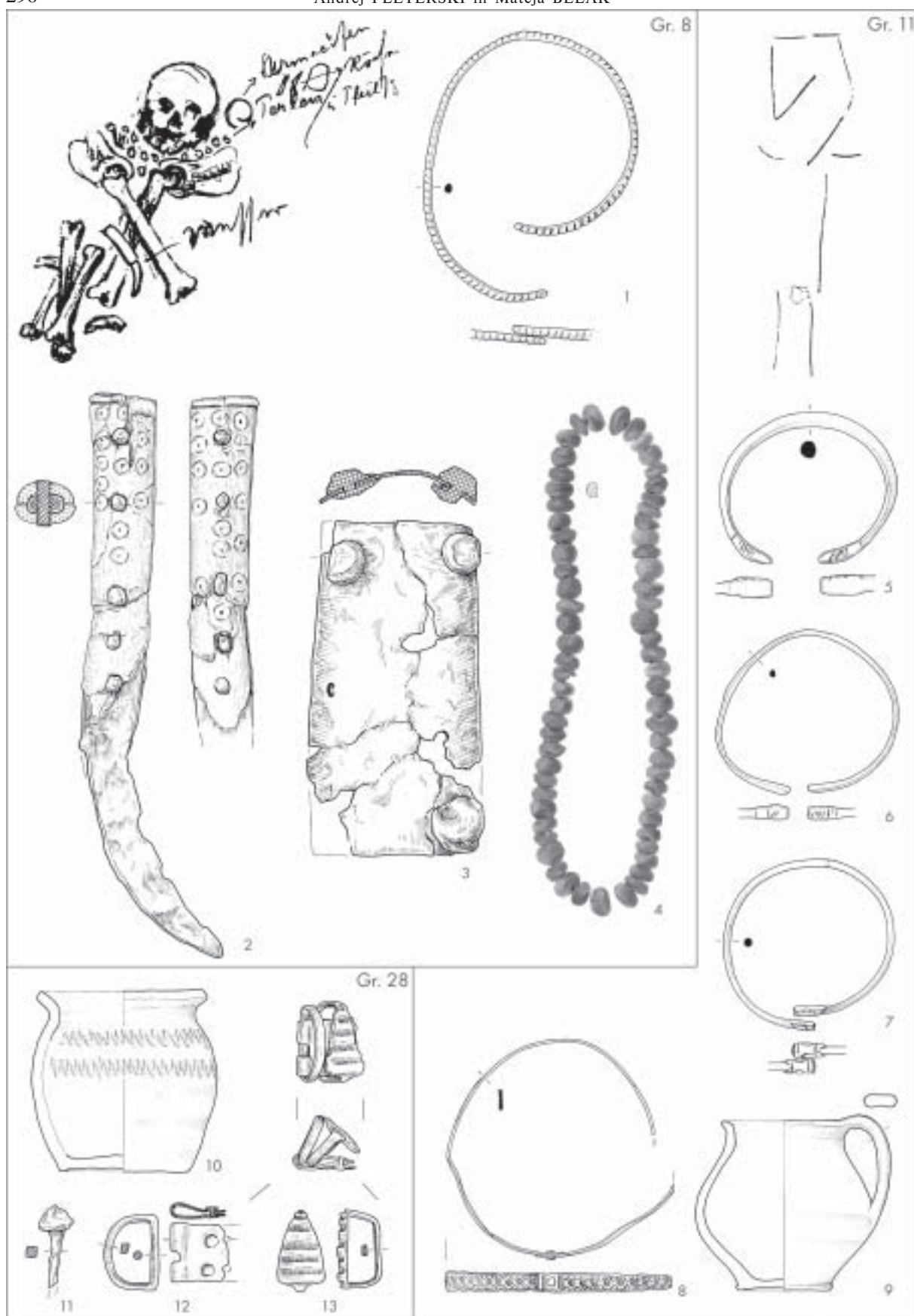
Dr. Andrej Pleterski
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gosposka 13
SI-1000 Ljubljana
e-mail: pleterski@zrc-sazu.si

Mateja Belak
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gosposka 13
SI-1000 Ljubljana
e-mail: mateja@zrc-sazu.si

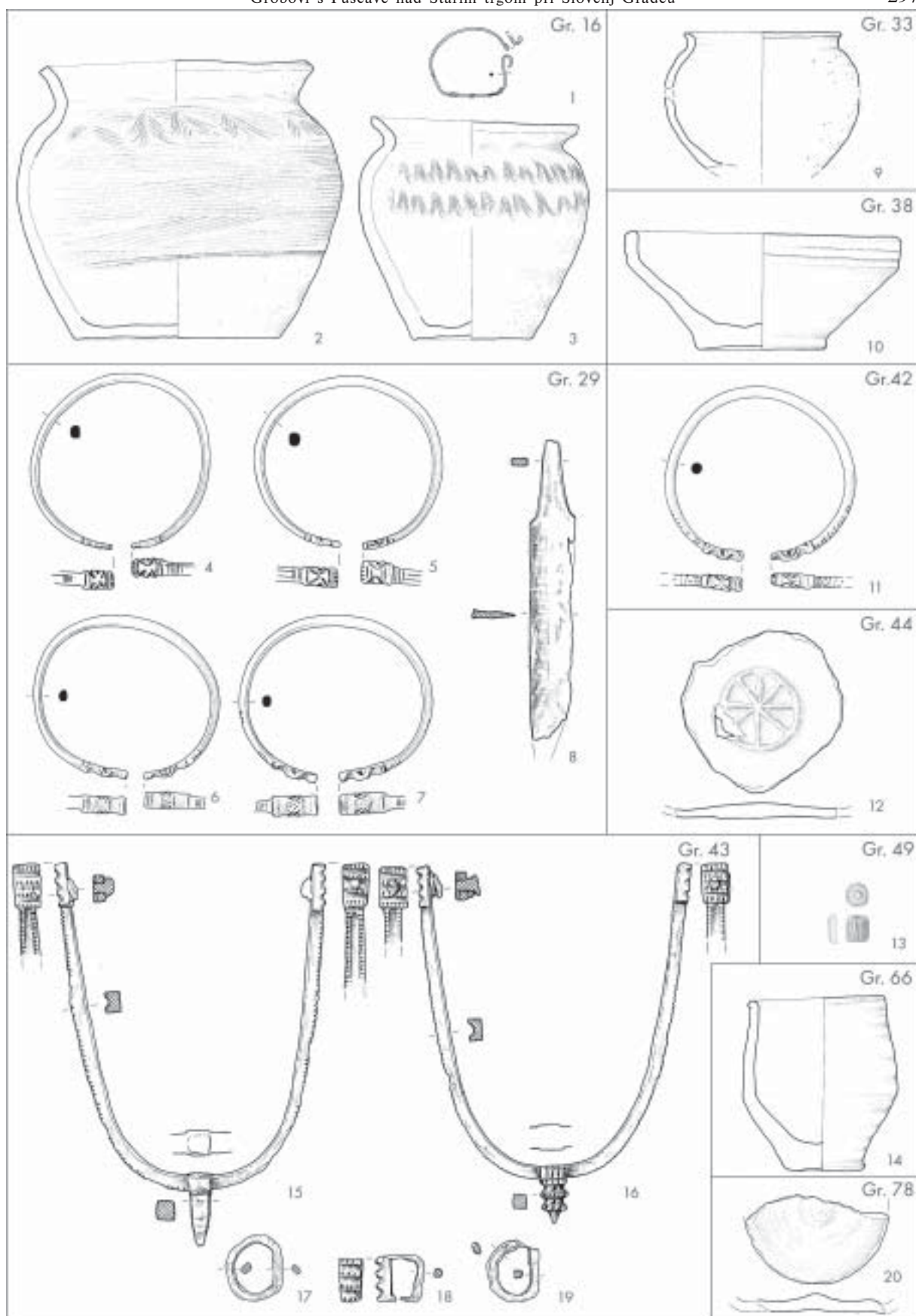
T. I: Puščava. Gr. 3-6, 13, 17, 25-26. 1,5 glina; 3,7 bron; 2,4,6,8,10 železo; 9 steklo. M. 1,5 = 1:3; ostalo = 1:2.

T. I: Puščava. Gr. 3-6, 13, 17, 25-26. 1,5 Ton; 3,7 Bronze; 2,4,6,8,10 Eisen; 9 Glas. M. 1,5 = 1:3; Sonstiges = 1:2.

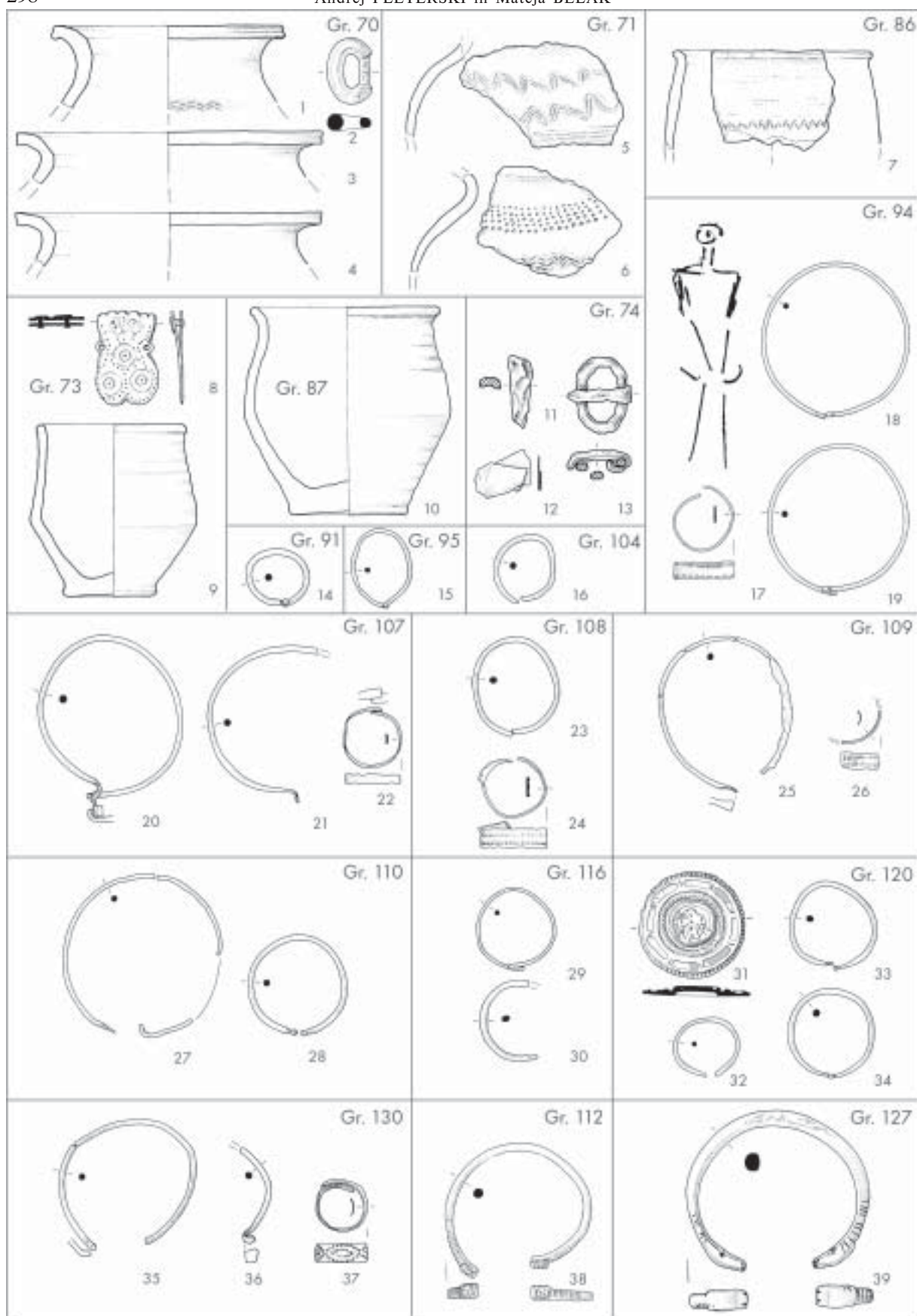

T. 2: Pušcava. Gr. 8, 11, 28. 1,5-8 bron; 2-3,11-13 železo; 4 jantar; 9-10 glina; M. 9-10 = 1:3; ostalo = 1:2.

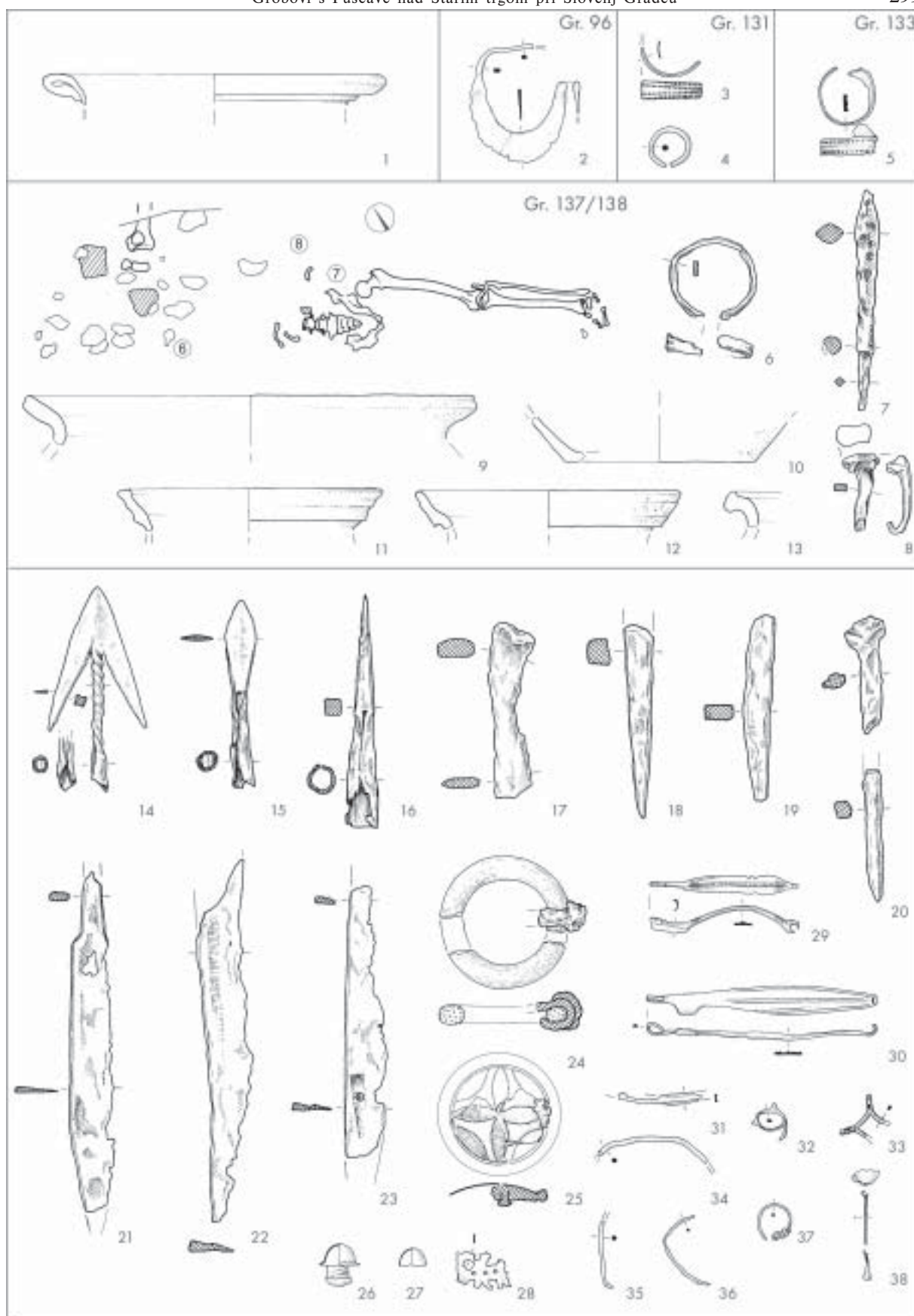
T. 2: Pušcava. Gr. 8, 11, 28. 1,5-8 Bronze; 2-3,11-13 Eisen; 4 Bernstein; 9-10 Ton. M. 9-10 = 1:3; Sonstiges = 1:2.

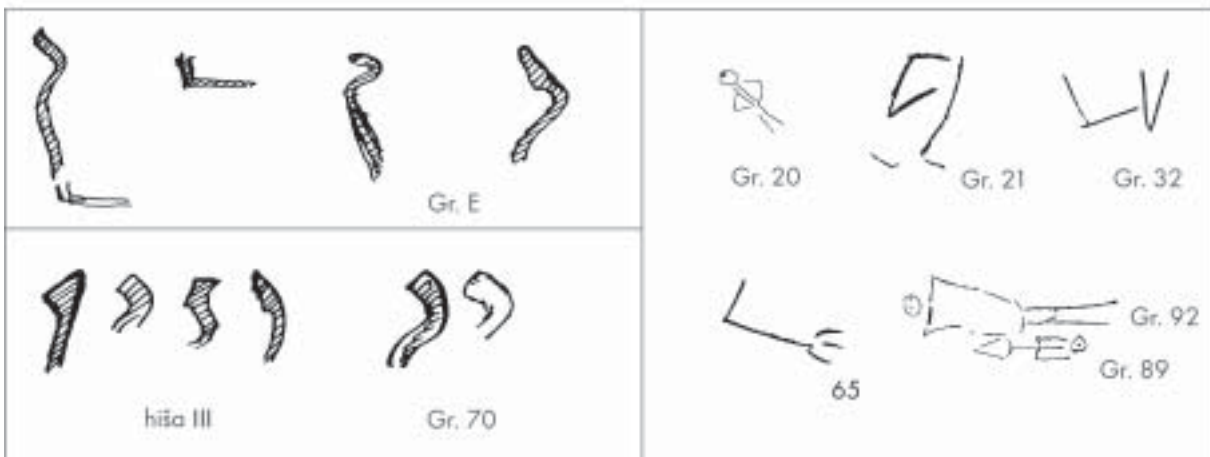
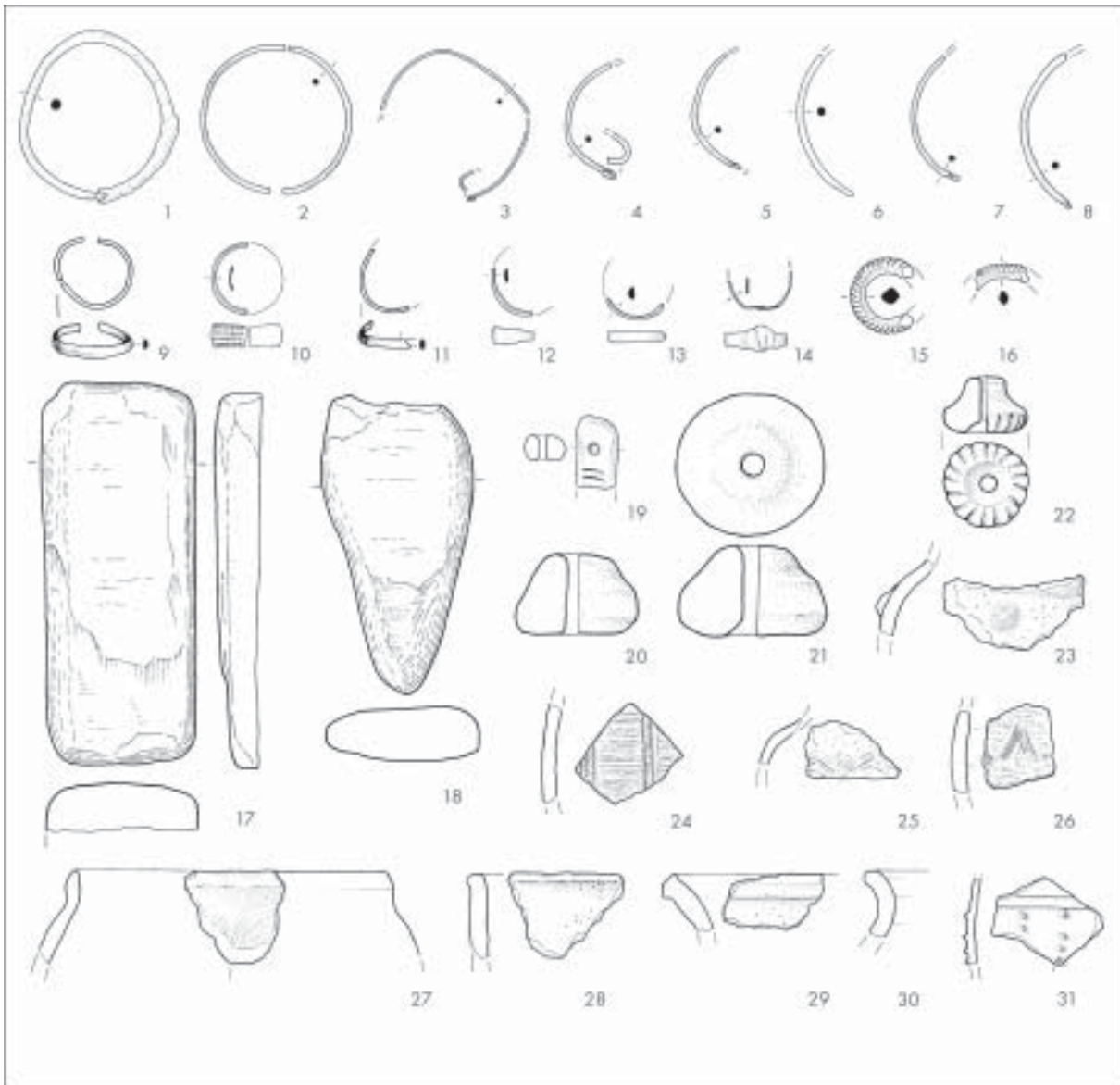
T. 3: Puščava. Gr. 16, 29, 33, 38, 42-44, 49, 66, 78. 1,4-7,11 bron/Bronze; 2-3,9-10,12,14,20 glina/Ton; 8,17-19 železo/Eisen; 13 steklo/Glas; 15-16 posrebreno železo/versilbertes Eisen. M. 2-3,9-10,12,14,20 = 1:3; ostalo/Sonstiges = 1:2.

T. 4: Pušcava. Gr. 70-71, 73-74, 86-87, 91, 94-95, 104, 107-110, 112, 116, 120, 127, 130. 1,3-7,9-10 glina/Ton; 2,8,12,14-39 bron/Bronze; 11,13 železo/Eisen. M. 1,3-7,9-10 = 1:3; ostalo/Sonstiges = 1:2.

T. 5: Puščava. Gr. 96, 131, 133, 137/138. Raztresene najdbe/Streufunde. 1 steklo/Glas; 2-5,26-38 bron/Bronze; 6-8,14-23 železo/Eisen; 9-13 glina/Ton; 24 kost, železo/Knochen, Eisen; 25 bron, železo/Bronze, Eisen. M. 9-13 = 1:3; ostalo/Sonstiges = 1:2.

Graščina v Polhovem Gradcu¹

Janja ŽELEZNIKAR

Izvleček

V graščini-dvorcu v Polhovem Gradcu je potekalo zaščitno arheološko izkopavanje v letih 1991 in 1992. Odkriti so bili ostanki temeljev starejših gradbenih faz dvorca in arheološko gradivo, ki se je ohranilo večinoma v zasutjih in premešanih plasteh vkopov. Definirali smo osem gradbenih faz, ki jih datiramo v čas od 14. do 18. stoletja. Stavbna analiza temelji na analizi pisnih virov, umetnostnozgodovinski analizi zidov in časovni opredelitvi arheoloških najdb. V fondu arheološkega gradiva se je ohranilo večinoma kuhinjsko posodje, v manjši meri pa namizno, glazirano in slikano posodje, tudi tuje provenience. Med najdbami je nekaj steklenih predmetov, trije novci ter svinčena plomba.

Abstract

Rescue archaeological excavation was performed in 1991 and 1992 at the manor house/castle of Polhov Gradec. Remnants of the foundations of earlier structural phases of the castle were uncovered, as well as archaeological material that was mostly preserved in the filled and mixed layers of the surrounding ditch. We defined eight construction phases dated to the period from the 14th to the 18th centuries. The structural analysis is based on analyses of written sources, art historical analyses of the walls, and the chronological classification of the archaeological finds. The preserved archaeological material contained mostly kitchen ware, and to a lesser extent table ware, glazed and painted vessel, also of foreign provenience. The finds included some glass objects, three coins, and a lead seal.

GRAŠČINSKI KOMPLEKS

Dvorec-graščina² stoji na manjši vzpetini nad potokom Božna na parceli št. 154 k. o. Polhov Gradec. Je približno pravokotnega tlorisa, ograjen z zidom (*sl. 1*). Predstavlja dvonadstropno, sedemosno stavbo. Nad polkrožnim, z baročno kovano mrežo opremljenim glavnim portalom so bifore. Arhitektura je nečlenjena, okna so visoka, pravokotna (19. stoletje). Streha je nizkoslemenasta, krita z opeko. V notranjosti gradu so prostori razvrščeni okrog veže, iz katere vodijo stopnice v prvo nadstropje (sredi 19. stoletja jih je predelal Anton Leben).

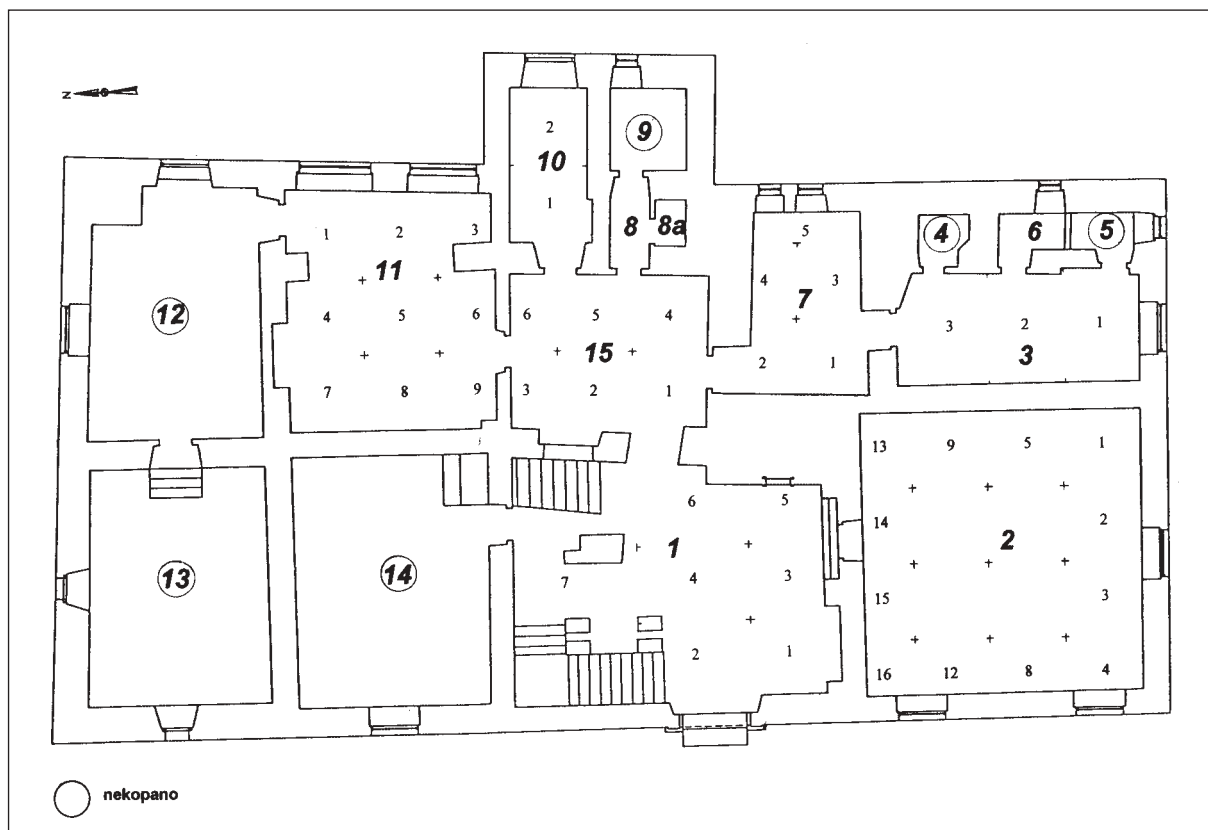
Nad stopnicami je prostor banjasto obokan, v vsakem nadstropju ga oklepajo loki na slopih. V prvem nadstropju je v lizeni kapela okrašena s štukaturo.

Sl. 1: Polhov Gradec. Graščinski kompleks. Foto: J. Železnikar.
Fig. 1: Polhov Gradec. The manor house complex. Photo: J. Železnikar.

¹ Članek obravnava arheološke raziskave v graščini Polhov Gradec in je skrajšan in prirejen del diplomske naloge, ki je bila zaključena leta 1996 pod mentorstvom prof. dr. Mitje Guština na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. V besedilu, ki je hkrati temeljna objava izkopavanja, je upoštevana stavbna analiza dr. Ivana Stoparja iz leta 1998, ostala strokovna literatura, izšla po zaključeni diplomski nalogi, ni upoštevana.

² Termin graščina izvira iz poimenovanja domačinov. Arhitekturna forma jo iz kastelološkega vidika uvršča med dvorce (Stopar 1998, 40).

Sl. 2: Polhov Gradec-graščina. Delitev prostorov v graščini na sektorje z mrežo kvadrantov. M. = 1:200.

Fig. 2: Polhov Gradec-manor house. The division of the manor house into sectors with the quadrant network. Scale = 1:200.

Kapela in njena oprema je iz 2. pol. 17. stoletja.

Na zahodni strani, v centralni osi vhoda v grad ter vstopa v vrtni prostor, stoji t. i. Neptunov vodnjak. Bazen je pravokotne oblike, sestavljen iz obodnih kamnitih plošč. Na ojačanih vogalih so pilastri, ki nosijo figure golih nimf. Na osrednjem stebru je kip Neptuna. Na stranici vodnjaka, ki gleda proti gradu, je vklesan grb pl. Billichgrätzov, na notranji strani pa letnica 1696. Graščinski kompleks tvorijo še grajski park, ki se razprostira na zahodnem delu predgradja. V njem je t. i. Angleški stolp z uro, vrtna uta, v centralni osi parka pa je vodomet s kovano železno ograjo iz okoli leta 1800. Graščine se na severu drži manjša stavba. V predvojnem obdobju je služila kot shramba za suho sadje in za žganjekuho.³ Pod graščinskim poslopjem in malo "shrambo" je bila večja kašča za spravilo pridelkov. Nasproti graščine je stanovanjska hiša, ki ima pod streho zobčast venčni zidec, na licu drugega nadstropja pa lepo sončno uro.

Na severni strani je samostojna skupina zgradb, ki tvori gospodarski del gradu. Od stanovanjskega dela je bil ločen s starim prehodom oziroma dostopom do graščine. Tu so bili hlevi in skladiščni prostori. Zunaj obzidanega dela, v smeri proti severu, so graščini pripadali še: kozolec, zidana lopa za spravilo kočij, cvetličnjak ("Glashaus") in vodno zajetje.

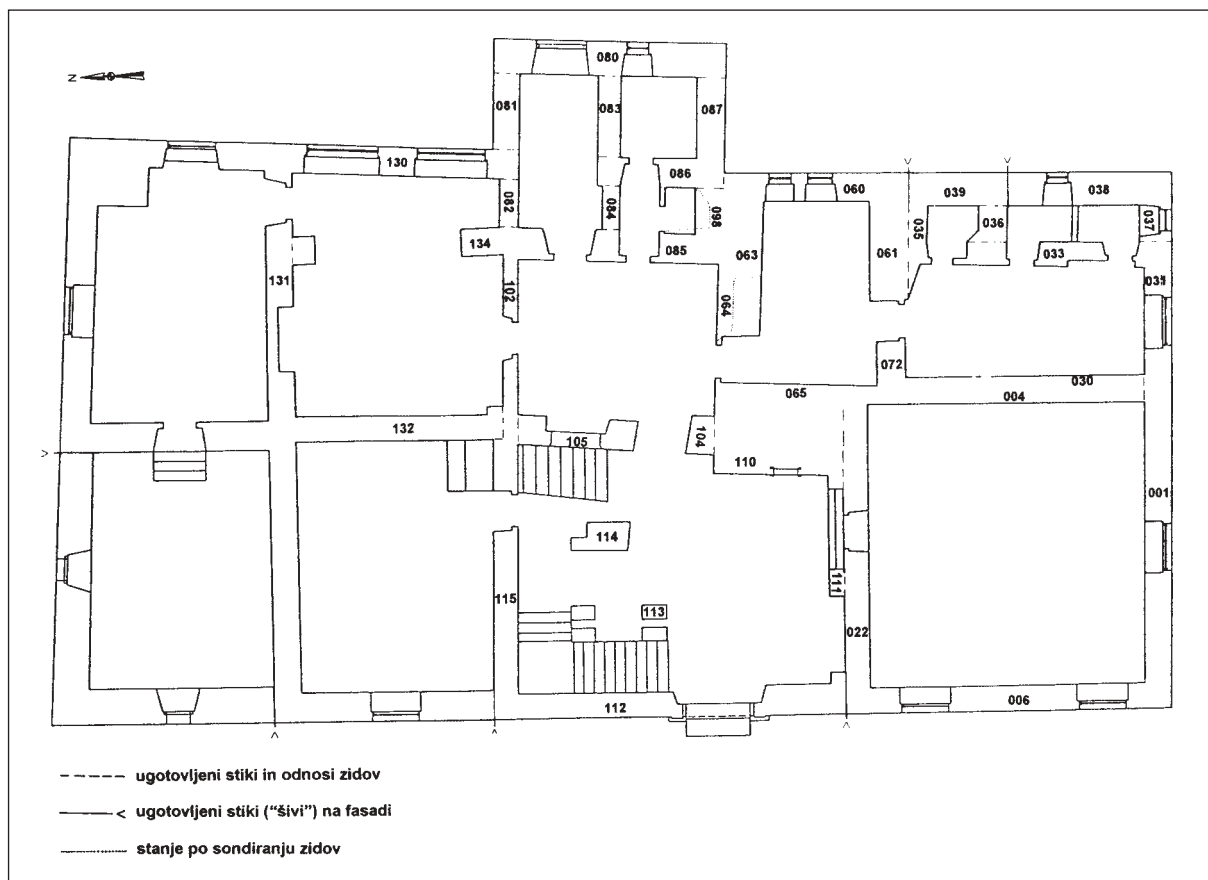
ARHEOLOŠKE RAZISKAVE V GRAŠČINI

V sklopu prenove in revitalizacije graščine v Polhovem Gradcu, ki je pod okriljem Ljubljanskega regionalnega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine potekala od leta 1989 do 1993, je pod vodstvom Martina Horvata⁴ iz Mestnega muzeja Ljubljana potekalo zaščitno arheološko izkopavanje. Izkopavali smo z maloštevilno ekipo.⁵ V letu 1991 so raziskave potekale od 23. septembra do 22.

³ Informacije je posredovala Vera Ašič.

⁴ Martinu Horvatu se na tem mestu iskreno zahvaljujem za vso strokovno pomoč na terenu, predvsem pa ob obdelavi arheološkega gradiva.

⁵ Dokumentacija: Janja Železnikar, fotografija: Bojan Zakršnik, dva, občasno trije fizični delavci.

Sl. 3: Polhov Gradec-graščina. Obstoječi zidovi in predelne stene. M. = 1:200.
Fig. 3: Polhov Gradec-manor house. Existing walls and partition walls. Scale = 1:200.

novembra, leta 1992 pa od 5. maja do 2. julija. Izkopavanje je imelo zavarovalni značaj in je bilo omejeno le na določene prostore v graščini. V članku predstavljam rezultate arheoloških raziskav pritličja dvorca.

Prostore graščine smo razdelili na sektorje z mrežo kvadrantov velikosti 2 x 2 m (sl. 2). Mrežo smo izdelali za vsak prostor posebej. Relativno višinsko ničlo smo imeli na koti 379,58 m. V vsakem prostoru smo najprej oštevilčili obstoječe zidove in predelne stene (sl. 3), nato pa izkopane kulturne plasti, vkope, temelje idr..

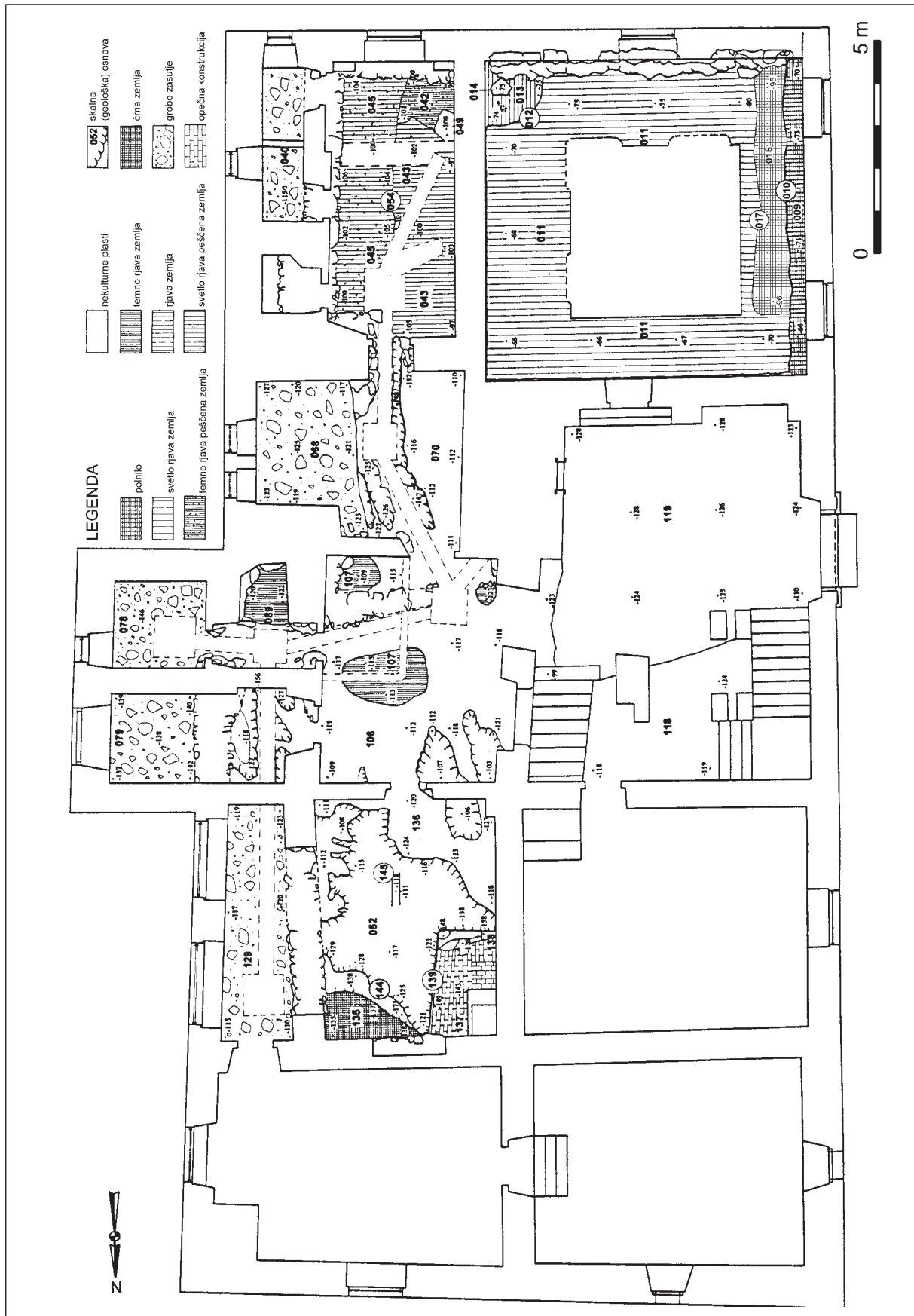
Pred začetkom raziskav leta 1991 so bili v vseh prostorih graščinske notranjosti odstranjeni prvotni tlaki ter z betonom zalite hodne površine v prostorih 12, 13 in 14 (sl. 2; sl. 4). Gradbeni posegi pred začetkom arheoloških raziskav so prizadeli vse prostore, po katerih so speljali cevi za kanalizacijo, vodo in druge hišne vode (sl. 5). Stanje ob začetku izkopavanj je bilo sledeče: v vseh prostorih (z izjemo prostorov 2 in 3) so se že na površini kazali temelji zidov in predelnih sten, ki so bili postavljeni na geološko skalno ali ilovnato osnovo (sl. 6), iz česar smo sklepali, da so starejše kulturne plasti v dobršni meri že uničene oziroma da jih sploh ni.

TERENSKI IZVID

V sek. 1 smo naleteli na delno ohranjen tlak (SE 120 - IV. faza) iz rečnih oblic (sl. 6), ki je bil položen direktno na geološko osnovo (SE 118 - rdečkastorjava ilovica). Predvidevamo, da je bil ta prostor tlakovan v prvi polovici 17. stoletja, kar potrjuje tudi najdba beneškega solda v delu uničenega tlaka. Podoben tlak smo odkrili v profilu gradbene jame, ki so jo gradbeni delavci izkopali ob Neptunovem vodnjaku pred vhodom v grad. Iz Valvasorjeve upodobitve graščinskega kompleksa (sl. 14) je razvidno, da je v 17. stoletju z "mačjimi glavami" tlakovano tudi predgradje.

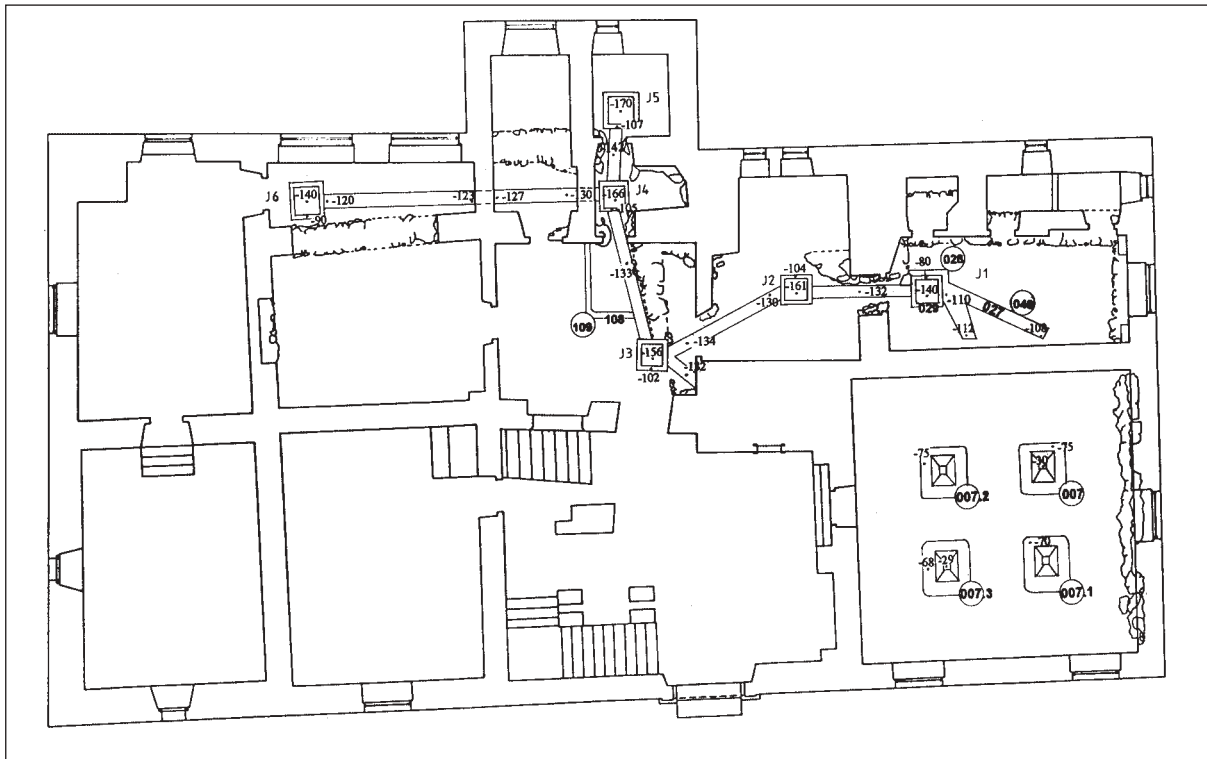
Na vzhodnem delu graščine so medzidje med starejšo in kasneje (v 17. stoletju) zgrajeno vzhodno fasado prekrivala groba, iz kamenja, peska in ometa sestavljena zasutja: SE 040, 068, in 129 - V.a faza (sl. 4). Zasutja so omogočila izravnavo terena, ki strmo pada proti vzhodu, kar je dobro vidno iz prereзов (sl. 7; 8-12).

V času širitve graščine proti vzhodu z gradnjo zidov SE 037, 038, 060, 087, 080, 081, 130 - (V.a faza) (sl. 13) se je zaradi izmaknitve fasade navzven pojavil

Sl. 4: Polhov Gradec-graščina. Floris SE na začetku izkopavanj.

Fig. 4: Polhov Gradec-manor house. Plan of the SU at the beginning of excavations.

Sl. 5: Polhov Gradec-graščina. Recentna destrukcija arheoloških plasti. M. = 1:200.

Fig. 5: Polhov Gradec-manor house. Recent destruction of the archaeological strata. Scale = 1:200.

prazen prostor, ki so ga morali zasuti (sl. 4). Z arheološkim gradivom iz zasutij praznega medzidja med starejšo (IV.) in mlajšo (V.a) gradbeno fazo (sl. 10-13) je ta poseg opredeljen v 17. stoletje. Ob koncu stoletja je bila zgrajena lizena, v katere zasutjih SE 078, 079, 092 - V.b faza, je prejšnjemu podobno arheološko gradivo. Oporo za tako interpretacijo smemo iskati tudi v stavbni zgodovini oziroma Valvasorjevi upodobitvi, na kateri je ob koncu 17. stoletja tloris polhograjske graščine tak, kot ga ima še danes, razen skrajno severne pozidave, ki je mlajšega datuma.

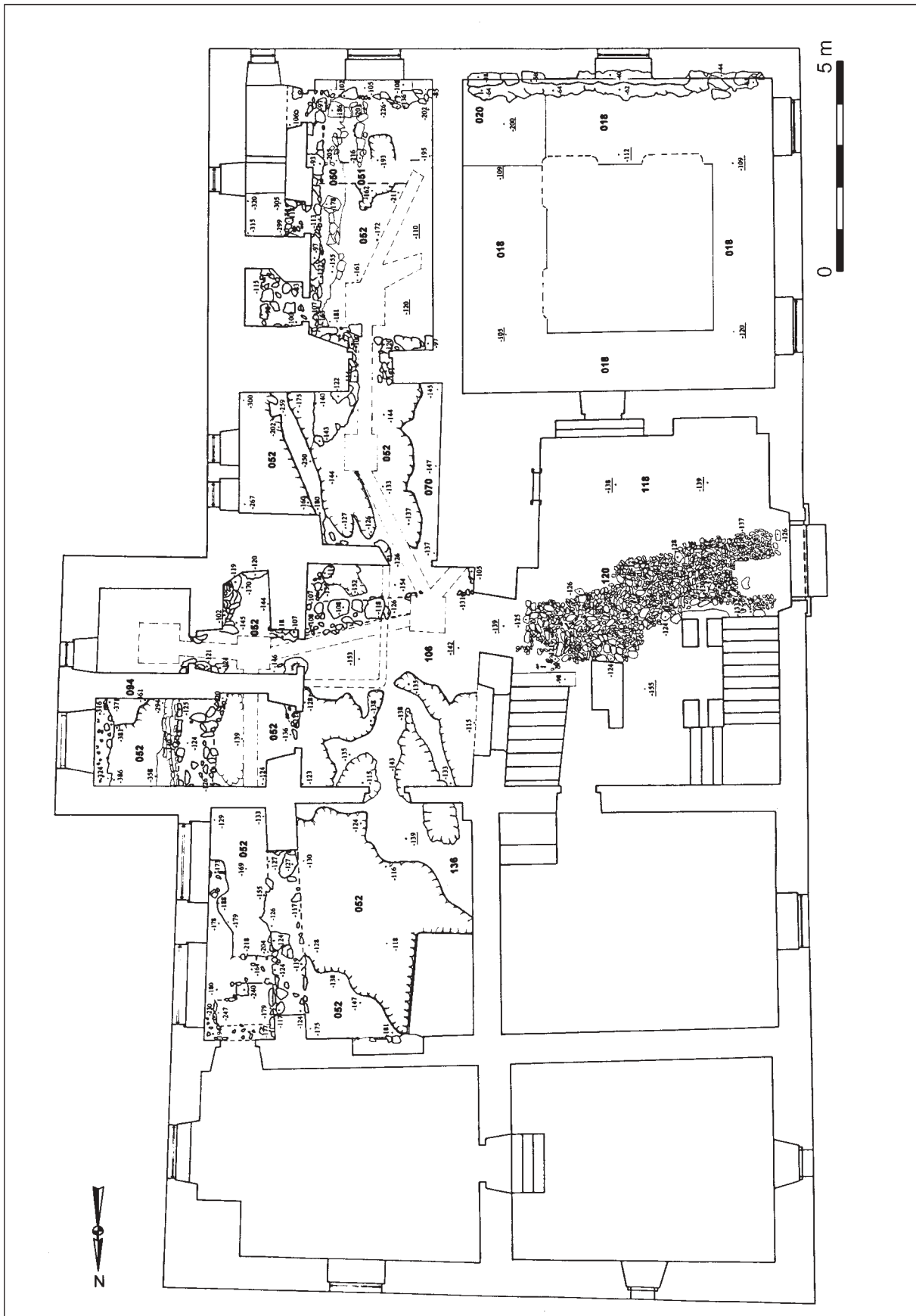
V prostoru 3 smo na površini definirali 3 kulturne plasti: SE 042, 043 in 045 - I. in II. faza (sl. 8); kasneje smo ugotovili, da sta bili zgornji (SE 042 in 043) poškodovani ob gradnji temelja SE 034. Pri restavriranju najdb smo nekatere fragmente iz zgornjih plasti lahko rekonstruirali z najdbami fragmentov iz dna polnila vkopa SE 054 - II. faza. Vkop je uničil starejše plasti (SE 042, 043, 044), s katerimi je bil nato tudi zasut. Vkop SE 054 pa ni poškodoval le starejših plasti, ampak je presekal (sl. 9) tudi temelj zidu SE 047, ki so ga kasneje dozidali - popravili s polnilom SE 032. Vkop za zid SE 034 je bil izkopen vse do geološke osnove.

Temelj SE 034 je v spodnjem delu močno razširjen (SE 050) - (sl. 6 in sl. 9) in verjetno predstavlja ostanek najstarejše gradbene faze. V sek. 6 smo odkopali zunanjo

fronto obravnavanega temelja, SE 034 (sl. 6), ki je naslonjena na naravni prelom skalne osnove. Plasti v zvezi z gradnjo SE 034 niso bile ohranjene. Arheološko gradivo iz polnila vkopa sodi v čas 15. in deloma prve pol. 16. stoletja. Plasti v prostoru 2 so bile v pretežni meri uničene z vkopi za betonske temelje (sl. 5). V jugovzhodnem vogalu prostora (sl. 4) se je ohranil del vkopa za zid SE 004 s temeljem SE 005 - II. faza, ki je verjetno v zvezi z njegovo dogradnjo ali popravilom. Glede na najdbo novca iz polnila vkopa SE 013 poseg datiramo v prvo pol. 16. stoletja.

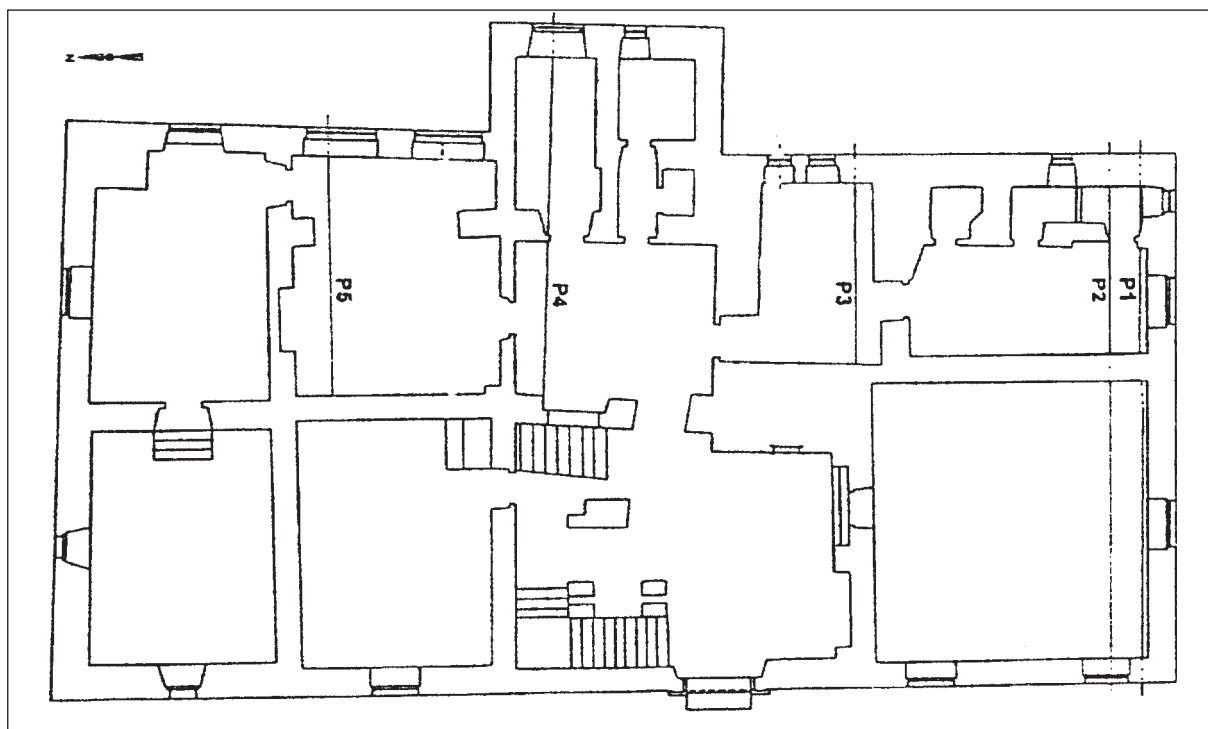
Zahodni zid SE 006 se prislanja na južno zunanjo steno (sl. 3) in je mlajši od zidu SE 001 (s temeljema SE 002 in 003) - I. faza. Po gradivu iz vkopa za gradnjo (SE 010) zidu SE 001, ki poteka po celotni dolžini zahodnega zidu, ga datiramo v 14.-15. stoletje. Polnilo smo glede na sestavo prvotno ločili na SE 009 in 015. Kasneje se je izkazalo, da gre za enotno polnilo vkopa za zid SE 006. Vkop SE 010 se nadaljuje ob severni steni zidu, le da tu ni bilo zaslediti zemljenega polnila; le to predstavlja temelj SE 023 sam.

Temelj (SE 002 in 003) južnega zidu SE 001 je bil grajen po principu vkopa, katerega polnilo je samo zid, tako da arheološkega gradiva, ki bi služilo za datacijo časa gradnje tega temelja, tudi tukaj nimamo. Glede na ostale zidove v tem prostoru temelj

Sl. 6: Polhov Gradec-graščina. Floris geološke osnove in starejših temeljev.

Fig. 6: Polhov Gradec-manor house. Plan of the geological bedrock and the earlier foundations.

Sl. 7: Polhov Gradec-graščina. Tlorisni načrt predstavljenih prerezov. M. = 1:200.

Fig. 7: Polhov Gradec-manor house. Plan of the presented cross-sections. Scale = 1:200.

označujemo za stratigrafsko najstarejšega, kronološko pa za sočasnega s prej opisanimi zidovi.

Edina ohranjena kulturna plast v prostoru 2 je SE 011 (sl. 4) - svetlo rjava ilovnato zemljena plast, ki je bila presekana z vsemi prej omenjenimi vkopi. Stratigrafsko je najstarejša. Glede na arheološke depozite jo datiramo v čas 14. in v 15. stoletje, ko je služila kot hodna površina. V 16. stoletju je bila verjetno prekrita z lesenim tlakom ("hermetično zaprta"), zato najdb mlajšega datuma v njej nismo našli.

Pod SE 011 smo v dolžini zahodnega zidu, od katerega je bil odmaknjen pol metra, odkrili zanimiv jarek, zapolnjen s temno rjavo zemljo, pomešano s peskom (SE 016). V kv. 12 se je obrnil proti zahodu (sl. 4). Ker v zahodnem delu predgradja in okolici graščine ni bilo izkopavanj in ker gradivo iz jarka časovno ni opredeljivo, ne moremo ugotoviti, s kakšnim namenom je bil izkopen.

Pod SE 011 in vkopom SE 017 smo naleteli na rumenorjavo ilovnato plast SE 018. S poskusno sondo v kv. 1 in poglobitvijo do relativne globine -2,00 m (377,58 m nm. v.) smo ugotovili, da gre za arheološko sterilno plast, pod katero sta bili geološki plasti SE 019 in 020.

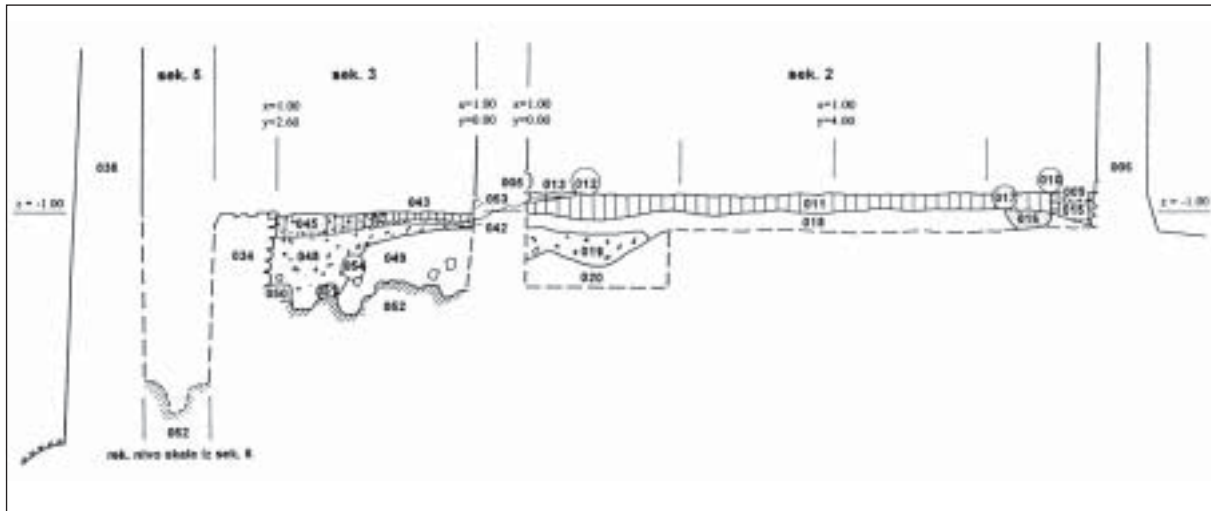
V ostalih prostorih smo že na površini naleteli na geološko osnovo. V prostoru 15 se je le v zaplatah

ohranila kulturna plast SE 107 - III. faza (sl. 4) z delno premešanim arheološkim gradivom. Najstarejši predmeti datirajo v čas 15.-16. stoletja, najmlajši pa v 17. stoletje. Podobna je bila situacija v sek. 8a, kjer je majhen prostor 1,00 x 1,30 m zapolnjevala prhka temno rjava zemlja (SE 089) z obilico keramičnih črepinj (17. stoletje), prav tako pa je z zasutjem SE 135 (IV. faza) v prostoru 11. V tem prostoru je bil v skalno osnovo vkopan leseni pod, katerega utor za lego trama (SE 144) je bil viden na površini (sl. 4). Prav tako so v skalo vsekali prvotni dohod v klet (SE 139) - IV. gradbena faza, ki je bila narejena pod prostorom 12. Z gradnjo novega kletnega vhoda (iz prostora 1) so starejši dohod zaprli z opečnatim svodom (sl. 11).

NAJSTAREJŠI PISNI VIRI ZA STAVBNO ZGODOVINO POLHOGRAJSKIH GRADOV

Srednjeveški viri pri omembah gradov, dvorcev, utrd in drugih stavb niso vedno natančni. V primerih kot je polhograjski, ko sočasno živita dva grajska objekta, iz virov ni vedno lahko izluščiti, na katero stavbo se omemba nanaša. Kot je poudaril Ivan Stopar, je presoja o interpretaciji vira prepuščena raziskovalcem,⁶ zato se te med seboj tudi razlikujejo.

⁶ Stopar 1998, 40.

Sl. 8: Polhov Gradec-graščina. P1 - profil arheoloških plasti v sek. 2 in 3. M. = 1:100.

Fig. 8: Polhov Gradec-manor house. P1 - profile of the archaeological layers in sectors 2 and 3. Scale = 1:100.

Sama se v večji meri naslanjam na interpretacijo virov Dušana Kosa.⁷

V srednjem veku je Polhov Gradec imel dva gradova. Spodnji je sprva le pristava - v virih imenovani "hoff". Kasneje preraste v двореc z vso infrastrukturo. Obe grajski stavbi sta upodobljeni na Valvasorjevih (sl. 14), Wiserjevih (iz 18. stoletja) in Beneschevih (konec 19. stoletja) bakrorezih in risbah. Doslej so te upodobitve bile edine znane priče o videzu ruševin starega in obsegu novega-spodnjega gradu. Polhograjski župnik Štrukelj⁸ je v zapisniku iz nekega zaslišanja prič iz l. 1596, ki je obravnaval spor protestantskega barona Khisla s tedanjim polhograjskim župnikom zaradi desetine v graščinskih gozdovih, odkril na kosu usnja narisano risbo (sl. 15). Interpretira jo kot upodobitev starega gradu. Grad je po risbi sodeč imel tri okrogle stolpe. Stal je na strmem griču, na katerega je iz vseh strani težak dostop. Nekoliko romantična predstava grajske utrdbe se tlorisno ujema z navedenimi upodobitvami ruševin gradu.

Stari rod pl. Billichgrätzov v virih začenja Hertlin Polhograjski (1215). Leta 1251 je v samostanu Bistra sopolpodpisal darilno pismo vojvode Ulrika Koroškega tudi Henrik Polhograjski,⁹ ki se pojavlja v večini drugih virov¹⁰ kot začetnik starega rodu polhograjskih gospodov in leta 1261, kot vazal oglejskega patriarha, v listinah Stiškega arhiva. V leto 1261 datira tudi prva omemba Polhovega Gradca pod imenom Pilchgrez.¹¹

Približno v tem času so spanheimski vojvode že morali zgraditi prvo utrdbo na griču Kalvarija.¹² Z nje so nadzorovali širšo okolico in pod hribom razvijajoče se krajevno obrtniško jedro, v katerem so najkasneje leta 1321 postavili tudi Marijino cerkev.¹³ Spanhemi so s kolonizacijo okolice Ljubljane ustvarili obroč gradov stolpastega tipa, zgrajenih na višjih zavarovanih legah, kot so Goričane, Jetrbenk, Falkenberg, Ig, Turjak, Sostro in Polhov Gradec, pod katerimi so stali nižjemu plemstvu - sorodnikom in družinskim vejam namenjeni dvori.¹⁴ Dvori so bili zgrajeni po predpisih v deželnih pravilih, zato so stali

⁷ D. Kos 1994, 33-34.

⁸ Župnik Janez Štrukelj, rojen leta 1869 v Šentvidu pri Ljubljani. V Polhovem Gradcu je služboval od leta 1932 do svoje smrti leta 1947. Vestno je zapisoval župnijsko kroniko. Obiskoval je izredno bogato graščinsko knjižnico, prebiral in prepisoval za zgodovino kraja zanimive listine in podatke.

⁹ Župnijska kronika.

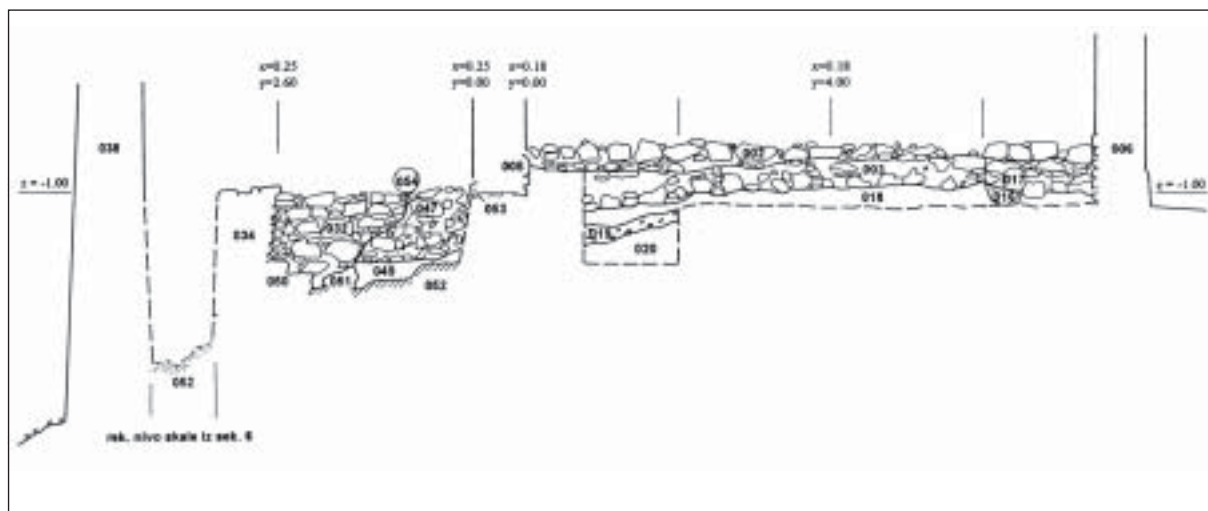
¹⁰ Andrejka 1944-1945, 105; Stopar 1991, 20; Valvasor 1689, XI, 34 idr.

¹¹ D. Kos 1975, 174.

¹² Stari grad je glede na znane upodobitve stal na griču Kalvarija, ki se dviga nad krajem. Argumente za to trditev po eni strani najdemo v arheološkem gradivu, najdenem na pobočju Starega gradu. Pri obnovitvenih delih kapelic križevega pota, ki vodi do gloriote na Kalvariji, je fragmente lončenine našel domačin Franci Bricelj (opredeljujem jo v čas od 14. do 17. stoletja; hrani Jožica Kavčič, Krajevni muzej v Polhovem Gradcu). Za to in za vso ostalo strokovno pomoč pri delu diplomske naloge se Jožici Kavčič na tem mestu iskreno zahvaljujem. Najtehtnejši so seveda viri, ki govorijo o domcih pod gradom, nezanimarljiva pa je tudi veduta Polhovega Gradca, ki je do danes ostala tipično srednjeveška: grad-cerkev-naselje.

¹³ Marolt 1929, 209; Slabe 1988, 8; Höfler 1986, 30; *Krajevni leksikon Slovenije* (Ljubljana 1971) 426 idr.

¹⁴ Vilfan 1991, 68; D. Kos 1994, 7-11, 16-17, 22-23, 42-43.

Sl. 9: Polhov Gradec-graščina. P2 - ostanki temeljev južne fasadne stene najstarejšega dela graščine v sek. 2 in 3. M. = 1:100.
Fig. 9: Polhov Gradec-manor house. P2 - remains of the foundations of the southern façade of the earliest part of the manor house in sec. 2 and 3. Scale = 1:100.

na lažje dostopnih mestih, navadno na robu vasi.¹⁵

Že leta 1315 se tak dvor, pod imenom "*nidern purch ze Pilchgraecz*", v virih prvič omenja.¹⁶

20. januarja 1330 je v Trientu tirolski grof Henrik z overovljeno listino dovolil ("*erlaubt*") Hertleinu iz Polhovega Gradca, zgraditi grad "*Burg zu Billichgratz zu bauen*".¹⁷ Vir ni povsem jasen, za kateri grad se izdaja dovoljenje. Domnevamo lahko, da je bila stavba iz leta 1315 zgrajena brez dovoljenja deželnega sodnika in soglasja lastnika zemljišča; slednje je bilo verjetno že tedaj v rokah nižjega plemstva. Po deželnem - stvarnem pravu je bilo brez dovoljenja mogoče graditi le stavbe iz lesa in kamna v tri nadstropja (klet, pritličje in nadstropje), obzidane do višine, ki jo doseže jezdec na konju, toda brez cin in nasipov.¹⁸

Po mnenju Dušana Kosa je imel zgornji grad stolpasto obliko¹⁹ in se kot "*turn ze Pilichgraecz*" omenja

še leta 1350.²⁰ Pod istim imenom se ponovno omenja leta 1367, ko sta Uršula in njen sin Konrad Polhograjska prodala omenjeni grad skupaj z grajskim gričem ("*mitsampt dem purchperg*") Celjskima grofoma Ulriku in Hermanu.²¹ Ali je imel več stolpov (ruševine, prikazane na Valvasorjevem bakrorezu ali Štrukljevi risbi, bi kazale na tovrstno arhitekturo) ali pa je predstavljal le višjo pravokotno stavbo? Nedvomno so, vsaj njegovo polovico do leta 1368, v svojih rokah še imeli Polhograjski. Tega leta pa je Ulrik Celjski od njih kupil še polovico "*halben turen an der veste ze Pilchgrez*".²²

Še preden sta obe graščini prešli v dediščino Celjanov je Rudolf Polhograjski postal lastnik spodnje graščine, imenovane "*hof ze Pillicghracz gelegen ze dem Langen aker*",²³ ki se potem kot hof omenjen še leta 1412. Iz prodajne pogodbe, ki jo je sklenila Uršula, hči

¹⁵ D. Kos 1994, 7-8.

¹⁶ V pismu Frice Polhograjski iz spodnjega polhograjskega gradu ("*von der nidern purch ze Pilchgraecz*") sporoča, da bratu Konradu, njegovi ženi Agnesi ... proda z vsemi pravicami že imenovani grad in 4 hube v Salenbachu (Babna gora?), ki ležijo pri Steynu, ... za 30 mark oglejskih pfennigov. Pismo sta pečatila Markvart in Hertlain Polhograjski, ker sam ni imel svojega pečata. Pri overovitvi so bile prisotne še nekatere druge priče. Predaja in podpis dokumenta je bila 16. oktobra 1315 v Ljubljani. (Otošec, CKSLS - listina nekoč v DAD, od 1979 v Arhivu Slovenije; M. Kos 1975, 174).

¹⁷ *Carniola* 2, 1911, 53.

¹⁸ Stopar 1992, 148-149; D. Kos 1994, 126.

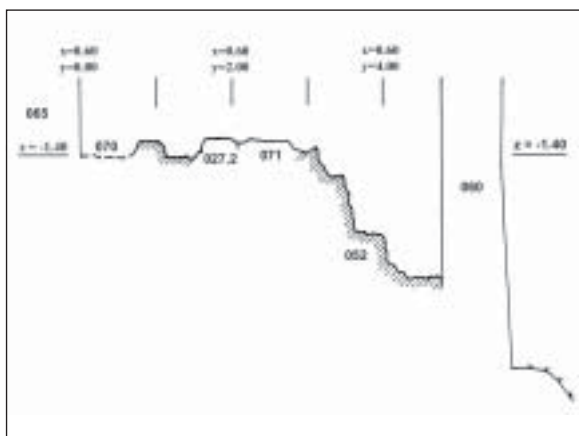
¹⁹ Ivan Stopar meni, da ta vir opisuje spodnji dvorec (Stopar 1998, 40, 42).

²⁰ Henrik iz Viltuža, ljubljanski sodnik, je namesto krškega škofa, deželnega glavarja na Kranjskem, razsojal spor zaradi polovice "*turna ze Pilichgraecz*" in vsega kar sodi zraven. Polovico stolpa je dosodil Henrik Polhograjskemu, polovico pa grofu Otonu Ortenburškemu. Pravico do "užitka" celotnega stolpa si je Ortenburžan zagotovil šele leta 1360, ko mu je stolp podelil vojvoda Rudolf IV. (Otošec, CKSLS - originalni pergament prej v DAD, rep. 24-AS/78; M. Kos 1975, 175; D. Kos 1994, 34).

²¹ Nakup gradu je celjske stal 150 mark oglejskih pfennigov. (Otošec, CKSLS - listina prej v DAD, zdaj: AS/83, CE I št. 233).

²² Otošec, CKSLS (pergament prej v DAD, zdaj v AS CE II, št.128).

²³ V darilnem pismu Galla iz Šumberka iz leta 1359 beremo, da je s pismom predal stricu, Rudolfu iz Polhovega Gradca

Sl. 10: Polhov Gradec-graščina. P3 - prerez zidanih struktur in geološke osnove v sek. 7. M. = 1:100.

Fig. 10: Polhov Gradec-manor house. P3 - cross-section of the masonry structures and geological bedrock in sec. 7. Scale = 1:100.

pokojnega Konrada Polhograjskega, z grofom Hermanom Celjskim, je razvidna lokacija spodnje graščine, ki je ležala "vnder dem haws ze Pilichgraetz" pod utrdbo, tj. pod zgornjim gradom, pod katerim ("vnder der vesten ze Pilichgraetz") so bili locirani tudi obrtniški domci "hofsteti".²⁴

Verjetno za časa Lamberga stari grad, kot večina ostalih po Sloveniji, doživi potres. 26. marca 1511

naj bi se zamajal stari polhograjski grad, ki so ga dokončno oropali in požgali uporni kmetje v vseslovenskem kmečkem uporu 1514-1515, ki je imel enega od žarišč prav tu.²⁵

Doslej je veljalo zmotno prepričanje, da so iz ruševin starega-zgornjega gradu po letu 1515 začeli z gradnjo novega, spodnjega. Prav tako naj bi si z ruševinskim materialom pomagali pri gradnji gotske cerkve v Dvoru.²⁶ Arheološke raziskave v spodnji graščini in stavbna analiza dvorca so pokazali, da je spodnji dvorec bistveno starejši od 16. stoletja. Najstarejše najdbe z zanesljivostjo datiramo v čas 14. in 15. stoletja.

Vprašanje, ki pa ostaja še nepojasnjeno, je, kakšna je bila stavba na Kalvariji, zgornji grad? Na vrhu Kalvarije ni opaziti nobenih arhitekturnih ostankov, ki bi spominjali na monumentalno arhitekturo na znanih upodobitvah. Z gradnjo gloriote in križevega pota na vrh Kalvarije je bila verjetno uničena še zadnja priča davne poselitve. Vrh Kalvarije je gol, neporasel, pod nasutim peskom se skriva skalna osnova. Pobočja griča pa skrivajo še marsikatero neodkrito skrivnost.

Če še enkrat strnemo omembe iz virov, potem ugotovimo, da se stari grad v 14. in 15. stoletju vedno omenja kot *turn*, *veste*, *hauss* ali *castrum*. Novi - spodnji grad pa kot **puch-Burg** ali **hoff** (tab. 1).

Tab. 1: Polhov Gradec-graščina. Preglednica najstarejših omemb starega in novega gradu.

Table 1: Polhov Gradec-manor house. Table of the earliest mentions of the old and new castles.

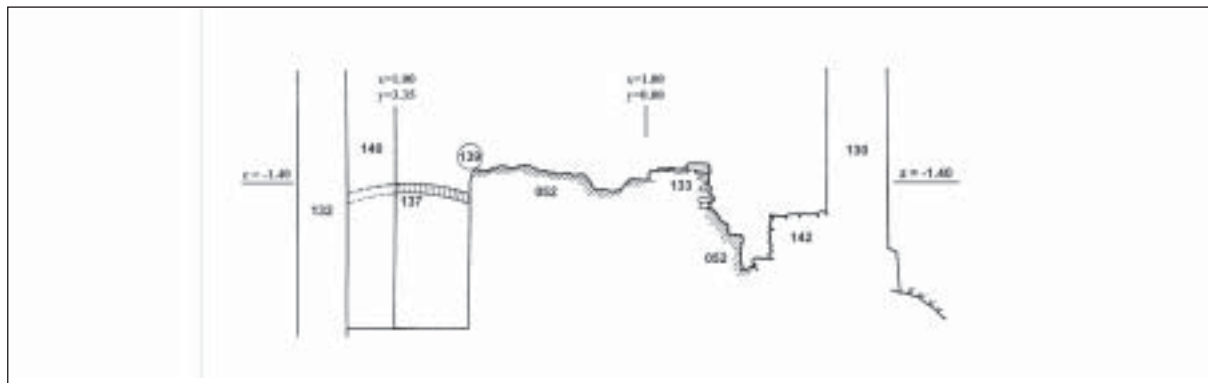
Omemba	Stari - zgornji grad	Omemba	Novi - spodnji grad
1350	<i>turn</i> ze Pilichgraecz	1315	nidern purch ze Pilichgraecz
1367	<i>turen</i> ze Pilchgret ... mitsampt dem purchperg	1330	Burg zu Billichgratz
1368	<i>halben turen</i> an der <i>veste</i> ze Pilchgrez	1359	hof ze Pillichgracz gelegen ze dem Langen aker
1412, 1436	vnder der <i>vesten</i> ze Pilichgraetz	1412	hoff vnder dem <i>haws</i> ze Pilichgraetz
1453	hauss Pilichgrätz	1458	gslos Pillichgretz ?
1457	ecclesia ... virgines Marie sub castro Pilimgrec		

svojo posest (še prej poplačal dolgove Hermanu Polhograjskemu - 30 mark oglejskih pfenigov) z vsemi pravicami: - "hof ze Pillichgracz gelegen cze dem Langen aker", eno kmetijo na Belici ("hof ze Weizenpach"), na kateri prebiva Jakob, in hubo na Osredku ("huob ze dem Mitterek"). (Otopelec, CKSLS - Rep. III, od 1981 v AS).

²⁴ 1412 je Uršula grofu Hermanu Celjskemu prodala svojo in očetovo dedino, vredno 176 mark oglejskih denarjev ("muncz"). Prodala je "ein hoff vnder dem haws ze Pilichgraetz", v katerem prebiva Rudman, 6 "hofstet" ležečih "vnder der vesten ze Pilichgraetz", v eni prebiva Jurij-krojač, v drugi Tomaž, Rainiul mlajši, v tretji Henrik-čevljar, v četrti Pavel, Henrikov brat, tudi čevljar, v peti Rainiul starejši in v šesti Andrej. Poleg naštetih prodaja še hubo na Chruschem (Hruševa), v kateri živi neki Andrej, hubo na Groblach (Groblje pod Babno goro), ki jo ima Marin, še pustoto "öd na Zelich" (Selišče) in zapuščeno kmetijo "im Las" (v Lazah), potem še eno njivo pod svetom, ki ga ima Hansov sin in hubo "am Stetak", v kateri živi Martin. Otopelec, CKSLS (pergament prej v DAD, zdaj v AS CE II, št. 128).

²⁵ Grafenauer 1962, 90-121; Valvasor 1689, XI, 33.

²⁶ Marolt 1929, 217; Slabe 1988, 9-10; Valvasor 1689, XI, 33; Slabe 1990, 11-12.

Sl. 11: Polhov Gradec-graščina. P5 - prerez zidanih struktur in geološke osnove v sek. 11. M. = 1:100.

Fig. 11: Polhov Gradec-manor house. P5 - cross-section of the masonry structures and geological bedrock in sec. 11. Scale = 1:100.

INTERPRETACIJA FAZNEGA RAZVOJA GRAŠČINE

Ob začetku raziskav so bili skalna in ilovnata geološka osnova ter temeljni zidov in predelnih sten že na površini. Hodne površine, sočasne z zidovi, se razen v prostoru 2 in deloma 3 niso nikjer ohranile. Nivojska razlika med prostoroma 2 in 3 (prostor 2 je za 60 cm višji od drugih) ter ostalimi kaže, da so v nekem trenutku, domnevam, da v 17. stoletju, ko je graščina temeljito dograjena in povečana, znižali celotni nivo osrednjega dela grajske stavbe. Z zniževanjem terena so bile odnesene tudi kulturne plasti. V tem smislu lahko pri predstavitvi izkopavanja govorimo predvsem o horizontalni, manj o vertikalni stratigrafiji.

Strukturna analiza obstoječih zidov je bila opravljena le delno.²⁷ Leta 1996 rezultati še niso bili predstavljeni, zato sem prvi poskus rekonstrukcije stavbnega razvoja naredila na podlagi zgodovinskih in arheoloških virov, z evidentiranimi in dokumentiranimi cezurami med zidovi in predelnimi stenami z ugotovljenimi medsebojnimi odnosi (sl. 3). V letu 1998 je izšla tretja knjiga "Grajske stavbe v osrednji Sloveniji" za območje med Polhovim Gradcem in Smednikom, v kateri je dr. Ivan Stopar utemeljil stavbni razvoj graščine v Polhovem Gradcu iz umetnostnozgodovinskega vidika.²⁸ Moja interpretacija stavbnega razvoja je v tem članku nekoliko podrobneje razdelana (sl. 17), v temeljnih obrisih pa je enaka tisti iz leta 1996 in se od Stoparjeve razlikuje le v nekaterih podrobnostih. Absolutni datumi posamezne faze gradnje so povezani s ključnimi dogodki, znanimi iz pisnih virov, in so utemeljeni tako kastelološko kot arheološko, čeprav nekateri depoziti niso sočasni z gradnjo zidov ali

pa so se v plasteh in zasutjih odlagali tudi skozi daljše časovno obdobje.

Faza pred prvo zidano arhitekturo

Najstarejši element poselitve oziroma dokaz neke dejavnosti na tem prostoru je v sek. 2 ohranjeni jarek (sl. 17), ki poteka v zrcalni smeri od obstoječe zgradbe. Jarek je bil širok od 70 do 90 cm in je potekal vzporedno z zahodnim zidom (SE 006 - faza I.). Vkopa samega ni mogoče datirati. V zasutju jarka smo našli le mikrofragmenta keramike in glinenega ometa nedoločljive starosti. Vkop (SE 016) je starejši od plasti SE 011 (datiramo jo v 14.-15. stoletje), ki ga prekriva.

Glede na prvo pisno omembo menim, da je spodnji grad, najverjetneje lesen, leta 1315 že stal. Nedvoumno je navedena njegova lokacija in ime, saj ga vir imenuje kot "nidern purch ze Pilchgraecz".²⁹ Tlorisno je morda izmaknjen od kasnejšega mesta gradnje. Hipotetično je izkopani jarek lahko v zvezi s prvim objektom.

I. gradbena faza - sr. 14. stoletja

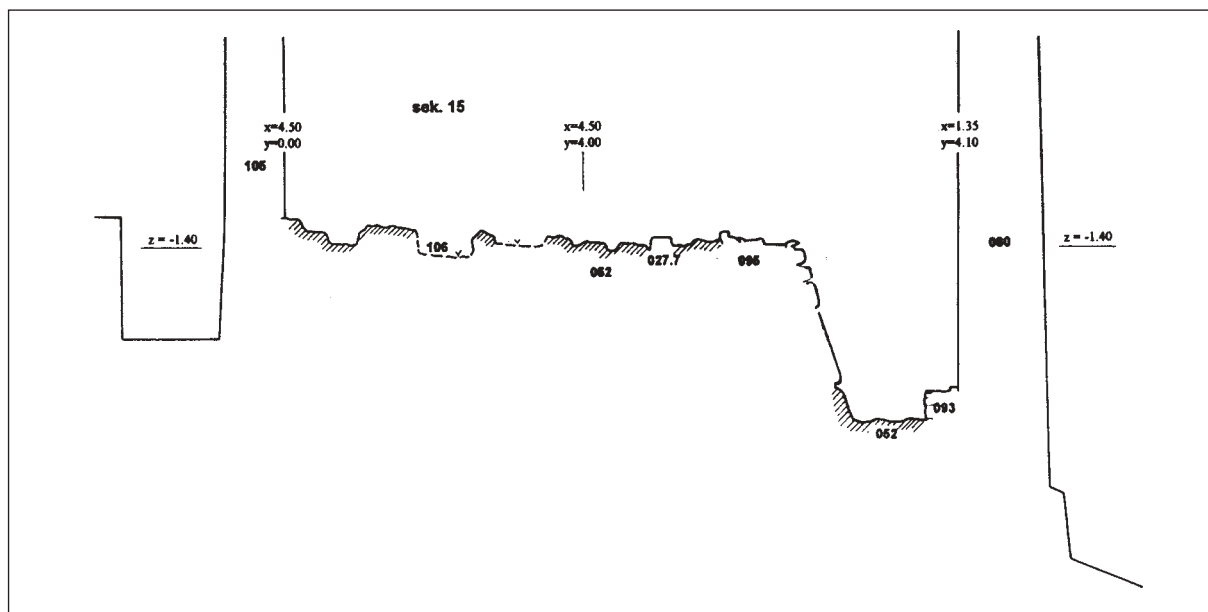
Najstarejše ostanke zidane strukture predstavljata dela temelja SE 003 in SE 047, ki potekata pod južno steno današnjega gradu SE 001 in 031. Zgrajena sta iz neobdelanega kamna in vezanega z malto. Arheoloških najdb iz zasutij temeljev, razen iz zasutja zahodnega (SE 006) temelja, nimamo.

Tlorisno prvo gradbeno fazo na vzhodu zamejuje ostanek z malto vezane zidane konstrukcije - SE 050, ki v celoti poteka pod kasneje zgrajenim temeljem

²⁷ Za LRZVNKD jo je z detajlnimi izrisi zidov naredila J. Vavken, s sodelovanjem arhitektov D. Vavken in M. Merharja.

²⁸ Stopar 1998, 40-58.

²⁹ Gl. op. 16.

Sl. 12: Polhov Gradec-graščina. P4 - ostanki zidanih struktur in geološka osnova v sek. 15 in 10. M. = 1:100.

Fig. 12: Polhov Gradec-manor house. P4 - remains of the masonry structures and geological bedrock in sectors 15 and 10. Scale = 1:100.

SE 034 in se nadaljuje v zaplate malte SE 071 v sektorju 7, ki je bila na severu povezana s temeljem SE 023. Datacijsko oprijemljivo arheološko gradivo smo našli v vkopu (SE 010) za temelj zahodnega zidu SE 006 in sodi v časovne okvire 14. in 15. stoletja. Argument za zgodnje datiranje prvotnega tlorisa graščine na opisanem prostoru je tudi na zahodni fasadi dobro vidna cezura, iz katere se je dalo razbrati, da je zid SE 006 starejši od zidu SE 112, ki se nanj naslanja.

Našteti zidovi so tvorili pravokotno stavbo velikosti 12 x 9,3 m, ki jo je že leta 1991 definiriral Ivan Stopar.³⁰ Če smatramo, da sta ostanka z malto vezanega kamena SE 050 in SE 071 dela najstarejšega temelja vzhodne in severne fasade prve grajske utrdbe, potem je prvotni objekt stal 50 cm zahodnjeje od danes ohranjenih temeljev. Debelina zidov prvotnega objekta je znašala od 80 do 120 cm. Višina prvotne stavbe je glede na ohranjeno cezuro na južni fasadi segala vsaj do višine današnjega nadstropja, medtem ko je drugo nadstropje, v kolikor ni bilo zidano, bilo vsaj leseno.³¹

V stratigrafsko najstarejši plasti SE 011, v prostoru

2 - daljše časovno obdobje je služila kot hodna površina - se je ohranilo arheološko gradivo, ki se v podobnih arheoloških kontekstih pojavlja od 13., večinoma pa v 14. in 15. stoletju. Najdb, mlajših od 16. stoletja v tej plasti (SE 011), nismo našli, zato sklepamo, da je prostor najkasneje v tem času prekrit z drugačnim, verjetno lesenim tlakom, ki je plast pod seboj "hermetično zaprl".

Stopar postavlja prve zametke zidane arhitekture v sredino 14. stoletja. Kot začetek gradnje šteje leto 1350, ko se omenja *turn ze Pilichgraetz*.³² Prvotni dvorec naj bi bil stolpaste oblike.³³ Prva pisna omemba spodnjega gradu je iz leta 1315.³⁴ Leta 1330 so verjetno začeli graditi večjo in trdnjšo stavbo,³⁵ ko mu je tirolski grof Henrik Hertleinu iz Polhovega Gradca izdal "gradbeno dovoljenje".³⁶ Vzroki za selitev plemičev v drugo stavbo, so morda razprtije med dvema vejama gospodov Polhograjskih, morda hud potres, ki naj bi po Štrukeljevi navedbi leta 1348, na "dan spreobrnjenja sv. Pavla, 25. januarja ob 3. uri popoldne ..., razdejal 26 mest, mnogo cerkva in 40 gradov. Štirideset dni se je zemlja tresla".³⁷ Kateri od gradov je poslej središče moči in odločanja?

³⁰ Stopar 1992, 165, Abb. 6.

³¹ Stopar 1998, 52.

³² Gl. op. 21.

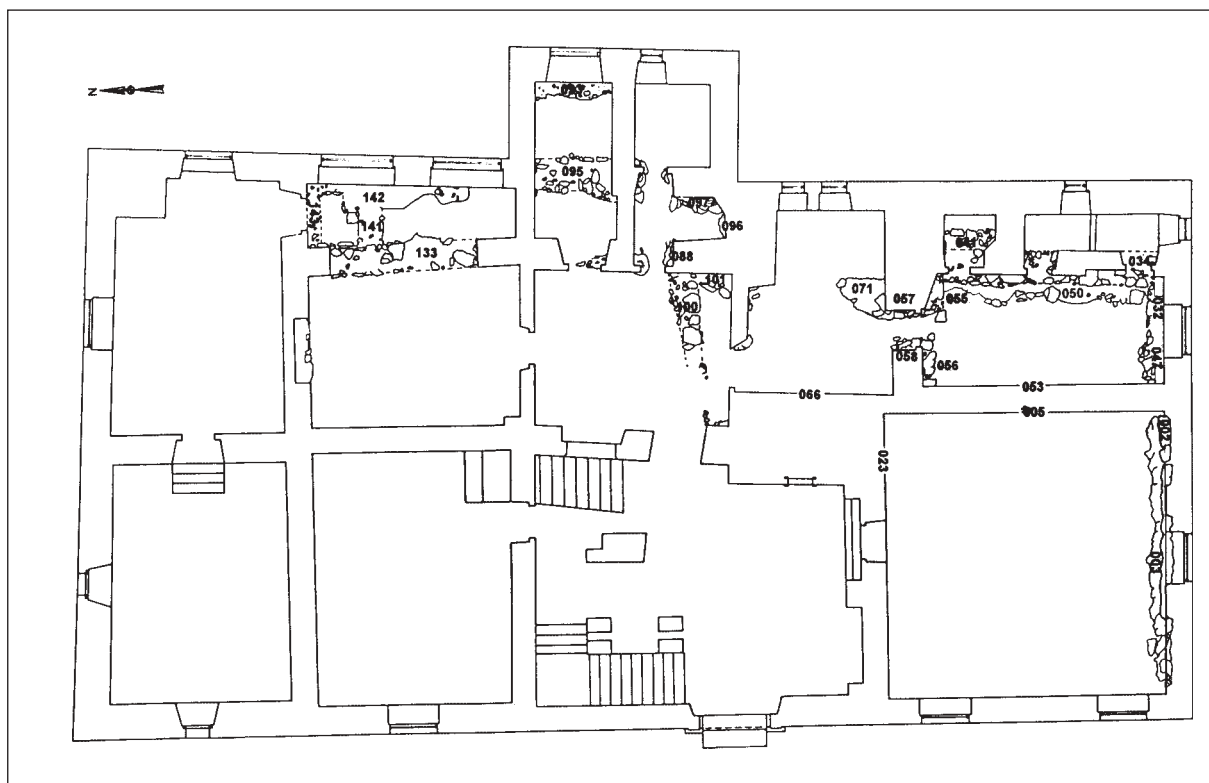
³³ Stopar 1998, 40, 42.

³⁴ Gl. op. 16.

³⁵ D. Kos 1994, 34.

³⁶ ..., *erlaubt Hertlein von Billichgratz eine Burg zu Billichgratz zu bauen ...* "Carniola 2, 1911, 53; D. Kos 1994, 34.

³⁷ Župnijska kronika.

Sl. 13: Polhov Gradec-graščina. Ostanke temeljev starejših gradbenih faz. M. = 1:200.

Fig. 13: Polhov Gradec-manor house. Foundation remains of the earliest construction phases. Scale = 1:200.

II. gradbena faza - sr. / konec 15. stoletja

V to fazo uvrščamo popravilo vzhodne linije prvotnega tlorisa graščine, ki jo kaže ponovno zgrajeni temelj SE 034. V prerezu temelja SE 047 je bila vidna močna poševna cezura, nastala kot posledica zrušitve prvotnega zidu (sl. 9).

Temelj SE 034 je postavljen na naravno skalno prelomnico, ki strmo pada proti vzhodu (sl. 8 in sl. 9) in nekoliko vzhodneje od najstarejše, prvotne zunanje stene (SE 050). Velik vkop (SE 054) za ta zid ter njegovo polnilo na južni strani, ki ga predstavlja z SE 032 dograjen porušeni temelj SE 047, govori v prid domnevi o "padcu" prvotne zunanje stene in njeni ponovni zgraditvi. Arheološko gradivo, najdeno v vkopu, postavlja opisani poseg v sredino ali na konec 15. stoletja.

V to fazo smemo šteti sicer redke ohranjene arhitekturne detajle. Na južni steni (SE 001) se je ohranilo pravokotno okence-lina z notranjo odprtino približno 20 x 30 cm

s kamnitimi obrobo in z na ajdovo zrno posnetimi notranjimi robovi iz pozne gotike. V istem času je bil verjetno v predelno steno med prostoroma 2 in 3 vzdian pazduhasti gotski portal.³⁸ Ivan Stopar glede na organizacijo prvotne zgradbe sklepa, da je bil vhod urejen z južne strani.³⁹ Na mestu, kjer je še danes ohranjeno kasneje vzdiano okno, so nekoč bila verjetno vrata. V prostoru 3 je bila nekoč vhodna veža.

O vzrokih za uničenje južne fasadne stene (SE 047) in severne (SE 023) lahko le ugibamo. Leta 1364⁴⁰ je Ulrik Polhograjski prodal spodnji grad celjskim grofom.⁴¹ 1415. leta je grad začasno dobil novega lastnika, Sigfrida pl. Schenka.⁴² V njegovem času naj bi (1439. leta) grad (zgornji ali spodnji?) napadel in "porušil" Jan Vitovec,⁴³ ali pa ga je uničil potres 1511. leta.⁴⁴ Vzhodna fronta in del južnega zidu sta bila povsem porušena, kar govori v prid tezi, da se je v 15. stoletju (ali v začetku 16. stoletja) na objektu zgodila neke vrste katastrofa.

³⁸ Stopar 1998, 52.

³⁹ Ib., 52.

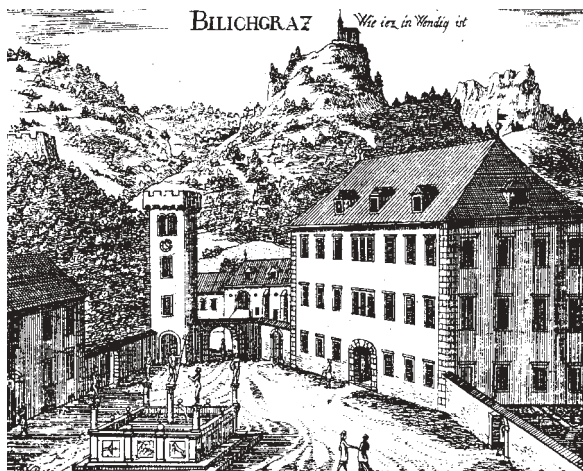
⁴⁰ D. Kos 1994, 34; Smole 1982, 33, 374; Župnijska kronika.

⁴¹ Andrejka 1944-1945, 105.

⁴² Smole 1982, 374; Župnijska kronika.

⁴³ Slabe 1988, 7.

⁴⁴ Grafenauer 1962, 90-121; Valvasor 1689, XI, 33.

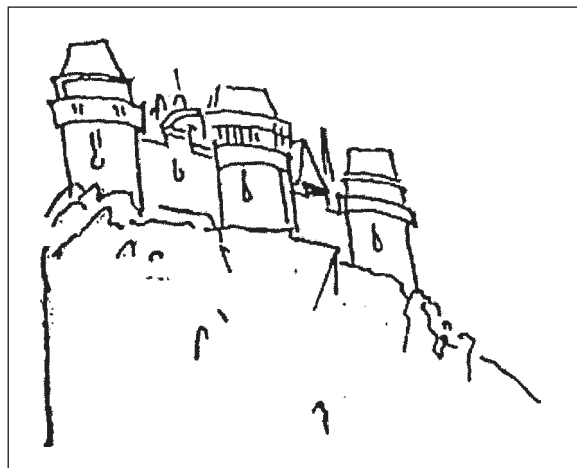
Sl. 14: Polhov Gradec-graščinski kompleks (Valvasor 1689, XI, 32).
Fig. 14: Polhov Gradec-manor house complex (Valvasor 1689, XI, 32).

III. gradbena faza - prva pol. 16. stoletja

Za datiranje te gradbene faze imamo malo arheoloških dokazov. Bolj izpovedni so zidovi. Na zahodni fasadi današnje stavbe razpoznavna cezura (sl. 3) dokazuje, da je graščina rasla postopno. SE 112 (zahodni fasadni zid) se naslanja na starejšega (SE 006). Nova stavba je zamejena z zidom SE 115 in ostanki temelja SE 088 na vzhodu. Tvorila je pravokotnik; po daljših vzhodni in zahodni stranici je merila 18,3 m, po krajših stranicah pa 12,5 m.

Prva širitev stavbe proti severu je bila izvedena najverjetneje še v 16. stoletju. V zaplatah plasti SE 107 v prostoru 15 je gradivo, ki se v arheoloških skupkih pojavlja od 15. do 17. stoletja. Drugačno notranjo organizacijo nakazuje temelj zidu SE 101. Verjetno je bil zvezan z ostanki temelja bivše vzhodne fasade (SE 071), ta pa se je preko temelja SE 055 navezoval na SE 034, kar pomeni, da je tloris stavbe moral biti zobčasto zamaknjen (sl. 17). Vzrok: naravna skalna kotanja, ki je preprečevala izpeljavo podaljška temelja SE 034 naravnost proti SE 101. Argument za datacijo te faze v 16. stoletje je tudi poznogotski portal (SE 105), vzdian v zidu SE 104, ki kaže že renesančne značilnosti.⁴⁵

Na vzhodni fasadi so dogradili majhen stolpič - ajželj (sektor 4 - sl. 16). Kdaj natančno ne vemo, saj nimamo ohranjenih arheoloških depozitov iz obdobja njegove gradnje. Na zahodu je bil "prilepljen" na temelj SE 034 s temeljem SE 041 in omejen s severno

Sl. 15: Podoba "starega polhograjskega gradu" (Župnijska kronika).
Fig. 15: Depiction of the "old Polhov Gradec castle" (Parish chronicle).

(SE 035), južno (SE 036) in vzhodno (SE 039) steno. Stolpič je tvoril pravokotnik velikosti 3 x 1,8 m.

Zgornji grad naj bi bil po potresu leta 1511 ali po kmečkem upor 1514-1515, porušen in požgan.⁴⁶ Verjetno je tedaj prizadet tudi spodnji grad-dvorec. Leta 1536 naj bi zidarski mojster Ivan Črt vodil popotresno obnovo ljubljanskega, čušperškega, ribniškega, senožeškega in polhograjskega gradu.⁴⁷ Glede na arheološko gradivo, kastelološke značilnosti, predvsem pa podatke iz virov, menimo, da je približno v sredini 16. stoletja graščina dograjena v zarisani obliki. Prav tako je mogoče, da je obnova najstarejšega tlorisa (faza II potekala sočasno z dograjevanjem in širjenjem objekta proti severu - faza III).

IV. gradbena faza - ok. 1600

Naslednja širitev tlorisa graščine proti severu je zamejena z zidovi SE 131, SE 132, SE 133 ter zidovi prostora 14, v katerem ni bilo arheološkega izkopavanja. Na osnovi keramičnega posodja iz zasutja naravne kotanje, ki je bila zapolnjena s SE 135, datiramo to fazo v časovne okvire prve polovice 17. stoletja. Verjetno je v tem času v skalno osnovo vsekana klet. Na severozahodnem vogalu prostora 11 je bil izklesan vhod v klet (SE 139), v katero so vodile kamnite stopnice. Graščina je tedaj merila 24 x 12,5 m.

Ivan Stopar datira to fazo v čas okoli leta 1600⁴⁸ in združuje našo IV. in V. gradbeno fazo. Sama ločujem obe fazi z argumentni postopne gradnje in sestavo

⁴⁵ Stopar 1998, 54.

⁴⁶ Grafenauer 1962, 90-121; Valvasor 1689, XI, 33.

⁴⁷ Steska 1923, 3; Šumi 1966, 36.

⁴⁸ Stopar 1998, 41, 54.

Sl. 16: Polhov Gradec-graščina. Stolp na vzhodni fasadi. Foto: M. Torkar.

Fig. 16: Polhov Gradec-manor house. Tower on the eastern façade. Foto: M. Torkar.

zasutij V.a faze. Vzhodna fronta je morala biti najprej v celoti zgrajena, da bi jo lahko porušili in z ostanki teh zidov zasuli prazno medzidje. Zasutja, ki so zapolnila praznino, so po gradbenem zasipnem materialu in po ohranjenih arheoloških depozitih, enotna.

Graditelji IV. faze so lahko povezani z naročniki baroni Khisli s Fužin, ki zakupijo polhograjsko graščino leta 1588 (do 1618) ali morda baroni Mosconi (1618-1642).⁴⁹

V.a in V.b gradbena faza - sr. in druga pol. 17. stoletja

To fazo bi lahko razdelili v dva dela. V prvo, imenujmo jo faza V.a., smo uvrstili zasutja SE 040, 068, in 129, s katerimi so zapolnili meter do meter in pol široko prazno medzidje, ki je nastalo ob pomaknitvi vzhodne fasade navzven. Tvorili so jo temeljni zidov: SE 037 in 038; SE 060 (se naslanja na SE 039), SE 095 (v sek. 10 se je pokazalo, da je SE 095 bil ometan z zunanje-vzhodne strani) ter SE 130. Na severnem delu sta bila zgrajena podporna zidca (SE 143 in SE 141). Morda je v tem času bil tu neke vrste vhod ali sprehajalna veža-hodnik s

pogledom na Božno. SE 142 je ostanek malte in ometa, s katerima so ometali novo zunanjo steno (SE 130). Časovno fazo V.a. uvrščamo v čas sredine 17. stoletja.

Nekoliko kasneje od opisanega posega je bil dograjen še stolpasti prizidek na vzhodu - lizena (faza V.b), v katerega prvem nadstropju je grajska kapela. Pravokotni stolpič je bil zasut s temnorjavo zemljo, pomešano s peskom (SE 092), ki je prekrivala sek. 10 do estriha SE 091 (debeline 5-7 cm). Prekrit je bil z zasutjem SE 079, ki je po sestavi podobno zasutjem V.a faze (kamenje, omet, pesek, zemlja).

Viri poročajo, da je Mark Anton I. Kunstelj dal graščino prenoviti, zgradil je hišno kapelico, na dvorišču pa "angleški" stolp z uro. V parku je dal postaviti Neptunov vodnjak, ki nosi letnico 1696. Na vodnjaku je upodobljen tudi polhograjski grb.⁵⁰ Letnica na vodnjaku ne more pomeniti datuma dogradnje, saj je vodnjak upodobil že Valvasor, kar pomeni, da je vodnjak tedaj že stal.⁵¹ Ali je celovit poseg na zidovih graščine (faza V. a in faza V.b) delo Marka Antona Kunstlja I., ne moremo z gotovostjo trditi. Glede na podatke v virih bi prva dela (V.a faza - porušenje zunanje vzhodne fasade, izgradnja nove) lahko opravili že pl. Edlingi, ki se v Polhovem Gradcu zadržujejo od leta 1642 do 1653,⁵² morda vitezi Troppenau (1657). Med novim in starim fasadnim zidovjem je ostalo za meter do meter in pol široko prazno medzidje. Kljub temu je bila gradbeno najprej zgrajena celotna vzhodna fasadna linija, šele nanjo pa se je naslonila lizena, v katere 1. nadstropju je bila grajska kapela.

Kunstelj I. je leta 1657 od vitezov Troppenau kupil Polhov Gradec in graščino Lesno brdo pri Horjulu. Leta 1684 je dobil še baronski naziv in pravico do uporabe grba izumrlega rodu gospodov polhograjskih.⁵³ Leta 1693 je Marka Antona I. Kunstlja nasledil drugorojenec Mark Anton II. Poročil se je s Frančiško Eleonoro, grofico Blagay. Za njegovega časa se je bogata gradbena in prenovitvena dejavnost v Polhovem Gradcu in okolici nadaljevala. 1728. leta naj bi porušili staro farno cerkev in začeli graditi novo, ki je bila dokončana l. 1736.⁵⁴

VI. gradbena faza - prva pol. 18. stoletja

V 18. stoletju je bil prizidan še skrajni severni trakt, kjer ni bilo arheoloških raziskav, in je bil po Valvasorjevi upodobitvi še lesen. Ta dozidava je morda delo Marka Antona III. Kunstlja, ki je nasledil očeta 1731. leta.⁵⁵

⁴⁹ Slabe 1988, 7; Smole 1982, 34, 347.

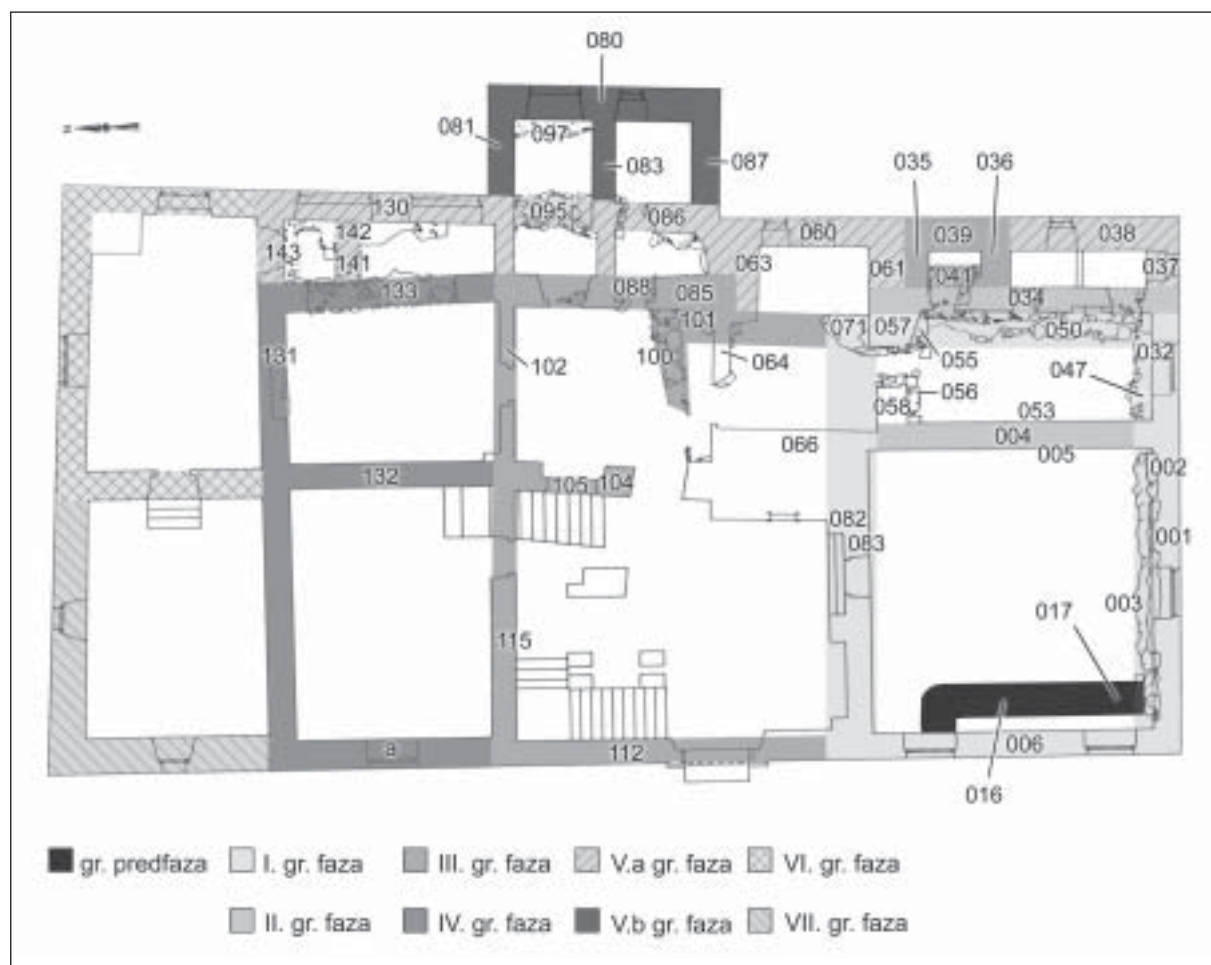
⁵⁰ Andrejka 1944-1945, 107; Marolt 1929, 217-223. Grb polhograjskih je bil *povezjen samostrel s puščico na tetivi*.

⁵¹ Valvasor 1689, XI, 36.

⁵² Smole 1982, 374.

⁵³ Andrejka 1944-1945, 106-107; Radics 1893, 118 idr.

⁵⁴ Marolt 1929, 209-210.

Sl. 17: Polhov Gradec-graščina. Rekonstrukcija faznega razvoja graščine.

Fig. 17: Polhov Gradec-manor house. Reconstruction of the phases of development of the manor house.

VII. gradbena faza - konec 18., začetek 19. stoletja

Glede na ugotovljene cezure med zidovi je bil skrajni severozahodni vogalni del graščine prizidan zadnji. Verjetno je bil dograjen še v času 18. ali v prvi polovici 19. stoletja.

ANALIZA ARHEOLOŠKEGA GRADIVA

Uvod

V pritličnih prostorih graščine je bilo izkopanih 5613 fragmentov keramike, 356 fr. stekla, 217 fr. kovine, 880 fr. kosti, 133 fr. školjk in 3 novci (sl. 18).

Iz celotnega fonda v graščini izkopanega gradiva

v članku predstavljamo izbor 340 predmetov, ki je narejen na podlagi rekonstrukcije posameznih fragmentov ter na podlagi kriterija pogostnosti pojavljanja posameznega lončenega, kovinskega ali steklenega tipa znotraj enotne SE.

Keramično gradivo predstavlja 77 % vseh najdb iz graščine, številnejše je zastopano v mlajših zasutjih (SE 068, 079, 089, 092, 129 in 135) poleg kostnega in školjčnega materiala. Školjke govorijo v prid povezavam polhograjskega zemljiškega gospodarstva z obmorskimi kraji. Na stike gospodov Polhograjskih z Italijo indicirajo najdbe keramike (*t. II: 9,10; I5: 4,5*). V starejših zasutjih, predvsem v zasutju vkopa za gradnjo temelja SE 034, v plasti SE 011 in v polnilu vkopa za gradnjo zidov SE 005, 023 in 006, je opaziti popolno odsotnost školjk, redke pa so najdbe kosti.

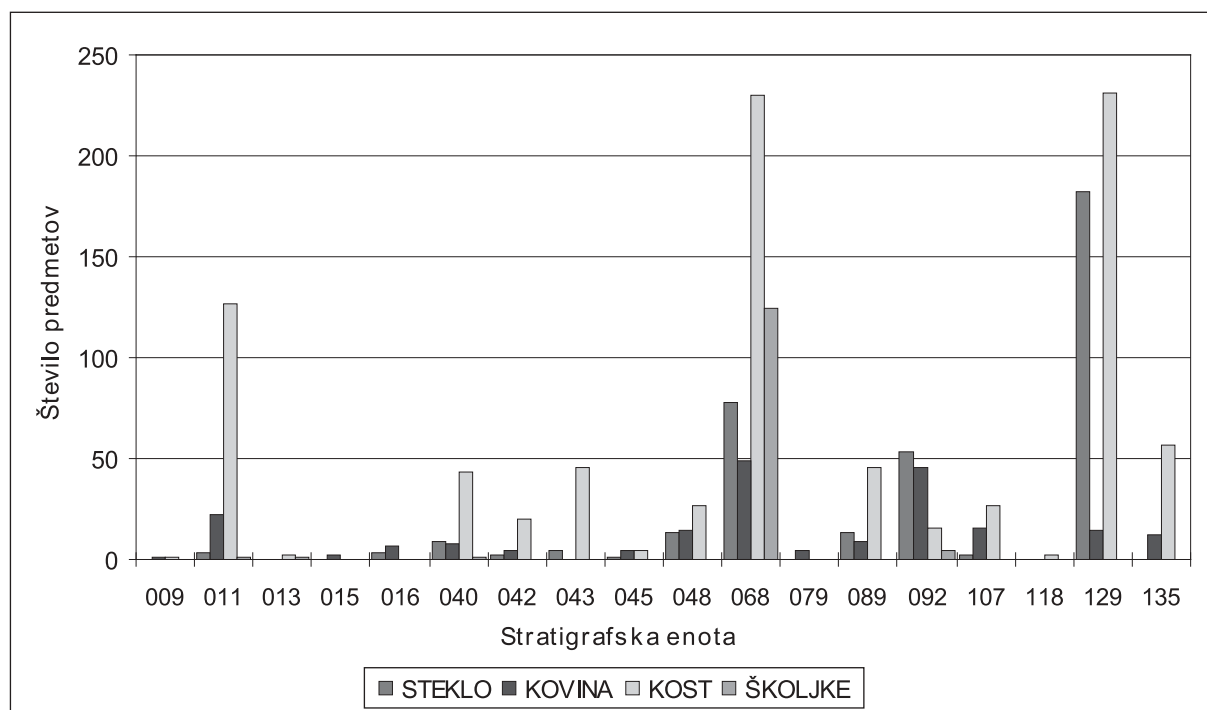
Fragmenti kosti pripadajo predvsem domačim živalim (perjadi, govedu, nekaj je fragmentov kosti domače svinje)

⁵⁵ Andrejka 1944-1945, 108; Smole 1982, 374-375; SBL 1949, 435.

Tab. 2: Polhov Gradec-graščina. Preglednica obstoječih zidov in starih temeljev, po gradbenih fazah.

Table 2: Polhov Gradec-manor house. Table of the existing walls and early foundations, according to construction phases.

Gradbena faza	SE	Opis SE	Časovna opredelitev
Faza pred prvo zidano arhitekturo	SE 016	polnilo vkopa (temno rjava zemlja, pomešana s peskom)	neopredeljeno
	SE 017	vkop za jarek, vkopan v geološko osnovo SE 018, prekrit z SE 011	
I. gradbena faza	SE 001	južni zunanji zid, nad SE 002, vanj vzdana mala kvadratna gotška okenca iz peščenjaka z na ajdovo zrno prirezanimi robovi	sredina 14. st.
	SE 002	zob južnega zunanjega zidu, pod SE 001	
	SE 003	temelj južnega zunanjega zidu, pod SE 002	
	SE 006	zahodni zunanji zid graščine	
	SE 022	severna predelna stena med sek. 2 in 1	
	SE 023	temelj severne predelne stene SE 022	
	SE 031	južni zunanji zid, nanj se naslanja SE 037	
	SE 047	temelj južnega zidu SE 031, nanj se naslanja SE 032	
	SE 050	ostanki malte in skal, na SE 052, pod SE 034, prekriti s SE 048	
	SE 071	kamenje, vezano z malto, pod 061, na SE 052	
II. gradbena faza	SE 034	temelj vzhodnega fasadnega zidu, popravljene najstarejše faze graščine, sestavni del polnila vkopa SE 054	sr. ali kon. 15. st.
	SE 032	popravljeni del starejšega južnega temelja SE 047, sestavni del vkopa SE 054 - polnilo med temelji SE 047 in SE 034	
	SE 047	temelj južnega zidu SE 031, nanj se naslanja SE 032	
	SE 004	vzhodna predelna stena med sek. 2 in 3 z vzdanim pazduhastim gotskim portalom	
	SE 005-053	temelj predelne stene SE 004 med prostoroma 2 in 3	
III. gradbena faza	SE 036	južna stena stolpiča (ajžlja)	prva pol. 16. st.
	SE 035	severna stena stolpiča (ajžlja)	
	SE 039	vzhodna stena stolpiča (ajžlja)	
	SE 041	zahodna stena stolpiča (ajžlja), "aplicirana" - se naslanja na temelj južne fasadne stene iz II. gradbene faze (SE 034)	
	SE 088	vzhodna fasadna linija III. faze, pod SE 085	
	SE 055	zobčasto zamaknjen temelj, naslanja se na SE 034	
	SE 102	severna fasadna linija III. faze, naslanja se na SE 088	
	SE 115	severna fasadna linija III. faze, naslanja se na SE 112, na SE 120	
	SE 112	zahodna fasadna linija III. faze, naslanja se na SE 006, na SE 120	
	SE 104	predelna stena med sek. 1 in 15 z gotskim portalom SE 105, na SE 106-118	
	SE 105	gotški portal, vzdani v steno SE 104	
	SE 100	temelj predelne stene v prostoru 15, na SE 52, naslanja se na SE 088	
	SE 101	ostanek temelja, verjetno vzhodne fasadne stene graščine III. gr. faze pod SE 085, na SE 052	
IV. gradbena faza	SE 133	temelj vzhodne fasadne stene IV. faze, naslanja se na SE 088 in SE 131, na SE 052	okoli 1600
	SE 131	temelj severne fasadne stene IV. faze, nanjo se naslanja SE 133, SE 132, na SE 052	
	SE 132	predelna stena med prostoroma 11 in 14, na SE 052, naslanja se na SE 131 in SE 115	
	SE a	zahodna fasadna stena IV. faze, naslanja se na SE 112	
V.a. gradbena faza	SE 038, 039, 060, 097, 095, 130	zidovi vzhodne zunanje fasade V. faze (enaki današnjim)	sredina 17. st.
	SE 143	temelj severnega podpomega zidu	
	SE 142	kamenje, pomešano z malto - ostanek ometa ob gradnji SE 130	
V.b. gradbena faza	SE 141	temelj južnega podpomega zidu	konec 17. st.
	SE 087	južni zid stolpa s kapelo v nadstropju	
	SE 080	vzhodni zid stolpa s kapelo v nadstropju	
	SE 081	severni zid stolpa s kapelo v nadstropju	

Sl. 18: Polhov Gradec-graščina. Število izkopanih fragmentov stekla, kovine, kosti in školjk po SE.

Fig. 18: Polhov Gradec-manor house. The number of excavated fragments of glass, metal, bone, and shell according to SU.

ter divjadi. Ostanke kovine so vezani na stavbno opremo, v 98 % so žebliji raznih oblik in dimenzij.

Katalog izkopanega arheološkega gradiva sem ovrednotila ob pomoči Martina Horvata. Prav tako mi je bila v veliko pomoč računalniška predmetna in tehnološka baza Mestnega muzeja Ljubljana. Pri vprašanih v zvezi s tehnologijo keramike, mi je pomagala tudi Milena Horvat.⁵⁶

Tehnologija keramike

Za izbranih 296 keramičnih predmetov, zlepljenih iz 618-ih fragmentov, predstavljenih v katalogu, je bila narejena analiza tehnologije izdelave. Fragmente keramike smo analizirali na makroskopskem nivoju. Analizirali smo vsebnost kremenca, kalcijevega karbonata (njegovo prisotnost smo ugotavljali s solno kislino), sljude, organskih primesi, železovih oksidov in glinenih jeder v lončarski masi. Najdb je predvsem v starejših plasteh (sek. 2, 3) razmeroma malo, razlike v tehnološki izdelavi med najstarejšimi in najmlajšimi depoziti pa so kljub temu zaznavne.

Splošno o glinenih masah

V keramičnem gradivu smo s primerjavo vsebnosti primesi zrnca kremenca, kalcijevega karbonata, sljude, organskih snovi, železovih oksidov in glinenih jeder (A, B, C, D, E)⁵⁷ izluščili 11 različnih vrst glinenih mas (tab. 3), iz katerih so bili izdelani lončeni predmeti.

Analiza vsebnosti primesi (tab. 4) je pokazala, da v obravnavanem keramičnem gradivu prevladujejo predmeti, izdelani iz glinenih mas, ki so vsebovale "popolno" formulo primesi (A, B, C, E). Pogoste so glinene mase brez železovih oksidov (80 primerkov) ter mase, ki niso vsebovale kalcijevega karbonata (63 primerkov).

Ugotavljamo, da je keramika, izdelana iz glinenih mas, ki niso vsebovale kalcijevega karbonata, vezana na starejše horizonte poselitve. Pojavlja se pretežno v arheoloških depozitih s konca 14. do 16. stoletja (SE 011, 009, 015, 042, 043, 045, 107), v manjši meri pa je zastopana tudi v gradivu iz 16.-17. stoletja (SE 089, 129 in 135), kjer se poleg prevladujoče vrste glinene mase z vključki (A, B, C, E) pogosteje pojavlja keramični material, izdelan iz glinenih mas,

⁵⁶ Martinu in Mileni Horvat se na tem mestu zahvaljujem za vso strokovno pomoč in praktične nasvete.

⁵⁷ Kode za glineno maso: A = kremen, B = kalcijev karbonat, C = sljuda, D = organske primesi, E = železovi oksidi, F = glinena jedra.

Tab. 3: Polhov Gradec-graščina. Statistika vrst primesi v lončarskih masah.

Table 3: Polhov Gradec-manor house. Statistics of the type of filler in clay.

Masa	Število	% delež
A	1	0 %
A, B	4	1 %
A, B, C	65	22 %
A, B, C, D, E	3	1 %
A, B, C, E	152	51 %
A, B, D	1	0 %
A, B, E	8	3 %
A, C	9	3 %
A, C, D, E	1	0 %
A, C, E	50	17 %
A, E	2	1 %
Skupaj	296	100 %

ki niso vsebovale železovih oksidov (SE 040, 068, 092 in prej omenjeni). Tovrstne glinene mase so v starejšem materialu bolj izjeme kot pravilo.

Zelo redki so primerki keramike, ki ni vsebovala sljude. Sljuda je navadno naravnega izvora in je lončar v glino ni posebej dodajal. V našem primeru je nismo zasledili predvsem na glaziranih predmetih. Ker je mesto opazovanja omejeno le na tanke prelome, je možnost napak pri definiranju vsebnosti primesi večja.

Bolj izjema kot pravilo so v analiziranem vzorcu posode, ki so v glineni masi vsebovale organske primesi. Te so posledica slabega prečiščevanja glin, ali pa so v glino naknadno primešane. Med opazovanjem gradivom smo zasledili le 5 tovrstnih predmetov (t. 5: 19,21; 10: 13,15 in 13: 10).

Tab. 4: Polhov Gradec-graščina. Vrste primesi v lončarskih masah po SE.

Table 4: Polhov Gradec-manor house. Types of filler in clay according to SU.

SE	009	015	011	042	043	045	048	107	040	068	079	089	129	135	092
A												1			
A, B									1	1	1	1			
A, B, C			1				1	6	2	22	1	13	9	9	
A, B, D									1						
A, C										1		4		4	1
A, C, E	1	1	1	3	4	1		17		4		12	3	3	
A, B, E				1				1		3	1	1	1		
A, E		1										1			
A, B, C, D, E			1						1	1					
A, C, D, E			1												

⁵⁸ Kode velikosti zrn v glinenih masah: 1 = 0,01-0,10 mm - zelo fino zrnata glina, 2 = 0,11-0,51 mm - fino zrnata glina, 3 = 0,51-2,00 mm - drobnozrnata glina, 4 = 2,01-3,00 mm - grobozrnata glina, 5 = nad 3,01 mm - zelo grobozrnata glina.

Tab. 5: Polhov Gradec-graščina. Zrnastost glinenih mas.

Table 5: Polhov Gradec-manor house. The granulation of the clay.

Velikost zrn ⁵⁸	Število	% delež
1	20	7 %
2	183	61 %
3	85	29 %
4	8	3 %
5	0	0 %
Skupaj	296	100 %

Zrnastost glinenih mas

Kar 61 % analiziranih predmetov je bilo izdelanih iz fino zrnate in 29 % iz drobnozrnate glin. Iz grobozrnate glin so izdelane le pečnice. Zelo fino zrnate pa so glin, iz katerih so bili narejeni glazirani predmeti (tab. 5).

Tehnike oblikovanja

Vse keramično posodje je bilo oblikovano na vretenu na nožni pogon. Sledove vrtenja lončarskega vretena lahko opazujemo na notranji površini posod. Ročaji so izdelani prostoročno in naknadno pritrjeni na ostenje. Izjemo v tehniki izdelovanja keramike predstavlja sedem pečnic (t. 5: 7-12), ki so izdelane v matrici.

Tehnike obdelave površine

Keramično gradivo iz graščine kaže enotno podobo dodelave obeh površin. Lončar je končani izdelek

dodelal z brisanjem s krpico ali mokro roko v 273 primerih. Na 21 predmetih, ki so glazirani na obeh površinah, tj. na notranji ali zunanji, končno dodelavo pomeni glazura sama. Redke izjeme v tehniki obdelave keramike predstavljajo tudi primerki glaziranih pečnic (t. 5: 7-12), ki so izdelane v kalupu, ter pečnica (t. 4: 20), posoda (t. 10: 3) in skleda (t. 9: 9), katerih notranja površina je dodelana z glajenjem. Dve skledi (t. 16: 3,4) in ročaj (t. 10: 5) imajo zunanjo površino dodelano s poliranjem, ki daje lončenini kovinski sijaj.

Premazi⁵⁹

Premazi so obarvane glinene ali zemljene mase, ki z dodajanjem oksidov (železa, mangana, kobalta idr.) po žganju površino obarvajo.⁶⁰ V analiziranem gradivu se premazi pojavljajo le na pečnicah skledastega tipa. Omejeni so na notranjo površino pečnic in nastopajo v odtenkih rdeče in rjave barve. Engobe so premazi iz bele kašaste glinene mase. Nanašajo se na delno posušeno posodo pred prvim žganjem.⁶¹ V analiziranem skupku glazirane keramike engobirani predmeti predstavljajo 50 %. Petindvajset predmetov je bilo pred glaziranjem engobiranih (tab. 6). Krožnik (t. 11: 7) in dno (t. 17: 15) sta le engobirana.

Glazure⁶²

Glazure so najpogosteje izdelane iz zmesi silikatov, tudi boratov, nitratov, svinčevih oksidov idr. Na površino posode

Tab. 6: Polhov Gradec-graščina. Premazi.
Table 6: Polhov Gradec-manor house. Slips.

Koda premaza	Število	% delež
D06	2	4 %
D07	10	22 %
D12	2	4 %
D13	3	7 %
D14	1	2 %
F01	27	60 %
Skupaj	45	100 %

⁵⁹ Kode premazov: D = premaz, F = engoba. Kode za barve premazov: 01 = bela, 06 = svetlo rdeča, 07 = rdeča, 08 = temno rdeča, 12 = svetlo rjava, 13 = rjava, 14 = temno rjava.

⁶⁰ Liebscher, Willert 1989, 141.

⁶¹ Ib.

⁶² Kode glazur: H = prozorna, transparentna, J = barvna, K = fajančna. Kode za barve glazur: 00 = brazbarvna, 18 = olivnorjava, 19 = olivnosiva, 20 = bela, 22 = rumena, 27 = svetlo listnato zelena, 28 = listnato zelena, 29 = temno listnato zelena, 34 = svetlo modra, 39 = svetlo rjava, 40 = rjava, 41 = temno rjava, 43 = črna. Kod, ki jih v našem gradivu nismo uporabili, ne navajamo.

⁶³ Liebscher, Willert 1989, 111-112; Žbona-Trkman et al. 1991, 12-13.

⁶⁴ Savage, Newman 1985, 113; Žbona-Trkman et al. 1991, 15.

so nanesene po prvem žganju in predhodni obdelavi površine. Z glaziranjem je lončar dosegel nepropustnost izdelka za tekočine, masti idr., gladko površino ter estetski učinek.⁶³ Med 54 glaziranimi predmeti jih je 18 s prozorno-transparentno glazuro, ostalih 34 pa z barvno glazuro, ki se pojavlja v odtenkih zelene, rjave, rumene in olivno zelene barve (tab. 7). Skodeli (t. 11: 10; 8: 7) in krožnika (t. 11: 9 in t. 8: 7) prekriva bela kositna glazura.⁶⁴ Skodela in krožniček (t. 15: 4,5) pa sta glazirana z azurno modro glazuro in poslikana v opisani tehniki.

Krasilne tehnike

Med keramičnim materialom iz kataloga je okrašenih 143 fragmentov in posod. Prevladuje posodje, ornamentirano z vrezanimi linijami, ki se pojavljajo v variantah žlebov in kanelur na ramenu ali največjem obodu posode. Vrezane linije pogosto nastopajo v kombinaciji s plastičnimi rebri in odtisi prstov, cevke - trsa, lončarskega noža in tudi odtisi koleščka ali pečata. Vse našete krasilne tehnike pa nastopajo tudi samostojno. Zaradi fragmentarne ohranjenosti ne moremo definirati mesta ornamenta na večini primerkov. Opisane ornamentalne tehnike

Tab. 7: Polhov Gradec-graščina. Glazirani predmeti.
Table 7: Polhov Gradec-manor house. Glazed objects.

Koda glazure	Število	% delež
H00	18	33 %
J18	4	7 %
J19	2	4 %
J22	1	2 %
J27	2	4 %
J28	7	13 %
J29	4	7 %
J34	2	4 %
J39	3	6 %
J40	5	9 %
J41	2	4 %
J43	1	2 %
K20	3	6 %
Skupaj	54	100 %

se pojavljajo na neglazirani kuhinjski in tudi na monohromni glazirani keramiki. Izjema so glazirane pečnice, katerih okras je skupaj s predmetom odtisnjen v kalupu. Posebno znanje in izkušnost je zahtevalo izdelovanje motivov v tehniki graviranja (*sgraffito-graffito*), ki se na našem najdišču pojavlja izključno na krožnikih in le v enem primeru na skodeli (*t. 11: 5*). Lončar je po engobiranju v polizdelek z zašiljenim instrumentom še pred prvim žganjem vrezal ornament. Temu je sledila poslikava in nato žganje. Po prvem žganju je predmet glaziral in ponovno žgal. V tehniki graviranja in slikanja na nežgano površino s podglazurnimi barvami v katalogu predstavljamo 10 predmetov (*t. 6: 12; 9: 14,17; 11: 1-3,5,6,8; 15: 2*). V tehniki slikanja s podglazurnimi barvami so okrašeni krožniki (*t. 10: 4; 11: 4,11; 19: 10,12*). Pri slikanju na žgano površino je lončar po engobiranju keramiko najprej žgal, nato poslikal in glaziral, ter ponovno dal v lončarsko peč. Tako so bili izdelani skodele, krožniki in bokal (*t. 11: 9,10; 15: 4,5,6*).

Atmosfera žganja

Od atmosfere žganja, ki jo je lončar vzpostavil v lončarski peči, in od sestave glinene mase, predvsem pa od vsebnosti železovih oksidov, je odvisna barva in končna kvaliteta keramičnega izdelka. Analizirani vzorec keramike je pokazal, da je bila večina predmetov žgana v oksidacijski atmosferi. Med glaziranimi predmeti je v oksidacijski atmosferi žganih kar 51 izdelkov, kar pomeni 94 % vseh obravnavanih glaziranih primerkov (*tab. 8*). Barva lončenine je zato večinoma rdeče, bledordeče, svetlo rjave, rumene ali svetlo sive barve. V gradivu iz starejših depozitov je način žganja enotnejši kot kasneje. Barva lončenine variira od rjave do sive ali temno sive. Spremembe v načinu žganja se očitno pojavijo nekje v 16. stoletju. Posodje iz mlajših zasutij SE 068, 079, 092, 089, 129 in 135 je žgano v različnih atmosferah. Spremembe atmosfere v lončarski peči so dobro vidne na prelomih lončenine, ki postaja neenakomerna in neenotna, barve obeh površin pa postajajo "klasično" sivih do sivočrnih tonov.

KORELACIJA TIPOV POSOD S TEHNOLOGIJO IZDELAVE

V osnovni sem lončenino razdelila na neglazirano in glazirano. Glede na obliko in funkcijo jo delim:

Tab. 8: Polhov Gradec-graščina. Atmosfera žganja.
Table 8: Polhov Gradec-manor house. The atmosphere type in firing.

Atmosfera žganja ⁶⁵	Število predmetov	% delež
1	43	33 %
2	13	4 %
3	15	6 %
4	84	28 %
5	33	11 %
6	11	4 %
7	16	5 %
8	25	8 %
9	2	1 %
Skupaj	296	100 %

na lonce, posode, sklede, krožnike, skodele, pokrove, pladnje, pečnice itd. Zaradi fragmentarne ohranjenosti črepinj sem za opise predvsem kuhanju namenjenega posodja, loncev, posod in posodic določila posebne kriterije (*tab. 9*). Posodje s premeri ustij nad 18 cm opredeljujem kot lonce, manjše pa kot posode ali posodice. Za dna posod uporabljам termin dno posode, razen v primerih, ko nedvomno lahko ugotovim kateremu tipu posode pripada.

Neglazirano kuhinjsko posodje

Neglazirano kuhinjsko posodje predstavljajo lonci in posode, namenjeni pripravi, kuhanju in shranjevanju živil. Med petinosemdesetimi definiranimi lonci v kontekstu neglazirane kuhinjske keramike nastopajo lonci s premeri ustij od 18,0 do 33,2 cm, posode in posodice z ustji premerov od 11,0 do 17,6 cm. Med 37 primerki so dna velikosti od 7,1 do 17,7 cm. Zanimivo je, da večina kuhinjskih posod in loncev vsebuje žlebove za pokrove. Slednjih smo našli 11 s premeri ustij od 13,0 do 24,6 cm, med njimi 3 z držaji.

Neglazirano namizno posodje

Za namizno posodje štejem sklede (*t. 6: 13; 13: 10-15; t. 17: 9; 19: 5*). V poznem srednjem veku in novem veku so jih uporabljali za kisanje mleka, serviranje raznih jedi, od kaše do jajc, sadja, za shranjevanje in serviranje sočivja, solat ipd.⁶⁶ Nekatere dosežejo dimenzije ustij

⁶⁵ Kode za atmosfero žganja: 1 = oksidacijska, 2 = neoksidacijska, 3 = stihijska, 4 = oksidacijska v končni fazi neoksidacijska, 5 = neoksidacijska v končni fazi oksidacijska, 6 = nepopolna oksidacijska v končni fazi neoksidacijska, 7 = nepopolna oksidacijska, 8 = nepopolna oksidacijska nato intenzivna redukcijska, 9 = neoksidacijska nato intenzivna redukcijska.

⁶⁶ Vor dem grossen Brand 1992, 106.

Tab. 9: Polhov Gradec-graščina. Glazirani in neglazirani predmeti.

Table 9: Polhov Gradec-manor house. Glazed and unglazed objects.

Ime	Glaz.	Neglaz.	Skupaj
BOKAL	2	0	2
CEV	0	1	1
DNO	8	35	43
KELIH	1	0	1
KROŽNIK	14	1	15
LATVICA	0	1	1
LONEC	2	85	87
PEČNICA	6	26	32
PLADENJ	0	3	3
POKROV	0	11	11
POSODA	7	61	68
POSODICA	10	2	12
ROČAJ	0	4	4
SKLEDA	0	11	11
SKODELA	4	0	4
VRČ	0	1	1
Skupaj	54	242	296

do 52,4 in višino 8,2 cm (*t. 13: 13*), povprečno pa ustja v premeru merijo od 35,8 do 44,6 cm.

Kot servirne pladnje opredeljujem (morda je šlo za krožnike) v SE 089 ohranjene tri primerke (*t. 16: 9-11*) s premeri ustij od 12,9 do 21,4 cm.

Med slikano neglazirano namizno posodje sodi v SE 129 najden vrč, poslikan z belimi engobiranimi pasovi, znotraj katerih so z rdečo barvo naslikane valovnice (*t. 18: 7*).

Glazirano namizno posodje

Glazirano namizno posodje predstavljajo manjše posode in posodice (*t. 9: 18; 10: 16,17,19,21-24; 14: 9-12; 17: 24,25*) s premeri ustij od 6,3 do 15,6 cm. Velikosti dna variirajo od 5,1 do 9,4 cm. Brez izjeme so glazirane na notranji površini, deloma se glazura preliva čez zunanji rob ustja. Glazure so zelene, rjave,

rumenorjave ali olivno zelene barve. Tovrstne posodice so navadno enoročajne, v našem gradivu je najdena le ena z ročajem (*t. 10: 24*). Služile so za pogrevanje manjših obrokov hrane.⁶⁷ Vse, brez izjeme, so ožgane na zunanji površini, kar dokazuje njihov stik z ognjem.

Male posodice valjastih in konični oblik (*t. 10: 19; 17: 24,25*) so uporabljali za shranjevanje začimb,⁶⁸ pa tudi za shranjevanje zdravil in dišav za osebno nego.⁶⁹ Glazirane so na notranji površini ali na obeh površinah (*t. 17: 24*).

Namizno gravirano in poslikano posodje

Gravirana in poslikana lončenina se v Evropi prvič pojavita v severni Italiji, kot import iz Bizanca, v 12. in prvi polovici 13. stoletja.⁷⁰ V našem gradivu razen verjetno starejše skodele (*t. 6: 12*) s konca 15. ali prve polovice 16. stoletja prevladujejo mlajše forme v tehniki graviranja (*sgraffito-graffito*) okrašenih krožnikov (*t. 11: 1-3,4,6,8,11; 15: 2,3*) in skodela (*t. 11: 5*). Povprečne ohranjene dimenzije krožnikov varirajo od 23,0 do 30,0 cm.

Med poslikanim posodjem, ki je v graščini redko, v katalogu predstavljamo fragmenta bokalov (*t. 10: 20* in *t. 15: 6*).

Za lončene predmete, izdelane iz belorumene gline, glazirane z belo kositrno glazuro in barvno poslikavo (tako izdelani in okrašeni so: skodela *t. 11: 10* in krožnika *t. 11: 9; 8: 7*), se v italijanski literaturi uporabljajo različni termini. V starejši literaturi se je za tovrstne izdelke uveljavil izraz *maiolica*,⁷¹ tudi *fajansa* ali *"bianchi di Faenza"*⁷² Prvotno prepričanje italijanskih strokovnjakov, da so opisano vrsto keramike izdelovali le v Faenzi oziroma Benetkah, se je danes v marsičem spremenilo. Odkriti so bili novi produkcijski centri in delavnice. Zato je za opisano lončenino primernejši izraz, ki ga je uvedel Sauro Gelichi, glazirana, polihromno slikana keramika.⁷³ Podobno velja tudi za lončenino, izdelano v tehniki slikanja z modro barvo in značilno azurno modro glazuro, z barvno poslikavo modrih ali modrih in belih odtenkov.⁷⁴ Prej se je zaradi značilne glazure in motivike, ki spominja na motivni svet kitajske dinastije Ming, s

⁶⁷ Žbona-Trkman et al. 1991, 14; Vor dem grossen Brand 1992, 105, Abb. 134.

⁶⁸ Žbona-Trkman et al. 1991, 13.

⁶⁹ Vor dem grossen Brand 1992, 132-134, Abb. 189, 192.

⁷⁰ Cozza 1989, 19-34; Berti, Parenti 1994, 194-209.

⁷¹ Razvila se je pod vplivi islamskega sveta. Iz Arabskih delavnic Španije so jo kot luksuzno trgovsko blago izvažali po Sredozemlju, preko trgovskega centra Mallorce, po kateri je dobila ime (Klesse 1966, 8, op. 1; Savage, Newman 1985, 184; Cozza 1989, 21; Tomadin 1993, 43-44).

⁷² Gre za isto tehnologijo izdelave. Izdelke so poimenovali po največjem produkcijskem centru Italije, po Faenzi, ki se je izrazilo usmeril v izdelavo t. i. „fajančnega“ posodja v 16. stoletju. (Savage, Newman 1985, 113; Cozza 1988, 208).

⁷³ Gelichi et al. 1991, 166.

⁷⁴ Ib., 140.

priljubljenimi upodobitvami raznih vitic, grozdja, ptic, velikih rož ipd. imenovala "maolica barrettina"⁷⁵ (skodelica *t. 15: 5* in krožniček *t. 15: 4*).

Pečnice

Med gradivom so zastopane preproste skledaste pečnice kvadratnih in okroglih ustij (*t. 4; 5: 1-4*). Pojavljajo se tako v starejših kot tudi mlajših plasteh in zasutih. Med neobjavljenimi je v fundusu arheoloških najdb iz polhograjske graščine še 21 fragmentov skledastih in 6 fragmentov glaziranih pečnic oploščenege tipa.

REZULTATI ANALIZE TEHNIK IN TEHNOLOGIJE IZDELAVE LONČENINE

Iz analize posameznih glinenih mas smo dobili nekatere zanimive rezultate. Lončenina, ki ni vsebovala kalcijevega karbonata, je skoraj izključno vezana na lonce in posode, žgane sprva v oksidacijski nato v redukcijski atmosferi (4). V SE 015 in 042 - gr. faza I. in II. (*t. 5: 14,16; 6: 3*) je lončenina izdelana iz take mase vedno rjave barve (zunanja površina), v SE 043 pa je vezana na posode s trikotnimi robovi ustij in je sive do rjavosive barve. Mlajšega datuma so najdbe iz SE 107 - III. gr. faza. Posodje z glineno maso brez kalcijevega karbonata je žgano v atmosferi 5 ali 3, ki je poleg sestave glinene mase dala lončenini sivo ali sivočrno barvo (*t. 7; t. 8*). Ponovno pa so za SE 135 (*t. 9: 1-3* - IV. gr. faza) in SE 089 (*t. 15: 7-20* - V.a gr. faza) značilni lonci, izdelani iz lončarske mase, ki ni vsebovala CaCO₃, temno sivih in sivih barvnih odtenkov.

Posode in lonci, izdelani iz glinene mase, ki ni vsebovala niti kalcijevega karbonata niti železovih oksidov, z izjemo lonca (*t. 15: 16*), so bili žgani v atmosferi 4, njihove zunanje površine so temno sive barve. Tipološko jih ni mogoče povezovati, razen dveh loncev (*t. 15: 16* - SE 089 in *t. 9: 2* - SE 135), ki imata z valovnico ornamentirano ustje.

Če smo na splošno za lončenino, datirano po domačih analogijah in tuji strokovni literaturi v čas od 14. do 16. stoletja (iz SE 011, 009, 015, 042, 043, 045, 048, 107 - I. do III. gr. faza), lahko ugotovili, da je pretežno izdelana iz glinene mase, ki je vsebovala vse neplastične primesi (A, B, C, E), in iz mas, v katerih ni bilo kalcijevega karbonata, potem za lončenino iz zasutih, ki datirajo v 17. stoletje (v njih

se pojavljajo še tipi iz 16. stoletja), lahko ugotovimo, da je v pretežni meri izdelana iz glinene mase, ki nima železovih oksidov. Med skledami imamo le 3, ki niso vsebovale vseh neplastičnih primesi (*t. 13: 11; 16: 1-4* - koda glinene mase je A, B, C). Brez primesi železovih oksidov v glini so trije pokrovi (*t. 13: 6; 14: 15,16*), lonci z močno izvihanimi in profiliranimi robovi ustij (*t. 15: 10,12,19*) v SE 089 (V. a. faza) in lonci, najdeni v SE 135 (IV. faza), z izvihanimi ustji ter ravno zaglajenim robom (*t. 9: 3,4,7*). V skupku najdb so popolna izjema: 2 skledi in 3 lonci (*t. 5: 19,21; 10: 13,15* in *t. 13: 10*), katerih glinena masa vsebuje organske primesi.

Skledaste pečnice (*t. 4; 5: 1-6*) so brez izjeme izdelane na lončarskem vretenu iz prečiščene do slabo prečiščene glinene. Zunanjo površino krasijo funkcionalne kanelirane in žlebljene linije, ki so na pečnicah zato, da so se laže sprijele z ometom pri gradnji peči, in da so stiki med njimi bili trdnejši. Z nekaj izjemami so vse pečnice, tako neglazirane kot glazirane, izdelane iz lončarske mase s kodo A, B, C, E. Sedemnajst od katalogsko obdelanih 32 je premazanih s premazom rdeče do rjavordeče barve, ki je omejen na notranjo površino. Barva zunanje površine variira v odtenkih rdeče do blede rjave ali rumenorjave. Zunanja površina je dodelana z brisanjem, le pečnica (*t. 5: 2*) je na notranji površini dodelana z glajenjem. Večinoma so žgane v oksidacijski atmosferi (1). Vse oploščene pečnice (*t. 5: 7-12*) so glazirane z zeleno glazuro, razen *t. 5: 11*, ki je glazirana s črno glazuro. Motivika je skromna. Na štirih fragmentih so ohranjeni stilizirani geometrijski in rastlinski motivi. Dva fragmenta predstavljata vogalni del pečnic oploščenege tipa (*t. 5: 7,8*).

Za razliko od neglazirane keramike so glazirani predmeti izdelani iz lončarskih mas s kodami: A, B, C; A, B, C, E in pretežno A, C, E. Najdeno število fragmentov je bistveno manjše kot pri neglazirani keramiki, prav tako se nanašajo na različne tipe posodja, zato nekih tipološko-tehnoloških korelacij ne moremo vzpostavljati.

Kljub dejstvu, da je stanje raziskav, predvsem pa objav s področij mlajših zgodovinskih obdobij v Sloveniji šele v povojih, se v keramični produkciji tega časa kažejo določene specifičnosti. Večino lončenine so izdelali domači lončarji, ki so glino za svoje izdelke črpali v neposredni okolici.⁷⁶ Iz opisov keramike v objavljeni literaturi iz Slovenije lahko sklepamo, da so nekateri keramični tipi, predvsem pa vrsta glinene iz katere so izdelani,

⁷⁵ Leonarduzzi 1993a, 51-53; Cozza 1988, 208, Fig. 3; La città nella città 1989, 105.

⁷⁶ Za Črnomelj npr. Jeršin Dereani 1997, 45.

lokalno oziroma regionalno zamejeni. Z živahno trgovino, ki je v srednjem veku potekala med večjimi mesti, trgi in vasmimi, so trgovci (poleg ostalega) izmenjavali in prodajali tudi keramične izdelke, tako da na najdišču ohranjene keramične črepinje tudi niso vedno produkt lokalnih delavnic.

Statistična analiza vsebnosti primesi v keramičnih izdelkih iz polhograjske graščine kaže na lokalno produkcijo keramike, najverjetneje tiste, ki je izdelana iz glinenih mas s kodo A, B, C, E (tab. 3). Kdo in kje so bili lončarji v Polhovem Gradcu ali okolici, ne vemo. Prav tako ne poznamo lokalnih glinokopov. Najbližji kraji z omembami lončarjev so Horjul⁷⁷, Ljubljana⁷⁸ (tu je na Vrhovcih do nedavnega obratovala opekarna, predel kjer je stala se še danes imenuje Glince; tako se imenuje tudi predel v Kamni gorici) ter Škofja Loka z okoliškimi zaselki.⁷⁹

Kot "uvoženo" blago lahko med najdbami iz polhograjske graščine definiramo: gravirano posodje, ki je morda izdelek ljubljanskih ali škofjeloških delavnic.⁸⁰ Nedvomen produkt delavnic severno italijanskih proizvodnih centrov je skodela s podobo svetnika (t. 11: 10). Fragmenta krožnikov (t. 11: 9; t. 8: 2) in fragmenta "majolike barrettine" (t. 15: 4,5) sta tudi italške provenience, medtem ko za kozarec (t. 3: 7) v soseščini ne najdemo prave primerjave, in je morda češki, nemški ali celo britanski proizvod.

KRONOLOŠKA OPREDELITEV ARHEOLOŠKEGA GRADIVA

Časovno opredelitev arheološkega gradiva omogočajo predvsem steklene in keramične najdbe. Kovinske najdbe so sicer zastopane v vseh SE, vendar so kronološko neoprijemljive. Prevladujejo kovani žebli raznih oblik in dimenzij. Žebli in drugih kovinskih predmetov iz polhograjske graščine nismo

podrobno analizirali.

Kronološko interpretacijo obdelanega gradiva opiramo v prvi vrsti na objavljene primerljive najdbe iz slovenskega prostora,⁸¹ in tudi tuje strokovne literature. Pri opredeljevanju posameznih predmetov opozarjamo tudi na zgodovino njihovega nastajanja in razvoja. V arheoloških kontekstih polhograjske graščine (zasutja, poškodovane oziroma odstranjene plasti), kjer praktično nimamo vertikalne stratigrafije, je ohranjeno gradivo premešano, čas njegovega zasutja pa ni vedno tudi čas nastanka. Takšne depozite vedno opredeljujemo po najmlajših elementih, pri čemer upoštevamo možnosti starejšega nastanka posameznih oblikovnih tipov.

Arheološko gradivo I. in II. gradbene faze

Najstarejši zidani sledovi človekovega posega v prostor, ki ga danes prekriva graščina, so v sektorjih 2 in 3. Zapuščina prvih graditeljev graščinskega poslopja, v virih imenovanega "purch" oziroma "hof", je ohranjena v svetlorjavi, ilovnato zemljeni plasti (SE 011) in v zasutjih vkopov za temelje (SE 003, 006, 023, 032, 034 in 047) - glej opisi stratigrafskih enot (tab. 10).

Med kovinskimi najdbami iz SE 011 je največ žeblijev (t. 1: 12-14). Ključ (t. 2: 1), po Šribarju, pripada tipu ključev z okroglo zanko in pravokotno brado (istemu tipu pripada tudi ključ iz SE 042 - t. 2: 2). Ključi in žebli so na Otoku pri Dobravi opredeljeni od 12. do 15. stoletja.⁸² Zanimiva je železna puščična ost z votlim tulastim nastavkom in ploščatim listom (t. 1: 2). Ost je prelahka za strelno orožje,⁸³ zato so jo verjetno uporabljali za lov. Tovrstne puščične osti se pojavljajo od 13. do 15. stoletja.⁸⁴

Najstarejše keramično gradivo je bilo najdeno v zasutju vkopa za južni temelj (v SE 009=SE 015).

⁷⁷ Valvasor 1984, 47 ("Horjul ima trg Vrhniko v bližini za prebivalce pa mnogo lončarjev, ker je tu izvrstna glina ...").

⁷⁸ Blaznik 1940, 3 ss; Guštin, Ma. Horvat 1994, 61 s cit. lit. za lončarstvo in lončarske cehe v Ljubljani. Prvi cehi so znani iz začetka 16. stoletja, prvi lončar v Ljubljani leta 1391 (Ma. Kos 1995, 205).

⁷⁹ Blaznik, 1973, 111 ss (prvi lončarski cehi iz Loke je znan leta 1511. V okolici je delovalo 13 lončarjev v: Virlohu, Binkljah, na Trati, v Virmašah, Pevnu, Moškrinu, Žabnici, Javornju in v območju Sopotnice).

⁸⁰ Odsotnost italijanskih tipov graviranega keramičnega gradiva na naših najdiščih ob koncu 16. in v 17. st. in ogromne količine najdb graffito keramike v Ljubljani ter (po Slabetu) "meščanske slikane keramike" v Škofji Loki govori v prid tezi o domačih delavnicah v Škofji Loki (Slabe, 1977, 57; Glej tudi Ma. Kos 1995, 215).

⁸¹ Ložar 1939, 211 ss; Avguštin 1955, sl. 6; sl. 8; Slabe 1977, 55 ss (Škofja Loka); Stopar 1976, 275 ss (Celje); Stopar 1977, 63 ss (Celje, Sevnica, Slovenske Konjice); Šribar 1972; Šribar 1972-1973, 9 ss; Šribar 1975, 37 ss; Šribar 1979; Šribar 1983, 79 ss (Otok pri Dobravi); Šribar, Stare, Bregant 1972-1973, 38 ss (Bled, Kostanjevica, Metlika, Celje); Bregant 1979, 113 ss (Lepa glava, Dolga njiva); Bregant 1984 (Celje); Ciglencečki 1980, 403 ss (Figožar nad Lembergom pri Šmarju); Vuga 1981, 5 ss (Rihemberk); Vuga 1982, 3 ss (Gledanica nad Štanjelom); Korošec 1984, 107 ss (Predjama); Cunja 1989 (Koper); Kerman 1990, 117 ss (Grad); Svobljak v: Ceramiche 1981, 39 ss; Žbona-Trkman et al. 1991 (Rihemberk, Tolmin, Štanjel, Dobrovo); Guštin, Cunja, Predovnik 1993 (Podbočje-Stari grad); Lamut 1993, 601 ss (Ptuj); Guštin, Ma. Horvat 1994 (Ljubljanski grad); Ma. Horvat 1999 (Ljubljanski grad, Auerspergova palača, Vrhniko); Ma. Kos, Žvanut 1994 (Ljubljana) itd.

⁸² Šribar 1979, 6-7, 24, pril. 3. Za t. 2: 14 glej Šribar 1979, T. 38: 6; Šribar, Stare 1981, t. 35: 1. Za t. 2: 12 glej Šribar 1979, t. 48: 3 idr.

⁸³ Holl, Parádi, 1982, 82.

Tipom posod s profiliranim robom ustja pripada posoda (*t. 5: 13*). Podobne posode z Otoka pri Dobravi je Šribar opredelil v tipološko skupino Ae in jih datiral v čas 14. in 15. stoletja.⁸⁵ V isto obdobje so datirane najdbe s Podbočja,⁸⁶ Celja,⁸⁷ Rihemberga,⁸⁸ pa tudi na primer iz Madžarske, kjer je posodje s trojno profilacijo roba ustja značilno za 15. stoletje, pojavi pa se že prej.⁸⁹ Fragment sklede (*t. 5: 21*) spominja na sklede z Otoka tipa Ba⁹⁰ in potrjuje datacijo plasti 011. V vkopu za temelje SE 006 in SE 023 so se našli fragmenti posod z izvihanimi zaobljenimi ali konično oblikovanimi ustji (*t. 5: 14,15* ter podoben iz SE 042 - *t. 6: 3*). Tovrstno posodje se po Šribarju razvije iz preprostejših loncev kroglaste oblike s komaj naznačenim robom ustja, ki se razvija od 12. stoletja naprej.⁹¹ Glede na oblikovanost roba ustja, fragmente posod iz graščine lahko primerjamo z lonci, ki jih je Šribar razvrstil v tipološko skupino Aa in Ab⁹² ter jih podobno kot ostali avtorji,⁹³ ki so se ukvarjali s poznosrednjeveško lončenino, opredelil v čas 14. in 15. stoletja.

V zasutju vkopa SE 010 je bil najden fragment ornamentirane kosti (*t. 1: 6*), ki je verjetno pripadal ročaju noža.

Iz obdobja popraviljanja vzhodne zunanje fasade (II. faza) so med arheološkimi depoziti, ohranjenimi v zasutju vkopa SE 054, poleg starejšega, že omenjenega fragmenta posode (*t. 6: 3*) in latvice (*t. 6: 13*) - Šribar podobne opredeljuje kot tip Bb⁹⁴ - odkopali predvsem fragmente kuhinjske keramike. Ta je zastopana s posodami s trikotno oblikovanimi robovi ustij (*t. 6:*

4-11). Na območjih severno od Donave v Avstriji se tako oblikovana ustja pojavljajo na loncih in posodah ovalnih ali jajčastih oblik. Prve preprostejše oblike se razvijejo v 13./14. stoletju, značilne pa so za 15. in prvo polovico 16. stoletja.⁹⁵ V Nemčiji so lončarji tovrstno lončenino izdelovali od 14. do 15. stoletja.⁹⁶ V tehnološkem smislu je primerjana keramika iz najdišč Avstrije in Neckarsko - Donavskega kroga v Nemčiji po načinu žganja v redukcijskih atmosferah in barvi, ki je izključno sivih tonov,⁹⁷ podobna obravnavani. Iz odpadne jame na Ptuj (Prešernova ul. 6) izvirajo posode s podobno oblikovanimi ustji, ki jih je Brane Lamut opredelil v konec 15. in prvo polovico 16. stoletja.⁹⁸ Enako je najdbe z Velike planine opredelil Martin Horvat.⁹⁹ Med zgodnejše primerke v razvoju lončenine s trikotno oblikovanimi robovi ustij pa verjetno sodijo najdbe s Podbočja, ki so datirane od 13. do 15. stoletja¹⁰⁰ in Figožarja nad Lembergom pri Šmarju.¹⁰¹

Zanimiv je fragment ostenja lonca, ornamentiran s plastičnim rebrom, oblikovanim z odtisi lončarskega noža (*t. 6: 2*). Identičen fragment poznamo s Kranclja, kjer ne poznamo konteksta, v katerem je bil najden, niti datacije.¹⁰²

Med najstarejše glazirane predmete sodi zgornji del zeleno glaziranega keliha - čaše (*t. 6: 1*) z razčlenjenim plastičnim rebrom in mrežastim motivom, izdelanim z odtisi koleščka. Na osnovi analogij z Madžarske in Avstrije lahko čašo datiramo v konec 15. stoletja. Ornamentalna tehnika pečenja se na Madžarskem pojavlja na neglazirani in glazirani

⁸⁴ Šribar, 1979, T. 9: 7; T. 51: 5; T. 55: 10; T. 72: 2; Priloga 5 (14.-15. st.); Guštin, Cunja, Predovnik 1993, sl. 26: 2; Holl, Parádi 1982, 82, Abb. 33: 1; Abb. 131: 21 (konec 15. st.); Ruttkay 1975, 200, Abb. 26: 5 (sr. 14. st.); Polla 1962, 258, Obr. 8 (datirane s keramičnimi in novčnimi najdbami od 13.-15. st.); Gelichi et al. 1991, 196, Tav. XLII - pušične osti najdene na gradu v Lugu so po pravilu trirobo, imajo pa naši podoben votel tul za nasaditev, dat. v 14.-15. stoletje.

⁸⁵ Šribar 1975, 41-43, T. 1.

⁸⁶ Guštin, Cunja, Predovnik 1993, 25-57, sl. 20: 3.

⁸⁷ Šribar, Stare, Bregant 1972-1973, 47, T. 3 (13.-14. st., variante profiliranih ustij do 16. stoletja).

⁸⁸ Žbona-Trkman et al. 1991, 22: 2 (lonček, datiran v 15. stoletje).

⁸⁹ Holl 1963, 389 (najdbe iz budimpeštanske palače).

⁹⁰ Šribar 1972-1973, 14; ib., 41, T. 1 (14.-15. stoletje).

⁹¹ Šribar 1975, 43.

⁹² Šribar 1975, T. 1.

⁹³ Za *t. 5: 14* glej: Guštin, Cunja, Predovnik 1993, sl. 19: 7 (13.-15. st.); Hebert et al. 1990, 107, t. 5 - tip S₂18 in 108, t. 4 - tip S₂17 (prva pol. 15. st.); Holl, 1963, 375, T. 73: 5 (14. st.); Bors 1994, 12, t. 1 - tip A3 (14.-15. st.).
- Za *t. 5: 15*: Guštin, Cunja, Predovnik 1993, sl. 18: 14; Holl 1963, 375, t. 73: 10 (14. st.); Hebert et al. 1990, 100, t. 4 - tip S₂19 (prva pol. 15. st.); Bors 1994, 12, t. 1 - tip A7 (14.-15. st.); Cassani, Fasano 1993, 69, t. II: 12 - forma 6 (15. st.).
- Za *t. 6: 3*: Guštin, Cunja, Predovnik 1993, 56, sl. 18: 3 (12.-14. st.); Bors 1994, 12, t. 1 - tip A7 (14.-15. st.).

⁹⁴ Šribar 1975, 44, t. 1 - tip Bb (14.-15. st.).

⁹⁵ Hebert et al. 1990, 99, t. 3 - tipi S₁3, S₂3, S₁1; Bors 1990, 25-26, t. 1 - tip E5 (keramika iz samostana S. Maria in Paradyso pri Riedu je na osnovi stratigrafije datirana v začetek 16. st.); Bors 1994, 17, t. 4 - tip M (pred l. 1529).

⁹⁶ Gross 1991, 87-88, Abb. 32: 12,13.

⁹⁷ Ib., 88; Bors 1994, 19.

⁹⁸ Lamut 1993, t. 4: 4-6; t. 5: 1-4.

⁹⁹ Ma. Horvat, 1996, t. 2: 9.

¹⁰⁰ Guštin, Cunja, Predovnik 1993, 56, sl. 19: 20.

¹⁰¹ Ciglenciki 1980, 410, št. 7, 24-29.

¹⁰² Avguštin 1955, sl. 8.

keramiki in je značilna za 14. in 15. stoletje.¹⁰³ Pečatenje, izvedeno s koleščkom ali žigom, pozna tudi Slovaška, vendar je omejeno na neglazirano keramiko.¹⁰⁴ Kupasto razširjen zgornji del čaše spominja na tipe kelihov, ki so bili na Madžarskem v rabi v drugi polovici 15. stoletja¹⁰⁵ in na podobne iz avstrijske Štajerske, datirane v 15. in 16. stoletje.¹⁰⁶ Izdelovale so jih dvorne in mestne lončarske delavnice v Budi, Linzu, Ennsu, na Dunaju idr.¹⁰⁷ Med objavljenim primerjalnim gradivom iz Slovenije so našemu kelihu glede na tehniko okrasa, deloma pa tudi glede na odprto kupasto obliko čaše podobne neglazirane čaše iz Celja¹⁰⁸ in z metalurškega kompleksa pri gradu Grad.¹⁰⁹

V zasutju vkopa za popravilo temelja SE 034 sta se našla fragmenta gravirane skodelice (*t. 6: 12*). Oblikovanost ustja sicer spominja na skledice, ki so bile vzdane v pročelje fasade hiše v Pisi in datirajo v prvo polovico 15. stoletja.¹¹⁰ Podobno obliko ustja ima tudi krožnik iz Kapucinskega vrta v Koprju, datiran v 16. stoletje.¹¹¹

Dno kozarca (*t. 2: 8*) in fragment jagode (ni objavljen), izdelane iz enakega rumenkasto rjavega stekla, pripadata tipu sodčastih kozarcev z nataljenimi jagodami (*t. i. Nuppenbecher* ali čaše ježevke). Leta 1984 je Paola Korošec predstavila del podobnih steklenih najdb iz najdišč Hrušice, Štanjela, Celja in Predjame ter opozorila na probleme provenience in s tem povezan širok razpon datiranja, od 13. do 15.-16. stoletja, ko so v celotni steklarski produkciji vodilno vlogo prevzeli steklarji z Murana.¹¹² Podobne čaše z nataljenimi kapljicami so bile najdene na mnogih najdiščih po Sloveniji, npr. na raznih lokacijah v Ljubljani¹¹³ in na Ptujju.¹¹⁴

Kozarec iz obarvanega stekla je prava redkost na

našem najdišču. Ostali stekleni predmeti so bili izdelani iz prozornega in tanjšega stekla, zato ta najdba že na prvi pogled nekoliko izstopa. Podobne z nataljenimi jagodami na ostenju, *t. i. Krautstrunk* in *Nuppengläser*, v Nemčiji datirajo v 15. in 16. stoletje.

Prvič se pojavijo že v poznem 14. stoletju in so v rabi vse do poznega 16. in še v prvi pol. 17. stoletja.¹¹⁵ Novejše študije so pokazale, da so bili steklarji v gozdnih steklarnah ne samo Nemčije, temveč tudi Češke sposobni izdelovati tudi prozorno, brezbarvno steklo in da je tudi Murano izdeloval obarvane steklene izdelke na podlagi nemških receptur.¹¹⁶

Čas dogradnje ali le popravila predelne stene (SE 004, s temeljem SE 005) med sektorjema 2 in 3 - morda je to čas vzdave gotskega pazduhastega portala v steno - je opredeljen z najdbo bronastega rechenpfenniga iz 16. stoletja.¹¹⁷ Ležal je v vkopu (SE 012) za gradnjo le te.

Ob predelni steni v kv. 5 in 9 - sek. 2, je bila izkopana lončenina, ki je lahko kronološko nekoliko mlajša od omenjenih iz SE 011 in morda časovno sovпада z opisano dejavnostjo okrog predelne stene. Ovalna forma in profilacija ustij (*t. 5: 17,20*) loncev spominja na podobne lonce iz Otoka pri Dobravi in Celjskega gradu,¹¹⁸ pa tudi Udin, kjer so lonci z izvihanimi in poudarjenimi ustji datirani od 15. do prve polovice 16. stoletja,¹¹⁹ podobno kot na primer v Nemčiji.¹²⁰

Med gradivom v depozitih iz I. in II. gradbene faze so bili tudi fragmenti skledastih pečnic (*t. 4: 1-13*). Skledaste pečnice se predvsem severno od Alp, kjer je njihovo izvorno področje, po splošnem mnenju pojavijo v začetku 14. stoletja in so v uporabi vse do 16. stoletja; ponekod tudi dlje.¹²¹ V polhograjski graščini smo jih našli tudi v zasutjih 17. stoletja in pričajo morda za lokalno produkcijo ali pa dolgo uporabo

¹⁰³ Holl 1963, 390-391.

¹⁰⁴ Polla 1962, Obr. 27; sl. 2; t. V; sl. 18 (pečatena keramika, datirana z novci v 13. do 15. st.).

¹⁰⁵ Holl, Parádi 1982, 102, Abb. 49: 2,3 (Buda, Nagyhanizsa, Ivansca, Nagyvaszony-Cespy idr. najdišča).

¹⁰⁶ Hebert et al. 1990, 100, t. 6 - tip A1.

¹⁰⁷ Holl 1963, 385-386.

¹⁰⁸ Ma. Kos et al. 1995, 308: 2.2.1.8 (dat. 15. st.).

¹⁰⁹ Kerman 1990, t. 2: 4 (časo datira v sklopu celotnega fonda izkopanega gradiva pri Gradu na Goričkem v čas 13.-16. st.).

¹¹⁰ Berti, Parenti 1994, 203, Fig. 10: 6,10.

¹¹¹ Cunja 1989, 40: 87.

¹¹² Korošec 1984, 107 ss, t. I; t. II. V članku objavlja karto razprostranjenosti "časa ježevk" z območja bivše Jugoslavije s citirano literaturo.

¹¹³ Ma. Kos, Žvanut 1994, t. 4: 34-36 (dvorišče SAZU pred gradnjo objekta ob Salendrovi ulici); t. 5: 38; 80: foto 15 (Gradišče, Šumi).

¹¹⁴ Lamut 1993, t. 3: 6,7 (15./16. st.).

¹¹⁵ Baumgartner, Krueger 1988, 297: 339; 298: 342 - za Krautstrünke 337-368: 403-454; Kataloge des Kunstgewerbemuseums 1963, 60, kat. št. 75-77; 61, kat. št. 78, 79; 62, kat. št. 82, 83; Vor dem grossen Brand 1992, 85-88, Abb. 95; 97-100; Tait, 1991, 154, sl. 197; Kahsnitz 1984, 113, IC 7,9; 114, IC 12,13; 115, IC 14,16.

¹¹⁶ Ma. Kos, Žvanut 1994, 9.

¹¹⁷ Rechenpfennig je datiral A. Šemrov, Narodni muzej Slovenije.

¹¹⁸ Šribar, Stare, Bregant 1972-1973, 42, 47, t. 3 (dat. 14.-16.st.).

¹¹⁹ Cassani, Fasano 1993, 64, t. I: 1.

¹²⁰ Gross 1991, 79, t. 61: 10; t. 71: 11.

¹²¹ Stopar, 1976, 275 ss; ib., 1977, 63 ss; Franz, 1981, 17 ss; Buora, 1993, 87 - v zač. 16. st. v Italiji skledaste pečnice

peči, zgrajenih iz preprostih pečnic, ki so grele grajske prostore skozi daljše časovno obdobje. Analogije za pečnice skledastega tipa najdemo na mnogih najdiščih Slovenije¹²² in sosednjih držav.¹²³

Arheološko gradivo III. gradbene faze

Tretjo gradbeno fazo smo definirali na podlagi arheoloških najdb v SE 107, predvsem pa na osnovi ohranjenih cezur med zidovi.

Starejše gradivo v plasti SE 107 predstavljajo fragmenti ostenij in ročajev posod (*t. 8:* 10-25). Med kuhinjsko keramiko s preprostimi okrasi, izdelanimi z odtisi prstov (*t. 8:* 13,14), odtisi lončarskega noža (*t. 8:* 11), trsa ali cevke (*t. 8:* 23,24), preprostih kaneliranih in žlebljenih linij (*t. 8:* 12,25) ipd., so tudi fragmenti, ornamentirani z lončarskim koleščkom ali pečatom (*t. 8:* 10,15,16,19-21). Na splošno je keramika, okrašena s pečatom ali kolescem, datirana večinoma v čas 15. stoletja. Zanimiva je izvedba "napisnega polja", ki ga sestavljajo X in ravne navpične linije (*t. 8:* 15,16). Na Slovaškem je keramika s tovrstno ornamentiko datirana od 13.-15. stoletja,¹²⁴ lonca s podobnim motivom s Ptuja pa Lamut, na podlagi avstrijskih analogij, datira v 14./15. stoletje,¹²⁵ medtem ko Holl podobno posodje iz Madžarske opredeljuje širše, od 14. do 16. stoletja.¹²⁶

Med starejše lahko uvrstimo tudi fragmente posod s profiliranimi robovi ustij (*t. 6:* 17-20; *7:* 1-5,7); podobni so bili najdenimi že v SE 011. V Nemčiji začetke pojavljanja posod s stopničasto profiliranimi robovi ustij opredeljujejo v 14. in 15. stoletje,¹²⁷ na splošno pa velja, da so jih izdelovali še v 16. stoletju.¹²⁸

Opisano keramično gradivo iz 15. stoletja se je v SE 107 verjetno odlagalo še v času, ko je severni plato

v tej fazi dograjene grajske stavbe, funkcioniral kot dvorišče oziroma predgradje. Ali pa dokazuje širitev graščine proti severu sočasno s popravilom "odnesenega" vzhodnega zidu (II. faza).

Zanimivi so primerki z ravno prirezanimi zaključki roba ustja (*t. 7:* 1,2,4). Kurt Bors je za posode z ravnimi ustji iz avstrijskih najdišč ugotovil, da predstavljajo posebnost določenih lončarskih delavnic, katerih izdelki se prvič pojavijo v prvi polovici 16. stoletja in jih je mogoče najti še v depozitih s konca 16. stoletja.¹²⁹

V sek. 15 so bili v vkupu za temelje stebrov, nosilcev obokanega stropa ob stopnišču, najdeni 3 fragmenti skledastih pečnic (*t. 4:* 14), ki morda vsaj delno potrjujejo čas razširitve graščine v 16. stoletju, čeprav smo poudarili, da so tovrstne pečnice precej dolgo v rabi.

Oblikovno mlajšim tipom lončenine pripadajo izvihani robovi ustij, verjetno ovalnih loncev (*t. 7:* 6,7,11,13-15), ki so predvsem v avstrijski literaturi opredeljeni v 16. stoletje in se na najdiščih z vertikalno stratigrafijo pojavljajo še v plasteh 17. stoletja.¹³⁰ V čas konca 16. in začetka 17. stoletja sodi tudi posodje z močno izvihanimi robovi ustij (*t. 7:* 10,12; *8:* 1-6). Takšna ustja se pojavljajo na loncih s kroglastim trupom in so se razvila iz starejših tipov s trikotno oblikovanimi robovi ustij. Davorin Vuga na Rihembergu¹³¹ in Gledanici¹³² najdene podobne primere loncev opredeljuje v novi vek; pred leto 1600 in še v začetek 17. stoletja pa so datirani v Avstriji.¹³³

Skodeli (krožniku?) s prstanasto nogo pripadata fragmenta (*t. 8:* 7), glazirana z belo kositrno glazuro, ki ju glede na podobne najdbe (*t. 11:* 9,10) iz zasutij V.a gradbene faze datiramo v čas 17. stoletja. Predvidevamo, da sta fragmenta pripadala krožniku brez poslikave. Podobni so v razstavnem katalogu La città nella città razvrščeni v skupino majolik zgoščenega sloga oziroma *bianchi Faentini*. Značilni

zamenjajo pečnice izdelane v kalupu; Guštin, Ma. Horvat 1994, 53 ss s cit. lit.

¹²² Stopar, 1976, 272 ss.

¹²³ Za skledaste pečnice na *t. 4:* 5: 1-6: Guštin, Ma. Horvat 1994, 91, 1,2; 93, 3; 95, 1; Brych, Stehlikova, Žegklitz 1990, 7, 14, kat. št. 1-22 - datirane od prve pol. 14. do 16. st.; 81-85, kat. št. 185-195 - prva pol. 16. st.; Franz, 1981, 17 ss, Abb. 28-31; Holl 1991, 89-91, Taf. 2-4 - na Madžarskih najdiščih dat. od 14. st. do leta 1500.

¹²⁴ Polla 1962, 268, Obr. 27, sl. 1.

¹²⁵ Lamut 1993, 606, t. 4: 1,3.

¹²⁶ Holl 1955, 176, Kep. 52.

¹²⁷ Gross 1991, prim. t. 26: 2 - Zuzenhausen.

¹²⁸ Holl 1963, 387; Brandl, 1984, 33; Tomadin 1992, 46; Kovacovics 1993, 94, Abb. 5; Abb. 6; Janssen 1995, 31.

¹²⁹ Bors 1994, 19, Taf. 3 - tipi K2, K3. Za *t. 6:* 17 glej: Holl 1963, kep. 2; Gross 1991, Taf. 66: 14; Guštin, Cunja, Predovnik 1993, sl. 20: 10; Tomadin 1992, Fig. 20-21: 1 (15. st.). Za *t. 6:* 18: Gross 1991, Taf. 26: 2; Guštin, Cunja, Predovnik 1993, sl. 19: 13; Janssen 1995, T. 56: 6,8 (1500); za *t. 6:* 20 glej npr.: Kovacovics 1993, 110, Abb. 6: 3 (prva pol. 16. do konca 16. st.); Janssen 1995, T. 33-37.

¹³⁰ Bors 1994, 17, Taf. 5 - tipi N1 do N3 (v opušenih vaseh Avstrije datirajo od prve pol. 16. st. do leta 1672). Profil ustja lonca *t. 7:* 11 je podoben ustju *t. 8:* 8 - glej tam navedene paralele.

¹³¹ Vuga 1981, 411, sl. 20: 4.

¹³² Id. 1982, sl. 6: 12.

¹³³ Bors 1990, 25-26, Taf. 1 - tip X2 (podobna lončenina sicer na glaziranem posodju iz samostana S. Maria in Paradysu datirana v čas njegovega uničenja po letu 1529); Bors 1994, Taf. 3 - tip K5 (pred l. 1600); Hebert et al. 1990, 101, Taf. 7 - tipi N₂2, S₁16, N₁2, N₁5 (dat. 15./16. do 17. st.).

so za produkcijo delavnic pokrajin Veneta in Romagnole v začetku 17. stoletja.¹³⁴

Arheološko gradivo IV., V.a in V.b gradbene faze

Četrto gradbeno fazo utemeljujemo predvsem z dobro vidnim stikom na zahodni fasadi (zahodna stena SE a se naslanja na SE 112), glede na logiko gradnje zidov, pomeni nekoliko mlajši poseg v prostor. Arheološke indice za to domnevo lahko najdemo v zasutju plitve naravne skalne kotanje na severovzhodnem delu prostora 11, ki je bila zasuta z SE 135. V njej se pojavljajo forme kuhinjskega posodja (*t. 9:* 1-13,15,16,19,20; *10:* 1,2,5-7,9,10), ki spominjajo na opisane iz SE 107 (*t. 7;* 8: 1-9) in fragmenti gravirane in slikane keramike (*t. 9:* 14,17). Najdbe so podobne tistim iz zasutij V.a in V.b gradbene faze (zato jih obravnavamo skupaj). V SE 135 je bil najden lepo izdelan nož z železnim rezilom in bronastim ročajem, ki ga zaključuje stilistično oblikovana živalska glava (*t. 1:* 4), pod katero je vrezan znak.

V delu uničenega tlaka iz rečnih oblic (SE 120) v prostoru 15 je bil najden bronast sold, kovan v Benetkah za časa vlade doža Francesca Contarinija v letih 1623 in 1624. Vhodna loža je bila verjetno tlakovana v tem času (V.a gradbena faza).

Viri poročajo, da je v 17. stoletju pod vodstvom Marka Antona I. Kunstlja potekala obnova graščine. V 17. stoletju je glede na stavbno analizo in arheološko gradivo, graščina bila ponovno dozidana - razširjena proti severu in tudi vzhodu. V praznem prostoru med staro in novo vzhodno fasado so se v zasutjih (SE 040, 068, 089, 129), v katerih so bili tudi gradbeni kamni (ostanki starejše fasade), ohranili fragmenti keramike, ki izhaja še iz 15., predvsem pa 16. in 17. stoletja. Podobno je s kovinskimi najdbami in delom steklenih najdb. Po najmlajših fragmentih, predvsem glazirane, slikane in gravirane lončenine, obravnavana gradbena dela datiramo v čas 17. stoletja.

Med kovinskimi najdbami v zasutjih objavljamo žeblice (*t. 1:* 10,11,15-17), ključ z okroglo zanko in razčlenjeno brado (*t. 2:* 3), klešče (*t. 1:* 8), bronast naprstnik (*t. 1:* 5) ter bronaste igle s svitkasto glavico (*t. 1:* 19-21,23,24). Igle so pogoste na poznosrednjeveških in novoveških najdiščih in se v skoraj nespre-

Sl. 19: Polhov Gradec-graščina. Svinčena plomba. M. = 1:1. Foto: J. Juntès.

Fig. 19: Polhov Gradec-manor house. Lead seal. Scale = 1:1. Photo: J. Juntès.

menjeni obliki pojavljajo od 15. do 18. stoletja.¹³⁵ V graščini smo jih našli že v plasti SE 011 (*t. 1:* 22 - I. faza).

Edina novčna najdba v zasutju (SE 129) je enostranski srebrn pfennig, kovan v Salzburgu 1527. leta. V 16. stoletju je bila izdelana tudi svinčena plomba (*sl. 19*), na kateri je v pozitivnem reliefu upodobljen angleški kraljevski grb (1. in 3. polje: tri lilije, 2. in 4.: trije ležeči levi),¹³⁶ ki ga je angleška kraljevska družina uporabljala od leta 1340 do 1603.¹³⁷ Plomba je glede na zakovice - sponke, ohranjene na hrbtni strani, bila verjetno pritrjena na neko blago, katerega provenienca je nedvoumna (*t. 1:* 9).

Morda lahko trgovske povezave z Anglijo potrdimo tudi s steklenim kozarcem sodčaste oblike (*t. 3:* 7), ornamentiranim v tehniki graviranja, z geometrijskimi in stiliziranimi rastlinskimi motivi v štirih frizih, ki so med seboj ločeni z dvema odebeljenima rebroma. Njegova forma spominja na *Zwischengoldgläser*, ki so na Češkem in v Nemčiji datirani od druge pol. 15. do prve pol. 18. stoletja.¹³⁸ Forma kozarca je zgodnja, medtem ko ornament in predvsem njegova izdelava v tehniki graviranja postavljata kozarec v mlajše časovno obdobje. Vseskozi so vodilna oblikovalska in izdelovalska sila v produkciji stekla beneški steklarji, ki narekujejo modo celotni Evropi in Sredozemlju. Po letu 1648 jih dohitevajo in celo prehitevajo Čehi, Nemci in tudi Angleži. Poslej so Benečani morali svoje steklarske monopole deliti.¹³⁹

Zanimivo je, da posredne analogije našemu kozarcu

¹³⁴ La città nella città 1989, 117: 55,56.

¹³⁵ Gelichi et al. 1991, 198, Tav. XLIII: 5-13 (15.-17. st.); Tomadin 1989, 40, fig. 39.

¹³⁶ Plombo je po posredovanju Andreja Šemrova iz Narodnega muzeja Slovenije v 16. stoletje opredelil Roger Bland iz Britanskega muzeja. Stilno sodi v t. i. Tudor obdobje, ki se v Angliji začne s Henrikom VII. Tudorjem (1485) in traja do Elizabete I. (1603). V tem obdobju je bila Anglija velika pomorska in trgovska sila (*Leksikon CZ* [Ljubljana 1988] 1076).

¹³⁷ Rentzmann 1967, 46, Taf. 21, Nr. 166.

¹³⁸ Tait 1991, 182, sl. 238-240; ib., 17, Plate I.

¹³⁹ Ib., 165-177; Tait 1979, 9.

najdemo v Angliji in ne v Benetkah. V zapuščinah privatnih zbirateljev so krožniki, vrči in kelih, okrašeni s podobnimi, stiliziranimi geometrijskimi in floralnimi motivi, in so delo beneških steklarjev, delujočih v Britaniji. Datirajo od druge pol. 16. in v 17. stoletje.¹⁴⁰ Češka spozna tehniko graviranja (*wheel engraving*) v drugi pol. 16. stoletja. Na čeških izdelkih se diamantni vrez pojavlja vedno v kombinaciji z emajlnim slikanjem v času od konca 16. in prve pol. 17. stoletja.¹⁴¹

Kozarec je izjema v fondu steklenega gradiva, v katerem prevladujejo fragmenti steklenic (*t. 2: 5-7,9,13; 3: 1,2,4-6*) in kelihov (*t. 2: 10,12*), izdelanih iz tanjšega prozornega stekla v tehniki pihanja. Steklenici (*t. 3: 2,4*) pripadata tipom t. i. bikoničnih - preščipnjenih steklenic. Poznajo jih predvsem v Nemčiji v 15. stoletju, kjer so v rabi še do prve pol. 17. stoletja. Izdelane so iz debelejšega obarvanega "gozdnega" stekla.¹⁴² Namenjene so bile shranjevanju vina in "vroče vode".¹⁴³ Verjetno gre bikoničnim formam pripisati tudi ustja steklenic (*t. 2: 5,6; 3: 1*), ki ustrezajo ljubljanskim primerkom, datiranim v 16. stoletje.¹⁴⁴ Na *t. 2: 7* predstavljen fragment tordiranega vratu steklenice je, podobno kot obravnavani stekleni predmeti, pogost inventar arheoloških najdišč 16. in 17. stoletja.¹⁴⁵

V časovne okvire 16. in 17. stoletja sodita tudi fragmentarno ohranjen pecelj kozarca z nataljenim nodusom (*t. 2: 12*) in fragment dna podobnega kozarca (*t. 2: 10*), katerih čaše so kelihaste oblike. Znale so z italijanskih najdišč, npr. Pisa, Prato, Pistoia, Scarlini, Pavia, Genova idr. Pojavljajo se v arheoloških kontekstih 16. in 17. stoletja.¹⁴⁶ Podobni kozarci so navedeni tudi v popisu izdelkov Prunerjeve steklarne v Ljubljani¹⁴⁷ in so številno zastopani na različnih novoveških najdiščih Ljubljane.¹⁴⁸ Tovrstne kelihe, čaše ježevke in še mnoge druge steklene predmete so, kot

kaže, izdelovali tudi ljubljanski steklarji v beneški maniri.¹⁴⁹

"Posebnost" v sklopu najdb so pihanci (*t. 2: 11*). V zasutih iz 17. stoletja je bilo nekaj fragmentov. Z njimi lahko dokazujemo zasteklitev graščinske stavbe vsaj v 16. stoletju.¹⁵⁰ Ob restavriranju graščine v tem času so bila stara okna verjetno uničena in tako so njihovi fragmenti prišli v zasutja V.a (SE 129, 068 in 040) in V.b. gradbene faze (SE 092).

Kuhinjski keramiki pripadajo lonci (*t. 9: 1-7; 12: 1-17; 15: 9-20; 18: 1-6; 19: 1-4*). Skoraj brez izjeme imajo žlebove za pokrove. Precej je bilo tudi loncev in posod z rahlo usločenim dnom (*t. 9: 10-13,15,16,19,20; 14: 1-8,19-21; 17: 3-8,10-15; 18: 1,3*). Robove ustij (*t. 12: 1,2,5,10; 15: 15,20; 18: 3; 19: 1,2,8,11*) z odebeljenim vratom pripisujemo tipom posod jajčasto ovalnih oblik, značilnih za 17. stoletje.¹⁵¹ Variante izvihanih trikotno oblikovanih robov ustij posod z odebeljenimi zaključki (*t. 9: 5,7,8 - IV. faza; 15: 10-14,16-18; 18: 1 - V. a faza*) so zastopane že v najstarejših depozitih graščine (*t. 7: 10,12; 8: 1-6 - III. faza*) in so v rabi celo 16. in 17. stoletje, kot je primer tudi v Avstriji.¹⁵² Profilirani robovi ustij (*t. 15: 9; 19: 7*) spominjajo še na podobne iz 16. stoletja, ohranjene v SE 107 - III. faza (*t. 7: 1-5,7*).

Sklede so koničnih oblik. Prehod ramena v vrat je poudarjen, robovi ustij pa so izvihani in profilirani (*t. 13: 13-15; 16: 2-4*), rahlo konkavno vbočeni (*t. 13: 10,12*) ali konveksno izbočeni (*t. 13: 14*). Skleda IV. gradbene faze, najdena v SE 135, ima izliv (*t. 9: 9*). V Sloveniji so našim primerom podobne le sklede iz zijalk na Lepi glavi in Dolgih njivah, kjer so datirane v 16. stoletje.¹⁵³

Datacijsko težje opredeljivi so pokrovi (*t. 13: 5,6,9; 14: 13-18*), ki so koničnih oblik z gumbastim držajem in poudarjenim robom ustja. Podobni pokrovi iz Tolmina so datirani v 15.-16. stoletje.¹⁵⁴ Avstrijski primerki

¹⁴⁰ Ib., 83, sl. 230, Plate 11; 139, sl. 223-224; 131, sl. 225; 132, sl. 226 idr.

¹⁴¹ Newman 1977, 43; Hejdová, Drahotová 1989, 57, 132-135, kat. št. 81-84; 136, kat. št. 85.

¹⁴² Baumgartner, Krueger 1988, 267 ss - najstarejše steklenice iz Švice in Nemčije datirajo v 12.-13. st., najmlajše so iz 17. stoletja; Tait 1991, 154, sl. 196; Vor dem grossen Brand 1992, 93, Abb. 115- najstarejše so v Hedelbergu datirane v 13. st., pojavljajo se vse do prve tretjine 17. st., ko je uničena steklarna Hansa Ziroffa (1631).

¹⁴³ Vor dem grossen Brand 1992, 95.

¹⁴⁴ Ma. Kos, Žvanut 1994, T. 2: 10; T. 3: 25; T. 4: 30; T. 5: 43; T. 6: 44.

¹⁴⁵ Ma. Kos, Žvanut 1994, T. 5: 39,42 - ista tehnika pihanja v rebrast kalup; Cassani, Fasano 1993, Tav. I: 2.

¹⁴⁶ Boldrini, Mendera 1994, 508, Tav. V: 1-6 (po njuni klasifikaciji pripadajo tipu 1); Gelichi et al. 1991, 184, Tav. XXXVIII: 3,4 (Lugo).

¹⁴⁷ Kelih in kozarci z nataljenimi nodusi se pojavljajo v popisu steklenine in zalog, ki je bil narejen po smrti ljubljanskega steklarja Krištofa Prunerja 1564. leta (Ma. Kos, Žvanut 1994, 45, 50).

¹⁴⁸ Ma. Kos, Žvanut 1994, T. 2: 11,16; T. 3: 22-24.

¹⁴⁹ Ma. Kos 1991, 15; Ma. Kos, Žvanut 1994, 38, 51.

¹⁵⁰ Zastekljevanje oken je bilo v 16. st. že povsem običajen del stanovanjske opreme (Ma. Kos, Žvanut, 1994, 7).

¹⁵¹ Številne primerjalne najdbe z Ljubljanskega gradu so datirane z novci v čas 17. stoletja. (Podatek: Ma. Horvat). Ustja loncev na *t. 12: 2,10-12* so podobna tistim z Velike planine (Horvat 1996, t. 2: 7,8).

¹⁵² Enders 1991, Taf. 9: 646 - dat. 1600; Bors 1994, Taf. 2 - tipi E, F, G - dat. sr. 16.-17. stoletje. Za *t. 15: 9*: Steininger 1985, Kat. Nr. 189 (Wankham - podoben lonec dat. z novci v leto 1580); Steininger 1985, Kat. Nr. 262 (Pleissing - z novci dat. v leto 1670).

¹⁵³ Bregant 1979, 119, T. I: 1,2,5,7,11 in T. II: 1,2.

¹⁵⁴ Žbona-Trkman et al. 1991, 24: 5.

pa so z novci datirani še v drugo polovico 17. stoletja,¹⁵⁵ kar izpričuje njihovo širšo in dolgotrajno uporabo.

V zasutju SE 129 je ležal lončen vrč (*t.* 18: 7). Poslikan je s štirimi belimi pasovi, preko katerih je naslikana rdeča valovnica. Način poslikave z belo engobo in rdečo barvo je znan na Madžarskem že v 15. stoletju.¹⁵⁶ Madžarski vrči so bolj kroglastih oblik in ne ustrezajo našemu. Glede na obliko trupa, ustja in ročaja smemo obravnavati vrč primerjati z vrči iz Luga, ki pa niso slikani, temveč glazirani. Datirajo v konec 16. in v 17. stoletje.¹⁵⁷ Podobno poslikavo, vendar bolj kroglasto formo, ima vrč z Ljubljanskega gradu.¹⁵⁸

Med monohromno glazirano posodje uvrščamo posode: *t.* 10: 11,12,14,16-24; 15: 7,8 - V.a faza; *t.* 19: 13,14 - V.b faza. Oblike posodic so najčisto ovalne, robovi ustij so rahlo stopničasto profilirani (*t.* 10: 16,17,22-24; 15: 7,8), ustja so izvihana in zaobljena. Dna so praviloma rahlo vbočena (*t.* 9: 18 - IV. faza; *t.* 14: 10-12 - V.a faza). Podobne posodice so najdene na različnih najdiščih po Sloveniji,¹⁵⁹ npr. na gradu Rihemberk,¹⁶⁰ v Tolminu (Kozlov rob)¹⁶¹ in drugje. Na avstrijskih najdiščih so datirane od prve polovice 16. do druge polovice 17. stoletja. Oblikovanost posodic in profilacija robov ustij je enaka na sočasnih glaziranih in neglaziranih lončarskih izdelkih.¹⁶² Na italijanskih najdiščih obravnavanega obdobja pa se pojavljajo glazirane enoročajne posode s skoraj ravnimi, sicer tudi profiliranimi robovi ustij,¹⁶³ ki z našimi primerki praktično nimajo skupnih značilnosti. Posodice valjastih oblik z ostro zalomljenim ramenom in izvihanim robom ustja (*t.* 10: 19; 17: 24,25) so podobne tistim s Kozlovega roba,¹⁶⁴ kjer so datirane v 15. in 16. stoletje, in eni z Rihemberga, ki jo Drago Svoljšak¹⁶⁵ postavlja v 17. stoletje. Na *t.* 17: 25 predstavljena posodica je glazirana na obeh površinah, njena oblika pa spominja na italijanske,¹⁶⁶ ki so jih našli v gradu

Lugu, in so datirane v 15. in 16. stoletje, pojavljajo pa se še v arheoloških kontekstih 17. stoletja.¹⁶⁷

Gravirana keramika je vrsta keramike - tehnologijo njene izdelave smo že opisali, ki je bila v času renesanse zelo priljubljena. O njeni široki uporabi pričajo številne najdbe na Primorskem¹⁶⁸ in v kontinentalni Sloveniji: v Škofji Loki,¹⁶⁹ Ljubljani: Ljubljanski grad, Auerspergova palača,¹⁷⁰ Kranju,¹⁷¹ Polhovem Gradcu in še kje. Temeljne studije, ki se ukvarjajo z razvojem gravirane keramike, pozna predvsem Italija. Lončarske delavnice, delujoče na celotnem Apeninskem polotoku, naj bi z gravirano in tudi slikano keramiko zalagale tržišča Sredozemlja in nastajajočih evropskih dežel. Za najdbe s slovenskih najdišč lahko ugotovimo, da v marsičem odstopajo od italjskih vzornic. Faktura lončenine je bolj groba, izvedba poslikave, ornamenta in glazure pa manj kvalitetna.¹⁷² V polhograjski graščini je gravirana lončenina zastopana s krožniki (*t.* 9: 14,17 - IV. faza; *t.* 11: 1-4,6,8,11; 15: 2,3 - V.a faza) in skodelo (*t.* 11: 5). Ornamentalni motivi so omejeni na obrobne bordure oziroma pasove, znotraj katerih so vrezane različne navpične in cik-cak linije (*t.* 9: 17; 11: 2-4), pletenice (*t.* 9: 14), cvetlični motivi (*t.* 11: 5,6; 15: 2,3). V kombinirani tehniki graviranja, dolbenja in vbodov je izdelan motiv ptice s tremi jajci, iz katerih se je izlegel mladič. Krožnik (*t.* 11: 1) je datiran z letnico 1566, vrezano na rob centralnega polja, ki pomeni datum izdelave, ne pa njegovega uničenja. Zanimiv je tudi fragment dna, verjetno krožnika (*t.* 11: 8), z upodobljeno doprsko figuro moškega. Krožnik *t.* 11: 8 bi lahko bil najstarejši izdelek v sgraffito tehniki (poleg že obravnavanega na *t.* 6: 12 - II. faza). Upodabljanje človeških doprskih figur (včasih so upodobljeni le obrazi) je značilno že za "graffito prerinascimentale" v pokrajinah Emilia Romagna, Padski nižini, Furlaniji - Julijski krajini

¹⁵⁵ Steininger 1985, Kat. Nr. 262 (Pleissing - 1670); Kat. Nr. 279 (Höbersdorf - 1693).

¹⁵⁶ Holl 1963, 390-391 (vrči iz palače v Budi).

¹⁵⁷ Gelichi et al. 1991, Tav. XII: 59,62.

¹⁵⁸ Guštin, Ma. Horvat 1994, sl. 18.

¹⁵⁹ Številčno so zastopane v gradivu, ki ga hranijo ZVNKD Novo mesto, Celje, Kranj idr. ter muzeji: Mestni muzej Ljubljana, Loški muzej Škofja Loka idr. iz različnih najdišč (pregledano še neobjavljeno gradivo).

¹⁶⁰ Vuga 1981, 23, 35, sl. 19: 8 - jih uvršča med poznosrednjeveške najdbe.

¹⁶¹ Žbona-Trkman et al. 1991, 29:19 - naši posodici *t.* 10: 23 podobna s Kozlovega roba je datirana v drugo pol. 16. oziroma prvo pol. 17. stoletja.

¹⁶² Bors 1994, Taf. 5 - tipi N1-N3; Vor dem grossen Brand 1992, Abb. 133-134; Abb. 188 - datirane v 16. stoletje.

¹⁶³ La città nella città 1989, 150-155, 100-106; Cassai 1992, 203, fig. 8: 1-10.

¹⁶⁴ Žbona-Trkman et al. 1991, 26:12.

¹⁶⁵ Vuga 1981, sl. 19: 6; Svoljšak v: Ceramiche 1981, 48:1.

¹⁶⁶ Gelichi et al. 1991, Tav. IX: 45.

¹⁶⁷ Ib., 68; Cassai 1992, 205, Fig. 9: 1-15 (grad v Ferrari).

¹⁶⁸ Žbona-Trkman et al. 1991, 14.

¹⁶⁹ Slabe 1977b, 55-57; Šubic 1980, 303-310.

¹⁷⁰ Ma. Horvat 1999.

¹⁷¹ Najdbe iz stolpa na Škrlavcu (M. Sagadin).

¹⁷² Ma. Horvat 1999; Žbona-Trkman et al. 1991, 15; Šubic 1980, 309.

in Venetu, z začetki produkcije v drugi pol. 15. stoletja,¹⁷³ svoj razcvet pa figuralika doživi v renesansi. Veristična podoba moškega, jasne in čiste linije obraza in "mrežasto" oblikovane frizure naš fragmentarno ohranjen krožnik postavljajo v mlajše časovne okvire. Najbližje podobnosti opisanemu najdemo v fragmentu iz gradu Cormons, ki ga Ugo Furlani datira v 17. stoletje.¹⁷⁴

Barve poslikave so pri omenjenih fragmentih omejene na odtenke rjave, rumene, zelene in modre. Glede na stilni razvoj, kombinacijo barv in značilno motiviko naše predmete lahko primerjamo s t. i. renesančno grafitirano keramiko iz Italije.¹⁷⁵

Krožniki *t. II:* 1-3 pripadajo tipom s prstanasto nogo in poudarjenim ustjem, ki je poševno prirezano. Podobne krožnike najdemo v Tolminu,¹⁷⁶ v Škofji Loki,¹⁷⁷ Ljubljani¹⁷⁸ in drugje. Tako kot krožniki s Kopra,¹⁷⁹ se tudi sočasni italijanski (16. in 17. stoletje) glede na formo, predvsem pa oblikovanost roba ustja¹⁸⁰ razlikujejo od objavljenih primerkov iz kontinentalnega dela Slovenije. Krožnik z vrezano letnico 1566 (*t. II:* 1) je po formi enak krožnikoma *t. II:* 2,3. "Datirane" krožnike in krožnike z upodobitvami živalskih motivov¹⁸¹ v Sloveniji poznamo iz Škofje Loke¹⁸² in Ljubljane.¹⁸³ Iz Tolmina je skodela s podobo ptice v centralnem polju, izdelana v tehniki graviranja.¹⁸⁴ Francesco Cozza keramiko z vrezanimi napisi in lončarskimi znaki šteje za značilnost produkcije gravirane keramike v drugi pol. 16. in prvi pol. 17. stoletja,¹⁸⁵ kamor so datirani tudi zgoraj navedeni primeri iz Slovenije.

Ostalim fragmentom krožnikov (*t. 9:* 10,14 - IV. faza; *t. II:* 8,11; *15:* 2,3 - V.a faza) z gravuro in polihromno poslikavo ne moremo rekonstruirati forme. Gelichi je glede na uporabo barvnih tonov poslikave, ki se poleg že omenjenih (zelene, rjave, rumene) razširi tudi na uporabo modre, pripisal italijanske primere v drugo pol 16. stoletja.¹⁸⁶

Med polihromno slikano keramiko, glazirano s prozorno glazuro, uvrščamo fragmentirana bokala (*t. 10:* 20; *15:* 6 - V.a faza), posodo (*t. 19:* 12) in skledo (*t. 19:* 10) - oba V.b faza. Podobne poslikave poznamo s skled, najdenih na nemških najdiščih (tu so datrane od prve pol 17. skozi celo 17. stoletje, v rabi pa so še v 19. stoletju)¹⁸⁷ in avstrijskih najdiščih.¹⁸⁸ V zasutju SE 079 najdena poslikana posoda (*t. 19:* 12) verjetno pripada istemu časovnemu obdobju, medtem ko sta fragmentarno ohranjena bokala lahko starejšega datuma.

Iz rumenkastobelega glin, ki jo prekriva kositrno bela glazura, sta bili izdelani skodela s podobo svetnika (*t. II:* 10) in fragmentarno ohranjena krožnika (*t. II:* 9; 8: 7 - SE 107, III. faza; že obravnavano). Skodela in krožnik (*t. II:* 10; *II:* 9) sta poslikana z modro, rjavo in rumeno barvo. Motiv svetnika je poleg motivov golih dečkov - putov, angelov, grbov, raznih monogramov, cvetlic ipd., obdanih s floralnimi, vitičastimi venci,¹⁸⁹ značilnost polihromno slikane keramike zgoščenega stila.¹⁹⁰ Predvsem motivi putov se pojavljajo pretežno na medaljonih bokalov. V Sloveniji so objavljeni bokali iz Štanjela, Rihemberga¹⁹¹ in Ljubljane -Auerspergova palača.¹⁹² Znani so primeri

¹⁷³ Gelichi et al. 1991, 97; Cozza 1989, 35; Manguzzi 1988, 124; La città nella città 1989, 130: 69; Žbona-Trkman et al. 1991, 45, 48, 49 (krožnika iz Tolmina-Kozlov rob in Dobrovega, datirana v drugo pol. 15. in prvo pol. 16. st.); Ceramiche 1981, 46:13 (Tolmin), 78, 56 in 79, 56 (Cormons - 16. st.), 98, 10; 99, 11-13 (Gradicsa - prva pol 16. st.).

¹⁷⁴ Ceramiche 1981, 27:9.

¹⁷⁵ Siviero 1980, 22-25; Manguzzi 1988, 124-125; Gelichi et al. 1991, 97-112 - tovrstno keramiko poimenuje engobirana, gravirana in polihromno poslikana, znotraj katere ločuje 7. glavnih skupin, ki so definirane glede na tipične forme, ornamente in barve poslikave. Leonarduzzi 1993b, 47-50.

¹⁷⁶ Žbona-Trkman et al. 1991, 58, 68-70 (dat. zač. 17. st.).

¹⁷⁷ Slabe 1977b, 57.

¹⁷⁸ Ma. Horvat 1999, tav. XVII: 1 (krožnik iz Starega trga datiran v kon. 16. - zač. 17. st.).

¹⁷⁹ Cunja 1989, 37:71; 40:87.

¹⁸⁰ Gelichi et al. 1991, Tav. XVII; Napoti 1992, fig. 21; Manguzzi 1988, 136, 47-48; 137, 60-65; Ruga 1994, 340, Tav. 7: 3,4,5; 341, Tav. 8: a-e.

¹⁸¹ Gelichi et al. 1991, Tav. XVIII: 153. Krožnike z živalskimi motivi v centralnem polju šteje za tipične izdelke 16. in 17. stoletja.

¹⁸² Šubic 1980, 309 - krožnik z letnico 1583.

¹⁸³ Ma. Horvat 1999, tav. XVII: 2 (krožnik z upodobitvijo leva in letnico 1607 med gradivom, izkopanim v Turjaški palači).

¹⁸⁴ Žbona-Trkman et al. 1991, 57: 66.

¹⁸⁵ Cozza 1989, 55.

¹⁸⁶ Gelichi et al. 1991, 98-99, T. XVII; Fig. 21.

¹⁸⁷ Enders 1990, Taf. 23-25 (Bogen); Enders 1991, Taf. 4-7 (Straubing, dat. okrog l. 1600).

¹⁸⁸ Keramische Bodenfunde, 174, 292,293 (podobno poslikani skledi - dat. prva pol. 17. st.).

¹⁸⁹ Gelichi et al 1991, 166-167.

¹⁹⁰ Cassai 1992, 212; La città nella città 1989, 116.

¹⁹¹ Žbona-Trkman et al. 1991, 62:78,79; Ceramiche 1981, 50: 1.

¹⁹² Ma. Horvat 1999, tav. XVI: 5.

skodel s poti iz Tolmina - Kozlov rob¹⁹³ in Ljubljane,¹⁹⁴ datirani v drugo pol. 16. ali prvo pol. 17. stoletja, enako kot v Italiji.¹⁹⁵ Časovno opredelitev skodele (*t. II: 10*) v 17. stoletje omogoča primerjava polkroglaste oblike skodele s prstanasto nogo in volumnim ročajem s skodelo z Luga.¹⁹⁶

Krožnik (*t. II: 9*) je poslikan v enakem stilu kot skodela. Njegovo močno podaljšano izvihano ustje spominja na podobne italijanske, značilne za Faenza, kjer datirajo od 16. stoletja naprej.¹⁹⁷ Poslikani so z venci rastlinskih vitic, girland, ki navadno obkrožajo prazno ali poslikano centralno polje. Opisana izdelka sta verjetno uvožena iz severnoitalijanskega prostora. Znani proizvodni centri tovrstne lončenine ("*majolike*", "*fajanse- bianchi di Faenza*") so v 16. in 17. stoletju: Faenza, Benetka, Urbino, Pesaro, Verona, Padova, Ravena in drugi.¹⁹⁸

V tehniki "*maiolice barrettine*" sta bili izdelani skodelici (*t. 15: 4,5*). Poimenovanje barrettina se je uveljavilo za tehniko okrasa, ki je omejen na geometrijske in rastlinske motive, naslikane s kobaltno modro, sinje modro (azurno) in tudi belo barvo, glazure tovrstnih izdelkov so sinje modre ali temno modre.¹⁹⁹ Forma skodelice (*t. 15: 4*) je podobna tolminski,²⁰⁰ glede na tehniko poslikave in glaziranja jo predvsem s pomočjo analogij iz Italije lahko datiramo v 16. stoletje, na katerega začetku se produkcija tovrstne keramike začne.²⁰¹ Značilna je za beneški in faentinski prostor.²⁰²

Pečnice v obravnavanih zasutjih so še vedno skledastega tipa (*t. 4: 15-20; 5: 1,2*). Med fondom glaziranih smo našli le 12 fragmentov, šest med njimi je predstavljenih na *t. 5: 7-12*. V razvoju peči se prvi

primerki glaziranih pečnic pojavijo že s koncem 14. stoletja, glaziranje pa na splošno postane trend v večji meri šele v 15. stoletju. Vse do konca 15. stoletja na pečnicah nastopa izključno svinčena glazura odtenkov rjave in zelene barve, šele v 16. stoletju se pojavijo druge barvne nianse.²⁰³ Ne glede na dejstvo, da so naši primerki glazirani večinoma z zeleno glazuro, jih štejemo med izdelke druge polovice 16. ali prve polovice 17. stoletja. Za to časovno obdobje je značilna popolna prevlada geometrijskih in vegetabilnih motivov na pečnicah. Nastopajo samostojno ali v kombinaciji z drugimi: heraldičnimi ali figuralnimi motivi.²⁰⁴ Za pečnici na *t. 5: 9,10* sklepamo, da pripadata tipom oploščenih pečnic z medaljonom v centralnem polju, fragment slednje verjetno pripada tipu pečnic z arkadnim lokom,²⁰⁵ fragmenta na *t. 5: 7,8* pa sta fragmenta okvirja pečnic. Najdene analogije so zato le zelo splošne.²⁰⁶

Med izkopanim gradivom ni mlajših najdb,²⁰⁷ zato menim, da je bila vsa notranjščina pritličja (v raziskanem obsegu) poleg kamnitega tlaka z rečnih oblic v veži, prekrita z lesenimi podi.

Arheološko gradivo VI. in VII. gradbene faze

To fazo smo rekonstruirali na podlagi ohranjenih cezur na zidovih. Časovno je ta faza utemeljena z Valvasorjevo upodobitvijo dvorca (*sl. 14*), ki je ob koncu 17. stoletja imel na severovzhodnem delu še lesen gank, kasneje, domnevamo da v 18. stoletju, pa se je objekt razširil. Verjetno so v tem času zaprli

¹⁹³ Žbona-Trkman et al. 1991, 62:80.

¹⁹⁴ Ma. Horvat 1999, tav. XVI: 4.

¹⁹⁵ Za motive putov: Gelichi et al. 1991, Fig. 44: 300,301 (Lugo); Saccardo 1987, 210, Fig. 2: 24-25 (Benetke); Cassai 1992, Fig. 12: 10 in Gelichi 1992, tav. VII: 2 (Ferrara).

¹⁹⁶ Gelichi et al. 1991, Fig. 44: 295, Tav. XXXIII: 295.

¹⁹⁷ Gelichi et al. 1991, Tav. XXXIII: 297; Cozza 1988, 208, Fig. 3: 50,51.

¹⁹⁸ Leonarduzzi 1993a, 51-52.

¹⁹⁹ Cozza 1988, 208; La città nella città 1989, 105; Gelichi et al. 1991, 140 ss (tovrstno keramiko je uvrstil v III. skupino polihromno slikane keramike).

²⁰⁰ Žbona-Trkman et al. 1991, 63:81.

²⁰¹ Cozza 1988, Fig. 3: 44 (fr. skodele z analognim motivom kot *t. 15: 4*); La città nella città 1989, 106: 45; Gelichi et al. 1991, Fig. 32-34 (keramika barrettina); Cassai 1992, Fig. 13: 3b (*t. 15: 5*: podoben okras); Nepoti 1992, Fig. 31: 240 (okras na zunanji površini je podoben našemu *t. 15: 4*).

²⁰² Cozza 1988, 208; Gelichi et al. 1991, 140; Leonarduzzi 1993, 53.

²⁰³ Stopar 1976, 277; Guštin, Ma. Horvat 1994, 55-59, Franz, 1981, 38 ss.

²⁰⁴ Stopar 1976, 278.

²⁰⁵ Holl 1993, 285, Abb. 57; 286, Abb. 59; 288, Abb. 61 - pečnice s podobno motiviko na arkadnem loku so datirane med 1560 in 1580 (analogije za *t. 5: 9*).

²⁰⁶ Za *t. 5: 10*: Bregant 1984, sl. 28 (prva pol. 17. st.); Brych, Stehlikova, Žegklitz 1990, 100, kat. št. 231, 125, kat. št. 285, 286 (sr. 16. st.); Franz 1981, Abb. 180-185 - pečnice s podobnim okvirjem medaljona kot je naš so datirane od sr. do konca 16. stoletja. - za *t. 5: 11*: Stopar 1977, 86; Tab. VII, VIII- pečnice iz gradu Slovenske Konjice so datirane v drugo pol. 16. ali prvo pol. 17. st. - za *t. 5: 8*: Stopar 1977, 78-79, Tab. I: 1,2, Tab. II: 2,3- podobne okvire imajo pečnice iz Celjskega gradu in gradu s Planine pri Sevnici, datirane v drugo pol. 16. st. in še nekatere druge, datirane v prvo pol. 17. st. (ib. 94-95, Tab. XIV-XV).

²⁰⁷ Gradivo s polhograjske graščine je bilo primerjano z najdbami iz Špeličeve hiše v Črnomlju (z vertikalno stratigrafijo): Jeršin Dereani 1997.

(zazidali) prvotni dohod v klet (iz prostora 11) in dogradili novega iz vzhodne veže (prostor 1). Vse hodne površine so bile prekrte z lesenimi ali podobnimi podi, zato v raziskanih zasutjih nismo našli mlajšega gradiva, ki se je morda ohranilo v nekopanih prostorih 12, 13 in 14. Še mlajše predelave notranjščine prav tako niso pustile nobenih sledov v arheoloških plasteh. Današnji tloris je grad dobil z dozidavo severozahodnega dela, verjetno še v 18. ali vsaj na začetku 19. stoletja.

SKLEPI

V članku predstavljeni rezultati arheološkega izkopavanja dela graščine v Polhovem Gradcu dokazujejo, da brez interdisciplinarnega pristopa pri obravnavi srednje- in novoveških najdišč ne bi prišli do zadovoljivih spoznanj. Rekonstruirali smo osem gradbenih faz v razvoju grajskega objekta. Prav tako smo potrdili spoznanje, da se v zasutjih mlajših faz, pojavlja starejše arehološko gradivo, gradivo, ki ni več ustrezalo okusu in notranji opremi novih lastnikov.

Polhov Gradec so v 12. stoletju iz središča svoje teritorialne posesti - Ljubljane - kolonizirali Spanheimi. Kmalu po svoji naselitvi so si na griču Kalvarija, t. i. Stari grad, postavili prvo utrdbo. Ob koncu 13. stoletja se je posest nad kmetijami in zemljo na Polhograjskem delila na posamezne veje. V začetku 14. stoletja so lastniki živeli na dveh sosednjih gradovih. Izkopavanja v spodnji graščini so potrdila zgodnji nastanek in razvoj objekta, ki leži na rahli vzpetini nad potokom Božna. Središče moči in odločanja je do 16. stoletja najverjetneje zgornji grad. Spodnji se dotlej omenja kot pristava-dvor. Doslej je veljalo zmotno prepričanje, da so ga začeli graditi šele po potresu leta 1511, oziroma po kmečkih uporih 1514-1515. Do 18. stoletja dobi graščina v tlorisu in pozitivu podobo, kot jo poznamo še danes.

V zasutjih in redkih ohranjenih plasteh smo našli ostanke nekdanje tako skromnega (kot je to mogoče sklepati iz najdb) hišnega inventarja graščakov. Glavnino izkopanega arheološkega gradiva predstavljajo najdbe fragmentov keramike (77 % vsega fundusa). V starejših (I. in II. gradbena faza/14.-15. stoletje) plasteh je bilo najdb manj, medtem ko se v mlajših plasteh (III.-V. gradbena faza/16.-17. stoletje)

in zasipnem materialu poleg fragmentov lončenih posod pojavljajo najdbe iz raznovrstnejših materialov. Najdbe nakazujejo okus posameznih gospodarjev graščine in zemljiškega gospostva, pa tudi njihove družabne, poslovne in kulturne stike. Med luksuznejšimi izdelki lončarske obrti verjetno severno italijanske proveniencie sodijo skodela (*t. 11: 10*), krožnika (*t. 8: 7; 11: 9*) in z azurno modro glazuro in modro poslikavo okrašena skodela (*t. 15: 5*) ter krožnik (*t. 15: 4*). Blago angleške proveniencie, pečateno s svinčeno plombo z grbom angleške kraljevske družine (*t. 1: 9; sl. 19*), je morda prišlo s posredovanjem trgovcev in družb, ki so v začetku 17. stoletja od deželnih knezov dobile apalto (izključno pravico ob določenih pogojih) za uvoz blaga.²⁰⁸ Trgovske povezave z Anglijo²⁰⁹ morda potrjuje tudi stekleni kozarec sodčaste oblike (*t. 3: 7*). Ostali stekleni izdelki (*t. 2: 5-13; 3: 1-6*) bi lahko bili proizvod katere od ljubljanskih steklarn. Ob koncu 16. stoletja je graščino prevzel Jurij Khisl, potomec lastnika steklarne na Fužinah v Ljubljani,²¹⁰ za njim pa Janez Krstnik Moscon.²¹¹ Khislovo steklarno je kupil Krištof Pruner - v popisu zaloga se pojavlja našemu podoben stekleni inventar. Celotna graščina je bila vsaj v 16. stoletju zastekljena. To dokazujejo pihanci (*t. 2: 11*).

Na prehrabene navade gospodov Polhograjskih sklepamo iz najdb kosti; največ so uživali goveje in svinjsko meso, meso perjadi, pa tudi meso lovnih-divjih živali. Bogato gozdnato zaledje Polhovega Gradca - Polhograjski Dolomiti so gosposki nudili nemalo užitkov ob lovu. O tem priča tudi pušična ost (*t. 1: 4*), ki jo na osnovi analogij datiramo v čas 14. stoletja. Školjke so v grajsko kuhinjo prihajale s Primorske. V starejših fazah jih ni, pojavijo se šele v zasutjih skupaj z ostalimi najdbami iz 16. in 17. stoletja. Na jedilniku so očitno imeli tudi ribe.

Stavbno opremo v največji meri predstavljajo žebli. V najstarejših fazah (14.-15. stoletje) je bila ta pretežno kamnita ali lesena in glede na najdbe precej skromna. Ključni pripadajo morda nekaj lesenim skrinjam ali vratom omar (*t. 2: 1,2*). Dva prostora najstarejšega objekta so verjetno že grele preproste, iz skledastih pečnic izdelane peči (*t. 4: 1-13*). Na ognjišču so stali neglazirani lonci (*t. 5: 13-21; 6: 2-11,13-16*) in tudi že finejše namizno posodje, na primer čaša (*t. 6: 1*), okrašena z mrežastim motivom, izdelanim z odtisi

²⁰⁸ Deželni stanovi so v zač. 17. st. podelili apalto posameznim trgovcem in trgovskim družbam (večinoma tu naseljenim Italijanom), da bi pospešili trgovinski promet po slovenskih deželah. V tem času se je beneška trgovina predvsem za uvoz živine, preusmerila na Ogrsko in Hrvaško. Med apaltnimi artikli so bili poleg živine, npr. zeleno milo, angleško in francosko sukno, raznovrstno nizozemsko blago, tudi med, platno, tobak ipd. (Gestrin 1981, 233 ss).

²⁰⁹ V zapuščinah privatnih zbirateljev v Britaniji se nahajajo krožniki, vrči in kelih, ornamentirani z enakimi, stiliziranimi geometrijskimi in floralnimi motivi in so delo beneških steklarjev, delujočih v Britaniji. Datirajo od druge pol. 16. in v 17. stoletje. (Tait 1979, 83, sl. 230; Plate 11; 139, sl. 223-224; 131, sl. 225; 132, sl. 226 idr.).

²¹⁰ Ma. Kos 1991, 14-15.

²¹¹ Valenčič 1957, 61-62.

Tab. 10: Polhov Gradec-graščina. Preglednica stratigrafskih enot po gradbenih fazah.
Table 10: Polhov Gradec-manor house. Table of the stratigraphic units according to construction phase.

Gradbene faze	SE	SEK./kv.	Opisi plasti, zasutij in struktur	Najdbe	Časovna opredelitev
	018	2/1-16	geološka osnova - svetla rumenorjava ilovica		
	019	2/1	geološka osnova - svetlo rjavosiva ilovica, pomešana s peskom		
	020	2/1	geološka osnova - rdečkastorjava ilovica		
	049	3/1-3	geološka osnova - rdečkastorjava ilovica		
	069	7/3-5	geološka osnova - rdečkasta ilovica, nad		
	136	11/7,8,9	geološka osnova - rdečkastorjava ilovica		
	106	15/1-6	geološka osnova - rdečkastorjava ilovica		
	121	1/2,4,6	geološka osnova - rdečkastorjava ilovica		
faza pred prvim zidanim objektom	052	3/1-3; 7/1-5; 8/-; 8a/-; 11/1-9; 15/1-6	skalna geološka osnova	fr. keramike, fr. hišnega ometa-lepa	neopred.
	016	2/4,8,12,16	polnilo vkopa SE 017, temno rjava zemlja, pomešana s peskom, prekrita z SE 011, prekriva SE 018		
	017	2/4,8,12,16	vkop, širine 60 cm. Potekal je 50 cm od zahodne zunanje stene (SE 006) in je šel pod južni zid - SE 001 oziroma temelj SE 003		
I. faza (sr. 14. stoletja)	011	2/1-16	svetlo rjava ilovnato zemljena plast, debela 20 do 30 cm; prekrita z lesenim podom; presekana z vkopi SE 012, 010, 150, 151, 007, 007.1, 007.2, 007.3, rahlo pada od severa proti jugu	t. 1: 2,12-14,22; t. 2: 1; t. 4: 1-5; t. 5: 17,19-21	14.-15. st.
	010	2/14,8,12,16	vkop za zahodni zunanji zid (SE 006)		
	009	2/14,8,12,16	polnilo vkopa SE 010 - temno rjava ilovica, pomešana z zemljo, prekrivala SE 015	t. 1: 6; t. 5: 13,18	
	015	2/14,8,12,16	polnilo vkopa SE 010 - rjava mastna zemlja, podobna SE 009	t. 5: 14-16	
II. faza (15. st.)	042	3/1,2	temno rjava zemlja pomešana s pekom, pod SE 043, presekana z SE 054	t. 2: 2; t. 4: 8-11; t. 6: 1,3,15	15. st. (zač. 16. st.)
	043	3/1-3	plast rjave zemlje, nad SE 042, podobna SE 045	t. 2: 8; t. 4: 6; t. 6: 2,7,9,10,11,14	
	044	3/1	lisa sivkastorjave mastne ilovice, presekana z SE 054, pod SE 042		
	045	3/1-3	plast svetlo rjave zemlje, pomešane s peskom, presekana z vkopom SE 054	t. 4: 7,12,13; t. 6: 5	
	012	3/1; 2/1	vkop za popravilo predelne stene med sek. 2 in 3		
	013	3/1; 2/1	polnilo vkopa SE 012 - rjava prhka zemlja, pomešana s peskom in ogljem		1. pol. 16. st.
	054	3/1-3	vkop za popravilo vzhodnega fasadnega zidu		
	048	3/1-3	polnilo vkopa SE 054 - sivorjava zemlja, pomešana s peskom; v polnilu vkopa SE 054 še temelja SE 032, SE 034	t. 6: 4,6,8,12,13,16	15. st. (zač. 16. st.)
III. faza (sr. 16. st.)	107	15/1,2,5	temno rjava rahla zemlja, ob SE 100 in SE 101, na SE 106	t. 1: 1; t. 6: 17-20; t. 7; t. 8	15.-17. st.
	118	1/7	rdečerjava ilovica, nad SE 121	t. 4: 14	
IV. faza (ok. 1600)	135	11/4	črna prhka zemlja, zapolnjuje naravno skalno kotanjo	t. 1: 4,18; t. 9; t. 10: 1,2,5-7,9,10	16.-17. st.
	139	11/7	vkop, vsek v skalno osnovo za kletni vhod		
	138	11/7	kamnite stopnice, ki vodijo v klet		
V.a faza (sr. 17. st.)	040	6/-	zasutje - pesek, skale, prhka zemlja	t. 1: 8,10,11,19; t. 10: 3,4,8,11-15	16.-17. st.
	068	7/3,4,5	zasutje - pesek, skale, prhka zemlja	t. 1: 9,20; t. 2: 4-7,13; t. 4: 16-20; t. 11; t. 12; t. 13; t. 14	
	089	8a/-	temno rjava zemlja, pomešana s peskom, prhka, na skalni geološki osnovi SE 052	t. 1: 16,17; t. 4: 15; t. 5: 1,2; t. 15; t. 16; t. 17: 1-8	
	129	11/1-3	zasutje - pesek, skale, prhka zemlja	t. 1: 5,7,21,24; t. 2: 3,9,10,12; t. 3; t. 17: 9-26; t. 18; t. 19: 1-9	
	120	1/2,4,6	tlak iz rečnih oblic, pod SE 119, nad SE 118		
V.b faza (2. pol. 17. st.)	079	10/2	zasutje - pesek, skale, prhka zemlja	t. 19: 10-13	17. st.
	091	10/2	estrih, debeline 5-7 cm, na SE 092, pod SE 079		
	092	10/2	temno rjava zemlja, pomešana s peskom, pod in ob zidu SE 093, nad SE 052, prekrita z SE 091	t. 1: 3,15,23; t. 2: 11; t. 5: 3-12; t. 19: 14-16	

koleščka. Na podlagi analogij iz Madžarske in Avstrije jo datiramo v 15. stoletje.

Največ novoveškega posodja pripada različnim tipom loncev in posod, v katerih so pripravljali, kuhali in shranjevali živila. Zanimivo je, da večina kuhinjskih posod in loncev ima žlebove za pokrove. V 16. in delu 17. stoletja so mize grajskih krasili krožniki, okrašeni v tehniki graviranja (*t. 9: 14,17; II: 1-3,6,8,11; 15: 2,3*), ki so delo škofjeloških ali ljubljanskih lončarjev. V kuhinjah so grajske gospodinje spravljale sklede (*t. 9: 9; 13: 10-15; 17: 9; 19: 5*). V njih so kisale mleko, shranjevale sočivje, žitarice ali pa so v njih servirale razne jedi: od kaše, solat do sadja in jajc. Za serviranje so uporabljale tudi pladnje (*t. 16: 9-11*). Vino, voda, jabolčnik ali druge pijače so se servirale v vrčih. Enega z belimi pasovi in rdečo valovnico (*t. 18: 7*) smo našli v zasutju SE 129.

V novoveški kuhinji polhograjskih so bile nepogrešljive na notranji površini glazirane manjše posode in posodice (*t. 10: 16,17,21-24; 14: 9-12; 15: 7,8; 19: 11,13,14*). Glazure so zelene, rjave, rumeno-rjave ali olivno zelene barve. Tovrstne posodice so navadno enoročajne, v našem gradivu je najdena le ena z ročajem (*t. 10: 24*). Služile so za pogrevanje manjših obrokov hrane. Vse, brez izjeme, so ožgane na zunanji površini, kar dokazuje njihov stik z ognjem. Dober okus lastnikov graščine dokazujejo male posodice (*t. 10: 19; 17: 24,25*), v katerih so navadno shranjevali začimbe, pa tudi zdravila ali dišave za osebno nego. Glazirane so na notranji ali na obeh površinah (*t. 17: 24*).

Na lončenini je bila narejena makroskopska analiza tehnologije izdelave. Rezultati so podrobno predstavljani v poglavju Rezultati analize tehnik in tehnologije izdelave lončenine. Na tem mestu samo izpostavljam dejstvo, da za Polhov Gradec ne poznamo pisnih virov, ki bi omenjali lončarje. Kljub temu menimo, da je precej lončenine lokalne izdelave. Ko bodo narejene podobne analize lončenine za druga najdišča, bo medsebojna primerljivost večja. Seveda pa bi si želeli, da bi kdaj v prihodnosti izkopali kakšno lončarsko delavnico v Polhovem Gradcu (ali njegovi bližnji okolici). Šele tako bi zanesljivo lahko vedeli, kako so se posamezniki ali gosposka v kraju oskrbovali.

Odkrili smo le delček skrivnosti življenja grajske stavbe in njenih lastnikov, ki so s svojim gospodovanjem nad podložnimi kmeti in obsežnim zemljiškim gospodvom pustili neizbrisen pečat v kulturni krajini Polhovega Gradca in njegovi širši okolici.

V prihodnje, ko bo izkopanih več po velikosti ali po vplivu primerljivih najdišč (gradov, dvorcev, vasi ...), bo mogoče primerjati moč posameznega graščaka, velikost njegove posesti do drugih. Ta je merljiva tudi z ostanki materialne - bivanjske kulture gosposke.

OPISI STRATIGRAFSKIH ENOT

Tab. 10: Preglednica stratigrafskih enot na str. 334.

Zahvale

Martinu Horvatu, kustosu Mestnega muzeja Ljubljana, se zahvaljujem za nesebično strokovno pomoč: na terenu samem, v postizkopavalnem procesu, za računalniško podatkovno bazo za obdelavo arheološkega gradiva, za pomoč pri kronoloških opredelitvah gradiva, za vpogled v srednje- in novoveško gradivo, ki ga hrani Mestni muzej ter za strokovno literaturo, s katero me je zalagal. Velika zahvala gre Maji Andrič, ki je vztrajno in natančno risala v graščini najdeno gradivo. Za prijateljsko in strokovno pomoč se zahvaljujem zaposlenim v Mestnem muzeju Ljubljana: Ireni Šinkovec, za pomoč pri rekonstruiranju širitvenih faz grajskega poslopja skozi stratigrafsko obdelavo podatkov, Alenki Drol za pomoč pri lepljenju materiala, Juri Juntesi za soudeležbo pri oblikovanju tabel iz kataloga ter fotografije novcev. Juši Vavken za nasvete s področja umetnostne zgodovine, Mojci Torkar za nekatere fotografije, predvsem pa za geodetske posnetke graščine (obe iz LRZVNKD), prof. dr. Božu Otorepcu za vpogled v Centralno kartoteko srednjeveških listin Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU in pomoč pri razumevanju nekaterih ključnih virov. Zahvaljujem se tudi prof. Jožici Kavčič (skrbnica arheološke in etnološke zbirke v Krajevnem muzeju v Polhovem Gradcu) za nekatere doslej neznane podatke, za literaturo s področja obrtništva v kraju in za vpogled v nove najdbe s pobočja starega gradu. Za fotografije se zahvaljujem g. Jožetu Božnarju, za njihovo uporabo in nekatere informacije v zvezi z interierjem graščine. Za pojasnila v zvezi z dogajanjem v zadnjih letih pred izselitvijo (leta 1945) se zahvaljujem Vitalu Ašiču in njegovi sestri Veri iz Argentine, ter Igorju Gregorčiču, ki mi je prijazno odstopil rekonstrukcije graščinske notranjosti. Nenazadnje se zahvaljujem tudi mentorju prof. dr. Mitji Guštinu, ki me je vzpodbudil, da sem se lotila te teme za diplomsko nalogo.

KATALOG

Okrajšave:

fr. - fragment, (-iran), (-ov);
 teh. - tehnika, (-i);
 izdel. - izdelan (-a);
 pov. - površina;
 zun. pov. - zunanja površina;
 notr. pov. - notranja površina;
 spod. - spodnji, (-ega);

zgor. - zgornji, (-ega);
 SEK/kv. - sektor/kvadrant;
 d. - dolžina;
 š. - širina;
 v. - višina;
 p. - premer;
 r. - rekonstruiran (-a);
 r. p. u. - rekonstruiran premer ustja;
 r. p. d. - rekonstruiran premer dna;
 max. = - maksimalni.

Kode za primesi v glineni masi:

A - kremen;
 B - kalcijev karbonat;
 C - sljuda;
 D - organske primesi;
 E - železovi oksidi;
 F - glinena jedra.

Kode za atmosfero žganja:

1 - oksidacijska;
 2 - neoksidacijska;
 3 - stihijjska;
 4 - oksidacijska, v končni fazi neoksidacijska;
 5 - neoksidacijska, v končni fazi oksidacijska;
 6 - nepopolna oksidacijska, v končni fazi neoksidacijska;
 7 - nepopolna oksidacijska;
 8 - nepopolna oksidacijska, nato intenzivna redukcijska;
 9 - neoksidacijska, nato intenzivna redukcijska.

Okrajšave za belo engobo:

B1 - 5 YR 8/1;
 B2 - 10 YR 8/2;
 B3 - 10 YR 8/2;
 B4 - 2.5 Y N8/;
 B5 - 5 Y 8/1.

V katalogu so predmeti razvrščeni po fazah in tipološki razdelitvi (posode, lonci, skodele, krožniki, idr.). Kovinske in steklene najdbe ter pečnice so predstavljene na posebnih tablah (t. 1 - t. 5: 1-12). Vse gradivo, izkopano v polhograjski graščini, hrani Mestni muzej Ljubljana.

Tabla 1

- 2 fr. železnega noža; d. 8,8 cm, teža 9,7 g. SE 107. Sek./kv. 15/4. Akc. št. A08.PN0359²¹².
- Fr. železna puščična ost; d. 4,6 cm, teža 4,9 g. SE 011. Sek./kv. 2/3. Akc. št. A08.PN0078.
- Železna pasna spona "D" oblike z gibljivim trnom; p. 4,1 x 5,0 cm, teža 26,4 g. SE 092. Sek./kv. 10/2; x = 203 cm, y = 352 cm, gl. -320 cm. Akc. št. A08.PN0027.
- 2 fr. noža z železnim rezilom in bronastim ročajem; d. 20 cm, teža 35,2 g. SE 135. Sek./kv. 11/4; x = 70 cm, y = 20 cm, gl. -157 cm. Akc. št. A08.PN0003.
- Bronast naprstnik; p. 2,0 cm, v. 2,0 cm, teža 2,5 g. SE 129. Sek./kv. 11/1; x = 103 cm, y = 157 cm, gl. -230 cm. Akc. št. A08.PN0007.
- Fr. kosti. Okras: vrezani krožci; d. 1,3 cm, š. 0,8 cm, teža 0,4 g. SE 009. Sek./kv. 2/4; x = 85 cm, y = 740 cm, gl. -83 cm. Akc. št. A08.PN0002.
- Iz šestih tankih vrvic v kito spletena bronasta trakova; d1. 5,3 cm, d2. 3,5 cm, teža 0,5 g. SE 129. Sek./kv. 11/1; x = 70 cm, y = -105 cm, gl. -203 cm. Akc. št. A08.PN0008.
- Železne klešče; d. 14,2 cm, teža 62,2 g. SE 040. Sek./

- kv. 6/-; x = 340 cm, y = 386 cm, gl. -282 cm. Akc. št. A08.PN0011.
9. Aplika (plomba) iz svinčene pločevine. V pozitivnem reliefu je v tehniki tolčenja upodobljen grb; p. 3,1 x 3,3 cm, teža 24,6 g. SE 068. Sek./kv. 7/5; x = 133 cm, y = 450 cm, gl. -130 cm. Akc. št. A08.PN0017.
10. Železen žebelj; d. 14,9 cm, teža 30,9 g. SE 040. Sek./kv. 6/- . Akc. št. A08.PN0375.
11. Železen žebelj; d. 9,0 cm, teža 14,1 g. SE 040. Sek./kv. 6/-; gl. -282. Akc. št. A08.PN0354.
12. Železen žebelj; d. 3,9 cm, teža 3,5 g. SE 011. Sek./kv. 2/5. Akc. št. A08.PN0349.
13. Železen žebelj; d. 7,8 cm, teža 8,7 g. SE 011. Sek./kv. 2/9. Akc. št. A08.PN0352.
14. Železen žebelj; d. 11,2 cm, teža 10,1 g. SE 011. Sek./kv. 2/5. Akc. št. A08.PN0350.
15. Železen žebelj; d. 10,4 cm, teža 10,4 g. SE 092. Sek./kv. 10/2. Akc. št. A08.PN0357.
16. Železen žebelj; d. 4,0 cm, teža 5,9 g. SE 089. Sek./kv. 8a/- . Akc. št. A08.PN0356.
17. Železen žebelj; d. 11,2 cm, teža 10,1 g. SE 011. Sek./kv. 2/5. Akc. št. A08.PN0350.
18. Železen žebelj; d. 2,8 cm, v. 2,9 cm, teža 7,7 g. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0358.
19. Bronasta igla s svitkasto glavico; d. 4,4 cm, teža 0,3 g. SE 040. Sek./kv. 6/-; x = 360 cm, y = 406 cm, gl. -316 cm. Akc. št. A08.PN0012.
20. Bronasta igla s svitkasto glavico; d. 5,5 cm, teža 0,5 g. SE 068. Sek./kv. 7/5; x = -65 cm, y = -452 cm, gl. -277 cm. Akc. št. A08.PN0023.
21. Bronasta igla s svitkasto glavico; d. 4,3 cm, teža 0,3 g. SE 129. Sek./kv. 11/2; x = 240 cm, y = -105 cm, gl. -179. Akc. št. A08.PN0021.
22. Bronasta igla s svitkasto glavico; d. 3,7 cm, teža 0,2 g. SE 011. Sek./kv. 2/5; x = 348 cm, y = 50 cm, gl. -78 cm. Akc. št. A08.PN0013.
23. Bronasta igla s svitkasto glavico; d. 2,9 cm, teža 0,1 g. SE 092. Sek./kv. 10/2; x = 192 cm, y = 333 cm, gl. -340 cm. Akc. št. A08.PN0028.
24. Fr. bronaste igle; d. 2,4 cm, teža 0,1 g. SE 129. Sek./kv. 11/1; x = 60 cm, y = -127 cm, gl. -220 cm. Akc. št. A08.PN0019.

Tabla 2

1. Železen ključ; d. 5,1 cm, teža 7,0 g. SE 011. Sek./kv. 2/5. Akc. št. A08.PN0351.
2. Železen ključ; d. 5,3 cm, teža 8,6 g. SE 042. Sek./kv. 3/1; x = 122 cm, y = 40 cm, gl. -105 cm. Akc. št. A08.PN0014.
3. Železen ključ; d. 5,5 cm, teža 10,6 g. SE 129. Sek./kv. 11/1; x = 40 cm, y = -183 cm, gl. -240 cm. Akc. št. A08.PN0020.
4. Železen žebelj; d. 17,8 cm, teža 179,7 g. SE 068. Sek./kv. 7/5. Akc. št. A08.PN0373.
5. Fr. ustje steklenice iz mat stekla; p. 2,0 cm, v. 6,3 cm, teža 18,5 g. SE 068. Sek./kv. 7/5. Akc. št. A08.PN0122.
6. Fr. ustje steklenice iz brezbarvnega stekla; p. 1,8 cm, v. 4,6 cm, teža 2,7 g. SE 068. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0079.
7. 4 fr. vratu steklenice iz brezbarvnega stekla. Vrat je tordiran; p. 1,3 cm, v. 4,7 cm, teža 1,4 g. SE 068. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0080.
8. Fr. spod. dela kozarca iz rumenorjavega stekla; p. d. 6,7 cm, v. 2,7 cm, teža 9,7 g. SE 043. Sek./kv. 3/2. Akc. št. A08.PN0052.
9. 13 fr. cevaste steklenice iz mat stekla; p. 8,6 cm, v. 21,0 cm, teža 71,8 g. SE 129. Sek./kv. 11/1,2. Akc. št. A08.PN0372.
10. 3 fr. noge kozarca iz brezbarvnega stekla; p. 6,8 cm, v. 2,7 cm, teža 13,3 g. SE 129. Sek./kv. 11/1,2; x = 50-250 cm, y = -150 cm gl. -280 cm. Akc. št. A08.PN0371.
11. 2 fr. pihanca iz brezbarvnega stekla; p. 9,8 cm, v. 0,4 cm,

²¹² Gradivo hrani Mestni muzej Ljubljana.

teža 6,1 g. SE 092. Sek./kv. 10/2. Akc. št. A08.PN0224.

12. 5 fr. stojne ploskve kozarca z nataljenim nodusom iz brezbarvnega stekla; p. 11,2 cm, v. 7,0 cm, teža 109,1 g. SE 129. Sek./kv. 11/1,2. Akc. št. A08.PN0010.

13. 2 fr. dna steklenice iz brezbarvnega stekla; p. 7,7 x 7,2 cm, v. 1,8 cm, teža 18,5 g. SE 068. Sek./kv. 7/4. Akc. št. A08.PN0209.

Tabla 3

1. 6 fr. zgor. dela steklenice iz brezbarvnega stekla; p. 2,0 cm, v. 11,5 cm, teža 24,0 g. SE 129. Sek./kv. 11/1,2. Akc. št. A08.PN0366.

2. 14 fr. steklenice iz brezbarvnega stekla; p. max. oboda 11,2 cm, v. 9,8 cm, teža 47,0 g. SE 129. Sek./kv. 11/1,2. Akc. št. A08.PN0367.

3. 9 fr. posodice iz brezbarvnega stekla. Rame je ornam. z 2 horiz. linijama izdel. v teh. graviranja; p. 8,0 cm, v. 5,3 cm, teža 21,1 g. SE 129. Sek./kv. 11/1,2. Akc. št. A08.PN0016.

4. 6 fr. steklenice iz brezbarvnega stekla; p. max. oboda 9,8 cm, v. 6,9 cm, teža 12,9 g. SE 129. Sek./kv. 11/1,2. Akc. št. A08.PN0368.

5. 5 fr. dna steklenice iz brezbarvnega stekla; p. 9,0 cm, v. 1,6 cm, teža 14,4 g. SE 129. Sek./kv. 11/1,2. Akc. št. A08.PN0370.

6. 3 fr. dna steklenice iz brezbarvnega stekla; p. 7,6 cm, v. 2,3 cm, teža 17,2 g. SE 129. Sek./kv. 11/1,2. Akc. št. A08.PN0369.

7. 29 fr. kozarca iz brezbarvnega stekla. Kozarec je razčlenjen z 2 odebeljenima robovoma in 2 horiz. linijama pletenice. Geometrijski in stiliziran rastlinski motiv je izdel. v teh. graviranja; p. u. 6,0 cm, p. d. 6,0 cm, v. 13,2 cm, teža 88,6 g. SE 129. Sek./kv. 11/1,2. Akc. št. A08.PN0015.

Tabla 4

1. Fr. pečnice iz grobozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 2,01-3,00 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, rumene (10 YR 7/6) barve; notr. pov. je premazana z rdečim premazom (2.5 YR 5/6). Okras: kanelure; d. 7,8 cm, v. 6,0 cm. SE 011. Sek./kv. 2/5. Akc. št. A08.PN0036.

2. 2 fr. pečnice iz grobozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 2,01-3,00 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (5 YR 7/8) barve; notr. pov. je premazana z rdečim premazom (10 R 4/6). Okras: žlebovi; d. 9,8 cm, v. 8,6 cm. SE 011. Sek./kv. 2/9. Akc. št. A08.PN0041.

3. Fr. pečnice iz grobozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 2,01-3,00 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (7.5 YR 7/6) barve; notr. pov. je premazana z rdečim premazom (2.5 YR 5/6); d. 11,5 cm, š. 4,0 cm. SE 011. Sek./kv. 2/9. Akc. št. A08.PN0040.

4. 2 fr. dna pečnice iz drobnazrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlordeče (7.5 YR 6/6) barve; notr. pov. je premazana z rdečim premazom (10 YR 4/8). Okras: žleb; r. p. 9,8 cm, v. 7,4 cm. SE 011. Sek./kv. 2/5,9. Akc. št. A08.PN0343.

5. 4 fr. dna pečnice iz drobnazrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, rjave (7.5 YR 6/4) barve; notr. pov. je premazana z rdečim premazom (10 R 5/8); r. p. 12,8 cm, v. 7,7 cm. SE 011. Sek./kv. 2/5. Akc. št. A08.PN0344.

6. 2 fr. dna pečnice iz drobnazrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, bledorjave (10 YR 6/3) barve; notr. pov. je premazana s svetlo rdečim premazom (10 R 6/8); p. 9,5 cm, v. 1,0 cm. SE 043. Sek./kv. 3/2,3. Akc. št. A08.PN0056.

7. 2 fr. pečnice iz grobozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 2,01-3,00 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta brisani, bledorjave (10 YR 7/4) barve. Okras: kanelure; d.

14,9 cm, v. 5,9 cm. SE 043/045. Sek./kv. 3/2. Akc. št. A08.PN0058.

8. Fr. pečnice iz grobozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 2,01-3,00 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (7.5 YR 7/6) barve; notr. pov. je premazana s temno rjavim premazom (7.5 YR 4/2); d. 3,4 cm, v. 5,4 cm. SE 042. Sek./kv. 3/1. Akc. št. A08.PN0049.

9. Fr. pečnice iz drobnazrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, bledorjave (10 YR 7/4) barve; notr. pov. je premazana s svetlo rjavim premazom (7.5 YR 6/3); d. 5,6 cm, v. 7,4 cm. SE 042. Sek./kv. 3/1. Akc. št. A08.PN0050.

10. Fr. pečnice iz drobnazrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlordeče (7.5 YR 7/6) barve; notr. pov. je premazana z rdečim premazom (2.5 YR 5/6); d. 3,4 cm, v. 5,4 cm. SE 042. Sek./kv. 3/1. Akc. št. A08.PN0046.

11. Fr. vogalnega dela pečnice iz drobnazrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta brisani, svetlo rdeče (7.5 YR 7/6) barve. Okras: kanelura; d. 7,9 cm, š. 3,0 cm, v. 3,7 cm. SE 042. Sek./kv. 3/1. Akc. št. A08.PN0051.

12. Fr. pečnice iz grobozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 2,01-3,00 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, bledorjave (10 YR 7/4) barve; notr. pov. je premazana s svetlo rumenorjavim premazom (10 YR 6/4); d. 6,5 cm, v. 3,5 cm. SE 045. Sek./kv. 3/1. Akc. št. A08.PN0061.

13. Fr. pečnice iz drobnazrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 7. Obe pov. sta brisani, svetlo sive (10 YR 7/2) barve. Okras: žlebovi; d. 5,6 cm, v. 5,0 cm. SE 045. Sek./kv. 3/1. Akc. št. A08.PN0062.

14. Fr. pečnice iz finoazrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (7.5 YR 7/6) barve; notr. pov. je premazana z rdečerrjavim premazom (2.5 YR 4/4). Okras: žlebovi; d. 3,1 cm, v. 4,6 cm. SE 118. Sek./kv. 1/7. Akc. št. A08.PN0230.

15. Fr. pečnice iz drobnazrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (7.5 YR 7/6) barve; notr. pov. je premazana z rdečim premazom (2.5 YR 5/6). Okras: žlebovi; d. 8,5 cm, v. 6,4 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0180.

16. Fr. dna pečnice iz finoazrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 7. Obe pov. sta brisani, svetlo rdeče (7.5 YR 6/6) barve; notr. pov. je premazana z rdečim premazom (10 R 4/8); d. 12,2 cm, v. 2,5 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0335.

17. Fr. pečnice iz drobnazrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 8. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sivočrne (2.5 YR N3/) barve; notr. pov. temno sive (2.5 YR N3/) barve; d. 9,3 cm, v. 6,0 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0322.

18. Fr. pečnice iz drobnazrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta brisani, svetlo rdeče (7.5 YR 7/6) barve. Okras: žleb; d. 7,7 cm, v. 5,4 cm. SE 068. Sek./kv. 7/5. Akc. št. A08.PN0132.

19. Fr. pečnice iz drobnazrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta brisani, rdeče (2.5 YR 5/8) barve. Okras: kanelure; d. 7,6 cm, v. 8,6 cm. SE 068. Sek./kv. 7/4. Akc. št. A08.PN0112.

20. 2 fr. pečnice iz grobozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 2,01-3,00 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta brisani, svetlo rdeče (7.5 YR 8/6) barve. Okras: žlebovi; d. 7,2 cm, š. 5,0 cm, v. 11,2 cm. SE 068. Sek./kv. 7/5. Akc. št. A08.PN0210.

Tabla 5

1. Fr. pečnice iz drobnazrnate gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov.

sta brisani, svetlo rdeče (5 YR 7/6) barve. Okras: kanelure; d. 6,1 cm, v. 4,0 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0181.

2. Fr. pečnice iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Zun. pov. je brisana, notr. pov. glajena. Obe pov. sta temno sive (2.5 Y N4/) barve; d. 8,2 cm, v. 5,2 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0179.

3. Fr. pečnice iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta premazani s svetlo rdečim premazom (7.5 YR 6/6); d. 8,3 cm, v. 6,4 cm. SE 092. Sek./kv. 10/2. Akc. št. A08.PN0226.

4. Fr. pečnice iz grobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 2,01-3,00 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta premazani z rjavim premazom (7.5 YR 5/3). Okras: žlebovi; d. 6,8 cm, v. 5,5 cm. SE 092. Sek./kv. 10/2. Akc. št. A08.PN0225.

5. 2 fr. dna pečnice iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, bledorjave (10 YR 7/4) barve; notr. pov. je premazana z rdečim premazom (10 YR 5/6); d. 4,3 cm, š. 6,0 cm. SE 092. Sek./kv. 10/2. Akc. št. A08.PN0220.

6. Fr. pečnice iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (5 YR 7/6) barve; notr. pov. je premazana z rjavim premazom (7.5 YR 5/3). Okras: kanelura; d. 8,5 cm, v. 4,0 cm. SE 092. Sek./kv. 10/2. Akc. št. A08.PN0227.

7. Fr. pečnice iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je glazirana s transparentno glazuro (00); notr. pov. je brisana, svetlo rjave (7.5 YR 7/3) barve; d. 4,8 cm, v. 2,5 cm. SE 092. Sek./kv. 10/2. Akc. št. A08.PN0218.

8. Fr. pečnice iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Notr. pov. je premazana z rjavim premazom (7.5 YR 5/3); zun. pov. je glazirana s svetlo listnatozeleno glazuro (27); d. 3,8 cm, v. 4,0 cm. SE 092. Sek./kv. 10/2. Akc. št. A08.PN0217.

9. Fr. pečnice iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je glazirana s listnatozeleno glazuro (28); notr. pov. je brisana, rdeče (2.5 YR 5/6) barve; d. 6,8 cm, v. 3,2 cm. SE 092. Sek./kv. 10/2. Akc. št. A08.PN0219.

10. Fr. pečnice iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Notr. pov. je brisana, primarne barve ni mogoče določiti; zun. pov. je glazirana s temno listnatozeleno glazuro (29). Motiv: dva loka s frizom stiliziranih listov; d. 7,0 cm, v. 4,3 cm. SE 092. Sek./kv. 10/2. Akc. št. A08.PN0222.

11. Fr. pečnice iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta glazirani s črno glazuro (43). Motiv: biserni niz, trolisti in vitice; d. 4,5 cm, v. 6,3 cm. SE 092. Sek./kv. 10/2. Akc. št. A08.PN0221.

12. Fr. pečnice iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 1. Notr. pov. je brisana, svetlo rdeče (5 YR 7/6) barve; zun. pov. je glazirana s listnatozeleno glazuro (28). Motiv: biserni niz in stilizirani listi; d. 5,0 cm, v. 4,9 cm. SE 092. Sek./kv. 10/2. Akc. št. A08.PN0223.

13. Fr. zgor. dela posode izdel. iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 2. Obe pov. sta brisani, temno sive (7.5 YR N4/) barve; r. p. 12,0 cm, v. 3,6 cm. SE 011. Sek./kv. 2/5. Akc. št. A08.PN0035.

14. Fr. ustja posodice izdel. iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sivočrne (2.5 Y N3/); notr. pov. rumenorjave (10 YR 6/4) barve; r. p. 11,0 cm, v. 1,9 cm. SE 015. Sek./kv. 2/4. Akc. št. A08.PN0038.

15. Fr. ustja in vratu posodice iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 2. Obe pov. sta brisani, sivočrne (2.5 Y N3/) barve; r. p. 12,6

cm, v. 1,8 cm. SE 015. Sek./kv. 2/4. Akc. št. A08.PN0037.

16. 2 fr. dna posode izdel. iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. rdečerjave (2.5 YR 4/2); notr. pov. bledordeče (10 YR 5/4) barve; črne lise; r. p. 7,1 cm, v. 2,5 cm. SE 015. Sek./kv. 2/5. Akc. št. A08.PN0039.

17. Fr. ustja posode izdel. iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 2. Obe pov. sta brisani, sivočrne (2.5 Y N3/) barve; r. p. 16,0 cm, v. 2,8 cm. SE 011. Sek./kv. 2/5. Akc. št. A08.PN0034.

18. Fr. ustja lonca izdel. iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. temno rjave (7.5 YR 4/2); notr. pov. rumenorjave (10 YR 6/4) barve. Okras: žlebljena valovnica; d. 2,3 cm, v. 3,0 cm. SE 009. Sek./kv. 2/8. Akc. št. A08.PN0033.

19. 11 fr. zgor. dela lonca izdel. iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, D, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sivočrne (2.5 Y N3); notr. pov. sive (7.5 YR N5/) barve. Okras: žlebovi; r. p. max. oboda 16,6 cm, v. 4,5 cm. SE 011. Sek./kv. 2/5,9. Akc. št. A08.PN0044.

20. 8 fr. lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta brisani, svetlo sive (10 YR 7/1) barve; črne lise. Okras: žlebovi; r. p. 21,0 cm, v. 12,7 cm. SE 011. Sek./kv. 2/9. Akc. št. A08.PN0042.

21. 2 fr. zgor. dela skledje iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, C, D, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 3. Obe pov. sta brisani, zun. pov. svetle rjavosive (10 YR 6/2), notr. pov. sive (10 YR 5/1) barve; sive in črne lise; r. p. 30,0 cm, v. 4,7 cm. SE 011. Sek./kv. 2/9. Akc. št. A08.PN0043.

Tabla 6

1. 3 fr. zgor. dela keliha iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Notr. pov. je brisana, blede rjave (10 YR 8/4) barve; notr. rob ustja in zun. pov. sta glazirana s svetlo listnatozeleno glazuro (27). Okras: razčlenjeno plastično rebro in mrežasti motiv; r. p. 4,7 cm, v. 5,7 cm. SE 042. Sek./kv. 3/1. Akc. št. A08.PN0048.

2. 2 fr. spod. dela lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 3. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sivorjave (10 YR 5/2); notr. pov. svetlo rjave (7.5 YR 6/4) barve; sive, rjave lise. Okras: razčlenjeno plastično rebro; d. 6,3 cm, š. 5,9 cm. SE 042/043. Sek./kv. 3/1,2. Akc. št. A08.PN0045.

3. Fr. zgor. dela posode iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 2. Obe pov. sta brisani, zun. pov. temne rjavosive (5 YR 4/1) - rjave lise; notr. pov. sivočrne (2.5 Y N3/) barve; r. p. 14,8 cm, v. 2,2 cm. SE 042. Sek./kv. 3/1. Akc. št. A08.PN0047.

4. Fr. ustja posode iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, sive (7.5 YR N5/) barve; r. p. 14,4 cm, v. 2,5 cm. SE 048. Sek./kv. 3/2. Akc. št. A08.PN0066.

5. Fr. zgor. dela posode iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, sive (2.5 YR N5/) barve; r. p. 16,0 cm, v. 3,0 cm. SE 045. Sek./kv. 3/2. Akc. št. A08.PN0060.

6. Fr. zgor. dela posode iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, sive (2.5 Y N6/) barve; r. p. 16,6 cm, v. 3,1 cm. SE 048. Sek./kv. 3/2. Akc. št. A08.PN0065.

7. Fr. ustja lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, sive (7.5 YR N5/) barve; r. p. 18,4 cm, v. 3,1 cm. SE 043. Sek./kv. 3/2. Akc. št. A08.PN0054.

8. Fr. ustja in vratu lonca iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 6.

Obe pov. sta brisani, temno sive (2.5 YR N4/) barve; d. 21,2 cm, v. 3,0 cm. SE 048. Sek./kv. 3/2. Akc. št. A08.PN0067.

9. 2 fr. ustja lonca iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnč od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 3. Obe pov. sta brisani, zun. pov. svetle rjavosive (10 YR 6/2); notr. pov. temno sive (10 YR 3/1) barve; r. p. 19,0 cm, v. 2,3 cm. SE 043. Sek./kv. 3/2,3. Akc. št. A08.PN0055.

10. Fr. ustja lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, sive (2.5 YR N5/) barve; r. p. 24,4 cm, v. 1,6 cm. SE 043. Sek./kv. 3/2. Akc. št. A08.PN0053.

11. Fr. ustja lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 3. Zun. pov. je lisasta (črne, rjave lise) - osnovne barve lončenine ni mogoče določiti; notr. pov. je brisana, temno sive (2.5 YR N4/) barve. Okras: vrezana valovnica; r. p. 33,2 cm, v. 2,2 cm. SE 043. Sek./kv. 3/2,3. Akc. št. A08.PN0057.

12. 2 fr. ustja in vratu skodelice iz zelo finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnč od 0,01-0,10 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta engobirani (B2). Zun. rob ustja in notr. pov. sta glazirana s transparentno glazuro (00). Geometrijski motiv je izdel. v sgraffito teh. in teh. slikanja s podglazurnimi barvami: rumeno, temno rjavo in zeleno; r. p. 11,6 cm, v. 1,8 cm. SE 048. Sek./kv. 3/2. Akc. št. A08.PN0063.

13. 3 fr. zgor. dela skledice iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč. od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 3. Obe pov. sta brisani, močno lisasti (črne lise) - osnovne barve lončenine ni mogoče določiti; r. p. 18,0 cm, v. 4,5 cm. SE 043,048. Sek./kv. 3/2,3. Akc. št. A08.PN0059.

14. Fr. spod. dela posode iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 2. Obe pov. sta brisani, sivočrne (7.5 YR N3/) barve; r. p. 7,4 cm, v. 2,7 cm. SE 043. Sek./kv. 3/2,3. Akc. št. A08.PN0347.

15. 4 fr. spod. dela posode iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (7.5 YR N4/) barve; r. p. 10,5 cm, v. 3,5 cm. SE 042. Sek./kv. 3/1. Akc. št. A08.PN0345.

16. 2 fr. spod. dela lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta brisani, svetlo sive (10 YR 7/2) barve; r. p. 10,3 cm, v. 4,5 cm. SE 048. Sek./kv. 3/2. Akc. št. A08.PN0346.

17. Fr. zgor. dela posode iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, notr. pov. temno sive (7.5 YR N4/); zun. pov. rjave (7.5 YR 5/4) barve; r. p. 12,0 cm, v. 2,4 cm. SE 107. Sek./kv. 15/5. Akc. št. A08.PN0237.

18. 2 fr. ustja in vratu posode iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 2. Obe pov. sta brisani, sivočrne (7.5 YR N3/) barve; r. p. 14,8 cm, v. 3,0 cm. SE 107. Sek./kv. 15/5. Akc. št. A08.PN0360.

19. Fr. zgor. dela posode iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, sive (10 YR 5/1) barve; r. p. 15,4 cm, v. 3,0 cm. SE 107. Sek./kv. 15/4. Akc. št. A08.PN0252.

20. Fr. zgor. dela lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 2. Obe pov. sta brisani, črne (7.5 YR N2/) barve; r. p. 18,2 cm, v. 2,1 cm. SE 107. Sek./kv. 15/4. Akc. št. A08.PN0266.

Tabla 7

1. Fr. zgor. dela posode iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, temne rjavosive (10 YR 4/1) barve; r. p. 17,6 cm, v. 3,4 cm. SE 107. Sek./kv. 15/4. Akc. št. A08.PN0253.

2. Fr. zgor. dela lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, svetlo sive (5 YR 7/1) barve; r. p. 19,4 cm,

v. 3,6 cm. SE 107. Sek./kv. 15/4. Akc. št. A08.PN0262.

3. 2 fr. zgor. dela lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (2.5 YR N4/) barve. Okras: žlebovi; r. p. 19,7 cm, v. 3,6 cm. SE 107. Sek./kv. 15-7/1. Akc. št. A08.PN0276.

4. Fr. zgor. dela lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, zun. pov. bele (7.5 YR N8/); notr. pov. sive (7.5 YR N6/) barve; r. p. 21,2 cm, v. 3,4 cm. SE 107. Sek./kv. 15/4. Akc. št. A08.PN0261.

5. 5 fr. ustja lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 8. Zun. pov. je glajena, notr. pov. brisana; obe pov. sta sivočrne (7.5 YR N3/) barve; r. p. 21,2 cm, v. 2,6 cm. SE 107. Sek./kv. 15/4. Akc. št. A08.PN0263.

6. 2 fr. zgor. dela lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, zun. pov. svetlo rjave (7.5 YR 7/3); notr. pov. črne (2.5 YR N 2.5/) barve; r. p. 21,8 cm, v. 3,9 cm. SE 107. Sek./kv. 15/4. Akc. št. A08.PN0250.

7. Fr. zgor. dela lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, sive (7.5 YR N5/) barve; r. p. 23,0 cm, v. 3,3 cm. SE 107. Sek./kv. 15/5. Akc. št. A08.PN0232.

8. Fr. zgor. dela posode iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 2. Obe pov. sta brisani, sivočrne (7.5 YR N3/) barve. Okras: odtisi kolesčka; r. p. 14,6 cm, v. 2,8 cm. SE 107. Sek./kv. 15/4. Akc. št. A08.PN0269.

9. Fr. zgor. dela posode iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 3. Obe pov. sta brisani, sive (5 Y 6/1) barve; r. p. 15,5 cm, v. 2,8 cm. SE 107. Sek./kv. 15/5. Akc. št. A08.PN0234.

10. Fr. ustja posode iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, zun. pov. rožnatosive (7.5 YR 7/2); notr. pov. temno sive (10 YR 4/1) barve; r. p. 16,6 cm, v. 2,3 cm. SE 107. Sek./kv. 15/4. Akc. št. A08.PN0255.

11. Fr. ustja lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 3. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sive (7.5 YR N5/); notr. pov. temno sive (7.5 YR N4/) barve; r. p. 18,8 cm, v. 2,5 cm. SE 107. Sek./kv. 15/5. Akc. št. A08.PN0361.

12. Fr. ustja lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, sive (2.5 YR N6/) barve; r. p. 18,2 cm, v. 2,4 cm. SE 107. Sek./kv. 15/5. Akc. št. A08.PN0236.

13. Fr. zgor. dela lonca iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 8. Obe pov. sta brisani, rjavočrne (10 YR 3/1) barve; r. p. 20,8 cm, v. 5,1 cm. SE 107. Sek./kv. 15/5. Akc. št. A08.PN0231.

14. Fr. zgor. dela lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 3. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sive (2.5 Y N5/) barve - rjave in črne lise; notr. pov. temno sive (2.5 Y N4/) barve - črne lise; r. p. 23,0 cm, v. 3,9 cm. SE 107. Sek./kv. 15/4. Akc. št. A08.PN0264.

15. 21 fr. lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. temno sive (2.5 Y N4/) barve - temno rjave lise; notr. pov. sive (7.5 YR N5/) barve. Okras: žlebovi in razčlenjeno plastično rebro; p. 29,0 cm, v. 14,2 cm. SE 107. Sek./kv. 15-7/1. Akc. št. A08.PN0277.

Tabla 8

1. Fr. zgor. dela lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 3. Obe

pov. sta brisani, sive (10 YR 5/1) barve in lisasti - črne lise; r. p. 20,0 cm, v. 3,4 cm. SE 107. Sek./kv. 15/4. Akc. št. A08.PN0271.

2. Fr. ustja lonca iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 2. Obe pov. sta brisani, rjavocrne (10 YR 3/1) barve; r. p. 20,0 cm, v. 2,6 cm. SE 107. Sek./kv. 15/4. Akc. št. A08.PN0270.

3. Fr. zgor. dela lonca iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (7.5 YR N4/) barve in listasti - rjave lise; r. p. 25,2 cm, v. 3,3 cm. SE 107. Sek./kv. 15/5. Akc. št. A08.PN0233.

4. Fr. ustja lonca iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (5 Y 4/1) barve. Okras: žlebljena valovnica; r. p. 25,0 cm, v. 2,3 cm. SE 107. Sek./kv. 15-7/1. Akc. št. A08.PN0275.

5. Fr. ustja lonca iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sive (2.5 Y N5/); notr. pov. svetlo sive (5 Y 7/1) barve; r. p. 30,4 cm, v. 2,7 cm. SE 107. Sek./kv. 15/5. Akc. št. A08.PN0235.

6. Fr. ustja lonca iz drobnožrnate glin, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnč od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta brisani, zun. pov. svetle rdečerjave (5 YR 6/4); notr. pov. svetlo rdeče (7.5 YR 7/6) barve; r. p. 31,2 cm, v. 2,0 cm. SE 107. Sek./kv. 15/4. Akc. št. A08.PN0256.

7. 2 fr. dna skodele iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta glazirani z belo fajančno glazuro (20); d. 10,0 cm, v. 1,0 cm. SE 107. Sek./kv. 15/5. Akc. št. A08.PN0362.

8. Fr. zgor. dela posode iz drobnožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 7. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sive (10 YR 6/1); notr. pov. svetlo sive (10 YR 7/1) barve; d. 5,7 cm, v. 4,0 cm. SE 107. Sek./kv. 15/4. Akc. št. A08.PN0268.

9. Fr. zgor. dela lonca iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 7. Obe pov. sta brisani, zun. pov. bledorjave (10 YR 7/3); notr. pov. svetlo sive (10 YR 7/1) barve; d. 4,9 cm, v. 3,5 cm. SE 107. Sek./kv. 15/4. Akc. št. A08.PN0267.

10. Ročaj posode iz drobnožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 2. Obe pov. sta brisani, sivočrne (2.5 YR N3/) barve. Okras: odtisi lončarskega noža; d. 4,3 cm, v. 4,7 cm. SE 107. Sek./kv. 15/5. Akc. št. A08.PN0248.

11. Fr. ostenja lonca iz drobnožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta brisani, sive (7.5 YR N6/) barve. Okras: odtisi lončarskega noža; d. 4,6 cm, v. 6,2 cm. SE 107. Sek./kv. 15-7/1. Akc. št. A08.PN0274.

12. Fr. ostenja lonca iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, sive (10 YR 6/1) barve. Okras: odtisi lončarskega noža in žlebovi; d. 5,7 cm, v. 3,8 cm. SE 107. Sek./kv. 15-7/1. Akc. št. A08.PN0273.

13. Fr. ostenja lonca iz drobnožrnate glin, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnč od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, zun. pov. rdečerjave (5 YR 4/3); notr. pov. temne rjavosive (5 YR 4/1) barve. Okras: razčlenjeno plastično rebro; d. 4,1 cm, v. 4,1 cm. SE 107. Sek./kv. 15/5. Akc. št. A08.PN0249.

14. Fr. ostenja lonca iz drobnožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, rdečerjave (10 R 4/2) barve. Okras: razčlenjeno plastično rebro; d. 4,5 cm, v. 3,6 cm. SE 107. Sek./kv. 15/4. Akc. št. A08.PN0258.

15. 2 fr. ostenja posode iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. temno sive (2.5 Y N4/); notr.

pov. sive (10 YR 6/1) barve. Okras: odtis koleščka; d. 5,1 cm, v. 3,2 cm. SE 107. Sek./kv. 15/5. Akc. št. A08.PN0247.

16. Fr. ostenja posode iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 7. Obe pov. sta brisani, zun. pov. svetle rjavosive (10 YR 6/2); notr. pov. svetlo sive (10 YR 7/1) barve. Okras: odtis pečata; d. 3,7 cm, v. 3,5 cm. SE 107. Sek./kv. 15/4. Akc. št. A08.PN0260.

17. Fr. ostenja posode iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, zun. pov. rdeče rjave (5 YR 5/2); notr. pov. sive (10 YR 5/1) barve. Okras: odtisi koleščka; d. 4,8 cm, v. 3,9 cm. SE 107. Sek./kv. 15/5. Akc. št. A08.PN0243.

18. Fr. ostenja posode iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sivočrne (2.5 YR N3/); notr. pov. sive (10 YR 5/1) barve. Okras: odtisi koleščka; d. 3,7 cm, v. 2,6 cm. SE 107. Sek./kv. 15/5. Akc. št. A08.PN0242.

19. Fr. ostenja posode iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe površini sta brisani, sive (7.5 YR N5/) barve. Okras: odtisi koleščka; d. 2,8 cm, v. 2,2 cm. SE 107. Sek./kv. 15/5. Akc. št. A08.PN0365.

20. Fr. ostenja posode iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta brisani, sive (7.5 YR N6/) barve. Okras: odtisi koleščka; d. 3,2 cm, v. 2,1 cm. SE 107. Sek./kv. 15/5. Akc. št. A08.PN0245.

21. Fr. ostenja posode iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (7.5 YR N4/) barve. Okras: odtisi koleščka; d. 3,0 cm, v. 2,7 cm. SE 107. Sek./kv. 15/5. Akc. št. A08.PN0246.

22. Fr. ročaja posode iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, zun. pov. svetle rdečerjave (5 YR 6/4); notr. pov. sive (2.5 YR N5/) barve; d. 4,0 cm, v. 3,4 cm. SE 107. Sek./kv. 15/5. Akc. št. A08.PN0244.

23. Fr. ostenja posode iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, svetlo sive (5 YR 7/1) barve. Okras: odtisi trsa (cevke); d. 3,6 cm, v. 4,2 cm. SE 107. Sek./kv. 15/5. Akc. št. A08.PN0364.

24. Fr. ostenja posode iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, svetlo sive (5 YR 7/1) barve. Okras: odtisi trsa (cevke); d. 2,2 cm, v. 4,2 cm. SE 107. Sek./kv. 15/5. Akc. št. A08.PN0363.

25. Fr. ostenja posode iz drobnožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sivočrne (7.5 YR N3/); notr. pov. sivo rjave (10 YR 5/2) barve. Okras: žlebljena valovnica in žlebovi; d. 4,0 cm, v. 2,4 cm. SE 107. Sek./kv. 15/4. Akc. št. A08.PN0259.

Tabla 9

1. 2 fr. zgor. dela posode iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, C, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. temno sive (2.5 Y N4/); notr. pov. svetlo sive (10 YR 7/1) barve. Okras: kanelure; r. p. 17,2 cm, v. 4,7 cm. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0278.

2. Fr. ustja lonca iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, C, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, sive (7.5 YR N5/) barve. Okras: žlebljena valovnica; r. p. 24,2 cm, v. 2,6 cm. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0286.

3. 2 fr. ustja lonca iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, C, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, sive (2.5 Y N5/) barve; črnorjave lise; r. p. 25,2 cm, v. 3,6 cm. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0279.

4. Fr. ustja in vratu lonca iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. temno sive (2.5 Y N4/); notr. pov. svetlo sive (2.5 Y N7/) barve; r. p. 24,2 cm, v. 4,1 cm. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0285.

5. Fr. zgor. dela lonca iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta brisani, svetlo sive (10 YR 7/1) barve; p. 18,8 cm, v. 4,0 cm. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0284.

6. Fr. ustja lonca iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 3. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sive (7.5 YR N6/) - črne lise; notr. pov. temno sive (7.5 YR N4/) barve; r. p. 27,8 cm, v. 3,6 cm. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0282.

7. Fr. ustja lonca iz drobnožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnc od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sive (2.5 Y N5/) - črno rjave lise; notr. pov. svetlo sive (2.5 Y 7/2) barve; r. p. 32,8 cm, v. 4,2 cm. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0281.

8. 2 fr. ustja in vratu lonca iz drobnožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. temno sive (2.5 Y N4/); notr. pov. sive (2.5 Y N5/) barve; r. p. 23,8 cm, v. 4,4 cm. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0283.

9. 2 fr. zgor. dela sklode z izlivom iz drobnožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 4. Zun. pov. je brisana, notr. pov. glajena. Obe pov. sta temno sive (2.5 YR N4/) barve. Okras: žlebovi; d. 6,6 cm, v. 6,2 cm. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0308.

10. Fr. dna posode iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta brisani, svetlo sive (5 Y 7/1) barve; p. 8,6 cm, v. 2,4 cm. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0307.

11. Fr. spod. dela posode iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta brisani, svetlo sive (10 YR 7/1) barve; p. 10,2 cm, v. 2,5 cm. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0302.

12. Fr. spod. dela posode iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta brisani, svetlo sive (10 YR 7/1) barve; p. 8,6 cm, v. 4,5 cm. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0303.

13. Fr. dna posode iz drobnožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, svetlo sive (2.5 Y N7/) barve; p. 11,8 cm, v. 3,1 cm. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0300.

14. Fr. krožnika iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, C, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (7.5 YR 7/6) barve; Zun. rob ustja in notr. pov. sta engobirana (B2) in glazirana s transparentno glazuro (00). Geometrijski motiv je izdel. v sgraffito teh. in teh. slikanja s podglazurnimi barvami: listnatozeleno in temno modro; r. p. 32,2 cm, v. 2,3 cm. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0295.

15. 2 fr. spod. dela lonca iz drobnožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnc od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, sive: zun. pov. (10 YR 5/1); notr. pov. (2.5 YR N5/) barve; p. 15,0 cm, v. 4,4 cm. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0301.

16. Fr. spod. dela lonca iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. temno sive (5 Y 4/1); notr. pov. svetlo sive (2.5 Y 7/2) barve; p. 15,3 cm, v. 6,8 cm. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0306.

17. Fr. krožnika iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, rumene (10 YR 7/6) barve; notr. pov. je engobirana (B1) in glazirana s transparentno glazurno (00). Geometrijski motiv je izdel. v sgraffito teh. in teh. slikanja s podglazurnimi barvami: črno, listnato zeleno in svetlo listnatozeleno; d. 4,1

cm, v. 3,3 cm. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0292.

18. Fr. spod. dela posodice iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (5 YR 6/6) barve; notr. pov. je glazirana z rjavo glazuro (7.5 YR 4/6); p. 6,6 cm, v. 2,2 cm. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0304.

19. Fr. dna posode iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (2.5 Y N4/) barve; p. 12,2 cm, v. 1,9 cm. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0299.

20. Fr. spod. dela lonca iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. temno sive (7.5 YR N4/); notr. pov. svetlo sive (10 YR 7/2) barve; p. 12,8 cm, v. 4,1 cm. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0305.

Tabla 10

1. 2 fr. ročaja iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, sive (7.5 YR N5/) barve. Okras: odtisi prstov; d. 2,8 cm, v. 3,2 cm. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0288.

2. Fr. ostenja posode z ročajem iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, sive (2.5 Y N5/) barve; d. 5,9 cm, v. 4,0 cm. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0287.

3. Fr. ostenja posode iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 8. Zun. pov. je brisana, sivočrne (7.5 YR N4/); notr. pov. je polirana, sivočrne (2.5 Y N4/) barve. Okras: plastično rebro; d. 4,4 cm, š. 2,6 cm. SE 040. Sek./kv. 6/- gl. -320 cm. Akc. št. A08.PN0077.

4. Fr. krožnika iz zelo finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnc od 0,01-0,10 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (5 YR 6/8) barve; notr. pov. je engobirana (B1) in glazirana s transparentno glazuro (00). Geometrijski motiv je izdel. v teh. slikanja s podglazurnimi barvami: rjavozeleno in svetlo listnatozeleno; d. 3,3 cm, š. 4,8 cm. SE 040. Sek./kv. 6/- gl. -282 cm. Akc. št. A08.PN0076.

5. Fr. ročaja posode iz drobnožrnate gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnc od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (2.5 Y N4/) barve. notr. pov. posode je polirana; d. 4,5 cm, v. 2,0 cm. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0293.

6. Fr. ostenja posode iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 6. Obe pov. sta brisani: zun. pov. temno sive (7.5 YR N4/); notr. pov. sive (7.5 YR N5/) barve. Okras: odtisi lončarskega noža; d. 4,0 cm, v. 4,0 cm. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0296.

7. Fr. vratu in ramena posode, iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, C, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (2.5 Y N4/) barve. Okras: odtisi lončarskega noža; d. 2,8 cm, v. 3,2. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0289.

8. Fr. pokrova iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, temne sivorjave (10 YR 4/2) barve; d. 4,9 cm, š. 2,8 cm. SE 040. Sek./kv. 6/- gl. -282 cm. Akc. št. A08.PN0074.

9. Fr. ostenja posode iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. temno sive (2.5 Y N4/); notr. pov. sive (5 Y 6/1) barve. Okras: odtisi lončarskega noža in kanelure; d. 4,4 cm, v. 3,7 cm. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0297.

10. Fr. ostenja posode iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, sive (7.5 YR N5/) barve. Okras: odtisi lončarskega noža in žlebovi; d. 5,5 cm, v. 3,0 cm. SE 135. Sek./kv. 11/4. Akc. št. A08.PN0298.

11. Fr. ustja in vratu posodice iz zelo finožrnate gline, ki

vsebuje primesi A,B, vel. zrnč od 0,01-0,10 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta engobirani (B3) in glazirani s temno listnatozeleno glazuro (29); r. p. 13,4 cm, v. 2,5 cm. SE 040. Sek./kv. 6/- . gl. -282 cm. Akc. št. A08.PN0070.

12. Fr. zgor. dela posodice iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (7.5 YR 7/6) barve, notr. pov. je glazirana z rjavorumenno glazuro (10 YR 6/6); r. p. 15,0 cm, v. 2,1 cm. SE 040. Sek./kv. 6/- . gl. -282 cm. Akc. št. A08.PN0069.

13. 2 fr. ostenja lonca iz drobnžrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, D, E, vel. zrnč od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sivočrne (2.5 Y N3/); notr. pov. sive (10 YR 5/1) barve. Okras: žlebovi; r. p. max. = oboda 24,0 cm, v. 6,4 cm. SE 040. Sek./kv. 6/- . gl. -320 cm. Akc. št. A08.PN0075.

14. 5 fr. spod. dela posode iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (7.5 YR 7/6) barve; notr. pov. je glazirana z olivno glazuro (2.5 Y 5/6); r. p. 9,4 cm, v. 5,5 cm. SE 040. Sek./kv. 6/- . gl. -310 cm. Akc. št. A08.PN0348.

15. Fr. ustja in vratu lonca iz drobnžrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, D, vel. zrnč od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, rjave (10 YR 5/3) barve; r. p. 32,0 cm, v. 1,8 cm, teža 6,2 g. SE 040. Sek./kv. 6/- . gl. -320 cm. Akc. št. A08.PN0073.

16. Fr. zgor. dela posodice iz zelo finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnč od 0,01-0,10 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (5 YR 6/6) barve; notr. pov. je engobirana (B4). Zun. rob ustja in notr. pov. sta glazirana z rumeno glazuro (2.5 Y 7/8). Okras: žlebovi; p. 12,2 cm, v. 4,2 cm. SE 068. Sek./kv. 7/5. Akc. št. A08.PN0136.

17. Fr. zgor. dela posodice iz zelo finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnč od 0,01-0,10 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (5 YR 7/8) barve; zun. rob ustja in notr. pov. sta glazirana s temno listnatozeleno glazuro (29). Okras: žleb; p. 15,2 cm, v. 3,6 cm. SE 068. Sek./kv. 7/5. Akc. št. A08.PN0130.

18. Fr. ostenja posode iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Del zun. pov. je brisan, svetlo rdeče (5 YR 6/6) barve, del pa glaziran z rjavo glazuro (7.5 YR 4/6). Notr. pov. je glazirana s temno rjavo glazuro (5 YR 3/3). Okras: razčlenjeno plastično rebro; p. max. = zg. dela 13,6 cm, v. 7,1 cm. SE 068. Sek./kv. 7/4. Akc. št. A08.PN0117.

19. 4 fr. posodice iz zelo finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, C, vel. zrnč od 0,01-0,10 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (5 YR 7/6) barve; zun. rob ustja in notr. pov. sta glazirana z listnatozeleno glazuro (28); p. 6,3 cm, v. 5,2 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0203.

20. Fr. bokala iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta engobirani (B2) in glazirani s transparentno glazuro (00). Geometrijski motiv je izdel. v teh. slikanja s podglazurnimi barvami: temno rjavo in svetlo modrozeleno; p. max. = zg. dela 7,0 cm, v. 5,6 cm. SE 068. Sek./kv. 7/4. Akc. št. A08.PN0116.

21. Fr. zgor. dela posodice iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (7.5 YR 7/6) barve - črne lise, notr. pov. je engobirana (B5) in glazirana z rumenorjavo glazuro (10 YR 5/8). Okras: kanelure; p. vratu 9,2 cm, v. 3,3 cm. SE 068. Sek./kv. 7/5. Akc. št. A08.PN0131.

22. Fr. ustja posodice iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, osnovne barve lončenine ni mogoče določiti; notr. pov. je glazirana z rumenorjavo glazuro (10 YR 5/6); r. p. 9,6 cm, v. 1,8 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0092.

23. Fr. ustja posodice iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Notr.

pov. je engobirana (B2); zun. rob ustja in notr. pov. sta glazirana z rumenorjavo glazuro (10 YR 5/6); r. p. 10,6 cm, v. 2,5 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0097.

24. Posoda z ročajem iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (7.5 YR 7/6) barve; zun. rob ustja in notr. pov. sta glazirana s svetlo rjavo glazuro (7.5 YR 5/8). Okras: kanelure; p. 10,6 cm, v. 9,8 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3,4. Akc. št. A08.PN0204.

Tabla 11

1. 12 fr. krožnika iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (7.5 YR 6/6) barve; zun. rob ustja in notr. pov. sta engobirana (B2) in glazirana s transparentno glazuro (00). Geometrijski in živalski motiv ter letnica, so izdel. v sgraffito teh., teh. dolbenja in teh. slikanja s podglazurnimi barvami: svetlo listnatozeleno, temno modro in temno rjavo; p. 30,0 cm, v. 4,9 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. x = 195 cm, y = 310 cm, gl. -160 cm. Akc. št. A08.PN0018.

2. 3 fr. krožnika iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, blede rdeče (7.5 YR 8/3) barve; notr. pov. je engobirana (B2) in glazirana s transparentno glazuro (00). Geometrijski motiv je izdel. v sgraffito teh. in teh. slikanja s podglazurnimi barvami: svetlo listnato zeleno, temno rjavo, rumeno in olivno; p. 27,2 cm, v. 4,5 cm. SE 068. Sek./kv. 7/5. Akc. št. A08.PN0141.

3. 2 fr. krožnika iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, bledorjave (10 YR 8/4) barve; notr. pov. je engobirana (B2) in glazirana s transparentno glazuro (00). Geometrijski motiv je izdel. v sgraffito teh. in teh. slikanja s podglazurnimi barvami: temno listnatozeleno, listnatozeleno, temno rjavo in rumeno; r. p. 23,0 cm, v. 4,6 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0202.

4. Fr. krožnika iz zelo finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnč od 0,01-0,10 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (7.5 YR 7/6) barve; notr. pov. je engobirana (B2) in glazirana s transparentno glazuro (00). Geometrijski motiv je izdel. v teh. slikanja s podglazurnimi barvami: temno rjavo in modrozeleno; r. p. 25,8 cm, v. 0,9 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0201.

5. Fr. ostenja skodelice iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnč od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (5 YR 7/6) barve; notr. pov. je engobirana (B2) in glazirana s transparentno glazuro (00). Geometrijski in rastlinski motiv sta izdel. v sgraffito teh. in teh. slikanja s podglazurnimi barvami: rjavo, svetlo zeleno in črnorjavo; p. max. oboda 13,2 cm, v. 5,1 cm. SE 068. Sek./kv. 7/5. Akc. št. A08.PN0133.

6. Fr. ustja krožnika iz zelo finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnč od 0,01-0,10 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (7.5 YR 6/6) barve; notr. pov. je engobirana (B2) in glazirana s transparentno glazuro (00). Geometrijski in rastlinski motiv sta izdel. v sgraffito teh. in teh. slikanja s podglazurnimi barvami: temno rjavo, rumeno, svetlo rjavo in temno zeleno; r. p. 32,0 cm, v. 1,4 cm. SE 068. Sek./kv. 7/5. Akc. št. A08.PN0140.

7. Fr. dna krožnika iz zelo finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnč od 0,01-0,10 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, blede rjave (10 YR 8/4) barve; notr. pov. je engobirana (B2); r. p. 3,6 cm, v. 1,6 cm. SE 068. Sek./kv. 7/4. Akc. št. A08.PN0123.

8. Fr. dna krožnika iz zelo finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnč od 0,01-0,10 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (5 YR 7/6) barve; notr. pov. je engobirana (B1). Figuralni motiv je izdel. v sgraffito

teh. in teh. slikanja s podglazurnimi barvami: temno modro in rumeno; d. 4,5 cm, š. 5,7 cm. SE 068. Sek./kv. 7/5. x = -65 cm, y = 450 cm, gl. -275 cm. Akc. št. A08.PN0024.

9. 3 fr. krožnika iz zelo finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, E, vel. zrnec od 0,01-0,10 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta glazirani z belo fajančno glazuro (20). Rastlinski motiv je izdel. v teh. slikanja z nadglazurnimi barvami: rjavo, rumenorjavo in modro; p. 15,0 cm, v. 1,7 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. x = 187 cm, y = -230 cm, gl. -150 cm. Akc. št. A08.PN0032.

10. Skodela iz zelo finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, E, vel. zrnec od 0,01-0,10 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta glazirani z belo fajančno glazuro (20). Figuradni motiv je izdel. v teh. slikanja z nadglazurnimi barvami: rumeno, svetlo rjavo in svetlo modro; p. 12,8 cm, v. 4,6 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. x = 187 cm, y = 330 cm, gl. -150 cm. Akc. št. A08.PN0025.

11. Fr. krožnika iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (7.5 YR 7/6) barve; notr. pov. je engobirana (B2) in glazirana s transparentno glazuro (00). Geometrijski motiv je izdelan v teh. slikanja s podglazurnimi barvami: modro, rumeno in svetlo rjavo; rastlinski motiv pa v sgraffito teh. in teh. slikanja s podglazurnimi barvami: temno rjavo, zeleno in modro; d. 4,8 cm, v. 3,5 cm. SE 068. Sek./kv. 7/5. Akc. št. A08.PN0127.

Tabla 12

1. Zgornji del lonca iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 7. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sivorjave (10 YR 5/2) - črne, in rjave lise; notr. pov. svetlo rjavosive (10 YR 6/2) barve - rjave, sive lise. Okras: žlebovi; p. 21,8 cm, v. 10,2 cm. SE 068. Sek./kv. 7/4. Akc. št. A08.PN0207.

2. Lonec iz drobnožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 7. Obe pov. sta brisani, zun. pov. olivnorjave (5 YR 6/2) barve - sivočrne lise; notr. pov. svetlo rjave (5 Y 7/2) barve. Okras: žlebovi; p. 22,2 cm, v. 12,9 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3,4. Akc. št. A08.PN0205.

3. 4 fr. zgor. dela lonca iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 8. Obe pov. sta brisani, temno sive (7.5 YR N4/) barve. Okras: žlebovi; p. 21,4 cm, v. 7,8 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0081.

4. 2 fr. zgor. dela lonca iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 6. Obe pov. sta brisani, zun. pov. temno sive (2.5 YR N4/)-rjave lise; notr. pov. sive (2.5 YR N5/) barve. Okras: žlebovi; p. 25,0 cm, v. 5,2 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0083.

5. Fr. zgor. dela lonca iz drobnožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 8. Obe pov. sta brisani, sivočrne (2.5 Y N4/) barve. Okras: žlebovi; p. 25,4 cm, v. 5,8 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0088.

6. 2 fr. ostenja posode iz drobnožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 7. Obe pov. sta brisani, rjave (7.5 YR 5/2) barve - črne in sive lise. Okras: žlebovi; p. max. oboda 22,2 cm, v. 4,7 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0195.

7. Fr. vratu in ramena lonca iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Zun. pov. je brisana, bledorjave (10 YR 7/3) barve; notr. pov. je glazirana z olivnosivo glazuro (5 Y 5/2). Okras: kanelura; p. vratu 21,0 cm, v. 4,4 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0100.

8. 2 fr. ustja lonca iz drobnožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 4. Obe

pov. sta brisani, sive (10 YR 6/1) barve; r. p. 20,8 cm, v. 2,2 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0099.

9. Fr. ustja lonca iz drobnožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (7.5 YR N4/) barve; r. p. 20,2 cm, v. 2,3 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0084.

10. Fr. zgor. dela posode iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 7. Obe pov. sta brisani, blede rumene (5 Y 7/3) barve; r. p. 17,6 cm, v. 3,6 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0087.

11. Fr. ustja posode iz drobnožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 3. Obe pov. sta brisani, temne rjavočrne (5 Y 3/1) barve; obe pov. rjave in črne lise; r. p. 17,6 cm, v. 3,1 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0198.

12. Fr. ustja lonca iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, sive (7.5 YR N5/) barve; r. p. 23,2 cm, v. 2,0 cm. SE 068. Sek./kv. 7/5. Akc. št. A08.PN0138.

13. 2 fr. ustja posode iz drobnožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (7.5 YR N3/) barve; r. p. 16,8 cm, v. 2,6 cm. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0098.

14. Fr. zgor. dela posode iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, sivočrne (2.5 Y N4/) barve. Okras: 3 horiz. linije izdel. v teh. kaneliranja; p. 14,0 cm, v. 5,7 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0093.

15. Fr. ustja lonca in finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 6. Obe pov. sta brisani, sivočrne (7.5 YR N3/) barve; r. p. 31,0 cm, v. 2,0 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0197.

16. Fr. zgor. dela lonca iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 8. Obe pov. sta brisani, temno sive (2.5 Y N4/) barve. Okras: žlebovi; p. 32,0 cm, v. 5,4 cm. SE 068. Sek./kv. 7/4. Akc. št. A08.PN0109.

Tabla 13

1. Fr. ostenja posode iz zelo finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnec od 0,01-0,10 mm. Atm. žganja: 3. Zun. pov. je brisana, temno rjave (7.5 YR 4/4) barve - svetlo rjave lise; notr. pov. je glazirana s svetlo olivnosivo glazuro (5 Y 6/2). Okras: žlebljeni valovnici; d. 6,0 cm, v. 2,8 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0101.

2. Fr. ostenja lonca iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 6. Obe pov. sta brisani, temno sive (2.5 Y N4/) barve. Okras: odtisi lončarskega noža; d. 4,5 cm, v. 6,6 cm. SE 068. Sek./kv. 7/5. Akc. št. A08.PN0139.

3. 2 fr. največjega oboda lonca iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. rjavočrne (5 YR 3/1); notr. pov. temno sive (2.5 YR N4/) barve. Okras: odtisi lončarskega noža in žlebovi; d. 11,0 cm, v. 4,2 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0089.

4. Fr. ostenja posode iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (7.5 YR N4/) barve. Okras: razčlenjeno plastično rebro; d. 7,0 cm, v. 4,7 cm. SE 068. Sek./kv. 7/4. Akc. št. A08.PN0110.

5. Fr. zgor. dela pokrova iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta brisani, svetlo rjave (7.5 YR 7/3) barve; p. 3,4 cm, v. 1,9 cm. SE 068. Sek./kv. 7/4. Akc. št. A08.PN0113.

6. Fr. zgor. dela pokrova iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sivorjave (2.5 Y 5/2); notr.

pov. črne (2.5 Y N2/) barve; p. 7,4 cm, v. 2,5 cm. SE 068. Sek./kv. 7/4. Akc. št. A08.PN0105.

7. Fr. zgor. dela lonca iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (2.5 Y N4/) barve. Okras: razčlenjeno plastično rebro in kanelure; d. 3,9 cm, v. 4,9 cm. SE 068. Sek./kv. 7/4. Akc. št. A08.PN0111.

8. Fr. ostenja posode iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 2. Obe pov. sta brisani, zun. pov. temne rjavočrne (10 YR 3/1); notr. pov. sivočrne (7.5 YR N3/) barve. Okras: odtisi lončarskega noža in žlebovi; d. 4,7 cm, v. 4,2 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0200.

9. Fr. pokrova iz drobnostzrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 8. Obe pov. sta brisani, sivočrne (2.5 YR N3/) barve; d. 6,1 cm, v. 3,1 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0086.

10. Skleda z ročajem iz grobozrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, D, E, vel. zrnc od 0,51-3,00 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta brisani, oranžnordeče (2.5 YR 6/8) barve. Okras: žlebovi; p. u. 22,6 cm, p. d. 9,1 cm, v. 7,7 cm. Sek./kv. 7/4. Akc. št. A08.PN0118.

11. Fr. spod. dela skleda iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 8. Obe pov. sta brisani, temno sive (2.5 Y N4/) barve; r. p. 10,8 cm, v. 3,6 cm. SE 068. Sek./kv. 7/5. Akc. št. A08.PN0128.

12. 6 fr. skleda iz grobozrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,51-3,00 mm. Atm. žganja: 9. Obe pov. sta brisani, sivočrne (2.5 Y N3/) barve. Okras: kanelure; p. 36,4 cm, v. 11,8 cm. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0082.

13. 3 fr. zgor. dela skleda iz drobnostzrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 6. Obe pov. sta brisani, zun. pov. temne rjavosive (10 YR 4/1); notr. pov. sivočrne (7.5 YR N3/) barve. Okras: žlebovi; p. 52,4 cm, v. 8,2 cm. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0102.

14. Skleda iz grobozrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,51-3,00 mm. Atm. žganja: 9. Obe pov. sta brisani, sivočrne (2.5 Y N3/) barve. Okras: žlebovi; p. 41,0 cm, v. 6,4 cm. Sek./kv. 7/4. Akc. št. A08.PN0120.

15. Zgornji del skleda iz drobnostzrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, zun. pov. rdečerjave (5 YR 5/2); notr. pov. sive (5 YR 5/1) barve. Okras: žleb; p. 44,4 cm, v. 4,5 cm. Sek./kv. 7/5. Akc. št. A08.PN0125.

Tabla 14

1. Fr. dna posode iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 6. Obe pov. sta brisani, zun. pov. temne rdečerjave (5 YR 3/3); notr. pov. sivočrne (7.5 YR N3/) barve; r. p. 10,0 cm, v. 3,1 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0096.

2. Fr. dna posode iz drobnostzrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 8. Obe pov. sta brisani, temno sive (7.5 YR N4/) barve; p. 11,2 cm, v. 2,0 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0095.

3. Spodnji del lonca iz drobnostzrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 6. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sivočrne (7.5 YR N3/)- sive lise; notr. pov. sive (5 Y 5/1) barve; p. 11,0 cm, v. 5,7 cm. SE 068. Sek./kv. 7/4. Akc. št. A08.PN0208.

4. Fr. dna posode iz drobnostzrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 6. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sivočrne (7.5 YR N3/); notr. pov. temno sive (7.5 YR N4/) barve; p. 11,8 cm, v. 5,0 cm. SE 068. Sek./kv. 7/4. Akc. št. A08.PN0106.

5. Spodnji del lonca iz drobnostzrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 7. Obe

pov. sta brisani, zun. pov. sivorjave (2.5 Y 5/2)- sivočrne lise; notr. pov. sive (10 YR 6/1) barve; p. 13,4 cm, v. 4,9 cm. SE 068. Sek./kv. 7/4. Akc. št. A08.PN0206.

6. Fr. spod. dela posode iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, zun. pov. rdeče rjave (2.5 YR 4/3); notr. pov. svetle sivorjave (10 YR 5/1) barve; p. 14,0 cm, v. 4,9 cm. SE 068. Sek./kv. 7/5. Akc. št. A08.PN0129.

7. Dno posode iz drobnostzrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 7. Obe pov. sta brisani, zun. pov. svetlo rjave (2.5 Y 5/2)- črne, rjave lise; notr. pov. svetlo sive (5 Y 7/2) barve; p. 14,0 cm, v. 8,2 cm. Sek./kv. 7/4. Akc. št. A08.PN0119.

8. Dno lonca iz drobnostzrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 8. Obe pov. sta brisani, sivočrne (2.5 Y N3/) barve; p. 15,6 cm, v. 7,5 cm. Sek./kv. 7/3,4. Akc. št. A08.PN0103.

9. Dno posodice iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (7.5 YR 7/6) barve; notr. pov. je glazirana z rjavo glazuro (7.5 YR 5/6); p. 5,1 cm, v. 3,6 cm. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0085.

10. Fr. dna posode iz zelo finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnc od 0,01-0,10 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, bledorjave (10 YR 8/6) barve; notr. pov. je glazirana s svetlo rjavo glazuro (7.5 YR 5/8); p. 6,0 cm, v. 2,3 cm. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0090.

11. Fr. dna posode iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rjave (7.5 YR 7/4) barve; notr. pov. je engobirana (B5) in glazirana s transparentno glazuro (00); r. p. 8,0 cm, v. 1,6 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0199.

12. Dno posode iz zelo finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnc od 0,01-0,10 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, rdečerjave (2.5 YR 5/4) barve; notr. pov. je engobirana (B2) in glazirana z olivno glazuro (5 Y 5/4); p. 7,0 cm, v. 3,2 cm. SE 068. Sek./kv. 7/5. Akc. št. A08.PN0137.

13. Fr. ustja pokrova iz drobnostzrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 8. Obe pov. sta brisani, temno sive (2.5 Y N4/) barve; sivorjave lise; r. p. 17,8 cm, v. 2,9 cm. SE 068. Sek./kv. 7/5. Akc. št. A08.PN0124.

14. Fr. pokrova iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, zun. pov. rdečerjave (2.5 YR 4/3); notr. pov. črne (7.5 YR N2/) barve; r. p. 24,4 cm, v. 2,1 cm. SE 068. Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0196.

15. 2 fr. ustja pokrova iz drobnostzrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnc od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 8. Obe pov. sta brisani, sivočrne (2.5 Y N3/) barve. Okras: žlebovi; r. p. 21,0 cm, v. 3,6 cm. SE 068. Sek./kv. 7/4. Akc. št. A08.PN0121.

16. Fr. ustja pokrova iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 7. Obe pov. sta brisani, sivorjave (7.5 YR 6/2) barve; črne, temno rjave lise; r. p. 21,0 cm, v. 2,0 cm. SE 068. Sek./kv. 7/4. Akc. št. A08.PN0114.

17. Fr. ustja pokrova iz drobnostzrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 6. Obe pov. sta brisani, sivočrne (7.5 YR N3/) barve; r. p. 17,2 cm, v. 1,7 cm. SE 068. Sek./kv. 7/4. Akc. št. A08.PN0108.

18. Fr. ustja pokrova iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 7. Obe pov. sta brisani, zun. pov. temne rdečerjave (5 YR 4/2); notr. pov. rdečerjave (5 YR 5/4) barve; r. p. 13,0 cm, v. 1,1 cm. SE 068. Sek./kv. 7/5. Akc. št. A08.PN0134.

19. Fr. spod. dela posode iz finožrnate glin, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 6. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sivočrne (2.5 Y N3/); notr. pov. sive (2.5 Y N6/) barve; p. 12,2 cm, v. 3,1 cm. SE 068.

Sek./kv. 7/3. Akc. št. A08.PN0094.

20. 2 fr. dna posode iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 8. Obe pov. sta brisani, črne (2.5 YR N2.5/) barve; p. 11,8 cm, v. 2,2 cm. SE 068. Sek./kv. 7/4. Akc. št. A08.PN0107.

21. 2 fr. dna posode iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnc od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sive (2.5 Y N5/); notr. pov. svetlo sive (2.5 Y N7/) barve; p. 13,6 cm, v. 1,8 cm. SE 068. Sek./kv. 7/4. Akc. št. A08.PN0115.

Tabla 15

1. Fr. dna posode iz zelo finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnc od 0,01-0,10 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, rdečerumene (7.5 YR 7/6) barve; notr. pov. je engobirana (B1) in glazirana s temno rjavo glazuro (7.5 YR 4/3); d. 7,4 cm, v. 3,5 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0162.

2. 3 fr. krožnika iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, bledorjave (10 YR 7/4) barve; Zun. rob ustja in notr. pov. sta engobirana (B2) in glazirana s transparentno glazuro (00). Geometrijski in rastlinski motiv sta izdel. v sgraffito teh. in teh. slikanja s podglazurnimi barvami: rjavo, svetlo rjavo, črno in listnatozeleno; r. p. 31,0 cm, v. 1,9 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0165.

3. Fr. krožnika iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, C, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, rumene (10 YR 8/6) barve; notr. pov. je engobirana (B2) in glazirana s transparentno glazuro (00). Geometrijski in rastlinski motiv sta izdel. v sgraffito teh. in teh. slikanja s podglazurnimi barvami: rumeno, svetlo in temno zeleno ter modro; r. p. 28,0 cm, v. 3,7 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0166.

4. Fr. krožnika iz zelo finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, vel. zrnc od 0,01-0,10 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta glazirani s svetlo modro glazuro (34). Geometrijski in živalski motiv je izdel. v teh. slikanja z nadglazurnimi barvami modre barve; r. p. 12,2 cm, v. 1,8 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0164.

5. Fr. skodelice iz zelo finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, vel. zrnc od 0,01-0,10 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta glazirani s svetlo modro glazuro (34). Rastlinski motiv je izdel. v teh. slikanja z nadglazurnimi barvami: svetlo in temno modro; p. 10,4 cm, v. 5,8 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0142.

6. 2 fr. bokala iz zelo finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, E vel. zrnc od 0,01-0,10 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta engobirani (B1) in glazirani s transparentno glazuro (00). Geometrijski motiv je izdel. v teh. slikanja z nadglazurnimi barvami: modro, rumeno in svetlo rjavo; d. 7,3 cm, v. 7,0. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0167.

7. Fr. zgor. dela posode iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je glajena, svetlo rdeče (2.5 YR 6/6) barve; Zun. rob ustja in notr. pov. sta glazirana z listnatozeleno glazuro (28). Okras: žlebovi; p. 15,6 cm, v. 4,0 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0161.

8. Fr. zgor. dela lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 3. Zun. pov. je brisana, bledorjave (10 YR 6/3) barve; zun. rob ustja in notr. pov. sta glazirana z olivno glazuro (5 Y 4/4); r. p. 22,4 cm, v. 3,5 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0160.

9. Fr. ustja in vratu lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (7.5 YR N4/) barve; r. p. 18,0 cm, v. 3,4 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0144.

10. Fr. lonca iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnc od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta

brisani, bledorjave (10 YR 7/3) barve; notr. pov. črne, temno rjave lise; r. p. 18,6 cm, v. 3,5 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0143.

11. Fr. ustja in vratu lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 3. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sive (7.5 YR N5/)- rjave lise; notr. pov. blede rjave (10 YR 7/3) barve; r. p. 20,8 cm, v. 4,3 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0145.

12. Fr. ustja lonca iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnc od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, sivočrne (2.5 YR N3/) barve; r. p. 20,8 cm, v. 3,5 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0153.

13. 2 fr. ustja in vratu lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sivočrne (2.5 Y N3/); notr. pov. svetlo sive (5YR 7/1) barve; r. p. 24,6 cm, v. 4,3 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0148.

14. Fr. ustja lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, sive (2.5 Y N5/) barve; r. p. 23,8 cm, v. 3,0 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0152.

15. Fr. ustja lonca iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnc od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sive (10 YR 5/1); notr. pov. svetlo sive (10 YR 7/1) barve; r. p. 22,6 cm, v. 3,4 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0156.

16. Fr. ustja in vratu lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, C, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 2. Obe pov. sta brisani, temno sive (2.5 Y N4/) barve; zun. pov. črne lise. Okras: žlebljeni valovnici; r. p. 21,8 cm, v. 5,5 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0159.

17. Fr. ustja in vratu lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (7.5 YR N4/) barve; r. p. 20,8 cm, v. 4,3 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0147.

18. Fr. ustja lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (2.5 Y N4/) barve; r. p. 19,2 cm, v. 3,1 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0157.

19. Fr. ustja lonca iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 3. Obe pov. sta brisani, zun. pov. temno sive (2.5 Y N4/) - črne, rjave lise; notr. pov. sive (2.5 Y N5/) barve - črne lise; r. p. 19,0 cm, v. 3,6 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0158.

20. Fr. ustja in vratu posode iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (2.5 Y N4/) barve; r. p. 17,4 cm, v. 4,0 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0155.

Tabla 16

1. 2 fr. spod. dela posode iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (7.5 YR N4/) barve. Okras: žlebovi; p. max. oboda 25,2 cm, v. 6,9 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0185.

2. Fr. zgor. dela sklede iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (2.5 Y N4/) barve. Okras: žlebovi; r. p. 35,8 cm, v. 4,5 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0154.

3. Fr. ustja sklede iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Zun. pov. je brisana, temno sive (7.5 YR N4/) barve; notr. pov. je polirana, črno sive (7.5 YR N3/) barve. Okras: kanelure; r. p. 37,2 cm, v. 3,2 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0150.

4. Fr. zgor. dela sklede iz finoizrnatne gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Zun. pov. je brisana, temno sive (7.5 YR N4/) barve; notr. pov. je polirana,

sivočrne (2.5 Y N3/) barve. Okras: žlebovi; r. p. 37,2 cm, v. 4,7 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0151.

5. Fr. trupa posode iz finoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrn, od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. temno sive (7.5 YR N4/); notr. pov. sive (2.5 YR N5/) barve. Okras: žlebljena; p. vratu 21,2 cm, v. 6,1 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0187.

6. Fr. spod. dela posode iz finoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrn, od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (2.5 Y N4/) barve. Okras: žlebovi; p. max. oboda 28,6 cm, v. 3,8 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0186.

7. Fr. zgor. dela posode iz finoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrn, od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (2.5 YR N4/). Okras: žlebovi; p. max. oboda 17,8 cm, v. 4,6 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0184.

8. Fr. zgor. dela posode iz finoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrn, od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta brisani, svetlo sive (2.5 Y 7/2) barve; zun. pov. - temno sive lise. Okras: kanelure; p. vratu 22,0 cm, v. 4,2 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0183.

9. Fr. pladnja (krožnika?) iz finoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrn, od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta brisani, svetlo sive (7.5 YR N7/) barve; sive, rjave lise; r. p. 12,7 cm, v. 1,5 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0176.

10. Fr. pladnja (krožnika?) iz finoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrn, od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta brisani, rožnate (5 YR 7/3) barve; notr. pov. sive lise; r. p. 20,2 cm, v. 2,5 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0178.

11. Fr. pladnja (krožnika?) iz finoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrn, od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta brisani, rožnate (5 YR 7/3) barve; svetlo sive lise; r. p. 21,6 cm, v. 2,5 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0177.

12. Fr. ostenja posode iz finoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrn, od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. temno sive (2.5 YR N4/); notr. pov. rjavo sive (10 YR 5/2) barve. Okras: razčlenjeno plastično rebro in žlebovi; d. 5,6 cm, v. 5,2 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0190.

13. Fr. ostenja posode iz finoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrn, od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (7.5 YR N4/) barve. Okras: odtisi lončarskega noža; d. 5,7 cm, v. 4,2 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0193.

14. 2 fr. ročaja iz finoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrn, od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, notr. pov. sivočrne (7.5 YR N3/); zun. pov. sive (2.5 Y N5/) barve. Okras: žlebovi; d. 1,9 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0182.

15. Fr. zgor. dela posode iz finoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrn, od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (2.5 YR N4/) barve. Okras: odtisi koleščka in žlebovi; d. 5,8 cm, v. 5,8 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0189.

16. Fr. ostenja posode iz finoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, C, vel. zrn, od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, sive (2.5 Y N5/) barve. Okras: odtisi lončarskega noža; d. 4,1 cm, v. 3,9 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0192.

17. Fr. ostenja posode iz finoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrn, od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 3. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sive (10 YR 6/1); notr. pov. svetlo sive (10 YR 7/2) barve; rjavosive lise. Okras: odtisi lončarskega noža in žlebovi; d. 4,5 cm, v. 3,4 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0188.

18. Fragm. ostenja posode iz finoizrnatne glin, ki vsebuje

primesi A, C, E, vel. zrn, od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sive (7.5 YR N5/); notr. pov. črno sive (7.5 YR N3/) barve. Okras: odtisi prstov; d. 4,2 cm, v. 3,6 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0191.

19. Fr. ostenja posode iz finoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrn, od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sivočrne (2.5 Y N4/)-črne lise; notr. pov. svetle rjavosive (2.5 Y 6/2) barve. Okras: odtisi lončarskega noža; d. 6,0 cm, v. 5,2 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0194.

Tabla 17

1. Fr. spod. dela posode iz finoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrn, od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. temno sive (7.5 YR N4/); notr. pov. sive (7.5 YR N5/) barve; d. 3,4 cm, v. 3,8 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0172.

2. Fr. spod. dela posode iz finoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrn, od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 2. Obe pov. sta brisani, sive (2.5 YR N5/) barve; d. 3,7 cm, v. 3,3 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0174.

3. Fr. spod. dela posode iz finoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrn, od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, sive (2.5 Y N5/) barve; p. 9,0 cm, v. 1,7 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0173.

4. Fr. dna posode iz finoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrn, od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, sive (2.5 Y N5/) barve; p. 7,5 cm, v. 3,7 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0175.

5. Fr. dna posode iz finoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrn, od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta brisani, svetlo sive (2.5 Y N7/) barve; p. 11,6 cm, v. 3,7 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0171.

6. Fr. spod. dela posode iz finoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrn, od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. temne sivorjave (10 YR 4/1); notr. pov. bledorjave (10 YR 7/4) barve; p. 12,4 cm, v. 2,1 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0170.

7. Fr. spod. dela posode iz finoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrn, od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (2.5 YR N4/) barve; p. 17,7 cm, v. 2,9 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0169.

8. Fr. spod. dela posode iz finoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, C, vel. zrn, od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sivočrne (2.5 Y N3/); notr. pov. sive (5 Y 6/1) barve; p. 12,7 cm, v. 5,8 cm. SE 089. Sek./kv. 8a/-. Akc. št. A08.PN0168.

9. Fr. spod. dela sklede iz drobnoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrn, od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 8. Obe pov. sta brisani, sivočrne (2.5 Y N3/) barve; p. 13,1 cm, v. 5,2 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0339.

10. Fr. spod. dela lonca iz finoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrn, od 0,11-0,50 mm. Obe pov. sta brisani, zun. pov. sivočrne (7.5 YR N3/); notr. pov. temno sive (7.5 YR N4/) barve; p. 11,0 cm, v. 7,4 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0337.

11. Fr. spod. dela lonca iz finoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrn, od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 8. Obe pov. sta brisani, zun. pov. črne (7.5 YR N2/); notr. pov. sivočrne (7.5 YR N3/) barve; p. 12,2 cm, v. 6,2 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0338.

12. Fr. spod. dela lonca iz drobnoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrn, od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, sive (7.5 YR N5/) barve; p. 12,4 cm, v. 4,1 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0336.

13. Fr. dna posode iz drobnoizrnatne glin, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrn, od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 4. Obe

pov. sta brisani, sive (7.5 YR N5/) barve; p. 11,3 cm, v. 1,9 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0341.

14. Fr. spod. dela posode iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, zun. pov. svetlo sive (10 YR 7/2); notr. pov. sivočrne (2.5 Y N3/) barve; p. 7,9 cm, v. 3,2 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0334.

15. 2 fr. spod. dela posode iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (7.5 YR 7/6) barve - črne lise; notr. pov. je engobirana (B2); p. 7,2 cm, v. 4,3 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0340.

16. Fr. ostenja posode iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, temno sive (10 YR 4/1) barve. Okras: odtis pečata; d. 3,2 cm, v. 2,8 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0317.

17. Fr. ostenja posode iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 7. Obe pov. sta brisani, zun. pov. svetle, rjavosive (10 YR 7/2); notr. pov. svetlo sive (10 YR 7/2) barve. Okras: odtisi koleščka; d. 4,3 cm, v. 2,7 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0318.

18. 2 fr. ostenja lonca iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, bledorjave (10 YR 7/4) barve. Okras: odtis koleščka; d. 4,3 cm. SE 129. Sek./kv. 11/2. x = 240 cm, y = -95 cm, gl. -143 cm. Akc. št. A08.PN0009.

19. Fr. ostenja posode iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, zun. pov. svetlo sive (10 YR 7/2); notr. pov. črne (2.5 N 2.5) barve. Okras: odtisi trsa (cevke); d. 3,9 cm, v. 3,3 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0319.

20. Fr. ostenja posode iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, sive (10 YR 6/1) barve. Okras: odtisi trsa (cevke); d. 3,5 cm, v. 4,0 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0320.

21. Fr. ostenja lonca iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (7.5 YR N4/) barve. Okras: odtisi lončarskega noža; d. 6,7 cm, v. 3,5 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0313.

22. Fr. ostenja lonca iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 8. Obe pov. sta brisani, temno sive (7.5 YR N4/) barve. Okras: odtisi lončarskega noža; d. 6,9 cm, v. 6,0 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0315.

23. Fr. ostenja lonca iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, zun. pov. blede rjave (10 YR 7/4); notr. pov. sive (2.5 Y N5/) barve. Okras: odtisi lončarskega noža; d. 4,1 cm, v. 4,5 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0321.

24. Posodica iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta glazirani s temno listnatozeleno glazuro (29). Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (7.5 YR 6/6) barve. Okras: žlebovi; p. 2,4 cm, v. 5,3 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. x = 123 cm, y = 97 cm, gl. -191 cm. Akc. št. A08.PN0004.

25. Fr. zgor. dela posodice iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (7.5 YR 7/6) barve; zun. rob ustja in notr. pov. sta glazirana z listnatozeleno glazuro (28); p. 3,7 cm, v. 2,4 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0323.

36. 5 fr. cevi iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 7. Obe pov. sta brisani, svetlo sive (10 YR 7/1) barve; p. 6,1 x 6,1 cm, d. 8,4 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0311.

Tabla 18

1. 41 fr. lonca iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, sive (7.5 YR N5/) barve. Okras: žlebovi. Lonec je deformirane oblike; p. u. 23,6 cm, p. d. 11,3 cm, v. 24,5 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. gl. -122. Akc. št. A08.PN0310.

2. 5 fr. ostenja posode iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, sivočrne (2.5 Y N3/) barve; r. p. 19,5 cm, v. 8,0 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0316.

3. Lonec iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,51 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, sivočrne (7.5 YR N3/) barve. Okras: žlebovi; p. u. 19,2 cm, p. d. 11,2 cm, v. 20,5 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. x = 115 cm, y = -150 cm, gl. -203 cm. Akc. št. A08.PN0005.

4. 22 fr. lonca iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (2.5 YR N4/) barve. Okras: žlebovi; p. 18,8 cm, v. 16,9 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0309.

5. 2 fr. posode iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, sive (7.5 YR N5/) barve. Okras: žlebovi; p. 11,0 cm, v. 14,1 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. x = 124 cm, y = -137 cm, gl. -205. Akc. št. A08.PN0006.

6. 2 fr. spod. dela lonca iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 8. Obe pov. sta brisani, sivočrne barve (2.5 Y N3/). Okras: odtisi lončarskega noža; r. p. trebuha 25,6 cm, v. 21,2. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0312.

7. 67 fr. vrča z ročajem iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta brisani, rdeče (2.5 YR 5/6) barve. Okras: pasovi bele engobe, rdeče valovnice; p. u. 4,3 cm, v. 19,8 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1,2. Akc. št. A08.PN0342.

Tabla 19

1. 2 fr. ustja lonca iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (2.5 Y N4/) barve; r. p. 28,5 cm, v. 2,9 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0324.

2. 2 fr. ustja in vratu lonca iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 8. Obe pov. sta brisani, zun. pov. temno sive (7.5 YR N4/)-sivorjave lise; notr. pov. sivočrne (7.5 YR N3/) barve; r. p. 29,6 cm, v. 3,5 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0328.

3. Fr. ustja in vratu lonca iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 8. Obe pov. sta brisani, črne (7.5 YR N2/) barve; r. p. 31,7 cm, v. 3,4 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0327.

4. Fr. ustja lonca iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 8. Obe pov. sta brisani, črne (7.5 YR N2/) barve; r. p. 31,4 cm, v. 3,5 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0326.

5. 3 fr. zgor. dela skleda iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 8. Obe pov. sta brisani, temne rjavo sive (10 YR 4/1) barve; p. 30,6 cm, v. 7,2 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0329.

6. 6 fr. lonca iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 8. Obe pov. sta brisani, sivočrne (2.5 Y N3/) barve. Okras: odtisi lončarskega noža; p. max. = oboda 26,0 cm, v. 26,5 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0314.

7. Fr. ustja in vratu lonca iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnec od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, zun. pov. svetlo sive (10 YR 7/1); notr. pov. sivočrne (2.5 YR N3/) barve; r. p. 18,2 cm, v. 3,7

cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0333.

8. Fr. ustja in vratu lonca iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 5. Obe pov. sta brisani, zun. pov. blede rjave (10 YR 7/3); notr. pov. svetlo sive (10 YR 7/2) barve; r. p. 21,6 cm, v. 3,7 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0330.

9. Fr. zgor. dela lonca iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, zun. pov. temno sive (5 Y 4/1); notr. pov. sivočrne (2.5 Y N3/) barve; r. p. 21,1 cm, v. 3,0 cm. SE 129. Sek./kv. 11/1. Akc. št. A08.PN0332.

10. Fr. krožnika iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (5 YR 5/6) barve; notr. pov. je engobirana (B2) in glazirana s transparentno glazuro (00). Geometrijski motiv je izdel. v tehniki slikanja s podglazurnimi barvami: rumeno, temno rjavo in zeleno; d. 37,2 cm, v. 6,8 cm. SE 079. Sek./kv. 10/2. Akc. št. A08.PN0211.

11. Fr. zgor. dela lonca iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 8. Obe pov. sta brisani, sivočrne (2.5 YR N3/) barve; r. p. 21,6 cm, v. 4,0 cm. SE 079. Sek./kv. 10/2. Akc. št. A08.PN0214.

12. Fr. majolike iz zelo finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, vel. zrnc od 0,01-0,10 mm. Atm. žganja: 1. Obe pov. sta engobirani (B4). Zun. pov. je glazirana s transparentno glazuro

(00); notr. pov. z listnatozeleno glazuro (28). Geometrijski motiv je izdel. v teh. slikanja s podglazurnimi barvami: temno rjavo, rumeno in listnatozeleno; d. 5,8 cm, v. 4,5 cm. SE 079. Sek./kv. 10/2. Akc. št. A08.PN0213.

13. Fr. zgor. dela posode iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (7.5 YR 6/6) barve - rjavocrne lise; notr. pov. je glazirana z listnatozeleno glazuro (28). Okras: kanelure; r. p. 13,8 cm, v. 3,8 cm. SE 079. Sek./kv. 10/2. Akc. št. A08.PN0212.

14. 4 fr. posodice z ročajem iz zelo finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,01-0,10 mm. Atm. žganja: 1. Zun. pov. je brisana, svetlo rdeče (5YR 7/6) barve; zun. rob ustja in notr. pov. sta glazirana z olivno glazuro; r. p. 13,4 cm, v1. 2,6 cm, v2. 2,9 cm. SE 092. Sek./kv. 10/2. Akc. št. A08.PN0229.

15. 2 fr. posode iz drobnozrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,51-2,00 mm. Atm. žganja: 4. Obe pov. sta brisani, temno sive (2.5 YR N4/) barve; zun. rob ustja svetle rjavosive lise. Okras: žlebovi; r. p. 12,4 cm, v. 5,1 cm. SE 092. Sek./kv. 10/2. Akc. št. A08.PN0228.

16. Fr. pokrova iz finožrnate gline, ki vsebuje primesi A, B, C, E, vel. zrnc od 0,11-0,50 mm. Atm. žganja: 7. Obe pov. sta brisani, zun. pov. svetlo rjavosive (2.5 Y 6/2); notr. pov. sivorjave (2.5 Y 5/2) barve - črne lise; r. p. 24,6 cm, v. 1,8 cm. SE 092. Sek./kv. 10/2. Akc. št. A08.PN0216.

ANDREJKA, R. 1944-1945, Polhograjski baroni. - *Glas. Muz. dr. Slov.* 25-26, 105-108.

AVGUŠTIN, C. 1955, Zaključek izkopavanja na Kranclju. - *Loški razgledi* 2, 100-104.

BAUMGARTNER, E. in I. KRUEGER 1988, *Phönix aus Sand und Asche. Glas des Mittelalters.* - München.

BERTI, G. in R. PARENTI 1994, L'inserimento di ceramiche nell'architettura. Il caso della ciesa di San Romano a Lucca. - *Arch. Med.* 21,193-211.

BLAZNIK, P. 1940, O cehih na Slovenskem (ponatis iz Zbornika slovenskega obrta 1918-1938). - *Loški razgledi. Doneski* 2, 1994, 3-15.

BLAZNIK, P. 1973, *Škofja Loka in Loško gospostvo (973-1803).* - Škofja Loka.

BOLDRINI, L. in M. MENDERA 1994, Consumo del vetro d'uso comune a San Giovanni Valarno (AR) nel'500: caratteristiche tehnologiche e tipologiche. - *Arch. Med.* 21, 499-516.

BORS, K. 1990, Die Keramik des Klosters S. Maria in Paradyso (St. Laurentio) bei Ried am Riedberg, NÖ, Bergung 1988. - *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 6, 25-42.

BORS, K. 1994, Glasierte Keramik in Ortswürstungen. - *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 10, 1994, 5-22.

BRANDL, R. 1984, Formen spätmittelalterlicher Keramik. - V: *Aus dem Wirtshaus zum Wilden Mann. Funde aus dem mittelalterlichen Nürnberg*, 33-37, Nürnberg (katalog razstave).

BREGANT, T. 1979, Keramično gradivo iz zijalk na Lepi glavi in Dolgi njivi. - *Slovenski etnograf* 30, 1979, 113-122.

BREGANT, T. 1984, *Pečnice s starega gradu Celje.* - Ljubljana, Celje (katalog razstave).

BRYCH, V., D. STEHLIKOVA in J. ŽEGKLITZ 1990, *Pražske kachle doby gotické a renesanční.* - Praha (katalog razstave).

BUORA, M. 1993, Olle per stufte. - V: *Ceramiche rinascimentali a Udine e altri materiali dello scavo del Palazzo Savorgnan di Piazza Venerio*, Cataloghi e monografie archeologiche dei Civici Musei di Udine 4, 86-88.

CASSAI, C. C. 1992, La discarica del Castello. - V: *Ferrara prima e dopo il Castello. Testimonianze archeologiche per la storia della città*, 182-216, Ferrara.

CASSANI, G in M. FASANO 1993, La grezza terracotta. - V: *Ceramiche rinascimentali a Udine e altri materiali dello scavo del Palazzo Savorgnan di Piazza Venerio*, Cataloghi e monografie archeologiche dei Civici Musei di Udine 4, 57-80.

CERAMICHE 1981, *Ceramiche medioevali e rinascimentali nell'Isontino e raccolte settecentesche dei Musei Provinciali di Gorizia.* - Gorizia (katalog razstave).

CIGLENEČKI, S. 1980, Arheološko sondiranje utrjene srednjeveške nasebine Figožar nad Lembergom pri Šmarju. - *Zgod. čas.* 34/4, 403-411.

COZZA, F. 1988, Testimonianze di attività produttive vascolari del XII al XIX secolo a Padova. - *Padusa* 24, 91-210.

COZZA, F. 1989, La produzione ceramica veneta dal basso medioevo al rinascimento. - *Manufatti* 1, Este.

CUNJA, R. 1989, *Koper med Rimom in Benetkami.* - Ljubljana.

ENDRES, W. 1990, Kacheln und Geschirre der Bogener Hafnermeister Georg Pösinger und Hans Gabriel um 1700. - *Jahresbericht des historischen Vereins für Straubing und Umgebung* 91, 205-253.

ENDRES, W. 1991, Straubinger Keramik um 1600 - der Funkomplex "vorm obern tor" in Straubing. - *Jahresbericht des historischen Vereins für Straubing und Umgebung* 92, 35-81.

FELDENHAUER-SCHMIDT, S. 1991, Hohlglasfunde des Mittelalters aus Niederösterreich. - *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 7, 9-37.

FRANZ, R. 1981, *Der Kachelofen. Entstehung und Kunstgeschichtliche Entwicklung vom Mittelalter bis zum Ausgang des Klassizismus.* - Forschungen und Berichte des Institutes für Kunstgeschichte des Universität Graz 1.

GELICHI, S. 1992, Una discarica di scarti di fornace e la graffita ferrarese del XV. secolo. - V: *Ferrara prima e dopo il Castello. Testimonianze archeologiche per la storia della città*, 260-288, Ferrara.

GELICHI, S. et.al. 1991, Archeologia medievale a Lugo. Aspetti del quotidiano rei ritrovamenti della Rocca. - *Ricerche di archeologia altomedievale e medievale* 17, Firenze.

GRAFENAUER, B. 1962, *Kmečki upori na Slovenskem.* - Ljubljana.

- GRAFENAUER, B. 1965, *Zgodovina Slovenskega naroda II*. - Ljubljana.
- GROSS, U. 1991, *Mittelalterliche Keramik zwischen Neckarmündung und Schwabischer Alb*. - Forschungen und Berichte des Mittelalters in Baden-Württemberg 12, Stuttgart.
- GUŠTIN, M., R. CUNJA in K. K. PREDOVNIK 1993, *Podbočje-Stari grad*. - Pos. muz. Brež. 9.
- GUŠTIN, M. in Ma. HORVAT 1994, *Ljubljanski grad. Pečnice*. - Archaeologia Historica Slovenica 1, Ljubljana.
- HEBERT, B. et al. 1990, Archäologische Untersuchungen des Bundesdenkmalamts an Mittelalterlichen Bauten in der Steiermark. - *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 6, 89-123.
- HEJDOVÁ, D. in O. DRAHOTOVÁ 1989, *Česke sklo I. Sklo období stredoveku a renesance, 13. století - 1. polovina 17. století*. - Praha.
- HOLL, I. 1955, Ausländische Keramikfunde des XII.-XVI. Jahrhunderts in Ungarn. - *Budapest régiségei* XVI, 191-197.
- HOLL, I. 1963, Mittelalterliche Keramik aus dem Burgpalast von Buda (13.-15. Jahrhundert). - *Budapest régiségei* 20, 335-394.
- HOLL, I. 1991, Mittelalterliche Goldschmiede in Buda, Handwerk und Topographie. - *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 7, 79-91.
- HOLL, I. 1993, Renaissance-Öfen. Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn - V. - *Acta Arch. Acad. Sc. Hung.* 45, 247-299.
- HOLL, I. in N. PARÁDI 1982, *Das mittelalterliche Dorf Sarvaly*. - Fontes Archaeologici Hungariae, Budapest.
- HÖFLER, J. 1986, *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem. Prolegomena k historični topografiji predjožefinskih župnij*. - Razprave FF, Ljubljana.
- HORVAT, Ma. 1996, Obdelava lončenine z Velike planine. - *Traditiones* 25, 81-89.
- HORVAT, Ma. 1999, I risultati delle ricerche archeologiche nel territorio di Ljubljana. - *Archeologia di frontiera* 2, 145-147.
- JANSSEN, W. 1995, *Der Windsheimer Spitalfund aus der Zeit um 1500, Ein Dokument reichsstädtischer Kulturgeschichte Reformationszeitalters*. - Wissenschaftliche Beibände zum Anzeiger des Germanischen National-Museums 11, Nürnberg.
- JERŠIN DEREANI, M. 1997, *Špeličeva hiša v Črnomlju*. - Ljubljana (diplomska naloga, Oddelek za arheologijo FF Univerze v Ljubljani).
- KAHSNITZ, R. 1984, Formen mittelalterlicher Gläser. Aus dem Wirtshaus zum Wilden Mann. -V: *Funde aus dem mittelalterlichen Nürnberg*, 38-56, Nürnberg (katalog razstave).
- KATALOGE DES KUNSTGEWERBEMUSEUMS 1963, *Kataloge des Kunstgewerbemuseums Köln 1. Glas*. - Köln.
- KERAMISCHE BODENFUNDE 1982, *Keramische Bodenfunde aus Wien, Mittelalter - Neuzeit*. - Wien (katalog razstave).
- KERMAN, B. 1990, Metalurška delavnica pri Gradu na Goričkem. - V: *Zbornik Soboškega muzeja* 1, 117-124.
- KLESSE, B. 1966, Majolika. - *Kataloge des Kunstgewerbemuseums Köln 2*, Köln.
- KOROŠEC, P. 1984, Nalaz srednjovekovnog stakla iz pečine "Jama" u Predjami. - *Starohrv. pros.* 14, 107-124.
- KOS, D. 1994, *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*. - Zbirka ZRC 1, Ljubljana.
- KOS, M. 1975, *Gradivo za historično topografijo Slovenije I, II*. - Ljubljana.
- KOS, Ma. 1991, Ljubljanske steklarne in njihovi izdelki v 16. stoletju. - *Kronika* 39/3, 13-17.
- KOS, Ma. 1995, *Keramika v obdobju gotike*. - V: *Gotika v Sloveniji*, 203-215, Ljubljana (katalog razstave).
- KOS, Ma. in M. ŽVANUT 1994, *Ljubljanske steklarne v 16. stoletju in njihovi izdelki*. - Viri. Gradivo za materialno kulturo Slovencev 1, Ljubljana.
- KOS, Ma. et al. 1995, Katalog razstavljenih predmetov. - V: *Gotika v Sloveniji*, 267-373, Ljubljana (katalog razstave).
- KOVACSOVICS, W. K. 1993, Zu einer Ausgrabung in der Altstadt von Salzburg Funde aus dem Haus Herbert von Karajan - Platz 1. - *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 9, 87-118.
- LA CITTÀ NELLA CITTÀ 1989, *La città nella città. Un intervento di archeologia urbana in Concordia Sagittaria*. - Este (katalog razstave).
- LAMUT, B. 1993, Poznosrednjeveške in zgodnjenovoveške najdbe s Ptuja. - V: *Ptujski arheološki zbornik. Ob 100 letnici muzeja in Muzejskega društva*, 601-627, Ptuj.
- LEONARDUZZI, A. 1993a, La maiolica rinascimentale. - V: *Ceramiche rinascimentali a Udine e altri materiali dello scavo del Palazzo Savorgnan di Piazza Venerio*, Cataloghi e monografie archeologiche dei Civici Musei di Udine 4, 51-56.
- LEONARDUZZI, A. 1993b, La ceramica graffita. - V: *Ceramiche rinascimentali a Udine e altri materiali dello scavo del Palazzo Savorgnan di Piazza Venerio*, Cataloghi e monografie archeologiche dei Civici Musei di Udine 4, 47-50.
- LIEBSCHER, I. in F. WILLERT 1988, *Tehnologija keramike*. - Beograd (prevod *Technologie der Keramik*).
- LOŽAR, R. 1939, Staroslovansko in srednjeveško lončarstvo v Sloveniji. - *Glas. Muz. dr. Slov.* 1-4, 180-225.
- MAROLT, M. 1929, *Dekanija Vrhnika*. Topografski opis. - Ljubljana.
- MINGUZZI, S. 1988, La collezione di ceramiche graffite del Museo Davia Bargellini di Bologna. - *Padusa* 24, 121-143.
- NAPOLI, S. 1992, Le ceramiche a Ferrara nel Rinascimento: I reperti da corsa della Giovecca. - V: *Ferrara prima e dopo il Castello. Testimonianze archeologiche per la storia della città*, 289-365, Ferrara.
- NEWMAN, H. 1977, *An Illustrated Dictionary of Glass*. - London.
- OTOREPEC, B. CKSLS, Centralna kartoteka srednjeveških listin za Slovenijo na Zgodovinskem inštitutu ZRC SAZU.
- POLLA, B. 1962, Zistovaci historicko - archeologický výskum na bratrickom Táboře na Zelenej hure u Hrabušiciach. - *Slov. arch.* 10/1, 253-279.
- RENTZMANN, W. 1967, *Numismatisches Wappen-Lexikon des Mittelalters und Neuzeit*. - Osnabrück (ponatis iz leta 1876).
- RUGA, A. 1994, Lamezia Terme (CZ) - loc. Santa Eufemia Vetere/Terravecchia. Resti dell'abbazia benedettina. Campagna di saggi 1992. - *Arch. Med.* 21, 333-342.
- RUTTKAY, A. 1975, Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei. - *Slov. arch.* 23, 119-216.
- SAVAGE, G. in H. Newman 1985, *An Illustrated Dictionary of Ceramics*. - London.
- SIVIERO, G. B. 1980, Ceramiche del XV e XVI secolo ritrovate a Padova. - *Padusa* 16, 21-52.
- SLABE, M. 1977, Loška slikana meščanska keramika. - *Loški razgledi* 24, 55-57.
- SLABE, M. 1988, *Polhov Gradec*. - Kult. in nar. spom. Slov. 164.
- SLABE, M. 1990, *Dvor pri Polhovem Gradcu*. - Ljubljana.
- SMOLE, M. 1982, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. - Ljubljana.
- STEININGER, H. 1985, *Die münzdatierte Keramik in Österreich 12. bis 18. Jahrhundert*. - Wien (katalog razstave).
- STESKA, V. 1923, Naši stavbarji minule dobe. - *Zbornik za umetnostno zgodovino* 2/1-2, 1-9.
- STOPAR, I. 1976, Poznogotske pečnice s celjskega območja. - *Var. spom.* 20, 275-306.
- STOPAR, I. 1977, Renesancne pečnice s celjskega območja. - *Var. spom.* 21, 63-100.
- STOPAR, I. 1986, *Gradovi na Slovenskem*. - Ljubljana.

- STOPAR, I. 1991, *Joseph Leopold Wiser pl. Berg, Ljubljanski vedutist, kaligraf in miniaturist*. - Ljubljana.
- STOPAR, I. 1992, Architektursymbolik in mittelalterlichen Höfen Sloweniens. - V: *Symbole des Alltags, Alltag der Symbole*, 147-169, Graz.
- STOPAR, I. 1998, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji 1. Gorenjska 3. Med Polhovim Gradcem in Smednikom*. - Ljubljana.
- ŠRIBAR, V. 1972-1973, Razvoj srednjeveške keramike na Otoku pri Dobravi-Freisinški trg Gutenwerth. - *Slovenski etnograf* 25-26, 9-37.
- ŠRIBAR, V. 1972, Arheološko odkrivanje Otoka pri Dobravi - freisinškega trga Gutenwerth. Katalog keramičnega gradiva iz leta 1967. - V: *Projekt "Mihovo" 1*, Ljubljana.
- ŠRIBAR, V. 1975, Die Entwicklung der Mittelalterliche Keramik in Otok bei Dobrava - dem Freisingen Marktflerken Gutenwerth. - *Balcanoslavica* 3, 37-47.
- ŠRIBAR, V. 1979, Otok pri Dobravi-Gutenwerth. Kovinsko gradivo iz izkopnega polja 1. - V: *Projekt "Mihovo" 2*, Ljubljana.
- ŠRIBAR, V. 1983, Chronologie der Eisenfunde des 10.-bis 15. Jh. aus Otok bei Dobrava-Gutenwerth. - *Balcanoslavica* 10, 79-92.
- ŠRIBAR, V., V. STARE in T. BREGANT 1972-1973, Časovno opredeljen razvoj srednjeveške keramike. - *Slovenski etnograf* 25-26, 38-49.
- ŠUBIC, Z. 1980, Nova razstavna zbirka v Loškem muzeju. - *Loški razgledi* 27, 308-310.
- ŠUMI, N. 1966, *Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem*. - Ljubljana.
- TAIT, H. 1979, *The Golden Age of Venetian Glass*. - London.
- TAIT, H. 1991, *Five Thousand Years of Glass*. - London.
- TOMADIN, V. 1989, *Il Castello di Colloredo di Monte Albano. Testimonianze archeologiche*. - Colloredo di Monte Albano.
- TOMADIN, V. 1992, *Moggio Udinese. Scavi archeologici oi piedi della torre dell'abazia di San Gallo*. - Mariano del Friuli.
- TOMADIN, V. 1993, *Maiolica arcaica. - V: Ceramiche rinascimentali a Udine e altri materiali dello scavo del Palazzo Savorgnan di Piazza Venerio*, Cataloghi e monografie archeologiche dei Civici Musei di Udine 4, 43-46.
- VALENČIČ, V. 1957, Še nekaj steklarn na Kranjskem. - *Kronika* 5/2, 62-68.
- VALVASOR, J. V. 1689, *Die Ehre des Herzogthums Krain* III. del. XI. knjiga. - Laibach, Nürnberg.
- VALVASOR, J. V. 1984, *Slava vojvodine Kranjske*. - Ljubljana.
- VAVKEN, D. in M. MAHER 1991, *Polhov Gradec - graščina. Konzervatorska dokumentacija strukture zidov*. - Ljubljana (arhiv LRZVNKD).
- VAVKEN, J. 1990, *Umetnostna analiza grajskega kompleksa Polhov Gradec*. - Ljubljana (konzervatorsko poročilo, arhiv LRZVNKD).
- VILFAN, S. 1991, *Uvod v pravno zgodovino*. - Ljubljana.
- VONČINA, D. 1958, *Učna snov domoznanstvo. Za pouk spoznavanja prirode in družbe v šolah občin Borovnica, Dobrova, Logatec, Ljubljana Vič-Rudnik, 81-99*, Ljubljana.
- VOR DEM GROSSEN BRAND 1992, *Vor dem grossen Brand. Archäologie zu Füssen des Heidelberger Schlosses*. - Stuttgart.
- VUGA, D. 1981, Poročilo o izkopavanju na gradu Rihemberk nad Branikom leta 1971. - *Gor. let.* 8, 5-42.
- VUGA, D. 1982, Poročilo o izkopavanju na Gledanici nad Štanjelom I. 1972. - *Gor. let.* 9, 3-12.
- ŽBONA-TRKMAN, B. et.al. 1991, *Grajska zapuščina*. - Dobrovo (katalog razstave).
- ŽUPNIJSKA KRONIKA, *Župnijska kronika župnije Polhov Gradec od srednjega veka do leta 1940*. - Polhov Gradec (Janez Štrukelj, tipkopis).

The manor house at Polhov Gradec

Summary

The manor house/castle (*fig. 1*) stands on a gentle rise above the Božna Stream on lot 154 of the cadastral registry of the Polhov Gradec district. Rescue archaeological excavation was undertaken in 1991 and 1992 on the ground floor of the manor house, at the same time as architectural renovation and reconstruction of the castle structure. The renovation was undertaken by the Ljubljana Regional Office for the Protection of the Natural and Cultural Heritage, while the excavations were directed by Martin Horvat of the Municipal Museum of Ljubljana.

DESCRIPTION OF THE TERRAIN

The area of the castle was divided into sectors in a system of 2 x 2 m quadrants (*fig. 2*). The relative zero reference point was measured at 379.58 m above sea level. In each room we first numbered the existing walls and partition walls (*fig. 3*), and then the excavated cultural strata, ditches, foundations, etc. Prior to the start of research in 1991, the original floors in all rooms of the castle interior had been removed, as well as the cement floor surfaces in rooms 12, 13, and 14 (*fig. 2; 4*). The destruction caused by construction activity had afflicted all the rooms, through which they had drawn pipes for sewage, drainage, and water (*fig. 5*). In all rooms (with the exception of rooms 2 and 3), foundations of walls and partitions were

apparent on the very surface. They had been placed on geological bedrock (slate or loam - *fig. 4*), from which we concluded that the earlier cultural strata had been destroyed.

THE EARLIEST WRITTEN SOURCES FOR THE BUILDING HISTORY

Polhov Gradec was settled by the Spanheim family in the 12th century, from the center of their landed properties - Ljubljana. The first to be mentioned in 1261 was Henrik of Polhov Gradec.¹⁰ The first mention of Polhov Gradec also dates to that year, under the name of Pilchgrez.⁸ Shortly after their arrival, they placed the first fortification on the hill of Kalvarija (Stari grad), which was depicted in an engraving by Valvasor (*fig. 14*). The Polhov Gradec parish priest Štrukelj⁹ discovered a drawing on a piece of leather in the castle library, which he interpreted as a depiction of the old castle (*fig. 15*).

At the end of the 13th century, ownership over the serfs and land was divided into separate branches. At the beginning of the 14th century, they lived in two neighboring castles. In 1315, the manor house, called "nidern purch ze Pilchgraecz", was first mentioned in the sources.¹⁶ On the 20th of January 1330, in Trento, Count Henrik of Tyrol in a legal deed permitted ("erlaubt") Hertlein of Polhov Gradec to build a castle, "Burg zu Billichgratz zu bauen".¹⁷ According to Dušan Kos, the upper

castle would have had a tower-like shape,¹⁹ and as “*turn ze Pilichgaecz*” it was mentioned as late as 1350.²⁰ It was again mentioned under the same name in 1367, when Uršula and her son Konrad of Polhov Gradec (*Polhograjski*) sold the mentioned castle together with the castle hill (“*mitsampt dem purchperg*”) to Ulrik and Herman, the Counts of Celje.²¹ The Polhograjski family still counted half of the tower as their possession up to 1368. In that year Ulrik of Celje purchased from them the other half: “*halben turen an der veste ze Pilchgrez*”.²² Even before both castles passed into the estates of the Counts of Celje, Rudolf Polhograjski became the owner of the lower manor house, called “*hof ze Pillichracz gelegen ze dem Langen aker*”,²³ which was subsequently mentioned as a *hof* in 1412. The location of the lower manor house is apparent from the sales agreement with Count Herman of Celje, as it lay “*vnder dem haws ze Pilichgraetz*”, i.e. under the fortress or upper castle, below which the tradesmen’s houses, “*hofstetl*”, were also located (“*vnder der vesten ze Pilichgraetz*”).²⁴ Probably during the time of Lamberg, the old castle, like most of the others throughout Slovenia, experienced a strong earthquake. On the 26th of March 1511, the old castle of Polhov Gradec would have been shaken, and it was finished off by looting and burning at the hands of rebellious serfs in the widespread Peasant Uprising of 1514-1515, as this was one of the focus points.²⁶

BUILDING ANALYSIS

Eight construction phases of the manor house were defined through the building analysis (*fig. 17*). The earliest remains of activities in this area were found in Room 1. A ditch (SE 016) extended in mirror image to the existing western wall, 70-90 cm in width (*the phase prior to the first masonry architecture*). Fragments of pottery and daub found in the ditch do not enable any exact chronological determination of this intervention. In the first construction phase, dated to the mid 14th century, the first rectangular building arose (*fig. 4; 6; 7; 8*), measuring 12 x 9.3 m, with walls from 80 to 120 cm thick (*construction phase I*). The height of the original building extended at least to the height of the present story. The archaeological material of this phase in similar contexts appears from the 13th century, and mostly to the 14th and 15th centuries. Finds later than the 16th century were not found in the first room, and thus it was concluded that the room was covered at the latest at this time, probably with a wooden floor, which “hermetically sealed” the layer below it. In 1439, the castle had been attacked and “destroyed” by Jan Vitovec.⁴³ The state in the field showed major damage to the eastern external façade (*construction phase II*), which was entirely demolished, just like part of the southern wall (*fig. 9*). This speaks in favor of the hypothesis that in the 15th century some kind of catastrophe had occurred. As the finds in the fill of the ditch for building a new eastern façade are dated primarily to the 15th and only partly to the first half of the 16th century, the repair of the structure had probably already been finished then. The possibility cannot be excluded that the construction of the eastern façade was related to the first extension (*construction phase III*) of the manor house towards the north, which took place sometime in the 16th century, in the period up to the earthquake (1511) and the peasant uprising (1514 and 1515).⁴⁶ The renovation of the castle of Polhov Gradec was probably overseen in 1536 by the master mason Ivan Črt.⁴⁷ The building was again extended towards the north, and it measured 18.3 m on the long sides, and 12.5 m on the short sides (*construction phase III*). The eastern façade was decorated with a small tower (*fig. 16*). The structure was indented in two places on the eastern façade. In construction phase IV, the structure was again enlarged to measurements of 24 x 12.5 m. To the north, in room 11, they

carved out a cellar from the bedrock (*fig. 4; fig. 11*), to which a stone staircase led. According to the interpretation of Ivan Stopar,⁴⁸ this phase can be dated to the period around 1600, or to the first half of the 17th century. Towards the end of the 17th century, the manor house received the form in outline that it had during the time of Valvasor (*fig. 14*). Perhaps the new image was inspired by the Edlings, the owners of the castle of Polhov Gradec from 1642 to 1653,⁵² or by the Knights of Troppenau (1657). In the 17th century, the eastern loggia of the castle was paved with rounded river cobbles (“cats’ heads”). The other rooms were lowered in level or even cut into the bedrock (for instance wedges for fitting beams - SU 145 in room 11), and were covered with wooden floors (*fig. 6*). The original access to the cellar from room 11 was replaced by a new one, which led from the eastern entrance hall; the old one was walled up with a brick arched ceiling. During the 17th century, the exterior eastern wall (*fig. 8-12*) was demolished, and a new one was built (*construction phase Va*). Somewhat later, an addition was made to the new façade (*construction phase Vb*), where the first floor was the castle chapel, with stucco decorations in the Italian manner. Considering the data from sources, it is possible that the entire renovation and construction was led by Mark Anton I. Kunstelj (1657-1693). An empty space between the new and old façade walls of a meter to a meter and a half remained, and the new owners used this to clear away the ruined walls and objects of their predecessors displeasing to their taste. In the 18th century (*construction phase VI and VII*), the manor house acquired the appearance and dimensions that it has today. There was no archaeological excavation in the far northern section (rooms 12, 13, 14), and thus there are no finds of later date. As was emphasized, the earlier rooms had already been covered over, probably with wooden floors, and thus in the excavated strata later material was not preserved. It is further thought that in that period they had already had a better organized disposal system, in the form of a refuse pit, perhaps in the vicinity of the structure.

THE ARCHAEOLOGICAL MATERIAL

The majority of the excavated archaeological material is represented by fragments of pottery (77% of all material). In the earlier strata (*construction phases I and II / 14th-15th centuries*), there were less finds, while in the later strata (*construction phases III - Va and Vb / 16th and 17th centuries*) and fill material, finds from various material appeared in addition to fragments of pottery vessels. The eating habits of the lords of Polhov Gradec can be concluded on the basis of the bone finds: they primarily ate beef and pork, as well as poultry meat, and also game. Hunting is further indicated by an arrowhead, which on the basis of analogies can be dated to the 14th-15th centuries⁸³⁻⁸⁴ (*Pl. 1: 2*). Shellfish arrived in the castle kitchen from the coastal region of Primorje. They were not present in the earlier phases, appearing only in fill together with other finds from the 16th and 17th centuries. The castle dwellers also dined on fish.

Building equipment was mostly represented by nails. In the earliest phases (I and II / 14th-15th centuries), the material was mostly stone and wood, and was fairly scarce in terms of finds. Keys may have belonged to some wooden chest or the door of a wardrobe (*Pl. 2: 1,2*). Two rooms of the earliest structure were probably heated by simple bowl tiles (*Pl. 4: 1-13*). Unglazed pots stood around the hearth⁸⁵⁻¹⁰¹ (*Pl. 5: 13-21; 6: 2-11,13-16*), as well as finer table ware, such as a cup (*Pl. 6: 1*) decorated with a webbed motif produced with the impression of a small wheeled instrument. On the basis of analogies from Hungary and Austria, it can be dated to the 15th century¹⁰³⁻¹⁰⁹. Most of the later vessels belong to various types of pots and vessels in which they prepared, cooked, and stored provisions. It is

interesting that the majority of cooking vessels and pots have grooves for lids. In the 16th century, and part of the 17th, the castle tables were adorned by plates decorated in an engraved technique¹⁶⁸⁻¹⁸⁶ (*Pl. 9: 14,17* - phase IV; *Pl. 11: 1-4,6,8,11; 15: 2,3* - phase Va), perhaps the products of potters from Škofja Loka or Ljubljana. In the kitchen, the ladies of the house utilized bowls¹⁵³ (*Pl. 9: 9; 13: 10-15; 17: 9; 19: 5*). In them they soured milk and stored legumes and grains, and they also served various foods in them: from porridges and salads to fruit and eggs. Platters were also used for serving (*Pl. 16: 9-11*). Wine, water, cider, and other drinks were served in jugs. A jug with white bands and a red wavy line¹⁵⁶⁻¹⁵⁹ (*Pl. 18: 7*) was found in the fill of SU 129. Small vessels glazed on the inner surfaces were indispensable in the later kitchens (*Pl. 10: 16,17,21-24; 14: 9-12; 15: 7,8; 19: 13,14*). The glazes were green, brown, yellow-brown, or olive green¹⁵⁹⁻¹⁶³. Such vessels were usually single handled, while this material contained only one with a handle¹⁶⁴⁻¹⁶⁷ (*Pl. 10: 24*). They served for heating small portions of food. All, without exception, were scorched on the outer surfaces, which shows their contact with the heat source. In the small vessels (*Pl. 10: 19; 17: 24,25*), in which spices were usually stored, as well as medical substances or perfumes for personal treatment. They were glazed either on the inner or on both surfaces (*Pl. 17: 24*).

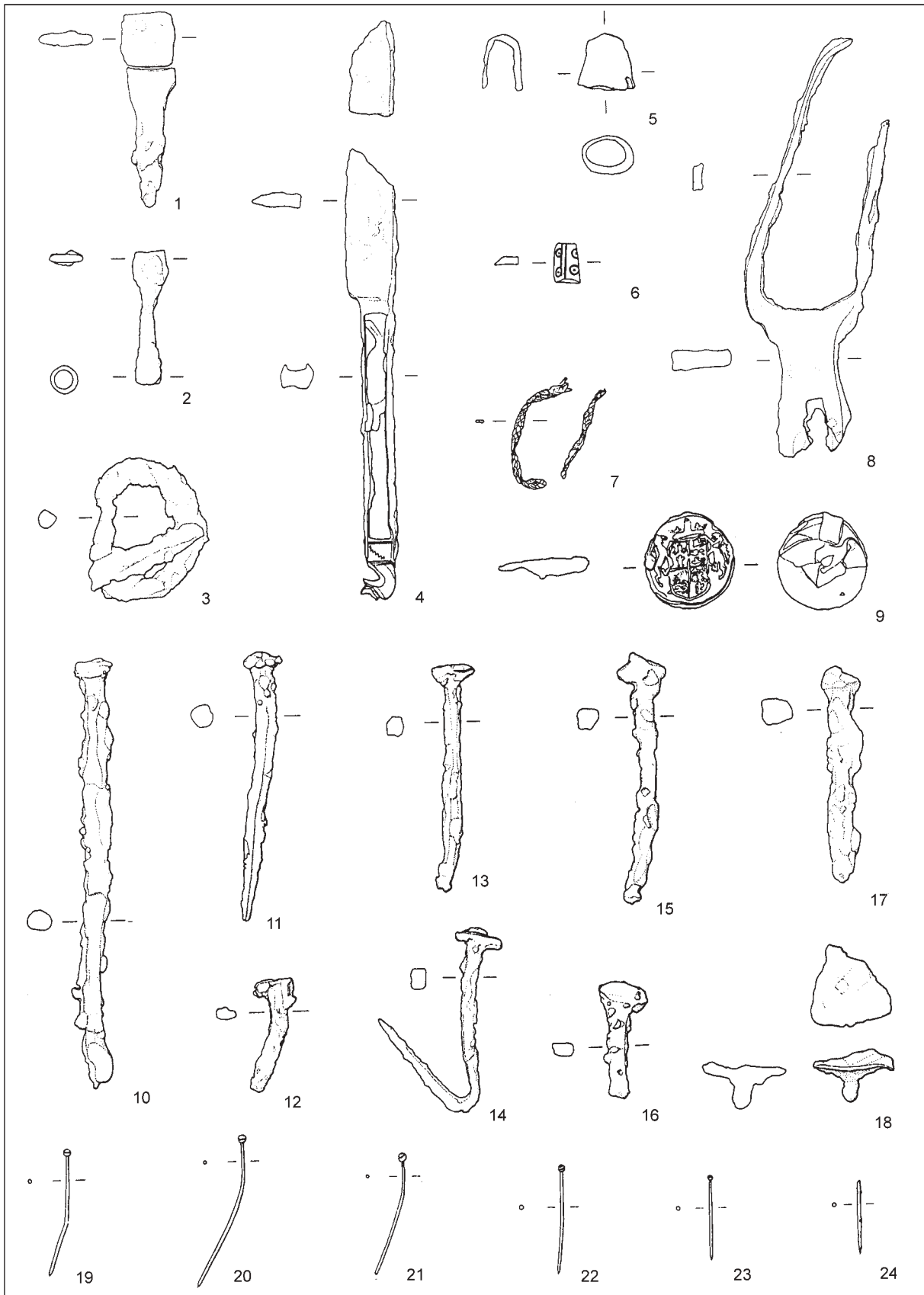
The more luxurious pottery products found in the fill, probably of northern Italian provenience, included a bowl¹⁸⁹⁻¹⁹⁶ (*Pl. 11: 10*) and plate¹⁹⁷⁻¹⁹⁸ (*Pl. 11: 9*), and a bowl (*Pl. 15: 5*) and dish¹⁹⁹⁻²⁰² (*Pl. 15: 4*) decorated with an azure blue glaze and blue painting. Merchandise of English origin, sealed with a lead stamp with the coat-of-arms of the English royal family¹³⁶⁻¹³⁷ (*Pl. 1: 9; fig. 19*), perhaps arrived through the mediation of merchants and a society that acquired an "apalto" (exclusive rights with certain conditions) for importing goods at the beginning of the 17th century from the princes of the province.²⁰⁸

Trade connections with England are perhaps also confirmed by a barrel-shaped glass beaker¹³⁸⁻¹⁴¹ (*Pl. 3: 7*). Other glass products¹⁴²⁻¹⁴⁹ (*Pl. 2: 5-13; 3: 1-6*), could well be the products of one of the Ljubljana glassworks. Towards the end of the 16th century, the castle was taken over by Jurij Khisl, the offspring of the owner of the glassworks at Fužine in Ljubljana,²¹⁰ followed by Janez Krstnik Moscon.²¹¹ The provenience of the owner's landed possessions must have also dictated the trade, cultural, business, and other connections. The fragility of glass makes it unsuitable for long and demanding transport, and the hardly exacting forms of the flasks and beakers found are highly reminiscent of similar ones from Ljubljana. The Khisl glassworks were bought by Krištof Pruner - the list of the stock included a glass inventory similar to ours. The entire castle had window glazing at least in the 16th century. This is shown by blown glass panes¹⁵⁰ (*Pl. 2: 11*).

A macroscopic analysis of the production technology was performed on the pottery. The results are presented in detail in the chapter: Results of the analysis of the technique and technology of pottery production. Here, I would merely mention the fact that for Polhov Gradec we do not know of written sources that mention pottery. Nonetheless, it is considered that a fair quantity of pottery was of local manufacture. When detailed analyses are performed of pottery from other sites, the possibilities of mutual comparison will be greater. Certainly, it would be desirable for some pottery workshop to be excavated in the future at Polhov Gradec (or in the near vicinity). Only in this manner could it be reliably known how individuals or nobles in the region were supplied.

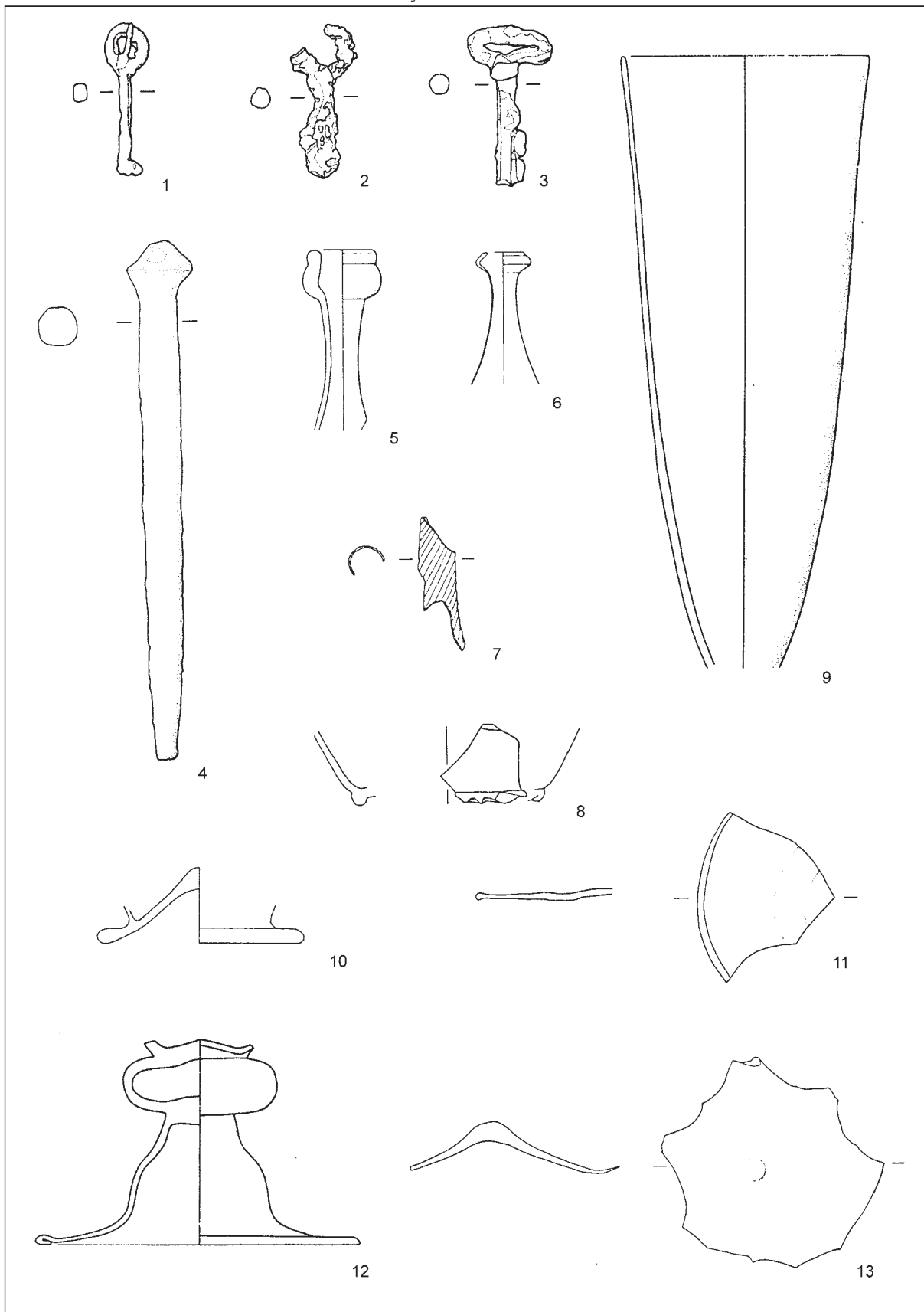
We have discovered only a small part of the mysteries of the castle building and its owners, who with their sway over the subject peasants and extensive rule over lands, left an indelible stamp on the cultural sphere of Polhov Gradec and its broader vicinity.

Janja Železnikar
Krakovska 10b
SI-1230 Domžale

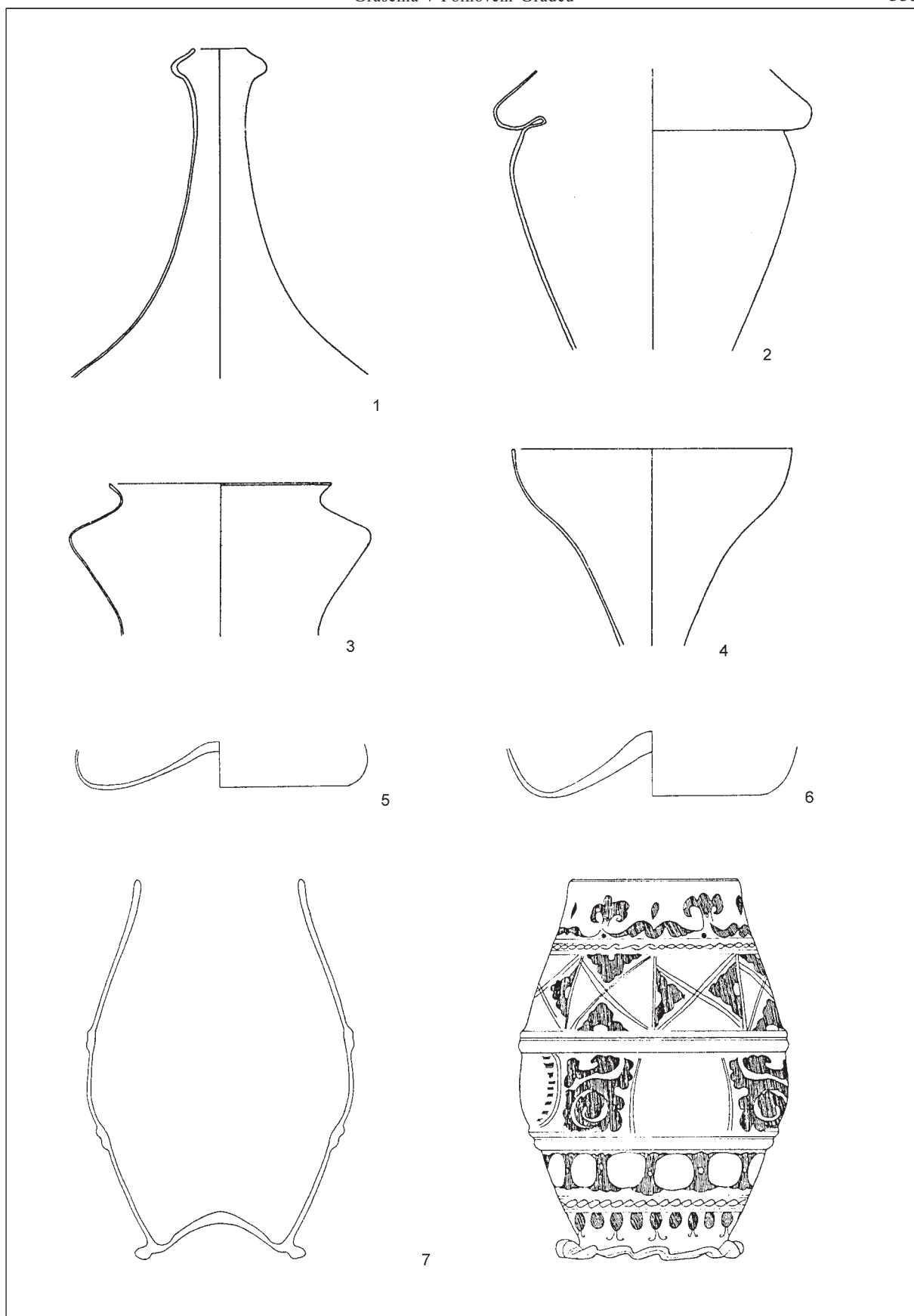

T. 1: Polhov Gradec-graščina. Faza I: 2,6,12-14,22; faza III: 1; faza IV: 4; faza V.a: 5,7-11,16,17,19,21,24; faza V.b: 3,15,23. 1-4,8,10,18 železo; 5,7,19-27 bron; 6 kost; 9 svinec. M. = 1:2.

Pl. 1: Polhov Gradec-manor house. Phase I: 2,6,12-14,22; phase III: 1; phase IV: 4; phase Va: 5,7-11,16,17,19,21,24; phase Vb: 3,15,23. 1-4,8,10,18 iron; 5,7,19-27 bronze; 6 bone; 9 lead. Scale = 1:2.

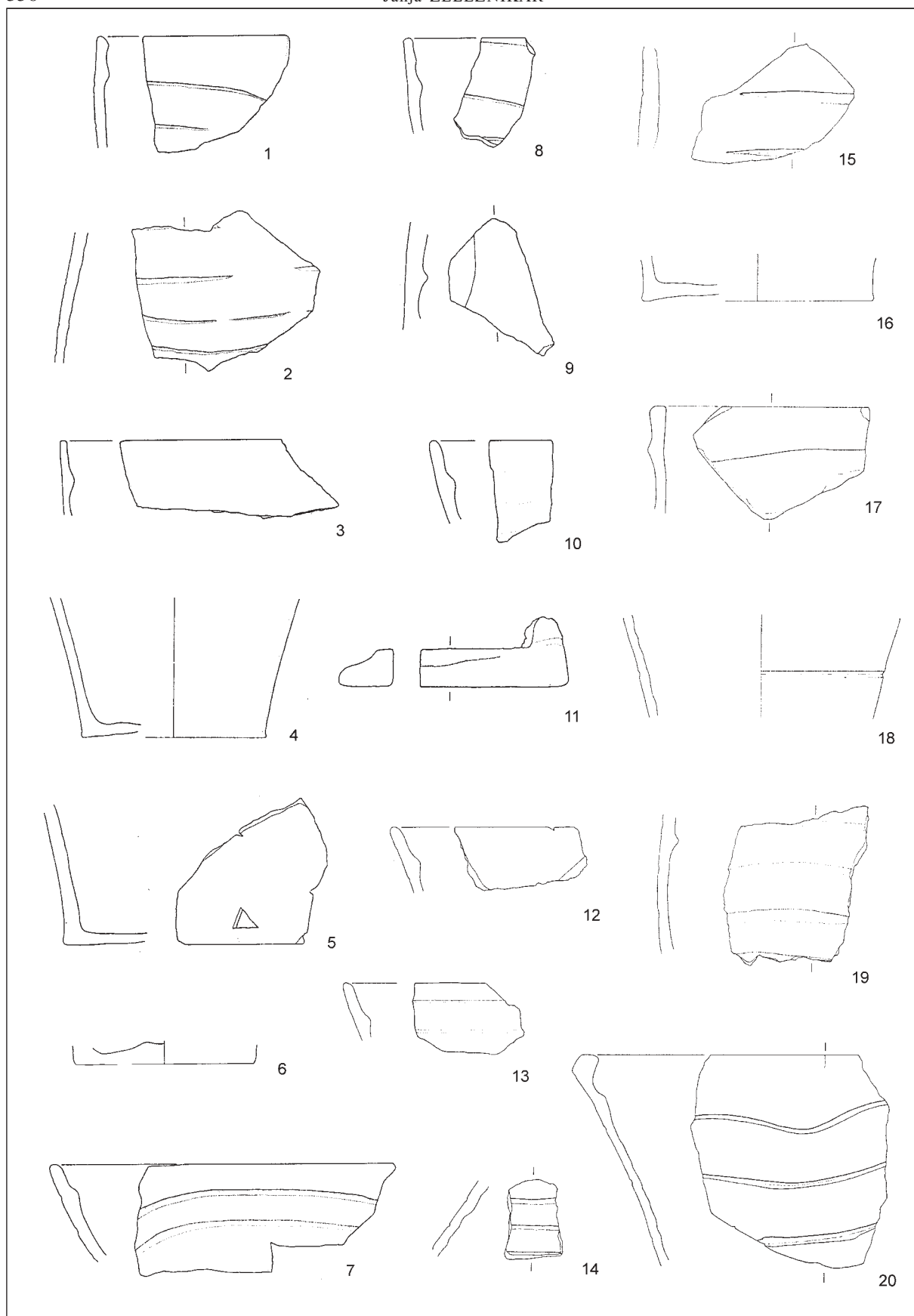

T. 2: Polhov Gradec-graščina. Faza I: 1; faza II: 2,8; faza V.a: 3,4-7,9,10,12,13; faza V.b: 11. 1-4 železo; 5-13 steklo. M. = 1:2.
 Pl. 2: Polhov Gradec-manor house. Phase I: 1; phase II: 2,8; phase Va: 3,4-7,9,10,12,13; phase Vb: 11. 1-4 iron; 5-13 glass.
 Scale = 1:2.

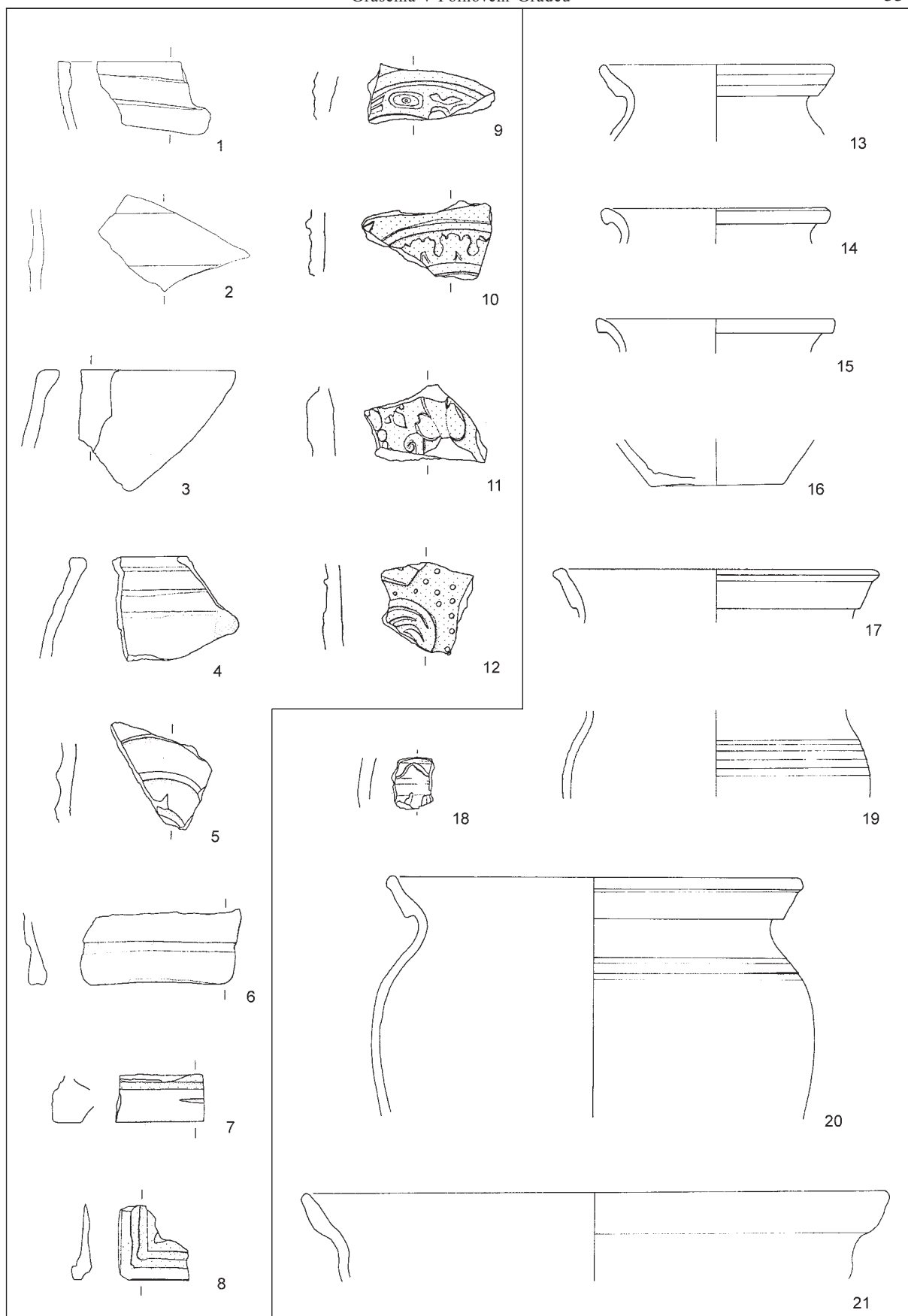
T. 3: Polhov Gradec-graščina. Faza Va: 1-7. Vse steklo. M. = 1:2.

Pl. 3: Polhov Gradec-manor house. Phase Va: 1-7. All glass. Scale = 1:2.

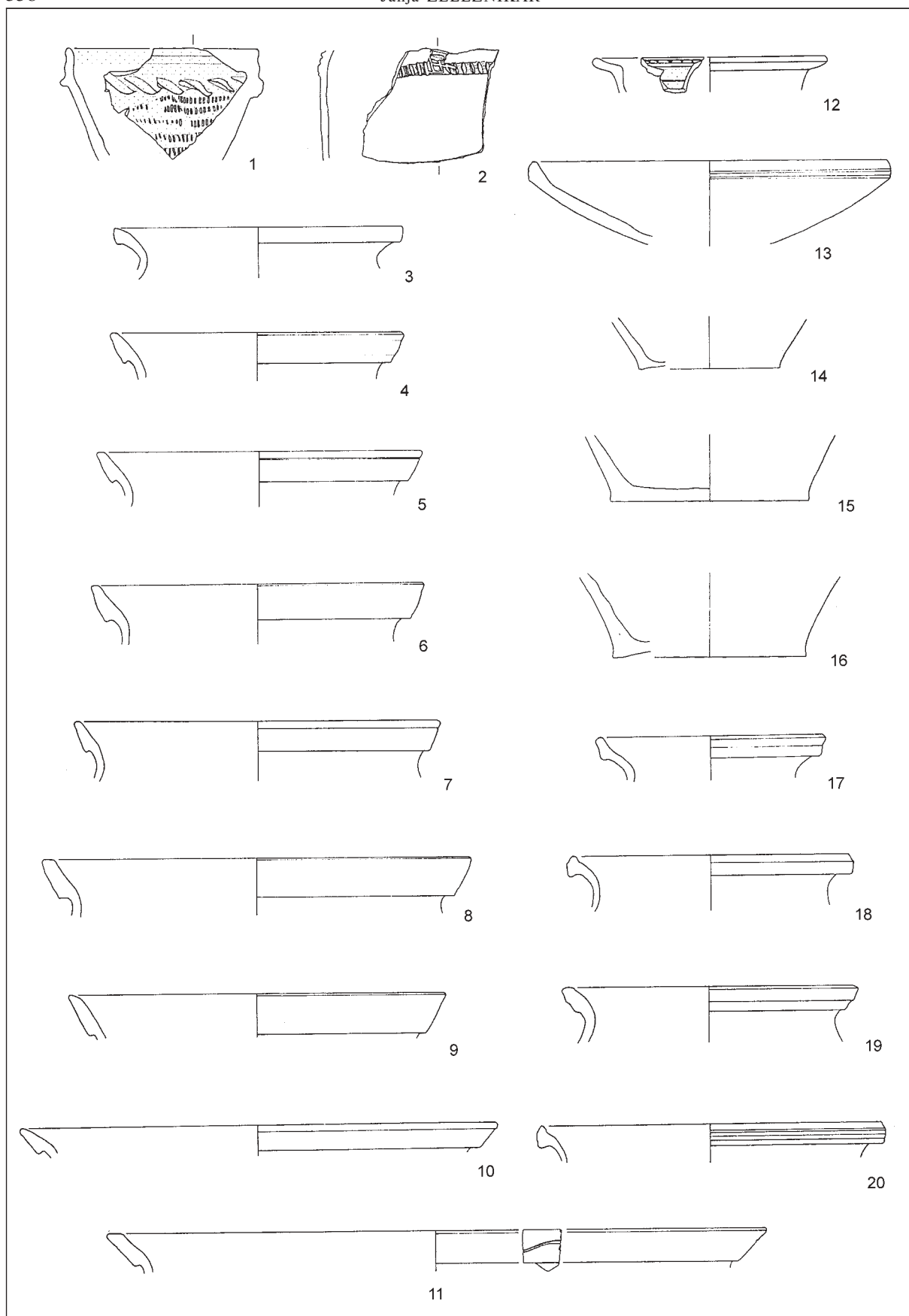
T. 4: Polhov Gradec-graščina. Faza I: 1-5; faza II: 6-13; faza III: 14, faza V.a; 15-20. Vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 4: Polhov Gradec-manor house. Phase I: 1-5; phase II: 6-13; phase III: 14, phase Va; 15-20. All pottery. Scale = 1:3.

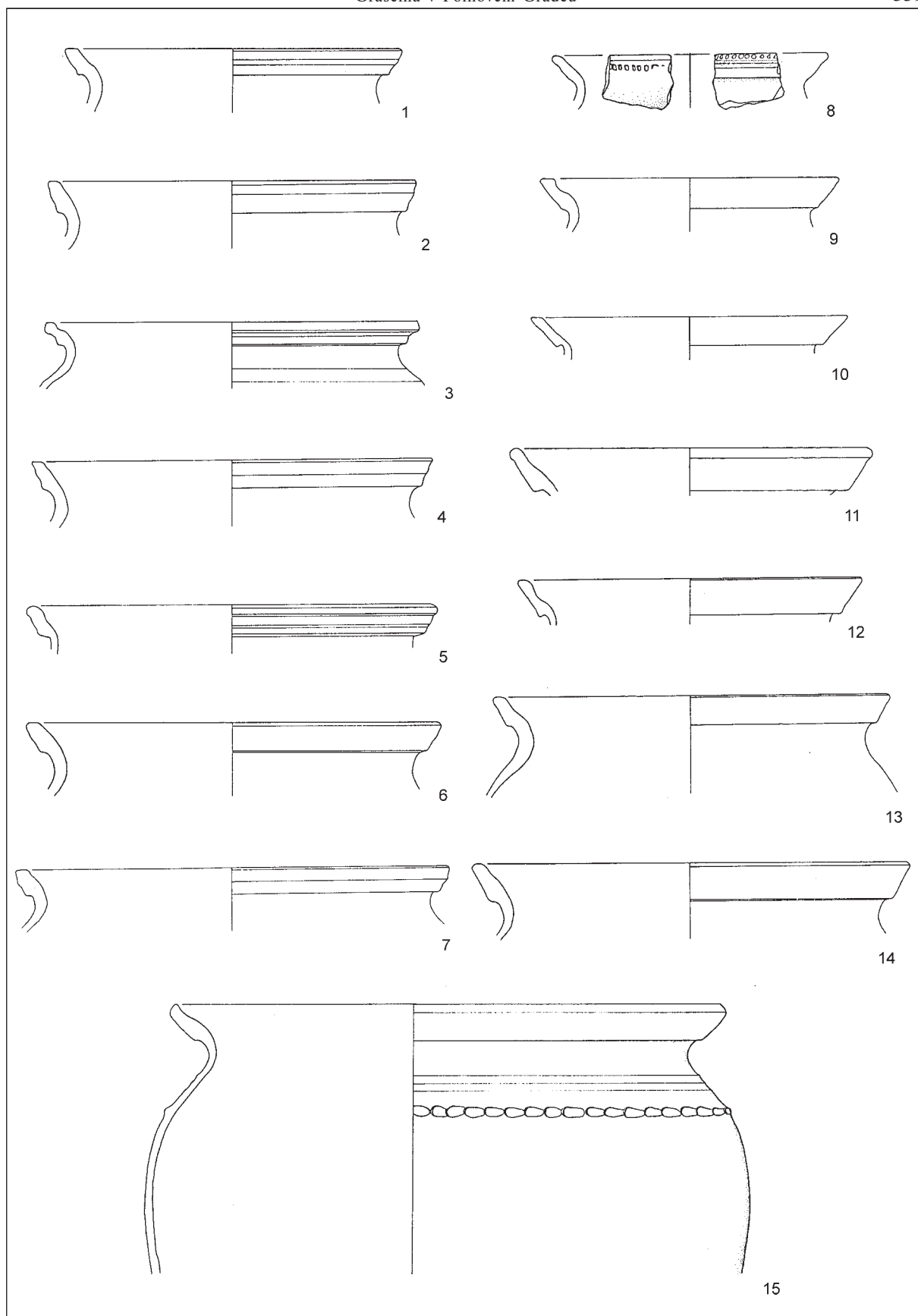
T. 5: Polhov Gradec-graščina. Faza V.a: 1,2; faza V.b: 3-12; faza I.: 13-21. Vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 5: Polhov Gradec-manor house. Phase Va: 1,2; phase Vb: 3-12; phase I: 13-21. All pottery. Scale = 1:3.

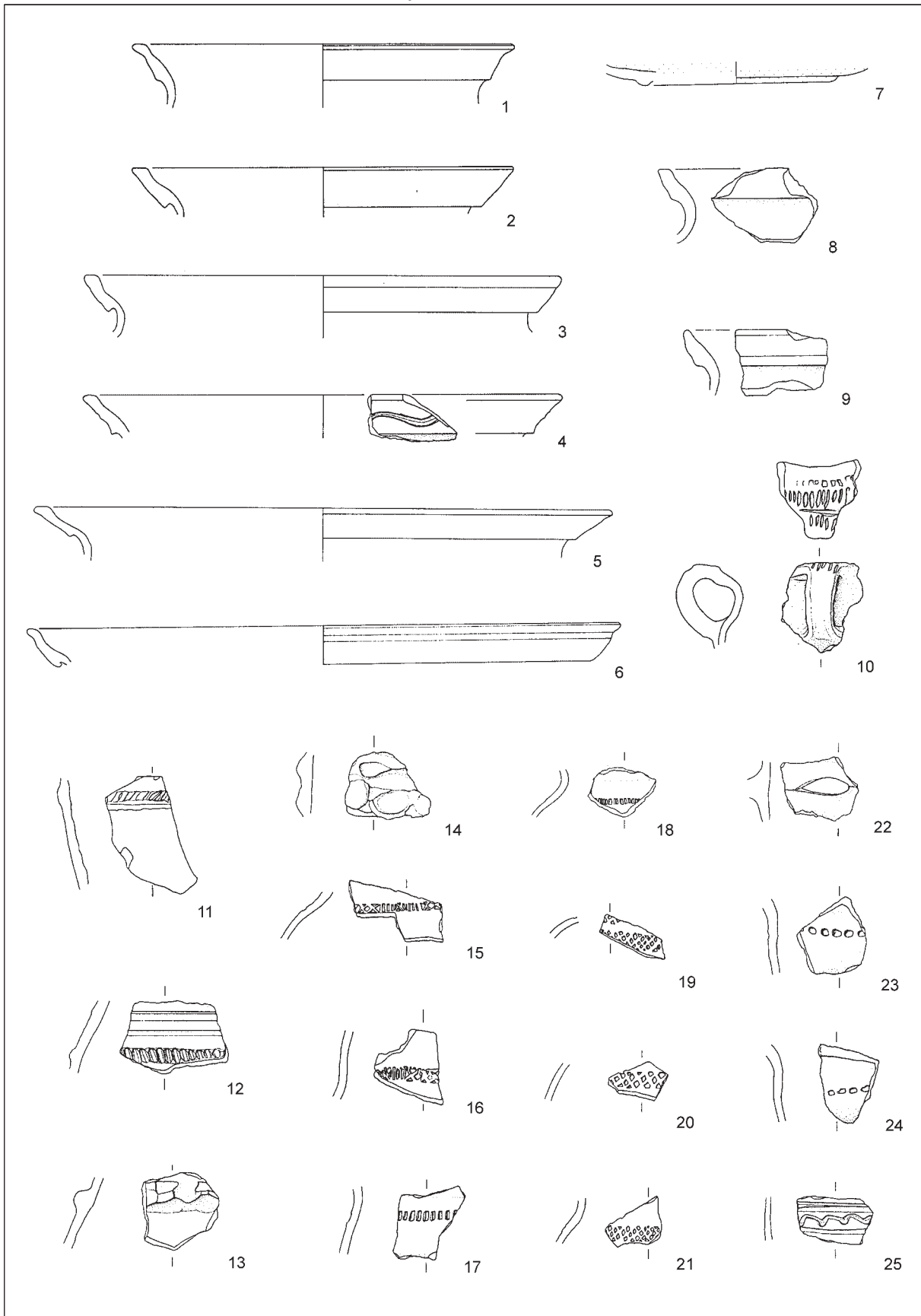
T. 6: Polhov Gradec-graščina. Faza II: 1-16; faza III: 17-20. Vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 6: Polhov Gradec-manor house. Phase II: 1-16; phase III: 17-20. All pottery. Scale = 1:3.

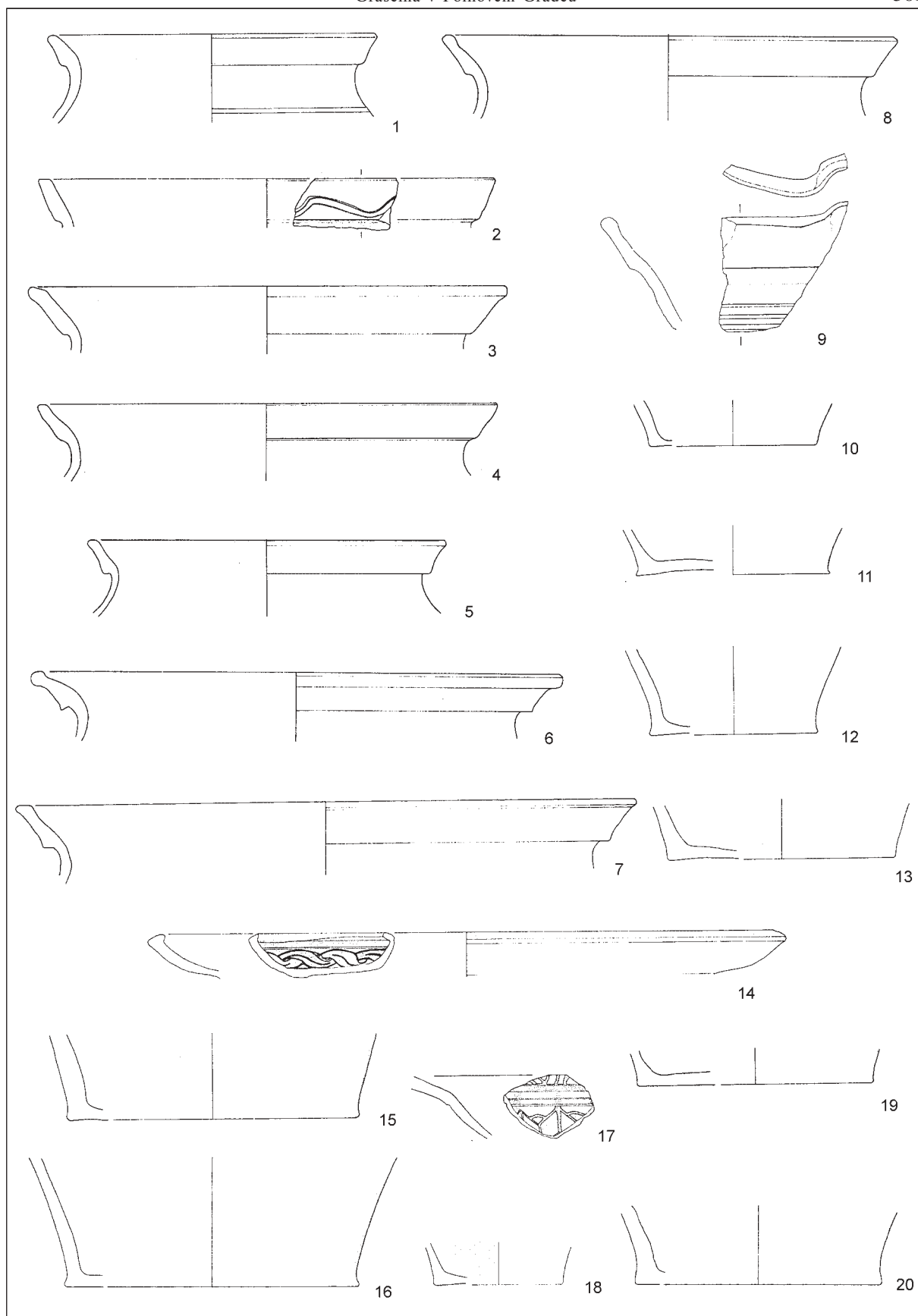
T. 7: Polhov Gradec-graščina. Faza III: 1-15. Vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 7: Polhov Gradec-manor house. Phase III: 1-15. All pottery. Scale = 1:3.

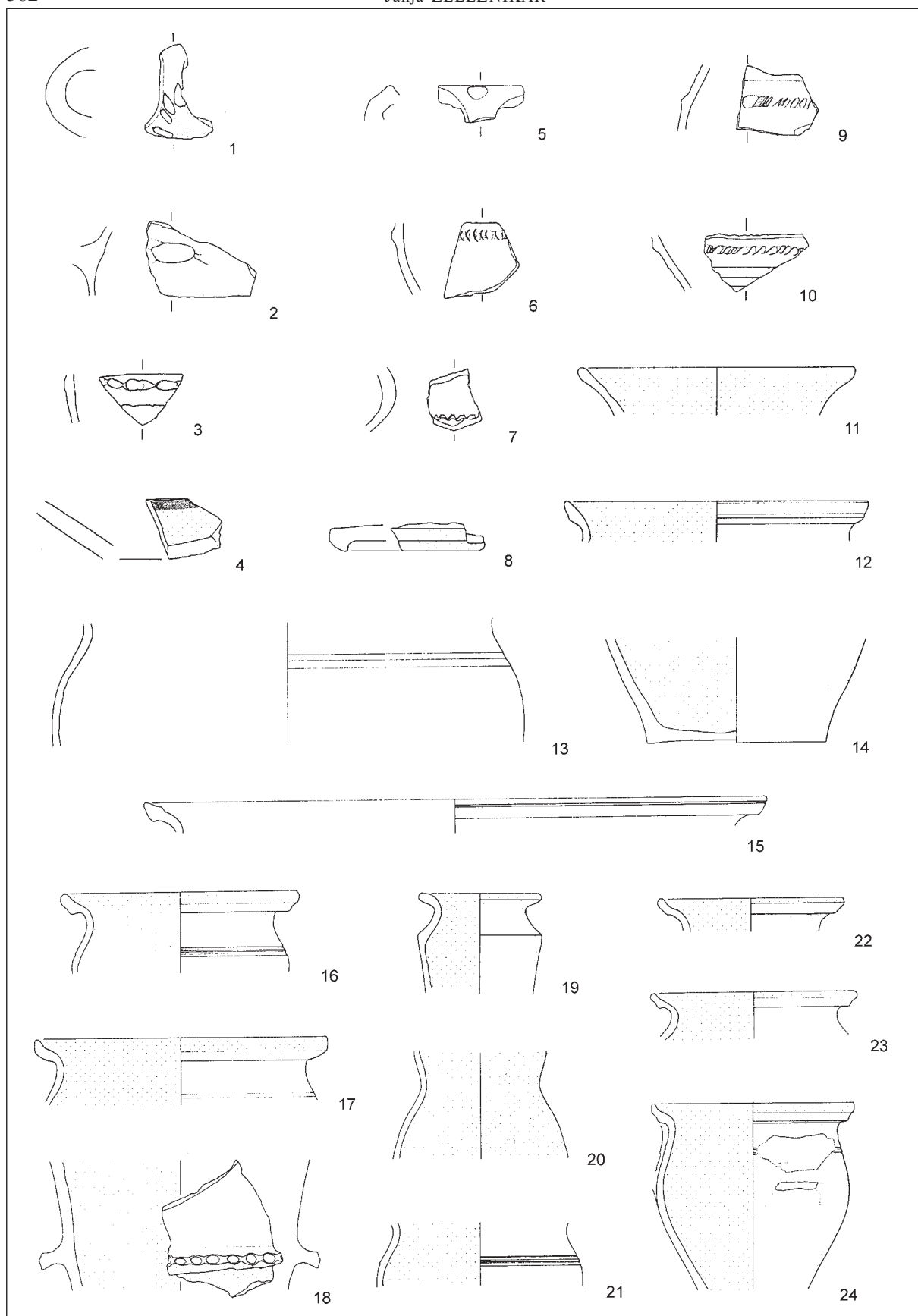
T. 8: Polhov Gradec-graščina. Faza III: 1-25. Vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 8: Polhov Gradec-manor house. Phase III: 1-25. All pottery. Scale = 1:3.

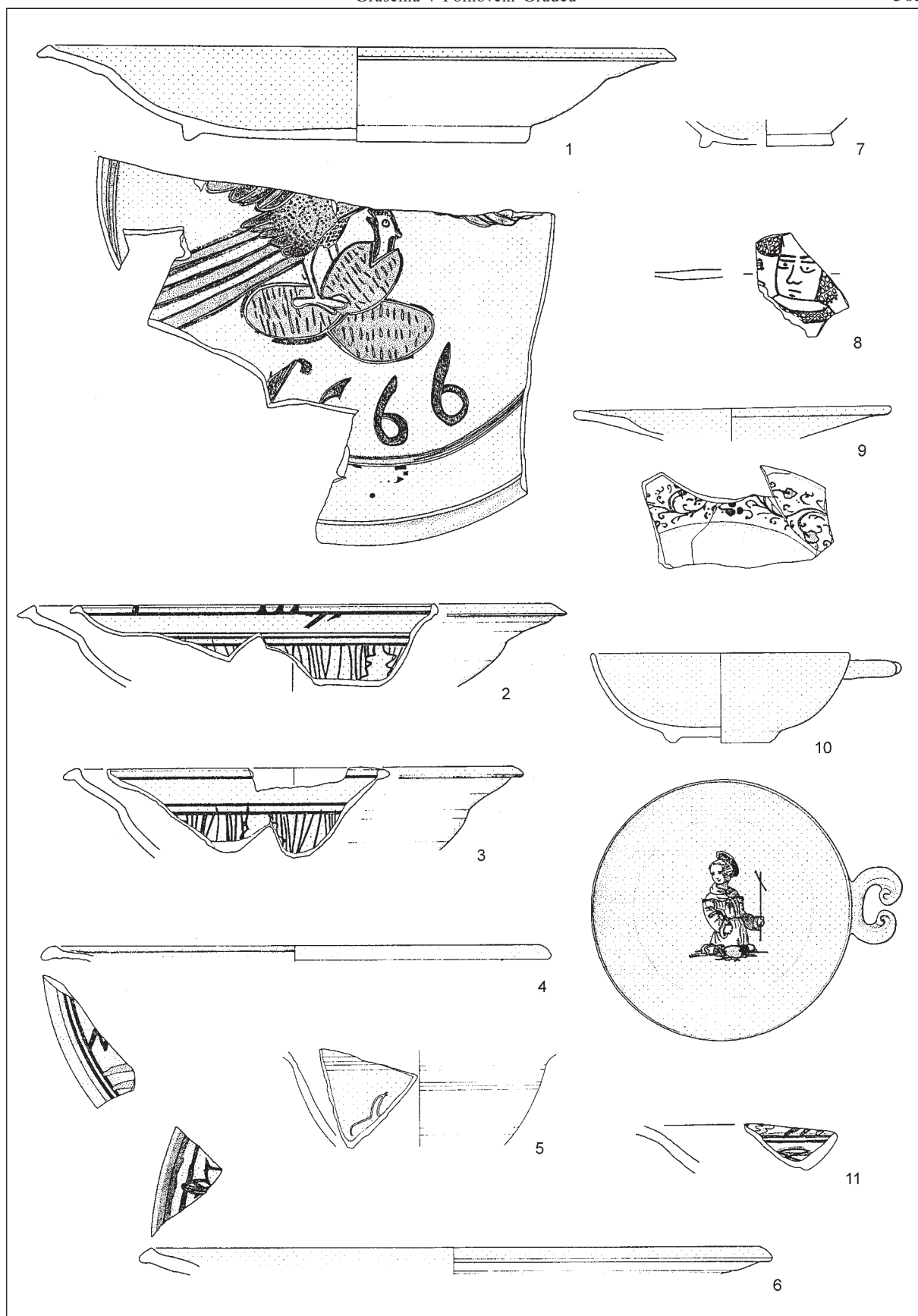
T. 9: Polhov Gradec-graščina. Faza IV: 1-20. Vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 9: Polhov Gradec-manor house. Phase IV: 1-20. All pottery. Scale = 1:3.

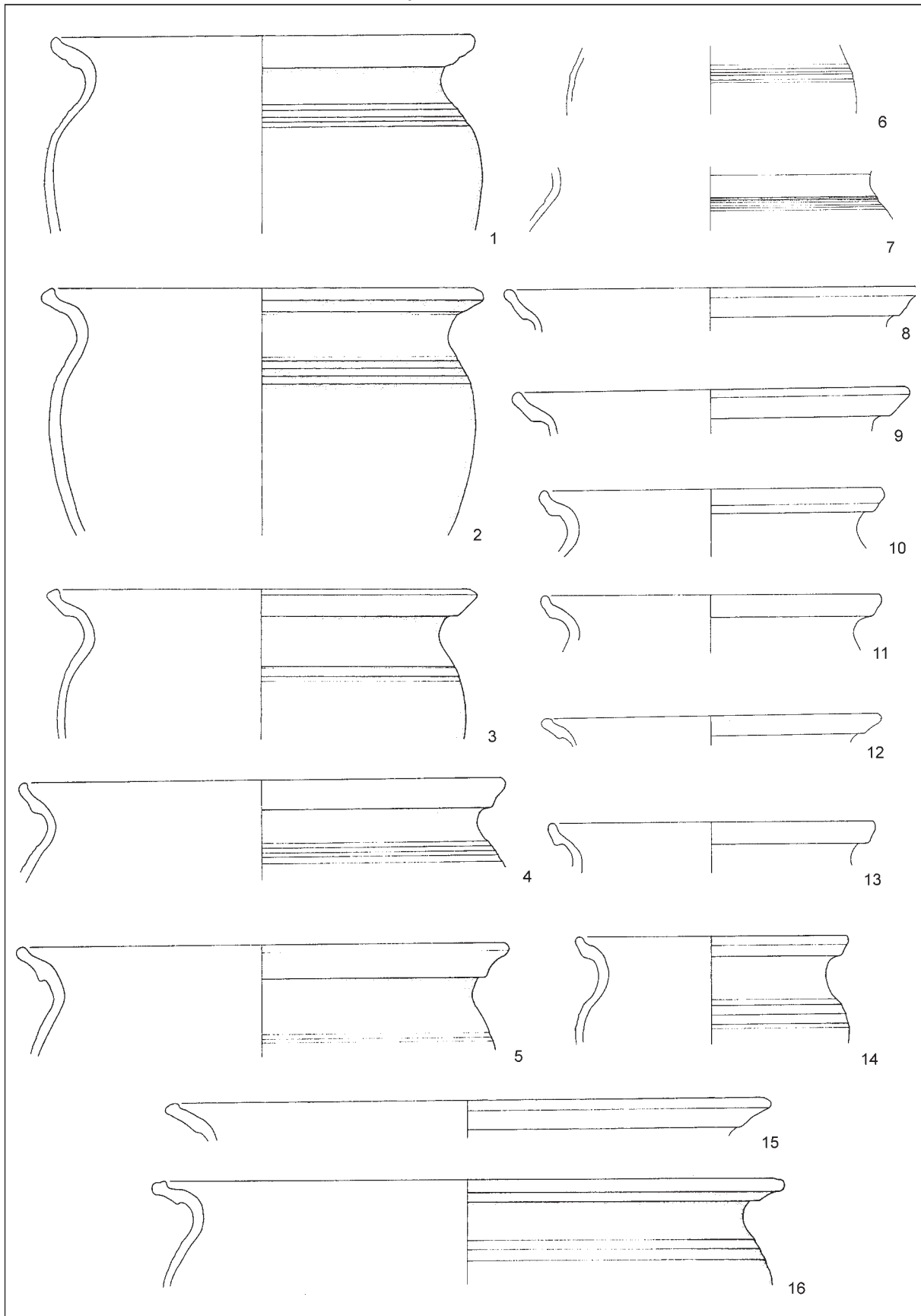
T. 10: Polhov Gradec-graščina. Faza IV: 1,2,5-7,9,10; faza V.a: 3,4,8,11-24. Vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 10: Polhov Gradec-manor house. Phase IV: 1,2,5-7,9,10; phase Va: 3,4,8,11-24. All pottery. Scale = 1:3.

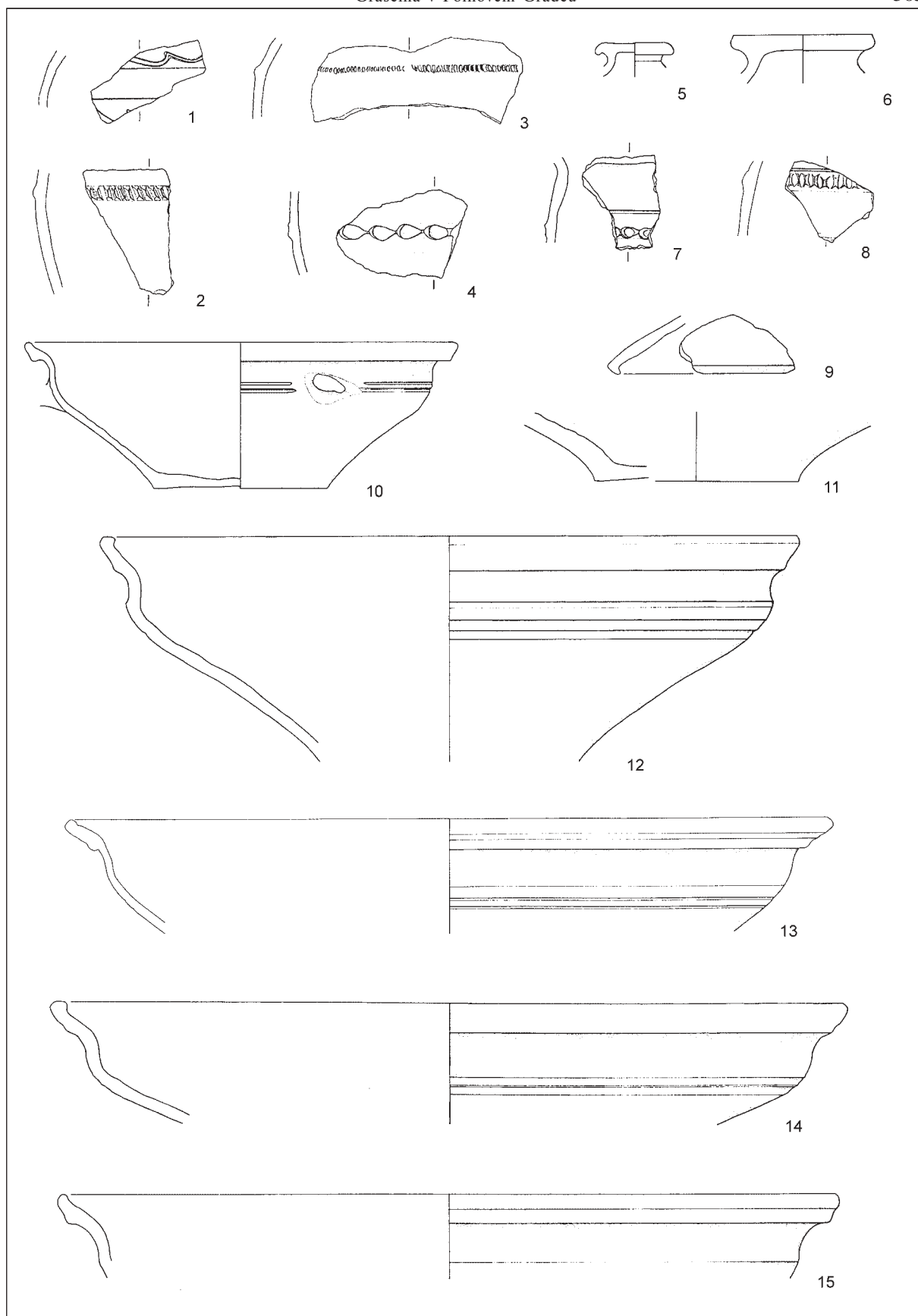
T. II: Polhov Gradec-graščina. Faza V.a: 1-11. Vse keramika. M. = 1:3.

Pl. II: Polhov Gradec-manor house. Phase Va: 1-11. All pottery. Scale = 1:3.

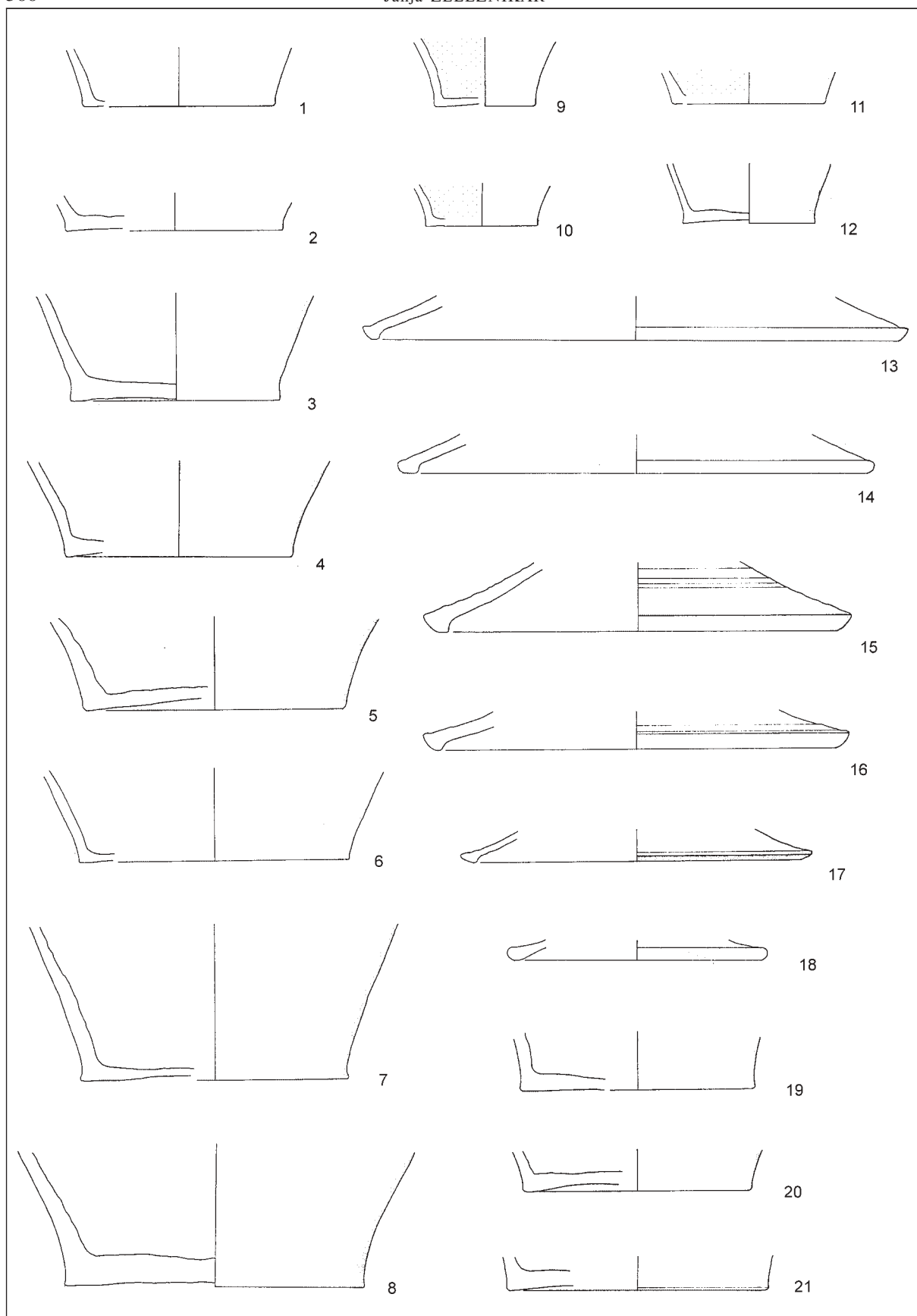
T. 12: Polhov Gradec-graščina. Faza V.a: 1-16. Vse keramika. M. 1-5,8-16 = 1:3; 6,7 = 1:4.

Pl. 12: Polhov Gradec-manor house. Phase Va: 1-16. All pottery. Scale 1-5,8-16 = 1:3; 6,7 = 1:4.

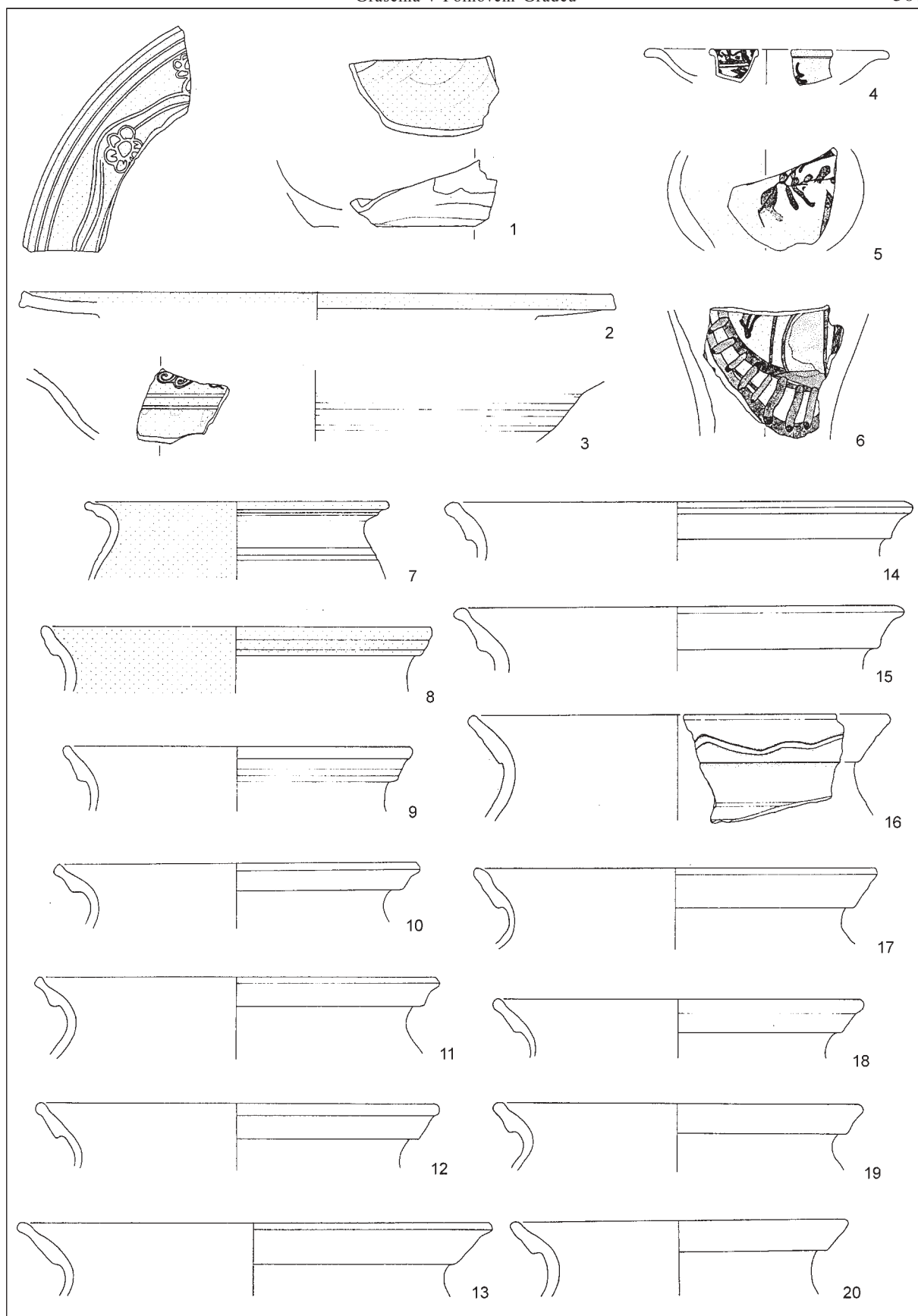
T. 13: Polhov Gradec-graščina. Faza V.a: 1-15. Vse keramika. M. 1-12,14,15 = 1:3; 13 = 1:4.

Pl. 13: Polhov Gradec-manor house. Phase Va: 1-15. All pottery. Scale 1-12,14,15 = 1:3; 13 = 1:4.

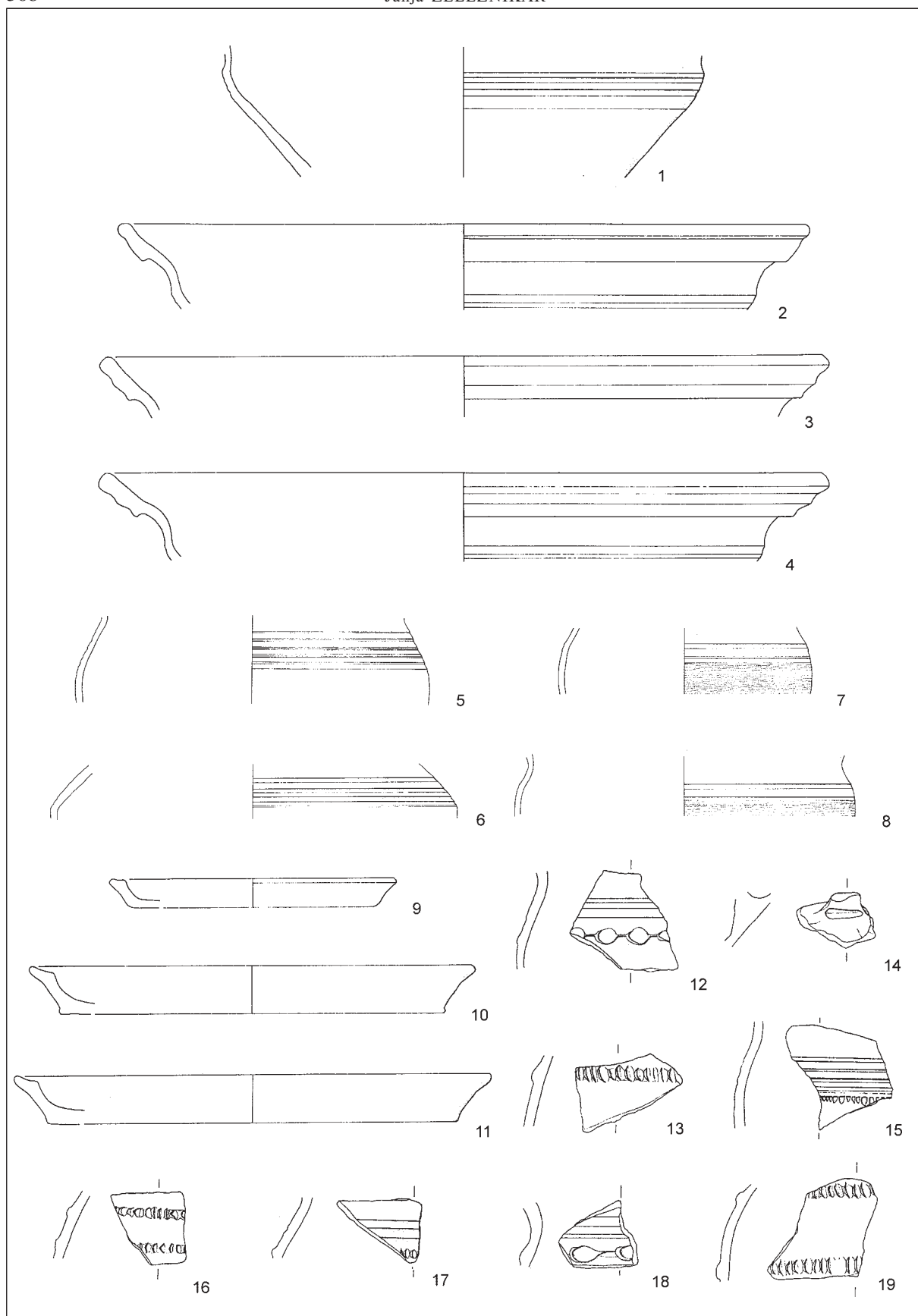
T. 14: Polhov Gradec-graščina. Faza V.a: 1-21. Vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 14: Polhov Gradec-manor house. Phase Va: 1-21. All pottery. Scale = 1:3.

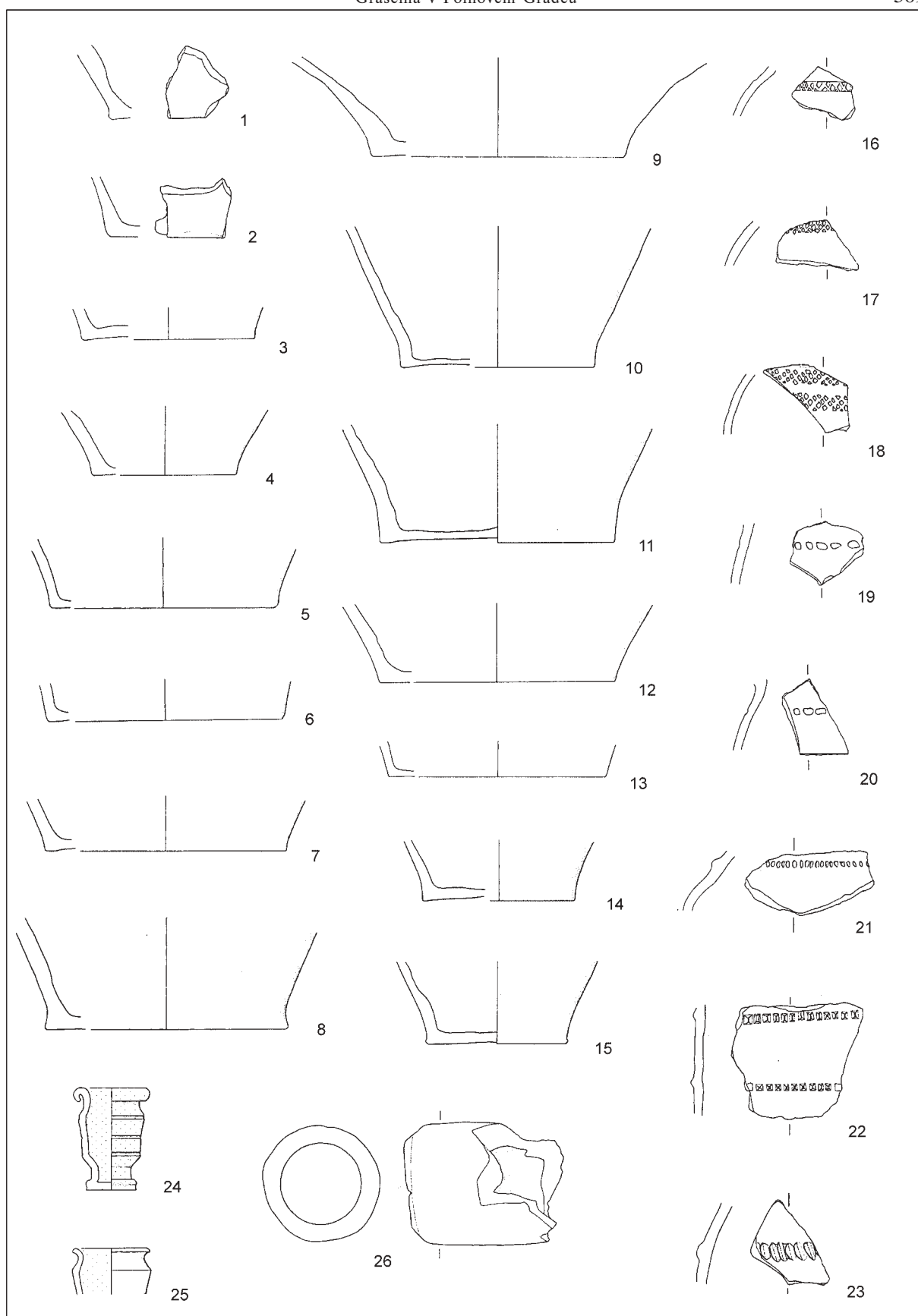
T. 15: Polhov Gradec-graščina. Faza V.a: 1-20. Vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 15: Polhov Gradec-manor house. Phase Va: 1-20. All pottery. Scale = 1:3.

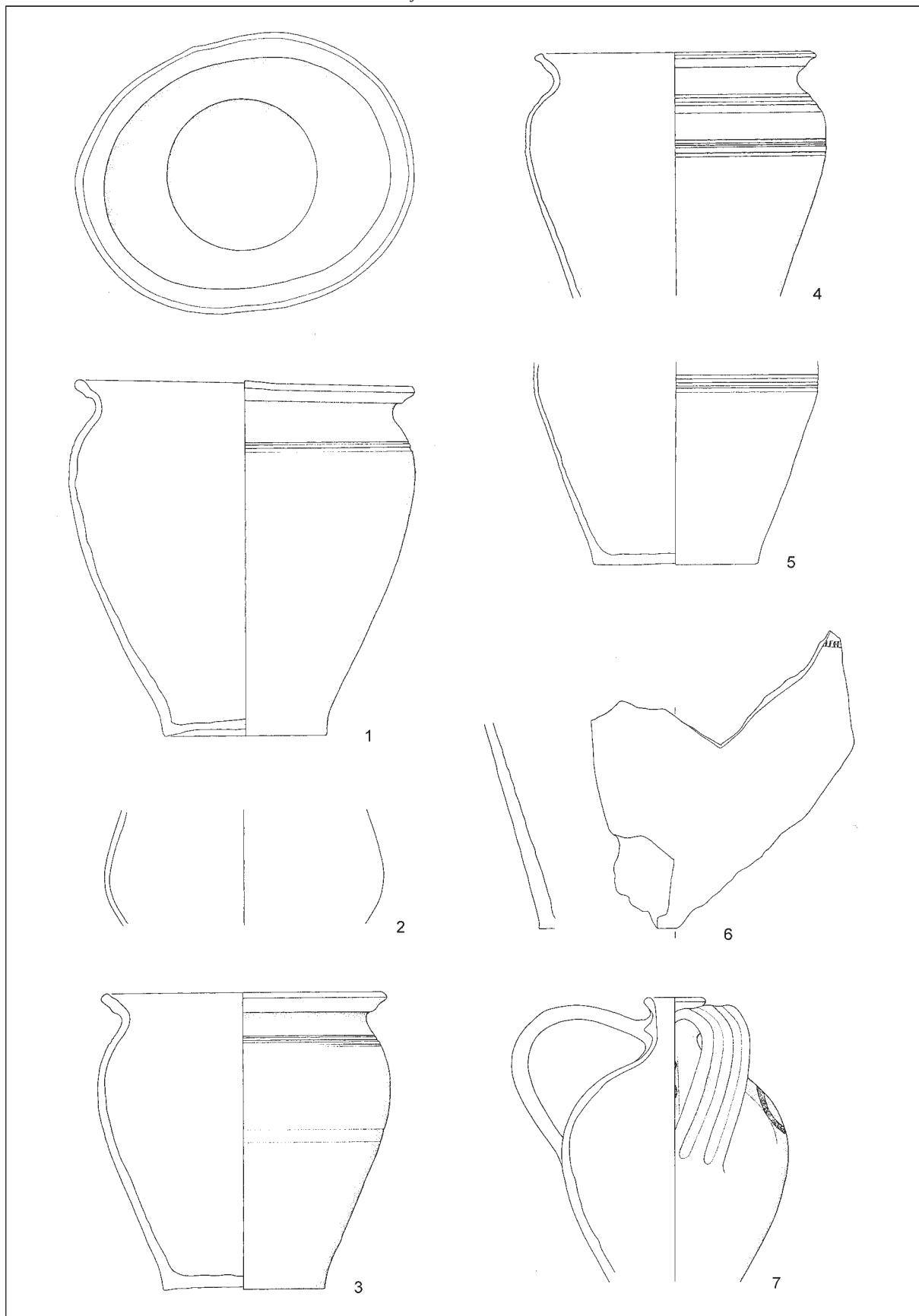
T. 16: Polhov Gradec-graščina. Faza V.a: 1-19. Vse keramika. M. 1-4,9-19 = 1:3; 5-8 = 1:4.

Pl. 16: Polhov Gradec-manor house. Phase Va: 1-19. All pottery. Scale 1-4,9-19 = 1:3; 5-8 = 1:4.

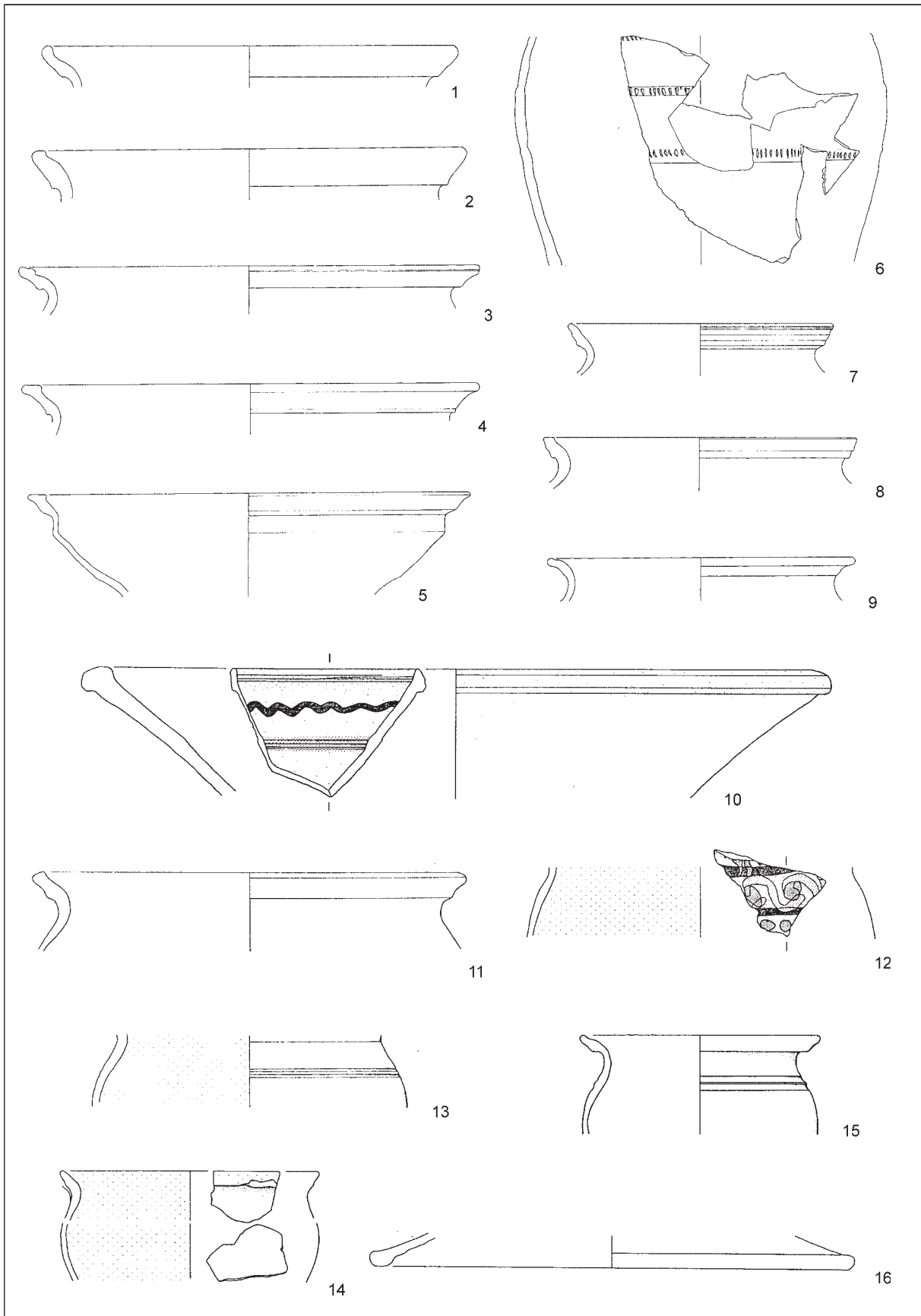
T. 17: Polhov Gradec-graščina. Faza V.a: 1-23. Vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 17: Polhov Gradec-manor house. Phase Va: 1-23. All pottery. Scale = 1:3.

T. 18: Polhov Gradec-graščina. Faza V.a: 1-7. Vse keramika. M. = 1:4.

Pl. 18: Polhov Gradec-manor house. Phase Va: 1-7. All pottery. Scale = 1:4.

T. 19: Polhov Gradec-graščina. Faza V.a: 1-9; faza V.b: 10-16. Vse keramika. M. 1-9 = 1:4; 10-16 = 1:3.

Pl. 19: Polhov Gradec-manor house. Phase Va: 1-9; phase Vb: 10-16. All pottery. Scale 1-9 = 1:4; 10-16 = 1:3.

The boundary stone between Aquileia and Emona

Marjeta ŠAŠEL KOS

Izvleček

V strugi Ljubljanice pod Bevkami je bil poleti 2001 najden mejnik med Akvilejo in Emono, izdelan iz nabrežinskega apnenca. Datacija mejnika je predklavdijska, najverjetneje je iz avgustejske dobe. Sodeč po drugih znanih mejnikih sta imeli na njem omenjeni mesti enakovreden pravni položaj in sta pripadali isti administrativni enoti. Mejniki torej dolazuje, da Emona ni nikoli pripadala Iliriku oz. pozneje provinci Panoniji, temveč je bila v Italiji, pred tem pa v Cisalpinski Galiji.

Abstract

In the summer of 2001, a boundary stone between Aquileia and Emona, made of Aurisina/Nabrežina limestone, was discovered in the bed of the Ljubljanica River below Bevke, some 13 km to the southwest of Ljubljana. It is most probably dated to the Augustan period and is certainly pre-Claudian. According to other similar boundary stones, neither of the two communities involved could be subordinate to the other and both belonged to the same administrative unit. This means that both towns belonged to Italy and that Emona had never been part of Illyricum (or, later, of the province of Pannonia).

THE SITE OF DISCOVERY

In the early summer of 2001, a boundary stone was discovered in the bed of the Ljubljanica River below Bevke (some 13 km to the southwest of Ljubljana), at the mouth of a supposed drainage ditch, some three hundred metres east of the confluence of the Ljubljanica River and the Borovniščica Stream. The mentioned drainage ditch may have been an old bed of the Ljubljanica, or, more probably, the continuation of the Borovniščica Stream, since it is significant that right at that point the Ljubljanica makes an abrupt turn into one of its few meanders.¹ The point of discovery of the boundary stone is merely 1 km east of a farmhouse called Kamin, which is situated between the Zrnica and Borovniščica Streams (*fig. 1*). It is important to emphasize that the boundary stone was found more

or less *in situ*, almost at the meander which, had it existed in the Roman period, would have no doubt been a good point of orientation in this part of the Ljubljana Marsh. Near the mentioned farmhouse there is a relatively important find-spot from the early Roman period (coins, a bronze statuette of Apollo,² a medallion with a Prima Porta Type portrait of Augustus,³ fragments of weapons). Finds from there are also known from the early Iron Age (pottery), while there are none that would indicate an epichoric Tauriscan settlement. This may be due to an incidental lack of evidence, since the region of Bevke has not been explored yet, or such a settlement had actually never existed, which indeed would seem to me less likely. There are, however, sporadic late La Tène period finds.⁴ Most probably a small Roman merchant station existed in the immediate vicinity, perhaps an emporium, which

¹ My grateful thanks are due to Andrej Šemrov, who kindly asked me to publish the boundary stone and gave me all the data concerning the findspot and the hypothesized former river bed of the Ljubljanica. I would also like to thank Claudio Zaccaria for having kindly read this article.

² J. Istenič, Un bronzeno di Apollo (Beleno?) dal fiume Ljubljanica (Slovenia), *Aquil. Nos.* 72, 2001, 57-70.

³ J. Istenič, A uniface medallion with a portrait of Augustus from the River Ljubljanica (Slovenia), *Germania* 81/1, 2003, forthcoming.

⁴ Roman coins, particularly the 19 Republican *denarii*, are published in: A. Šemrov, *Die Fundmünzen der römischen Zeit*

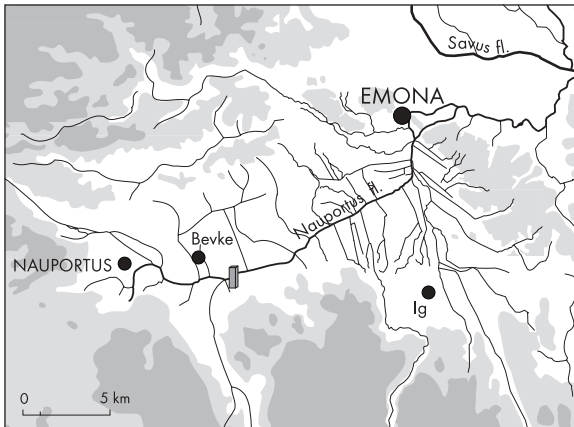

Fig. 1: The exact site of discovery of the boundary stone from Bevke.

Sl. 1: Natančno najdišče mejnika iz Bevk.

must have been of some importance in the broad area of the Emona Basin, delimited by the triangle of Nauportus-Ig-Emona. Its importance is *eo ipso* confirmed by the discovery of the boundary stone, which makes it almost certain that somewhere in the near vicinity a bridge or a ferry must have existed at least in the late Republican period, if not earlier - in addition to the inevitable road or path connecting the nearby settlements.

The boundary stone is made of Aurisina/Nabrežina limestone⁵ and has the shape of a *cippus*, most of which was roughly worked, as it was intended to be fixed relatively deep in the earth. Only its upper part is smoothly polished. It is wholly preserved, although the surface is badly damaged by erosion. Its dimensions are 130 x 50 x 16 cm; smoothly worked upper part: 32 x 43 cm. The narrow upper panel: 11 x 36 cm; height of the letters: 8 cm. It was brought to the National Museum of Slovenia, where it is presently kept in the *lapidarium* (inv. no. L 204; fig. 2).

Inscription on the narrow upper panel: *Finis*
 Inscription on one of the sides: *Aquileien/sium*
 Inscription on the other side: *Emonen/sium*

The letters are regular, elegant and carefully cut, the Emona side is damaged in its upper right corner,

therefore the letter *N* is badly damaged. *Q* has a stiff tail, which may indicate an early date. An early date is also suggested by the use of Aurisina limestone, which in the Emona Basin was used for the stone monuments of the late Republican and (early) Augustan periods. The building inscription of the *magistri vici* from Nauportus (*CIL* III 3777 = 10719 = *CIL* I² 2286)⁶ is made of the same stone, as is also the tombstone of T. Caesernius Diphilus in Emona (*AIJ* 176),⁷ which are both dated either to the last years of Caesar, or to the Triumviral period, or, at the latest, to the early Augustan Principate. Since local quarries had most probably not been operating yet, and consequently there were no stone-cutter workshops, it can be supposed that the inscribed stone monuments had been produced in Aquileia and brought directly from there to the Emona Basin. The reading *Finis* on the upper panel matches the *Aquileienses* on the "Aquileian" side, while in relation to the *Emonenses* it is placed upside down. According to C. Zaccaria, the areas of Duino/Devin and Aurisina/Nabrežina did not belong to the *ager* of Tergeste, as has been supposed by A. Degrassi,⁸ but rather to Aquileia. The Aurisina quarries had first perhaps been under the jurisdiction of the *res publica* of Aquileia, but probably came early into imperial possession.⁹ Stone monuments made of Aurisina limestone are thus the best evidence for direct contacts between Aquileia and the Emona Basin, and fully confirm the close trade contacts with Nauportus, mentioned by Strabo (see *infra*).

FINIS

The original meaning of the word *finis* is a line delimiting the surface of a given area, i.e. its utmost margin; however, it is also used for the delimited region itself. *Fines* are lines which delimited the land and divided it into single estates. The entire *ager publicus* was delimited, not merely those areas that were assigned to somebody. Land which was delimited but not yet measured and divided was called *ager arcifinius*.¹⁰ This was a land acquired by occupation and, not yet having been surveyed or assigned, had irregular boundaries. Any other land within the Roman state

in *Slowenien* IV (Berlin 1998) 109/1 and 109/2 (pp. 237 ff). For the data concerning other finds I am also indebted to Andrej Šemrov.

⁵ Petrographic analysis of the stone is presented in the same volume of the *Arheološki vestnik* by Anton Ramovš.

⁶ M. Šašel Kos, *The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia / Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije*, Situla 35 (Ljubljana 1997) no. 1.

⁷ *Op. cit.*, no. 3.

⁸ C. Zaccaria, *Regio X Venetia et Histria. Tergeste - Ager Tergestinus et Tergesti adtributus*, in: *Supplementa Italica*, n.s. 10 (Roma 1992) 163.

⁹ *Cit. ibid.*

¹⁰ A. Schulten, s.v. *Finis*, in: *Diz. ep.* vol. III. F-H (Roma 1922) 89-92.

Fig. 2: The inscriptions on the boundary stone from Bevke.
Sl. 2: Napisi na mejniku iz Bevk.

had its owner, a physical or legal entity. There are essentially three categories of *fines* (as well as combinations of them): 1. *fines fundi*, i.e. boundaries of various private estates including grave plots, 2. *fines civitatis*, i.e. boundaries between towns and tribes, and 3. *fines provinciae et populi Romani*, i.e. boundaries between provinces and between the Roman empire and *barbaricum*. The new boundary stone belongs to the 2nd category. Every autonomous town was assigned its territory, which also included *vici* and other small settlements; these, however, could not have their own territory, because it was subordinated to that of the autonomous town, although *vicani* possessed estates similar to the *prata publica* of the towns.

Several boundary stones between towns and peoples and/or tribes organized into *civitates* have been found to date in Italy and the provinces of the Roman empire. They are relatively numerous in Dalmatia and Africa, but several have also been found in Italy, Gallia, Hispania, and various provinces of Asia Minor. Sporadically, they are found almost everywhere. J. Wilkes collected 27 boundary stones from Dalmatia, most of which are boundary stones between two *civitates*.¹¹ Of particular significance is the inscription inscribed on a natural limestone rock on the slopes of the Velebit Mts. in the hinterland of Jablanac, between the Ortoplini and Parentini. It allowed an approach to the water source 500 paces long and 1 pace wide to the Ortoplini within the territory of the Parentini (*CIL* III 15053 = *ILS* 5953b).¹² Such a path was of vital importance both for men and their flocks, which were one of the most important sources of their living. This boundary inscription is excellent evidence for the significance of delimited pastures, suitable for grazing cattle or sheep, which was not only essential for tribes organized around villages or a more or less urbanized tribal centre, but also for the inhabitants of small and large cities. This has recently been emphasized also for Aquileia.¹³ Retaining some of its former territorial possessions must have been important for the city, which saw

the establishment of several new autonomous towns (Tergeste, Forum Iuli, Iulium Carnicum) within the boundaries of what it had once been its territory.

Interesting and important for an interpretation of the boundary inscription from Bevke are similar boundary stones from northern Italy. The earliest are boundary stones, which fixed the borders between Patavium and Ateste (*CIL* V 2492 = *ILS* 5944: *L. Caicilius Q. f. / procos., / terminos / finisque ex / senati consulto / statui iusit inter / Patavinos / et Atestinos*).¹⁴ A boundary stone is also known between Ateste and Veicetia (*CIL* V 2490 = *ILS* 5945: *Sex. Atilius M. f. Saranus, pro cos., / ex senati consulto / inter Atestinos et Veicetinos / finis terminosque statui iusit*). A boundary stone between the Tridentini and Feltrini from Monte Pèrgol in Val Cadino (the broad area of Trento) is from a later period, the 1st century AD (*Suppl. It.* 6, 143-144 no. 1: *Finis inter / Trid(entinos) et Feltr(inos) / Lim(es) lat(us) p(edes) IIII*),¹⁵ while several of them were inscribed on both sides, such as two boundary stones between Pisaurum and Suasa (*Fine(es) / Suasanor(um) // Fin(es) Pisaurens(ium)*),¹⁶ or several boundary stones from Gallia Narbonensis, between Aquae Sextiae and Arelate (e.g. *Fines / Aquens(ium) // [F]ines / Arelat(ensium)*; *ILS* 5975 = *ILN* III 281).

Most interesting are three boundary inscriptions from the early 1st century AD, most probably from the Augustan period, inscribed on the rocks in the mountains of Civetta and Coldai, some 30 km to the northwest of Belluno.¹⁷ Two read: *Fin(es) / Bel(lunatorum), Iul(iensium)* (an expected *et* having been omitted), while the third seems to contain mainly *Fin(es)*.¹⁸ They testify that the region of Cadore, settled by the Catubrini, belonged to the *ager* of Iulium Carnicum, although the mountainous region of Cadore gravitates more towards Belluno. This reading has therefore recently been challenged by G. L. Gregori, who interpreted the inscriptions as *Fines Iulienisium Bellunatorum*,¹⁹ while C. Zaccaria suggested that perhaps both towns had the right to exploit the region.²⁰ It is difficult to decide between the two

¹¹ J. J. Wilkes, *Boundary Stones in Roman Dalmatia I. The Inscriptions*, *Arh. vest.* 25, 1974, 258-274.

¹² Wilkes, *ib.*, 258-259, no. 2; J. Šašel, *Pastorizia e transumanza. Contributo alla discussione*, *Rivista storica dell'antichità* 10, 1980, 179-185 [= *Opera selecta*, *Situla* 30 (Ljubljana 1992) 522-528].

¹³ I. Modugno, *La viabilità aquileiese tra fascia rivierasca e montagne: la questione della transumanza. Una nota preliminare*, *Journal of Ancient Topography* 9, 1999, 51-66.

¹⁴ Cf. also similar ones *CIL* V 2491 = *ILS* 5944a; *AE* 1923, 64.

¹⁵ A. Buonopane, *Regio X Venetia et Histria - Tridentum*, in: *Supplementa Italica*, n.s. 6 (Roma 1990) 143-144.

¹⁶ G. Paci, *Terre dei Pisaurens nella valle del Cesano*, *Picus* 16-17, 1996-1997, 115-148: these two boundary inscriptions actually marked the lands of Pisaurum within the territory of Suasa.

¹⁷ A. Degrassi, *Il confine nord-orientale dell'Italia romana*, *Diss. Bernenses* 1, 6 (Berna 1954) 42-43.

¹⁸ L. Lazzaro, *Regio X Venetia et Histria, Bellunum*, in: *Supplementa Italica*, n.s. 4 (Roma 1988) 317-319, no. 1.

¹⁹ G. L. Gregori, *Vecchie e nuove ipotesi sulla storia amministrativa di Iulium Carnicum e di altri centri alpini*, in: *Iulium Carnicum: centro alpino tra Italia e Norico dalla protostoria all'età imperiale. Atti del Convegno, Arta Terme - Cividale, 29-30 settembre 1995*, *Studi e Ricerche sulla Gallia Cisalpina* 13 (Roma 2001) 169-172.

²⁰ C. Zaccaria, *Iulium Carnicum. Un centro alpino tra Italia e Norico (I sec. a.C. - I sec. d.C.)*, in: *Iulium Carnicum* (cit.

readings, because both are plausibly argued. It could merely be added that one of the reasons for Gregori's reconsideration has no real ground; it is precisely the Bevke boundary stone which proves that borders between two town territories must often have had little to do with natural boundaries or the proximity of a given area to the towns involved.

COMMENTARY

The Bevke boundary stone delimited the territories of Aquileia and Emona. The site of discovery makes it clear that at a certain period, which is dependent on the date of the boundary stone and cannot be precisely determined, but can by no means be later than the reign of Claudius, the boundary ran somewhere near Bevke, assigning Nauportus to Aquileia, while Ig belonged to Emona. Historical reflections already convinced G. Zippel to draw the conclusion, in my opinion inevitable, that Nauportus actually belonged to Cisalpine Gaul, and was therefore legally dependent on Aquileia.²¹ Despite the opinion to the contrary of A. Degrassi, this was further argued by J. Šašel, who logically concluded that Emona, too, had been included in Cisalpina at least since Caesar's proconsulate onwards.²² Šašel's arguments have been strengthened by additional evidence in favour of the hypothesis that the Emona Basin belonged to Cisalpina at least since the late Republican period.²³ Nauportus was organized as a Roman *vicus*, it was governed by two *magistri vici*, of whom two pairs are known by their names: they were freedmen, and most probably all of them belonged to Aquileian families.²⁴ Nauportus was the last important trade outpost of Aquileia towards the east, and its importance was emphasized by Strabo, who, in two often cited

passages, mentioned that cargoes had been transported on wagons from Aquileia to Nauportus, where they were further conveyed on boats along the rivers to Segestica and to the Danube (4.6.10 C 207; 7.5.2 C314). Nauportus, an important merchant settlement with large warehouses on the banks of the Ljubljanica River (= Nauportus or Emona River), had always been most closely connected with Aquileia and prospered particularly in the late Republican and Augustan periods.²⁵ Traffic along the rivers was of great importance; like any other traffic in the Roman period, it was no doubt legally regulated.²⁶ The new boundary stone has now ultimately confirmed the hypothesis that Nauportus actually belonged to this city's territory.

Consequently, it must be observed that to the west, the territory of Emona consisted of a very narrow strip of land. This was most probably compensated by most of the Gorenjska (Upper Carniola) region to the north, and by the territory extending in the direction of Celeia and Neviodunum. The *ager* of Emona presumably ran to the north up to Atrans (= Trojane) and the Karavanke Mts., corresponding to the southern border of Noricum. To the east it extended to the Višnja Gora region (cf. the tombstone of a *decurio* of Emona from the village of Jezero, *ILSI* 68, and a milestone of Antoninus Pius, noting 44 miles from Neviodunum, *CIL* III 11322 = *ILSI* 180), where Pannonia began, while the Colapis River (= Kolpa/Kupa) would delimit the Emona territory from Liburnia in the province of Dalmatia.²⁷

It is not easy to give a historical explanation of the boundary stone because, although pre-Claudian, it cannot be dated more precisely. There are, however, at least two certain starting-points.

First, it is in any case clear that neither of the two communities involved was subordinate to the

in n. 19) 142 and n. 24.

²¹ G. Zippel, *Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus* (Leipzig 1877) 195.

²² Degrassi, *Confine* (cit. in n. 17) 87; J. Šašel, Lineamenti dell'espansione romana nelle Alpi Orientali e nei Balcani occidentali, in: *Aquileia e l'arco alpino orientale*, Ant. Altoadr. 9 (Udine 1976) 71-90 [= *Opera selecta*, Situla 30 (Ljubljana 1992) 408-431]; id., Zur Frühgeschichte der XV. Legion und zur Nordostgrenze der Cisalpina zur Zeit Caesars, in: *Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik. Festschrift für Artur Betz zur Vollendung seines 80. Lebensjahres*, Archäologisch-epigraphische Studien 1 (Wien 1985) 547-555 [= *Opera selecta*, Situla 30 (Ljubljana 1992) 469-477].

²³ M. Šašel Kos, The 15th Legion at Emona - Some Thoughts, *ZPE* 109, 1995, 227-244, Pl. IV: 4,5; cf. also ead., Caesarian Inscriptions in the Emona Basin?, in: G. Paci (ed.), *Epigrafia romana in area adriatica (Actes de la IXe rencontre franco-italienne sur l'épigraphie du monde romain)* (Macerata 1998) 101-112, and particularly ead., Caesar, Illyricum, and the Hinterland of Aquileia, in: G. Urso (ed.), *L'ultimo Cesare. Scritti, Riforme, Progetti, Poteri, Congiure*, Monografie / Centro ricerche e documentazione sull'ant. class. 20 (Roma 2000) 294-296.

²⁴ M. Šašel Kos, *Nauportus*: antični literarni in epigrafski viri (*Nauportus*: Literary and Epigraphical Sources), in: J. Horvat, *Nauportus (Vrhniko)*, Dela 1. razr. SAZU 33 (Ljubljana 1990) 22-33 (pp. 149-159).

²⁵ J. Horvat, *Nauportus (Vrhniko)*, Dela 1. razr. SAZU 33 (Ljubljana 1990).

²⁶ C. Cloppet, Remarques sur le droit des cours d'eau sous l'Empire Romain. Difficultés et essais de solutions, in: R. Bedon, A. Malissard (eds), *La Loire et les fleuves de la Gaule romaine et des régions voisines*, Caesarodunum 33-34 (Limoges 1999-2000) 331-350.

²⁷ J. Šašel, Emona, in: *RE Suppl.* XI (Stuttgart 1968) 567 [= *Opera selecta*, Situla 30 (Ljubljana 1992) 574]; M. Lovenjak, *Inscriptiones Latinae Sloveniae* 1. *Neviodunum*, Situla 37 (Ljubljana 1998) 16-17.

other. Thus it can plausibly be postulated that at the time when the boundary stone was erected, Emona was already *colonia Iulia*.

Second, it seems certain that both towns belonged to the same administrative unit, in this case Italy or the Italian *Regio decima*, since - had Emona been in Illyricum or Pannonia - this should and would have been mentioned in the inscription. Thus, for example, a boundary stone was discovered in the ruins of Marcianopolis, inscribed on two sides; on one was written: *F(ines) terr(itorii) Thrac(um)*, on the other: *F(ines) terr(itorii) Odess(itanorum)* (AE 1928, 152), and several others with similar inscriptions were found in the area of Odessus (Lower Moesia).²⁸

It can hardly be hypothesized that the boundary stone could be dated to the period before 42 BC, i.e. before Cisalpine Gaul became Italy, since this would mean that Emona had already existed as a colony at such an early date, which, historically considered, would not be impossible, although archaeological finds are (still) lacking. Emona became a Roman colony most probably under Octavian, either after his Illyrian wars in 33 BC, or after Actium a couple of years later.²⁹

Obviously, a thorough revision of the eastern part of the *ager* of Aquileia is required. It was hitherto believed that it extended as far as Ad Pirum (= Hrušica); consequently, the broad area of Razdrto and Postojna has always been considered as a geographically convenient border between the administrative territories of Aquileia and Emona. No scholar has ever seriously questioned this delimitation, and even the mere possibility that the *ager* of Aquileia might ever have extended so close to that of Emona had not occurred to anybody. There were some uncertainties regarding the boundaries between the territories of Aquileia and Tergeste, but most scholars accepted the borders established by A. Degrassi.³⁰ A problematic point was, perhaps, the territory of the road-station and

settlement at Fluvio Frigido, later Castra (= Ajdovščina) and the entire valley of the Vipava River,³¹ as well as settlements in the Karst area, for which the boundaries of the later ecclesiastic administration were - probably erroneously -³² considered as decisive. Thus Samatorca, Skopo, Komen, Dornberg, Branik and Vipava would have belonged to Aquileia, while Brestovica, Tomaj, and Senožeče would have been under the jurisdiction of Tergeste.³³

When Aquileia had been the only autonomous town in the broad area of northeastern Italy, it certainly possessed more land than later, when other colonies were subsequently founded in its proximity. Each of them needed some territory of their own, but this was necessarily smaller than it would have been, had there been no other city already in existence. These towns were Tergeste, Iulium Carnicum, Emona, and Forum Iuli. The existence of Aegida concerned mainly Tergeste, not Aquileia.³⁴ To possess as much territory as possible was of course vital for the inhabitants of Roman towns, especially for all those who lived from stock-raising and all the crafts and trades connected with it, such as the processing of milk, meat, skins, and wool, from cheese to clothes production. They needed enough space for pastures and transhumance. According to J. Šašel, P. Publicius Ursio, a custodian of pastures and forests (*saltus*) known from a tombstone from Ajdovščina (*Ins. It. X 4, 340*), carried out his job somewhere along the borders of the territories of Tergeste, Forum Iuli and Emona.³⁵ Even if it is hypothesized that the boundaries of the town territories changed with time, it is now almost certain that Emona never extended as far towards the west.

Like Emona, the *ager* of Tergeste, too, was relatively small vis-à-vis Aquileia; it did not reach, as has been pointed out, even as far as Duino/Devin and Aurisina/Nabrežina. On the other hand, however, it comprised most of the Istrian interior, extending as far as Odra Mt. and the Arsia River.³⁶

²⁸ Lazarenko, I., The Southern Boundary of *Terra Odessitanorum* (1st - beginning of 2nd c.), *Archaeologia Bulgarica* 6, 2002, 45-57; see also a boundary stone between the Thracians and the city of Thasos: AE 1992, 1533.

²⁹ Šašel Kos, *15th legion* (cit. in n. 23).

³⁰ Degrassi, *Confine* (cit. in n. 17). Borders, proposed by him, were most recently discussed (and more or less accepted) by Zaccaria, *Tergeste* (cit. in n. 8) 163-164.

³¹ Degrassi, *Confine* (cit. in n. 17) 15 n. 7, who ascribed the area to Aquileia. Dessau and Sticotti ascribe it to Tergeste, also J. Šašel, in *ILJug* 451, 1221, 1222.

³² Sources for these boundaries are from the late Middle Ages, when the settlement pattern of this region was entirely different from what it had been in antiquity. I would like to thank Prof. Rajko Bratož for a helpful discussion about this problem.

³³ Degrassi, *Confine* (cit. in n. 17) 24. See lastly Modugno, *Viabilità* (cit. in n. 13) 57. Italian names for these towns and villages are: Samatorza, Scopo, Comeno, Montespino, Rifembergo, and Vipacco; Brestovizza, Tomadio, and Senosecchia.

³⁴ See on Aegida, among others, Degrassi, *Confine* (cit. in n. 17) 72-74; J. Šašel, Koper - Capodistria, in: *Koper med Rimom in Benetkami / Capodistria tra Roma e Venezia. Prispèvi k zgodovini Kopra / Contributi per la storia di Capodistria* (Ljubljana 1989) 5-14 [= *Opera selecta*, Situla 30 (Ljubljana 1992) 680-689]; Zaccaria, *Tergeste* (cit. in n. 8) 161-162.

³⁵ Šašel, *Pastorizia* (cit. in n. 12) 184 [= *Opera selecta*, Situla 30 (Ljubljana 1992) 527].

³⁶ Zaccaria, *Tergeste* (cit. in n. 8) 163-164.

In the case of Emona such a small *ager* to the west of the town, as it is documented on the new boundary stone, is nonetheless surprising. Did it ever change? In my opinion, it is not possible to answer this question with certainty. Aquileia might have insisted on the legal possession of this territory even at a later date, when, with the changed economic and geopolitical situation, it was no longer important for the city to have a base at Nauportus, which did indeed naturally gravitate towards Emona, where in any case many colonists from Aquileia settled when it had become a colony. It may be hypothesized that *de iure* Nauportus may have remained within the territory of Aquileia, while *de facto* it belonged to Emona. In any case, the once flourishing large village began to decline rapidly after the reign of Tiberius, and from the middle of the 1st century AD onwards it was merely an insignificant

settlement. It gained in importance again in the late Roman period when it was a part of the *Claustra Alpium Iuliarum* system. On the other hand, however, the boundaries between the territories of Aquileia and Emona might have been officially changed when Emona became a dominant city in the area.

The new boundary stone, which is probably dated to the reign of Augustus, and should, as we have argued, certainly not be dated later than the reign of Claudius, must be considered proof that Emona already belonged to Italy in this period. This means that the town had never belonged to Illyricum (or, later, to the province of Pannonia), as is still the predominant opinion, despite so many arguments which have indicated the opposite even earlier.³⁷ The main importance of the new epigraphic discovery should be seen precisely in this proof.

³⁷ J. Šašel, Zur verwaltungstechnischen Zugehörigkeit Emonas, *Acta Arch. Acad. Sc. Hung.* 41, 1989, 169-174 [= *Opera selecta* (Ljubljana 1992) 707-714]; M. Šašel Kos, Was Emona in Italy or Pannonia?, in: *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia II*, Situla 41 (Ljubljana 2002) (forthcoming).

Mejnik med Akvilejo in Emono

NAJDIŠČE

Zgodaj poleti 2001 so potapljači v strugi Ljubljanice pod Bevkami (15 minut peš) odkrili mejnik in ga s posredovanjem Andreja Šemrova ljubeznivo prepeljali v lapidarij Narodnega muzeja. Mejnik je bil najden pri ustju izsuševalnega jarka (?), kakih tristo metrov vzhodno od izliva potoka Borovniščice v Ljubljano. Za omenjeni jarek verjetno napačno domnevajo, da bi utegnil biti stara struga Ljubljanice, kajti vse najdbe izvirajo iz zdajšnje struge. Torej je verjetneje, da je bila ta bolj ali manj identična z nekdanjo, antično, posebej še, ker se tik nad najdiščem obrne in tvori enega redkih meandrov. Morda je jarek nekakšno nadaljevanje Borovniščice.¹ Točka, kjer je bil mejnik odkrit, je le kak kilometer vzhodno od kmetije, ki se imenuje Kamin in se nahaja med potokoma Zrnica in Borovniščica (*sl. 1*). Potrebno je poudariti, da je bil mejnik najden bolj ali manj *in situ*, le malo oddaljen od meandra, ki bi v primeru, da je obstajal tudi že v rimskem obdobju, predstavljal zelo dobro orientacijsko točko na tem območju Ljubljanskega barja. Blizu omenjene kmetije se nahaja pomembno zgodnjorimsko najdišče (novci, bronast kipec Apolona,² medaljon z upodobitvijo Avgusta tipa *Prima Porta*,³

orožje). Med najdbami je tudi keramika iz starejše železne dobe, medtem ko so (pozno)latenske najdbe le sporadične. Manjkajo najdbe, ki bi dokazovale staroselsko naselbino Tavriskov; pomanjkanje tovrstnih najdb bi utegnilo biti zgolj slučajno, kajti širše območje Bevk še ni bilo raziskano, lahko pa (čeprav je to manj verjetno), da takšna naselbina dejansko ni obstajala. Posamezne latenske najdbe s tega območja so znane.⁴ Zelo verjetno je v neposredni bližini najdišča mejnika obstajala manjša rimska prekladalna postaja, verjetno majhen emporij, ki v širšem prostoru Emonske kotline, ki ga je omejeval trikotnik Navport-Ig-Emona, ni bil nepomemben. To namreč *eo ipso* dokazuje mejnik; nekje v bližini lahko vsaj v poznorepublikanski dobi, če ne že prej, domnevamo obstoj mostu ali broda čez Ljubljano, naselje pa je moralo biti s sosednjimi povezano tudi z lokalno cesto.

Mejnik v obliki pravokotnega stebrička (*cippus*) je izdelan iz nabrežinskega apnenca;⁵ večji del je neobdelan, ker je bil zakopan precej globoko v zemljo, le zgornji del je obdelan in zglajen. Ohranjen je cel, vendar je po površini močno erodiran (130 x 50 x 16 cm; mere lepo obdelanega zgornjega dela: 32 x 43 cm; ozka zgornja ploskev: 11 x 36 cm; v. črk: 8 cm). Hrani se v lapidariju Narodnega muzeja Slovenije (inv. št. L 204; *sl. 2*).

¹ Zahvaljujem se Andreju Šemrovu, ki mi je ljubeznivo posredoval vse podatke v zvezi z odkritjem mejnika in o najdišču ter mi omogočil njegovo objavo. Zahvaljujem se mu tudi za njegov predlog razlage o nastanku tako imenovane stare struge Ljubljanice in o njeni povezavi z Borovniščico.

² Glej J. Istenič, Un bronetto di Apollo (Beleno?) dal fiume Ljubljana (Slovenia), *Aquil. Nos.* 72, 2001, 57-70.

³ J. Istenič, A uniface medallion with a portrait of Augustus from the River Ljubljana (Slovenia), *Germania* 81/1, 2003, v tisku.

⁴ Rimski novci, predvsem 19 republikanskih denarijev, so objavljeni pri: A. Šemrov, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien IV* (Berlin 1998) 109/1 in 109/2 (str. 237 ss). Andreju Šemrovu se lepo zahvaljujem tudi za podatke o drugih najdbah.

⁵ Analizo kamnine je v posebnem članku v isti številki Arheološkega vestnika predstavil A. Ramovš.

Napis na zgornji ozki ploskvi: *Finis*
 Napis na eni od širših strani: *Aquileien/sium*
 Napis na drugi strani: *Emonen/sium*

Črke so pravilne, lepe in skrbno izklesane, na emonski strani je nekoliko odlomljen zgornji desni kot, zato je črka *N* močno poškodovana. *Q* ima raven repek, kar je značilno za zgodnje napise. Zgodnji datum dokazuje tudi uporaba nabrežinskega apnenca, ki je na emonskem območju značilen za spomenike iz poznorepublikanske in (zgodnje) avgustejske dobe. Gradbeni napis dveh vaških načelnikov (*magistri vici*) iz Navporta (*CIL III 3777 = 10719 = CIL I² 2286*)⁶ je izdelan iz tega kamna, enako tudi nagrobnik Tita Cezernija Difila (*T. Caesernius Diphilus*) iz Emone (*AIJ 176*);⁷ oba sta datirana bodisi v zadnja Cezarjeva leta, bodisi v čas drugega triumvirata, ali pa v zgodnje avgustejsko obdobje. Tedaj namreč lokalni kamnolomi še niso bili izkoriščani in kamnoseških delavnic še ni bilo; kamniti spomeniki z napisi so bili izdelani v Akvileji in pripeljani direktno od tam v Emonsko kotlino. Napis *Finis* na zgornji ploskvi se ujema z *Aquileienses* na "akvilejski" strani, medtem ko glede na *Emonenses* stoji na glavi. Po mnenju C. Zaccarije območji Devina in Nabrežine nista pripadali agru Tergesta, kot je menil A. Degrassi,⁸ pač pa Akvileji. Nabrežinski kamnolomi so bili najprej pod upravo mesta (*res publica*) Akvileje, verjetno pa so kmalu prešli v cesarsko last.⁹ Kamniti spomeniki iz nabrežinskega apnenca so eden najboljših dokazov za neposredne stike med Akvilejo in Emonsko kotlino in potrjujejo tesne trgovske stike z Navportom, ki jih omenja Strabon (glej nižje).

FINIS

Prvotni pomen besede *finis* je črta, ki označuje površino določenega ozemlja, namreč njegov skrajni rob; *finis* pa je lahko pomenil tudi ozemlje samo. *Fines* so črte, ki so razmejevale zemljo in jo delile na posamezna posestva. Celotni *ager publicus* je bil razdeljen, ne zgolj tisto ozemlje, ki je bilo nekomu dodeljeno. Svet, ki je bil razmejen, ne pa tudi izmerjen in nekomu dodeljen, se je imenoval *ager arcifinius*.¹⁰ To je bila dežela, ki jo je okupirala rimska država; ni bila še izmerjena in dodeljena, zato meje še niso bile natančno določene. Vsako drugo ozemlje v rimski državi je imelo lastnika, fizično ali pravno osebo. Razlikujemo predvsem tri kategorije *fines* in seveda njihove kombinacije: 1. *fines fundi*: meje različnih privatnih posestev vključno z grobnimi parcelami, 2. *fines civitatis*: meje med mesti in ljudstvi/plemeni ter 3. *fines provinciae et populi Romani*: meje med provincami ter med rimsko državo in barbarikom. Novi mejnik pripada 2. kategoriji. Vsako avtonomno mesto je imelo svoj teritorij, v okviru katerega so bile tudi

vasi (*vici*) in druge majhne naselbine; te niso mogle imeti svojega lastnega ozemlja, ker so bile podrejene mestu, čeprav so vaščani (*vicani*) lahko izkoriščali javna zemljišča, podobna mestu pripadajočim travnikom (*prata publica*).

Več mejnikov med mesti in ljudstvi oz. plemeni, organiziranimi v *civitates*, je bilo najdenih tako v Italiji kot v provincah rimskega imperija. V Dalmaciji in Afriki so relativno številni, več jih je bilo najdenih tudi v Italiji, Galiji, Hispaniji in v nekaterih provincah Male Azije, medtem ko so drugod redki. J. Wilkes je zbral 27 mejnikov iz Dalmacije, od katerih je večina označevala meje med dvema mestnima oz. plemenskima občinama (*civitates*).¹¹ Posebej zanimiv je napis, vklesan v živo skalo na pobočju Velebita v zaledju Jablanaca, mejnik med Ortoplini in Parentini. Ortoplinom je na ozemlju Parentinov dovoljeval dohod do izvira žive vode, ki je bil dolg 500 korakov in širok 1 korak (*CIL III 15053 = ILS 5953 b*).¹² Takšna steza je bila izjemno pomembna tako za ljudi kot za njihove črede, saj je voda eden glavnih virov življenja. Mejnik odlično dokazuje, kako zelo pomembno je bilo natančno razmejiti pašnike in drugo zemljo, primerno za rejo goveda, konj, drobnice in prašičev, kar ni bilo pomembno le za plemena in njihove vasi, temveč tudi za prebivalce manjših in večjih mest, ki so tudi živeli od svojih čred. Nedavno je bil ta vidik poudarjen tudi za Akvilejo.¹³ Nedvomno je bilo zanjo pomembno, da je obdržala vsaj nekaj nekdanjega teritorija, saj so v okviru mej njenega upravnega območja zrasla kar tri avtonomna mest (Tergeste, Forum Iuli in Iulium Carnicum).

Zanimivi in pomembni za presojo pomena mejnika iz Bevk so še zlasti podobni mejniki iz severne Italije. Najstarejši so mejniki, ki so določali meje med Patavijem in *Ateste* (*CIL V 2492 = ILS 5944: L. Caecilus Q. f. / procos., / terminos / finisque ex / senati consulto / statui iusit inter / Patavinos / et Atestinos*).¹⁴ Znan je tudi mejnik med *Ateste* in Veicetijo (*CIL V 2490 = ILS 5945: Sex. Atilius M. f. Saranus, pro cos., / ex senati consulto / inter Atestinos et Veicetinos / finis terminosque statui iusit*). Mejnik med Tridentini in Feltrini z Monte Pèrgol v Val Cadino (širše območje Trenta) je poznejši, iz 1. stoletja po Kr. (*Suppl. It. 6, 143-144 št. 1: Finis inter / Trid(entinus) et Feltr(inos). / Lim(es) lat(us) p(edes) IIII*);¹⁵ nekaj mejnikov pa ima, tako kot mejnik iz Bevk, napis na obeh straneh, tako npr. dva mejnika med Pisavrom in Suaso (*Fine(s) / Suasanor(um) // Fin(es) Pisarens(ium)*)¹⁶ ali pa mejniki iz Narbonske Galije, med mestoma *Aquae Sextiae* in *Arelate* (npr. *Fines / Aquens(ium) // [F]ines / Arelat(ensium): ILS 5975 = ILN III 281*).

Zelo zanimivi so trije mejniki iz 1. stoletja po Kr., zelo verjetno iz avgustejske dobe, ki so vklesani na skale v gorah Civetta in Coldai, kakih 30 km severozahodno od Belluna.¹⁷ Na dveh piše: *Fin(es) / Bel(lunatorum), Iul(iensium)* (kaže, da je bil *et*, ki bi ga pričakovali, izpuščen), na tretji skali pa je vklesano le *Fin(es)*.¹⁸ Ti napisi pričajo, da je območje Cadore,

⁶ M. Šašel Kos, *The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia | Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije*, Situla 35 (Ljubljana 1997) št. 1.

⁷ *Op. cit.*, št. 3.

⁸ C. Zaccaria, *Regio X Venetia et Histria. Tergeste - Ager Tergestinus et Tergesti adtributus*, v: *Supplementa Italica*, n. s. 10 (Roma 1992) 163.

⁹ *Cit. ibid.*

¹⁰ A. Schulten, s. v. *Finis*, v: *Diz. ep.* vol. III. F-H (Roma 1922) 89-92.

¹¹ J. J. Wilkes, *Boundary Stones in Roman Dalmatia I. The Inscriptions*, *Arh. vest.* 25, 1974, 258-274.

¹² Wilkes, *ib.*, 258-259, št. 2; J. Šašel, *Pastorizia e transumanza. Contributo alla discussione*, *Rivista storica dell'antichità* 10, 1980, 179-185 [= *Opera selecta* (Ljubljana 1992) 522-528].

¹³ I. Modugno, *La viabilità aquileiese tra fascia rivierasca e montagne: la questione della transumanza. Una nota preliminare*, *Journal of Ancient Topography* 9, 1999, 51-66.

¹⁴ Prim. tudi dva temu podobna: *CIL V 2491 = ILS 5944a; AE 1923, 64*.

¹⁵ A. Buonopane, *Regio X Venetia et Histria - Tridentum*, v: *Supplementa Italica*, n. s. 6 (Roma 1990) 143-144.

¹⁶ G. Paci, *Terre dei Pisarensi nella valle del Cesano*, *Picus* 16-17, 1996-1997, 115-148: ta dva mejnika sta označevala ozemlje, ki je v okviru mestnega teritorija Suase pripadalo mestu *Pisaurum*.

¹⁷ A. Degrassi, *Il confine nord-orientale dell'Italia romana*, *Diss. Bernenses* 1, 6 (Berna 1954) 42-43.

ki so ga naseljevali Katubrini, pripadalo mestnemu teritoriju mesta *Iulium Carnicum*, čeprav gorato območje Cadore bolj gravitira k Bellunu. Zato je takšno čitanje teh napisov nedavno postavil pod vprašaj G. L. Gregori, ki jih je raztolmačil kot *Fines Iuliensium Bellunatorum*,¹⁹ C. Zaccaria pa je predlagal, da sta morda obe mesti imeli pravico izkoriščati obmejno območje Cadore.²⁰ Težko se je odločiti med enim in drugim branjem napisov, ker so za vsako navedeni tehtni argumenti. Lahko le dodam, da eden od razlogov, ki jih Gregori navaja v prid novemu branju, nima teže; ravno mejnik iz Bevk dokazuje, da se meje med mestnimi teritoriji pogosto niso ozirale na naravne meje in še manj na bližino enega ali drugega mesta, temveč so potekale povsem samovoljno, odvisno od vpliva in interesov politično močnejšega mesta.

KOMENTAR

Mejnik iz Bevk je razmejeval mestni območji Akvileje in Emona. Iz najdišča jasno izhaja, da je v določenem obdobju, ki ga sicer ni mogoče povsem natančno opredeliti, odvisno pa je od datacije mejnika, meja potekala nekje v bližini Bevk, pri čemer je Navport pripadal Akvileji, Ig pa Emoni. Vsekakor gre za zgodnji čas, ki nikakor ne more biti poznejši od vlade Klavdija. Zgodovinski razmislek je navedel že G. Zippela na sklep - po mojem mnenju neizogiben - da je Navport od nekdaj pripadal Cisalpski Galiji in je bil torej pravno pod okriljem Akvileje.²¹ Čeprav je A. Degrassi menil drugače, da je bil namreč Navport v Iliriku, je J. Šašel z dodatnimi argumenti dokazoval njegovo pripadnost Cisalpski Galiji ter logično zaključil, da je vsaj od Cezarjevega prokonzulata dalje tej provinci pripadala tudi Emona.²² Šašlvi dokazi so bili podprti z novo evidenco v prid hipotezi, da je Emonska kotlina pripadala Cisalpini vsaj v poznem republikanskem obdobju.²³ Navport je bil organiziran kot rimski *vicus*, upravljala sta ga vaška načelnika (*magistri vici*), od katerih po imenu poznamo dva para: vsi so bili osvobodenci in so bili zelo verjetno vsi člani akvilejskih družin.²⁴ Navport je bil zadnja trgovska akvilejska postojanka na vzhodu in njegovo pomembnost je Strabon še posebej poudaril; na dveh pogosto citiranih mestih v svoji *Geografiji* namreč omenja, da je bilo trgovsko

blago pritorjeno na vozovih iz Akvileje do Navporta, kjer je bilo preloženo na čolne in se je od tam naprej peljalo po rekah do Segestike in naprej do Donave (4.6.10 C 207; 7.5.2 C314). Navport, ki je bil pomembna trgovska naselbina z velikimi skladišči na bregu Ljubljanice (reka je imela dve imeni: Navport oz. Emona) in vedno tesno povezan z Akvilejo, je doživel največji razcvet posebej v poznorepublikanski in avgustejski dobi.²⁵ Promet po rekah je bil izredno pomemben in najcenejši; kot vsak drug promet v rimski dobi je bil tudi rečni nedvomno pravno urejen.²⁶ Novi mejnik je dokončno potrdil hipotezo, da je Navport pripadal Akvileji.

Ugotoviti moramo torej, da je imela Emona na zahodu le relativno ozek pas ozemlja. Pomanjkanje upravnega območja na zahodu je bilo verjetno uravnoteženo tako, da je mesto imelo veliko več agra na severu (verjetno vso Gorenjsko) ter v smeri proti Celeji in Neviodunu. Na severu je ager po vsej verjetnosti segal do Atransa (Trojane) in Karavank in je ustrezal južni meji Norika. Na vzhod pa je segal do območja Višnje Gore (prim. nagrobnik emonskega mestnega svetnika - *decurio* - v vasi Jezero, *ILSI* 68, in milnik Antonina Pija, na katerem je označenih 44 milj iz Nevioduna, *CIL* III 11322 = *ILSI* 180). Tu se je začela Panonija, reka *Colapis* (Kolpa) pa je zelo verjetno razmejevala emoski teritorij in Liburnijo, eno od regij v provinci Dalmaciji.²⁷

Ni lahko podati zgodovinske razlage mejnika iz Bevk, kajti čeprav je predklavdijski, ga ni mogoče bolj natančno časovno opredeliti. Vendar pa imamo dve trdni izhodiščni točki.

Prvič: v vsakem primeru je jasno, da nobeno od obeh mest ni bilo drugemu podrejeno oz. nadrejeno. V času torej, ko je bil mejnik postavljen, je Emona že bila *colonia Iulia*.

Drugič: s skoraj popolno gotovostjo lahko trdimo, da sta obe mesti pripadali isti administrativni enoti, v tem primeru torej italjski Deseti regiji (*Regio decima*), kajti če bi bila Emona v Iliriku ali Panoniji, bi to moralo biti in bi bilo na napisu navedno. Mejnik, ki omenja provincialno mejo, je bil npr. odkrit v ruševinah Marcianopole, popisan je na obeh straneh; na eni piše: *F(ines) terr(itorii) Thrac(um)*, na drugi pa: *F(ines) terr(itorii) Odess(itanorum)*, na območju Odesa pa je bilo najdenih še več mejnikov s podobnim besedilom.²⁸

Težko bi domnevali, da bi bilo mejnik mogoče datirati v čas pred leto 42 pr. Kr., torej v dobo, ko provinca Cisalpska Galija še ni postala del Italije, kajti to bi pomenilo, da je

¹⁸ L. Lazzaro, *Regio X Venetia et Histria, Bellunum*, v: *Supplementa Italica*, n. s. 4 (Roma 1988) 317-319, št. 1.

¹⁹ G. L. Gregori, *Vecchie e nuove ipotesi sulla storia amministrativa di Iulium Carnicum e di altri centri alpini*, v: *Iulium Carnicum: centro alpino tra Italia e Norico dalla protostoria all'età imperiale. Atti del Convegno, Arta Terme - Cividale, 29-30 settembre 1995*, Studi e Ricerche sulla Gallia Cisalpina 13 (Roma 2001) 169-172.

²⁰ C. Zaccaria, *Iulium Carnicum. Un centro alpino tra Italia e Norico (I sec. a.C. - I sec. d.C.)*, v: *Iulium Carnicum* (cit. v op. 19) 142 in op. 24.

²¹ G. Zippel, *Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus* (Leipzig 1877) 195.

²² Degrassi, *Confine* (cit. v op. 17) 87; J. Šašel, *Lineamenti dell'espansione romana nelle Alpi Orientali e nei Balcani occidentali*, v: *Aquileia e l'arco alpino orientale*, Ant. Altoadr. 9 (Udine 1976) 71-90 [= *Opera selecta* (Ljubljana 1992) 408-431]; id., *Zur Frühgeschichte der XV. Legion und zur Nordostgrenze der Cisalpina zur Zeit Caesars*, v: *Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik. Festschrift für Artur Betz zur Vollendung seines 80. Lebensjahres*, Archäologisch-epigraphische Studien 1 (Wien 1985) 547-555 [= *Opera selecta* (Ljubljana 1992) 469-477].

²³ M. Šašel Kos, *The 15th Legion at Emona - Some Thoughts*, *ZPE* 109, 1995, 227-244, t. 4: 4 in 5; prim. tudi ead., *Caesarian Inscriptions in the Emona Basin?*, v: G. Paci (ur.), *Epigrafia romana in area adriatica (Actes de la IXe rencontre franco-italienne sur l'épigraphie du monde romain)* (Macerata 1998) 101-112; ter posebej ead., *Caesar, Illyricum, and the Hinterland of Aquileia*, v: G. Urso (ur.), *L'ultimo Cesare. Scritti, Riforme, Progetti, Poteri, Congiure*, Monografie / Centro ricerche e documentazione sull'ant. class. 20 (Roma 2000) 294-296.

²⁴ M. Šašel Kos, *Nauportus: antični literarni in epigrafski viri (Nauportus: Literary and Epigraphical Sources)*, v: J. Horvat, *Nauportus (Vrhniko)*, Dela 1. razr. SAZU 33 (Ljubljana 1990) 22-33 (str. 149-159).

²⁵ J. Horvat, *Nauportus (Vrhniko)*, Dela 1. razr. SAZU 33 (Ljubljana 1990).

²⁶ C. Clouet, *Remarques sur le droit des cours d'eau sous l'Empire Romain. Difficultés et essais de solutions*, v: R. Bedon, A. Malissard (ur.), *La Loire et les fleuves de la Gaule romaine et des régions voisines*, Caesarodunum 33-34 (Limoges 1999-2000) 331-350.

²⁷ J. Šašel, *Emona*, v: *RE Suppl. XI* (Stuttgart 1968) 567 [= *Opera selecta* (Ljubljana 1992) 574]; M. Lovenjak, *Inscriptiones Latinae Sloveniae 1. Neviodunum*, Situla 37 (Ljubljana 1998) 16-17.

bila Emona že tedaj kolonija. Tako zgoden datum bi, zgodovinsko gledano, ne bil nemogoč, vendar arheološke najdbe za takšno časovno umestitev (še vedno) v celoti manjkajo. Emona je postala rimska kolonija po vsej verjetnosti pod Oktavijanom, bodisi po končanih ilirskih vojnah leta 33 pr. Kr. ali pa po bitki pri Akciju nekaj let pozneje.²⁹

Očitno je torej, da je potrebno ponovno določiti mejo akvilejskega agra na vzhodu. Doslej je prevladovalo mnenje, da se je raztezal do območja Ad Pirum (= Hrušica); širše območje Razdrtega in Postojne smo vedno šteli za geografsko primerno mejno območje med upravnimi teritoriji Akvileje in Emone. Te meje ni nikdar nihče resno postavil pod vprašaj in nikomur se ni porodila misel, da bi akvilejski ager kdajkoli po ustanovitvi rimske kolonije v Emoni lahko segal praktično neposredno do Emone. Obstajalo je nekaj nejasnosti v zvezi z mejo med teritoriji Akvileje in Tergesta, vendar so večinoma vsi sprejeli meje, ki jih je postavil A. Degrassi.³⁰ Problematična točka je morda bila večja naselbina in cestna postaja Fluvio Frigido, pozneje vojaška trdnjava, imenovana Castra (= Ajdovščina), ter cela Vipavska dolina³¹ kot tudi naselbine na Krasu. Za te slednje prevladuje mnenje, po vsej verjetnosti zmotno,³² da je zanje odločilna meja poznejše cerkvene ureditve; tako naj bi Samatorca, Skopo, Komen, Dornberg, Branik in Vipava pripadali Akvileji, Brestovica, Tomaj in Senožeče pa naj bi bili pod upravo Tergesta.³³

Ko je bila Akvileja edino avtonomno mesto na širšem območju severovzhodne Italije, je nedvomno imela v svoji upravi veliko več ozemlja kot pozneje, ko so bile v njeni bližini ustanovljene druga za drugo še druge kolonije. Vsako mesto je potrebovalo za preživetje svojih prebivalcev nekaj lastnega upravnega ozemlja, ki pa je bilo manjšega obsega kot bi bilo v primeru, če ga ne bi bilo potrebno deliti z drugimi. Ta mesta so bila *Tergeste*, *Iulium Carnicum*, *Emona* in *Forum Iuli*. Obstoj Egide je utegnil biti problematičen predvsem za Tergeste, ne za Akvilejo.³⁴ Imeti čim več ozemlja je bilo za prebivalce rimskih mest nadvse pomembno, zlasti za tiste, ki so se preživljali z živinorejo, tako govedorejo kot vzrejo drobnice in prašičev, ter z vsemi s tem povezanimi aktivnostmi, kot npr. s pridelavo mleka in mlečnih izdelkov, predvsem s sirarstvom, s predelavo mesa in kož, z izdelovanjem volne in volnenih izdelkov ter s trgovino z vsemi temi izdelki. Potrebovali so dovolj raznovrstnih pašnikov na različnih nadmorskih višinah,

ki so jim nudili tudi možnosti transhumance. Po Šašlovem mnenju je Publij Publicij Urzion (*P. Publicius Ursio*), čuvaj pašnikov in gozdov (*saltus*), znan z nagrobnege napisa iz Ajdovščine (*Ins. It. X 4, 340*), svojo službo opravljal nekje vzdolž meja med mestnimi teritoriji Tergesta, mesta *Forum Iuli* in Emone.³⁵ Četudi bi bila upravičena domneva, da so se meje mestnih območij s časom spreminjale, je zdaj skoraj gotovo, da emonski teritorij nikdar ni segal tako daleč na zahod.

Podobno kot emonsko je bilo tudi mestno območje Tergesta v smeri proti Akvileji razmeroma majhno; kot je bilo že omenjeno, ni segalo niti do Devina in Nabrežine. Na drugi strani pa mu je pripadala pretežna notranjost Istre in je na vzhodu segalo do gore Okre (Nanos) in reke Arsije (Raše).³⁶

V primeru Emone pa je tako majhen teritorij zahodno od mesta, kot ga določa novi mejnik, vendarle presenetljiv. Je morda kdaj pozneje prišlo do spremembe meje? Mislim, da na to vprašanje ni mogoče zanesljivo odgovoriti. Akvileja je morda vztrajala na tem, da je bila pravni lastnik tega ozemlja tudi pozneje, ko zaradi spremenjene ekonomske in geopolitične situacije za mesto ni bilo več pomembno, da bi imelo trgovsko bazo v Navportu, ki je bil dejansko mnogo bolj povezan z bližnjo Emono. Ne smemo pa pozabiti, da je v Emoni, ko je le-ta postala kolonija, živel velik odstotek Akvilejcev. Domnevamo lahko, da je Navport *de iure* ostal pod jurisdikcijo Akvileje, *de facto* pa je pripadal Emoni. V vsakem primeru pa ugotavljamo, da je nekoč cvetoča naselbina začela naglo propadati po koncu Tiberijeve vlade, od srede 1. stoletja dalje pa je bila le nepomembna naselbina. Ponovno je postala pomembnejša v poznorimskem obdobju, ko je bila vključena v obrambni sistem *Clastra Alpium Iuliarum*. Ne moremo pa izključiti možnosti, da je bila meja med mestnima območjema Akvileje in Emone vendarle uradno spremenjena v prid Emoni, ko je le-ta na prostoru vzhodno od Okre igrala dominantno vlogo.

Novi mejnik, ki najverjetneje sodi v Avgustov čas, gotovo pa ni poznejši, kot kaže zgoraj navedena evidenca, od Klavdijeve vlade, je nedvomen dokaz za pripadnost Emone Italiji že v tem času. To pomeni, da mesto ni nikoli pripadalo Iliriku oz. pozneje provinci Panoniji, kar je v znanstvenih krogih še vedno prevladujoče mnenje, čeprav je bilo že v preteklosti zbranih toliko tehtnih dokazov, ki so pričali proti temu.³⁷ Največji pomen nove epigrafske najdbe je ravno v tem, da je odločilni dokaz za pripadnost Emone Italiji.

Marjeta Šašel Kos
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gosposka 13
SI-1000 Ljubljana

²⁸ Lazarenko, I., The Southern Boundary of *Terra Odessitanorum* (1st - beginning of 2nd c.), *Archaeologia Bulgarica* 6, 2002, 45-57.

²⁹ Šašel Kos, 15th legion (cit. v op. 23).

³⁰ Degrassi, *Confine* (cit. v op. 17). O mejah, ki jih je predlagal D., nazadnje piše (in jih bolj ali manj sprejema) Zaccaria, *Tergeste* (cit. v op. 8) 163-164.

³¹ Degrassi, *Confine* (cit. v op. 17) 15 op. 7, ki to območje pripisuje Akvileji. Dessau in Sticotti ga pripisujeta Tergestu, tako tudi J. Šašel, v *ILJug* 451, 1221, 1222.

³² Viri o teh mejah izvirajo iz poznega srednjega veka, ko je bila poselitvena slika tega prostora precej drugačna od antične. Zahvaljujem se prof. Rajku Bratožu za diskusijo o tem problemu.

³³ Degrassi, *Confine* (cit. v op. 17) 24. Glej nazadnje Modugno, *La viabilità* (cit. v op. 13) 57. Italijanska imena za ta mesta in vasi so: Samatorza, Scopo, Comeno, Montespino, Rifembergo in Vipacco; Brestovizza, Tomadio in Senosecchia.

³⁴ O Egidi glej med drugimi Degrassi, *Confine* (cit. v op. 17) 72-74; J. Šašel, Koper - Capodistria, v: *Koper med Rimom in Benetkami / Capodistria tra Roma e Venezia. Prispievki k zgodovini Kopra / Contributi per la storia di Capodistria* (Ljubljana 1989) 5-14 [= *Opera selecta*, Situla 30 (Ljubljana 1992) 680-689]; Zaccaria, *Tergeste* (cit. v op. 8) 161-162.

³⁵ Šašel, *Pastorizia* (cit. v op. 12) 184 [= *Opera selecta*, Situla 30 (Ljubljana 1992) 527].

³⁶ Zaccaria, *Tergeste* (cit. v op. 8) 163-164.

³⁷ J. Šašel, Zur verwaltungstechnischen Zugehörigkeit Emonas, *Acta Arch. Acad. Sc. Hung.* 41, 1989, 169-174 [= *Opera selecta* (Ljubljana 1992) 707-714]; M. Šašel Kos, Was Emona in Italy or Pannonia?, v: *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia II*, Situla 41 (Ljubljana 2002) (v pripravi).

Sodobna sociologija o problemih etničnosti, narodov (nacionalizmov) in današnja arheologija

Irena MIRNIK PREZELJ

Izvleček

Članek obravnava vlogo sodobne sociološke teorije o narodih in nacionalizmih oziroma dva izrazita predstavnika med teoretiki - socialnega antropologa Ernesta Gellnerja in sociologa Anthonyja Davida Smitha - in njuno vlogo pri razumevanju kolektivnih identitet v arheologiji, opozarja na nedoslednosti povezane s slabim poznavanjem socioloških teorij o nacionalizmih in nakazuje novo pot k razumevanju etničnosti, ki jo v arheologijo uvaja Siân Jones.

Abstract

The article deals with the role of contemporary sociological theories about nations and nationalisms, specifically two outstanding representatives among the theoreticians - Ernest Gellner and Anthony David Smith - and their role in understanding the collective identity in archaeology, calling attention to inconsistencies tied to the poor knowledge of sociological theories about nationalism, and indicating a new path to comprehending ethnicity, which was introduced into archaeology by Siân Jones.

Nismo prišli zato, da bi se posmehovali ali objokovali, ampak da bi razumeli.

Baruh Spinoza

(B)iti Hrvatica (je) postalo moja usoda ... (O)predeljuje (me) narodnost in prav nič drugega ... Skupaj z milijoni Hrvatov sem se znašla pritisnjena ob zid narodnosti in do tega ni prišlo zaradi pritiska od zunaj, iz Srbije ali zvezne armade, temveč zaradi narodne homogenizacije v sami Hrvaški. To nam je storila vojna. Zreducirala nas je na eno samo dimenzijo: na Narod ... Toda zdaj nimam več izbire. Mislim, da je tudi drugi nimajo več ... Tisto, kar so nekoč ljudje gojili kot del kulturne identitete in jim je pomenilo alternativo pred vsemogočnim komunizmom ... se je nenadoma spremenilo v politično identiteto in preoblikovalo v nekaj, kar je podobno slabo ukrojeni srajci. Lahko se ti zdi, da so rokavi prekratki, ovratnik pa pretesen. Lahko ti je zoprna barva, mogoče je blago pregrobo. Toda ne moreš se je rešiti, ker nimaš nič drugega obleči. Ni nujno, da se človek prostovoljno vda tej ideologiji narodne pripadnosti - preprosto posrka ga. In tako zdaj v novi hrvaški državi ni nikomur dovoljeno, da ne bi bil Hrvat.

Slavenka Drakulić, *Balkan express. Fragmenti z druge strani vojne*, 1993, Maribor: Rotis, 62-64 (prevod A. Puhar).

Arheologi anglosaksonskega in skandinavskega prostora so se začeli spraševati o svoji vlogi pri oblikovanju skupinskih identitet v osemdesetih in devetdesetih letih, ko je postal aktualen pretres družbeno-političnega v arheoloških vrstah. Takrat so se začeli ponovno zanimati za arheologijo kultur, prej dvajset let odrinjeno zaradi prepričanja procesualistov, da *arheologi ne moremo opazovati družbenih dejstev* (Binford 1983, 21) in pritrjevanja Clarkovi ugotovitvi, da *arheološka kultura ni ne rasna skupina, ne zgodovinsko pleme in tudi ne jezikovna enota; je preprosto le arheološka kultura* (Clarke 1978

[1968], 12). Danes smo razpeti med dve ključni temi: prvo predstavlja iskanje teoretskega okvira etničnim interpretacijam v arheologiji,¹ drugo ukvarjanje z arheološko prakso v družbenem in političnem kontekstu sedanjosti,² v ožjem smislu pa s kritičnim konfrontiranjem arheološke vloge pri konstrukciji kolektivnih identitet.³

Pred nekaj leti je Stephen Shennan pri obravnavi etničnosti v arheologiji primerjal razumevanje etničnih skupin Ernesta Gellnerja nasproti mišljenju Anthonyja D. Smitha. Takole je zapisal: *Gellner zavzema stališče, da so entitete tipa etničnih skupin bistvena značilnost na začetku industrializma in njegovega vpliva - pred*

tem niso obstajale.⁴ Za Smitha je pokazal - kako v nasprotju z Gellnerjem - sledi etničnim entitetam daleč v preteklost in navedel njegovo ugotovitev: *Toda s pojavom prvih mestnih držav in patrimonialnih kraljestev zgodnjega 3. tisočletja pr. n. št. ... najdemo naraščajoči občutek nečesa, kar je več kot le lokalno etnično zavedanje in občutenje, znano pri Egipčanih in Sumerjih.*⁵ Tezi si glede 'starosti' etničnih skupin nasprotujeta. Ob njiju se pojavlja še problem, na katerega je opozoril že Patrick Geary. V svoji študiji o etnični identiteti v pisnih virih srednjega veka je namreč pokazal, kako je le-ta subjektiven in spremenljiv fenomen, ne pa nekaj objektivnega, stalnega in nespremenljivega, zato je nemogoče zaključiti, da so 'ljudstva' iz pisnih virov ustrezna skupinam s samozavedno identiteto, po njegovem bistveno za definiranje etničnosti (Shennan 1989, 14 s).

Splet vseh treh ugotovitev nas spravlja v zadrego. Če sprejmemo Gellnerjevo tezo o etničnih skupinah kot entitetah modernih industrijskih družb, potem se odpovedujemo kakršnemu koli iskanju etničnega zapisa v oddaljeni preteklosti. Če verjamemo Smithu, ki trdi, da so etnie starodavne entitete, potem imamo več upanja, a to zbledi, ko si priključimo v spomin Gearyjeve zaključke. Na voljo imamo dve rešitvi. Lahko se prepustimo počeznemu posploševanju, da za etničnost v arheologiji ni prostora, uveljavljenemu in zelo razširjenemu v povojnem obdobju zaradi grenkega spomina na tragične posledice nacističnih zlorab etničnih opredeljevanj arheoloških kultur (Arnold 1990; Arnold, Hassmann 1995; Härke 1991; 1995; Wiwjorra 1996) in ponovno obujenemu (resnici na ljubo moramo opozoriti, da ponekod ni bilo nikoli pozabljeno) z grozotami, ki jih spočenja novi val nacionalizmov (Atkinson in sod. 1996; Díaz-Andreu, Champion 1996; Kohl in Fawcett 1995). Druga možnost, ki jo imamo na izbiro, je iskanje rešitev s pretresom teorij o etničnosti v sociologiji in socialni antropologiji (Baagenholm 1996; Hall 1997; Jones 1996; 1997; Olsen in Kobyliński 1991; Shennan 1989), sociobiologiji (Graves-Brown 1996), genetiki in lingvistiki (Renfrew 1987; 1992; 1994a; 1996; contra Pluciennik 1996; Rowlands 1994b, 40-49). Prvi 'umik' ni najprimernejši, saj omogoča zlorabljanje postmodernističnega priseganja na 'pluralnost interpretacij' v ideološke in populistične namene, ker se arheologi zaradi pomanjkljivih teoretskih oporadi izogibamo polemičnih tonov v javnosti in si zatiskamo oči celo pri zlorabah v lastnih vrstah. Druga pot, po mojem mnenju plodnejša, si šele utira pot in prav prek kritik 'nacionalistične' arheologije dobiva pristaše ne le med arheologi teoretiki, temveč tudi med praktiki.

Richard Jenkins je nedolgo tega opozoril, češ da antropologi zdravorazumsko mislijo, kako je mogoče

imeti etničnost in nacionalizem v isti analitski sapi, a hkrati zapisal pomisel, kako je antropološki model etničnosti pravzaprav *prostrana hiša, ki dopušča pod svojo streho obsežen niz fenomenov* (Jenkins 1996, 809 s). Antropologom sorodno prepričanje gojimo tudi arheologi. Njegovo razmišljanje in sodobno dogajanje v arheologiji nas vzpodbujata k ponovnemu razmisleku o *etničnosti*⁶ in *nacionalizmu*⁷ pri dveh znanih predstavnikih sodobne sociološke in socialno antropološke teorije o narodih in nacionalizmih Ernestu Gellnerju in Anthonyju Davidu Smithu, stoječih s svojimi prepričanji na nasprotnih bregovih.

'VEČNOSTNIKI', 'MODERNISTI', 'PRVOBITNEŽI' IN 'INSTRUMENTALISTI'

Sodobna sociološka teorija je po Smithu razdeljena na dva nasprotujoča si miselna pristopa do narodov in nacionalizmov. Prvemu pripadajo 'večnostniki' ('perennialists'), drugemu 'modernisti' ('modernists') (Smith 1989 [1986], 4; 1994, 376). Še bolj poglobljena in razcepljena je delitev med socialnimi antropologi, ki se ukvarjajo s preučevanjem etničnih vezi. Tu so na enem bregu najrazličnejši 'prvobitneži' ('primordialists'), z drugega pa jim ugovarjajo 'instrumentalisti' ('instrumentalists') ali 'konstruktivisti' ('constructionists')⁸ (Jenkins 1996, 811; Smith 1989 [1986], 4). Za 'večnostnike' so narodi večni, neminljivi. Koreninijo v 'starodavni preteklosti' in imajo svoje 'prednike'. 'Modernisti' jim starodavnosti ne priznavajo. Zanje so vzniknili šele z moderno dobo. 'Prvobitneži' vidijo etničnost kot nekaj danega, prvobitnega in historično nespremenljivega, za 'instrumentaliste' pa je prilagodljiv, spremenljiv 'instrument'.

Ernesta Gellnerja uvrščajo različni ocenjevalci med 'moderniste' (Banks 1996, 126; Eriksen 1995, 264; Smith 1994, 377); bolj neenotni so pri ovrednotenju dela Anthonyja Davida Smitha. Tako ga imata Liah Greenfeld (Greenfeld 1996, 701) in Rudi Rizman (Rizman 1991, 20) za 'prvobitneža', Marcus Banks meni, da je primernejša umestitev zanj na vmesni prostor med 'večnostniki' in 'modernisti' (Banks 1996, 129), za Siân Jones pa je njegovo mesto med 'prvobitneži' in 'instrumentalisti' (Jones 1997, 81). Med sociologi so tudi takšni, ki se jim dozdeva kakršno koli pozicioniranje v okrilju 'istov' nepotrebno, zato se uvrščanju odpovedujejo (James 1996, 19). Delitve iz antropoloških in socioloških vrst je zanemarljivo tudi Rogers Brubacker v svoji zadnji knjigi esejev *Nationalism reframed*. Ernesta Gellnerja in Anthonyja Davida Smitha je skupaj z Ericom Hobsbawmom in Benedictom Andersonom opredelil kot 'razvojnike' ('developmentalists'), češ da se vsi štirje pojavljajo v literaturi o narodih in nacionalizmih kot zagovorniki

postopnega uveljavljanja narodov, čeprav so poti, ki jih pri tem ubirajo, različne (Brubacker 1996, 19). Skupno jim je, rečeno z Brubackerjem, razmišljanje o narodih kot *stvarnih entitetah in realnih kolektivitetah*. Zanje je bistveno spraševanje o tem, kaj narodi so, ne pa, kako deluje 'nationhood' - *kot praktična kategorija, klasifikacijska shema, kognitivni okvir*. Brubacker namreč meni, da moramo o narodu misliti ne kot o stvarni, temveč kot o institucionalni obliki, ne kot kolektiviteti, temveč kot o praktični kategoriji, ne kot entiteti, temveč kot o možnem dogodku (prav tam: 18).

Ernest Gellner

Ernest Gellner velja za priznanega evropskega filozofa, socialnega antropologa, družbenega teoretika in zgodovinarja idej, po Paulu Jamesu je bil pravi *doyen terrible*, do katerega so celo kritiki naklonjeno spravljeni (James 1996, 129). V antropoloških študijah o nacionalizmu⁹ je poleg Benedicta Andersona in Anthonyja D. Smitha največkrat omenjan (Banks 1996, 126). Za razumevanje etničnosti so namreč po Banksovem mnenju relevantnejše mlajše teorije o nacionalizmu, med katere se uvršča tudi Gellnerjeva, ker ubirajo antropološki pristop in razumejo nacionalizem bolj kot proces in ne kot ideologijo (prim. tudi Smith 1994, 381 s), odpovedujejo pa se tudi evropocentričnosti, česar za starejše (npr. Kedouriejevo in Kohnovo) ne bi mogli trditi (Banks 1996, 124).

Najprej nas bosta zanimala Gellnerjev koncept nacionalizma in njegov odnos do etničnosti, ker je prav njegov pogled na nacionalizem - poleg Andersonovega - največkrat omenjan v arheološki literaturi (Gillberg, Karlsson 1996, 156; Hall 1997, 17 s, 34; Kohl, Fawcett 1995, 13; Mouliou 1996, 175; Sharples 1996, 78 s, 86; Soerensen 1996, 25; Tierney 1996, 13, 15 s), etničnost kot objekt arheoloških interpretacij pa skozi prizmo njegove teorije nična.

Gellnerjevo razumevanje nacionalizma je razvidno v sedmem poglavju z naslovom *Nationalism*, natisnjem že 1964. leta v knjigi *Thought and change* (Gellner 1964), za katerega je Tom Nairn zapisal, da je *najpomembnejša in najvplivnejša sodobna študija v angleščini* (Nairn 1981, 96, cit. v: James 1996, 130). Temu sta se pridružili razpravi *Nationalism* (Gellner 1981) in *Nationalism and the two forms of cohesion in complex society* (Gellner 1982), preden je izšla njegova zelo odmevna knjiga *Nations and nationalism* (Gellner 1983). Ta velja poleg Andersonove *Imagined communities* (Anderson 1983) za eno ključnih študij 'modernističnega' pristopa. Njegove raziskave nacionalizma so se zaključile z *Encounters with nationalism* (Gellner 1994), polemiko s Smithom na Warwick University oktobra 1995. leta (Gellner 1996)

in po smrti objavljeno knjigo *Nationalism*, ki jo je uredil njegov sin David N. Gellner (Gellner 1997).

V svoji knjigi *Nations and nationalism* nam Gellner predstavi zgodovino kot sestavljanko treh družbenih formacij: predpoljedelske ali lovsko-nabiralniške, poljedelske in industrijske.¹⁰ Označi jih kot *tri velike stopnje človeštva* (Gellner 1983, 114). Ker je po Gellnerjevem prepričanju osnovni pogoj za nastanek naroda država, *to je tista institucija ali zbir institucij, ki se izrecno ukvarja(jo) z uveljavljanjem reda* (prav tam: 4), in so lovsko-nabiralniške družbe premajhne, da bi omogočale politično delitev dela, kakršna je značilna v državah (sodstvo, policija), zanje ni možno predpostaviti, da bi se v njih lahko oblikovale države, z njimi pa narodi in nacionalizmi. Države lahko nastanejo šele v poljedelskih skupnostih. V njih se namreč - sočasno s politično centralizacijo - oblikuje nov razred pismene duhovščine, s katerim se uveljavita kulturna in kognitivna centralizacija. S tako ekskluzivistično pismenostjo pride do razkoraka med 'visokimi' in 'nizkimi' kulturami. Na nivoju 'nizkih' tradicij so *nepomembne skupnosti posvetnih članov družbe* (prav tam: 10), ki so lateralno ločene, njihova kulturna diferenciacija pa je močno razvita. V agrarnih skupnostih so tako determinante političnih mejnikov povsem različne od kulturnih. Glede na Gellnerjevo prepričanje, da je pogoj za nastanek naroda zlitje državnega aparata z relativno homogeno kulturo celotne družbe, je verjetnost, da bi prišlo do takega zlitja v agrarnih družbah, nezatna. Družbeni pogoji za vznik nacionalizma so zanj dani šele v industrijskih družbah. Z industrializacijo se namreč oblikujejo nove delitve dela, kar je povezano s celo vrsto razvojnih potez, med katerimi je najpomembnejša mobilnost. Ta je dvojna. Prvič se odraža v gibljivosti posameznikov prek meja starih, kontekstno povezanih skupnosti (sorodstvenih skupin, razredov), ki nastaja zaradi potreb po različni delovni sili. Drugič se pojavlja zavoljo tendence po univerzalni pismenosti in generaliziranem jeziku. V industrijskih družbah postane poenoten izobraževalni sistem nujnost; enakomerno razširjena in utrjena izobraževalna mreža, do katere imajo dostop vsi člani družbe, omogoča prevlado 'visoke' kulture. Kulturno dokaj homogena populacija, v kateri ni več družbenih in kulturnih prepek (ali pa so te vsaj zabrisane), kakršne poznamo v agrarnih družbah, lahko preživi samo v nacionalni državi.

Ko se je Gellner vprašal, kako so narodi organizirani in konstituirani, je trčil ob dilemo: so narodi produkti kulture ali volje? Opredelil jo je takole: dva človeka sta iste narodnosti, (prvič) če delita isto kulturo (sistem idej, znakov, združb, načinov obnašanja in komuniciranja) in (drugič) če *prepoznata* (poud. E. G.) drug drugega kot taka. Definicijo je okreplil z: *... narodi ustvarjajo ljudi; narodi so artefakti človeškega*

prepričanja, lojalnosti in solidarnosti¹¹ (Gellner 1983, 7, podobno prim. tudi na str. 55).

Nacionalizem je Gellner opredelil kot primarno politični princip, ki zavezuje, da morata biti politična in narodna enota skladni. Nacionalizem kot čustvo ali kot gibanje je najbolje določen z izrazi tega principa. Nacionalistično čustvo je občutenje jeze, izvirajoče iz teptanja tega principa, ali občutek zadovoljstva, izhajajočega iz njegove izpolnitve. Nacionalno gibanje je gibanje, ki ga poganjajo čustva te vrste (Gellner 1983, 1). Po njegovem prepričanju nacionalizem ne prebujata samozavedanja narodov; narode iznajdeva tam, kjer jih ni¹² (Gellner 1964, 168).

V treh zbornikih (Atkinson in sod. 1996; Díaz-Andreu, Champion 1996; Kohl, Fawcett 1995), ki so posvečeni odnosu med nacionalizmom in arheologijo, je samo v članku Michaela Tierneyja (1996, 12-22) najti očitke arheologom, da slabo poznamo teorije o nacionalizmih, in hkratno opozorilo, da *nacionalizem ni preprosto občutenje prirojene potrebe po pripadnosti*, ampak ideološki konstrukt, katerega vsakokratna pojavna oblika je geografsko, socialno in historično določena (prav tam: 13). Kritično ost je mogoče zaslediti še pri Miroslavu Hrochu, ki je - kot povabljenec Margarite Díaz-Andreu in Timothyja Championa - napisal sklepne besede drugega zbornika (Hroch 1996, 298 s). Ob Tierneyjevi kritiki in Hrochovim opombam bi dodala, da arheologi preveč poenostavljeno poudarjamo samo eno od dveh vlog, ki ju nacionalizem sicer igra - negativno; najbrž zaradi tega, ker nas vodijo prej kot teoretična etično in moralno motivirana merila. Niz člankov namreč kaže, da ga imamo, kljub sociološkim ugovorom, *kako ga ni mogoče obravnavati ločeno od drugih družbenih pojavov*, za edino 'dramatis persono', kot bi rekel Rudi Rizman (1997, 144).¹³

V prvem od omenjenih zbornikov sta urednika Philip L. Kohl in Clare Fawcett zapisala, da je stališče, na katerega se opirata pri preučevanju nacionalizma v arheologiji, takšnole: *... vse oblike nacionalizma so družbeni konstrukti realnosti; 'zamišljene skupnosti' so, ki jih podzavestno oblikujejo in/ali zavestno izumljajo ter manipulirajo družbene skupine ...* (Kohl, Fawcett 1995, 14). Marie Louise Stig Soerensen meni - v svoji analizi arheoloških vlog pri oblikovanju danske nacionalne identitete -, da so *... odnosi, ki obstajajo med posameznikom in nacionalno državo (nacionalizmom) ...*, posebni, hkrati pa se sklicuje na Gellnerja in Andersona glede njihovega umetnega in zamišljenega značaja. Za lažje razumevanje nacionalizma v arheologiji predlaga še razširitev pristopa z *nacionalizmom kot kulturnim konstruktom* (Soerensen 1996, 25 s). Andersonova 'zamišljena skupnost' in Gellnerjeva nacionalna identiteta kot 'konstruiran fenomen' sta dali teoretski okvir tudi Aasi

Gillbergu in Haakanu Karlssonu pri njuni obravnavi razstave z naslovom *Iskanje švedske zgodovine*. Avtorja navajata še misel, da Gellner sicer verjame tudi v obstoj skupnosti, ki da niso konstrukti, vendar je ne utemeljita (Gillberg, Karlsson 1996, 156). Na Andersonovo in Gellnerjevo teorijo o nacionalizmih se v svoji študiji o izraelski izkušnji sklicuje tudi Keith Whitelam. Andersonovo definicijo naroda *kot zamišljene politične skupnosti* razširi še s Saidovo omembo nekega kritika, da so narodi pripovedi, in z opredelitvijo Homija K. Bhabhe, da *... narodi, tako kot pripovedi, izgubljajo svoje izvore v časovnih mitih in samo v vizijah popolnoma uresničujejo svoja obzorja*.¹⁴ Whitelam se poda tudi h Gellnerjevi formulaciji o nacionalizmu kot iznajditelju narodov tam, kjer jih ni, da bi dal težo svoji trditvi: *Ne samo, da je moderni narod zamišljena skupnost, temveč je ta domišljija projicirana tudi v preteklost, da bi priskrbela uzakonitev in opravičilo sedanjosti*¹⁵ (Whitelam 1996, 22, op. 14, 242). Prav tako so Gellnerjevi 'oblikovani' ('created' po M. D.-A.) ali Andersonovi 'zamišljeni' narodi osnova argumentiranju Margarite Díaz-Andreu v njeni študiji o arheoloških kulturah kot produktih nacionalističnih intelektualcev devetnajstega stoletja (Díaz-Andreu 1996, 53).

Ustavimo se najprej pri Gellnerjevi opredelitvi, da *... nacionalizem ne prebujata samozavedanja narodov; narode iznajdeva tam, kjer jih ni* (Gellner 1964, 168; poud. I. M. P.). *Iznajdena narava nacionalnih formacij*, kot pravi Paul James, je vstopila v sociološko teorijo z Lordom Actonom (v drugi polovici devetnajstega stoletja) in si pridobila *naraščajočo verodostojnost* pri piscih dvajsetega stoletja (James 1996, 104). Gellner je svojo opredelitev o 'iznajdevanju narodov' v *Nations and nationalism* še okrepil: *... je (nacionalizem) ideološki artefakt, iznajdba vročičnih mislecev, ki so skrivnostno ujeli nekaj skrivnostno občutljivih narodov?* Ali pa: *Toda nacionalizem ni* (poud. E. G.) *prebujanje stare, latentne, speče sile, čeprav se kot tak predstavlja ... (N)acionalizem včasih jemlje predhodno obstoječe kulture in jih spreminja v narode, včasih jih iznajdeva, pogosto pa izbrisuje predhodno obstoječe kulture ...*, in še: *Kulture, za katere (nacionalizem) trdi, da jih brani in oživlja, so pogosto njegove lastne iznajdbe ...*¹⁶ (Gellner 1983, 47-49, 56; prim.: James 1996, 104, op. 2). Benedict Anderson je v svoji revidirani izdaji *Imagined communities* (prvič je knjiga izšla istega leta kot Gellnerjeva *Nations and nationalism*, torej 1983.) očital Gellnerju, da se tako boji prikazati, kako se nacionalizem zakrinkuje z lažnimi pretvezami, da poistoveča iznajdevanje z 'izmišljanjem' in 'lažnostjo', raje kot z 'zamišljanjem' in 'ustvarjanjem', ko zapiše, da *nacionalizem ne prebujata samozavedanja narodov; narode iznajdeva tam, kjer jih ni*¹⁷ (Anderson 1991, 6).

Zdi se, da je prišlo do nejasnega¹⁸ razumevanja Andersonovega koncepta 'zamišljanja' zaradi tega, ker ga ni teoretsko dovolj razdelal, kot meni James (1996,

6), zato je lahko prišlo do izvedb, kakršna je tale Anthonyja D. Smitha: *Benedict Anderson ... je definiral novi narod naše domišljije kot suvereno, toda omejeno skupnost, pravzaprav abstrakten mentalni konstrukt* (Smith 1986 [1986], 169; MacLaughlinovo ugotovitev navaja James 1996, 39). V arheologiji je prišlo do enačenja Gellnerjeve in Andersonove presoje - oziroma njunega 'iznajdevanja' in 'zamišljanja' - prav zaradi te nejasnosti, prešibkega poznavanja socioloških teorij in zaradi dejstva, da oba avtorja pripadata 'modernističnemu' krogu družbenih teoretikov. Večina arheologov je namreč pri interpretacijah nacionalizma v arheologiji sprejela 'modernistični' pristop in teorije, ki zagovarjajo 'vzpon kulturnega' (James 1996, 149). Za ideologijo kulturne invencije velja, da je združila tako konservativne kot liberalne sociologe, pravoverne marksiste kot neomarksiste, strukturaliste kot poststrukturaliste. Ti so povzdignili kulturo na piedestal, a jo hkrati spremenili v *arbitrarno konstrukcijo instrumentalno vodenih procesov*. Številni sodobni družbeni teoretiki (pod Gellnerjevim in Andersonovim vplivom) dokazujejo, da so ideologije, ki projicirajo nacionalno historično starodavnost, preprosti ponaredk, izmišljeni v sedanosti (prav tam: 115, 122). Narodi so zanje kulturni artefakti. Zgodovinar Eric Hobsbawm je v ta namen vpeljal *iznajdene tradicije* (Hobsbawm 1983, 1). Z njimi je hotel pokazati, kako imajo tradicije, za katere smo verjeli, da so tako rekoč brezčasne, svojo lastno zgodovino. Ločene od običajev, ki *dominirajo v t. i. 'tradicionalnih družbah', so opredeljene kot niz običajev in simbolnih praks, utemeljenih z ideološkostjo. Akademsko javnost jih je sprejela z odprtimi rokami in doslej so pod njihovim vplivom nastale številne študije o mitih, simbolih, ritualih, festivalih, ceremonialih, spominkih in drugih 'invencijah', kot je s kančkom ironije zapisala Gertrude Himmelfarb (1995, 110).*¹⁹

'Iznajdene tradicije' (Hobsbawm, Ranger 1983) so zapustile svojo sled tudi v arheologiji (Diaz-Andreu 1995, 43; Gillberg, Karlsson 1996, 157; Kaiser 1995, 117; Kristiansen 1996, 140). Da je pri teh ritualnih in simbolnih poskusih zagotavljanja kontinuitete preteklosti v sedanosti in prihodnosti (Hobsbawm 1983, 2-5) nujna previdnost, sta s kritičnim pretresom tradicije Škotskega višavja - kakor jo je opisal Hugh Trevor-Roper - pokazala Paul James (1996, 115 s) in Nicholas Dirks (1996, 40-43),²⁰ zavezujoča pa bi morala biti tudi v arheološki praksi.

Kot arheologe nas zanima še Gellnerjevo pojmovanje etničnosti. Termina etničnost in etnična identiteta sta v njegovi teoriji o narodih in nacionalizmih omenjana le redko. Že Thomas Hylland Eriksen (1993, 99) je poudaril, da je Gellner izenačil narod in etnično skupino, ko je zapisal: ... *nacionalizem je teorija politične legitimnosti, ki zahteva, da etnični mejniki ne bi smeli sekati političnih*²¹ (Gellner 1983, 1; prim. tudi: Hall

1995, 18, op. 6). *Etničnost kot sinonim za 'kulturo' ali element znotraj 'kulture'* (Banks 1996, 128) pa je vidna v naslednji Gellnerjevi opredelitvi: *Nacionalizem običajno osvaja v imenu domnevne ljudske kulture. ... Uporabniki 'etničnih' gramofonskih plošč v današnji Sovjetski zvezi niso preostala etnična, ruralna, pač pa novo nastala mestna, v stanovanjih živeča, izobrazena in večjezikovna populacija*²² (Gellner 1983, 57). Bolj nejasna je uporaba etničnosti kot razlikovalnega dejavnika v drugem primeru, ko meni: *Etničnost stopi v politično sfero kot 'nacionalizem' takrat, ko sta za ekonomsko osnovo družbenega življenja zahtevani kulturna homogenost ali kontinuiteta (ne pa brezrazrednost) in ko potemtakem postanejo s kulturo povezane razredne razlike škodljive, medtem ko ostanejo etnično neopazne, postopne razredne razlike znosne*²³ (prav tam: 94). V prednacionalnih družbah je etničnost izločena kot tisti element, ki gradi nacionalna čustva, ko postane del 'kulturne' stratifikacije razreda. Etničnost za Gellnerja ni *nujen ali zadosten dejavnik pri vzponu nacionalizma* (prim.: Banks 1996, 129).

Da je Gellnerjeva teorija za ugotavljanje etnične identitete v arheološkem zapisu neuporabna, saj zanikuje 'obstoje' etničnih skupin v oddaljeni preteklosti, je nakazal že Stephen Shennan (Shennan 1989, 14); z zgoraj rečenim mu lahko samo pritrdimo.

'Modernisti' proti 'prvobitnejem'

Za 'modernistični' pogled na nastanek narodov in nacionalizmov se danes zavzema večina sociologov. Zanje so narodi in nacionalizmi fenomeni sodobnosti, *produkti revolucionarnih modernih sil industrializma, kapitalizma, birokracije, množičnih komunikacij in sekularizacije* (Smith 1995, 35). Združuje jih prepričanje, da so narodi in nacionalizmi fenomen zadnjih dveh stoletij. Pri tem opredeljujejo narode kot sodobne konstrukte, katerim so 'cement' (prav tam: 29) nacionalizmi. Če je, kot sem že povedala, Gellnerju vzrok za nastanek nacionalizmov industrijska družba, ki uveljavlja zahtevo po kulturno-jezikovni homogenosti in za moderno delitev dela usposobljeni delovni sili, ga druga dva pogosto citirana 'modernista' Anderson in Hobsbawm vidita drugod. Za Andersona je narod *zamišljena politična skupnost, ki uspeva s tiskarskim kapitalizmom*; Ericu Hobsbawmu je vse to, oplemeniteno še z državljskimi ideali francoske revolucije (Gellner 1983; Anderson 1983; Hobsbawm 1994 [1990]). V takšni luči sta razumljivi Jenkinsova primerjava nacionalizma z *moderno novo metlo, ki je dobro pometla etničnost pred vrati nacionalne države* (Jenkins 1997: 144) in Smithova opredelitev tistih 'modernistov', ki poudarjajo konstruirano ali celo izmišljeno kvaliteto narodov kot *kulturnih artefaktov*, za 'dekonstruktivisti'

(Smith 1996, 360).

Nasprotno prepričanje o 'narodih' kot 'večnih in prastarih' gojijo s Smithom povedano 'večnostniki', ki veljajo za neekstremno obliko 'prvobitnežev' (Banks 1996, 129; Smith 1989 [1986], 12). Zanje imajo 'narodi' korenine v srednjem veku, antiki ali celo že pri Sumerjih in starih Egipčanih (Smith 1995, 35). Takšno 'branje' kolektivnih kulturnih identitet imamo lahko za 'retrospektivni nacionalizem' (Smith 1994, 377).

Največji skrajneži med 'prvobitneži' verjamejo v 'naravno' danost narodne identitete. Nekaj tako splošnega in običajnega naj bi bila, kot so govor, vid, sluh ali voh. Takšnega prepričanja so različni nacionalisti, začelo pa naj bi se po Smithovem mnenju z 'organskim' nacionalizmom nemških romantikov zgodnjega devetnajstega stoletja (Herder, Fichte), a tudi že z Rousseaujevimi nasledniki v Franciji. Zanje imajo narodi 'naravne meje', poseben značaj, a tudi svoje poslanstvo in svojo usodo (Smith 1995, 31 s). Viktorijanski časnikar Walter Bagehot je za narode npr. menil, da *so stari kot zgodovina*. Bil je prepričan, da so posamezni narodi, *ki so nam tako domači*, obstajali skozi vso zgodovino (Bagehot 1873, 83, cit. v: Billig 1995, 26).

Drugo obliko 'prvobitnosti' pojasnjujejo zagovorniki sociobiologije, ki se je ukoreninila pred dvajsetimi leti. Njihov najizrazitejši predstavnik je Pierre van den Berghe (van den Berghe 1981). Zanje so narodi in etnije, pa tudi rase, 'naravne' entitete, saj predstavljajo le razširjene oblike sorodstvenih skupin, selekcioniranih z genetsko evolucijo (Smith 1995, 32).

K tretji obliki šteje Smith tiste, ki zagovarjajo 'prvobitnost udeležencev' (Smith 1994, 376). Koncept *prvobitne povezanosti* je razvil Edward Shils že 1957. leta z namenom, da bi pojasnil posebne lastnosti, ki so vrojene v sorodstvenih vezeh. Zanje je menil, da niso pomembne samo v delovanju interakcije, marveč zaradi *'neizrekljivega pomena'*, ki je prisojen krvnim vezem (Shils 1957, 122, cit. v: Jones 1997, 65). Clifford Geertz, ki je z modelom 'prvobitnosti' v antropološki literaturi najpogosteje omenjan, je koncept prenesel na večje družbene skupine, kot so družine (Geertz 1963, 109). Prvobitne vezi med posamezniki je pripisal 'danostim' ob rojstvu. V 'krvi', jeziku, ozemlju, religiji in kulturi so. Od ostalih družbenih vezi jih loči *'neizrekljiv in nerazložljiv'* pomen njih samih. Kot je ugotovil že Scott, sta tako Shils kot Geertz uporabila koncept prvobitnih vezi bolj za opisovanje družbene povezanosti kot razlagalni koncept (Scott 1990, 150). Njuno delo je razširil Isaacs, ki je poiskal vzrok za trajnost in moč etničnih vezi. Razvil je t.i. *osnovno skupinsko identiteto*. Prvobitnim lastnostim, ki sta jih upoštevala že Shils in Geertz, je dodal še nekatere (ime skupine ali posameznika, zgodovino in izvor skupine, vrednostni sistem ...) (Isaacs 1974). Smith je tej obliki prvobitnosti nadel ime 'prvobitnost udeležencev', ker

ne poudarja, da bi bili 'prvobitni' narodi ali etnične skupine sami po sebi, ampak so 'prvobitni' zato, ker tako čutijo njihovi člani (Smith 1994, 376). 'Prvobitneži' te usmeritve trdijo, da je *etničnost splošno prioriteta, dana in močna, včasih zares neustavljiva ali 'neizrekljiva' družbena vez* (Smith 1995, 32).

Cela vrsta znanstvenikov ugovarja pristopu skrajnih 'prvobitnežev'. Najodločnejše je odklanjanje sociobiologov (Reynolds 1980; Thompson 1989, 21-48). Očitajo jim reduciranje družbenega in kulturnega obnašanja na čisto biologijo. Nekateri se strinjajo z Ellerjem in Coughlanom, da bi bilo 'prvobitno' primerno črtati iz sociološkega slovarja (Jenkins 1996, 814), *zaradi pomanjkanja empirične podpore, ... socialne pasivnosti in antiintelektualizma* (Eller, Coughlan 1993, 200). Brubacker je celo tako oster, da označuje 'prvobitnost' s 'crknjenim konjem' in 'slamnatim možem' (Brubacker 1996, 15, op. 4). Smith je oporekanje 'prvobitnežem' strnil v tri točke. V prvi pravi, da etnične vezi ne morejo biti prioritete, saj predstavljajo le eno od oblik družbenih vezi, katerih pomembnost ali odrinjenost je odvisna od časa. Pod drugo ugotavlja, da so tudi *etnijski subjekt ekonomskih, družbenih in političnih sil* in torej situacijsko spremenljive. V tretji točki je poudaril, da je individualna izbira pripadnosti etničnim skupnostim v resnici mnogo večja, kot to dopušča 'prvobitnost' (Smith 1995, 33).

Zadnja tri desetletja se ob 'prvobitni' perspektivi uveljavlja še 'instrumentalistični' pristop, ki obravnava etničnost kot dinamično in od okoliščin odvisno obliko skupinske identitete, tesno povezane z družbeno-strukturnimi dejavniki (McKay 1982). Široka paleta raziskav, ki se skriva pod tem imenom, je zastopana tako v antropološki kot sociološki literaturi (Bentley 1987, 10; Smith 1995, 30-35).²⁴ Uporabljen je v najrazličnejših teoretskih perspektivah - od neomarksistične (Hechter 1976), kulturno-ekološke (Barth 1996a in 1996b), do takšne, ki sprejema normativni koncept kulture (Cohen 1974; prim.: Jones 1997, 72). Največjo vlogo pri oblikovanju 'instrumentalističnega' pristopa pripisujemo norveškemu antropologu Fredriku Barthu, nič manjša pa ni teoretska prizadevnost Abnerja Cohena (Banks 1996, 12-17; Eriksen 1993, 54-58; Jones 1997, 72-75). Nekateri 'instrumentalisti' se zavedajo trajnosti etničnih mejnosti in njenih mehanizmov, ki se običajno vzdržujejo pri prehajanju čez etnične meje (Smith 1994, 377).

Anthony David Smith

Drugače kakor Gellner, ki je povsem zapisan 'modernistom', razume narode in nacionalizme Anthony Smith. V *The ethnic origins of nations* (Smith 1989 [1986]), eni svojih številnih študij o genealogiji

narodov, je poudaril, da je nacionalizem, kakršnega poznamo danes, res fenomen osemnajstega stoletja,²⁵ kot menijo 'modernisti' (prav tam: 11), vendar pa nasprotuje njihovi trditvi, da je vzrok nastanka iskati v ekonomsko-historičnih argumentih, kakršne navaja npr. Gellner. Povsem se res ne razlikuje od Gellnerja, saj tudi on poudarja kulturno homogenost kot predpogoj nacionalizma, a meni - v nasprotju z 'modernisti' -, da je prostor zanjo že v prednacionalnih skupnostih. Uvaja tudi novo analitsko enoto: francoski sinonim za 'etnično skupnost' *ethnie*,²⁶ ker je prepričan, da je z njim bolj izražena večpomenskost grškega termina *ethnos*, saj združuje poudarek na kulturnih razlikah z občutkom historične skupnosti (prav tam: 21 s). *Ethnie* definira z naslednjimi dimenzijami: kolektivnim imenom, skupnim mitom o izvoru, skupno zgodovino, posebno skupno kulturo, povezanostjo z določenim ozemljem in občutkom solidarnosti (prav tam: 22-30).²⁷ Mnenja je, da so politične in ekonomske razmere, v katerih se nahajajo etnije, spremenljive; trajnost in vzdržljivost pa jim dajejo *mitsko-simbolni kompleksi*, še zlasti pa *mitomotor* (mythomoteur) ali *konstitutivni mit etnične politike* (prav tam: 15). Slednjega povzema od d'Abadal i de Vinyalsa prek Armstronga (prav tam: op. 29, 229; Armstrong 1982, 9). V srcu vsake etnije je po Smithu *jedro*; jedro *mitov, spominov, vrednot in simbolov*, ki ga prenašajo *čuvaji etničnosti* iz generacije v generacijo (prav tam: 15). 'Prvobitnosti' se izogiba, kar je razvidno iz njegove trditve, da ... *etnične in narodne identitete (ne) oblikujejo neke nepretrgane zveze nujne kolektivne identitete*, vendar pa nasprotno tudi ... *zato, da bi si izmislili današnji 'narod', je nujno potrebno oblikovati in kristalizirati etnične komponente* (prav tam: 16 s). Smith se posveti številnim primerom sodobnih etnij, poseže pa tudi v zelo oddaljeno preteklost. Tako poišče etnična *jedra*, ki so se v določenih zgodovinskih trenutkih spreminjala v nacionalistična čustva. Med starodavnimi etnijami prikaže Elamite (prvič omenjane v sumerskih tekstih sredi tretjega tisočletja pr. n. št., pogosto zapisane v asirskih tekstih, zabeležene v Darijevem behistunskem napisu) in pravi, da se *zdi neverjetno predstavljati si, da ne bi bilo kontinuitete te etnične skupnosti, z njenim imenom, miti o izvoru, kulturo, zgodovino in ozemeljsko domovino* ob njihovih *distinktivnih kulturnih potezah*. Vendar tudi sam izraža dvom, ko nadaljuje, da *ne bomo nikoli vedeli, kako globoko je prodrli občutek elamitstva v kmetstvo ...* (prav tam: 70 s). Kako vprašljiva je trditev, da se za imeni ljudstev iz pisnih virov vedno skriva istovetna populacija oziroma njeni potomci, so na primeru Keltov pokazali tako antropologi (Chapman 1992, 3. pogl.) kakor arheologi (Collis 1994, 1996; Renfrew 1987, 9. pogl.; Ruíz Zapatero 1994, 1996).

Sicer pa se Smith z argumentacijo, da ... *lahko najdemo etnične skupnosti, ki so odigrale aktivne vloge v*

človeški skupnosti in kulturi številnih predelov sveta vsaj od zgodnje bronaste dobe dalje, ko se na Bližnjem vzhodu pojavijo prve pisave - 3000 pr. n. št., in ugotovijo, da o etnijah pred tem težko govorimo, ker nimamo pisnih virov ali arheološke evidence, s katerimi bi lahko dokazovali, da *lončarski slogi v Mezopotamiji in Egiptu petega in četrtega tisočletja pr. n. št., ki kažejo na zaporedje kultur, kot sta halafška in el-ubaidška ob spodnjem Tigrisu, pomenijo ... prisotnost novih etničnih migracij* (Smith 1989 [1986], 44),²⁸ pridružuje tradicionalnemu kulturno-historičnemu pristopu v arheologiji. Ta podčrtuje tezo, da so *omejene, homogene kulturne identitete soodnosne s posameznimi ljudstvi, etničnimi skupinami, plemeni in/ali rasami* (Jones 1997, 24). Premočrtno enačenje arheoloških kultur z etničnimi skupinami so kritizirali že nekateri pristaši kulturno-historične arheologije (npr. Tallgren, Jacob-Friesen in Wahle), še bolj pa procesualisti in postprocesualisti (prav tam: 106-8) in velja danes za preseženo, čeprav še vedno obvladuje večino arheološkega mišljenja (prav tam: 137).

Gellner proti Smithu, Smith proti Gellnerju

Razlike med Gellnerjevim in Smithovim razumevanjem narodov in nacionalizmov so najrazvidnejše v zapisu njune diskusije v Warwicku, naslovljenem *The nation: real or imagined?* Gellnerjeva nenadna smrt le nekaj dni za tem je povzročila, da se je pogovor končal le s Smithovimi zaključki, brez Gellnerjevih ugovorov (Smith 1996a, 1996b; Gellner 1996).

Smith je pričel pogovor z analitsko nujnimi pojasnitvami izhodiščnih pojmov. Tako je opredelil nacionalizem kot *ideološko gibanje za pridobitev in ohranitev avtonomije, enotnosti in identitete človeške populacije, v kateri si posamezni člani izmišljajo oblikovanje dejanskega ali potencialnega naroda*.²⁹ Narod je zanj *imenovana človeška populacija, ki si deli zgodovinsko ozemlje, skupne mite in spomine, množično, javno kulturo, enotno gospodarstvo in skupne pravice ter dolžnosti vseh članov*.³⁰

Gellner je poudaril, da je v socioloških vrstah prevladalo prepričanje o narodih in nacionalizmih kot sodobnih fenomenih. Čeprav se Smith strinja z njim, pa vendar ne verjame, da so narodi (Hobsbawmove) *iznajdene tradicije*, ki bi s simboličnimi, mitskimi in obrednimi poskusi 'skrbeli' za kontinuiteto preteklosti v sedanost in prihodnost, a tudi ne *zamišljene politične skupnosti* Andersonovega kova. Ako sprejmemo njihovo imaginarno plat, to še ne pomeni, da s tem zanikamo njihovo resničnost. Tako kot velja po Smithu za Partenon, Chartres in sikstinski strop, da *niso nič manj resnični in otipljivi ob vsej domišljiji njihovih ustvarjalcev in občudovalcev ...*,³¹ so tudi narodi realitete,

okrepljene z imaginarnim.

'Modernističnim' teorijam, ki *poudarjajo sociološko resničnost narodov*, je Smith oporekel splošnost, s katero gradijo teoretski okvir o nacionalizmu. Prav zaradi skrajnega posploševanja je v nekaterih primerih zelo težko odgovoriti na postavljena vprašanja. Smith očita 'modernistom' tudi premočrtni materializem, saj se nacionalizmi pojavljajo v najrazličnejših družbeno-ekonomskih položajih. Najhujši zdrs pa se Smithu zdi 'modernistično' priseganje na modernost narodov in nacionalizmov z zanikanjem *etničnih vezi in kulturnih občutij preteklosti* (Smith 1996a, 360 s).

Smith se je zavzel za *etno-simbolični* pristop (ne teorijo, ker raziskav še ni dovolj!). S tem ne meni, da bi pri vseh oblikovanih narodov sodelovale njim predhodne etnične vezi ali celo etnične skupnosti, vendar pa s poglobljenim pogledom v posamezne narode pogostokrat le najdemo v njih starodavne etnične komponente. Prepričan je, da je s takim miselnim pristopom mogoče predvideti, *katere populacije bodo v določenih okoliščinah sprožile nacionalistična gibanja in kakšna bodo ta*. Analiza zgodnjih *etničnih oblik* po Smithu omogoča odgovore na vprašanja o posameznih nacionalizmih (npr. Kateri in kakšni so vzroki za polet grškega nacionalizma v devetnajstem stoletju? Kakšni sta bili vlogi bizantinske ortodoksnosti in antične demokracije?). Etno-simbolični pristop se ne izogiba preučevanju *vlog spominov, vrednot, mitov in simbolov*, kot to počno 'modernisti'. Z njim je mogoče, pravi Smith, razumeti množično vključenost ljudi, ki sledijo nacionalističnim klicem.

Gellner je najprej nasprotoval Smithovem 'evolucionizmu' in se vprašal o starodavnosti etničnih kategorij s pomenljivo metaforo o Adamovem popku. Je bil Adam božja stvaritev ali evolucionistični produkt človeštva? Če ga je ustvaril Bog, recimo 4003. leta pr. n. št.,³² potem je bil brez popka, saj se ni rodil v svet kot drugi. Lahko si ga predstavljamo brez popka, ne pa brez življenjsko pomembnih funkcij: dihanja, prekrvavitve, prebavljanja ... In tako je tudi z narodi. Zanje je nepomembno ali imajo popke ali jih nimajo. Njihovi predniki v etničnih in kulturnih skupnostih preteklosti niso pomembni, kot meni Gellner. Povsem nefunkcionalni so; tako kot popki. Kot primer je navedel Estonce. V devetnajstem stoletju niso imeli niti imena; bili so *kategorija brez kakršnega koli samozavedanja* (Gellner 1996, 367), pa vendar so v modernističnem procesu, kakršen je splošno značilen za narode in nacionalizme, oblikovali presenetljivo kulturo.

Smith mu je ugovarjal, češ da ni bistveno vprašanje ali so ... *Estonci oblikovali nacionalizem ex nihilo v devetnajstem stoletju*, temveč to, ... *ali so estonski nacionalisti oblikovali estonski narod* (podčrtal Smith) *ex nihilo*³³ (Smith 1996b, 374).

Ko se je vprašal, *ali lahko izpeljemo narode tout court*

iz potreb modernosti, je našel odgovore kar v Gellnerjevih ugotovitvah. Gellner je dvomil takole: (*Nacionalizem*) *iznajdeva narode tam, kjer jih ni, - vendar potrebuje predhodno obstoječe razlikovalne znake, na katerih gradi, čeprav so ti ... popolnoma negativni*.³⁴ Pozneje je pridal: *Nacionalizem je tisti, ki plodi narode, in ne obratno. Domnevno uporablja predhodno obstoječe, historično podedovane, bujno rastoče kulture ali kulturna bogastva, čeprav jih uporablja zelo selektivno in jih najpogosteje radikalno preoblikuje. Oživlja mrtve jezike, iznajdeva tradicije, obnavlja popolnoma izmišljene prvotne čistosti. Toda ta kulturno kreativen, nenavaden, pozitivno domiselni aspekt nacionalistične gorečnosti nikomur ne dopušča napačno zaključiti, da je nacionalizem naključna, umetna, ideološka invencija* ...³⁵

Tudi sicer se je Gellner večkrat vračal k ideji, da nacionalizmi pogosto uporabljajo preteklost, je menil Smith. Tri moteče točke 'modernistov' je poudaril: nezanimanje za genealogijo narodov, zanemarjanje vprašanj o kulturni kontinuiteti in spremembah ter izločanje pomembnosti kolektivnega spomina.

Smith je poudaril, da Gellnerjevo zanikanje potreb po narodovih genealogijah pušča odprta vprašanja. Če so narodi brez popkov, potem seveda nimajo prednikov; četudi jih imajo, so zanje nepomembni. Takšno aprioristično zavračanje preteklosti je v nasprotju z večnimi nacionalističnimi iskanji 'lastnih' prednikov. Zakaj neki bi nacionalisti tako vztrajno brskali po preteklosti in sledili narodovim 'koreninam', ako bi za vse odgovore poskrbela moderna družba? Ne le družbene in kulturne elite, tudi ljudske množice verjamejo v *kolektivne prednike*. S preteklostjo jih vežejo *ime, ozemlje, jezik, umetnostni slogi, miti, simboli, tradicije junakov in junakinj, spomini na zlate dobe in podobno*.³⁶ Značilen primer tega, da modernost sama ne more oblikovati naroda, je sodobni Izrael, meni Smith. Vse tisto ima, kar po Gellnerju predstavlja *kulturno opremo* modernega sveta. Vendar pa *visoka kultura, kakršno zahteva mobilna, anonimna družba, ki oblikuje industrializem*, ni bila dovolj za utemeljitev sionistične ideologije. Da bi privabil judovsko diasporo, je moral Theodor Herzl dodati še *religiozno in politično vizijo*. Oporo tej je našel v preteklosti, pri zadnji neodvisni judovski državi - Sionu.

Za stik med preteklostjo in sedanostjo sta po Smithu pomembna dva mehanizma: kulturne spremembe in kolektivni spomini.

Gellnerjeva teza, da moderna doba povzroči radikalen prelom v kulturi, se zdi Smithu sporna. Ne verjame v upravičenost ostrega reza med 'visoko' in 'nizko' kulturo. Prav estonski primer, ki ga navaja Gellner svoji tezi v prid, kaže, da je bil prehod v 'visoko' kulturo mnogo bolj postopen in dolgotrajen, kot so to pripravljene priznati 'modernisti' (Smith 1996b, 380).

Tudi kolektivni spomini so sporno raziskovalno polje. 'Modernisti' jim ne posvečajo nikakršnega zanimanja.

Smith pa meni, da so ključna jedra modernih nacionalizmov prav historični spomini. Vzrok za zanemarjanje kolektivnih spominov je povezan za dejstvom, da 'modernisti' 'narodu' kot objektu nacionalistične razlage odvzemajo 'identiteto'. Narod je za 'moderniste' zlit bodisi z državo (nacijo) ali pa je izenačen (kot pri Gellnerju) z 'visoko' kulturo. Narodi so res obdani z 'objektivnimi' atributi: imenom, ozemljem in ekonomijo, a pomembne so tudi 'subjektivne' lastnosti: miti, spomini in množična kultura. Narodno identiteto pa seveda definirajo tudi *percepcije, občutki in aktivnosti članov*. Narodne vzpone povezujejo 'modernisti' s kapitalizmom, industrializacijo, militarizmom, birokratsko državo, razrednim bojem ali kombinacijo vseh; ideje pri narodotvornosti zanje niso pomembne.

Vse te pomanjkljivosti je po Smithu mogoče odpraviti tako, da v 'modernistični' okvir nacionalizmov dodamo etno-simbolične vire. Iskanja 'zlatih dob' in skupne zgodovine so namreč dinamični agensi kolektivnih samopredstav.

Naslednji pomembni element kolektivnega spominjanja je *teritorializacija spominov*. Smith jo predstavi takole: *Dežela prednikov je prostor, kjer so se v skupnih spominih njenih prebivalcev rodili veliki dogodki; prostor, kjer so junaki, svetniki in sage skupnosti, iz katere se je kasneje razvil, živel in delal narod, in prostor, kjer so pokopani dedje in babice* (Smith 1996b, 383). Spomini so vezani na domovino in ta je ključ identitete. *Brez spominov ni identitete in brez identitete ni narodov*, je zapisal. Pri oblikovanju modernih nacionalizmov so po Smithu nepogrešljivi trije elementi: zlata/e doba/e, narodovo poslanstvo in usoda ter narodna avtentičnost.

Na koncu je poudaril, da predmodernih etnij ne smemo enačiti z narodi, saj jim običajno manjka jasno označeno ozemlje, ki ga zasedajo njihovi člani, enake zakonske pravice in dolžnosti ter javna, množična kultura. Zato pa imajo mite, simbole, vrednote in spomine, nekatere razlikovalne običaje in tradicije, splošno lokacijo in včasih lastno ime. Narodi imajo popke, in če jih nimajo, si jih izmislijo. *In ker imajo narodi popke in ker ti popki, spomini in tradicije, miti in simboli, ki jih predstavljajo, toliko pomenijo ljudem, ki jih imajo, je tako malo verjetno, da bi videli zgodnjo transcendenco narodov in nacionalizma*,³⁷ je zaključil.

IN ARHEOLOGIJA?

Ko je Bruce Trigger 1984. leta objavil svoj članek z naslovom *Alternative archeologies: nationalist, colonialist, imperialist*, je zapisal: *Večina arheoloških tradicij je verjetno nacionalistično usmerjena*³⁸ (Trigger 1984, 358). Takrat še ni vedel, da bo deset let kasneje Michael Rowlands lahko nadaljeval ... *izražanje povezav arheologije z nacionalizmom in etničnostjo pri*

*konstrukciji kolektivnih identitet se bo gotovo nadaljevalo. Delno to zagotavlja materialnost arheološkega zapisa, delno pa tudi naraščajoča uporaba oblikovanja alternativnih preteklosti za opravičevanje ozemeljskih zahtev, etničnih teritorijev in dostopa do ekonomskih virov*³⁹ (Rowlands 1994a, 141). Nacionalizem se iz arheologije ne umika. Od družbenih in političnih razmer posameznega arheološkega okolja je odvisno njegovo razraščanje ali usihanje. V deželah, kjer so te urejene, ga v arheologiji ni (ali pa ga je vsaj manj kot drugod), zato je v njih arheologija tudi nacionalistom nezanimiva. V tistih pa, kjer veje politična negotovost, se arheologi kaj radi postavijo ob bok zgodovinarjem in postanejo *enciklopedični ustvarjalci mitov* (Hutchinson 1994, cit. v: Velikonja 1996, 17), njihove interpretacije pa uspešno 'tržno blago' v imaginarijih nacionalistov. Arheologija velja namreč za tisto med sorodnimi vedami (filologijo, antropologijo, sociologijo, zgodovino, folkloristiko), ki je (morda) najbolj uporabna za *oživljanje skupnih preteklosti* (Smith 1989 [1986], 180). Prava zakladnica kulturne kontinuitete (diskontinuitete) je in vestalka kulturnega spomina. Nacional(istič)nim kulturam daje *verba visibilia* (Shavit 1997, 57) in uspešno zadovoljuje *željo po fizični dotakljivosti* (Smith 1989 [1986], 181). Z Masado, Taro ali knežjim kamnom s Krnskega Gradu nam govori, kdo smo (bili), kje smo (bili) in od kod smo prišli.⁴⁰

Pri oblikovanju etničnih ali nacionalnih identitet se arheologi danes lahko odločamo med *ekstremnim pozitivizmom* (Kohl, Fawcett 1995, 9), ki zahteva kot pravi Siân Jones, *pravoveren niz disciplinarnih kriterijev pri utrjevanju tehtnosti tekmujočih interpretacij preteklosti na objektivni osnovi, neodvisni od politične realnosti sedanosti* (Jones 1997, 11), in *radikalnim relativizmom*, ki v postmodernističnem duhu zagovarja pluralnost interpretacij preteklosti (Kohl, Fawcett 1995, 9). Zaradi strahu, da sredi vse številnejših nacionalističnih izbruhov ne bi vzpodbujali *popularnih interpretacij preteklosti, obsegajočih vse od nacionalističnega fanatizma do fantazij duhovnega iskanja korenin* (Anthony 1995, 84 s) ali celo *izenačevali popularnih etničnih konstrukcij z akademskimi* (Shnirelman 1995, 14, op. 4), se arheologi radi zatekamo k iluziji o 'objektivnih', 'uravnoveženih' interpretacijah preteklosti, zaradi česar si pogosto *oblačimo uniforme patriotov in križarjev*, po potrebi pa smo *državni agenti, revolucionarji ali turistični izvedenci*, kot je slikovito rekel Neil Asher Silberman (1995, 261). Kadar prevzemamo vlogo moralnih rabsodnikov, se lahko kaj hitro srečamo s spodrseljaji, kakršni so se primerili Philipu Kohlu in Gochi Tsetschladzeju, na katere je upravičeno opozorila že Siân Jones (1997, 12). V želji, da bi pritrčila legitimnim gruzinskim ozemeljskim pravicam, sta uporabila interpretativna načela, kakršnim sta

predhodno očitala nepravilnost (Kohl, Tsetskhladze 1995, 151, 158-159, 161).

Če smo se doslej arheologi ukvarjali predvsem s preučevanjem tistih oblik nacionalizma, ki jih je nedavno tega Michael Billig imenoval 'vroče' ('hot'), spodbujajo k premisleku tudi one, našim očem (in ušesom) bolj odmaknjene, opredeljene kot 'banalne' ('banal').⁴¹ Da s(m)o se že priklonili prevladi 'modernističnega' pristopa do narodov in nacionalizmov, je vidno v nizu prispevkov, namenjenih omenjeni tematiki. Ta je sicer upravičen pri uveljavljanju nacionalističnih ideologij, ne pa pri ugotavljanju etničnosti. Hitra udomačitev 'modernističnega' pristopa v arheološki praksi je razumljiva v luči 'mita modernega naroda' (Smith), ki je uzakonil dihotomijo med tradicionalnim in modernim v študijah o narodih in nacionalizmih, nastalo zaradi razdvojenosti, izvirajoče iz dvojnih vlog raziskovalcev. V vsakdanjem življenju s(m)o ujetniki nacionalnih ali etničnih skupnosti, poklicno pa zavezani *kozmpolitstvu in asimilacijskim idealom*. Etično dilemo rešuje(mo)jo v *harmoniji z narodi kot modernimi fenomeni, atributi industrijskega, kapitalističnega ali modernega zgodovinskega obdobja* (Smith 1988, 7). Ne zdi se mi naključno, da smo priče razcvetu tovrstne arheološke ozaveščenosti v političnem ozračju zadnjih let, ko smo namesto Minervine sove, ki naj bi začela obletavati narode in nacionalizme (Hobsbawm 1994 [1990], 192), dočakali le nove nacionalistične blodnjave z 'etničnimi čiščenji' vred. Z vse preveč razširjenim prepričanjem, da arheologijo izrabljajo kot podporo sodobnim kulturocidom (in nič manj etnocidom) 'oni' ('nearheologi'), mi pa jim ne dajemo niti najmanjšega povoda, da bi bilo moralo biti tako, se samo izmikamo problemom.

Tako kot je res, da je Vere G. Childe v tridesetih letih iz svojih razmišljanj izgnal zamisel o arheološki evidenci kot dokazovalki indoevropske pradomovine (Childe 1930, 240-247, cit. v: Trigger 1994, 12), se uprl buhtečemu nacističnemu rasizmu (Childe 1933a, 1933b, 1935, cit. v: Jones 1997, 16 in Childe 1934, cit. v: Silberman 1997, 18) in si s tem prislužil pionirstvo v raziskovanju družbenega in političnega v arheologiji, je tudi res, da ga je ta etična in moralna drža popeljala do ponovnega razmisleka o difuzionizmu in zavrnitve prepričanja o kulturi kot naravni entiteti (Rowlands 1994b, 48 s, 54; Renfrew 1994b, 131 s). Ni se umaknil v mnogo udobnejši apriorizem, češ da je bolje ne dotikati se arheoloških kultur, temveč se je predal teoretski strogosti in nas popeljal na pot procesne arheologije ter nas prepustil premisleku o hibridizaciji. Pot, kakršno si je izbral Childe, ubirajo tudi tisti arheologi med nami, ki so se odločili za teoretske in empirične raziskave etničnosti (Baagenholm 1996; Dolukhanov 1994; Hall 1997; Hodder 1982; Jones 1997; Olsen, Kobyliński 1989; Shennan 1989).

In kakor se strinjamo z Ianom Hodderjem, ki ugotavlja, *da moramo z budnim in kritičnim očesom karseda nasprotovati nacionalistični in etnični izrabi arheologije za opravičevanje konfliktov* (Hodder 1991, x), se tudi zavedamo, da je Nandini Rao zadela v srž problema s trditvijo *o zelo tenki črti med zgodovinskimi/arheološkimi 'dejstvi' in mitom* (Rao 1994, 154). Seveda nam strah, ki ga živimo v devetdesetih, ne more (in ne sme) dati odveze pri iskanju tistih disciplinarnih kriterijev, ki nam bodo dopuščali razlikovati med 'alternativnim' in 'izkrivljenim' (Ucko 1995b, 18) pogledom na preteklost.

Z zahtevami po 'znanstveni objektivnosti', prevladujočih na nekaterih arheoloških scenah (domača je gotovo med njimi), prav nič ne pripomoremo k temu, da bi *posamezne subjektivne interpretacije preteklosti (vključno z nacionalističnimi in fašističnimi) izgubile svojo moč* (Jones 1997, 11). Dokler bomo arheologi še naprej vztrajno iskali 'popke narodov' tako, da bomo enačili arheološke kulture z monolitnimi etničnimi entitetami, *ne bomo nikoli razumeli mnogovrstnih praks, ki so vključene v oblikovanje preteklih etničnosti* (prav tam: 141), hkrati pa bomo še naprej dajali nacionalistom v roke škarje in platno za ukrojevanje mitemov.

PRIHODNOST?

Empirične raziskave etnografov so pripomogle k zatonu prepričanja, da je povezava med etničnimi skupinami in kulturami monolitna, sprožile teoretske premike v socialni antropologiji in vplivale na spremenjeno miselnost tudi v arheologiji. Ponavljajoči poskusi, ki tečejo že od šestdesetih let, si prizadevajo zgraditi ustrezno teorijo etničnosti, nihajoči med 'prvobitnim', 'instrumentalnim' in 'integriranim' pristopom, so bolj ali manj neuspešni, vendar so vseeno navrgli prevladujoči pogled na etnične skupine kot samodefinirajoče in od drugih opredeljene 'sisteme' oziroma identitete grajene na opoziciji mi/oni. Med sodobnimi pristopi je splošno razširjen tisti, ki opredeljuje *etnične skupine kot kulturno pripisane identitetne skupine, utemeljene z izrazi resnično ali domnevno deljene kulture in skupnega izvora (običajno preko objektivacije kulturnih, jezikovnih, verskih in/ali fizičnih značilnosti)* (Jones 1997, 84).

Siân Jones je pred kratkim - v nasprotju z Gösto Baagenholmom, ki je prepričan, da je arheologija brez pisnih virov iztrgana iz *psiholoških in družbenih procesov oblikovanja etničnosti* in torej pri odkrivanju etničnih skupin v prazgodovinski preteklosti popolnoma nemočna (Baagenholm 1996, 76) - oblikovala bolj optimističen teoretski okvir. S kritičnim pretresom temeljne analitične kategorije habitusa⁴² francoskega

sociologa kulture Pierra Bourdieuja v etničnih študijah, uporabljene že pri Bentleyju (1987) in Eriksenu (1993), je opozorila na pomanjkljivosti in z empirično študijo romanizacije Essexja in Hertfordshirea dala v premislek nove nastavke za reševanje etničnosti v arheologiji. S tem ko je objektivirala kulturne prakse in reprezentacije kot simbole etničnosti, izvirajoče iz in odmevne v habitualnih praksah, je pretrgala dihotomijo med 'primordialnimi' in 'instrumentalnimi' pristopi, hkrati pa pokazala, kako etničnost ni neposredno skladna s habitusom in tudi ne s kulturnimi praksami in reprezentacijami, ki strukturirajo in so strukturirane s habitusom. Etnične identifikacije zanjo vključujejo objektivacije kulturnih praks s prepoznavanjem in označevanjem različnosti v opoziciji (in tudi v stiku) z drugimi (drugačnimi). Posamične oblike objektivacij kulturnih različnosti so reprezentirane s habitusom v skladu z družbenimi pogoji določenega trenutka. Vključitev etničnosti v kulturne realitete preteklosti se odraža v habitusu in je močno spremenljiva ter odvisna

od kulturnih sprememb. Zaradi te odvisnosti kulturne prakse in reprezentacije 'iste' identitete kvalitativno in kvantitativno variirajo v odvisnosti od družbenih kontekstov. Teoretski okvir, ki ga oblikuje, nam omogoča razumevanje podobnosti znotraj družbenih in zgodovinskih kontekstov in hkrati tudi različnosti, kar ohranja možnost raziskovanja preteklih raznolikosti namesto vsiljenih podob, ki bi jih reproducirala sedanost (Jones 1997, 128 s).

Da je pričujoče besedilo dobilo končno obliko, gre zahvala potrpežljivosti Duške Knežević-Hočevar, Tomaža Nabergoja, Andreja Pleterskega, Rudija Rizmana in Bibe Teržan, ki so ga brali. Margariti Diaz-Andreu, Anthonyju F. Hardingu, Siân Jones in Anthonyju D. Smithu sem hvaležna za moralno in intelektualno podporo, Marku Prezlju za neskončne pogovore in Mariji Reher za skrb pri izbrisu jezikovnih nerodnosti.

P. S.: Besedilo je bilo napisano in oddano 1997. leta.

¹ Študije, ki obravnavajo etničnost v arheologiji, so večinoma nastale pod vplivom dogajanja v socialni antropologiji (kulturno-ekološki pristop F. Bartha je zaznaven med Skandinavci: Haaland 1977; Johansen Kleppe 1977; Odner 1985, 1992; Olsen 1985; Olsen, Kobylinski 1991, a tudi pri drugih: Hodder 1979, 1981, 1982; Larick 1986; Renfrew 1987, 1996; Shennan 1989). Razširjen, teoretsko doslej najbolj izpopolnjen pristop, je delo Siân Jones 1996, 1997, pridružujeta pa se mu deli Göste Baagenholma 1996 in Jonathana M. Halla 1997.

² Prim.: Kristiansen 1992; Trigger 1984, 1989; Ucko 1983, 1987; različni avtorji v: Gathercole, Lowenthal 1990; Pinsky, Wylie 1989; Stone, MacKenzie 1990; Ucko 1995a. Študije so odraz splošnega prepričanja postprocesualistov o odvisnosti materialne kulture od arheoloških interpretacij. Pomeni, ki jih pripisujemo materialni kulturi, naj bi bili po njihovem mnenju namreč odvisni od našega sedanjega družbeno-političnega konteksta. Takšno mišljenje srečamo npr. pri Shanksu in Tilleyju (1987b, 26): *The past ... only exists now in its connection with the present, in the present practice of interpretation. So it is not the object of the past and their preservation which matter so much as the reactions revealed and created between them in the historical act of the interpretation.* Ali v Tilleyjevem prepričanju (1993, 6): *In the process of interpreting we, in effect, remake the world of material culture, reinscribe it in a new frame of reference. We alter the manner in which we perceive and understand a given set of material objects and their relationship. Material culture patterning is, of course, totally dependent on the manner in which we regard it. The world acts in the way our 'true' descriptions say it does. The way in which we describe the world is dependent on prior schemes of understanding and perception, which make us regard certain properties in the artefacts as significant rather than others. Disciplines, and the theoretical paradigms in favour at any one time, always attempt to stabilize the manner in which we view the world. Certain ways of understanding and interpreting material culture become entrenched. Consequently, there is always resistance to novel interpretations.* Primerjaj še: Hodder 1992, 169 ss; Shanks, Tilley 1987a, 66 s, 103 s; Shanks 1992, 28 s; Tilley 1993, 6 ss; pri Shanks, Hodder 1995, 9 prepričanje ni več absolutno - prim.: 18).

³ O vlogi arheologije pri oblikovanju skupinskih identitet splošno: Jones, Graves-Brown 1996; Kristiansen 1992; Layton 1989; Rowlands 1994a; Trigger 1984; Ucko 1995b. S posameznimi primeri se problema lotevajo: Arnold 1990, Arnold, Hassmann 1995 (nacistična Nemčija); Dietler 1994 ('keltska' identiteta); Fleury-Illet 1996 (arhetipi železne dobe); Kohl 1993 (nekdanje sovjetske države); Murray 1993 (avstralska perspektiva); Olsen 1986 (norveška identiteta); Elon 1997, Long 1997, Shavit 1997, Silberman 1997, Whitelam 1996 (izraelski primer). Niz člankov je v: Atkinson in sod. 1996; Bond, Gilliam 1994; Diaz-Andreu, Champion 1996; Graves-Brown in sod. 1996; Kohl, Fawcett 1995; Layton 1989 in Ucko 1995a.

⁴ *Gellner takes the view that entities of the ethnic group type are essentially characteristic of the onset of industrialism and its impact - before that they did not exist* (Shennan 1989, 14).

⁵ *But it was with the emergence of the first city-states and patrimonial kingdoms in the early third mill. BC ... that we find a growing sense of a more-than-local ethnic consciousness and sentiment, notably among the Egyptians and Sumerians* (prim.: Smith 1989 [1986], 45).

⁶ V arheološki literaturi pogosto srečujemo termine etničnost (ethnicity), etnična identiteta (ethnic identity), etnična skupina (ethnic group), etnična skupnost (ethnic community), etnični izvor (ethnic origin), etnocentrizem (ethnocentrism) ... O pomenih glej: Hutchinson, Smith 1996, 4 s; Jenkins 1997, 13 s; Jones 1997, xiii.

⁷ Odgovor na vprašanje, kaj nacionalizem je, bi lahko povzeli po misli Petra F. Sugarja: *We have as many definitions of nationalism as we have scholars who write about it* (Sugar 1981, 67). Splošne preglede najdemo v: Alter 1989; Hutchinson, Smith 1994; Smith 1991; Vincent 1996 [1992], 238-277. Pojemovna zmeda ne nastopa samo v politiki, kjer je terminološka površnost takorekoč pravilo, marveč tudi v teoriji. Nacionalizem kot koncept je lahko pojmovan bodisi kot nacionalno občutenje, kot ideologija ali kot nacionalno gibanje. Pomembno je tudi védenje, da obstajata dva pristopa k študiju nacionalizma: prvi obravnava *nacionalna gibanja in nacionalizem kot*

manifestacije politične moči, v katerih so družbeni, ekonomski in kulturni vidiki upoštevani kot razlagalni dejavniki, a le v odnosu do države; drugi analizira nacionalno identiteto kot kulturno konstrukcijo, ne kot objektivno realnost, ampak kot trajen in spreminjajoč proces, odvisen od in izvirajoč iz družbenih odnosov (Woolf 1996, 8). O različnih 'nivojih' nacionalizma prim. še Smith 1994, 378-383.

⁸ Drugače kot Jenkins opredelita pristope Sergej Sokolovski in Valerij Tiškov. Poleg 'prvobitnega' in 'instrumentalističnega' razlikujeta še 'konstruktivističnega', ki poudarja kontingentnost in fluidnost etnične identitete, obravnavajoč jo kot nekaj, kar nastane v posebnih družbenih in zgodovinskih kontekstih. (orig.: ... emphasize the contingency and fluidity of ethnic identity, treating it as something which is made in specific social and historical contexts ...) (Sokolovskii, Tishkov 1997, 190).

⁹ Nacionalizem kot antropološki problem se je pojavil šele v osemdesetih in devetdesetih letih, čeprav je v intelektualni zgodovini antropologije odigral pomembno vlogo (še zlasti pri antropološkem konceptu kulture) (prim.: Eriksen 1993, 1, 98; Spencer 1997, 319 s).

¹⁰ V zadnji knjigi govori o: *foraging, agriculture and scientific/industrial society* (Gellner 1997, 14). O Gellnerjevem izogibanju 'fevdalizmu in kapitalizmu' prim.: James 1996, 130, op. 30; kratek povzetek marksistične kritike podaja z odgovarjajočo literaturo Tierny 1996, 15 s.

¹¹ 1) *Two men are of the same nation if and only if they share the same culture, where culture in turn means a system of ideas and signs and associations and ways of behaving and communicating.*

2) *Two men are of the same nation if and only if they recognize each other as belonging to the same nation. In other words, nations make the man; nations are artefacts of men's convictions and loyalties and solidarities.*

¹² *Nationalism is primarily a political principle, which holds the political and the national unit should be congruent. Nationalism as a sentiment, or as a movement, can best be defined in terms of this principle. Nationalist sentiment is the feeling of anger aroused by the violation of the principle, or the feeling of satisfaction aroused by its fulfilment. A nationalist movement is one actuated by sentiment of this kind. ... (N)ationalism is not the awakening of nations to self-consciousness: it invents nations where they do not exist.*

¹³ Že Siân Jones je opozorila, da lahko vodi izključujoče obravnavanje arheoloških preteklosti le v okviru nacionalnih kulturnih identitet do poenostavljanja in pretiranega zanimanja samo za ekstremne oblike nacionalizmov, hkrati pa do zanemarjanja drugih, npr. manjšinskih in domorodnih identitet (Jones 1997, 8 s, op. 4, 145).

¹⁴ ... (N)ations, like narratives, lose their origins in the myth of time and only fully realize their horizons in the mind's eye.

¹⁵ *It is not just that the modern nation is an imagined community. This imagination has been projected back into the past to provide the legitimation and justification of the present.*

¹⁶ ... (I)s (nationalism) an ideological artefact, an invention of febrile thinkers which has mysteriously captured some mysteriously susceptible nations? ... But nationalism is not the awakening of an old, latent, dormant force, though that is how it does indeed present itself. ... (N)ationalism, which sometimes takes pre-existing cultures and turns them into nations, sometimes invents them, and often obliterates pre-existing cultures. ... The cultures it claims to defend and revive are often its own inventions, or are modified out of all recognition.

¹⁷ Gellner is so anxious to show that nationalism masquerades under false pretences that he assimilates 'invention' to 'fabrication' and 'falsity', rather than to 'imagining' and 'creation'. Podobno razumevanje Andersonovih zamišljenih skupnosti, ki da niso popolnoma lažne iznajdbe, srečamo tudi pri Davidu Millerju (1995, 32). Drugačnega mišljenja je John Hall, ki se mu Andersonova gospodovalna graja ne zdi umestna in naj bi ne zasenčila bistvene pravilnosti Gellnerjevega poudarka, saj ni nobenega trdnega sociološkega sidrišča za narod (niti v jeziku, niti v veri in tudi ne v etničnosti), pa tudi težje ga je definirati kot nacionalizem (Hall 1995, 11).

¹⁸ Drugačno je razumevanje Siân Jones, ko piše o etnični in nacionalni identiteti. Takole pravi: ... (T)he academic literature stresses that both ethnic and national identities are subjective constructions; they are not 'natural' and there is no objective congruence between a particular group and the culture or language claimed as its exclusive possession ... Nations are in this sense 'imagined communities', but this does not imply that they are fabrications (poud. I. M. P.) which can be contrasted with 'true' communities (Jones 1996, 6).

¹⁹ Gertrude Himmelfarb je tudi opozorila, da je dve leti pred skovanko 'invented traditions' Geoffrey Eley pisal o umetnem in fabriciranem značaju nacionalnosti v devetnajstem stoletju kot sprejemljivih pristopih, vendar pa so bile Hobsbawmove 'iznajdene tradicije' tiste, ki so idejo popularizirale (Himmelfarb 1995, 110, op. 8, 178).

²⁰ Hugh Trevor-Roper je v članku *The invention of tradition: the Highland tradition of Scotland* (Trevor-Roper 1983, 15-41) dokazoval, da so kilti, tartan, klani in celo dude Škotskega višavja moderne invencije. Če so bile znane že prej, je menil, da so obstajale samo v sledeh kot znaki barbarstva. James mu ugovarja, da je škotsko samozavedanje izpričano že v štirinajstem stoletju (James 1996, 115 s), Dirks pa ga celo obtožuje, da uporablja svojo zgodovinarsko spretnost, da bi z njo prikrikl svoje lastno moralno stališče, ki opravičuje ali vsaj podpira unifikacijske težnje britanske države. Opozarja tudi takole: *Kadar se zgodovinske metode uporabljajo tako, kot da so same pri skrbnem zgodovinskem preiskovanju in kritiki izvzete, postane zgodovina sredstvo zavračanja vsega, razen lastne avtoritete, očrnjevanja razlike in premeščanja kategorij in logik zgodovinskega diskurza. Lažje postane končati s privilegiranjem določenih vrst zgodovin, tekstov ali tradicij nad drugimi kot spoznati, da so vse takšne 'stvari' - vključno z našimi lastnimi zgodovinami, teksti in tradicijami - konstruirane v zgodovinskih in ideoloških kontekstih* (Dirks 1996, 41).

²¹ ... (N)ationalism is a theory of political legitimacy, which requires that ethnic boundaries should not cut across political ones.

²² *Nationalism usually conquers in the name of a putative culture. ... At the present time in the Soviet Union the consumers of 'ethnic' gramophone records are not the remaining ethnic rural population, but the newly urbanized, apartment-dwelling, educated and multi-lingual population ...*

²³ ... (E)thnicity enters the political sphere as 'nationalism' at times when cultural homogeneity or continuity (not classlessness) is required by the economic base of social life, and when consequently culture-linked class differences become noxious, whole ethnically unmarked, gradual class differences remain tolerable.

²⁴ 'Instrumentalistični' pristop je razpoznaven tudi pod nalepko 'od okoliščin odvisen' ('circumstantialists') (Glazer, Moynihan 1975, 19; Scott 1990, 147), ker opazuje etničnost glede na kontekst. Scott (prav tam: 148, op. 3 in 4, 168) razlikuje v okviru od okoliščin odvisne perspektive situacijski in strukturalni pristop, Jenkins pa govori o instrumentalistični ali konstruktivistični perspektivi (Jenkins 1996, 811).

²⁵ O začetku nacionalizma imajo znanstveniki različna mnenja. Nekaterim je prelomnica delitev Poljske 1775. leta, drugim ameriška deklaracija o neodvisnosti 1776., tretjim se zdita pomembnejša datuma 1789. in 1792. leto - začetek francoske revolucije in njena druga faza, četrtem Fichtejev *Nagovor nemškemu narodu* (Hutchinson, Smith 1994, 5) itn.

²⁶ Nasprotnega mnenja je James (1996, 16), ki meni, da je uvajanje 'eksotičnega termina' nepotrebno, saj pri današnji rabi etnične skupnosti ni več 'prvobitnega' in biološkega poudarka.

²⁷ Smith poudarja, da večje število atributov pri posamezni etnji pomeni približevanje idealnemu tipu. Sicer pa tudi opozori, da je potrebno razlikovanje med etničnimi kategorijami (ethnic categories) in etničnimi skupnostmi (ethnic communities). Slednje opredeljuje kot: ... (H)uman populations whom at least some outsiders consider to constitute a separate cultural and historical grouping. But the population so designed may at the time have little self-awareness, only a dim consciousness that they form a separate collectivity (Smith 1991, 20 s).

²⁸ ... (E)thnic communities can be found playing active role in human society and culture in most parts of the globe from at least the early Bronze Age, when writing first appears in the Near East, c. 3000 BC. Whether, indeed, ethnically antedated this era is hard to say. Pottery styles in Mesopotamia and Egypt during the fifth and fourth mill. BC suggest a succession of cultures, like the Halaf and al-Ubaid on the lower Tigris, but, in the absence of the written records or archaeological evidence, we have no means of ascertaining whether this stylistic succession expresses the presence of new ethnic migrations.

²⁹ ... (A)n ideological movement for the attainment and maintenance of autonomy, unity and identity of human population, some of whose members conceive it to constitute an actual or potential 'nation'.

³⁰ ... (A) named human population sharing an historic territory, common myths and memories, a mass, popular culture, a single economy and common rights and duties for all members.

³¹ ... (T)he Parthenon, Chartres and the Sistine ceiling are no less real and tangible for all the imagination of their creators and spectators ...

³² Srednjeveški učenjaki so svetu pripisovali najrazličnejše starosti. Rabini so trdili, da je do stvarjenja prišlo 3700 pr. n. št., papež Klement VIII. je začetek postavjal v leto 5199 pr. n. št., nadškof James Usher pa v leto 4004 pr. n. št. (Trigger 1989, 31).

³³ ... (W)hether the Estonian created nationalism ex nihilo in the nineteenth century, but whether the Estonian nation was created by the Estonian nationalists ex nihilo.

³⁴ (Nationalism) invents nations where they do not exist, - but it does need some pre-existing differentiating marks to work on, even if ... these are purely negative.

³⁵ It is nationalism which engenders nations, and not the other way round. Admittedly nationalism uses the pre-existing, historically inherited proliferation of cultures or cultural wealth, though it uses them very selectively and it most often transforms them radically. Dead languages can be revived, traditions invented, quite fictitious pristine purities restored. But this culturally creation, fanciful, positively inventive aspect of nationalist ardour ought not to allow anyone to conclude, erroneously, that nationalism is a contingent, artificial, ideological invention ...

³⁶ ... (A) proper name, a rough territory, a language, some artistic styles, sets of myths and symbols, traditions of heroes and heroines, memories of golden ages and the like.

³⁷ And it is because nations have navel, and because those navels, and the memories and traditions, myths and symbols they represent, mean so much to the people that have them, that we are so unlikely to see the early transcendence of nations and nationalism.

³⁸ Most archaeological traditions are probably nationalistic in orientation.

³⁹ ... (T)he expression of archaeology's relation to nationalism and ethnicity in the construction of collective identity seems certain to continue. Partly the materiality of the archaeological record will assure this. Partly also the creation of alternative pasts is increasingly being used to legitimate land claims, ethnic territories and access to economic resources.

⁴⁰ Masada je trdnjava nad Mrtvim morjem, kjer so se poslednji zeloti pod vodstvom Elazarja ben Jaira še tri leta po zadušenem jeruzalemskem uporu (do 73. leta n. št.), srčno upirali Vespazijanovim vojakom, potem pa nemočni naredili skupaj z ženami in otroki kolektivni samomor (Velikonja 1996, 10 s). V današnjem Izraelu velja za osrednji simbol nacional(istič)nega imaginarija (o vlogi arheologa Yigaela Yadina, ki jo je raziskal, primerjaj: Elon 1997, 39-43; Silberman 1993). Tara (irsko Temair) je grič severozahodno od Dublina, kjer so po srednjeveškem izročilu ustoličevali kralje (več v: Pleterski 1997, 23-33). V devetnajstem stoletju so jo Irci povzdignili v 'zaščitni znak' nacionalne identitete (primerjaj: Woodman 1995, 280-282). Knežji kamen s Krnskega Gradu (danes shranjen v celovškem Koroškem deželnem muzeju), ob katerem je ljudstvo s posebnim obredom izročalo koroškemu vojvodom oblast v deželi (Grafenauer 1978, 394-414), je v slovenski nacional(istič)ni samopredstavi pomembno obeležje (o novejših pogledih primerjaj Pleterski 1997; izčrpana študija o slovenski nacionalni mitologiji je predstavljena v razdelku *Razsežja slovenske mitske samopredstave* - Velikonja 1996, 171-188).

⁴¹ Z 'banalnim' je Billig prekril tiste ideološke navade, ki omogočajo reproduciranje že utrjenih, 'starih' nacij in za katere smo napačno mislili, da jih je zgodovina umaknila iz vsakdanjosti. Z 'vročimi' je označil predvsem nacionalna gibanja oziroma 'ekstremne' oblike nacionalizmov (Billig 1995, 3. pogl., predvsem str. 43-46).

⁴² Pierre Bourdieu je razvil analitični pojem *habitus* v knjigi *Outline of a theory of practice*. Zanj je habitus fenomen, ki izvira iz posebnih eksistenčnih pogojev, ki oblikujejo sistem trajnih, prenosljivih dispozicij (*system of lasting, transposable dispositions*). Kot produkt preteklih eksistenčnih pogojev in družbenih praks oblikuje kolektivne (in individualne) prakse, hkrati pa zagotavlja prisotnost izkustev, ki delujejo kot sheme dojemanja, miselne sheme in sheme delovanja (*functions ... as a matrix of perceptions, appreciations, and actions*) v posamičnih organizmih. Habitus deluje v skladnosti z *logiko prakse* (več v: Bourdieu 1977, 72 ss; Jones 1997, 88 ss).

ALTER, P. 1996 (1989), *Nationalism*. - London, New York, Sydney, Auckland: Arnold.

ANDERSON, B. 1983, *Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. - London: Verso; druga izd. 1991.

ANTHONY, D. A. 1995, Nazi and eco-feminist prehistories: ideology and empiricism in Indo-European archaeology. - V: P. L.

Kohl in C. Fawcett (ur.), *Nationalism, Politics and the Practice of Archaeology*, 82-96, Cambridge: Cambridge University Press.

ARMSTRONG, J. 1982, *Nations before Nationalism*. - Chapel Hill: University of North Carolina Press.

ARNOLD, B. 1990, The past as propaganda: totalitarian archaeology in Nazi Germany. - *Antiquity* 64, 464-478.

ARNOLD, B. in H. HASSMANN 1995, Archaeology in Nazi

- Germany: the legacy of the Faustian bargain. - V: P. L. Kohl in C. Fawcett (ur.), *Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology*, 70-81, Cambridge: Cambridge University Press.
- ATKINSON, J. A., I. BANKS in J. O'SULLIVAN (ur.) 1996, *Nationalism and Archaeology. Scottish Archaeological Forum*. - Glasgow: Cruithne Press.
- BAGEHOT, W. 1873, *Physics and Politics*. - London: Henry S. King.
- BAAGENHOLM, G. 1996, *Etnicitet som problem i arkeologisk forskning*. - GOTARC. Serie C, Arkeologiska Skrifter No 11, Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för arkeologi.
- BANKS, M. 1996, *Ethnicity. Anthropological Constructions*. - London: Routledge.
- BARTH, F. 1969a, Introduction. - V: F. Barth (ur.), *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Difference*, 9-38, Boston: Little Brown.
- BARTH, F. 1969b, Pathan identity and its maintenance. - V: F. Barth (ur.), *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Difference*, 117-134, Boston: Little Brown.
- BENTLEY, G. C. 1987, Ethnicity and practice. - *Comparative Studies in Society and History* 29, 24-55.
- BILLIG, M. 1995, *Banal Nationalism*. - London: Sage Publications.
- BINFORD, L. R. 1983, *In Pursuit of the Past*. - London, New York: Thames and Hudson.
- BOND, G. C. in A. GILLIAM (ur.) 1994, *Social Construction of the Past: Representation as Power*. - London: Routledge.
- BOURDIEU, P. 1977, *Outline of a Theory of Practice*. - Cambridge: Cambridge University Press.
- BRUBACKER, R. 1996, *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in Europe*. - Cambridge: Cambridge University Press.
- CHAPMAN, M. 1992, *The Celts. The Construction of a Myth*. - Basingstoke, New York: Macmillan, St. Martin's Press.
- CHILDE, V. G. 1930, *The Bronze Age*. - Cambridge: Cambridge University Press.
- CHILDE, V. G. 1933a, Is prehistory practical? - *Antiquity* 7, 410-418.
- CHILDE, V. G. 1933b, Races, peoples and cultures in prehistoric Europe. - *History* 18, 193-203.
- CHILDE, V. G. 1934, Anthropology and Herr Hitler. - *Discovery* (March), 65-68.
- CHILDE, V. G. 1935, Changing methods and aims in Prehistory. Presidential Address for 1935. - *Proc. Prehist. Soc.* 1, 1-15.
- CLARKE, D. L. 1978 (1968), *Analytical Archaeology*. - London: Methuen.
- COHEN, A. 1974, Introduction: the lesson of ethnicity. - V: A. Cohen (ur.), *Urban Ethnicity*, ix-xxiv, London: Tavistock Publications.
- COLLIS, J. 1994, Los Celtas en Europa. - V: M. Almagro-Gorbea (ur.), *Los Celtas. Hispania y Europa*, Actos de El Escorial 1992, 63-76, Universidad Complutense de Madrid, Cursos de Verano 1992.
- COLLIS, J. 1996, Celts and politics. - V: P. Graves-Brown, S. Jones in C. Gamble (ur.), *Cultural Identity and Archaeology. The Construction of European Communities*, 167-178, London: Routledge.
- DÍAZ-ANDREU, M. 1995, Archaeology and nationalism in Spain. - V: P. L. Kohl in C. Fawcett (ur.), *Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology*, 39-56, Cambridge: Cambridge University Press.
- DÍAZ-ANDREU, M. in T. C. CHAMPION (ur.) 1996, *Nationalism and Archaeology in Europe*. - London: University College London Press.
- DIETLER, M. 1994, 'Our ancestors the Gauls': archaeology, ethnic nationalism and the manipulation of Celtic identity in modern Europe. - *American Anthropologist* 96, 584-605.
- DIRKS, N. B. 1996, Is vice versa? Historical anthropologies and anthropological histories. - V: T. J. McDonald (ur.), *The Historic Turn in the Human Sciences*, 17-51, Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- DOLUKHANOV, P. 1994, *Environment and Ethnicity in the Ancient Middle East*. - Aldershot: Avebury Press.
- ELLER, J. D. in R. M. COUGHLAN 1993, The poverty of primordialism: the demystification of ethnic attachments. - *Ethnic and Racial Studies* 16(2), 185-202.
- ELON, A. 1997, Politics and archaeology. - V: N. A. Silberman in D. Small (ur.), *The Archaeology of Israel. Constructing the Past, Interpreting the Present*, Journal for the Study of The Old Testament, Supplement Series 237, 34-47, Sheffield: Sheffield Academic Press.
- ERIKSEN, T. H. 1993, *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*. - London: Pluto Press.
- ERIKSEN, T. H. 1995, *Small Places, Large Issues. An Introduction to Social and Cultural Sociology*. - London: Pluto Press.
- FLEURY-ILETT, B. 1996, The identity of France: archetypes in Iron Age studies. - V: P. Graves-Brown, S. Jones in C. Gamble (ur.), *Cultural Identity and Archaeology. The Construction of European Communities*, 196-208, London: Routledge.
- GATHERCOLE, P. in D. LOWENTHAL (ur.) 1990, *The Politics of the Past*. - London: Unwin Hyman.
- GELLNER, E. 1964, *Thought and Change*. - London: Weidenfeld, Nicolson.
- GELLNER, E. 1981, Nationalism. - *Theory and Society* 10(6), 753-776.
- GELLNER, E. 1982, Nationalism and the two forms of complex society. - *Proceedings of the British Academy* 68, 165-187.
- GELLNER, E. 1983, *Nations and Nationalism*. - Oxford: Basil Blackwell.
- GELLNER, E. 1994, *Encounters with Nationalism*. - Oxford: Basil Blackwell.
- GELLNER, E. 1996, Do nations have navels? - *Nations and Nationalism* 2(3), 366-370.
- GELLNER, E. 1997, *Nationalism*. - London: Weidenfeld & Nicolson.
- GEERTZ, C. 1963, The integrative revolution: primordial sentiments and civil politics in the new states. - V: C. Geertz (ur.), *Old Societies and New States*, 105-157, New York: The Free Press.
- GILLBERG, A. in H. KARLSSON 1996, The use of the past in identity creation: the 'Quest for a Swedish History' exhibition, 1994. - V: J. A. Atkinson, I. Banks in J. O'Sullivan (ur.), *Nationalism and Archaeology. Scottish Archaeological Forum*, 155-164, Glasgow: Cruithne Press.
- GLAZER, N. in D. P. MOYNIHAN 1975, Introduction. - V: N. Glazer in D. P. Moynihan (ur.), *Ethnicity. Theory and Experience*, 1-26, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- GRAFENAUER, B. 1978, *Zgodovina slovenskega naroda I*. - Ljubljana: Državna založba Slovenije; tretja izd.
- GRAVES-BROWN, P. 1996, All things bright and beautiful? Species, ethnicity and cultural dynamics. - V: P. Graves-Brown, S. Jones in C. Gamble (ur.), *Cultural Identity and Archaeology. The Construction of European Communities*, 81-95, London: Routledge.
- GRAVES-BROWN, P., S. JONES in C. GAMBLE (ur.) 1996, *Cultural Identity and Archaeology. The Construction of European Communities*. - London: Routledge.
- GREENFELD, L. 1996, A. D. Smith, Nations and Nationalism in a Global Era. - *Ethnic and Racial Studies* 19(3), 701-702.
- HALL, J. A. 1995, Nationalisms, classified and explained. - V: S. Periwal (ur.), *Notions of Nationalism*, Budapest, London, New York: Central European University Press.
- HALL, J. M. 1997, *Ethnic Identity in Greek Antiquity*. - Cambridge: Cambridge University Press.
- HAALAND, R. 1977, Archaeological classification and ethnic groups: a case study from Sudanese Nubia. - *Norwegian*

Archaeological Review 10, 1-31.

HÄRKE, H. 1991, All quiet on the western front? Paradigms, methods and approaches in the West German archaeology. - V: I. Hodder (ur.), *Archaeological Theory in Europe*, 187-222, London: Routledge.

HÄRKE, H. 1995, The Hun is a methodical 'chap': reflections on the German tradition of pre- and proto-history. - V: P. J. Ucko (ur.), *Theory in Archaeology: A World Perspective*, 46-60, London: Routledge.

HECHTER, M. 1976, *Internal Colonialism. The Celtic Fringe in British National Development 1537-1966*. - London: Routledge and Kegan Paul.

HIMMELFARB, G. 1995, *On Looking into the Abyss. Untimely Thoughts on Culture and Society*. - New York: Vintage Books.

HOBBSAWM, E. J. 1994 (1990), *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*. - Cambridge: Cambridge University Press.

HOBBSAWM, E. J. 1983, Introduction: inventing traditions. - V: E. Hobsbawm in T. Ranger (ur.), *The Invention of Tradition*, 1-14, Cambridge: Cambridge University Press.

HOBBSAWM, E. J. in T. RANGER (ur.) 1983, *The Invention of Tradition*. - Cambridge: Cambridge University Press.

HODDER, I. 1979, Economic and social stress and material culture patterning. - *American Antiquity* 44(3), 446-454.

HODDER, I. 1981, Towards a mature archaeology. - V: I. Hodder, G. Isaac in N. Hammond (ur.), *Patterns of the Past. Studies in Honour of David Clarke*, 1-13, Cambridge: Cambridge University Press.

HODDER, I. 1982, *Symbols in Action*. - Cambridge: Cambridge University Press.

HODDER, I. 1991, Preface. - V: I. Hodder (ur.), *Archaeological Theory in Europe. The Last Three Decades*, vi-vii, London, New York: Routledge.

HODDER, I. 1992, Towards a coherent archaeology. - V: I. Hodder, *Theory and Practice in Archaeology*, 169-180, London, New York: Routledge.

HROCH, M. 1996, Epilogue. - V: M. Diaz-Andreu in T. Champion (ur.), *Nationalism and Archaeology in Europe*, 294-299, London: University College London Press.

HUTCHINSON, J. 1994, *Modern Nationalism*. - London: Fontana Press.

HUTCHINSON, J. in A. D. SMITH (ur.) 1994, *Nationalism*. - Oxford: Oxford University Press.

HUTCHINSON, J. in A. D. SMITH (ur.) 1996, *Ethnicity*. - Oxford, New York: Oxford University Press.

ISAACS, H. 1974, Basic group identity: idols of the tribe. - *Ethnicity* 1, 15-41.

JAMES, P. 1996, *Nation Formation. Towards a Theory of Abstract Community*. - London: Sage Publications.

JENKINS, R. 1996, Ethnicity and etcetera: social anthropological points of view. - *Ethnic and Racial Studies* 19(4), 807-822.

JENKINS, R. 1997, *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*. - London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

JOHANSEN KLEPPE, E. 1977, Archaeological material and ethnic identification: a study of Lappish material from Varanger. - *Norwegian Archaeological Review* 10, 32-45.

JONES, S. 1996, Discourses of identity in the interpretation of the past. - V: P. Graves-Brown, S. Jones in C. Gamble (ur.), *Cultural Identity and Archaeology. The Construction of European Communities*, 62-80, London: Routledge.

JONES, S. 1997, *The Archaeology of Ethnicity. Constructing Identities in the Past and Present*. - London, New York: Routledge.

JONES, S. in P. GRAVES-BROWN 1996, Introduction: archaeology and cultural identity in Europe. - V: P. Graves-Brown, S. Jones in C. Gamble (ur.), *Cultural Identity and Archaeology*

The Construction of European Communities, 1-24, London: Routledge.

KAISER, T. 1995, Archaeology and ideology in southeast Europe. - V: P. L. Kohl in C. Fawcett (ur.), *Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology*, 99-119, Cambridge: Cambridge University Press.

KOHL, P. L. 1993, Nationalism, politics and the practice of archaeology in Soviet Transcaucasia. - *Journal of European Archaeology* 1(2), 181-188.

KOHL, P. L. in C. FAWCETT (ur.) 1995, *Nationalism, Politics and the Practice of Archaeology*. - London: Routledge.

KOHL, P. L. in G. R. TSETSKHLADZE 1995, Nationalism, politics, and the practice of archaeology in the Caucasus. - V: P. L. Kohl in C. Fawcett (ur.), *Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology*, 149-174, Cambridge: Cambridge University Press.

KRISTIANSEN, K. 1992, The strength of the past and its great might: an essay on the use of the past. - *Journal of European Archaeology* 1, 3-33.

KRISTIANSEN, K. 1996, European origins - 'civilisation' and 'barbarism'. - V: P. Graves-Brown, S. Jones in C. Gamble (ur.), *Cultural Identity and Archaeology. The Construction of European Communities*, 138-144, London, New York: Routledge.

LARICK, R. 1986, Age grading and ethnicity in the style of Loikop (Sanbura) spears. - *World Archaeology* 18, 269-283.

LAYTON, R. (ur.) 1989, *Conflict in the Archaeology of Living Traditions*. - London: Unwin Hyman.

LONG, B. O. 1997, Historical imaginings, ideological gestures: W. F. Albright and the 'reasoning faculties of man'. - V: N. A. Silberman in D. Small (ur.), *The Archaeology of Israel. Constructing the Past, Interpreting the Present*, Journal for the Study of the Old Testament, Supplement Series 237, 82-94, Sheffield: Sheffield Academic Press.

MCKAY, J. 1982, An exploratory synthesis of primordial and mobilizationist approaches to ethnic phenomena. - *Ethnic and Racial Studies* 5(4), 395-420.

MILLER, D. 1995, *On Nationality*. - Oxford: Clarendon Press.

MOULIOU, M. 1996, Ancient Greece, its classical heritage and the modern Greeks: aspects of nationalism in museum exhibitions. - V: J. A. Atkinson, I. Banks in J. O'Sullivan (ur.), *Nationalism and Archaeology. Scottish Archaeological Forum*, 174-199, Glasgow: Cruithne Press.

MURRAY, T. 1993, Communication and the importance of disciplinary communities: who owns the past? - V: N. Yoffee in A. Sherratt (ur.), *Archaeological Theory. Who Sets the Agenda?* 105-116, Cambridge: Cambridge University Press.

NAIRN T. 1981 (1977), *The Break-up of Britain. Crisis and Neo-Nationalism*. - London: Verso.

ODNER, K. 1985, Saamis (Lapps). - *Finns and Scandinavians in history and prehistory*, Norwegian Archaeological Review 18, 1-12.

ODNER, K. 1992, *The Varanger Saami. Habitation and Economy A.D. 12-1900*. - The Institute of Comparative Research and Human Culture, Serie B, Skrifter 85, Oslo.

OLSEN, B. 1985, Comments on Saamis, - *Finns and Scandinavians in history and prehistory*, Norwegian Archaeological Review 18, 13-18.

OLSEN, B. 1986, Norwegian archaeology and the people without (pre-) history: or how to create a myth of a uniform past. - *Archaeological Review from Cambridge* 5, 25-42.

OLSEN, B. in Z. KOBYLINSKI 1991, Ethnicity in anthropological and archaeological research: a Norwegian-Polish perspective. - *Archaeologia Polona* 29, 5-27.

PINSKY, V. in A. WYLIE (ur.) 1989, *Critical Traditions in Contemporary Archaeology. Essays in the Philosophy, History and Sociopolitics of Archaeology*. - Cambridge: Cambridge University Press.

PLETERSKI, A. 1997, *Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov*. - Zbirka zgodovinskega časopisa 17, Ljubljana: Zveza zgodovinskih

društev Slovenije, ZRC SAZU.

PLUCIENNIK, M. 1996, A perilous but necessary search: archaeology and European identities. - V: J. A. Atkinson, I. Banks in J. O'Sullivan (ur.), *Nationalism and Archaeology. Scottish Archaeological Forum*, 35-58, Glasgow: Cruithne Press.

RAO, N. 1994, Interpreting silences: symbol and history in the case of Ram Janmabhoomi/Babri Masjid. - V: G. C. Bond in A. Gilliam (ur.), *Social Construction of the Past. Representation as Power*, 154-164, London, New York: Routledge.

RENFREW, C. 1987, *Archaeology and Language. The Puzzle of Indo-European Origins*. - London: Penguin Books.

RENFREW, C. 1992, Archaeology, genetics and linguistic diversity. - *Man* n.s. 27, 445-478.

RENFREW, C. 1994a, World linguistic diversity. - *Scientific American* 270, 104-110.

RENFREW, C. 1994b, Concluding remarks: Childe and the study of cultural process. - V: D. R. Harris (ur.), *The Archaeology of V. Gordon Childe. Contemporary Perspectives*, 121-133, London: Institute of Archaeology University College London.

RENFREW, C. 1996, Prehistory and the identity of Europe, or, don't let's be beastly to the Hungarians. - V: P. Graves-Brown, S. Jones in C. Gamble (ur.), *Cultural Identity and Archaeology: The Construction of European Communities*, 125-137, London: Routledge.

REYNOLDS, V. 1980, Sociobiology and the idea of primordial discrimination. - *Ethnic and Racial Studies* 3(3), 303-315.

RIZMAN, R. 1991, Teoretske strategije v študijah etnonacionalizma. - V: R. Rizman (ur.), *Študije o etnonacionalizmu*, 15-37, Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije.

RIZMAN, R. 1997, *Izzivi odprte družbe. Sociološki komentarji (1989-1996)*. - Ljubljana: Liberalna akademija.

ROWLANDS, M. J. 1994a, The politics of identity in archeology. - V: G. C. Bond in A. Gilliam (ur.), *Social Construction of the Past: Representation as Power*, 129-143, London: Routledge.

ROWLANDS, M. J. 1994b, Childe and the archeology of freedom. - V: D. R. Harris (ur.), *The Archaeology of V. Gordon Childe. Contemporary Perspectives*, 35-54, London: Institute of Archaeology University College London Press.

RUIZ ZAPATERO, G. 1994, El concepto de Celtas en la Preistoria Europea y Española. - V: M. Almagro-Gorbea (ur.), *Los Celtas. Hispania y Europa, Actos de El Escorial 1992*, 23-62, Universidad Complutense de Madrid, Cursos de Verano 1992.

RUIZ ZAPATERO, G. 1996, Celts and Iberians: ideological manipulations in Spanish archaeology. - V: P. Graves-Brown, S. Jones in C. Gamble (ur.), *Cultural Identity and Archaeology: The Construction of European Communities*, 179-195, London: Routledge.

SCOTT, G. M., Jr. 1990, A resynthesis of the primordial and circumstantial approaches to the ethnic group solidarity: towards an explanatory model. - *Ethnic and Racial Studies* 13, 147-171.

SHANKS, M. 1992, *Experiencing the Past. On the Character of Archaeology*. - London: Routledge.

SHANKS, M. in I. HODDER 1995, Processual, postprocessual and interpretive archaeologies. - V: I. Hodder, M. Shanks, A. Alexandri, V. Buchli, J. Carman, J. Last in G. Lucas (ur.), *Interpreting Archeology. Finding Meaning in the Past*, 3-29, London, New York: Routledge.

SHANKS, M. in C. TILLEY 1987a, *Re-Constructing Archaeology. Theory and Practice*. - Cambridge: Cambridge University Press.

SHANKS, M. in C. TILLEY 1987b, *Social Theory and Archaeology*. - Cambridge: Polity Press.

SHARPLES, N. 1996, Nationalism or internationalism: the problematic Scottish experience. - V: J. A. Atkinson, I. Banks in J. O'Sullivan (ur.), *Nationalism and Archaeology, Scottish Archaeological*

Forum, 77-88, Glasgow: Cruithne Press.

SHAVIT, Y. 1997, Archaeology, political culture, and culture in Israel. - V: N. A. Silberman in D. Small (ur.), *The Archaeology of Israel. Constructing the Past, Interpreting the Present*, Journal for the Study of the Old Testament, Supplement Series 237, 48-61, Sheffield: Sheffield Academic Press.

SHENNAN, S. J. 1989, Introduction. - V: S. J. Shennan (ur.), *Archaeological Approaches to Cultural Identity*, 1-32, London: Unwin Hyman.

SHILS, E. A. 1957, *Center and Periphery. Essays in Macrosociology. Selected Papers of Edward Shils* vol. II, 111-126. - Chicago: Chicago University Press.

SHNIRELMAN, V. A. 1995, From internationalism to nationalism: forgotten pages of Soviet archaeology in the 1930s and 1940s. - V: P. L. Kohl in C. Fawcett (ur.), *Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology*, 120-148, Cambridge: Cambridge University Press.

SILBERMAN, N. A. 1993, *A Prophet from Amongst You. The Life of Yigael Yadin*. - Reading, Mass.: Addison-Wesley.

SILBERMAN, N. A. 1995, Promised lands and chosen peoples: the politics and poetics of archaeological narrative. - V: P. L. Kohl in C. Fawcett (ur.), *Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology*, 249-262, Cambridge: Cambridge University Press.

SILBERMAN, N. A. 1997, Structuring the past: Israelis, Palestinians, and the symbolic authority of archaeological monuments. - V: N. A. Silberman in D. Small (ur.), *The Archaeology of Israel. Constructing the Past, Interpreting the Present*, Journal for the Study of the Old Testament, Supplement Series 237, 62-81, Sheffield: Sheffield Academic Press.

SILBERMAN, N. A. in D. SMALL 1997, Introduction. - V: N. A. Silberman in D. Small (ur.), *The Archaeology of Israel. Constructing the Past, Interpreting the Present*, Journal for the Study of the Old Testament, Supplement Series 237, 17-31, Sheffield: Sheffield Academic Press.

SMITH, A. D. 1988, The myth of the 'Modern Nation' and the myths of nations. - *Ethnic and Racial Studies* 11(1), 1-26.

SMITH, A. D. 1989 (1986), *The Ethnic Origins of Nations*. - Oxford: Basil Blackwell.

SMITH, A. D. 1991, *National Identity*. - London: Penguin.

SMITH, A. D. 1994, The problem of national identity: ancient, medieval and modern? - *Ethnic and Racial Studies* 17(3), 375-399.

SMITH, A. D. 1995, *Nations and Nationalism in a Global Era*. - Cambridge: Polity Press.

SMITH, A. D. 1996a, Memory and modernity: reflections on Ernest Gellner's theory of nationalism. - *Nations and Nationalism* 2(3), 371-388.

SMITH, A. D. 1996b, Nations and their pasts. - *Nations and Nationalism* 2(3), 358-365.

SOERENSEN, M. L. S. 1996, The fall of a nation, the birth of a subject: the national use of archaeology in nineteenth century. - V: M. Diaz-Andreu in T. Champion (ur.), *Nationalism and Archaeology in Europe*, 24-47, London: University College London Press.

SOKOLOVSKII, S. in V. TISHKOV 1997, Ethnicity. - V: A. Barnard in J. Spencer, *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*, 190-192. - London: Routledge.

SPENCER, J. 1997, Nationalism. - V: A. Barnard in J. Spencer, *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*, 391-393, London: Routledge.

STONE, P. G. in R. MACKENZIE (ur.) 1990, *The Excluded Past. Archaeology in Education*. - London: Unwin Hyman.

SUGAR, P. F. 1981, From ethnicity to nationalism and back again. - V: M. Palumbo in W. O. Shanahan (ur.), *Nationalism. Essays in Honour of Louis L. Snyder*, Westport, Conn., London: Greenwood Press.

THOMPSON, R. H. 1989, *Theories of Ethnicity. A Critical Appraisal*. - New York: Greenwood Press.

TIERNEY, M. 1996, The nation, nationalism and national

identity. - V: J. A. Atkinson, I. Banks in J. O'Sullivan (ur.), *Nationalism and Archaeology: Scottish Archaeological Forum*, 12-21, Glasgow: Cruithne Press.

TILLEY, C. 1993, Introduction: Interpretation and a Poetics of the Past. - V: C. Tilley (ur.), *Interpretative Archaeology*, 1-27, Providence, Oxford: Berg.

TREVOR-ROPER, H. 1983, The invention of tradition: the Highland tradition of Scotland. - V: E. Hobsbawm in T. Ranger (ur.), *The Invention of Tradition*, 15-41, Cambridge: Cambridge University Press.

TRIGGER, B. G. 1984, Alternative archaeologies: nationalist, colonialist, imperialist. - *Man* n.s. 19, 355-370.

TRIGGER, B. G. 1989, *A History of Archaeological Thought*. - Cambridge: Cambridge University Press.

TRIGGER, B. G. 1994, Childe's relevance to the 1990s. - V: D. R. Harris (ur.), *The Archaeology of V. Gordon Childe. Contemporary Perspectives*, 9-34, London: Institute of Archaeology University College London Press.

UCKO, P. J. 1983, Australian academic archaeology: aboriginal transformations of its aims and practices. - *Australian Archaeology* 16, 11-26.

UCKO, P. J. 1987, *Academic Freedom and Apartheid. The Story of the World Archaeological Congress*. - London: Duckworth.

UCKO, P. J. (ur.), 1995a, *Theory in Archaeology. A World Perspective*. - London: Routledge.

UCKO, P. J. 1995b, Introduction: archaeological interpretation in a world context. - V: P. J. Ucko (ur.), *Theory in Archaeology. A World Perspective*, 1-27, London, New York: Routledge.

VAN DEN BERGHE, P. L. 1981, *The Ethnic Phenomenon*. - New York: Praeger.

VELIKONJA, M. 1996, *Masade duha. Razpotja sodobnih mitologij*. - Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

VINCENT, A. 1996 (1992), *Modern Political Ideologies*. - Oxford, Cambridge, Mass.: Blackwell.

WHITELAM, K. W. 1996, *The Invention of Ancient Israel. The Silencing of Palestinian History*. - London, New York: Routledge.

WIWJORRA, I. 1996, German archaeology and its relation to nationalism and racism. - V: M. Diaz-Andreu in T. C. Champion (ur.), *Nationalism and Archaeology in Europe*, 164-188, London: University College London Press.

WOODMAN, P. C. 1995, Who possesses Tara?: politics in archaeology in Ireland. - V: P. J. Ucko (ur.), *Theory in Archaeology. A World Perspective*, 278-297, London, New York: Routledge.

WOOLF, S. 1996, Introduction. - V: S. Woolf (ur.), *Nationalism in Europe, 1815 to the Present. A Reader*, 1-39, London, New York: Routledge.

Irena Mirnik Prezelj
Janeza Puharja 2
SI-4000 Kranj

Winfried Henke, Nina Kieser, Wolfgang Schnaubelt. Mit einer Vorwort von Hannelore Bosinski: *Die Neandertalerin. Botschafterin der Vorzeit.* Edition Archaea, Gelsenkirchen / Schwelm 1996. 128 str., 93 slik (črno-belih in barvnih).

Publikacija je plod uspešnega sodelovanja treh popolnoma različnih panog: paleoantropologije, ki jo zastopa Prof. Dr. W. Henke in kiparstva ter dermoplastike, ki ju zastopata akademska kiparja N. Kieser in W. Schnaubelt. Osrednja tema je rekonstrukcija neandertalke v naravni velikosti za 'Muzej neandertalca' oziroma 'Museum für Archäologie des Eiszeitalters' v kraju Neuwied v Nemčiji.

Nekoliko neobičajna, vendar v duhu današnjega časa, je odločitev muzealke H. Bosinski, da predstavi neandertalko, torej žensko, namesto običajnih plastik moških primerkov te izumrle človeške vrste. Ženska, ki bi ji danes rekli 'možača', se z butaro vej v naročju vrača na domače ognjišče in tako hote ali nehote simbolizira značilno vlogo žensk v družbi.

V knjigi si sledijo skrbno izbrana poglavja, v katerih bralec zve vse, kar danes vemo o neandertalcu in o tem, kako je nastala plastika neandertalke.

Potem ko prebere kratko filozofsko razmišljanje v 1. poglavju, se bralec v 2. poglavju seznanj z zgodovino predstav, ki jih je antropološka in arheološka stroka imela o neandertalcih. V sliki in besedi so podane vse pomembnejše rekonstrukcije in upodobitve neandertalca torej predvsem moškega predstavnika vrste in nekatere redke upodobitve predstavnic 'nežnejšega spola'.

V 3. poglavju je tako izčrpno opisan celoten postopek izdelave plastike, da ga z ustreznim kiparskim znanjem in ob ustrezni finančni podpori ne bi bilo težko ponoviti. Pod skrbnim vodstvom antropologa strokovnjaka sta z delovnimi izkušnjami nabita kiparka in kipar perfektno opravila svojo nalogo, ki je seveda za njiju predstavljala svojevrsten izziv. Izziv pa je bil poleg zaslužka verjetno glavni motiv, da sta se sploh lotila podviga. Pri tem sta se soočila z nekaterimi vprašanji, ki so nerešljiva za stroko kot npr. barva oči, las in kože, poraščenost telesa, 'kozmetični' pripomočki, obleka ... In prav to je tisto, kar ljudi najbolj zanima. Dokler ne najdemo konzerviranega trupla neandertalke ali neandertalca se bomo morali zadovoljiti z iskanjem in preučevanjem fosiliziranih las in dlak, za kar so že podane realne možnosti na podlagi novejšega odkritja v Divjih babah I.

V zadnjem, 4. poglavju se bralec seznanj s temelji razvojnega nauka in spozna rodovnik človeške vrste. V tem poglavju je tudi podrobno predstavljen neandertalec, in sicer od najdišč in starosti najdb do telesnih značilnosti na podlagi najdb skeleta in zobovja. Resnično šolsko napisano poglavje, razumljivo tudi nestrokovnjaku in povprečno izobraženemu bralcu. Seveda ne gre brez večne teme, ki se tiče izumrtja neandertalcev in pojava modernih ljudi v Evropi. Zaključek 4. poglavja pa je tako kot 1. poglavje namenjen bolj filozofsko usmerjenim bralcem. Zato se mu lahko navadni smrtniki mirno izogonejo, ker tako ali tako ne bodo dosti razumeli.

Ivan TURK

Studying Human Origins. Disciplinary History and Epistemology. Raymond Corbey, Wil Roebroeks (eds). Amsterdam Archaeological Studies 6. Amsterdam University Press, Amsterdam 2001. ISBN 90 5356 464 0. 174 strani.

Vsakič, ko se nam zdi, da je v arheologiji vse v najlepšem redu, smo verjetno že dosegli kritično točko, ko se bo sistem razsul. Pri tem pa žal ne mislim le na koristnost metodološkega dvoma, kot tistega elementa, ki nam vsaj malo onemogoča občutek onipotentnosti ter zakonotvornosti v preteklosti, ampak na samo osnovo in bistvo naše vede. Arheologija se ukvarja s kopičenjem vedenja. Kopičenje vedenja pa nam ustvarja

vedno enake preglavice - potrebna je njegova smiselna organizacija - selektivna metodologija. Arheološko vedenje, ki je še do nedavnega izhajalo iz "podatkov", je domnevalo, da sledi "naraven" razvoj problemov ter je kot težavo v organizaciji podatkov čutilo zgolj včasih njihovo nenaravno distribucijo slednjih. Zato ni nič čudnega, da si je arheologija v dobrih dveh stoletjih svojega znanstvenega obstoja prizadevala izostriti metodologijo, ki bo omogočala čim boljše prepoznavanje ter urejanje podatkov. Zaradi svoje neprefinjenosti se je dalo tak metodološki aparat izpeljati že iz dveh osnovnih primerjalnih konceptov - podobnosti ter drugačnosti. Podobnost je omogočila primerjave, drugačnost pa je omogočila prepoznavo sprememb. Če oboje uvrstimo v zahodnjaško linearno koncepcijo časa, imamo ustvarjen primitivni evolucionizem, ki še danes tvori osnovo sociokulturne evolucije, katera se v veliki meri pojmuje kot končni cilj arheologije ter njeno uresničenje.

In če nas prav arheologija uči, da ni nič večno, potem bi moralo biti že v sami osnovi jasno, da se bo tudi arheologija morala spremeniti. Vendar je bila napoved tega trenutka dokaj šibka. Skoraj skeptično usmerjeno zgodovinopisje arheologije v šestdesetih letih je zgolj opisovalo zgodovino odkritij - namesto konceptualnega izvora je predstavljalo faktografsko preteklost vede, v kateri se je v pozitivistični maniri menilo, da novo vedenje vedno zaznamujejo nove najdbe. Zgodovina vede je bila prikazana kot zmagoviti potek prisvajanja znanja - potem se je sistem sesul.

Izguba nedolžnosti z novo arheologijo je ob koncu šestdesetih let za arheologijo pomenila tudi vzpostavitev zavesti o lastni metodologiji. Eden izmed produktov procesualne arheologije je bila tudi iz postmodernih gibanj ameriške antropologije izposojena kontekstualna zgodovina znanosti, ki je temeljila na kritikah neoevolucionističnih konceptov. Zavest o lastni konceptualni preteklosti je povzročila, da je arheologija v sedemdeseta zakorakala kot dinamično ravnovesje med dejstvi in teorijami, ki poskušajo prikazati procese v preteklosti. Prav v tem obdobju je tudi prišlo do največjega razkoraka znotraj same vede - kriza empirije in rekonceptualizacija arheologije sta bolj kot kadar koli poprej pokazali na epistemološko ločenost najstarejšega dela prazgodovine. Če je nekoč prav arheologija paleolitika vzpostavila koncepte evolucionizma ter vanje povedla arheologijo, se je ostanek arheologije kasneje spremenil, paleolitik pa je ostal kot utjetnik evolucionističnih prepričanj, za katere se je trdilo, da odražajo naraven potek stvari. Na drugi strani pa je prav v trenutku, ko je ostala arheologija poskušala ojačiti svojo empirično utemeljeno znanstveno stran, je tradicionalno iz geologije izhajajočo naravoslovno usmeritev, paleolitska arheologija začela počasi zamenjavati za iz kulturne in socialne antropologije izhajajoče humanistične koncepte. Konceptualno jim je tako preorientacijo omogočila tudi povezava s fizično antropologijo, ki je v obliki izumrlih hominidov, najlaže konstituirala predmet opazovanja - "druge".

Prav jasna formulacija ter lahka ločitev od predmeta preučevanja je povzročila ob koncu osemdesetih in na začetku devetdesetih pravi razcvet historiografije paleolitskih ter neločljivo povezanih paleoantropoloških študij. Teorija o enotnem izvoru anatomsko modernega človeka je v ospredje postavila tudi globalno razsežnost izvora iz stare kamene dobe, na drugi strani pa je prišlo do degradacije teorij, ki so predpostavljale lokalni razvoj. Sočasno s tem sta proces odpiranja meja nekaterih držav ter posledice ekonomske stabilnosti začetka osemdesetih let povzročila razmah novih raziskav - tako na terenu kot tudi v laboratorijih. Velika dinamika na področju pojasnitev izvora človeštva je bila nujno gradivo, ki so ga potrebovali historiografi.

Kmalu se je izkazalo, da kljub vsemu zgodovina paleolitske arheologije ni dovolj zanimiva, da bi se z njo ukvarjali profesionalni zgodovinarji, ampak so primat prevzeli sami raziskovalci, ki so se omejili na dva vidika. Na eni strani so

natančno predstavljali zgodovino predmeta svojih raziskav (Trinkaus, Shipman 1993; Wolpoff, Caspari 1997). Namen takih študij je bila v največji meri legitimizacija lastnega početja ter prikaz zmot iz preteklosti. Na drugi strani pa so nastajali pregledi kompletne zgodovine raziskav, ki so bili zaradi obsega prisiljeni v selektivnost. Kompleksnejše zbirke podatkov so predstavljale velike količine zgolj kronološko sortiranih podatkov, ki so dajali vtis nudenja gradiva profesionalnim historiografom, ki pa niso pokazali zanimanja zanje (Groenen 1994). Preglednejša besedila so na račun izpusta količine najdb bila sposobna predstaviti zraven razvojnega scenarija tudi metodološko in epistemološko zgodovino raziskav (Tattersall 1999). Prav ta dela so povzročila spremembo v pisanju zgodovine paleolitske arheologije. Zaradi lahkotnosti sloga so postala širše dostopna in tudi širše brana, hkrati pa so prav zaradi svojega sloga omogočala soočenja ter obravnavo nasprotujočih si teorij. Lahko bi rekli, da so diskurzivne študije paleolitske arheologije bile rojene na straneh poljudnoznanstvenih del.

Zaradi bolj osebnih pristopov avtorjev, ki se niso izgovarjali zgolj na zgodovinsko pravilnost svojih trditev, ampak so predstavljali cele palete občasno tudi kontradiktornih konceptov, so nas prav ta dela v največji meri in direktno opozorila na vlogo subjekta v raziskavah ter na naše osebne predstave o preteklosti. Postalo je jasno, da bo v prihodnosti potrebno najprej razčistiti s predstavami o preteklosti - arheološkimi imaginariji. Znotraj paleolitske arheologije je bilo najlažje začeti z ikonografijo preteklosti (Moser 1998).

Primat v tem je prevzel nizozemski Leiden predvsem po zaslugi profesorja Wila Roebroeksa, ki ga lahko upravičeno štejemo za začetnika modernih študij ikonografije prednikov (Roebroeks 1993). S sodelavci je leta 1995 začel petletni projekt *Changing Views of Ice Age Foragers*, in posledica je bila konferenca leta 1998 z naslovom *Studying Human Origins: Does History Matter?*, katere rezultate so izdali v predstavljeni knjigi. Kot delovno hipotezo so si zastavili vprašanje, kako vemo, kar mislimo, da vemo, o preteklosti ter povabili arheologe, antropologe ter zgodovinarje znanosti.

Na koncu se je izkazalo, da sta na konferenci dejansko potekali dve okrogli mizi. Prva se je ukvarjala s tem, kako se "pravilno" dela zgodovino, druga pa je prikazovala, kako se uporablja zgodovino vede za arheološke namene. Razcepjenost, če ne že skoraj vzporednost obeh usmeritev, je vidna tudi v prvem poglavju, ki je hkrati tudi predgovor (*Does disciplinary history matter? An introduction*) in v katerem je občutiti nelagodje urednikov ob predstavitvi monografije dokaj neenotne vsebine. Ugotovita, da so se eni sukali okoli vprašanja, kako je potrebno ustrezno pisati zgodovino znanosti, drugi pa okoli vprašanja, kako in zakaj je potrebno uporabljati rezultate zgodovine znanosti. Vsem pa je skupen poskus ustvarjanja zgodovinske zavesti znotraj paleolitske arheologije in paleoantropologije.

Drugo poglavje (*Myths, narratives and the uses of history*) je uvedel Peter J. Bowler z izpovedjo lastnega raziskovalnega interesa. Kot zgodovinarja ga preteklost zanima zato, da bi spoznal, v čem se razlikuje od sedanjosti. Umestitev znanosti v historični kontekst v preteklosti pa mu predvsem pojasni, zakaj in kako se je koncepcija znanosti razlikovala od današnje.

Prav kontekstualnost znanosti pa predstavlja ključno novost, ki jo uvaja njegov prispevek. Pokaže, da paleoantropologij prav s študijem preteklosti svoje lastne znanstvene discipline lahko spoznajo, do katere mere so različni koncepti oblikovali idejo o izvoru človeka. Glavni koncept, ki od samega začetka oblikuje paleoantropološko teorijo, je bila sama definicija človeškosti. Posledično kot strokovnjak za evolucijsko teorijo 19. stoletja lahko pokaže, da so narativne oblike znanstvenih teorij v sedanjosti velikokrat zgolj skupki recikliranih primitivnih idej iz preteklosti, za katere prevzame Gouldovo poimenovanje "večne metafore".

Na svoj značilen, nekoliko zajedljiv, vendar pozitivno kritičen

način je začel tretje poglavje (*How to benefit from received ideas*) Wiktor Stoczkovski. Takoj je pokazal, da je večji del zgodovine znanosti zgolj propaganda zmagovalcev, kajti njen poglavitni del se ukvarja z znanostjo, ki na eni strani predstavlja velike dosežke zahodnjaške racionalnosti (kot so moderna fizika, darvinizem, molekularna genetika ...) ali pa ekscenčno iracionalne zanikane teorije (kot so renesančna medicina, nacistična biologija, stalinistična genetika). Tako je priljubljeno mnenje, da nam zgodovina arheologije v trenutku, ko govori o preteklih konceptih, ne nudi nič več kot zgolj negativne informacije. Avtor je opozoril, da nam nudi boljše razumevanje konceptov, ki so, zasidrani v preteklosti, postali vsakodnevno orodje arheološkega dela.

Prav zgodovinska analiza je tista, ki nam nudi možnost, da pokažemo, da so te "nesporne" trditve v resnici socialni konstrukti, ki se kažejo kot trdni zaradi njihovega dolgotrajnega obstajanja na prizorišču, njihov medgeneracijski prenos pa ne temelji na univerzitetno posredovanem znanju. Vse skupaj pomeni, da se kljub občutnemu povečanju korpusa faktografskih podatkov od 19. stoletja naprej, pojasnitvene hipoteze ostajajo neprijetno stereotipske ter repetitivne.

V četrtem poglavju (*On "normalizing" the Palaeolithic: An orthodoxy questioned*) se Tim Murray sprašuje, ali arheološki podatki sploh lahko ukrotijo arheološke interpretacije. Za odgovor na tako vprašanje je prisiljen predstaviti širši kontekst razvoja, kjer se pokaže, da se paleolitska arheologija vzpostavi iz treh vidikov njenega izvora v 19. stoletju. Gre za obdobje, ko se vzpostavi dolga kronologija človeštva in arheologija se naveže na naravoslovne vede, sočasno nudi orodje za interpretacije ostankov materialne kulture za rekonstrukcije zgodovine etničnih skupin in arheologijo vsrka antropologija, kateri nudi empirične primere za teoretične stopnje človeškega razvoja.

Navezava na naravoslovne vsebine naj bi mladi vedi zagotavljala znanstvenost pristopov, hkrati pa je časovno nedoločljiva preteklost človeštva omogočala, da se je človeka vključilo v obravnavo živalskega sveta oziroma da se je kot primarno vprašanje izpostavila distinkcija med živalmi in ljudmi. Ker naj bi te razlike izvirale predvsem iz jezika, razumnosti in kulture, se je razprava spet vrnila na področje humanistične etnologije in antropologije. Paleolitska arheologija je tako historično predstavljena kot most med naravoslovjem in humanistiko, iz te izjemne pozicije pa izhaja tudi zagata, ko naj bi ustvarjala vedenje o človeških bitjih na eni, hkrati pa definirala človeškost na drugi strani.

V petem poglavju je Robin W. Dennell (*From Sangiran to Olduvai, 1937-1960: The quest for "centres" of hominid origins in Asia and Africa*) predstavil spremembe znotraj paleoantropologije in paleolitske arheologije v obdobju po drugi svetovni vojni. Spremembe so bile posledice serije dejavnikov, pri čemer je avtor izpostavil konec kolonializma v Afriki in Aziji, povojno intelektualno prevlado ZDA nad starimi evropskimi centri ter zamenjavo pripovedi, ki se je pred vojno ukvarjala z rasno različnostjo, po vojni pa se je preusmerila v kulturno variabilnost. Medtem ko so vsi pomembni predneandertalski predvojni človeški fosili izvirali iz Azije, je konec raziskav v Aziji ter razcvet v Afriki ustvaril preslikavo koncepta izvornega področja na drugo celino.

Dennell natančno ilustrira koncepte raziskav od obdobja začetka darvinizma ter prikaže nastanek idej o izvornem področju, ki so se do odkritij fosilov vezale na prisotnost velikih opic ter "primitivnih" človeških ras. Raziskave v Aziji, ki so dale najstarejše fosile, so po drugi svetovni vojni zamrle zaradi smrti poglavitnih protagonistov iz herojskega obdobja vzpostavitve paleoantropologije, ki niso imeli naslednikov, ali pa so raziskave bile prekinjene zaradi političnih razmer. Povojno obdobje pa zaznamujejo neprekinjena kontinuiteta raziskav, ekološke razmere, kjer erozija dela namesto kopačev, ter geološka preteklost, ki je odlično ohranila fosile. Nič čudnega, da človeštvo danes izvira iz vzhodne Afrike. Med vrsticami se zavedamo, da razmere

v sedanosti ter nedavni preteklosti določajo našo percepcijo oddaljene preteklosti.

V šestem poglavju (*Biases and double standards in paleoanthropology*) sta Wil Roebroeks in Raymond Corbey predstavila danes diskriminirane hominide iz preteklosti - postavila sta se v bran nenadertalcem. Pokazala sta, da so koncepti delitve preteklosti imaginariji, ki so uspeli preživeti vse nadaljnje spremembe na teoretičnih ter empiričnih ravneh, ter da je njihova neomajna pravilnost v resnici umetno vzdrževana. Primerjave med časovno oddaljenimi ter popolnoma neprimerljivimi obdobji se uporabljajo za utemeljevanje kulturne in intelektualne inferiornosti neandertalcev - njihove dosežke se primerja z vrhunci mlajšepaleolitske produkcije, ki niti niso značilni za ves mlajši paleolitik, prav tako ne za širše geografsko območje, še najmanj pa za obdobje, ko naj bi prišlo do velike spremembe. Opozorita na dvojne standarde obravnave grobnih pridatkov, repetitivnega obnašanja, bivališčnih struktur in tehnologij.

Kot problem pokažeta verovanje, da so anatomsko moderni ljudje v bistvu "mi", da kljub odsotnosti v arheoloških najdbah posedujejo vse moderne zmožnosti in da odsotnost znakov modernega obnašanja pri drugih pomeni njihovo inferiornost. Gre za stoletja star rasistični koncept pojasnjevanja manjvrednosti, ki je bil v 20. stoletju enostavno prenesen na drugo hominidno vrsto. Zato zaključita z mislijo, da se bo v prihodnosti najprej potrebno rešiti dvojnih standardov obravnave; če bomo želeli prikazati resnični razvoj človeštva, bo namesto vere v linearnost razvoja potrebno obravnavati mozaično variabilnost - potrebno bo pisati zgodovino.

V sedmem poglavju (*On savages and simians: Continuity and discontinuity in the history of human origin studies*) je David Van Reybrouck opozoril na načine sklepanja o znanstvenih besedilih v preteklosti. Večina zgodovine znanosti se pri paleolitski arheologiji in pri paleoantropologiji ukvarja z razvojem idej v kratkem obdobju oziroma v okviru nekega problema - pri tem je kontinuiteta idej jasna. Manj jasna pa postane pri primerjavi dveh časovno in vsebinsko oddaljenih besedil. Prav tu mora po njegovem mnenju zgodovinar znanosti pokazati, kakšni so časovno diahroni mehanizmi prenosa idej ali vpeljati pojem antropologa znanosti, ko naj bi analiziral dolgotrajne kontinuitete, strukture ter uresničevanja.

Za ilustracijo svojega primera predstavi dve knjigi - *Prehistoric Times* Johna Lubbocka iz leta 1865 ter *Chimpanzee Material Culture* Williama McGrewa iz 1992. Pokaže se, da tako viktorijanski evolucionisti kot moderni primatologi verjamejo, da sočasne enote (primitivne rase ali primatske družbe) lahko služijo za pojasnjevanje dogajanja v preteklosti - gre za prepričanje, da najboljši modeli za preteklost živijo v sedanosti. Nekoč so eskimska in fueginska orodja služila za ilustracije primitivne tehnologije, danes so njihov mesto zasedli kamni tolkači šimpanzov.

Nadebuden zgodovinar znanosti bi zelo hitro domneval kontinuiteto ideje, vendar avtor opozori na nujnost preučevanja konteksta nastanka idej. Hkrati pokaže na prenos, ko v obdobju Unesca neobstoj primitivnih ras povzroči prenos predniškega stanja na primata, ki varno postavljeni onkraj živalske meje brez težav prenesejo vse. Tako bi zgodovinar znanosti hitro ugotovil, da ne gre za kontinuiteto idej, ampak za neodvisno primatološko invencijo, ki je navidezno enaka viktorijanski ideji. Temelji pa na obema skupnemu evolucijskem verovanju v implicitno hierarhično unilinearno socialno evolucijo.

Na podoben način je nadaljeval v osmem poglavju Matt Cartmill (*Taxonomic revolutions and the animal-human boundary*). Spremembe koncepta živalskosti prikaže kot produkt darvinistične revolucije v 19. stoletju, kjer so taksonomske razlike dobile genealoški pomen ter nadaljuje z njenim logičnim nadaljevanjem - henningovsko revolucijo - kjer so taksonomske razlike zamenjali genealoški markerji. Te spremembe so pomenile premik od deskriptivnih klasifikacij, kjer so taksoni skupki, definirani

po osnovnih značilnostih, proti historičnim klasifikacijam, kjer so taksoni logični posamezniki, ki jih določa vzročna historična kontinuiteta. Deskriptivne klasifikacije so tako celote, ki jih je mogoče opazovati, historična kontinuiteta pa ne pove ničesar o značilnostih članov, ki jih lahko opazujemo.

Ker je pri historičnih klasifikacijah nemogoče potegniti mejo med predniki in potomci, se pri njih predvsem zabriše meja med človeškim in živalskim. Prav tako povzroči zmedo pri določanju vrst v paleoantropologiji - iz tega izhaja, da je anatomsko moderni človek edina vrsta pri taksonomski poziciji, s katero se strinjajo vsi raziskovalci. Pravzaprav že njeno ime pove, da gre zgolj za "znanstveno" zvenec opis celote, za katero ne obstaja noben ustrezen natančen opis. Posledično nas tako sklepanje privede do spoznanja, da meja med človeškim in živalskim ni stvar taksonomskih raziskav, ampak je zgolj arbitrarno postavljena moralna ločnica.

Z zgodovino pojavnih teorijskih sprememb paleoantropologije se je ukvarjal v devetem poglavju Richard G. Delisle (*Adaptation versus cladism in human evolution studies*). Zgodovino koncepcij hominidov prikaže v odnosu do razvoja bioloških teorij, ki določajo pojmovanje bioloških vrst. Zadnjega pol stoletja razdeli na tri dele, kjer prvega pojmuje kot obdobje, v katerem je evolucijska sinteza v klasično darvinistično evolucijo vključila genetiko, v drugem so evolucijski procesi, kot je adaptacija, ki so izhajali iz evolucijske sinteze, bili integrirani v koncepte kulture. Izpeljani princip kompetitivne ekskluzije je povzročil širitev prepričanja, da dve vrsti ne moreta poseljevati iste ekološke niše, saj bi medsebojna kompeticija povzročila izumrtje ene izmed vrst. Posledično je shema enotnega človeštva bila projicirana v preteklost, kar pomeni, da je bil ustvarjen model, ki je predpostavljal sočasen unilinearen globalen hominidni razvoj preko lestvičastih stopenj - vrst. Sedemdeseta leta so s kladistično analizo, ki se je ukvarjala s stopnjami filogenetskih odnosov med vrstami, spet odprla vrata za vpeljavo mozaičnega razvoja človeštva ter cele plejade hominidnih vrst. Posredno je bilo vpeljano večje število specijacij ter model prekinjenih ravnovesij je zamenjal ideje o postopnem in enakomernem linearnem razvoju.

Še najbolj se je kot filozof znanosti od paleoantropološko-arheoloških definicij problemov oddaljil v desetem poglavju Herman C. D. G. de Regt (*Epistemic attitudes and palaeo-anthropology: A case study*). Neposredno iz njegovega intelektualnega ozadja verjetno izvira tudi nekoliko manj posrečen primer analize J. T. Robinsonovega prepričanja o avstralopitekih. Seveda najprej prikaže intelektualno ozadje, v katerem analizira problem - pokaže na upad, kateremu mu je sledil kasnejši porast pomena empiristične filozofije znanosti, ki je v začetku osemdesetih let dosegel vrhunec z deli B. C. van Fraassena. Novi konstruktivni empirizem naj ne bi več razlagal v sintaksnih ampak v semantičnih terminih.

Ponovni pomen opazovanih struktur v filozofiji predstavlja v paleoantropologiji težavo, kajti hominidne fosile je mogoče opazovati, koncepte, kot je evolucija, pa ne. Vendar prav ti koncepti tvorijo teorijsko jedro prazgodovinskega razvoja. V preteklosti se je v koncepte, kot je evolucija (in ki so imeli status naravnih zakonitosti), verjelo, avtor pa opozarja, da jih lahko sprejmemo le, če razmerja, ki jih ti koncepti pojasnjujejo, lahko analiziramo kot značilnosti neomejenega števila posameznikov, ki jih lahko opazujemo. Posledično predlaga namesto slepe vere v pravilnost hipotez v znanosti pragmatično uporabo hipotez, za katere verjame, da so empirično ustrezne.

Svoj pogled na pomembnost epistemologije je podal v 11 poglavju Geoffrey A. Clark (*Observations on the epistemology of human origins research*). Edini je v zborniku opozoril zraven diahronih tudi na sinhrono variabilnost tradicij raziskav. Kot pomemben dejavnik izpostavi lokalne tradicije ter intelektualne šole, katere je potrebno upoštevati na enak način kot tudi spremembe teorij v različnih časovnih obdobjih. Za razliko od večine sodobnih arheologov, ki predvsem pri opisovanju

preteklosti poudarjajo vpetost teorij v družbeno okolje, opozarja, da se v okviru paleoantropologije vzorcem pripisuje pomen v obliki nerazločnih skupkov konvencij, ki prevladujejo znotraj raziskovalnih tradicij, v katerih so bili raziskovalci izšolani.

Seveda se vrne k znani trditvi, da podatki ne obstajajo neodvisno od konceptnih okvirov. Kamni in kosti obstajajo ločeno, vendar so že hipoteze naših raziskav odvisne od intelektualnih tradicij. Ko arheologi sprejemamo zaključke svojih kolegov, izbiramo med alternativnimi skupki sklepov na podlagi naših lastnih nagnjenj in zanimanj.

Zadnje, 12. poglavje (*Does disciplinary history matter? An epilogue*), je Bert Theunissen napisal kot mešanico članka in epiloga zbornika. Za razliko od ostalih avtorjev, ki so se posvečali predvsem teorijam, ki so izhajale iz raziskav najdb, se je posvetil strukturam zbirk najdb iz preteklosti. Opozoril je, da so tudi te v resnici historične zbirke ter odraz svojega časa. Zato je prepričan, da je znanstvena metodologija brezčasno pravilna zgolj zaslepljujoče prepričanje, ki izhaja iz raziskav kratkih obdobij. Na podlagi raziskav dela E. Duboisa je pokazal, kako je zaradi sprememb znanstvenih paradig natančen raziskovalec izgubil svoj sloves. Na izgubo znanstvene vrednosti njegovih zbirk je vplivalo tudi neprimerno seljenje ter kasnejše nestrokovno mešanje njegovih najdb.

Natančna zgodovina znanosti lahko s preučevanjem primarnih virov in z vpogledom v kontekst, v katerem so historične zbirke nastale, spet vzpostavi originalno stanje ter ga neobremenjeno kontekstualno oceni. Spremembe ugotovitev, ki so prav v paleoantropologiji in paleolitski arheologiji velikokrat kontekstualno vezane, ne bi smele vplivati na zgodovinsko oceno pomena ter natančnosti teorij iz preteklosti.

Kot sklep lahko navedemo, da imamo pred sabo nujno potrebno delo, ki bo zagotovo postalo ena ključnih referenc v prihodnosti, prav tako pa bo njegov izid zagotovo ostal skoraj neopažen. Skoraj prepričan sem, da neposrednega odziva v času tik po izidu enostavno ne bo. Ne bo povzročilo radikalne spremembe arheologije in paleoantropologije in šele čez nekaj let, ko bo samo postalo predmet preučevanja zgodovine znanosti, se bo izpostavil njegov pomen. Kriva je seveda struktura samega dela - pomešani so prispevki arheologov in paleoantropologov na eni ter zgodovinarjev znanosti ter filozofov na drugi strani.

Žal pa je dvojnost vse preveč opazna tudi pri branju besedila. Ker so prispevki iz posameznih disciplin med seboj pomešani, bralec dokaj dolgo ne opazi, na katero področje natančneje se nanaša vsebina članka. Skoraj vso prispevki namreč vsebujejo dokaj generalne uvode in zaključke, ki so si v največji meri zelo podobni - vsi govorijo o pomembnosti študija zgodovine ter spoznavanja epistemologije raziskav najstarejšega dela prazgodovine. Res pomembni deli člankov so zaviti v prevečkrat predolge predstavitve primerov, ki pa so spet preveč partikularni. Večina člankov izveni preveč točkovito - ukvarjajo se z zgodovino, vendar s konkretnim avtorjem oziroma problemom v kratko omejenem času, ali pa se nanašajo na "zgodovino" disciplin nasplošno. Seveda nikjer ni natančneje pojasnjeno, kaj sploh ta disciplina je, kaj šele da bi definirali njen zgodovinski kontekst, pa če že ne drugače, vsaj v zgodovini arheologije.

Če povzamemo, ugotovimo, da ima knjiga še kar veliko pomanjkljivosti ter slabosti, ki so najboljši dokaz, da gre za pomembno delo. Sama struktura in vsebina prispevkov namreč, namesto da bi bralce popolnoma zadovoljili ter jim nudili dokončne odgovore, katerih bi se lahko spet dogmatično držali, izpostavita celo serijo vprašanj in problemov. Ti pa povratno prisilijo vsakega resnega bralca, da si z refleksijo svojega lastnega početja pomaga odgovoriti na nedogovorjeno. Knjiga te prisili, da začneš razmišljati o zgodovini in epistemologiji svojega lastnega preučevanja - ustvari pravo arheologijo vednosti.

GROENEN, M. 1994, *Pour une histoire de la préhistoire. La paléolithique*. - Grenoble.

MOSER, S. 1998, *Ancestral Images. The Iconography of Human Origins*. - Phoenix Mill.

ROEBROEKS, W. 1993, Das Bild vom Urmenschen im Wandel der Zeit. Zur Geschichte der heutigen Auffassungen und Auseinandersetzungen in der Urgeschichtsforschung. - *Jb. Röm.-Germ. Zentmus.* 40/1, 3-25.

TATTERSALL, I. 1999, *Po sledi fosilov. Kaj si mislimo, da vemo o človeški evoluciji*. - Ljubljana.

TRINKAUS, E. in P. SHIPMAN 1993, *The Neanderthals. Changing the image of Mankind*. - London.

WOLPOFF, M. in R. CASPARI 1997, *Race and Human Evolution. A Fatal Attraction*. - Boulder.

Boris KAVUR

Henrieta Todorova, Ivan Vajsov: *Der kupferzeitliche Schmuck Bulgariens. Prähistorische Bronzefunde* 20/6. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2001. 131 strani in 64 tabel.

Pred nami je 6. zvezek 20. oddelka serije PBF. Avtorja H. Todorova in I. Vajsov kataloško predstavita in obravnavata bakrenodobne nakitne predmete iz Bolgarije, območja, ki slovi po izredno bogatih naselbinskih najdbah in najdbah iz nekropol med katerimi naj omenim samo Varno I in II, Durankulak itd.

V uvodnem poglavju je predstavljena zgodovina raziskovanj. Tako izvemo, da se je zanimanje za bakrenodobni nakit v Bolgariji pojavilo na začetku 20. stoletja. V okolici Razgrada je bil najden koščen idol z bakrenim uhanom in ovratnico (sl. 536). Kasneje so podobne idole našli tudi pri raziskovanju tell naselbin, kot npr. iz okolice tella Ruse, kjer je bil najden zlat idol (sl. 524).

V poglavju "Naravnogeografske značilnosti pokrajin" so predstavljene geografske značilnosti posameznih bolgarskih pokrajinskih enot. Tako sledijo kratke predstavitve severovzhodne Bolgarije, Trakije, jugozahodne Bolgarije, severozahodne Bolgarije, črnomske regije in Rodopov. Avtorja še posebej izpostavita naravne surovinske vire in poselitveno sliko območij v okviru 5. tisočletju pr. n. št. Po terminologiji, ki jo uporabljata avtorja, je to čas zgodnje, srednje, pozne in končne bakrene dobe, ki se zaključijo okoli leta 3800 pr. n. št. V Sloveniji je to npr. obdobje nastajanja neolitskih plasti v Moverni vasi, Resnikovega prekopa in pokopov v Ajdovski jami.

V nadaljevanju avtorja pozornost usmerita na surovino in tehnologijo izdelave nakitnih predmetov. Bakrenodobni nakit iz Bolgarije je narejen iz bakra, malahita, zlata, mineralov (kalcedon, kvarcit), različnih kamnin od skrilavcev do marmorja, bitumna (Bitumenschiefer), keramike, okre, kosti, živalskih zob ter različnih vrst školjk med katerimi ima posebno mesto školjka spondylus (*Spondylus gaedoropus*), ki so jih nabirali v Črnem morju. Gre za školjko - statusni simbol, ki je v 6. in 5. tisočletju pr. n. št. v Evropi imela pomembno vlogo v trgovanju in izmenjavi. Njen pomen upade šele s širšim pojavom kovinskih predmetov, kar se v Bolgariji zgodi proti koncu 5. tisočletja. Pozna jih celotno Podonavje vse do Francije, najdemo jo tudi v Ajdovski jami (P. Korošec, Poročilo o raziskavah v Ajdovski jami 1967. leta. - *Por. razisk. neol. eneol. Slov.* 4, 170-209).

Tipološko razdelitev nakitnih predmetov avtorja opraviata glede na funkcijo. Tako ločita: naglavni nakit, igle, jagode in obročke, naprsni nakit, prstane in zapestnice, pasove, statusne simbole - simbole moči, idole in dragoceno keramično posodje, ki je barvano z zlatom.

V bakreni dobi Bolgarije ima najpomembnejše mesto predvsem kovinski nakit, ki ga večinoma najdemo v grobovih. Odseval naj bi socialni položaj pokojnika, tudi v smislu simbolnega pokopa. H. Todorova in I. Vajsov na osnovi pridatkov sestavita štiri družbene skupine. V prvo, najbogatejšo skupino

spadajo bogati grobovi kraljev oziroma članov kraljeve družine (Varna II - grob 3; Varna I - grob 43), plemenskih poglavarjev (Durankulak - grob 211), pa tudi svečenic (Durankulak - grob 626). V teh grobovih je številen bakren in zlat nakit, nahajajo se tudi idoli, ceptri, kot simboli moči itd.

Za vojake "bojevnike", drugo družbeno skupino, so značilni grobovi z manj kovinskega nakita toda s številnimi posodami in bojno sekuro, ki je lahko bakrena ali pa iz jelenovega roga.

Tretjo, družbeno še nižjo skupino predstavljajo grobovi navadnih pripadnikov skupnosti. Gre za pokope moških, žena in otrok. V takšnih grobovih se običajno pojavlja samo po nekaj nakitnih predmetov bodisi par bakrenih jagod ali uhanov, nakit iz spondilus školjke in dve do tri keramične posode.

Četrto najnižjo skupino pa predstavljajo pokopi tujcev (ujetnikov, sužnjev). Njih grobovi so prazni, brez nakita in umeščeni brez ustaljenega reda. Glede na družbeni položaj, ki ga je mogoče razbrati iz bogastva pridatkov v grobovih je zanimiva tudi ugotovitev, da je bila v bakreni dobi Bolgarije izrazito patriarhalna družba.

Skratka, če zaključimo lahko rečemo, da nam 6. zvezek ponuja nakitno bogastvo Bolgarije za družbeno-ekonomsko zgodovino Evrope izredno pomembnega 5. tisočletja pr. n. št.

Anton VELUŠČEK

Mária Novotná: *Die Fibeln in der Slowakei*. Prähistorische Bronzefunde 14/11. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2001. ISBN 3-515-07539-9. 109 strani, 31 tabel.

V delu so predstavljene 303 fibule bronaste in starejše železne dobe, najdene ali hranjene na Slovaškem. Gradivo je bilo zbrano konec osemdesetih, v obdelavi pa (izjemoma) upoštevana literatura do leta 1995.

V uvodu avtorica prikaže pojav in razvoj fibul na Slovaškem, ter s tem povezano kulturno in kronološko sliko Slovaške v času med zgodnjo kulturo žarnih grobišč (Bd D) in mlajšo halštatsko kulturo (Ha D). Prve fibule se pojavijo na prehodu iz zgodnje v starejšo KŽG. To so fibule v obliki violinskega loka, fibule z žičnatim lokom tipa Čaka, dvodelne fibule z listastim lokom tipa Drslavice in Bohdalice ter očalaste fibule brez osmice iz žice rombičnega prereza. V starejši in sredni KŽG jim sledijo enodelne fibule z listastim lokom tipa Röschitz ter pozamenterijske fibule. Slednje so posebej številne v depojih mlajše KŽG, za katero so značilne še dvodelne fibule z listastim lokom tipa Křenůvky-Domaniža ter enodelne očalarke z osmico. V pozni KŽG se število fibul zmanjša, tipične za ta čas pa so fibule tipa Velem, iz katerih se razvijejo sedlaste fibule tipa Bükkszentlászló, ter harfaste fibule.

Za starejši halštatsko dobo je značilna velika pestrost oblik, predvsem ločnih in čolničastih fibul, ki pa so praviloma zastopane z redkimi primerki, včasih le na enem najdišču. Zaradi tega jih avtorica smatra za importe iz Italije, vzhodnoalpskega področja ali Balkana. Izjema so šmarješke fibule in čolničaste fibule s prečnimi mrežastimi pasovi, ki so bile v velikem številu najdene na gradišču Molpir. Najmlajše v delu še upoštevane so pavkaste, certoške in fibule tipa Castellin di Fistere.

Tako v času KŽG kot v starejši železni dobi je Slovaška mejno področje vplivov z vzhoda in zahoda / kultur (jugo)vzhodno in zahodno od nje. To se je jasno odražalo na modi fibul, tako na prevzemanju določenih tipov, kot na številčnosti, uporabi in deponiranju fibul v posameznih regijah in obdobjih. V času KŽG so fibule najpogostejše v Lužiškem kulturnem krogu (19 grobnih, 23 depojskih, 5 naselbinskih), sledita jugovzhodno (4 grobne, 26 depojskih, 1 naselbinska) in srednjedonavsko (16 grobnih, 2 depojskih, 5 naselbinskih) področje žarnih grobišč. Zelo redke pa so fibule na vzhodu Slovaške (dve depojski najdbi in neznana najdišča). Podobno

je stanje v železni dobi. Fibule se v večjem številu pojavljajo na jugozahodu Slovaške, medtem ko jih je na vzhodu in severu precej manj. Veliko večino starejše halštatskodobnih fibul predstavljajo fibule z gradišča Molpir (75 primerkov!). Istočasne so še tri naselbinske, šest grobnih in 14 fibul iz dveh depojev. V poznohalštatski čas je datiranih šest grobnih, dve naselbinski in ena fibula iz depoja.

Gradivo je predstavljeno na ustaljen način, s podatki o najdišču in kontekstu, z opisom predmeta ter podatki o hrampi in objavi. Poglavlje o fibulah določenega tipa uvaja opis njegovih značilnosti, ter zaključuje komentar, ki je posvečen predvsem časovni umestitvi, nekoliko manj pa geografski razširjenosti in, predvsem pri starejših tipih, namembnosti. Poimenovanja tipov so večinoma ustaljena, oziroma prevzeta od starejših avtorjev, opozoriti pa velja na dvoankaste ločne fibule (*Zweischleifige Bogenfibeln*), pri katerih dvojnost pomeni dva zavoja žice v peresovini - zanki in ne dveh zank, kot je to običajno. Se pa zdijo žarnogrobiščni tipi fibul (žičnatolocene, listastolocene, pozamenterijske, sedlaste fibule) precizneje razčlenjeni kot halštatskodobni, kjer so različne vrste ločnih, čolničastih in certoških fibul združene pod splošnimi oznakami. Avtorica je, po drugi strani, poskušala razdeliti edina železnodobna tipa z večjim številom fibul: šmarješke fibule na osnovi eno- oz. dvodelnosti (s čimer je mišljeno pritrjevanje igle na lok fibule), čolničaste fibule s prečnimi mrežastimi pasovi pa s pomočjo prisotnosti ali odsotnosti zaključnega gumba na nogi. Uporabnost teh meril se zdi zaradi fragmetiranosti gradiva nekoliko dvomljiva: od štirinajstih fibul z mrežastimi pasovi se jih da na ta način določiti le tri, od 23 šmarjeških pa slaba polovica. Da je dvodelnost smiselno uporabljati kot odločilen kriterij le zelo premišljeno je še bolj vidno pri "dvodelnih očalastih fibulah", kjer so skupaj obravnavane tri očitno raznovrstne fibule.

Med železnodobnimi fibulami jih je kar nekaj, ki očitno izvirajo iz trgovine s starinami. Čeprav avtorica v tekstu na to opozarja, je njihovo obravnavanje med dejansko na Slovaškem najdenim gradivom moteče in bi bilo verjetno bolje, če bi bile objavljene v ločenem poglavju.

Velika večina fibul in fragmentov je tudi ilustriranih, nekatere z novo, druge s prevzeto risbo v merilu 1:2. Dodana je tudi karta najdišč, ter pet kart z razprostranjenostjo posameznih tipov in oblik fibul, vendar samo na Slovaškem. Tudi te pa so uporabne le za nekatere natančneje določene (starejše) tipe, med tem ko se zdi kartiranje vseh ločnih ali čolničastih fibul z istim znakom samo sebi namen. Veliko bolj zaželena bi bila npr. pregledna karta na Slovaškem razprostranjenih kultur, ki bi dobro dopolnila v uvodnem delu objavljeno sinhronistično tabelo. Delo zaključuje kronološka preglednica na Slovaškem prisotnih fibul, ki pa zaradi nekaterih neupoštevanih vrst (certoške, kačaste) in velike shematičnosti (brez absolutne kronologije ali standardnih oznak) ni tako koristna kot bi lahko bila.

Andrej PRELOŽNIK

Gerhard Tomedi: *Italische Panzerplatten und Panzerscheiben*. Prähistorische Bronzefunde 3/3. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2000. 130 strani in 155 tabel.

V 3. zvezku 3. oddelka serije PBF avtor G. Tomedi predstavlja bronaste italške oklepne plošče. Imenuje jih tudi "poloklepi", saj gre za del vojaške opreme, ki ščiti oprsje. To so sicer zelo prestižni predmeti, saj se tudi v grobovih vojščakov pojavljajo razmeroma redko. Skratka gre za opremo odličnikov.

Loči štirioglate in okrogle plošče (*Panzerplatten, Panzerscheiben*). So lahko tudi zelo bogato okrašene in sicer največkrat s potiskanjem ter graviranjem. Na Apeninskem polotoku se oklepne plošče pojavijo že v 8. st., v 3. zvezku

pa so obravnavane vse plošče do 5. stoletja pr. n. št.

V poglavju o kronologiji so sumarno, toda kritično, predstavljene kronološke sheme različnih avtorjev za Rim, Veje, Bizencij, Tarkvinjo, Etrurijo, Picenum in Abruco. Na *tabeli 3* je tako predstavljena tudi sinhronizacijska kronološka shema.

Sledi poglavje o zgodovini raziskovanj, ki se je začela že v 19. stoletju. V tem poglavju tudi izvemo, da se večina avtorjev ukvarja predvsem z namembnostjo "poloklepov" oz. oklepnih plošč. V tem pogledu veliko težav povzroča predvsem okrogla plošča, saj se jo pogostokrat interpretira kot pokrov, del konjske opreme ali ščitno grbo.

Pisani viri o oklepni ploščah so skromni, tako velja za najstarejšo šele Livijeva omemba v Zgodovini Rima iz konca 1. st. pr. n. št.

Starejše so statuete lokostrelcev z naprsnimi ploščami iz Sardinije, upodobitve na daunjskih stelah, na menhirju iz Castelletta Ticina itd. Zelo znana je npr. statueta vojščaka iz Capestrana. Vojščak, poleg orožja in nakita, nosi na oprsju tudi okroglo oklepno ploščo tipa Alfedena. Tip je dobil ime po nekropoli iz Abruco, kjer se v grobovih poleg oklepne plošče pojavlja tudi podobna oborožitev, kot jo ima pravkar omenjeni vojščak.

Sledi najpomembnejše poglavje z osnovnimi podatki o najdbah, ki skupaj s slikovnim gradivom predstavljata osnovo zvezku. Pred zaključnim poglavjem pa avtor s številnimi argumenti še dodatno utemeljuje ugotovitev, da so bile kvadratne in okrogle bronaste plošče resnično del vojaške opreme.

Skratka gre za delo, ki nam odstira pogled na del opreme italškega vojščaka. Naj ob zaključku zato poudarim, da je dragocenost zvezka v tem, da so ti predmeti zbrani na enem mestu ter slikovno dobro predstavljeni. To pa je tudi osnovni namen serije PBF.

Anton VELUŠČEK

August Oxé, Howard Comfort, Philip Kenrick: *Corpus vasorum Arretinorum. A Catalogue of the Signatures, Shapes and Chronology of Italian Sigillata. Second edition.* Antiquitas, Reihe 3, Band 41. Habelt, Bonn 2000. ISBN 3-7749-3029-5. 554 strani, veliko slik, zgoščenka.

Prva izdaja *Corpus vasorum Arretinorum*, ki jo je pripravil Howard Comfort na podlagi rokopisa Augusta Oxéja, je izšla leta 1968. Knjiga, v kateri so zbrani žigi lončarjev, je takoj postala najpomembnejši priročnik za študij italске sigilate. Po objavi je Comfort nadaljeval z zbiranjem podatkov za suplement in na koncu ves arhiv predal Philipu Kenricku. Kenrick je opravil popolno revizijo prve izdaje, pri čemer je uporabil poleg Comfortovega arhiva tudi originalne Oxéjeve zapiske. Dopolnil je zbirko s podatki iz najpomembnejše literature do leta 1996.

V novi izdaji so obravnavani žigi na italškem tipu sigilate, ki je definiran po enakih kriterijih, kot so veljali za *Conspectus formarum terrae sigillatae italico modo confectae* (Bonn 1990). Se pravi, da je vključena sigilata iz proizvodnih središč italškega polotoka, Padske nižine (vključno s proizvodnjo čaš Aco in skodelic Sarius) ter sigilata iz Lyona. V delu je zbrana ogromna, reprezentativna količina gradiva, seveda pa ni bilo mogoče zajeti popolnoma vse. Za razliko od prve objave je Kenrick poizkusil datirati lončarje, kar je bilo včasih zelo težko. Glavna opora za datacijo so bile oblike žigov in posod, ki so določene po *Conspectusu*.

Ne samo v fazi priprave publikacije, temveč tudi v izdaji sami je Kenrick v celoti izkoristil možnosti, ki jih nudijo računalniki. Nova objava ni zgolj suplement, temveč popolnoma revidiran, dopolnjen in na novo urejen katalog. Pred seboj imamo kombinacijo dveh medijev: knjige in relacijske baze na zgoščenki. Zaradi računalniške baze so nastale bistvene

razlike med starim in novim katalogom tako v strukturi kot tudi v vsebini, ki je sedaj bistveno bolj bogata.

V uvodnih poglavjih knjige so objavljene kratke študije o namenu žigov, o osebnosti delavnic, pregled proizvodnih središč in razvoj proizvodnje. Proizvodnja sigilate se deli v štiri velike kronološke faze: 40 do 20/15 pr. Kr., 20 pr. Kr. do 15 po Kr., 15 do 50 po Kr. in po 50 po Kr.

Glavnina knjige je katalog žigov, ki so urejeni po abecednem redu gentilicijev. Objavljene so *risbe* tipov žigov posameznih lončarjev, lokacija delovanja lončarja ter približen čas delovanja. Na koncu je *tipologija okvirjev* žigov. Knjiga se zaključuje s konkordanco med prvo in drugo izdajo ter z indeksom.

V drugem delu uvoda knjige najdemo vodnik po zgoščenki. Relacijska baza na zgoščenki je bistveni del publikacije, ki pa jo risbe v knjigi dopolnjujejo. Sestavljena je iz devetih povezanih tabel. Tabela *Lončarji*, ki bo verjetno najbolj uporabljana, vsebuje zbrane podatke o posameznih lončarjih z vsemi viri: pregledom oblik posod, tipov žigov, najdišč, datacij, krajev delovanja. Dodani so tudi zbirni podatki s seznamom vseh žigov, razširjenostjo, tako po provincah kot tudi s koordinatami posameznih najdišč. Druge table so *Tipi žigov*, *Motivi* (dodatni motivi na okvirju), *Posode* (omogoča identifikacijo vsake posode v katalogu), *Najdišča* (določena s koordinatami; tabela vsebuje številne podrobnosti, kot so sezname upoštevanih posod in kontekstov ter bibliografija), *Datacije* (datirani sklopi), *Bibliografija*, *Reference* (povezuje posamezne posode z bibliografijo) in nazadje *Tabela s kombiniranimi podatki* za posamezen žig. Baza ima najrazličnejše možnosti iskanja: po črkah žiga, okvirjih, motivih itd. Nudi možnosti prikaza razširjenosti posameznih lončarjev ali skupin, seznamov lončarjev, ki so izdelovali posamezne oblike, seznamov lončarjev, ki so uporabljali posamezne tipe okvirjev, statističnih podatkov o preskrbi posameznih provinc ter kartiranja izdelkov iz posameznih proizvodnih središč.

Nova izdaja *Corpusa vasorum Arretinorum* je gotovo eno najboljše delovnih in najpomembnejših del na področju rimske arheologije v zadnjih desetletjih. Obravnava zelo pomembno vrsto arheološkega gradiva, ki je v ogromnih količinah razširjeno po vsem imperiju. Relacijska baza je omogočila objavo veliko večje količine podatkov, kot bi bila mogoča samo v knjižni izdaji. Omogočila je tudi povezovanje raznovrstnih podatkov, na najrazličnejših ravneh. V veliki meri je odpadel vpliv avtorja, da predstavitev podatkov podredi zgolj cilju svoje raziskave. Jasna in dostopna objava virov bo olajšala številne nove raziskave. Omogočila bo, na primer, poglobljanje v podrobnosti, ki se tičejo posameznih lončarjev, lončarskih delavnic, oblik posod ali posameznih najdišč. Še pomembnejša pa je baza za razumevanje delovanja lončarske proizvodnje in trgovine v celotnem imperiju v drugi polovici 1. st. pr. Kr. in v 1. st. po Kr.

Jana HORVAT

Eleni Schindler Kaudelka, Ulrike Fastner, Michael Gruber: *Italische Terra Sigillata mit Appliken in Noricum.* S prispevkom Gerwulfa Schneiderja. Archäologische Forschungen 6. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften 298. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2001. ISBN 3-7001-3025-2. 311 strani, 112 slik, 105 tabel, zgoščenka.

V monografiji je obdelana posebna skupina keramike: tera sigilata z nalepljenimi okraski (aplikami). Okraševanje z nalepkami se pojavlja na aretinski in poznopadski sigilati (*terra sigillata tardo-padana*). Aretinsko keramiko z nalepljenimi okraski so izdelovali od poznoavgustejskega obdobja do tretje četrtine 1. st., razširjena pa je bila v velikem delu imperija. Poznopadske delavnice intenzivno izvažajo v Norik od klavdijskega obdobja dalje, delujejo pa do sredine 2. st. Poznopadska

sigilata z nalepki je bila razširjena predvsem v severni Italiji ter v srednjedonavskih provincah, kar govori za izvor v Padski nižini. Praviloma je posodje opremljeno z žigi izdelovalcev. Sigilata z nalepljenimi okraski je kot "vodilni fosil" zanimiva za proučevanje, hkrati pa je kot zelo razširjena in uniformirana zvrst težko obvladljiva.

Raziskava je omejena na keramiko, najdeno v provinci Norik, s tem da je bilo pritegnjeno tudi avtorjem dostopno gradivo iz Celja in Slovenj Gradca. Geografska omejitev je utemeljena, saj je bil Norik eden najpomembnejših izvoznih področij srednje in severnoitalske keramike. Število obravnavanih kosov, predvsem z izjemno bogato Štalensko goro, je bilo tako zadostno za preverjanje izhodiščnih hipotez in monografsko obdelavo. Avtorje so zanimale oblike posodja, tipologija okrasov in njihov razvoj, časovna uvrstitev ter pomen posameznih elementov oziroma skupin posod za splošno kronologijo. Postavili so si vprašanja o keramičnih zvrsteh (fabrikatih), njihovem izvoru, o delavnicah, lončarjih. Izhajali so iz številnih predel (nazadnje S. Zabehlicky-Scheffenegger), toda z drugačno, izjemno natančno obdelavo gradiva so želeli dobiti nove, kvalitetnejše podatke in si odpreti možnosti interpretacije predvsem na področju razvoja keramike.

Vse nalepljene okraske so stereo fotografirali in fotogrametrično iz vrednotili. Izdelali so katalog fotografij, risb celih posod in okrasov, skupaj z vsemi najdiščinimi podatki. Katalog je v interaktivni obliki objavljen na priloženi zgoščenci, slikovni del pa je tudi natisnjen na 105 tabelah.

Nalepljene okraske so razvrstili po glavnih motivih, npr.: delfini, figure, girlande, maske itd. Natančno so obdelali vse različice motivov ter jih predstavili s slikami. Primerjava z risbami že objavljenih kosov ni bila mogoča pri tako natančni metodi dela, zato so izpustili vse primerke, ki jih niso mogli na novo dokumentirati. V analizi motivov so ugotavljali povezavo s keramičnimi zvrstmi in oblikami posod. Pokazalo se je, da se nekatere različice motivov pojavljajo zgolj na aretinski, druge pa na poznopadski keramiki. Zbrali so repertoar motivov posameznih delavnic, ki so prisotne z večjo količino gradiva (predvsem delavnici *Gellivs* in *L.M.V.*), raziskovali so kompozicije in kombinacije okrasov, zanimalo so jih oblike posodja in oblikovni repertoar posameznih delavnic, predstavljeni so žigi delavnic, posvetili so se tudi problemom standardiziranja velikosti posod in možnih sestavov servisov. Posebno poglavje je namenjeno datacijam.

Pokazalo se je, drugače kot pri reliefni sigilati, da popolnoma identičnih nalepk ni, tudi na isti posodi ne. Tehnika izdelave okrasov je botrovala temu, da se ne da slediti razvoju odtisov. Okraske so namreč oblikovali na ploščicah, na katerih so bili razvrščeni številni enostranski negativni kalupi, nato pa jih prostoročno prenesli na posode. Natančna analiza je tudi pokazala, da se posameznih nalepk ne da pripisati posameznim delavnicam.

Zelo pomembno je poglavje o zvrsteh keramike. Na eni strani imamo aretinsko sigilato (A), na drugi pa poznopadsko sigilato, ki se optično loči na zvrsti A2, D, E, F in G. Kemične analize kažejo (prispevek G. Schneider), da so bile padska sigilata, poznopadska sigilata, keramika Aco in keramika Sarius, delane v različnih lončarskih središčih v Padski nižini, od katerih pa nobeno ni locirano. Izdelki delavnic *Gellivs* in *Ras.Lyc* se razlikujejo tako od aretinske keramike kot tudi od poznopadskih skupin, torej gre za posebni izdelovalni središči.

S študijo, ki je mestoma kar preveč gostobesedna, so avtorji dokončno postavili raziskovanje sigilate z okrasnimi nalepki na realna tla. Na pregleden način so zbrali material, zbirko je moč dograjevati, s katalogom je dobro predstavljeno gradivo in vsi zaključki so preverljivi. Ovrgli so tudi nekatere napačne predpostavke. Tako se je pokazalo, da ni mogoče slediti razvoju okrasa in da ta vrsta keramike ni primerna za fino kronologijo. Podrobnejša kronologija, na manj kot pol stoletja, ne sme temeljiti na oblikah in okrasu sigilate z nalepljenimi okraski.

Monografija predstavlja torej nov, pomemben korak v raziskovanju keramike. Hkrati pa je študija zelo zanimiva za vsa tista območja, kjer je obravnavana vrsta sigilate eden glavnih pripomočkov za datacijo - torej tudi za slovenski prostor.

Jana HORVAT

Cambodunum - Kempten. Erste Hauptstadt der römischen Provinz Raetien? Gerhard Weber (ured.) Antike Welt, Sonderband. Zaberns Bildbände zur Archäologie. Von Zabern, Mainz am Rhein 2000. ISBN 3-8053-2691-2. 156 strani, 250 slik.

Po 115 letih izkopavanj in raziskovanj je izšla obsežna in vseobsegajoča študija o razvoju rimskega mesta *Cambodunum*. Avtorji so želeli prikazati aktualno stanje raziskav in zaobjeti vso problematiko.

Cambodunum je zelo pomembna točka za razumevanje zgodnjega razvoja v rimski Reciji. Kljub keltskemu imenu ni dokazana latenskodobna poselitev, prve najdbe so datirane v 1. desetletje pr. Kr., najstarejša lesena naselbina pa se razvija od 2. desetletja po Kr. dalje. V sredini 1. st. zgradijo prve kamnite stavbe: stari forum, terme in veliko sveto območje, namenjeno za *concordia provinciae*. Med lesenimi stavbami so identificirali tudi sedež cesarskega namestnika. Prvo zidano mestno središče je bilo požgano v letih 69/70. Po katastrofi je bilo pod močnim italjskim vplivom postavljeno novo mesto: v ortogonalnem sistemu, v insulah, z večino stavb iz kamna in opeke. Sezidan je bil velik forum z baziliko in prehodom na staro sveto območje. Zraven je stal pretorij z manjšimi termami, v katerem je bil sedež provincialnega namestnika. Na drugem koncu mesta je ležalo območje s svetišči, posvečenimi domorodnim kultom. Stanovanjske zgradbe so bile grajene v insulah, z notranjimi dvorišči in mnogimi tabernami. Kleti, ki so značilnost galskih in germanskih provinc, se pojavljajo tudi v Kemptnu. Mesto je imelo še dvoje term. Severno od naselbine je bilo na ledini Keckwiese izkopano veliko grobišče.

Na začetku 2. stol. je bilo glavno mesto province predstavljeno v Augsburg, pretorij pa spremenjen v gostišče. Kempten je bil prizadet v času markomanskih vojn ter v zgodnjem 3. st. Po številnih germanskih vpadih v 3. st. je postal obmejna naselbina *Cambidanum*. Takrat so na zavarovanem griču na drugem bregu reke Iller zgradili utrdbo, v kateri se je obdržala vojaška posadka do začetka 5. st. Še v 4. st. je zaznavna skromna poselitev na območju starega rimskega mesta.

Uvodnemu poglavju o zgodovini raziskav (B. Kata) sledi kratek prikaz geološkega razvoja prostora (H. Scholz). Jedro knjige tvori pregled urbanističnega razvoja mesta, ki ga je napisal Gerhard Weber. Različni avtorji (M. Sieler, U. Haupt, S. Ortisi, A. Rottloff, S. Fortner, M. Gschwind, S. Gairhos, A. Faber) so prispevali posamezne zanimive teme: o lesu, gradbenih in dekorativnih kamnih, trgovini, obrteh, vsakodnevnem življenju, prometu, etnični sestavi, grobiščih. Pregled problematike poznoantičnega mesta ter razvoja Recije med 3. in 5. st. je pripravil Michael Mackensen.

Monografija o antičnem mestu *Cambodunum* je srečna kombinacija poljudno in zanimivo pisanega besedila, ki je privlačno za laika, istočasno pa so teme, problematika in rezultati iz vrednotenja prikazani tako, da so izredno pomembni tudi za strokovnjake. Iz knjige se vidi ogromno in načrtno delo več generacij arheologov, tako na področju zaščitnih in sistematičnih izkopavanj kot tudi pri izvednotenju gradiva. Sodelovanje med različnimi institucijami, predvsem med mestno arheologijo in Univerzo v Münchnu, je dalo odlične rezultate. Knjiga je torej izvrstno in pomembno delo, uporabno iz najrazličnejših vidikov rimske provincialne arheologije.

Jana HORVAT

Salvatore Ortisi: *Die Stadtmauer der raetischen Provinzhauptstadt Aelia Augusta - Augsburg. Die Ausgrabungen Lange Gasse 11, Auf dem Kreuz 58, Heilig-Kreuz-Str. 26 und 4. S* prispevkoma Lotharja Bakkerja in Mechtilde Overbeck. Augsburg Beiträge zur Archäologie 2. Wißner-Verlag, Augsburg 2001. ISBN 3-89639-288-3. 308 strani, 47 slik, 73 tabel, 22 prilog.

Utrdbe Elije Avguste, glavnega mesta province Recije, ki ležijo na območju današnjega Augsburga, so eden najpomembnejših rimskih spomenikov v južnonemškem prostoru. Prvotni vojaški tabor, je dobil pod Hadrijanom mestne pravice in najpovznejše tedaj postal sedež prokuratorja province Recije.

V študiji Salvatorja Ortisija so analizirana štiri velika moderna zaščitna izkopavanja na območju mesta Augsburga, ki so potekala med leti 1986 in 1994: Lange Gasse 11, Auf dem Kreuz 58, Heilig-Kreuz-Str. 26 in 4. Raziskani so bili krajši odseki zahodnega obzidja s stolpom ter območja ob obzidju z obrambnimi jarki, grobovi in različnimi nasebinskimi ostanki, predvsem jamami in vodnjaki.

Raziskovanje augsburškega mestnega obzidja ima dolgo tradicijo, zelo pomembno je bilo predvsem delo Ludwiga Ohlenrotha. Njegove izsledke je Ortisi predstavil in uporabil pri interpretaciji.

V knjigi so najprej razloženi nepremični arheološki ostanki, ki jim sledi analiza izbranih skupin najdb. Med drobnim kovinskim gradivom so pomembni ostanki vojaške opreme, ki kronološko segajo od zgodnje do pozne antike. Ortisi je obravnaval tudi sigilato, fino keramiko in amfore, pri čemer sta ga zanimala predvsem kronologija in poreklo posodja. Primerjalno je predstavil zaključene keramične sklope iz tretje četrtine 2. st. in iz druge četrtine 3. st., kjer je obravnaval spremembe v navadni keramiki. Argonnsko sigilato je v posebnem poglavju obdelal L. Bakker. Katalog in table so urejeni po arheoloških sklopih, ki so v katalogu argumentirano datirani. V katalogu je opisano vse drobno gradivo, slike na tablah pa prinašajo le izbrane kose.

Zelo pomembno je poglavje z arheološkim in zgodovinskim izvednotenjem celotnega gradiva. Ortisi je s pomočjo natančno datiranih sklopov rekonstruiral gradbene faze. S pritegnitvijo problematike širokega evropskega prostora pa je razložil pomen posameznih faz utrjevanja. Zahodno območje Elije Avguste je bilo poseljeno od flavijskega obdobja dalje. Po novcih in sigilati se da gradnjo prvega obzidja in dvojnega jarka pred njim datirati v šestdeseta leta 2. st., v čas grožnje germanskih vpadov. Pred gradnjo so zasuli starejše jame in vodnjake, ki so ležali na trasi obzidja.

V prvi tretjini 3. st. sta bila jarka popravljena. V času okoli 240 je bila uničena nasebina, ki je ležala pred mestnim obzidjem. Plast je datirana s kalupi za novčne ponaredke (o tem posebej govori prispevek M. Overbeck), v ruševinah pa so bila najdena človeška okostja. Gre za katastrofo povezano z germanskimi vpadi. Ni pa še jasno, če je bila prizadeta tudi notranjost mesta. Po tej katastrofi mesta izven obzidja niso več obnavljali.

Na območju jarkov je bilo odkrito majhno germansko grobišče iz konca 3. st. V konstantinskem času so obzidje predelali po novem konceptu. Dogradili so izstopajoče stolpe, ki imajo temelje iz spolij. Dodali so še en obrambni jarek, ki je bil premaknjen navzven.

Zadnja popravila jarkov sodijo v konec 4. ali na začetek 5. st., kmalu potem pa je moralo obzidje propasti.

Knjiga je odlično, racionalno delo, ki je nastalo kot disertacija na Univerzi v Münchnu. Na podlagi modernih izkopavanj ter natančne analize stratigrafije in najdb se je izluščila zgodovina tako ožjega območja kot tudi zgodovina mesta s številnimi vzponi in padci. Ortisi je v široki študiji obravnavano problematiko izvrstno vpel v zgodovino province Recije in jo vključil v spremembe in pretrse, ki jih je doživljal širši prostor rimskega imperija.

Jana HORVAT

Cinzia Vismara, Maria Letizia Caldelli: *Epigrafia anfiteatrale dell'Occidente Romano V. Alpes Maritimae, Gallia Narbonensis, Tres Galliae, Germaniae, Britannia.* Vetera 14. Edizioni Quasar, Roma 2000. 263 str., številne fot. in risbe med besedilom.

Pričujoča knjiga je 14. zvezek prestižne, pretežno epigrafske serije *Vetera*, ki jo že od leta 1987 izdaja Silvio Panciera, in hkrati 5. zvezek podserije *Epigrafia anfiteatrale dell'Occidente Romano (EAOR)*, ki jo po prezgodnji smrti Patrizie Sabbatini Tumulesi izdaja Gian Luca Gregori. V seriji *EAOR* so doslej izšle knjige, ki so bile posvečene italjskim regijam, manjka še I. regija Kampanija in napisi iz amfiteatrov v Rimu, predvsem iz Koloseja. Slednji je že v tisku in bo izšel kot 15. zvezek *Vetera*. Knjiga avtoric Vismare in Caldelli je pa vsebuje napise, povezane z amfiteatri v naslednjih provincah: v Obmorskih Alpah (*Alpes Maritimae*), Narbonski Galiji (*Gallia Narbonensis*), v Treh Galijah, obeh Germanijah in Britaniji; skupno obravnava 88 napisov.

Knjiga je razdeljena na dva velika dela: katalog in epilog ter splošne ugotovitve. Na koncu knjige so analitični indeksi, zelo pregledni in praktični, saj vsebujejo poleg epigrafskih indeksov še kazalo modernih avtorjev in citiranih mest iz antičnih avtorjev ter tabele s fotografijami. Oba glavna dela sta razdeljena na podpoglavja. Katalog napisov je geografsko razdeljen na dva večja dela: v prvem so obravnavani napisi Obmorskih Alp in Narbonske Galije, v drugem pa napisi ostalih provinc. V vsakem od teh delov pa si napisi sledijo po določenem, vsebinsko smiselnem vrstnem redu, tako so na prvem mestu maloštevilni napisi, ki se nanašajo na upravljanje prireditvev, za kar so bili zadolženi vladarski prokuratorji. Napisi te vrste so redki in v Obmorskih Alpah in Narbonski Galiji sploh niso znani. Sledijo jim napisi, ki se nanašajo na igre in predstave z živalmi, dalje napisi gladiatorjev, gladiatorskih šol in mladinskih organizacij (*iuvenes*). V 4. sekciji so navedeni napisi, ki se nanašajo na amfiteatre in na z njimi povezane zgradbe, v prvem delu pa so izjemoma dodani še medaljoni z uprizoritvami gladiatorjev in gladiatorskih bojev, ki so bili najdeni v dolini Rodana.

Nekaj napisov na posebej zanimiv način osvetljuje funkcioniranje amfiteatrov. Iz severskega obdobja je znan vladarski prokurator Lucij Didij Marin, ki je imel na skrbi "gladiatorske družine" (*familiae gladiatoriae*) v galskih, hispanskih in germanskih provincah, Britaniji in Reciji (*ILS* 1396). Njegova naloga je bila med drugim skrbeti za nabor gladiatorjev, ki so jih pošiljali predvsem v Rim, nekaj pa tudi v lokalne amfiteatre, ter za njihovo izšolanje. Bil je zadolžen za zelo veliko geografsko območje, kar je mogoče razlagati s tem, da so bile gladiatorske šole razmeroma redke oz. s tem, da je vladar želel čim bolj centralizirati finančno upravo.

Uprioritve lova na divje zveri so zahtevale ulov zelo velikega števila divjih živali, kar je pomenilo, da je obstajal specializiran kader, ki je skrbel za lov - bodisi v okviru vojske, bodisi da so angažirali lovce v civilu - ter za čuvanje ujetih živali. Za vse te funkcije imamo iz obravnavanih provinc tudi epigrafska pričevanja. V Kölnu (*Colonia Claudia Ara Agrippinensium*) je bilo odkrito posvetilo Diani, ki ji ga je dal postaviti stotnik 1. minervijske legije Kvint Tarkvij Restitut, ki je v šestih mesecih ulovil kar 50 medvedov. Iz istega mesta je znano še eno posvetilo Diani, ki ji ga je dal postaviti stotnik 6. zmagovite legije Avel Ticij Sever; ta je za prostor, kjer so imeli ujete živali, oskrbel ograjo. Znani so tudi specializirani lovci na medvede, *ursarii*. Njihova zavetnika, ki so se jima pogosto priporočali, sta bila Diana in Silvan.

V Narboni je bil najden žal zelo fragmentaren napis, v katerem je omenjen Fadij Sintrof, ki je zapustil vsoto 33.000 sestercijev, da bi iz obresti vsako leto na dan njegovega rojstnega dneva uprizorili gladiatorske igre. Za njegov testament je bil zadolžen njegov sin. Fadiji so bili bogata trgovska družina v Narboni. Znanih je tudi nekaj visokih mestnih uradnikov

in svečnikov, ki so za meščane financirali gladiatorske igre. Gaj Junij Prisk iz Arelate je ob priliki svoje kandidature za enega od obeh županov dal za mesto zgraditi oz. obnoviti podij v amfiteatru z vrati in srebrnim kipom Neptuna, ko pa je županstvo dobil, je dal še dodatno iz svojega premoženja postaviti štiri bronaste kipe. Priredil je tudi igre in uprizoritev lova na divje živali, ki so trajale dva dni, za mestne svetnike pa je ob tej priliki organiziral banket.

Med napise, ki se nanašajo na amfiteatre, sodi tudi znani počastilni napis na marmornem podstavku za kip (t. i. "marmorni spomenik iz Thorignyja") za uglednega meščana Tita Senija Solemna, ki so mu ga dale postaviti Tri Galije. Najden je bil v kraju Vieux (*Aragenuae*) pri Caenu, dolga stoletja pa je bil shranjen na gradu v Thorignyju. Zelo dolg napis iz leta 238 po Kr. je vklesan na treh straneh baze, na sprednji in obeh stranskih. Na prednji strani je navedena kariera Tita Senija Solemna, na desni stranski ploški je vklesano pismo prefekta pretorija Edinija Julijana prokuratorju Badiju Komnianu, ki vsebuje hvalo Titu Seniju Solemnu, na levi pa pismo vladarskega namestnika v provinci Britaniji Klavdija Pavlina Semniju Solemnu. Le-ta je bil v svojem rodnem mestu Aragenuah ugleden in zaslužen mož, med drugim eden od dveh županov, svečenik Rome in Avgusta v osrednjem svetišču Treh Galij ter upravitelj rudniških financ. Za mesto je ogromno napravil, med drugim je dal prirediti 32 gladiatorskih iger. Kot je razvidno iz napisa, je osebno dobro poznal nekaj uglednih osebnosti z Elagabalovega dvora.

Napisi gladiatorjev so največkrat nagrobniki, ki so jim jih postavili žene, njihovi učitelji ali tovariši. Večina je umrla precej mladih, v napisu je pogosto navedeno tudi število zmag, ki so jih dosegli. Nekaj je tudi posvetilnih napisov: oltarje so posvečali predvsem Diani in Nemezi. Zbrani in komentirani so tudi napisi na stopnicah amfiteatrov, ki so določali, kje kdo sedi.

Knjiga je zelo zanimiva, še posebej neobhodna pa je za vse, ki se ukvarjajo s sociološko aktualnimi problemi gladiatorskih iger, predstav lovov na divje zveri, zabave in preživljanja prostega časa v antiki.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Supplementa Italica. Nuova serie 18. Edizioni Quasar, Roma 2000. 394 strani, številne fotografije med besedilom.

18. zvezek te izredno pomembne epigrafske serije, ki tekoče dopolnjuje *CIL* in druge stare epigrafske korpuse rimskih napisov Italije, vsebuje štiri prispevke. Prvi obravnava napise rimskega mesta Reate (zdaj Rieti) in njegovega upravnega teritorija iz 4. italške regije (*Sabina et Samnium*), napise je zbrala, opisala in komentirala Maria Carla Spadoni. Avtorica drugega članka je Silvia Maria Marengo, ki objavlja napise iz mesta Trea iz 5. regije (*Picenum*). V tretjem in četrtem članku so objavljeni napisi dveh mest iz 6. regije (Umbrije), v tretjem Giovanna Asdrubali Pentiti objavlja napise iz Amerije, v četrtem pa Simona Antolini napise iz Suase. Na začetku vsakega članka je bibliografija ter zgodovinsko-arheološki oris rimskega mesta, sledijo popravki in dopolnitve k napisom, ki so že bili objavljeni v enem od epigrafskih korpusov. Osrednji del članka so novi napisi, vsi objavljeni s fotografijo, če le niso izgubljeni, vsak prispevek pa zaključujejo epigrafski indeksi, s pomočjo katerih se je mogoče zlahka znajti tudi med večjim številom napisov.

Shema prispevkov, ki se je že takoj izkazala za zelo dobro, je ostala enaka vsa leta izhajanja zvezkov serije *Supplementa Italica*. Dejansko prinaša mnogo več kot le nove napise, saj so posebej pomembni izčrpani zgodovinsko-arheološki uvodi, ki nudijo zadnji, običajno popolni pregled zgodovine in arheologije mesta ter vso relevantno literaturo. Nujno je upoštevati tudi popravke in dopolnila k napisom iz *CIL*-a in drugih

korpusov, ker pogosto vsebujejo pomembne nove podatke.

Najzanimivejši del so seveda novi napisi, ki prinašajo povsem nove informacije za zgodovino obravnavanih mest, včasih pa tudi nove podatke, pomembne za cel imperij, npr. napisi, kjer so navedena službena mesta iz dolge kariere kakšnega senatorja ali rimskega viteza oz. vladarski ali votivni napisi. Največ napisov je bilo najdenih v mestu Reate, od koder je izvirala Vespazijanova družina: Svetonij, ki je napisal knjigo življenjepisov rimskih cesarjev, je za Vespazijanovega deda omenil, da je bil *municipes Reatinus*, meščan mesta Reate. Avtorica objavlja 84 novih napisov, med katerimi jih je nekaj pomembnih za cel rimski imperij. Že prvi je zanimivo posvetilo dvanajstim najsvetejšim bogovom, ki je v takšni obliki redko. Trije oltarji so posvečeni Vakuni, lokalni boginji, ki je morala biti za tamkajšnje prebivalstvo zelo pomembna in po svoji naravi očitno zelo polivalentna. Priporočali so se ji za srečno vrnitev s potovanja in za zdravje ter za druge pomembne stvari v življenju, ki jih niso posebej navedli. Med njenimi častilci so bili tudi predstavniki najvišjih socialnih plasti. V mestu Reate je bilo, podobno kot v mnogih drugih mestih v Italiji, najdeno posvetilo nečaku cesarja Tiberija Germaniku, ki je bil posebej v Italiji izredno priljubljen in so mu italska mesta izkazovala najrazličnejše časti. Zelo lepo nagrobno stelo s ščitom in sulico v zatrepu je dal Publiju Eliju Valentinu, ki je bil po rodu iz Siscije in je služil v osebni cesarjevi gardi, postaviti njegov vojaški tovariš. Ohranjen je daljši *cursus honorum* (službena kariera) na nagrobniku uglednega rimskega viteza Tita Priferinija Peta Memija Apolarisa - postavil mu ga je sin - ki je svojo raznoliko in dolgo kariero nastopil v vojski (bil je poveljnik 3. kohorte Brevkov iz Ilirika), se visoko odlikoval v Trajanovi dačanski vojni, bil med drugim tudi prokurator v Noriku, na koncu svojega službovanja pa je opravljal najvišje funkcije v svojem rodnem mestu.

Članki prinašajo še mnogo zanimivih napisov, vendar vseh ni mogoče podrobneje predstaviti. Rimski napis je primaren dokument in vsak vedno prinaša nove podatke in osvetljuje kak vidik iz življenja v rimski dobi; prav zato je izpovednost rimskih spomenikov silno dragocena. Kot drugod v italških regijah in provincah rimskega imperija prevladujejo nagrobniki, ki so zlasti pomembni za študij različnih socioloških aspektov in imenoslovja. Sledijo oltarji, posvečeni najrazličnejšim bogovom, večinoma znanim, ki so pomembni za preučevanje kultov in rimske religije. Knjiga sodi med temeljna dela s področja epigrafike, saj dopolnjuje *Corpus inscriptionum Latinarum*, in prav bi bilo, da bi bila v vsaki za antične študije specializirani knjižnici.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Kurt Karpf: *Frühmittelalterliche Flechtwerksteine in Karantanien. Marmorne Kirchengestaltungen aus sassilonsch-karolingischer Zeit.* Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 8 (izdajatelj Falko Daim). Universitätsverlag Wagner, Innsbruck 2001. ISBN 3-7030-0352-9. 153 str., 21 slik, 40 tabel.

Izredno privlačen del stavne opreme zgodnjerednjeveških cerkva so kamni s pletenastim okrasom. Tiste s karantanskega področja predstavlja knjiga Kurta Karpfa, ki se je z njimi srečal pri svojih raziskavah Molzbichla in njegove okolice na Zgornjem Koroškem. Arheološka izkopavanja v tamkajšnji cerkvi sv. Tiburcija so povečala število kmnov s pletenino na več deset. Dotedanje datacije tovrstne cerkvene opreme na Koroškem so poudarjale 9. st., še raje njegov konec. Ker pa je najstarejša cerkvena stavba skupaj s pripadajočim samostanskimi stavbami starejša od tamkajšnjih grobov iz 9. st. in so bili v njej najdeni ostanki kamnite korne pregrade, se je postavilo vprašanje novega ovrednotenja pojava kamnov s pletenino.

Avtor podrobneje obravnava kamne s področja Koroške in Vzhodne Tirolske, ki bi lahko ležali na področju zgodnjerednjeveške Karantanije. Uvodoma poda zgodovino raziskav, predstavi posamezne vrste kamnov s pletenino od plošč korne pregrade do prižnic, vrste okrasa ter kratek pregled nastanka pletenine. Sledi pregled najdišč, kjer predvsem obravnava njihov zgodovinski kontekst s pomočjo arheoloških in pisnih virov. Ugotovi, da se najdišča kopičijo ob starih upravnih centrih (Krnski Grad, Millstatt/Molzbichl, Oberlienz), ki bi lahko bili upravni centri pomembnih slovanskih upravnih enot. Zato predlaga delitev domnevnega jedra Karantanije vsaj na tri dele (Abb. 17).

S tem se mu odpre vprašanje prestižnosti obravnavanega okrasja. S historično analizo pride do sklepa, da so bili naročniki lahko samo samozavestni domačini, slovanski velikaši, ki so tudi na ta način skušali pokazati svojo pomembnost proti sosedom v Bajuvariji. Kot čas izdelave pride iz historičnih razlogov v poštev obdobje med 772, ko Tassilo poseže v državljansko vojno v Karantaniji in dokončno odpre vrata pokristjanjevanju, ter 828, ko grofijška ureditev zamenja stare oblastnike. Novi imajo sedež drugod in pač tam gradijo reprezentančne cerkve. Nobena koroška cerkev, ki je nastala po tej prelomnici, nima kamnov s pletenino. Te avtorjeve ugotovitve ne pomenijo samo drugačne datacije, ampak tudi povsem drugačen družbeno-politični kontekst kot pa so ga obravnavanemu okrasju iskali doslej. Morda bi kdo ugovarjal, da bi moral avtor do drugačne datacije priti z umetnostnozgodovinsko analizo okrasja, vendar je umetnostnozgodovinska tipokronologija za kaj takega še premalo natančna. Če se bo v prihodnosti izostrila, obstaja možnost neodvisnega preverjanja. Kljub temu pa je 1998 naključno odkritje prineslo pomemben dokaz za njegovo razlago. V cerkvi St. Peter am Bichl/ Št. Peter na Gori v neposredni sosesčini Krnskega Gradu so pri obnovitvenih delih odkrili del zgodnjerednjeveške kamnite preklade z napisom dveh imen: OTKER·RADOZLA[V]. Kratkost odlomka ne dovoljuje trdnega sklepa ali gre za dve osebi ali eno z dvema imenom. Nedvomno pa je ime Otker enako imenu Etgar zadnjega samostojnega karantanskega kneza, ki ga poznamo iz Konverzije. Če gre za isto osebo, je družbeno-politični in časovni model Kurta Karpfa našel svojo potrditev.

V zadnjem delu avtor prikaže še stanje kamnov s pletenino v sosesčini: v Bajuvariji, Sp. Avstriji in Panoniji, Sloveniji ter Furlaniji. Pomanjkanje obravnavanih najdb na vzhodu povezuje s kulturnimi razmerami v Avariji, kopičenje v Furlaniji in na Bavarskem je v povezavi s tamkajšnjimi mogočniki, kar mu potrjuje domači model.

Knjigo zaključuje katalog koroških in vzhodnotirolskih kamnov v besedi in sliki. Ta nudi dobro izhodišče za nadaljnje umetnostnozgodovinske raziskave.

Delo odpira nekatera zanimiva problemska vprašanja, saj mojstrsko pretvarja mrtve predmete v historično govorico in postavlja v novo luč razumevanje pisnih virov.

Andrej PLETERSKI

Jiří Macháček: *Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely.* Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2001. ISBN 80-210-2525-5. 298 str., 186 slik.

Staroslovansko najdišče Pohansko pri Břeclavu na južnem Moravskem je eno največjih slovanskega sveta. Večdesetletna izkopavanja arheološkega oddelka filozofske fakultete v Brnu so odkrila tisoče jam in vkopov različnega izvora ter stotisoče najdb. Skupaj z vzorno dokumentacijo vsa ta velikanska množica podatkov predstavlja izjemen izziv k razlagi izkopanega. S pogumom mladostne zagnanosti ga je sprejel Jiří Macháček,

ki je prevzel tudi vodstvo nadaljnjih raziskav najdišča. 1995 je zasnoval digitalni projekt POHAN, katerega namen je bilo računalniško zajetje podatkov in njihova obdelava. Iz tega je zrasla njegova doktorska disertacija, ki jo je sedaj objavil v knjižni obliki. V njej analizira 37 525 odlomkov posodja, ki je bilo večinoma najdeno v približno 260 stavbnih ostankih.

Lončenina je tista vrsta najdb, ki je je daleč največ. Njena analiza zahteva svojstvene metode. Njegovemu iskanju je Macháček namenil prvi del svoje knjige. Ta je zasnovan povsem na splošno. Najprej podaja kratko zgodovino raziskovanja lončenine, nato obravnava metode obdelovanja lončenine z naselbinskih prostorov. Uvodoma opozori na informacijski filter, ki ga povzročajo že izkopavanja sama ter delo z lončenino po izkopavanjih. Sledi predstavitev procesov odlaganja lončenine in nastajanja skupkov, ki jih najdemo pri izkopavanjih, gre torej za tafonomijo lončenine. Pri tem se pokaže, kako pomembno je, da pri izkopavanjih zajamemo vse odlomke, tudi najmanjše, s čim boljšimi prostorskimi podatki, da je pri analizi lahko pomembna tudi velikost odlomkov in njihova ogledenost.

Sledi predstavitev skupin lastnosti lončenine, ki jih je avtor upošteval pri zajemanju podatkov: tiste, ki kažejo način izdelave, in tiste, ki kažejo obliko posode, ustja in okras. Čeprav kot temeljno vprašanje analize izpostavi, katere lastnosti izbrati kot pomembne, skuša najti rešitev v tipu, ki pa ga po načinu določanja prepoznamo kot generalni tip po Klejnovem poimenovanju, torej tip, ki smo ga določili mi sami in naj bi odgovoril na vsa vprašanja hkrati. To pa je več, kot generalni tip zmore. V najboljšem primeru se z njegovo pomočjo lahko približamo kulturnemu tipu. Tega določajo kriteriji, ki so jih postavljali ljudje, katerih življenje skušamo rekonstruirati s pomočjo najdb. Za orodje pri izdelavi tipologije si je avtor izbral korespondenčno analizo iz statističnega paketa za družbene vede (SPSS). Poudarja pa, da njegov cilj ni bila tipologija, saj bi bil potem samo tradicionalni arheolog z računalnikom. Zatem predstavi nekatere matematične metode kronološkega razvrščanja gradiva. Kontrolno matematični analizi vidi v razporejenosti ugotovljenih pojavov v prostoru, pri končni interpretaciji naj bi si pomagali z razlagalnimi modeli, ki jih nudijo etnologija, eksperimentalna arheologija in pisni viri.

Obširnemu teoretičnemu uvodu sledi predstavitev raziskave gradiva s Pohanskega. Zbirko podatkov je avtor zgradil s pomočjo dveh tabel. Prva se nanaša na posamezne objekte in količinske podatke o o posameznih lastnostih lončenine v njih, druga na posamezne odlomke lončenine ter njihove mere ter lastnosti izdelave in okrasa. Objavljena sta vnosna obrazca in pripadajoči šifrant. Za statistično analizo so bili izbrani samo skupki, ki imajo več kot 100 odlomkov lončenine oziroma ta tehta več kot 2 kg. Temu kriteriju je ustrezalo 54 objektov. S pomočjo faktorske analize je skušal določiti tiste lastnosti in njihove povezave, ki naj bi govorile o tafonomiji. Ta analiza naj bi mu izbrala tiste skupke lončenine, ki so nastali v kratkem času in so zato primerni za kronološko raziskavo.

Naslednji korak je bila izdelava tipologije posod s pomočjo korespondenčne analize. Vanjo je bilo zajetih 469 bolje ohranjenih posod, upoštevanih je bilo 53 različnih lastnosti izdelave, oblike in okrasa. Avtorjev namen je bil določiti tipe, ki bi bili časovno izpovedni. Faktorska analiza mu je dala 9 skupin, ki jih določata predvsem oblika in okras in se v precejšnji meri ujemajo s staro empirično tipologijo istega gradiva, ki jo je pred desetletji opravil pokojni B. Dostál. Ker pa so nekatere skupine nejasno razmejene, se je avtor odločil za empirično zmanjšanje števila kriterijev in tako na koncu dobil pet skupin. Njihove lastnosti je predstavil v posameznih histogramih in za skupino F ugotovil razmeroma visoko stopnjo merske enotnosti, ki bi lahko pričala o tem, da je bila narejena z množično proizvodnjo v delavnici po enotnih merilih.

Tafonomski kriteriji so izločili večino naselbinskih jam, tako, da jih je ostalo za kronološko analizo še 50. Pri teh je

avtor najprej upošteval 66 lastnosti, vendar je ugotovil, da je 7 med njimi preveč odvisnih od osebne presoje tistega, ki je podatke vnašal v računalnik, zato jih je izločil. S pomočjo faktorjske analize je določil 4 skupine, ki naj bi bile časovno različne. Neodvisna kontrola s stratigrafskimi odnosi med jamami ni mogoča, ker taki odnosi nastopajo samo štirikrat, kar je premalo za ovrednotenje celotnih skupin. Stopnja razdrobljenosti lončenine, ki je navečja v skupini I naj bi dokazovala, da je ta najmlajša. Tak sklep omogoča predpostavka, da so samo na koncu trajanja poselitve ostajale naselbinske jame dlje časa odprte. Misel kazi dejstvo, da so nad nekaterimi takimi jamami še okostni grobovi, ki prav tako pripadajo času trajanja naselbine. Neglino gradivo iz obravnavanih jam na žalost časovno ni izpovedno. Dve pušični konici in en pasni jezicček ne omogočajo datacije skupin. Avtor, ki se je lotil formalne analize gradiva, da bi se izognil subjektivni empirični analizi, ki jo je opravil Dostál, je bil tako na koncu prisiljen empirično časovno razvrstiti svoje štiri skupine. Kot najstarejšo določi skupino II, nato si sledijo v časovnem redu skupina III, skupina I in skupina IV. Z njihovo pomočjo nato sestavi časovne diagrame posameznih lastnosti. Dobljene podobe potrjujejo mladost skupine IV, mnogo bolj pa postane vprašljiv redosled drugih treh skupin. Vprašamo se lahko, če si niso časovno delno vzporedne in morda celo bolj kažejo na različne delavnice. Končna absolutna datacija 1. in 2. faze v prvo in drugo tretjino 9. st., 3. faze v tretjo tretjino 9. st. in 4. faze v prvo polovico 10. st. je tako lahko samo subjektivna intuitivna ocena avtorja.

Zaključni del knjige gradivo s Pohanskega umešča v širši prostor. Predstavlja različne načine organizacije lončarske proizvodnje in daje pregled lokalnih tipologij lončenine na Moravskem, Slovaškem, Češkem, Poljskem in v Nemčiji. Pregled zaključni z ugotovitvijo, da ugotovljene razlike niso odvisne od etnične identitete izdelovalcev ali uporabnikov, ampak od dosežene kulturno-gospodarske ravni in tradicije posameznega območja. Na podlagi merskih podatkov avtor ugotavlja več skupin posodja, za katere meni, da so najverjetneje uporabnostno pogojene. Nato poda pregled razvoja lončenine na Moravskem v zgodnjem srednjem veku, pokaže prostor posameznih tipov in poudari, da je bila v 9. st. Moravska z vidika razprostranjenosti lončenine zelo regionalizirana. Zaključek je predstavitev družbenega modela, po katerem naj bi v 9. st. v obravnavanem prostoru že obstajali poklicni lončarji.

Knjiga je rezultat izjemno obsežnega, trdega, zelo iznajdljivega dela. Problematika, ki jo obravnava je tako široka, da posega v vsa arheološka obdobja. Vsakdo jo bo bral po svoje in po svoje tudi dojemal. Meni je bilo izredno všeč, da se tudi v arheologiji končno začne študije s predstavitev uporabljene metode. Prav poglavje o tafonomiji je imenitno in bo v veliko pomoč pri razlagi naselbinskih najdb kjerkoli. Tudi zaključna panorama daje širino, ki je še nismo srečali. Bolj mešani so občutki pri vrednotenju analize gradiva. Priznam, da pri tem ne morem iz kože spreobrnjenca, ki je dolgo verjel v zveličavnost serijskih programov, a na koncu prišel do ugotovitve, da je za razumevanje gradiva pomembnejše od matematičnih algoritmov poznavanje procesov in pripadajočih struktur. Nesporno dejstvo je, da ogromnih množic izkopanega gradiva ne moremo obvladati drugače kot z računalniki, da je pri tem neizogibna formalizacija ter razvoj novih analitičnih metod. Jiří Macháček je poskus take analize izvedel dosledno in pregledno predstavil. Dobro je pokazal, katere podatke je vredno zajemati in katere lahko mirno izpustimo. Izkazalo se je, da statistični programi ne zagotavljajo večje objektivnosti. In pri vrednotenju njihovih rezultatov smo včasih v položaju, ki ga je opisal eden naših kolegov takole: "Slej ko prej prideš do točke, ko daš podatke v mlinček in počakaš, kaj bo iz njega prišlo. Nato nastopi vprašanje, ali mu verjameš, ali ne." Jiří Macháček mu verjame, jaz mu ne. Kajti od vere je odvisna dogma, ne pa znanstveno spoznanje. Ko sva se o tem

govorjara, mi je zastavil vprašanje: "Kako pa bi se ti lotil obravnave gradiva, kjer nimaš nič trdnega?" Priznam, da me je dobil na čistini. Če stojiš pred množico podatkov z milijardami milijard možnih povezav in želiš narediti korak naprej, je čarobni mlinček, ki ti računa verjetnost pomembnosti nekaterih kombinacij, vendarle lahko v pomoč. Navsezadnje da nekaj idej, ki jih lahko nato preverjaš. In to je že veliko. Pot po spoznavni vibi je odprta, Macháčkova študija je na njej pomemben korak.

Andrej PLETESKI

Jiří Macháček: *Břeclav - Pohansko V. Sídlištní aglomerace v Lesní školce. Digitální katalog archeologických pramenů. Opera Universitatis Masarykianae Brunensis, Facultas philosophica, Číslo 340. Paginae historiae mediaevalis, Series V/1 - Archaeologica. Brno 2002. ISBN 80-210-28020-3. 101 str., zgoščenka.*

Knjižica je dopolnilo zgoraj predstavljeni študiji. Izšla je kot peta v seriji katalogov o Pohanskem. Objavlja gradivo iz izkopališča Lesna školka. Avtor z njo daje na voljo strokovni javnosti svojo zbirko podatkov, ki jo je uporabil za zgoraj predstavljeno analizo lončenine. Če vemo, da je vanjo vložil tisoče ur dela, lahko samo občudujemo njegovo darilo odprti znanosti ter se sramujemo tistih, ki ljubosumno skrivajo svoje delo. Objava v klasični knjižni obliki bi bila izjemno obsežna in draga. Tako pa dobimo vse lepo zapečeno na priloženi zgoščenki. Postavimo jo v disketno enoto in počakamo, da nas samozagon pripelje do prve strani. Kot tehnična rešitev je izbran sistem spletnih strani, zato za gledanje rabimo novejšo različico Internet Explorerja. Prva stran nam nudi povezavo na besedilo, kjer najdemo vse, kar je sicer v natisnjeni knjižici, druga povezava je na zbirko.

V knjižici je predstavitev strukture zbirke in opisi posameznih polj, deloma tudi šifranti, vendar ne vsi. Souporaba zgornje monografije je zato nujna. Na koncu je kratek opis delovanja uporabniškega vmesnika. Tega odpremo, ko kliknemo na zbirko. Pokaže se nam načrt najdišča. In potem se na videz ne zgodi nič več. Navodila so pozabila povedati, kako uporabnik začne delati. Pa je preprosto. Pritisk na gumb za povečavo in potem z njim v sliko. Tako se znajdemo pred večslojnim načrtom terenskih objektov: jame, stojke, grobne jame, žlebovi. Pritisnemo na gumb s kazalčkom in se z miško podamo po objektih. Zapisujejo se njihove oznake. Na desni strani imamo iskalna okenca in pripadajoče padajoče menije, s katerimi izbiramo informacijske sloje, vnašamo oznake objektov in vklopimo gumb za iskanje po zbirki. Ta nam da tabelarni pregled vseh zajetih podatkov o posameznem objektu ter povezave do vseh slik, ki jih nato lahko odpremo. Možna je tudi obratna pot. Izberemo iskanje po zbirki ter določimo vrsto podatkov, ki nas zanima. Padajoči meniji nam nudijo iskanje po klasificiranih lastnostih, poženejo poizvedbo in dobimo rezultat v tabelarni obliki in na željo tudi kot karto razprostranjenosti. Vmesnik tako nudi dvosmerno povezavo med grafičnimi objekti in zbirko podatkov. Mogoči so tudi iztisi in prenosi.

Komur je vse to premalo, se lahko sprehodi neposredno po zgoščenki in si odpre zbirko v njeni osnovni obliki. Zapisana je v ACCESSu iz MS Office 2000. Tu se lahko gostimo po mili volji. A gotovo več kot 99 % vseh želja pokriva že opisani vmesnik. Ta je enostaven za razumevanje, iskanje pri šibkejših računalnikih razmeroma dolgotrajno. Področje, kjer kazalec miške vkaplja oznake objektov, so očitno centri, ki se pri večji grostoti objektov prekrivajo. Tam dobimo več oznak hkrati in je zato včasih težko ugotoviti, kam katera oznaka spada. To pa je tudi edina nerodnost, ki mi je padla v oči.

Objava je izziv 21. st. in kot pravi avtor, preizkus, kako se bodo odzvali bralci. Knjižna oblika je uporabnostno odveč,

je pa nujna kot tipološki rudiment zato, da je objava dobila svojo ISBN številko in s tem ustrezno bibliografsko klasifikacijo. Živimo pač v prehodnem obdobju, ko se prisega na bibliometrijo, a klasifikatorji še ne upoštevajo digitalnih objav na ustrezen način. Objavljanje katalogov v knjižni obliki se s predstavljeno objavo potrjuje kot potratno drago in slabo uporabno. Edina

prednost, ki jo pri knjižnem katalogu še vidim, so lahko odkritja, ki jih naredimo z naključnim prelistavanjem. Ampak takih je zelo malo. Obratno je digitalni katalog pravi izziv za tretje miselnih orehov. Omejitev pri njegovi uporabi je samo domišljija.

Andrej PLETERSKI

Nove slovenske arheološke monografije 1995-1998

S pričujočim zvezkom *Arheološkega vestnika* smo sklenili, da bi odslej redno, v obliki kratkih prikazov, predstavili nove slovenske monografske publikacije s področja arheologije in antičnih študij, posebej antične zgodovine, ter t. i. pomožnih ved, ki so izšle pri raznih institucijah in založbah v Sloveniji, oz. ki so jih slovenski avtorji izdali pri tujih založbah. Tak pregled naj bi bil objavljen vsako leto, za izhodiščno letnico prikazov pa smo izbrali leto 1995. V tej številki *Arh. vest.* predstavljamo publikacije, ki so izšle med leti 1995-1998, za naslednji zvezek pripravljamo prikaze publikacij iz let 1999-2002, nato pa bi radi kratek pregled objavljali redno vsako leto. Kratki prikazi so namenjeni temu, da bi domačo in tujo strokovno javnost in vse ljubitelje arheologije in antičnih študij seznanili z našimi najnovejšimi monografskimi publikacijami, ki pogosto tudi v strokovnih krogih ostajajo premalo znane, kar je nesorazmerno s trudom in denarjem, ki je bil vložen v njihov izid.

Najstarejšo tradicijo izdajanja znanstvenih in strokovnih arheoloških knjig ima v Sloveniji Narodni muzej Slovenije, ki mu je z uglednima monografskima

serijama *Situla* in *Katalogi in monografije* uspelo doma in v tujini predstaviti pomembne sklope arheološkega gradiva in tematsko zastavljenih zgodovinskih problemov, s čimer je bistveno prispeval k uveljavitvi naše stroke. Naša skupna arheološka dediščina je v obliki monografskih objav izrednotena tudi v publikacijah drugih slovenskih muzejev; posebej pomembne so knjige iz serije *Carniola Archaeologica* Dolenjskega muzeja v Novem mestu, *vodniki* Pokrajinskega muzeja v Celju in *Archaeologia Poetovionensis* Pokrajinskega muzeja v Ptujju. Publicistična dejavnost Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, izdajatelja *Arheološkega vestnika*, je dodatno zaživela leta 1995, ko je začel izdajati monografsko serijo *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae*. Pomembne monografije izdaja tudi Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete (npr. serija *Archaeologia Historica Slovenica*), Uprava za kulturno dediščino (prej Republiški zavod za varovanje naravne in kulturne dediščine) skrbi za redno izdajanje vodnikov po arheoloških najdiščih, medtem ko manjše število monografskih publikacij izide pri drugih založbah.

Archaeological monographs recently published in Slovenia 1995-1998

Starting with the present volume of *Arheološki vestnik*, it has been decided that new monographs published by various institutions and publishing houses in Slovenia, or monographs published by Slovenians abroad, from the fields of archaeology and classical studies, particularly ancient history, will be regularly presented in the form of a brief review. Monographs concerned with various relevant auxiliary sciences will also be covered in this review article. Such a review would be published each year, and 1995 was chosen as the starting point. In this volume of *Arh. vest.* publications from 1995-1998 are presented, while for the following volume, a review of publications from 1999-2002 will be prepared, and subsequently a brief review will be published each year. These short reviews are intended to bring to the attention of the Slovenian and foreign professional public, as well as all those interested in archaeology and classical studies, the newest Slovenian monograph publications; these are often even in professional circles too little known, which is incommensurate to the effort and funding invested in their publication.

The longest tradition of publishing books concerning archaeology and ancient history in Slovenia is held by the National Museum of Slovenia, which in its two prestigious monograph series *Situla* and *Catalogi et Monographiae* has succeeded in presenting both abroad and at home important groups of archaeological material and thematically defined historical problems, with which they have significantly won recognition for our profession. Our common archaeological heritage has also been evaluated in the publications of other Slovenian museums, and of particular importance are the books in the series *Carniola archaeologica* of the Museum of Lower Carniola in Novo mesto, the *guides* of the Regional Museum in Celje, and *Archaeologia Poetovionensis* of the Regional Museum in Ptuj. The publication activities of the Institute of Archaeology (Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts), which publishes the journal *Arheološki vestnik*, were significantly increased in 1995, when the monograph series *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* was first introduced.

Important monographs are also published by the Department of Archaeology of the Faculty of Arts, the University of Ljubljana (e.g. the series *Archaeologia Historica Slovenica*). The Cultural Heritage Office (as part of the State Administration for the Protection of the Natural and Cultural Heritage) is responsible for the regular publication of guides to archaeological sites, while a smaller number of monographs are published by various other publishing houses.

Five volumes of the *Situla* series have appeared since 1995. In volume 33, part of the numismatic collection of the Coin Cabinet of the National Museum of Slovenia is presented by P. Kos and A. Šemrov (P. Kos, A. Šemrov, *Rimski novci in kontramarke iz 1. stoletja / Roman Imperial Coins and Countermarks of the 1st Century (Augustus - Traianus)*, *Zbirka Numizmatičnega kabineza Narodnega muzeja II / The Collection of the Numismatic Cabinet of the National Museum II*, *Situla 33*, 1995). Volume 34 is devoted to the late Roman period in western Illyricum and northeastern Italy. Three groups of articles: "The battle at Frigidus", "Selected historical problems", and "Christianity" are led off by an introductory article on the reign of Theodosius, written by A. Lippold. The book is an important contribution towards better understanding the late Roman history of this area (*Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit / Zahodni Ilirik in severovzhodna Italija v poznorimski dobi*, *Situla 34*, 1996). In no. 35, the epigraphic collection of the National Museum of Slovenia is published, comprising stone monuments from Emona, Atrans, and the Nevioudunum region (M. Šašel Kos, *The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia / Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije*, *Situla 35*, 1997). No. 36 is devoted to classical archaeology and the problems of Roman provincial art in the western provinces and northern Italy, particularly Noricum (notably the Šempter funerary monuments), Pannonia and Germany (B. Djurić, I. Lazar (eds), *Akten des IV. intern. Kolloquiums über Probleme des provinziäl-römischen Kunstschaffens / Akti IV. mednarodnega kolokvija o problemih rimske provincialne umetnosti. Celje 8.-12. Mai / maj 1995*, *Situla 36*, 1997). In no. 37, M. Lovenjak published the entire *corpus* of the Roman inscriptions from Nevioudunum and its administrative territory (notably Praetorium Latobiorum), including the inscriptions from White Carniola. A comprehensive survey of the history and archaeology of Nevioudunum and its *ager* are included (M. Lovenjak, *Inscriptiones Latinae Sloveniae 1: Nevioudunum*, *Situla 37*, 1998).

Three volumes of the series *Catalogi et Monographiae* have been published between 1995 and 1998; in vols. 29-30, Bronze Age hoards and other metal finds are published in a series of important contributions edited by B. Teržan, including spectrometric analyses of some of these finds. Vol. 29 contains the entire catalogue of the individual metal finds and the catalogue of hoards of the Urnfield Culture (B. Teržan (ed.), *Deposke in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem / Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia I, II*, *Katalogi in monografije 29*, 1995; 30, 1996). In no. 31 (2 vols.), the Roman frescoes from Emona, Celeia and Poetovio are presented by L. Plesničar-Gec (L. Plesničar-Gec, *Antične freske v Sloveniji I / The Roman Frescoes of Slovenia I, 1-2*, *Katalogi in monografije 31/1-2*, 1997).

An important book presenting the history of Slovenia through coinage accompanied a successful exhibition of the Coin Cabinet of the National Museum of Slovenia (presented in Sabadell near Barcelona, Villafranca del Penedes, Ljubljana, Seville, Cologne, Luxembourg, Munich, and Stockholm), of which several versions were published. The most complete is the English version of 1996 (A. Šemrov, *Slovenia. Coinage and History*, 1996). P. Kos and particularly A. Šemrov continue to publish all coin finds from the Slovenian territory systematically, as a part of the project of the Mainz Academy

of Sciences in collaboration with other institutions, *Fundmünzen der römischen Zeit* (P. Kos, A. Šemrov, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien III*, 1995; A. Šemrov, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien IV*, 1998). Within the project *Sylloge Nummorum Graecorum* P. Kos and P. Šemrov published the coins of the mint of Viminacium (P. Kos, A. Šemrov, *Sylloge Nummorum Graecorum Slovenia. Ljubljana, Narodni muzej III: Moesia Superior. Collection Kecskés 1: Viminacium (nos. 1-2381)*, 1996).

Three volumes of *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* appeared between 1995 and 1998. In vol. 1, J. Dular, S. Ciglencečki, and A. Dular published an important prehistoric and late Roman settlement at Kučar (White Carniola), where an Iron Age settlement again gained importance in the period of disintegration of Roman rule, when an early Christian centre with two churches, a baptistery and additional buildings was established at Kučar (J. Dular, S. Ciglencečki, A. Dular, *Kučar. Železnodobno naselje in zgodnjekrščanski stavbni kompleks na Kučarju pri Podzemlju / Eisenzeitliche Siedlung und frühchristlicher Gebäudekomplex auf dem Kučar bei Podzemelj*, *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 1*, 1995). In vol. 2, the famous Mousterian bone flute from Divje Babe Cave has been exhaustively published by I. Turk, while several other contributions, edited by him, illuminate the broad context of its discovery and significance, thereby solving various controversies among European and American scholars, many of which were scientifically unfounded (I. Turk (ed.), *Moustérienska "koščena piščal" in druge najdbe iz Divjih bab I v Sloveniji / Mousterian "bone flute" and other finds from Divje Babe I cave site in Slovenia*, *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 2*, 1997). In vol. 3, finds from an important northern Adriatic prehistoric and early Roman settlement at Sermin are presented, prehistoric finds by V. Svetličič, Hellenistic and Roman finds by J. Horvat. Also included are contributions on topography, the excavations, and the paleobotanical conditions of the area (J. Horvat, *Sermin. Prazgodovinska in zgodnjerimska naselbina v severozahodni Istri / Sermin. A Prehistoric and Early Roman Settlement in Northwestern Istria*, *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 3*, 1997). Sermin could perhaps be identified with the Roman *municipium* of Aegida in the vicinity of Tergeste. A booklet containing the history and development of the Institute of Archaeology was published on the occasion of 50 years of existence (A. Pleterški, *Inštitut za arheologijo polstoletnik / Fiftieth anniversary of the Institute of Archaeology*, 1997). The publishing house of the Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts also published an interesting monograph about the remains of an early exploitation of the resources in Kamniške Alpe Mts., mainly in terms of pasture and including comparison with modern implements and pottery (T. Cevc, *Davne sledi človeka v Kamniških Alpah. Evaluation of archaeological material: J. Horvat*, 1997).

I. Turk and F. Stele produced a book with beautiful illustrations, mainly concerning two palaeolithic caves Divje babe I and Potočka zijalka, intended for the general public (I. Turk, F. Stele: *Ob zóri časov / All'alba dei tempi / In der Morgendämmerung der Zeit / A l'aube des temps / At the dawn of times*, 1997).

Several archaeological monographs have been published by the Faculty of Arts (University of Ljubljana), particularly by the Department of Archaeology. The doctoral thesis of B. Slapšak, about new methods in settlement archaeology, appeared in 1995; it is focused on the site of Ajdovščina above Rodik (B. Slapšak, *Možnosti študija poselitve v arheologiji*, *Arheo 17*, 1995). M. Guštin and K. Predovnik edited an interesting book titled "Bits and Pieces of a Certain Everyday", in which several articles deal with various finds from mediaeval castles and towns in Slovenia (M. Guštin, K. K. Predovnik (eds), *Drobci nekega vsakdana / Bruchstücke eines Alltags*, *Archaeologia historica Slovenica 2*, 1997). P. Korošec published a booklet dealing with female grave 355 from the early mediaeval cemetery

at Ptuj Castle (9th-10th century), in which a large golden male ring was discovered, tentatively ascribed by the author to a high dignitary in the circle of Prince Kocelj (P. Korošec, *Prispevek k izpovednosti velikega moškega zlatega prstana z grajske nekropole v Ptuj, Razprave Filozofske fakultete*, 1997).

Two volumes of *Carniola archaeologica*, the series of the Museum of Lower Carniola in Novo mesto, have appeared in these years. B. Križ published four barrows (two in each volume) from the largest tumulus cemetery in Novo mesto, called *Kapiteljska njiva*, where a flat cemetery of the La Tène period has also been discovered (B. Križ, *Novo mesto IV: Kapiteljska njiva. Gomila II in gomila III, Carniola Archaeologica 4*, 1997; *Novo mesto V: Kapiteljska njiva. Gomila IV in gomila V, Carniola Archaeologica 5*, 2000).

The Museum of Lower Carniola in Novo mesto and the Municipal Museum in Ljubljana organized several important exhibitions, accompanied by catalogues offering new information and/or new archaeological material. The first was "Novo mesto before the Illyrians", presenting archaeological remains from Novo mesto (mainly from the site of Mestne njive) from the Urnfield Culture period, i.e. from the end of the Bronze Age, when large groups of a people (unknown by name) arrived to settle the Novo mesto region (B. Križ, *Novo mesto pred Iliri / Novo mesto vor den Illyrern*, 1995). This was followed by an exhibition presenting pottery and the development of its production in the Lower Carniola region from prehistory to the present day (I. Križ et al., *Od antičnega vrča do majolke. Katalog razstave / Vom antiken Krug bis Majolka. Ausstellungs Katalog*, 1996).

The Municipal Museum in Ljubljana presented two large exhibitions and published two corresponding comprehensive catalogues, one about the history of the Ljubljana region from the Stone Age through Roman Emona to early mediaeval Luwigana with its castle (B. Dirjec et al. (eds), *Pozdravljeni, prednamci! Ljubljana od prazgodovine do srednjega veka / Ancestral Encounters. Ljubljana from Prehistory to the Middle Ages*, 1996). Two years later, an exhibition showed the urban development of the same region, beginning with the lake dwellings in the Ljubljana Marsh, and with a certain emphasis on pre-Roman and Roman Emona, but also including the mediaeval and modern town (T. Čepič et al., *Poselitev ljubljanske kotline. Urbani razvoj Ljubljane / Settlement of the Ljubljana Basin - Urban Development of Ljubljana*, 1998). The third exhibition was of limited scope and size, but its small catalogue presents some new bronze material from Emona in drawings and descriptions (I. Sivec, B. Dirjec, *Iz Vulkanove delavnice. Bronasti predmeti, bogastvo Emona*, 1998).

The Šempeter funerary monuments are published in an important guide book with excellent photographs (V. Kolšek, *Rimska nekropola v Šempetru. Vodnik / Römische Nekropole in Šempeter. Führer*, 1997), while small guides have appeared for the following sites: Tonovcov grad near Kobarid, in the hinterland of *Forum Iuli* (Cividale/Čedad), a recently discovered and partly excavated late Roman settlement and Christian centre (S. Ciglencečki, *Tonovcov grad pri Kobaridu. Arheološko*

najdišče. Vodnik, 1997; *Tonovcov grad presso Kobarid (Caporetto). Il sito archeologico. Guida*, 1997; *Tonovcov grad bei Kobarid. Archäologischer Fundort. Führer zu den Ausgrabungen*, 1997; *Tonovcov grad near Kobarid. An archaeological site. A guide*, 1998); Ajdna above Potoki, a late Roman settlement in Upper Carniola below Stol Mt. within the Karavanke Range (M. Sagadin, *Ajdna nad Potoki, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 190*, 1997), as well as Mali grad at Kamnik, an important (early) mediaeval castle with a mint, at the site of which a late Neolithic settlement and an early Slavic cemetery have also been discovered (M. Sagadin, *Mali grad v Kamniku, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 191*, 1997). Mušja Cave (Grotta delle Mosche) is an important Bronze and Iron Age cult site, which seems to have retained its significance even in the Roman period (M. Frelih, *The Prehistoric Cave Sanctuary Mušja jama in Slovenia: an Entrance to the Reign of Hades?*, 1997).

Several interesting books were published by various other publishing houses outside the established archaeological series and archaeological institutions, such as an outstanding guide book to the hundred most important archaeological sites in Slovenia by I. Curk, titled "A Hundred Stories of the Archaeological Monuments" (I. Curk, *Sto zgodb arheoloških spomenikov v Sloveniji*, 1995). Another interesting item is a "Cook Book from Emona", which contains, besides an introduction to the culinary habits of the Romans, many modernized Roman recipes as well (L. Plesničar Gec, B. Kuhar, *Emona in rimska kuhinja. Apicijevi recepti za današnjo rabo*, 1996). In a booklet titled "Triglav Mt.", A. Valič hypothetically related the importance of the notion of a triad among the Slovenians to the three-headed Slavic divinity reflected in the name of the mountain (A. Valič, *Triglav. Arheološki problem in vprašanja njegovih predstav. Prispevek k preučevanju prvotne staroslovenske kulture na območju jugovzhodnih Alp*, 1997). A. Pleterski studied the mythological background to the ritual of the enthronement of the Caranthian rulers, comparing it to similar traditions in Ireland (A. Pleterski, *Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov, Zbirka zgodovinskega časopisa 17*, 1997). In the course of recent years, S. Pahič published the results of his important topographical researches in Slovenian Styria, covering all the archaeological periods, in several provisory publications, unfortunately lacking a clear overview (S. Pahič, *Doneski k pradavnini Podravja; Naši kraji v pradavnini*; see the subtitles in the Slovenian review). The last to have appeared is a significant contribution towards the better understanding of the reliefs which adorn the Šempeter funerary monuments (J. Kastelic, *Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih. Šempeter v Savinjski dolini / Sepulchral Symbolism of the Mythological Imagery on Roman Tomb Monuments. Šempeter in the Valley of Savinja*, 1998). The book in fact offers much more than that, since several other important archaeological monuments found in Slovenia and neighbouring regions are discussed and presented along with the Šempeter reliefs.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Peter Kos, Andrej Šemrov: *Rimski novci in kontramärke iz 1. stoletja / Roman Imperial Coins and Countermarks of the 1st Century: Augustus-Traianus*. Zbirka Numizmatičnega kabineta Narodnega muzeja 2. Situla 33. Narodni muzej, Ljubljana 1995. ISBN 961-6169-00-9. 206 str., 78 tabel

Numizmatični kabinet NMS hrani v svojih sistematskih zbirkah številne novce. Del teh, rimske republikanske novce sta leta 1990 avtorja Peter Kos in Andrej Šemrov že predstavila javnosti v knjigi *Zbirka Numizmatičnega kabineta Narodnega*

muzeja 1. Rimski republikanski novci. V drugem zvezku kataloga sistematske zbirke Numizmatičnega kabineta predstavljata ista avtorja gradivo iz prvega stoletja. Objavljata 815 rimskih imperialnih novcev od vladarja Avgusta do Trajana ter članov njihovih družin. Številka se zdi morda skromna, vendar so v pričujoči objavi zajeti le bolje ohranjeni novci oziroma od slabše ohranjenih le tisti, ki kažejo na nekatere numizmatične posebnosti, predvsem na kontramarkiranje in polovičenje. Delo je dvojezično; z originalnim tekstom v slovenščini in prevodom Barbare Smith Demo v angleščini.

Kot je nakazano že v naslovu, je v knjigi poleg same predstavitev novcev obravnavan tudi fenomen kontramarkiranja. Poglavlje o kontramarkah (Peter Kos) je natančna razprava o pojavu in namenu kontramarkiranja, predvsem na Avgustovih in Tiberijevih novcev, z izčrpano navedbo literature. Tako bralec izve, da so s klavdijskimi kontramarkami AS na dupondijih in DV(pondius) na sestercih spreminjali vrednost močno izrabljenih novcev, z oznakami PROB(atus) in BON(us) so potrjevali veljavnost posameznih novcev, s kontramarkami VESPA(sianus) in VITE(llius) na Neronovih novcih so podaljševali veljavnost novcev tega vladarja. Kontramarke avgustejskega in tiberijskega obdobja, ki omenjajo vladarja (npr. AVG, TIB, TI) ali vojaške poveljnike (npr. VAR, APRON, C.VAL) so okrajšane besede in branje le-teh je v večini primerov jasno. Še vedno pa ostajajo nerešena vprašanja o namenu in vlogi teh kontramark. Avtor je podal novo branje kontramarke IMO, ki je odtisnjena na Avgustovem dupondiju (kat. št. 48) iz Ljubljane, sicer pa je poznana še v nekaj primerkih. Kratica IMO bi po mnenju avtorja lahko pomenila okrajšavo za vojaškega oficirja T. Junija Montana, ki je v avgustejskem obdobju deloval prav na območju Emone. Ohranjen je tudi njegov nagrobnik, ki se danes hrani v lapidariju NMS. Avtor, sicer zelo na hitro, predstavi tudi fenomen polovičenja Avgustovih asov in citira drugo literaturo, ki obširno obravnava tovrstno problematiko.

Drugi del knjige avtorja Andreja Šemrova je namenjen katalogu, ki več ali manj sledi standardu FMRSI. Najprej je predstavljenih 766 novcev iz sistematske zbirke, v dodatku še 49 novcev, ki izvirajo iz slovenskih najdišč in imajo kontramarko. Med novci v zbirki prevladujejo novci flavijskega obdobja, pričakovano veliko je tudi Avgustovih novcev. Najmanj je novcev vladarjev iz časa državljanskih vojn, pri čemer so novci Galbe zastopani v največjem številu. Za vsak novce so podani osnovni podatki: nominalna vrednost, leto kovanja, citat po standardni literaturi (The Roman Imperial Coinage I²). Opombe nudijo bralcu nadaljne informacije o položaju pečata, teži novca, legi kontramarke in morebitnih odstopanjih glede na primerke, dokumentirane v strokovni literaturi. Prav vsi novci so fotografirani obojestransko in podani na 78 tabelah na koncu knjige. S pomočjo indeksov je bralcu olajšano iskanje po različnih principih: kontramarke, polovičeni novci, nekatere posebnosti in najdišča.

Alenka MIŠKEC

Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit / Zahodni Ilirik in severovzhodna Italija v poznorimski dobi. Rajko Bratož (ured.). Situla 34. Narodni muzej, Ljubljana 1996. ISBN 961-6169-03-3. 407 str. 6 slik, 5 kart.

Ob 1600-letnici bitke pri Frigidu (5./6. september 394), v kateri je krščanski cesar Teodozij premagal poganskega proticesarja Evgenija, sta Oddelek za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani in Inštitut za arheologijo pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti organizirala mednarodni simpozij zgodovinarjev in arheologov, ki je med 5. in 8. septembrom 1994 potekal na dvorcu Zemono pri Vipavi. Prispevki arheološkega dela, ki jih je uredil Slavko Ciglenečki, so bili objavljeni v 48. številki *Arheološkega vestnika* (1997), prispevki historičnega dela simpozija pa so zbrani v pričujoči številki *Situle*. Večina prispevkov je v nemščini, štirje so v angleškem in dva v francoskem jeziku. Razen pri uvodnem prispevku Adolfa Lippolda so pri vseh tudi slovenski povzetki. V celoti sta v nemščini in slovenščini urednikov predgovor in sklepna razmišljanja Adolfa Lippolda.

V uvodnem poglavju se Adolf Lippold dotakne nekaterih vprašanj iz zgodovine Ilirika in severovzhodne Italije med 364 (delitev oblasti med Valentinijanom I in Valensom) in

455 (smrt Valentinijana III), ki naj bi služile za nadaljno diskusijo. V glavnem gre za teme, ki jih podrobneje obravnavajo posamezni drugi prispevki. Avtor se med drugim sprašuje ali lahko prostor med Oglejem in Sirmijem, ki je bil v pozni antiki večkrat prizorišče bojev za oblast, upravičeno smatramo kot enotno regijo, razmišlja o posledicah delitve vladarskih kompetenc med Valentinijanom I in Valensom leta 364 na dokončno delitev imperija, na kratko predstavi zgodovino in pomen Ogleja in Sirmija v 4. in 5. stoletju, pričevanja Hieronima in Kromacija o stopnji pokristjanjenja in posledicah barbarskih vpadov in se v zaključnem poglavju dotakne tudi vzrokov za postopno zamiranje rimskih institucij v sredini 5. stoletja.

Ostali prispevki so razdeljeni na tri sklope: (1) bitka pri Frigidu, (2) izbrana vprašanja vojaške in upravne zgodovine in zgodovine barbarskih vpadov v 4. in 5. stol. in (3) krščanstvo v pozni antiki.

Sklop prispevkov o bitki pri Frigidu začenja Alexander Demandt z razpravo o "odločilnih" bitkah v rimski zgodovini. Avtor obravnava pomen vojn v zgodovini nasploh, vlogo državljanjskih vojn pri Rimljanih, božja znamenja in vpliv naravnih sil na potek posameznih bitk v rimski zgodovini. Za bitko pri Frigidu meni, da ne sodi med odločilne, oz. take, ki so spremenile tok zgodovine, saj naj ne bi odločilno vplivala niti na razširitev krščanstva, niti na večjo moč germanskih plemen, vladavino teodozijanske dinastije ali delitev na vzhodno in zahodno cesarstvo. Iz rimske zgodovine navaja devet drugih bitk, ki so bile odločilne: Kane leta 216, Pidna 168, Alezija 52, Akcij 31 pr. n. št., Tevtoburški gozd 9 po n. št., Jeruzalem leta 70 in iz poznoantičnega obdobja Milvijski most 312, Adrianopol 378 in Alarihovo zavzetje Rima 410. Bitka pri Frigidu po avtorjevem mnenju tudi ob morebitnem drugačnem razpletu ne bi bistveno spremenila zgodovinskega razvoja, bila naj bi predvsem znamenje za dokončno uveljavitev krščanstva.

Mathias Spingler ponovno pretrese problematiko pisnih virov za bitko pri Frigidu in ugotavlja, da nimamo nobenega celovitega prikaza bitke, zato je težko soditi o njenem vojaškem pomenu. V poganskem izročilu je bitka povezana s sončnim mrkom, v krščanskem pa z nenavadnim viharjem. Avtor kritično ovrednoti do nedavnega splošno sprejeti prikaz bitke, ki sta ga podala Seec in Veith leta 1913. Avtorjema očita, da naj bi se preveč opirala na krščanske vire, v prvi vrsti na Teodoret, ki bi jih bilo treba obravnavati predvsem kot literarne stvaritve, ki sledijo notranjim potrebam čudežnih poročil. Prav pri Teodoretu, ki je najmlajši in po avtorjevem mnenju najbolj predelan vir, je namreč bitka raztegnjena na dva dneva, medtem ko vsi ostali govorijo samo o enem dnevu. Po Springerjevem mnenju je preobrat v bitki, ki naj bi trajala le en dan, povzročila huda nevihta.

Ives-Marie Duval obravnava Teodozijovo uničenje Jupitrovih kipov s pozlačenimi strelami, ki so jih njegovi nasprotniki leta 394 postavili na vrhove Julijskih Alp. O tem poroča Avgustin v *Božji državi* (5, 26). Avtor osvetljuje različne vidike tega poročila, predstavi verovanja na katerih temeljijo obredi posvetitve kipov in navaja tekste, ki opisujejo postavljanje božjih podob na mestih pomembnih za obrambo mesta ali varovanje prehodov (meje, soteske, vrhovi itd.).

V zadnjem prispevku prvega sklopa Mirko Kovač obravnava meteorološki vidik bitke pri Frigidu. Pričevanja antičnih piscev razlaga kot opise določenih vremenskih pojavov, na katere lahko sklepamo glede na vremenske razmere v Vipavski dolini v septembru. Tako naj bi na dan bitke nebo zatemnil nevihtni oblak, toča in naliv povzročila vrtnični vihar, zaradi obilnih padavin so narasli potoki in spremenili Vipavo s Hublom v mogočno reko.

Drugi sklop prispevkov posvečenih posameznim zgodovinskim vprašanjem začenja Ingomar Weiler, ki obravnava vprašanje razmejevanja med vzhodnim in zahodnim rimskim cesarstvom v pozni antiki. Avtor ločuje in podrobneje analizira deset razvojnih stopenj tega procesa od Dioklecijanove ureditve

vladarskih območij do leta 395, ko je bila država - le štiri mesece po bitki pri Frigidu, razdeljena med njegova mladoletna sinova Honorija in Arkadija.

Marjeta Šašel Kos obravnava obrambno politiko Valentinijana I (364-375) v Panoniji kot odraz politike, ki jo je na tem področju izvajal že Mark Avrelij. Ker so bile od markomanskih vojn naprej razmere na donavski meji zaradi številnih barbarskih vdorov vseskozi nestabilne, se je Valentinijan I odločil za izgradnjo obsežnega obrambnega sistema vzdolž Rena in Donave in posegel tudi na del kvadskega ozemlja, kar je povzročilo velik kvadsko sarmatski vdor v Panonijo leta 374. Avtorica analizira dva glavna vira, ki poročata o tem, Amijana Marcelina in Zosima in ugotavlja, da slednji smiselno dopolnjuje obširnejši prikaz pri prvem. Z vdorom 374 avtorica povezuje tudi nekatere novčene zakladne najdbe na slovenskem ozemlju. Na podlagi zakladne najdbe iz Emone sklepa, da je strah pred posledicami vdora segel do meja Italije, ki je bila takrat prvič ogrožena od obdobja markomanskih vojn. Avtorica opozorja tudi na ponovno (prvič po obdobju markomanskih vojn) povečan pomen alpskih zapor, na kar kažejo novci z najdišč tega utrdbenega sistema. Z razliko od markomanskih vojn, ko je bilo še misliti na osvojitve novega ozemlja in celo ustanovitev dveh novih provinc - po avtoricinem mnenju bi bilo to glede na arheološke najdbe onstran limesa na ozemlju Kvadov (materialna kultura, rimske postaje), ki kažejo na določeno stopnjo romanizacije, politična realnost - je bila Valerijanova obrambna politika usmerjena predvsem na varovanje meje.

Herbert Grassl v prispevku o jugvzhodnoalpskem prostoru v vojaški geografiji 4./5. stoletja obravnava vdor Zahodnih Gotov na vzhodnoalpsko področje na začetku 5. stol. Pohod Alarihovih Zahodnih Gotov iz Epira proti Italiji, ki ga opisuje Zosim, so raziskovalci razlagali precej različno. Po avtorjevem mnenju so leta 407 prek Dolenjske prispeli do Emone, se tam utaborili, nato preko trojanskega prehoda dosegli območje Celeje in Petovione in se od tam jeseni 408 preko Julijskih Alp odpravili proti Ogleju. Ob taki določitvi vpadnih poti bi bilo po avtorjevem mnenju mogoče pojasniti tudi topografske oznake, ki jih omenja Zosim, npr. reko Akylis in gorovje Apenini, za katere med raziskovalci še ni enotnega mnenja.

Bruna Kuntić - Makvič obravnava izraz *Illyricianus* v antičnih virih. Ta izraz se pojavlja od obdobja markomanskih vojn naprej in ga pogosto zasledimo predvsem v virih iz 4. in 5. stoletja. Kot ugotavlja avtorica je bil njegov pomen točno določen, izhajal naj bi iz upravne ureditve rimskega cesarstva. V Teodozijevem kodeksu izraz označuje prebivalce Ilirika, področje Ilirika ali posebne razmere, ki tam vladajo. Od tam je prišel v Justinijanov kodeks, kjer nastopata dva nova pomena, kot oznaka prefekture in kot osebno ime. Največ primerov omenbe je v spisu *Notitia dignitatum Occidentis*, kjer se z oznako *Illyriciani* omenjajo različni konjeniški oddelki nameščeni v vzhodnih provincah. Prva epigrafska potrditev je iz obdobja Septimija Severa, ko se omenjajo *vexillationes Illyricianae*, pomožne enote nameščene na Vzhodu. S propadanjem antičnih struktur je izraz izgubljal svoj smisel, obenem pa tudi izginil iz pisnih virov.

Philippe Régerat skuša osvetliti Evgipijeva poročila o odnosih med alpsko-podonavskim prostorom in Italijo v življenjepisu sv. Severina. Pri tem se osredotoča na naslednja vprašanja: 1. kako je v tem spisu predstavljen položaj Obrežnega Norika v drugi polovici 5. stoletja, 2. posamezne osebnosti in skupine, ki so potovale čez Alpe v obeh smereh in so omenjene pri Evgipiju s 3. topografske oznake v spisu, ki se nanašajo na Italijo, 4. izmenjavo blaga in prometne poti, ki so povezovale Norik z Italijo in 5. pomen izselitve dela prebivalstva iz Obrežnega Norika v Italijo. Avtor ugotavlja, da se je v Evgipijevi pripovedi podoba Italije spremenila, kar naj bi bilo pogojeno z politično-vojaškimi, socialno-ekonomskim in duhovno-kulturnim razvojem v obeh noriških provincah. Iz nekdanjega centra moči in osrednjega gospodarskega prostora je postala obljubljen dežela za prebivalce severnih mejnih provinc.

Jörg Jarnut obravnava langobardsko gospostvo nad delom nekdanje rugijske države ("Rugiland") na področju nižjeavstrijske Donave. Rugijsko državo je razbil Odoaker 487/488, umiku Rugijcev pa je, kot poročajo viri, sledilo tudi izseljevanje provincialnega prebivalstva. Po avtorjevem mnenju se je to moralo zgoditi v soglasju s cesarsko oblastjo, zato sklepa, da je bilo ozemlje Langobardom, ki so Rugiland zavzeli kmalu po 487 (najpozneje 489), prepuščeno na podlagi zavezniške pogodbe (*foedus*). Kot rimski federati naj bi živeli v Rugilandu do okrog leta 505, ko so jih podvrgli Heruli in potisnili na Tullnsko polje. Tako je po avtorjevem mnenju mogoče razumeti uspeh Langobardov v Italiji po letu 568, saj so bili že osem desetletij vsaj deloma romanizirani, priključeni imperiju in akulturirani.

V zadnjem prispevku drugega sklopa Helmut Castricius obravnava vojaški vidik razpada rimske države, ki v novejšem času spet stopa v ospredje zanimanja raziskovalcev. Osrednja vprašanja teh raziskav so: koliko je na zaton imperija vplivala številčna moč poznorimske vojske, kakšni sta bili učinkovitost in udarna moč rimskih ofenzivnih in obrambnih enot, kakšna je bila sestava vojske, njena profesionalnost in funkcionalnost. Kot je mogoče razbrati iz maloštevilnih virov in iz očen na podlagi raziskav poznoantičnih vojaških postojank, je učinkovitost moč poznoantične vojske glede na tisto iz obdobja principata doživela izjemen padec. Mejni oddelki so šteli le 40-50 mož (nominalno 100), elitni deli mobilnih enot pa praviloma ne več kot 200 mož na enoto. Poleg številčne šibkosti je bila ta vojska tudi vojaško-tehnično in oborožitevno v podrejenem položaju glede na mobilne, dobro izurjene in oborožene sovražne enote. Tako so bile na primer rimske konjeniške enote oborožene le s pehotnim orožjem, in to pogosto v spopadu z izredno mobilnim sovražnikom. Posledica takega stanja so bili seveda vojaški porazi in zaton državnih struktur. Vzroke za ta postopen proces je po avtorjevem mnenju treba iskati predvsem v demografskem razvoju in finančnih razmerah rimske države.

Sklop prispevkov o krščanstvu začenja Reinhardt Harreither, ki obravnava pričevanja o Sv. Florijanu, edinem imensko poznanem mučencu iz Obrežnega Norika. Florijan je bil bivši predstojnik urada civilnega upravnika province (*ex principe officii praesidis*), umrl pa je tako, da so ga vrgli z mostu v reko Anizo pri Lavriaku (304). Njegovo mučeništvo omenjata dva vira, elogij za 4. maj v *Hieronimijanskem martirologiju*, ki se je ohranil v t. i. *Codex Bernensis* iz 8. stol. in mučeniška legenda z naslovom *Passio Floriani*, ki se je ohranila v dveh verzijah iz karolinške dobe, temelji pa na predlogi iz pozne antike. Poleg analize obeh virov avtor obravnava tudi nerešeno vprašanje v zvezi s Florijanovimi posmrtnimi ostanki. Po njegovem mnenju na podlagi historičnih in arheoloških podatkov ni mogoče niti ovreči niti potrditi, da bi bil res pokopan na območju avguštinskega samostana St. Florijan, kjer so v srednjem veku verjeli, da posedujejo njegove relikvije. Prav tako ni zanesljiva identifikacija njegovih posmrtnih ostankov z relikvijami nekega Florijana iz Krakova na Poljskem, ki so jih leta 1184 prinesli iz Modene.

Mirja Jarak obravnava vprašanje kronologije panonskih mučencev v dobi Dioklecijanovega preganjanja kristjanov. Viri za panonske mučence so elogiji v *Hieronimijanskem martirologiju* in podatki iz ohranjenih mučeniških legend. Pri vzpostavitvi kronologije panonskih mučeništev avtorica ugotavlja, da bi lahko bila prvi žrtvi Dioklecijanovega 4. edikta prav panonska mučenca duhovnik Montan in njegova žena Maksima, za katera se kot *dies natalis* omenja 26. marec, najverjetnejša letnica njune smrti pa je leto 304. Ker je istega leta Dioklecijan potoval iz Ravene v Nikomedijo, avtorica skuša vzpostaviti tezo, da se je cesar marca zadrževal v Panoniji, tam objavil 4. edikt in se tudi osebno zavel za njegovo izvajanje, saj je od takrat naprej dokumentirana vrsta panonskih mučeništev (večina iz leta 304, ostala med 305 in 308). Po predloženi kronologiji panonskih mučeništev naj tako Galerij leta 303 sploh ne bi preganjal kristjanov.

Miran Špelič skuša v svojem prispevku osvetliti začetke meništva na področju oglejske Cerkve in današnjega slovenskega ozemlja nasploh in analizira štiri avtorje, ki so zanimivi za to temo: Viktorina Ptujskega, Hieronima, Rufina in Kromacija. Središče pobud za meništvo na obravnavanem ozemlju je bil vseskozi Oglej, od koder se je ta vrsta askeze širile v notranjost, velik razmah pa je zaznati zlasti po obisku Atanazija Aleksandrijskega l. 345. Propad meništva so povzročili vpadi Gotov in drugih germanskih plemen. Ponekod je sicer še zaslediti nekatere slabo organizirane samostanske skupnosti, vendar so te kmalu zamrle.

V zadnjem prispevku tega sklopa Rajko Bratož predstavi proces pokristjanjenja severnojadranskega in zahodnobalkanskega prostora v 4. stoletju. Avtor podrobneje razpravlja o virih in stanju raziskav, o krščanskih skupnostih v Konstantinovi dobi, širjenju krščanstva v obdobju kristoloških sporov, zmagi pravovernega krščanstva nad arianstvom in drugimi ločinami, in versko političnih razmerah na prehodu iz 4. v 5. stoletje. Krščanske skupnosti na obravnavanem prostoru se omenjajo predvsem v provincialnih središčih in nekaterih drugih pomembnejših mestih, izoblikovale so se v začetku ali najkasneje sredini 3. stoletja. Za proces pokristjanjenja na obravnavanem področju in tudi v celotnem cesarstvu je bila odločilnega pomena vladavina cesarja Teodozija, ki je preganjal herezije in ostro nastopil proti poganstvu. Prav njegova zmaga v bitki pri Frigidu nad zadnjim proticesarjem, ki so ga podprli poganski pomočniki, je pomenila dokončno prevlado krščanstva. Kot ugotavlja avtor, sta na podlagi analize pisnih virov ok. leta 400 na slovenskem ozemlju zanesljivo izpričani krščanska skupnost v Emoni in Petovionu. Iz te dobe naj bi bila tudi kristlnica izkopana v Celeji in dva velika kristograma iz Vipote.

Osrednjim prispevkom simpozija sledijo še sklepna razmišljanja Adolfa Lippolda. Avtor analizira poglobljene rezultate posameznih prispevkov in doda še nekaj svojih misli v zvezi z bitko pri Frigidu in dogodki ob koncu 4. stoletja. Tako med drugim opozarja, da pri Teodozijevo vojni proti Evgeniju ni šlo v prvi vrsti za vprašanje vere, ampak predvsem za vprašanje oblasti, da je razplet bitke pri Frigidu za prostor med Oglejem in Sirmijem pomemben vsaj v toliko, da je odprl pot močnejšemu pokristjanjevanju in da Teodozij ob povišanju svojih sinov v cesarja konec 394 gotovo ni razmišljal o delitvi države - do cesar je dejansko prišlo po njegovi smrti -, saj je na smrtni postelji svoja sinova zaupal v varstvo vojskovodji Stilihonu in se tako skušal izogniti nevarnostim otroškega vladanja.

V spremnem delu knjige najdemo seznam okrajšav in ločeno kazalo osebnih in krajevnih imen.

Milan LOVENJAK

Marjeta Šašel Kos: *The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia / Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije*. Situla 35. Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 1997. ISBN 961-6169-07-6. 541 str., 1 karta, številne fotografije in risbe med tekstem.

V knjigi je predstavljena zbirka rimskih kamnitih spomenikov Narodnega muzeja Slovenije. Razdeljena je na dva dela, daljši uvod, ki je dvojezičen, angleško-slovenski, in katalog, ki je samo v angleškem jeziku. Oba imata ločen seznam literature.

V uvodnem delu, ki v veliki meri temelji na študiju arhivskih virov, muzejskih poročil, publikacij muzejskega društva in zgodovinskega društva za Kranjsko, avtorica predstavi nastanek in zgodovino muzejske zbirke rimskih napisov, nato pa oriše začetke epigrafske vede na slovenskem. Odlomke iz važnejših rokopisnih del in člankov, ki so razmeroma težko dostopni, avtorica navaja *in extenso*, med tekstem je tudi več različnega slikovnega gradiva.

Poleg osnovnih podatkov o razvoju muzeja, ki je bil ustanovljen

1821 kot "Kranjski stanovski muzej", 1827 preimenovan v "Landemuseum im Herzogthume Kranj", 1885 v "Deželni muzej Rudolfinum" in 1921 "Narodni muzej", obravnava usodo rimskih spomenikov pred ustanovitvijo muzeja, ko so jih predvsem vzdavali v cerkve in gradove, nato pa vse glavne osebnosti od 15. stoletja naprej, za katere vemo, da so se ukvarjali z rimskimi napisi najdenimi na današnjem slovenskem ozemlju. Izčrpnje obravnava predvsem humanista Avguščina iz Laškega (Augustinus Tyffernus), ki je konec 15. in v začetku 16. stoletja popisoval rimske spomenike, med domačini tudi polihistorja Janeza Ludvika Schönlebna in Janeza Vajkarda Valvazorja, ljubljanskega škofa Janeza Gregorja Dolničarja, Antona Tomaža Linhart, barona Žigo Zoisa in Valentina Vodnika, med ljudmi iz tujine, ki so napise osebno prepisovali ali jih posredno uporabljali v svojih delih pa predvsem humanista Wolfganga Laziusa z Dunaja, in Angleža Richarda Pocockea in Jeremiaha Mileasa. V nadaljevanju avtorica osvetli pomen ustanovitve muzeja za ohranjanje rimskih napisov na slovenskem. Prav neprimeren odnos do rimskih spomenikov v sami Ljubljani (Emona) in na drugi strani želja, da bi bili le-ti primerno razstavljeni, naj bi bila tudi med glavnimi povodi za ustanovitev muzeja.

Prvi rimski napisi so prišli v muzej že takoj ob ustanovitvi leta 1821, po zaslugi muzejskih delavcev pa se je nato zbirka stalno večala. Kamni iz Emone, z Iga in okolice Ljubljane so prihajali v Narodni muzej do začetka šestdesetih let 20. stoletja, ko je bil ustanovljen arheološki oddelek Mestnega muzeja, napise iz drugih krajev po Sloveniji pa so po drugi svetovni vojni pridobivali posamezni pokrajinski muzeji. Med najzaslužnejšimi osebnostmi, ki so pripomogle k večanju zbirke rimskih napisov v 19. st. in jih avtorica izčrpnje obravnava, so predvsem grof Franc Jožef pl. Hohenwart, Alfons Müllner in muzejski kustos Karl Dežman. Avtorica obravnava tudi način pridobivanja napisov, ki so v muzej prihajali bolj ali manj slučajno in neustreznost njihove nekdanje prezentacije v stenah muzejskih hodnikov.

V poglavju o zgodovini epigrafske vede na slovenskem avtorica analizira prizadevanja slovenskih zgodovinarjev 19. stoletja, kot sta Peter Hitzinger in Peter Petrucci, ki so rimske napise vključevali v svoje historične študije, in pomen starinoslovcev iz sosednjih dežel, ki so pri nas prepisovali rimske napise, predvsem graškega župnika Richarda Knabla in Tržačana Pietra Kandlerja. Velikega pomena je bila tudi topografska dejavnost Alfonsa Müllnerja, ki je veliko napisov na Kranjskem na novo odkril in veliko tudi pridobil za muzej.

Prelomnica za razvoj epigrafike na slovenskih tleh so bili vsekakor obiski nemškega antičnega zgodovinarja in epigrafika Theodorja Mommsena, o katerih je deloma ohranjena korespondenca. Mommsen je Ljubljano in nekatere druge kraje na slovenskem prvič obiskal leta 1857, ko si je tudi ogledal muzejsko zbirko napisov. Kot avtorica sklepa na podlagi korespondence z Etbinom Costo, je drugič obiskal Ljubljano leta 1866, zadnji njegov obisk pa je dokumentiran za leto 1874. Mommsen, ki je kritično, vendar popolnoma pravilno ocenil takratno stanje historičnih študij na Kranjskem, ki pač glede na razmere niti ni moglo biti boljše, je pripravil objavo vseh napisov v 3. zvezku zbirke "Corpus inscriptionum Latinarum" (CIL III 1863 dalje). Poleg njega so muzejsko zbirko obiskali tudi njegovi sodelavci Otto Hirschfeld, Alfred von Domaszewski in Anton von Premerstein, ki so sodelovali pri nadaljnjih zvezkih (CIL III Suppl. 1902). S to objavo so muzejski spomeniki prvič dosegli širšo strokovno javnost.

V prvi polovici 20. stoletja je za razvoj epigrafike na slovenskem pomemben predvsem Balduin Saria, ki je z izkopavanji v Trebnjem in Velikih Malencah pridobil številne nove napise za muzejsko zbirko. Mednarodno odmevna je bila njegova objava napisov odkritih na slovenskih tleh po 1902, ki jih je v knjigi "Antike Inschriften aus Jugoslavien" (1938) izdal skupaj z Viktorjem Hoffilerjem. Vodilna osebnost na področju epigrafike v drugi polovici 20. stoletja pa je bil vsekakor

Jaroslav Šašel, ki je v svojih historičnih, onomastičnih in drugih študijah ovrednotil številne napise iz muzejske zbirke. Pripravljaj je tudi projekt za nov muzejski lapidarij v Uršulinskem samostanu, ki pa ni bil realiziran.

Katalog napisov je avtorica razdelila na poglavja, ki so ločena po geografskem principu, vsako uvaja posebna historična študija. V posameznih poglavjih so skupaj obravnavani spomeniki iz Emone (št. 1-76), z Iga (št. 77-93), iz emonskega mestnega agra (št. 94-101), iz Atransa (št. 102-107), napisi iz svetišča Savusa in Adallute iz Save pri Podkrajju (št. 108-110), ostali napisi celejanskega mestnega agra (št. 111-113), Vranja pri Sevnici (št. 114-120), iz Nevioduna (št. 121-134) in njegovega mestnega agra (št. 135-151), iz Pretorija Latobikov (št. 152-174), Siscije (št. 175) in posebej miljniki (št. 176-181). Sledi poglavje, v katerem je po inventarni knjigi naštetu nenapisno gradivo iz lapidarija in poglavje, v katerem so obravnavani epigrafski spomeniki, ki danes veljajo za izgubljene.

Znotraj posameznih poglavij so spomeniki (z izjemo miljnikov) razdeljeni glede na posamezne zvrsti, kot je to običajno pri epigrafskih korpusih. Pri transkribiranju napisov je avtorica z rahlim odstopanjem uporabila sistem novejših zvezkov serije *Corpus inscriptionum Latinarum* za področje Španije (CIL II² / 14, 1995 in CIL II² / 7, 1995). Posamezni napisi so obravnavani po naslednji shemi: naslov, kamnina, opis spomenika, najdišče, inventarna številka, literatura, fotografija in včasih tudi risba, prepis latinskega teksta, prevod v angleščino, tekstnokritični aparat in izčrpen komentar, ki se zaključuje z datacijo. Kvalitetne fotografije Tomaža Lauka bralcu omogočajo preverjanje avtoričinega branja napisov.

Katalogu sledi seznam okrajšav in bibliografija, nato pa izčrpan epigrafski indeks. Karta najdišč je na straneh 110-111.

Poleg pričujoče izčrpe obravnave kamnitih spomenikov, je avtorica pripravila tudi strokovni načrt za novo ureditev muzejskega lapidarija. Po njeni zaslugi so bili vsi prej vzdani kamni izzeti iz sten hodnika v muzejskem pritličju in so sedaj skupaj z drugimi deloma že primerno razstavljeni na hodniku, del spomenikov pa še čaka na novo postavitev v steklenem paviljonu ob muzejski stavbi.

Milan LOVENJAK

Akten des IV. internationalen Kolloquiums über Probleme des Provinzialrömischen Kunstschaffens / Akti IV. mednarodnega kolokvija o problemih rimske provincialne umetnosti, Celje 8.-12. Mai / maj 1995. B. Djurić, I. Lazar (ur.). Situla 36. Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 1997. ISBN 961-6169-08-4. 262 str., 74 tabel.

Prispevki mednarodnega kolokvija se dotikajo različnih tem, predvsem datiranja, tipologije in simbolike nagrobnih spomenikov v Noriku, Panoniji, Meziji in Galiji Belgiki.

M. Šašel Kos (21-42) je predstavila konec noriškega kraljestva in nastanek provinc Norika in Panonije. Osvetlila je proces urbanizacije Panonije, ki se je pričela pod Vespazijanom. Tema študije B. Djurića (73-86) je bila trgovina z marmorjem v Noriku in Panoniji. V antiki je bil kamen iz lokalnih kamnolomov redko daleč transportiran. V tem smislu lahko govorimo o lokalnih, regionalnih in nadregionalnih kamnolomih. Znotraj njih je potekala polindustrijska in standardizirana proizvodnja. Distribucija je bila odvisna od materiala in možnosti poceni transporta iz kraja izdelave do kraja prodaje. Model lokalnih kamnolomov za lokalne centre je bil primeren za Norik, ki ima lastne vire marmorja. V Panoniji, ki teh nima, je moral biti marmor uvožen. B. Djurić je dokazal, da je bil v Panonijo importiran pohorski marmor. Glavna trgovska žila noriških (pohorskih) kamnolomov marmorja je bila Drava. Najpomembnejši trgovski center je bila Petoviona. To dokazujejo arhitektonske značilnosti panonskih spomenikov, ki kažejo

velike podobnosti s petovionskimi spomeniki ne le glede stel temveč tudi sarkofagov in pepelnice (tudi M. Vomer Gojkovič, 131-133). Manj pomemben center je bila Celeja s svojo potjo po Savinji in Savi. Ta trgovska pot je dokumentirana s korpusom spomenikov Nevioduna, Andautonije in verjetno tudi Siscije.

Več prispevkov se je dotikalo Šempetra v Savinjski dolini (J. Kastelic, 9-20; F. Glaser, 127-130; V. Kolšek, 135-140; P. Kranz, 141-149; E. Pochmarski, 197-206). Avtorji so predstavili nove poglede na celoten korpus spomenikov, na njihove delavnice in njihove datacije. Zanimiva je študija F. Glaserja, ki je predstavil grobnico Spectania Secundija v povezavi z Avrelijevo stelo iz Celja v luči Izidinega kulta.

Korpusa nagrobnih spomenikov Akvinka, predvsem stel, so se dotikale tri študije; M. Németh (171-174) je predstavila njihovo tipologijo, A. R. Facsády (103-106) je analizirala nagrobne stele iz muzeja, P. Zsidi (247-255) pa je predstavila novo odkrit nagrobnik. S svojim prispevkom je S. K. Palágyi (175-181) predstavila fragment z upodobitvijo voza iz muzeja v Eisenstadtu. Analogije zanj je našla med panonskimi spomeniki druge polovice 2. st. (Zsámbék, Akvink, Tök, Czákvár). Novo odkriti rimski spomeniki (miljnik, nagrobniki in sarkofag) na prostoru Barbarika (današnja Slovaška) imajo analogije v noriških in severnopanonskih centrih ob limesu (K. Kuzmová, 161-164.). S spomeniki znotraj legijskih utrdb sta se ukvarjala P. Dyczek (87-93) in K. Szyrmai (223-228). P. Dyczek je predstavil najdbe iz valetudinarija (bolnice) legijskega tabora v mestu Nove - kip ležeče nimfe, glavo Asklepja in fragment glave cesarja Maksimina Tračana. Njegovi kipi so zelo redki, kajti doletelo ga je izbrisanje spomina (*damnatio memoriae*). Tu je bil fragment del nasutja ceste, ki je nastala v avrelijanskem času.

Več študij je posvečenih posameznim ikonografskim upodobitvam. Predstavljene so upodobitve Narcisa (M. Mattern, 165-170), Medeje (H. G. Frenz, 119-126), Herkula (M. Sanader, 207-212), Atisa (G. Bauchhenß, 43-51), erotov (U. Steinklauber, 219-222) itd. Nekaj študij se je dotikalo rimske religije. Predstavljeni so bili fragmenti Jupitrovih kipov iz legijske trdnjave pri Akvinku (K. Szyrmai, 223-228) in Jupitrovega stebra iz Maastrichta (T. A. S. M. Panhuysen, 183-196). Jupitrovi kipi so bili, tako kot kipi Kapitolske triade in cesarskega kulta, praviloma oficialne donacije.

Zanimivi so prispevki, ki so se dotikali bolj sociološko - etnične komponente, ki jo je mogoče razbrati z rimskih kamnitih spomenikov. K. R. Krierer, (151-159) je predstavil problematiko lasnih čopkov na rimski plastiki. Barbari s čopki, gre za Germane, so pogosto upodobljeni na rimski triumfalni plastiki, prisotni so na Trajanovem stebru in stebru Marka Avrelija. Na nagrobnikih so ti lasni čopki simbol, ki ga lahko povežemo z individualnostjo; lasje in brada so že od nekdaj simbol sile in moči. Y. Freigang (107-117) je predstavila obleko in druge attribute na nagrobnikih v severovzhodnem delu province Galije Belgike, s katerimi je izraženo etnično poreklo in socialni status lastnikov nagrobnikov. Zelo zanimiva je tudi študija E. Walde (243-246), ki je predstavila pomen upodobitev žensk z zvikom. Te upodobitve so pogoste na sarkofagih z upodobitvami letnih časov. Prisotne so na samem sarkofagu ali na pokrovu sarkofaga. Datirane so v čas od 30. let 3. st. dalje. Tedaj je očitno dobila ženska drugačen pravni položaj, ki ga je lahko tudi izrazila.

V poseben segment znotraj omenjenih tém kolokvija lahko uvrstimo študijo o viru *Passio Sanctorum IV Coronatorum* M. Tomovića (229-239), ki opisuje usodo štirih kiparjev, kristjanov, ki so delali v cesarskih kamnolomih porfirja v Panoniji. Gre za kompleksno zgodbo sestavljeno iz historičnih, literarnih in mitoloških komponent, ki se med seboj dopolnjujejo. Na številna vprašanja, ki jih vir postavlja, lahko odgovorimo z arheološkimi in geološkimi dokazi. Ležišča porfirja in marmorja v Panoniji in Meziji ne obstajajo. Porfir je na to območje uvožen iz egipčanski cesarskih kamnolomov. Avtor opozarja, da arheologi velikokrat zanemarjamo neobjektivnost antičnih

avtorjev, saj je bil namen avtorja te *Passio* predvsem propaganda superiornosti krščanstva nad rimskim poganstvom.

Akti mednarodnega kolokvija predstavljajo zanimive teme, ki so aktualne pri študiju rimske provincialne umetnosti in njene izpovednosti. Predstavljene so skupine spomenikov, ki jih lahko datiramo v čas od 1. do konca 3. ter še v 4. st. (študija M. Tomovića). Rimski sepulkralni, votivni in drugi spomeniki so zakladnica informacij, ki skriva odgovore na še mnoga vprašanja glede trgovine, problema delavniških krogov ter socialnih in etničnih vprašanj antičnega sveta. Na nekatera od postavljenih vprašanj lahko dobimo odgovore že v pričujočih aktih.

Barbara NADBATH

Milan Lovenjak: *Inscriptiones Latinae Sloveniae I. Nevioudunum*. Situla 37. Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 1998. ISBN 961-6169-09-2. 405 str., ilustr.

Knjiga, ki prinaša zgodovinsko-arheološki pregled o rimskem municipiju Nevioudunu in njegovem mestnem območju ter celoten korpus rimskih napisov Dolenjske in Bele Krajine, je nastala na osnovi disertacije, ki jo je avtor zagovarjal na Inštitutu za antično zgodovino in epigrafiko na dunajski univerzi. V knjigi so prvič zbrani vsi rimski napis tega prostora, objavljeni z dobrimi fotografijami, ki jih je napravil Tomaž Lauko.

Antično mesto Nevioudunum je locirano na mesto Drnovega pri Krškem in je edino od rimskih avtonomnih mest v Sloveniji (druga tri so še Emona, Celeja in Petoviona), katerega razvoj je bil s pozno antiko prekinjen, njegovo vlogo v tem prostoru pa je prevzelo Novo mesto. Krško leži nekaj proč od nekdanjega Neviouduna, pomembnejše Brežice pa so še bolj oddaljene od antičnega mesta. Nevioudunum torej ni prekrilo moderno mesto, ki bi uničilo večino ostankov antičnega, žal pa ni imel te sreče, da bi bil kljub za raziskave ugodnejšim pogojem kot našeta druga mesta v Sloveniji dobro arheološko raziskana. Tako naše vedenje o tem mestu ostaja zelo fragmentarno; Milan Lovenjak je vse te fragmente skrbno zbral v izpovedno celoto, zelo veliko podatkov o življenju v Nevioudunu pa nudijo prav rimski napis, ki so eden pomembnejših virov za zgodovino mesta. Poleg orisa pozne prazgodovine tega prostora in orisa celotne zgodovine mesta in njegovega teritorija do njegovega propada v pozni antiki nam knjiga prinaša še zanimivo in pestro zgodovino raziskav, posebej epigrafskih.

Nevioudunum je nastal v flavijskem času, verjetno za vlade Vespazijana, ki je po prevzemu oblasti, ki ni potekal brez bojev, več mest v imperiju, posebej tistih, ki so ga v boju za oblast podprla, povzdignil na status rimskega municipija ali kolonije. Druga pomembna rimskodobna naselbina na Dolenjskem je bil Pretorij Latobikov (*Praetorium Latobiorum*, zdaj Trebnje), važna občestna postaja in postaja konzularjevih beneficiarjev, neke vrste finančne in cestne policije. Postaja je bila še posebej pomembna, ker je bila locirana v bližini meje med provinco Panonijo (kamor je dolenjski prostor sodil) in Italijo s prvim italjskim mestom Emono. Največ rimskih kamnov izvira iz teh dveh naselbin. Najdišča rimskih napisov so sicer raztresena po celi Dolenjski in Beli Krajini, vendar jih je bilo v nekaterih krajih najdenih več kot v drugih, tako npr. v Čatežu ob Savi, Črnomlju in Loki pri Črnomlju, v Mokricah, Podzemlju, Ribnici, Stični, Velikih Malencih in Zgornji Pohanci, kar nedvomno pomeni, da moramo v njih oz. v njihovi bližini iskati pomembnejše rimskodobne naselbine vaškega tipa. Že zgolj topografska razprostranjenost napisov veliko pove o rimski poselitvi tega prostora.

Omenjenemu uvodnemu zgodovinskemu delu na 30 straneh, ki je opremljen z dvema zemljevidoma, sledi korpus napisov z izčrpnimi komentarji, ki obsega večji del knjige (str. 31-375). Napis so topografsko razporejeni v pet večjih skupin: Nevioudunum, nevioudunski mestni teritorij, Pretorij Latobikov,

Bela Krajina, posebno skupino pa tvorijo miljniki. Na koncu knjige sta seznam literature in kratic ter izčrpní epigrafski indeksi. V okviru vsake enote so napis razvrščeni tematsko: na prvem mestu so votivni spomeniki, torej raznim bogovom in božanstvom posvečeni oltarji, tem sledijo vladarski, gradbeni in počastilni napis (če obstajajo), tem pa nagrobni spomeniki, ki jih je največ. Manjši del teh napisov hrani lapidarij v Narodnem muzeju Slovenije (ki je bil nekoč Kranjski deželni muzej), nekaj jih hranijo dolenjski in belokranjski muzeji (Dolenjski muzej v Novem mestu, Pokrajinski muzej Brežice, Belokranjski muzej v Metliki), nekaj jih je vzdanih po cerkvah, gradovih in hišah, posvetilo Mitri iz Mitreja v Rožancu pa je vzdano v živo skalo baje nekdanjega kamnoloma, ki so ga že v rimski dobi opustili.

Marsikateri rimski napis nam nudi zelo zanimive informacije o življenju v manjšem provincialnem mestu, kakršen je bil Nevioudunum, o življenju v živahni obmejni naselbini v Pretoriju Latobikov ali pa v manjših vaseh in zaselkih, kjer rustikalni nagrobniki pričajo hkrati o revnejšem življenju staroselskega prebivalstva, odmaknjem od glavnih poti, vendarle pa tudi o njegovi relativni romanizaciji, ki se kaže že v tem, da so si dali postaviti kamnit rimski nagrobnik. Napis vsebujejo poleg imen, ki so bodisi staroselska, bodisi latinska, tudi za rimske nagrobnike običajne ustaljene formule kot npr. *vix(it) ann(os)* (živel je ... let), *D(iis) M(anibus)* (Božanskim Manom) ali *h(ic) s(itus) e(st)* (tukaj počiva), če naštejemo le tri zelo pogoste.

Zanimiva skupina napisov so posvetila Jupiteru in morda še kakšnemu drugemu bogu ali Geniju kraja (*Genius loci*) konzularjevih beneficiarjev, ki so imeli močno postojanko tako v Nevioudunu kot posebej tudi v Pretoriju Latobikov. Beneficiariji (legijski vojaki višjega čina, ki so bili oproščeni določenih obveznih del) so opravljali funkcije policije, varnostnikov in finančne policije in so bili prisotni v provincah ne pa v Italiji, zato jih v Emoni ni najti. Imeli so navado v Jupitrovem svetišču postavljati posvetila Jupiteru in včasih še drugim božanstvom, ko so nastopili ali zamenjali službo. Veliko njihovih napisov je zato datiranih, kar je zelo važno za preučevanje paleografije napisov. Poleg onomastike so napisi posebej važen vir za vojaško zgodovino, posamezne informacije pa odlikavajo tudi vsakdanje življenje na raznih ravneh, tako npr. počastilni napis za Tita Epija Latina, ki je bil eden od dveh županov mesta Neviouduna. Po ugledni prokuratorski karieri širom po imperiju mu je mesto, v katerem se je morda rodil, postavilo na javnem mestu počastilno ploščo. Ali pa, npr. napis učitelja gramatike ali grščine, Gaja Marcija Cejlerja, ki se je v Nevioudunu ubadal s tedanjjo mladino.

Knjiga je neobhodna za študij Dolenjske in Bele krajine v rimski dobi.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Deposke in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem / Hoards and Individual Metal Finds from the Neolithic and Bronze Ages in Slovenia I. B. Teržan (ur.), Katalogi in monografije 29. Narodni muzej, Ljubljana 1995. ISBN 961-6169-05-X. 333 str., 49 slik, 180 tabel.

Deposke in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem / Hoards and Individual Metal Finds from the Neolithic and Bronze Ages in Slovenia II. B. Teržan (ur.), Katalogi in monografije 30. Narodni muzej, Ljubljana 1996. ISBN 961-6169-05-X. 281 str., 67 slik, 19 tabel med besedilom, 2 prilogi.

Obširno delo je izšlo v dveh zvezkih. Prvi del vsebuje katalog posameznih najdb in depojev ter tabele, v drugem delu so zbrane strokovne študije. Te odpirajo nove poglede na vrsto vprašanj; tako na vprašanja glede poselitve kot na vprašanja tehnološke, metalurške, trgovske in kulturne, predvsem pa religiozne narave.

Depojske najdbe kot stalno prisotna tema prazgodovinske arheologije so v teh študijah pokazale svojo novo podobo. P. Turk je v študiji o dataciji depojev (študija temelji na slovenskih depojih, v obzir pa jemlje celotno območje od Caput Adriae do Panonije) podal vrsto zanimivih novosti. Vzpostavil je štiristopenjsko shemo. Pri tem se je navezoval predvsem na delo H. Müller-Karpeja in K. Vinski Gasparini. Novost predstavlja upoštevanje strukture inventarjev depojev ter njihova interpretacija, kajti na osnovi strukture inventarjev je depoje opredelil kot materialno ostalino religiozne sfere prazgodovinskih skupnosti. Pri tem je razlikoval med manjšimi in večjimi depoji mešane sestave, depoji, sestavljenimi izključno iz srpov in depoji, sestavljenimi izključno iz ingotov (tudi P. Čerče, P. Turk 1996, 7-30.). Inventar depojev se je izkazal za standardiziran repertoar predmetov in njihovih kombinacij. Repertoar depojev mešane sestave lahko razumemo kot odsev neke skupnosti. Vseboval je več komponent. Moška komponenta je predstavljena z orožjem in orodjem, kar poudarja vlogo moškega kot bojevnik in rokodelca. Ženska komponenta je zastopana z manjšim deležem nakitnih predmetov in srpov, kar predstavlja vlogo ženske v poljedelski dejavnosti in reprodukcijskem procesu. Tretja komponenta, ki jo vsebujejo depoji, je metalurško - demiurška. Zastopana je s celo vrsto izdelkov od surovcev iz različnih tehnoloških faz, prek ingotov in polizdelkov ter odpadnega materiala - razlomljeni, fragmentirani in neuspeli izdelki.

V prvi stopnji po P. Turku (predvsem srednjeevropska stopnja Bd D) so prisotni manjši depoji mešane sestave, ki vsebujejo dobro ohranjene oz. cele predmete. Njihova sestava po P. Čerčetu in P. Turku spominja na vsebino bogatih moških grobov Čaka kulture. V drugi stopnji po P. Turku (Ha A1) se pojavijo veliki depoji mešane sestave, ki so praviloma močno fragmentirani. Glede na repertoar predmetov je v tem času slovenski prostor navezan na panonsko - karpatsko območje, kar potrjujejo tudi arheometrične analize (N. Trampuž Orel 1996, 165-242.). Nekatere najdbe glede na oblikovne in kemijske značilnosti dokazujejo, po mnenju N. Trampuž Orel, povezave tudi s sredozemskim prostorom. Ti predmeti so: fragment ingota iz depoja Hočko Pohorje, kladivo iz depoja Hudinja itd. Tretjo stopnjo po P. Turku (Ha A2 in Ha B1) tudi označujejo veliki depoji mešane sestave. Bistveno se spremeni njihova razprostranjenost in repertoar darovanih predmetov. Depoji so se pričeli številneje pojavljati na zahodu, medtem ko je v vzhodni Sloveniji njihovo število zamiralo. Med inventarjem se je povečal delež ingotov, ki so praviloma razkosani. N. Trampuž Orel je, za razliko od P. Turka, v njih videla predvsem sistem razpečevanja kovine. Za ta čas so značilne velike spremembe v metalurgiji. Prisotne so zlitine bron s svincom, kosotrom ter nečistočami kot so antimon, nikelj in arzen. Te spremembe so bile rezultat izkoriščanja novih rudišč, kot tudi novih tehnoloških pristopov. Za te spremembe je N. Trampuž Orel videla vzpodbude na apeninskem polotoku. Posebnega zanimanja so bili deležni depoji v bližini ali sami notranjosti naselbin (B. Žbona Trkman, A. Bavdek 1996, 31-72. U. Furlani 1996, 73-88. N. Trampuž Orel). Pojavljajo se v naselbinah, katerih razcvet je povezan prav z metalurškimi spremembami. Četrto stopnjo po P. Turku (Ha B2) je zaradi majhnega števila depojev na prostoru Slovenije težko definirati. Na sosednjih območjih pa je P. Turk uspelo, glede na strukturo inventarjev, identificirati več regij - centralnobalkansko s fibulami tip Golinjevo in drugim nakitom, italško z uhatimi sekirami in enozankastimi fibulami z listastim lokom, trakokimerijski vplivi pa se kažejo s pojavom raznih elementov konjske opreme.

Novost pri raziskovanju prazgodovinski kovinskih obdobj predstavlja študija posameznih najdb, kot samostojne in zelo pričevalne skupine najdb. I. Šinkovec je s katalogom in kronološko opredelitvijo pokazala, da so posamezne najdbe prisotne skozi daljše časovno obdobje, od bakrene vse do konca pozne bronaste dobe. Repertoar odloženih predmetov ni tako bogat in raznolik kot pri depojih; prisotno je predvsem orožje. Gre za dobro

ohranjena bodala, meče in sekire. I. Šinkovec je poleg kronološke kontinuitete iz bakrene dobe do konca bronaste dobe ugotovila tudi zakonitosti glede njihovega odlaganja. V tem pogledu je ločila tako imenovane vodne in gorske najdbe. Najštevilnejše so najdbe iz vodnih okolij - najdbe iz rek, rečnih bregov, potokov, barij in močvirij. Med temi najdbami so posebej zanimivi meči zapičeni v rečno strugo oz. breg - meč iz Belega potoka pri Mihovem ter meč iz Save pri Krškem itd. Te najdbe nedvomno dokazujejo, da je treba posamezne najdbe uvrstiti v okvir religiozne sfere; medtem ko depoji predstavljajo daritev skupnosti, so posamezne najdbe daritev posameznika. Gre za očiščevalne rituale in simbolično odpravljanje nečistega po bitki, uboju, zmagi ali porazu. Gorske oz. hribovske najdbe, ki so bile odkrite poleg gorskih prelazov (npr. na Kobariškem Stolu in Strmci pri Predelu) je povezala s prazgodovinskimi potmi in prelazi. Interpretirala jih je kot zaobljubne darove in darove za priprošnjo za srečen prehod in povratek. Najdbe s planot je povezala s transhumantnim pašništvom, kar tudi ne izključuje ritualne odložitve predmetov.

Pred seboj imamo torej knjigi, ki predstavljata pomemben doprinos k študiju depojskih in posameznih najdb ter odpirata novo poglavje tovrstnih študij. Za zaključek lahko citiram urednico B. Teržan: "Predstavljen je torej ves ustvarjalni cikel, ki pa se perpetuira z zaključnim dejanjem deponiranja teh predmetov - te znova "mrtve narave", vrnjene zemlji. Ta aspekt dopušča hipotezo, da je vloga tovrstnih depojev v religiozni sferi, namreč v simbolnem prikazovanju in perpetuiranju bipolarnega in cikličnega principa - življenja in ustvarjanja, narave in kozmosa".

Barbara NADBATH

Ljudmila Plesničar Gec: *Antične freske v Sloveniji I | The Roman Frescoes of Slovenia I*. Katalogi in monografije 31. Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 1997. ISBN 961-6169-10-6. 357 strani, 114 barvnih tabel in fotografij.

Monografija o antičnih freskah je nastajala skozi dolga desetletja raziskovanj v antični Emoni, ko je avtorica ob presenetljivih odkritjih spoznavala potrebo po monografski obdelavi emonskih stenskih slikarjev in želela razširiti z odkritji iz Petovione in Celeje. Ob tesnem sodelovanju akademskega slikarja in restavratorja Veljka Tomana, ki je domala ves čas tvorno sodeloval pri raziskovanjih fresk in njih konservacijskih postopkih, je tako nastalo delo, ki sicer ni v prvotno zastavljenem obsegu, kot avtorica priznava sama, je pa prvo te vrste v slovenskem prostoru.

Prvi del je posvečen emonskim freskam. V predgovoru izvemo o ciljih publikacije in o problematiki raziskovanj stenskih slikarjev antičnih urbanih centrov; vključuje tudi kratek zgodovinski pregled raziskav. Sledi zapis o raziskovanju Emone in najdbah fresk, načinu ohranjanja ter o problematiki konservacije oz. rekonstrukcijskih del.

Poglavje o antični arhitekturi je zgolj informativno in bazira na raziskavah nekaterih velikih antičnih mest, predvsem Pompejev. Sledi krajše razmišljanje o stanovanjski arhitekturi na področju Slovenije, ki se prvenstveno omejuje na raziskave Emone in nas zelo na kratko seznanja z njenimi urbanističnimi značilnostmi na podlagi primerov 15. in 30. stanovanjske inzule.

V poglavju o rimskem stenskem slikarstvu avtorica splošno oriše slogovne značilnosti rimskega slikarstva in nazadnje poskuša stilno in časovno razvrstiti freske iz slovenskih antičnih najdišč. Sledi časovno opredeljevanje posameznih slikarjev, ki pa ga avtorica v pričujočem delu ne naslanja na arheološko evidenco oziroma v nekaterih primerih, npr. v času markomanskih vpadov in pohoda Maksimina Tračana preširoko začrta in podpre le s pisnimi viri. Temu seveda gotovo botruje stanje raziskav, ki je predvsem v primeru emonskega gradiva skorajda popolnoma zastalo.

Sledi prispevek Veljka Tomana, ki predstavi tehnične posebnosti antičnega stenskega slikarstva. Posebej pomembni so prispevki o ometih, pripravah maltnih podlag, načinih glajenja, dodajanju organskih snovi; vse trditve so podprte z znanstvenimi raziskavami doma in v svetu, ter nazadnje še preverjene v antičnih pisnih virih, predvsem z zapisi pri Vitruviju. Izčrpna so poglavja o barvilih in tehnične podrobnosti o antičnem freskantstvu in tempera tehnikah.

Sledi katalog fresk iz Emone, ki se začne z južnim delom mesta odkopanim na začetku preteklega stoletja pod vodstvom W. Schmidu. Ostanke obravnavanih slikarij hrani Narodni muzej Slovenije. Poleg fresk delo v posameznih primerih prinaša tudi mozaike, ki so sicer že bili objavljeni in so le posredno v kontekstih osnovne teme. Vsekakor pa so v veliko pomoč barvno označeni obravnavani prostori na tlorisu pripadajoče inzule. V vsakem primeru so opisani ornament in osnovne barve, tehnika slikanja in sestava ometov. Opredelitvi in analogijam pa sledijo datacije, ki žal niso podprte z obravnavami pripadajočega arheološkega gradiva. Vsakemu primeru sledi slikovna priloga, barvna in risarska rekonstrukcija obravnavanega prostora. V posameznih primerih so tlorisi obravnavanih inzul prostora povzeti po Schmidu, kar je zaradi starih, seveda še nemških imen ulic (str. 65) slaba rešitev, ki bi jo bilo gotovo že zaradi izjemno razkošne likovne opreme dela vredno uskladiti. Sledi katalog barvnih preslikav originalnih odlomkov fresk Schmidovih izkopavanj iz zapuščine Marte Meterc Ložar. Prvi del se zaključuje z gradivom, ki je prišlo na dan po letu 1945 z raziskovanji avtorice in je shranjeno v Mestnem muzeju v Ljubljani. Zadnje poglavje prvega dela zaključuje kratek pregled štukaturnega okrasa in nekaj zgrafitov.

Druga knjiga je posvečena freskam iz Celeje in Petovione. Predstavljene so posamezne najdbe brez pravih historičnih in arheoloških kontekstov. Posebej gradivo iz ptujskega pokrajinskega muzeja obsega izključno stare najdbe, ki so največkrat pomanjkljivo dokumentirane.

Knjiga je razkošno opremljena, teksti so v celoti prevedeni v angleščino in prav zaradi usklajenosti in znanstvene metodike je velika škoda, da barve niso bile merjene z barvnimi lestvicami, kar bi gotovo veliko doprineslo k verodostojnosti reproduciranih slikarij. Tuji bralci bodo gotovo močno pogrešali splošne historične uvode k politični in teritorialni pripadnosti obravnavanega prostora, domači pa splošne tekste o antičnem stenskem slikarstvu kot neločljivem delu rimske arhitekture. Posebej vredno bi bilo dodati takšno poglavje zato, ker je publikacija o freskah prva te vrste v slovenskem prostoru in jo bodo zagotovo uporabljali poleg arheologov tudi številni drugi raziskovalci. Čisto metodološko pa na začetku (skupaj s karto današnjega slovenskega prostora v antiki) manjka tudi kratek pregled zgodovine raziskav Emone in splošna pregledna bibliografija, ki bi bila nujna tudi za Celejo in Petovijo v drugem delu. To avtorici, glede na njeno izjemno obsežno raziskovalno delo in bibliografijo, ne bi predstavljajo posebnega truda, bralcem pa bi bilo v velikansko oporo, obsežno predstavljeno delo pa bi dobilo nujno potrebne metodološke in historične kontekste.

Verena PERKO

Andrej Šemrov: *Slovenia. Coinage and History.* Narodni muzej, Ljubljana 1996. ISBN 961-6169-02-5. 110 str., veliko ilustracij.

Poleti 1992, leto dni po osamosvojitvi Slovenije, je sodelavec Numizmatičnega kabineta Narodnega muzeja Slovenije, Andrej Šemrov v času olimpijskih iger v Barceloni pripravil zelo zanimivo in poučno razstavo o zgodovini Slovenije skozi denar, ki je bila na ogled v Sabadellu pri Barceloni. Katalog o razstavi, ki ga je napisal, je izšel v katalonščini in španščini. Razstava

se je še istega leta selila v Villafranco del Penedes in Ljubljano, leta 1994 je bila v Seville, 1996 v Kölnu, 1998 v Luxemburgu, 1999 v Münchenu in 2000 v Stockholmu. Poleg omenjenega kataloga jih je izšlo še pet: v španščini (1994) in angleščini (1996); v nemščini sta izšli dve zelo okrajšani izdaji (1998, 1999), v švedščini pa manj okrajšana (2000), vendar bistveno krajša od španske in angleške.

Knjiga, za katero je kratek uvod napisal Peter Kos, je razdeljena na dva dela: prvi del obsega kratko zgodovino današnjega slovenskega prostora od kamene dobe do sodobnosti, drugi del pa je katalog predmetov, ki so bili razstavljeni. Zgodovinski del je razdeljen po obdobjih na 10 poglavij, od prazgodovine, rimske dobe, časa selitev ljudstev prek srednjega veka in modernega obdobja vse do kraljevine Jugoslavije, 2. svetovne vojne in povojnega časa. Zadnji dve poglavji sta posvečeni slovenskim medaljerjem, eno numizmatiki kot znanstveni vedi v Sloveniji. Sledi katalog, v katerem so predmeti navedeni z vsemi osnovnimi podatki (od kod izvirajo, kje se hranijo, inv. št., kratek opis in literatura), vsakemu je dodana fotografija. Knjigo zaključuje seznam najvažnejše uporabljene literature in seznam publikacij Numizmatičnega kabineta NMS.

Zgodovina Slovenije je bila najprej zgodovina tega prostora pred prihodom Slovanov. Tako ji sledimo od najzgodnejših oblik plačilnih sredstev, bronastih ingotov in drugih predmetov iz zakladnih najdb bronaste dobe, prek rimskega republikanskega in keltskega denarja in različnih srednjeveških kovov do jugoslovanskega dinarja in slovenskega tolarja. Zgodovina neke dežele se lahko kaže na poseben način in z določenega zornega kota tudi skozi denar, ki je v njej krožil, kar je še posebej zanimivo za politično in ekonomsko zgodovino tega prostora. Da bi deželo spoznali tudi s kulturnozgodovinskega vidika, je avtor vključil v razstavo nekaj predmetov, ki niso bili povezani s plačevanjem, takšne, ki najbolj značilno predstavljajo posamezna zgodovinska obdobja. Tako so si obiskovalci lahko ogledali Vaško situlo in iz dodane risbe vseh treh figuralnih pasov dobili vpogled v tedanja z religioznimi obredi povezana slavja, morda pogrebne igre ali druge svečanosti. Sele v pozni železni dobi je na ozemlju današnje Slovenije začel krožiti pravi denar, zahodno in vzhodnonoriški (= tavrški) srebrniki izdelani po grško-makedonskem novčnem sistemu, ki so odražali politično in ekonomsko neodvisnost tu živečih keltskih plemen. Hkrati s temi novci pa je bil najden tudi rimski republikanski denar, ki dokazuje trgovino med njimi in Rimljani in hkrati pomaga datirati sicer kronološko težko opredeljive keltske novce.

Najzgodnejši novčni depo z ozemlja Slovenije je depo republikanskih novcev iz druge polovice 2. st. pr. Kr., zakopan na Knežaku v času rimskih vojaških pohodov v širše zaleđe Akvileje. Za ilustracijo rimske dobe so bili poleg značilnih novčnih najdb kot npr. izbor redkih zlatih novcev, zakladne najdbe iz 253 po Kr. iz Nevioduna in vojaške blagajne, zakopane pred 310 po Kr. iz Čenturja nad Kopro, razstavljeni še drugi predmeti. Napis iz Spodnjih Gameljn pri Ljubljani omenja oporoko Cezernija Primitiva in žene Olike Primile, v kateri sta društvu rokodelcev volila 200 denarijev za oskrbovanje njunega groba. Emonske meščane, pozlačen bronast nagrobni kip, je ena najpomembnejših rimskih najdb iz Emone. Med drugim so bili razstavljeni tudi lepo rimsko steklo in zakladna najdba poznorimskih tehtnic z utežmi s Polhograjske gore. Vse besedilo spremljajo nazorni zemljevidi, ki pojasnjujejo vsakokratno etnično-politično situacijo.

Podobno na kratko je predstavljena tudi zgodovina tega prostora v srednjem veku. Po krajši fazi naturalnega gospodarstva po prihodu prvih slovanskih plemen, ki denarja niso poznala, se v srednjem veku spet prične kovanje denarja, predvsem v času od 12. do 14. st., v kovnicah v Ljubljani, Kamniku, Slovenj Gradcu, Celju, Ptuj, Brestanici, Sv. Križu, Brežicah, Čatežu, Otoku in Kostanjevici, in sicer akvilejskih denarjev ter brižinskih in dunajskih pfenigov.

Podobno je prikazan ves razvoj denarništva do avstroogrškega

denarja in pojava bankovcev leta 1759, do jugoslovanskega dinarja, partizanskih plačilnih sredstev in današnjega tolarja. Ta kratek pregled zgodovine slovenskega prostora skozi tu najden denar je zanimiv za tujo strokovno in širšo javnost, zelo poučen pa je tudi za domačega bralca, saj mu nudi kratko in izčrpno informacijo o zgodovini denarja v naši deželi.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Peter Kos, Andrej Šemrov: *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien*. Teil III. Kommission für Geschichte des Altertums der Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz; Numizmatični kabinet Narodnega muzeja Slovenije, Ljubljana, Berlin 1995. ISBN 3-7861-1736-5. 598 str., pril. karta. (FMRSI III).

Andrej Šemrov: *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien*. Teil IV. Kommission für Geschichte des Altertums der Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz; Numizmatični kabinet Narodnega muzeja Slovenije, Ljubljana, Berlin 1998. ISBN 3-7861-1820-5. 506 str., 3 tabele, pril. karta. (FMRSI IV).

Leta 1988 sta izšla prva zvezka knjige *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien* (FMRSI I in II) avtorja Petra Kosa, ki je zajela antične novce najdene na območju današnje Slovenije do leta 1985. Leta 1995 je izšel tretji zvezek, ki je nadaljevanje prvih dveh. V njem sta avtorja Peter Kos in Andrej Šemrov objavila 7638 novih antičnih, večinoma rimskih novcev, ki so bili odkriti v desetletnem obdobju, oziroma do leta 1994. Le tri leta kasneje pa je avtor Andrej Šemrov predstavil javnosti četrti zvezek, ki vključuje 5770 novih novčnih najdb, med njimi tudi najdbe s 95 do tedaj še nepoznatih najdišč. Knjigi sta rezultat projekta Antični novci z območja Slovenije, ki ga je vodil Numizmatični kabinet Narodnega muzeja Slovenije in financiralo Ministrstvo za znanost Republike Slovenije. V vseh zvezkih so izvzeti keltski novci, ki so bili objavljeni že leta 1977 (P. Kos, *Keltische Münzen Sloweniens*, Ljubljana). Keltski novci, ki so bili odkriti v zadnji četrtini stoletja, bodo objavljeni tudi tokrat posebej, v drugem zvezku Keltskih novcev Slovenije.

Oba zvezka FMRSI oblikovno sledita tradiciji FMRD (*Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschland*). Novci so navedeni v okviru najdišč, ki si sledijo v smislu upravne razdelitve Slovenije po občinah. Najdišča so oštevilčena z zaporednimi številkami, prav tako so oštevilčeni posamezni novci znotraj najdišča, kar omogoča lažje citiranje. Novci znotraj ene najdiščne celote so organizirani po vrsti najdbe; posamična, grobna ali zakladna. Vsak novec je opisan po numizmatičnih standardih: nominalna vrednost, datacija, kovnica, referenčna literatura. V opombah so navedeni točnejši najdiščni podatki, morebitna literatura, če je bil novec že objavljen in posebnosti.

Pri prebiranju knjige FMRSI III lahko ugotovimo, da največ novcev izvira iz antičnih urbanih naselij Emone, Celeje (predvsem iz reke Savinje) in Petovione, kar je tudi odraz številčnejših in večjih gradbenih posegov v današnjem času. Novci teh treh mest predstavljajo več kot polovico vseh objavljenih novcev. Kot bi lahko že pričakovali, večji del gradiva datira v pozno imperialno obdobje, predvsem v 3. in posebno v 4. stoletje, najbolj zastopani kovnici sta Aquileia in Siscia. Zelo malo je gradiva iz poznejših obdobij, na novo je bilo odkritih 5 gotskih novcev iz 5. in 6. stoletja in le malo več bizantinskih, ki sodijo v čas od 5. do 10. stoletja. Pozornost pritegne kar nekaj novih zakladnih najdb. Najstarejša najdba s Knežaka (53/2) je vsebovala 386 republikanskih asov. Zaklad pomeni nov člen pri proučevanju rimskega prodora na Balkan, saj zakop najdbe sodi v čas punskih vojn, okoli leta 146 pr. Kr. Majhna, toda nič manj pomembna, je najdba iz Ljubljane iz insule 17 (83/16), ki je vsebovala 3 srebrne republikanske in

7 bronastih Avgustovih novcev ter je bila zakopana okoli 7 pr. Kr. Iz drugega stoletja sta najdbi iz Celja (164/3) in Leskovca pri Krškem (148/2). Približno v isti čas sodita zakopa dveh najdb iz tretjega stoletja: najdbe iz Ruš (183/2) z 8 antoninijani, zakopana okoli 270 in najdbe iz Zgornje Hajdine (191/3) z 10 antoninijani, zakopana 267/268. Skoraj istočasno so bile zakopane stoletje kasneje okoli 374/375 tri najdbe: najdba iz Razvanj-Betnave (182/2), ki je vsebovala 56 bronastih novcev, najdba iz Parecaga pri Sečovljah (44) z 27 bronastimi novci in najdba z Rudne (171) z 8 bronastimi novci.

V knjigi FMRSI IV objavljeni novci žal le v manjšini izvirajo iz arheoloških izkopavanj pristojnih ustanov, večina njih prihaja iz sondiranj z detektorji za kovine. Peter Kos v predgovoru opozori na problematiko tako pridobljenih novcev, hkrati pa poudarja, da lahko numizmatične in arheološke detektorske najde razširijo naše vedenje o novih najdiščih in spreminjajo sliko poselitve v preteklosti. Večinoma gre za posamične najdbe tako urbanih kot tudi ruralnih naselij. Med zakladnimi najdbami je omembe vredna skupna najdba 23 rimskih republikanskih novcev in 59 keltskih srebrnikov, ki je bila odkrita na sotočju Ljubljaničice in Zrnice pri Blatni Brezovici (110). Zakop najdbe je postavljen v 147 pr.Kr. in časovno sovпада z najdbo Knežak (FMRSI III 53/2). Prav tako iz republikanskega obdobja, toda iz 1. st. pr.Kr., izvirajo tri najdbe iz zahodnega dela Slovenije. Najstarejša med njimi je skupna najdba petih republikanskih denarijev in enega keltskega malega srebrnika iz Ambroževega gradišča pri Pivki (45/2), v sredino 1. stoletja je postavljena druga skupna najdba 19 republikanskih denarijev iz Ljubljaničice pri Kaminu (109/2) ter najmlajša, prav tako skupna najdba 4 republikanskih denarijev iz Gradišča pri Knežaku (39/2). Iz 4. stoletja poznamo na novo dve najdbi. Pomembna je najdba iz Ljubljaničice pri Kaminu (109/3), ki vsebuje 100 poznoantičnih bronastih novcev, najmlajši med njimi je iz obdobja vladarja Konstancija II. Med najmlajše pa sodijo kar tri najdbe, katerih zakop lahko postavimo v obdobje okoli 400. Najdba iz Gradiča pri Kobaridu (4/2), najdba iz Ajdovščine (10/2) in na novo opredeljena, že objavljena, najdba iz Jereke (68).

Na koncu obeh del so indeksi, ki so za takšna dela seveda nujni. Bralcu omogočajo iskanje po najdiščih, po vrsti najdb, kronološko in po posebnostih. Pridane pa so tudi konkordančne tabele najdišč, ki usklajuje najdišča prvih dveh zvezkov s pričujočima. Za boljšo preglednost služi tudi karta najdišč. Vsi štirje do sedaj objavljeni zvezki FMRSI so nepogrešljiva objava primarnih zgodovinskih virov in zato pomembni pri proučevanju denarništvu v antiki, rimske provincialne arheologije in nenazadnje antične zgodovine.

Alenka MIŠKEC

Peter Kos, Andrej Šemrov: *Sylloge Nummorum Graecorum Slovenia. Ljubljana, Narodni muzej III. Moesia Superior. Collection Kecsksés 1. Viminacium (nos. 1-2381)*. Ennerre, Milano 1996. Ilustr., 120 pril. (SNG Slovenia 3).

Ime *Sylloge Nummorum Graecorum* (SNG) pomeni zbirke katalogov grških novcev iz svetovnih muzejskih ali privatnih zbirk. Poleg grških novcev iz klasičnega in helenističnega obdobja obravnavajo tudi grške imperialne novce (ali bolje rimske provincialne). Ti so bili skovani v številnih kovnicah v imenu mest, kolonij in okrožij posameznih rimskih provinc, sprva na Iberskem polotoku in kasneje na vzhodu rimskega imperija. To kar se je kasneje razširilo v mednarodni projekt, se je začelo leta 1932, ko je Britanska akademija izdala prvi zvezek z naslovom *Sylloge Nummorum Graecorum (The Collection of Capt. E.G. Spencer-Churchill, M.C., of Northwick Park)*. Urednik je takrat v uvodnem delu zapisal: "The object of the publication is to reproduce by photography Greek coins contained in collections which have not been already published with adequate illustrations;

to do, in fact, mutatis mutandis, what is being done for Greek Vases by the Corpus Vasorum. The British Academy is making a beginning with English collections, and it is hoped that the example may be followed in other countries". In res so kmalu sledili tudi drugi muzeji in inštitucije z objavami svojih ali privatnih zbirk. Leta 1942 je Danski narodni muzej izdal prvi zvezek grških novcev svoje velike zbirke, ki šteje okoli 25000 primerkov in je tako danes edini muzej, ki je uspel v celoti objaviti svojo zbirko. Sledili so Nemci, leta 1957 je bila objavljena privatna zbirka von Aulock. V šestdesetih letih so začeli objavljati Avstrijci (1967 je bila objavljena privatna zbirka Dreer iz Celovca) in Američani (1969 je izšel prvi zvezek American Numismatic Society). V sedemdesetih so začeli z objavami svojega gradiva Grki, Švedci, v osemdesetih so se priključili Francozi. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja so ideji sledili še Madžari, Finci, Španci in Izraelci. Prav v vseh publikacija s skupnim naslovom Sylloge Nummorum Graecorum pa lahko na začetku izvemo, da je bila knjiga izdana s privoljenjem Britanske akademije.

Numizmatični kabinet NMS je prav tako sledil pobudi Angležev in leta 1996 izdal prvi zvezek iz serije SNG Slovenije. V pričujoči knjigi predstavlja širši javnosti del privatne numizmatične zbirke, leta 2001 preminulega zbiratelja duhovnika Ferenc Kecsksésa iz Bezdana v Vojvodini. Zanimali so ga predvsem novci kovnic Viminacij in Dacia, ki sta delovali v 3. stoletju. Zato tudi ne preseneča, da je v času svojega službovanja v Bezdanu izgradil svojo veliko zbirko novcev, ki so na tem območju zastopani v ogromnih količinah. Pomen njegove zbirke je zbiranje po tematiki in ne kakovosti, zaradi česar daje zbirka tako reprezentativen pogled na delovanje te kovnice.

V knjigi sta avtorja Peter Kos in Andrej Šemrov predstavila 2381 bronastih novcev kovnice Viminacij. Katalog se prične z novci vladarja Gordijana III. (kat. št. 1-1094), ki je leta 239 oz. 240 v imenu deželnega zbora province Zgornje Mezije (kamor je sodil tudi Viminacij) začel kovati bronaste novce. V nadaljevanju so prikazani novci Filipa I. (kat. št. 1095-2357), Otacilije Severe, kovani pod Filipom I. (kat. št. 2358-2366), na koncu še novci Filipa II, kovani pod Filipom I. (kat. št. 2367-2381). Predstavljeni so torej novci do leta 248, čeprav se je kovanje kovnice v Viminacijo sicer zaključilo leta 255, ko je v času Valerijana I. kovnica prenehala z delovanjem. Ti novci bodo vključeni v drugi zvezek SNG Slovenije, katere izid lahko pričakujemo kmalu. Kakršnekoli komentarje in študij same kovnice v pričujočem zvezku ne najdemo, ker ne sodijo v koncept serije.

Katalog je urejen po standardih SNG, ki so se sčasoma uveljavili, in so danes zaščitni znak publikacij. Na levi strani so natančni opisi novcev z legendami novčnih sprednjih in zadnjih strani. Nato si sledijo podatki o položaju pečata, teži, premeru in določitvi po standardni literaturi. Na desni so fotografije novcev v merilu 1:1 obeh strani.

Mogoče na prvi pogled dolgočasna knjiga je neprecenljiva za vsakogar, ki se ukvarja z delovanjem rimske provincialne kovnice Viminacij. Kako so tovrstni katalogi pomembni, pa pove podatek, da je v pričujoči knjigi predstavljenih kar nekaj novih tipov, ki jih prejšnje publikacije na to temo še niso poznale. In prav te novosti bodo omogočile poglobljen študij raznih še nerešenih problemov v zvezi s kovanjem kovnice Viminacij.

Alenka MIŠKEC

Janez Dular, Slavko Ciglencečki, Anja Dular: *Kučar. Železnodobno naselje in zgodnjekrščanski stavbni kompleks na Kučarju pri Podzemlju / Eisenzeitliche Siedlung und frühchristlicher Gebäudekomplex auf dem Kučar bei Podzemelj.* Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 1. Znanstvenoraziskovalni center SAZU,

Ljubljana 1995. ISBN 961-6182-02-1. 242 strani, 180 slik, 9 prilog, 85 tabel.

V uvodnem delu avtorji najdišče geografsko umestijo ter predstavijo zgodovino izkopavanj, ki so se začela z raziskovanjem J. Szombathyja leta 1888 in se zaključila med leti 1975 in 1979 z izkopavanji Inštituta za arheologijo SAZU. Sledi podrobna predstavitev lege, terenskih izvidov ter časovne opredelitve sond 1-8, narejenih v letih 1975-1979, ter rezultatov sondiranja. V naslednjih poglavjih so opisani terenski izvidi, najdbe in časovna opredelitev železnodobnih hiš A-E ter jam 1 in 2, katere Janez in Anja Dular postavljata v konec starejše (hiše A-D, jama 1) in na začetek mlajše (hiša E, jama 2) železne dobe. Avtorja se na kratko posvetita tudi gradnji stavb in železarstvu v kučarski naselbini.

Podobno je nato predstavljeno tudi raziskovanje zgodnjekrščanskega stavbnega kompleksa, zgornje in spodnje cerkve, krstilnice, male in velike stavbe, peči za žganje apna, obrambnega zidu in obeh obrambnih stolpov.

Slavko Ciglencečki opredeli izkopane objekte; poleg dveh cerkva in baptisterija še malo stavbo, za katero predvideva namembnost, povezano s cerkvama, in veliko stavbo, za katero ugotavlja bivalno, gospodarsko in reprezentančno funkcijo. Drobnogradivo najdišče postavlja v čas od konca 4. do začetka 6. stoletja, kar potrjuje tudi primerjava z drugimi postojankami v Sloveniji in primerjava obeh cerkva s sorodnimi cerkvenimi zgradbami.

V nadaljevanju je predstavljena podoba poznoantične poselitve Bele krajine in Dolenjske s kratkim opisom posameznih najdišč in osnovno literaturo.

Stavbni kompleks je nazadnje umeščen v širši kontekst zgodnjekrščanskih cerkva v Sloveniji, ki so podrobneje predstavljene. Obravnavano središče je postavljeno v vmesno obdobje med prvo fazo večjih, kvalitetnejše okrašenih cerkva iz konca 4. in prve polovice 5. stoletja ter drugo fazo poznejših, skromnejših cerkva iz utrjenih postojank druge polovice 5. in 6. stoletja. Avtor ga poskuša funkcionalno opredeliti s pomočjo analize stavb, nameščenih v neposredno bližino cerkva in njihovo primerjavo s podobnimi situacijami na drugih najdiščih (Vranje, Sv. Hema, Caričin grad in druga). Pri tem ugotavlja, da je kompleks na Kučarju lahko deloval kot bivališče visokega cerkvenega dostojanstvenika, cerkveno središče za širše območje in prostor za čaščenje relikvij, natančneje pa se njegovega namena ne da določiti.

Delo se zaključi z dodatkom o raziskovanju poznejšega zidanega objekta jugovzhodno od poznoantičnega obzidja ter poročilom o antrakotomskih in karpoloških raziskavah rastlinskih ostankov iz železnodobne faze najdišča.

Besedilo je v slovenskem in nemškem jeziku, bogato opremljeno z različnim slikovnim gradivom.

Tina MILAVEC

Moustérienska "koščena piščal" in druge najdbe iz Divjih bab I v Sloveniji / Mousterian "bone flute" and other finds from Divje Babe I cave site in Slovenia. I. Turk (ed.). Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 2. Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1997. ISBN 961-6182-29-3. 223 strani, 28 barvnih fotografij, 32 črno-belih fotografij, 43 risb, 7 tabel, 20 razpredelnic.

Zbornik ponuja celovito predstavitev paleolitskega najdišča Divje babe I nad strugo reke Idrijce pri Reki pri Cerknem. Najdišče je znano predvsem po najdbi najstarejše domnevne koščene piščali in odkritju fosilnih dlak jamskega medveda. Knjiga je razdeljena na štirinajst poglavij, katerih avtorji so slovenski in tuji strokovnjaki, ter ponuja paralelni prevod besedila v angleškem jeziku.

Uvodni prispevek je predgovor urednika Ivana Turka, vodje

izkopavanja v Divjih babah I. Splošni predstaviti jamskega najdišča sledi kratek opis nekaterih metodoloških pristopov.

V drugem poglavju z naslovom "Stratigrafija in diageniza usedlin" urednik Ivan Turk, predstavi prvih osem plasti od zgoraj navzdol. V plasti 8 je bila najdena domnevna koščena piščal. V nadaljevanju razlaga krioturbacijo, soliflukcijo in druge periglacialne pojave na najdišču. Posveča se tudi cikličnosti odlaganja usedlin in usedlinskim različicam ter večjim in manjšim vrzelim v odlaganju jamskih usedlin.

V tretjem poglavju Ivan Turk in Janez Dirjec analizirata usedline. Proučila sta zrnavost in sestavo pretežno avtohtonih dolomitnih klasičnih usedlin in njihovo diagenozo. Sledijo izsledki kemične in mineraloške analize.

V četrtem poglavju D. Erle Nelson poroča o izsledkih radiokarbonskega datiranja v izbranih najdbah kosti in oglja iz vseh plasti. Radiokarbonske meritve vzorcev, opravljene z akceleratorno masno spektrometrijo (AMS) kažejo, da je bila jama obiskovana v moustérienski dobi v času od več kot 50.000 do okrog 35.000 let pred sedanjostjo.

V dodatku podaja Teh-Lung Ku rezultate datiranja štirih kostnih vzorcev z uranovim nizom. Po poskusnih datiranjih z metodo U/Th je mogoče sklepati, da so bile najgloblje plasti stare vsaj 80.000 let.

Peto poglavje, katerega avtor je Ivan Turk, je posvečeno kronologiji plasti 2-8. Podlaga za kronološke sklepe so sedimentološki podatki, podatki o favni in flori ter radiometrične datacije (^{14}C , ESR in Th-230). Plasti 2-8 pripadajo drugi polovici interpleniglaciala. Del plasti se da natančneje opredeliti v interstadial Potočke zijalke, ki je kronološko primerljiv z interstadialom Hengelo. Del plasti nedvomno pripada tudi interfazi Hengelo-Arcy po zahodnoevropski kronologiji.

V šestem poglavju Metka Culiberg in Alojz Šercelj pišeta o palinoloških in antrakotomskih raziskavah sedimentov plasti 2-8. Peloda je malo, več je oglja. Večina oglja je v plasti 5 in kurišča v plasteh 6 in 8.

V sedmem poglavju z naslovom Mali sesalci (Insectivora, Chiroptera, Rodentia) piše Boris Kryštufek o metodi določanja in sestavi favne malih sesalcev. V interpleniglacialnih plasteh 2-8 so našli ostanke najmanj 515 primerkov malih sesalcev, ki pripadajo vsaj 20 različnim vrstam. Na osnovi tedanjih združb malih sesalcev avtor domneva, da je prevladoval mozaični tip habitata z mešanimi, pretežno iglastimi gozdovi in travniki s kamnišči.

V osmem poglavju Ivan Turk in Janez Dirjec podajata pregled sesalske makrofavne. Ostanke velikih in nekaterih večjih malih sesalcev pripadajo najmanj 15 različnim vrstam. Posebej so obdelani množični ostanke jamskega medveda, njihova tafonomija, fragmentarnost, zastopanost skeletnih delov, starostni in spolni sestav ter ostanke druge favne. Ugotovljene ciklične spremembe analiziranih podatkov v stratigrafskem nizu razlagata z vedenjskim vzorcem medvedov oz. etološkim modelom. Pestrost ostale favne je največja v plasteh, ki vsebujejo največ ostankov jamskega medveda in največ paleolitskih najdb. Največja pestrost se pripisuje ostankom zveri. Raznolikost rastlinojedih živalskih vrst je največja v plasteh 2 in 5b, ki vsebujeta zelo malo ostankov jamskega medveda in najdb paleolitskih orodij. Glavna lovna žival paleolitskih lovcev je bil verjetno alpski svizec.

V devetem poglavju ista avtorja pišeta o tafonomiji dolgih cevastih kosti okončin jamskega medveda, ki dajejo pomembne podatke za alternativna sklepanja o nastanku luknjic v stegnenični kosti - domnevni piščalki.

V desetem poglavju podajata Ivan Turk in Boris Kavur pregled in opis paleolitskih orodij, kurišč in ognjišč. Poglavje vsebuje tudi katalog paleolitskih artefaktov iz plasti 2-8 in njihovo analizo.

V enajstem poglavju avtorji Ivan Turk, Janez Dirjec in Boris Kavur opisujejo in razlagajo nastanek domnevne koščene piščali. Narejeni so bili poskusi v smislu obeh najbolj verjetnih

hipotez: da je luknjice napravil človek oz. večje zveri. Avtorji se dokončno niso mogli odločiti za nobeno od zgornjih hipotez, ker še niso opravili vseh potrebnih analiz.

V dodatku Giuliano Bastiani in Ivan Turk podajata izsledke poskusov izdelave koščene piščali z uporabo kamnitih orodij.

V dvanajstem poglavju z naslovom "Paleolitske koščene piščali - primerjalno gradivo" avtorja Ivan Turk in Boris Kavur navajata vsa glavna najdišča paleolitskih piščali in osnovne podatke o najdbah s poudarkom na tehnologiji luknjic. Ugotovila sta bistvene tehnološke razlike med piščaljo iz Divjih bab I. in med večino mlajših primerkov.

V trinajstem poglavju Drago Kunej podaja ugotovitve akustičnih raziskav in poskusov z rekonstruiranimi primerki najdene kosti z luknjicami. Cilj raziskav je bil dokazati, da je v takšni kosti mogoče vzbuditi zvok na različne načine. Nanjo lahko piskamo kot na podolžno ali kot na prečno piščal. Sama oblika najdene kosti in luknjic v njej nam dopuščajo veliko možnosti za vzbujanje in spreminjanje zvoka. Opredeljuje jo kot možno preprosto glasbilo z določeno izrazno močjo ali pa kot signalni zvočni pripomoček.

V zadnjem, štirinajstem poglavju Mira Omrzel - Terlep piše o tipologiji koščenih žvižgavk, piščali in flavt ter o domnevnih paleolitskih pihalih Slovenije. Z njimi se lahko pričinja zgodovina glasbil na današnjem slovenskem etničnem ozemlju, glasbena zgodovina evropskega človeka ter tako tudi svetovna instrumentalna glasbena zgodovina.

Martina KNAVS

Jana Horvat: *Sermin. Prazgodovinska in zgodnjerimska naselbina v severozahodni Istri / Sermin. A Prehistoric and Early Roman Settlement in Northwestern Istria*. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 3. Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1997. ISBN 961-6182-39-0. 193 str., 43 fotografij, 34 kart, 65 tabel, 1 dodatek.

Knjiga Jane Horvat *Sermin* obravnava najdišče v Koprskem zalivu in rezultate izkopavanj iz leta 1987. Naselbina Sermin je bila kontinuirano poseljena od neolitika do sredine 1. stoletja n. št. Veliko število uvoženih najdb kaže na številne trgovske stike s sosednjo Italijo in dodatno dokazuje pomembno lego Sermina na prehodu iz Apeninskega na Balkanski polotok.

Izkopavanja sta predstavila Draško Josipovič in Marko Stokin, prazgodovinske najdbe je obdelala Vesna Svetličič, helenistično in rimsko keramiko pa Jana Horvat. Izvedene so bile tudi kemične in mineraloške raziskave amfor, ki sta jih opravili Nina Zupančič in Meta Bole. V dodatku je Metka Culiberg raziskala paleo-vegetacijske razmere v Koprskem primorju, Marko Stokin pa razširjenost arheoloških najdišč v zaledju Sermina. Na koncu knjige je katalog najdb z opisi keramike in keramičnih skupin ter tabele. Besedilo, ki je vzporedno prevedeno tudi v angleščino, spremlja veliko fotografij, kart in tabel.

Sermin je osamel grič, ki se dviga nad izlivom reke Rižane na višino 84 m n. m. Kot arheološko najdišče ga omenja že Pietro Coppo leta 1540.

Prazgodovinski material je zelo fragmentiran in slabo ohranjen, vendar se ga da časovno umestiti v mlajšo oz. pozno bronasto in železno dobo (2 kosa sta celo neolitska). Starejše najdbe sodijo v okvir kaštelirske kulture tržaškega in furlanskega območja s to razliko, da naselbina očitno ni bila utrjena (možen je tudi obstoj kaštelirja na vrhu griča, ki pa še ni bil raziskan). Analogije na Limski gradini in Križni gori kažejo na intenzivne stike z obema skupinama. Mlajše, železno-dobne najdbe so redkejšje in kažejo na mejni značaj Sermina, ki je imel stike tako z notranjsko kot tudi z istrsko skupino. Nekaj kosov helenistične uvožene keramike pa spada v čas od druge polovice 5. do začetka 2. stoletja pr. n. št.

Rimsko obdobje je izpričano samo z naselbinskimi najdbami; stavbe niso bile odkrite. Naselje naj bi ležalo izven območja izkopanih sond na južnem in severnem delu ravnice ob Rižani. Nad bronastodobno hišo je bilo veliko nasutje z bogatim keramičnim gradivom iz sredine 2. stoletja pr. n. št. do avgu-stejskega časa. Naselbina je bila verjetno opuščena, saj se rimske najdbe prenehajo pojavljati po sredini 1. stoletja n. št.

Prva faza iz druge in tretje četrtine 2. stoletja pr. n. št. je najbolje opredeljena z mlajšimi grško-italskimi amforami, ki so sem prišle iz delavnic srednje in severne vzhodnojadranske obale. Številne grško-italske amfore lahko povežemo s političnimi spremembami, ki so nastopile po ustanovitvi Akvileje 181 pr. n. št. in osvojitvi Istre 177 pr. n. št.

Druga faza iz konca 2., prve polovice in sredine 1. stoletja pr. n. št. zaznamuje večje število obmorskih naselbin, ki imajo tesne stike s severno Italijo. Večina keramike je najverjetneje nastala v Akvilejskih in okoliških delavnicah.

Kovinske najdbe in deli noše so avtohtoni, značilni za območje *Caput Adriae*.

Tretji in četrti fazi iz avgustejskega obdobja in prve polovice 1. stoletja n. št. materialna kultura še naprej kaže vplive severovzhodne Padske nižine. Na razvoj serminske naselbine je imelo zelo velik vpliv najbližje večje mesto Tergeste (Trst), v virih izpričana Aegida pa še ni bila zanesljivo locirana.

Kemične in mineraloške raziskave keramike amfor so pokazale, da je glina, uporabljena za izdelavo, značilna za prostor vzdolž obal Jadranskega morja. To potrjuje domeve o jadranski proizvodnji mlajših grško-italskih amfor iz Sermina.

Lucija ŠOBERL

Andrej Pleterski: *Inštitut za arheologijo polstoletnik / Fiftieth anniversary of the Institute of Archaeology.* Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1997. ISBN 961-6182-32-3. 118 str., ilustr.

Ob svoji petdesetletnici je Inštitut za arheologijo ZRC SAZU (dalje Inštitut) izdal knjigo Andreja Pleterskega, v kateri sta na zanimiv in izviren način predstavljena nastanek in razvoj Inštituta in njegova vloga v slovenski arheologiji. Knjiga je dvojezična, vzporedno tečeta slovenski in angleški tekst, temelji pa, kot pravi avtor, na pregledu arhivskega gradiva, ki ga hranita Inštitut in arhiv SAZU, na podatkih iz Letopisov SAZU in na ustnem izročilu. Med tekstom so ilustracije posameznih pomembnejših listin iz zgodovine Inštituta, nekaj dokumentarnih fotografij in karikature utrinkov iz inštitutskega življenja. V dodatku so še tri poglavja Mateje Belak in Primoža Pavlina o inštitutskih izkopavanjih in knjižnih izdajah.

Po uvodu in poglavju z naslovom "Predzgodovina", kjer avtor analizira stanje arheološke vede na Slovenskem pred letom 1947, sledijo poglavja, kjer so obravnavana posamezna obdobja v delovanju Inštituta: "Arheološka komisija" (ustanovljena 1947), "Arheološka sekcija" (od 1948), "Sekcija za arheologijo" (od 1950; dve poglavji, drugo od leta 1959 dalje), "Inštitut za arheologijo" (od 1972), "Inštitut za arheologijo ZRC SAZU" (od 1982). Avtor opozarja predvsem na glavne smernice in težišča v delovanju Inštituta v posameznih obdobjih, pri čemer so kot rdeča nit vseskozi nastopala terenska izkopavanja in arheološka topografija. Posamezne osebnosti, ki so bistveno pripomogle k delu Inštituta, na primer Josipa Korošca, Mitjo Brodarja ali Jaroslava Šašla, obravnava predvsem glede njihove vloge pri delovanju Inštituta kot celote, medtem ko se njihovega osebnega raziskovalnega dela in prispevka k slovenski arheologiji načeloma ne dotika.

Kot ugotavlja avtor, je bila zgodovina Inštituta zelo razgibana, poznala je številne vzpone in padce in bila v veliki meri odvisna od iznajdljivosti in sposobnosti vodilnih ljudi v posameznih obdobjih. Omenimo nekaj ključnih trenutkov iz zgodovine

Inštituta.

Za začetek delovanja štejejo leto 1947, ko je Akademija ustanovila Arheološko komisijo. Ta je v prvi vrsti skrbela za izvajanje arheoloških izkopavanj. Ko je bil leta 1948 na novo ustanovljen Zgodovinski inštitut, se je preimenovala v Arheološko sekcijo in kot taka postala njegov sestavni del. Že leta 1950 je bila preimenovana v Sekcijo za arheologijo. Josip Korošec, ki jo je vodil več kot desetletje, je njeno glavno poslanstvo videl v terenskem pridobivanju gradiva in njegovi znanstveni obdelavi, opredelil pa je tudi druge naloge, ki so ostale v ospredju še desetletja. Med temi nalogami so predvsem topografsko raziskovanje Slovenije, evidenca arheoloških predmetov, pomoč slovenskim muzejem pri pridobivanju gradiva in njegovi obdelavi, pomoč pri arheoloških raziskovanjih izven Slovenije in zbiranje in evidenca arheološke literature v Sloveniji in Jugoslaviji.

Poleg terenskih raziskav je Korošec spodbujal tudi publicistično dejavnost, med drugim tudi zato, da bi z izmenjavo publikacij izgradil sodobno strokovno knjižnico. Poleg monografskih publikacij, predvsem poročil o aktualnih izkopavanjih, je leta 1950 začel izhajati tudi Arheološki vestnik, ki je postal osrednja arheološka publikacija v Sloveniji.

Od šestdesetih let naprej je bilo za Sekcijo in poznejši Inštitut ključnega pomena delovanje Mitje Brodarja, ki je po osamosvojitvi Inštituta leta 1972, za katero je imel nemalo zaslug, postal njegov upravnik. Leta 1960 je ustanovil slovensko podružnico Arheološkega društva Jugoslavije (poznejše Slovensko arheološko društvo) in dosegel, da si je za program določila arheološko topografijo Slovenije. Pri tem projektu so z lastnim topografskim delom ali izpisovanjem literature sodelovali praktično vsi slovenski arheologi, kot rezultat pa je leta 1975 izšla knjiga *Arheološka najdišča Slovenije*. Po zaključku tega projekta je topografija ostala še naprej ena od glavnih nalog sodelavcev Inštituta. V osemdesetih letih je bilo raziskano celjsko področje, izšli sta knjigi o topografiji Bele krajine (1985) in Prekmurja (1991), z uvedbo računalnikov pa so v začetku devetdesetih let začeli z izgrajevanjem *Arheološkega katastra Slovenije (ARKAS)*, ki je dostopen prek interneta in se izgrajuje še danes. Med velikimi arheološkimi projekti, ki jih je sprožil Brodar na Inštitutu (leta 1972), je bilo tudi dokumentiranje slovenskega arheološkega gradiva in zbiranje arheološke dokumentacije slovenskih najdišč v tujini. Kot ugotavlja avtor, je arhivski fond Inštituta, ki se stalno dopolnjuje, do izida pričujoče knjige dosegel že 24 tekočih metrov. Po Brodarjevi zaslugi so v letih po osamosvojitvi Inštituta postopoma pridobili nova delovna mesta, tako da sedaj pokrivajo vsa arheološka obdobja od paleolitika do zgodnjega srednjega veka.

V osemdesetih letih, ko je krmilo Inštituta prevzel Janez Dular (od 1982) in je Inštitut postal del ZRC-ja (1982), je, kot ugotavlja avtor, vedno večji pomen pridobilo samostojno raziskovalno delo inštitutskih delavcev, ki ga je še pospešil prehod na projektno financiranje leta 1992. Porast individualnosti je seveda zmanjšal pomen skupnih nalog, ki so bile prej v ospredju, hkrati pa omogočil porast števila samostojnih publikacij in člankov v domačih in tujih revijah.

Poglavjem, ki prikazujejo posamezna obdobja v zgodovini Inštituta, je avtor dodal še sklepno poglavje z naslovom "Izzivi časa - povzetek in morebitni nauki". Tu med drugim ugotavlja, da je Inštitut, ki se je skozi celotno obdobje svojega delovanja ukvarjal z vsemi stopnjami arheološkega dela, od terenskega dela do dokumentacije in analize, postal "temelj znanstvene infrastrukture svoje stroke v Sloveniji" in, da je nastopil čas, ko bi bilo potrebno z razvijanjem ustreznih metod gradivo obvladati in analizirati v celoti, torej čas za sintezo. Po avtorjevem mnenju naj bi prav od tega, kako bo Inštitut sprejel ta izziv, bila odvisna njegova uspešnost v prihodnosti.

V prvem poglavju dodatka Mateja Belak analizira izkopavanja s katerimi je bil kakorkoli povezan Inštitut in ugotavlja kolikšen je delež izkopavanj, ki jih je izvedel Inštitut sam, izkopavanj, ki so jih izvedli zunanji izkopavalci s sredstvi Inštituta in

koliko je bilo izkopavanj v sodelovanju z zunanjimi izkopavalci. Pri tem je zanimivo, da gre pri polovici vseh terenskih posegov, pri katerih je kakorkoli sodeloval Inštitut, za sondiranja ali izkopavanja v jamah.

V naslednjem poglavju ista avtorica analizira članke v Arheološkem vestniku in ugotavlja kolikšen delež predstavljajo prispevki inštitutskih avtorjev (pri člankih 10 %, pri noticah 40 %), drugih avtorjev iz Slovenije (pri člankih ok. 50 %, pri noticah 67 %) in tujine (pri člankih ok. 30 %) in kolikšen je delež soavtorstva inštitutskih delavcev z drugimi (ok. 8 % pri člankih).

V tretjem poglavju dodatka, ki ga je pripravil Primož Pavlin, najdemo pregled publikacij inštituta. Tu so navedene vse dosedanje številke *Arheološkega vestnika*, monografije znotraj serije *Dela SAZU* (17 knjig), monografije v okviru lastnih inštitutskih serij (*Opera Instituti archaeologici Sloveniae* - 1 knjiga in Arheološka topografija Slovenije - 2 knjigi), monografije izven zbirke (4 knjige) in knjige inštitutskih avtorjev, ki so izšle pri drugih založbah (11 knjig).

Knjiga vsekakor predstavlja dragocen prispevek k zgodovini arheologije na Slovenskem.

Milan LOVENJAK

Tone Cevc: *Davne sledi človeka v Kamniških Alpah*. Arheološka ocena gradiva Jana Horvat. Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1997. 107 strani, 89 barvnih fotografij, 5 črno-belih fotografij, 29 risb, 3 zemljevidi.

Knjigo bi lahko razdelili na dva dela. Uvodni del nam poleg spremne besede ponuja predstavitev dosedanjih arheoloških najdb iz slovenskih Alp ter omembe planin v Kamniških Alpah v zgodovinskih virih. Drugi del knjige pa predstavlja podrobnejši opis devetih planin z lokacijami najdb. Sledi povzetek vsebine v nemškem jeziku. Tudi ves slikovni material spremlja komentar v nemščini.

Daljši uvodni del je posvečen razlogom za raziskave v Kamniških Alpah, sestavi raziskovalne ekipe in sami metodi dela. Šlo je za manjše poskusne izkope, v katerih so skušali poiskati lončenino, ki bi jo bilo mogoče časovno opredeliti in s tem določiti starost planine. Najdišča in izkope so raziskovalci vrisovali v temeljni topografski načrt 1:5000, sestavili pa so tudi pisna poročila o okoliščinah najdb. Najdbe s terena kot tudi natančne popise mesta najdbe hrani Inštitut za arheologijo ZRC SAZU. V objavi so predstavljene le nekatere časovno in funkcionalno opredeljene najdbe.

V drugem poglavju so predstavljene dosedanje arheološke najdbe iz slovenskih Alp, ki spadajo med naključne najdbe. Gre za najdbe z različnih visokogorskih lokacij, ki sodijo v mlajšo in pozno bronasto dobo (1300-800 pr. Kr.). Skupno gre za tri bronaste plavutaste sekire, bronasto tulasto sekuro, dve bronasti sulični konici, dve bronasti bodali in meč. Redke najdbe orožja povezuje avtor s prazgodovinskimi potmi in jih razlaga kot zaobljubljene darove. Posamezne najdbe z gorskih planot pa razlaga kot dokaj verjetno sled visokogorskega pašništva in z njim povezanimi obrednimi dejavnostmi. V Alpah naj bi se planšarstvo pojavilo od poznega latena naprej (1. st. pr. Kr.), kar dokazujejo najdbe kos, živinskih zvoncev, ostankov planšarskih koč in staj za živino.

Tretje poglavje nam predstavi omembe nekaterih planin v Kamniških Alpah v zgodovinskih virih. O poznosrednjeveški namembnosti planin imamo doslej tri vire: prepis pravnega zapisa iz leta 1499, zapis v Vicedomskem Arhivu iz leta 1539, Novi reformirani urbar zgodnekamniške graščine iz leta 1571.

Opis posameznih planin nam ponuja geografske podatke o planini (lega, nadmorska višina, površina ...), možnosti dostopa, lokacije najdišč ter opis najdb iz vrtin, fotografije in slike najdb.

Najdbe iz obdobja od bronaste dobe do novega veka se pojavljajo na planinah, ki, razen dveh izjem, ležijo na nadmorski višini med 1450 m -1800 m. Med najdbami prevladuje keramika; največ srednjeveška in novoveška keramika, nekaj je tudi rimskodobne in prazgodovinske. Med kovinskimi najdbami so pomembne: železna fibula (1. st. pr. Kr.), bronasta fibula (konec 1. st. pr. Kr. oz. začetek 2. st. pr. Kr.), bronast poznoantični prstan z okrasno ploščico, železen zvonec (morda poznoantični) ter železna nabodala (15., 16. st.). Pogosta najdba je železna konjska podkev z žebli; razvrstimo jih lahko v dva tipa: starejše z valovitim robom (9.-13./14. st.) in mlajše (13./14.-17. st.), ki so polmesečne oblike. Zanimiva najdba so do 5 cm dolgi konicasti, železni žebli, znani kot "ledniki", s katerimi so nabijali lesene cokle proti drsenju v travi in na skali. Značilna najdba je brusni kamen v obliki kvadra, dolžine od 7-15 cm, ki so verjetno rimskodobni. Izjemen je brusni kamen trikotne oblike z luknjo za obešanje, ki ga avtor datira pred mlajšo železno dobo. Med najbami pa se najdejo tudi kremenasta kresila ter kosti krav, drobnice in divjadi.

Zaradi obsežnosti pa nobena od planin ni bila v celoti pregledana, zato najdišča in najdbe ne omogočajo celostne podobe o poselitvi in kultiviranju planin.

Martina KNAVS

Ivan Turk, France Stele: *Ob zóri časov / All'alba dei tempi / In der Morgendämmerung der Zeit / A l'aube des temps / At the dawn of times*. Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1997. 104 strani, 61 barvnih fotografij, 26 črno-belih fotografij.

Predvsem slikovni prikaz dveh slovenskih paleolitskih najdišč: Divje babe I in Potočka zijalka. Knjiga je razdeljena na dva vsebinsko enako zastavljena dela, ki ločeno predstavljata ti dve najdišči. Najdišči sta predstavljeni s kratkim uvodom v slovenskem, italijanskem, nemškem, francoskem in angleškem jeziku. Uvodu sledi fotografski prikaz lege in okolice najdišča, notranjosti jame, fotografije z izkopavanj in fotografije najdb. Poudarek je na dveh najdbah, po katerih ti dve jamski najdišči slovita. V Divjih babah I. je bila najdena najstarejša domnevna piščal, v Potočki zijalki pa najstarejša šivanka.

Jama Divje babe I. je najdišče, ki časovno pripada srednjemu in začetku mlajšega paleolitika, kulturno pa moustérienu in aurigacien. Najdbe so stare od več kot 80.000 do 30.000 let. Ni povsem jasno, kateremu tipu človeka lahko pripišemo paleolitske najdbe od okoli 30.000 do 40.000 let pred sedanostjo, saj skeletni ostanki pripadnikov vrste, *Homo sapiens neanderthalensis* ali *Homo sapiens sapiens*, v Sloveniji še niso bili najdeni. Kjer pa so bili najdeni, jih je v tem obdobju zelo težko povezati z določenimi paleolitskimi najdbami. Poleg najdbe domnevne piščali je najdišče znano tudi kot izjemno grobišče jamskega medveda in kot zakladnica podatkov o ledenodobnem rastlinstvu in živalstvu. Najdbe hrani Narodni muzej Ljubljana.

Potočka zijalka je prvo odkrito paleolitsko najdišče v Sloveniji. Jamsko najdišče časovno spada v začetek mlajšega paleolitika, kulturno pa v aurigacien; to je čas med 40.000 in 30.000 leti pred sedanostjo. Nosilec kulture v tem visokogorskem najdišču je bil kromanjonec (*Homo sapiens sapiens*). Najdišče slovi po velikem številu najdb koščanih orodij, med njimi pa izstopa najstarejša evropska šivanka v obliki cevke. Ohranjena so tudi kamena orodja in kot posebna zanimivost zobje moškatega goveda (*Ovibos moschatus*). Več kot sto celih lobanj in tisoče kostnih ostankov jamskega medveda (*Ursus spelaeus*) ter največje v Sloveniji odkrite količine oglja v paleolitskih kuriščih pa se žal niso ohranile. Najdbe hrani Pokrajinski muzej v Celju.

Martina KNAVS

Božidar Slapšak: *Možnosti študija poselitve v arheologiji*. Arheo 17. Slovensko arheološko društvo, Ljubljana 1995. 90 str., 72 slik.

Delo je doktorska disertacija, obranjena spomladi leta 1984. Objavljena je integralno in brez bistvenih sprememb.

V poglavju *Poselitvene študije v arheologiji* se avtor najprej pomudi pri razvoju poselitvenih študij. Z uveljavitvijo kartografske metode je bila postavljena prva izdelana metodologija za analizo in interpretacijo prostorskih razmerij. Od zgodnjih študij po tej metodi je takoj doživela velik odmev Kossinova Siedlungsarchäologie, ki je kljub takojšnji kritiki, ki jo je doživela, opozorila tudi na ogromne praznine v poznavanju obstoječih arheoloških virov. Zato se je predvsem nemška arheologija posvetila razvijanju tehnik in metod za odkrivanje in kritiko materialnih virov. Poudarek se je prenesel na temeljno terensko topografsko delo (*Archäologische Landesaufnahme*). Na angleškem področju se razvije t. i. *site catchment* analiza, v ameriški pa ugotavljanje poselitvenih mrež oz. vzorcev - *settlement patterns*, iz katere nadalje gradi nasebinska arheologija (*settlement archaeology*).

Ker je eden temeljnih pogojev prostorskih analiz kvalitetna baza podatkov, se avtor v poglavju *Pridobivanje podatkov* najprej pomudi ob principu arheološke topografije, kot je definirana v okviru raziskovalne teme "Arheološka topografija Slovenije". Pri tem navede tako prednosti te metode v danih razmerah, kot tudi njene pomanjkljivosti - predvsem njeno subjektivnost. Nasproti ekstenzivnosti omenjene metode postavi intenzivne terenske obhode in njihovo sistematičnost. Poudarja tudi potrebo po preučevanju depozicijskih in postdepozicijskih procesov. Tehnike raziskovanja se lahko glede na teren razlikujejo, bistveno pa je, da so predpostavke iskanja jasno postavljene in skladno z njimi izbrana iskalna tehnika. Potem predstavi projekt topografije Krasa in Brkinov v okviru Arheološke topografije Slovenije, ki je potekal med leti 1971 in 1974. Na tem področju je bilo pred začetkom topografije znanih 44 najdišč, topografija jih je od teh identificirala 36 in ugotovila še 48. To je razmeroma skromen rezultat, ki ga avtor razloži s tremi vzroki: neugodnimi naravnimi pogoji za tvorbo arheoloških sedimentov, močnim naravnim in antropogenim uničevanjem sedimentov in takšnemu stanju neprilagojenimi iskalnimi tehnikami.

Sledi obsežno poglavje *Mikrolokacijska analiza*, kjer izpostavi pomen položaja najdišča v neposrednem okolju in širi predmet opazovanja iz zgolj kulturnih pojavov (artefaktov) na naravne (ekofakte) ter poudarja pomen naravoslovja predvsem pri rekonstrukciji sočasnega okolja. Elementi, ki jih pri tem upošteva, so predvsem geomorfologija, klimatske razmere, hidrografske razmere in geološko-litološka in pedološka sestava tal. Na primeru rimskih nižinskih arhitekturnih kompleksov se pomudi pri odnosu lokacije do recentne izrabe, na primeru skeletnih grobov s ploščami pa pri odnosu lokacije do današnjih naselij.

V poglavju *Analiza gospodarskega prostora* nam avtor najprej predstavi Thiessnove poligone, njihovo uporabo in omejitve, nato pa še Higgs in Vita-Finzijsvo *site-catchment* analizo (analizo ekonomskega zajetja), ki preučuje razmerja med tehnologijo in ekonomsko upravičenostjo oddaljenosti naravnih virov.

Oba modela uporabi pri analizi gospodarskega prostora rodiške Ajdovščine. Pri tem si za kaštelirsko fazo lahko pomaga s Thiessnovimi poligini, za rimsko pa ne, ker v tem prostoru niso poznana istovrstna najdišča. Zato skuša priti do determinant za omejitve gospodarskega prostora z analizo geomorfoloških in ekoloških značilnosti terena. Obravnava ločeno kaštelirsko in rimskodobno poselitev.

Pri kaštelirski poselitvi upošteva 7 naselij, ki jih glede na tipološke in mikrolokacijske značilnosti razdeli na tri tipe. Rodiška Ajdovščina (tip A) predstavlja dominantno točko v sistemu poselitve, tip B (Debela griža) specializirano živinorejsko, tip C pa najmanjšo enoto poselitve. Te domneve potem preverja s pomočjo modelov, s katerimi ugotavlja

količinska razmerja v konkretnem gospodarskem prostoru. V ta namen najprej uvede pojem zmogljivosti zemljišča, to je meja, prek katere prebivalstvo v dani pokrajini ne more več naraščati. Točnost izračuna, koliko prebivalstva so lahko preživele posamezne enote gospodarskega prostora, je seveda odvisna predvsem od kvalitete podatkov za posamezne panoge (v primeru kaštelirske poselitve živinoreja in poljedelstvo), opozarja pa tudi na možne faktorje pomote. Na podlagi zmogljivosti zemljišča predstavi osem modelov možne poselitve, od katerih se za najbolj verjetnega izkaže model z Ajdovščino kot centralnim naseljem (matični kaštelir v sistemu s centrom v Škocjanu), z Debelo grižo kot podrejenim specializiranim živinorejskim naseljem in naselji tipa C kot objektov, ki pripadajo temeljni enoti poselitve in so ravno tako podrejeni centru na Ajdovščini.

V rimski dobi je na območju gospodarskega prostora Ajdovščine poznanih 7 poselitvenih sledi, pomemben za študij meje teritorija pa je tudi napis CIL V 698 iz klavdijskega časa, najden pri Materiji, ter cestna mreža na tem področju. Sama struktura rimskodobne poselitve se precej ujema s prazgodovinsko.

Na kratko se avtor dotakne še poznoantične poselitve, ko Ajdovščina v 4. in 5. st. doživi ponoven razcvet. Novo enotno koncipirano urbanistično ureditev naselja razlaga v sklopu vojaške reorganizacije tega področja.

V poglavju *Analiza regionalnih poselitvenih sistemov* predstavi poskus analize regionalnega poselitvenega sistema v kaštelirskem obdobju za področje notranjske skupine. Pri tem poudari slabo raziskanost obravnavanih gradišč, kar zelo otežuje interpretacijo. Tako sklene, da je v tem trenutku potrebno raziskovati predvsem matične teritorije oz. mikroregije, šele na podlagi teh analiz in načrtnega terenskega preverjanja pa bodo mogoče širše študije regionalnih sistemov.

Zvezdana MODRIJAN

M. Guštin, K. K. Predovnik: *Drobci nekega vsakdana / Bruchstücke eines Alltags*. Archaeologia Historica Slovenica 2. Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, Ljubljana 1997.

Leta 1994 so zavodi in muzeji vzhodne Slovenije zbrali nekaj srednjeveškega materiala z različnih izkopavanj in jih predstavili na razstavi, po kateri je dobil ime drugi zvezek revije *Archaeologia historica Slovenica*.

Knjiga ni zgolj katalog, saj so prispevki razširili in poglobili začetni obseg razstave. V prvem prispevku je predstavljen stavbni razvoj starega gradu v Celju, opravljen na osnovi stavbne analize ruševin. Grad je edinstven primer razpotegnjenega gradu na Slovenskem in obenem tudi zgodovinsko izjemno pomemben. Zato morda ni odveč tudi drugi del članka, kjer je predstavljen program njegove sanacije in predvidene namembnosti.

Drugi prispevek je ponatis razstavnega kataloga pečnic iz starega gradu v Celju. Na ta katalog se sklicuje večina primerjav tega materiala iz slovenskih najdišč.

Tretji prispevek je katalog srednjeveških in baročnih pečnic iz zaščitnih izkopavanj na Šaleškem gradu (Velenje). Poleg predstavitev gradiva je tudi obširno predstavljena zgodovina tega malega gradu neobičajne oblike.

Četrty članek je poročilo izkopavanj na lokaciji stolpastega gradu Žamerk. Izkopavanja so poleg temeljev visoko srednjeveškega gradu zaobjele tudi del poznoantične hiše, ki je spadala v sklop nasebine, znane v arheološki literaturi kot Tinje nad Loko pri Žusmu. Predstavljen je ves drobn material iz obeh objektov.

Peti članek združuje rezultate dveh izkopavanj v Mariboru: na lokaciji nekdanjega severozahodnega vogalnega stolpa mestnega obzidja, kjer na podlagi temeljev lahko sledimo spreminjanju elementov obrambne arhitekture od 13. do 17. stoletja. Za

zgodovino Maribora je morda pomembnejša predstavitev rezultatov izkopavanj na lokaciji starega gradu (Gornji Maribor - danes Piramida), pod okriljem katerega se je razvilo srednjeveško mesto. Izsledki izkopavanj so zanimivi, ker so se poleg pričakovanih visoko srednjeveških ostankov, pokazali tudi ostanki poznoantične utrdbe (ni pa jasno iz katerega obdobja pozne antike) in material, ki nakazuje možnost, da so lokacijo začeli naseljevati že na koncu 10. stoletja in ne šele v 11. stoletju, kot se je doslej mislilo.

Šesti članek je spleten iz rezultatov arheoloških in zgodovinskih raziskav. Ponuja živo sliko razvoja Ptuja in tega južnega dela meje med Madžarskim kraljestvom in Svetim rimskim cesarstvom nemške narodnosti v obdobju od konca madžarskih vpadov do 13. stoletja. Med mnogimi zanimivimi ugotovitvami, ki so v članku naj omenim samo datiranje parcelacije mestnega areala. Poznejša obdobja so že bolj poznana iz zgodovinskih virov in zato tu manj obdelana. Predstavljen je le material iz odpadne jame v mestu, ki je bila v rabi od visokega srednjega veka do 17. stoletja.

V sedmem članku so na kratko predstavljena Ormoška najdišča s srednjeveškim materialom in izbor materiala.

Zadnji, osmi sestavek je objava izkopavanj in predstavitev kovačnice ter talilnice iz poznega 15. stoletja pod gradom Grad na Goričkem. Objekt je eden redkih srednjeveških metalurških obratov (in obrtniških obratov nasploh) na Slovenskem, ki je bil skoraj v celoti izkopen in objavljen.

Ob slovenskem besedilu je nemški ali italijanski prevod.

Ivan Marija HROVATIN

Paola Korošec: *Prispevek k izpovednosti velikega moškega zlatega prstana z grajske nekropole v Ptuju.* Razprave Filozofske fakultete. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1997. ISBN 86-7207-091-7. 56 strani, 2 slike, 8 tabel.

Avtorica obravnava ženski grob številka 355 iz velikomoravske faze nekropole na Ptujskem gradu, ki sodi v čas med sr. 9. - 2. pol. 10. stoletja. Grob izstopa zaradi svojega bogatega inventarja, sestavljenega iz dveh parov zlatih in srebrnih uhanov, zlatega in srebrnega prstana in dveh gumbov. Izpostavljen je zlati prstan, ki naj bi bil glede na velikost in obliko delan za moško roko ter po obliki in izdelavi ne spada v tipični kulturni krog moškega grobnega inventarja te dobe. Paola Korošec si je postavila cilj ugotoviti kraj nastanka prstana, njegovo vlogo in pomen. Primerjala ga je s prstanom iz krste srbskega vladarja Stefana Prvovenčanega iz samostana Studenice.

Ptujski prstan ima analogije v dvornem nakitu in kot simbol oblasti predstavlja pripadnost osebe posvetni in cerkveni hierarhiji. Glede na razprostranjenost analogij (Studenice, Zalavar, Trilje, otok Warder pri Oldenburgu) avtorica domneva, da je bil izdelan v delavnici v Zalavarju, takratnem središču političnega in cerkvenega življenja, ali pa v Starem Mestu.

Paola Korošec nato ugotavlja, da v grobnih inventarjih moravskega visokega plemstva, katerega članu bi lahko pripisali obravnavani prstan, podobnih ni najti. Ker so prstane te vrste nosili visoki cerkveni dostojanstveniki, škofje, kar je izpričano tudi v pisnih virih, domneva, da bi lahko pripisali ptujski prstan nadškofu Metodu, studeniškega pa njegovemu učencu Klimentu ali nasledniku Gorazdu.

Glede na tesne stike, ki naj bi obstajali med nadškofom Metodom in panonskim knezom Kocljem, avtorica domneva, da bi v grobu z obravnavanim prstanom utegnili biti pokopana žena kneza Koclja, ki je nosila prstan nadškofa Metoda, katerega je lahko dobila v varovanje od moža ali samega Metoda.

Besedilo je v slovenskem in angleškem jeziku.

Tina MILAVEC

Borut Križ: *Novo mesto IV. Kapiteljska njiva, gomila II in gomila III.* Carniola Archaeologica 4, Dolenjski muzej, Novo mesto 1997. ISBN 961-90219-0. 86 str., 75 tab., 5 pril. in številne fotografije.

Borut Križ: *Novo mesto V. Kapiteljska njiva, gomila IV in gomila V.* Carniola Archaeologica 5, Dolenjski muzej, Novo mesto 2000. 84 str., 47 tab., 2 pril. in številne fotografije.

Novo mesto, današnja metlopolja Dolenjske, skriva pod svojimi temelji znamenite stare kulture. Zanimivo je, da zanje dolgo nismo vedeli. Raziskovalna mrzlica, ki je v zadnjih desetletjih devetnajstega stoletja zajela tedanjo Kranjsko in ki je spravila na svetlo na tisoče starih grobov, Novega mesta ni bistveno prizadela. V mestu so pri gradnji poslopja za okrajno glavarstvo sicer naleteli na rimske grobove, vendar pa se te najdbe nikakor niso mogle meriti z bogastvom, ki je prihajalo na dan v Petovionii, Emoni ali Neviodunu. Podobno lahko rečemo za izkopavanje dveh halštatskih gomil, ki so jih na Kapiteljski njivi že leta 1894 družno raziskali Rudolf Hoernes, Franz Brattina in Jernej Pečnik. Gradivo je namreč romalo v Naravoslovni dvorni muzej na Dunaj, zato ga dolgo časa niso poznali ne ljubitelji arheologije, ne strokovnjaki.

Kakšna je bila vloga Novega mesta v prazgodovini, je postalo bolj ali manj jasno šele leta 1939, ko so v Kandiji, torej na desnem bregu Krke, pri gradnji telovadišča naleteli na grob halštatskega veljaka, ki je bil pokopan v imenitni bojni opravi, v katero je sodil tudi bronast oklep. Grob je ležal v sploščeni gomili, ki na površini ni bila več vidna. Izkopavanje seveda ni bilo načrtno in le prisebnosti profesorja Janka Jarca se imamo zahvaliti, da je bila dragocena najdba rešena uničenja.

Le dobri dve leti po najdbi oklepa so v Kandiji skoraj na istem mestu znova zadeli na bogat grob, v katerem je ležal med drugim tudi uvožen etruščanski daritveni trinožnik. Ta najdba je dokončno potrdila domnevo, da je moralo biti Novo mesto v železni dobi pomembno gospodarsko, kulturno in politično središče. Treba je bilo le še počakati na pravi čas in primerne strokovnjake, ki bi dragocene najdbe iztrgal zemlji in jih spravil v muzejske vitrine.

Trenutek je napočil po vojni, ko se je pričelo mesto nezadržno širiti, nove gradnje pa so pričele resno ogrožati prazgodovinska in rimska grobišča. Danes lahko rečemo, da je bilo srečno naključje tudi v tem, da je prišel v Novo mesto službovat Tone Knez. Kot kustos Dolenjskega muzeja je kopal na Mestnih, Kapiteljskih in Znančevih njivah, v Bršljinu, in Beletovem vrtu, skratka povsod tam, kjer so ob novih gradnjah prihajale na dan arheološke najdbe. Novo mesto se lahko danes ponaša z eno najbogatejših arheoloških zbirk v tem delu Evrope, ilustracije najdb iz tamkajšnjih gomil pa so pogosto uvrščene v najbolj ugledne pregledne evropske prazgodovine.

Kako je izgledalo Novo mesto v prazgodovini, razmeroma dobro vemo. Proti koncu pozne bronaste dobe, torej v 9. in 8. stoletju pr. Kr. so si takratni prebivalci postavili svoje domove na razgledni vzpetini, ki nosi ledinsko ime Marof. Njihovo naselje sicer še ni bilo sistematično raziskano, manjše sondiranje na severnem koncu gradišča pa je pokazalo, da očitno ni bilo utrjeno s kamnitim obzidjem. Naselju na Marofu je pripadalo obsežno grobišče na bližnji Kapiteljski in na Mestnih njivah, kjer so arheologi doslej našli več sto žarnih grobov.

Žal so bile raziskave na Marofu preskromne, da bi lahko z zanesljivostjo trdili, da je bilo naselje obljudeno tudi v železni dobi. Skromne površinske najdbe namreč ne dovoljujejo zanesljivih zaključkov, saj ne gre zavreči možnosti, da so v tem času prebivalci naselje prestavili na odlično zavarovani okljuk, na katerem danes stoji mesto. Da te možnosti ne gre povsem zavreči, govori namreč dejstvo, da so nedavno našli naselbinske plasti iz mlajše železne dobe tudi na vzpetini, na kateri stoji kapiteljska cerkev.

Če že ne vemo, kako je takrat izgledalo naselje, pa odlično

poznamo nekropole. V Novem mestu jih je bilo več, največja se je širila prav na Kapiteljski njivi.

Z zaščitnimi izkopavanji na tem območju je pričel T. Knez, ki je raziskal eno gomilo (glej T. Knez, Novo mesto III. Knežja gomila, Kapiteljska njiva. *Carniola Archaeologica* 3, 1993). Po njegovi smrti je delo nadaljeval B. Križ. Ker gomile zaradi oranja niso bile več vidne, hkrati pa so na istem območju našli tudi latensko plano grobišče in grobove iz pozne bronaste dobe, se je odločil za izkop celotnega areala. Tako so doslej na Kapiteljski njivi raziskali šestnajst halštatskih gomil, več deset bronastodobnih in čez 700 latenskih grobov, kar uvršča Novo mesto med največja prazgodovinska najdišča, kar jih poznamo v jugovzhodnih Alpah.

Ob tem se mi zdi potrebno poudariti, da je imelo to veliko delo, ki še vedno ni končano, ves čas značaj zaščitnega izkopavanja. To omenjam predvsem zaradi tega, ker lahko v zadnjem zvezku *Enciklopedije Slovenije* preberemo med drugim tudi geslo avtorja Bojana Djurića "Zaščitna izkopavanja" v katerem pa ni najti o Novem mestu niti besedice. Omenjeno geslo je značilen primer pisanja brez prisotnosti zgodovinskega spomina, kar je seveda za leksikalne publikacije nesprejemljivo. V njem so namreč detajlno našete zaščitno izkopane lokacije ob slovenskem avtocestnem križu (po letu 1991), medtem ko avtor več kot polstoletna zaščitna prizadevanja starejše generacije slovenskih arheologov odpravi v enem samem stavku. Drzno si trditi, da so na primer raziskave Kneza in Križa v Novem mestu, izkopavanja Perčeve in Tomaničeve v Ormožu, pa Guština v Brežicah, Pahiča v Pobrežju, Puša v Ljubljani in nenazadnje Svovljška v Tolminu, Kobaridu in na Mostu na Soči za slovensko, da ne rečem evropsko prazgodovinsko arheologijo, vsaj tako pomembna, kot so izkopavanja na avtocestnem križu. Vsako zase predstavlja viden dosežek, za nekatera med njimi pa bi lahko mirne duše rekli, da so povzročila tektonske premike o vedenju naše prazgodovine.

Pa se rajši vrnimo v Novo mesto in k obema katalogoma. Križ ju je zasnoval po ustaljenem konceptu, saj je vsebino razvrstil na podoben način, kot je to pred njim storil T. Knez. Po predgovoru in uvodu je najprej predstavil Novo mesto, nato Kapiteljsko njivo in način izkopavanja. Nadalnja poglavja so posvečena detajlni predstavitvi gomil, grobnim pridatkom (orožje, nakit, lončenina, predmeti okrašeni v situlskem stilu) in bogatejšim grobovom. Sledi poglavje z relevantno literaturo in nato še katalog z opisi grobov in gradiva.

V obeh knjigah je torej objavljeno gradivo, česar smo lahko le veseli, saj so postali na ta način rezultati izkopavanj dostopni za interresiranim strokovnjakom. Vendar pa moramo omeniti, da sta obe publikaciji tudi bogato opremljeni, kar daje slutiti, da je imel avtor pred očmi še ostalo bralstvo. To lahko sklepamo tudi iz vsebine nekaterih poglavij, ki so napisana dokaj poljudno in strokovnjaku ne prinašajo bistvenih novosti. Rekel sem že, da je tak koncept zbirke *Carniola Archaeologica* postavil T. Knez. Ali sta bili na ta način res ubiti dve muhi na en mah, pa je drugo vprašanje. Sam namreč zagovarjam koncept ločenih izdaj.

Knjiga za ljubitelje arheologije naj bo napisana poljudno in je lahko bogato ilustrirana. Vanjo ne sodijo strokovna poglavja, ki jih laik itak ne razume in ki so takemu delu zanesljivo odveč. Na drugi strani pa seveda znostvene ali strokovne knjige ne smemo obremenjevati s stvarmi, ki jih obvlada že vsak študent arheologije. Vprašanje je tudi, kako dolgo si bomo v strokovnih arheoloških publikacijah še lahko privoščili celostranske fotografije gradiva in raznih vedut, ki so seveda paša za oči, s strokovnega stališča pa prinašajo bolj malo uporabnih informacij.

S temi pomisleki, ki sem jih že pred leti nanizal ob izidu prvega zvezka novomeških katalogov, seveda ne želim zmanjševati pomena obeh Križevih knjig. Nasprotno, dajem jih v premislek, kako bi se dalo v prihodnje izboljšati kvaliteto naših publikacij. Na nekaj pomanjkljivosti pa bi v obeh katalogih vendarle

rad opozoril. Tičejo se predvsem slikovnega gradiva. Tako na primer v prvem zvezku manjkajo ob tlorisih grobov smeri neba, zato jih ni mogoče vpeti v prostor. Preveč shematični so tudi tlorisi gomil. V njih namreč niso navedene globine grobov, s čemer je onemogočeno ugotavljanje stratigrafskih odnosov in s tem tudi redosleda pokopov. V načrtih niso zabeležene sporadične najdbe. Te pomanjkljivosti bi kazalo v prihodnje odpraviti.

Naj zaključim. Borut Križ je vsekakor arheolog, ki ve, kaj hoče. Ker redno spremljam njegova izkopavanja, lahko rečem, da so vzorna in metodološko dognano izpeljana. Uspešne in odlično obiskane so bile tudi njegove velike razstave o Novem mestu v pozni bronasti ter starejši in mlajši železni dobi. Za vsako je napisal razstavniki katalog, ob tem pa je pripravil še temeljno objavo štirih gomil s Kapiteljske njive. Dobro bi bilo, če bi ga posnemali tudi drugi slovenski arheologi.

Janez DULAR

Od antičnega vrča do majolike. Katalog razstave / Vom antiken Krug bis Majolka. Ausstellungs Katalog. Dolenjski muzej, Novo mesto 1996. ISBN 961-90219-2-4. 172 str., ilustr.

Namen razstave je bil predstavitev lončarstva na Šentjernejskem polju s posebnim poudarkom na 19. in 20. stoletju. V katalogu so štirje sestavki, v katerih je predstavljen predvsem material iz različnih obdobjih lončarstva na tem prostoru.

V prvem najobširnejšem delu je predstavljeno lončarstvo v 19. in 20. stoletju. Na začetku so predstavljeni ljudje, ki so se preživljali s to obrtjo in tisti, ki jo opravljajo še danes. Sledi predstavitev znanja teh ljudi; od kopanja glin, tehnik izdelovanja posode in okrasa, vse do prodaje izdelkov na trgih. Podan je tudi opis in razlaga načina uporabe posameznih predmetov, nato pa sam katalog eksponatov. (Ob tekstu so vedno tudi risbe ali slike.)

V drugem delu je na kratko predstavljena proizvodnja keramike na tem območju od predrimskega v zrelo obdobje rimske zasedbe. Na podlagi izbora arheološkega materiala iz različnih najdišč je predstavljena antična keramika na Dolenjskem, za katero so značilni predvsem izdelki domačih delavnic, ki večkrat posnemajo oblike tujih izdelkov.

V tretjem delu je predstavljena tipološka in kronološka razdelitev keramičnega posodja, ki jo je razvila Vida Stare na podlagi materiala z izkopavanj v opuščnem srednjeveškem mestu na Šentjernejskem polju Otok pri Dobravi-Gutenwerth, ki je nastalo, se razvilo in izginilo v obdobju od 10. do 15. stoletja.

Četrty in zadnji sestavek je poročilo izkopavanj v neposredni bližini kartuzije Pleterje, kjer sta bili dokumentirani dve poselitveni fazi in nad njima še odpadni material, ki je bil domnevno zavržen po obnovitvenih delih, med 16. in 17. stoletjem.

Ob slovenskem je tudi tekst v nemščini. Članke dopolnjuje veliko slikovnega gradiva, tabele in sheme.

Ivan Marija HROVATIN

Pozdravljeni, prednamci! Ljubljana od prazgodovine do srednjega veka / Ancestral encounters. Ljubljana from Prehistory to the Middle Ages. Dirjec Božena et al. (ur.). Cankarjev dom, Mestni muzej Ljubljana, Ljubljana 1996. ISBN 961-90351-1-9. 118 str.

Knjiga *Pozdravljeni, prednamci!* je nastala kot spremna publikacija arheološko-zgodovinske razstave, katere namen je bil predstaviti nastanek Ljubljane in zgodovino poselitve Ljubljanske kotline od paleolitika do prve omembe imena

Ljubljane. Knjiga je zanimivo branje tako za ljubitelje arheologije kot tudi za arheologe. Opremljena je s številnimi rekonstrukcijami ter barvnimi fotografijami najdišč in restavriranega in razstavljenega gradiva. Pet slovenskih arheologov je prispevalo besedila o načinih življenja v različnih obdobjih, zgodovino raziskovanj posameznih najdišč in zgodovinsko ozadje. Tatjana Bregant je opisala paleolitik, neolitik in eneolitik, Ivan Puš mlajšo bronasto in železno dobo, Ljudmila Plesničar Gec je predstavila antično Emono, obdobje preseljevanja ljudstev in zgodnji srednji vek je opisala Irena Sivec, Martin Horvat pa raziskave Ljubljanskega gradu.

Poselitev prostora Ljubljanske kotline je bila že od vsega začetka zanimiva, ker je povezava med Apeninskim polotokom, preostalo Evropo in Balkanom. V paleolitiku imamo na prostoru Ljubljanskega barja malo najdb; najstarejše so z osamelca Hruševica pri Vrhniki, ki jih primerjajo z gradivom iz Betalovega Spodmola. To je čas večjih klimatskih sprememb, ki so vplivale tudi na selekcijo med živalsko populacijo. V mezolitiku imamo na istem območju nižinska naselja (Breg pri Škofljici), prebivalci pa se ukvarjajo z lovom in nabiralništvom. Edina udomačena žival je pes. Najintenzivnejša prazgodovinska poselitev Ljubljanskega barja je v neolitik in eneolitik v času kolišč, katerih koli so bili večkrat celo ponovno uporabljeni v novih naselbinah. Pri gospodarstvu in obrti je imela pomembno vlogo izdelava lončenine, kamnita in koščena orodja, izdelava kultnih kipcev ter metalurgija, ki se kaže v najdbah kalupov in kovinskih izdelkov. Zaradi vlažnega močvirskega okolja so se zelo dobro ohranili leseni izdelki kot npr. čolni-deblaki, ki so služili za transport in so pomembni zaradi možnosti radiokarbonskega ter dendrokronološkega datiranja. Pomembne za rekonstrukcijo okolja in družbene strukture so najdbe peloda, semen, lesa in kostnega gradiva. Že od 1. tisočletja pr. n. št. naprej je čez ta prostor vodila t. i. "jantarna pot", ki je bila eden glavnih vzrokov za neprekinjeno poselitev Ljubljanske kotline. V mlajši bronasti in železni dobi poselijo Ljubljanski grad nosilci kulture žarnih grobišč. Gradiva iz naselbin tega časa nimamo, izkopano pa je bilo grobišče na dvorišču SAZU. V 8. stoletju pr. n. št. poseljenost Ljubljane upada in hkrati narašča na okoliških vzpetinah-na Molniku in Magdalenski gori pri Šmarju.

Rimljani že v 1. stoletju pr. n. št. poselijo spodnje terase južne strani, v zgodnjem avgustejskem obdobju pa je bila v Emoni ustanovljena rimska kolonija (domnevno po odhodu rimske legije XV. Apollinaris). Pomembno vlogo pri komunikacijah in transportu je igrala plovna Ljubljaničica, ki je pomembno najdišče podvodnih najdb. Mesto je bilo sestavljeno iz petih mestnih četrti, ki so jih arheologi definirali glede na gospodarske dejavnosti. Obzidje je imelo 26 obrambnih stolpov, 4 glavna vrata, kjer sta potekali glavni ulici, srce mesta pa je tvoril forum s baziliko, ob kateri je bila odkrita tudi rotunda. Antična pokopališča so bila razporejena ob glavnih mestnih vpadnicah, takoj izven mestnih vrat; Emona je imela 3 nekropole: severno, vzhodno in zahodno, na področju Ajdovščine in Metalke pa so bili odkriti poznoantični in zgodnje-krščanski grobovi. Najdbe pričajo o živahni trgovini predvsem s prostorom severne Italije (vplivno območje Ogleja). Izkopan je bil tudi zgodnjekrščanski baptisterij z donatorskimi napisi.

V obdobju preseljevanja ljudstev odprta lega Ljubljani bolj škodi kakor koristi-tu mimo prodirajo številna barbarska ljudstva; med njimi zahodni Goti, Huni (ki naj bi 452 Emono požgali), vzhodni Goti, Langobardi in Avari. Najdbe iz tega obdobja so redke in omejene na posamezne predmete. Edino večje najdišče je grobišče vojaške vzhodnogotske postojanke v Dravljah. Staroselci so se pred vdori različnih ljudstev umaknili na okoliške višinske postojanke-edina raziskana je Polhograjska gora. Kasneje pridejo na ta prostor Slovani, ki poselijo predvsem obrobne dele Ljubljanske kotline.

Od 8. stoletja naprej je tukaj prisotna oglejska cerkvena organizacija, katere začetno pokristjanjevanje se nadaljuje v

ustanovitve šempetrske prafare v 9. stoletju in kasnejših lastniških cerkva. Zadnji artefakt, ki je predstavljen, je darilna listina iz leta 1146, kjer je kot priča omenjen Wodolric de Luwigana, kar je najstarejša omemba imena Ljubljana.

Martin Horvat na koncu še na kratko predstavi poselitev Ljubljanskega gradu od prazgodovine do srednjega veka. Vsa besedila imajo tudi vzporeden angleški prevod.

Lucija ŠOBERL

Taja Čepič et al.: *Poselitev Ljubljanske kotline - urbani razvoj Ljubljane / Settlement of the Ljubljana Basin - Urban Development of Ljubljana*. Mestni muzej Ljubljana, Ljubljana 1997. ISBN 961-90351-4-3. 96 strani, številne fotografije in grafične priloge v tekstu. Besedilo v slovenščini in angleščini.

Delo je nastalo kot spremni katalog razstavi Mestnega muzeja na Ljubljanskem gradu ob evropskem mesecu kulture, ki ga je gostila Ljubljana. Katalog podolžnega formata je bogato opremljen s sicer neoštevilčenimi fotografijami, ki pa so ustrezno podnaslovljene in smiselno dopolnjujejo besedilo in z izseki topografskih kart, ki omogočajo enostavno in hitro orientacijo v prostoru. Žal je tisk topografskih podlog zelo svetel, tako da ima verjetno marsikateri bralec precej težav z njihovo razpoznavo.

V katalogu je sodelovalo dvanajst avtorjev besedil, ki opisujejo razvoj poselitve Ljubljanske kotline od prvega pojava človeka na tem prostoru, do današnje podobe prestolnice. Prispevki z arheološko vsebino so članki Irene Šinkovec o koliščih na Ljubljanskem barju in utrjenih prazgodovinskih gradiščih, s posebnim poudarkom na predstavitvi gradišča na Grajskem griču; podpisanega o zgodnjem rimski naselbini pod grajskim hribom in pričetku romanizacije tega prostora; Ljudmile Plesničar-Gec o Emoni; Irene Sivec o poznoantični Emoni v anonimnem geografskem delu imenovanem Atamine in poznoantičnem obdobju tega prostora ter iste avtorice o zgodnjersrednjeveških zametkih novega mesta. Arheološki del kataloga zaključujeta članka Martina Horvata o nastanku in razvoju srednjeveške Ljubljane, kakor ga pojasnjujejo izsledki številnih manjših in večjih izkopavanj na območju današnjega mestnega jedra. V nadaljevanju je s posameznimi poudarki predstavljen prostorski razvoj mesta vse do danes.

Boris VIČIČ

Vera Kolšek: *Rimska nekropola v Šempetru. Vodnik / Römische Nekropole in Šempeter. Führer*. Pokrajinski muzej Celje, Celje 1997. ISBN 961-90488-0-6. 56 strani, 63 slik.

Prvi vodnik za ta edinstveni spomenik iz rimske dobe je leto dni po odprtju parka z rekonstruiranimi grobnicami napisal Josip Klemenc. Sledil mu je vodnik Vere Kolšek, ki je izšel v zbirki Kulturni in naravni spomeniki Slovenije in je doživel kar nekaj ponatisov.

Novi vodnik izpod peresa Vere Kolšek, izkopavalke in soavtorice rekonstrukcije šempetrskih spomenikov, je razširjen in obogaten z barvnimi fotografijami ter tiskan dvojezično - v slovenskem in nemškem jeziku.

Avtorica uvodoma kratko predstavi arheološko podobo Šempetra in njegove okolice. Navaja najzanimivejša odkritja v bližnjih zaselkih od prazgodovine do pozno rimskega obdobja. Sledi prikaz zgodovine raziskav. Le-te so potekale v dveh ločenih kampanjah. Najprej izkopavanje v stari strugi Savinje v letih 1952-1956 in nato še med leti 1964 in 1967, ko so izkopali ostanke grobišča na vzhodnem delu vasi. Rezultati izkopavanj vzhodnega dela nekropole so tokrat nekoliko širše predstavljeni in dopolnjeni s fotografijami gradiva in terenskimi posnetki.

Sledi opis rekonstruiranih grobnic, od najstarejše Vindonijeve do grobnice Sekundinov ter nekaterih manjših spomenikov, ki so razstavljeni v parku. Besedilo se bistveno ne razlikuje od prejšnjega vodnika. Opisu vsake posamezne grobnice sledi razlaga reliefov in nanje vezanih zgodb iz grško-rimske mitologije, ki so dopolnjeni z ustreznimi fotografijami. Vodnik je obsežnejši predvsem zaradi bogatejših barvnih in črno-belih slikovnih prilog.

Edina novost, ki jo opazimo pri opisu spomenikov, je sprememba v poimenovanju dveh grobnic. Nekdanja Priscijanova grobnica, ime je nosila po očetu (Gaj Spektacij Priscijan), je imenovana po novem Spektacijeva grobnica oziroma grobnica Spektacijev. Sedaj nosi ime po družini, ki ji je grobnica pripadala in ne več samo po pokojnem očetu, celejskem županu. Sekundijanova grobnica, po času nastanka najmlajša med rekonstruiranimi grobnicami, se po novem imenuje grobnica Sekundinov. Ponovno branje in rekonstrukcija napisa na grobnici sta namreč pokazala, da je bilo verjetneje vklesano ime Sekundin (*SECVNDINVS*) in ne Sekundijan.

Vodnik zaključuje tloris razstavljenih spomenikov s kratkimi opisi manjših nagrobnikov in ostanki nerekonstruiranih grobnic. Zadnje strani knjige pa je izdajatelj vodnika Pokrajinski muzej Celje zapolnil s predstavitvijo svojih zbirk in arheoloških parkov.

Nova izdaja vodnika po šempetrski nekropoli je dovolj bogata in obsežna predstavitev najlepšega rimskega spomenika v Sloveniji in je tako po obsegu kot besedilu namenjena najširši skupini obiskovalcev Šempetra, hkrati pa tudi strokovni javnosti nudi dovolj celovito informacijo o šempetrskem grobišču.

Irena LAZAR

Slavko Ciglenečki: *Tonovcov grad pri Kobaridu. Arheološko najdišče. Vodnik.* Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Kobaridski muzej, Ljubljana, Kobarid 1997. ISBN 961-6182-28-5. 31 str. ilustr.

Arheološko najdišče Tonovcov grad pri Kobaridu je bilo omenjeno že v 19. stoletju, a šele z opozorili Nade Osmuk in izkopavanji Inštituta za arheologijo Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU pod vodstvom Slavka Ciglenečkega je Tonovcev grad dobil svoje pravo mesto v slovenski arheologiji. Najdišče, na katerem izkopavanja še potekajo, je vodja izkopavanj že delno objavil v različnih strokovnih revijah in zbornikih. Toda v vseh teh tekstih je bil poudarek v glavnem na gradivu iz časa pozne antike oz. preseljevanja ljudstev. V *Vodniku* pa je prvič, sicer v poljudni obliki, napisano in z risbami, načrti in fotografijami prikazano vse dosedanje vedenje o najdišču.

Zaradi svoje izredne lege in verjetno tudi zaradi blage klime je bil hrib občasno poseljen že v globoki prazgodovini, vse tja od srednje kamene dobe naprej. V času od začetka bronaste do začetka starejše železne dobe je na Tonovcovem gradu opazna cezura v naselitvi. Sledi poselitve nosilcev t. i. svetolucijske kulturne skupine in kasneje keltskega plemena, morda iz antičnih virov znane *Ambisontes*, vodja izkopavanj ne povezuje s stalno poselitvijo, temveč z opazovalnico, kulturnim prostorom ali pribežališčem v času nevarnosti.

Po vključitvi današnjega slovenskega ozemlja v rimsko državo so hribovske postojanke v večjem delu opustele, ponovno pa postanejo zanimive v drugi polovici 3. stoletja, ko so se v rimski državi razplamtele državljanske vojne, državo pa so pričela ogrožati tudi različna germanska plemena. Tako je v tem času tudi Tonovcev grad zopet začel lokalnemu prebivalstvu služiti kot pribežališče v času nevarnosti. Ob koncu 4. in na začetku 5. stoletja je bila na Tonovcovem gradu, ki je najverjetneje sodil v sklop obrambnega sistema, znanega pod imenom *Claustra Alpium Iuliarum*, nastanjena vojaška posadka, svoj pravi razcvet pa je naselbina, ki je s svojo lego varovala

prehod proti Italiji, doživela ob koncu 5. in v 6. stoletju.

Poleg tega, da je staroselskemu romaniziranemu prebivalstvu služila kot težko dostopna in dokaj varna naselbina, so jo kot vojaško postojanko uporabljali tudi germanski Vzhodni Goti in Landgobardi.

Zaradi dobre ohranjenosti najdišča je bilo na Toncovem gradu mogoče v obrisih obnoviti videz naselbine že pred podrobnejšimi raziskavami, kar predstavlja redkost v slovenskem prostoru. Dodatna sistematična izkopavanja naselbine, ki še trajajo, postavljajo naselbino ob bok dobro znanim in sistematično raziskanim poznoantičnim naselbinam na območju večjega dela Slovenije, kot so npr. Rifnik, Kučar, Vranje ali Ajdna. Vse, tako tudi Toncov grad, nam kažejo, da so se v času nevarnega obdobja preseljevanja ljudstev staroselci umikali na varnejše položaje, ki so jih predvsem zaradi svoje lege tudi germanska ljudstva uporabljala kot postojanke. Na vseh teh naselbinah so bili odkriti tudi ostanki cerkva, na Toncovem gradu t. i. družina cerkva, kar kaže na moč Cerkev tudi v nemirnih časih ob koncu 5. in v 6. stoletju. Poleg cerkva so na Toncovem gradu raziskali tudi stanovanjski objekt. Dosedanje raziskave nam kažejo, da je bila poznoantična naselbina ob koncu 6. ali celo v 7. stoletju opuščena.

Sicer redke najdbe kažejo, da je bil hrib za kratek čas poseljen tudi na začetku 9. stoletja, nekaj najdb pa poznamo tudi iz poznega srednjega veka.

Gojko TICA

Milan Sagadin: *Ajdna nad Potoki.* Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov 190. Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino, Ljubljana 1997. ISBN 961-6037-21-8. 32 str., ilustr.

V uvodu nas avtor seznanja z izjemno lego poznoantične višinske naselbine Ajdne nad Potoki (1046), ki kot orlovsko gnezdo štrli iz južnega pobočja Stola. Na kratko nas seznanja z začasnostjo tega poročila, saj so raziskave na naselbini še v teku. Opozori na izjemna konzervatorska dela, ki so bila opravljena na ostankih naselbine in v nadaljevanju uvoda opiše gorske poti in steze, ki vodijo na Ajdno.

Opis poznoantične naselbine na Ajdni začenja s slikovito pripovedjo Sv. Hieronima o rimskem svetu, ki se s krvjo in ječanjem sesipa v ruševine. Avtor nadalje na kratko opiše politične in gospodarske razmere v poznem rimskem imperiju, ki so prisilile prebivalstvo, da se je iz dolin umaknilo na odmaknjene višinske postojanke. Omenja še druge pri nas poznane postojanke istega tipa npr. Vranje nad Sevnico, Rifnik, Tonovcov grad pri Kobaridu itd.

O Ajdni je vedelo obširno ljudsko izročilo in prvi raziskovalci, med njimi tudi Valvasor, so na Ajdni skušali najti sledi ljudskih pripovedi. Prvi je opravil arheološka izkopavanja Dežman, sledil mu je Šmid in nazadnje Rjazancev in Torkar sredi prejšnjega stoletja. Prelomnico pomenijo izkopavanja Gorenjskega muzeja, ki jih je 1976 začel Andrej Valič, kasneje pa zelo uspešno nadaljeval Milan Sagadin, avtor pričujočega dela, ki je izpeljal tudi izjemno zahtevna konzervatorska dela.

Odkrita je bila cerkev z vhodno lopo, s sondami so bili ugotovljeni temelji še petih poslopij, med njimi vodna cisterna. V sami konfiguraciji terena pa je mogoče sklepati na okoli dvajset objektov. Raziskovalec sklepa, da je na naselbini živelo okoli sto ljudi. Naselbina se razprostira na treh terasah. Avtor sodeč po odkritih najdbah sklepa, da segajo prve poselitvene sledi že med 3. in 2. tisočletje pred Kr., stalna poselitev pa naj bi se začela v prvih stoletjih po Kr. Najstarejši ostanki naj bi ležali na prvi terasi. Razcvet doživi naselbina v 5. in 6. stol, ko je na Ajdno pribežalo okoliško prebivalstvo iz dolin.

Avtor v nadaljevanju opiše ajdensko cerkev, zgrajeno po

oglejskem vzoru, v kateri je bilo odkritih enajst grobov privilegiranih pokopov zaslužnih oseb. Pripadajoče grobišče pa še ni bilo odkrito. V prezbiteriju so tik poleg zidanega oltarnega podstavka odkrili dele koščene relikviarja in odlomke steklene čaše, morda svetilke. Prezbiterij je zaključevala polkrožna apsida z zidano klopjo za duhovščino in prestolom za voditelja bogoslužja. Oltarni del je bil ločen od prostora za vernike z ograjo, od katere so ohranjeni le deli. Notranjost cerkve je bila ometana in poslikana v modro-sivo-rdečem vzorcu. Stranski prostori so bili grajeni za potrebe tedanjega bogoslužja kot prostor za nekrščene in morda celo kot krstilnica, kasneje pa zakristija, ki je bila v mlajši fazi spremenjena v grobno kapelo.

Z drobnimi najdbami moremo dobro interpretirati vsakdan tedanjega prebivalstva. Odkritega je bilo kar nekaj poljedelskega in živinorejskega orodja, precej orožja, na počasnem vretenu izdelane keramike in tudi odlomki steklenih čaš na peclju. Med keramiko je moč prepoznati nekaj redkih odlomkov poznih severnoafriških amfor, ki so morda služile kot transportno posodje za olje in vino uporabljeno pri euharistiji. V nekaj primerih so bili odkriti ostanki surovega železa, volka, namenjenega za nadaljnjo obdelavo in kovanje. Zelo redko so bili najdeni novci, kar kaže na autarkičnost gospodarstva.

Sledi poglavje o izjemno zahtevnih konzervatorskih posegih, ki so bila opravljena na naselbini. Avtor je opisal metodo dela, ki se je izkazala za uspešno in je brez dvoma vredna, da bi jo slovenska konzervatorska in arheološka stroka bolj upoštevali.

V zadnjem poglavju je Metod Rogelj dodal kratek zapis o ajdenski vegetaciji, ki kaže edinstveno mešanje submediteranskih in alpskih združb, kjer se črnemu boru pridružijo ruševje, macesen in brusnica. Ajdna predstavlja najsevernejše rastišče črnega bora na Gorenjskem, ostre robove skalnatega prehoda pa pokriva zaščiteni avrikelj.

Verena PERKO

Milan Sagadin: *Mali grad v Kamniku*. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov 191. Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino, Ljubljana 1997. ISBN 961-6037-22-6. 43 str., ilustr.

V uvodnem poglavju avtor predstavi lego kamniškega Malega gradu, ki s Starim gradom kot stražni stolp zapira ozek prehod nad strugo Kamniške Bistrice, potoki iz Tuhinjske doline, Žalskim hribom in Kalvarijo. Poti in prehodi, ki se stiskajo med skalnatimi stražarji in hudourniški alpskimi rekami, so imele skozi zgodovino različne pomen. Pomembnejše kot so bile, strožji je bila nadzor. Zlato dobo je trgovska pot skozi kamniški in tuhinjski prehod doživela pod Andeškimi, ki so si skalnate stražarje izbrali za svoj sedež.

Seveda je bila skalnata vzpetina Malega gradu poseljena že v prazgodovini. Odlomki keramike, zajemalke z dulci in hišni lep dokazujejo obstoj neolitske naselbine, sočasne Drulovki pri Kranju in Resnikovem prekopu na Ljubljanskem barju. Verjetno je bila skalnata naselbina poseljena tudi v kasnejših prazgodovinskih dobah, vendar so po izteku bakrene dobe najdbe redke. Nedvomno so kasnejši gradbeni posegi v 12. in 13. st. v veliki meri uničili starejše plasti, o katerih obstoju pričujejo le še drobne najdbe, npr. udarni nož iz mlajše železne dobe in novc Klavdija II. ter Licinija.

V drugem poglavju nas avtor seznani z bogatim ljudskim izročilom. Gotovo je najznamenitejša zgodba o malograjski Veroniki, ki je bila zaradi skopušnosti zakleta v podobo kače. Pravljica je tako živo vtkana v kamniško izročilo, da je konec prejšnjega stoletja v mestnem grbu zamenjala lik sv. Marjete.

Mali grad je omenjen tudi v pisnih virih. Prvič leta 1202, ko je bil še v lasti Andeških. Le-ti so ga prejeli v dediščino od rodbine Weimar-Orlamünde, ki so izbrali za kamniško območje sedež na Malem gradu. Prva omemba pa se nanaša

na *duo castella de Staine* t. j. Mali grad skupaj s Starim gradom. Ko je Henrik IV Andeški kljub krvavim zarotam dobil naziv krajišnika, se razcvetijo na Kranjskem zlati časi. Na Malem gradu je koval denar. Kovnica je delovala še za časa njegovih dedičev Babenberžanov, ki so jih nasledili Spanheimi. Od teh je Kranjska in z njo Mali grad prešla v roke Otokarja Pšemisla, ki se je leta 1276 moral odreči posestvom v korist Habsburžanov. S tem so bili s Kranjske odrinjeni oglejski patriarhi. Mali grad je gostil mnoge kastelane, po letu 1444 pa je grajsko poslopje že opuščeno. Kasneje so razvaline služile za utrdbe, največkrat pa za priročni kamnolom. V drugi svetovni vojni so na zahodnem stolpu Nemci zgradili bunker, ki je bil po vojni razstreljen in je še dodatno uničil arheološke plasti.

Izkopavanja tečejo že od leta 1979. Raziskan je bil zahodni stolp, prostor med zahodnim stolpom in kapelo in severovzhodni prostor pred kapelo.

Najpomembnejše odkritje je staroslovansko grobišče s 27 skeletnimi pokopi. V grobovih je bil odkrit nakit, obsenčni obročki, prstani in kovan, polmesečast uhan iz pozne faze ketlaške kulture med 9. in 11. st. Položaj grobišča na grajski ravnici nakazuje obstoj starejše cerkvene zgradbe, ki je bila morda predhodnica romanski dvonadstropni kapeli. Na prostoru okoli malograjske kapele je bilo odkritih tudi nekaj ključev in delov ključavnic iz 10. ali 11. st. Domnevo, da je bila najstarejša faza gradu še staroslovanska, dodatno potrjuje razmestitev bivalnega dela (palacija), grobišča in kapele. Izkopavanja so odkrila tudi prvotni vhod v grad severozahodno od kapele in temelje palacija na severnem robu. V romaniki je bil grad močno prenovljen in razširjen proti zahodu. Zgrajen je bil glavni obrambni stolp, bergfrid, na zahodnem robu pečine. Pod kapelo je zrasel nov palacij, ki kaže iste tehnike zidave kot kapela. Malce kasneje so bile dozidane kašče, v katerih so bili odkriti ostanki sežganega žita, prosa in boba. Bogato drobno gradivo, npr. ostroge, sulična ost, streme, verige, kresila in obilo keramike, dokazuje nepretrgano življenje na gradu do 15. st., ko je grad je uničil velik požar do te mere, da ga niso nikoli več obnovili.

V zadnjem poglavju je slikovito predstavljena malograjska dvonadstropna kapela s kripto, edinstvena romanska stavba na slovenskih tleh. Kapela je nastala proti koncu 12. ali v 13. st.

Starejši del portala je še iz 11. st. kot tudi oba kapitela v spodnjem slavoloku, kar je najverjetneje dediščina starejše cerkvene zgradbe, ki je stala na istem mestu. Nedavno so bile odkrite v notranjosti kapele gotske freske, delo furlanskih mojstrov, ki so jih skoraj v celoti zakrile poznozgodnje poslikave. Kripto domnevno krasijo poslikave mojstra Jelovška in v podobi enega od angelov naj bi bil ujet mojstrov avtoportret.

Avtor zaključuje knjižico o Malem gradu z vprašanjem "Kako naprej" in razmišljanjem o veliki kulturni dediščini, ki jo Mali grad predstavlja za Kamnik.

Verena PERKO

Iva Curk: *Sto zgodb arheoloških spomenikov v Sloveniji*. Prešernova koledarska zbirka 1996. Prešernova družba, Ljubljana 1995. ISBN 961-6186-09-4. 228 str., ilustr.

Slovenska arheologinja Iva Mikl Curk v knjigi *Sto zgodb arheoloških spomenikov v Sloveniji* na poljuden način predstavi 100 arheoloških najdišč, ki so zaznamovala razvoj slovenske arheologije. Izbrala je najdišča iz različnih arheoloških obdobj in s področja celotne Slovenije. Predstavljena so glede na geografski položaj in si sledijo od Pirana (najbolj zahodnega najdišča) do Dolge vasi na skrajnem vzhodu Slovenije.

V uvodu avtorica spregovori o naloga arheologije ter njenem pomenu za poznavanje preteklosti, v kateri vsi iščemo svoje korenine. V povezavi s tem poudarja pomen varovanja spomenikov oz. kulturne dediščine. Opiše tudi dogajanje in načine življenja

v slovenskem prostoru od paleolitika do srednjega veka oz. naselitve Slovanov.

Pri posameznih najdiščih Mikl Curkova predstavi prve raziskave in okoliščine odkritja najdišča, ga na kratko opiše ter umesti v geografski in kronološki kontekst. Najdišča poveže tudi z zgodovinskimi in arheološkimi zgodbami, ki so bile ključne za interpretacijo in datirajo najdb. Na koncu vsakega opisa avtorica navede tudi osnovno literaturo, Borut Križ pa je poskrbel za izpovedne barvne fotografije najdišč.

Knjiga je kot del Prešernove koledarske zbirke 1996 privlačna za ljubitelje arheologije. S poljudnim jezikom Mikl Curkova opozori na najbolj pereče probleme znotraj spomeniškega varstva in sistematično predstavi najbolj znana arheološka najdišča Slovenije.

Lucija ŠOBERL

Ljudmila Plesničar Gec, Boris Kuhar: *Emona in rimska kuhinja. Apicijevi recepti za današnjo rabo.* Kmečki glas, Mestni muzej Ljubljana, Ljubljana 1996. ISBN 961-90351-0-0. 83 strani, 67 barvnih fotografij, 4 ČB in nekaj risb.

V predgovoru avtorica spregovori na splošno o prehrani, o vlogi pivskih daritev bogovom in poudari družabnostni vidik, ki ga je prehranjevanje imelo v antiki. Izvemo nekaj splošnega o razkošju, ki je ponekod spremljalo rimske navade pri mizah, omeni Apicija in njegove recepte, ter preide k Emoni in navadam, ki jih moremo domnevati na podlagi arheoloških ostankov. V uvodu se mimobežno seznanimo z arheološkimi odkritji v Emoni. Izvemo tudi nekaj splošnega o pogrebnih običajih, saj se prav v več kot 2500 odkritih emonskih grobovih skriva ogromno podatkov o vsakdanji prehrani umrlih.

Sledi poglavje o prehrani Rimljanov, kar je že v osnovi preširok, politično obarvan pojem, ki ne more v poljudno zasnovanem delu dati celostne podobe. Rimska prehrana je temeljila na medtiranski triadi, kot jo vedno znova imenujejo angleški avtorji, ki so tej temi zadnja desetletja posvetili izjemno veliko študij. Triado sestavljajo žito, olivno olje in vino. In prav izjemno organizirana skrb rimske države za osnovno prehrano rimskega prebivalstva, predvsem pa vojske, predstavlja temeljna gibalna rimskodobne ekonomije. K osnovam prehrane rimskega prebivalstva je sodila svinjina, ribe in zelenjava z veliko sadja. Mleko in mlečni izdelki z vsemi živalskimi maščobami pa predstavljajo v dobršni meri prehrano prebivalcev v notranjosti imperija, predvsem podeželja, ki se ga romanizacija ni nikoli globlje dotaknila, kot je to izjemno duhovito povedal že Eggers, v prispevku o prehrani na Štalenskem vrhu. Poglavje o kruhu (v katerem se nevadno izenačuje ječmenov *puls* s polento) nas seznanja z mletjem žita in o s peko kruha. Poglavju je dodana slika pompejansko rdečega pekača, za katerega avtorja brez pravih argumentov trdita, da je služil za peko testenin, oziroma pice. Pri poglavju o mesu, zelenjavi in začimbah duhovito segata po današnjih primerjavah, za katere pa smemo mnogokrat ugotoviti, da so presplošne in marsikdaj neutemeljene.

Poglavje o slavnostnih pojedinah v starem Rimu je gotovo zanimivo za slavkaterega bralca. Tu se seznanimo z navadami pri mizi, priborom, posodjem in načini stežbe in pivskimi navadami, ki so bile pri Rimljanih bolj individualne in so se zato razlikovale od grških, kjer se je npr. pijača mešala za vse enako v kraterjih.

V poglavju o Apiciju izvemo nekaj o njegovem življenju in času, v katerem je živel ter knjigi receptov, ki je služila kot osnova pri nastajanju pričujoče knjige.

O kuhinji kot središču rimske hiše najbrž ne moremo govoriti, saj so bile kuhinje v tem času majhne, blizu ali celo skupaj s sanitarijami in odpadnimi jamami ter v neuglednih kotih celo znotraj zelo razkošnih vil. V stanovanjskih blokih pa je niso poznali, nadomeščal jo je preprost gašperček in skupne

pečina vogalu bližnje pekarnice. O rimskem posodju vemo danes že zelo veliko, avtorja nas sumarno seznanita s transportnim, shrambenim in namiznim posodjem. Rimsko posodje je bilo izdelano tudi iz bronu in železa, a se je redko ohranilo. Predvsem so nam poznane keramične oblike, ki so kovinsko posnemale. Zaradi običaja, da so v antičnih mestih steklene črepe zbirali, poznamo tudi steklenega posodja veliko manj, kot so ga v resnici uporabljali, kot to nazorno povedo najdbe iz Pompejev! Kuhinjsko posodje v antičnih mestih, seveda tudi v Emoni, je bilo deloma uvoženo, večidel pa izdelano v lokalnih delavnicah, na počasnem vretenu in žgano v kopah, torej vezano največkrat na staroselsko tradicijo. Gotovo moremo tovrstno posodje razumeti le v povezavi s tradicionalno prehrano staroselskega prebivalstva, tako npr. Kot še danes jed *bosanski lonac* pomeni tudi vrst in obliko keramične posode, ki je vezana na tradicionalen način priprave čisto določene jedi. Sigilatno posodje, ki je v renesansi dobilo ime po figuricah, s katerimi je bilo okrašeno (in ne po žigih, torej sigilatna keramika nikakor ne more biti pečatna keramika!), je pogosto krasilo mize Emonske meščanov in je bilo večidel posnetek mnogo dražjega kovinskega posodja.

Prehrana Emoncev nam je deloma znana iz grobnih najdb, deloma pa iz naselbinskih plasti. Po analizah kostnih ostankov izvemo, da je bilo pogosto na jedilniku goveje meso, kar je v primerjavi z ostalimi rimskodobnimi mesti presenetljivo, saj vsepovsod prevladuje svinjina. Številne prodajalne so imele svoje mesto na antičnem forumu, ki ga avtorica podrobno predstavi. Izvemo nekaj malega tudi o gostilnah in malih pouličnih prodajalnah hrane, o obcestnih postajah in tudi o slavnih Rimljanih, ki so znali udobje in razkošje uživati. Gotovo so bila tudi antična kopališča kraj, kjer se je dalo potešiti lakoto, prvenstveno pa so bila namenjena predvsem rekreaciji po dolgem delovnem dnevu, druženju ob skupnih igrah in nenavsezadnje tudi izobraževanju. Da, tudi ob igrah se prileže jedača, vendar je poglavje samo kljub vsemu vrinjeno v začrtano temo knjige, enako kot poglavje o hiši emonskega finančnika, kjer lahko izvemo tudi nekaj o besedilu z nagrobnika Urbane, nič ali pa bore malo o prehrani in Apiciju.

Zadnji del knjige je posvečen receptom, namenjenim kuharjem in dobrojedcem. Uvodna navodila sta avtorja praktično (in nevzdržno) združila z imeni sponzorjev, izdelovalci sodobnih instanz začimb, vin in olja. Nasveti so sicer silno praktični, vendar rimski kuhinji odvzamejo ves tisti *espri*, ki ga avtorja tako zanosno omenjata na začetku poglavja. Slede bolj ali manj originalni in svobodno predelani rimski oz. Apicijevi recepti. Recepti so v precejšnji meri poenostavljeni in ko to ni v škodo antičnega izročila, je gotovo dobrodošlo. Vendar najbrž ne v primeru fižola, ki ga sicer lahko uporabljamo namesto boba, vendar to gotovo ni *fabacia*. Tudi glede *garuma* je dandanašnji marsikaj znanega in v knjigi o antični prehrani bi bralec pričakoval več tovrstnih informacij in ne le splošne trditve. Delo zaključuje dobrodošel slovarček in skromen seznam literature.

Zamiselnost knjige je odlična, tovrstna dela so zelo iskana med obiskovalci muzejev! Žal pa sta avtorja vlekla skupni voz znanja na različnih koncih vsak v svojo smer. Tako ostajajo mnoge teme, ki so neposredno povezane z vsebino, nedorečene in na presplošni ravni, nekatera izjemna znanstvena (predvsem arheološka odkritja) pa brez prave povezave z vsebino. Avtorja si ves čas prizadevata, da bipribližala bralcu vsebino, in tako segata po sodobnih, včasih neuskaljenih izrazih (npr. *ricotta*, slov. skuta), s tem pa je v delu zvođenelo marsikatero utemeljeno spoznanje o prehrani v antiki. Škoda, da znanja nista uskladila in vsebino knjige prilagodila in podredila obetajočemu naslovu ter seveda ciljanemu bralstvu! Saj je knjiga, kot trdi avtorica v uvodu, v prvi vrsti namenjena gastronomskim eksperimentom radovednih bralcev.

Verena PERKO

Andrej Valič: *Triglav. Arheološki problem in vprašanja njegovih predstav. Prispevek k preučevanju prvotne staroslovenske kulture na območju jugovzhodnih Alp.* Mestna občina Kranj, Ljubljana 1997. 43 strani, 13 slik, 1 karta.

Andrej Valič predstavi pomen Triglava, najvišje slovenske gore, za narodovo zavest, ter pomen pojava trojnosti, prisotnega v zavesti ljudi. Elemente trojnosti nato poišče v materialni kulturi Slovencev ter postavi tezo, da obstaja v vsakodnevnem življenju Slovencev, ter predvsem v njihovi zgodovinski identiteti, močna predstava o staroslovenskem troglavem božanstvu, katerega smo vzeli za svojega in po njem poimenovali naš narodni simbol, najvišjo goro Triglav.

Besedilo je v slovenskem in angleškem jeziku.

Tina MILAVEC

Andrej Pleterski: *Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov.* Zbirka zgodovinskega časopisa 17. Ljubljana 1997. ISBN 961-90315-4-7. 58 strani, 12 slik.

V okviru projekta "Vzhodne Alpe in zahodni Balkan v arheoloških dobah" Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije je nastalo delo o koroških knežjih kamnih. Andrej Pleterski je v njem preučeval obred ustoličevanja. Za začetek je na primer Gosposvetskega (Sveškega polja) apliciral metodo treh svetih mest, to so Krnski Grad, Gospa Sveta in Gosposvetsko polje. Nato je natančno analiziral artefaktne vire - vojvodski prestol ter dva poleg njega najdena miljnika. Nastanek vojvodskega stola postavi v 14. stoletje, miljnikov pa v leta 46/47 ter med leta 308 in 314. Miljnika naj bi stala na križišču rimskih cest in že v času nastanka knežjega kamna označevala posebno mesto v prostoru. Sledi pregled pisnih virov, kjer avtor ugotavlja, da se je sprememba pozicije knežjega kamna zgodila leta 1335, ko so za ustoličenje Ota Avstrijskega kamen prenesli na Krnski grad, na Gosposvetskem polju pa so ga nadomestili z vojvodskim stolom, ki je tedaj imel le en sedež. Drugi sedež naj bi bil dodan kasneje, enkrat pred sredino 15. stoletja. Nato sledi natančna strukturalna analiza obreda ustoličevanja na irskem griču Temair, pregled topografije in pisnih virov za ta obred ter nato primerjava s koroškim obredom. Avtor ugotavlja, da sta si po strukturi in nekaterih podrobnostih obreda zelo podobna in da temeljita na istem principu izbiranja kandidata za prest. Ta mora na preizkušnji dokazati, da je vreden vladarskega mesta, zmagati v dvoboju in prevzeti oblast v obliki svete poroke.

Na koncu Andrej Pleterski poda novo interpretacijo ključnega stavka v delu *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, ki govori o posvečevanju cerkva v Karantaniji. Namesto treh cerkva, kakor je veljalo doslej, naj bi posvetili le dve, Gospo Sveto in cerkev v Undrimah, na območju Liburnije. Na novo definira kneževino Liburnijo, ki naj bi mejila na Karantanijo, ter ji z metodo treh svetih mest pripiše središče med kraji Molzbichl, Hochgosch in Millstatt, kjer naj bi stal tudi njen knežji kamen Kreuzstein.

Tina MILAVEC

Stanko Pahič: *Arheološka najdišča v Slovenskih goricah. Topografski dnevniki in zapiski 8a. Kazala / Sezname.* Doneski k pravadnini Podravja 4/A-8a, 1995.

Isti: *Arheološka najdišča v Slovenskih goricah. Topografski dnevniki in zapiski 8b. Zemljevidi.* Doneski k pravadnini Podravja 4/A-8b, 1995.

Isti: *Arheološka najdišča v Slovenskih goricah. Pomniki pravadnine v šentiljski občini.* Doneski k pravadnini Podravja 4A, 1999.

Isti: *Arheološka najdišča v Slovenskih goricah. Starine*

benediškega kraja. Doneski k pravadnini Podravja 4/C, 1998.

Isti: *Topografski zapiski 1952.* Doneski k pravadnini Podravja 11, 1998.

Isti: *Topografski zapiski 1953.* Doneski k pravadnini Podravja 11, 1998.

Isti: *Topografski zapiski 1954-1955.* Doneski k pravadnini Podravja 11, 1998.

Isti: *Topografski zapiski 1956-1960.* Doneski k pravadnini Podravja 11, 1998.

Isti: *Topografski zapiski 1961-1965.* Doneski k pravadnini Podravja 11, 1998.

Isti: *Prebliski iz pravadnine ob gornji Dravinji.* Naši kraji v pravadnini 10, 1995.

Isti: *Rimske starine pri Miklavžu.* Naši kraji v pravadnini 11, 1999.

Dve topografski zbirki S. Pahiča, **Doneski k pravadnini Podravja** (podenote 1-11) in **Naši kraji v pravadnini** (podenote 1-11), sta začeli izhajati leta 1985. Žal zbrano gradivo ni bilo objavljeno v kateri od obstoječih arheoloških publikacij. Zvezki izhajajo v samozaložbi kot razmnoženi tipkopisi.

Opozoriti želimo na zvezke, ki so izšli med letoma 1998 in 1998, vendar jih moramo najprej umestiti na seznam že prej izdanih, ker je njihovo označevanje (v obeh zbirkah pa tudi v posamičnih zvezkih zaradi raznovrstnih oznak, ki se pojavljajo ob paginaciji) nepregledno in tako precej otežuje citiranje in iskanje. Nekateri številke oz. naslovi so bili že napovedani, a so kasneje nastale spremembe. Kar nekaj napak je tako v *Cobissu*, kjer so kot monografske publikacije uvrščeni med nerazporejeno gradivo. Predvsem pa v nobeni od arheoloških inštitucij ni mogoče dobiti popolnih zbirk ali vsaj popolnega seznama obstoječih zvezkov.

Zbirka **Doneski k pravadnini Podravja** do začetka leta 2002:

1: *Arheološka dediščina mariborskega kraja* (1985)

2: *Brinjeva gora 1954* (1985)

3: *Hočko Pohorje. Najdišče in najdbe* (1987)

4: *Arheološka najdišča v Slovenskih goricah*

4/A-1: *Ogledi 1954-1957* (1987) /1. in 2., dopolnjena izdaja/

4/A-2: *Ogledi 1959* (1987)

4/A-3: *Ogledi 1960* (1987)

4/A-4: *Ogledi 1961* (1987)

4/A-5: *Ogledi in posegi 1962* (1987)

4/A-6: 6a: *Ogledi in kopanja 1963* (1978)

6b: *Ogledi in kopanja 1963. Priloga. Rimska cesta.*

Zemljevid. Kataster (1978)

4/A-7: *Ogledi in kopanja 1964-1991+* (1995)

4/A-8: 8a: *Kazala. Sezname* (1995)

8b: *Zemljevidi* (1995)

4/A: *Pomniki pravadnine v šentiljski občini* (1999)

4/C: *Zgornja Ščavnica. Rimske gomile na Grajnerjevem* (1990)

4/C: *Lormanje. Danes njive - nekoč rimska pristava* (1990)

4/C: *Prazgodovinska Radgona* (1990)

4/C: *Starine benediškega kraja* (1998)

7: *Rimska hiša v Rušah. Iskanje temeljev v letih 1983-1985* (1991)

9: *Rimske ceste na Koroškem pred raziskovanjem* (1991)

10: *Drugi vodovod za Petoviono. Raziskave v letih 1949-1951* (1993) /S. Pahič in J. Šašel/

11: *Topografski zapiski 1952* (1998)

Topografski zapiski 1953 (1998)

Topografski zapiski 1954-1955 (1998)

Topografski zapiski 1956-1960 (1998)

Topografski zapiski 1961-1965 (1998)

Zvezki 4/B, 5, 6 in 8 še niso izšli.

Zvezke četrte podenote "**Doneskov**", s podnaslovom *Arheološka najdišča v Slovenskih goricah. Topografski dnevniki in zapiski* je Pahič združil pod oznako 4/A (4/A-1 do 4/A-

8 ter 4/A). Tako jih, domnevam, razlikuje od zvezkov, ki so zbrani v 4/C (brez dodatnih razčlemb pri označevanju) in očitno obravnavajo le manjše zaključene prostorske enote v Slovenskih goricah.

Od leta 1995 sta v enoti 4/A izšla 2 zvezka 4/A-8 in sicer 4/A-8a in 4/A-8b.

Zvezek 4/A-8a vsebuje abecedne sezname arheoloških najdišč z osnovno opredelitvijo in topografskimi podatki ter kazalkami za vse predhodne topografske zvezke območja Slovenskih goric (seznam A - najdišča in seznam B - možna ali nepreverjena najdišča ter seznam C, ki se nanaša na šele napovedani 9. topografski zvezek, s prepisi dnevnikov in zapiskov F. Ferka v letih 1881 do 1909). Zvezek 4/A-8b je zvezek zemljevidov. Izseki iz kart Slovenije 1:25000 so zbrani iz predhodnih zvezkov, zaporedno urejeni in brskanje po kartah je zato enostavnejše.

Zvezek *Arheološka najdišča v Slovenskih goricah. Pomniki pradavnine v šentiljski občini* (Doneski k pradavnini Podravja 4/A), ki je izšel 1999, pa ob oznaki 4/A ne nosi nobene natančnejše razčlemb. Morda bi moral glede na vsebino celo nositi oznako 4/C!? - obravnava namreč le manjšo prostorsko enoto v Slovenskih goricah kakor sicer vsi zvezki 4/C.

Leta 1998 je izšel zvezek enote 4/C: *Arheološka najdišča v Slovenskih goricah. Starine benediškega kraja*.

Novejši so še topografski zvezki **Doneski k pradavnini Podravja** - s skupnim podnaslovom *Topografski zapiski* (od 1952-1965), vsi nosijo letnico izida 1998. Avtor je vseh dosedanjih pet označil s številko 11, brez natančnejše razčlemb, razlikujemo jih le po letnicah v podnaslovih (glej gornji seznam). V prvih letih zajemajo celotno Podravje (brez Ptuja in Slovenskih goric), nato je Pahič obravnavani prostor skrčil, ker so dele njegovega topografskega območja prevzeli še drugi raziskovalci. Izvirnim terenskim zapiskom je dodal opombe ter komentarje, ki so rezultat kasnejših raziskav. Zbrane so prav vse stare in novejšje objave, abecedne sezname najdišč pa avtor še dopolnjuje.

Druga zbirka S. Pahiča je *Naši kraji v pradavnini* in združuje enote, ki obravnavajo sklope najdišč s Pohorja in okolice.

Od leta 1995 sta izšla dva zvezka in sicer 10: *Prebliski iz pradavnine ob gornji Dravinji* in 11: *Rimske starine pri Miklavžu*. Organizirana sta podobno kot predhodni zvezki.

Zbirka **Naši kraji v pradavnini** do začetka leta 2002:

- 1: *Iz pradavnih dni okrog Polskave* (1985)
 - 2: *Okrog Razvanja pred tisočletji* (1985)
 - 3: *Tinjsko Pohorje v pradavnih časih* (1986)
 - 4: *Skrivnostni svet starin pri Cerkvenjaku* (1986) / V. Lorber in S. Pahič/
 - 5: *Rimljani na Šmartnem* (1990)
 - 10: *Prebliski iz pradavnine ob gornji Dravinji* (1995)
 - 11: *Rimske starine pri Miklavžu* (1999)
- Zvezki 6 do 9 še niso izšli.

Pahič je zbral in uredil, kartiral in komentiral, ponovno dopolnil ter s številnimi seznamami in preglednicami opremil ogromno raznovrstnih, neprecenljivih arheoloških podatkov, ki pa so večkrat, morda prav zaradi avtorjeve občudovanja vredne natančnosti, nepregledni. Iskanje je zato zapleteno in enotno citiranje skoraj nemogoče. Predvsem pa takšno delo ni nikoli povsem končano.

Andreja DOLENC VIČIČ

Jože Kastelic: *Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih. Šempeter v Savinjski dolini / Sepulchral Symbolism of the Mythological Imagery on Roman Tomb Monuments. Šempeter in the Valley of Savinja*. Slovenska matica, Ljubljana 1998. ISBN 961-213-050-7. 725 strani, 242 črno-belih fotografij

in risb.

Monografija nestorja slovenskih klasičnih arheologov Jožeta Kastelica, ki je imel srečo, da je na ljubljanski univerzi antično zgodovino in epigrafiko študiral še pri znanstveniku nespornega evropskega formata Balduinu Sariji, predstavlja vsega spoštovanja in priznanja vreden založniški podvig Slovenske matice v letu 1998.

Razprava je razdeljena v tri dele, od katerih vsak zase predstavlja zaokroženo celoto: (1) *Rimska umetnost pozne republike in zgodnjega cesarstva, grška in rimska religija in mitologija*; (2) *Umetnost Norika in Panonije v dobi principata z zgodovinskim okvirom*; (3) *Šempetrski spomeniki, njihova umetnost in simbolika*. Prvi del v značilnem slogu avtorjevih nepozabnih predavanj koncizno očrta bistvene poteze rimske umetnosti v obdobju med letoma 133 pr. Kr. in 235 po Kr., čemur sledijo poglavja o grški in rimski religiji in mitologiji, antičnih filozofskih predstavah o onostranstvu, pogrebnihih običajih starega sveta, nagrobnih spomenikih in arhitekturi ter nagrobni umetnosti in njeni simboliki. V slovenski znanstveni publicistiki Kastelčev sintetični prikaz te kompleksne problematike izrazito izstopa tako po svoji pregnantnosti kot po izbrani eleganci jezikovnega izraza, ki odlikujeta tudi drugi del razprave. Ta po avtorjevih besedah sicer "noče ... nadomestiti neke bodoče velike monografije, ki še ni napisana", želi pa "podati okvir, v katerem so nastajale šempetrske umetnine, pokazati na stilne smeri in izpremembe v noriško panonski umetnosti pod vplivom Mediterana" (str. 10).

Tretji in najboljše del nudi mnogo več, kot obeta njegov naslov, saj je zasnovan kot panoramski pregled dekorativnih elementov, figuralnih motivov in pripovednih prizorov v funerarnej plastiki celotnega območja Norika in Panonije. Strnjeno zato nagrobne spomenike Šempetra obravnavajo le tri uvodna in zaključna poglavja, v katerem se avtor osredotoči na portrete in attribute pokojnikov v smislu "zasebne apoteoze" in nazadnje svoja spoznanja sklene s sežetnim prikazom štirih najbolj ohranjenih "velikih" družinskih grobnic Gaja Vindonija Sukcesa in njegove žene Ingenue, Ennijcev, Spektacijev Priscijanov in Spektacijev Sekundinov, ki jih opredeli kot arhitektonsko pa tudi vsebinsko logično členjene organizme. Poleg njihovega podrobnega opisa in izčrpnega historiata s tehtno oceno stanja raziskav, lahko v uvodnih poglavjih preberemo tudi avtorjeve zadržke do datacije v seversko obdobje proti koncu 2. st. in začetek 3. st., ki jo je leta 1986 predlagal Peter Kranz. Kastelic v tej zvezi med drugim meni, da zagovorniki "pozne kronologije" niso dovolj dosledno upoštevali epigrafskih argumentov Jaroslava Šašla v prid nekoliko zgodnejšemu času nastanka; poudarja na primer, da je za preciznejšo časovno opredelitev vseh tistih grobnih napisov, ki še dosledno upošteva rabo *tria nomina*, to dragocena oporna točka (str. 223).

V sugestivni "analizi simbolov mitoloških prizorov in ostalega alegoričnega okrasa ter spremnega gradiva" (str. 203), ki tvori vsebinsko težišče tretjega dela, je vsakemu posamičnemu motivu posvečena skoraj povsem avtonomna razprava, ki ga vmešča v širši okvir besednih in likovnih pričevanj grško-rimske antike (v mnogih, literarno izbrušenih, ekskurzijah pa se avtor dotakne tudi njenih pomenskih preobrazb preko srednjega in novega veka vse do moderne). Vidnejši primerki rimske sepulkralne plastike iz Stične, Ljubljane, Celja in Ptuja tako najdejo svoje častno mesto v razdelkih o Heraklovih delih, Ikarovem padcu, Endymionu in Selene, in Orfeju in Evridiki; nagrobni spomeniki samega Šempetra pa pridejo najbolj do izraza v razdelkih *Heroji in atleti, Nimfa in satir, Dioskura, Letni časi, Alkestis in Herakles, Ganimed in Zevsov orel, Evropa in Zevs, Ifigenija v Avlidi ter Ifigenija in Orest na Tavridi*.

Svoje interpretacije Kastelic opira predvsem na znano tezo Franza Cumonta (1868-1947), da mitološko motivno bogastvo rimske sepulkralne umetnosti principata in dominata odraža sinkretistične religiozne predstave in filozofske spekulacije o nesmrtnosti duše in tako namiguje na njen *transitus* v onstranski svet. Lep primer je Kastelčeva razlaga ptujске Orfejeve stele

(str. 482-488). Orfej nastopi dvakrat kot protagonist: "na bazi pod napisom "na dnu"" je bil upodobljen, kako je z zvoki lire ganil Plutona in Prozerpino v Hadu, nad napisom pa med očaranimi zemeljskimi živalmi po povratku iz podzemlja (torej simbolno "po vstajenju"); dvojica v večni sen pogreznjenega Endymiona in ljubeče budne boginje Selene-Lune v zatrepu zgoraj pa še dodatno namigne na *ascensio animae*, saj ponazarja "lunarno sfero onstranskega bivanja" (str. 487). In res, nazor o nadzemski mesečevi obli, kjer naj bi *post obitum* prebivale duše pravičnih pokojnih, ni izpričan le pri Vergilijevem poznoantičnem komentatorju Serviju (Serv. *Aen.* 5, 735: "Elysium est ubi piorum animae habitant post corporis animaeque discretionem . . . quod . . . est . . . secundum theologos circa lunarem circulum"), ampak celo že v zgodnjem 2. st. po Kr. vsaj pri Plutarhu (*De facie in orbe lunae* 944 C).

Zlasti v razdelku *Simbolika-nesimbolika motivov in prizorov* (str. 240-243) Kastelic po drugi strani izrecno izpostavlja protejsko polivalentnost mitološke podobe, ki praviloma dopušča več med seboj dopolnjujočih se razlag; pri obravnavi posamičnih primerov tako tudi sam spregovori o drugih - ne zgolj in samo "eshatoloških" - pomenskih plasteh, ter v analizi redno upošteva tudi likovno problematiko v ožjem smislu. Tako se večkrat dotakne vprašanja rabe vzorčnih knjig, ki bi celejskim kiparjem lahko posredovale zglede iz večjih umetnostnih središč Sredozemlja. Kako nujno je pri analizi tovrstnih slikovnih virov šempetrskih reliefov zaobseči vse razpoložljivo primerjalno gradivo celotnega rimskega imperija, je na primeru šempetrske Ifigenijine in Orestove zgodbe nedavno dokazala Margherita Bonanno Aravantinos v članku "Il mito di Ifigenia in Tauride sui sarcofagi attici di etA** romana" (*Grabeskunst der römischen Kaiserzeit*, ur. G. Koch, Mainz am Rhein 1993, str. 67-76), Kastelic pa je posebno pozornost posvetil še zlasti pogosto kopirani kompoziciji satira, ki trga nimfi obleko s telesa, v kateri skoraj zagotovo odmeva neka neohranjena mojstrovina helenistične statuarike (str. 348-355, sl. 124,125,127,128,130,131).

V skladu z načelom, da je "mogoče in tudi nujno ... posamezne prizore razlagati ... po dejanski vsebini in simbolnem namenu" (str. 109), je Kastelic med drugim pojasnil pomen ženskega in moškega lika na grobni ari Vindonijeve grobnice, saj je

z opozorilom na prepričljivo analogijo v Sovodnjah pri Beljaku (str. 167, sl. 38) dokončno dokazal, da gre za upodobitvi pisarja (*librarius*) in služabnice (*ancilla*), s čimer je ovrgel več desetletij staro zmoto, da figuri predstavljata samega Vindonija s soprogo Ingenuo (str. 578-579). Po drugi strani pa je recimo tudi spoznal, da je osrednji mitološki prizor na čelni strani šempetrskih grobnih edikul lahko zavestno odražal status, starost in spol tistega individualnega pokojnika, čigar smrt je pravzaprav pobudila postavitev družinske grobnice: pod napisom, ki matrono Ingenuo imenuje "najzvestejša žena" (*uxor fidelissima*), ne stoji le po naključju relief Herakla in Alkestide, "najplemenitejše vseh žena" (str. 222, 502-503, 579); in nič manj "mikavno bi bilo misliti, da je bil relief Evrope namenjen spominu mlade ... Kalendine" (str. 513), ki sta ji marmorno grobnico postavila še živeča starša. (Zanimivo je, da v tem oziru zelo podobno razmišlja tudi Sascha Priester, Mythenbild und Grabbau: Alkestis, Europa, Orest und die Bilderwelt der römischen Nekropole von Sempeter, *Kölner Jahrbuch* 31, 1998, str. 7-41, spec. 25-26).

Pri strokovnjakih, ki pripadajo mlajšim generacijam in zastopajo drugačne poglede kot Franz Cumont in Erwin Panofsky ali Josef Engemann in Hans Wrede, utegne Kastelčeva razprava o simboliki mitov pogosto vzbuditi kritične dvome; dejstvo pa je, da publikacija, ki vsebuje obsežen znanstveni aparat in je opremljena s skrbno pripravljenimi stvarnimi in imenskimi indeksi, vsakogar, ki se bo s to temo spoprijel v bodoče, obvezuje, da se *expressis verbis* opredeli tako do avtorjevih hipotez o konkretnih primerih kot tudi da zavzame stališče do njegove splošne pomisli: "z arheološko pozitivističnega vidika bi bilo vsekakor enostavneje in varneje spomenike nagrobne umetnosti tudi v noriško-panonskem svetu opisati, jih kronološko urediti in umestiti v zgodovinsko okolje njihovega nastanka, iskanje intuicije te umetnosti v duhovni družbeni klimi pa prepustiti kulturnozgodovinski esejistiki. Toda s tem bi ne razložili ničesar, naročniku spomenika bi priznali le modno željo po oblikovanju groba in željo, da se pokaže v svojem družbenem položaju, odrekli pa bi mu resnost in iskrenost čustev v najbolj tragičnih trenutkih njegovega življenja" (str. 110).

Stanko KOKOLE

OPERA INSTITUTI ARCHAEOLOGICI SLOVENIAE

SERIES

THE SERIES IS COMPOSED OF A SELECTION OF MONOGRAPHIC AND SCIENTIFIC PAPERS PRESENTING THE RESULTS OF INVESTIGATIONS FROM THE FIELDS OF ARCHAEOLOGY, EPIGRAPHY AND ANCIENT HISTORY. THE GOAL IS, FOR THE MOST PART, TO PRESENT EACH INDIVIDUAL ARCHAEOLOGICAL SITE OR ARCHAEOLOGICAL THEME, CONCERNING THE SOUTHEASTERN ALPINE REGION AND THE WESTERN BALKANS, IN ITS ENTIRETY. THE SERIES IS ISSUED BY THE INSTITUTE FOR ARCHAEOLOGY, ZRC SAZU.

Janez Dular, Slavko Ciglenečki, Anja Dular

KUČAR.

Eisenzeitliche Siedlung und frühchristlicher Gebäudekomplex auf dem Kučar bei Podzemelj

(KUČAR.

An Iron Age Settlement and Early Christian Building Complex at Kučar near Podzemelj)

Kučar near Podzemelj represents one of the most significant archaeological sites not only in Slovenia but also in the wider southeastern Alpine region. It is an extensive complex composed of an Iron Age and late Roman settlement upon the hill Kučar, as well as numerous necropolises that are distributed throughout the villages of Podzemelj, Zemelj, Škrilje and Grm. The site is well-known for its elaborate material finds originating from the cemeteries there.

The book presents the results from rescue excavations that were carried out between the years 1975 and 1979 on the northern top of Kučar. Substantial remains of a settlement dating to the Early and Late Iron Ages were excavated, as well as the surprising discovery of an Early Christian building complex incorporating two churches, a baptistery and a large building with an enclosing wall that was reinforced with two towers.

PARALLEL BILINGUAL SLOVENE-GERMAN EDITION

1995, (*Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 1*), 242 pp., 180 photos + 85 plates + 9 supplements, 21 x 29,5 cm, hardcover, ISBN 961-6182-02-1.

Price: EUR 28.90 (Shipping and handling extra: EUR 5.40 - surface mail)

Ivan Turk (ed.)

MOUSTERIAN »BONE FLUTE« AND OTHER FINDS FROM DIVJE BABE I CAVE SITE IN SLOVENIA

The most topical Middle Paleolithic site in Slovenia is presented in full and discussed in detail in this volume. The Divje Babe I cave site became famous for the archaeological discovery of what current investigations indicate could be the oldest flute, made of the bone of a cave bear, yet discovered. The principal part of the compilation is dedicated to a typological, technological, acoustic and musicological discussion of the remarkable find. Individual chapters present the stratigraphy, chronology, fauna and flora from the site, in addition to the Paleolithic material finds (however, only up to the layer including the bone flute). The book incorporates the first abridged and summarized determinations from the current archaeological excavations.

PARALLEL BILINGUAL SLOVENE-ENGLISH EDITION

1997, (*Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 2*), 223 pp., 29 color photos, 75 b/w photos, 20 exposure tables + 7 plates, 21 x 29,5 cm, hardcover, ISBN 961-6182-29-3.

Price: EUR 28.90 (Shipping and handling extra: EUR 5.40 - surface mail)

Jana Horvat (with contributions by Vesna Svetličič, Marko Stokin, Draško Josipovič, Nina Zupančič, Meta Bole and Metka Culiberg)

SERMIN.

A Prehistoric and Early Roman Settlement in Northwestern Istria

The following results from excavations carried out in 1987 at Sermin near Koper are presented in the series: the extent of the settlement, the stratigraphy, the remains of Bronze Age houses and Roman leveling of the ground. Metal, glass and bone material finds, as well as Prehistoric and Roman pottery, are analyzed in detail. It was determined that settlement was of long duration, probably continuous from the Middle Neolithic to the middle of the 1st century AD. The settlement at Sermin was constantly situated in the middle of trade and cultural currents between Italy, the Balkans and the Mediterranean region. Attesting the plentiful production of wine and amphorae along the Adriatic coast of Italy already from the middle of the 2nd century BC, the archaeological chapters are complemented by chemical and mineralogical research on the ceramics of the amphorae. The paleo-vegetational conditions in the coastal region of Koper are presented at the end. The development of settlement in the region of northwestern Istria from Prehistoric times to the Early Middle Ages is described in the supplement.

PARALLEL BILINGUAL SLOVENE-ENGLISH EDITION

1997, (*Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 3), 193 pp., 14 color photos, 29 b/w photos, 34 exposure tables + 65 plates + 1 supplement, 21 x 29,5 cm, hardcover, ISBN 961-6182-39-0.

Price: EUR 28.90 (Shipping and handling extra: EUR 5.40 - surface mail)

Slavko Ciglenečki (with contributions by Zvezdana Modrijan, Andreja Dolenc Vičič, and Ivan Turk)

TINJE OBERHALB VON LOKA PRI ŽUSMU.

Spätantike und frühmittelalterliche Siedlung

(TINJE ABOVE LOKA PRI ŽUSMU.

A Late Roman and Early Medieval Settlement)

One of the most important and largest late Roman and early medieval sites in the eastern Alpine region is presented in this book. Two seasons of rescue excavations have illuminated the appearance of this densely inhabited settlement, which was occupied from the 4th-9th centuries AD. Seven partially destroyed wooden houses, a completely preserved stone cult structure, and part of a late Roman child cemetery have enabled, along with the incorporation of information from earlier finds, the convincing reconstruction of existence in the settlement. Coarse pottery predominates among the small finds, and it is presented in detail in the book. The excavations at Tinje have thus to a great extent broached the central problem of Slovenian ethnogenesis: the contact between the Romanized indigenous population and the immigrants Slavs. Material for comparative analysis was included from all more important late Roman settlements in the eastern Alpine region.

PARALLEL BILINGUAL SLOVENE-GERMAN EDITION

2000, (*Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 4), 196 pp., 146 b/w photos + 44 plates, 21 x 29,5 cm, hardcover, ISBN 961-6358-18-9.

Price: EUR 28.90 (Shipping and handling extra: EUR 5.40 - surface mail)

Janez Dular, Irena Šavel, Sneža Tecco Hvala

**BRONZEZEITLICHE SIEDLUNG
OLORIS BEI DOLJNI LAKOŠ**

(The Bronze Age Settlement of
Oloris near Dolnji Lakoš)

Archaeological sites whose importance extends beyond a Slovenian framework undoubtedly include the Bronze Age settlement of Oloris near Dolnji Lakoš. The site was excavated in the eighties by staff of the Regional Museum in Murska Sobota and members of the Institute of Archaeology, ZRC SAZU, from Ljubljana. The first part of the publication presents the settlement, which was located in one of the bends of the Črnc stream. It was surrounded by a wooden palisade, for which oak was mostly used. The greatest settlement density was discovered inside the settlement in two gently raised sections. All that was preserved of the former dwellings were traces of holes for the vertical beams and parts of the demolished walls. In the southern part of Oloris, where a larger area was excavated, it can be seen from the plan that the houses stood closely together, with narrow passages between them. This was a crowded arrangement of dwellings around a courtyard area, where everyday life took place. Four ovens were discovered in the courtyard among the buildings. The settlement at Dolnji Lakoš was inhabited in the late 14th and in the 13th century BC, and remains the only systematically excavated settlement of that period in Slovenia. The second part of the monograph deals with the place of this site in the framework of Bronze Age culture. The typology of the material is presented, with a chronological classification of the finds, as well as comparative analyses to related sites. A synthetic overview is further offered of the late Bronze Age between the Mura and Sava Rivers (Slovenia, southwestern Hungary, Croatia, and northern Bosnia).

PARALLEL BILINGUAL SLOVENE-GERMAN EDITION

2002, (Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 5), 228 pp., 74 exposure tables + 65 plates + 5 supplements, 21 x 29,5 cm, hardcover, ISBN 961-6358-42-1.

Price: EUR 28.90 (Shipping and handing extra: EUR 5.40 - surface mail)

ORDERING INFORMATION

Založba ZRC • ZRC Publishing

P.O. Box 306, SI-1001 Ljubljana, Slovenia, Fax: +386 1 425 77 94

E-mail: zalozba@zrc-sazu.si, <http://www.zrc-sazu.si/zalozba>

